

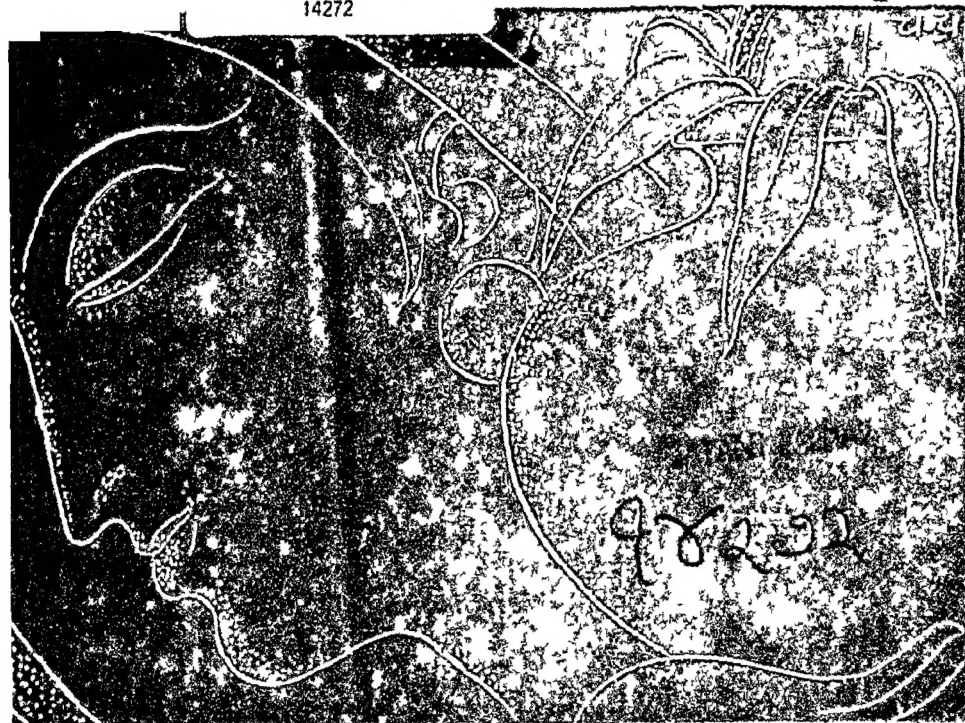
ભાસ્કર

સંતી : હરિદાસ મો. દવે : : આપના જયના પગમાં

14272

ભાસ્કર

ઉર્મિ-નવગચનાના ગ્રાહકો મગ્યાના શુભેચ્છકો રનેહીઓ
પ્રકાશક-બધુઓ, ભગિની-સમ્પ્રદાયો અને સલાહકારો

દિવાળી અને નવા વર્ષના અભિનંદનો

ભારતી નાહિત્ય નંદ નિમિત્તે
નાં મિત્ર પુત્ર ગાંધીભાગ અમ ૧૯૪૯

Insist on

‘COM’ FABRICS

Dorias * Prints * Shirtings * Fancy Dhoties
Fancy Sarees * Long Cloth etc

Manufactured by:—

THE COMMERCIAL AHMEDABAD MILLS
CO. LTD.

Dariapur, out side Prem Darwaja, AHMEDABAD.

(Established 1898)

Managing Agents

M/s Dhanjibhai & Trikamlal & Co. Ltd.

Telegram ‘COMIC’

Telephone 2082

નવન વર્ષાભિનંદન .....

ગીર્ધાસી જોડાઈને, એજન્ડોને, શુભેચ્છોને

અને

આ શામલ

સહકાર આપતા સર્વેને

વી સેન્ટીનલ એસથોરન્સ કું લિ.

હેડ ઓફિસ : કોટ, મુંબઈ

અમદાવાદ ખાન્ધે આર/દલપ, રીડ રોડ

વડોદરા ખાન્ધે : માંડવી રોડ.

રાજકોટ ખાન્ધે : સર લાખાજીરાજ રોડ

ખેડા જિલ્લાના ચીફ એજન્ડસ : બી. કે. શાહ, મહેતા પોળ, કંપડવળ.

* હિન્દના અગત્યના શહેરોમાં શાખાઓ તથા એજન્સીઓ છે.

* કંપની જિંદગી, આગ, મોટર અકસ્માત વગેરે વીમાનું કામકાજ કરે છે

* ઉત્સાહી તથા ખંતીલા યુવકો માટે કંપનીમાં જોડાઈ આગળ વધવાની સુધર તક.

કિંમતી બાવન વનસ્પતિમાથી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરેલું

રામતીર્થ આલ્હી તેલ

(સ્પેશ્યલ નં ૧)

(૨૭૨૬૬) મેડીકલ

પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો, વૈદ્યો, પ્રોફેસરો તથા સ્ત્રી-પુરુષો
આ તેલની પ્રશંસા કરતા થાકતાં નથી

કારણ કે—

તે અનેક ફાયદાઓની ખાત્રી આપે છે

- * તેનાથી જ્ઞાનતત્ત્વ અને ક્રિયાતત્ત્વ બળવાન બને છે * માથાનો દુખાવો મટે છે * દષ્ટિ વધે છે
- * યાદશક્તિશક્તિ વધે છે * આંખમાં આંજવાથી આંખના અનેક દરદો દૂર થાય છે
- * વાળ કાળા અને તેજસ્વી બને છે * ટાંચ ઉપર વાળ લાગે છે * ખોડો દૂર થાય છે
- * ગાં નિદ્રા લાવે છે શરીર દરરોજ યોજવાથી ચામડીના અનેક રોગો દૂર થાય છે
- શરીર પુષ્ટ બને છે * ખરી પડતા વાળ અટકે છે અને વધે છે * કાનમાં નાખવાથી કાનની અનેક ફરિયાદો દૂર થાય છે * લીખ અને જૂ દૂર થાય છે

નગજ, વાળ અને શરીર માટે અતિશ્રેષ્ઠ

સૂચના

દરેક અંતુમાં દરેક સ્ત્રી પુરુષ અને બાળકો માટે રામતીર્થ આલ્હી તેલ અત્યુત્કૃષ્ટ છે આલ્હી માટે તમારા ડેસ્ક કે કુકાન ૧૨ પાસે આ તેનની જ માગણી કરો બધી જગ્યાએ મળી શકે છે

કિંમત

મોટી બોટલીના રૂ ૩-૮-૦

નાની બોટલીના રૂ ૨-૦-૦

ટપાલ ખર્ચ અલગ

પરદેશ મટે મોટી બોટલીની કિંમત શીર્ડીંગ ૧૨ અને નાની બોટલી કિંમત શીર્ડીંગ ૭

ફોન ૬૨૮૯૮

તાર

PRANAYAM

ખાસ સૂચના

અંકે બોટલી ટપાલથી મંગાવનારને

મોટી બોટલીના રૂ ૫-૫-૬

નાની બોટલીના રૂ ૩-૭-૬

(બોટલીની કિંમત + ૧-૬-૬ પોસ્ટેજ + ૦-૭-૦ પેકીંગ)

મનીઓડરથી મોકલના

વી પી ધી મેકવીશુ નહિ

બનાવવી માલથી ચેતતા રહો

—શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ—

૬૨ (સેટલ રેલ્વે) સુબર્ધ ૧૪

COTY RBO

હિંદની એક અગ્રગણ્ય વીમા-સંસ્થા

જિંદગી
આગ
અકસ્માત
મોટર
મરીન
વગેરે
વીમાના
કામકાજ
માટે સજ્જર
રાષ્ટ્રીય
વીમા-સંસ્થા

ભરાયેલી થાપણ....રૂ. ૨૩ લાખથી વધુ

અસ્કયામત....રૂ. ૩૩ કરોડથી વધુ

સ્થાપના ૧૯૧૯

જ્યુપિટર જનરલ ઈન્શ્યુરન્સ કું. લિ.

હેડ ઓફિસ : બેન્ક સ્ટ્રીટ, દોહ — મુંબઈ

અમદાવાદ ઓફિસ : ચાર રસ્તા : અમદાવાદ.

ગુલાબી ગુલાબે ગુલાબી મળ નવીન વર્ષ ધરશે ગુલાબી ધન

મહાયુગગતના એક ભણીતા કવિએ ઉપરના શબ્દો તેના એક કાવ્યમાં
૧૯૨૧ છે પરંતુ કવિતા ધરી ધરી બોનવાથી કઈ તાજા ગુલાબની મીઠાસ
મેળવી શકાતી નથી સુઘઈ અને મહાયુગગતમાં ઓકટોબરની ગરમી શરૂ
થઈ ચૂકી છે ગરમી કથી ધડીયે આઠઠાવી દેશે તે કહી ગકાપ જ નહિ

આવી ગરમીમાં મગજ અને શરીરને (બહારથી તેમજ અંતરથી) નિમાલવ
જેની જ ૬૫૬ આપવા માટે ચરક બા ૧૨ તરફથી યુનકદ (પ્રવાલયુક્ત)
બહાર જતના સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે

આ કઈ સામાન્ય બ નરમાં વેચાય છે તેવો યુનકદ નથી તાજા યુનાન
ખડી સાકર એલચી વગેરે શુદ્ધ વસાણામાં વાપરી ચરકનો શુલકદ
ખનાવવામાં આવે છે વળી એક રતન યુનકદમાં એક તોલો અવાલબરમ
(ચંદ્રપુટી) ખાસ મેળવવામાં આવતી હોવાથી ગરમી દૂર કરવા તેમજ
ગરમીનાં દર્દો નાશ કરવા ઉત્તમ છે

ખાળો એરી અલખ ! શીતળા વગેરે-રોગોના ભોગ થાય છે આ
રાજ પછી રેનાં શરીરમાં ૬ કલાકવા માટે આ શુલકદ અકસીર છે

ગરમીના ભોગ બનેલાઓએ રાહત મેળવવા અને બીજાઓએ ગરમીથી
બચવા ચરકના યુનકદ (પ્રવાલયુક્ત)નું સેવન કરવું જરૂરી છે

જેઓ ખોટો ગરમીથી પીડાતા હોય ગરમીના ઝાડા શરીરમાં થતો ૧૬
અ લપિત તળશરમી પિત્તથી થતી ઉત્તરી ઉનાળામાં લુ વાગવી ગરમીથી
થતો માથાનો દુખાવો વગેરે માટે યુનકદ સથે ચરકની ઔષધિ નં ૧૨
શરીરની ગોટી ગરમી દૂર કરનાર રૂપેરી ગોળાઓ વાપરવા ખાસ બનામથક છે

પાય રતલી બરણીની કિંમત ૧ ૧૮-૮- એક રતલી બાટલીની કિંમત
રૂ ૪- -૦ અને અર્ધા રતલી બાટલીની કિંમત રૂ ૨-૨- છે બ્યારે
ઔષધિ નં ૧૨ ગોળારૂપના રૂ ૨-૦-૦ અને ૧ ના રૂ ૭-૮-૦ છે

આ બધી વસ્તુઓ હિંદુસ્તાનમાં ગણીતા દવાવાળાઓને ત્યાં મળે છે
માત્ર એ ચરકની છે કે હિંદુ તેની ખાતરી કરવા ખાસ બનામથક છે

નેપચુન ઍસ્યોરન્સ

કંપની લી.

૧૦

જીવનપર્યંત ભરવાના
પ્રિમીયમવાળી દરેક
હજારની પૌલીસી પર
દરેક વર્ષ માટે,

બોનસ

ની

જાહેરાત

★

૮

સુદતી પ્રિમીયમ
ભરવાની દરેક
હજારની પૌલીસી પર
દરેક વર્ષ માટે,

આ ગ - અ ક સમા ત - જં દ ગી

—મોટરના વિમાનું—

કામ સ્વીકારવામાં આવે છે.

૦ ૦ ૦

નેપચુન ઍસ્યોરન્સ કંપની લિ૦

એપોલો સ્ટ્રીટ, ફોર, સુબર્બન ૧

શુજરાત-સોરાષ્ટ્ર પ્રાન્થ, પાંચકુવા : અમદાવાદ

દિવાળીના તહેવારોમાં ભેટ-લાયક સાહિત્ય—

“ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિં એ ચોડા જ સમયમાં અનેક સારા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરીને ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે”-ભારતજ્યોતિ સર્વત્ર આવકાર પામેલા

ચેતન પ્રકાશનનાં ચોવીસ પુસ્તકો

[૩ ૨૫ મોકલીને રૂ ૩૦ ની કિંમતના પુસ્તકો પોષ્ટેજ ફ્રી મેળવો]

નવલકથા [પુસ્તક ૫ કિ ૧૮-૮]		ઐઠ સાહિત્ય [પુસ્તક ૫ : કિ ૪-૧૦]	
૧ કિરણમયી (શરદખાણુ)	૫-૦-૦	૧ લોકભવાઈ (નાટિકા)	૦ ૧૨-૦
૨ કવિ (તારાશંકર જેનરજી)	૪-૦-૦	૨ ભોગમાયાની છોડી (વાર્તા)	૧-૦-૦
૩ શૈલખાળા (ચંપાલ)	૩-૮-૦	૩ ધરતીનો ધણી (વાર્તા)	૧-૦-૦
૪ વારણાને કાઠે (અ સાફે)	૨-૦-૦	૪ છૂછો ને મૂછો (વાર્તા)	૦ ૧૦-૦
૫ અમ્મા (ગોર્કી)	૪-૦-૦	૫ ભાગો નહીં બંલો (સવાદ)	૧-૪-૦
વાર્તા [પુસ્તક ૩ કિ ૬-૮]		ઇતિહાસ કથા [પુસ્તક ૩ કિ ૬-૮]	
૧ સફેદ ફૂલ (કૃષ્ણચંદ્ર)	૨-૪-૦	૧ હું માનવી (જીવનની ઉત્પત્તિ)	૨-૦-૦
૨ કદન અને ચુદડી (૨ સઘવી)	૨-૪-૦	૨ વામનમાયી વિરાટ (આદિયુગ)	૨-૦-૦
૩ ધરની યાદ (ધિકલાબ)	૨-૦-૦	૩ વિરાટની આગેકૃત્ય (મધ્યયુગ)	૨-૦-૦
કિશોરસાહિત્ય [પુસ્તક ૪ કિ ૧૦-૧૨]		રાજકારણ પરિચય [પુસ્તક ૪] કિ ૬-૧૨]	
૧ અગોચરની યાત્રા (સાહસકથા)	૩-૮-૦	૧ માઓ ત્મે તુગ (જીવન)	૩-૦-૦
૨ આઝાદીનો રાહ (કુરખાનીની કથા)	૨-૮-૦	૨ રશિયાની કાયાપલટ	૩-૦-૦
૩ કેપ્ટનની કુવરી (શૌર્યકથા)	૨-૪-૦	૩ દીડી મે ચીનભૂમિ	૧ ૧૨-૦
૪ ટોમ પેન (જીવન કથા)	૨-૮-૦	૪ કો ઝેસની તેજછાયા	૧ ૨-૦-૦

ખીજ વર્ષના નવા પ્રકાશનો

* સપત્તિનો સ્વામી (વર્તમાન યુગની સમસ્યા) લે નરોત્તમ	૨-૮
* વહેતા ઝરણા (વાર્તા કલાના કસબી ડૉ જયત ખત્રીની વાર્તાઓ) આશરે	૩-૦
* રશમી દોરી (ઉર્દૂ વાર્તા-સાહિત્યના ઉસ્તાદ, ‘સફેદ ફૂલ’ના કર્તા, કૃષ્ણચંદ્રની લાખી-ટૂંકી વાર્તાઓ)	૩-૦
* લેનિન (રશિયાના તારણહારનું જીવન) લે નરોત્તમ	૩-૦

★ ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિં ૧૩૩, જવાહરનગર ગોરેગાવ (મુબઈ) ★

રાજકીય ગુલામીમાંથી મુક્ત થયેલું હિંદ આર્થિક
પરાધીનતામાં હજી પણ જકડાયેલું છે

તે વાત આપણે ભૂલવી ન જોઈએ

સ્વતંત્ર હિંદને કાપડ જેવી જરૂરિયાતની વસ્તુ
માટે પરદેશ પર આધાર રાખવો પડે તે અસહ્ય
ગણાય—હિંદની જરી-કાપડની મીલોતું ધ્યેય
દેશને જોઈતું બધું કાપડ પૂરું પાડવાનું હોયું જોઈએ.

આ ધ્યેયને પહોંચી વળવા માટે

જહાંગીર વકીલ ગ્રુપ મિલ્સ

શક્ય તેટલો ફાળો આપશે

રૂસ્તમ જહાંગીર મિલ્સ—અમદાવાદ
જહાંગીર વકીલ મિલ્સ—અમદાવાદ
નવજીવન મિલ્સ — કલોલ
ન્યુ જહાંગીર વકીલ મિલ્સ—ભાવનગર

દોસ્ત, ખાડા, શેરદી
દાંધિયા ખાંસી શુભ,
અમુક્ત, દરેક ખાના
લાવ તથા અનેક
શાખા દરદો
માટે અમુલ્ય
સીધી

ગુપ્તધારી

જાણુ કે આ નેચર
જાણ મળે છે

વિનયનકારી

અમુલ્ય સીધી

ગુપ્તધારી

લાઇન-હાફટોન બ્લોકસ
સ્લાઇડ કીમઇસ
અને
તિરગી કોલો બ્લોકસ માટે

શુભરાત્રાપ્રસેમ સ્ટુડીઓ

ખાડી અંક ૨૨૨
૬૨૮ વાળી પેન અમદાવાદ

રેકોર્ડિંગ — કચનવાલ વાડીલાવની કુ
પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ મગજાસ રોડ મુબઈ ૨

સુરવાળ હોવા એ વારસાથી ઊતરી આવતો ગુણ છે પણ એ
મોટેભાગે કેશવધિની ઉપર તથા બાળપણના દિવસોથી આખી
જિંદગી સુધી વાળની રેખી માન્યત ઉપર આધાર રાખે છે
કેશવધિનીની મદદની તમારી રીશાવાવસ્થામાંથી જ વાળની
તદુરતીનો પાથો તાપો અને તમારા બાળકોને કવખતે
જૂખરા વાળરાળા તથા તાવ પડેલા ન થવા દો

જેવી રીતે નાણુક અને બિંબ હાથમાંથી સુર સ્નાયુબદ્ધ
હાથ કેળવી શકાય છે તથા આજ અને બિનકુન કમતાકાત
માથામાંથી શૌર્ય નિપ નવે તેવા ચહેરા નિપજાવી શકાય છે તેવી જ
રીતે કેશવધિનીની મદદથી જ્યે અને મોહક વાળ ઉઘાડી શકાય છે

જ્યારે તમારુ બાળક સુર વાળ મેળવી શકે તેમ છે ત્યારે બીજા બાળકોની અદેખાઈ શા
માટે કરો છો ? તમારા બાળકના વાળની ઘૂંચા ન કરો પણ તેને આપો—

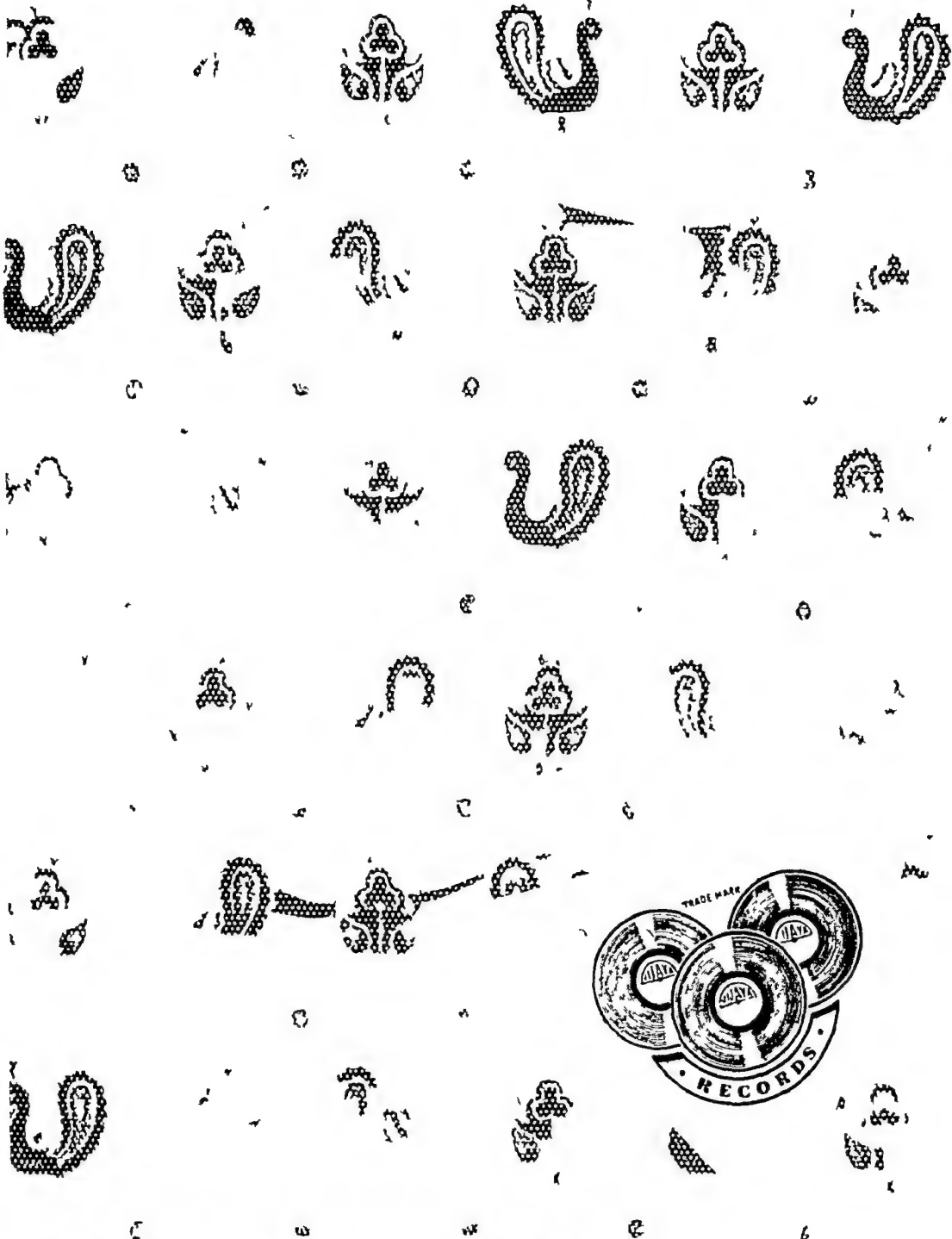
કેશવધિની

કેશવધિની રૂા ૦-૨૪-૦ કેશવધિની શેમ્પુ રૂા ૦-૨૪-૦
પોસ્ટેજ અને પેકિંગ ખર્ચ અન્ય ધ્યાનમાં દુકાનદારો પાસેથી મળશે. અથવા સીધુ લખો :

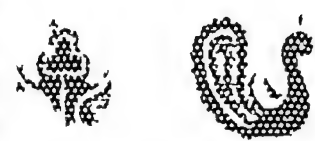
સાઉથ ઈન્ડિયા કેમિકલ્સ, કેલમ્બુટુર (૬ ભારત)

મુમઈ અને સેટ્ટન ઈન્ડિયાના એન્ડ મેસર્સ નેશનલ સોફ્ટલ્સ એન્ડ સર્વિસ લિ
૧૨ રેમપાઈ રોડ મેા મુબઈ ૧

વિજય મીન્સ લા.
 ન રોડા રોડ, અમદાવાદ.

પુસ્તકો વાચવાનો આપનો શોખ તો
જાણીતો છે જ તો પછી આપ પુસ્તકો
વસાવવા તરફ ધ્યાન કેમ નથી આપતા ?

જ્ઞાન એ શક્તિ છે પ્રત્યેક ઘરમાં એ શક્તિદીપ પ્રગટે.

એ સૂત્રને ધ્યાનમાં લઈને ગુજરાતી
સાહિત્યના કોઈપણ અદ્યતન પુસ્તકની આપની
જરૂરિયાત, છૂટક અથવા તો જથ્થાબધ,
પૂરી પાડવા છેલ્લા સોળ વરસથી
ગુજરાતના શિષ્ટ સમાજમાં ખૂબ જ
પ્રિય થઈ પડેલી એક માત્ર સરથા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

[ગાંધી ભાગ ફર્નિટીંગ પુલ અમદાવાદ ૧]

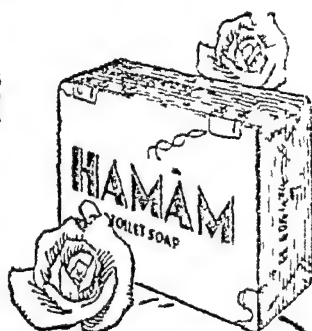
આપના સહકાર માટે તત્વસી રહી છે

આપની જરૂરિયાત માટે એને ચારે
પણ યાદ કરાવો નિશ્ચય રી

ખિલેલા પુષ્પ જેવાં તારાં
અને મોહક રહો...

વાપરો

હુમામી રમી
નહાવાનો સાબુ

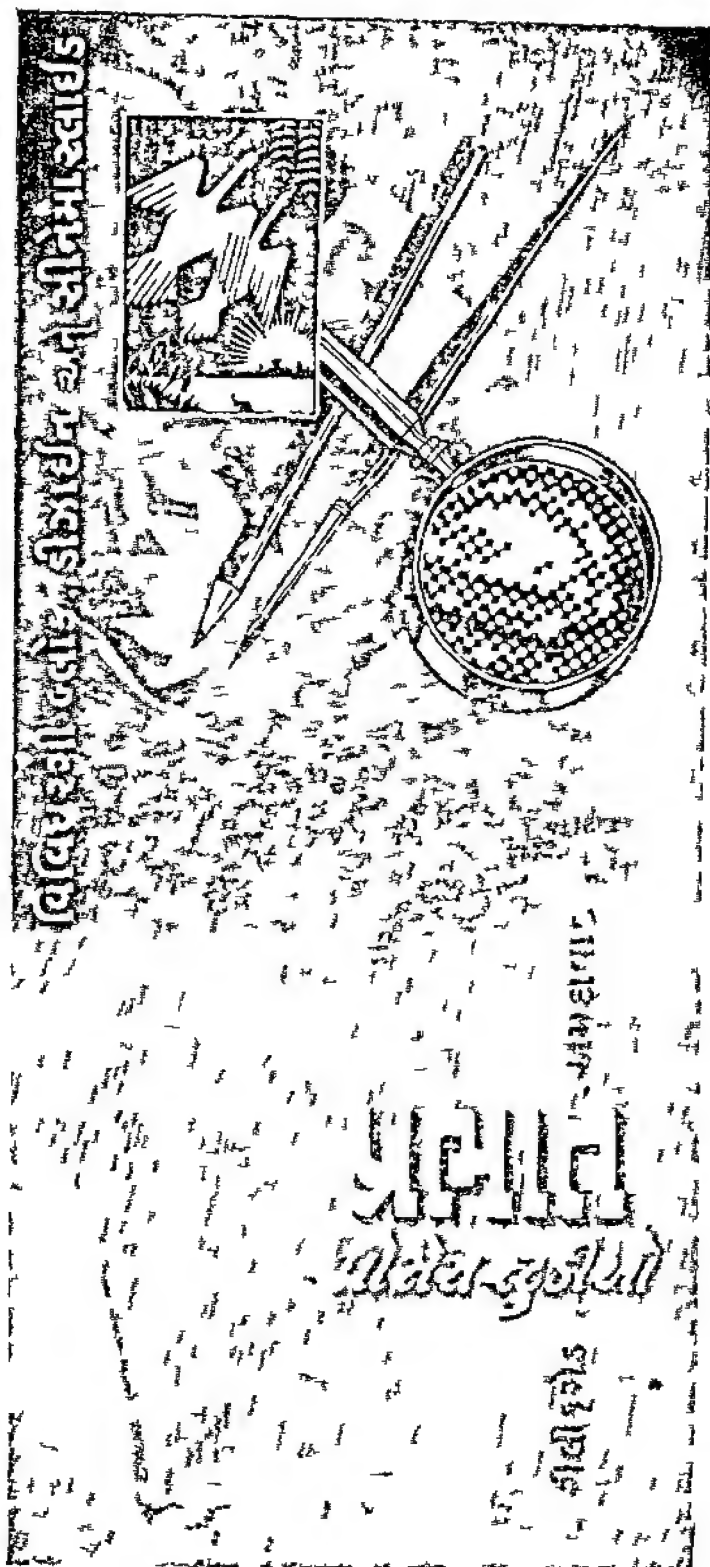
હુમામની ખુશબો નવીન
પ્રકારની છે અને તે ટકે
છે પણ લાભો વખત!

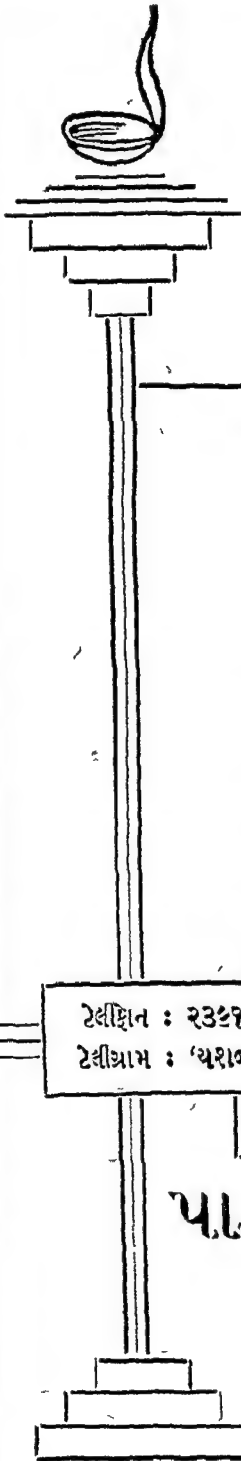

ખી તાતા મોહન માલ્મ ડાપની લીચારડ તાતાની બનાવટ

T 5 6529

ધી રામ્પો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ, લાલ દરવાજા : અમદાવાદ

ડાયરેક્ટ ઇમ્પોર્ટર્સ

અને

કાચના વેપારી

ખંગલાનો સાચો શાણુગાર

દરેક જાતના ...

- * કાચ
- * શેફ્ટી ગ્લાસ-મોટર માટે
- * વીદ્રોલાઈટ-ફરનીયર ડાઈનીંગ
ટેબલ માટે
- * મેસોનાઈટ, પ્લાયવુડ
- * હીરાકણી, ટ્રેમો વિ. વિ.

ટેલેફોન : ૨૩૯૧

ટેલીગ્રામ : ‘ચશજય’

છુટક તથા જથ્થાબંધ માટે—

પા. ત્રિભોવનદાસ મારેકલાલ

તકતાવાળા

૧૯૨૪, ગાંધીરાંડ, અમદાવાદ.

‘હોમિ’ વર્ષ ૨૩
‘નવરચના’ વર્ષ ૧૭

હોમિ ગપવચણા

સાહિત્ય, સમાજ અને
સંસ્કાર માં સિદ્ધિ

સળંગ અંક ૨૭૧-૨૭૨ ઑક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૫૨ : અંક ૭-૮

દીપોત્સવી અંક સં. ૨૦૦૮

૧૪૨૭૨ અનુક્રમણિકા

દીવડો	જી ૯	સ્વપ્ન અને વાસ્તવિકતા	વિ. સ. ખડકર ૬૨
માણસનો આધાર	ધૂમકેતુ ૧	વિદાય	જયન્ત પરમાર ૭૧
એચ એમ. આઈ એસ બેગાસ ચન્દ્રવદન મહેતા ૧૨	ત્રણ દિગ્દિ	અનામી ૭૧	
ઓરતા	પન્નાલાલ પટેલ ૧૯	બદનો	શેખાદમ આશુવાલા ૭૦
છીબી	જય ત પરમાર ૨૫	હજારો વાર જીવીશુ	૭
વ્યક્તિત્વ	હર્ષિદા પડિત ૩૧	મરીશુ તો અમે	૭૦
માનવ સરજવા	સુલોચના ૩૪	ટૂકી વાર્તા અને નવલકથા	ચુનીલાલ મડિયા ૭૧
આગણે કટક	ચંચી શંકર ૩૫	ઉપવચ્ચ	ચન્દનમ્ ૭૫
સમજ્યો તો	શેખાદમ આશુવાલા ૩૬	નહવાતી જુવાની	સિદ્ધાથ ૭૬
ખડખાગી	જયન્ત પરમાર ૩૮	અણુ અને પરમાણુ	પદ્માન્ત ૨ શાહ ૮૧
રસરાજને	ઉશનસુ ૩૬	નાદલની નાગણ	યશોધર મહેતા ૮૫
કાળ-નાગ	અમૃતલાલ ઈ શુક્લ ૩૬	વોઈટર	રામુ પડિત ૮૯
સર્વોદય કે સામ્યવાદ	વસુબધુ ૩૭	પ્રગ વિકાસ કે દ્ર	રતુભાઈ અદાણી ૮૨
ઉદ્વેગ	પ્રવાલ ૪૬	સમયના ક્ષીર-નીર	રાજહસ ૯૭
તિમિર-વીચિકા	પી જયન્ત ૪૭	વિરલ ડો કને આવાસ	હસિન ખૂચ ૧ ૨
અજ્ઞાનો હાથ	નટવરવાન પટેલ ૫૧	ગુજરાતનું ગૌરવ	૧૧૧
સમાજ જીવનમાં પક્ષીઓનું સ્થાન	જયમલ પરમાર ૫૨	સાહાર પ્રાપ્તિ-સ્ત્રીકાર	૧૧૨
ઉદયશકર કનકેન્દ્ર	જ્ઞલાલ ત્રિવેગી ૫૮	અધ વાંચક અનુક્રમણિકા	૧૧૩

★

મારી સફર — એ ચાલુ લેખનો હપતો આ વખતે સંજોગવાત આપી શકાયો નથી હિસેબર અકચી નિયમિત આવશે.

પ્રકાશક ઈશ્વરન ત મો દવે : ભારતી સાહિત્ય સંઘ નિમિટ્ટે : ગાંધીમાર્ગ અમ. ૧નાં ૧

મુદ્રક ગોવિંદલાલ ગોહનનાથ જાની કિશ્ના પ્રિંટરી રતનપોળ અમ. ૧નાં ૬

५३

नदी २ अना

॥३॥ **संक्षेपेण च तद्विग्रहोऽपि**

‘ਭੀਮਿ-ਨਧਰ ਅਨਾ’ਨਾਂ, ਸਭ ਦੇ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੰਪੀਸਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਕ

કેવી વિચિત્ર વાત છે ! કેટલી સાચી કેટલી જૂદી અને કેટલી જૂનવાણી અને કેવી એક રીતે નવીન માર્ગ ખતાવનારી ! અને વળી અકાદ્ધનિક અને બનેલી !

મેં સુજાણું થયા પહેલાં જ હું હમેશાં ત્યાંથી કે વા નીકળતો અચૂક અચૂક વખતે નીકળવાનું જ ચોમાસામાં જ્યારે બહુ વરસાદ જેવું હોય કે ખીજી કોઈ મુશ્કેલી આવી પડી હોય તો જુદી વાત નહિ તર લગભગ સવારના પાંચ વાગ્યા પછી ને સાંજપાચ પહેલાં ત્યાંથી નીકળવાનું હોય જ

ત્યાં ચાર રસ્તા બેસા થતા હતા એક તરફ એમ નાનકડું જૂના વખતનું સિવ મંદિર હતું ખીજી તરફ એક અવેડો હતો તેમાં પાણી ભરાતું ને ગધામ ત્યારે કોઈકે સાફ કરી જાય તો બને ખાખી જ્યારે જુઓ ત્યારે પાણી ભર્યું જ હોય ઢોર એમાંથી પાણી પીતાં માણસો પપુ એમાંથી લેતાં ફૂતરાં પથુ એમાં ડોકિયું કરી જતાં ને સવારના પહેરમાં બહાર ગામથી દૂધ દેવા આવનારી રમારણી ત્યાં વીસામો કરતી ત્યારે એ પથુ એનો જ ઉપ યોગ કરતી

હું સવારે ત્યાંથી નીકળું ત્યારે રસ્તા ઉપર બોધર્ગ મુકીને ગ્યારણો નિમા પડી હોય સોડિયુ વાળીને કોઈ પોતાના પાછળ રહેવા સાથીની ગઢ જોતી મેળી હોય તો કોઈ દૂધનો લાન ઠરાવવાની રકઝકમાં પડી હોય આસપાસ જે કોઈ બે છાટા દૂધ નીચે પડી જાય તે ચાવી લેના માટે કે નજર ચૂકાઈ જાય તો જે કોઈ મળી નય તેનો લાભ લઈ નેવા માટે ચાગ પાય કુનરા ખધા વેપારીની ભાવનો લાભ લઈ લેવાની કુતેહ બરેલી રીતરસમ પ્રમાણે ત્યાં રમારીવાસમાં ચોક્કી દેતા બિના જ હોય !

અને ધણુ ખુર જે જગ્યાએ એક નાનકડા પડી ગોળા પુનની પાસે એક દહ ડાશી પથુ બીબી હોય તે કેટલી વળી ગોલી હતી મોંમાં બે દાન આગળ પડતા આવી ગયા હતા તેની વાણીમાં પથુ

કોઈ સ્વજન ગુમાવ્યા પછી વ્યક્તિ એક દમ લાગી પડે, એનું આખું જીવન ધૂળમાં મળી જાય એ તો રોજની વાત છે એ જ વ્યક્તિ કોઈક એવા જીવન પાવનો આધાર કદખીને જ્યારે જીવન ધપાવે છે ત્યારે એ વ્યક્તિ ઉપર આપણે વારી જઈએ છીએ મનસ્વિડા નામના કર્તાના પ્રસિદ્ધ વાર્તા સંપ્રદાની નવી આવૃત્તિ માનવી ઉમેરાયેલી વર્તમાની આ એક છે

બોખામોની મીઠાશ ને તોનડાશ આવી ગઈ હતી પચોતેર વટાવી ગઈ દરો પથુ હમેશા સવારે એને ક્યાક કામે જવાનું હોય એટલે એ પથુ ત્યાં બીબી હેતી હમેશની વહેલી સવારે આ એક નાનકડો અનામી ગભુમેળો જોવા મળતો

પથુ પારે વસ્ત્રાદ સારો પડ્યો હોય ને ધાસ બગનર જામ્યાં હોય ત્યારે તો આ ડાશી ધણુ ખુર ત્રણ-ચાર મહિના સુધી પોતાનાથી ઉપડે તેવા ધાસનો ભારો લઈને આ જગ્યાએ નાખીને બીબી જ હોય ! દર ચોખાસે એ દ્રવ્ય જોવા મળે એક મે ચોખાસા એ જોવા પડી તો એ સ્વ દેવે જોવા મળજે જ એવી એક પ્રકારની મધુર આશા રાખવાની ટવ પડી ગઈ હતી ગસ્ને ઝટુના દગ્ગાર જોવાની મગ્ગ પડતી અને એ ટવને લીધે કેવળ જીવન હોનાનો આનંદ મનમાં જનમે ! નિયમિત ઝટુઓને એક પછી એક આવતી જોઈને એ જોવામાં જોવો આનંદ મળે તવો જ આ આનંદ છે કે એ ઝટુનાં ખાળકો પથુ એ જ પ્રમાણે નિયમિત જોવા મળવાનાં !

વસ્ત્રાદ વરસે ત્યારે ઉતાળો ખીજે ગાળવા ગયેન માલધારીઓ જેમ પહેલો વસ્ત્રાદ થતાં જ પાછા દર અને બીટ ઉપર ગવેશ ઉપર પાછા ઉપ એમના ખાટતા પાટલા વાસણો મુડી લટ કતી આવતી હોય પ્રાણી ઉપર લાગતા ઉધા ખાટ તામા પાયા ગાળીને નાનકડાં છોકરા મેળ હોય

પાછળ માલધારીઓ અને લાકડીઓ મૂકીને આવતા હોય, ગીતની ધૂનમાં પડેલી કાઈ કાઈ યુવતીઓ વર્ષાર લતુ ગીત ગાતી આવતી હોય, આખો દિવસ માટરો, ખટારો, સાઈકલ, માણસો એમની બચકર ધમાલથી ધમાલિયા જેવો જણાતો આ રસ્તો કાંઈક સનારે આવાં દ્રશ્યો ખતાવે ત્યારે, જેમ જીવન વહે છે એ જાન માત્રથી જેવો આનંદ જન્મે તેવો જ આનંદ હરેક વિવિધ ઋતુમાં તે તે ઋતુઓનાં જાળ-કાને જોતા પણ થઈ આવે છે !

આ ડોશીમા પણ ઋતુનું જ જાળક ગણાય ઋતુ આવે ત્યારે આ રસ્તા ઉપર એ ઊગી નીકળે ઋતુ પૂરી થાય એટલે એ અદ્રશ્ય થઈ જાય

દર યોગામે એ આ પ્રમાણે ત્યાં ભારી ગોઠ પતી ઊભી હોય !

* *

આ વખતનું યોમાનું મોડું હતું, એટલે ભારામાં બધાય તેવાં ઘાંસ પણ મોડાં પડ્યા હતા પણ જેવા એ શરૂ થયાં કે કેડેથી વાકી નમી ગયેલી, વૃદ્ધ છતાં ખડતલ પોતાનો રેટલો પોતે રળી લેતી ડોશી દેખાણી !

એક દિવસ, એ દિવસ, ત્રણ દિવસ, ચાર દિવસ લગલગ એક આખું અઠવારિયું નિયમિત રીતે જ્યારે જોયું કે કહો ન કહો, પણ ડોશીમા ખીજા કાંઈની નહિ, નિયમિત રીતે હાથમાં લાલ લીલી થેલી અને લટકતા ચોપડા ઝાપા લઈને નીકળનારા માણસની જ રાહ જુએ છે, ને જેવો એ નીકળે કે તરત પોતે પણ ભારો ચઢાવી તેની પાછળ ચાલી નીકળે છે, ત્યારે આ ટેવનું કારણ જાણવાની ઇચ્છા થઈ આવે

એક દિવસ જેવો એ વિચિત્ર પ્રવાસીઓનો પ્રવાસ શરૂ થયો કે તરત એમની પાછળ પાછળ ચાલતી પકડી પણ ત્યારે જે અખર પડી એ અખર પડ્યા પછી તો લાગ્યું કે ખરેખર ! આ દુનિયામાં માણસ જ માણસનો મહાન આધાર, મિત્ર, ને આનંદદાતા છે

ડોશીમા પહેલા તો ખડેપડે હતાં દર યોગામે આ જ પ્રમાણે એ નીકળતાં રહેતા પણ એ વખતે આગળ એમનો જુવાનજોધ છાકરા વહેલો કામે જતો, તે હાથ થેલી લઈને ચાલતો હોય, અને પાછળ પોતે ધીમે ધીમે વાતો કરતાં ચાલતાં હોય માથે ભારો હોય, ને જુવાન છાકરા સાથે વાતો કરતાં ચાલ્યા જતાં હોય ! એ વાત તો અર્ધા કલાકની જ, પણ એ અર્ધા કલાક ડોશીને મન જીવન દેનાર હતો. એના મગજમાં જોર પૂરનારો હતો કાંઈક આધાર, ટેકો આગળ ચાલી રહ્યો છે, એવા આત્મનતે પ આપનારો હતો

પણ આ યોગામે ડોશીનો આ આધાર એણે ખોરો હતો એ જાણવા મળ્યું છતાં ગમે તેમ કરી ડોશીને તો પોતાનો રેટલો રળવાનો જ હતો પોતે આ લાંબો એકાંત રસ્તો, સવારમાં વહેલાં મો સૂજાયું પણ થયું ન હોય, એવા અધારામાં કોપી શકે, માટે ડોશીમા હમેશા આ રસ્તે નીકળનારા સથવારાની રાહ જોતાં જોતાં રહેતાં હોય તેમ લાગ્યું !

શ્રીમતને થાક લાગે ને રેડિયો ઉઘાડીને બેગે ઝેવી આ આધાર લેવાની તફન જૂની, પણ તફન જ નવી ફિલસૂફી હતી ડોશીમાએ જાણે પોતાના જીવનમાંથી એ પોતે શોધી કાઢી હોય તેમ લાગ્યું !

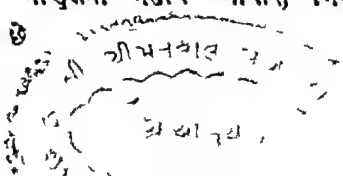
× × ×

એક વખત એવું બન્યું પેલા ભાઈ કાંઈ કાર-સા નીકળ્યા નહિ હોય કે ગમે તેમ, કાંઈક મોડું થયું હતું ને ડોશીમા રાહ જોતાં જોતાં હતાં ત્યાં જોગાતુંજોગ મારે જ નીકળવાનું થયું કાણું કે મારો પણ આ વખત જ હતો

ડોશીમા તરત પાછળ પાછળ ચાલ્યાં, મેં એ જોયું, અને કાંઈક પૂછવાનું મન થઈ આવ્યું

‘આજે કેમ ડોશીમા ! કાંઈક મોડું થયું ?’

‘હા માડી ! આજ મોડું થઈ ગયું છે. આજ પેલા ભાઈ નીકળ્યા નહિ, એટલે મારા મનને એમકે ટાણું થયું નથી !’

પ્રવચક આ એક રૂપક છે પણ જરા અનાયદી
જ ગતનો—રૂપક રિમે

અદી એટલે કે મોસ આ એક સત્ય નક્કર હમી
કેત છે

પ્રવચક અદી આ પ્રોડ્યુસ્ટ થાય છે હ એટલે
આ મોસ મોસ રહેવા દો હા આ એક નક્કર
હકીકત—કથા છે નાની પણ અનેરી સાગર
ગાયા છે દરેક દિ દીવાનેના હંચ મગરૂરીથી
છતકી ઊઠે ગૌરવ અને અભિમાનથી ઉભારાઈ
જાય—

(દરિયો પવન વાવાઝો ની રેકોડ પછી
ગબીર સંગીત—પણ આવી શકે કશું)

આ શું ક્યું તમે ?

અદી જુઓની સી સી બાઈ, શરૂઆતમાં જરા
સાઉંડ ઇફેક્ટસ

પ્રવચક સાંભળો આ હકીકતને આપો અને ત્યાં
સુધી એવા અવાજોના એપ થાવી રગવી નથી
જે સત્ય ધટના છે તેને તે જ રીતે બનવા દો
ઠીક આ જરા વાંચો તો

દર માસે હું તમને જાઉં છું !

હ માડી ! ઘાસના બારા નઈ આવવા માટે
આંહી જીબી ર' છું !

તે પહેલાં તો તમારી સાથે એક જુવાન
છાકરો આવતો હમણાં એ કેમ દેખાતો નથી ?

એણે મોડું ગમતરુ ક્યું માડી ! એટલે જ
તો પીટયું મન એવું આજવીતરુ છે ધણું સમજાવું
છું કે બુડી આમાં કંઈ તારુ નથી પણ તો ય
રદિયાને ધા કંઈ ઉખડ્યા વિના રે ? ઘાસડાણું
આવે તે વાત સાંભળી આવે ! કોમ આગળ જતું
હાય તો બે-ધડી મન દેખણે રે મારજ કપાઈ જાય
તે બે સારાં બેશુ કાને પડે એટલે જ રાહ જોઈને

શુજરાતમાં તો ઠીક, પણ શુજરાત
બહાર પણ જે 'સી સી' એમની
લાક્ષણિક વાચા અને શૈલીથી વિખ્યાત
થયા છે એ આ ધ્વનિ-નાટિકાના લેખક
તરીકે આ આખી નાટિકામાં એક નવો
પ્રકાર આપીને નાટિકાને કેવી સફળ
બનાવી શક્યા છે ! વાચીને આપણે પણ
એની ઊડીએ કે આવી સફળ ધ્વનિ-
નાટિકા લખવાનું સી સી સિવાય
ખીજા કોઈનું ગરુ પણ નહિ !

અને To think that a small ship
with only one 12 pound gun should
engage two raiders both more
than ten times her own size and
each with about twenty times
her gunpowder and so enable
the tanker to escape sink one
raider and then get away her

ખી રહું છું આજ મોડું થઇ ગયું તમેય હ મેશ
નીકરો છો કા ? મન મન કાઈ માને બાપુ ધણ
મનાવું છું !

ગાંધીની આખમાં અગ્નિચીકા આવી ગયા લાગ્યા
એના શરૂમાં રુદનનો બાગ દતો

પણ હું તો એની આ અદ્ભૂત રિલસરી—કોઈક
માણસનો ક પના—આધાર વધને પણ જીવન એ
વાનો રિલસરી સાંભળી રહ્યો એની એ જીવન રિલ
સરીએ જીડી અસર કરી દીધી એટલી નાની વાતના
આધારે પોતાનું જીવન વીતાવી દેવાની કુદરતી શક્તિ !

મને થયું કે આ રોશીએ પોતાનો કમથેગ જ
ધડી કાઢ્યો ન હતો ?

self is almost miraculous”
પણ આ અગ્રેજીમાં કેમ બોલાવ્યું ?

પ્રવચક : આ ફક્ત લંડનના એક અતિ મરાહર
છાપામાં પ્રગટ થયો હતો, અને બ્રિટિશ એક-
મિત્રદરીએ ઈડિયા ઓફિસને હિન્દના આ જહાજ
માટે જે અજલિ આપી હતી, તે તો પછી
વખત હશે તે। જોઈશું Sheir deep ad-
miration for the very gallant part
played by H M I. S Bengal
ઈંગ્લેન્ડના લોર્ડ હાઇ કમીશ્નરે લખેલા આ શબ્દો છે

અહીં : અને તે આપણા દેશના એક જહાજ માટે.

પ્રવચક : એનો જ કિસ્સો આપણે હવે રજૂ કરીએ છીએ
અહીં : તે સી સી, તમે એ કિસ્સો ક્યાથી લઈ
આવ્યા ?

પ્રવચક ‘સુકાની’ ના નામે એક ગુજરાતી લેખક
છે, સાગરગાથાઓ માટે મુદ્દમશહૂર છે, સાગરી
જળાનમાં એ નિષ્ણાત છે, એના એક લેખ
ઉપરથી આપણે આ—

સી. એચ એમ આઈ એસ બેંગાલ મે તો
નામ પણ નથી સાંભળ્યું

પ્રવચક : અને છતાં દુનિયાભરના નાવિકો બેંગાલ
જહાજના જવામદોને હૈયાં ભરી ભરી અજલિ
આપે જ જાય છે દુનિયાભરના છાપામાં આજ
દિન સુધી એની યશગાથાઓ ગાયે જ જાય છે

અહીં સી સી ભાઈ, આટલી ઝેકાડોં અસ થશે કે ?

પ્રવચક : મે ના પાડીને, કે એમાં અને તેટની ઝોછી
દેકેદેસ વાપરવી છે તમે એની અગ્રેજીમાં રજૂ-
આત કરો ત્યારે ગમે તો ઉપયોગ કરજો

અહીં ડીક, ત્યારે હું રજૂ લઈશ

પ્રવચક નહીં, ખેસો એમ તો મારાથી તમારા વિના
ડગલું નહીં ભરાય -

(ગનકાયરના અવાજ)

એ શું ? તમારાથી નહીં રહેવાય

અહીં એચ એમ આઈ એસ બેંગાલને અમારી
અદના સલામી આપી : બુઓ ફરીથી

(ગનકાયરના અવાજ)

પ્રવચક : હિન્દના વિશળ મહાસાગરમાં નિરર રીતે
માબોમતુ ખડે પગે ગમવાળું કરનારા હિલોળતા
દરિયાઈ માતગોતુ સગમહાજ તે એચ એમ
આઈ. એસ દિલ્હી, અમન બ્રિટિશ એક્રીલીસ
અને એની હકુમત નીચે બ્રિટિશ જહાજોમાંની
એક તે એચ. એમ. આઈ એચ બેંગાલ

(ઘેર સંગીત ફશ સેકન્ડ)

[૧૯૪૨ ના નવેમ્બર મહિનાની એક ધગધગતી
ખપોગ હતી પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયા—હિન્દની ૬૦ ફર
દક્ષિણે, ક્રીમેન્ટલ બદરના બાગમાં કંઈક ફેરોનાં
જહાજો સામઘા ઘઇ ચોટી કરવાના કામનાં ગુલાઇ
પડ્યાં હતાં જાપાને બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં પહેલો ફટકા
મારી લીધો હતો બદરમાં સાથી ગળ્યોના ખડકા-
યેલા વહાણોના કામને ચુપકીથી એકઠા ઘઇ મસલત
કરવામાં મગયુલ હતાં ત્યાં એકએક એક ખાસ
અફસરે આવીને ટૂંકમાં પણ સક્રમતાથી કહ્યું —]

બ્રિટિશ અફસર, સીમલ અપાતા જ કોનવોય બેપડગે
દરેક જહાજ આ નકશામાં છે તે સ કેત પ્રમાણે
ચાલશે તમારી ઝડપ, દિશા, ક્રમ, કનાર એની
સમજ આ નકશામાં છે તમારી આગબોટો
ઉપર દરેકના ડોલ ઉપર કોનવોયના આકડાનો
સક્રતિક ઝડો ફરજો રહેશે અને દુશ્મનને
ડારવા, હકાવવા તમે ખૂબ ખબ દારી કામવા
ટેવાયેલા છો, એટલે એથી વધારે દઈકહેવાનું
નથી આમાની અંકેક નકલ લઈ તમે જઈ શકો છો
અને તમે કમાન બ્રન્ડર્સન આ વણજમાં થોડા
કલાકન ચાલશે યહી તમારી આગળની કમાન્ડર
હોડી તમને જે હુકમ કરમાવે તે પ્રમાણે આગળ
વધજો

પ્રવચક : ઓસ્ટ્રેલિયાનો કિનારો, ૧૯૪૨ નો ખુન-
ખાર જગ, મધરાત પછી પરાંટ થાય તે પહેલા
તો ૧૮ જહાજો એક તરફ, ૨૩ બીડ તરફ ..

પ્રવચક આ એક રૂપક છે પણ જરા આપવી જ નાતનો—રૂપક રિસો

અદી એટલે કે મોસ આ એક સત્ય નક્કર હકીકત છે

પ્રવચક અદી આ પ્રોડગલ થાય છે હ એટલે આ મોસ મોસ રહેવા દો હા આ એક નક્કર હકીકત—થા છે નાની પડુ અનેરી સાગર ગાયા છે દરેક દિ દીવાનોના હય મગરીથી છતકી કોઠે ગૌરવ અને અભિમાનથી ઉભારાઈ ગય—

(દરિયા પવન વાવાઝોની રેકોર્ડ પછી ગભીર સંગીત—મધુ આવી શકે ક્ષણ)

આ શુ ક્યું તમે ?

અદી જુઓની સી સી ભાઈ, શરૂઆતમાં જરા સાઉંડ ઇન્ક્રેસ

પ્રવચક સાંભળો આ હકીકતને આપણે બને ત્યાં સુધી એવા અવાજોના એપ ચળવી રગવી નથી જે સત્ય ઘટના છે તેને તે જ રીતે બનવા દો હીક આ જરા વાંચો તો

દર મામાસે ટું તમને નંકિ છુ !

‘ હ માડી ! ધાસના ભારા નઈ આવવા મા’ આહી કબી રહું છુ !

તે પહેલાં તો તમારી સાથે એક જુવાન છાકરો આવતો હમણાં એ કેમ દેખાતો નથી ?

એણે મોડું ગામતરુ ક્યું માડી ! એટલે જ તો પીટયુ મન એવું આજીવીત છે ઘણું સમજાવુ છુ કે લુડી આમાં કાંઈ તારુ નથી પણ તો ચ રદિયાનો ધા કાંઈ ઉખડયા વિના રે ? ધાસટાણુ આવે ને વાત સાંભળી આવે ! કામ આગળ જતું હોય તો બે ઘડી મન ટેકાણે રે મારગ કપાઈ ગય ને બે સારા વેણ કાને પડે એટલે જ તાલ જોઈને

શુજરાતમાં તો હીક, પણ શુજરાત બહાર પણ જે ‘ સી સી ’ એમની લાક્ષણિક વાચા અને શૈલીથી વિખ્યાત થયા છે એ આ ધ્વનિ-નાટિકાના લેખક તરીકે આ આખી નાટિકામાં એક નવો પ્રકાર આપીને નાટિકાને કેવી સફળ બનાવી શક્યા છે ! વાચીને આપણે પણ ખોલી ઊઠીએ કે ‘ આવી સફળ ધ્વનિ-નાટિકા લખવાનું સી સી સિવાય બીજા કોઈનું ગણુ પણ નહિ ’

અદી To think that a small ship with only one 12 pound gun should engage two raiders both more than ten times her own size and each with about twenty times her gunpowder and so enable the tanker to escape sink one raider and then get away her

બીની રહું છુ આજ મોકુ ચઇ ગયુ તમેય હ મેશ નીખો છો કાં ‘ મા મન કાઈ માને આપુ પણ મનાવુ છુ !

ડોશીની આખમાં ઝગઝગિયાં આવી ગયાલા યા એના શરૂમાં રુદનનો ભાગ તો

પણ હું તો એની આ અદ્ભૂત દિનસરી—મોઢક માણસનો મ પના—આધાર લઈને પણ જવ વાનો દિનસરી સાંભળી રહ્યો એનો એ જવન દિવ સૂરીએ બીડી અસર કરી દીધી કેટલી નાની વાતના આધારે પોતાનું જવન વીતાવી દેવાનો કુફરી શક્તિ !

મને થયુ કે આ ડોશીએ પોતાનો કર્મયોગ જ ઘડી કાઢ્યો ન હતો ?

self is almost miraculous"
પણ આ અશ્રેષ્ઠતા કેમ બોલાવ્યું ?

પ્રવચક : આ ફરો લાંડનના એક અતિ મહાન
છાપામાં પ્રગટ થયો હતો, અને બ્રિટિશ ઑડ-
મિરરીએ ઈ ડિયા ઑફિસને હિન્દના આ જહાજ
માટે જે અજબ આપી હતી, તે તો પછી
વખત હરો તે જોઈશું Sheir deep ad-
miration for the very gallant part
played by HM I. S Bengal
ઈંગ્લેન્ડના લોર્ડ દ્વારા કમીશરે લખેના આ નાખોડે ને

અહીં : અને તે આપણા દેશના એક જહાજ માટે.
પ્રવચક : એતો જ કિસ્સો આપણે હવે વ્હુ દરીએ છીએ
અહીં : તે સી સી, તમે એ કિસ્સો ક્યાથી તથ
આગ્યા

પ્રવચક : 'સુકાની' ના નામે એક યુગ્મગતી લેખક
છે, આગગાથાઓ માટે મુદ્દમસાહર છે, સાગરી
જળાનમાં એ નિષ્ણાત છે, એના એક લેખ
ઉપરથી આપણે આ—

ઓ. એચ એમ આર્થ એસ બેંગાલ એ તો
નામ પણ નથી સામયુ

પ્રવચક અને છતાં દુનિયાભરના નાવિકો બેંગાલ
જહાજના જવામદોને દેખ્યાં ભરી ભરી અજબ
આપે જ ન્દય છે દુનિયાભરના છાપામાં આજ
દિન સુધી એની ધગગાથાઓ ગાયે જ ન્દય છે

અહીં મી સી કાઈ, આટલી ઝેકાડો મસ થયે કે ?

પ્રવચક : મે ના પાડીને, કે એમાં બને તેટલી જોશી
છેકેટ્ટસ વાપરવી છે, તમે એની અશ્રેષ્ઠતા વ્હુ-
આત કરો ત્યારે મને તો ઉપયોગ કરો

અહીં ડીક, ત્યારે હું રમ લઈ

પ્રવચક નહીં, એમે એમ તો મારાથી તમારા વિના
ગણુ નહીં ભરાય

(ગનકાયરના અવાજ)

એ શું ? તમારાથી નહીં રહેવાય

અહીં એચ એમ આર્થ એસ બેંગાલને અમારી
અદના સલામી આપી : બુઓ ફરીથી
(ગનકાયરના અવાજ)

પ્રવચક : હિન્દના વિશાળ મહાઆગમમાં નિઃગ રીતે
મામોમનુ બડે પગે અખવાણુ કરનારા દિલોગતા
દરિયાઈ માત ગોનુ અગદાજ તે એચ એમ
આર્થ એસ હિલ્ડી, અનન બ્રિટિશ એકીલીસ
અને એવી હકુમત નીચે બ્રિટિશ જહાજોમાંની
એક તે એચ એમ આર્થ એસ બેંગાલ

(પ્રેર અગીત દશ સેકન્ડ)

[૧૯૪૨ ના નવેમ્બર મહિનાની એક ધગધગતી
ખબર હતી પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયા—હિન્દની દર દર
દક્ષિણે, ક્રોએન્ટબ બદળના આગમાં કઈક દેશનાં
જહાજ સામધા ધધ યોદ્ધા કરવાના કામના ચુચાઈ
પડ્યાં તતાં જાપાને બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં પહેલો ફટકો
મારી લીધો હતો બદમાં સાથી ગત્યોના ખડકા-
યેલા વહાણોના કમાનો ચુપકીવી એકકા ધધ મસલત
કરવામાં મનગુલ હતા ત્યાં એકાએક એક ખાસ
અફસરે આવીને દ્રકમાં પળુ મક્કમતાથી કહ્યું —]

બ્રિટિશ અફસર, મીસલ અપાના જ કોનવોય ઉપડને
દરેક જહાજ આ નકશામાં છે તે સ કેત પ્રમાણે
ચાલશે તમારી ઝાપ, દિશા, ક્રમ, કતાર એની
સમજ આ નકશામાં છે. તમારી આગખોટો
ઉપર દરેકના ડાલ ઉપર કોનવોયના આક્રમણો
મકતિક ઝડા ફરતો ગ્લેશે અને દુશ્મનને
ડારવા, હકાવવા તમે ખૂબ ખબ દારી કામવા
ઠેવાયેલા છો, એટલે એથી વધારે કઈ કહેવાનું
નથી આમાની અકેક નકલલઈ તમે જઈ શકો છો
અને તમે કમાન બ્રાન્ડર્સન આ વણગરમાં થોડા
કલાકજ ચાલશે મછી તમારી આગખની કમાન્ડર
હોડી તમને જે હુકમ ફરમાવે તે પ્રમાણે આગળ
વધજો

પ્રવચક : ઓસ્ટ્રેલિયાનો કિનારો, ૧૯૪૨ નો ખુન-
ખાર જગ, મધરાત પછી પરાંલ થાય તે પહેલા
તો ૧૮ જહાજો એક તરફ, ૨૩ મીઝ તરફ .

[રાત પયરાઈ દીવા તો યામ ગેના—એકાદ બે
મૂવતા ફાનસે સસા દીધી અને અનત સામરની
અગાધ શાંતિમાં વઢાણોની વણુઝાર ઊપડી સૌ
જઢાળો નકશા પ્રમાણે યડે કનેજો મફર શર કરે છે

એમાં ડીરટ્રોયર રલૂપ ફીગેટ કોરવેર માઈન
સ્વીપર જનતખતની અરમારો હતી ટ્રીટ્રોયરો ઝડપ
વધારી આગનો રસ્તો નેઈ આવે ધડીકમાં વણાઝારની
ચાર કતાર વચ્ચે ચોડિયાત મોટોને સાબદા રાખવા
આટો મારી આવે અને કોનવોય યાને વણુઝાર
સાવચેત્વથી આગળ વધે ચોથી કતારમાં એ ડીના
જઢાળનો માન એનાથી આગલી ખોટનું વાંદાર
નેતા કટાણી ગયો પણ હુકમ એટને હુકમ

નવે ખરની આઠ તારીખ એમ જ પસાર થઈ
ગઈ બાર થઈ ગયા એ ડીના પરથી વાગફરતી
અફસ ! દુરની માંડી નેયા કરે છે હ ગાળ
અધારામાં આ ચમકારા શા ? ફાનસના ઈશારા શા ?]
એમ અનાજ ખડે રહો બહુ અગત્યનો સંકેશ
પાંડવુ છુ

ડડ ડડ ડ ડડ

એ ડીના અહીથી કે વોય—વણુઝારમાંથી છૂગી
પડશે કેસ ૩૭ ડીમી રેડ ચાન આઠ નોટ
બનાવર સાડાબાગ વાગે તમારે માટે મુકરર થએલું
ચોક્કીયાત વઢાણુ તમને દોરવશે તરનો બનાવગે કહ્યું
હી જઓ નેઈ ડી ડી ડી ડી

ગુડ બાઈ ગુડ લક આલમેય

પ્રવચક અધાક સમગ્ર કાગી માઝમગત ચોથી
કતારના કાફલામમાંથી એ ડીનાનું સુખન
ફરકેયુ ગતિ વધી અને એ છૂગી થઈ એ એકની
ધૂમવા લાગી અને એને વનદો કમન જીનેન
સન વગાવીઆની ગઢ નેતો વડીઆગ તરફ
નેવા લાગ્યો દશ જ મિનિટ પછી અધરામાં
કદીય ઝમકયુ અને અધા મા તીમોટા પડવા
લાગ્યા કસાયલા કમાતને તરત બાવા ઊલવા માંડી

મેગાલ મારી પાછળ પાછળ વઢા આવે
જીનેસન ડીમ ચાલો દુરથીન તો ખરામ છે ને—
નાગે છે તો ગેણીયુ મારી મોટમાં તો અગા
તેન બધું છે એને આ ફરફરીક સાયવશે !
એ ગોડ વેત ! વેન ! માનમ ! એડઝ બુ
લાઓ આ કિયુ હોડ (સીસેટી)

એક અવાજ કમા ડોડસ પરથી તો મેગાન લાગે
કે સાહેબ

જીનેસન અ થુ—એય એમ આઈ એસ
મેગાલ ! બને જ નહી મેગાન ! ૬૫ ટનનું
ટન એની પાસે સાડાત્રણ મદકડી અને તે
પણ ત્રણ ઈંચની સાડા છસો ટનનું દિ દુસ્તા
નનું રમકડું ! જરૂર એ ટોય ! હી હી હી જરૂર એ
ટોય. હીહીની માનમ ! એનો અર્ એ કે આપો
આપણી ચોક્કી કરવાની અને આ રમકડાને
સાયવવાનું પેના ઈવવીએનો જમનો ભેગા
નગાઈમાં પડ્યા ત્યારે એના ડીવિઝનોને જમનોને
સલાગવા પડ્યા હતા એવો જ આ મામતો
છે હીહીહી મેગાન ! ગમે અવાડિયે જ મે
એને પથ ન રમા નાંચરેનું જોયુ તું એનો
કેપ્ટન વીકસન તે તે. વ્યાપારી વઢાણુપરો છે
અને એનો લેફ્ટેનન્ટ એને તો હજુ મૂઝો
પણ નથી જોગી દિદુસ્તાની રમકડું એક હથેલીમાં
ઉંચકાય એવી હોડી હી હીહી (બીસનીંગ)

મેગાલ ખરી વાત છે હું મત ૬૫ ટનની નાન
કડી હોડી જ છુ હું જ તો વગી એક દિવસ
ગાતી હતી

પા ડી શી હોડી રે ભાઈ પા ડી શી હોડી
જળમાં તરવા છોડી રે હો પાંદડી શી હોડી
તથુખનાનું હલેસું ને રેશમતી છે દોરી
પવનનું પારેનું હું તો મારો મારમ ધોરી
પાંદડી શી હોડી રે હું તો

પ્રવચક અનામ મહાસાગર અને માથે કાગી જી ગી
ગત ઓરટ્રેસિયાથી દૂર ઉપર અસ્તામેલી

આસપાસ જાપાનના લક્ષ્મી તોળી ગીધા—
અને પાછળ હજારે ટન ભરેલ જહાજ ઓન્ડીના !

બેંગાલ : લે હું ચે કેવી છું તે પાછી ગીત ગાવા
બેકી કપ્તાન ખ્ખેન્સન મને હમે એમા નવાઈ
શી ? કયા સાત હજાર ટનની એ અરમારીઓ,
અને કયા હું ૬૫૦ ટનની હિન્દુસ્તાનની એક
હોડકી ! મારી પામે પૂરી ચાર બદ્ધકડી પણ નથી
અને મારા બડકમાં માત્ર ૧ હા, હું નાનકડી છું,
પણ મારા તૂતક ઉપર હિન્દુસ્તાનના બડકીરો
સાહસને બાથમા લઈ, મોતને હથેલીમાં રાખી,
જાતીએ વજ પહેરી જતન કરવાવાળા જવાંમદો
છે હું ભયને નહી, માધનસ્વીપર, સુરગે, સાફ
કરનારી મોખરે રહેનારી હોડી. છોતે નાની,
પણ કામ તો કપર માથે ઉઠાવ્યું છે ને
પાંદડી શી હોડી. હું જરા ખમો તો

પ્રવચક કેમ આમ સડ દઈને બોલી રહી ? અમારા
હિન્દુસ્તાનની અલબેલી અગમ, ૭૦૦૦ ટનની
ઓન્ડીનાની સાડાછમો ટનની ગખવાળ !

બેંગાલ મારી કૃપે કઈ સહેલાણીઓ નથી ભરાયા
માગ લેક્ટેનન્ટ મહેગાએ એકાએક કઈક જોયું
અને પાગખ્ય અને ઝપાટાબધ હું ત્યા જઈ
પણ આવી, બસ ! પાણીપગ ત્યાં તો તેલમ તેલ,
જાણે હનુમાન ફુલ્લા !

પ્રવચક ચિત્તા માફક બિજાળી બંગાલ ઓન્ડીના
તરફ કરી, ધસી અને બોલી સુરગથી ટ્રાઈ
કમનમીય બોટનો બ્રહ્મા ચઈ દરિયાને તળિયે
પવરાર્ધ પડી લાગે છે અને મૃચના ઉમેરી :

બેંગાલ જરા સાવચેત રહેજો અડધા કલાક સુધી
કોર્સ પદર સમજવા કે

ખ્ખેન્સન દોડ દોડ બોલગઈટ બેચી ! પણ પણ
શું હતું ?

બેંગાલ એની તમને શી પચાત જેમ કહીએ તેમ
હુકમ પાળ્યા કરી, બસ

ખ્ખેન્સન ઓ-તારી, બે આ ટેલુકી ! અચ્છા !
માલમ ! કોસ પદર ગત તો વીતવા દે અચ્છા
તારી વાત છે, હિન્દુસ્તાનની તલુકી હી હી હી
પ્રવચક ૧૯૪૨ના નવેમ્બરની ૧૦મી તારીખની
સગર પણ પડી અને બેંગાલ બચુબચુ બેકી
બેંગાલ પણ એમ દૂરગીતો માડી શેના મારી તરફ
ધારી ધારીને જુઓ છો ? ઓન્ડીનાના અફસરો
પણ ગજમ છે તો !

અહીં બોસ, અહીં જરા પવનના સુસવાટા અને
દરિયાના મોખની સાઉન્ડ ઈફેક્ટસ ચૂક કે ?
કે સવારનું કઈ ગભીર સંગીત !

પ્રવચક તમે તમારો લેક્ટેનન્ટનો પાક તૈયાર ગણો,
અરહેશર

બેંગાલ વાતે ખરી છે, મુખાઈકે કલકત્તાના બારામાં
મને એક અટવાતી લોચ જ ગણે પણ અહીં
ભરદરીએ નારીઓની કાચલી જેવી, હમણાં જાણે
મહાસાગર ભરખી લેશે મારા તૂતક પર સુકાન
ધારી લેક્ટેનન્ટ મહેગા કેવો બમો છે, તે જોયો
પણ બિચારા ખ્ખેન્સનને અને એના સથીઓને
અચરજ ચાપ તેમાં નવાઈ શી ?

ખ્ખેન્સન ઈટી ઈઝ એ સાઈટ, ન્યૂડસન !, ૬૫૦
ટનનું હિન્દી ગમકડું ૭૦૦૦ ટનના તેલ અને
ચેન્નાઈ ભરીને જતા વહાણનું ગખવાળું કરે
છે શાહબાશ ! અરમારે શાહે હિન્દુસ્તાન !
વોન્ડુરકુલ ! વોન્ડુરકુલ !

બેંગાલ, ભલેને મેગમથુ મને કાચલુ માની ડોલબે
પણ મારા અજીનીઅરો કેડેટો મેઈટરો મળી
એ ઉપરના હિન્દુસ્તાની મજલુવા જોયા છે. અગાધ
સાગરને પણ હથેલીમાં નચાવે એવા મહેગાની
સગદારી હેઠળ ગેષનાગન બુધિયો, છવો હોડા
પગ, હું મગ કુનેહબાજ નાવો ! ચોટી કેમ
ગયા ? ગાર અફસર અને રેડોઓ અફસર શું
ટાપીને જોઈ રહ્યા છે ?

પ્રવચક બે આઠ દિવસ તો આગમના સારા પસર થઈ ગયા પછી આરમીની બપોરે લેવન ઝાળ ખાતી બેગાન સાગરમાગ કાપતી રહી અને પાછળ ઓડિના આવતી રહી પણ આરમીની બપોર પડી એક સુરર કરતી હવાઈ હવામાં જી મગાને એક નાનો ધડાકો કરી અને હવામાં ઉરાડી ટપી ઓડિનાના કપાને એ બેયુ અને આ કોઈ ચોક્કી ગયા

બેગાન બરા ૨ છે ચાર ચાનીશે અમેરિકન કુઝર રોલેડો ઉપ થી સર્જેશ પકડાવે તો કે અમારી આસપાસ મે જખમર જપાની કુઝર શિકારની શોધમાં ગઈ રહી છે

પ્રવચક બને તોપ નાની પણ તોપની તામત મેના કે કરતાં તોપચીઓની નિશાનમાં ઉપર વધારે હોય છે આ સમાચાર સાંપડના દિ ૧ બચ્ચો ગડેન શેનો રહે ?

બેગાન ગનરી પર ચુનદા ગોનદાએ મેસી ગયા છે એક છે નાગરેશન બીજો છે ૧ સન ત્રી ને છે પીન રડાર પર લેફ્ટેનન્ટ મહેરા છે દરે જલ્લે નાટી ચામડી સાફ કરી સફાના ડોઝ લઈ કનાકેકમા તો વારાફરતી ખાઈ પફેરણ ચૂકી ચગવી રેક નકારની સાવચેતી નઈ સાબધા થઈ પોત પોતાને કામે લાગી ગયા મોતને હાથતાળી આપવા સાવધાન બની ગયા

પ્રવચક સ બ્યાએ સુરજને જગમાં ફુગાડવાની મથા મણુ શરૂ કરી સાડસાત ઓડિ સ લેમ્પનો ઇશારો દુશ્મનને કદાચ દેખાઈ નય જેને હવાઈ છેડી બને સનને હુકમ આપ્યો

બંને સન એકશન એશન્સ ઈસ ઈટ થબી જઈએ ખરૂ ને થેકયુ આ નામેની

મેગાલ ડીડ ડીડ મારી પાછળ પાછળ આવો ૩ લાલ

બંને સન તમારે પમલે જ છીએ થકયુ

બેગાન લેફ્ટેનન્ટ મહેરા ! શુ દેખાય છે ?

લે મહેરા એક નહી પણ મે પખાનો અવાજ એક દુશ્મન જમણી બાજુ અને બીજો ડાબી બાજુ લાગે છે

મેગાલ અતઃ

લે મહેરા : આશરે દશેક કે પનુ

બેગાન કપ્તાન વિલ્સન મુખ્ય અધિકારીઓને તમામ ખડમાં મસનત માટે તામડતોમ હાજર થવા કહે

પ્રવચક વિશાળ સાગર એ ટ્રેવિયાથી ખારસો માઈલ દૂર ડા ૧ જમણી મે જગી જપાનીઝ કુઝરે અહી ફક્ત ૬૫ ટનની હોડકી જ મોસડના સાટા બેનવાના હોય ત્યારે મસનતો લામી નથી ચાલતી તથુ જ મિનિગ્રા નિર્ણય લેવાઈ ગયો

મેગાલ સારે રાયજમ પણ શ માડવ તના સામેથી મે કુઝ ૧ પડાર કરતી આવે અને સાથે ૭૦ ટન જેટલુ તેન અને પેટ્રોલ હોય તે કઈ એમ દુશ્મનના હાથમાં જવા દેવાય ? કે ફરિયામાં થે કુમાડાય ? બધા ૧ અફસરો એક મત તના મહેરા !

મહેરા ૭

બેગાલ આપણો નિપુણ નીચેના તુલક ઉપરથી ટોચ લાઈટથી જ આ ડીનાને પહોચાડી દો

મહેરા ૭ ફુલ લ ગીગા ! સદેશે પહોચાડો

મેગાલ કપ્તાન બંને સન ! તમને સનામ સથે ફરમાવવામાં આવે છે કે જનની પીડ મેરી પૂવ તરફ ચા પા બચ્ચો અમારી ઢાંડી અરમારી દુશ્મનનો સામનો કરવા આગળ જશે અને બંને એટલો વખત તાકી રાખશે અને અને એમ કરતાં બેગાલ ખતમ થઈ જશે તો અમે વાપરલેસથી તમને ચેતવીશુ ફરમિયાન

જેટલો રસ્તો તમારાથી કપાય એટલો કાપવો.
ગુડ લક રીપીટ.

મહેરા : કશો જવાબ નથી જતી ઝાંખી છે
ગાલ ફરી નિશાન આપો,

મહેરા : ઉં હું, કહે છે કે કશું સમજાતું નથી
ગાલ ફરી કહો

મહેરા : ઝોન્ડિનાને હુકમ માનવો નથી તેના
આળા છે એને નાસવું નથી

ગાલ ઠીક, મારી પછવાડે બરાબર સાત માઈલ
દૂર જઈ ઊભા રહો.

મહેરા : હી હી હી આ હુકમ એને બરાબર સમ
જાવો, અને જતી ઝાંખી નહીં લાગી આવે
બ્લેન્ડિંગ નાં આવો

બ્લેન્ડિંગ : અમે નાસી જઈએ, અને આ રમક-
ડાને અમારે મોતના મોમાં જવા દેવું !

મહેરા : દુશ્મન નજીકમાં છે રડાર પર આકાર
—બે આકાર સાફ દેખાય છે

ગાલ : તમે રડારના આકાર પરથી જાળખી
શો છો ?

મહેરા : હોકાકો માર, અને કિયો સુમી માર,
એક સાડા છસો ટન અને બીજી સાડા આઠ
હજાર ટન

ગાલ : અને દરેક પર છ ઈંચની આઠ આઠ તોળો
એમાંની એક જ ને બરાબર નેધાય તો બગાલ
દરિયાઈ જહાજને બદલે હવાઈ જહાજ થઈ જાય

મહેરા : હા પણ તોય એક વાત છે, નિશાન-
બાજી આર ચીઝ છે અને કિસ્મત—એનો જુદો જ
રંગ છે,

(એક ધડાકો)

શાખાશ બેટોએ ! મૂખાઓ ! પાચશો પાચશો
વારને છોટો શેના ગોળા અફાળ્યે રાખો છો.
ગોલદાજી કરો તો એવી જ કરજો હી હી હી,

બેંગાલ : પહેલો ગોળો દુશ્મને ફટકાર્યો ત્યારે
લે મહેરા • હા, અને તે પાણીમાં સરકી ગયો
આપણી રેજમાં તો બેમાથી એકે નહીં આવશે
બેંગાલ • આપણે આગળ જ ધપીએ કુલ સ્ટીમ બોટસ
લે મહેરા : આપણે ધુમાડાની આડબાધતા જઈએ તો,
બેંગાલ • યુમીન સ્તોક સ્ટીન ગો એ હેડ.

પ્રવચક • એંજનના બોઈલરો દ્વારા એવું સ્ટીમનું
દબાણ બિપડયું ખુબ બેંગાલ જ ગોળાની માફક
વધુટી હિન્દુસ્તાનની શાહી અરમારમાં ગોનદા
જનું બિરુદ મેળવનાર, ગોહીન, કારમારક અને
પિલૈ ફીફસ લેતા હોય એમ રેન્જફાઈન્ડર બેટા
શાંતિથી ઊભા રહ્યા સામેથી ગોળાઓની ઝડી
વરસવા લાગી પણ વિક્ટરી વાધણ એય એમ
આઈ એસ. બેંગાલ સડસડાટ કરતી બધા ગોળા
ચૂકાવતી અને કુઝરોની બરાબર વચ્ચે આવીને
ઊભી

લે. મહેરા સ્ટેડી ધ હેટમ, શાખાશ હોટોગો માર્ગનો
ડાલ ભલો ઊડાડ્યો

બ્લેન્ડિંગ • (દૂરથી) વૉન્ડરફુલ ! વૉન્ડરફુલ ! બેંગાલે
હદ કરી છે ધ કુદસ, બપાનીઓ બેંગાલ પર
એકે ગોળો મારી શકે એમ નથી, કારણ એમ
કરે તો ગોળા સામસામી કુઝરો પર જ ત્રાટકે

બેંગાલ બપાનીઝ ગોળાઓ તો માથેથી જ ચાલ્યા
જાય છે

લે. મહેરા તો બીજું શું થાય, ભલે પોતાના
સાથીઓને વીધ્યા કરે હોકાકો માર પાછી હડે
છે, અને ઝોન્ડિનાને કળ ન વળી તે કિયોસો
મારને પાછળથી ફટકાવે છે

બેંગાલ એવું સુધાન જ ઊડાની દીધુ. ને જામી
છે તે મારો ફેગો, અને હોકાકોને વીધો

લે મહેરા • દુશ્મન ઝોન્ડિના પર એક તીખો ગોળો
ફેક્યો લાગે છે, ત્યાં આગ જેવું જણાય છે
બેંગાલ સદેશો આપો કપ્તાન બ્લેન્ડિંગ ! તમારી

નેખમદારી ભારે છે ગેટધ હેલ આઉટ અહીંથી
શેગાસ આઈલે : ડિમેગો પતીઝ ચાલ્યા જાઓ
ને તેલ ખયાવો બતીઝાખી છે એમ નહી કહેતા

ખ્ખો સૈન હું ઓન્ડીનાનો કપ્તાન ! બેગાનનો હુકમ
માથે ચઢાવુ છુ અને સનામતી માટે ખસી
જાઉ છુ મારી આ હાક છે બેગાન બે દુશ્મન
કૂચો વચ્ચે લગી રહી છે સાથી વહાણોને
જેને આ સદેશ મળે તેણે એની મદદે દોડવુ
લાજીટચુડ ૯૨ લેટીટચુડ ૧૯

બેગાન કપ્તાન ખ્ખો સને રેડીઓ સકેત પાકે પો
લાગે છે

લે મહેરા ધારો કે તમે આ જાપાનીસ કુચર પર
કપ્તાન હો તો દારૂગોળાનુ લાડક ક્યાં રાખો ?

બેગાન એ જીનથી પાંચમા ફાલકામાં ખરેખર
મને આ વિચાર કેમ ન આ પો !

લે મહેરા સીધા ધસો અમે પાંચમા ફાલકા પર
બધી તોપો નોધો ક્યાં એ નથી કે આ—

બેગાલ શાખાશા વાહવાહ હોકોકો માફ સગી—
ઉઝળી પડખે પગાઈ લાગી ગઈ ખત્રાસ
બધો દારૂગોળો સગી ગયો શાખાશ ગોનદાઓ
પ્રવચક પશુ પેને પડખે મામલો બિચકતો હતો
કિયોસો માફએ ઓ ડીના પર સખત ધા ક્યાં
એક ખાનસીખ ગોળાએ એના ખહાલુ કમાન
ખ્ખો સૈનને દાર કયો

લે મહેરા હવે આપણે ઓન્ડીનાની મદદે જવુ
જોઈએ અને કિયોસોમાને પછાડવી જોઈએ

બેગાલ ગોરા ! દુશ્મનો રોરપીડો છોડે છે છ એ
પણ એજે ગઈ જેને નિશાનખાજ નથી આવ
ડતી તે શુ કરવાના હતા !

લે મહેરા શેમ દુશ્મન લાઈફ બોટ પર પશુ
મશીનમનો છોડે છે રોઈમ ! ઓ ડીના પર આજ
ભારી છે

બેગાલ ગોરા ! ટવે ટી ગ્રીન હાફ એહેડ—પ્રથ
એહેડ પોટ

પ્રવચક હોકોકો માફ પર તો પાણી ફરી વળત
હતા બેગલ ઓન્ડીનાની મદદે દોડી એ
આવતી જોતા ઓ ડીનાના સુકાનીઓમાં નો
આ યું ધવાયેરી વિયોમો માફને લગાડી બેગા
અને ઓ ડીનાના ખલાસીઓએ આગ કાખમ
લીધી ધનાયલા દોસ્તોએ દાય મિલાવી મજા
ચાફ કરી પશુ તે પહેલા

(લાસ્ટ માર્ચ સંગીત)

લે મહેરા એ એક આપણો મત્રીશ લખણો હોમાયે
કમાન ખ્ખો સૈન ! તું એક નવીરો હતો
વીરસો હતો પાકો જગખેડુ હતો પ્રભુ ! એન
આત્માને શાંતિ આપો

બેગાલ ધન્ય છે ઓ ડીના ! ને કહે છે કે
હિ દુરતાની રમકડાં ! તું ત્યાં દોરવશો ત્યાં અં
દોરાતા આવશુ

પ્રવચક ધવાયેનાઓની સારતાર કરતા કેવા બન
સાથીદારો મજલ દાખે જા છે ! આ મજ
કાનના અનેની વાત ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટ પછ
સપ્ટેમ્બર ઓક્ટોબર નવેમ્બરમાં—ટૂફાનગર અં
આરમભની વાતો આપણે જાણીએ છીએ પા
આ વાતની આપણામાંના ધણાને ખબર નથી

(લશ્કરી સંગીત)

આ શુ ? હિ દના વિગમાલી બદરે એચ એ
આઈ એસ બેગાલને એના પરાક્રમ માટે ડીરગી
વીરક સરવીસ કોસ્તુ યુદ્ધમાં અપાતું બહુમા
બ્રિટિશ નોકા સેનાપતિ એડમિરલ સર આચર રીડ
માથે એ માન અપાઈ રહ્યુ છે હિ દની એ આજ
અરમારાને આપણે પશુ એક સુદર કવાયતી સર્જ
તની ધૂન સાથે આખરી અજનિ આપી દઈએ

(સમીત)

અહારેકની અલ્લહ પાનુ ખે વાર સાસરે ગઈ ને ખેયવાર પ્રતિના હાથનો માર ખાઈને પાછી આવી.

પહેલી વારનો શુનો હતો : શેરીમાં ગીડી-દડો ખેલતા કિશોરોને ભેઈ કાણુ જાણુ એને શું સહી આવ્યું કે ખાલી ખેડુ બાળુએ મૂકી દીધુ એક કિશોર પાસેથી ગીડી લીધી અને દડાને ખે વાર આસમાનમાં ઊડાડ્યો તો એકવાર જમીનપરથી સીધો ફટકાર્યો, જય સન્નાટા કરતો ઊભી શેરીએ.

ગીંડી પાછી આવ્યા પછીય એને માથા પરથી સાડલો પડી ગયાનુ જ્ઞાન આવ્યુ, એ તો જ્યારે એ ખેડુ લેવા વળી અને સામેથી લાછ કરવા સરખા ખે જુવાનોને આવતા જોયા ત્યારે જ એને ખ્યાલ આવ્યો. પોતે સાસરીમાં છે ને સાડલો પડી ગયો છે.

ઝટપટ લાછ કાઢી ખેડુ લઈને ચાલતી થઈ ફૂવા તરફ પાછળ પેલા કિશોરો ઓલાવતા જ રહ્યા : 'પાનુભામી લો લો...ફેર એક ફેરા.'

પણ પાનુએ તો વળતો જવાખ સુદ્ધા ન આવ્યો. નિરાશ થએલા કિશોરો પણ, પાનુનાં વખાણુ કરતા, 'અલ્યા આવો દાટ તો ગગલભાઈ (પાનુનો પતિ) ય ન ઊડાડી શકે હોં.' તો વળી પસાર થતા પેલા જુવાનોને આહવાન આપતા, 'લો તો દલાભાઈ મારો જો દાટ, પો'એ છે પેલે સમે નાકે' અને એમ પોતાની રમતે વળ્યા.

આ વાત નહીએ ઢેર પાવા ગએલા ગગલને કાને પહોંચી, એની જ ફળીની એક યુવતીએ કહ્યું 'વાહરે વાહ ગગલભાઈ! શુ રૂપાળી વહુ મળી છે તમે અહી ઢેરોને પાણી પાઓ છો ને વહુ ત્યા આબલામાં દાટ દોડાવે છે'

ઓછુ હોય તેમ ઘેર આવ્યો ત્યારે પેલા કિશોરોમાંથી એના એક ભાઈએ અને ખે જાણુ બીજાએ એની આગળ પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો, 'ખરી વાત હો ગગલભાઈ, પાનુભામીએ એ હ પેલાં સધેડા પાસે રહીને એવો તો જોરથી દાટ માર્યો કે જા...ય ઠેક—'

આપણા—ખાસ કરીને તળ ગુજરાતનાં ગ્રામ્ય જીવનને પોતાની ચોટદાર બાનીમાં બહેલાવનાર અને 'માનવીની ભવાઈ' જેવી શ્રેષ્ઠ નવલકથાના સર્જક પોતાની શારીરિક અવસ્થા અવસ્થામાં પણ કલમથી કેવો અજબ કસબ નીતારે છે એ આ લાંબી-ટૂંકી નવલિકામાં શબ્દે શબ્દે દેખાશે. અજોડ વાર્તાકાર સર્વકાળે અજોડ જ રહે ને ?

એને ત્યા વળી માએ બળતામાં ઘી હોમ્યું. 'આ કઈ ખેરુ ઓછુ છે? આ તો પાડો છે પાડો!.. વશમાં નહિ રે' તો પાછળ જતાં તો કાણુ જાણુ શું તું શું ય કરી નાખશે મારા ગગલા કરતાં તો એ મોટી લાગે છે'

અને એ જ રાતે ગગલે એને ટીપી નાખી એવી ટીપી કે, જનમભર યાદ રહી જાય.

પાનુ ગગલ કરતાં જાલે મોટી ન હતી બાકી સરખી તો હતી જ, ઉંમરે અને શરીરે પણ અલખત બળમા કાણુ વધારે હતું એ તો ખેડ જાણુ બાથે પડે ત્યારે જ સમજાય અને આ વિચાર માર ખાતી વખતે પાનુને આવી પણ ગએલો પણ એ સારી પેઠે જાણુતી હતી કે સામી બાળુએ પોતાના જ સરખી નથુદ અને સાસુ પણ કુમક માટે ક્યાંક ઊઝાં છે.

અને બીજી જ સવારે પાનુ, એના કુમકુમવણું અગ ઉપર કેટલાક શોળ લઈ પીયરને પથે પડી..

ત્રણ માસનાં રીસામણા પછી બીજી વાર માસરે આવી ત્યારે વાંક હતો

એક સાંજે પેલો દિયર લેસન કગતો હતો એને મીર્ગબાઈની ગરબી વાંચતો જોઈને પોતાને પણ મન થઈ આવ્યું ને ચોપડી લઈને પોતે જ વાંચવા ગડી પડી આ વખતે ઘરમાં ગાય પેસી ગઈ ને પાંચગેરનું ફળાણુ બધું જ ખલાસ કરી જત પણુ ત્યા તો ખેતરથી સાસુ આવી લાગ્યાં ને—વહુને ચોપડી વાંચતી

જેઈને જ એમને ખાઈ ગઈ હતી ત્યાં ધરમા ગાયને
મકાઈ ખાતી જોઈ ગયાં બસ ખલાસ બધો દીકરો
ન પાવે (કારણ કે હાથડો ખાતો થઈ જાય
એટલે યા મારીને ખેતીનું કામ ન કરી શકે) પછી
વહુ તો પાનવે જ ક્યાંથી? અને એમણે ગામ સાંભળે
તમ પોતાના અને દીકરાના કુર્માય માટે કંજાલ
આદરી દીધા. જુઓ આ ગંગાની વહુએ રમાણી
કરી એ? કાઈ શું જાણે કે ખાઈ પાછાં બહોનાં છે?

ગામમાં લાગે જ કાઈ જાણતું હતું કે પાનુ
જણેની છે અને ખૂદ પાનુએ પણ આવો દાવો
દીધો નથી ક્યો આટલું—ચોપી વાંચતાં આવડતું
હતું એ તો ચરક વધ ઉપર આ નવી સરદારે ગામે
ગમ નિશાળો ખેતી એમાં પાનુનો લાઈ પાપુ બાળવા
બેઠો પાનુએ પણ એનમાં રસ લેવા માંડ્યો

ને પછી તો રાતે નવરી પહેલી પાનુ આજે શું
લેસન મળ્યું? એવા સવાલમાંથી જાણે અજાણ્યે જ
લેસન કરતી થઈ ગઈ

મામાપને તો સ્વપ્નેય ખ્યાલ ન હતો કે બાઈની
પાસે ધડોક વાર બેસવામાંથી પાનુ આ અવળે
રવાડે ચડી જશે

અરે ખુદ પાનુનેય ખ્યાલ જુઓ હતો કે કમ
ખખત પોતાની યાદદાત આટલામાંથી એને છેક
ચોપી ઉલનાથી માંડીને લઈને લેશન લખી દેવા
સુધી પહોંચી જશે?

એને આ વાતની ધરનાં બધાંતે ખબર પડી
ત્યારેય ખબરે એને એનું કપાળ. 'અમથા લોચા
વાળે છે'—આ જ સ્ટિફ્ટ ક્રીકેટ આખું પાનુને પોતાને
પણ કેઈ જાણા ધોરણનો અમખરો ન હતો

અને એ જ પ્રમાણે આજે પણ એણે વાત
વાતમાં જ દિવર પાસેથી ચોપડી લઈને વાચવા માંડી
વાચતાં વાંચતાં ગરબમાં રસ પડ્યો ને—

પણ ત્યાં તો ગામે-અને તે વિસધી પાનુના
દોસ્ત થઈ બેલા જમખખત પેલા કિશોર એ તો
કુળિને કુળિયે બસ ગાવા જ માંડ્યું

‘ભણ ગણને સૌ પૂછે
ને વગર ભણને વહુ ફટે
ભણ ગણ તો લેખાં લખે
ને વગરભણ ભાઈ દીરો ધરે।

ગગનને પછી ખાઈ જ જાય ને? રાંડે તો
આખા ગામમાં મારી ફેંકતી કરી। આ વખત
તો બસ એવી ફટ એવી ફટ કે—

અને સાચે જ એણે એવી ફી ફી કે—

પરોણાનો માર અસલ થઈ પડતાં પાનુ જ
ખુદ વિફરી ખેડી હાથ હાથ મારી નાખી રે !
ને આ સાથે જ ફટ કરતાંને એણે પતિનું કાંક
પકડી લીધું ગગને ધણોય તરફાટ કર્યો પરંતુ
સાંસમાંથી સાપ છૂટે તો પાનુના પગમાંથી કાંક
ચસકે—વળી એ ભગવા બાંડતા પતિના મેનિ
પણ બીજે હાથે બધ કરી દેવાનો વિચાર જાઓ

પરંતુ ધરમાં કાંકને ધરી આવતો જોઈને એણે
કાંક પણ છોડી દીધું ધવારેલા અહમ્મલાના પતિના
છેલા બે ફટા જે એણે કાંકુ બરેલ બલેયા—મગડી
ઉપર ન ઝીટતા હોત તો જરૂર એ સોહામણા અગતો
એકાદ ભાગ કાયમને માટે ખાતલ થઈ જતો !

બીજે દિવસે મોરો બાઈ આવ્યો ને જૂએ પેટ
ખાટલામાં પડી રહેલી મેનને પોતાની સાથે તેડી
લઈ ગયો પેલા નોકને ખાસ કાંઈ કપડો પણ ન કર્યો
દારણ કે બહેનના સ્વભાવને એ જાણતો હતો એટલે
કાંક ને માક મતકકુ કમું હશે! પછી શું કહેવ ?

આ પછી છ-આઠ મહિના થયા છતાંય ન તો
પાનુએ સાસરીએ જવાની ઇચ્છા કરી કે ન મે કલા
સાસરીયાએ કાંઈ તોડ-મનામણાંય

પાનુને એની પરવા પણ ન હતી કાંઈ સરખે
સગમ પૂછતું તો એ ફટ કરીને જવાનું દેતો
શું થઈ ગયું ? વાણિયા-ખામણમાં ધણાંય ખાજ
રડાપો ગળે છે

પાનુને આ જવાબ ધણુવને દીગ કરી મૂકતો

ખાસ તો એટલા માટે કે એને કોઈએ કદી આડ માર્યો જતી—અરે ‘જોતી’ય નો’તી બેઈ. અને છતાંય એતુ યૌવન અને સૌંદર્યથી લગ્નપથ અગ એતો નફરો લહેરી-રસિક બલકે રંગીલો એવો સ્વભાવ, વગેરે વડીલોને ચિતામાં રાખતાં તો ગાહિ-તોને ઉદાસ કરી મૂકતા અને ધણીખરાંના મોંમાંથી આ એક જ ઉકિતે સરી પડતી ‘ઓ તારાં શાણુ ! ઓ તાગ બોલ પાનુ ! ક્યાં તું આ ઢોર લોકને પનારે પડી !’

આસપાસના ગામોના કોઈ કોઈ યુવાનોએ તો પાનુ સાથે જીવંત જોડી અવનારને માણી લેવાનો મનસૂબો પણ કરી લીધો, ને પ્રયત્ન પણ કરી જોયો.

પણ પાનુ તો દરેકને એના નાદાન અને રંગીલા સ્વભાવ પ્રમાણે પેલી ગરબીની લીટીમાં એક જ જવાબ આપતી-મોકલાવતી

“છટ્ટીના લખિયા લેખ તે કેમ ટળશે રે,
મારી પેલા જનમની પ્રીત આવી મળશે રે”

આ સાલળી ધણા આશંકો, દ્રાક્ષને ખાટી કહે-નાર શિયાળની જેમ એને, ‘આ તો બરાબર કોક રોલુ’ જ લાગે છે. આમ કહી એતુ નામ મૂકના તો કેટલાક વળી એના ઉપર આધળા બીત જ બની રહેતા.

અવગત આમાંથી કોઈ રસિક જીવ નીકળ્યો હોત ને પાનુને ટપી જાય એવી જ કોક ઉકિતમાં સામો જવાબ પાડ્યો. હોત તો બનવા બેગ છે નાદાન પાનુ જાણે અજાણ્યે જ પ્રેયસી બની બેસત એને—

પણ આનુ કઈ બન્યું જ નહિ પછી ખાલી કદપના દોડાવરી કામ શી આવી ! પાનુને પણ આવી તેવી કોઈ કદપના ન હતી ને માટે જ તો એ પોતાની નાદાનિયતમાં મસ્ત હતી ને ?

આનો અર્થ એમ તો નથી જ કે યુવાન—કે ગીલી પાનુને જીવનમાં કશા ઔરતા જ નહોતા બિઠતા !

બલકે એવા એવા ચિત્રવિચિત્ર ઔરતા બિઠતા હતા કે એ વિષે એ કોઈને વાત કરવાની હિંમત પણ નહોતી કરતી દા ત રાધાકૃષ્ણની કોઈ ગરબી ગાના કે યાદ આવતાં એની નજર સામે કૃષ્ણની મૂર્તિ જ તરવયાં કરતી માથે મોર પીછતો મૂઠાડ, મો ઉપર મોરલી, છૂટી પાટલીએ ધોતિયુ ને વિશાળ છતી પર એકાવળ દાર એકલી હોય ત્યારે ધણીવાર એ પેલું બજન ગાઈ બેઠતી.

‘ગોકુળની ગોપીઓ પૂછતી તમે કયાં બાળ્યો’ તો કાન ? કેવો તમારો કાનજી ને વળી કેવો રે નિશાન ? પગે પિયાબળ મોજડી અને ચમકતી છે ચાલ, એવો અમારો કાનજી ને વળી એવારે નિશાન”

અલગત પાનુ પોતાની જનનું નિરીક્ષણ કરી શકે એટલી શક્તિ નહોતી ધરાવતી. આડી જરૂર. કહેત મને હેલની જૂખ નથી પણ આત્માની—પ્રેમની જૂખ છે માટે જ તો એને પેલાં જાત જાતના લોકગીતમાંથી માત્ર ગરબીઓ, ને તેમાં ય ચિરહી રાધાનાં વિદ્યાપ-ગીત જ બહુ ગમતા હતા ને ? કોઈ કોઈ વાર તો એ, ભતવારી રાધાની અંકજામણુલરી પેલી એકની એક જ લીટી કલાકોના કલાકો બસ રચ્યા જ કરતી

“વાલા મારા આડી ને અવળી વારો
કે કઈ વારે આવવુ રે !”

આ જ લીટી ગણગણતા એકવાર એની ભોળી આંખો ભરાઈ આવી અને બાજરી ટોવાનું જૂલી ઢાંચણુ વચ્ચે મો મતાડી એ રડતી મઈ ને લીટી ઉથલાવતી મઈ હરેક ઉથલે એના અંતરની આરણુ વધવા લાગી ત્યાં સુધી કે કદાચ હૈયું જ બહાર નીકળી આવત, પણ ત્યાં તો બાતું લઇ ને ભોજઈ આવી લાગી જવાન આપતાં પાનુ થોડુંક જૂકું પણ બોલી, ‘પેટમાં દુખે છે લાભી !’

પણ બાબી એમ ભોળવાઈ જાય એવી ક્યાં હતી જે ? એણે તો ઘેર જઈને પતિને ને સાસુ-સસરાને પણ વાત કરી : ‘માનો ન માનો પણ પાનુજનમાં કાનનું કોક કોતક જરૂર છે,’ સાસરે જતા પહેલાં જ

એને પ્રણાલપત્ર આપી દીધું હતું પણ હવે તો મોટા બાઈને અને ખુદ મામાપને પણ આપવું પડ્યું એ તો છે જ હાનાગાડી ।

પાનુ પોતે ય પોતાનું આ અધગાંડપણ જાણતી હતી પણ એ કરે શું ? એ કંઈ એના વશની વાત ઓછી હતી ! જેમ ધણા લોકોને ધૂણવાનું તાન ચડતું એમ એને આવું-વરણી ગીતમાં મગ્ન થઈ જવાનું તો વળી કોક છોકરીને ગમે હાથ નાખી માઈ બિંદવાનું જ્ઞાન પણ ચની આવડું

ઉઝો મણિયારી કેડે પાતળો
મને મોં લાગ્યો મણિયાર ।

અરે આ તો ઠીક પણ એક દિવસ તો એણે બાજરી વાવતાં વાદતાં કોણુ જાણે શું સંજય કે બે-ત્રણ પૂજા ભેગા બાધી છેડા કાપી ને એણે એ જગરને જીત્યો કર્યો. ઉપરના ભાગમાં મોરનીડી જેમ એક લાકડું ખોરસુ ને કૂંચી બનાવ્યો. અને ગાવા લાગી વાલા મારાં હેરાનું તું હેત બાકી કાળાં મગજ રે વાલા તું તો નેણે નજરનું રૂપ બાકી ટીક ટીપકા રે વાલા મારા હારિમાં રમતું હસ્ય ગાને તું ધૂવરી રે તું તો મારી છાતડિયે થન થન થતો મદ-મોરનો રે

અને આવા આવા પાનુના એન-ચાળા ભેઈ મા-આપે એને—દ્વિઆર્મણુ તો એને લાગતી જ હતી એટલે હવે એકથી રાખવાનું જ બધ કરી દીધું

સવારમાં એની નોડે કોઈ જનાર ન હોય તો હવટ પેની પાંચમી ચોપડી બાજુતા બાઈને પણ સાથે મોખલા તો જ ભેગ છુનની સાથે ત્યાં બોડે (ઝાક ગિરે) બેઠાં ભેગ લેસન કરતો.

પણ આમાંથી ય પાનુ એક દિવસ એવું કરી ભેગ કે—

બ યુ એવું કે પાનુની ફગીમાંથી એક જીવાન અમદાવાદમાં નેકરી કરતો હતો એટલે એની વડુ કોઈક બહેણાની પાસે અવાર નવાર કાગળો લખાવ્યા કરતી બીજા લોકની જેમ કોઈ કોઈ વખત પાનુ

પણ આ વખતે ત્યાં જઈ બેસતી ને તેમાં ય ભે એનો બાઈ લખનાર હોય તો તો વચ્ચે વચ્ચે પેડી યુવનીની કહેની ઉઠિત ઉપાડી લઈ એ પોતે જ સન્દેશ ઉનારાવતી તો કોઈવાર એ આખી ય વાત પોતાની રીતે જ લખાવતી હતી.

આજે પણ પેના જીવાનને જવામ લખવાનો હતો પણ પાનુ રાતે લખશે કહી બાઈને આગ કરી એ તો આવતી રહી હતી

ઝાકગિયે આવતાં જ બાઈના દફતરમાં રી કાગળ પેનસીન કાઢ્યાં ને—એક બાજુ બાઈ અદર બેસીને લેસન કરવા લાગ્યો ન્યારે બહેને બહાર બેસી ધઉના મોલ ઉપરથી પક્ષી ઉડાડતી ગઈ ને કાગળ ગોઠવતી ગઈ

અવતારમાં ક્યારે ય કાગળ નહોતો લખ્યો એ તો ઠીક પણ કોઈ કીનો લખ્યો એણે વાંચ્યો ય ન હતો પણ એને ક્યાં કોઈને સાચેસાચ લખવો હતો કે સકાય થાય ? આ તો બીજી ગમ્મતની પેડે આવ્યે એક ગમ્મત હતી—લખીને ફાડી જ નાખવાનો હતો ને ! અન્યત્ર ઓધવજી સાથે સદેશો કઢાવતો ગોપી આનો, ગમ્મીઓમાં આવતો થોડાક આધાર જરૂર હતો અને એણે મોઢલે મને ને ઉનટકાર્યાં હયે સંજય તે લખવા માડ્યું

મારા વાનાજી

તમે તો ગયા તે બસ ગયા જ ગયા દરરોજ દન બિગે કે મનને મેસનાવું છું આજ તો અક્કર-અક્કરમાંથી ય પણ આવવા ભેઈ એ પણ દન આપમે ને જેમ જેમ ધરતી ઉપર અધારાં બિતરતાં જાય એમ એમ મારા દિનમાં ય પેની ગરમીમાં આવે છે એમ ગોખા આખું જાણે કે આ તો રાતનાં આવડા કાળાં અધારાં છે પણ એ બિચાઈ શું જાણે કે આ તો

રાધાના રૂંધી અવની બિતર્યા ।

ત્યાં તો પાનુનું ચિત્ત પેલાં પક્ષી તરફ ગયું ને હોઆ કરીને ઉડાડી મૂક્યાં સાથે જ લખવા વળી

‘આ જુઓને વાલાજી ચકલા મુઆ છવ ખાઈ
જાય છે પાકયા આરેલા ધઉના માલને નેલિ છું કે
મને તમારી ગોપીચદન ગાળના દેહી જેવી—પણ બૂલી ।
પીટયુ અદેખુ લોક તો કે’ છે તમે તો કાળા હતા
છો રથા કાળા મારે । લોક તો છે જ એવું આ
મને સાસરીમાં માર પડ્યો એની તો આજ દન
સુધી વાત કરે છે જુઓ તો ખરા એમને તો જાણુ
એમના ધણીએ કદી માર્યા જ નહિ હોય ।

અહીં એને અવળે પાટે ચઢી ગયાનો ખ્યાલ
આવતાં શુચવાઈને ચકલાં ઉડાડી વળી એણે
આગળ ચતાવ્યું’.

પણ બળતા દો એ વાત, હું તો એમ કે’તી’તી
કે તમારા વિના મને જરાય ગોડતું નથી બળી
નોકરી મરવા દો ને આવતા રો’ ઘેર, કે’નારે જાણે
મારા જ મુદાની વાત કહી છે કે, થેહુ ખાવુ ને ખુશી
રે’ણુ. મારે તો જો તમારા જેવો ધણી હોત તો
એની પાસે તખલુ તોડીને ય એ કટકા ના કરવા
દેત હું એકલી એકલી બધુ ય વાઢણું વાઢી નાખત ને
એને તો આ ઓઢાના ઈયડામાં જ ખેસાડી રાખી
એની વાતો સાંભળતી જત ને વાઢતી જત ને
વાઢતા વાઢતા દાકત એટલે એની પાસે જઈ ને
ખેસત ખરૂં કહું છું હો, ધડીક વારમા તો—અરે એનું
મેહું જોઈને મારો બધો ય થાક ઊતરી જત રૂદાની
વાત કરુ છું હો, મારે તો જો દલાગરો ધણી હોત
તો—પણ એ બનુ લખતા મને બળી શરમ આવે છે.
દૂકામાં એટલું કે આવતા રો’ને ઘેર જ આપણે હારે
હારે ખેતરોમાં ફરથું, સુખ-દુખની વાતો કથું ને
વળી એક બીજાના સુખ-દુઃખમાં લાગ પડાવથું.
ખીખાં લોકની પેઠે આપણુ તો જરાય નહિ કઠણીએ
હાસતો । મૂડી એવડા જનમારામાં શુ-હારે લઈ જવું છે ?

એટલામાં ભાઈની ખૂસ આવી ‘પાનુ લાવ
હેડ પાટી ચોપડીને પેનસીલ’

‘એ આ આવી ભાઈ, એક જરાક વાર’ અને
એણે પગને જાણે સમેટવા માંડ્યો

‘પણ જો જો હો મારે વાટે ચઢતા ? આ તો
પેલા ગાણુમાં આવે છે એમ

‘આરા અમને અમથા ઓરતા ।
વળતા ધણીની ધટીઓ રણી અને
મુરલીના લકાગ સૂતા જગતા
ગોરજ ને સંધ્યાના રૂડા રંગ શા
કેલેયા વીણુ લૂખા લૂખા લાગતા
શાને ઊડે શાના ઊડે ઓરતા ?
જાણુ ના ઝણુ ના તોયે ઊડતા ।

એની પેઠે મારે ય આ તો અમથુ અમથુ
જ છે મારે—’

પણ ત્યાં તો ભાઈ આગ્યો ને પાછળ રહીને
અપ દેતાકને પેનસીન ખેચી લીધી. અને પાનુએ પણ
કશો જ આગ્રહ ન કર્યો એટલું જ નહિ કાગળ
સરકાવી લઈ ચોપડી પણ આપી દીધી

પાનુને ઊંડે ઊંડે તો હતું જ કે લઈ માગણી
કરે, ને કોઈને ન કહેવાનું વચન આપે તો કાગળ
એને વચાવે. પરંતુ ભાઈને નિશાળનું મોહું
થતું હતું એટલે કે પછી આરા તો પાનુ ધણી વાર
કાગળ બગાડતી હતી માટે—ગમે તેમ પણ ન તો
એણે એવી કાઈ માગણી કરી કે ન પાનુએ સામેથી
જઈ વચાવવાની મૂખાંમી કરી ભાઈ બિચારો શું
જાણે કે પાનુએ આજ એના અતરના છૂપા એવા
આયના ચીનરવાનો—

ભાઈના ગયા પછી ઝાકળિયામાં જ્યારે એ એકલી
પડી ત્યારે સાંજનાતુ ઓશીકું કરીને નીરાંતે એણે
કાગળને વાંચી જોયો. પરંતુ જોઈએ એવો એને
પોતાને જ સતોષ ન થયો એને તો હજુ ઘણું બધું
લખવું હતું ‘આ જુઓને વાલા, પેલાં પીટયા
સારસ । પખીની જાત છે તો ય કેવાં એકબીજાથી
ગેલ ને મસ્તી-તોફાન કરે છે ?...ને પેલા મોરથી
ભરેલો આખો । કે’થો-મે’થો જાય છે હમણા પેલી
હુન્ગી કાચલ ટહુકી જાશે ? રે ટહુકી । રે ટહુકી ।
ખરૂં કહું છું હો । ના જાણે મને જ બાળવા

ટફકે છે! મને ય ટફકા કરવાનું મન થાય છે પણ અભાગી પાનુને લપાવા માટે ક્યાં એવો આંખો છે ને આંખો છે તો ક્યાં એનામાં મોરનો આવો રૂપાળો મધમધાટ—એ તો પીટચો બરાને લે છુધુ ને દર રીધુ એ વગર ખીન્નું સમજતો જ નથી ત્યાં! અરે વાક હોય તો છુધુ ય ખાઈએ પણ આમ વગર વાકે! ને એ ય જૂની જઈએ પણ જુએને આ આઠ આઠ મહિના થવા આવ્યા તો ય તેડ પાનુ નામ’—

અને અભાગી પાનુની આંખમાંથી ટપ ટપ કરતાં આંસુ ખરી પડ્યાં અનામસે જ બબડી પાંચું, પિયરમાં માનાપ છે તે એ ય આખો દન હાડ છીડ કરી મરે છે પછી ભાઈ-ભોજનનું તો પૂછવું જ શું!—

અને પાનુ આટલી ઉમ્મરમાં આજ પરેલી જ વાર એમું! એકનું! અનુભવી રહી ન એણે આંસુ લુછ્યા કે ન ઉડાયા ન લાંચ

પણ આ ઉદાસીનતા ય ટૂંકજીવી નીકળી બાબીને દુરથી આવતી જોઈને જ એ જાનમાં આવી, ગડી કરેલો કાગળ મપડીમાં સતાડવા ગઈ પણ પસીને પલળી જવાની બીક લાગી અને બાજુમાં ઉતારી મૂકના સાડલા નીચે ખોસો દીધો બાબીને આવકારતી ઝાકળિયા બહાર નીકળી આજે તો વહુ મંક વેલાં વેલાં આવ્યાં છે! દારતો! જાણે ને કે વહાલમેયો ધણી —અને સુવાન બાબીને બાથમાં લઈ એવી દમાવી કે—

બાબી તો મિચારી રાડ જ પાડતી રહી અતી છુન માથા પર મ્હી ઢોળઈ જશે ને કોક જોતું હશે તો તમારા ભેગી મને ય —

હો કે ગાડી કહી પાનુએ બાબીના માલ પર એવું તો ચસચસાવીને ચુબન ચોઢ્યું—માનો હોડ વડે બચકું જ બરી લીધું!

નણુદનું તોમન આજ કઈ નવાઈનું ન હવે પણ ગજબનું તો હવું જ હવું માથેથી બાથુ ઉતાર

રતી બાબીથી ય આજ તો એક દો! મણુનો નિધાસ ન ખાઈ ગયો સ્વગતની જેમ બોલી જવાયું શું કામ મારી બાઈ અમથા અમથા ઓરતા કર્યા કરે છે! તારા કપાળમાં જ તું અવળા લેખ લખાવીને આવી છે ત્યાં! અને બાથુ ખોતી ખાવાની તયારી કરતી પાનુના ગુપ્તમદન અમ તરફ તાકતાં ઊડે! શ્વાસ લઈ મનમાં મનમાં બબડી રહી ભગવાને ય શાં રૂપ દીધાં છે! આવી જોનનાઈને તો એક આ પાનુ જ જરવી શકે! અને બેદયા વગર એનાથી ન જ રહી શમયું સાચું કહું છું પાનુજીન તમારા જેવાં રૂપ તો ધણાં થયાં છે પણ સાચું તો હું—તમારાં શાણુનો એક છટિય કોઈનામાં નથી દેખતી! એ જરાક પાસે સારી સાચું કે જે પાનુજીન—જૂઠું બોલો તો તમને તમારા ભાઈના સોગન છે શું સાચે જ તમને—અકળામણુ જરા ય નથી આવતી.

અને પાનુને નીચે મોઢે ખાતી જોઈ વળી પૂછ્યું એ પાનુજીન બોલોને બબ્બું? મને તો પે ખોતીને વાત કરો? મનને જરા પતકારો મારવાનું ય —

એવું પતકારો મારવા જેવું ક્યાંય હેય તો ને? પાનુ જણે સ્વગત બોલતી હોય તેમ ખાવામાં જ એનું ધ્યાન હવે

‘અરે મારી બાઈ પેલા કેનારે કણુ છે કે ભૂખ ન જુએ બાખરો ને બીધ ન જુએ સાધરો! ત્યાં તુ વળી બત્રીસાં ભોજનનીને છત્રીશા પનમની વાત—

પાનુ વચ્ચે જ ખોતી ઊડી અને તે ય મક્કમ અવાજે ના ત્યારે આપણે તો ઓરતા કરવા તો બત્રીશા ભોજનના ને છત્રીશા પનમના જ બાકી—જાનમાં આવી હોય તેમ ચૂપ થઈ ગઈ

બાબીથી ય ન રહેવાયું—તો ત્યારે એ તો આપણી નાતમાં—અરે વાણિયા બાંમણમાં ય હું તો એવો કોઈ નહીં જોતી કે આવા ઓરતા પૂરા કરે.

[૧૩ પાના ઉપર આણું]

સાત-આક તો ફીક પણ રાતના ખાર-ખાર વાગ્યાં સુધી વરસાવાના એ વિગ્ન દરિયાકિનારે ધણીવાર જે કાળા ઓળા નજરે ચડતા એ કેટલાંયને ખીવડાવી મૂકનાં. વરસાવાના દરિયાકિનારે જૂહુ જેવા બગલાઓ નથી, પણ દરિયાથી દૂર દૂર જે છટાછવાયા બગલાઓ છે એ બગલાઓમાંથી અજવાળી રાતે તો એ દરિયાકિનારાનો રેતાળ પટ ઓળાઓ નજરે ચડે મોડી સાંજ સુધી એ દરિયાકિનારે ફરતા વરસાવાવાસીઓ પણ અધારી કે અજવાળી રાત શરૂ થાય કે તરત પોતપોતાના ઘરમાં ભરાઈ જતાં. પત્ની એ ઝૂપડાંઓ કે બગલાઓમાંથી લળી લળીને જે આખો ખેચાતી એ પેસા ઓળા વિષે તર્ક-વિતર્ક દોડાવ્યા વગર ન રહેતી

દૂરથી એ ઓળા હાલ્યા ચાલ્યા વગર રહેતા ત્યારે વધુ બીહામણુ લાગના લોકવાયકા તો હતી કે દૃટલીય પ્રેમી-નેહડીઓએ પોતાના પ્રેમ ઉપર અમગ-મહોગ મારવા છેક મુબઈથી આટલે દૂર આવીને દરિયો પૂર્યો હશે તે હવે રાજ રાતે એમનાં અધરા પૂરા કરે છે !

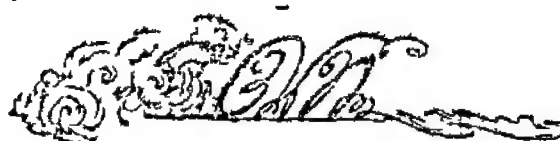
પણ આ વાતને બધા માની લે એવી કાઈ છત્તી-જગતી સાગિતી મળી નહોતી મોટા લાગના માછીમારોની વન્નીવાળા એ ગામમાં જ્યારથી મારી બદલી થયેલી ત્યારથી એ બધું જાણવાની મારી જિજ્ઞાસા રાજ ને રાજ વધતી જ ગયેલી આખા ગામમાં ફરીને ધગડામાં ધરડા માછીને શોધીને એની પામેથી માંડીને વાત કઢાવતો પણ મારો કડક અને તેજ સ્વભાવ મારા આગ્યા પહેલા જ એ આખા વિસ્તારમાં છતો થઈ ગયેલો એટલે મારી હાજરીમાં થયરતા એ છુટિયા માછીઓ પાસેથી હું કશું ન કઢાવી શક્યો મે ખૂબ સિદ્ધ વાપરી નેઈ પણ બધું નકામું.

અહો આગ્યા પછીની મારી આ વિચિત્ર પ્રવૃત્તિને મારી પત્ની પણ વિરમયતાથી નેતી ધણીવાર તો મારી સાથે ઝગડી પડતી પણ ખરી બરોબર રાતના ખાર વાગે ત્યાં સુધી હું બિઘતો જ નહિ કોઈકવાર

માનવીની માનવતાનો અભાવ જ વિશ્વમાં વેરઝેર પેદા કરે છે. કોમ, જાત કે કક્ષા વગરનો માનવસમાજ એ એક કલ્પના જ આજ સુધી રહી છે આ વાર્તાની નાયિકાના નીચલો થરનો અને નાયકના કહેવાતા ઉપલા થરનો ભેદ પાડવા આપણે ઇચ્છીએ તો પણ ન પાડી શકીએ એવી એમાં ભરી ભરી સામાજિક એકતા છે.

બિઘ આવી જવાની દહેશત લાગે તો ય મને ખાર વાગ્યે જગાડે એવું ઝંઝાર્મ-ધડિયાળ હું માગ પલગ પાસેના ટેમલ ઉપર કાયમ ગખતો જે ખાર વાગ્યે હું બગતો હોઉ તો તો ઝંઝાર્મ વાગે કે તરત હું એને બંધ કરી દેતો પણ ભૂલેચૂકે ક્યારેક બિઘી જઉ ત્યારે એ ધડિયાળ, જગુ ત્યાં સુધી વાગ્યા જ કરે ધણીવાર તો કાગાનિદરવાળી મારી પત્ની ધસ-ધસાટ બિઘતી હોય ને આ ટકટકાટ શરૂ થાય કે તરત ખિચારા ધડિયાળનું તો આવી જ બને ! હું જોતો કે બોલતો રહું એ દગમિયાન એ ધડિયાળ આપકું ઉપલા માગની ખારીએથી સીધું નીચે ફરસ-બધીવાળા ઓગાનમાં પડાઈ ગયું હોય ! આ અઠ્ઠાવીસમું ઝંઝાર્મ હતું એનો જશ મારી પત્નીને !

એક દિવસ મારી આ રાજની જિજ્ઞાસાને સતો-પવા મે નિશ્ચય કર્યો અમારે ઘેર ધરકામ માટે રાજેલી માછણુ છીબી પામેથી હું ધીમે ધીમે થોડી વાતો કઢાવી શક્યો હતો છીબી કામમાંથી જરા નવરી પડતી કે એને મારી પાસે બોલાવતો એમાંય પદર-વીસ દિવસ અમારે ઘેર કામ કર્યા પછી એનાં મા-આપને અમારા ઘગની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવી જવાથી છીબીને રાતે પણ અમારા ઘેર રાખવા દેવાની હા પાડેલી પછી તો ચારપાંચ દિવસે એકાદ આટો છીબી એને ઘેર જઈ આવતી એટલું જ બીજા બધા માછીઓ કરતા છીબી મારાથી ખૂબ ઓછી ખીતી એટલે એ મારી નજીક પણ વધુ આવી શકી અને હું મારું ધાર્ડ કામ કઢાવી શક્યો

છીમી ન્યારથી અમારે ઘેર કામ માટે આવવા લાગેની ત્યાગથી એમની આખી કામમાં તરફતરેદની વાતો ઊડવા લાગેની એક તો મારો તોરી સ્વભાવ અને એમાંય માછીકામમાં લાગ્યે જ નેવા મળે એવું છીમીનું રૂપાણુ અને યૌવનમસ્ત દેહકાકુ — એ મેય મેમાં મળે પછી એમની વાતોમાં મળ્યા પછી શી રહે ? પાછી છીમીએ એના રૂપને લીધે જ એની ચોવીસ-પચીસ વસંતો લમ ધ્યા વગરની વીતાવેની એના રૂપને સાચવનારો એકેય માછી ન તો એને મળ્યો કે ન એના મા આપે શોધી દીધો અને મામુની માછી-જુવાનો તો છીમીના એ મહો મત દેહ સામે નજર સુદા ન ઠેરવી શકતા । છીમીને પણ પુરુષની યુનામીમાંથી દૂર રહેવાનું સુભાગ્ય સાંપડ્યું હોય એમ એના ગરવીતા યૌવનને કસી કસીને એ આધી જ રાખતી રહી.

આ બધી વાતો એક સ્વજનની જેમ ન્યારે રોજ રાતે કામકાજથી પરવારીને છીમી કરતી ત્યારે મારી ઊંધપુશી પત્ની પણ બેડી બેડી સાંભળ્યા જ કરતી કોઈ નોકર સાથે આદલી નિકટતા ક્યારેય નહાતો હું કેળવી શમ્ચો કે ન મારી પત્નીએ કેળવેની પણ છીમીમાં કંઈક જાડું જ હતું એમ સેતુ ધણીવાર કહેતી એના જાડુંની અસર મને પણ વશ ન કરી લે એવી બીક પણ એ બતાવતી । કારણકે સેતુ ઊઘી જતી તો પણ છીમી જરા પણ સડોય કે ડર વગર એટની જ નિષ્પાલસતાથી બધી વાતો કહેતી જતી. ધણીવાર તો રાતના બાર વાગ્યે પેલું ધડિયાળ ગાળવા લાગે અને સેતુ જાગી ઊઠે ત્યારે એની સામે બેઠેલી છીમી એને દેખાય ત્યારે એના ઉપર એ તાડી ઊભી

‘જાધ-ભુધ આવે છે કે નહિ ?’
જતી છું ને બાઈ, કહેતી છીમી કોઈપણ જાતના મુખલાવ બદલ્યા વગર ખૂબ સદજતાથી એની પધારીવાળી એરડીમા ચાલી જતી

એના ગયા પછી સેતુ અડધી ઊઠે અને ધેગતી આંગે મને પણ જાણે દમડાવતી હોય એમ ધૂરકની
એ તો હવડું વરણ કહેવાય પણ તમેય શું રાતના બાર-બાર વાગ્યા સુધી એની સાથે ઢળી ગયા છો ?

તે તું વહેતી શું કામ સંઈ જાણ છે ? તુંય મેડી બેડી સાંભળને એ બધી વાતો મને એની વાતોમા એવો તો રસ પડે છે । આ આમગરી અમલદારી કરતા તો મને જો કનમ ચનાવતા આવડી હોત ને અરે તો તો રોજરોજ વાર્તાઓના ખડકલા કાં જાત અને એ પણ કેવી વાતો ખબર છે ? આ તું રોજ બપોરે પદમમાં પડી પડી વાંચે છે એવી પોમલી નવલકથાઓ નહિ હ । પણ રાત્ર અને સહાસત વીરતા અને બલિદાનની ચેતનવતી સાચી વાર્તાઓ । એ માંદની નવલકથાઓ વાંચીને જ તું સતી માગી રહ્યા કરે છે હું તો તારા પેલા મતાન નવલકથાકાર ગુરુરાજ વિશ્વજને પણ રોજ કહેતો આ થો છું કે તમે લખેલી પચાસેક નવલકથાઓમાંથી એકાદ તો રાતલવેગ ન શીખવે એવી મને બતાવો । — ત્યારે એ કેવા સુખ યઈ જાય છે । બહાનું કાં કે જનતા આવું સાહિત્ય નાગે છે । રાખ ને ધૂગની જનતા । અરે જનતાને તો આપણે ધડીએ તેવી યાય સિદ્ધ થતું દૂધ ધાવેલ બાગક ચક્રવર્તી ભરત જ યાય કીડી-મકોડીથી બીતો આજનો વેવલો જુવાન તો બાગમાના મેદીમાંથી કાપીને બતાવેના સિદ્ધથી પણ બી જાય ।

હવે એ બધી વાત મુઝીને બના યઈને સંઈ જાત સાડાજાર તો ક્યાગના યઈ ગયા

સેતુ એક વાત કહું ? મને છીમીને લઈને રાતના અગિયાર વાગ્યા પછી પેલા ઝોળાને ઝોળાખવા જવાનો છું તું અમારી સાથે નહિ આવી શકે એ હું જાણું છું
મારે તો કંઈ નથી આવવું પણ રાતે પેકની

તો હું અહીં ફાટી જ પડું, મારાથી એકલી શી રીતે અહીં ગહેવાગે ?

‘એમ કર, કાલની રાત તું અધેરી તારી બેન-પણી શ્રદ્ધાને ત્યાં રહેજે આમેય એ તને રાજ આગ્રહ કરતી હોય છે જ ને ? કાલ સવારે હું કહેવ ગવી દષ્ટિ જોલ કણુલ છે ને ?’

‘પણ તમે રાત વખતના દરિયે જવ એ મારો જીવ કેમ માને ? મને તો એ ઓળાની આટલે દુગ્ધી પણ એવી બીક લાગે છે ! અને તમે રાતે ત્યાં જવ પછી મારો જીવ શેનો જાણ્યો રહે ?’

‘તું શા માટે ગમગાય છે ? મારી રીવાજ્વર મારી સાથે જ રાખવાનો છું. અને છીમીને તો જરાય બીક નથી છતાં એને પણ હું આપણી વધારાની રીવાજ્વર આપી રાખીશ, ખપ લાગ્યે કામમા આવશે’

‘પણ મારી રાતવખતની ગેરહાજરીની છીમીના માન-ગાપને ખર્ચ પર શે તો ?’

‘એ બધું છીમીએ સાચવી લેવાનું માથે લીધું છે.’

‘જો જો હ, મને એ બાઈ બહુ લાયકર લાગે છે, તમને ફસાવી ન દે !’

‘મને ફસાવે તો ય હું ફસાઈ જઈ એવો અવિશ્વાસ તને તો મારા પર નથી ને ?’

‘મને તો પૂરી ધરપત છે પણ પુરુષ એ છેવટે તો પુરુષ જ ને !’

‘તું પણ આમ બોલીશ, મેતુ !’

‘હોય કાંઈ, એમ ઓછું લગાડાય ? જવ નહિ કહું હ । તમારા માટે મને એવું ક્યારેય લાગ્યું છે ? છીમીથીયે રૂપાળી સ્ત્રીઓ વચ્ચે હું તમને એકલા મૂકીને એક નહિ પણ અનેકવાર રાતોની રાતો તમારાથી દૂર ગઈ છું તો ય મને શકા થઈ હતી ક્યારેય ? પણ આ છીમીની કાચીકુવારી જુવાની.’

‘જો પાછો’

‘હીક, હવે અત્યારે તો સુઈ જવ’

x x x

બીજો દિવસે સાંજે પાંચ વાગ્યે દક્ષિગમ્યાથી બધું કામ પતાવીને હું ઘેર ગયો ત્યારે મેતુ તૈયાર થઈ ગઈ હતી સેતુની બેનપણીને મે સવારે જ અધેરી ખાસ માણસ મોકલીને કહેડાવી દીધું હતું આજે શનિવાર હતો એટલે સવારની નિશાબેથી નોડરી કરીને એ ઘેર હતી અને સાંજે અમારે બન્નેને એને ત્યાં જમવા માટે તૈયારી કરવાનો પણ એને પૂરો વખત મળ્યો હતો દક્ષિગમ્યાથી ઘેર આવીને મે પણ હાથ-મોં ધોઈને અમલદારી પહેલેગ ઉતારીને સાદા કપડાં પહેરી લીધા મોડામાં મોડો ગત્રે દશેક વાગ્યે હું ઘેર આવી જઈશ એમ કહીને છીમીને ધર લખાવીને અમે બન્ને બસ-રેન્ડ ઉપર પહોંચ્યા

સેતુની બેનપણી શ્રદ્ધા અમારી રાહ જોઈને જ બેઠી બેઠી એક માસિક વાંચી રહી હતી અમને બારણામા જોતાંતે ત જ એ બિભી થઈ ગઈ

તે પછી એ બંધી રસવાતોમાં અમે જમીપરવારીને, રાત્રે છેક સવાનવ વાગ્યે જ્યારે હું જવા બિહો થયો ત્યારે ફરવાને બહાને સેતુ અને શ્રદ્ધા મને બસ-રેન્ડ સુધી મૂકવા આવ્યા સવાગર્મા આઠ-નવ વાગના સુધીમા ઘેર આવી જવાનું સેતુને કહીને હું બસમાં બેઠો ત્યારે સેતુનું ફરકવાળું પડી મચેલું મોં જોવાનું હું બૂલ્યો નહિ

હું ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે છીમી બારી બાગળ બેઠી બેઠી એની લાખામા કાંઈક ગાતી હતી એવું એ ગીત પૂરું થાય ત્યાં સુધી હું સાલળી રહેતો મહાર જ બિહો રહ્યો એનો હનકલયો એકલ કંઠ સમુદગીતમા ગોલતા એ ગીતમાં પણ લયોંમયોં લાગતો ગીત પૂરું થયું ત્યારે મે બાગળે ટકોરા દીધા ‘કોણ છે ?’—એવું પૂછ્યા વગર જ છીમીએ દોડતા આવીને બાગળે ઉવાડ્યું. એને ખાતરી જ હતી કે આટલી મોડી ગતે મારા સિવાય બીજું કોઈ આ બગલા પાસે ફરકવાની હિંમત કરે એમ હતું જ નહિ

‘બહુ મોડું કીધું !’ છીમીની આખમા કાંઈક રમત સાથે ઉપદેશ પણ હતો

હું તો કચારનો આ રો છું તું ગાતી તો એટલે
એ ગીત સાંભળવા બેઠો રહેતો

ચોર ! એટલું બોલીને એ મારા અમનદારી
કપડાં લઈ આવવાનું બહુ કાળે ત્યાંથી સરખી
ગઈ હું કપડાં લઈને બાજુની રૂમમાં બદલવા ગયો
કપડાં બદલીને આવું છું ત્યાં તો છીની પણ મારા
વધાગના અમલારી કપડાંમાં સળંગ ચોરી મારી
સામે બેઠી હતી ધડીભર હું અચ્ચામાં પડી ગયો કે
આ તો છીની છે કે કાઈ મારો સાથી-અમલદાર ?

બગલાને નાણું મારીને અમે બન બહાર નીકળ્યા
ત્યારે આસપાસનાં ઝૂપડાંમાં તો અધાર ધણ હતું
જ પણ થોડાક છૂટા છવાયા બગલાઓ પણ અધા
રામાં પૂરેપૂરા ઝંઝોળાઈ ગયા હતા એ આખા
પ્રદેશની ભોમિયણ છીની અત્યારે મને એ નહિ
પણ પુરુષાતની પુરુષથી પણ ચાર ચાસણી ચડે એવી
વીંગતાની મૂર્તિ લાગી મારામાંથી રહીસહી બીક
પણ એની હૈંસે આસરી ગઈ

અમે ઓળાની દિશા લાપડી આગળ વધતા જતા
હતા છીનીએ અને મે રીવાસ્વરો તો હાથમાં ૪
રાખી હતી મારી બીન્ને છીની ઓળખી ગઈ હોય
કે કોણ જાણે પણ ગિયામિનારાના રેતાળ પટમાં
અમે પગ મૂક્યો કે તરત છીનીએ મારો હાથ કસ
કસાવીને પકડી લીધેવો એના બીજા હાથમાં બિજળતી
રીવાસ્વર અધારામાં પણ ચમકતી હતી મારા હાથ
માંની રીંચા વર મે જોઈ પકડી રાખી હતી હાથ
મારા હાથમાંથી સરી પડે તો !—એ બંકે !

રેતીમાં આગળ ને આગળ કિનારે નિનારે અમે
ચાલવા લાગ્યાં હતા ધૂવવતો દરિયો કચારેક મોર્ન
બિજળતો જાણે દમપૂર્ણ મારી પાસે આવી પહોંચશે
એવી એ મધરાતે એની વિકરાળતા લાગતી છીની
તો જાણે સહજતાની આ મધુ કરતી હોય એમ
માગ હાથને એએ જતી હતી એક વાર તો
બોકને લીધે હોય કે રેતીના દગનાને લીધે હોય
પણ મારા એકીએકી રૂમતા પગ ખરેખર આગી

ખાઈને જેવા ગોઠણમાંથી વળ્યા એવો જ છીનીએ
તરત મને છાતીપેથી બાથ ભરીને બેઠો કર્યો એક
અક્ષર પણ બોલ્યા વગર જાણે મારી થીજી ગયેલી
કાયાને એની ઉમાભરી હૃદ્ય મગે એ આશ્ચર્યે એ
થોડીવાર સુધી તો એમ ને એમ જોરપૂવક મને
જકડીને બેઠી રહી. એના નસકોડમાંથી નીકળતો
ગરમ શ્વાસ જેવો મારા હોઠ નાક અને ગાય ઉપર
ફરી વળ્યો કે મારામાં એમ્મમ ચેતનના કુવારા ઊડ્યા
તરત એ મારાથી છૂટી પડીને પૂર્વવત મારો હાથ
પકડીને ચાલવા લાગી

મે રીંચા વર સંભાળી લીધી અને છેક દૂર દૂર
નજર દોડાવી છીની પણ દૂર દૂર આખ દોડા પે
જ જતી હતી મને ઝાંખુ ઝાંખુ કાંઈક દેખાવા
લાગ્યું ત્યાં જ છીનીની કાતી ન નજરોએ એ ઓળા
જોઈ લીધા હોય એમ હરખેરી ચતો છેક મારા
કાનને એના હોઠ અડાડતી એ જરા પણ અવાજ
કર્યા વિના હાથ લાગી કરીને ચીંધતી હોય એમ બબડી

દેખો છો ને !

હા એથી વધુ બોલવાની મારામાં દિ મત નહોતી.
છીનીના પગમાં વધુ જોર આ પુ મારો ચથરતો
હાથ એવો જોરથી કસકસ થો હું લગભગ એની
પાછળ ધસડાવા જ લાગ્યો

આજા આજા દેખાતા ઓળા હવે સાવ ચોખ્ખા
દેખાવા લાગ્યા કાંઈક અરપણ શબ્દો પણ કાને
પડવા નાગ્યા છીનીએ મારો રીવાસ્વરવાળો હાથ
સજીને સાવધાન રહેવા ઈશ્વારો મ્યો મે નિશાન
તાકીત રીવાસ્વરવાળો હાથ બોલો જ રાખ્યો છીનીએ
પણ મારું અનુરણ કયું

ધૂવવતો દરિયો વધુ ધીરગભીર બનતો જતો
હતો પગ તળેની રેતી વધુ બેજવાળી આવતી હોય
એમ એમાં પડતાં અમારાં ડગનાં ઉપરથી લાગ્યું
અને પેના ઓળા ? એ પણ જાણે અમારી સામે જ
આવતા લાગ્યા !

શરૂ શરૂમાં એ કે ત્રણ જ ઓળા દેખાતા હતા પણ મારા બગલામાથી દેખાતા અપરપાર ઓળા-ઓની કદપનાએ મને એથી પણ વધુ સખ્તમાં એ ઓળાઓ માનવકદથી પણ મોટા દેખાવા લાગ્યા છીબીએ જરા પણ ન બીવાનું મને ઈશારાથી સમજાવ્યું એના પગમાં તો પહેલા કરતાં પણ વધુ તાકાત અને તરવરાટ હતાં એ મારી નોકરાણી મટીને અત્યારે મારી માલકિણ બની ગઈ હતી અને એના દોરાયો હું બીનો બીતો એની પાછળ પાછળ ખેંચાયે જતો હતો.

અમે છેક ઓળાની નજીક આવ્યો ગયાં ધોધાટ કાંઈક વધી ગયેલા સભળાયો છીબીએ નિશાન તાકતું અને ધડોધ રીવાંદરના બાર શરૂ કર્યા હું તાકી જ રહ્યો ધમોધન સામેના ઓળાઓ કાળી ચીસ નાખતા નીચે પટકાવા લાગ્યા થોડાક પાછા ફરીને નાસવા લાગ્યા પણ એ નાસતા જતા ઓળાઓ ઉપર નિશાન તાકવા માટે છીબીએ પહેલી જ વાગ એ લય કર વાતાવરણમાં બોલીને મને કહ્યું ત્યારે મારામાં રહી સહી દિમંત એકઠી કરીને મેં પણ ધડોધ ગોળીઓ છોડવા માંડી.

બન્નેની રીવાંદરમાંથી મધી ગોળીઓ ખલાસ થઈ ગઈ ત્યારે સામેના એકેય ઓળા હાલતા-ચાલતા કે નાસતા દેખાતા નહોતા છીબીએ એક નિરાંતનો દમ લીધો. દરિયાની ઠંડી લહેરો હોવા છતાં પણ એણે કપાળનો પરસેવો આંખની વતી લૂછીને જ્યારે નીતાર્યો ત્યારે એ પરસેવાનું એક ગરમ ટીપું મારા હાથ પર ઊડ્યું અને એ ઉખાધી મારામાંથી પણ બધી બીક નાસી જતી મેં અનુભવી.

મેં છીબીનો વાંસો ચાબડીને શાખાશી આપી ત્યારે એ બોલી ઊઠી.

‘હું કે’તી હતી ને કે એ જૂત-પલીત ની મજે સોજળ જીવતા આદમી છે મુઝા, મારા બાપે ના કીધેલી તીવારના મારો જીવ લઈરીયા હતા.’

‘તે તે એમના રાખને પરણાવા ના પાડેલી?’
‘અરે બાયલો હુતો બાયલો.’

પછી એણે પોતાની સાથે, મારી બાણખદાગ લીધેલી ટોચાંચતી કાઢીને બટન દબાવ્યું ત્યારે કોઈક છેલ્લી ધડીઓ ગણતા તરફડિયા મારતા તો કોઈક નિરાંતની નીંદર લેતા એ જગતમાનવો મેં રાતના એ ચારેપાસના બીણુ અધકાર વચ્ચે નાનકડી બતીના પ્રકાશમાં નીહાળ્યા એ જગ્યાનું ખરેખર નિશાન રાખીને છીબી અને હું પાછા વળ્યા રસ્તામાં છીબીએ એ જંગલમાનવોની માંડીને વાત કરી મને થયું કે નજરે દેખાડવાની હશે એટલે જ છીબીએ આજ સુધી મને આ વાત નહિ કરી હોય હતું પણ એવું જ એ ગમે એટલું છાતી ઠોડીને કહેત તો પણ હું આખી વાતને હસી કાઢ્યા વગર ન જ રહ્યો હોત આખી માઝી કામમાંથી એ જંગલમાનવોનું કાસળ કાઢે એવું કોઈ છીબીને દેખાતું નહોતું એટલે જ આજસુધી એ મનમાં ને મનમાં સમસમી રહી હતી.

અમે ઘેર આવ્યા ત્યારે પાછલી રાતના સાડાત્રણ વાગી ચૂક્યા હતા હું કપડાં બદલીને આવ્યો ત્યાં તો છીબી સેતુના જ પલગમાં પહેર્યા કપડે ધસધસાટ ઊઘતી હતી એના મુખ ઉપરની સતોષરેખાઓ જોઈને મને પણ ધરપત વળી. આજે એ મારી નોકરડી નહોતી પણ મારા અંતરમાં માનમર્યુ સ્થાન પામી જનારી સાચી દોસ્ત બની ગઈ હતી મેં એની ઊંઘમાં ખલેલ ન પાડી હું પણ મારા પલગમાં સૂઈ ગયો.

સવારે આઠ વાગ્યે હું જાગી ગયો ત્યારે પણ છીબી એમ ને એમ ઊઘતી હતી મેં એને ન જગાડી બારણે પડેલા ટોકારા સામળી હું બારણું ઉઘાડવા ગયો ત્યારે એકની સેતુ નહિ પણ સેતુ સાથે સેતુની બેનપણી શ્રદ્ધા પણ હતી મેં રાતની બધી વાત કરી તરત છીબીનાં મા-બાપને બોલાવડાવ્યાં અને અમે આખું મડળ રાતવાળા એ સ્થળે અમારી મોટરમાં ઊપડ્યાં.

લોહીઝાણ પડેલા એ મુઠ્ઠાએને છીબીના મા-બાપે એવા તિરસ્કારથી ડેબા દીધા કે નહોતો.

વાત અમે ત્યાંથી પાછો ફર્યા ત્યારે પણ હીમી
ધસધસાટ ઊઘતી હતી સવારના અગિયાર વાગી
ચૂક્યા હતા એના મુખ ઉપર હાસ્યની સહેગખી
દોગઈ ચૂકી હતી મારા મિલિટરી કોટ એને જરા
વધુ પડતો બવમેસતો થતો હતો એમ્લે શાસે આસે
એની છાતીની ધમથુ સાથે કોટના બટન જાણે છૂટું
તૂટું થઈ રહ્યાં હતાં

ધીમેથી સેતુ એની પાસે ગઈ એના માખાપ
પણ એક ધરપત અનુભવી હરખાતા હરખાતા પાછા
જતાં રહેલાં શ્રદ્ધા બાજુની જ ખુરશી ઉપર બેઠી
હતી હુ હીમી સામે એકીટશે જોઈને જોભો હતો
સેતુએ પલગ પાસે પહોંચતવિત એના કોટનું એક
પછી એક બટન ખોલવા માંડ્યું

બધાં બટન ખોલીને જાણે એના બદન ઉપરનું
બંધન હીનુ થયું હોય એમ છાતી વધુ ઉજળવા
લાગી એનો ચોળા બહુ કસીને બધેલી નહિ હોય
કે કોણ જાણે ગાંડ છૂગી-તૂગી ગઈ હોય પણ સેતુને
ચોળા હીલી કરવાની મહેનત ન કરવી પડી હીમીના

ગાલ ઉપર સેતુનો મમનાબર્યો હાથ ધરી વચ્ચે ત્યાં
હીમી એકદમ ઝમકીને જાગી ઊઠી શરમીદી બનીને
જેવી જોલી થવા જાય ત્યાં તો સેતુએ એને પકડીને
પાછી ખેસાડી દીધી

થોડી વારમાં જ સેતુએ એને વધુ શરમીંગ ન
મનાવવા મારાં કપડા કાઢી નાખવા બાજુના ઝોર
ડામાં મોકલી એ પણ એની પાછળ ગઈ હુ અને
શ્રદ્ધા એની જ વાતો કરતા હતાં ત્યાં એ બે ને
અમારી સામે આન્યા ત્યારે હીમીના મગ માછણના
કપડાની જગ્યાએ સેતુનો નવેનકોર પહેરવેશ પહેરેલી
હીમીને મે જોઈ ત્યારે હીમી માઝણ મગી મોની
દેખાઈ

x x x

તે પછી તો સેતુ અને હીમી મેનપણીની જેમ
રહેતાં આન્યા છે આજે મારા વડપણમાં સેતુની
રોમીટ કાપા સાવ પચારીવસ બની ગઈ છે પણ હીમી
સાવ ડોશી મની ગઈ હોવા છતાં મારી અને સેતુની
શ ક્રુષા કરતા જરામ થાકતી નથી *

*કર્તાના પ્રગટ થનાર વાર્તાસ ગ્રંથ બીજવેખામાથી

★

ભાઈ નવરચનાના આ હ કે ને—

‘ભાઈ-નવરચના’નો નવેબરનો અક બધ રહેશે

ભાઈ-નવરચનાના ગયા અકમાં શરતચૂક્યા એક જાહેરાત કરવાની રહી જ ગયેની કે
ઑક્ટોબર-નવેબરનો જોડિયો અક ખાસ દીપોત્સવી અક તરીકે પ્રગટ થશે ૧લી ઑક્ટોબર
અક ન મળ્યાનો અમારા અસખ્ય આહવાનો પ્રિયાદાનો અમે વ્યક્તિગત જવાબ આપી શક્યા
નથી આ અક ૧૪ મી ઑક્ટોબરે રવાના થાય છે અને દિવાળી સુધીમાં રેક આહકને મળી જ
જશે હવે પછીનો અક નવેબરની ૧લીએ પ્રગટ નહિ થાય એટલે અક ન મળ્યાની ફરિયાદો
કરતાં પહેલાં આ જાહેરાત વાંચી જવા વિનંતિ છે ડિસેબરની ૧લી તારીખે ડિસેબરનો અક
પ્રગટ થશે અને તે પછી દર માસની ૧લીએ રાખેતા મુજબ પ્રગટ થશે

—વ્યવસ્થાપક

કોઈ જાહેરચરણે કોઈ અજાણી, અપરિચિત અને અજાણી વ્યક્તિને જોઈને પણ એના પ્રત્યે આપણને અનેરું આકર્ષણ ઉપજે છે એ વ્યક્તિત્વ લાભ-પહોળું શરીર, પ્રભાવશાળી આખો, એ આખો-માથો છલકતી પ્રવૃત્તિ એ બધા તરવો આપણને ગમે છે ને એના પ્રત્યે આપણે ખેંચાઈએ છીએ, અને આપણે જાણે વ્યક્તિત્વ એટલે માણસનો બહારનો જ દેખાવ એવી જીઠરી વ્યાખ્યા આપવા પ્રેરાઈએ છીએ ધણીવાર આ રીતે આપણે સામી વ્યક્તિને જાણખીએ છીએ અને પછી એના સ્વભાવ અને વર્તનનો અનુભવ થતા એકવાર બધેલા તારણો બદલવા પ્રેરાઈએ છીએ

કેટલાક લોકો વ્યક્તિ કેવા કપડાં પહેરે છે એ જોઈને એને કસવા પ્રયત્ન કરે છે. આ રીતે પણ બરાબર નથી એકવાર સરકારના એકાદ પ્રધાન ઉદ્ઘાટન કરતા હતા ત્યાં ઘણા આબરૂદાર લોકો હાજર હતા ઘણાખરા લોકો સમયને અનુકૂળ વસ્ત્રો પહેરીને આવ્યા હતા પણ એ દિવસે સારામા સાફ ભાવણ ગદામાં ગદા અને પ્રસંગને અનુસરીને વસ્ત્ર ન પહેર્યા હોય એવા માણસે ક્યું અને છતાંય એનામાં વ્યક્તિત્વ સાચા અર્થમાં હતું

કેટલાક માણસો બહુ શાત ને ગભીર હોય છે. તેમનામાં સજ્જનતા, વિવેકીયતા, સમ્યક્તા, ઉદારતા, સરળતા અને જીડો આત્મવિશ્વાસ હોય છે આ ગુણોને લીધે તે પોતાના મિત્રોને બરાબર જાણખી શકે છે કેટલાંક વ્યક્તિઓ વળી 'મનમોહક' વ્યક્તિત્વ ધારણ કરતી હોય છે આવી વ્યક્તિઓ મહત્વાકાંક્ષાઓની પાછળ ભમતી નથી છતાં સમાજની દરેક વ્યક્તિ માટે અસીમ પ્રેમ ને મેત્રીની ભાવના વડે તેઓ અનેકના હૃદય જીતી શકે છે

વ્યક્તિત્વનો મોટામાં મોટો ગુણ આત્મપ્રત્યક્ષ (self-assertion) હોય છે આ ગુણ ધરાવતી વ્યક્તિ બહે અશિક્ષિત હોય, કુરૂપ હોય, માણસાઈ-

વ્યક્તિત્વ તો દરેક જન્મેલી વ્યક્તિમાં હોય છે જ કોઈમાઓછું તો કોઈમા વધુ પણ એને જોતા આપણે અજાણ જઈએ ત્યારે એની પાછળ આપણુ કંઈ જાતનું વલણ કામ કરતું હોય છે એ વ્યક્તિત્વને પૂરેપૂરું આપણે સમજી ન શકીએ ત્યાં સુધી શી રીતે બરાબર જાણી શકીએ ?

રહિત હોય છતાંય હજારોના હૃદયમાં ધર દરીને રહેતી બની જાય છે

વ્યક્તિત્વધારી દરેક વ્યક્તિમાં પોતપોતાનો મૌલિક ગુણ હોય છે. જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં કામ કરતી લોકપ્રિય વ્યક્તિઓમાં જુદા જુદા ગુણો જોવા મળે છે વ્યક્તિત્વ-શાળી વ્યક્તિના મોં ઉપર કાર્યક્ષમતાનો પ્રકાશ જોવા મળે છે આ ગુણ સ્વાસ્થ્ય વગર ક્યાંથી જોવા મળે ? જ્યોર્જ બર્નાડ શેએ કહ્યું છે કે સ્વાસ્થ્ય હોય તો તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહીં તો દૂધની જમ એ વાસી થઈ જશે ને બગડી જશે

ઘણા લોકો એમ માને છે કે પૈસાદાર કુટુંબમાં જન્મ મળે તો જ વ્યક્તિત્વ ખીલવી શકાય પણ વાર્તાવિક રીતે જોઈએ તો ગરીબ વર્ગમાંથી જટલી વિભૂતિઓ ઉદય પામી છે એટલી ધનવાન વર્ગમાંથી નથી પામી આજે તો આમજનતા એવું માનતી બની છે કે પ્રેમ, પુરુષત્વ, સૌન્દર્ય, સૌમ્યતા અને સુદર સ્વભાવવાળા બનવા કરતા બુદ્ધિશાળી બનીએ તો વ્યક્તિત્વવાળા કહેવાઈએ. આ પણ ભ્રામક વૃત્તિ છે એકલી બુદ્ધિથી કાંઈ વળતું નથી. વ્યક્તિત્વ ખીલવવા માટે તો અમુક હૃદયના ગુણ ઢેળવવાના હોય છે દા. ત સાદસ, નિર્ભયતા, દુ:ખ સહન કરવાની શક્તિ, શારીરિક ગુણો, વ્યવહારકુશળતા, ઉત્સાહ, મૌલિકતા, મજાજન નિર્ણયશક્તિ ને બીયનો સામનો કરવાનું બળ એ માનસિક ગુણો છે બ્યારે દયા, ક્ષમા, સહિષ્ણુતા, નિઃસ્વાર્થતા આદિ ગુણો હૃદયના છે આ ત્રણે પ્રકારના ગુણોને સમ્રભાણ

ગીતે વિકસાવવાથી જ સાચા વ્યક્તિત્વનો આવિર્ભાવ થઈ શકે

એક વસ્તુ નિશ્ચિત છે કે વ્યક્તિત્વ એક સામાન્ય ગુણ છે એને ઝાળખવાનું મન ધારીએ છીએ તેટલું સહેલું નથી પણ અનુભવી માણસો પોતે અમુક માણસને પહેલી નજરે પારખી શકે છે એવી બાઈ મારે છે પણ પાછળથી હોતરાઈ જાય છે કેટલાક માને છે કે ચકિતના ગાળ સંપર્કથી વ્યક્તિત્વ ઝાળખી શકાય હવે યંત્રિત્વ સામાન્ય વૃત્તિ ન હોય તો એને શી રીતે ઝાળખી શકાય ? આ ગુણ જે ચકિતમાં હોય છે એ ચકિત કોઈપણ દશાતી નથી ને અજણવાતાવજામા કે વ્યક્તિઓમાં તે સહેલાઈથી ટળી મળી શકે છે કેટલીક વાર એકલી આ જ વૃત્તિને લાધે પણ વ્યક્તિ સફળતા મેળવી જાય છે વ્યવહારકૌશલતા એટલે સામાજિક વૃત્તિની નાની બહેન આ બંને લાવના લઘુનાયિકાથી રીડાતી ચકિતમાં ઝડપથી આવતી

૮ ડૉ બુદ્ધ વ્યક્તિના બે પાસાં બતાવે છે તે માને છે કેટલીક વ્યક્તિઓ બહિર્મુખ (Extrovert) હોય છે ને કેટલીક આંતરમુખ (Introvert) જેને બહારની દુનિયામાં રસ છે તે બહિર્મુખ અને જેને આંતરિક દુનિયામાં વધુ રસ છે તે આંતરમુખ બહિર્મુખ માણસ ખીજા પર સત્તા જમાવે છે તેનમાં કાયકશક્તિ હોય છે આંતરમુખ વ્યક્તિ માત્ર લાલુક (Sentimental) ઓછું મોલનાર ને કાંઈક અંશે આગસુ હોય છે એવું કહેવાય છે કે બહિર્મુખ વ્યક્તિનું જીવન અપૂર્ણ હોય છે વાતાવરણની અસર તેમના ઉપર ઝડપે છે તેનું જીવન સામાન્ય ને જીવનપદ્ધતિ રૂઢિને અનુમરીને હોય છે નામના મેળવવા માટે કયા ગુણોની જરૂર હોય છે એની એને ખબર હોય છે તેના માં પર હાસ્ય જીવકતું હોય છે તે રક્તિશીત હોય છે અને ચાંત ચકિત કરતાં તેનું વ્યક્તિત્વ આપણને જલદી સ્પર્શી શકે છે લોકો આવા માણસને અસાધારણ વ્યક્તિ તરીકે ઝાળખે છે

ન્યારે આંતરમુખ વ્યક્તિ ગંભીર સ્વભાવની વિચારશીલ હોય છે એ વિચારોમાં વધુ પડતી તદ્દનીત રહે છે આથી નિષ્ક્રિય બની નય છે બહિર્મુખ વ્યક્તિ પોતાની લાવનાઓ બહાર પ્રદર્શિત કરે છે આ પોતાની લાવનાઓને અંદર ને અંદર સમાવી લે છે એ પોતાના વિચારોને અનુકૂળ વાતાવરણ સર્જી શકતી નથી આવા માણસોમાં વ્યક્તિત્વનો અભાવ જોવામાં આવે છે જેવી રીતે બહિર્મુખ વ્યક્તિમાં લડાયક વૃત્તિ આત્મસ્થાપન ને વિવેકશક્તિ આપવાની શક્તિ હોય છે તેવી રીતે આંતરમુખ વ્યક્તિમાં નિર્દયતા આવવાનો ભય રહે છે

ધણખરે તો સામાજિક આર્થિક એક વગની અથવા ત્રીજી પ્રકારની વ્યક્તિઓ નથી હોતી બંને વર્ગના વ્યક્તિત્વના ગુણોનો એમાં સમાવેશ થાય છે કોઈ વ્યક્તિ નથી એમની આંતરમુખી હોતી કે નથી એકલી બહિર્મુખી બનેતો સમ વય જ હરેકમાં જોવામાં આવે છે ડૉ એકનર માને છે કે ચકિતત્વના ઉપરનો મોટો આધારસ્થાન જીવનપદ્ધતિ છે કેવી રીતે જીવન વિતાવવું છે એ દષ્ટિ મળી જાય ને એને અનુરૂપ વાચ એટલે વ્યક્તિત્વનો આપોઆપ વિભાસ થાય છે વળી આપણને કેટલાક ગુણો જ મળી જ મળે છે એ ઉપરાંત આપણાં માન્યાં આપણને જે પરિસ્થિતિમાં ઉઠે છે એના સરકારો એ ગુણો સાથે મળે છે ને આપણી જીવનપદ્ધતિ થાય છે

માનસશાસ્ત્રમાં પૂરણ અને પરિપૂરણ (Compensation & over compensation) નો એક સિદ્ધાંત છે ન્યારે કોઈપણ માણસ તદ્દુરસ્તી થઈ અથવા ખીજી કોઈ વ્યક્તિમાં ખીજી વ્યક્તિની બરાબરી નથી કરી શકતા ત્યારે તેનામાં લઘુતા આવે છે ત્યારે તે ગમેતેમ મરીને પોતાની ખામીને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ બને છે આમ કરવા માટે તેને તેની મૌલિક પ્રેરણા પ્રેરે છે જેને શક્તિ-લાલસા (Will-to power) કહેવામાં આવે છે આથી વ્યક્તિની લઘુતામયિ જેટલી પ્રબળ એટલી જ આ

સત્તા જમાવવાની વૃત્તિ વધારે મજબૂત ને પ્રબળ લઘુતાની લાવના ને સત્તાપ્રાપ્તિની લાવના વચ્ચે સંઘર્ષ થાય ને એમાં જે હુત મળી તો વ્યક્તિને વિકાસ થાય ને પછાડ ખાય તો તો પછી કશું કહેવાનું જ રહેતું નથી.

અમર માનસશાસ્ત્રી ડૉ. મેકડુગલ અમુક વ્યક્તિમાં વ્યક્તિત્વ છે કે નહીં તે તપાસવા અંગેના પાંચ લક્ષણો ખતાવે છે તે જણાવે છે કે સામી વ્યક્તિને ઓળખવા માટે તેની મનપ્રવૃત્તિ (Disposition), સ્વભાવ (Temperament), મનની સ્થિતિ (Temper), ચારિત્ર્ય (Character) અને બુદ્ધિ (Intellect)ને તપાસવાની જરૂર હોય છે.

વ્યક્તિની મનપ્રવૃત્તિ ઉપર આંતરિક ગ્રંથિઓ (Endocrine Glands)માંથી ઝરતા રસ (Hormones)ની ગાદી અસર પડે છે આ રસો વ્યક્તિના શારીરિક વિકાસમાં સમતોલપણ જાળવે છે ને વ્યક્તિને જીવનશક્તિ આપે છે એકાદ ઔસ જેટલું વજન ધરાવતી થાયરોઇડ નામની ગ્રંથિ આપણી શ્વાસનળીની પાસે આવેલી હોય છે આમાંથી ઝરતા રસનું પ્રમાણ ખરાબ ન હોય, અથવા તો બાળપણમાં કોઈ રોગને લીધે એ ગ્રંથિ નાશ પામે તો બાળક મૂર્ખ અથવા બુદ્ધિ અને છે જે રસ વધુ પ્રમાણમાં ઝરે તો આંખોની કીકીઓ સૂજી જાય છે, એમાંથી ઝરતા રસને 'થાયરોક્સીન' કહેવામાં આવે છે ને એના ઉપર વ્યક્તિના શરીરની રસાયણિક ક્રિયાઓનો ખરો આધાર છે આવી રીતે એડ્રીનલ ગ્રંથિઓમાંથી એડ્રીનલ ઝરે છે જેનાથી વ્યક્તિને થાક નથી લાગતો, હૃદયને ધડકાગ સરખા પ્રમાણમાં થાય છે, ફેફસાં સારી રીતે કામ કરે છે, ખરેખરે પુષ્કળ થાય છે ને ચક્રતમાં સમઘાયેલી ખાંડ ઘોઘીમાં લળે છે વ્યક્તિની જાતીય ચેતનામાં ઉપરોક્ત નીવડતી 'ગોનડેઝ' ગ્રંથિઓનું મહત્વ પણ રાખે છે આ બધી ગ્રંથિઓ ઉપર પ્રભુત્વ ધરાવતી એક મહાન ગ્રંથિ 'પીયુટરી' આપણા મગજમાં

આવેલી છે આ ગ્રંથિ ઉપર બાળકના શારીરિક તેમજ માનસિક વિકાસનો ધણોખરો આધાર રહે છે. આ ગ્રંથિનો રસ વધુ ઝરે તો બાળક ખૂબ બીચ થાય છે ને ન ખરે તો હીંગણ રહે છે આ તો થઈ વ્યક્તિત્વના શરીરપાસાની વાત હોઈ એકલગ એમ માને છે કે આંતરઆવેને ખોટું મહત્વ અપાયું છે.

માણસ ખૂબ કામ કરીને થાકે ત્યારે તેની સ્વભાવ ઉપર અસર થાય છે થાકેલા માણસનું લોહી સ્ફૂર્તિ-શીલ માણસને આપવામાં આવે તો તેનામાં પણ થાક પ્રવેશે છે થાકને કારણે લોહીમાં જે વિકૃતિ પ્રવેશે છે તેની મગજ પર ખૂબ અસર થાય છે કેટલાક લોકો માને છે કે સ્વભાવ એ તો જન્મજાત વસ્તુ છે ને તેને બદલી શકાતો નથી પણ એવું નથી. આંતરિક રોગોની માત્રામાં વધઘટ કરવાથી જ ધાર્યા ફેરફારો આણી શકાય છે.

વ્યક્તિત્વના નિર્માણમાં ત્રીજી અગત્યની વસ્તુ મન-સ્થિતિ (Temper) છે આમાં શક્તિ-લાલસાને ક્રિયાશીલ બનવાની હોય છે સમાજની સાથે એક રૂપ બનવાની સમતા હોય તો મનસ્થિતિ એકધારી રહી શકે છે નહીં તો ક્ષોભિત બને છે.

ચારિત્ર્ય (Character) વ્યક્તિમાં મગતતા (Consistency), દઢતા, આત્મનિયંત્રણ, (Self-control) અને સ્વતંત્ર નિર્ણયશક્તિનું ગ્રેદ બળ છે ચારિત્ર્યનું નૈતિક પાસું પણ વિચારવા જેવું છે ખરી વાત તો એ છે કે નૈતિક શિક્ષણ અને ચારિત્ર્ય-વિકાસ એ બંને એક જ વસ્તુ છે ચારિત્ર્ય-નિર્માણમાં જ્ઞાનની વણી જરૂર પડે છે સારું-નરુ સમજવાની વિવેકશક્તિ એ ચારિત્ર્યનું સૌથી આવશ્યક અંગ મનાય છે બાળકોમાં ચારિત્ર્ય ખીતવવા માટે તેમનામાં આત્મસ્વમાનની લાવના (Self-regarding Sentiment) નો વિકાસ થાય એ જેવું જરૂરી છે કારણ કે એ લાવના જ બાળકના દરેક કાર્યમાં ને નિર્ણયમાં એક પ્રબળ હેતુ જેવું કામ આપે છે.

હવે શુદ્ધિ વિષે વિચારીએ શુદ્ધિનું કામ વ્યક્તિ ત્વના વિકાસમાં એટલું બધું પડે છે કે તેને માણુ સની શારીરિક માનસિક ને આત્મિક શક્તિઓનો સમ વય સાધવાનું મહાભારત કાર્ય કરવાનું હોય છે જેથી વ્યક્તિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શુભ ને કાયની પસંદગી કરી શકે છે ને સામાજિક વ્યવહારમાં શુદ્ધિની જે ની જરૂર પડે છે એટલી ખીજા કશાની નથી પડતી એવું કમનવામાં મને વાવે દર્શી ?

અસ્થિત્વ નિર્માણના આ બધા તત્ત્વો સમમાણુ વિકાસે તો જ યકિત સમધારણુ (Normal) બને છે નહીં તો પછી એકની શુદ્ધિ વિકાસે તો માનવી લાગણીશૂન્ય ને અલવાદી બની જાય છે આથી જ સૌથી મોટી જગ્યાદારી માતાને શિરે એ છે કે તે તેના બાળકમાં બધી વૃત્તિઓનો સમમાણુ વિકાસ થાય એવું તેને બનાવે ધણી એકના એક બાળકો ખૂબ લા માં ઉછરે છે અને પોતાની મા પામેથી અતિશય પ્રેમ મેળવે છે પછી જ્યારે મા મરી જાય છે ત્યારે તેમની સ્થિતિ કંગાડી બને છે તેમનામાં નિરાશા પ્રવેશે છે

કેટલાક લોકોના મનમાં એવા પ્રતો વારવાર જોડે છે કે વ્યક્તિત્વ નામ કરવા માટે શું કરવું ? આનો જવાબ ખૂબ સરળ છે માનસશાસ્ત્રમાં એવું

માર મૂકીને કહેવામાં આયું છે કે માણસમાં અમુક સદ્ગુણો જ મથી રહેના હોય છે તેનો યોગ્ય માત્રામાં વિાસ કરવો એ આપણા હાથની વાત છે અને અજે બાકારથી કશું ઉમેગવાની જરૂર નથી શારીરિક તદ્દરની સમાજની સાથે ગોઠવઈ જવાની વૃત્તિ (Adjustment) સામાજિક વૃત્તિ વ્યવહારુ શક્તિ ખીજા પામેથી શીખવાની વૃત્તિ ઉત્સાહ વૃત્તિ ખીજાનો વાત સંબંધવાની ક્ષમતા વાફપટન વિનયશીલતા સામાજિક સમ્યતા નમ્રતા સદિશ્યના નિરદશારિતા અને પ્રેમપૂર્ણ વર્તન આ બધા ગુણો સમમાણુ કેળવીએ તો ગમે તેના સન્મેગોમાં મં તેવી વ્યક્તિ સાથે સદ્ગતાપૂર્વક વર્તી શકીએ એમાં કાંઈ શકા છે ? મતાકવિ તુનસીદાસે

તુનસી ચા સસારમે ભાતભાત કે દોગ સમમે હોવમીન ચારીએ નહીં નામ સ તે ।

આ બે લીંગોમાં માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત નકાઓ પહેલાં નથો ગાઈ નાખ્યા ? મહાત્મા ગાંધેની વિભૂતિ આ સદ્ગુણોના બળે જ ચિત્રવિધિ માનવીઓને પોતાની અસર નીચે આણી શકી ને નહીં તો એમનામાં ખ્યા શારીરિક વ્યક્તિત્વ હતું આથી સદ્ગુણોનો સમય એ જ વ્યક્તિત્વવિકાસ સીધો ને સરળ માર્ગ છે જે ક્ષત શારીરિક વ્યક્તિ ત્વનું જ મહત્વ હોત તો દુનિયામાં ઘાઈ માનવી હું શુદ્ધ પેગબર કે ગાંધીનો ત્રણ સકને પૂજક હોત ખરે

★

મા ન વ સ ર જ વા

કેળીને ફૂલશું નાનું ચિશુ અતર ઉદભવે
હા કેવી દિવ્ય છે તારી કૃતિ અદ્ભૂત ઈશ્વર !
ઘડયું છે તે જ તો ક્ષત તન તે બાળનું ખરે !
પરતુ માનવીને તો ઘડવું પડશે મન
રાખવાને જોભો વિશ્વે સરજી દિવ્ય માનવ !

ચુ લો અ ના

અમારા આખા મિત્ર-સમુદાયમા એની કાંઈક વધુ પડતી બહુશ્રુતતા, બધાથી વધુ ભણતર અને ખેલવામાં પણ બધાથી વધુ પાવરધો એટલે એકેય કામ એની જાણ બહાર અમે ક્રૂતા જ નહિ અમારા એ આખા સમુદાયમાં જેટલા પુરુષો હતા એથી ત્રણચાર વધુ તો સ્ત્રીઓ હતી એટલે ક્યારેક પક્ષા-પક્ષી સુધી વાત પહોંચી જતી ત્યારે સ્ત્રીઓનો એ કદો દુશ્મન એટલે એ હારી જતો અને અમારા પક્ષમાં સ્ત્રીઓ હોય એટલે અમે વધુ ફલીલખાણ કર્યા વિના પણ બહુમતીથી જીતી જતા

ત્યારે એ એક જ ફલીલ કરતો સ્ત્રીઓની એથ લીધાની !

પણ એ આખા સ્ત્રી-સમુદાયમાં એની સગી બેન પણ હતી આવા જાનરમાન ભાઈની બેન પણ કોઈ કામ નહોતી ! ખીજી સ્ત્રીઓની માફક એય પુરુષો વચ્ચે રહેવું-હળવું-ભળવું વધુ પસંદ કરતી. આ પેલા ભાઈને ન ગમતું સ્ત્રીઓનો, એ કદો વિરોધી હતા. એટલે જ તો બે ત્રણ સંતાનો થઈ ગયા પછી પણ એ પોતાની સગી પત્નીને હજુ તેડતો જ નહોતો ! એની આ બહેન પણ એના ભેગી જ રહેતી અને બધાનું મથક પણ એનું જ ઘર હતું

એક દિવસની વાત છે એ બહેને પોતે જ વાતને ઉજેળી અને પછી પેલા ભાઈને તો વાઢો તો લોહીનો છાટોય ન પડે એવો કાળો કાળો મેશ થઈ ગયો ! રોજ ગામ આપાના કોયડાઓ ઉફેલતાર અને હાથ પછાડીને ગરજતો એ મિયાની મીઠડી બની બેઠો

વાત એમ હતી કે વય વટાવી ચૂકેલી એની સગી બહેને અમારા જ સમુદાયમાંથી એક પુરુષમિત્ર સાથે પ્રેમ કરવાની જૂલ કરેલી ! સારું હતું કે એ પુરુષમિત્ર પરણેલો નહોતો છતાં એ ભાઈને એ જ ખૂચ્યુ પ્રેમ કરવા માટે પણ બહેને ભાઈની—વડીલભાઈની સમતિ લેવી જોઈએ પાછી આ તો પચ્ચીસીએ પહોંચેલી એવી જાનરમાન બહેન !

હુનિયા આખીનું ડહાપણ ડોળનાર આજનો વાતડાહ્યો યુવાનવર્ગ ક્રિયામાં તો સાવ છેલ્લે પાટલે બેસનારો હોય છે ! આતું તો કેટલુય આપણે રોજ જોતા હોઈએ છીએ. ઠરીને વિચાર કરવા કે વિચારનો અમલ કરવા જ આપણે નથી માગતા !

ખલાસ, ભાઈનું રવમાન ધવાયું. ધુધવાયેલા વાતાવરણમાં તે દિવસે તો અમારી સલા બરખાસ્ત થઈ જાણે ફરી ક્યારેય મળવાનાં જ હોઈએ નહિ ને !

એ પછી એક અડવાડિયા સુધી અમે બધાએ મળવાનું બધ ગમ્યું જે ભાઈ સાથે પેલી બહેનની પ્રેમગાંઠ બધાઈ જયેલી એ બન્ને તો રોજ ને રોજ વધુ વખત સુધી એકાન્ત મેળવી મળવા લાગ્યાં. એની બહેન તો અમારા આખા સમુદાયમાં રહીને ખૂબ પાવરધી થઈ ગયેલી કેટલાંયના ચોકડાં એના ભાઈએ જાતે જ ગોઠવાવી દીધેલા ગોઠવાયા વગરના વીખરાઈ ગયેલાં ચોકડાંઓ માટે તો એ ભાઈએ શુ વલોપાત કરેલો, શુ વલોપાત કરેલો કે ન પૂછો વાત ! પણ આ તો આગણે કટક આવી જાંજી હવે થાય શુ ?

અમારી આખી મડળીને પછી તો એ ભાડવા લાગી ગયો, કોઈની સામે જીયુ મો કરીને જોવાની એનામાં હિમત ન રહી અમારામાંના બે ચાર મિત્રોએ તો એને શુરુપદે પણ બેસાડેલો પણ અમારા જ સમુદાયમાં એની બહેન 'ફસાય' એ કેમે કરી એને ગળે ન જીત્યું

એક દિવસની વાત છે રાતોગત બન્ને ભાઈબેન જીપડ્યાં બહેનને તો એની સાથે બેચાલુ જ પડ્યું પ્રધી ખખ્ખ મળ્યા કે કોઈક ઘરરખુ ગોઠિયા સાથે એ ભાઈએ એની બહેનને ગાંડી દીધી છે

× × ×

ત્યારથી અમારો મિત્રસમુદાય એ એક જ વાત હમેશા યાદ કરે છે કે ઘર આંગણાનું કટક આમ કટાય !

સ મ જ્યો 'તો

જ જીરને માળા સમજ્યો 'તો, ને ફૂલને જ્વાળા સમજ્યો 'તો,
 જે ચાર દિવસના ચૌવનમા પથ્થરને સુવાળા સમજ્યો 'તો!
 ડગરતનો એમા વાક નથી, પ્રેમીની જી હાં કારણ છે,
 હું એટલે શીતળ રાતોને ધગધગતા ઉનાળા સમજ્યો 'તો!
 મ જિલની તમત્રા પૂછીને અખેને ઉઘાડા કરવા છે?
 ડોઢરને સુલાયમ માની 'તી, રસ્તાને રૂપાળા સમજ્યો 'તો!
 મયવાઈ મનોહરતા, તેથી જીવનની વિષમતા દર થઈ,
 જીવનના ઉઘાડા લેદોને જીવનથી નિરાળા સમજ્યો 'તો,
 એ દીપની જ્યોતિ છે પલમા, એ છીપતુ મોતી છે પલમા!
 હું મારા મનોહર આસુને કા આખનાચાળા સમજ્યો 'તો!
 શે ખા દ મ આ જી વા લા

ખ ડ ભા ગી

આજ રજે ચડી, રસ છોળો જીડી
 રગરસની એ લોમકા જાગી
 આજ મારી રમરણીની લોમકા જાગી
 ક્યારેક અથડાતી, ક્યારેક ફૂટાતી
 અથડાતી-ફૂટાતી આવી લાગી
 એવી મારી રમરણીની લોમકા જાગી
 આશા અણુમોલ એની શક્તિ અમૂલી
 આશા-શક્તિના એધ માગી
 આજ મારી રમરણીની લોમકા જાગી
 દિલના મે રામણના મોજા શુ બાખડી
 આવે અભૂલ જાગી જાગી
 એવી મારી રમરણીની લોમકા જાગી
 હૈયાના એક એક મત્રોશુ રાચતી
 રાચીને આવતી સુહાગી
 આજ મારી રમરણીની લોમકા જાગી
 રમરણીની લોમ મારા લિના જીડાણે
 ફોરી ફોરી જાની ખડલાગી
 એવી મારી રમરણીની લોમકા જાગી
 જ ય ત ય ર મા ર
 [પ્રાટ ચનાર કાવ્ય સમ કણ્વસજામાની]

ર સ રા જ ને

પધાર રસરાજવી મધુરમૂર્તિ રાગારની
 સિંહામન જમાવી તુ વિલસ રોમરોમે અમ
 તને હું ગમી જાઉં, તુંય સુજ ચિત્તવ્યોમે રમ,
 રમો શ્રવણુ ધાર મિષ્ટ તવ શબ્દ શુ જાનની
 તુ છે નયન એકમા મધુ થઈ મધુ કાળનો,
 બીજે શર પૂર્ણિમા અમી વિરાજ શુદ્ધોજ્જવલ
 મને સ્પર્શ અગચગપર અણુલે કોમલ
 સુગંધમય કન્તૂરી તિલક ચદ્ર થા લાલનો
 પધાર પિયુ, ગાઠ અગસહ લે તુ આલિંગન
 હું તો અધગ માન, આવ, વસત્યા થઈ સુખન
 ઉશનસ્

★

કા ળ-ના ગ

દે દશ જ મથી જ માનવને શરીરે
 આ કાળ-નાગ, પશુ વિપ ચડત ધીરે!
 અ મૃ ત લા લ ધ શુ કલ

પ્રકરણ ૧૮ મું (ચાલુ)

ગાંધી રાજકારણનું સાચુ સ્વરૂપ

મહાત્માજીના મુસલમાનો સાથેના સંબંધોનો વિકાસ પણ એક અભ્યાસયોગ્ય વિષય છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે સંપૂર્ણ સુમેળ હતો એક તો તેઓ દેશથી દૂર હતા, બીજી બંને અંગ્રેજોની લોખંડી એડી હેઠળ એકસરખા કચગતા હતા, ત્રીજી હકીકત એ છે કે ત્યાંનું ક્ષેત્ર નાનું હતું અને ચોથું કાગલુ એમ કહી શકાય કે ત્યાં સૌને કેવળ સહન જ કરવાનું હતું, સત્તાની સહેજે પકાપકી ન હતી,

હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી એમના મુસલમાનો સાથેના સંબંધો નવા જ તબક્કામાં પ્રવેશે છે એમને અલીલાઈઓ, હકીમ અબ્દુલખાન, ડૉ. અનસારી, ખાન બાઈઓ, મૌલાના આઝાદ અને બીજા અનેક મિત્રો મળે છે એમની પહેલી લડતમાં અસહકાર ૧ સાથે સાથે ખિલાફતનું ધતીંગ બળ્યું હોવાથી એમને મુસલમાન નેતાઓનો પૂરેપૂરો સાથ મળ્યો. જનતા મોટે ભાગે તટસ્થ રહી અને જે થોડા ધણા બળ્યા એ વગરસમળ્યે ધર્મઝનૂની બળ્યા ખિલાફતનો પ્રશ્ન તેમની તરફેણમાં પતી જાય તો ગાંધીની તેમને કહી પડી ન હતી બીજી લડતમાં મુસલમાન જનતાના સમજી વર્ગે ઉત્સાહપૂર્વક સાથ આપ્યો ત્યારે નેતાઓ તટસ્થ રહ્યા ત્રીજી લડતમાં મુસલમાન નેતાઓ અને જનતા બંને ગાંધીજીના અને કોંગ્રેસના હડહડતા દુશ્મનો થઈ ગયા આ રીતે આપણે જોઈશું તો આપણી ત્રીસ વર્ષની સ્વરાજ્યયાત્રામાં હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે કદી સંપૂર્ણ સુમેળ રહ્યો જ નથી કૃષ્ણ-કરીમનું કદી એકીકરણ થયું જ નથી

ઈ સ ૧૯૪૨ માં મહાત્માજીએ જોડે ક્યું કે જવાહરલાલ નેહરુ મારો વાગ્સ થશે એ રીતે એમણે ભારતના ભાગ્ય નિર્માણનો ભાવી નકશો પ્રજા આગળ મૂકી દીધો પછીથી 'કોપ્સ કરારો'નો અસ્વીકાર ૮મી ઑગસ્ટનો 'હિંદ છોડો'નો

ગાંધીયુગની તેજસ્વિતામાં અબદને આપણે એ આખો યુગ જીવી ગયા છતાં એનું સાચું સ્વરૂપ તો આપણાથી અબદ જ રહ્યું. એ આખા સ્વરૂપને સમજવા માટે આ પ્રકરણ, આપણે ન માની શકીએ એવી, પણ કેટલીક નસ-સત્ય હકીકતો આપી જાય છે. ખૂબ જ લોકપ્રિય થયેલી આ લેખમાળા વાચકોને વધુ ને વધુ આકર્ષતી રહી છે.

કરાવ, મહાત્માજીના જીવનની છેલ્લી જોલયાત્રા એ પ્રસંગો એક પછી એક આવી જાય છે

ઈ, સ ૧૯૪૩માં એમના ૨૧ દિવસના ઉપવાસ, શરૂ થાય છે આખી પ્રજા એક જામે લક્ષિત-ભાવપૂર્વક જતા લાચારીથી અંગ્રેજો સામે રોષ દાલવતી એ મહા પ્રસંગને દિનપ્રતિદિન જોઈ રહે છે આ અગ્નિ પરીક્ષામાંથી મહાત્માજી હેમ-ખેમ જીત્યાં તો ખરા પણ તેમની દિનપ્રતિદિન ક્ષીણ થતી જતી શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને ન નીવારી શકાય એવું ભારે નુકશાન પહોંચે છે લૉડ લીનલીથગો આપણી પ્રજાની પ્રતિકાર શક્તિને બહુ સારી રીતે ઓળખતા હતા એટલે એમણે ઈંગ્લેન્ડની એ કંટોફ્ટીની વેળાએ મહાત્માજીને છોડવાની સાફ ના પાડી દીધી મહાત્માજી કદાચ છટકા હોત તો પણ પ્રજા સરકારી દમનથી એટલી બધી નાહિમત થઈ ગઈ હતી કે એ ભાગ્યે જ બીજી કોઈ લડત ઉપાડી શક્યા હોત ઈ. સ ૧૯૪૩ માં કન્ટુરખાનુ અવસાન થયું

ઈ સ ૧૯૪૪ના કોમી સમાધાન માટે શ્રી રામજીની સૂચનાથી ગાંધીજીએ ઝીણાની મુલાકાત લીધી શ્રી ઝીણાને પોતાની વધતી જતી તાકાત ઉપર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો એટલે સહેજે ઝિમિંલ થયા સિવાય એમણે પાકીસ્તાન માટેનો પોતાનો આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો

ઈ સ ૧૯૪૫માં આઝાદ હિંદ ફોજનો મુકદ્દમા

અને દિદી ખનામીઓનો બગવો એ બે જાણીતા પ્રસંગો બધા ઇંગ્લેડમાં મજૂર પક્ષ સત્તા ઉપર આઝી ઈ સ ૧૮૪૬નું વર્ષ ભારે ગાજકીય પ્રજાંતરોથી ભરેલું હતું સીમલા પરિષ મળી અને મહાત્માજીની મુત્સદ્દીગીરીએ અનેક મુઝવણીભરેલાં પ્રતોમાંથી રતો કા વામાં ઘણી મદદ કરી અને વચગાળાની સરકાર રચાઈ

વચગાળાની સરકારમાં સરારને થોડા જ વખતમાં અનુભવ થઈ ગયો કે આ અધિવાર ધર ચોવીસ કનાક માટે પણ ભો એવું નથી સરકારી નોકરીમાં નાના મોટા રેકે ખાતાથી માંડીને લશ્કર અને પોલીસ સુધીમાં હપ ટકા મુસનમાનો દડાડતા પાકી સ્તાનવાદીઓ હતા આવા દગલમાજ માણસોના ભરેલે દેશના કંદોડો સ્ત્રીપુરુષોની જનમાલ સોપી શમય નહી મુસનમાનો ભને જુદા થાય અને પોતાના ધરનો વહીવટ પોતે કરે વ્યવહાર અનુભવે સરાર પાકીસ્તાનના પાકા દિમાયતી બન્યા

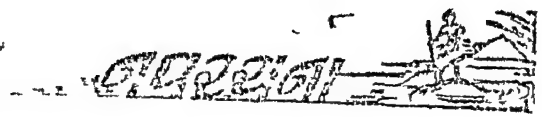
મહાત્માજી દિદના ભાગલાના પૂરેપૂરા વિરોધી હતા પણ એમની પામે જક્કી અને વિકરેલા મુસલમાનોને વશ કરવા માટે લલાઈ ભાધિયાગ અને હથપલટા સિવાય બીજી કોઈ અસરકારક શસ્ત્ર ન હતું મે શસ્ત્ર અનુભવથી જૂઠું માલમ પડ્યું હતું મુસલમાનો પરનો એમનો લગભગ બધો જ કાબૂ છૂટી ગયો હતો

જવાહરલાલ ન મુઝાઈ ગયા હતા એમની દશા હમલેટ જેવી હતી સરદાર વ્યવહારની અને રાજાજી સિદ્ધાનતી દષ્ટિએ પાકીસ્તાનના પ્રત ઉપર શ્રી ત્રીજી સાથે સહમત થયા હતા છેવટે સરદારની રાજ્યદારી કુનેહ અને નયડ ઇન્જાશક્તિએ આખી પ્રિસ કારોમારીને પોતાના મતની કરી મોદાના આઝાદ ભાગલાની વિરૂદ્ધ હતા પણ એમનો મુસલમાનો ઉપરનો કાબૂ મહાત્માજી જેટલો જ હતો એટલે એમનો પણ સરદાર સાથે સહમત થયા સિવાય છુટકો ન હતો

માઉ ટમેટન તો બન્ને પક્ષને મજૂર હોય એવા સમાધાન ઉપર તત્કાલ આવી જઈને પોતાને મળે વગરેના ધટને છોડી નાખવા મથતો હતો

આ રીતે એક પંનામાં ધર્મપુરુષ મેઠા અને મીઝા પદનામાં રાજપુરુષો મેઠા અને છેવટે રાજકો ગુણી વ્યવહારજીવિએ ધમના આદશવા ઉપર વિજય મેળ થો ૧૮૪૭ની ૧૫મી ઓગસ્ટે દિદને સ્વરાજ્ય મળ્યું દિદુઓને દિદુસ્તાન મળ્યું મુસનમાનોને પાકીસ્તાન મળ્યું પ્રિસ નેતાઓને ખાત્રી જ હતી કે આવી રીતે દિદના ભાગલા પાડેને અને પક્ષ સુખશાંતિપૂર્વક જીવી શકશે પણ ઘૂર્ત જ ભાગતાએ ખારા ઝેર કરી મેઠાના સ્વરાજ્યમાં આતર વિઝહે પોતાની વિષધારા વહેવડાવવા માં પત્તિમ પબ્લમારી મુસનમાનોએ દિદુઓ અને શીખોનું નામનિશાન મીટાવી દેવા માટે કમર કરી તો સામેથી પૂર્વ પબ્લમારી દિદુઓએ એમનું જ આઆદ અનુકરણ મ્યું પાકીસ્તાનમાં સ્ત્રી પુરુષ બાગકો યુવાન વૃદ્ધ સૌની કાગમી કંતન થઈ લાખોએ દિઝરત કરી અસખ્ય સ્ત્રીઓનાં અપહરણ થયાં અને તેમના ઉપર બળાતકાર થયા આ બનેલી મિ કંત લૂટાઈ પૂર્વ પબ્લમારી એની એ જ ધટ નાઓનું પુનરાવતન થયું પાકીસ્તાનની સ્થાપના થતાં જ લાહોરના મુસલમાનોએ પાકીસ્તાન કેટલું પવિત્ર છે તે દર્શાવવા લાહોરમાં દિદુ સ્ત્રીઓને પકડી એમને નગ્ન કરી એમનું જાહેર સરખસ કાઢ્યું અમૃતસગના દિદુઓએ મુસલમાન સ્ત્રીઓની એની એ જ દશા કરીને આર્યોની આધ્યાત્મિકતા સિદ્ધ કરી પોતાના પંનામાં સપડાએની દિદુ સ્ત્રીઓ ઉપર અશ્નોસ ભાસામાં છદ્દચાં છદ્દાચાં તો સામેથી દિદુઓએ હાથમાં આવેની નિરાધાર સ્ત્રીઓ ઉપર ઝંકારના છૂણા છૂદાવી આર્પવનો વિજય-વાવટો ફરમાવ્યો

આ દશ્ય મેઈને દિદનો એકેએક રાજપુરુષ આભો બની ગયો મનુષ્ય સ્વભાવની વાસ્તવિકતાના

આ નવા અનુભવથી મહાત્માજી ભાગી પડ્યા, જવાહર 'ઉત્કેરાઈ' ગયા, સરદાર મ્તબ્ધ બન્યા, મહા-મદઅલી ઝીણા મુઝાઈ ગયા અને માઉન્ટ બેટનને ચિતા પેઠી

કોઈએ નહીં કલ્પેલી એવી આ ઘટનાઓ શી રીતે થઈ? મહાત્માજી, જવાહર, સરદાર, ગાંધીજી અને શ્રી ઝીણા એ સૌ વળ જોવી ઇચ્છા ધરાવનારા પુરુષો. પણ ગમે એટલું કંઈ તોય આખરે તો એ સ્થિતિશાંતિના સૂવાળાં સંતોનો ! એમના વિજયો શાંતિના વિજયો, એમના પરાજયો શાંતિના પરાજયો, ગરીમાઈ, અપમાનો અને જેલ ભગવાનો સિવાય મોટું દુષ્કાર કોઈએ કદી જોયેલું કે અનુભવેલું નહીં કોઈ યુદ્ધની અગ્નિવાલામાંથી જન્મેલું નહીં, કોઈએ યુદ્ધમાં વિજયો મેળવેલા નહીં, યુદ્ધે કોઈનો દ્વંધાસ અને પ્રાપ્ત નહીં, યુદ્ધમાં જોવા મળતું મનુષ્યસ્વભાવનું નમ દર્શન કોઈને કદી સ્વપ્ને પણ થયેલું નહીં

આવી પરિસ્થિતિમાં મહાત્માજી અને મહામદઅલી ઝીણાએ જે વિરાટ બળોને છૂટા કર્યા તે પોતા-પોતાના સ્વભાવ મુજબ વર્તના માંડ્યા, અને એમની ઉપરથી એમના મુક્તિદાતાઓનો કાળુ થોડા વખત માટે તો સપૂર્ણ રીતે નષ્ટ થઈ ગયો આ અનુભવથી આપણા નેતાઓ હચકી ગયા અને કેટલાક ભોળા લેખકોએ જાહેર કર્યું કે આવા અમાનુષી અત્યાચારો હિંદના ઇતિહાસમાં કદી થયા નથી વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ શું હતી? આ તો માત્ર હિંદના છેલ્લા હજાર વર્ષના ઇતિહાસનું હજાર કલાકમાં થયેલું તદ્દન મોળું પુનરાવર્તન હતું યુરોપમાં છેલ્લા વિશ્વ-યુદ્ધમાં માનવીએ માનવીની 'ઉપર જે અત્યાચારો કર્યા હતા એનો તો માત્ર પડછાયો જ હિંદમાં પડ્યો હતો જે મહાત્માજી ૧૯૨૧ની સાલમાં વાઈસરોયને કહેતા હતા કે “લોહીની નદીઓ પણ મને ધુળવી શકશે નહીં” જે મહાત્માજી અંગ્રેજોને દબાવવા હતા કે “ઈશ્વર કે અધાધૂંધી બેમાંથી ગમે તે એકને આશરે તમે હિંદને છોડીને આલ્યા બવ”

તે જ મહાત્માજીએ જ્યારે હિંદના માત્ર એક જ પ્રાંતમાં અધાધૂંધીનો પડછાયો જોયો ત્યારે કોમવાદના ગ્રહણથી સપૂર્ણપણે તૂટી પડ્યા અને કહ્યું કે, હવે મારે આ હિંદમાં સવાસો વર્ષ જીવવું નથી બધું-હત્યાના આ દશ્યો હું કાયમ જોવા માગતો નથી

જે મનુષ્ય સ્વભાવના કાળાં બળોનું કડોર અને કામુ તાંડવ જોઈને, યુરોપમાં બટ્રીન્ડ રસેલ જેવો અહિંસાવાદી હિંસાવાદી બન્યો અને ક્રૅમ્લિનનાં ડૉર શત્રુ થયો તો બીજી બાજુ એવું જ વેલ્સ જેવો વિચારક માણસ જાત ઉપર લ્યાનત વરસાવતો વરસાવતો મરી ગયો, એ જ વિનાશનો અશમાત્ર જોઈને મહાત્માજી આટલા બધા હતાશ શા માટે થઈ ગયા ?

એવું એક કારણ તો એ કે મહાત્માજી સ્થિતિશાંતિનું સંજ્ઞન હતા પણ બીજું એથી વધુ જિંદુ કારણ તો એ હતું કે વાસ્તવિકતાના પહેલા જ ધક્કાથી, મહાત્માજીએ જીવનભર ભગીરથ પુરુષાર્થ કરીને જે સ્વપ્નસૃષ્ટિ રચી હતી તે સ્વપ્નસૃષ્ટિના, ગજકાના મહેલની પેઠે ક્ષણવારમાં ભૂકેભૂખ થઈ ગયા મહાત્માજી માનતા કે હિંદુઓ અહિંસક દ્વાધર્મી પ્રજા છે અને યોગ્ય તાલીમ આપવામાં આવે તો એ પ્રજા જગતની બીજી પ્રજાઓને વિશ્વશાંતિના આદર્શ તરફ દોરી જઈ શકે તેમ છે પણ એમણે જ્યારે નજરોનજર એ જોયું કે પર-કોમના અત્યાચારોનો બદલો લેવામાં હિંદુઓ મુસલમાનો કરતા સહેજ જ ઉતરતા છે ત્યારે એમના શોક, નિરાશા અને વિષાદનો પાર જ ન રહ્યો આખી જિંદગી જે માનવીએ પોતાની ભાતાની સતી માનીને પૂજા કરી હોય તે જ, માતૃભક્ત માનવીને પોતાના જીવનના અતકાળે સમ-જન્ય કે મારી માતા સતી નથી પણ કુદટા છે ત્યારે તેની જેવી માનસિક સ્થિતિ થાય એવી જ માનસિક ગ્થિતિ મહાત્માજીની યઈ

બીજા બધા ભીત ભૂલ્યા તો ભૂલ્યા પણ સરદાર જેવા વિલક્ષણ, ચાણક્યચુદ્ધિના રાજપુરુષ પણ ગોથલ

ખાઈ ગયા મરણ કે એ પણ આખી જિંદગી ગાંધી
વા ના બનાઈ અને બાઈચારાના રાજમારણથી રંગા
એના હતા એટલા માટે જ બ્યારે શ્રી ઝીણાના અનુ
યાયીઓ જાહેરમાં હેતા કે અમે ઝગીસખાનને
જૂનાવે એવા અત્યાચારો દિદુઓ ઉપર કરીશુ ત્યારે
તેઓ એ વાતને દસી કાઢતા એમણે એક વખત
પેતાના અમદાવાદના બાપણમાં કહેતુ કે 'એસને
કે દિદુઓને જો વધારે હમ આપી દેશે તો અમે
દેરેર તોફાનો કરીશુ એવી મુસનમાનો ધમકી આપે
છે પણ એવાં તોફાનો કરવાં તે કાઈ રાંડીરાડના
ખેન નથી

આ માનસને કારણે શ્રી મત્તમ અલી ઝીણાની
વસ્તીની રેખદત્તીની વ્યવહાર સૂચનાને છુતકરી કાઢ
વામાં આવી હતી

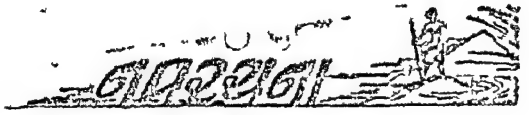
એ જ રીતે સામે પક્ષે શ્રી ઝીણાની ગણતરી એવી
ખરી કે કાયેસર રીતે પાકીરતાન મેળવીશુ અને
પછીથી દિદુઓ જેવી મારખાઉ કોમ સામે ઝસકી
લાડી ઊસની ભેસ એ ન્યાય અજમાવીશુ એમને
સ્વપ્ને પણ ખ્યાન ન હતો કે પ નમની વીરભૂમિમાં
કુરુક્ષેત્ર સગવાવવાનુ પરિણામ એ આવશે કે મુસન
માતોને દિદુઓ એમની બાપામાં જ જવામ આપશે
દિદુઓ એ એક મુમુતુ પ્રભુ છ પણ એમનામાં એટની
છજવિષા બાકી રહી છે કે આંતરી નિલાડી વાધ
ચાય એ ન્યાયે તેઓ ન્યાયનીતિના સામાય ધોગગો
નેવે મૂકીને બરાબર વેર લઈ શકે છે મુસલમાનો
સાથે રહીને દિદુઓ તેમના સદ્ગુણો ન શોખ્યા હોય
તો પણ એમના અલક્ષણોનુ સાર અનુકરણ કરી
શકે છે

સદીઓ સુધી મુસનમાનોએ દિદુ મદિરા તોડ્યા
સ્ત્રીઓને બટ કરી ગાગોની મ્તન ખરી અને પ્રજાને
બજારકારે વટનાવી બ ત્રામાં દિદુઓ સતત ઉચ્ચ
નૈતિક ધોરણો નજર સામે રાખીને મુસનમાનો સામે
લ ચ ગયા અને એમને નસીમે કાયમ પરાજયની
નામોશી ચત્વી ગઈ બીજી દિદુ પ્રતિક્રિા પછી

આખુ ચિત્ર બ નાયુ શિવાળના અનુગામીઓએ એના
ઉચ્ચ નૈતિક ધોરણો પ તાં મૂખ્યાં અને મુસનમાનોને
એમની બાપામાં જ જવામ આપવા માંડ્યો એ
કાગમા દિદુઓએ સારા પ્રમાણમાં મરદાંગમાં બજા
રકારે મૂતિઓ પધરા ચાની તવારીખ ગરાહી પૂરે છે
સોમનાથના મંદિરના ખડિયેરા ઉાર મુસનમાનોએ
બાધેલી મસ્જદ મરામતોએ તોડી અને બાળી હતી
એટલુ જ નહિ પણ કાશીના બાલગોના નાયનાપણુને
કારણે મરાહાઓ ઔરંગઝેમે ત્યાં બધાવેની મરજ
તોડતા તોડતા રહી ગયા (અજમ ધવા જેવી વાત
તો એ છે કે આ ઘટનાને કાકા માનેલકર દિદુઓના
ઉાર પ્રેમધમન નામે ઓગખાવે છે) એટલે
મુસલમાનોને તેઓ સમજે તે બાનામાં જરાબ આપ
વાનો સમ્કાર છે ની અની સદીથી દિદુ લોહીમાં
પ્રવેશી ચૂક્યો હતો આત્મરક્ષણ એ ઝવનનો પહેનો
ધર્મ હોવાથી આ બાબતસર દિદુઓને ઝઝે દોડા
કાઢી ચકાય એમ નથી જો કે દેશના વિશાળ ધિતની
દષ્ટિએ જોઈએ તો આ વલણ વ્યાજબી નથી આ
નવો સરખાર બિટીશ શાંતિ હેડળ દિદુ લોહીમાં
સુપ્ત પડ્યો હતો તેને સ્વતંત્રનાનો ઓચિતો ધક્કો
લાગતા એ અભાન પૂવ જાગી ઊડ્યો

મકાતમાજનુ હવે પછીનુ ઝવન એ એક હારતા
લરના કમનસીમ સરદારનુ કરુણ ઝવન જે પ્રેક
બાજુ એમની શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ
ક્ષીણ થતી ગય છે તો મીડુ બાજુ એમની સામે
પડેલા પ્રજાને દિવમે દિવમે વવારે ને વવારે વિશાળ
વિકટ ને વ્દીવ બનીને પોતાની વિકાળતા વધારે
જાય છે દિદુઓ ઉપરનો એમનો કાખુ કમચ ઘટવા
માંડ્યો હતો એમના કોમી એકતાના પ્રવચનો દિદુ
ઓમાં અત્યંત અગાખામણુ થઈ ગયા હતા એ જ રીતે
રાજકાગણ ઉપરનો એમનો કાખુ ઘટતો હતો ધાર્મિક
રીતે દિદુઓ એમને સાંભળતા ન રના રાજકીય
રીતે એમના અનુયાયીઓ તેમની વિશ્વ પડતા હતા
અને મારુ કોઈ કઈ સાંભળનુ નથી એ એમના

છેલ્લા દિવસોના વાનવાર થતા ઉદ્ધાર હતા. હિંદુ મધ્યમવર્ગ^૧ ઉપન્યા એમનો કાખ ફેટકી ઝડપથી સરતો જતો હતો, એનો નક્કર પુરાવો આપણને હરિજનપત્રોની ધરાકીમાથી મળી રહે છે ૧૯૪૬ના ફેબ્રુઆરીમાં એ પત્રોની કુલ ધરાકી ૭૨,૪૭૦ હતી એમાંથી મહાત્માજીના અવસાન વખતે એ માત્ર ૨૪,૭૪૬ ઉપર આવી ગઈ હતી. અંગ્રેજ હરિજનની ધરાકી ચોથા ભાગની થઈ ગઈ હતી અને ગુજરાત જે ગાંધીવાદનો અન્યથ કિલ્લો ગણાતો ત્યાં આગળ હરિજનઅધુની ધરાકી અડધા કરતાં પણ ઓછી થઈ ગઈ હતી અને આ અધુ ક્યારે બન્યું ? ન્યારે મહાત્માજીના જીવનભરના ભગીરથ પુરુષાર્થના ફળરૂપે પ્રજાના હાથમાં સ્વરાજ આવ્યું ત્યારે ! *

કલકત્તા અને દિલ્હીના ઉપવાસોથી એમનો હિંદુઓ ઉપરનો કાખ માંડ માંડ ટકી કહ્યો તો બીજી બાજુ હિંદુ-મુસ્લીમ પ્રશ્ન પરત્વે આદર્શવાદી જવાહરની મુસ્લીમપરસ્તી અને વ્યવહાર-રક્ષા સંદર્ભનું ન્યાયી વલણ બને વચ્ચે ઉગ્ર ધર્ષણ જગાવતુ હતું અધૂર્ગમાં પૂરુ સાંજ પડે મૌલાના આઝાદ અને રાજકુમારી અમૃતકુવર મહાત્માજી આગળ સરદારના “કટ્ટર કોમવાદ” સામે ફિગ્યાફ કરતાં જ હોય એટલે એ વિષમ પરિસ્થિતિમાં હિંદુ-સ્તાન અને પાકીસ્તાન, જવાહર અને સરદાર હિંદુ અને મુસલમાન વચ્ચે ગાંધીજી માંડમાંડ સમતુલા સાચવી રહ્યા હતા ઉપવ્રમો અને ચિંતાઓ એમના લોખંડી શરીરને ઝડપથી તોડી નાખી રહ્યાં હતા માનસિક રીતે તો મહાત્માજીની દશા કેસરિયા કરતાં ગંભીરતો જેવી હતી ગારીરિક રીતે એમની તથિયત લથડતી જતી હતી આવી પરિસ્થિતિમાં એ પવિત્ર પુરુષ ઉપર વધુ યાતનાઓ લાદવાનું ઈશ્વરને હીક ન લાગતાં એમણે એમને ગોડએની ગોળીથી વખતસર

આબરૂમેર પોતાની પાસે બોલાવી લીધા અને ૩૦મી નવન્યુઆરીએ એ પ્રભુના પયગબરનું નિર્વાણ થયું

મહાત્માજીનું અવસાન થતાં જ પ્રજાને એમની સામેનો અસતોષ એકાએક બોલવાઈ ગયો હિંદુ-ઓને ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો આખા દેશમાં ગોક અને ભક્તિનું એક સભગ્ગ મોજુ ફરી વળ્યું હિંદુસ્તાનમાં તો હીક પણ પાકીસ્તાનમાં પણ ન્યારે આ સમા-ચાર પહોંચ્યા ત્યારે હજારો મુસલમાનો રડયા કકળ્યા અને એમણે તે દિવસ ઉપવાચ કર્યો

ધીમે ધીમે મહાત્માજીનું નામ એક દતકથા બની ગયું કામ ભુલાઈ ગયું અને હિંદુઓ ને મુસલમાનો પોતપોતાના અસલ મ્વભાવ પ્રમાણે વર્તવા માંડ્યા

હિંદુ સંસ્કૃતિનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ,
કુરુક્ષેત્રમાં વિવાદ !

ડૉ રાધાકૃષ્ણનું એક જગ્યાએ ફિલમૂળી વિરો વ્યાખ્યાન હવુ એમનું ન્યાં વ્યાખ્યાન હોય ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનાં રોજરોજાં ઉમટે વ્યાખ્યાનનો દોલ ચીકાર ભરાઈ ગયો. બહાર પણ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ રહી ગયા ડૉ રાધાકૃષ્ણ ન્યારે વ્યાખ્યાન પૂર કરીને બહાર નીકળ્યા ત્યારે એમને બદાર વહી ગયેલા વિદ્યાર્થીઓએ વિનંતિ કરી કે, “અમને તમાગ વ્યાખ્યાનમાંનું કથુ જ સામળવા માળુ નથી તો અમને પણ કધિક કહેા ” ડૉ રાધાકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો કે, “મારે તો એટલુ જ કહેવાનુ છે કે જીવન એ કુરુક્ષેત્ર છે જીવનના રાઈ પણ ક્ષેત્રમાં પડતા પહેલાં પહેલેથી પૂરેપૂરો વિચાર કરને પાછળથી અર્જુનની પેઠે કુરુક્ષેત્રની મધ્યમાં વિવાદ અનુ ભવરો નહિ આપણા સોની એ જ રૂઢ રેવ છે કે આપણે બધા કુરુક્ષેત્રમાં વિવાદ અનુભવીએ છીએ ” એમનું મતબ્ધ તદન સાચું હતુ “કાર્યનો અના-ગભ એ સુદ્ધિનું પ્રથમ લક્ષણ છે. આગભેલાનું અતગમન એ સુદ્ધિનું બીજુ લક્ષણ છે. આપણી આરંભકારી પ્રજા જીવનના કુરુક્ષેત્રમાં અડમે રતે

શા માટે વિષાદ અનુભવે કે ?—એનું કારણ એ છે કે આ વૃદ્ધ પ્રજાના પ્રમજ્જનોનું વિરામબિંદુ બહુ જ જલ્દીથી આવી જાય છે.

આ વિરામબિંદુ (Stop spot) એટલે શું ? દરેક વ્યક્તિ અને દરેક સંસ્કૃતિની સંપૂર્ણ શક્યતા ઓનો વિકાસ થયા પછીથી જે મિલ્કતથી વધુ વિકાસ શક્ય ન હોય તે મિલ્કત નામ તે વિરામબિંદુ એ બિંદુએ પહોંચ્યા પછી એ વ્યક્તિ કે એ સંસ્કૃતિનું અધ પતન શરૂ થાય છે. પછી એ ગમે તેટલો પુરુષાર્થ કરે તો પણ એ વિરામબિંદુની ઉપર જઈ શકતી નથી.

આ વિરામબિંદુના આપણે એ ત્રણ દાખલાઓ જોઈએ.

ઝોરટ્ટેનીઆના કેળવણીકારોનો એવો અનુભવ છે કે ગોરા બાળકોની સાથે આદિવાસીઓના બાળકો બાજુમાં હોય છે એમાં ચાર પાંચ ધોરણ સુધી તો બંનેની પ્રગતિ તદ્દન સમાન હોય છે. પછીથી ગમે તેટલી મહેનત કરે તો પણ આદિવાસીનું બાળક બાગળ બંધી રાખતું નથી. આ છે કેળવણીનું વિરામબિંદુ.

સાહિત્યમાં વિરામબિંદુ જોવા હોય તો ગુનશીનું વિરામબિંદુ ગુજરાતનો નાથ રમણલાલ દેસાઈનું વિરામબિંદુ દિવ્યનું મેધાણીનું વિરામબિંદુ ગુજરાતનો જય ધૂમકેતુનું વિરામબિંદુ તથા સંસ્કૃત સાહિત્યનું વિરામબિંદુ મળિદાસ.

રાજધરણમાં વિરામબિંદુ જોઈએ તો નેપોલીયનનું વિરામબિંદુ સીરીયા અને રશિયા હિટલરનું વિરામબિંદુ રશિયા અને ઈજિપ્ત સ્ટેલીનનું વિરામબિંદુ બર્લિન અને કેરીયા અંગ્રેજ નમ્મનું વિરામબિંદુ 'બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો વિકટોરીયન યુગ'.

તો પછી પ્રશ્ન એ થશે કે હિંદુ પ્રજાનું વિરામબિંદુ શું ? એનું ધાર્મિક વિરામબિંદુ ભગવદ્ ગીતા એનું ગૃહકીર્ત્ય વિરામબિંદુ દિ હી. આ મે વિરામબિંદુએ પ્રજાના નાથ પહોંચે એટલે ખાણે ટાર થયેની પ્રજા તદ્દન હતાશ થઈ જાય.

ગુનશી કહે છે કે દિ હી એ તો નામ માત્ર છે કેવળ પરદેશીઓને હિંદુ બીપર રાજ કરવાનું એ એક થાણ છે — ના. દિ હી એ કરતાં ધણુ વિશેષ છે એ તો એક પ્રાચીન પ્રજાના સમસ્ત પુરુષાર્થનું પ્રસ્તાન છે. ત્યાં આગળ હિંદુ પ્રજાના હજાર હજાર વર્ષના પરમ પુરુષાર્થનું ખાતર થઈ ગયું છે. હજાર હજાર વર્ષ થયાં હિંદુ પ્રજા ઉપર વિધતાનો શાપ ઉતર્યો છે. તારો કોઈ પુત્ર દિ હીપતિ નહિ થાય અને ને બુનેચુકે યજે તો એને કુશ્વેત્રની જૂબાળવી ભૂમિ લરખી જશે.

આ વાતમાં તમને કંઈ શંકા આવે છે કે ? તો ચલો આપણે એ પ્રાચીન પ્રજાના પ્રારબ્ધના થોડા પાનાં ઉઘનાવીએ એટલે એ કિસ્તમતી કિતામમાંથી તમને ગાંધી પરાજયનાં કારણો દોવા જેવાં દેખાશે.

જુઓ આ સમસિધુની પવિત્રભૂમિ અહીં આગળ મોહન જો-ડેરાની સંસ્કૃતિ સમજાવે અને રામી ગઈ અહીંના વાતાવરણમાંથી આયોના અંગ્રેસર નષ્ટિએ ઉચ્ચારેલી વેદની ન્યાયોના પડખાએ રાખ્યા નથી. યજોની સુગંધ હજી લુપ્ત થઈ નથી.

આ ભૂમિ ઉપર પોતાની એકોરની રાજધાનીમાં સિધ્ધિ પાઠિર રાખ્ય કરે છે એના અતિ વૈભવ શાળી બદર દેવળ ઉપર મહમ બિન હાસીમ જગી મુસ્લીમ સેના સાથે ચઢાઈ કરે છે એને દરાવવા અને હરાવવા માટે એનોરથી દેવળ આવેના દાહિરનો પુત્ર જયસિદ ખુલા યુદ્ધમાં મરાય છે એમ્લે હિંદુ લશ્કર દેવળના મિલામાં બરાઈને મુસનમાનોનો સમજ અને સખત સામનો કરે છે. આ અશુનમ સામનો તોડવાની યુક્તિ મહમ ને શિવશર્મા નામનો બાહાડુ બતાવે છે એ કહે છે કે જ્યાં સધી દેવળ બદરના મુખ્ય દેવળ મદિરનો ધ્વજ અશુનમ છે ત્યાં સુધી હિંદુઓ કદી હારવાના નથી એટલે મહમ જે દુત જ પોતાને દેશથી અસ નામનું મન ગપા ટામક મગાવી એ દારા પથ્થરો ટેકી દેવળ મદિરના રાખરને તોડી પાડ્યું. દુત જ અધ્યક્ષદાણુ હિંદુઓમાં ભય પાડ્યો. ભગણુ પડ્યું, દાહિર

મરાઠો, દેવળ છુટાયું, અને વિજયી આરમ્ભોએ એલોર તરફ પોતાનું પ્રયાણ શરૂ કર્યું. ત્યાં આગળ હિંદુઓ સંગઠિત સામનો કરી ગયા નહિ બોદ્ધો અને જૈનો અદિસામાં માનતા હોવાથી મુસલમાનોને સામનો કરવાનો અર્થ એમણે પણ આવ્યો નહિ, દાહિરની શરી રાણીએ એલોરના કિલ્લા આગળ કેસરીયા કર્યા અને એ રીતે ઈ સ ૭૧૨ ના જૂનની ૨૦મી તારીખે 'અલ્લા હો અકબર'ના વિજયધોષથી નવી સંસ્કૃતિએ સિધની પ્રાચીન ભૂમિ ઉપર પોતાનો વિજયવાવટો ફરકાવ્યો. હિંદુ નાક કપાયું દિલ્હી તરફ જવાનો રસ્તો મોકળો થયો.

ત્યાર પછીનો ઇતિહાસ એટલે આની આજ જડતા, રૂઢિચુસ્તતા, અધર્મશૂન્યતા, દેરાદ્રોહ, કુસપ, અને સામુદાયિક સામનો કરવાની અગતિયું વારવાર થયેલું પુનરાવર્તન.

ત્યાર પછી સિધમા ૧૫૦ વર્ષ આરબ રાજ્ય ગયું અને શકર યુગના ધાર્મિક વૃદ્ધિને પરિણામે પ્રગટેલી રાજકીય ભ્રમણના પ્રતિક જેવા મિહીર-ભોજની સરદારી હેઠળ ગુર્જર પ્રતિહારોએ મુસલમાનોને સિધમાથી હાંકી કાઢ્યા, અને બ્રાહ્મણોએ "દેવળ સ્મૃતિ" લખીને મલેચ્છ અનેલા હિંદુઓને શુદ્ધ કરી આર્યવનો અધિકાર આપ્યો છતાં સોનાની યાળીમાં લોખંડની મેખ જેવા ચાર કિલ્લા આરમ્ભો પાસેથી રાજપુતો ખૂચવી ગયા નહિ.

જનપૂતોનો આ વિજય ક્ષણિક હતો કાળજળો હિંદુઓ સામે કામ કરી રહ્યા હતાં ઈ સ ૯૮૮માં ગીઝનીના મુલતાન સપ્તકતગીને પળખ ઉપર ચઢાઈ કરી એનો સામનો કરવા માટે જયપાળે કમ્ભર કસી એની મદદમાં કોનોજ, દિલ્હી, અજમેર અને કલજરના રજપૂત રાજાઓ આવ્યા, પણ એ સૌની સયુક્ત શક્તિનો સામનો કરીને સપ્તકતગીન જીતી ગયો અને સિધુ નદી સુધી પોતાનો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો એના મરણ પછી એનો સવાયો પુત્ર મહમદ ગીજની ગાદીએ આવ્યો, અને ઈ સ ૧૦૦૧માં

જયપાળને સખત પરાજય આપ્યો. બળમે વારનો પરાજય એ ગર્વિષ્ઠ રજપૂત વીર માટે અસહ્ય હતો એણે પોતાના પુત્રને ગાદી સોંપી પોતે ચિતા ખડકી અગ્નિસ્નાન કર્યું જે પ્રશ્નને ઉકેલવામાં જયપાળ નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો, તે પ્રશ્ન ઉકેલવા માટે અનગપાળે કમ્ભર કસી એની સરદારી હેઠળ ઉત્તર દિલ્હી તમામ રજપૂત રાજાઓ એકઠા થયા હિંદુ સ્ત્રીઓએ પોતાનાં ધરેણાં ગાઢા વેચીને હિંદુ લશ્કરને સારી રીતે શસ્ત્રસજ્જ કર્યું. બન્ને સેનાઓ વચ્ચે મહા ભયંકર યુદ્ધ ખેલાયું મહમદનો પરાજય હાથને તમામ હતો એના લશ્કરમાં નાસભાગ શરૂ થઈ ગઈ હતી અને એ જ અણીને વખતે અનગપાળના હાથીની આંખમાં બાણ વાગ્યું વિદ્રેલો હાથી અવળો ફર્યો અને પોતાનો સેનાપતિ નાસે છે એમ માનીને હિંદુ લશ્કરમાં નાસભાગ અને અધાધુધી શરૂ થઈ ગઈ. મહમદ જીત્યો અને એણે પેટ ભરીને લુટ કરી.

ત્યાર પછી મહમદની વિજયી આગેકુચ રોકવા માટે પળખના હિંદુ વીરોએ પાણીની માફક પોતાનું લોહી વવગાવ્યું પણ એ સઘળું નિષ્ફળ ગયું ઈ સ ૧૦૧૩માં ગાધાર (કાથુલ) અને પળખ કાયમને માટે મુસ્લિમ સંસ્કૃતિના તેજમય વર્ણલગા આવ્યા ગયા હિંદુ હિંદી સમશેર છીનવાઈ ગઈ દિલ્હીનો ખયાવ કરનારો બીજો કિલ્લો કાયમ માટે વૃદ્ધી ગયો.

ત્યારપછી મહમદનો માર્ગ એટલો બધો સરળ બન્યો કે એની હિંદપરની કુલ ૧૭ સવારીઓ અઢળક ધન લુટવાના અનિરૂદ્ધ ગજમાર્ગો જેવી બની ગઈ ગીઝનીથી સોમનાથ સુધી આવતા મહમદને આવડા મોટા દેગમા કોઈ પડકારનાર મળે નહિ કે એનો પુરવેદો કાપવાની પણ કોઈ હિંદુ રાજાને સુઝ સરખી પડે નહિ. પાટણનો પ્રતાપી સમ્રાટ બાણાવળી બીમ એનાથી હારીને કથકાટ નાઠો સૌરાષ્ટ્રનો રજપૂતોએ સોમનાથ પાટણને બચાવવાને આ હેલ્લો મરણીઓ પ્રયત્ન કર્યો પણ ભગવાન સોમનાથ મ્લેચ્છને એની સેના સાથે બાળીને લારમ કરી મૂક્યો,

એ પ્રકારની બ્રાહ્મણોની અધનદ્વાએ સૌને ગાંધન રાખ્યા અને સોમનાથ પડ્યું આ રીતે મહામદની ૧૭ સવારીઓએ ઉત્તર દિલ્હના સમગ્ર અથતત્રને વીંખી નાખ્યું હિંદુઓને ના-હિંગત કરી નાખ્યા અને મુસનમાનોની આત્મનદ્વા વધારી મૂકી

ત્યારપછી શાહબુદ્દીન ધોરીની સરદારી હેઠળ ઈસ્લામી સંસ્કૃતિએ હિંદ ઉપર પેતાનું ત્રોળું ઝંટુની આક્રમણ શરૂ કર્યું ઈ સ ૧૧૭૬ થી ૧૧૯૫ સુધીમાં શાહબુદ્દીને હિંદ ઉપર સાત સવારીઓ કરી પહેલી ત્રણ સવારીઓમાં એણે ઈસ્લામના ભૂત ઇતિ હાસનું પૂનરાવર્તન કરીને પંજાબ સિંધ અને વાયવ્ય સરહદના પ્રાંત જીતી લીધા ચોથી સવારીમાં રથાનેશ્વર આગળ એની અને પથ્વીરાજ વચ્ચે જે યુદ્ધ થયું એમાં શાહબુદ્દીને સખત હાર ખાધી અને મોડામાં પોતાનો ઇવ બચાવીને નાકો ખીજે વધે તુરત જ એણે વધુ તાકાત એમ્પી ખરીને પથ્વીરાજ સામે આક્રમણ કર્યું પથ્વીરાજની મદદે અનેક હિંદુ રાજાઓ આવ્યા પણ એ હાર્યો પકડાયો અને એની કતન થઈ એની પાછળ મયુક્તા સતી થઈ ત્યારથી પૂરી પાંચ સગી સુધી હિંદની હિંદુ પ્રા ન મુસનમા નોની ગુનામ બની રહી સમુક્તાનો સ્વયંવર એ દિલ્હો છે એ સ્વયંવર હતો પુરુષ પરાજિત થાય એટલે એની પાછળ જનારી સ્ત્રી આપોઆપ પરાધીન બને છે શાહબુદ્દીન ધોરીએ દિ હી અજમેર કનેજ અને કાશી જીતી લીધા અને હિંદુધર્મના હ ય જેવી એ દેવનગરી ઉપર ન રૂઝાય એવા ધરમા ધા કર્યા ત્યારપછી બખત્યાર ખીનજીએ દેવળ બસો સ્વાશેની મદદથી બગાળ મિહાર અને મગવ હતી નીધા અને નાલદાની વિદ્યાનગરી સગાવી મૂકી

પથ્વીરાજના પુરુષાયના આ કરુણ અત પછે હિંદમાં મુસનમાનોએ કાયમ અડો જમા યો પપુ ત્યારપછી વારવાર પરાજિત થવા છતાં હિંદુ પ્રજાના હૃદયમાંથી કદી દિલ્હના મોહ ગયો નથી !

ઉત્તર હિંદમાંથી રજપૂત રુદ્ધાની સર્વોપસ્થિતિ

ન ટ થવાથી તેમો હિંદુઓની રહી સગી જાડોજલાલી બળવવા માટે રજપૂતાનામાં ભરાયા અને ત્યાંથી જ્યારે જનારે તક મળી ત્યારે ત્યારે પોતાની નજી જાડોજલાલીની પૂન પ્રાપ્તિ માટે એમણે અચૂક પ્રયાસ કર્યો છે

સુનતાન અ તમશના સમયમાં રજપૂતો બહુ બકાદુરીથી લખ્યા તો પણ ગુણ્યલોર મા ગ્યા લીઅર અને ઉજ્જવન મુસનમાનોના હાથમાં ગયા અ તમશે ઉજ્જવનનું મહાકોષરનું પ્રખ્યાત મદિર તોગી ન ખાવી માગવામાં મુસનમાનો સત્તાનો પાતો નાખ્યો

દિ હીની ગાદી ઉપર ગુનામ વશ પછી ખીનજી વશ આવે છે અને અતાશ્દીનની ખૂની શમશેર મય એના હિંદુઓને વધુ કચડે છે ગુજરાતનો કરણવેનો રણથમોગનો હમીરસિંહ ચિતોડનો બીમ સિંહ દેવગીરીનો રામદેવ વરમલનો પ્રનાપ રૂ દેવ અને દ્વાર સમુદ્રનો રાજા બ લાગ એ સા અ લાઉ દીનની વિજરી ઇન્જશકિત અને મલેક કાપુરના ફુર્જય યુદ્ધ કોશ ય આગળ લાંગી પડે છે મલેક મકુર ડેક સેતુપથ રામેશ્વર સુધીના મંચિર તોડીને ત્યા મરજી બધાવીને દિલ્હની હિંદુસર્વોપસ્થિતિનો નાશ કરે છે

ખિનજી વશના અ તકાળે એક બગાટનારે વટ લાએનો હિંદુ ખૂશર ગાદી ઉપર આવે છે એના હ યમાંથી હજી હિંદુત્વના સરકારો જૂસાયા નથી એણે મુસનમાનોને ત્રાસ આપવાની શરૂઆત કરી મરજી અપવિત્ર કરીને હિંદુ દેવ-દેવીઓની મુતિઓ પધરાવી અને ખિનજી દાદશાહનું ઝનાનખાનું પોતાના અગત ઉપભોગ માટે રાખી લીધું હિંદુ સંસ્કૃતિના પુનરુત્થાનનો આ નિમજી પ્રયત્ન ટૂંક વખતમાં જ ટુગી પડ્યો અને આસુદીન તથા ખખની સાથેની પહેલી લડાઈમાં એનું અ યવરિથત લશ્કર હારી ગયું એ કેદ પકડાયો અને એની કતન થઈ

ઈસ્લામી સંસ્કૃતિનો ક્રાંતિકાળ પૂરા થયો અને

હિંદની સુવર્ણ ભૂમિ જીતવા માટે આદર્શ આપર આ દેશમાં આવ્યો, અને ઈશ્વારીય લોહીને હગવીને દિલ્હી જતુ રાજ્યપલટાઓના આ સંક્રાંતિકાળમાં હિંદુ પ્રજાનો ભાગ્યપલટો કરવાની આ એક મોતેરી તક હતી મેવાડના મહારાણા સથે આ તકને ઝડપી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એની સરદારી હેઠળ રજપૂતાનાના તમામ રજપૂત રાજાઓ અને કેટલાક અધ્યાપન સરદારો એકઠા થયા મો મો સગ્રામમાં ઝંઝૂમીને પોતાની પ્રચડ ક્રાયા ઉપર એ શી એ શી ધા ઝીલનારો મહા શરો સગ જેનો નેતા હતો તેવી હિંદુ સેનાએ બાળરને ફોલપૂર આગળ પકડ્યો હમેશનો પેઠે આ યુદ્ધમાં પણ રજપૂતો શરૂઆતમાં જીત્યા પણ આખરે શીલાદીત્ય નામના એક રજપૂત સરદારના દગાએ, સુસન્નમાનોના ધર્મઝૂને અને બાળરનો ચઢીયાતી યુદ્ધ કૃણાએ આ સગ્રામમાં બાળરને વિજય અપાવ્યો. હિંદુ નેતાગીરી ફરી એક વાર નિષ્ફળ નીવડી દિલ્હી તો ફરતુ ફર રહ્યું

હુમાયુ પછી શેરશાહ ગાદીએ આવ્યો અને એનો સામનો કરવાનો રજપૂતોએ માલદેવની સરદારી હેઠળ ફરી એક વાર પ્રયત્ન કર્યો એ પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ નીવડ્યો એ રોડોડ ચોદાના પતનથી હિંદુ પુનરુત્થાનની આશા ફરી એક વાળ ધૂળ ભેગી થઈ ગઈ

ફરી પાછો ગાંધીપલટો, ફરી હિંદુઓ માથુ ઝાચુ કરે છે દિલ્હીની ગાદી ઉપર વિક્રમાદિત્ય હેમ્ એમે છે પણ ૫ મહિના અને ૧૧ દિવસનું લીધુઉછાળ રાજ કરીને એ વશીક વીર ગાંધી બહેરમાનખાનના હાથે કાફરને મોતે મુજો

પછી પાછી અકબરની વિજયકૃત્ય શરૂ થઈ એનો સામનો કરવાનો પ્રયત્ન કરનાગ ભગવાનદાસથી દુર્ગાવતી સુધીના રજપૂત વીર-વીરાંગનાઓ હાથો

પણ ગદોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતો એવો ચિતોડગઢ જીત મસ્તકે હિંદુત્વનું ગૌરવ ગાઈ ગયો હતો એને તોડવા માટે પાંચ પાંચ દશમાં પથગઈ રહેલી વિશાળ મેના સેંદડો હાથીઓ અને તોપો સાથે અકબરે અઢાઈ

કરી ૭ ૭ મહિના સુધી એ કિલ્લો ન પડ્યો. છેવટે અકબરની ગાળીથી જયમલ રોડોડ ધાયલ થયો અને બીજે દિવસે રજપૂતોએ કેસરિયા કર્યા કિલ્લાની કાંધ ઉપર ચઢીને જયમલે રજપૂત સેનાની નેતાગીરી લીધી અને અકબરના હાથે વીગગતિ પામ્યો આ કેસરિયામાં ૩૦,૦૦૦ રજપૂતોની કતલ થઈ અને ચિતોડગઢ કામને માટે ભક્ષાવગ્યામાં રહ્યો. ઉદય-સિહના મરણ પછી વીસ વીસ વર્ષ સુધી રાણો પ્રતાપ અકબરની સામે ઝંઝૂમ્યો હલદીવાટના એ પગગિત વીર પામે છેવટે સાત સૈનિકો રહ્યા તે વખતે વીર ભામાશાએ તેને અડળક ધન આપી હિં-રત કરતો અટકાવ્યો પ્રતાપે આખુ મેવાડ પાડું જીતી લીધું પણ જે પ્રતાપ પોતાના મરણ સુધી ચિતોડ જીતી શક્યો નહિ તેને દિલ્હી જીતવાનું સ્વપ્ન આવે જ ક્યાંથી ?

મહારાણા પ્રતાપ પછી ગાંધીએ આવેલા એના પુત્ર અમરભિહૈ મોગલોનો સત્તર સત્તર લગઈઓમાં સામનો કર્યો અને છેવટે થાકીને જહાંગીરની શર-ણાગતિ સ્વીકારી અને બિચારો ગમરાય ! વિજય-નગરના એ છેલ્લા સમ્રાટને તેમજ તેના પૂર્વગામીઓને દિલ્હી જીતવાનું તો કદી સ્વપ્ન પણ આવેલું નહિ એમની મહેન્દા માત્ર એટલી જ કે દિલ્હીની સર્વભક્ષી મુસ્લિમ સત્તા દક્ષિણદિશમાં હિંદુ સમૃત્તિને ગળી ના જાય પણ એને ૫ દખખણના બહામની રાજ્યો સાથે છેવટનો હિસાબ ચૂકવી લેવો પડ્યો ઈ સ ૧૫૬૫માં તાલીકાટા આગળ દક્ષિણદિશની હિંદુ સર્વોપરિતાનો ભાગ્યનિર્ણય કરનાર એક દારણ યુદ્ધ થયું અને એમાં રાજ ગમરાય અને એક લાખ હિંદુ સૈનિકો કપાઈ મર્યા વિજયી મુસ્લિમ લશ્કર વિજયનગરમાં પેહુ અને સાઠ માઈલના ઘેરાવામાં કેલાએલી એ અતિ મનોહર અમરાપુરી ઉપર તલવાર, ભાલા, કુદાડા અને અગ્નિથી પાંચ મહિના રાતદિવસ વિનાશ વર્તાવીને રડતા ખડિએરોમાં કેરવી નાખી

ઓરંગઝેમની ધર્મોધ ગજનિતીના વિરોધ તરીકે

મારવાડ અને મેવાડના શુભ રજપૂતોએ દુર્ગોદાસની સરદારી હેઠળ એની સાથે બાથ બીડી હતી. ૧૫ એનો ઉદ્ધવ કેવળ આત્મરક્ષણ હતો. દિલ્હી સુધી પહોંચવાની મહત્વાર્થતા રજપૂતોમાંથી કાયમને માટે મરી ગઈ હતી.

આરમ્ભેએ દશા મટકાથી કેદ કરેનો દખખણો વાઘ શિવાજી આગ્રાના કેદખાનામાંથી મદ્દામુરીનતે નાગે એટલે એને દિલ્હી છૂતવાનો વિચાર સરખાય આવે એ તો અશક્ય હતું.

શિવાજી પછી શાહુનો ઉછેર મોગલ રખારમાં થયો. વિજયી વીર તરીકે નહિ પણ પરાંત કેદી તરીકે.

ત્યાંથી છૂગતે દખખણ આવેલા શાહુએ બાલા અને સવ સત્તા સોંપી અને રજપૂતોનું નષ્ટ થએલ દિલ્હીપતિ થવાનું સ્વપ્ન મરાઠાઓમાં ધીમે ધીમે ફરી પાછું જોગવા માંડ્યું. બાલાજી વિશ્વનાથ દિલ્હી લશ્કર લઈને ગયો પણ તે સૈયદ બાઈઓના સદાયક તરીકે અને એ સદાયના બદલામાં. 'સ્વગત્ય ની મોથ ની અને સરદેશમુખ ની એમ ત્રણ સન ૧૧ લાંધી.

એના પછી એનો પુત્ર બાહરાવ પેશ્વા થયો.

અને મન્યા મારીથી કાશ્મીર સુધી ભગવો જંડો ફર મવવાનું એણે બીડું જં પ્યુ મોગલ સામ્રાજ્યના ખડેરો ઉપર દિલ્હી સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની એણે ફરી એક વાર તૈયારીઓ શરૂ કરી. એણે દિલ્હી રાજ રજવાડાં આગળ દિલ્હીપત પાદશાહીનો મનોહર વિચાર આકર્ષક રીતે મૂક્યો અને મોગલ મુનકામાં ઘૂંટ ફાટ કરવા માડી એને રાતદિનસ દિલ્હી જીતવાની રચના આવતા એટલા માટે એણે પોતાના પૂનાના શાંતિવારવાડાના રાજમહેલના ઉત્તર તરફના દરવાખને 'દિલ્હી દરવાખે એવું નામ આપ્યું. પોતાના કેટલાક રાજકીય વાંધાના ઉકેલ માટે એણે લશ્કર લઈ દિલ્હી ઉપર ચઢાઈ કરી દિલ્હીના બા શાહે એને ખાળવા માટે પોતાનું લશ્કર મોકલ્યું. બાદશાહનું લશ્કર હારી ગયું. ૧૮૩૭ માં દિલ્હીની લગોલગ પહેંચેલા બાહરાવે કેવળ બાદશાહની લાગણીઓ ન દુભાવવા માટે જ દિલ્હીમાં પ્રવેશ ન કર્યો. માત્ર ખડણી લઈ બાદશાહને જતો કર્યો એની મહે આવેલા નિઝામને એણે બોધાળ આગળ સભ્ય હાર આપી અને એને પોતાને અતુલ્ય શરતોને સમાધાન કરવાની ફરજ પાડી આ રીતે ફરી એક વાર દિલ્હી દિલ્હીઓ માત્ર એક વેતને જ છેડે રહ્યો. [વધુ આવતે અંકે]

★

ઉકેલ

જતી 'તીતુ કયા?'-એ અશુભ મન મારે પૂછ્યું જરા સખીને, જોતા એ ભલક કપડાની ફરકતા અને ત્યાં તો ઢેખી, નિમતસહ મુખે લિલતી મે સમીપે મારી એ, નયન નયવેલા સુરસમા હર્ષોન્નાસાશ્વના, મહાર મુખગોષે હજુ સુધી મને ઢેખાયે એ, જવ ગઈ વીટાઈ ગરદને સુબાહુ એનાથી અતિ જકડના રનેહઉભરે મળ્યો પ્રત્યુત્તરે મૂક મુખ સખીનું નિરખતા થયેલા તા મૈત્રક સમયપે પ્રશ્ન ઉકેલો !

પ્રવાત

વીથિકા અને તિમિર ।

નામ જ એવા વિચિત્ર હોવાને લીધે આપણને એમ થાય કે આ તે ગુજરાતના નામો કે બીજા કોઈ પ્રાંતના ? ગઈ પેઢી માટે કદાચ આ પ્રશ્ન નિર-તર રહ્યો હોત, પણ ચાલુ પેઢી એમ કાંઈ ગાંઠ બધ એવી નથી । આથી પણ વિચિત્ર નામો આજે ગુજરાતના સરકારી કહેવાતા કુટુંબોમાં થોડાંબધ આપણને બહુવા-સામળવાનાં મળે છે એટલે આ એ નામથી વધુ મહત્વના વિના એમાં ઊંડા ઊતરવાનું સહેજે મન થાય એ આખી વાતની શરૂઆત તિમિરે જાતે કરી અને પૂર્ણાહુતિ થવાની તૈયારી હતી ત્યાં જ કોણ બહુ કચાયથી આવીને વીથિકા ટપકી પડી ને પૂર્ણાહુતિનો આખો રંગ જ માર્યો ગયો ।

બધાને એમ જ થયું કે વાત અધૂરી રહી ગઈ પણ ના, વીથિકાએ જ સાચી પૂર્ણાહુતિ કરી દીધેલી એની ના તો તિમિર પણ નથી પાડી શકતો, તો આપણે તે વળી કોણ ?

તિમિરે આખી વાત આ રીતે કંઠી હતી —

ગુજરાતના બહુ નાનકડા નહીં એવા એક ગામમાં મારો જન્મ થયો ત્યારે મારા બાપાજી મારા દાદાની સાથે આફ્રિકામાં વસતા હતા આફ્રિકાનું એ વખતનું એ નાનકડું નકુરુ ગામ ત્યારે પણ વેપારમાં કાચું સોનું હતું. દર પાંચ વરસે દાદા આવતા એમ બધા કહેતા પણ હું સમજ્યો થયો ત્યારથી દાદા દેશમાં આવ્યા જ નથી પાંચ-પાંચ વરસે મારા બાપાજી આવતા ત્યારે અહીં દેશમાં ત્રણેક માસ અમારી સાથે રહી જતા મારી બાને મે જોઈ હોય એવું મને અત્યારે પણ યાદ નથી આવતું દાદીમાં કહે છે કે એ તો મને ધાવણો મૂકીને જ મળી ગયેલી દાદીમાંએ મને ઉછેરીને મોટો કર્યો હું સમજતો થયો ત્યારનું મને યાદ છે કે બાપાજી જ્યારે જ્યારે દેશમાં આવતા ત્યારે દાદીમાંનું તો ઠીક, પણ બીજા પણ કેટલાંય સર્ગ-સ્વબનેનું મોં એક વાતે તોડી લેતા એ વાત એ કે એમની પામે કોઈ બીજાવારના લક્ષ્મી વાત

વાર્તાઓમાં પણ ગાડરિયો પ્રવાહ ? એમાં પણ નિયમોનાં બંધન ? બાંધેલા ચોક ઠાની બહાર ન જ નીકળાય ? એવા તો કેટલાય પ્રશ્નોને ઉવેખતી આ વાર્તા એક પ્રયોગ તરીકે પણ એની શૈલીથી અપનાવવાયોગ્ય થઈ પડે તો ના નહિ । અંતે લગી વાચકને પકડી રાખતી વાર્તાનો અંત આવે એ પણ અકસ્માત જ લાગે છે ।

કરો જ નહોતું શકતું મારા તરફના હેતુનો આથી વધુ કયો પૂરાવો જોઈએ ?

અમારું ગામ હતું તો નાનકડા શહેર જેવું. છતાં બાપાજીએ મને ઉચ્ચ શિક્ષણ મળે એ હેતુથી પહેલેથી જ ગુજરાતના પાટનગર જેવા અમદાવાદમાં લણવા માટે મૂકેલો બાપાજીના એક ખાસ સ્નેહીને ત્યાં મારે રહેવાનું થયેલું એ સ્નેહી શહેરના એક નામાકિત દાકતર હતા એમને કાંઈ મતાન નહોતું એટલે મને એ પેટના દીકરાની જેમ રાખતા હું એમને કાકાજી અને એમનાં પત્નીને પહેલેથી જ કાકીમા કહીને બોલાવતો એ માયાળુ દપતી વાત-વાતમાં મને ‘બેટા તિમિર’ જેવા લાડલયાં શબ્દોથી નવડાવતા એમના સખીઓ પાસે પણ માગ વખાણ કરતા જરાય થાકતાં નહીં.

દાકતરકાકાની પ્રેક્ટીસ એવી તો ધમધોકાર ચાલતી કે મને આજે પણ નથી યાદ આવતું કે કોઈ દિવસ સવારે અમે સાથે ખેસીને એકેય દિવસ જમ્યા હોઈએ । સાંજે વળી કોઈવાર હું નિશાળની રમતોમાંથી મોડો ઘેર આવતો ત્યારે દાકતરકાકા ઘરમાં હોય તો મારી સાથે અચૂક વાળુ કંવાનો અગ્રહ રાખતા પણ કોઈ મદદી એ જ વખતે આવે તો કાકીમાનો કચવાટ વહોગે લઈ ને પણ એ ભાણા ઉપગ્રી ઊડીને ચાલતા થતા ।

કાકાજીની ઉદારતા તો આજેય માન આપ સામે તરવરે છે. એમ તો કાકીમા પણ મૂર્તિમત

હિદરતા દર્તા પણ કામજની ઉગરતા આગળ કાકીમા ખરેખર વામણા લાગતાં

એક દિવસની વાત છે એક રદી બાઈ પેર આવેલી એને શુ દરદર તું એ તો અત્યારે મને યા નથી પણ એને દવા વગેરે આપીને કાકાજી એ જ વખતે તીજરીમાથી જે નોટાનો થોકડો લઈને ગયેલા એ હજુ મારી આખ સામે તરવરે છે મને પછીથી ખમર પડેતી કે એ બાઈનો ધણી તાજે જ મરી ગયો હતો ધણી મરી ગયો ત્યારે રૂપિયા અગી હજારનું દેવું મૂકતો ગયેતો અને પછી તો લેણદારોએ એ બાઈના એવા તો હલહવાધ કરી નાખ્યા હતા કે ન પૂછો વાત! જુવાનજોષ એ ની બાઈ શિયળ રક્ષવા ખૂબ ઝડૂમી પણ એની રૂપરૂપની અમાર કાયા અને એમાં જુવાનીનો તરવગટ બળે પછી એ લકડગા લેણિયાતોને કેટલાક વારી શકે? અને એ લેણિયાતોએ એ બાઈના દેહને ચૂંચી ચૂંચીને સાવ ગ્રહોળી નાખ્યો તો પણ લેણિયાતોનું લેણું અગી હજારમાથી એક પાઈ પણ ધટ્યું નહોતું! ખરોખર રૂપિયા અગી હજાર રેક! ચૂકવીને તે દિવસે કાકાજીએ એ બાઈને નરકગારમાથી છોડાવેલી આજે એ જ મીંગમહેન અમ લાદની અનાશ્રિત બહેનોની સાચી પાલિકા બન્યા છે હજારો બાળકોની સાચી જનેતા બન્યાં છે

દાકતરકે કાએ ફક્ત મીંગમેનની જુવા મેળવી છે એમ નથી એવાં તો કેટલાય શુભકામો કાકાજીને નામે ચડ્યાં છે ત્યારે જ આજે દાકતરકાકાના અવસાન પછી પણ એમની ધેરમગાનની પોળે પોળે એવી ને એવી મહેકી રહી છે કોઈકે પણ ધરકુ માણસ વાત કરતું હોય ત્યારે કાકા એમની વાતમાં આવ્યા વગર ન જ રહે એવા એ મરા પાનક વાળી હતા મારે તો પિતા સમાન હતા

દર પાંચ વર્સે બાપાજી આફ્રિકાથી આવતા ત્યારે અમારા ગામ ગયા પહેલાં સીધા મુઝધિયી અમદાવાદ જ આવતા મારી બધી નદતિની પૂરું દર

અમવાડિયે પત્રથી ખમર આવતો દાકતરકામ અને કાકીમા પણ વારવાર પત્રો લખતાં છતાં પત્રોમાં લખ્યા પ્રમાણેનો જ એમનો તિમિર છે કે કેમ એની ખાત્રી કરવાનું એ સ્ત્રીમરમાંથી બતરીને પહેલું મામ કરતા

મારા શિમણનો અત આગે એ જ વરસે દાકતરકાકા જીવનનો છે ની ધડીએ ગણી રજા હતા મારુ પશ્ચિમ આવવાને વાર હતી પણ દાકતરી પરીક્ષાનું છેલ્લું વરસ મે જેટના ખતથી પસાર કરેલું અને કામજીએ પોતે જ મોટા મોટા સમ્યનો પાસે શોખના જવાની મારા માટે ગોઠવવું કરાવી આપેની અને હું જે ધગશથી મે બધું શોખી ગયેનો એ દાકતરકાકાએ ખૂબ સતોષથી વિનોકેનું એમની એ આખરી માં ગી માટે મે જે ખતથી મહેનત લોધી છે એથી તો એમના બલબલ્યા અન્યનમિત્રેને પણ મોંમાં આગળ નાખી દેતા કરેલા એક વિશેષ બાનુસમ્યને તો મને એકાતમાં લઈ જઈને એમના રોગની બચ કરતા અને એ રોગના એપથી સાવચેત રહેવા ઇસારો પણ કે લો પણ દાખરમમની ધગશભરી જિદગીએ મને એવી સાવચેતીઓથી ગજ રાવાને બ ને એવડો ઉત્સાહ આપ્યો

મગવાની એક જ કનાક અગાઉ હું મારી કામ યાખી પૂરવાર કરવા છે હું ઇન્જેક્શન આપવા ગયો એમની પાસે ગયો ત્યાં જ કાકાજીએ મારો હાથ પકડીને ધીમેથી ઇન્જેક્શનની સીરો જ મારા હાથમાંથી લઈ લીધી અને પોતાની જાતે જ એ કીમતી ઇન્જેક્શન બાબુમા પડેલો પાણીની ભરેલી ગેડીમાં ખાત્રી કરી નાખ્યું ત્યારે માગની બે મા દિના ન રહેવાયુ :

કાકાજી એ ઇન્જેક્શન થી કિમતે પડ્યું છે એની તમને ખમર છે

હા બેટા તિમિર ખાસ વિમાનમાં તે કે છેક રીઝર્વે ડથી મગાવ્યું છે એ પણ હું બાલ્યું છું

પણ હવે એની જરૂર નથી બેટા તિમિર, સાચું કહું છું, એની હવે જરાય જરૂર નથી'

એમ કહીને બાકી રહેલી બધી જાલામણો મને કરી દીધી એમનો રીતસરનો વારસ હું હંડ એવું વસિયતનામું પણ કાકીમાએ એ જ વખતે લાવીને ગૂં કયું' એમનું દિલ ન દુભાય એ માટે કશી આનાકાની કર્યા વગર મે બધું સ્વીકારી લીધું બધું કામ પતી ગયું ત્યારે દાકતરકાકા જાણે નિરાંતનો છેલ્લો દમ લઈને ફક્ત એટલું જ બોલ્યા 'બેટા તિમિર...'

એ મારા માટેનું એમનું કાયમી સંબોધન એ પછી એક અક્ષર પણ ન ઉચ્ચારી શક્યા અને એમની આંખો મારી સામે જ જાણે ખોડાઈ ગઈ હાથવળી એ આંખો બંધ કરી અને કાકીમાએ ગતિપૂર્વક એમના આખા શરીર ઉપર સફેદ ચાંદર બોલાડી દીધી

એ શોકાચાયાની ઘેરી વાદળો હજી તો વિખગઈ પણ ન હતી ત્યાં એ જ દિવસે બરોબર પ્રિયમે જ કલાકે કાકીમા સૂતાં હતાં એ પલગ ઉપર હું એમની પાસે બેઠો બેઠો જરૂરી વાતો કરતો હતો અને કાકીમા હવકબર્યા અવાજે એક જ બોલ બોલ્યા : 'બેટા તિમિર' અને એમનું હૃદય બંધ પડી ગયું। મે આખું શરીર તપાસ્યું પણ કયાય કશો રોગ નહિ કાકાજીના મોતનો એ આદ્ય ત કાંઈ નાનો સૂતો ન હતો—જીવેણ નીવડ્યો

કાકાની એ આખી મિલ્કતનો એમનાં વહાલાં કામોમાં મે હિસ્સો પાડ્યો અને હું પણ પછીથી બાપાજી પાસે આફ્રિકા ગયો ત્યાં મે એક ગઈરમા પ્રેક્ટીસ કરવી પણ શરૂ કરી દીધી મારી દાકતરી ધમધોકાર ચાલવી શરૂ પણ થઈ ગઈ

એક દિવસ અચાનક બાપાજી નકુશ્થી મારે ઘેર આવ્યા હું વિસ્મય પામ્યું એ પહેલાં જ એમની પાછળ એક યુવતી પણ મે દીડી અને મારે કશું પૂછવું પડે ત્યાં જ એ યુવતી ટક્કી :

'ડાક્ટર તિમિર ! મને બ્રાબખી નહિ, ખરું ? મેડિકલ કોલેજના પહેલા વર્સમાં વડોદરાથી તમારી કોલેજમાં એક વીથિકા નામની છોકરી આવેલી એ યાદ આવે છે ? એને ભારત સરકારે જર્મની મોકલેલી એ પણ એટલું જ યાદ આવે છે ને ? ..'

'એ જ આ ડાક્ટર વીથિકા।' બાપાજીએ એનું અધૂરું ગહેલું વાક્ય અડધેથી જ ઉપાડીને પૂરું કર્યું અને બાપાજી કોટ બિનારતા બિતાવતા બાબુના ખડમાં થઈને નાવણિયામાં હાથ-મો ધોવા ચાલ્યા ગયા

વીથિકા અને તિમિર ।

તિમિર અને વીથિકા ।

એ શબ્દો વારવાર મારા મગજમાં આમતેમ દોડી રહ્યાં. વીથિકા જર્મની ગઈ અને મને ભારત સરકારે કેમ ન મોકલ્યો ? નહિતર આજે હું પણ જર્મનીનો ઉપાધિધારી દાકતર થઈ ગયો ન હોત ?

એ પ્રશ્નમાળા વધુ આગળ લખાય તે પહેલાં બાપાજી પાછા આવી પહોંચ્યા હતા વીથિકા જે મોકા ઉપર બેઠી હતી એ જ મોકા ઉપર બાપાજી આવીને બેઠા અને વીથિકાને પૂછ્યું કે પેલી તિમિરની પદવીની વાત કરી કે નહિ ?

વીથિકા ગાલરી બનીને બોલી બેઠી કે એ વાત તો પોતે સાવ ખૂલી જ ગઈ અને તરત પોતાની સાથે લાવેલી હેન્ડબગમાંથી એક મખમલથી મહેલો ફેંચવાળી તકતી કાઢી અને મારા હાથમાં મૂકતાં બોલી

'બર્લિન વિદ્યાપીઠે આ માનદ્ પદવી ડાક્ટર તિમિરને એનાયત કરવા મને છેક અહીં મોકલી છે મારી પદવી તો હું ત્યાં રહીને મેળવી ચૂકી છું પણ વિશ્વના ત્રણ ગણ્યાગાંઠ્યા ડાક્ટરોને જે પદવી મળી છે એ જ ચોથી પદવી ડાક્ટર તિમિરને એની હૃદયરોગની મૃત્યુકરણ કરવાની શોધ માટે મળી છે અને એ માટે વિદ્યાપીઠના કાયમી અધ્યાપક તરીકે તમારી નિમણૂક થઈ છે. બોલો, બર્લિન ક્યારે

ઉપડો છે ? તો આનતી કાને ભારત જવા નીકળવાની છુ ।

સાજે અમે સાથે જમીને બાપાજી એમના મેચાર પરિચિતોને મળવા અને રાત્રે એમના જ એક સમ ધીને ત્યાં સુધી રહેવાનું કહીને ગયા પછી વીધિકા અને હું એકના પડ્યાં એકાદ કનાક તો ગાડીમાં બેસીને દૂર દૂર સુધી ફરી આવ્યાં

અધારી રાત હતી એટલે ફરીને જેવાં ગાડીમાંથી ઊતરીને ધરમા પેમાં ત્યાં તો વીધિકાએ ખત્તી કરવા માટે બટન દબાવતો મારો હાથ પકડી લીધો

મને તિમિર બટુ ગમે છે

એના તિમિર શબ્દનો રોષ સમ યા વગર મેં જવાબ વાળ્યો

હું તો અહીં જ છું ને ? વીધિકા તારી જ પાસે એ તું જોઈ શકે એ માટે તો હું ખત્તી કરતો હતો

ના તિમિર વીધિકા તો તિમિરથી જ શોએ વીધિકામાં ત્રણશ ડગલું પણ ન મારી શકે ।

હું હવે તિમિર અને વીધિકાનાં રોષને સમજ્યો ત્યારે જ મને વીધિકાના એ હાથની અજુઝાગીનો ખ્યાલ આવ્યો

બીજો દિવસે વીધિકાએ ભારતનો માર્ગ લીધો ત્યારે મેં બલિન જવા માટેની બધી તૈયારી કરી લીધેલી બલિન જઈને બીજો જ મહિને મેં અમારી વિદ્યાપીઠની એક અવ્યાપકની ખાતી પડેલી જગ્યાએ વીધિકાની નિમણૂક કરાવી દીધી વીધિકા આવીને બીજો જ અડવાડિયે અમે લાંમ પણ કરી લીધાં

અહીં જરા અટક આગળની વાત વીધિકા કહે એવો એનો આમદ મને આટલેથી અટકાવે છે

*

વીધિકાની વાત રહેવાની રીત સાવ જુદી જ હતી તિમિરે પહેલેથી વાતની શરૂઆત કરી હતી ત્યારે વીધિકાએ અધવચથી જ શરૂઆત કરી —

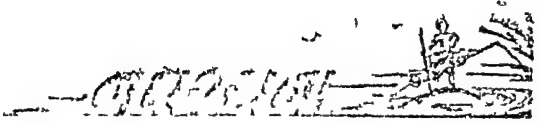
તિમિર આવો લુચ્ચો છે એ મને ખબર જ નહિ એ લાંમ કરવા જ ઇચ્છતો હતો તો મેં લેજના પહેના વરસમાં જ એના ગ્રેમની માગણી કરેલી એ કેમ છુટકારી કાઢી એ એની સાથેના લાંમજીવનના આ પદરમે વરસે પણ હું નથી સમજી શકી મેં એને ઘણીવાર પૂછેનું પણ એ વાત જ એવી સિફતથી ઊઠાવી દેતો । કેવો લુચ્ચો છે એ । એ આજે બલિન બેરો છે અને હું અહીં અમદાવાદ । પદર વરસનાં અમારાં પરિણિત જીવનમાં માંડ પાંચ માસ બેઠાં રહ્યા હોઈએ તો । મને બલિન બોનાવીને લઈ સાહેમે લાંમ તો કરી લીધાં પણ પછી એક પછી એક વિદાન સ્ત્રી અધ્યાપકોને તક આપવાને બદલે મારે ત્રીજો જ મહિને એ વિદ્યાપીઠ છોડવી પડી તે પછી છૂટક છૂટક મગીને કુત બાળ મેં મહિના અમે સાથે રહ્યાં લાંમ કરીને અહીં અમદાવાદમાં જ મેં બરોબર અગિયારમે મહિને વીરેશને જ મ આપ્યો પાળી પોળીને મેં એને સાત વરસનો કર્યો અને એ અર સામાં અડવાડિયા માટે તિમિર અહીં આ યો અમે ત્રણેય સાથે બલિન જવાનાં હતાં પણ હેક છેત્રી ધડીએ મારી જગ્યાએ આવનાર ડોક્ટર મહિનીને કારણે ન આવી શક્યા મારે અહીં ને અહીં રહેવું પણ અને તિમિર વીરેશને લઈને બલિન આ યો ગયો વીરેશ યા વરસની નાની ઉંમરમાં જ એના માતપિતાની કારકિર્દીને ઉભાગવ । નાગો હતો મેં સમાચાર ખુદ એના જ હસ્તાક્ષરોમાં હું જ અડવાડિયે પામું છું

*

તિમિર અને વીધિકા ।

વીરેશ તિમિર અને વીધિકા ।

માત-પિતાથી સવાયો થવા સર્જાયેનો અમારો વીરેશ ચૌદમે વરસે બલિન વિદ્યાપીઠની માનભરી ડાકતરી પ વી પામ્યો એ ભારતને ખૂબ ખૂબ આજે ચર્ચાય છે વિશ્વખ્યાત ડોક્ટર તિમિરથી એ સવાયો થવા સ ન યો છે

વીરેશ, ખેટા વીરેશ '—તિમિરના દાકતરકાકાના 'ખેટા તિમિર' શબ્દો કરતાય વધુ વહાલા લાગતા આ શબ્દો ઉચ્ચારતી વેળાએ મારી છાતી ઉછાળા મારવા લાગી જાય છે અને હું વડીલાર મારી તિમિર સાથેની રાગઆતની જિંદગી યાદ કરીને એ આનંદના અતિરેકમાં વિલીન થઈ જાઉં છું

તે પછી બીજા પાંચ વરસ આટલાં ગયાં ભારત સરદાર પામેથી ઉછીની લીધેલી મુદતી સેવાની મુદ્દન પૂરી થતા તિમિર ભાગતમા આવ્યો વીરેશ એનો અભ્યાસ આગળ વધારતો બર્લિન જ હતો

એક દિવસ અમારાં નાનકડા નિવાસસ્થાનના બાગના એક ખૂણે હું અને તિમિર ખેડાં હતાં એકા-એક એક કેમલ સદેશ આવ્યો મને તો ફાળ પડી તિમિરે એ સદેશ વાગ્યો અને એક અક્ષર પણ બોલ્યા વગર મારા હાથમાં મૂક્યો.

આખો સદેશો વાચ્યા પછી મારામા પણ બોલવાની તાકાત ન રહી

અમે બન્ને સાવ ભાગી ગયાં હતાં બીજે દિવસે છાપાએ અને હવાઈ સદેશોઓમાં વીરેશનાં વીર-જીવનની ઝાંખીઓ સાથે એના મૃત્યુના ભર્યા ભર્યા વખાણુ થયા દસ માણસોને મોતને મુખેથી વાળીને એ પાછો ફરતો હતો ત્યારે અગિયારમાં માણસે જીવન માટે કરેલી યાચનાને એ ન રોકી શક્યો એ દસ માણસોનાં ભયંકર આપરેશનો કરીને થાકીને

સાવ લોથ થઈ ગયેલો વીરેશ અગિયારમાં સ્ત્રીદર્દીના બેખમી આપરેશન માટે પોતાની એકધારી કામગીરીનો છત્રીસમો કલાક સુધારવા કમર કસતો હતો

સાથી દાકતરો અને નર્સોની વિનવણીઓને ન ગણ્યકારતાં એ તો પેલી દર્દી ગાઈને જીવતદાન આપવા વાટકાપના શસ્ત્રોને ઉઠ્ઠાવતા પાણીમા ઝગ-કાળતો પોતાનું કામ થરૂં કરતો હતો વાટકાપની આખી ક્રિયા સફળ કરીને એ ખડમાંથી બહાર નીકળીને દર્દીના શરીરમાંથી નીકળેલી રોગની એ ગાંઠનું પૃથક્કરણ કરવા પોતાના પ્રયોગખંડમા ગાંઠને કાપતો હતો ત્યાં એ એકલો જ હતો ગાંઠમાંથી નીકળેલા ઝેરી વાયુથી એ તરત બેમાન બની ગયો

વીરેશની યાકેલી કાયાને આગમ લેવાનું કહેવા બીજા દાકતરોએ જેવાં પ્રયોગખંડના બારણાં ખોલ્યાં તેવો જ વીરેશ પ્રયોગના ટેબલ પાસેની ઊંચી ખુરસી ઉપર ઢળેલો તેમને દેખાયો પામે જ પેલી ગાંઠનું ઝેર હજી પણ હવામાં ફેલાતું લાગ્યું એટલે એ બધાએ ઊંચકીને વીરેશને તરત ખડની બહાર લઈ લીધો

પણ વીરેશ તો ઝેરી વાયુનો ભોગ કયાંતો બની ચૂક્યો હતો

વીચિદ્રા અને તિમિર ।

એ બે વચ્ચે અજવાળું પાથરતો વીરેશ હયાત નથી એટલે આખરે પણ વીચિદ્રા અને તિમિર—તિમિર અને વીચિદ્રા ।

★

ગં જ પા નો હા થ

હાથ જેવો મળ્યો તેવો ખેલીએ ખૂબ ખતમા,
નાખી ના દઈએ પાનાં હાર છો હોય અંતમા,

ન દ વ ર લા લ પ દ લ

સા માન્યરીતે માનવી જીવન પોતાની આસપાસની સજીવ અને નિજીવ સૃષ્ટિ ઉપર નિર્ભર રહે છે માણસ એ સજીવ અને નિજીવ સૃષ્ટિને પોતાનું જીવન ટકાવવા સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરતો છતાં જ્યાં સુધી એને ગરજ નથી પડતી ફરજ નથી પડતી ભય હાગતો નથી ત્યાં સુધી સજીવ કે નિજીવ જગતનું ઝાંચ ચૂકવતો તો નથી પણ યાદ પણ કરતો નથી ફરજ ગરજ અને ભય સાથે એક પ્રેમને પણ ઉમેરી શકાય

દુષ્કાળ ન પડ્યો હોત અનાજની અછત ઊભી ન થઈ હોત પાણીની અછત ન ઊભી હોત તો જે ભાવથી આપણે અનાજ અને પાણીને મૂલવતા હતા એ મૂલવત નહિ અન્યથા આપણો દેહ એ અ ન અને પાણીથી જ પોષાતો આવે છે પૃથ્વી એ વાતની અછત ઊભી થઈ અને એનું સાચું મૂલ્ય સમજાય અથવા સાચું મૂલ્ય સમજવાની ઝંજીર પડી હું આપને જન સામાન્યની વાત કરૂં છું

મૃત્યુની વિનાશકતા જોઈને માનવીએ એને કાળનું સ્વરૂપ આપ્યું પણ એ મૃત્યુને મળ સ્વરૂપે જોયા પછી પણ એ તો અનિવાર્ય જ હતું પ્રેમો સતત ભય માથે ઝળુ મતો જ હતો એથી માનવીએ સમાધાન શોધ્યું અને કાળને જગતનું સ્વરૂપ આપ્યું જનસામાય મટે તો કાળ કાળ જ રહ્યો છે કદી ભગવાન નથી બન્યો

પણ જે જે સજીવ નિજીવ વસ્તુઓનો માનવી ઉપયોગ કરી રહ્યો છે તે બધી કાંઈ ગોત મનીને માનવીની પાછળ નથી પડતી એટલે પ્રગટપણે જોતો ભય ફરજ કે ગરજ ઊભા નથી થતા અથવા તો સ્નેહભાવ સર્જતો નથી ત્યાં એના મૂલ્યો પણ સમજાતા નથી એ સજીવ-નિજીવ વસ્તુ સાથેનો સબધ પણ સમજાતો નથી અથવા વિસારે પડી જાય છે

અ નની વાત ઠીક અન્નના આદાર સિવાય આપણને બાકયે જ આવે છે

પક્ષીઓ વિશે તમે કશું જ નથી જાણતા એમ શહેરવાસીઓને તો ભારપૂર્વક કહી જ શકીએ અનાદિ મળથી માનવને ઉપયોગી થઈ પડેલું એ પક્ષીઓનું મહત્વસયુ સ્થાન આ આખા લેખની એ વિષયની અભ્યાસ કલમને વધુ રસભરી નથી બતાવતું ?

પણ જગતના બહુસખ્ય લોકો તો માસાહારી કે આ અન્નાહારી ઓ માસાહારી એમ એ પ્રકારના લોકોને વનસ્પતિ વગર નથી ચાલતું

અ ન તો એક નકારી વનસ્પતિ છે જ ઉપરાંત ફળો શાકભાજી વગેરે વનસ્પતિો ઉપયોગ અનિવાર્ય બ થો છે

ત્યારે માસાહારી લોકો જે પ્રાણીઓનું માંસ ખાય છે એમાંના મોટા ભાગના પ્રાણીઓ-પણ આ વનસ્પતિ આહારી જ છે વનસ્પતિ ખાઈને જ જીવે છે

દા ત બકરાં વેટા ગાય બેસ હરણાં સસનાં શેઠ માંછનાં વિગેરે વિગેરે ઉપરોક્ત બધા પ્રાણીઓ અને જીવો વનસ્પતિ ઉપર જીવે છે અને એ પ્રાણીઓ ઉપર માસાહારીઓ જીવે છે

હકીકતે નિરામિષાહારી કે માસાહારી એમ બંને પ્રારના લોકો ખરી રીતે તો વનસ્પતિ ઉપર જ જીવે છે મુદ માંસાહારીઓને પણ કેટલીક વનસ્પતિ અનિવાર્ય પણે લેવી પડે છે

એટલે કે જનસમાજના જીવન-પોષણનો મુખ્ય આધાર આ વનસ્પતિ જ છે

જે વનસ્પતિ ઉપર માનવીનો પ્રાણીઓનો પ્રાણીઓ ઉપર નભતાં માનવીઓનો આધાર છે એ વનસ્પતિ પૃથ્વીના પટ ઉપરથી બુસાઈ જાય તો માનવ જાતની અને પ્રાણી જાતની દસ્તી જ ભયમાં આવી પડે !

જાણો છો આ વનસ્પતિનો નાશ કોણ કરે છે તે? જીવ-જનુઓ કીટાણુઓ, કીટક સૃષ્ટિ આ કીટક સૃષ્ટિ પણ વનસ્પતિ ઉપર જ જીવે છે

વૈજ્ઞાનિકોની ગણતરી પ્રમાણે આ કીટક સૃષ્ટિનો વિસ્તાર એવડો વિરાટ છે કે નિશ્ચ ઉપરની સમગ્ર પ્રાણીસૃષ્ટિની વસતિ ગણતરી કરવામાં આવે તો આ કીટકની વસતિ અરધા ઉપર થવા જાય છે

આ કીટકની—જીવ જનુની ઉત્પત્તિ ને વિસ્તાર જોટલા વિદ્યુતવેગી હોય છે કે થોડા સમય માટે પણ એમનો અનિયત્રિત વિસ્તાર થવા દેવામાં આવે તો પૃથ્વી ઉપર આ કીટક એક તણખલુ પણ ન રહેવા દે

તીક તો આ કીટક સૃષ્ટિમાં ઘણું અદ્ય ધ્યાન વરાવે છે એ તો એક સામટાં વાદળખધી આવે કે અને ન્યા પડે ત્યા એક સામટો વિનાશ વર્તાવે છે, એથી આપણને કાળસ્વરૂપ લાગે છે અને એની કાળમુખી લયકર-ચાદ તાજ રહે છે

પણ કુદ ત પોતે તો જગ્ગરી ડોમોદેટીક છે. નોકશાહીમાં માનનારી છે કુદરત જેમ સૃષ્ટિને—પટલીક યોજનઓને વધવા દે છે તેમ એના ઉપર પટલાક કટ્ટોલીમ પાવર્સ—નિયામક શક્તિઓ પણ રાખે છે

જેના ઉપર સૃષ્ટિનો આધાર છે, એવી આ વનસ્પતિને કાળમુખી કીટક યોનીથી બચાવી લઈને પ્રતુષ્ઠો અને પ્રાણીઓના જીવનને એક મોટો આધાર પ કોણુ અને છે તે જાણો છો?

પક્ષીઓ, પખી સમાજ, પક્ષી ગણુ આ પક્ષીઓ ૪ કીટકના વધતા વિસ્તાર ઉપર અકુશરૂપ છે અને બહોરાત કીટકને વીણી વીણીને ખાઈ જાય છે, વનસ્પતિને બચાવે છે અને કીટકનો વધતો વિસ્તાર મટકાયા જ કરે છે

જે આ પખીઓ ન હોત તો અસખ્યાત જીવજનુઓ વનસ્પતિને લરખી જ ખાત

પક્ષીઓમાં પણ કેટલાંક કીટકલક્ષી નથી હોતાં છતાં નવા સ્વાદની તૃપ્તિ અર્થે ધણીવાર લીલાતરીને ખાઈની ઈચ્છો વગેરે ખાઈ જાય છે

આપ સૌ જાણતા હશે કે પાકમાં કાતરા નામનાં અરછટ જીવડાં પડે છે આ ‘કાતરા’ના રૂઝાં એટલાં અરછટ હોય છે કે પક્ષીઓ એને ખાઈ શકતા નથી પણ મધ્યપૂર્વ એશિયા અને યુરોપના દેશોમાંથી ‘ચાતક’ નામના પક્ષીઓ ચોમાસા પૂર્તા ભારત આવે છે એ ‘ચાતક’ પક્ષીઓનો મુખ્ય આહર જ આ ‘કાતરા’ છે

સૌ જાણતા હશે કે વનસ્પતિમાં પણ નર અને માદા હોય છે એમાંની ધણીને રૂળાવવી પડે છે ત્યારે જગલો અને વનવગડામાં, સીમ-શેદે અને ધણી વાડીએ ને બગીચાઓમાં પણ વનસ્પતિને રૂળાવે છે કોણુ? એના ઓકેસર અને પુદ્સર ભેગા કોણુ કરે છે? આ પક્ષીઓ જ.

કવિ કાલિદાસ મેઘદૂતમાં મેઘને કહે છે કે—

આલેલાસાદ્વિસકિસલ્યચ્છેદ પાષેયવન્ત
સપ્તસ્યન્તે નમમિ ભવતો રાજહંસ સહાયા ॥
એટલે કે—

કમલના તતુના ચયુમાં ડીમણુ લઈ
કેંક કૈલાસ પર્યંત તારા,
માર્ગે સગાથીઓ ગગન પથમાં થશે
ઊડતા ગજહસો રૂપાળા,

અપરૂપ પક્ષી હસ એ આપણા દેશનું કાયમી વસવાટી પક્ષી નથી એ હિમાલય અને એની એ ઉપરના દેશોમાંથી ઊડીને અહીં આવે છે, અને ત્યાં શિયાળો ઊતરતા પાછુ ચાલ્યુ જાય છે. યુરોપ-અમેરિકાના પક્ષી-વિશારદોએ પક્ષીઓના માર્ગ-ગ્રેશનની, પક્ષીઓના ઋતુપ્રવાસ ચક્રની નોંધ લીધી તે પહેલાં કવિ કાલિદાસની નજરમાંથી આ રૂપાળા પક્ષીઓનો ઋતુપ્રવાસ—માર્ગ ગ્રેશન જટકી શકેલ નથી

આ હસ શાનુ ડીમણુ લઈને જાય છે? કમ-ળના તતુઓનું.

રૂનોનાં આ તત્ત્વો ઉપર જ સ્ત્રી સર અને પુરુષોની રજા બાંહેલ હોય છે એકથી બીજો સ્થળે બેઠાં અને પ્રવાસ ખેડતાં પક્ષીઓ એકથી બીજી વનસ્પતિ ઉપર વનસ્પતિ પરના એકથી બીજા ફૂલ ઉપર બેસે છે એની ચાંચ અને એના પગને સ્ત્રી કેસર કે પુરુષોની તત્ત્વો ચોટે છે ને વનસ્પતિ ફળે છે

એટલે પક્ષી સમાજ વનસ્પતિનો માત્ર સન્દર્શક જ નથી પણ પોષક પણ છે

શહેરોમાં શ્લોકો વાવતાં આપણને નવ નેજા પાણી ચડી જાય છે વનમહોત્સવોની પાછળ લાખો પિરા ખરતીઓ છીએ, છતાં જંગનો ઉગાડી શકતા નથી

ત્યારે જંગલ ઉપર આટલાં વિશાળ જંગનો વન વગડા અને વન પતિ કેપુ ઉગાડતું હશે? એક પવન અને બીજા પક્ષીઓ વૃક્ષના બીજ પૃથ્વી ઉપર પડે છે પવન એને એકથી બીજો સ્થળે ટેકે છે પક્ષીઓ મોઝા ખાય છે નીજ એના પેડાં પડ્યાં રહે છે ચરક વાટે એ બીજા હ નરો માઈતના પક્ષીઓના પ્રવાસમાં પ તા આવે છે

આ ચરક વાટે પડતા બીજ ઉપર ધરતી ધૂળ વાળી દે છે વર્ષા પાણી સીએ છે અને એમાંથી જંગનો અને વનસ્પતિ પેદા થાય છે

આમ પવન અને પક્ષીઓ નિવતને પૃથ્વીના પટ ઉપર યુગ યુગથી જંગલો ઉગાડતાં આવે છે

પક્ષીઓ વનસ્પતિનાં મરચક અને પોષક તો છે જ—સાથેસાથ નવતક પણ છે

સમાજ-જીવનમાં પક્ષીઓના સ્થાન વિષેના પ્રશ્નો જવાબ આપાથી મળી ગયો હશે. જો પક્ષીઓ ન હોત તો આપણી ખેતી આપણા ફળમાગ શાકભાજીની આપણી વાડીઓ અને જો લીની દારૂવાળી આપણી આખને દારૂક આપે છે એમાંનું કદાચ કંઈ ન હોત અથવા તો એમ કહી શકાય કે પક્ષી એ કે રતી સુધી સંઘટિના ધારણ પોષણની સમતુલતાનું એક અનિવાર્ય સાધન છે

માનવ-સમાજની આધુનિક સંસ્કૃતિમાં મ્યુનિસિપાલીટીઓ—સુધરાઈઓ એ એક શહેરોની સમગ્ર આરોગ્ય અને સુખાધારીનું ઉત્તમ સાધન ગણાય છે

સુધરાઈઓનો આપણે શક્ય તે નો વિકાસ કર્યો છે અને સાધે જઈએ છીએ છતાં સમગ્ર સ્વચ્છતા જળવી શકતા નથી લદવાડમાં કેટલાક બગે છે કેટલુંક કામ રોની હડતાળો મોરે બગે છે એટલે કે તમામ પ્રવલો છતાં શહેરી સંસ્કૃતિ મનધારી સ્વચ્છતા નથી મેળવી શકતા અશુદ્ધિ શક્તિ અને સાધનો છતાં

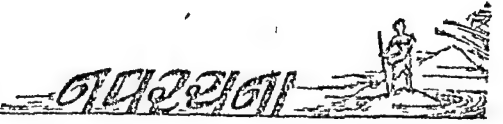
પણ જ્યાં માનવ-વસનાટ નથી એવા કોરોના માર્છનના ક્ષેત્રફળમાં બીજા વગડા સીમ મેળવે જંગનો વોરે વમેના છે ત્યાં શું થતું હશે?

ત્યાં પણ પ્રાણીઓ મરતાં હશે એનું થતું હશે માંસ સડતા હશે પણ પ્રકૃતિએ પોતાના ભગીઓ એને માટે તયાર રાખ્યા છે માસન કોલવાણુની મધથી આકર્ષાઈને માઈસા દૂર મેં ગીવડા—ગીવ પક્ષી એ ચાઈ આવે છે અને ધડીત છટા ભાગમાં મરેન પ્રાણીનો કોલવાટ સાફ કરી નાંકે રહે છે શેષ ભાગમાં હાડખી જર

ત્યારે પ્રકૃતિને અનારોગ્યમાંથી બચાવનાર સ્વચ્છતા જળવનાર પણ આ પક્ષીઓ છે પક્ષીઓ એ દે પ્રકૃતિના ભગી છે નિવેતન કામદારો કે એ કંઈ કામ મરવાની ના પાડતા નથી

જંગલોની વાત કરી પણ શહેરોનું શું? આ એમ માનો છો કે આપની સુધરાઈ વરના નોકરો અથવા તો વરનાં માણુએને કારણે જ ધર આંગણની અને શહેર-ગામડાંઓની સ્વચ્છતા જળવાય છે?

હજીજ નહિ આંગણે ઊડતા અને રમક મમર, ચમનાં કાગડા વગેરેના વહેવાર ઉપર ધડીભર દ્રષ્ટિ ડેરવળે. આંગણમાં બાકી વધવી એક એવું જતું અને સડતી ચીજોનો કચોકચ વીણી લઈને આ પક્ષીઓ આપણને સ્વચ્છતામાં એ

ફક્કીમાં મદદ કર્યા જ કરે છે પણ આપણી નજર ના તરફ નથી, કારણ કે એ પગાઠ માગતાં નથી

અત્યા સુધી પક્ષીઓ આપણા આહારના ઉત્પાદક, પોષક અને પ્રવર્તક છે. કઈ રીતે છે તે જણાવ્યું હવે એ પક્ષીઓનો પણ આપણે આહાર રી જઈએ છીએ તે જણાવું

આદિ માનવ તો પશુઓ તેમ પક્ષીઓનો ઘાટો શિકારી હતો જ કારણ કે અનાજની શોધ થયેલી હિ અને વનખાતેનું ભક્ષણ કરતાં શીખેલો નહિ

એ પક્ષી માનવ સમૃદ્ધિઓ સર્જી અને આર્યોએ ક્ષેત્ર યજુર્વેદમાં સુવર્ણપૃથ્વલક્ષ્મીએ (શતપથર્વિદ્ય) સ્ત્રીના બલિ તરીકે પણ સ્વીકાર્યો છે અથર્વવેદમાં નિયંત્રણો વિધિ છે શેનયજ્ઞ એટલે શકરા યજ્ઞ શક-ની જેમ દુશ્મનોના ઘાડા ઉપર ત્રાટકવું એવો એનો મર્થ ધટાવાય છે

પક્ષીઓનો આહાર આપણે ત્યાં ઘણા મોટા માથા ઉપર થતો અને મોર, તેતર, હોલા, કચુતર, બાડચો (જળકુકડી), ખતકા, ટકી, કુંજ કુલગ, સારસ વગેરેનો આહાર માણ્યો કરતા જ આવ્યા છે

આજે જગતનો મુખ્ય ખોરાક (માછલા ને અન્નને બાદ કરતા) દૂધ અને ઇંડા છે ઇંડા તો આજે દાકતરો ફરજિયાત ખવડાવે છે. કારણ કે ઇંડામાંનું પ્રોટીન કોઈ પણ ખોરાક કરતા વધુ ઝડપથી મળે છે

આજે અપવાદો બાદ કરતા ઇંડા કોણુ નથી ખાતું અને એ ઇંડા સર્પના કે મગરના નહિ પણ પક્ષીઓના જ ખવાય છે

પક્ષીઓના ઇંડાને આહારમાં દિવસે દિવસે મુખ્ય જેવું સ્થાન મળતું જાય છે. છતાં આપણે આ બધા પછી એમ કહી શકીએ તેમ છીએ ખરા કે “અન્ન-જીવનમાં પક્ષીઓને શું સ્થાન છે ?”

એમ કહેવાય છે કે ૧૮૯૬ થી ૧૯૧૦ ના ૧૪ વર્ષના ગાળામાં ૧૧૧ લાખ પાઉંડ વજનના પક્ષીઓનો આહાર માટે શિકાર કરવામાં આવેલો ખેતીનો

પોષાક એવી પક્ષીસૃષ્ટિનો સંહાર થતો અટકાવવા તે દિવસની હિંદ સરકારે પક્ષીઓને પ્રોટેક્ટેડ-રક્ષિત તરીકે જાહેર કરેલા. મોગને ન માગવા માટે તો લોડ કર્જને ખાસ હુકમો કાઢેલા.

પૃથ્વીના પ્રલય કાળથી માનવીઓ પક્ષીઓનો સંદેશનાદક તરીકે ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે. બાઈ બલની એક કથા છે. પૃથ્વી ઉપર પ્રત્યક્ષ આવ્યો. સારી સૃષ્ટિ ઉપર પદર પદર ફૂટ પાણી ફરી વળ્યાં. પ્રભુ-પુત્ર નોઆહ એક વઢાણમાં પોતાનો પરિવાર અને પશુપક્ષીને લઈને બેસી ગયા.

પૃથ્વી ઉપર રેલાઈ ગયેલા પાણી ઉતરતા જ નથી છેવટે પાણી ઉતર્યાં છે કે નહિ તે જાણવા માટે પ્રભુપુત્ર નોઆહ એક કાગડોને મોકલ્યો, કાગડો પાછો જ ન આવ્યો એ પછી એક કચુતરને મોકલ્યું કચુતર પહેલા પાદ્યું આવ્યું એ ઉપરથી જાણ્યું કે પાણી હજી ઊતર્યાં નથી ફરી પાછું એક કચુતરને મોકલે છે અને એ કચુતર મોઢામાં ઝોલીવ નામના વૃક્ષની ડાળખી લઈને પાછું ફરે છે

એ ઉપરથી જાણાયું કે હવે પૃથ્વી ઉપરથી પાણી ઊતરી ગઈ છે ક્યા કહે છે કે એ પાણી પૃથ્વી ઉપરથી ૧૫૦-૧૫૦ દિવસ સુધી ઊતરેલા નહિ

આ કચુતર અને એના મોઢામાંની ડાળખી જગતના શાંતિના પ્રતિક તરીકે ઓળખાય છે

અને જગતના શાંતિના એ પ્રતિક કચુતરને માનવીએ કેટલો બધો સહારવામાં ઉપયોગ કર્યો ?

૧૮૭૦-૭૨ ના પારીસના ઘેરા વખતે આ કચુતરો મારફત દોઢ લાખ સંદેશાઓ પહોંચાડવામાં આવેલા યુદ્ધના સંદેશવાહક તરીકે આ કચુતરનો ઉપયોગ થાય છે

શાંતિ માટે કે સત્તા ને સપતિ માટે જોડાતાં આ યુદ્ધોમાં થાય છે તો માનવોનો સહાર જ ત્યારે શાંતિના પ્રતિક પક્ષીનો ઘૃટથી માનવીએ સહારવામાં ઉપયોગ કર્યો છે અને હજી કરે છે.

પારવિમાંથી તપન્વી બનેલા એક ઋષિ એક અરણ્યમાં તપ કરી રહ્યા છે સામે એક વૃક્ષ છે વૃક્ષની ડાળ ઉપર કામભોક્ષિત એક પત્ની-યુગલ મેકુ છે તે જ વખતે એક પારાધિનુ તીર આંતરે યુગલમાંથી એક પક્ષીને વીધી નામે છે

ચિત્કાર કરતુ ને તરફડતુ પક્ષી ધરતી પર પડી પડે છે અને નાચ પામે છે એના વિયોગથી વિરહી એવા શૈવ પક્ષીનુ કદન ઋષિ માટે પણ અસગ્ર થઇ પડે છે એ કદનથી ઋષિનુ હૃયું દ્રવી જોડે છે હૃદયમાં વે ના થાય છે વેદનામાંથી મથન જાગે છે મથન વાણીના આકાશ પામે છે, એમાંથી એક સ્વોક્ષ સરે છે -

મા નિષાદુ પ્રતિષ્ઠા ત્વમગમ શાશ્વતી સમા ।

યત્કૌંચ મિતુનાદેકમવધિ કામ મોહિતા ॥

વિશ્વમા પ્રથમવાર છદ્મો અવતાર થયો સસ્કૃત વાણી છત્રેમય બની શોક સ્લોકાવને પામ્યો અને વે નાથો ન્યયિત એવા હૃદયની કરુણામાંથી એક મહાકાવ્ય સર્જાણ

એ ઋષિ તે વાલ્મીકી એ પક્ષી તે કૌંચ એ જ તે અનુષ્ટુપ અને એ મહાકાવ્ય તે રામાયણ

વિશ્વના આદિ મહામવ્ય આર્યોના મહાન સસ્કૃત યથ અને આચારના સહિસમણિ રામાયણના સજનમાં એક પક્ષીનુ કે ન પડ્યુ છે

આટના પછી કોઈને ખેલાવું રહે છે ખરૂં કે સમાજ-જીવનમાં પક્ષીઓનુ શુ સ્થાન છે ?

રામાયણમાં પક્ષીઓના અસખ્ય પ્રસંગો છે એમારી અમર અનેનો પ્રસંગ તે સીતાનુ દરણુ કરી જતા રાવણ સાથે ગીધ પક્ષી જટાયુએ કરેલા યુદ્ધનો—જટાયુદ્ધનો

આર્યોએ આ ભૂમિમાંથી સાધી મોગી બે વસાહત દૂર કરી એક દ્રાવીઓનો બીજ નાગ જાતિની નાગ મે પ્રકારના એક તો આદિવાસી માનવો બીજા સર્પો એ માટે ભગવાન કૃષ્ણે અશ્વન પાસે ખડિવવન બળાબ્યાનું સૌને યાદ હશે,

સર્પોના ભયનાંથી મુક્ત થવા આર્યોએ મન પક્ષીની જગી વસાહત કરેની દીતિ અને અદિનામની બે બહેનોના એ બ ને વિરતારો સર્પ અને ગરડોનાં મુહો પુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે એ મનને આર્યોએ ભગવાન વિદ્યુના વાહન રહે સ્થાપ્યો

પક્ષીઓમાંથી ઘણાને આર્યોએ દેવોના વાહન તરીકે સ્થાપ્યા છે સપ્તારોએ પોતાના ધ્વજોમાં મન અને કુકુ—કુકુડાને સ્થન આપ્યુ છે ભુઓ મન અને મોવળીઓના ગુજરાતના ઇતિહાસો

પક્ષીઓ તો આપણા આગણીના ચણુગાર હતો આપણી સમૃદ્ધિની નિશાની હતી એટલા માટે તે આપણાં હૃદયમાં પણ ગવાયુ છે કે -

લાસ કહે સર્પભી કિયે ધર નથુ

જે ધગ પોપટ પાંજરા—

આપણે ત્યાં બાળકો હાનરમાંથી જ પરિચય મેળવતાં બાઈનુ પારપુ બૂનાવતાં બેન માયાં

હાલ્ય વા ય ને હેલ્ય

વગડે વસતી રે દેલ્ય

દેનના પગના છે રાતાં

ભાઈના કાકા મામા છે માતા દા—

પારણે પણ લાકડાંના મોર ને પોપટ જડેલા હો છે અને છોકરૂં જરાક મોટુ થાય છે ત્યાં તો વાળ પણ મડાય છે ચકાથી અને ચકીથી

એક હતો ચકો અને એક હતો ચકી ચા લાવી ચોખાનો દાણો અને ચકો લે મગનો દાણે પછી તો બાજ રમતોમાં હકા પોપટડી આ છે ચકતી ચોખા ખાડે છે ને મોર પગલાં પાડે છે —ની રમતો મડાય છે

છોકરાના ઉછેરની સાથોસાથ પક્ષીઓની જીવન ચર્ચા અને પક્ષીઓ વણાતાં જાય છે આત્મસાત્ જનતાં જાય છે

અરે સમાજ-જીવનમાં રહેલા વિરોધાભાસો વ્યક્ત કરવા માટે પણ લોકોએ પક્ષીઓનાં જીવન

૧ લોધા કન્યાવિક્રય એ કાઈ આજકાલની વાત
જો છોકરીઓ દેદા ફૂટે છે એમાં કાઈ અસરદારી
નહી હોય તો માફ કરજો, પણ એમાં રહેલું
માનસાત્ત અને ઇતિહાસદર્શન આપણે ન ભૂલીએ
ફૂટતાં છોકરીઓ ગાય છે —

અગલો આવે ને ભીડી જાય રે
હાય ઓલી લીલકીને લઈ જાય રે
હાય ઓલ્યો રંગલો વાહે થાય રે
હાય મારી કાચની પૂતળી જાય રે

આમાં તો કાચની પૂતળી જેવી કન્યાને કાઈ
લગત ઉપાડી જતો હોવાનો મુદ્દર સામાજિક
ક્ષતિ રહેલો છે

એથી જે વિશેષ કટાક્ષવાળું ગીત મળે જેમાં એક
યા ખેતરમાં ગંભીર સ્વરે ગુજતા અને એકથી
જે શેઠે લમતા હોલા ઉપર મુગ્ધ અને છે કે —

હોલડાની બોલી,
મને બહુ પિયારી લાગે—

ધુ ધુ કરે ને વળી
ધેર ધેર બોલે—હોલડા
આ શેઠથી કાઢું તો
ઓલ્યો શેઠ બોલે

જો તો કહે છે કે
સગાઈ કરે તો મને હોલડાને દેજો—હોલડા
સર્વ સ્થળે અને છે તેમ મુગ્ધાવસ્થામાં થયેલો
લમતા આમલથી અથવા લમમાં પરિણમે છે,
જો —

રાતે લગન લોધા,
ગ્રાડિયે પરણાવી.
હોલડાની બોલી

પરણી ગયાં પછી શું ૧ વર્ષ બે વર્ષ, કે ત્રણ-
૨ વર્ષ પ્રેમનો ઓતાગ ઊતરી જાય છે અણગમો
મો થાય છે એ અણગમમાંથી નાના પ્રકારનો
હ બીજો થાય છે એમાંથી અમાવ પેદા થાય છે —

પાત્રી જેવડા પગ પીટચો,
પટ પાટુ મારે
હોલડાની બોલી મને,
બહુ પિયારી લાગે
કુંગળી જેવડા ડોળા,
પીટચો ડાકડા કાઢે,
હોલડાની બોલી મને
બહુ પિયારી લાગે
વગેરે .

જીવનસખ્ય માટે—દાપત્ય જીવન માટે પણ
લોકોએ પક્ષી તરફ નેધું જે કદી જુદા જ પડતાં
નથી અને સાથે ને સાથે ફરે છે એવા કણ્થુતરની
બોડી નોંધીને માણસે ગાયુ —

પગ ટૂંકા, પારેવડા,
બેકતા બેલાજ
બોડાળુ એવું જડે
જે લખિયું હોય લેલાડ

સસ્કૃત માનવી-જાતમાં પ્રેમ ન્યારે ઉત્કટ
ક્ષણે પહોંચે ત્યારે મૃત્યુ પામેલા પતિ પાછળ સ્ત્રી
સતી થાય છે એને એકરૂપતા કહેવામાં આવે છે આ
પુરુષો પાછળ સ્ત્રીઓ સતી થાય છે એના સતીત્વની
ભરેભાર પ્રશંસા કરવામાં આવે છે પણ એ જ
એકરૂપતા—પ્રેમની ઉત્કટતા કાણ જાણે કેમ પુરુષને
સતી થવાની ન તો પ્રેરણા આપે છે કે ન તો ઇચ્છા
જન્માવે છે

ન્યારે પખી-જાતમાં પ્રેમની આ ઉત્કટતા,
જીવનનું આ સખ્ય પારંપરિક હોય છે કુજ,
સાન્સ વગેરે પખીઓ તો બોડીમાંથી એક મરતા
બીલું માર્ગ પછાડીને મરે છે

સામાન્યપણે પક્ષી ભાગ્યે જ પોતાની બોડ
તોડીને જે તે નર માદા પાછળ લમ્યા કરે છે
થોડાક પક્ષીઓ સિવાયનાં મોટા ભાગનાં પક્ષીઓ
એકના એક નર માદા સાથે જ આહાર-વિહાર કરે છે

રસ્તે થતા તમાશામાં ધણે જાણે પૂપ
અથવા સ્થિતપણે વર્તીએ છીએ રોજબરોજ ધક્કાધક્કી
અને ખાલી વાર્તાનાપો આપણા જીવનમાંથી અમૂલ્ય
શક્તિ હણી લે છે અને સલાઓમાં કે ધીએટરોમાં
અણધાર્યાં પરિણામો ઉપસ્થિત થાય છે યવસ્થિત
નિયમિતતા એક બીજા પ્રત્યે અદમ નમ્રતા વિનિતિ
અથવા તો ઉચ્ચ સરકાર ધણી વખત કુટુંબની
મેદનદારીથી પણ આપણે નથી મેળવી શકતા હોતા
લગભગ ધણા સમયથી આ ઝેરી પ્રથા આપણા
જીવનમાં ઘૂસી ગયેન હોવાથી તાત્કાલિક પરિવર્તન
થવું પણ ધણું મુશ્કેલ છે દુનિયાના લગભગ ધણા
ખરા દેશોના પ્રવાસ પછી આપણી આ ઉણપ તે
દેશોની સરખામણીમાં મને ધણી સાની છે નિય-
મિતતા સ્વચ્છતા અને કાયશિક્ષા તથા સુક્ષ્મ
હકીકતો તેમના જીવનમાં વપાઈ ચૂકી છે

યવસ્થા અને કાયશિક્ષા અને કાર્યની પૂર્વ-
તૈયારી વગેરેની સાદી હકીકતોને એક દાખરો
અમેરિકાની દાદાની પહેલી દુર વખતે થયેનો અનુભવ
કરી માતૃલજીએ આપેલો એ રાત્રે અમે આંક દસ
વિદ્યાર્થીઓ સિ મા જોઈને કીચનમાં જમતા હતા
વાનવાતમાંથી નસમ નાંકળતા દાદાના મામાએ
(જેમને અહીં માતૃલના નામે ઓનાવીએ છીએ)
દાદાની પાટની અમેરિકાની પહેલી દુરનો પ્રસંગ
કહ્યો હતો - ત્યાં અમેરિકામાં પાટની વ્યવસ્થા
કરનાર મેનેજર અમેરિકન હતા અમે બધા જ્યારે
સ્કીમરમાં હતા ત્યારે અમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ
નહોતો કે અમારી ત્યાં સ્થિતિ થશે મનમાં વણા
ડર હતો હિંદની સંસ્કૃતિનું નૃપ દ્વારા દશન પ્રાપ્ત
વાની અમારે શિરે મોગી ત્વાનદારી હતી અમને
ડર એટલા માટે હતો કે આગળે વર્જન શિશીંગ બાદુરી
બગાળની રમજૂમિના નિષ્પાત અભિનેતાને અર્ગો
કામાં આમ ત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું પણ અમેરિ-
કાના ન્યુ યૉર્ક સિટીમાં પ્રતિજ્ઞા ન દાખવી શકતાં
માનભગ થવું પડ્યું હતું અને ચાલુ ખેલે હજારો
પ્રેક્ષકો રમજૂમિ છોડી ચાલ્યા ગયા હતા મહાન્યાસે

ત્યાંની સરકારે તેમને હિં પાઠા મોકલવાની વ્યવસ્થા
કરી હતી આમ થવાનું કારણ કંઈક અંશે જુદું
હતું પાત્રના વસ્ત્રપરિધાનો અને સ્ટેઈજને લગતી
અનેક ચીજોમાં તેમણે હિંદની વસ્તુઓને છોડી લાની
વસ્તુઓ વાપરી કેમ ચનાવવા ધાયું હતું હિંદની
રમજૂમિને લગતી મુખ્ય ચીજોને અજાણે પ્રેક્ષકો
નાખુશ થઈ થીએટર છોડી ચાલતા થયા હતા

તેને બી ૭ જ વર્ષે અમે અમેરિકા જતા હતા
ઉપરનો દાખરો અમારી આખા આગળ આવતો હતો
અમે બધા મળીને અમારી પાગીમાં દશ જણા હતા
અમારી સ્કીમર રસ્તો કાપતી હતી એવામાં એક
એરોપ્લેન અમારી સ્કીમર ઉપર આ યું ન્યુ યૉર્કમાં
અમારી વ્યવસ્થા કરનાર મેનેજર એકાએક તેમાંથી
ઊતર્યા તેમણે દાદાની સાથે ધણી વાતો કરી મુકાદો
નહી તમારે એક વસ્તુ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની
છે વેપાર અર્થે તમે જાઓ છો એવું કાઠિને કહેશે
નહિ દસે જણા તમે રજવાડાના પ્રી સ છો એવું
ધારવાનું છે માત્ર તમે તો બારતની નૃત્યખ્યાના
અભ્યાગી છો અને અભ્યાસની દૃષ્ટિએ જ પ્રવાસ
કરો છો એવો ખ્યાલ આપવાનો છે પુષ્કળ વાતો
અને જરૂરી સૂચનાઓ આપી મેનેજર એરોપ્લેનમાં
ઊપડી ગયા મેનેજરે આગળથી જ એટલો સખન
પ્રચાર કરી રાખ્યો હતો કે યુ યૉર્કના બદર ઉપર
અમે પહોંચ્યા ત્યારે હજારો માણસો અમને જોવા
સ્કીમર ઉપર હજાર ઘેર ગયા -

અમે બધા દસે જણુ ગલરાઈ ગયા આ
બધું શું? આટની માનવ મેદની? સ્કીમરના
કેપ્ટને અમને સ્કીમરના ઠેક ઉપરના બાગ ઉપર
ખસેડયા અમે દરેક જણા ઉપર હાર બધા બિર્લા
રહ્યાં નીચે બીજેની માનવ મેદની તાળાઓના
ગડગડાટ પાડતી હતી છેવટે કેપ્ટને બધાને વિનતી
કરી કે હવે બધા વિખરાઈ જાઓ ત્યારે જ આપણા
મહેમાનોને નીચે ઉતારી શકાશે બહાર દસ રોડસ
રાય કાર બીજી રાખવામાં આવી હતી અમને દરેક

જાણુને એક એક મોટામાં બેસાર્યા અમારી આજુ બાજુ બબ્બે માણસો રાખવામાં આવ્યા હતા ત્યાંની મોટામાં મોટી હોટલમાં અમને લઈ ગયા ત્યાં પણ તાજુબ થવાય એવું હતું ન્યુસપેપરવાળા અને કેમેરાવાળાઓની તો વાત જ પૂછવી શી ? શહેરનો કોઈ પણ ભાગ અથવા દુકાનો કે હોટલોમાં જ્યાં અમારી પાટીની જાહેર ખબરો ન હોય એવું ભાગ્યે હતું દ્રેઈનોની નીચે પણ ઉદ્યોગશંકરના પોસ્ટરો લગાવ્યા હતા દીવાની રેશનીયા પણ અમારી જ જાહેર ખબરો સાત દિવસ સુધી અમને મેનેજરે એકેએક રથળોએ, થીએટરોમાં બગાળે ફેરવ્યા અમારા શોને આગલે દિવસે અમે થીએટર જોઈ લીધું બધી વ્યવસ્થા કરી વાહોની પેટી ઉઘાડી જોયું તો તાનપુરાની જોડી ભાંગીને જૂકા થઈ ગયેલી મ્યુઝીક ડીરેક્ટર શીલાલીજી ખોલી ઊઠ્યા નસીબ વાંકું લાગે છે

“હવે ન્યુ યૉર્ક શહેરમાં તાનપુરો ક્યાથી લાવવો ? આપણા ધણા હિંદીઓ ત્યાં રહે છે પાંચ સાત ઠેકાણે તપાસ કરાવી, તેઓને ત્યાં હતા પણ અમારી માગણીને કબૂલ કરી નહિ કારણ કે આપણા દેશી ભાઈઓ હતા ને ? એટલે જ ! અમને ધણું લાગી આવ્યું. અમારી રેવડી થવાનો અવસર આવ્યો હતો. હિંમત રાખી અમે આખી રાત બેસીને તાનપુરો જેમ તેમ કરીને તૈયાર કર્યો, અને તાનપુરાની સુરાવટ નીકળે એવી વ્યવસ્થા કરી લીધી બીજે જ દિવસે અમારો શો હતો બાર હજાર માણસો બેસી શકે એવડા થીએટરમાં પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો શાત વાતાવરણ હતું, નૃત્યનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો અમારામાં હિંમત આવી ઈન્ટરવલ વખતે લોકો અમને ભેટવા મેઈજ બેસી આવવા લાગ્યા. અને પોત્રામ શરૂ થતાં વ્યવસ્થિત પાછા પોતાની સીટ બેસી ગયા. અર્ધો કલાક લેહટ પ્રોગ્રામ શરૂ કર્યો બસ બીજે દિવસે તો પછી ન્યુસ પેપરોએ હદ વાળી લાગલાગટ બાવીસ દિવસ સુધી રોજના બે શો આપી, અમે ન્યુ યૉર્કની વિદાય લીધી.”

એ વખતે દાદાને પ્રથમવાર મેઈજનો અનુભવ થયો લડનમાં રાયલ કૉલેજ ઓફ આર્ટસમાં ગયા ત્યાં પ્રિન્સીપાલ સર વિલિયમ રોથેન્ટસનના હાથ નીચે કોર્સ પૂરો કર્યો ત્યાં તેમણે મરી નામના મેળવી ઇન્ડિયન સ્ટુડન્ટ્સ તરીકે રાયલ કૉલેજ ઓફ આર્ટસમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ A R C ની ડીગ્રી તેમણે પ્રથમ મેળવી ખ્યાતી પામ્યા ઉપરાંત બે પારિતોષિક મેળવ્યા “Spence prise” અને ‘Clausen prise’ ઈંગ્લેન્ડથી તેમને રોમ અભ્યાસ કરવા જવા સ્કોલરશીપ મળી પણ તેઓ ત્યાં ગયા નહિ એનું એક કારણ હતું અહીંનો જ એક પ્રસંગ તેમના જીવનનું પરિવર્તન કરે છે

રશિયન ડાન્સર આના પાવલોવા, ઇન્ડિયાની દુર કરી ઇન્ગ્લેન્ડ આવી હતી ત્યાં કોઈ મિત્રો મારફત પાવલોવાને ઉદ્યોગશંકર સાથે પરિચય થતાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો પાવલોવા ઇન્ડિયા આવ્યા બાદ તેને એક સારો ઇન્ડિયન ડાન્સર જોઈતો હતો તે તેની શોધમાં જ હતી એ અસામા કોઈ મિત્રોએ ઉદ્યોગશંકરની ઓળખ કાઢી કારણ કે તેનું શરીર અને અભિનય નૃત્યને લાયક હતું

મિત્રો ઉદ્યોગશંકરની આ લાક્ષણિકતા, સારીરીતે જાણતા હોઈ તેમના વિષે પાવલોવાને વાત કરી પાવલોવા તેમના પરિચયમાં આવી નૃત્ય વિષે ધણી વાતો કરી અને પોતાની પાટી સાથે કામ કરવા કહ્યું દાદાનું મન તો પાટીમાં જોડાવાનું ધણું હતું પોતાના પ્રિન્સીપાલ રજા કેમ આપે ?

બાદ મી રોથેન્ટસનને વાત કરી પાવલોવાએ પણ ધણી હકીકતો સમજાવી પાવલોવાએ કહ્યું કે, શક્ય ચિત્રકાર તરીકે ખ્યાતી મેળવશે એના કરતાં હિંદના એક ઉત્તમ કોર્ટિના નૃત્યકાર તરીકે વધુ માન મેળવશે કારણ કે એમનામાં હું નૃત્યનો ઉત્તમ લાવણ્યતા જોઈ શકી છું આપ શકરને મારી સાથે કામ કરવા છૂટ આપો

રોથેન્ટસનને ધણું લાગ્યું કે આવો ઉત્તમ કોર્ટિનો તૈયાર થયેલો બીજી લાઇનમાં જતો કરવો એ તેમને

રોજના રિવાજ મુજબ આ દાની રાત્રી ખીટ
વાની આ વગેરે પ્રાતરવિધિથી પરવારી આજે
નિશાળમાં શુ શીખવવું એ નોંધજવા મે પુસ્તકો
રખવા માગ્યા

મમ્મના સમયમાં આજે એ નિબંધ લખાવ
વાનો હતો! મે એ સારું નિબંધમાળા પર નજર
કાઢી લીધી. મે માલતી એક વાક્ય મને બહુ ગમ્ય
બધું લાગ્યું.

We may be kings or queens
princess potentates or pioneers
but daily life when all is said and
done is for the most part just
getting up in the morning eating
drinking making mery with our
friends working and going to bed
at night hoping for at least six
hours sleep

મને લાગ્યું આ નિબંધને મક કહે છે તે
ખરેખર કેવું સત્યથી બહુ છે! બને મદારા ન
થયો હોય તોપણ એને સવારે પથારીમારી ઊઠા
યવું જ પડે છે દાની મુઝાવવી જ નોંધ્યે છે આ
પણ જાતે જ પીવી પડે છે! ને ખરું છે દીવાનજના
મેંમા ચાનો કપ રેડયાથી કાઢી મહાગળતી ચાની
તમપ મતોપાવ? એને મારી પેડે પાંચ કલાક ખુર

જરાયે મમ્મ નહિ હવે ઘણી વાતો થયા પછી
તેમનું મન પીગળ્યું અને તેમના પિતાને રાત કરી
પિતાએ ખૂબ વિચાર કર્યો અને કહ્યું કે શકરની જે
લાઇન લેવા તરફ દર્શાવેલો છે ત્યાં બહુ પ્રગતિ કરે
પિતા અને પ્રોફેસરની આજ્ઞાએ તેમનો ચિત્ત છોડી
નુલની લાઇનમાં જ પનાવ્યું

પાવનોના પતિ દાન્દને મળ્યા અને પારી મા
જેગણ પાવનોવા સાથે રહી તેમણે ત્રયમ એ દિવસ

પ્રેમને નામે આપણા યુવાન વર્ગમાં જડ
ઘાલી બેઠેલી વેવલાશ અને લાગણીવેદાથી
એ આખો વગ સ્વપ્નોની દુનિયામાં
વિચરે છે વાસ્તવનો તો એ ખ્યાલ પણ
નથી કરી શકતો અને જુવાની જેવી
જુવાની એ ટાયલામાં ખરબાદ કરી
નાખે છે! આ વાર્તા એ આખા વર્ગને
એવી તો જગજગ થપડ લગાવે છે!

શીમાં બેસીને છોકરાં બણાવવાં બને ન પડતાં હોય
પણ એણે રાજપોશાક ધારણ કરી દરબારમાં હેવટ
પૂનગા તરીકે પણ દાનર રહેવાની અગર જાહેર
ઉત્સવોમાં પોતાની દાનરીથી શોભાવૃદ્ધિ કરવાની
ફરજ તો બળવવી જ પડે છે કે નહિ!

એનો અથ એ કે સુખ પૈસા અગર સત્તા પર
અવલબધ નથી માવડાનો મે વ સે તેમાં ક્યારેક
કરા પણ પડે એવું માનવી જનનના સુખો સમયે
કહી નથી શકતું એ સુખોને આકર્ષનાં જગમિદુ સાથે
સરખાવી સાચા ઉનાળામાં પણ વહેલી સવારે
ઝાડનાં પાંદડા પર આકર્ષનાં મિદુઓ જામે જ છે
અમડ ગરીમાઈમાં પણ એ જ રીતે સુખ પોતાનું
હાસ્ય વેરી નય છે! માત્ર એ માણી લેવાની દૃષ્ટિ
માણસમાં હોવી નોંધ્યે દાખના તરીકે—

બેનેટસ મમ્મોજ કયાં The hindu wedd
ing અને બીજા Radha Krishna
મેનેટ આ બને બેનેટસનું સયોગન મુદાઓ વેવ
જૂપા અને સગીત બધુ દાદ એ જ ક્યુ હતું બને
બેનેટસોએ યુરોપમાં મદાને વર્ણો જ ખ્યાતી આપી
પાવનોવા પારીના દરેક જણા દાદાને ભેટી પડ્યા
ખુદ પાવનોવાએ રાધા કૃષ્ણ ના બેનેટમાં રાધા
તરીકે કામ ક્યુ હતું

પણ એમ લાખિના દાખલા લેવા જવાની શી જરૂર છે? આપણે અનતનું જ ઉદાહરણ લઈએ

ભારે અભિમાન સાથે મે અનતના જીવન સાથે મારી તુલના કરવા માંડી બી એ પાસ થતા જ હાથ લાગે તે નોકરી સ્વીકારી લેવી એવું મે નક્કી કરી રાખ્યું હતું. પચાસ રૂપિયામાં નિશાળમાં શિક્ષક તરીકે દાખલ થયા અને મને છ વરસ થઈ ગયા છે. ગામડામાં વતનમાં આ ગૃહે છે તેને દર મહિને દસ રૂપિયા મોકલી આપું છું, ને બાકીના ચાળીસ રૂપિયામાં રાજ, ગણી, રાજકુમારી અને ગજપુત્ર એમ ચાર જણાં અમે નિરાંતે મોજ માણીએ છીએ.

અનત મારા કરતાં ઘણો જ હોશિયાળ હતો. બી એ મા એ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થયેલો, અને એમ એ મા પણ બહુ ચોડા માર્ક્સમાં જ એણે ફર્સ્ટ ક્લાસ ખેલેલો એમ એ ના એક પરીક્ષકની બહુ સાધારણ દીકરી અનંતને આપવાનું કહેણુ એ પરીક્ષક સહેજનું આવેલું, પણ અનત કુસુમ મહાજની ઉપર મુગ્ધ હતો તેથી એણે એ કહેણુને નકારવાળ્યો એ અપમાનનું વેર પરીક્ષકે પોતા પર વાળ્યું હતું એમ અનતનું કહેવું હતું.

એ દકીકતમાં કહાયને સત્યને અગ પણ હશે પરંતુ એમ એ થયા ચાર વર્ષ થઈ ગયાં છતાં પ્રેક્ટિસ-શીપ ન મળવાથી એ નિરાંતે નોકા વિના ખેડો છે, અને ગામડાનું વતન ગમતું નથી એટલે અહીં ગહેરમાં આવી વાચનાલયના અસખ્ય પુસ્તકો પર જમીલી વર્ષોની ધૂળ ખખેરવાનું મહાકાર્ય એ કરી રહ્યો છે, એમાં તો લેશ પણ જૂઠાણું નથી.

હજી મિત્રાગને બાપ પાસેથી જ ઘેસા મગાવવા પડે છે મારો વાલો એકાનરે હજી એ કુસુમને પત્નો લખ્યા જ કરે છે. અને એ પત્નીય કેવા? સાદું 'પોન્ટનાર્ડ' નહિ પણ બગાડા પાકોટો! અહીં ખેટો પ્રેમની રમત ગમે છે, પણ ત્યાં બાપને ઘેસા પાઠવતાં એનો જીવ નીચળી જતો હશે એનું લાઈને લાન નથી રહેતું.

પાંચ વરસ પહેલાં આ કુસુમ અગે ને કોઈએ મારો અભિપ્રાય માગ્યો હોત તો હું કહેત 'લાઈના! હાફસના કેરી અગર કાબૂથી અગૂર કેવી લાગે એ વિષે કોઈના અભિપ્રાય લેવાની જરૂર ખગે?'

પણ મારે નસીએ તો હાફસને બદલે સાદી કેરી અગર તો નાશિકની દ્રાક્ષ, તમને ફાવે તે માનો, પણ મળી હતી

પણ એ સદી દ્રાક્ષના સહવાસમાં મારાં છેલ્લાં પાંચ વરસ ભારે આનંદમાં પસાર થયા હતાં એમ તો મારે કબૂલ કરવું જ જોઈએ. દુષ્પત, ચારુદત અગર રેમિયો પૈકી કોઈનાયકની સાથે મારો કોઈનાયક બાપતમાં સરખામણો થઈ શકે જ નહિ, તેમ મારો પત્ની પણ શકુતલા, વસંતમેના અગર બુલિયેટ સમી સ્વરૂપમુદરીની દાસી તરીકે પણ શોભી શકે કે કેમ એ વિષે શંકા જ છે! તેમ છતાં છેલ્લા પાંચ વર્ષ હું એક-રીને કહો તો પ્રેમસાગરમાં રોજ તરખોળ બની રહું છું.

પ્રેમની ઉત્કટ પળો અને મધુર પ્રસંગોનો અનુભવ લેવા સારું મહાગજનો રાજમહેલ અગર તો કોઈ સુદર ઉદ્યાનની આવશ્યકતા નથી, સામાન્ય શાળા શિક્ષકના જીવનમાં અને સાધારણ નાનીશી ઝોરડીમાં રહ્યાં છતાં પણ એની મધુરતાનો આસ્વાદ જરૂર માણી શકાય છે.

× × ×

છતાં જિંદગીમાં હું દુઃખ તને પણ વડી ગયો હતો તે પ્રસંગ કહ્યા વિના મારાથી રહેવાશે નહિ. કોહારવાળી ઝોરડીમાં મારી પત્ની કથુક લેવા માટે ગયેલી જાંચી અલગાઈએથી ડાખો ઉતારવો હતો તેથી તેણે એક ટેબલ પગ તળે લીધું હતું એ ડાખા પર એક મોટો કાળો-કાઠવિયો વીછી લપાઈને બેઠો હતો ડાખો ખેચતા જ એ કાઠવિયો વીછી પોતાના પર પડે એ બીકે તે ચીસ પાડી બેઠી. શાળામાંથી પાછો આવી હું ઉપરામાં પગ દેતો હતો ત્યાં જ મે એ દ્રશ્ય દીધું ને દોડીને ફૂફકા મારી વીછીને મે મારી ટોપીમાં અદ્ધર ઉઠાવી લીધો.

એ જ રીતે એકવાર એ બે બે દર સુધી ફરવા ગયેલા ફરવા નીકળ્યા ત્યારે આમશર્મા વરસ હતુ ક્યારે નામનિશાન નહોતું એટલે મેં મારી છત્રી સાથે લીધી નહોતી પણ પાઠા ફરવાનો વખત થતા થતામાં તો એકાએક ઘટારોપ વાદળાં નમ્યાં ને મુશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો મારી પત્ની પાસે તેની નાનકડી છત્રી હતી પણ એમાં એ બે બે સમાઈએ તેવું હતું જ નહિ

મેં તેને ધણુ ધણુ સમઝાવ્યું કે તું નાહકની બીજ નહિ પણ એણે મા યુ નહિ મીડેની છત્રી બગનમાં રાખીને જ બસ પનગતી પનગતી તે મારી સાથે ચાલી આવી ઘેર આવી સાડી બદલતા બ નતા મને કહે સામા ય જવનમાં પણ કોઈવિર મૃત્યુ કટિક નાટકનો પાઠ લખવાઈ જાય ખરો હો !

અને ગમે વર હું ટાઈ મોઈડમાં સહાયેતો તે નસગ—

મુજે હું પોતે ખીમ્બુ સ્વભાવનો રહ્યો એમાં પત્નીને પૂરા દિવસ જાય તારે બે ત્યાં સુધી મારી નજીક આવવું જ નહિ એમ મેં એને ધણુ ખરાવી ખરાવીને કહેલું પણ એક વિસ મધરાતે હું ધેનમાંથી જાગી ગયો તો જણે મારા હોઠ ઉપર કશુંક સુંવાળું હુકાળું સળવળતું હોય એમ લાગ્યું ! મદામહેનતે મેં આખો ખોલી નેહ તો મારી પત્નીના જ હોઠ ધસાતા હતા ! એ ક્યારે મારી પાસે આવીને બેઠી રશે કાણુ જણે ! પણ મને પરસેવો વળીને તાવ ઉતરે છે એમ દેખતાં જ એના આનંદની સીમા ન રહી ! આ હર્ષવેશમાં જ એણે

કોઈ મહાકવિના નાટકમાં પણ આવો પ્રસંગ નહિ ચીતરાયો હોય !

વળી ગૃહજનનમાં પતિપત્નીનું વહાન એટલું જ માત્ર પૂરતું નથી હોતું ઉદ્યાનમાં ફળાડો સાથે પુષ્પોના છોડ અને વેનીઓ પણ હોવા જ નોઈએ અને ગૃહજનનની વેલના ફૂલો એટલે તો નાળડો જ ! ધાવણું બાગે પડખાબર થઈ જાય

થવાની મહેનત કરતું હોય પારણામાં પગ લીયાનીચા કરી ત્યાં લટકાવેલ મોર-પોપટ કે ધુધરાના રમકડાંને પાડુ મારી તેની સાથે ગેન કરતું હોય — એની દરેક પ્રવૃત્તિ અને દિવચાલમાં કેવો અસાધારણ આનંદ સમાયો હોય છે ! મારી પુત્રી તો હવે બોલતાં શીખી હતી દડમડ દડમડ દોડતી પણ હતી અને પુત્ર બોલો થતાં શીખ્યો હતો ! એટલે તો—

હાથમાં લીધેલા પેલા વિધના પુસ્તકમહિની પેની અંગ્રેજી લીગીઓ હું ફરીવાર વાંચી ગયો મને ખાતરી થઈ કે મારી વધના જ એ અનંતે જીવ નની અનેક મુખી ક્ષણોને નાહક ગુમાવી છે ! વડો દરામાં શિક્ષિકાની નોકરી લીધા કુસુમને ત્રણ વરસ થઈ ગયા હતા બદો પરણવાની વાત સરખી ઉઠ્યા રતો નહોતો ! દરવર્ષે નાતાલની રજામાં તેને મળવા વડો રા જતો અને એક વાર પ્રેફેસર બની જાઉં કે તુરત આપણે પરણી જઈશું એવું વચન આપી પાઠો ફરતો !

સાહેબ હમણાં એ જ ચાઈ અથે વડો રા પચારેય છે ! હવે કેવું ઉજળાં આવે છે તે જોયું જશે

આજે સાતમી જાનેવારી થઈ ! હજુ અનંત વડોદરાથી પાછો ફર્યા નથી પોતે પરણી ગયો છે એ સમાચાર અણુધાર્યાં આવીને મને આશ્ચર્યચકિત કરવાની તો લાઈની ધારણા નહિ હોય ! હા એનું લડુ પૂછવું !

x x x

એ વિચાર મારા મનમાં આ પોતે જ ક્ષણે અનંતે મારા ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો

હું નવાઈ પામ્યો

પણ મારી નવાઈનું કારણ તેવું પરણેતર નહિ પણ તેની શોકાકૂલ મુખમુ ! રતી

મારા હાથમાં એક ડાણુ ફટકી તેણે ધડ દઈને બાજુની આરામખુરશીમાં પડવું મૂક્યું !

છાપામાં એવા તે શા સમાચાર હશે તે હું કદાપી ન શક્યો લડાઈ ફાટી નીકળવાને કારણે ખાંડના ભાવ આસમાને ચડી ગયા હોઈ આ ચાનો અટલ વ્યસની હતાશ તો નહિ થયો હોય ? અથવા કુસુમ—

બનવાબેગ છે ! હમણા હમણાં હાર્ટફેલ થયાના કિસ્સા છાપામાં ખૂબ વાંચવામાં આવે છે સંજ્ઞા સરખનહાર સ્વભાષના કારખાનામાં બનતા હોયોની બનાવટમાં હમણાં હમણાં બહુ એટરકારી થતી-જેવામાં આવે છે એમ થોડા દહાડા પહેલાં જ એક વિનોદી લેખકે લખ્યાનું મને યાદ આવ્યું એટલે—

મેં છાપુ ખોલ્યું.

એક સ્થળે બહુ ટચુકા સમાચારવાળા ભાગ ઉપર જલ્દી પેન્સીલ વડે ગમે તેમ ફરતું ચકરકું દોરેલું મેં જોયું તરત મારું ધ્યાન ત્યાં ગયું મેં ઇત્સુક બની વાંચવા માંડ્યું —

એક શિક્ષિકાનાં સિનેમા સ્ટાર સાથે લગ્ન

“વડોદરા તા. ૫ આધારજૂત સ્થળેથી જાણવા મળ્યું છે કે અહીંના લોકપ્રિય શિક્ષિકા કું કુસુમ મહાજની એક જાણીતા સિનેમા-નટ સાથે બહુ ટ્રેક સમયમાં લગ્નગ્રથિશ્રી બોડાવાના છે”

મને એ ખબરપત્રી પર ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો એ અતિ જાણીતા સિનેમા-નટ કોણ છે એનું નામ તો એણે બાળવું હતું

મગજમાં બીજો વિચાર ચમકી ઊઠ્યો ‘આ સમાચારમાહિતો સિનેમા-નટ સ્વયં તું પોતે તો નથી ના ?’ કહી અનંતની મશકરી ઉડાવવી પણ છાપામાં રાખેલી નજર મેં અનંત સામે ફેરવીને એનું મોં જોતાં જ—મશકરીતું સ્થાન એતા પ્રત્યેની દયાએ લઈ ધીધું

પરીક્ષાના પરિણામને દિવસે ચોક્કસપણે નાપામ થનાર વિદ્યાર્થીના મોં પર જે જાતની ઉદાસીનતા

પથરાયેલી હોય, તેની જ ગ્લાનિ અનંતની મુખમુદ્રા પર છવાયેલી મેં જોઈ

વિચાર ફેરવી મેં પૂછ્યું, ‘વાહ ! ક્યારે આવી પહોંચ્યો ?’

‘હમણા મેલમાં જ આવ્યો વચ્ચે ચારપાંચ દિ સ મુમઈ રોમાંઈ ગયેલો મળરકે મિરજ જ કશને છાપુ ખરીધ્યું ને ખોલીને જોઉં છું તો ’

કોઈ અનાથ બાળકના સરખી એની મુખમુદ્રા કુરુણા ધાયતી બની ગઈ

તેને હિમ્મત આપવાને દરિદ્રે મેં કહ્યું ‘અરે ચાર ! ખબરપત્રી તો મનફાવે તેવા ગણોલા મારે. કોઈ બીજી કુસુમ મહાજનના લક્ષ થવાનાં હશે, ને પેલા ખબરપત્રીએ મહાજનને બદલે મહાજની ભૂમી માયું’ હશે ! કપોઝમાં અક્ષરોની ભૂલો થાય તેને મુદ્રા-રાક્ષસ કહેવાય છે પણ મને લાગે છે કે આ ખબરપત્રી ખરેખર કોઈ સ્વભાવિક હોવો જોઈએ !

અનંત સહેજ હચ્ચો પણ એ હાસ્ય હોલવાઈ જતા દીવાની જ્યોતના છેલ્લા અંકારા જેવું મને લાગ્યું.

‘તું પોતે જ વડોદરા ગયો હતો, નહિ ?’

‘હા’

‘ત્યારે ત્યાં તે’ કશું સાંભળ્યું કારગ્યું નહિ ?’

‘કશું જ નહિ !’

‘ત્યા તારી આગતા સ્વાગતા, ચાપાણી, વગેરે પર કુસુમ પોતે ધ્યાન આપતી કે નોકરને મોખ્યુ હતું ?’

‘અરે દોસ્ત ! એમ તો એ મને ચા જાતે જ કરીને પાતી, ખરાખર બની છે કે કેમ એમ વારે વારે પૂછતી, અને બીજા ય અછો અછોવાના કરતી !’

‘તો પછી બીજો સવાલ જ રહેતો નથી.’

પણ માગ એ નિશ્ચયાત્મક જવાબ પછી પણ અનંત મારા તરફ શકાશીલ નજરે તાકી રહ્યો

મેં લાગ દઈને કહ્યું. ‘ભાઈ ! તારે જરાય શકા રાખવી નહિ આ ખબર જરૂર બનાવટી હોવા જોઈએ !’

ના ભાઈ ના ! એ શબ્દો ઉચ્ચારતી વેળા એના અવાજમાં જે કચ્છાનાં પૂગ જીરટયાં હતાં એ ખતાવી આપના હતા કે તેના અંતરમાં કઈ જાન્ય પથા ચાલી રહી છે હવે હ જ તેના તરફ ઊંચું જની જોવા લાગે.

રડો ગના જેના દુઃખ નિવાસ ગમિયાન છે ને દહાડે શો બનાવ બ થો નો તેનું અનંત વિગતવાર વર્ણન આપ્યું.

તે દહાડો કુસુમ અને અનંત ખૂબ ઝંડી પડેનાં કુસુમનું કહેવું એમ હતું કે આકાશમાં હેના નદ્ર કરતાં હાથમાં હેના નાનકડો વીજળીનો દીવો હજાર થોડે સારો ! હવે પ્રેમિય થવાની આશા મૂકી ઈને અનંતે જાનામાના કાઈ ાગામાં શિક્ષક જની જવું ! પતિ શિક્ષક અને પત્ની શિક્ષિકા ! પછી શુદ્ધવન ખૂબ સુખમેર પસાર થવામાં વાધો નહિ આવે.

પપુ કુસુમની આ દરખાસ્ત અનંતો પોતા માટે અતિ અપમાનકારક લાગી આજ ચાર ચાર વરસથી તે ઘેર બેસી રહ્યો હતો તે કાઈ સામાન્ય પુત્ર જની જવાનો નહિ જ તો ! પોતાની મદ ત્વામા વિષ કુસુમને કશું અભિમાન ન હોય તો જવા દઈએ પણ જીરટાનું ચદ્રમાની હક પકડી બેસનાર બાગકની પે જે પોતે હવે કહે છે એવું આકાશતરી રીતે એ સૂચવે એ મટે એને ભારે દુઃખ થયું ખૂબ લાગી આવ્યું.

આ પ્રશ્ન અંગે બંને જણા વચ્ચે ઠીક ઠીક સલાહ જવાપો ચાલતા હતા તે દરમિયાન એક રખાજો યુવાન અદર ખાત્ર થયો એક સિનેમા જ પનીના નળીતા નટ તરીકે કુસુમે અનંત સાથે એનો પરિચય કરાવો.

ને પછી દુરંત એ બંને જણા અનંતની હાજરીમાં વતચીત કરવાને બદલે જાજુના એક ઝોરડામાં જઈ કશી છાની છાની ચુસચુસ કરનામાં રોડાયાં અનંત માટે એ થિતિ અસહ્ય હતી થોડીવારે

ઝોરડામાંથી એ નટની સાથે જ કુસુમ પણ બહાર આવી સીધું અનંતને સભળાવી દીધું જરા હુ આમની સાથે જઈ આવું છું હમણા જ આવીશ.

પપુ એ હમણાંનો અંત ન આગેો અનંત બિચારો એકનો થઈ રહ્યો એ નટની સાથે કુસુમ મટમાં ક્યાંઈ દૂર દૂર મરવા જીપડી ગઈ હશે ત્યાંની આંદનીમાં સહેન કરવા પણ નીકળી પડી હશે જ્યારે પોતે તો સાવ

એકલો મેમાં મેહા અનંત ખૂબ જીવો ન એ થતો હતો અંતરમાં ચાલી રહેતી બળતરા અસહ્ય થતી હતી ! અનંતને પાછા ફરવાની દ્રેષ્ટનનો વખત થવા આ થો છતાં કુસુમ આવી નહિ એ ખૂબ તપી ગયો.

ગાડી છૂટવાનો વખત થયો તેનાં છે લી મિનિટે કુસુમ રોડેને આવી જેની સાથે તે વખતે પણ પક્ષો નટ તો હતો જ ! કુસુમે અનંતની પાસે ક્ષમા માગતો એકેય અક્ષર ઉચ્ચાર્યો નહિ જીલટાનું પેલા નટ સાથે વાતો કરતી કરતી એ હસ્યા કરતી હતી છે ને ગાડી ઝડી ત્યારે પેલા નટે જે શબ્દો ઉચ્ચા લા તે તો વળી આ બધી વિચિત્રતામાં હમેરો કરતા હતા ! તે કહેતો તો અમારે બગલે જ સ્વાનું છે હો !

પરિણામે મુખર્ષ આવ્યા પછી ચાર પાંચ દિવસ પસાર થયા છતાં અનંતે કુસુમને એકેય પત્ર લખ્યો નહોતો અને આજના છાપામાં તો આવા વિચિત્ર ખમર છાપા આવ્યા હતા !

અનંતે આ સવળો ઇતિહાસ મને વિગતથી કહી સભળાવ્યા પછી મારું મન કહેવા લાગ્યું હતું આ છાપાએન સમાચાર ધણે ભગે તો સાચા જ હશે ! મૂરખ ચાતક પપુ ધોળી વદળી અને કાગી વાદળી વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકે છે ત્યારે કુસુમ સરખી હોશિયાર યુવતી તો—ને કુસુમ પરણવાની હતી તે કાઈ દોષ્ટના પર ઉપાગ કરવા ખતર તો નહિ જ ! હેના ચાર વરસથી તે અનંતની રાહ જોતી બેઠી હતી અને પ્રેમ—પ્રેમ પણ રમરના જેવું છે મહુ તાણે જશે વૃત્તી ! આ પુસ્તકપતિ

અનતે શું આટલી સાદી વાત અત્યાર સુધી સમજવી નોંધતી નહોતી ?

x x x

પાંચ, વાગતાં શાળામાં રમવા પડતાં જ મને અનતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું । બિચારે બપોરનો આખો વખત કેમ વિતાવ્યો હશે એમ મને લાગ્યું. એની રમવા દાખલ થતાં જ કામ સરખું દુઃખ ભૂલવાનું ખીજું શ્રેષ્ઠ ઓસડ નથી અને મને ખાતરી થઈ બધો વખત પોતાના દુખને સભાળીને કદાચ ને આસુ સારવામાં જ એણે વિતાવ્યો હશે એમ એ રમવાં જાહેરી અવ્યવસ્થાએ મારી ખાતરી કરાવી

અનત એક ખુશી પર ખેડો હતો સામેના જ ટેમલ પર કુસુમનો ફોટો ગોઠવેલો હતો, અને તેની સન્મુખ ખોલેલા અનેક પત્રોને ઢગલો પડ્યો હતો અનત એમનાં એક કાગળ વાચતો હતો વાચતાં વાંચતાં એમનાં એક વાક્ય તળે એણે ભૂરી પેન્સિલથી લીટી તાણી

પગરવ સભળાતા એણે પાછળ જોયું મને દેખતાં જ ધડ કરતો ખુરશીમાંથી ઊઠી મારી નજીક આવી એ કાગળ મારી સામે ધરી દેતા તે કહેવા લાગ્યો ‘ સ્ત્રી જાત નામે નિમકહરામ હોય એ વિશે શકા જ નથી, ખરે, શેક્સપિયર ગાડો નહોતો । ’

‘ બિચારે શેક્સપિયર ! આ હેમ્લેટ જ પિશાચનો અવતાર ધારણ કરેલો નોંધ એને કોણ જાણે શુંયે થઈ જત ! ક્રોધાવિષ્ણુ અનેલા આ વેતાળને શ્વાત કરવા એણે નિગાની કરેલો પત્ર માહેનો ભાગ મે વાચવા માડ્યો

“ આપણુ બને ગરીબાઈમાં પણ સુખેથી રહી શક્યું, વહાલા અનત ! જીવનની વેલને આરસપહાણના સ્તંભ ઉપર ચઢાવીએ તો જ એને ધોળા અને સુવાસિત પુષ્પો ખીલે એવું કયું જ નથી । કોઈ સાદા જૂના વાંસના થાલના પર પણ - એ ખુશીથી ચડી જાય. ને ત્યાંથી પણ એ એટલો જ મધમધાટ અને સૌંદર્ય પાથરે । ”

હું આશ્ચર્યચકિત બન્યો. આવા કવિત્વપૂર્ણ કાવો ધરાવતી કોઈ પ્રેયસી પોતાના પ્રિયકર્તા વચના કરે ખરી ?

પણ તુરત પસાર થયેલાં ચાર વર્ષનો ગાળો મારા ખ્યાલમાં આવ્યો પ્રેમ એ પણ એક જાતની ક્ષુધા છે ક્ષુધાર્ત માનવી પ્રથમ તો પોતાને મન-ભાવતાં પકવાન મેળવવાની મહેનત બફર કરે છે, ને રાહ પણ જુઓ છે પણ બ્યારે એ અપ્રાપ્ય છે એવી ખાતરી થાય ત્યારે એ ન મળતાં એ ભૂખ્યો તો ન જ રહે ! કુમુમના દિવસમાં પણ આમ પરિસ્થિતિએ પલટો ન લીધો હોય એમ કેમ કહેવાય ?

દરમિયાન અનતે જુરસામાં આવી ટેમલ ઉપર પડેલા બીજા પણ બે ચાર પત્રો મારા હાથમાં ધરી દીધા એમાં પણ દરેક દેકલે થોડી થોડી પેન્સિલની નિર્દોષતા હતી જ

“ વહાલા અનત ! તારું આ નામ કઈ ક્ષીણએ પાડ્યું છે ? ખરેખર તારા સ્વભાવનો પાર પામી જ શકતો નથી ! તારી અરખામણી તો સાગર સાથે જ થઈ શકે પણ અનત ! તારી કુસુમ ડરપોક છે મહાસાગરમાં ફૂંકી મારી એમાંથી મોતી આણવાની હિમત તેનામાં નથી એટલે મોતીઓએ પોતે જ બહાર નીકળી પડવા વિના બીજા શો ઉપાય રહ્યો ? ”

“ પુષ્પો અને પથંગોને કોણ જાણે શો ઝાણાનુબંધ હશે ! પણ પથંગની મૂર્તિઓ ઘડાય છે અને માનવી એને પુષ્પો ચડાવે છે પુરષો કડોગ હોય છે એ જાણવા છતાં તેમના પર પ્રેમ વરસાવ્યા વિના સ્ત્રીથી રહેવાતું નથી, એનું કાગળ પણ કંઈક આવું જ હશે શું ? ”

આ વાક્યો વાંચતાં વાંચતાં મારી ખાતરી થઈ કે કુસુમનું હૃદય કવિનું છે આવા મૃદુ-કામળ અન-કરણવાળી પ્રેયસી ચાર વર્સના પોતાના પ્રેમને શું એકાએક ભૂલી જાય ?

દરગિજ નહિ। આવો પ્રેમ એટલે કોઈ નિકનો
અક નથી કે જીજે દહાડે એ જૂનો ખતી જાય।
પ્રતિભાશાળી કવિએ રચેનું એ તો કોઈ ઊર્મિકા ય છે

દરમિયાન ટેમલ પર આડા અવગા પડેના બધા
પત્રોનો અનત મે ટો દગલો કર્યા હતા નવાઈ પામી
મે સવાન મ્યો આ શુ કરે છે :

લકાદહન !

પણ વાયુસુત હતુમાનજી ! કુસુમ આપની
સાથે લગ્નગિથી જોડાવાની જ નથી એવી એક વાર
ખાતી તો કરો સ્ત્રી !

કઈકે આશા હતી એટના ખાતર નહિ પરતુ
કુસુમની હાજરીમાં તેની સામે જ એ । બધા પત્રોને
સળગાવી દેવાનું નાટ્ય જળવી શકાય એવી આકાંક્ષાથી
અનતે વડો રા આવવાની હા પાડી ખેશક મારે
પણ તેની સાથે જવું એ બધન હતું જ

ટ્રેનમાં અનંત તો વિચારોમાં જ ઊતરી પડ્યો હતો
મે એને પૂછ્યું કેમ ચાર ! શાનું નિહસલ
ચાને છે !

એક લાંબા બાપણનું ।

હે !

‘કુસુમને એવું સખત સબળાવ દવાનો છુ કે
આખો જ મારો એને એ યાદ રહી નય !

x x x

પણ નાના વખત સુધી ગોખી રાખેના ખાતગી
બાપણમાંથી એક પણ વાકય વડોદામાં પહોંચ્યા
પછી અનતથી ઉચ્ચારાયું નહિ

માત્ર ગુસ્સાએ પેલા બાપનો અ કુસુમ સામે
ધરી દઈ તેણે સવાત કર્યો ખોન ! આ સમાચાર
સાચા છે !

હસતા હસતા કુસુમે જવાન આપ્યો ‘હા

તારો એ સિનેમા-નટ કયા છે ! એ બોલતી
વેળા અનતનો અવાજ અને દેખાવ આજા એના
પ્રાગ્વૃત્તિદાસિક જગ્ગી પૂનજ સરખો થયા હતા !

પરિસ્થિતિ એ પનટો લેશે એ વિરે હું વિમા
સજીમાં પડ્યો સહેજ મૂઝારો પણ ખરે

પણ મુસુમે તો શાંતિથી અનતનો હાથ ઝાતી
ક્યુ ઓહો ! એવું જ છે ને ? તેઓ અહી જ છે
ચાનો અદર હું તમને તેમની મુલાકાત કગારી આપુ

અનતને કુસુમે બાણુ ૧ રમમાં દોર્યો ત્યારે હું
પણ તેમની પાછળ પાછળ ખે ચાલો એ વેળા મારા
મનમાં માત્ર કુતૂહલનૃત્તિ જ પ્રગળ હતો કે પેના નટ
સાથે અનત ઝવડી ન પડે એ જોવાની અનિવાર
છન્છા હતી તે હું પોતે પણ નક્કી કહી શક્યો નહોત !

ધીરેથી કુસુમે રમત બાગપુ ઉપાડ્યું સામે જ
એક મોટો અરોમો લટકતો હતો એમાં પડેલા
અનતના પ્રતિબિંબ સામે અગિયી ચીધી કુસુમે કહ્યું
એ સિનેમા નટ તમારો સામે જ દેખાય છે ।

હું ? અનતના એ સર્વોત્તમ જગત સમગ્રનું
આશ્ચર્ય જાણે એકદુ મળ્યું હતું

મે પૂછ્યું ‘અનત સિનેમામાં ક્યારે જોડાયો છે ?

હસતા હસતા કુસુમે જવાન આપ્યો કોઈ રીતે
એઓ શિક્ષકની નોકરી સ્વીકારવા તૈયાર થતા નહોતા
પોતે પ્રેમર થાય ત્યા સુધી રાહ જોવા । કાઉ તો
મારે ડાહી જ થવું પડે ! એટલે પ્રેમર કરતા પપ્પ
વધારે ખમાર મળે એવી કોઈ નોકરીની મે શોધ
કરવા માંડી દરમિયાન—

કોઈનો પગરવ સબળાતા મે પાણુ વાળી જોયું
કોઈ રૂપાળો જુવાન અદર આવતો હતો

કુસુમે તેની સામે સ્મિતસહ કહ્યું અનતરાવ
આવ્યા છે

સાનાશ ! એક અડવાડિયાનો વિરહ પણ અસન
થઈ ગયો નાો છે ! પેલાએ એ જ રીતે હસી ઉદ્ધ
ગાર કાઢવા

પણ તેઓ તો તમારો સાથે લડવા આવ્યા છે !

મારી સાથે ? મે શા ગુનો કર્યો છે !

તમે એમની પત્નીને લગાડી જાઓ છો એમ
એમને લાગ્યું છે ! મે વ એ જ ઝુકાવું

અમે ત્રણે જણા ખડખડાટ હસવા માંડ્યા એટલે ઈલા જ અનત પણ અમારી સાથે હસવામાં જોડાયો.

x x -x-

અપેરે જમતા હતાં તે દરમિયાન વાતવાતમા કુસુમે આખી વાતનો ફેડવો પડ્યો.

જે દહાડો અનતે વડોદરા છોડ્યું તે આખો દિવસ તે પેલા સિનેમા નટને ત્યાં જ હતી, અને અનતને સ્ટેશનથી વિદાય આપીને તે રાત્રે સૂવા માટે પણ કુસુમ એને ત્યાં જ ગઈ હતી પણ એનું કારણ તો એ હતું કે પેલા નટની બહેન કુસુમની વિદ્યાર્થિની હતી તે દહાડો એ ઘોકરીને સખત તાવ આપ્યો હતો, અને સતત કુસુમને જ સલાહ કરતી—એની હાજરીને ઝખ્યા કરતી હતી કુસુમ તેની પડખે જઈને બેઠી ત્યારે જ એને જરાક શાંતિ વળી, કુસુમનો હાથ માથે ફરતાં એનો બઢવાટ પણ ઓછો થઈ ગયો. અનતને વિદાય આપવા સ્ટેશને જવા પૂરતી ગેરહાજરી સિનાય તે આખો દિવસ અને આખી રાત કુસુમ એ વિદ્યાર્થિની પાસે જગતી બેસી રહી હતી બીજે દહાડે એને સારી રીતે આગમ થયો.

તે દહાડો સ્ટેશને અનત ખૂબ નારાજ થયેલો—શુરસે થયેલો દેખાતો હતો. ઘેર પાછા ફર્યા પછી પેલા સિનેમા-નટ સાથે અનત વિષે કુસુમને ધણી વાતો થઈ, હવે લગ્નની વાત અનતે લખાવવી ન જોઈએ એવી કુસુમની તીવ્ર ઈચ્છા હતી પણ એની સિદ્ધિ માટે અનત આશા રાખતો હતો તેવી પ્રેક્ષે સગની જગ્યા કાંઈ એને માટે ખાલી થોડી જ હોય ?

બંને જણાએ ચર્ચા અને વાતચીતને અતે એમ ઠરાવ્યું કે-હવે કુસુમ બીજે પરણી જશે એમ અનતને લાગશે તો જ વાસ્તવિકતા તરફ પીઠ ફેરવી જોડેલો ને સ્વપ્નામાં રાચતો એ સહેજ જાગ્રત થશે, ને વાસ્તવિકતા નિહાળવા માંડશે.

પણિામે છાપામાં ખુદ કુસુમે જ પેલા સમાચાર છપાવ્યા. મે કહ્યું 'પણ આજે અમે અહીં આવ્યા ન હોત તો તમારી વાતનું વતેસર જરૂર થઈ જતું !'

'નહિ રે! તમે આવ્યા ન હોત તો પણ સિનેમા-નટ સાથે પરણી જવાની જ હતી !'

નવાઈ પામી અનત તેની સામું તાકી રહ્યો હસતાં હસતાં કુસુમે કહ્યું 'એટલે કે તમારી જ સાથે હો !'

·એ કેમ બને ?' મે સવાલ કર્યો.

'એઓ શિક્ષકની નોકરી સ્વીકારે નહિ તો ધર-ખર્ચ માટે પૂરના નાણા મળી શકે તે સારું મે સિનેમા-નટીને પેશો સ્વીકારવાનું નક્કી કર્યું હતું હું નટી થાઉં તો અનત અનાયાસે નટ થાય જ !

ડોક્ટરની પત્નીને ડોક્ટરનાણી કહી શકાય ને, તેમ !'

x x x x

જમી રહ્યા પછી કુસુમે બનાવેલ પાન મોમાં નાખી હું વચલા રૂમમાં પહોંચ્યો. ચરીસા સામે બેતાં જ ખાત્રી થઈ કે પાનની રગત બરાબર જમી છે !

મને થયું, સસારનું સુખ પણ આના જેવું જ છે ! બે પાન, સહેજ કાથાની કણી, ચુનાના બે લપેડા, થોડીક સોપારી અને અદર એલચીના બે દાણા કરતા પાનમાં વધુ શું હોય છે ? પણ મોમાં ચળવળતાં જ એનો રગ કેવો જામે છે ! સુખ કેવળ સ્વપ્નમાં નથી, જીવનની વાસ્તવિકતામાં જ તે સમાયું છે.

દરમિયાન બાલુના રૂમમાં ચાલેલો કુસુમ અને અનતનો હાસ્ય વિનોદ મારે કાને અથડાયા કરતો હતો મારા વિચારોનો જ બળે કે એ પડ્યો હતો !

વિ દા ય

વિદાય વસમી હજી સ્મરણતી મને અપતી,
દગાશુભર ભીંજતી હૃદય માડુ સત્તરનેહથી
હતી ખબર એ મને ન, ચ તનેય આ દેહથી
કી જણાવવા બની સમય જે મને કષતી !
વિદાય વસમી હશે અમર-આખરી એ, મને
જણાય નહિ કે ન તુ પણ જણાવવા ઇચ્છતી
હઈશ, સમયે મને મમલ મૌન આ છાદતી
ન તુ સભર હુ અધી વહી વિદાય શબ્દેય ને ?
અસહ્ય પણ એ વિદાય ન ખમી શકાતી કદી
સખી, બહુ જ કા મી વિરહ ઘેરતી શી નહી
વહેલ નહિ એકયે શબ્દ મો ધકી તે છતા
ખરે હૃદય આપણા અગણ્ય શબ્દ બોલ્યા હતા !
વિદાયપણ તે ખમી બુજ જ પીરલાઓ શકે,
પર તુ સતતનેહને ન અડતી વિાયો શકે !

જ ય ત પ ર મ ર

[પ્રગ થનાર સાનેટાયા સ્મૃતિજહારનારી]

ત જુ દ દિ

અહ કારે ઊંચી નભ પર ઠરી દદિ, મ વા
યુવા, મત્તા-લાને, રત મન શું વા ક પના વિશે ?
ધરા હૈયે ધારે ચરણ, નયનો શું નભ લસે !
રસા રમ્યા, ઝળુ મનુજ બિચે આ શુ સુર વસે ?
નિરાશા પાતાળે દગ, અહ હતાશા ! વ્યથિત આ,
શકે ચત થે શુ અનુભવી કશી મૂર્છિત દશા ?
ન વા સ્પર્શે ભાવો વિમલ ગરવા માનવ તણા,
ધરા ધન્યા વચ્ચે નત-શિર શુલામીની મણા ?
મહત્તાના ખાલે મહદતર, સ્વાત ય જીવને
અટકી વિશ્વાસે જન-ગણ તણા ગૌરવ-ગે
રહે ગાજી પૃથ્વી પુનિત પતિતોના સમ-બળે
ઉઠે મીઘી દદિ મનુજ મનુજે સખ્ય, સમતા !
ન આલે પાતાલે ઉરધ-નત ના દંડિત ધરવી,
સમઘિત ને વ્યઘિત હિત સ્થિર દગે, સત્ય ગરવી

અ ના મી

બ દ લો

ગરીબોનું ડિર પીનાઝ ધનવાનોની કૂકોથી
બુઝાયેલા હુ જ્યારે ઝૂપડાના દીપ ભાળુ છુ,
તો શણગારુ છુ અળહળ દીપકોથી એમના મહેલો
જલાવી દીપ મહેલોમા હુ મહેલોને જ બાળુ છુ !

*

હ જ રો વા ર ઝી લી શુ

હજરો ધાવ ઝીનીશું, હજરો વાર ઝીલીશું !
અમારા કૂલ જેવા દિલ ઉપર તલવાર ઝીલીશું !
અમારુ દિલ જવાનીમા સદા તૈયાર રહેવાનું
ગમે તેવા સ્વરૂપે આવશે એ ખ્યાર ઝીલીશું !

*

મ રી શુ તો અ મે

મરીશું તો અમે ખુદ મોત માટે જાન દઈ જશું !
રહીશું બાગમા તો આગનો સામાન થઈ જશું !
ઉછાળા મારીને અમને ન પાછા વાળ એ સાગર !
કિનારો આવશે તો ખુદ અમે તોફાન થઈ જશું !

શે ખા દ મ આ ખુ વા લા

ટૂંકી વાર્તા અને નવલકથા

ચુ નીલાલ મહિયા

પ્રશ્ન પૂછવામાં આવશે કે ટૂંકી વાર્તા એટલે શું? એનું સ્વરૂપ કયું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સહેલો નથી અને એ ઉત્તર સીધી રીતે આપી શકાય એમ પણ નથી. બ્રહ્મની જેમ આ કલાસ્વરૂપનો પાર પામવા માટે પણ 'નેતિ નેતિ' જેવાં નકારાત્મક નિવેદનો કરીકરીને જ આ સ્વતંત્ર કલાપ્રકારની આછીપાતળી ઝાંખી કરી શકાય એમ છે. ટૂંકી વાર્તા એ નવલકથાનું ટૂંકારેલું રૂપ નથી એ હકીકત તો હવે—જે કે બહુ મોઝેમોઝે—સાર્વત્રિક સ્વીકાર પામી છે. નવલકથા અને ટૂંકી વાર્તા એકબીજાથી સાવ ભિન્ન કલાપ્રકારો છે. ખડકબળ અને સૌનેટના કસમ વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ કરવા માટે બે કલા એ આપાદી અને વીટીનું જે ઉદાહરણ યોગ્ય છે એ નવલકથા અને ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ અને શિલ્પવિધાન વચ્ચેનો ભેદ સમજવા માટે વધારે બધેસતુ લાગે છે. ટૂંકી વાર્તાના ઝીણવટભર્યા શિલ્પવિધાન—વીટીના રૂપકમાં વાત કરીએ તો નકશીકામ—ને ધૂમકેટ મીનાકારી કસમ તરીકે ઓળખાવે છે. બહુ જ નાના ફલક પર ઝીણવટભરી કારીગીરી સૂચવવા માટે આ સરખામણી ઉચિત છે. પણ ટૂંકી વાર્તા એ મોટી પોર્ટ્રેટની 'મિનિએચર' પોર્ટ્રેટ નથી. ટૂંકી વાર્તા એ મોટા ભીતચિત્રની પોર્ટ્રેટનું કદની અનુકૂળિત નથી. ચિત્રકલાના પ્રતીકો વડે જ સમજાવવું હોય તો એકાએક એવેને ઓપાસાની વાર્તાઓ વિશે વાપર્યા છે એ શબ્દોમાં કહી શકાય કે ટૂંકી વાર્તા એક એવી ચિત્રકૃતિ છે જેની રૂપરેખા કાળા ચાક કે કાલસા વડે દેરાયેલી હોય છે અને જેમાં અતિ ઘેરા 'મૂળ' રંગો પૂરવામાં આવ્યા હોય છે.

નવલકથા અને વાર્તા વચ્ચેનો ભેદ માત્ર કદ કે વિસ્તારનો ભેદ નથી એ ભેદ મૂળજૂત છે, કથયિત વ્યતો છે. કેટલાંક ડયાલોગ્સ જ એવાં હોય છે, જે ટૂંકી વાર્તાના ઢાળામાં ઢાળી શકાય, ખીજા કેટલીક અનુભૂતિ જ એવી હોય છે જેમાંથી નવલકથા (લાંબી વાર્તા) નીપજે, પછી એ કૃતિઓનું કદ ગમે તેટલું લાંબુ હોય કે ટૂંકું હોય કે મા સુનશીકૃત 'પૃથિવી-

ટૂંકી વાર્તાનો આગવો કસમ, એનું અનોખું કલાત્મક અને એની સચોટતા સ્પષ્ટ કરતો એક અભ્યાસ નિબંધ આ લેખકના નવા વાર્તા-સંગ્રહ તેજ અને તિમિરમાં 'ટૂંકી વાર્તા ઘાટ અને ઘડતર' એ મથાળાથી લખ્યો છે. એમાંથી લીધેલો આ મહત્વનો ભાગ દરેક વાર્તા-રસિયાને ઉપયોગી થઈ પડે એવો છે.

વલ્લભ' એક રેમોન્ટિક નવલકથા તરીકે ગણીતી છે પણ રા વિ પાઠક એ કૃતિને તેમજ 'સ્નેહસખ-મ'ને નવલકથા નહિ, પણ લાંબી વાર્તા ગણે છે. x એ જ રીતે શરમ્યાશુ કૃત 'દેવદાસ,' 'સ્વામી' વગેરે પણ નવલકથા નહિ, લાંબી વાર્તા છે. આ બંની કૃતિઓમાં વસ્તુ, પાત્ર અને પરિસ્થિતિનું એવું તો ઐક્ય છે અને આખો કથાપ્રવાહ એવો તો દોરીછટ મારગે સીધાસઢ ચાલ્યો જાય છે કે એ રચનાઓ નવલકથા કરતાં લાંબી વાર્તાની વધારે નજીક આવે છે. પન્નાલાલ પટેલકૃત 'મળેલા છવ' પણ આ પ્રકારની લાંબી વાર્તા-tale-નું બીજું બહુતું ઉદાહરણ છે. જેસેફ કાનરેડની પણ ઘણી વાર્તાઓ ટૂંકી વાર્તાના ખાનામાં બેસી શકે એવી નથી. એને લાંબી વાર્તા, નવલકથા નોવેલ કે નોવેલો ગમે તે નામ આપી શકાય, ટૂંકી વાર્તા તો નહિ જ. Theme dictates form—કથયિતવ્ય કે કથાવસ્તુ જ કલાકૃતિનો ઘાટ કે આકાર નક્કી કરે છે—એ મુદ્દો ઘણીવાર ભુલાઈ જતો લાગે છે.

નવલકથા અને વાર્તા વચ્ચેનો બીજો એક ભેદ એ બંને કલાપ્રકારોના અંત કે પરાકાષ્ઠા કે denouement-નિર્વાહણ-અંગેનો કહેવાય છે કે ટૂંકી વાર્તાની સ્વાભાવિક રીતે જ અંત આગતો હોય એ જ અંત પ્રતીતિર લાગે છે એ અંત

ખદીને બીજી કોઈ રીતે લખવામાં આવે તો એ પ્રતીતિકર નથી રહેતો વિવેચક એક સી ઝીન-
મોપાર્સાની વિખ્યાત વાર્તા ને નેસ (હીગનો દાર) નું ઉદાહરણ આપીને કહે છે કે એમાં માદામ ફોરેસ્તીઅરને અતમાં એ દાર બનાવવી હીરાનો હતો એ જાણીને જે આપાત થાય છે એ એક જ પ્રકારનો અત એ વર્તા માટે સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય છે બીજી કોઈ રીતે એ વાતાતો અત લાવીએ તો એ પ્રતીતિકર ન રહે ત્યારે ફોરેસ્તીઅરની નવનકથા માદામ મોનારીમાં નાથિમ એમાં અતમાં વિષપાન શ્રીને આપવાત કરે છે એને જ તે ગેમિઝીપર સાથે નાસી ગઈ હોત તો પણ વાયબે ચલાવી લેત એ રકરનો અત પણ અપ્રતીતિકર ન લાગત માદામ મોવારીમાં નાથિકાના આપવાતથી થયેનો અત વચરને ખદને બીજી મે કે ત્રણ રીતે અત આ યો હોત તો એ પણ વાસ્તવિક લેખાત કેમ કે ટૂંકી વાતામાં લેખકે કદપેન અમુક ચોક્કસ અત કે પરાકાષ્ટ વિના એ કૃતિનો પૂરેપૂરો આસ્વાદ અશક્ય છે ત્યારે નરલકથામાં એવું નથી મોપાર્સાની ટૂંકી વાર્તામાં એ કરોડની કે પરાકાષ્ટનો અનુભવ સાચું કહીએ તો અનુભવનો આરભ—હેલા પરિચેદમાં કે હેલા વાક્યમાં થાય છે ત્યારે માદામ મોવારી નવનકથામાં એ અનુભવ કથારનો અગાઉથી—ક્રમશઃ વધતી જતી નિવ્રતાથી—શરૂ થઈ જાય છે જે અનુભવ આપણે માદામ મોવારીના આપવાતની વાત વાચતા સુધીમાં તો લગભગ પૂ. ૧ પણ થઈ ગયો હોય છે

મુનશીની નવનકથાએમાં મજરીને શા માટે
મારી નાખી? એવો પ્રશ્ન વાચક-વિચેચક પૂછી શકે
મજરીને જીવતી રાખીને એ કૃતિ વધારે કલાત્મક
બની શકત કે કેમ એની જાહેર ચર્ચા સુદા થઈ
શકે પણ ધૂમકેતુની જુઓ બિાતી વાર્તામાં તો
પાડો વેળું ચૂત્વ જ પામે એમાં કોઈ વિશ્લેષ ચતતને

-F C Green Introduction French short stories of the 19th & 20th Centuries

અવકાશ જ નથી આપણે ત્યાં અખમારોમાં હપ્તે
હપ્તે નવલકથા લખન ર લેખક પોતાતાં વાયકોનાં
સૂચનો મગાવી શકે વાયકોના માન ખાતર એ સૂચનો
અનુસાર વાર્તા-પ્રવાહ આગળ ધપારી શકે અને કોઈ
વાયકને રજૂ કરતા ધ્યાને સુમાનમાંથી કડુણાત કે
કડુણાનમાંથી સુખાત પણ ખનાવી શકે આ બધું
અખારી વાગ્વનાસ નવનકથા જેવું વિશાળ ફાનક
વાળું અને ખમતીધર સ્વરૂપ ખમી શકે ટૂંકી વાર્તાનું
એ ગર્જન નહિ એની તો વિગતોવિગતમાં અનિવાર્યતા
હોય એમાં વિક પ કે ફેરમદીને અવકાશ ન રહે—જો
એ સાચી કલાત્મક કૃતિ હોય તો સત્સ્વનીય
જેવી મહાકાવ્ય કૃતિમાં કુમ્ભ મુદરીએ પુનલમ શા
મોટે ન કંધુ એ મુળ પર સુધારકો રોષ બ્યક્ત કરી
શકે કુમ્ભમુદરીએ પ્રમાદધન મુજ સ્વામી સાચા
એ તૂકનું રટણ કરી રીને વધ ધજવન જાગવાને
બંને સરસ્વતીચર જોડે પરણવું જોઈતું હતું એમ
વાચકો વિવેચકો એ નાયિકાને (અને એના કર્તાને પણ)
રલહ શીખામણ આપી શકે પણોદ્ધિરેઈની 'એમી માં
આવા વિક પો મૂચવવાનું શક્ય નથી એમી તો
મૃત પતિ પાઠગતી માનતાઓ સાત સાત વરસે
પૂરી કરી રહ્યા પછી ધ ધગણું દરવાની દરખાસ
લાવનાર ભગીને (અને એની દરખાસને અનુમોદન
આપનાર વાયક-વિવેચકને પણ) એક જ જવાન
આપે ના ના આટલે વચ્ચે મારે જાતર પર
થીગડું નથી દેવું । આ વાર્તાના અત બદલાવીએ
તો વાર્તાના ખારીક તાણાવાણાના સુધદ વણાટ પર
થીગડું માર્યા જેવું પગિણામ આવે આમાં દ્રકી
વાર્તામાં અમુક જ પ્રકારના નીતિધર અતની અપરિ
હાર્યતા ઉપરાંત બીજું પણ એક કારણ રહેલું છે
ની ઉમાશંકર જોડીએ એકાંકી અંગે કહ્યું છે તેમ
આવી લઘુક રચનામાં ઉર્ધ્વમિત્ર (કટોકની Crisis
અને પરાકોટિ (Climax) અત ભાગમાં અને ધણી
વાર સાથે જ આવે છે x અને ટૂંકી વાર્તાની કટોકની
અને પરાકોટિ વચ્ચેના પારસ્પરિક સંબંધ નવનકથાની

કોઈકટી અને પરાક્રાંતિ વચ્ચેના મધ્યક કક્ષા વધારે ગાઢ હોય છે એકને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના બીજામાં ફેરફાર કરી શકાય નહિ. બે-પાય માઈલના ધોળવામાં કોઈ નગર પથરાયુ હોય એનો રચનામાં કે કોઈ આવીશાન ઇમારતમાં અહીં તહીં ફેરફાર કરવાથી એ નગરના વિહંગ દશ્યમાં અહીં અહીં ફેર નથી પડતો. પણ તાજમહાલના ધુમટનો ઘાટ બદલાવવો હોય તો એની સપ્રમાણતા સાચવવા માટે આખું સ્થાપત્ય તોડીપાડીને પાયામાંથી નવા પરિમાણ પ્રમાણે અણતર કરવું જોઈએ. ટોમસ હાડી* ટૂંકી વાર્તાને 'સ્વપ્ન' કહે છે એ અનેક દૃષ્ટિએ સાર્થક લાગે છે. તેથી જ, હર્ગલ સ્કિલ જેવા વિવેચકે કબૂલ કર્યું છે કે સારી નવલકથાની લખાવટ ખરાબ કે કાચી હોય તો કદાચ ચાલે, ટૂંકી વાર્તામાં ખરાબ લખાવટ કદી ન નિભાવી શકાય.

નવલકથા અને ટૂંકી વાર્તાના રસાનુભવ—ખાસ કરીને પરાક્રાંતિના રસાનુભવ—વચ્ચેના આ ભેદ વિવેચક એક સી ગ્રીન જે ઉદાહરણ વડે સમજાવે છે એ ઉદાહરણ જાણવા જેવું છે. માનો કે આપણે

xThe Pocket Book of O Henry Prize Stories, p 6
સમજાવો

'Only the fastidious is able to savour the excellence of a short story, while the gluttonous devour novel indifferently, good middling or bad the short story is sufficient for all ends. A great deal of meaning can be contained in a few words. A well-constructed short story is the delight of the connoisseur. It is an elixir, a quintessence, a precious ointment'

—ANATOLE FRANCE

મિત્ર કે અહાપુત્રા જેવા મદાનદનુ જનદર્શન કરવું છે આ જનદર્શન કરાવવા માટે નવલકથાકાર તો આપણને નિર્ણયે કોઈ ઊંચા પર્વતની ટોચે તઈ જાય છે અને ત્યાંથી નદીના મળથી માડીને આખા પટનું દર્શન મનભર માણવા દે છે પણ ટૂંકી વાર્તાના લેખકનો કસમ જુદો જ છે એ તો, બંને આનું ગીત્ય જાડીવાળા માર્ગ પરની ઝાપમેર પમાર થતી રેલવે ટ્રેકનિર્મા આપણી સાથે બેઠો રોય છે અને ગીત્ય જાડીમાં એક સ્થળે આવતા મોકોગમાંથી આપણને એ જળગરિનું દર્શન કરાવવાનું વચન આપે છે ગુરુઅક્રેટ અને સૌંદર્યદર્શન કરાવવાનો આ માર્ગ એવો તો જોખમી અને અનિશ્ચિતતાથી ભરેલો છે કે વાર્તાકાર જગ પણ અસાવધ રહે તો એ દર્શન કરાવવાની ક્ષણ ચૂકી જવાય છે પણ જ્યારે એ સાવધ રહે છે અને પેલું બાકારુ આવતા બગેબર આંગળી ચીંધી રહે છે ત્યારે જે સૌંદર્યનુભવ થાય છે, એ અનુભવ પેલા પર્વતની ટોચેથી થતા સૌંદર્યનુભવ કરતાં વધારે મનોહર અને આનંદદ દોષ છે પણ આમાં ખરી ખૂંચી તો, જાડીમાં આવતું પેલું બગેર પકડી પાડવાની છે તેથી જ, ટૂંકી વાર્તા એક ક્ષણની—ક્ષણધર્મની જ સ્મૃતિ હોય છે જાડીના બાગેરામાંથી થતા દર્શનના ઉદાહરણ પરથી, ટૂંકી વાર્તા માટે વારંવાર વપરાતો અક્ષરો નાજપ્રયોગ 'ગ્રાઈસ ઓફ લાઈફ'—જીવનનો દુકો—માફ આપણે ટૂંકી વાર્તા અક્ષરજન, જીવનનો દુકો જે, આપણે આખું જીવન નથી જીતી, એ જ અને આખા જીવનમાંથી સાવ વિચિત્ર યર્ષ જોડો—ગાળી પાકે મોટોમાંથી જીતી વડે જેનાઈ મોડો દુકો નથી એજોવની વાર્તાઓની પ્રગ્નિ કરતા સમ મેટ મેમ એક અજો કહે છે તેમ, એ દુકો પેલો છે, જેનું દર્શન આગળ તેમ પાછળ વિચિત્રુ દે છે એ તો, કાચના સ્વચ્છતા વચ્ચેથી જોવાનું દર્શન જે જે દશ્ય દેખાય છે એના કરતાં મોટું—આગળ પાછળ વિસ્તરતું—હોય છે એ વારંવાર પ્રેમ જાણી દેય છે

* "You cannot use of Chopin's

નવનકથા અને ટૂંકી વાર્તા વચ્ચેના રસાનુભવનો — હવે કહીએ કે રસાનુભવની પદ્ધતિનો — એક બંને કલામકારોના સ્વરૂપ અને આકાર પણ નક્કી કરતો લાગે છે નવનકથાનો રસાનુભવ એના અંત કે પરા દોષ્ટિ પહેલાં જ ધર્ષ ચૂક્યો હોય છે તેથી એના અંતર્માં કે વચ્ચે કયાંય થોડો ફેરફાર કરીએ તો કંઈ ખાટું મોઝુ નથી ધર્ષ જતું ટૂંકી વાર્તામાં દરેક વાક્ય — મનુ ગીત્ર તો શમ ચોગ્ય રથને મુકારેનો થોડા ધર્ષ કૃતિની સમગ્ર રસનિષ્પત્તિમાં ગોતાનો ફાળો આપતો હોય છે અને તેથી અવિવાર્ધ અને અફર ગણાવેા જોઈએ તેથી જ નવનકથાઓની ટૂંકાવેની આવૃત્તિઓ બહાર પડે છે એને એ ટૂંકાવેલા સ્વરૂપોમાંથી પણ મૂળ કૃતિ જેટલો જ રસાસ્વાદ માણી શકાય છે પોકેટ બુક્સ તરફથી આમ લુપ્ત થોડે જ નવનકથાની ટૂંકાવેની આવૃત્તિ બહાર પડી છે એમાં સમરસેટ મોમ પોતે શા માટે પ્રેમ્યા ટૂંકાવવાની અનુમતિ આપી એનાં કારણો આપતા જણાવે છે કે નવનકથા એ કંઈ સગીનની તરજ જેવું સ્વરૂપ નથી કે જેમાંથી થોડીક માપરૂપ કરતાં એ અથશન્ય ધર્ષ જાય એ કોઈ ચિનકૃતિ પણ નથી કે જેમાં સચોટ સપૂર્ણ બનાવવા માટે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુની સમતુલ્ય જાગવતી હોય નવનકથા તો બહુ શિથિલ

stories the hackneyed expression of the slice of life for a slice is a piece cut off and that is exactly the impression you do not get when you read them it is a scene seen through the fingers which you know continues this way and that though you only see a part of it

W Somerset Maugham

'A Writer's notebook pp

144-45 (Heinman)

કમારવરૂપ છે — નવનકથાઓની સક્ષિપ્ત આવૃત્તિઓ બહાર પડે છે ટૂંકી વાર્તાના સક્ષેપ યથા સામળ્યા નથી ટૂંકી વાર્તાને ટૂંકાવેની એ ઉક્તિ જ એહી અને વિરોધાભાસી લાગે છે

ટૂંકી વાર્તા અને નવનકથા વચ્ચેના બીજા એક વધારે બે આયત્ર કેદર — માથાલના આ કથન પરથી સમજશે Short stories flourish when whole lives are meaningless but moments of time fleeting emotions and isolated incidents hold significance સમગ્ર કે આખેઆખા જીવન અર્થહીન હોય પણ એમાંની ક્ષણે કટપટ પસાર ધર્ષ જતી લાગણીઓ અને છૂટાછવાયા પ્રસંગો કે નાવો મહત્વના હોય ત્યારે ટૂંકી વાર્તાઓ વિકસે છે ધૂમકેતુના અનીડાસા કોચમીનના કે વિરેકના મુકુદરાયના આખે આખા જીવન વાર્તાક્ષમ નથી એમાંના થોડા પ્રસંગો જ

— when I was given to understand that only by cutting it would my novel be published in this series I consented without a minutes hesitation A novel is not like a fuge for instance which if you cut say twenty bars from it would be rendered meaningless nor like a picture in which one element balances another to complete the composition A novel is A very loose form of art You can do almost anything with it It is also a very imperfect form of art'

—W Somerset Maugham

Introduction Of Human

Bondage (Pocket Books)

મહત્વના છે અને એ પ્રસંગો ટૂંકી વાર્તા માટે ઉત્તમ સામગ્રી બની રહે છે. સુદરમની 'ખોલકી'ના જીવનમાં તો એક જ પ્રસંગ મહત્વનો છે જેનું તાદ્દશ નિરુપણ એ વાર્તાને એક અનોખી કલાકૃતિ બનાવે છે 'છટી જીવાઈ કાણો અને ઝટપટ પસર થઈ જતી લાગ-ણીઓ' ટૂંકી વાર્તા માટે કેવી આદર્શ સામગ્રી બની શકે એનું નમૂનેદાર ઉદાહરણ જ્યંત ખત્રીકૃત અત્યંત વેધક વાર્તા 'તેજ, ગતિ અને ધ્વનિ'માં જોવા મળે છે આ બધી સામગ્રીઓ ટૂંકી વાર્તાના જુ પડતી છે એમાંથી નવલકથા બનાવવાનો પ્રયત્ન તો એક વાડકા જેટલી જાણમાં ધોડાએક પાણી રેડવા જેવો અથવા કાગળનાણાના પુગાવા જેવો લાગે. જે સામગ્રી ટૂંકી વાર્તા માટે ઉચિત હોય એમાંથી નવલકથા ન બની શકે-આગળી સૂઝીને થાલેલો નજ થઈ શકે ઉમાશંકર જોષીએ ટૂંકી વાર્તા માટે 'અનુભૂતિકથુ'

શબ્દ યોજ્યો છે એમાં 'કથુ' શબ્દાર્થ આ સદર્જમાં બહુ મૂલ્યક મની રહે છે *

* સરખાવો :

'કહાની એસા ઉધાન નહીં જિસમે ભાતિભાતિક ફન, બેલ, ખૂર સને હુએ હૈ, બદિક એક ગમલા હે જિસમે એક હી પોરેકા માધુર્ય અ તે સમુગત રૂપમે દ્રષ્ટિગોચર હોવા હૈ.'

(કહાની કલા એન્ડ પ્રેમચંદ, પૃ ૧૩) —પ્રેમચંદ

'We might compare the novel to a symphony, and a collection of a short stories to a good concert recital'

—Catherine Ann Porter

(Introduction to A Curtain of Green and other stories)

★

ઉ પ વ ર્ત્વ

રસ્તે સામે મળે સારે ય એ આડો ફટાઈ જતો. મારી તરફ આકર્ષવા દરેક તુસખા હું અજમાવી ચૂકી પણ મારી એકેય કારીને એણે ન ફાવવા દીધી સામે ચાલીને એને ખોલાવવા જવાની તો મારી જગર જ ચાલતી નહોતી.

એમ ને એમ હું ઠીંગરાઈ જતી ચાતી

એક સવારે હું આંખો ચોળતી ચોળતી પથારીમાંથી ઊઠીને જેવી ખારણા બહાર પગ મૂકું લાં મારી નજર આંગણમાં બાધેલી ખાટ ઉપર પડી કીચુડ કીચુડ અવાજ કરતો એ હીચકતો હતો !

આ અણધાર્યા દેખાવે હું ચમકી ગઈ મારાં અતલવ્યગ્ન કપડાંને જરા ઠીકઠીક દરવા હાથ જગા સળવળ્યા ત્યાં તો ઝોઢણી આખી જ નીચે સરી પડી કમખાની કસ ખેચીને બાધવા બહુ ત્યાં કસ જ તૂટીને હેડી પડી નીવિમધને કસવાની હિંમત ન રહી એટલે હું એ જ જગ્યાએ ફસકાઈ પડી

આ બધું એ કેવો નર્ફીટ થઈને તાકી રહેલો ! મને તો એવી ખાઈ ગઈ ! મેં ત્રાંસી આંખે જોયું તો એ ખાટ ઉપરથી ઊભો થતો હતો મારા તો ખાર જ વાગી જશે કે શું એ વિચારે હું ચકુ ન ચકુ એ પહેલાં તો એ જલાગ મારતોડને મારી સામે ઊભો થઈ રહ્યો મેં હવેળીમા મો છુપાવી દીધું પણ મારી કંઠી પરવા કર્યા વગર એણે તો મારું બાવડું પકડીને મને જાણી કરી નીચે સરી પડેલી ઝોઢણી લેવા ખીજે હાથ લાગ્યા ત્યાં તો એ હાથ પણ એણે જકડી લીધો

અને પછી તો એના એ ગાઢ આંધેલો અને ઉખાલ્યાં ચુ મનોથી મારી ઠીંગરાઈ ગયેલી કાયા એવી તો કાળી ઊડી કે મને ન રહ્યું તૂટેલી કસરાળા કમખાનું ભાન કે ન રહ્યું નીવિમધને કસવાનું ભાન મારા આખા દેહનું ઉપવસ્ત્ર જ બાણે એ બની બેઠો !

અન્વનમ્

‘ક્યાં’ મરી ગઈ રમુડી ? કેટલીવાર નાક વાળુ તો ય એનાં લખખણ જૂનવાની નથી મુઈ અની એ ય આવ છ કે આ ધોણલું માઈ છુડું ?

શુ કાધુ બા

મરે એટને હાકિ તારી બા આ તપેની આવી ઉટકાય ? અને આ મારો ચણિયો તો જો જણે હામ્મુ —આવા લૂગા ધોવા કરતાં તો મેં જ પહેરવાં સારાં તને તે કેટલી વખત કહેવું કે કામ કરવું હોય તો સીધી રીતે કરજો નહિ તો નીકળ મારા ધરમાંથી કેાપુ જણે ક્યાંથી આ જૂતને મારે પનારે પાડ્યું છે । એમને તે છે કાઈ શીકર ? સવા રનાં દુકાને જાય તે બપોરે બારએક વાગે આવીને હુમ હુમ ખાઈને જતા રહે પગી તો ઠંક રાતે આઠ-નવ વાગે આવે દી આખો તો મારે જ આ કાજમુખી સાથે માથા મેડવાનાં એમણે આ બચુડી પશુ ડ્રવ ખાઈ ગઈ ધડીવાર પડખામાંથી યે ખસતી નથી

છાસવારે બદનાતી કામવળી સાથેનો દેવકે ? ખેનતો અડધો સ્વગત અને અડધો આ તપુ દિવસથી આવીને પેધી ચર્ધ ગયેલી રમુડી સાથેનો સવાદ ચાલતો હતો ત્યાં તો પાડોશના વકીન સાહેબનો નાનોઆઈ સુનીન રવિવારનો સવા નો સોનેરા શો જોઈને આવી ઊભો રહ્યો વેવકોરમેનતો કકશ સ્વભાવ એ જાણ્યોતો હોવાથી એમને જરા દા પડવાની તળીય અજમાવતો હોય એમ દેવકોગમેન નાની બચુડીને પડખામાં નઈને સૂતાં હતાં ત્યાં આવીને એક નાનકડી ધોડી ઉપર ખેસતાં બે થો

કાગી આ ને અગ્રેજ ફિલમ જોવા નહોતો ગયો પશુ હમણાં હમણાં દર રવિવારે યુ થીએ ટર નાં દાખકા દના વિખ્યાન ચિત્રો આવે છે ને એમાંનું એક વિઘાપતિ જોઈ આ થો કાનન તો એની સદસ ઑફીસ કરે છે ।

યુવાનીના અ માનો અને આવેશો, તરવરાટો અને તાદાત્મ્યો, અતિરેક અને અસહ્યતાઓ ક્યારેક ક્યારેક દેવા વિષમ બની જાય છે એ આ વાર્તાના મીધાસાદા વસ્તુમાંથી આપણને જડી જાય છે આ બધી ખતરનાકતા ન હોય તો એ યૌવન પશુ શાનું કહેવાય ?

હવે જોયો તા । કાનન ને કાનન ।

અરે કાનન તે કઈ છોકરો ઓછો છે ? ત્યારે ?

આ તમારી નીતુ જેવી જ નિખાનસ ને નફરી છોકરી છે એ તો

તે છોકરીનું નામ કાનન હોય ખરું ?

અરે એનું પૂરું નામ તો કાનનમાળા છે આ તમારી નીલાંજનાને બધા કેમ નીતુ કહે છે ।

એ છોકરી તો હાથથી ગઈ છે । એની ફોર્મ એવું રૂક રપાડું નામ પાડ્યું તું પશુ આજકાલની છોકરી મે અક્ષર જણે અને જરાક ટાપગીપ શીખે એટલે નામ પાડુ એમને જૂનવાણી લાગે આ નીતુડીએ ય તે નીલમમાંથી નીનાંજના રાખ્યું — મને તો એ એવું કાગ્યુ લાગે છે ।

પશુ નીતુ ગઈ છે ક્યાં ?

કેમ તારી સાથે ફિલમ જોવા નહોતી આવી ? મને તો એમ કે તમે બેય બનીદનીને સાથે જ ઉપ ક્યાં છો આ તે કઈ રીત છે । સંદેહી જેવડી દીખી આમ રજા કરે એ સારું મહેવાય ? હું તો જાક બોલુ છુ ત્યાં તો મને એ ને એના તાપા ઉધડી જ લઈ નાખે છે મુઈ છે તો મારાથી યે બે આંગળ બિની તો ય હજુ મેનમાઈને પરણવું ગમતું નથી । હજુ તો કહે છે કે એને બીજા બે વરસ દિ હી બાણવા જવું છે અહીંની કોલેજમાં છે નાં સાત વરસમાં તો કેટલાય લગામ ક્યાં ને હવે દિલ્લી સુધી જવા

કૂદી રહી છે એની મા એની જ હાથવૈયામા આપડી મરી ગઈ હશે આ તે શા ગેજ જડીને હેયા-ઉચાળા !'

સુનીલ તો આ બધાંથી ટેવાઈ ગયો હતો એટલે બોલ્યા વિના એમ ને એમ સંભળતો જ રહ્યો છેલ્લા દોઢ વરસથી નીલુના પીરતાલીસેક વરસના આપા નવનીતભાઈએ ભર્યાભોદર્યા ધરને રાગવવાને બહાને નીલુની આનાં અવસાનને ત્રીજે જ મહિને દેવકોરખેન સાથે ધામધૂમથી લગ્ન કર્યા. દેવકોરખેન જેવી સત્તર અઢાર વરસની ગૃહિણીને ધરમાં લાવવા માટે દેવકોરખેનના આપને દેવાને લીધે અચીજી ઘોળતો અટકાવ્યો, ત્યારે જ એમની કમાણીનો કાળો પૈસો બધાને દેખાયો.

દેવકોરખેન કંઈ એવા પીઠ તો નહોતા, પણ કંઈક મોલાદાર ધર, પાસે ઠીકઠીક પૈસો, નવનીત-ભાઈની હાલત અને ચાલતાં જરૂર પડે એવા વડે-વારુ જીવડા એટલે ઉમરમાં નીલુ જીવડો એની આ નવી આને બધાં દેવકોરખેન જેવા માનવાચક તામથી સંબોધતા નવનીતભાઈના ભર્યાભોદર્યા ધરમાં કંઈક પણ ઉણપ હોય તો એ એમની ફાટફાટ થતી અરકચામતને ભોગવનાર વારસદારની નીલુની આ મરી ગઈ ત્યારે પહેલા બોળાની નીલુ પછી સત્તર-અઢાર વરસ સુધી કેટલાયે દવાદાર અને દોરાધાગા પછી પણ બોળાના ખૂદનારનો સભવ ન જ દેખાયો ત્યારે નવનીતભાઈ એક ઉપર બીજીની વેતરણમાં પડ્યા હતા પણ કુદરતને કરવું ને અચાનક એક દિવસ રાતે નીલુની આને પેટનો દુખાવો શરૂ થયો તરત દાકતર વગેરે આવી તો પહેલ્યા, પણ દાકતરોની સલાહ મુજબ એમને આંતરડાનું ઓપરેશન કરવું પડ્યું, ને એ ઓપરેશન પછી એની તો નબળાઈ આવી ગઈ કે આપડા દવાખાનેથી ઘેર આવીને બીજે જ દિવસે મરી ગયા !

નવનીતભાઈને ઠીકરી ગણો કે ઠીકરો, કે બીજું નજીકનું સગું ગણો એક નીલુ સિવાય કોઈ નહોતું

એક તો ધરમાં આ એકનું એક સત્તાન, પૂરતો પૈસો, બીજું કોઈ નાનું મોટું કુટુંબીજન ધરમાં નહિ એટલે નીલુને પૂરતી સ્વતંત્રતા અને સ્વચ્છદત બન્ને સાપડ્યા હતા અને તેમા ય કૉલેજમાં ગયા પછી પોતાની જવામદારીની સમાનતાને નામે એ ખૂબ જ સ્વચ્છદી બની ગઈ હતી બી. એ થઈ ગયા પછી બીજું કંઈ નક્કી ન કરી શકવાને કાગળે એમ એ ની ટર્મ પાલુ ભરવી શરૂ કરી પણ પડેલી જ ટર્મમાં એની વહાલમોઈ માતાના અવસાને બાજુતર બધ કરી દીધું

દેવકોરખેન આઝ્યાં પછી ફરી પાછી એ પડે-લાનાં જ મીઝાજથી પોતાનું સ્વતંત્ર જીવન જીવવા લાગી એક વરસ પછી ફરી એમ. એ ની ટર્મ ભરી અને એની નવી બા દેવકોરખેનને કવરાવતી 'અચુડી' ત્રણેક માસની થવા આવી ત્યાં તો એ એમ એ થઈને દિલ્લીની સ્ટ્રીએને સામાજિક કાર્યની તાલીમ આપતી કૉલેજમાં જવાની પણ તૈયારી કરવા લાગી સુનીલ તો એનો જીગરી દોગ્ત હતો ગામ બહાગના સોસાયટીઓના વિસ્તારમાં આ લોકો નહોતાં રહેતાં એટલે બેનેના પડખોપડખ આવેલા વગ, અને ગામને વધુપડતા લાગતા બેઠિના વળાગીનેડા બધાંને ટીકા કરવાનો પૂરતો ખોરાક આપતા. સુનીલ પણ એના મોટાભાઈના છેલ્લા બારેક વરસના નિસતાન પરજીતર જીવનમાં વહાલમોયા નાનેરા ભાઈ અને એની ભાભીના લાડકડા દિય તરીકે લાડકોડમાં ઉછેરાવાને કાગળે નીલાંજનાથી પણ બે વેત ચડે એવો સ્વતંત્ર ને સ્વચ્છદી બની ગયો હતો એમાયે પાછો એ તો દાકતરી શીખતો હતો ! એમ બી બી એસ. નુ એનું આ છેલ્લું વગસ હતું અને કૉલેજકાળના એકેય વરસમાં દુડી નહોતી લગાવી એટલે એના ધીક્તી કમાણીવાળા ધારાગાત્રી મોટાભાઈની પણ કૃપાદષ્ટિ એના પર કાયમ રહેતી

દેવકોરખેનની પાસે બેઠો બેઠો સુનીલ માંમેટી વગાડી અચુડીને રમાડતો હતો ત્યાં તો પેત્રી 'રમુડી' વળી દેવકોરખેનને ચીડવવા માટે ત્યાં આવી

આ કપાટની કૂચી આનેને વાહણ ઉટકવા આમની લેતી છે

લે કર તારુ મોં કાળુ કહેનાંકને દેવકારમેને કેડે ખોસેને ચાવીનો ઝૂમખો ગમુડી તરફ ફેકતા એવો તો છપ્પકો કર્યો કે સુડી ત્યાં જામી રહેવા આવી હતી છતાં ચાવીઓ લઈને લગભગ દોડતી જ એર ડાનો બહાર નીકળી ગઈ

કાકી તમા ! સ્વભાવ આવો ચીડિયો કેન થઈ ગયો છે ? સુનીલે તો સ્વહારુ બનનાનો ડાળ કર્યો

શુ કડુ બઈલા આ નીનુ તો દી આખો ધરમાં પગ જ દેકવાની નથી કેલેજ કલબ સતિમા સભા ને છેવટે કઈ ન હોય ત્યારે બની એની પીકનીક બાપો મારો અવતાર બસુડીના બાપા તો બે ઘડી મારો પાસે બેસીને વાતેય નથી કરતા મારે તે શુ આ મોટા મુતબાના જેવા ચાર માળના ધરમાં બેઠા બેઠા ધૂપવું ?

ના બેન તમારે શુ કામ ધૂપવું ભેઈએ ? હુ છુ ને આવડી મોટી ધૂણનારી ! છેલ્લા શબ્દ ને પકડી લેતા ઝોરામાં દાખલ થયેની નીનુ જરાક મોખમાં બોલી નીનુ એની સગી બાને તો મઝમી જેવા ધ રેલા નામે બોલાવતી પણ આ નવી બા તો એની મોટીબેન જેવડી પણ નહોતી એટલે સમોવડી બેન જેમ ફક્ત બેન તરફ જ સમોવતી

નીનુ આ સુનીન તો ક્યારનો તારી રાહ ભેઈને બેઠો છે દેવકારમેનની વાણીમાં થયેનું એકાએક પરિવર્તન સુનીલે બરાબર ધ્યાનમાં લીધું

મે તારી કેટની બધી રાહ ભેઈ હતી ? મને તો ખાતરી જ હતી કે આજના બધા મોર્નિંગ શોમાથી નું ફીએરટા જ પસ કરીશ પછી કેમ છેક સાડાદસ સુધી ન આ થો ? બીજો ફરી જાપડી ગયો તો કે શુ ? જણે દેવકારમેનની હાજરી જ ન હોય એમ નીકુ રૂતીલને સમોધીને બોલી રહી હતી

પપુ મે તો કાલે ગતે ધારે આપણે ફરી આવીને છતાં પડ્યા ત્યારે જ વિદ્યાપતિનુ તને નહોતું

કહી રાખ્યું ? કાનનનીએ ફીએફીંગ તો ફરી ફરીને જોયા કરવાનું આમતપ આપે કે એ તુ કેમ બૂલી ગઈ ?

એ દેશી ચિત્રોથી તો હુ કટાણી મઈ છુ અગ્રેજ ચિત્રોમાં આવતું મુક્ત વાતાવરણ ક્યુ દેશી ચિત્ર ખડુ ફરી રાં છે ?

પપુ ફીએરટામાં ક્યુ મુક્ત વાતાવરણ તે જોધુ ? એમાં તો તારા સ્વમાની સ્ત્રીત્વને વારવાર કચડી નાખતુ સ્ત્રીને અવમાનતુ રમાડતુ અને જાતીય મૂખને જગા તુ પુરુષનુ સાવ હનકુ પોરુષ જ દેખાય છે !

તુ તે ૧૭ી હાડ-ચામ ચૂથનારો આવા ઝીણા વિવેચનમાં રમ લેતા ક્યારનો શીખ્યો

તે જ શીખ્યુ છે ને ? એમ એ સુધી આવીને તુ મારી સાથે રોજ માથાઝીક કરતી ક્યારે અટકીતી ?

દેવકારમેન આ બધુ બેસનું બાગવત સર્જક બતા કટાણે તે પહેલાં જ બસુડીની સાથે ઝોરામાં મીઠી વિભા થઈ ગયાં તતાં એ તો નીનુએ જ્યારે સુન લને પેની નાનકડી ઘોડી ઉપરથી હાથ પકડીને ઉઘડી મોઢા ઉપર મેસાડ્યો ત્યારે જ સુનીને જાણ્યું

મનીલ પછી તે પ્રેક્ટિસ માટે ક્યાં નક્કી કયું બહી જ કે બીજે કોઈ ગામ ?

મારે તો કોઈ પ્રેક્ટિસ કરવી નથી મોટા બાઈ યાં બોણુ કમાય છે તે મારે કમાવાની જરૂર પડે ? આપણે તો હાકતર ચઈને વિદેશની એકાદ હાકતરી ડીમી માટે વહેની તકે જાપડી જવું છે !

પછી આપણાં લમનું શુ ?

તુ વળી આવા બંધનમાં માનની ક્યારથી થઈ ?

આ અગ્રેજ ફિલ્મોના બવાડા અને અગ્રેજ નવલોનાં અધણા વાચનથી કટાણીને રતો હવે તો મારે ત્યાં આવતા વિદેશી માસિક-અઠવાલિકા પણ હુ બંધ કરી દેવાની છુ !

‘પસ, આટલું જ છીછરું જ્ઞાન મેળવ્યું એમ એ થઈને? અને હજુ ‘ફીએન્ટા’ નોઈને તો ચાલી આવે છે!’

‘સુનીલ, એમ એ થઈને મેળવવા કરતા અનેકગણું મેં શુભાવ્યું છે એમ મારે આજસુધીનો અનુભવ મને પોઠારી પોઠારીને કહ્યા કરે છે મેં તારામાં એવું કંઈ નથી જોયું છતાં આપણે બે ભેગા મળીને જરૂર કાઈ સુદને નક્કર કામ કરી શકીશું’

‘તારી મારા પ્રત્યેની મમતા માટે મને પુષ્કળ માન છે એટલે જ તું આજસુધી બધાની પાસેથી ડગાતી આવી છતાં મેં તને ક્યારેય ધુતકાની કાઢી ન હતી પેલા સુરેન સાથેના તારા સંબંધને હું એકલો જ જાણ્યો હતાં છતાં તારો પૂરેપૂરો ઉપભોગ કરીને ત્યારે એ અહાંથી નાસી ગયો ત્યારે પણ મેં તો મારી તારા પ્રત્યેની મિત્ર-ફરજ બળવવા ખાતર તને ઑપરેશનમાં મારી બધી મદદ કરી એ ઑપરેશનની આપણા બેમાંથી એકેયનાં કુટુંબમાં ગંધ સરખી થે ન આવી હોય તો એ મારે જ કારણે ને? મેં જ તારી બાનો એપેન્ડીસાઈટીસનો એ વારસાગત રોગ તને આવી પડ્યો છે એ નવનીતકાકાને અને બધાને સમજાવીને ઈપીતાલમાં પણ અમાગ ડ્રોઈસર-ડૉક્ટરે મારા ખાસ આગ્રહથી એ ગર્ભાશયના ઑપરેશનને છુપાવ્યું નહીં તર આજે તારી કેવી કંડેડી દશા થઈ ગઈ હોત?’

‘સુનીલ, તારો એ અહેસાન હું ખૂબી ન જાઉં એ માટે તો આપણે જલદી લગ્ન કરી નાખીએ એમ હું ઇચ્છું છું અને હું ચે છેવટે તો એક સ્ત્રી છું’ મારી પુરુષ વગરની અપૂર્ણતા આજે મને રહી રહીને પણ ડોરી રહી છે અદર અને બહારથી તારા ઉપર મારો હક્ક છે એમ કહેવા કરતાં મારી ઉપર તારો હક્ક વધારે છે એમ કહેવામાં કંઈ વધારે તો હું નથી કહેતી ને?’

‘પણ આવી પહેલ મેં કંઈ હોત તો?’

‘હું તો તારે મોઝેથી એ શબ્દો સાંભળવા

કેટલી બધી આવર હતા? તેં ક્યારેક પણ તાગ શુષ્ક દાકતરી જીવનમાંથી મને એક હરફ પણ આશ્વાસનનો દીધો હોત તો માગ જીવનમાં—જીવનની અરબાદી કરી નાખનારો—સુરેન પ્રવેશી શક્યો હોત?’

‘એ વાતને ઉમેળવાનો કંઈ અર્થ નથી તારામાં રહી રહીને જથ્થાચેવી અપૂર્ણતા તને પુરુષભૂખથી સંતોષવાની હવે લાવી મૂકે એ તો તારા જેવી વિદ્વાનને વરેલી માટે જરા વધુ પડતું ન કહેવાય?’

‘સુનીલ, સ્ત્રી પુરુષ વિના રહેવા પ્રયત્ન કરે, એની સંતાનાવસ્થા એને તેમ દરવા પ્રેરે, છતાં એ ડોર્મિક પણ બહાને પુરુષથી જ સંકળાયેલી રહે છે અને પુરુષમય જ બની જતી દેખાય છે આ હું એક સ્ત્રી તરીકે કહીને મને કે મારી આખી જાતિને હલદી પાડી દેવા માગતી નથી છતાં ખીજ ડોર્મિક પુરુષભૂખી સ્ત્રી તારું જીવન ઉદ્ધારવાને બદલે વેડફી નાખે એવું હું નથી ઇચ્છતી એટલે જ તારો કેડો છોડવા નથી માગતી’

‘એ બધું તો હવે ઠીક પણ મને લક્ષ કરવા જેટલી વિચારની તૈયારી તો કરવા દે હું’ આટલો મુક્ત રીતે સ્વચ્છદે વિહરી રહ્યો છું છતાં મને પણ નીતિ-અનીતિનું જ્ઞાન તો છે જ એ જ્ઞાનમાં જ આજે હું મારી જાતને અણિશુદ્ધ રાખી શક્યો છું’

‘ત્યારે જ તો હું પહેલેથી તને મારો ગાખી શકી છું ને?’

‘નીલુ, એ સંકર્ષ તો જવા જ દેજે જો મારું તારા જીવનમાં એટલું બધું મહત્વ હોત તો સુરેન સાથે તું ચે લપસી પડી ન હોત પણ એ તો યાદ દેવડાવવું જ ન જોઈએ’

‘હા સુનીલ યાદ તો એવું દેવડાવવું જોઈએ કે મારી આખી જિંદગીમાં એ મને ડોરી આવતું છે મારે તો મારી જિંદગીને અંતિમા પૂર્વક કાળમાં રાખવી હતી છતાં હું કંઈ પણ લપસી પડી એનું કારણ તો આજે પણ મને શોધ્યું થે જડતું નથી

મારા એ પતનમાં મોઢા લાગ તો પેની તિનુ—
સુરેનની બેનનો હતો એજો જ મને ફસાવી દીધેલી.

‘આજે તો સ્ત્રી જ સ્ત્રીની કુશળ બની બેઠી
છે ને શુ.

જેટલો પુરુષ પુરુષભવનો છે.

અને સ્ત્રીની સહિનદુતા ય પુરુષમાં કયા હતી.

હવે એ બધી વાતો જવા દે નીતુ તારુ
એમ એ તું પરિણામ આ પે દિલ્લી જઈ આવ
હુ બે વરસ વિદેશ જઈ આવુ આમ મે વસ
આપણે દૂર રહેવાથી મેલિના વિચારમાં ને કઈ
ફેરફાર કે નિઃશ્વર આવવાનાં હશે એ આવી જશે
તારે એટલી ધીજી કેળવવી પડશે

પણ હવે મને મારી જાત ઉપર બરાબો
નથી રહ્યો.

અરે એવું તે હોય કઈ? પ્રેમ વખત પડ્યા
પછી તો બીજી વાર ન પડી જવાની કાગળ એવી
તો ચોવટથી રહે છે.

પણ તું નિદશમાં જઈને મને વીસારે તો નહિ
પાડી દે ને.

એટલો બધો અવિશ્વાસ—અને એ પણ
મારા માટે.

સુનીલ મને દુનિયા આખીમાં એક તારા પગ
જ વિશ્વાસ છે અને અતિવિશ્વાસ જ કોઈનાર
અવિશ્વાસનું કારણ નથી બનતો.

લે હવે ચાલ હડ તો મારે અહાર જમુ કે
તે તો કપડા પણ હજુ નથી બધા સીધી સીનેમાં
માથી આવતીને અદા બેઠી તો ને? સુનીલે નીતુને
હાથ પકડી ઊભી કરતાં કહ્યું

નીતુ પણ ઊભી થતાં બોલી બહાર ક્યાં
જમુ છે?

રવિવારે ય ક્યા લફરા ઓછા હોય છે!
આ અમારી સાથે ભણતી પેલી ક્રિશ્ચિયન સીલ્વએ
હાથે ક્યાં છે એની પાગીમાં આજે બે વાગ્યે જવાનું
આમત્રણ છે? મને ને તને બેયને? ચાલ આવે છે ને?
બધા દાકતરો મળીને મારુ ઓપરેશન તો
નહીં કરી નાખો ને?

હજુ કેટલીક વાગ એ પરેશન કાવતું છે!
સુનીલે હસતાં હસતાં નીતુને ખભેથી પકડી નોરથી
હવાવી અને ઉમેયું ‘હુ માડી તૈયાર કરુ છુ,
તુ તમાર થઈને નીકળ હ.

સી વાની પાર્કીમાંથી બધાં મિત્રો જુદાં પડ્યાં
અને નીતુ સુનીલ પણ ત્યાંથી ફરવાને બદલે ગાડીમાં
દૂર દૂર નીકળી પડ્યાં સજ પડવાને થોડીક વર
હતી વસત પૂરતારમાં ખાલી હતી બન્નેની
પરીક્ષાઓ તાજી જ ગઈ હતી એટલે જરા આનંદ
મેળવવાને છટલા ત્રણેક દિવસથી મેકે સાથે રાજ
દૂર દૂર સુધી ફરવા નીમ્મી પડતાં સુનીલની માડી
હતી છતાં લગભગ મોટે ભાગે ચાલતાં જ નીકળતાં
પણ આજ તો મેકે રંગે ચડ્યાં હતાં રોડાક
દિવસોમાં જ મેકે લાવા ગાળા માટે વિખૂટા પડવાના
હતા એવું મેકેને જ્ઞાન હતું ગાડીનું ઝડપ
બતાવતું મીટર જ્યાં પાસડ અને સિતેર વચ્ચે ઝોલા
ખાવા લાગ્યું ત્યાં તો નીતુ ગભરાટથી કે કાપુજીએ
આવેગની એકદમ સુનીલને બાકી પડી અને સુની
લના અચરાધ હથ પણ ધડીબર માટે રંગીઅરિંગ
ઉપરથી નીતુને પોતાના બાકમાં સમ લવા લખાયા
ન લખાયા ત્યાં તો ગાડીની એ અમ પ ઝડપને તોડી
વછોડી નાખનાર નાગુ આ યુ ગાડી ચાલીસ-પચાસ
ફૂટની ઊંચાઈએથી નાગા સાથે અચકાતી ફૂટતી
નીચે પડતાંની સાથે નીલુ સુનીલની જુવાની પણ
નદની નાખતી ગઈ

★

ઊંમિ-નવગચ્છના અંગેનો કોઈપણ ભાવનો યન યવહાર કરતી વખતે આપના
રેપર ઉપર આવતો આપનો ગ્રાહક નબર લખશે ક્યારેય ભૂલશે નહિ

પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ મહાભૂતો સમસ્ત વિશ્વના બધારણરૂપે પૂર્વે કદપવામાં આવ્યા હતાં હિંદ, મિસર અને ગ્રીસના અગ્રગણ્ય તદ્દિહોએ સર્વ આસ્તત્વ ધરાવતા પદ્ધતિને આ પંચ મહાભૂતોના સમુદાયરૂપે જ વિચાર્યા હતા જુદા જુદા પ્રમાણમાં આ પાંચ મહાભૂતોના સંયોગથી વિવિધ પ્રકારના પદાર્થો ઉત્પત્તિ થતા અને ઑરિગટોલના મત પ્રમાણે આ પંચ મહાભૂતોની વધતટ વડે મર્વ પદાર્થો એક બીજામાં રૂપાન્તર પામતા મનાતા ઑરિ-રોટલના આ મતથી કીમિયાગરો અવળે રરને દોરાયા હતા. તેઓ માનતા કે જેમ વનરપતિ અને પ્રાણીમા જન્મ અને વૃદ્ધિ હોય છે તેમ પૃથ્વીમાંથી નીકળતા પદાર્થો પૃથ્વીમાં ગ્હી આવેા ફેરફાર અનુભવે છે અને જેમ કૌશોટમાથી પતંગિયુ નીકળે છે તેમ સીમું, લોખંડ, ક્વાર્ઝ વગેરે દલકી ધાતુઓમાંથી સુવર્ણનુ રૂપાન્તર થાય છે આ માન્યતાને આધારે સીસામાંથી સુવર્ણ બનાવવા કાઈ પારસમણિની શોધ કર્વી એની તેઓની મહત્વાકાંક્ષા હતી એ જોકે સિદ્ધ ન થઈ અને ૧૯મી સદીના અત સુધી એ એક મૂર્ખાઈમાં જ લેખાઈ, છતાં પણ વીસમી સદીમાં 'રડિયો એક્ટ્રીવી-ટી'ની શોધ પછી એક મૂળતત્ત્વ બીજા મૂળતત્ત્વમાં પરિવર્તી શકે છે એ સય સિદ્ધ થતા કીમિયાગરોનું મન એક નહિ તો બીજે રૂપે ફળીમૂત થયુ વિજ્ઞાનની વીસમી મગની સિદ્ધિઓમા અણુ-પરમાણુના ભીતરનો આવિષ્કાર એક રોમાંચક કથાનકરૂપે આવેખાયો છે

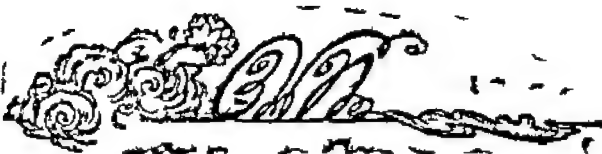
આજનો વૈજ્ઞાનિક જાણે છે કે સર્વ પ્રકારનુ દ્રવ્ય 'પ્રોટોન' અને 'ઈલેક્ટ્રોન' નામના બે પ્રકારના વિદ્યુત્ત્રય કણોનુ બનેલુ છે જગતમાં અગ્નિત્વ ધરાવતા હર મૂળતત્ત્વોની આનરિક રચનામાં પ્રથમ અણુ-ઓનો સમૂહ અણુમાંથી પરમાણુ અને પરમાણુની અદર સૂર્યમંડળની જેમ પ્રોટોનરૂપી કેન્દ્ર-સૂર્યની આસપાસ પરિભ્રમણ કરતા ઈલેક્ટ્રોનરૂપી ગ્રહો શોધાયા છે એવી કલ્પના કરીએ કે પરમાણુના

વિજ્ઞાનમાં માનવી આજે તો એટલી હદ સુધી આગળ વધ્યો છે કે અણુના પરમાણુઓ પણ એથી પૃથક્કરણ પામ્યા છે એ અણુ અને પરમાણુની વૈજ્ઞાનિક વિવેચના કરતો એ વિષયના અધિકારી લેખકનો આ લેખ અભ્યાસીઓ જરૂર આવકારશે

કેન્દ્રસ્થ બીજને સૂર્યમંડળ જેટલું વ્યાપક કરવામાં આવે તો પરમાણુની અદગ્તો હેલ્ડો ઈલેક્ટ્રોન ૩૬ લાખ માર્કસ દર આવેલા પ્લુટોના ગ્રહ સાથે સર-ખાતી શકારો આપણા આકાશ જેવુ પરમાણુની અદર પણ પ્રોટોન અને ઈલેક્ટ્રોન વચ્ચે આકાશ અવી રહેલું છે

આધુનિક યુગના રસાયણશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં અણુ-પરમાણુ વિશેનુ ચોક્કસ મતવ્ય મહાન રસાયણ-શાસ્ત્રી જ્હાન ડૉલ્ટને ઈ સ ૧૮૦૭ માં ક્યુ-હલું તેના મત મુજબ કાઈપણ દ્રવ્યનો પરમાણુ એટલે તે દ્રવ્યને લાગતા જે નાનામાં નાનો કણ શેષ રહે તે, અને તેનુ ત્યાગ પછી ભજન થઈ શકે નહિ આવા પરમાણુઓના જોડકાં પણ હોઈ શકે, ત્રણ પરમાણુઓ પણ જોડાઈ શકે, તેથી વધુ પણ જોડાઈ શકે પરમાણુઓ જોડાઈને એક અણુ ઉત્પન્ન કરે દૃષ્ટાન્ત તરીકે પાણીની અદગ હાઈડ્રોજન અને ઑક્સિજન નામના બે તત્ત્વોનો સમાવેશ થએલો છે, તેમાં બે પરમાણુ હાઈડ્રોજનના અને એક પરમાણુ ઑક્સિજનનો સયુક્ત થયો હોય છે આ પરમાણુઓની સખ્યા દર જેટલી છે એટલે જગતમાં દર મૂળતત્ત્વો અસ્તિત્વ ધરાવે છે પરંતુ આ યુગના—વીસમી સદીના—વિજ્ઞાનને પ્રમાવે અણુ ઓના પાર્થિવ ભજકાએ આગળ વધીને ૯૩, ૯૪ ૯૫ અને ૯૬ સુધીના અકાવાળાં તત્ત્વોની શોધ કરી છે.

૧૮૫૯માં પ્લકરે શોધેલાં ક્રેસોલ કિરણો, ૧૮૯૫માં

૧૯૨૬માં શોધેનાં એક્સ કિરણો અને ૧૯૮૬માં બેક્ટન તથા ક્યુગિ દ્વપનીએ કરેલી રેડિયો એક્ટિવિટી સંબંધી શોધોને પરિણામે દરેક પરમાણુ વિદ્યુતમય છે એ સત્ય વર્ત્તાનિકાએ નિપાદન ક્યુ હવે દરેક પરમાણુની અદ્ય સરખા પ્રમાણમાં પૉઝીટિવ અને નેગેટિવ વિદ્યુતનો સમાવેશ થઈ રહેલો છે પૉઝીટિવ ઇલેક્ટ્રોસીટીના વજન વિજ્ઞાનની ભાષામાં પ્રોટોન કહેવાય છે અને નેગેટિવ ઇલેક્ટ્રોસિટીના કણને ઇલેક્ટ્રોન કહેવાય છે ૧૯૫૮માં પ્લકરે શોધેના કથોડ કિરણો આ ઇલેક્ટ્રોનોનો જ સમુદાય હતાં એમ પાઠગથી સ્પષ્ટ ને ને ટોમસને સિદ્ધ કર્યું હતું વિદ્યુતનો પ્રવાહ એટલે બીજું જ નહિ પણ આ ઇલેક્ટ્રોનોનો જ પ્રવાસ છે દરેક પરમાણુમાં પૉઝીટિવ વિદ્યુત એક બીજા અર્થાત્ યુક્લીઅસ રૂપે કે દ્રવ્ય થયેલી છે પરમાણુની બે ૨ જેમ પ્રોટોનની સંખ્યા વધારે તેમ પરમાણુનું વજન પણ વધારે હાઈડ્રોજનના પરમાણુમાં એક જ પ્રોટોન સ્થિત થયેલો કે આ મધ્યસ્થ બીજીની આસપાસ ઇલેક્ટ્રોનો હુદી ગુદી કક્ષાઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે

બધા મૂળતત્ત્વોમાં સોડી હ કે હાઈડ્રોજન છે હાઈડ્રોજનના પરમાણુનું વજન એટલું બધું ઓછું છે કે દર્શાવના ચિહ્ન પછી ગ્રેવીસ મીડી મૂકી ૧૭ મૂકીએ તેવતા આમ જેટલું તે થાય છે ધન્ય ઉજ્જ્વલ માને અને એક વાતાવલ્ય જેટલા હવાના દબાણમાં જની સંખ્યાને ૨૩ વખત ગુણીએ એના બધા પરમાણુઓ એક નામ હાઈડ્રોજનમાં ભેગા છે

હાઈડ્રોજનના પરમાણુમાં એક પ્રોટોન અને એક ઇલેક્ટ્રોન હોવાથી બે તેમાંથી એક ઇલેક્ટ્રોન દૂર કરીએ તો બાકી પ્રોટોન અથવા પૉઝીટિવ ઇલેક્ટ્રોસીટીનો એકમ—યુનિટ—રહે પ્રોટોનનું વજન હાઈડ્રોજનના પરમાણુ જેટલું જ લઈ શકાય દર્શાવના ચિહ્ન પછી ૨૭ મીડી મૂકી ૮ મૂકીએ તેવતા આમ જેટલું વજન ઇલેક્ટ્રોનનું હોય છે બીજી રીતે કહીએ તો ૧૮૫૦ ઇલેક્ટ્રોન બરાબર ૧ પ્રોટોન થાય

હાઈડ્રોજન પછી બીજું હલકામાં હલકું મૂળતત્ત્વ હીલિયમ છે હાઈડ્રોજનની સરખામણીમાં તેનું વજન ૪ છે ત્યાં પછી લિથિયમ બેરિલિયમ બોરોન વગેરે મૂળતત્ત્વો ક્રમશઃ આવતાં જાય છે કારણે આપણે બધાં મૂળતત્ત્વોને તેમના પરમાણુઓના વજન પ્રમાણે ગોઠવીએ આવી રીતે કરેના મૂળતત્ત્વોના વિયાસમાં પહેલો હાઈડ્રોજન બીજો હીલિયમ ત્રીજો લિથિયમ અને છે તો—૯૨ મો—સોથી બારે યુરેનિયમ આવશે હવે આપણે દરેક મૂળતત્ત્વને નંબર આપીએ આ નંબર ને પરમાણુઅંક—ઑગે મિક નંબર—કહે છે આ પ્રમાણે હાઈડ્રોજનને પહેલો નંબર હીલિયમને બીજા નંબર લિથિયમને ત્રીજો નંબર અને છે ને યુરેનિયમને બાવજો નંબર મળશે આપણે જોયું છે કે દરેક પરમાણુની અદ્ય એક સૂચક=યુક્લીઅસ-સન=ની આસપાસ ઇલેક્ટ્રોનરૂપી મહો પ્રદક્ષિણા કરે છે પ્રથમ તો આપણે હાઈડ્રોજનનો જ પરમાણુ લઈએ તેમાં સરખા પ્રમાણમાં પૉઝીટિવ અને નેગેટિવ વિદ્યુત હોવાથી—એક પ્રોટોન અને એક ઇલેક્ટ્રોન—પરમાણુ સંગ્રહીતે અવિદ્યુતિ—ઈલેક્ટ્રીકલી ન્યુટ્રલ—રહેતો તે પ્રમાણે હીલિયમના પરમાણુમાં મધ્યસ્થ ૨ પ્રોટોન (કારણ કે તેનો પરમાણુ અંક ૨ છે) લિથિયમમાં ૩ અને યુરેનિયમમાં ૯૨ પ્રોટોનોની કલ્પના કરી શકાય છે આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે

કોઈપણ મૂળતત્ત્વનો પરમાણુ અંક—ઑગેમિક નંબર—તેના પરમાણુની અદ્ય કેન્દ્રસ્થ થયેલા પ્રોટોનની સંખ્યા જેટલો છે

વળી કોઈપણ આખો પરમાણુ વિદ્યુત મય હોતો નથી તે ઉપરથી એમ પણ નક્કી થાય છે કે પરમાણુની અદ્ય જેટલા પ્રોટોન સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેટલા જ ઇલેક્ટ્રોન કે સૂચની આસપાસ સ્વતંત્ર કક્ષાઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે અર્થાત્ કે દ્રવ્યનો જેટલો પૉઝીટિવ ચાર્જ હોય છે તેટલો જ આસપાસ ફરતા ઇલેક્ટ્રોન સમૂહનો નેગેટિવ

ચાર્જ' હોય છે આવી રીતે હાઈડ્રોજનમાં એક, હીલિયમમાં બે, લિથિયમમાં ત્રણ અને યુરેનિયમમાં બાણ્ડ ઈલેક્ટ્રોનમટ્રહો કેન્દ્ર સૂર્યની અસપાસ પ્ર-ક્ષિણા રૂર છે

હવે આપણે હીલિયમ ઉપર જરા વધારે ધ્યાન આપીએ હીલિયમના પરમાણુનુ વજન ૪ છે (એટલે કે હાઈડ્રોજનના પરમાણુ કરતાં તેનુ વજન ચાર ગણુ છે), પણ એકવાર કલા મુજબ તેના કેન્દ્રસ્થાનમાં તો બે જ પ્રોટોન છે ! અહીં જ મુશ્કેલી ઊભી થાય છે આપણને કહેવાનુ મન થાય છે કે હીલિયમના બીજની અંદર બે પ્રોટોન હોઈ શકે જ નહિ, કારણકે તેમ થાય તો તેના પરમાણુનુ વજન બે થાય, જ્યારે વાસ્તવમાં તેનુ વજન ૪ છે (ઈલેક્ટ્રોનનુ વજન એટલુ ઓછુ છે કે તેને ન ગણીએ તો પણ ચાલે) આ મુશ્કેલીનો તોડ પણ વિજ્ઞાનીઓએ કાઢ્યો છે કેન્દ્રસ્થ બીજની અંદર કકત પ્રોટોન જ હોતા નથી પરમાણુના વજન અનુસાર તેની અંદર બીજા કેટલાક પ્રોટોન તેટલા જ ઈલેક્ટ્રોન જેડે જડાએલા હોય છે હીલિયમના બીજમાં-આવી રીતે ચાર પ્રોટોન અને બે ઈલેક્ટ્રોન હોય છે એટલે કે બે પ્રોટોન ઉપરાંત તેની અંદર બીજા બે પ્રોટોન અને બે ઈલેક્ટ્રોનોત્રાં દ્વ સમા ચેલાં હોય છે આમ કુલે પોઝિટિવ ચાર્જ તો એક જ સરખો રહે છે પણ પરમાણુનુ વજન ૪ થાય છે. અર્થાત્ હીલિયમનુ બીજ ચાર 'પ્રોટોન' અને બે 'ઈલેક્ટ્રોન'નુ બનેલુ છે આ હીલિયકના બીજને 'આલ્ફા-કણ' કહેવામાં આવે છે એમ માનવામાં આવે કે છે કેન્દ્રસ્થમાં પ્રોટોનો આલ્ફા-કણ રૂપે જ આવી રહેલાં હોય છે

પરંતુ આ તો જ્યારે મૂળતત્વનુ વજન પૂર્ણાંકમાં હોય ત્યારે જ બને કેટલાક મૂળતત્વો જેવાં કે ક્લોરિન, નિયોન, ઓમિન વગેરેનું વજન અપૂર્ણાંકમાં છે, તેમનું શુ ? આ પ્રશ્નને એવો ઉત્તર છે કે એક જ મૂળતત્વના જુદા જુદા પરમાણુઓનું વજન

અગળુ નથી અને પરમાણુનુ નક્કી કરેલુ વજન ગયા પરમાણુઓના વજનનું અગેશ વજન છે વિજ્ઞાનની પાંખાપામાં એક પરમાણુ અકવાળાં પણ જુદા જુદા પરમાણુ વજનના મૂળતત્વોને 'ચાર્જસોટાપ્સ' કહેવામાં આવે છે. આમ ઓક્સિજનના કેટલાક પરમાણુઓનુ વજન ૧૬ હોય તો કેટલાકનુ ૧૭, નાઈટ્રોજનના કેટલાક પરમાણુઓનુ વજન ૧૪ હોય, કેટલાકનુ ૧૫ પણ હોય ક્લોરિન જેનુ પરમાણુ વજન ૩૫-૪૪ નક્કી થયુ છે તેના કેટલાક પરમાણુઓ અપના અને કેટલાક ડડના વજનના માલુમ પડયા છે આ વાત અંગ્રને પ્રયોગદ્વારા મિલ્ક કરી બતાવી છે અંગ્રેજે વિચાર કરતા જણાશે કે જુ ! જુદા પરમાણુ વજનવાળા પણ એક જ પરમાણુ અકવાળાં મૂળતત્વોના પરમાણુઓ એકબીજાથી ફક્ત કેન્દ્રસ્થ બીજના જડાએલા પ્રોટોનની સખ્યાના જ જુદા પડશે નબ ૧૭ ક્લોરિનના પરમાણુઓ પોતાના બીજમાં (૩૭-૧૭=) ૨૦ ઈલેક્ટ્રોન-પ્રોટોનના દન્દ ધરાવતા હશે અને કેટલાક (૩૫-૧૭=) ૧૮ ઈલેક્ટ્રોન-પ્રોટોનના દન્દ ધરાવતા હશે. પરંતુ અને પ્રકાગ્ના પરમાણુઓનાં અહોરૂપે રૂતા ઈલેક્ટ્રોન ૧૭ જ હશે રાસાયણિક ક્રિયાઓમાં આ બહાગના ઇમે ક્ટ્રોનો ભાગ લેતા હોવાથી ક્લોરિનના બધાય પરમાણુઓ અરબી રીતે જ વર્તે છે

આ તો પરમાણુઓના ભીતગની બહારથી પરીક્ષા થઈ પરમાણુઓને ભેદીને તેનુ બરેખર રહસ્ય ખુલ્લુ કરવાનો સૌથી પ્રથમ યશ રૂમિયજની જગપ્રસિદ્ધ ટુવેન્ડીશ લેબોરેટરીના રાયરેક્ટર લોર્ડ મ્થર્ફડને શણે જાય છે રેડિયો એક્ટીવીટીના અભ્યાસ પછી ર્થર્ફડને એમ લાગ્યુ કે કેન્દ્ર આલ્ફા-કણ જેવા પ્રખર ગલથી પરમાણુના સૂર્યને ભેદી શકાય આલ્ફા-કણમ પરમાણુને ભેદવાની અતિ તીવ્ર શક્તિ છે ઔથી પ્રથમ તો તેમણે નાઈટ્રોજનના પરમાણુને ભેદીને તેમાંથી એક પ્રોટોન મેળવ્યો અર્થાત્ આપણને નાઈટ્રોજનમાંથી હાઈડ્રોજન મળ્યો આલ્ફા-કિચ્છોના પ્રહાર સામે હીલિયમ, લિથિયમ કાળન વગેરે હલકાં

વજનવાળા પરમાણુઓએ તટસ્થતા નળવી છે તેમને બે । માટે એ ડીય લેબોરેટરીના જ ડૉ વૉટન અને ડૉ કૉક્રોફ્ટ પ્રોટોનનું શસ્ત્ર વાપરીને સફળ રૂપે રધરફડનો પહેલો પ્રયોગ ૧૯૧૯માં થયો હતો બીજો વૉટન-કૉક્રોફ્ટનો પ્રયોગ ૧૯૩૨ માં થયો હતો ગ્રધરફડનો પ્રયોગ એટલે

એક પરમાણુનો બીજ-સૂચ + આ ક્ષ પ્રિણુશ્ત્ર
= બીજ પરમાણુનો બીજસૂચ + પ્રોટોન
અને વૉટન અને કૉક્રોફ્ટનો પ્રયોગ એટલે

એક પરમાણુનો બીજ-સૂચ + પ્રોટોનાશ્ત્ર =
બીજ પરમાણુનો બીજસૂચ + આદર્શ-કણ

૧૯૩૨નો વિજ્ઞાનનો બીજો મહાન વિજય પરમાણુની અદર રહેલા યુટ્રોનની શોધ હતી જ્યારે એરિલિયમને આ ક્ષ-કિરણો વડે બેદવામાં આવે છે ત્યારે મેગ્નિયમમાંથી એક નવા જ નકારના કિરણો ઉત્સર્ગ પમે છે આ કિરણોની બે નક્કિત બીજા કોઈ પણ કિરણોના કરતાં વધારે છે એટલે રધરફડની લેબોરેટરીમાં આ કિરણોનો અભ્યાસ કરી પહેલવહેતુ નરે કયુ કે આ યુટ્રોન કિરણો છે ઇલેક્ટ્રોનને પ્રોટોનની ધણી પામે આવેનો આપણે ધારીએ તો આપણી આગળ યુગનનુ તા શ મિત્ર પડુ થાય એનુ વજન પણ લગભગ પ્રોટોન જેટલુ છે યુગનની શોધ પડી જે એક વાન મોસ્ટસ થઈ તે એ હતી કે બીજ-સૂચમાં પ્રોટોન અને ઇલેક્ટ્રોન યુગનરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવે છે યુટ્રોન ॥ ઉમ ૧૧ પરમાણુ અંકમાં ફેર થયો નથી પરંતુ પરમાણુ વજનમાં પ્રમાણ થાય છે એટલે કે ત યુટ્રોની સખ્યામાં જુદા પડતા મુગતત્વો એકબી નના આધારે ૧૫ હોય છે

હજુ પણ પરમાણુના બીજરમાં એક વસ્તુ છૂપા થેતી હતી તેની શોધ ૧૯૩૩માં ખ્વેકેટ અને ઓક્રિય

આનિનિએ મરી વિજ્ઞાનનો ત્રીજો મહાન વિજય સિદ્ધ મ્યો આ શોધ પોઝીટ્રોન એટલે કે ઇલેક્ટ્રોન જેટલા જ વજનવાળા પોઝીટિવ ચાર્જની હતી એ ડરસને અમેરિકામાં પણ આ જ શોધ કરી

પ્રોટોનાશ્ત્રોને ઉત્પન્ન કરવા માટે વૉટન અને કૉક્રોફ્ટે શોધુ હતું તેના કરતાં તદ્દન નવીન પ્રકારનુ યત્ર અમેરિકામાં ૧ લૉરેન્સે બનાયુ આનુ નમ સાયકલોટ્રોન આને સિદ્ધાન્ત એવો છે કે વિદ્યુતના બળવાન ક્ષેત્રમાં કોઈ પરમાણુ મૂક્યો હોય તો તે વતુલાકારે પ્રવાસ રશે આ પરમાણુપરના ચાર્જ અને તેના વજનના પ્રમાણમાં વતુલાનનુ કે મોટુ થશે વળી નિર્ણિત સમયે જેમ નિયમને ધક્કો આપવાથી તેની ગતિ વધારી શકાય છે તેમ આ અણુને પણ વિદ્યુતના ચાર્જ આપવાથી તેનુ જોર કમથ ધણુ વધારી શકાય છે ૧૯૪ માં એક રાસસી કદનુ સાયકલોટ્રોન સાનક્રાસિમ્કોમાં તયાર કરવામાં આયુ છે અને તેની શક્તિ દસ કે ૧૫ ઇલેક્ટ્રોન વોલ્ટ જેટલી છે તેના યુગનનુ વજન ૪૦ ટન જેટલુ છે અને યુગનના છાઓનો વ્યાસ ૧૮૪ ઇંચ છે

ન્યુટ્રોન ગમે તે પદ્ધતિને ભેદી શકે છે પ્રહાર કયા પડી યુટ્રોન બીજ પરમાણુઓ સાથે આત્મોત થઈ પોતાનુ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હુપ્ત કરે છે એટલે એક નવા મુગતત્વનો જન્મ થાય છે અણુશાસ્ત્રની રચનામાં યુરેનિયમના એક આઈસોટોપ પર યુટ્રોનનો પ્રહાર કરવાથી અણુવક પ્રક્રિયાની એક સાક્ષ્ય પેદા થાય છે જેમાં એકમાંથી અનેક ન્યુટ્રોનો જ મ પામી એટની બધી ઉબ્જુતા ઉત્પન્ન કરે છે કે તેને એકસો અમજ અશ જેટલા ઉબ્જુતામાંન સાથે પેાગ થાય આ છે અણુ પરમાણુના વિજ્ઞાનનો આછો ચિતાર x

x મુબધ આકાશવાણીના સદ્ભાવથી

અખાઠ માસની વીજળી જેવો એની આખોનો ચમકાર હતો એના માની હોઠા જ્યારે ફરકતાં ત્યારે કામદેવના તીર છૂટતાં એ તીર પ્રેમીજનોના હૃદયને ભેદી નાખતા એટલું જ નહિ પણ એ ધા કદી રૂઝાતા નહિ. એ ધાયલ હૃદયો ઉપર કલ્પિતો પેટ્રાના મદ અને મસ્તીના સાગરના મોજા ફેલાતા અને એ હૃદયના ધાર્માં એ સાગરના ક્ષાર લેવાતા એના પ્રેમમા પડેલો આખરે રીઝાઈ, રીખાઈ, બૂખઈ શેકાઈને કા તો વિષધર સર્પના ડખ સહી છૂટતો કે કા તો નાઈલના મગરોનાં વિકરાળ જડખામા લચકાઈને પૂરો થતો.

મોહ વસ્તુ જ એવી છે મોહમાં પડેલા માનવીમા અને પત ગિયામા કશો જ ફરક નથી. આ ભવ્ય રમણી ખરેખર રસની મદાનદી હતી ઈશ્વરની અપાર માયા હતી જીવનની જીવલેણ મહિરા હતી.

કલ્પિતો પેટ્રાને “નાઈલની નાગણી” તરીકે ઓળખવી વધારે સુગમ છે ખરેખર એના પ્રેમનો ડખ વિષધર નાગણીનો ડખ હતો એ ડખ માનવીને મૂર્છિત કરે, લાન બૂલાવે, બુદ્ધિ હરે, અવશ કરે, અધ કરે, દીન અને દુખી કરી અકાળે મૃત્યુના મોમાં હોમી દે.

ભલભલા ધર્મગુરુઓ, પ્રધાનો, રાજપુરુષો નયન બાણથી વીધાના, એના હોઠોના લોહચુ ચક્રથી ખેચાતા અને ધડીના છઠ્ઠા ભાગમા મોહના ગારામાં ઊંડા ઊતરી પડતા. એના લુન્પાશમા વીટાએલો કેઈ આત્મા છૂટી શકતો નહિ એ પાશમાંથી છેડવે દયાળુ ચમદેવજી એને છોડાવી શકતા.

કલ્પિતો પેટ્રાના મોહના વારિમા જેમ અનેકા ધસકાઈ ગયા તેમ રામનો મહાન નેતા જીવીઅસ સીઝર પણ ધસકાઈ ગયેલો મિસરને જીતવા નીકળેલો સીઝર મિસરની રાણીથી જીતાઈ ગયો. કલ્પિતો પેટ્રાના શસ્ત્રો સીઝરના શસ્ત્રો કરતાં વધારે અપ્રીત હતા.

મદનની મહાચૂડમાં મસ્તીથી સદા ડોલતી મિસરની મશહૂર મહારાણી કલ્પિતો પેટ્રાનો જગબહોર પ્રેમકિસ્મો ત્યાગથી કેવો ભરપૂર હતો એ ફીમિયાગરો જેવા યશસ્વી કલમચિત્રોના કસબી બહીં રજૂ કરે છે પ્રેમીઓનાં જીવન કરતાં પણ ઊજળું એમનું મૃત્યુ હોય છે !

રાત્રિનો સમય હતો સીઝર પોતાના તથુમાં સતોષથી ખેડો હતો, અધકારમાંથી એક માણસ એક સુદર શેતર જીતો વીટલો લઈને સીઝરની પાસે આવ્યો.

“હજુર સુંદર દરી છે”
‘જા જા આ દરીમાં કઈ માલ નથી’
‘હજુર હું ઉકેલીને ખતાવું’
“ઠીક ખતાવ”

પેલાએ વીટલો ઉકેલ્યો વીટલામાંથી એક રૂપ-સુંદરી નીકળી.

સીઝર માટે કહેવાતું કે “તે આવ્યો, તેણે જોયું, તે જીત્યો”

પણ આ વખતે તે ખોટું પડ્યું. “તે આવ્યો, તેણે જોયું તે જીતાયો”

સીઝરનો પ્રતાપ પ્રેમને વશીભૂત થઈ ગયો કલ્પિતો પેટ્રાએ સીઝરનો પ્રેમ લીધો, લૂટચો પરતુ પોતાનો પ્રેમ તેણે સીઝરને આપ્યો નહિ કલ્પિતો પેટ્રાનો સીઝર પ્રત્યેનો પ્રેમ રાજરમત હતી. તેનાથી તેણે પુત્ર મેળવ્યો જે ટોલેમી ચૌદમાને નામે જાણીતા થયો પણ સીઝર ગયો, અને ગયો તે ગયો રામના રાજકારણમાં તે એવો તો પરાવાઈ ગયો કે કદી પાછો ફર્યો નહિ.

પરતુ જે મોહથી વીધે છે તે આખરે મોહથી વીધાય છે.

થોડાં વર્ષો વીતી જાય છે.

સમીપધાના શાંત તેજ નાઈલના પાણીને રમાડી રચા હતા એ પાણીમાં એક સુદર નૌકામાં નાઈલની નાગથુ પોતાના કોઈ પ્રિયતમની સાથે મેં જ કરતી વિહરતી હતી

એના શરીરે માત્ર એક પાણી જેવું પારદશ્ય રેશમી વસ્ત્ર હતું એની દાસીઓ એને મુનાયમ પખા ઓથી પવન દાળતી હતી અને ખી- દાસીઓ નાવને હનેસા મારતી હતી એક કોકિનકઠી દાસી વીજામાંથી સંગીત છોડતી હતી આજુની મુરાલીમાંથી કીઓપેટ્રા દિલ ભરીને શરાબ પીતી હતી અને પોતાના પ્રેમી નવયુવાનને પીવડાવતી હતી શરાબના ધુટડાની ઝેકાદ પીયકારી તે પેલા યુવાનની આંખોમાં મારતી હતી અને તેના માથાના વાળ ખેંચી એની સાથે વગી મનમાં યો પ્યાર પણ કરી લેતી હતી

તેવામાં પાથીઆના પ્રદેશને જીતવા આવેના રામન સૈનિકો એક ઠાંડે જમા થયેલા જોયા તે સૈનિકોના અગ્રે એક પ્રચંડ વ્યક્તિ ઊભી હતી તેનું શરીર તાંબા જેવું હતું પ્રચંડ બળિયો તેજસ્વી આખો ધાટીનું મો અને વિવાસી હોઠ કલીઓપેટ્રાની નજરે પડ્યા

એ આકૃતિથી નાઈલની ઉવચી મોહિત થઈ પોતાની પાસેના યુવકને લાત મારીને તે ટટાર થઈ અને પેલા સર્વાંગસુદર યુવાનને તરસી આપે જોવા લાગી તે યુવાનની છટા અને દેખાવ અને માદનદમો હતો એણે કીઓપેટ્રા ત ક્ સ્થિર દષ્ટિ ફેંકી અને પછી ખેપરવાઈરી પોતના સૈનિકો સાથે ચાલવા માડ્યું અને પાછું સરખું પણ જોયું નહિ

તે યુવાન સેનાપતિનું નામ એ હતી પાર્થિઆ જીતવા તે રામન સૈનિકો લઈને નાઈલના ઉત્તર કિનારે પડાવ નાખી પડ્યો હતો તે રસિક લપટ હતો મદિરા અને માતુની બનેલો શોખીન હતો પરંતુ બેમાંથી એકનો તે યુનામ નહોતો બને તેના મુલામ હતા સ્ત્રીઓને તે મળતો પ્રેમ કરતો અને વિસરી જતો બતકના શરીર ઉપર જો પાણી ટંકે તો એન્ટનીના હૃદયમાં પ્રેમ ટકતો તે તો વિજેતા

હતો અને સ્ત્રીઓને પણ વિજયની જૂમિ ગણી જતી મોગવી જતો રહેતો સ્ત્રીઓના હૃદયના ચૂરેચૂર થઈ જતા

તે રાત્રે કલીઓપેટ્રા ઉંડી નહીં એનું હૃદય પેના યુવાનમાં યોગી મધુ હતું એના અંગે અમતે અનગ ખેંચી રહ્યો હતો અને હોઠ સૂકાતા હતા એનો જાતીમાંથી બેના ઉન્નવાસ નીકળતા હતા

તેણે એ દનીની લાજ મેગવી તેનો પીઠે પકડ્યો

એક ભવ્ય ગતિએ કીઓપેટ્રા પોતાની સહચરી સાથે એ દનીના તણમાં આવો મો ઉપરનું અથળ દૂર કરી હસતે મોઝે અને પ્રેમ ભરપૂર નેત્રે તે એ દનીને જોવા લાગી

કાણુ હો તમે? આશ્ચર્યથી એ દનીએ પૂછ્યું
'એક ઘેની સ્ત્રી ધણા જ ધીમા અવાજે
તેણે કહ્યું એનો આખો એણે એ દનીની આંખોમાં પાવી દીધી

ઘેની સ્ત્રીઓ માટે મને સમય નથી
ધીમે ધીમે દસતા કલીઓપેટ્રાના હોઠ વિવાદથી
તીવ્ર પડ્યા એની આખોના ખૂણાઓમાંથી પાણી ઉભરાયું

ફરી કહું કે ઘેની સ્ત્રીઓ માટે મને સમય નથી હું સનિક છું અને રામન સૈનિક છું મારી નેમ પૃથ્વીને સર કરવાની છે ચાલ્યા જવ

એ શબ્દોમાં પોનાદની શક્તિ હતી અને જર કની ઠડક હતી

કલીઓપેટ્રા ઢગનો થઈને બેસી ગઈ એની આખમાંથી જાણે નાઈલની એક નહેર નીકળવા લાગી
રામન સૈનિક રામન સનિક મોટા રામન સનિક ના જોયો હોય તો લે પડેલીને લાત માર તારા પગ આગળ મિસર ને મિસરની રાણી બને પા છે તારું અભિમાન સતોષ"

એટલું વૂટતે અવાજે હુસકા ખાઈ બોલીને કીઓપેટ્રા એ દનીના સામું અસહાય વદને જોઈ રહી એના રાતા ચોળ લોચનોમાંથી પ્રેમની જવા

ળાઓ નીકળતી હતી. દિગ્મૂઢ એન્ટની તે એકી ટશે
જોઈ રહ્યો તેને કલીઓપેટ્રાના મુખ ઉપર પ્રકૃતિ
દેવીની અગાધ શક્તિનું લાન થયું તેણે એ તેત્રોમાં
જીવનમાં પહેલી જ વાર પ્રેમનો અખૂટ સાગર જોયો

ચાર આંખો નારે એક થઈ ગઈ ત્યારે અને એ
એકબીજાના હૃદય જોઈ લીધા

એક મહાન સૈનિકની અદાથી તેણે નાઈલની
રમણીને ઊભી કરી તેના આંસુથી ભીજાએલા કપોલ
ઉપર એન્ટનીનો વિશાળ પન્ને પ્રેમથી દબાવ્યો અને
એ બીનો પન્ને એણે એકાગ્રતાથી જોયા કર્યો

‘આ . પ, મિસરનાં. ગસી !’

‘ના હું એન્ટનીની દાસી’

‘ના, ના, આવો, પધારો’

પણ કલીઓપેટ્રા બેસતી નથી

‘એન્ટની, મે મારું હૃદય તને આપ્યું નથી,
તે તે ખૂટવી લીધું છે મે કદી કોઈને મારું હૃદય
રાજ ખુશીથી આપ્યું નથી કાંઈ તે છીનવી શક્યો
નથી. આજે તે તે ખૂટવી લીધું છે એ હૃદય હમેશા
તારી પાસે જ રહેશે તું મને લાત મારીને કાઢી
મૂકીશ તો હું જઈશ પણ મારું હૃદય હવે મારી
સાથે નહિ આવે હું જાણુ છું કે હું છૂટાવા
આવી છું

તે રાત્રે કલીઓપેટ્રા એન્ટનીની પામે જ રહી
તેણે આખી રાત વીણા વગાડી અને એન્ટનીને
ધ્યાર કાઢ્યા એન્ટનીને ખાતરી થઈ કે કલીઓપેટ્રા
સામાન્ય રૂપસુંદરી નહોતી સાક્ષાત પ્રેમદેવી હતી

નિદ્રામાં પહેલી જ વાર આ બે આત્માઓએ
પ્રેમનો દિવ્ય અનુભવ કર્યો

કલીઓપેટ્રાને પ્રેમના પ્રાણવાયુથી જનન સ્વપ્ન
અનેમા એન્ટની જ દેખાવા લાગ્યો એના કાણુજીવી
મોજમજીમાં પ્રેમની ઉખા ફેલાઈ

એન્ટનીને આપુ જગત કલીઓપેટ્રાની કાકીઓ
રૂપે દેખાવા લાગ્યું. એણે નક્કી કર્યું કે કલીઓપેટ્રા
એ જ ઈશ્વરની શક્તિ હતી, એ જ સમાધિ હતી

એન્ટની પરણેલો હતો એની પત્ની ઓક્ટેવિયા
એની રાહ જોતી રોમમાં બેઠી હતી એની પત્નીનો
ભાઈ ઓક્ટેવિયસ સીઝર રોમનો સરમુખત્યાર હતો.

ઓક્ટેવિયાને મન એન્ટની ત્રાસપ્રાણુ હતો.
પોતાની પત્નીને એ યાદ કરતો અને પત્રો લખતો.
એ પત્રોમા તે જણાવતો કે હું હવે થોડા દિવસમાં
પાર્થીઆ જીતીને પાછો ફરીશ

પણ એને પાર્થીઆ જીતવાના કોડ રહ્યા નહોતા.
એ અને કલીઓપેટ્રા એકમેકમા યુદ્ધતાન બની
પોતાનો જીવનસંગદ વગાડી રહ્યાં હતા

ઓક્ટેવિયસ સીઝરને ખબર પડી કે એન્ટની
પામે માણસો ને પૈસા થઈ રહ્યા છે એટલે એણે
પોતાની બહેનની ખાતર માણસો અને નાણાં આપી
બહેનને એથેન્સ મોકલી એન્ટનીએ ઓક્ટેવિયાને
લખ્યું હતું કે હું તને ત્યાં જરૂર મળીશ મિચારી
ઓક્ટેવિયા એથેન્સમાં નાણાં અને લશ્કર સાથે
પતિની ગહ જોતી બેઠી

પણ પતિ શેના ફરે !

એ થાકી ગઈ, હતાશ થઈ ગઈ અને કપાતે
કાળજે રોગ પાછી ફરી સમર્થ ભાઈએ બહેનને
દિનામો આપ્યો કે પતિ હવે બદલાઈ ગયો અને
સીઝરની બહેને બહાદુર થઈ એને મરી ગયો માની
મન વાળી લેવું પોતે એમ પણ કહ્યું કે એને જીવતા
પકડીને પોતે ઓક્ટેવિયાનો પાસે તેને સાકળે
બાંધીને લાવશે

એન્ટનીની પ્રતિષ્ઠા ગઈ એનું નામ ધૂળની સાથે
ગણાવા લાગ્યું એ રોમન મટી ગયો

પ્રેમની મદિરા કહો કે પ્રેમનું પીયુષ કહો પણ
પ્રેમ એ એક અદ્ભુત વસ્તુ છે પ્રેમ એકાગ્રતા છે
ભાવસમાધિ છે, વિરમીતિની ત્રાદર પણ પ્રેમ જ
ઓરાટે છે

એન્ટનીનું અને કલીઓપેટ્રાનું અનેના હૈયાનું
રસાયણ થઈ ગયું હતું એ જુદી ધાતુઓ મટી એક
ધાતુ થઈ ગઈ હતી,

શમ પોતાના સૈનિકનો પ્રમદ કરી વિસગ્નું
નહોતું શમની તનવાર નિધુર હતી

એ ટની ઉપર હસતો આ શો એ ટનીએ ન્નયું કે
પોતાના સમય પાળી ગયો છે એણે અને કનીઓ
પેટ્રાએ એ આખરના દિવસો અહુજ આનંદમાં ગાળ્યા
બંનેએ નિશ્ચય કરી દીધો હતો કે શમનેને હાથે પકડાવું
તેના કરતાં મૃત્યુની ગોદમાં સહાને માટે સર્ધ જવું

એ ટની લ ચો, બહાદુરીથી લડ્યો કનીઓપેટ્રા
એને પડ્યો સદા ભીની રહેતી

એક રાત્રે બંને નાઈલને કડિ આબનાના ચદને
એકીટશે નેઈ રહ્યા હતા

‘એ ટની આન આપણે ચદનોકર્માં જતા રહીએ
કનીઓપેટ્રાએ સુખન કરીને ક્યું

તું નથી જાણતી શમના લશ્કરે આપણને
ત્યા પશુ નહિ મૂકે એ ટનીએ એટલું કહીને
પ્રિયતમાની આંખોને પ્રેમથી સુખન ક્યું

એટલામાં બહાર કોલાહલ થયો

સરદારજી સીઝરનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું છે
ગોઝીદારે ચેતવણી આપી

એન્ટનીએ પ્રિયતમાના કપોન ઉપર પોતાનો
કપોલ મૂક્યો બંનેએ ચદમાને હેઠ્ઠી સલામ કરી

એન્ટનીએ તરવાર ખેંચી વહ લી કનીઓપેટ્રાને
જોતો જોતો તે થબ્યો

તું હસ કનીઓ હસ
કનીઓપેટ્રા હસી એન્ટનીએ તરવર પોતાના
હથ્થમાં બેંકી દીધી હતી અને તેના ઉપર તે નેરથી
લગ્યો કનીઓપેટ્રા દોડી પ્રિયતમાના હૃદયનું લોહી
એણે ખોળામાં લીધું અને પોતાની આંખોમાં આંશ
દીધું પત્ની એના શરીર ઉપર તે હલો થઈને પડી
અને છાતીફાટ રડી

થોડી વારે તેણે દાસીને બોલાવી ખૂમ શરામ
પીધો પછી પોતે પાળેનો એક ઝેરી સાપ મગાવ્યો
સાપની પેગી લઈને ઈસી આવી હસતે મોંએ એ ટ
નીના મૃત દેહ ઉપર માથું ટેકવીને પડેલી કનીઓ
પેટ્રાએ પોતાની છાતી ખુ ની કરી અને પેગીના સાપને
પોતાની છાતી ઉપર છોડ્યો

છૂટતાં વેત આપે કનીઓપેટ્રાના નિતાતસુદર
ધવલ સ્વચ્છ સ્તન ઉપર પોતાનો ડખ માર્યો

આકાશમાં વિરાજતો ચદમા કનીઓપેટ્રાના ધવન
સ્વચ્છ સ્તનને એકીટશે નેઈ રહ્યો એને યડું કે
પૃથ્વી ઉપરથી આ પોતાનું પ્રતિનિબ પડતું હતું !

[લોકનાદ]

★

‘હિમિ-નવરચના’ તું લવાજમ નીચેના સ્થળોએ પણ ભરી શકાશે —

પુસ્તકાલય સ સ મડગ લિંગ, રાવપરા વડોદરા
આર આર શેઠની કપની પ્રિ સેસ સ્ટ્રીટ કેશવમાગ મુબઈ ૨
એન એમ ત્રિપાઠી લિમિટેડ પ્રિ સેસ સ્ટ્રીટ મુબઈ ૨
રવાણી એ ડ કપનો બાણુ જેનુ રોડ મુબઈ ૨
કાલિયાલ મહેતા ૨૫ પ્રહલાદ પ્લોટ વેસ્ટ વ્યુ રાજકોટ
પ્રગતિ સાહિત્ય મંદિર ખપાટિયા ચકના સુરત
એલ કે મેઘાણી ૧૪ અમરતલા સ્ટ્રીટ ડનકતા ૧

આક્રિકા માટે —

પોપ્યુલર બુક સંખ્યાય પો બો ન ૭૬૬ ટપાનો (૫ આ)
જય ન કુમાર કે પટેલ પો બો ન ૬૪ નૈરોળી (૫ આ)
ઇ ડીઅન ઓપીનીઅન ફીનીક્ષ નાતાન (૬ આ)

‘હું’ જે માનું છું તે ખોલવાનો મારો ધર્મ છે’ એમ છાતી ઠોકીને કહેનાર ‘હાસ્પરસિક ફિલસૂફ’ વૉલ્ટેર, ફ્રાંસનો એક મહાન ચિંતક હતો એ જે કહેતા તે રાજ્યોને ધર્મચાર્યોને સાબળવું પડતું ને એના વિચારોથી એ ધ્રુવતા. પ્રચલિત વિચારશક્તિના ધોધસરે આ નર નોનરી આર્યોના સૌથી નાના પુત્ર તરીકે ૧૬૮૪માં પેરિસમાં જન્મ્યો ત્યારે કોઈને સ્વપ્નેય ખ્યાલ ન હતો કે એ જીવશે માદ્યો ને સુકમકડો એ લાડકો નર્સના હાથમાં આમતેમ વીઝાતો અને રડ્યા કંતો એની આવી તળિયત જન્મીને માથાપે એનું નામ પાડવાની ધાર્મિક વિધિ ઝટ પતાવી એનું નામ કાકો મેરી આર્યે પાડવામાં આવ્યું. બાળક બચી ગયું તમિયતે તો એ બહુ ના સુધરું, પરંતુ ત્રણ વર્ષની ઉંમરે એ લા ફ્રાંસેઈનની બધી પરીકથાઓ કડકડાટ ગાવા માંડ્યું ત્યારે બધાંને નવાઈ લાગવા માંડી પુત્રની લક્ષણ પારણામાંથી જ જણાઈ આવવા માંડ્યાં

એના ધર્મગુરુ એને વધુ ને વધુ શિક્ષણ આપતા મથા ને દેવળના પુરાણા વિચારોથી ભિન્ન એવા પોતાના નવા વિચારો પણ એના મગજમાં રેડતા મથા. કાકો નવાં કાવ્યો શીખવા માંડ્યો ને પોતે પણ એવાં કાવ્યો બનાવવા માંડ્યો. કાને ખાતર હતી કે આ જ હોકરો વૉલ્ટેરના નામથી એક મહાન કલાકાર, મજાકખોર, ફિલસૂફ અને રૂઢિચુસ્ત ધર્મનો કદો દુકમન બનશે?

દસ વર્ષની ઉંમરે એને જેઠુઆઈટિ સ્કૂલમાં મૂકવામાં આવ્યો. એની અતિશય ઉત્સુકતા, મીઠાશ ને કાર્યવિગ્રહી શિક્ષકો અન્યમ્ન ગયા. એની શાળાની કારકિર્દી ખૂબ જલ્દત હતી એના પિતા પણ એને વિશે મગજ હતા પોતાના પુત્રને કાયદા-નિષ્ણાત બનાવવાની એમની ઉમ્મીદ હતી, પરંતુ જ્યારે વૉલ્ટેરે કહ્યું કે ‘મારે તો વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરવાના ક્ષમા સિવાય બીજા કોઈ મુદ્દામાં પડવું

કાન્તિ અને ઉત્કાન્તિનાં સાચાં પરિણામો અનુભવનાર નાનકડો ફ્રાન્સ જીન ફ્રેસો જેવા જ બીજા કાન્તિકાર વૉલ્ટેરનો પણ જનક છે વૉલ્ટેરની નીડર વિચાર-સરણી આજે પણ સ્વાયત્ત શાસિત દેશોને એટલી જ માર્ગદર્શક નીવડતી રહી છે વિશ્વના કાન્ત વિચારકોમાં પહેલી હરણમાં વૉલ્ટેરને સહજતાથી સ્થાન મળે

નથી’ ત્યારે એ ખૂબ નિરાશ થયા કાકોના ધર્મગુરુ એની વહારે ધાયા એની શક્તિની કપર કરીને એમણે પોતાના આ ચેલકોને રાજદરબારના ઉમરાવો સમક્ષ રજૂ કર્યો. રાજકુમારો એના પર ખુશ થયા ને સત્કારીઓ એના પ્રત્યે મુગ્ધ થઈ. ફ્રાંસના શરીરમાં પણ કેવો ચેતનવતો આત્મા વસતો હતો! પોતાને મળેલા આવકારથી એ ખૂબ પ્રોત્સાહિત થયો ને એને નાટક લખવાની ઇચ્છા થઈ ‘એદિપ’ નામનું પ્રથમ દરુણાંત નાટક લખ્યું, એના મિત્રોને એ ખૂબ ગમ્યું, પરંતુ એ લખવાતાં વાગ લાગી એટલામાં એના પિતાએ એને હલકા મિત્રોની સોબતથી મુક્ત કરવા એના ધર્મગુરુના લાઈ ગારકવી દ શાતોને—કે જે હોલેડમાં ફ્રાંસના રાજદૂત હતા—તેમને ત્યાં મોકલી દીધા.

હજી પહોંચીને એ જીવનમાં પ્રથમવાર ગ્રેમમાં પડ્યો—ઓલિગપ ડીયુયેન નામની છોકરી સાથે. પરંતુ એની માએ જયારે ઉદાપોહ મથાવ્યો રાજદૂત કોઈ ગડબડમાં ફસાય એ ઠીક નહીં’ એમ લાગવાથી શાતોને એ પરિચિતિ સુધારી લેતા વૉલ્ટેરને પાછો પેરિસ કહેલી દીધો ૧૭૧૫માં લુઈ ૧૪મો મૃત્યુ પામ્યો અને લુઈ ૧૫મો ગાદી ઉપર આવતાવેત જ ફ્રાન્સની પ્રજા ઉપર લદાયેલા આકરાં બધન છૂટી ગયાં ફ્રાન્સની પ્રજા નવો ઉત્સાહ અનુભવવા લાગી જેને જે લખવું-ગોલવું હોય તે લખવા-ગોવવાની છૂટ થ’ વૉલ્ટેરે પણ તદ્દનો લાભ લીધો પણ એણે ગાન્ય [

નરા વધુ આકરી ટીકા કરી એટલે એની રીતમાતના બદલામા એને ૧૮ મહિના માટે કેદખાનામાં હાંમેલી મૂકવામાં આવ્યો.

જેસજીવન દરમિયાન એણે હેનરી ચોથા વિરે એક મહાકાવ્ય લખ્યું છટપા પછી એને કુદ એથ્ય તરફથી તનિયત સુધારના માટે સ મી આવવાનું આમત્રણ મળ્યું ત્યાં એ માદામેસેલ લી સી । સ પર્કમાં આવ્યો એણે જે નાટકો લખ્યાં એ માદામે લખ્યા પૈસિ પાછા આવીને છેવટે એણે એદિષ છપાવવાની વ્યવસ્થા કરી બહાર પડનાવેત એને મેં ૨ આવકાર મળ્યો રાજ્યરખારનાં કલ્પકો એમાં ખુદા પાડેનાં હોવાથી એ નાટક જેવા માટે લોકોની ઠા જામવા માંડી એકાએક એ ખૂન પ્રતિષ્ઠા પામ્યે આમછતાં એનાં ખીજ નાટકો સફળ ન નીવડ્યાં એટલે વૉલ્ટરે કટાણીને જેનજીવન દરમિયાન હેનરી ચોથા વિરે પોતે લખેનું મહાકા ૧ પ્રસિદ્ધ કરવાનું વિચાર્યું એણે હવે પોતાનું લાંબુ નામ છોડી દઈને એકલા વૉલ્ટરના નામથી જ પુસ્તકો બહાર પાડવા માંડ્યાં કાવ્યને પ્રસિદ્ધ કરવાની પરવાનગી ન મળી કારણ કે એનું વલણ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ અને સહિષ્ણતા તરફ હતું છેવટે ૧૭૨૩માં વૉલ્ટરે એ રૂઆમાં છપાવ્યું એ છપાતું હતું એ વખતે પોતે શીનગાના રોગનાં સપડાયો ને મરતો બન્યો.

૧૭૨૫માં ફરી એને જેનમા પૂરવામાં આ પો અને ૧૫ દિવસ ત્યાં ગામ્પી એની ઇચ્છા મુજબ ઈંગ્લેન્ડ ધોરી મૂકવામાં આવ્યો એણે કેને છોડ્યું ત્યારે એ રાતોપીળો યઈ ગયો હતો ઉમરા વોએ કરેતા અપમાનથી એ સગમી ગયો હતો ઈંગ્લેન્ડ એના અત્યે સહાનુભૂતિ બતાવશે એવી એને આશા હતી હૉ બોનિમલ્લોક્ની મદદથી એ સ્વીકટ પોપ મગ ગેય ડચેસ ઑફ માર્લ્બોરો ચેસ્ટરફી ૩ ને પીટરબરો વગેરે ઈંગ્લેન્ડની તત્કાલીન વિઝૂનિઓના સપર્કમાં આવી ચક્રયો ઈંગ્લેન્ડનાં બક્ષિ-સ્વાતંત્ર્ય અને ધર્મ-સહિષ્ણતા અત્યે એને ખૂન માન ઉરભલ્યું સહાન વિઝૂનિઓના વિચારોએ વૉલ્ટરમાં નવું જોમ

જન્મલ્યુ ૧૭૨૬માં એ ક્રાસ પાછો ગયો ત્યારે History of Charles XII નામનું પુસ્તક પૂર કરી રહ્યો હતો.

પેરિસમાં એ ખૂન ઓછું દો અ ગએન લેકુવેગ નામની પ્રસિદ્ધ અભિનેત્રીના શયને ફફારાવી વખતે દેવળે ધામિક ક્રિયા ન કરવાથી વૉલ્ટર ઉરે રાઈ ગયો દેવળથી એનો વિરોધ સહન ન થયો એટલે વૉલ્ટરે સમયસૂચકતા વાપરીને રૂઆ નાકી ગયો ત્યાં એણે લેટસ ફિલેસોફીક નામનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું એમાં એણે ક્રિસમા પ્રચલિત યજ્ઞા ખરા ધર્મોની ને દેવજોની સખત ઝાટકણી કાઢી એ પુસ્તક ૧૭૩૪માં સરકારી અમલદારે બાળી મૂક્યું ને પ્રમાશક્તે જેનમાં ગેયો વૉલ્ટરનો સ્થિતિ ખૂન કફાડી યઈ સત્તાધીશોએ એને દાદમાં ધાર્યો હતો એવામાં જ એને માદામ કુ શેતલેએ પોતાના પતિના કિલ્લામાં આશ્રય આપ્યો આ સ્ત્રીના સપર્કે વૉલ્ટરનું જીવન ૫૬૨ વર્ષ સુધી સિયુ રાખ્યું.

વૉલ્ટર ૨૮ વર્ષનો હતો ન્યારે પરીજિતા પથ સતાનવિહોણી માદામ એનાથી ૧૧ વર્ષ નાની હતી પોતાની પત્ની વૉલ્ટર જેવા લગ્ન કર લેખક પાસે ખગોગશાસ્ત્ર રસાયણશાસ્ત્ર ને ફિલસૂફી શીખે એમાં પતિને વાંધો ન હતો એ દેખાવમાં કફરૂપી હતી પણ કુશામ શુદ્ધિ ધરાવતી હતી આથી નતેનો મેગ મળ્યો એ બને નડતાં ને ગાળો દેતાં તો પથ તન તોડીને વાંચતાં ને ખાનગી નાટયજાળામાં આમત્રિતો આગળ નાટ્યે લખવતાં વૉલ્ટર ને માદામ શેતલે સાચાં દોસ્ત મન્યા એક મીત્રનાં સાંનિધ્યમાં ખૂન મુખી બ થાં.

૧૭૩૬ના ઑગસ્ટની એક રાતે પ્રસિયાના પાટરી કુવર તરફથી વૉલ્ટરને પ્રેમપૂર્ણ પત્ર મળ્યો વૉલ્ટરે એવો જ પ્રત્યુત્તર પથ વાલ્યો ચાર વર્ષ પછી એ જ કુવર રાગ ફરિક બન્યો અને વૉલ્ટરને પોતાના રાજદરબારમાં આમ પો ૫૨૭ એની માનસપ્રિયએ પ્રસિયા આવવાની ના પાડી એટલે પોતે પથ ન ગયો પ્રેયસી પ્રત્યેની તીવ્ર મમતાના કેવો અખૂટ ધાય

એના હૃદયમાં વહેતો દર્શન નહીં તો આવી સારી તક કોઈ જવા દે ખરું? એ કે થોડા જ વખતમાં એના જ દેશમાં કિરમતે પાસા સવળા કેકયા માદામ દ પોમ્પાદુની લાગવગથી રાજ્ય લુઈ વિરુદ્ધ હોવા છતાં એને રાજવશના ઇતિહાસકારની જગા મળી ૧૭૪૬માં એ ઍકેડેમીમાં ચૂંટાયો લૉરેનના રાજ્યે એને તે એની પ્રેયસીને પોતાના દરબારમાં આમંત્ર્ય પ્રેયસી આમ ત્રણ સ્વીકારવા તત્પર બની એટલે બને એ રાજ્યને પોતાનાં નાટકોં બજવીને ખુશ કર્યો

માદામ દુ શેતયે તો ત્યાના રગીલાં લોકોમાં ખૂબ હળી ગઈ સુદર મંગીત ને અભિનયથી એ લોકોનાં દિલ જીતી લેવા લાગી એવામાં એક ખીજ ઉમરાવની નજર માદામ શેતલે પર ફરી એણે પરિચિતિનો લાભ લીધો ને માદામ સગર્ભા બની વૉલ્ટેર પરિસ્થિતિ સમજી ગયો, એને માદામ સાથે તકરાવ પણ થઈ, પરંતુ બધું ચોળાને ચીકણું ન કરવાના ઇરાદાથી એ લૉરેન છોડીને માદામ સાથે જગીરમાં પાછો આવ્યો બિચારો ઉમરાવ તો, ઘણે વર્ષે આપ બનશે એ વિચારે ખુશ થઈ ગયો, પરંતુ માદામ શેતલે ગભરાઈ ગઈ ૪૪ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ આણ્યું એટલે શરમાઈ ને પસ્તાઈ આળકી જન્મતાવેત જ ૧૭૪૯માં એ અવસાન પામી પ્રેયસીના અવસાનથી વૉલ્ટેર હતાગ થઈ ગયો માદામ શેતલેને ફસાવનાર એ ઉમરાવ ઉપર એ ચીકાયો ને પૅરિસ પાછો ગયો એના હૃદયમાં જન્મેલી હતાશા એના વિચારોમાં ને કલ્પમાં પણ જોઈરી એવું જીવન નીરમ બની ગયું એવામાં રાજ કેડરિકનું પ્રશિયન રાજદગ્યારમાં આવવાનું આમ ત્રણ એણે સ્વીકારી લીધું, પણ ત્યાં એને બહુ ન ગોઠ્યું પૅરિસથી એ કટાળી ગયો હતો ઇંગ્લેંડ પ્રત્યેનું આકર્ષણ ઘટી ગયું હતું એટલે એના થાકેલા પગ સુષિસૌહ્યના ધામ સમા સ્વિટ્ઝર્સેંડ તરફ વળ્યો. ૬૦ વર્ષની ઉંમરે એ એની ભત્રીજી સાથે જીનીવા પાસેના એક ગામડામાં સ્થિર થયો.

વૉલ્ટેરનો રસઓત જુદી દિશામાં વળ્યો. એ હાથ-

કારીગર થયો, ઉદ્યોગપતિ થયો ને એવું ધણુંય થયો બાગબગીચાના કામમાં, થોડા-ઉછેરમાં, પોતાના નોકરો માટે ધરો બાધવામાં, રેશમી મોઝનું કારખાનું ચલાવવામાં ને ધડિયાળના વેપારમાં એ પરોનાયો. છતાંય એ લખવાનું ન બંદ્યો એના લખાણોમાંથી માગરનો ધુનવાટ અદ્દશ્ય થયો ને એની વિચારસરણી સરોવરના પાણીની માફક સ્થિર થઈ દેવજો ને ધર્મ ઉપર કલ્પમદારા ફક્ત પ્રદારો કરતો વૉલ્ટેર હવે મૂળ-ભૂત પ્રશ્નો ઉપર વિચાર કરવા લાગ્યો, માનવજાતના કલ્યાણ માટે એણે જગલી કાયદાઓ સામે ઝઘમવા માડ્યું અહીં એણે 'કાન્દીદ' (Candide) લખ્યું. પરિપક્વ વિચારસરણીના ફલસ્વરૂપ લખાયેલું આ પુસ્તક કટાક્ષોથી ભરપૂર હોવા છતાં ચિંતનથી ભરેલું છે આ પુસ્તકે એને અમર સાહિત્યકારોની હારમાળામાં ચિરાયુ સ્થાન અપાણ્યું છે

વર્ષો વીતતાં ચ્યાં એમ વૉલ્ટેરની શક્તિ ક્ષીણ થતી ચાલી એની પ્રતિભાથી અજબને કેટલાય લોકો એનાં દર્શને સ્વિટ્ઝર્સેંડના તાનકડા ગામમાં ઉમટવા માડ્યા. રાજ કેડરિક સાથે તૂટેલા મનથી ફરી બધામાં અને ક્રાંસ પોતાના આ સાહિત્યકાર વિષે ગૌરવ લેવા લાગ્યું ૮૩ વર્ષની ઉંમરે વૉલ્ટેરે 'આઈરીન' નામનું કરુણાંત નાટક પૂરું કર્યું એ નાટક પૅરિસમાં બજવા માટે એને ક્રાંસ પાછો જવાનો ઉમંગજો જાગ્યો વૉલ્ટેરનું ત્યાં બળ્ય સ્વાગત થયું 'આઈરીન' અસાધારણ સફળતાને વર્યું આમ છતાં જીવનની આ લાંબી મજલનો અંત જલદી આવતો હતો.

૩૦મી મે, ૧૭૭૮ના રોજ વીટળાઈ વળેલા પ્રશસકોની હાજરીમાં એણે દેહ છોડ્યો એવું મૃત્યુ ખૂબ શાંતિભર્યું હતું સાહિત્યની દુનિયાને અજવાળનાર એક મહાન વિભૂતિ ખરી ગઈ રંગભૂમિ પાછળ એ ઘેસો હતો, આથી એણે લગભગ ૫૦ જેટલાં નાટકો લખ્યા હશે એનાં ત્રણ કરુણાંત નાટકો [Zaire (૧૭૩૨) Merope, Mahomet (૧૭૪૧)] તો ખૂબ સુદર છે એની ઐતિહાસિક ને ફિલસૂફીની કૃતિઓ ને હજારો પત્રોમાં એવું બહુશ્રુત વ્યક્તિત્વ

સૌ જાણી જાણી સોરઠ નિઃશ્વાસ ૩૭ એ
માર્ચનું ક્ષેત્ર ૧ : ગામડાં અને ૧૯૬૪ ની
વસ્તી ધરાવતા વચની માણાવદર વિસ્તારમાં બીજી
આંકડોગરના શુભ દિવસે પ્રજા-વિકાસ કેન્દ્રના કાર્યને
આરંભ થઈ ગયો છે

પ્રજા અને વિકાસ બન્ને શબ્દો પરાપૂર્વથી
એક બીજાની સાથે જોડાયેલા છે કાર્ણ પશુ દેશની
પ્રજા નવજીવન સિવાય પ્રગતિ સિવાય, ઉત્તરોત્તર
વિકાસ સિવાય પ્રજા તરીકે ટકી શકે નહિ

આપણો વિકાસ રુઝાયો હતો પશ્ચિમે પ્રજા
તરીકે આપણે તુરવાની અણી પર હતા ૫ બાપુ
જીએ દેશમાં નવજીવનની ન્યોત પ્રગટાવી આપો
દેશ જમી કોઈયો જમીને જોયુ તો આપણને ભાન
થયુ કે પરદેશી શાસનો આપણો વિકાસ રુધીને
બેઠા છે આપણે એમની સામે લડાઈ માંડી આપ
ણને વિજય મળ્યો અને આપણા વિકાસની મોગી
રુઠાવટ દૂર થઈ

લડાઈનો થાક ખાઈને આપણે હોશી હોશી
વિકાસના પથ ઉપર પગલું માંડવા જઈએ છીએ
ત્યાં આપણને ફરી બાસ થાય છે કે સતીઓની
ગુલામીએ આપણા સરભર-તેજ હણી નાખ્યા છે
લોકો માં જાણે જીવનનો કાર્ણ ઉત્સાહ રહ્યો નથી
અનાજ અને કાપડ જેવી જીવનની પ્રાથમિક જરૂર
રિયાત માટે પશુ આપણે પાંગળા અને પરાધીન
બન્યા છીએ આપણા નવનવન મણાતા ગામડાંઓ
કાર્ગને જુકો બની ગયા છે સાંકડી મનોદશાએ
આપણને ધેરી લીધા છે અપણું સામાજિક જીવન
જિભિજિભ બની ગયું છે અનેક આધિના વહેમોએ
આપણને જકડી લીધા છે પ્રજા તરીકે આપણે વેર
વિખેર બની ગયા છીએ બહારના દુશ્મનોને તો

આ બીજી આંકડોગરના પુણ્ય દિવસે
ભારતભરમાં જે યોજનાનું મંગળાચરણ
થયું છે એ 'કોમ્યુનીટી પ્રોજેક્ટ' નું
સૌરાષ્ટ્ર કેન્દ્રનું જે કાર્ય આરંભાયું
છે એ વિશે ખ્યાલ આપતો
અમદાવાદ આકાશવાણીથી પ્રાંતકાર
થયેલો આ વાર્તાલાપ પ્રસંગોચિત પશુ છે

હઠાન્યા પરવું એમના શ સનકાળ દરમિયાન અત્યંત
આળસ અછત અને ગરીમાઈ જેવા દુશ્મનો તો
આપણે ત્યાં ચોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવીને બેસી ગયા
છે એમની સામે લડી લીધા સિવાય લડીને હઠાન્યા
સિવાય આપણે આપણા વિમસને માર્ગે આગળ
વધી શકીએ તેમ નથી

આપણા આયોજન પથે તૈયાર કરેલો આપણો
પહેલો પાંચ વર્ષનો કાર્યક્રમ એટલે અત્યંત આળસ
અછત અને ગરીમાઈ જેવા દુશ્મનો સામેની આપણી
નડાઈનો પહેલો તળાકો આપણી પ્રજાની આધિક
સામાજિક અને સાર્વજીય બહેતરી થાય એ દષ્ટિએ
આપણો પ્રથમ પાંચ વર્ષનો કાર્યક્રમ યોજવામાં
આ ચો છે

છેલ્લા ૩૨ વર્ષથી આપણા દેશમાં પ્રજાના વિકાસ
માટે અનેકવિધ રચનાત્મક કાર્યક્રમોનો આપણે ઓછા
વધતા અશે અમન કરી રહ્યા છીએ આજે પથ
વર્ષીય કાર્યક્રમ દ્વા. અનેક જાતની વિકાસ પ્રવૃત્તિ
ઓનો અમલ શરૂ થઈ રહ્યો છે પરવું આ બધી
પ્રવૃત્તિઓ છૂગી છૂગી સારાથે દેશમાં પથરાયેલી રહી
છે સમગ્ર રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓના કે વિકાસ પ્રવૃત્તિ
ઓના એક સામટા અમલથી પ્રજાને કેટલો સર્વા
ગીય વિકાસ થઈ શકે એનો આપણી પાસે કાર્ણ
અદાજ કે આક નથી

ખૂબ ઉપસી આવે છે ધાર્મિક સહિષ્ણુતા ને યકિત
સ્વાતંત્ર્યની હિમાયત કરીને એણે અમેરિકન ને ફેચ

રાજ્યકાલિના બીજા રાખ્યા જે અતે દુશ્મનાશ્વર્ય ને
વિશ્વ સમક્ષ મહાન આદર્શો મૂકી ગયા

એક દહીં અનેક રોગથી ઘેરાયેલો હોય, જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા વૈદ્ય હકીમ પાસે એ સારવાર લીધા કરે એથી એ જલદી ફાયદો મેળવી શકતો નથી કાં તો બધા રોગનું એમનું બાણુનાર કોઈએક અનુભવી કુશળ વૈદ્ય અગર તો જુદા જુદા રોગોના નિષ્ણાત એવા બધા વૈદ્યો ભેગા થઈને એની સારવાર કરે તો જ એ ત્વરિત અને સાચો ફાયદો મેળવી શકે આપણો દેશ અનેક રોગોથી ઘેરાયેલો છે એના કોઈ ભાગ ઉપર આ આર્થિક બહેતરીનો પ્રયોગ ચાલે છે તો કોઈ ખીજા ભાગ ઉપર સામાજિક વિકાસના પ્રયોગ ચાલે છે કોઈ ભાગ ઉપર ખેતીનો વિકાસ ચાલે છે તો કોઈ ખીજા ભાગ ઉપર આયોધોગના અખતરા ચાલે છે પણ એથી ધણું પરિણામ આવી શકતું નથી. બધા રોગો નિર્મૂળ કરવા માટે બધા પ્રયોગો અને પ્રયાસો એકી સાથે થાય એ જરૂરી છે સમગ્ર દેશમાં આ બધી પ્રવૃત્તિઓ એકી સાથે શરૂ કરી શકીએ તો મર્યાદિત પ્રદેશમાં આ પ્રયોગ શરૂ થવો જોઈએ

આ ખ્યાલથી જ આયોજન પથે એક બાજુ સમગ્ર દેશ માટે અનેક વિશાળ કાર્યક્રમો રજૂ કર્યા છે ત્યારે એની સાથે સાથે જ અમુક મર્યાદિત પ્રદેશમાં એકી સાથે તમામ વિકાસ પ્રવૃત્તિઓનો સાથે પ્રયોગ કરીને અજમાયેશ કરવાની પણ હિમાયત કરી છે એને પરિણામે તૈયાર થયેલી યોજના એટલે “કોમ્યુનિટી પ્રોજેક્ટ” આપણે એને પ્રજા વિકાસ કેન્દ્ર કહીએ છીએ.

આ યોજના માટે આપણા દેશને અમેરિકાની સરકાર પાસેથી નાણાની અને નિષ્ણાતોની સહાય મળી છે આપણી પણ જેટલી શક્તિ ફાળવે પાડી શકાય એટલી ફાળવે પાડીને આ યોજના પાછળ ખર્ચવાનો આપણો સંકલ્પ છે આ યોજનાની સામાન્ય રૂપરેખા અને કાર્યક્રમ નક્કી કરવામાં આવેલ છે અને સરારે દેશમાંથી પસંદ કરેલ કુલ ૫૫ કેન્દ્ર સ્થળોએ આ યોજનાનો અમલ શરૂ થઈ ગયો છે. આ ૫૫ પૈકી એક જ કેન્દ્ર સૌરાષ્ટ્રને ફાળે આવે છે

આ યોજનાની શરૂઆત કરી રહ્યા છીએ, ત્યારે એને અગે શરૂ થયેલા કેટલાક વિચારપ્રવાહો પણ તપાસવા જરૂરી અને છે કેટલાક વર્તુળોમાં એનો વિરોધ થઈ રહ્યો છે કેટલાક વર્તુળોમાંથી એની તરફથી થઈ રહી છે ત્યારે કેટલાક વર્તુળોમાં એને અગે ઉદાસીનતા સેવવામાં આવે છે

આ યોજના પરદેશી નાણાં અને પરદેશી નિષ્ણાતોથી જ ચાલવાની છે એથી પ્રજા પામળી થશે. યોજનાનો હાથો જ પરદેશી, એવા એવા ખ્યાલો એનો વિરોધ થઈ રહ્યો છે

અત્યાર સુધી આપણે વિકાસની ધણી વાતો કરી, હવે ખુરુ કામ કરવાનો વખત આવ્યો છે આ યોજનાની સફળતામાં જ આપણા લવિષ્યના કાર્યક્રમની અને વિકાસની ચાવી રહેલી છે આવા પ્રયોગ માટે સ્વમાનપૂર્વક નાણાની અને નિષ્ણાતોની સહાય મળી શકતી હોય તો એ લેવામાં કશું ખોટું નથી આપણી બધી શક્તિ કેન્દ્રિત કરીને આ પ્રયોગની જવાબદારી લેવી જ જોઈએ એવા ખ્યાલો આ યોજનાની તરફથી પણ થઈ રહી છે

આ યોજના ઠીક છે એનો આશય સારો છે પણ એ વધુ ખર્ચાળ છે અને એમાં સર્વોદયના કાર્યક્રમને જોઈએ તેટલું સ્થાન નથી એવા ખ્યાલો કેટલાક વર્તુળો ઉદાસીનતા મેવી રહ્યા છે

વિનંતિએ તાજેતરમાં જ કોમ્યુનિટી પ્રોજેક્ટ અગે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે અને હરિજન સમાહિકમાં એ પ્રસિદ્ધ થયા છે કોમ્યુ પ્રો અગે જુદા જુદા પ્રવાહ અને વિવાદનો એથી અત આવી જશે અલખત આ યોજનાએ એમને બહુ આકર્ષિત નથી કર્યા યોજનામાં એમને કેટલીક ખામીઓ જણાઈ છે અનાજ અને કાપડ બાબતમાં ગામડાંઓએ સ્વાવલંબી બનવું જોઈએ ગામડાંની રચના એવી હોવી જોઈએ કે જેથી એમાં “ભગી” તરીકે કોઈને કામ કરવાપણું ન રહે યોજના ઉપરથી ઓઠાડવાને બદલે લોકોની અંદરથી એનો ઉગમ થવો જોઈએ. બહારની મહાય

ટેકા પુરતી હોય લેહોને પાગળા મનાવવા માટે નહીં આ અને આવી બીજી બાબતો તરફ ધ્યાન મેળવ્યા પછી પણ આ યોજના પાછળનો આશય સારો ગણાવીને એનો કેટલાક સ્થળોએ પ્રોત્સાહન થયો છે એમ તેઓશ્રીએ જણાવ્યું છે.

અરી રીતે કોઈ યોજના સંપૂર્ણ હોઈ શકે નહીં અને એ રીતે કોમ્યુ પ્રો ની યોજના સંપૂર્ણ છે એવો દાવો કેમ થઈ શકે ? આખર તો આ યોજના પ્રગટ થઈ છે પ્રજાએ એનો અમલ કરવાનો છે પ્રજાની અદરથી એનો જ મ થવો જોઈએ પરંતુ જ્યારે સારાએ દેશમાં એક અનેાખો પ્રયોગ થઈ ગયો હોય ત્યારે બને ત્યાં સુધી એમાં સમાનતા અને સળગસુત્રતા જળવર્ધ રહે એ આશયથી એક સામાય રૂપરેખા હોવી આવશ્યક છે કારણ સર કારે એવી સામાન્ય રૂપરેખા તૈયાર કરી છે અને દરેક ગ્રામને પોતપોતાના સ્થાનિક સંજોગો અનુકૂળતાએ જોઈ તપાસી આવશ્યક પ્રેરકાર સાથે એનો અમલ કરવાની બનામશુ ક્ષમતા આવી છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં આના પ્રોત્સાહન માટે કેટલીક અનુકૂળતાઓ છે રચનાત્મક કાર્યક્રમની દૃષ્ટિએ સૌરાષ્ટ્રમાં હીક એવું કામ થઈ રહ્યું છે સૌરાષ્ટ્ર રચનાત્મક સમિતિ અને અન્ય સંસ્થાઓએ રચનાત્મક કાર્યની હવા તૈયાર કરી છે આ બધી અનુકૂળતાઓ અને સામાય રૂપરેખા બને એ ધ્યાનમાં લઈને સૌરાષ્ટ્રના પ્રજા-વિકાસ કે માટે સૌરાષ્ટ્રને અનુકૂળ અને સૌરાષ્ટ્રને કાર્યક્રમ ધડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આયો છે.

આ કાર્યક્રમની આપણે સામાય રૂપરેખા જોઈ જઈએ.

ખેતી વિકાસ

પ્રજા-વિકાસ કે દ્રના કાર્યક્રમમાં ખેતી-વિકાસના કાર્યક્રમને સૌથી વિશેષ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે અનાજની બાબતમાં આપણે જે અછત અનુભવી રહ્યા છીએ એ દાળી વહેલી તકે સ્વાવલંબી થવું એ તો નિશ્ચય નજર સમક્ષ છે જ પણ એથી

વિશેષ તો ખેતીએ જ આપણા દેશનો મુખ્ય આધાર છે ખેતીની આબાદીમાં જ ખેડારી અને ગરીબાઈના મહાગોળનું નિવારણ છે એ દૃષ્ટિએ એને વિશેષ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે.

વધતી માણાવદરમાં અત્યારે ૧૭૬૨૨૩ એકર ખેડવાણુ જમીન છે એવું બધ-પાગાથી રક્ષણ થાય ૬૬૪૬ એકર પડતર જમીન છે એને કા ખેડવાણુ બનાવવામાં આવે અખર એના ઉપર જગત ઉગાડવામાં આવે બને એટલી જમીન પીત નીચે લાવવામાં આવે એને માટે લાદર ઓગત અને ઉમેણુ જેવી નીના વહીજતા પાણીનો બને એટલો સમય કરવામાં આવે આજે ૫ ૬ કૂવા કે એમાં સારો એવો ઉમેરો કરવામાં આવે કૂવામાં પાણી વધે અને ટકે એટલા માટે તળાવની યોજનાદ્વારા જળસચય કરવામાં આવે સાથે બિયારણુ ખાતર ઇત્યાદિનો ઉપયોગ વધારવામાં આવે અને એ રીતે ખેતીને આબાદ બનાવવામાં આવે એ ખેતી વિકાસના કાર્યક્રમની રૂપરેખા છે.

પશુપાલન વિના આપણે ત્યાં ખેતી અશક્ય જ છે અને એથી પશુપાલન અને ગોસવનના શાસ્ત્રીય કાર્યક્રમને પણ આ યોજનામાં એટલું જ મહત્ત્વનું મ્તાન છે.

ખાદી અને ગ્રામ ઉદ્યોગ

અનાજ પછીની આપણી બીજી જરૂરીયાત કાપડની આજે પણ માણાવદર વિસ્તારના પશ્ચિમ ગામડાંમાં દર ઊનાજે રેટિવા હૂજતા હોય છે મોટા ભાગના ગામો કાપડની બાબતમાં સ્વાવલંબી થાય એ નિશાન નજર સમક્ષ રાખીને કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો છે.

ખાદીની સાથે જ ગ્રામઉદ્યોગ તો હોય જ આપણે ત્યાં ખેડારી અને અર્ધ-ખેડારીનો પ્રશ્ન ટાળવા માટે ગ્રામઉદ્યોગ સિરાય બીજા ઉપાય અત્યારે સર્જાતો નથી આ દૃષ્ટિએ ગામડાંને ઉપયોગી ચીજોની બનાવટ ગામડાંમાં જ તૈયાર કરવામાં આવે ઉત્પન્ન

મતો કાચો માલ અને ત્યાં સુધી રૂપાંતર થઈ ને જ નિકાશ થાય એવો કાર્યક્રમ વિચારવામાં આવ્યો છે કેળવણી.

કેળવણી સિવાય પ્રમુખડતર સંભવી જ ન શકે આજે જીવનની કેળવણીનો તો અભાવ અનુભવીએ છીએ, સામાન્ય અક્ષરજ્ઞાનનો પણ પૂરો અભાવ જોઈએ છીએ વચથી-માણુવદરમા ૮૧ ગામડાંઓમાં શાળાઓ છે અને ૨૦૨ શિક્ષકો દ્વારા ૫૮૮૬ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણુ પણ લે છે. ૫૦૦ દરેક ગામે શાળા હોય, એકેએક કન્યા અને કિશોર પ્રથમિક શિક્ષણુ લેતા હોય, પ્રૌઢોને પણ અક્ષરજ્ઞાન અને લોકશિક્ષણુ આપવામાં આવે ચિત્રો, વાર્તાઓ, કથાઓ, ભજનો, ઇત્યાદિ દ્વારા સસ્કારસચ્ચન કરવામાં આવે, કેળવણીમાં ઉદ્યોગોને મહત્વનું સ્થાન આપવામાં આવે અને બંને એટલી શાળાઓ બની શકે તો બધી જ શાળાઓ નઈ તાલીમના સિદ્ધાંત ઉપર ચલાવવામાં આવે એ કેળવણી અંગેનો કાર્યક્રમ છે આ ઉપરાંત ખેતી, ગ્રામઉદ્યોગ તથા નની નાની કારીગરીના શિક્ષણુનો પણ પ્રમુખ આવશ્યક માન્યો છે

આરોગ્ય

આપણા સમાજમાં આરોગ્ય વિષેના સામાન્ય જ્ઞાનનો અભાવ આરોગ્ય ખેદરકારી લય કર છે લેકોમાં આરોગ્યના જ્ઞાનનો પ્રચાર એ મહત્વનું પગલું છે અને અનારોગ્ય દૂર કરવાનો પ્રમુખ પણ આવશ્યક છે આજે કેટલાક સ્થળોએ દવાખાનાઓની સગવડ તો છે જ, આ ઉપરાંત આયુર્વેદના ઔષધાલયો કે ફરતી પેટીઓ દ્વારા લોકોને વૈદ્યકીય સહત આપવાનો કાર્યક્રમ વિચારવામાં આવ્યો છે

ગામની સ્વચ્છતા, ખાળગટરની સગવડ, પાણીના ફવાની સફાઈ ઇત્યાદિ મુદ્દાઓને પણ આરોગ્યના કાર્યક્રમમાં એટલું જ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે

વાહનવ્યવહાર

ગામડાંઓના આજના રસ્તાઓ બળદને કેટલો

ત્રાસ આપનાગ હોય છે એ નજરે જોયા પછી જ ખ્યાલ આવે ખેતી, અને ઉદ્યોગના વિકાસની સાથે જ સારા વાહનવ્યવહારની આવશ્યકતા રહેલી જ છે સામાન્ય રીતે એકેએક ગામડાંને લડે પાકા નહીં તો પણ સારા રસ્તાઓથી એક ખીજ સાથે સાકળવાના કાર્યક્રમને યોજનામાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે

આ થઈ કાર્યક્રમની સામાન્ય ઉપરખા કાર્યક્રમ જેટલો મહત્વનો છે એટલો જ મહત્વનો છે એનો અમલ અમલ કઈ રીતે થાય છે એ પણ એટલું જ મહત્વનું છે કહ્યું એમ આ યોજના કે કાર્યક્રમ ઉપરથી લાદવાનો છે જ નહીં આ કોઈ બધ કે મકાન બાંધવાનું કામ નથી કે કોન્ટ્રાક્ટથી ધારી મુદતમાં ગમે તેમ કરીને એનું ચણતર પૂરું કરી નાખવામાં આવે. આ તો પ્રમુખડતરની યોજના છે પ્રમુખ એનો કાર્યક્રમ સમજવો જોઈએ, વિચારવો જોઈએ અને ત્યારબાદ પ્રમુખ જ પોતાનો કાર્યક્રમ તૈયાર કરવો જોઈએ કાર્યક્રમનો અમલ પણ પ્રમુખ જ કરવાનો છે તત્રની ફરજ છે પ્રમુખ પામે સાચી વાત રજૂ કરી, માગે ત્યાં મદદ આપવાની, અને એથી જ તો આ યોજનાનો અમલ કરવા માટે ઉપરથી તત્ર નીમવાને બદલે નીચેથી તત્ર ઊભું કરવાની નેમ છે

સૌરાષ્ટ્રમાં આજે એક હજાર જેટલા ગામડાંઓનો વહીવટ પચાયતો હસ્તક છે ગામના વહીવટ ઉપરાંત ગામને નવું સ્વરૂપ આપવાની, ગામનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવાની જવાબદારી પણ આ પચાયતોની છે વચથી-માણુવદરમાં ૧૦૬ ગામમાંથી ૪૦ જેટલી પચાયતો તો અત્યારે અધિપાઈ ગઈ છે અને ખીજ ૪૦ જેટલી પચાયતો સ્થપાઈ જવામાં છે. આ પચાયતોને પોતપોતાના ગામ માટે પ્રમુખિક સ અંગે કાર્ય-વિચારવાનું અને યોજના તૈયાર કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે પચાયતો એ શિખામાં વિચારવા લગી ને અને મારો ઉત્સાહ પણ દાખવી રહી છે આ રીતે સાચી યોજના આકાર લેશે.

યોજનાને સફળ બનાવવા માટે તો નિસ્વાર્થ અને તેજસ્વી એવી સ્થાનિક આગેવાની જોવી થવી જોઈએ. પચાસ દ્વારા એ યદ્દશિક્ષે અને એથી આ યોજનાનો અમલ પણ પચાસતો દ્વારા કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અસારે પચાસતોને તાલીમ પામેલા મત્રી આપવામાં આવે છે. આ પચાસતના મત્રીઓ એ જ પ્રજા-વિકાસ કે દ્રના પણ આમસેવકો મની જશે. ખેતીના પ્રયોગોમાં કેળવણીના પ્રયોગોમાં આમગૃહઉદ્યોગમાં કે આરોગ્યના કાર્યમાં ન્યાય નિષ્ણાતની મદદ જરૂરી હોય ત્યાં પહોંચાડવા અને માર્ગદર્શન આપવા માટે જેટ ૧ તત્રની જરૂર જણાશે એટલી જ તત્રરચના કરવાની રહેશે.

હવે આપણે આ યોજનાની આર્થિક બાજુ જોઈએ. આ આખી યોજના માટે ત્રણ વર્ષમાં રૂ. ૭૫ લાખનો ખચ અદાજવામાં આ પૈ છે. આમાંથી ૩ લાખ જેટની રકમ લોકોને કામ અને જરૂરિયાત મુજબ લેવા તરફિ આપવામાં આવશે અને ૭૨ લાખ જેટની રકમ ખર્ચ કરવામાં આવશે. આ વિગતોના લોકો આ રકમનો નામ જરૂર લઈ સમજે પણ એથી એમના પાંગળા જનવાનો કોઈ અવકાશ નથી. જમીન સુધારવી હોય કે કૂવા-તળાવ ગાળવા હોય બાજ-કીડાગણુ કરવું હોય કે જગલ જીગડવું હોય લોકોએ એને માટે આ રકમનો લાભ મેળવતા પહેલાં સખત પરિશ્રમ કરવાનો રહેશે. લોકો કાયકમ શરૂ કરે લોકો યોજનાનો અમલ શરૂ કરે લોકો પોતાના શ્રમથી અને ધનથી કામ શરૂ કરે ત્યાર પછી નિયત રૂપમાં એમને મદદ કરવાની છે. આ એક મોટો ભેદ છે. સરકાર કે તત્ર કાયકમ શરૂ કરે અને લોકોનો એમાં સહકાર મેળવવામાં આવે એ એક વાત છે. એમાં લોકો મદદ આપે અને ન પણ આપે એમાં લોકોને પાંગળા બનાવવાનો સભવ ખરો. પરંતુ આ યોજનાનો દૃષ્ટિકોણ જુદો છે. લોકો પોતાની મેળે પોતાનો કાયકમ શરૂ કરે અને એમને ટેકા આપવા, એમને ઉત્સાહ આપવા

એમને આગળ ધપાવવા સરકાર સહાય કરે એ આ યોજના પાછળની ભાવના અને દૃષ્ટિ છે.

સામાન્ય રીતે કોઈ પણ કાર્યક્રમ અને યોજનાની સાથે જ એના આખરી નિશાન અને પરિણામનો વિચાર પણ કરવાનો હોય છે. પહોંચવું નિશાન જેટલું જીવુ આખરી ચિહ્ન જેટલું ઉમદા અને સ્પષ્ટ એટલે કાર્યક્રમમાં વેગ અને ઉત્સાહ રહેવાનો. આ યોજનાનું પણ એક આખરી ચિહ્ન કમ્પવામાં આવ્યું છે. આજે કેટલાક પોતે તદ્દન નિષ્ક્રીય રીતે આવી યોજના અને એના ભવિષ્યના ચિહ્નોની બેઠા બેઠા છૂં મચકરી ઉડાવવાની એટલા કરતા હેય છે. એમનો કદાચ કાકદૃષ્ટિએ આ યોજનાના ભવિષ્યના ચિત્રમાંથી પણ થોડી છૂં ઉડાવવાની સામગ્રી મળી રહેશે પણ જો આ યોજનામાં પોતાનો સખત પરિશ્રમ કરી ફાળો આપે છે કે આપવાના છે એમને માટે ભવિષ્યનું નિશાન ભવિષ્યની કપન ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આપનાર અને માર્ગદર્શક નીવાશે.

પ્રજા-વિકાસ કેન્દ્રની યોજનાને અંતે કપના તો એવી છે કે આ ગામડાંઓમાં સફળ પચાસતો દ્વારા સમુદ્ધિક જનની યોગ્ય રીતે ખીલવણી થઈ હશે. જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોના મેટા ભાગનાં ઓ પુરુષો લખતાં વાચતાં થયાં હશે. દરેક બાળકો ગાળામાં અભ્યાસ કરતાં હશે. શાળાઓ રેડીરાના અને ઉદ્યોગના વાતાવરણથી મધમધતી હશે. ગામડાંમાં ન્યાય જુઓ ત્યાં યોજનાઈનજરે પડતી હશે. ગામડાંના મરી પરવારેલા ઉદ્યોગો સજવન થયા હશે. જળસચય અને જળસિચનની યોજનાઓને પરિણામે ખેતર વાડીઓની જમીન સમૃદ્ધ બની હશે. ખેતીની સાથે સાથે અનેક નાના ઉદ્યોગો ચાલતા હશે. ખેડૂ તોને ઘેર ગૌરી ગાયો અને ધીંગા ધીરી શીબતા હશે. નાનાં બાળકો કીડાગણુમાં ગેન કરતાં હશે. નાત જાતના બે જુસાર્થ થયા હશે. સહુ એક કુટુંબ બનીને રહેતા હશે. પચાસતનો મત્રી સહકારી મડ જીનો મુનીમ શાળાનો શિક્ષક અને ગામનો મુખી

વિકાસ યોજનાઓ વધાવીએ

દેશભરમાં શરૂ થયેલી ગ્રામ-વિકાસ યોજના ને સફળ થાય તો આ યુગની મોટી સિદ્ધિ ગણી શકાય. સામ્યવાદને ખાળના માટે આવા વિશાળ પગનાની જરૂર છે. સરકારે એમાં ખૂબ આગ્રહ દાખવી છે અને અધિકારીઓને રસ લેતા કાર્ય છે. આ કાર્યમાં પક્ષાપક્ષીને ચક્રવ નથી એમાં કોઈ ધૂન કે વાદની ગધ નથી. પરંપરાથી યોજનાથી આ આગળ અને અગ્રગ છે એ બધું સારું છે.

ગામડાઓમાં સુખ સગવડ વધે અને શહેરો તરફનો ધસારો અટકાવીએ તો ભારતની સમૃદ્ધિ ટકે એમ છે. છતાં ગામડાઓમાં શહેરના ધનીગો ના પેસી જાય એ જોવાનો-જાળવવાનો આજ તબક્કો છે. સુખસગવડની હદ આધારી નેઈશે જેથી એશઆરામ સુધી એ વધી જાય નહિ.

ખેતીસુધારણા, એને અગે નાના ઉદ્યોગો, સારા રસ્તા, સારા ટોર, સ્વચ્છતા, પાણી, હવા-ઉત્તરની જોગવાઈ, આવા કામો માટે નિષ્ણાતોની સલાહ એ

સેવા, સરકાર અને સમૃદ્ધનની સુનાસ જીવી દરતા હશે. આ કેવળ કલ્પના નથી, પહોંચવાનું નિશાન છે.

સાથે સાથે આ કોઈ જાદુનો ખેલ પણ નથી. આખના પલકાગમાં આ નવગ્યના થઈ જવાની નથી એને માટે તો ઉત્સાહ, ખત, ધીરજ, સમજણ અને સાચા સકંપબળથી સૌએ સખત પરિશ્રમ કરવાનો રહે છે. આ પ્રયોગ કેવળ વધતી-મથાવતની પ્રગ્નનો જ નથી. પ્રયોગ તરીકે લેલે કેટલીક અનુકૂળતા ખાતર એ વિસ્તારની પસંદગી થઈ પણ આ પ્રયોગ સારાએ સૌરાષ્ટ્રનો પ્રયોગ છે. વચલી-મથાવરના દેન્દ્રની સફળતા ઉપર ભવિષ્યના

બધું આવી મળવાથી ગામડાંઓની કાયાપચટ થઈ શકશે એની સાથે જમીનના કાયદાઓની ફેર તપાસ પણ શરૂ થઈ છે. એક દરે ગામડાંએ ના પુનર્જીવનનું કામ ગડપથી આગળ વધશે એવી આશા પડે છે.

ગાંધીજીની ભાવના વધે છે

ગાંધીજીના જન્મદિને આ પગનાના ગણેશ મંડ્યા છે એ પણ સૂચક છે એ યોજનામાં ભાવના ઉમેરાશે તો કોઈ ચોક્કસ દષ્ટિ સાંપડશે અને હેતુમા ગિરના રહેશે. દેશપરદેશમાં એ તરફ વધારે ધ્યાન ખેંચાશે ને ઉત્સાહ મળશે.

આ યોજનાઓને સર્વેદ્યની ખીજ પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડવી નથી એ યોગ્ય છે. ખાદી, ગ્રામોદ્યોગ, અહિંસા, બક્ષત્યર્થ, એ દીવાદાંડીઓ છે. જેમાંની આવી કેટલીય યોજનાઓ પ્રકાશ મેળવશે. આ યોજનાઓનું ફળ થોડા જ વખતમાં જોઈ શકાય એમ હોવાથી લોગોને ઉત્સાહ પણ સારો રહેશે.

ગાંધીજીની જન્મતિથિ આગળ વધે છે એટલે એમ માનવું રહ્યું કે એમની ભાવના આજનો અને આગતી કાલનો નાગરિક આવશ્યક છે. યત્રો ઉપરથી

કાર્યક્રમનો મોટો આધાર છે. સફળ પ્રયોગનું સહેલાઈથી ખીજ વિસ્તારમાં અનુકરણ થઈ શકશે અને એથી આ યોજનામાં સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રની શુભ લાગણી અને સહકારની માગણી કરવામાં આવે છે.

મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે વચલી-મથાવ દરતા લોકો અને લોકોના આગેવાનો પોતાની ઉપર પ્રથમ પ્રયોગ તરીકેની આવેલી જવાબદારી ઉઠાવવા અને આ યોજનાને પાર પાડવા ઉત્સાહથી અને દૃઢ સકલ્પથી કામે લાગી ગયા છે. શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસનો કોઈ દિવસ નિષ્ફળતા સાંપડતી નથી,

યોજનાને સફળ બનાવવા માટે તો નિસ્વાર્થ અને લેજન્ડરી એવી સ્થાનિક આગેવાની ઊભી થવી જોઈએ. પચાસત દ્વારા એ યદ્દ શિક્ષે અને એથી આ યોજનાનો અમલ પણ પચાસતો દ્વારા કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અસારે પચાસતોને તાલીમ પામેના મંત્રી આપવામાં આવે છે આ પચાસતના મંત્રીઓ એ જ પ્રજા-વિકાસ કે દ્રવના પણ પ્રામસેવકો મંત્રી જશે ખેતીના પ્રયોગોમાં કેળવણીના પ્રયોગોમાં પ્રામગૃહઉદ્યોગમાં કે આરોગ્યના કાર્યમાં ન્યાં નિષ્ણાતની મદદ જરૂરી હોય ત્યાં પહોંચાડવા અને માર્ગદર્શન આપવા માટે જેટલા તત્ત્વની જરૂર જણાયે એટલી જ તત્ત્વરચના કરવાની હશે.

હવે આપણે આ યોજનાની આર્થિક બાજુ જોઈએ આ આખી યોજના માટે ત્રણ વર્ષમાં રૂ. ૭૫ લાખનો ખર્ચ અદાજવામાં આવ્યો છે આમાંથી ૩ લાખ જેટલી રકમ લોકોને કામ અને જરૂરિયાત મુજબ લેવા તરીકે આપવામાં આવશે અને ૭૨ લાખ જેટલી રકમ ખર્ચ ખરવામાં આવશે આ વિસ્તારના લોકો આ રકમનો લાભ જરૂર લઈ શકશે પણ એથી એમના પાંગળા બનવાનો કોઈ અવકાશ નથી જમીન સુધારવી હોય કે કુવા-તળાવ ગાળવા હોય બાજ-દીડાગણુ કરવું હોય કે જંગલ ઊગાડવું હોય લોકોને એને માટે આ રકમનો લાભ મેળવતાં પહેલાં સખત પરિત્રમ કરવાનો રહેશે લોકો કાયકમ શરૂ કરે લોકો યોજનાનો અમલ શરૂ કરે લોકો પોતાના શ્રમથી અને ધનથી કામ શરૂ કરે ત્યાર પછી નિયત રૂપમાં એમને મદદ કરવાની છે આ એક મોટો બેદ છે સરાર કે તત્ત્વ મર્યાદમ શરૂ કરે અને લોકોનો એમાં સહકાર માગવામાં આવે એ એક વાત છે એમાં લોકો મદદ આપે અને ન પણ આપે એમાં લોકોને પાંગળા બનાવવાનો સભવ ખરો પરન્તુ આ યોજનાનો દૃષ્ટિકોણ જુદો છે લોકો પોતાની મેળે પોતાનો કાયકમ શરૂ કરે અને એમને ટેકો આપવા, એમને ઉત્સાહ આપવા

એમને આગળ ધપાવવા સરકાર સહાય કરે એ આ યોજના પાછળની ભાવના અને દષ્ટિ છે.

સામાન્ય રીતે કોઈ પણ કાયકમ અને યોજનાની સાથે જ એના આખરી નિશાન અને પરિણામનો વિચાર પણ કરવાનો હોય છે પહેલિયનું નિશાન જેટલું જીનું આખરી ચિહ્ન જેટલું ઉમદા અને સ્પષ્ટ એટલે કાયકમમાં વેગ અને ઉત્સાહ રહેવાનો આ યોજનાનું પણ એક આખરી ચિહ્ન કપવામાં આવ્યું છે આજે કેટલાક પોતે તદ્દન નિષ્ક્રીય રહીને આવી યોજના અને એના ભવિષ્યના ચિહ્નોની બેધ બેડા હુ મરફરી ઉડાવવાની એટલા કરતા હેય છે એમનો કદાચ દાડદષ્ટિએ આ યોજનાના ભવિષ્યના ચિત્રમાંથી પણ થોડી દૂર ઉડાવવાની સામમો મળી રહેશે પણ જેઓ આ યોજનામાં પોતાનો સખત પરિત્રમ કરી ફાળો આપે છે કે આપવાના છે એમને માટે ભવિષ્યનું નિશાન ભવિષ્યની કક્ષવન ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આપનાર અને માર્ગદર્શક નીવડશે.

પ્રજા-વિકાસ કેન્ની યોજનાને અતેક પના તો એવી છે કે આ ગામડાંઓમાં સફળ પચાસતો દ્વારા સમુદિક જનની યોગ્ય રીતે ખીતવણી થઈ હશે જનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોના મોટા ભાગનાં જી પુરુષો લખતાં વાચતાં થયા હશે. દરેક બાળકો શાળામાં અભ્યાસ કરતાં હશે. શાળાઓ રેટીયાના અને ઉદ્યોગના વાતાવરણથી મધમધતી હો ગામડાંમાં ન્યાં જુઓ ત્યાં યોજનામાં નજરે પડતી હશે ગામડાંના મરી પરવારેના ઉદ્યોગો સટવન થયા હશે જળસચય અને જળસચયનની યોજનાઓને પરિણામે ખેતર વાડીઓની જમીન સમૃદ્ધ બની હશે ખેતીની સાથે સાથે અનેક નાના ઉદ્યોગો ચાલતા હશે. ખેડૂ તોને ઘેર ગૌરી ગાયો અને ધીંગા ધોરી શોભતા હશે નાના બાળકો દીડાગણુમાં ગેન કરતાં હશે. નાત નતના બેદ જુ સાર્ધ થયા હશે સહુ એક કુટુંબ બનીને રહેતા હશે પચાસતનો મંત્રી સહકારી મંડળીને મુનીમ, શાળાનો શિક્ષક અને ગામનો મુખી

વિકાસ યોજનાઓ વધાવીએ

દેશભરમાં શરૂ થયેલી ગ્રામ-વિકાસ યોજના ને સફળ થાય તો આ યુગની મોટી સિદ્ધિ ગણી શકાય. આમ્યવાદને ખાળવા માટે આવા વિશાળ પગનાની જરૂર છે. સરકારે એમાં ખૂબ આગ્રહતા દાખવી છે અને અધિકારીઓને રસ લેતા કાર્યા છે. આ કાર્યમાં પક્ષાપક્ષીને સહયોગ નથી એમાં કોઈ ધૂન કે વાદી ગધ નથી. પરંતુ યોજનાથી આ આગળ અને અગ્રગ છે એ બધું સારું છે.

ગામડાંઓમાં સુખ સગવડ વધે અને શહેરો તરફનો ધસારો અટકાવીએ તો ભારતની સમૃદ્ધિ કે એમ છે. છતાં ગામડાંઓમાં શહેરના ધનીયો ના પેલી જાય એ જોવાનો-જાળવવાનો આજ તબક્કો છે. ખુબસગવડની હદ બાધવી જોઈશે જોથી એશઆરામ મુખી એ વધી જાય નહિ.

ખેતી-મુધારણા, એને અગે નાના ઉદ્યોગો, સારા રસ્તા, સારું ઢોર, સ્વચ્છતા, પાણી, હવા-કિમ્મતની જોગવાઈ, આવા કામો માટે નિષ્ણાતોની સલાહ એ

સેવા, સરકાર અને સગવડની સુરાસ લીધી કરતા હશે. આ કેવળ કલ્પના નથી, પહોંચવાનું નિશાન છે.

સાથે સાથે આ કોઈ જાદુનો ખેત્ર પણ નથી. આખના પલકારામાં આ નવગ્યતા થઈ જવાની નથી એને માટે તો ઉત્સાહ, ખત, ધીરજ, સમ-જણ અને સાચા સકલ્પબળથી સૌએ સખત પરિ-શ્રમ કરવાનો રહે છે. આ પ્રયોગ કેવળ વચલી-મણાવદરની પ્રગ્નનો જ નથી. પ્રયોગ તરીકે ભલે કેટલીક અનુકૂળતા ખાતર એ વિસ્તારની પસદગી થઈ પણ આ પ્રયોગ સારાથે સૌરાષ્ટ્રનો પ્રયોગ છે. વચલી-મણાવદરના કેન્દ્રની સફળતા ઉપર ભવિષ્યના

બધું આવી મળવાથી ગામડાંઓની કાયાપનટ થઈ શકશે એની સાથે જમીનના કાયદાઓની ફેર તપાસ પણ શરૂ થઈ છે. એક દરે ગામડાંઓનાં પુનર્જીવનનું કામ ઝડપથી આગળ વધશે એવી આશા પડે છે.

ગાંધીજીની ભાવના વધે છે

ગાંધીજીના જન્મતિ આ પગનાના ગણેશ મંડ્યા છે એ પણ સૂચક છે એ યોજનામાં ભાવના ઉમેરાશે તો કોઈ એક્સ દષ્ટિ સાંપડશે અને હેતુમા ગિરના રહેશે. દેશપરદેશમાં એ તરફ વધારે ધ્યાન ખેંચાશે ને ઉત્સાહ મળશે.

આ યોજનાઓને સર્વેદ્યની ખીજ પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડવી નથી એ યોગ્ય છે. ખાદી, કામેદ્યોગ, અહિંસા, બક્ષત્ય, એ દીવાદાંડીઓ છે. જોખી આવી કેટલીય યોજનાઓ પ્રકાશ મેળવશે. આ યોજનાઓનું કળ થોડા જ વખતમાં જોઈ શકાય એમ હોવાથી લોખંડો ઉત્સાહ પણ સારો રહેશે.

ગાંધીજીની જન્મતિથી આગળ વધે છે એટલે એમ માનવું રહ્યું કે એમની ભાવના આજનો અને આવતી કાલનો નાગરિક આવશ્યક છે. યત્રો ઉપરથી

કાર્યક્રમનો મોટો આધાર છે. સફળ પ્રયોગનું સહેલાઈથી ખીજ વિસ્તારમાં અનુકરણ થઈ શકશે અને એથી આ યોજનામાં સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રની શુભ લાગણી અને સહકારની માગણી કરવામાં આવે છે.

મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે વચલી-મણાવ દરના લોકો અને લોકોના આગેવાનો પોતાની ઉપર પ્રથમ પ્રયોગ તરીકેની આવેલી જવાબદારી ઉઠાવવા અને આ યોજનાને પાર પાડવા ઉત્સાહથી અને દૃઢ સકલ્પથી કામે લાગી ગયા છે. શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસનો કોણ છે કે સાચી ભાવના અને સાચા સકલ્પ બળને કોઈ દિવસ નિષ્ફળતા સાંપડતી નથી.

હાથમમ યુદ્ધને બદલે અદિસા શહેરોને બદલે ગામ
ડાઓમાં ફેરફારો પ્રજાનાત નહિ પણ મરજીઆત
સાવન અને દિલ્લિતનો સુમેળ કુદરતી ઉપચાર ।
બીજી મહેનત અ યાચનો સામનો—આવા કેટલાં જે
ઉમદા લક્ષણો માનવજાતમાં વિકાસ પામે એ નાની
સુતી વાત નથી

સામ્યવાદ એમણે છે

આજ યુગમાં સામ્યવાદનું જોર ઘટે છે
એવું જોનારને જણાયા સિવાય નહિ રહે એ પછી
દે તે યુદ્ધનો ભય પણ હરે અને અણુબોમના
અવનવા અખતરા ચાલુ હોવા છતાં એનાથી રવાનું
કારણ એ સત્તું જાય.

જેમ નાજીઓએ અનેક યુદ્ધોએને બરનાદ
કરી મૂક્યા તેમ આજે જર્મન પ્રજાને બીજા દેશનું
કરી રહ્યા છે અને વખત જતા સામ્યવાદીઓએ
કેલા જુ મો પણ એમના ઉપર પાછા ફરશે. એના
ચિહ્નો અત્યારથી શરૂ થઈ ગયા છે આપણા દેશમાં
જે સામ્યવાદની ભાગેડોને ને ખૂના મરફી ઘટયા છે
અને એમની હડતાલોનું જોર પણ નરમ પડતું જાય
છે કમિસીઓની સત્તાલાનસા જોર ના કરે તો
સામ્યવાદ તો ડર રાખવા જેવો રહ્યો નથી

ભાગે તે વિદ્યાર્થી

મિસરના વિદ્યાર્થીઓને રાત્રીભરજીથી છૂટા
રોટાનું ફરમાન થયું છે આપણે ત્યાં આગેવાનો
કેટલી વાર ખડું છે ખરા કે તમારું કામ અભ્યાસ
રવાનું છે પરંતુ સાથે સાથે નિરક્ષરતાનિવારણ
ખાતે અભ્યાસ અને બીજા વિકાસ યોજનાઓમાં
મળે આપવાની વાત પણ કડતા હોય છે

જેટલી દ સુધી બીજા પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને
જવાનું ઉત્તરન આપવું અને ક્યારે રો વા એ
સામગ્રી વિચાર કરવા જેવો છે એ વત તો રપછ
છે કે આપણા વિદ્યાર્થીઓનું ચિત્ત અભ્યાસમાં
જેટલું લગવું જોઈએ એટલું લાગતું નથી અને
બીજા યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં જે ધ્યાન આપતા થયા નથી

લખનૌમાં એમણે હડતાળ પાડી અમદાવાદમાં
પાડી અને રાજકોટમાં તો ધણીવર આવું સંજાગમ
છે કોઈક કિસ્સામાં એમની વાત જે બાજમી હરે
તો ક્યાંક બાજમી પણ હશે આમ છતાં લક્ષ્યાનું
જોડું મૂકી લાપણે ની પ્રવૃત્તિઓમાં પડી જાય એ
ધરવા જેવું નથી

આરતી પેગમથી દેશના આગેવાનો કમચારીએ
સેનાપતિઓ વગેરે મેળવવાના છે એટલે એમને જાહે
કામકાજની તાલીમ મળે અનુભવ મળે વિશ્વાસ ઉભું
એ બધું બરાબર છે પણ એમાં પચકે પ્રચાર આવ
જેમે છે તેનું શું? એમના આગેવાનો શિક્ષકો
યઈ શકે તો કેવું સારું!

કોલેજોનું શિક્ષણ

એક આગેવાને કોઈ કોનેજની મુનાકાત લે
કહ્યું કે કાયદો શીખનારાઓની આટલી મોગી સખ
ના હોવી જોઈએ નેહરુ પરદેશ ગયેલા ત્યાં પ
આવું જ રહેતું એ સહનું માનવું છે કે ઔદ્યોગિક
તાલીમ લે તો દેશને મદદ થાય

પરંતુ આમ જ હોય તો પદવી ન સમારભો
એવા બધા શાધી શકા આપે છે? વહીવટકર્તાઓ
કાયદાના જાણકારોની જરૂર નથી શું? ધધાતી
પણ આવું શિક્ષણ લે તો એમાં ગેરબાજબી શું છે

અને ઔદ્યોગિક તાલીમના જેટલા કે જે છે તો
વિદ્યાર્થીઓની કમી દેખાય છે? ન પોષાય એ
શિક્ષણ હોવા છતાં તે લેવા અનેક વિદ્યાર્થીઓ બી
છે અને એમના માખાપ ધસાઈ જાય છે પણ હો
રોગે શિક્ષણ આપી રહ્યા છે એવું વળતર શું?

જે લોગ એમ સમજાવે કે જીવ્ની કેળવણી
વળતરની આશા ના રાખવી તે લોકો એમ કમી
તરફના પ્રવાહને અટકાવવા મથે છે પણ વિદ્યાર્થી
કે વારીઓ વળતરની આશા ના રાખે તો તે
મૂર્ખ હરે કેળવણીનું પહેલું ધ્યેય ચારિય બીજા
વાતું છે બીજું ધ્યેય એક નાગરિકને પગમર કરવા

ને સાહસિક બનાવવાનું છે કેને માટે કેટલું વળતર બાળખી ગણાય એ જુદો સવાલ છે

ઠેર ઠેર નવી કોલેજો નીકળે છે અને નીકળતી જશે એવું કુખ કરવું જરૂર નથી એમાં પ્રાણ આવે અને જે વિદ્યાર્થીઓનો ફાલ એમાંથી નીકળે તે ઉમદા હોય તો એ કોલેજો સાર્થક છે આર્ટ્સ, સાયન્સ, કાયદો કે ઇજનેરી, બ્યાપાર કે દાકતરી—જે શીખે તે જરોઅર શીખે એના એ જ વિષયમાં જિંદગી વિતાવવી થે જરૂરી નથી મગજ કેળવાય, શુદ્ધિ ખીલે, વિવેક સૂઝે એ જરૂરનું છે

ઔદ્યોગિક તાલીમ આપી આપી કેટલાને ઠેકાણે પાડીશું ? આ દેશનો માત્ર ઔદ્યોગિક વિકાસ થવાનો નથી એ દેખીતું છે એટલે જે ભણી શકે છે તે ભલે ભણે. ઐન્યુએટ થયેલા કોઈકે રખડે પણ ખરા એટલે શું એ ભણ્યા તે જૂલ કરી ?

ભૂમિ કેળવણી વિરૂદ્ધ જાહેરમાં પ્રલાપો કરનારા પોતાના પરિવારમાં પરદેશની તાલીમ સુદ્ધા આપે છે એ કેમ જૂલી જવાય ?

શસ્ત્રોનું વેચાણ નહિ

ઉદ્યોગોની વાત આવે છે સારે આપણે ત્યાં સરક્ષણનો ઉદ્યોગ નથી ખીલ્યો એ સહજ યાદ આવે છે આપણે ત્યાં રિવોલ્વર સરખી નથી ખનતી એ જાણીતું છે

એના ખુલાસામાં જણાય કે યુદ્ધનાં સાધનો ઉત્પાદન કરનાર દેશ એક રીતે કલકિત અને છે એણે પોતાની જરૂર ઉપરાંત વધારે શસ્ત્રો બનાવવાં પડે છે, નહિ તો ઉદ્યોગ ચાલતો નથી એ શસ્ત્રો વેચતા નીકળીએ એટલે જાણે-અજાણ્યે યુદ્ધ ચઢતા એકાદ દેશને આડકતરું ઉત્તેજન આપવામાં આપણે સડોવાઈએ અને આપણે લડાઈખોરમાં ખપવું નથી

જો આવા હેતુસર આપણે યુદ્ધનો ઉદ્યોગ જતો કર્યો હોય તો ખરેખર નોષવાત્ર છે જે થોડાં કારખાનાં છે એ દારૂગોળા કે ખીજી ચીજો બનાવે છે

પણ એવું ઉત્પાદન નિકાસ કરતા જેટલું થઈ ના જાય તો સારું

પરદેશી કારખાનાં

જે ઉદ્યોગ-વેપાર પરદેશીઓ અહીં ચલાવે છે એ બધા જરૂરી છે, ઉપયોગી છે એવું ના માની લેવાય તેઓ આપણા હિતમાં અહીં રોકાયા છે, એવું થે ના માની શકાય અને છતાં એમનાં તરફ શકાથી, અદેખાધથી, ભેદભાવથી જોવું પણ વાજખી નથી

અહીંના કાચા માલમથી તૈયાર માલ બનાવી શકે તો એ કારખાનાં ખરેખર આવકારને પાત્ર ઠરે. અહીંના કારીગરો ને ઇજનેરોને તાત્તીમ આર્થ નિબળાવ બનાવે તો એમનું અહીં રહ્યું આર્થિક ગણાય એ કારખાનાં અહીં હોવાથી ધનનો ખચાવ થાય એ ત્રીજો ફાયદો છે. આમાનું કાંઈ ના બને અને એમની કુનેહથી એ લોકો સરસાઈ કંઠે, રળો ખાય અને પરદેશમાં જઈ અહીંનું જૂઠું ખોલે તો એનાથી ઈશ્વરો સારો

મોટી ફરિયાદ છે કે આ પરદેશીઓ પોતાના મેનેજરો-ઇજનેરો લાવે છે, મોટા પગારો આપે છે, રગ્ગઓ ને કાથાઓ દ્વારા એમને રીઝવે છે અને અહીંના નોકરોને નારાજ રાખે છે કે અન્યાય કરે છે. આ વાતમાં તથ્ય હોવા છતાં એમાં દબલગીરી કરતી એ સારું નથી મુડી ઉપર, નફા ઉપર, લાવ ઉપર, નિકાસ ઉપર અકુશ રાખી ગકીએ, પણ કોની મારફતે કેમ કામ લેવું એનો આગ્રહ વાજખી નથી

હિંદી ચિત્રોની નિકાસ

પરદેશના અજરોમાં હિંદી ચિત્રોની માગ થવા લાગી છે યુરોપમાં અને બીજાં સિનેમાઓ વધી ગયાં છે અને ચિત્રો ઓછાં છે એટલે અહીંનાં ચિત્રો તરફ નજર વળી છે.

અહીં ફેન્સ, ઇટાલીઅન, જાપાનીસ વગેરે ચિત્રો આવે છે અને સમજતાં મુકેલી પડતી નથી,

જેવાં ગમે છે એ ખરાં મળે એ દેશની કેટલીક લાયકતાઓ આપણે અતુલની રાખીએ છીએ એક દેશના ઉમદા ખ્યાલા ઓળ દેશમાં જઈ ધન્યારા લાવે છે ત્યારે માનવાને લાવિમા આશા પડે છે

પરંતુ અહીંનાં ચિત્રોથી આપણે જ કદાચેના છીએ મોરારજી મુન્ડલી રાજજી દીવાદર કેરમર એમ ધણુ એ પોતાનો અણુગમે વ્યક્ત કર્યા છે છતાં એ ચિત્રોમાં એવું જ મળે પશુ ચાતુર્ય છે એને પર દેશ મોખીને શુ કરીશું? તેમાં વળી રમીત ચિત્ર તરીકે આપણે નામના ધારી છે કે શુ?

સભર છે કે પરદેશનાં જમરો ખૂલી જશે ત્યારે અહીંનાં ચિત્રો પરદેશનું હુઆમપ મેળવવામાં મદદ કરે પરંતુ ધનપ્રાપ્તિ અર્થ દેશની કગાન વસ્તુ એવું પરદેશમાં ન થાય ના થાય અહીંનાં એક ચિત્રોની પરનાં પસંદગી થાય તેને પ્રત્યક્ષતા ટો મળે તો જ એ ચિત્રો પરદેશમાં મોખનાં જોઈએ ખાતગી સાહસ માટે લાલે કોઈ ખુલું રહે પણ પવાનની આડ રાખી ર્ય. જતાં રોકવો જ જોઈએ

ત્યારે દવા રોગ ખની ગઈ છે

પ દેશની રોગોની દવાઓ દર વર્ષે અહીં આવે છે અને અહીંનાં કારખાનાં ગમે તેમ ફગી ખપાવે છે તે જુની કહે છે કે આમ દર વર્ષે ચાવીસ રોગ પ્રત્યક્ષ છે

આપણે સા ન હોઈએ તે કરતાં ગિમાર વધારે છીએ એ જણાવવાની લાગ્યે જ જરૂર હેય. મોઈક દલાવી લે છે કોઈ નુ ગમ્મ જ હોતું નથી મોઈક વના એવા અદગ અજારી હોય છે કે દવા કારગન થતી નથી દાખતરો જુવો તો એ ઈજેકશનો પાછળ પડ્યા છે ઈનજ માત્રને ખર્ચાળ બનાવી મૂક્યો છે પેશામ તપાસના ટેવા સત્તળ કામમાં વીસ ત્રીસ રૂપીઆ લઈ નાખે છે

આ દેશને આ દવાઓ કે એ જે માટે હોય

તેની માંદગી બન્ને પોચાય એમ નથી મધ્યમવર્ગે જાણી લેતું જોઈએ કે આ જાતનો શોખ તેમના માટે નથી ફરતી ઈનાજ તરફ આપણુ ખ્યાન જવું જોઈએ

મજૂર સંઘો રાજ્યમરણથી અદગ રહે

મજૂર સંઘોમાંથી રાજકારણ દૂર કરવાનો હિમાયત સમાજવદી પક્ષે રી છે જે સધ દકનો લાડ લઈ ખૂકાવે અને જવામ ઈચ્છા સગથી મૌન રાખે એ સધ ખી નવું ધણુ અહિન કરતા ખચમરો નહિ, પેતાના સમોમાં ચિરત લાની રકશે નહિ અને માનવતાનાં રાતુની ગરજ સારશે.

જુદા જુદા મજૂર સંઘો એકા મળે છે ત્યારે કાર્કમમાં કોઈની સામે લડવાનો વાત મોખરે હોય છે કોઈને બનિ બનાયા સિવાય એમની જૂજ લગરી નથી મજૂરો ગમીમાઈ સામે લડતા નથી પોતાના દકને પોતાના વધારે સુમ સારુ લડે છે એમની કોઈપણ મૂમેશમાં ગરીબઈમાં કેમ નહતું એનો વિચાર કે શિક્ષણ હોતાં નથી બીજા ગરીબોનું તેઓ ગોષણ કરી રહ્યા છે કે એમના કગતાં ધણા સુખની ઇચ્છા ને ઉપભોગ મરી રવા છે એવું જાન પપ હોતું નથી આમ સગડન તાથી શકે એવો વર્ષ બીજા કરતાં વધુ સ્વમરોડ મેળવવા રાજ દારણમાં કોઈની રમતનું સાધન બની રહે

બીનોને દલાશે ના આપરો

હાયશાયોમાં મુતર મળતું નથી અને હાથે કતિલી-વરેલી ખાદનું વેચાણ થઈ શકતું નથી એકારો વધતા જાય છે લોકોની ઉદાસીનતા વધતી જાય છે આ બધી એ જવાની બિનાઓ નથી શુ?

એક વાર ખાદનો દુવાલ કે છીટનો દૂકડો વેચના ઇકતાઓ મરી લગાવતા અને લોક માનસને દેશના ગર્દામોતરફ વાગતા હતા આજેય ઈતજુઓ થાય છે એની ઈતમ બિતરે છે કમાચારો પ્રસિદ્ધિ પામે છે, પરદેશી કાપડની દુકાનો આગળ પીડીગ મરુ

પડતું નથી. છતાં સ્વદેશીની ભાવના કે ખાદીની લોકપ્રિયતા વધ્યાં નથી.

ખાદી કેમ ઉપદ્રાસને પાત્ર દરતી જાય છે? કેમ આપણા બાહોશ સનદી નોકરો એને અપનાવતા નથી? રાજકીય પક્ષનું અગ્ર બની જાય એ ખાદી માટે શું શોભારૂપ છે? એ ટકી શકે એવા લક્ષણો ખાદીમાં છે કે પછી એને વ્રતથી, જાહેરાતથી, પક્ષની ધૂન બનાવીને ચલાવવી રહી? એના અર્થશાસ્ત્રમાં કશા ફેરફાર લાવવા જેવા છે?

આનો યોગ્ય વિચાર નહિ થાય તો મિલોવાળા હાથશાળોને ચાલવા નહિ દે, ભેગી ખાદીને ય દાડી દેશે અને ધીરે ધીરે હિન્દુસ્તાનમાં નાનું અમેરિકા ખડું કરી આપશે જે યત્રો દ્વારા જ રચાયેલું કરતું હોય.

હાથશાળોને ધોતી-સાડીનું કામ સોંપવાની દર-ખાસ્ત રાજજીએ કરી છે અને એની સામે વટોળ પણ બેઠો છે. મીલો પાસે કામ લઈ લેવાને બદલે હાથશાળોની નવી માંગ ભેગી કરવામાં આવે તો એ ચાલે એમને જોઈતું સુતર પૂરું પાડી અમુક બરતુ જનતા-કાપડ હાથશાળો કાઢે તો? એ સરતુ અને ટકાઉ તો હોવું જોઈએ અને પ્રજાના સર્ગમાં રહેનાર સહુ કોઈ કાં તો ખાદી અગર તો આવું જનતા-કાપડ જ વાપરે એવો શિરસ્તો દાખલ કરવો જોઈએ મી-૧ પરદેશની નિકાસ માટે રાખી, અહીંની વપરાશ હાથશાળો ઉપર લાવી શકાય એ શું ધણું દૂરતું સ્વપ્ન છે?

નૂતન ભારતના અધિકારીઓ, જેઓ પ્રધાનો અને ધારાસ્પૃશોના સર્ગમાં પણ અધિ છે, તે મોટા ભાગ વિદેશી ઢાળનો પોશાક પહેરે છે, જેનું ચાલુ તે રચાયદાર પણ રહે છે, ઉપલો વર્ગ ફેશનની દરિ-ફાઈ કરે છે એ બધાને હિંદની ગરીબ પ્રજાનું નહિ લાગતું હોય? કોઈ નવીન ધોરણ અપનાવી એમની સાથે સહાનુભૂતિ દાખવવાનું જરૂરી નથી શું? જનતા-કાપડ કે ખાદીના વપરાશથી કેટલીક સમાન ભૂમિકા મેળવી શકાય એમ છે તે શુભાવધી ના જોઈએ

કુટુંબ નિયોજન કેને માટે?

મુબઈમાં કુટુંબ નિયોજનનું કેન્દ્ર નખાવ્યું ત્યારે કેટલીક સ્પષ્ટતા થઈ છે કે વધતી વસતિના ઉપાય તરીકે નહિ પરંતુ, કુટુંબોની સખ્યા મર્યાદિત કરવા તેમ જ બાળકોના જન્મ વચ્ચે યોગ્ય ગાળો રાખવાના કામમાં આવાં કેન્દ્રો મદદ કરશે બાળકો ના થતા હોય તેમને પણ આ કેન્દ્ર આશા આપે છે.

આ કેન્દ્રો લોકપ્રિય થઈ પડશે એમાં શંકા નથી રાજજી બલે કહે કે હાલની નારીને મોટર જોઈએ છે, બાળક નહિ આપણે ઇચ્છીએ કે 'બાળો' આવવાના હરખમાં ઘેલી થઈ જતી સ્ત્રીઓના મન બદલાય, જવાબદારીનું ભાન વધે, અને માત્ર બાળકોને જન્મ આપવાના કાર્યમાં જીવનને રૂધી નાખે છે.

નવાઈ નથી કે પછાત વર્ગના કુટુંબોમાં કુટુંબ નિયોજન વધારે જરૂરી હોવા છતાં એનો જલદી અમલ નહિ થાય એમની વસતિ વધતી જાય એ સમાજનું જોખમ છે કારણ કે સાથે સાથે અજ્ઞાન, રોગ, નવાઈ નથી કે પછાત વર્ગના કુટુંબોમાં કુટુંબ નિયોજન વધારે જરૂરી હોવા છતાં એનો જલદી સ્વીકાર નહિ થાય એમની વસતિ વધતી જાય એ સમાજનું જોખમ છે કારણ કે સાથે સાથે અજ્ઞાન, રોગ, વહેમ, ગદગી, વગેરે વધતા જવાના, એ રોકવા કોઈ કાનૂન કામ નહિ લાગે, કોઈ પ્રવચન નહિ આવે આવાં કેન્દ્રો સગવડો કરી, આપણે, સલાહ આપણે, ઉત્તેજન આપણે તો એમને પણ પોતાનું કિત સમજાવે

આ કેન્દ્રો મધ્યમ કે સુખી વર્ગ તો એ જરૂર આવકારશે, પરંતુ એનો લાભ પડાન વર્ગને વહેંચે મળે એ કામ સમજી મધ્યમ વર્ગે ઉપાડી લેવાનું છે. આ સાધન જેટલું પોતાને ગુણકારી છે એથી વધુ બીજા અને ખાસ કરીને રોગી, ઝૂનુની, ગુનેગાર, ખેતર, જગલી પ્રજામાં પ્રચલિત થાય તો એનો દેશને લાભ મળે એમ છે.

મર્યાદા નહીં, કાર્યથી ‘સતી’ બને

જ્યપૂર પાસેના એક મંમમાં એક સ્ત્રી જીવતી
બગી મરી અને લોકોએ એનામાં સનીત્વનું આદે
પણ કરી એને ઉત્તમન આપ્યું અને પોતે પુણ્ય
મેળ થુ આ સમાચાર વાંચી કેંક સ્ત્રીઓએ આને
લાગ્યશાળી ગણી અને કંક પુરુષોએ એના
શુભ ગાયા

આપણા કવિઓ પણ હજી સતીની ભાવનાને નિરદાશે છે અને એમાં ભારતનો ખાસ ઇન્કારો હોવાનો જણાવી ગૌરવ લે છે આપણા લેખકો આ ભાવનાથી દૂર જઈ શકતા નથી અને સોક્રમાનસની પ્રગતિ અજાણે ચલાવી રહ્યા છે

અરકારે સતીનો કાયદો કરેલો જ છે એ પ્રમા
ભરી ગયેલી છે હવે એ રૂઢ ચાલુ કરી શકાય એમ
નથી. છતાં મનનાં ભૂતોને આપણે હટાવી શકતા
નથી લાચાર ની જઈએ છીએ ગર્ગ્ય યજ્ઞર્ષમે
છીએ આવા વિરજ પ્રસંગે અહોભાવ અનુભવી
આપણા વિવેક વિચાર ઉપર ઉપર પડેલા પાડીએ છીએ

એક સ્ત્રીનો ભડકો જોઈ આપણં અભાઈ ના
જમ્મિ કેટલીયે સ્ત્રીઓ દુઃખથી છાના ભડકે જશે
છે કેટલીયે પતિની હયાતિમાં નાહકનો ત્રાસ વેડે છે
પતિનો ય જીવન વેડે છે વૈતરામાં ને કનેશમાં કાપા
ધસી નાખે છે અને છતાં મોડે કડવો બોલ સરખો
લાવતી નથી આવી કરણધ્યાઓ ગામેગામ પહેલી

છે એમની આગ સમાજને બરબે છે છતાં આપણે
એ નેતા નથી

કોઈના મરણબાદ સતી પણ આવી શકે એ તેવું અશુભનું છે! એ મરનાર કોણ એ પણ જોવા જેવું નહિ? સામાન્ય માણસો સતીઓ મૂંઝી જાય એવું માનવું જૂનઝરેનું છે સતી થવા પહેલાં એની કશી લાયકાત જરૂરી હોય કે નહિ? એકદમ બળીને મરી શકે તેનામાંયે સતીત્વ જોવાનો લોભ ના હોવો જોઈએ

અને કયા સુધી બળી મરનારનો જ રસતો સાચો
 છે એમ માનતા જઈશું ! હવેની સિદ્ધિનો અવો
 આંક બાધવો ઠીક છે કે શું ? વિરહની તીવ્રતા એ શું
 ખૂમ આક્રમણની વાત છે ? અને એકવાર જિંદગી
 મીઠાવવાનો સાર કહુન રાખીશું તો એ હક બીજાને
 ય નહિ આપવો પડે ? એનો મનસ્વી દુ પયોગ
 નહિ થાય ?

હસતે મુખે જલતી ચિતાએ ચરી જનારની દયા
ખાલી જોઈએ કોઈએ એને જિદ્દગીનાં મૂલ્ય સમજ
યાં નથી પતિના દેવત્વનો વહેમ કોઈએ કાન્યો
નથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિની અને ધાર્મિક ફરજના અતિ
સાંકડા અર્થમાની જહાઝ લાવી જીવનને માનવતા કે
દિવ્ય પથ ઉપર વાળી જવા કોઈએ ચલન કર્યો નહીં

હજુરે આ દેશમાં સગી ચાલ એ ઠરુણ પટના
 છે ગૌરવની ગાથા નગી જીવનને મુદર બનાવે એવી
 સતી બને હોય દારીને મરે તેવી નહિ

★

વિરલ કો'ક ને આવડ્યું

મળે ન જગતે ન જીવનમહી કશુ એકવું,
 ન જે મહી રહુ, મહી કણ સમુદ્ય જે ના વસ્યુ,
 ન છે વળી કશુ ય ડયાય, ન મળે તને એકવું,
 સદા સુખમ શોભતુ જગતને કરી જે રહુ

પરંતુ મહીં જે રહ્યું, ઉપર આજીવું, માજીવું,
પ્રસારવું તથૈવ જે જગતને કરે શોભતું,
અશુ કરવું પ્રાપ્ત, એ વિરલ ઠાંકને આવડ્યું

[ઓરતા—૨૪ મા પાનાથી આહુ]

પાનુના મોં ઉપર દુખને બદલે ખેંચકારી વધારે હતી. 'તો હું ચ ક્યાં ત્યારે એને માટે વલખાં મારું છું ભાભી' અને હસતાં હસતાં ઉમેર્યું. 'મને દુખ નથી ને તમને શું કામ દુખ થાય છે?'

સમજીને કે વગર સમજે એ તો ભાભી જાણે ને ભગવાન જાણે એણે જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા એ હતા તો અવળા જ. 'દુખ તો છુન, એમ કે જોવનાઈ આધળી ને તમે ક્યાંક બીધું ધાલવા સરખું કરી ખેસો તો.'—

'અરે રામ રામ! તમને કહ્યું તો ખરૂં કે આ તો બધું અમથું અમથું—'

'તો પછી સાસરેથી આણું આવશે તો આધા પાછી તો નહિ'—

'એ વખતની વાત એ વખતે!' કહેતી પાનુ છેટલો ફાળિયો મોંમાં મૂકી બીભી ચર્ચાઈ ગઈ ધડામાધી પાણી લઈ જીવું કરવા વળી.

ભાભીએ પણ આગળ કઈ જ ન કહ્યું અને એકે જણુ દાતરના લઈ ધઈ વાઢવામા શુથાઈ ગઈ અલખત વાનો તો કરતાં હતા પણ ઈધર ઉધરની જેમાં એક વાત, પાનુની નણુ દને સાસરે વળાવવાની છે એ પણ હતી.

પાનુ સમજી ગઈ, એટલે જ ભાભી પૂછતાં હતા. 'તેકુ આવશે તો જશે ને?' પરંતુ સમજવા છતાં ચ એણે 'નણુ દને તેડવા ક્યારે આણુ આવે છે? મોકલવા સમત થયાં છે કે કેમ? આવો' કઈ જ સ્વલ ન કર્યો.

સાંજે વાઢણુ બંધ કર્યા પછી સાડસો સજાળતાં જ પાનુને પેલા કાગળનું ભાન આવ્યું વિચાર થયો. 'ફાડી નાખુ.' પરંતુ કોણ જાણે પણ ફાડવાની હિમત ન ચાલી, યા ભાઈને વચાવવા કે—ગમે તેમ પણ એણે એને—કાપડામાં ધાલે તો પસીને પલળી જાય માટે સાડલાની પાટલીમાં રાખી કમ્બરે ખોસી દીધી.

રાતે પેલા નોકરીઅતનો કાગળ લખવા બઈ એને ઘેર ગયો પાછળ પાનુ પણ ગઈ. અને કાગળ લખી, પરખીચિયામા નાખી, ગુદા બીનો કરવા બાઈ ન્યાં જીસ ફેરવવા જાય છે ત્યાં જ પાનુએ એના હાથમાંથી તાણી લીધી, 'લાવ હું પાછી ચોપડીને અસલ ચોપડી દઉં' અને ચાલતી થઈ ઘરમાં પાણિયારી તરફ.

બહાર ચોપાડમાં બેઠેલા ભાઈ કે કાગળ લખાવનાર બાઈ ચ બિચારી શું જાણે કે પાનુ પેલા પરખીચિયામા સેગો પોતાનો લખેલ કાગળ પણ બીડી રહી છે—'ગમ્મત' કરી રહી છે?!

પાનુને સાચે જ ગમ્મત કમ્વી હતી એને તો એ ખ્યાલ ચ ન હતો કે પોતાનો કાગળ 'પોયણી' બની બેસશે ને નોકરી કરતો માણસ 'દેઠ અમદાવાદથી' તાખડતોમ રજા ઉપર ઘેર બિતરી આવશે.

તો પેલા યુવાનને ચ કેમ ખબર પડે કે કાગળની લખનાર (પાનુ છે એ તો એણે પહેલે જ ધડાકે પકડી પાડ્યું હતું) બખ્ખે વાર વિના વાકે દોર માર બાધા પછી અને ચૌવનની ધખધખની સંગડી સાથે આઠ આઠ માસ પિંદરમાં બેમી ગ્લા પછી ચ આજ માત્ર 'ગમ્મત' ખાતર જ લખતી હશે? અને તે ચ ગ્રેમમાં પડેથી પેલી બિનેમા નડીને ચ ટપી જાય એવા શબ્દોમાં!

અને એટલે જ એણે વહેલામાં-વહેલી ગાડી પકડી ને? ...

પણ ઘેર આવી એકાન્તમાં એ લખાડે પાનુને મળ્યો ને પેટ પડડીને દસી ગહેતી પાનુએ, 'એ તો ગમ્મત હતી' આમ કહ્યું ત્યારે તો માંડ માંડ મોતી શક્યો. 'અરે ગોઝારી!' તું ગમ્મત ગમ્મત કરે છે પણ જગ એટલો તો ખ્યાલ કર કે હું આ દેટમે ગાદિથી શ્વાસભર્યો—

'પણ મે એમાં લખ્યું તો હતું કે આ તો બધું અમથું અમથું'—

જુવાન અનુભવી હતો હિમત ન હારતા હસીને બોલ્યો. બેઠે અને જ તો ત્યારે એમ જ લગે ને? પેલી સિત્તા-નની કરે એમરતો! આપણુ જાણ્યું એ કે છેડો તાણીને લાજ દોકે છે પણ જોઈએ ત્યારે કાં તો —

પણ તો ત્યારે એ જ જોયા કરવું તું ને! પાનુને સાચે જ આ એક બાળકના બાપ ઉપર ચી ચઢી ખાસ તો એટના માટે કે પોતાને (પાનુને) ય ટપી જાય એવી સુનક્ષણી નાર' એના જ ધરમાં હતી! પાનુને એની સાથે વાત કરી પણ ન ગમી કનુ જોય એ કાગળ?

જો કાઈ જુકું કહ્યું હું? ઠીક! શાળામાં જઈ પોતે ય પડિતાઈ મેળવી છે એવું આડકતરું સૂચન કરવા જ ન હોય તેમ પાનુની સો મા લપાતા કાગળ ખોલી એ વાચવા-વચાવના વળો જો અહીં તું લખે છે આ જુઓને વાનાથ —

ત્યાં તો કાગળ ઉપર ચીવ ગડપ થઈ અને હાં! હાં! કરતા પહેલાં જ પાનુએ ચૂંચ ચીરી નાખ્યો.

પેના પ્રેમી તો—કાઈ મિત્રની ઉક્તિ હોય કે પછી આ જમાનાના પ્રેમીઓની પગાઈ એક જ શાળામાં થતી હોય અમ તેમ—ખોલી જામ્યો પાનુ તે કાગળ નઈ પણ મારુ હયુ ચીરી નાખ્યું છે હોં!

છતાંય પાનુ એના ઉપર—આવી રસીરી એની ઉક્તિ ઉપર એક તબ હાર પણ ન રાચી એણે તો પણ ઉપાડતાં ઉનટાની ટેકડી જ કરી મળી ગયું હોય તો જામે મગન મેં હાં પાસે કે ટાંકી દેશે એણે હોય તેમ કેશે તો સચે ચઢાવી દેશે! કહી જતાં જતાં બળતામાં ધીની જેમ રૂનમાં નયુ દારથ જ વેરતી ગઈ ગાતી ગાતી અ બ્ય થઈ ગઈ

ભાઈ રે મગનભાઈ તું મારો વીરો

કે હૈયા ટાંકી આપજો રે

અને એ નોકરીઆત જુવાન, બાર પદર રૂપિ

યાનુ ભાકુ ખરચીને પાનુના હથે તમાચો ખ વા જ ન આ પો હોય તેમ અને થયું કે બે દનની ગજ છે ત્યારે જાતો જાતો ધરની ખમર લઈ આવું આમ કહી નીજે જ દિવસે આવ્યો હતો એ જ પગને પાછો ફરી ગયો. અલબત્ત પાનુ પાસે એણે પોતાનો ન મર તો નોંધાવી જ લીધા હતા નાતર ફરીય તો તમ રી સથે બલાભાઈ બકી બધાં બઈને બાપ!

છતાંય પાનુ ઉપર અતગ્નો જામરો તો એણે એમને એકને જીભીય વાટે દાન યા કર્યાં! આ તો સાચે જ રાંકુ નીકળ્યું! અરે બજે રે તું ને તારા પેના ઓરતા યા! નાહ્યો મને —

વાટમા જ પડની સાસરી આવવી હતી ગામમાં પેસના જ એને ક્ષોભ થયો અને એ ક્ષોભને ટાંગવા જ એ પાણી તમાકુ કરવા રીજા કેઈને ઘેર ન જતાં મગરને જ ઘેર ગયો આપણે ક્યાં એની (નરી) કાઠી લઈ ગયા છીએ તે મોં છુપારીએ?

પપુ એણે જોયું તો સાચે જ ગગનનો આવકાર કંડો હતો જમરે એની માના શબ્દો ચેના ગોની જ મીથશ હતી ઓ હો હો! આવો બાઈ તમે ક્યાંથી?

એને થી ખબર કે લોકોએ તો એના આ હે જો દિવાળી કે વરસાદ સિવાયના અચાનક આગમનનો તાતજો દૂર દૂરથી એના ગુલામાં સાફાનું છોયું જોયું ત્યારથી જ પાનુ સાથે જોડી દીધો હતો! ગગનની માએ પણ વાત આડે એ જ વાત સાંધી થુ કરીમે મેરમાન વહુ એવી મળી છે કે —

અને પછી તો પાનુના બેઉ પ્રસંગના ગુના તમતમની ઝપાન સાથે અથથો ઈતી એમણે વણવી સભાગા યા વચ્ચે બે-તણ વાર ચિ હાં જાડના ગમ લને પણ એમણે કઈ જ ન ગણ્યો!

એ તો ત્યારે એમણે પૂરું કર્યું ત્યારે જ ગગનનો કઈક ગજ ખાધો, જે આવે એની આગળ બસ આ જ વાન નથી તો તે તી કે નથી એનું નામ મેનતો! —

આણે પણ એ જ સવાન કર્યો! પણ તો તમે

એને તેડતાં કેમ નથી ?' અને ક્ષણિક થલી ઉમેયું :
'તમને ખોટું ન લાગે તો કહું કે તમે ગણુબ્યા
એ કાંઈ એવા વાક નથી કે—ખાટી તમારું તો થુ
અજાનું છે ? આજકાલની દુનિયામાં તો એવા હોય
છે કે, આવે ત્યારે ઊગમણી દિશા ને જાય ત્યારે
આથમણાં. પાનુમાં આવુ તો નથી ને ?'

'ના ખાપા ! મારાથી જુદું તો નઈ ખોલાય એ
વાતમાં તો—એની પીઠ સાબળે છે. પણ ના, એમ
તો એ પૂરી ખબરદાર.'

'પણ તો પછી તમને તેડવામાં વાધો ગા છે ?'
જુવાનને સાચે જ નવાઈ લાગતી હતી

'વાધો તો એમ લાઈ કે—' અને એ આજુગાજુ
જોના ખાટકાની પાસે સરકયા પાંગેથ તરફ બેઠેલા
અગલને—હાડવા જ ખાસ તો— ઉદ્દેશ્યો. 'આર હાય
ગગા ! લાઈને માટે બળ્યુ ચા તો મૂક એક કપ'

ગગલને પણ આ માણસ ઉપકારક થાય એમ
લાગતું હતું. એટલે જ તો એની આનાકાની અને
ઉનાવળ છતાં ય એ ચા મૂકવા ગયો ને ?

ખાઈએ શરૂઆત કરી, 'વાટ મેલી ઉભેટ
જવાની તો એની પાસે વાત જ નથી. પણ તમે
તો ધરના માણસ છો એટલે કે'વામાં વાધો નથી—
અગે વખતે એ ગગલની સમે થઈ ગએલી એટલે
બળા મને ધાક પેરી ગઈ છે કે કોક ફરા કાં તો
મારા ગગલાનું ગળુ—'

જુવાનથી વચ્ચે બોલ્યા વગર ન રહી શકાયું
'અરે ના ના ના ! આ તમે શી વાત કરો છો ?
ખીજું કોઈ તો સામુ થાય પણ પાનું ના મારા
માન્યામાં'

'તો હું જુદું કહું છું ? મારા ગગલાની સોગન
ને એણે પેરોલો ન સાઈ લીધો હોય તો. એ તો
વળી ઠીક થયું કે—'

'પણ એ તો કાળનું મારું મને ખ છે તે હોય
ખાટી ઠીક તમે કા છો ત્યાં સુધી—ખીજુ કોઈ તો ઠીક

પાનું જેવી પાનું ? હું એને ન એળખતો હોઉં
ત્યારે ને ?'

'તો ત્યારે એની જ મને ધાક ખાટી—'

'તો એ ધાક ત્યારે કાઢી નાખો વિશ્વા ન
પડતો હોય તો—કા' તો હું લખત કરી આપુ—'

'અરે એવું તે હોય લાઈ પણ—'

ખાઈના મનથી હવે ખીજુ કાંઈ જ ગુચ ન હતી.
સિવાય આટલી 'પણ આને નથી તો પાનું કાઈ
સગી થતી કે નથી અમે સર્ગા ત્યારે આટલી બધી
હિમત દેવાનું કાંઈ કારણ ?' અને ઊડે ઊત વા
મર્યું હોત તો ખાઈનું મન આમ જ બેસતું કરત
'ખરાખર કાં તો એમ જ છે એને તેડું એટલે કાક
ને કાંક ખતરાવતાકને ગગલાને 'ઉમ' ને પછી થોડો
વખત જવા દઈને આ લાઈની સાથે પાધરું જ
નાતરું—'

ત્યાં તો જુવાને ૫ વણમાગી સલાહ આપવા
બદલ સલામ થયો : 'આ તો—હું તમને વાત નીકળી
તો સાચી વાત કહેતી એ મારી ફર જ છે એટલે
ખાટી જે જે એમ ધારતા કે પાનુનાં માખાપે મને
લલામણ કરવા મોકલ્યો છે કે પાનુએ કશું કહેવડાવ્યું
છે. એ વાતે તો લલેને પાનુને જતમારો બેસી રહેવું
પડે પણ એકમાથી ખીજું ધર તો એ આજે ય નથી
કરવાની ને કાલે ય નહિ' અને સ્વગત બોલતો
હોય તેમ ફૂની ક્ષિતિજે નજર માડતાં ઉમેયું
'એટલું તો આપણે જોઈ લીધું છે.' અને ધામેથી
ઉમેયું. 'ગગલમાઈનામાં જે એનાવાળી હશે તો
એમ તો નહિ પણ પાનું એને હથેલીયોના ઝાવલા
કરશે હા કે ?'

ખરાખર આ જ વખતે ગગલ મામે સા ડોકાયો
માએ બને એને અજગો કર્યો હતો પરંતુ મુળે આ
ઊભરાઈ ગઈ એ ઉપરથી જ લાગતું હતું કે, એનું
ધ્યાન આમાં નહિ, પ્રણ પેલી નાતે સંભળવામાં જ
હતું અને એટલે જ જેમ હાથમાં કપ રકાખી ચાથી

હાથમાં રહ્યા હતા એ જ પ્રમાણે એની આખો અને હેઠ પશુ આ મહેમાન ઉપર સ્નેહથી હનકાઈ રહ્યા હતા.

આધુ હેય તેમ આ-તમારું પતા યા પછી એ પશુ મહેમાન સાથે જોડો થયો. હો ત્યારે હું ય ખેતર મુઠી સગાય કરું.

આ પ્રસ્તાવથી પેનાં જે જાણુ પશુ એટનાં જ ખુશ થયાં બહુ માએ તો, ગમનને ધરમાં ડેડિયુ પહેરરા ગએતો જોઈ પેતા જુવાનને આડી સાનમાં તો આડી થબદોમાં બલામણુ પશુ કરી એને જરા જે વાતો.

મા બિચારી શુ જાણે કે ગમનને તો અત્યાર લગી એને બદને બધી બાર વાતો અતરમાં કરી ગઈ છે. જે હોડોએ લગાઈ કરાવી હતી એમણે જ પાછી બક્કલ પશુ આપવા માંડી હતી. ગગનાં તુ લાખ કરીશ તો ય આવુ ખેરુ તો તને નહિ મળે હો માટે 'મારુ કંઈ કરીને તેડી લાવ જુડા. નકર કોક માયાનો મળશે ને હોડી લઈ જશે પછી દાવાના રૂપિયા આવે એને બેડા બેડા બચિયો ક્યાં કરને. આ તારા લાયક ક્યાંથી કે વળી બહેલું ખરુ મળે? ને એને તે હજુ પેની ગરમીઓ માતી તો જોઈ જ નથી લાગતી એ વખત તો અનપત જાણે પેની જ જોઈ લ્યો. આ તારો કંઈ પાનુ. આ તારુ ધૂનનુ પાનુ.'

એ આવુ આ. રાંભણીને ગગન દિન પર દિન વધુ અને વધુ પછતાઈ લી હતો.

જોડુ તો ને આ નોકરીઆત ખુસ અચાનક દે આ યો ને હોડોએ વાત ઉડી 'નક્કી પાનને માટે જ આ રો દરો એના વગર પાનુ આગળ બોજનો ૦ / ખાચ એમ છે જ નહિ. એક જ ગામ ને એક જ મળી. ને હમીની પાનુના ઔરતા તો જ કંઈ પૂરા થાય નકર -

અને આમ જોડી વાત સાંભળી ગગલનો જીવ પશુ અડધી તો જોડી ગયો હતો પશુ ત્યા તો—

આજનો દિવસ જ ગગન માં ધન્ય હતો કારણ કે જે માણસ વહુને—અરે જીવતરને જ સમજે ને—હોડો લઈ જવાનો હતો એ જ માણસ ગગલને લાઈ ૧ જેમ શોખામણુ દેતો હતો અને છૂટા પડતી વખતે ઉચ્ચારેલા સમગ્ર તો ગગનના હૈયામાં બસ કે તરાઈ જ ગયા. ગગ લલાઈ લાખ વાતની એક જ વાત કે જો આ બાઈરી હળીમળી જઈશ તો તુ ય જાણીશ દોરત કે અરતા આ રો તો કે આરશે વળી. માટે મને પૂછે તો કાલે જ તેડો લાવ ને એની જ આખે જોતો ધઈ જા દોસ્ત પછી જો કે જીવતર —

પણ ત્યાં તો ગગલને વળવાનુ આવ્યુ ને પોતે પણ લાનમાં આવ્યો જતાં જતાં એટલું જ કહેતો ગયો. 'અમને તો ભૂરી જશે એ ભૂવી જશે ગગ લલાઈ પશુ આખી ફુનિયાને ય તમે ભૂડી જશે અરે એ જ ભૂલાવી દેશે દોસ્ત આટલુ યા રાખજો.

એક વાર તો ગગલને થયું કે ચાલતો થાય ખેત રેથી બારોબાર સાસરી તરફ પશુ આમ બનલુ અચકચ હતું કારણ કે અત્યાર લગી કર્તા-હર્તા માં જ હતી અને તેથી જ એણે ધડી કેડે ધર તરફ પાછા ફરતાં નક્કી કયુ. 'પશુ જો મા તેડવાં જવાની વાત ન કરે તો એ જાણે ને એનુ ધર જાણે આપણે તો બસ—

પરતુ એના જતામાં જ માએ વાત કરી આ લે તારી જ હું વાટ જોતી તી જ પેગીમાંથી પછેડાં કાઢીને પેરી લે કટ. સોમાકાકાને ને તારે તેડવા જવાનુ છે.

માને ઉતાવળ કરવાનુ—આજ ને આજ તેડવા મોકલવાનુ એક બીજુ પશુ કારણ હતું 'શેરી માણસનો શો ભરેસો! આપણે જાણીએ છીએ કે લાઈ તો ગયા નોકરીએ ને બાઈ પાછાથી—અરે આજ રાતે જ કા તો—એના કરતાં આ શુ યોડું? ચોક્કીની ચોક્કી ને તેડાનુ તેડુ.

ગગલે પશુ જરા સરખી આનામની ન કરી.

હળમતે ઘેર જઈ ઝટપટ હળમત કરાવી આવ્યો, ખૂબ ચોળીને નાહો ને પેટીમાંથી કાઢેલા નવાં કપડાં પણ એણે ચીપી ચીપીને પહેર્યાં. ધોતિયુ, વાદળી રંગનું ખમ્બીસ ને બગલાની પાંખ સરખો 'આઈકોટ' ગામમાંથી એક મિત્રનો ઘોમિયા ધાટનો (લાલ ૬ ગમાં સફેદ વેલ) સાફ પથુ મેળવ્યો ને તે વળી હળમતે ઘેર જઈ, કાથળીમાંથી દર્પણ કાઢી, ખાટલા ઉપર ગોઠવીને જીવનમાં પહેલી જ વાર કમ્મર નીચે વેંત તસો રાખી એવો તો બાંધ્યો કે વાટે જો કાઈ સામે મળતું એ દરેકના મેઝિયો લગલગ આ જ શમ્દો સરી પડતા 'અરે વાહ ગલલાઈ' તમે તો જાણે પેશુવા ઉગ્યા !'

ખરી રીતે તો ગલને—'પેશુવા' કરતાં તો આજ અનેક ગણો આનંદ હતો જ (કારણ કે એ નાનપણમાં પરણ્યો હતો) પરંતુ પહેલુ આણુ કરી લાવ્યો એના કરતાં આજ તો અનેરો આનંદ હતો...

અલગત ઊંડે ઊંડે ફાળ જરૂર હતી 'બણીક-શુને જઈએ તો હીએ પણ પાછા ફરતી વખતે તો રામ જાણે એ તો ભર્યા કે દાલા !'

'ત્રણેક ગાઉની એ બીમીય વાટે સોમાકાકાએ એને પાછલા વર્તન માટે કપડો ય કર્યો ને શિખામણુ પણ દીધી : 'જો સાસરીમાં તારા ઉપર ગમે તેટલા લૂગડાં ધોવાય પણ એક ચૂં સરખુ ય કરતો નઈ મોકલવાની ના ના કરે તો ય તારે એક અખખરે ય ના જોલવો ?'

મિચારા સોમાકાકા અને ખીજ પણ શુ જાણે કે ગલલાઈને કપડાની કે લાખેણી એવી શિખામણુની પણ હવે જરૂર નથી રહી. પહેલી વારના રિસામણી વખતે તો ઠીક પણ ખીજ વારના આ આઠ મહિના, ને આઠ મહિનાની, ભણેલો ગણતાં ય જુવી જાય એટલી બધી રાતોએ એણે આ સિવાય ખીજું કશું પણ શુ કયું છે ? એટલું જ નહિ હવે તો મા સામે બંડ ઉઠાવવાની જ વિચારણા આવતી હતી પણ—અહું થાજે પેલા લગ્નામાઈતું કે—

સાસરીમાં પહોંચ્યા ત્યારે અધાર નહેતું પડ્યું પણ પડવા આવ્યું હતું ફળીમા પેસના જ નાણી છાપના રૂપિયા ભરી કાથળા કસવાતો હોય એવો હામ્યનો રણકાર ગળ્યને કાને પડ્યો. જુએ છે તો બરાબર 'એ' જ પેલા બસાભાઈની વહુ સાથે ચોપાડમા ખેસી કઈક ગુસપુસ કરતી હસી રહી હતી

'અરે મરો રે મરો તમે પાનુશુત ! આવી " તે બળી ગમ્મત—'પરંતુ પેલા લોગને ફળીમાંથી પચાચતા જોઈ બાઈના, 'કયાના હરો ?' એ શબ્દો અધૂરા જ રહી ગયા

પાનુની નજર પણ એ તરફ વળી સોનાકાકાને જોતાં જ ઓઢણી ઓઢીને લાજ તાણતી તરત ટૂંકી ઓઢણીમાં અંગ સફાવતી ગરમની ખારી એ ચોપાડમાંથી બીઠી ધરમાં જ દોડી ગઈ એ શો રીઝક કરી બારસાળે ગઈ પેલા લોગને—ખાસ કરીને પાછળના જીવાનને ઓળખવા ગયત્ન કરે તે પહેલાં તો એ લોક છેટે નીકળી ગયા હતા એણે બસુ તો એક જણ પોતાની ચોપાડમાં જ પેસતા હતા

'આ લો ! પાનુબાઈનાં તો આણુ જાણ્યા' કહેતી પેલી બાઈ ધરમા પેડી

'હેડો હેડો અમથા જૂહુ બોલ્યા વના ! એ તો કોક અમથા—'

'કોક' શબ્દ સામળી એને પાનુ જાણી જોઈને જૂહુ બોલે છે એવો લહેમ પડ્યો. તો ખીજ બાણુ એમ પણ થયું, 'ના ના કદાચ ન ય ઓળખ્યો હોય એવો ચક્કાલદેર થઈ ગયો છે કે ઓળખાતાં બે ધડી વાર લાગી ત્યારે—' અને પૂછ્યું : 'કોક કેમ ? સોમા કેસાને જોઈને તો તમે લાજ દાદા—'

'હા પણ પાછળવાળો આદમી—તમારી મોમન ચંચળભાલી જો મને ઓળખાયો હોય તો !'

'કો' તો હું ઓળખાવું ? પણ બોલો વધામણીમાં શુ આપશે ?'

પાનુ સમજી ગઈ આ સાથે જ એના સમસ્ત અંગમાં લાગે જ અનુભવેલો એવો આદ્વાદક રોમાય ફરી વળ્યો, અલગત વિરોધ તો ચાલુ જ હતો, હું માનુ જ નહિને પણ ?'

પણ ત્યાં તો ફળાતી પેની એ ત્રણ કિશોરિયો
પાનુને દૂરતી દૂરતી જ ન આવી હોય તેમ ઝાઈ
તાળી પાડતી તો ઝાઈ નાચતી ગાતી આવી લાગી

‘પા બુનને પરદેશી આણી આવિયા રે’

એક જણી તો એને ગળે જ વળગી પડી

પાપુ જાણે કેમ પણ પાનુને ય આજ જીવનમાં
પહેલી જ વાર ઝાઈ અનરો આનંદ ધઈ લી હતો
સાથે સાથે ગોક પણ આજે જ આટેલો ઊમરી
આ થો હતો એને સમજ જ નહોતો પડતો ખુશ થયું
કે ન જા અને સામે જ એ હસવા જતા રડી પડી
એ આંખોમાં ટોચાટપ કરતાં આંસુ ખરી પડ્યાં
લાડ અને મશકરી કરતી પેલી કિશોરિયો પણ ઊભીની
ને રોકજરી ખની હી—

ચચળ કઈક પૂકવા—શાન્તવન દેરા જાય ત્યાં જ
પાનુની બાનો અવાજ અ થો ‘પાનુ ઘેર આવને
શુન’

ચચળે એને થોડાક મીઠા ઠપકો દઈ હિંમત
આપી અને ઓળીને જ ને પોતાની સાડનો પહેરાવી
ઘેર મોકલતાં કહ્યું ‘હું ઝાઈને બોનાવા મોકલું તો
જરૂર આવે’

ચચળને પાનુ માટે માન તો હતું જ પણ આજે
ઘડી પાનેની જગારે એણે પેની કાગળ ખીડવાની ગમ્મત
તથા એ જ અગે લનાઊઠાઈનું આગમન તથા
પાતાને ફેસનાવવાની વગેરે વાત કરી ત્યારે તો
પાનુ તરફનું એ માન વળી થોડુક વધી
ગયું માટે જ આડીઆડનો થએલો ખરચ તથા
લાડ માં ઊઠેલી વાત એ બધા ય માટે નાદાન
પાનુને એણે માફ કરી દીધી હતી ને! એ તુ જ
નહિ પાનુના ઘેર ગયા પછી તો એ સાસરે જઈ
સુખો થાય એવો મઈક મેલન કરવાનું પાપુ નક્કી
કયું અને એટલા જ માટે એણે પાડોશીની ફરજને
બદલે મહામાનને નહાવા મટે બોલાવરા થો, ગણા
જા ગગનને કહીએ નાવાનું પાણી કા ય છે બેગો
પેલા જણેકરીને ય બોલાવતી આવજે!

ચચળે જગનને બેસરા માટે ધરમાં જ ખટગે
લાજો જગારે બણેશરો—પાનુના નાના બાઈને એણે
ચૂના પાસે બેસાડ્યો

લે વુ આ ચા કર.

એક બાજુ ચા ખની મઈ બીજી બાજુ જગનની
સામે બેસી ચચળ વાત ચનાવતી (ગોશ્વની) મઈ
ચક્ર ચક્રમાં તો એણે ગગનને મીઠો એવો ઠપકો દીધો
ને એ પછી પાડો નિરાશ કરી મૂક્યો મોટે ભરે
તેડવા તો આખા ડો પણ આવનાગે આવે ત્યારે
ખરી! ઓણું હોય તેમ ગગલની એ દયા ખાવા
લાગી તમારે તો દાથે કરીને રડાપો ગળવા જેવું
થયું છે કારણ કે પાનુજીન નથી તો સાસરે આવ
વાનાં કે નથી ક્યાંય નાતરે જવાના

ગગલ અહીં છે એવી ગધ જે ઝાઈનીને આવી
એ દરેક એક પછી એક આવી લાગી અને વગર
મૂડીએ—માત્ર હમ દલાવવાથી જ—વાનેશરી થવાનું
હોય ત્યાં શા માટે ઝાઈ મજાસાઈ કરે!

‘ને એનાં નામાપને ય ઊંચો જીવ રાખવાનું
મઈ કારણ નથી પાનુના શપુજ એનાં છે કે—

ત્યાં તો એ બાઈની વચ્ચે વળી ત્રીજી ટૂંકી
કાઈની દેન છે કે એની સામે કાઈ આંખાં કરી
શેકે!—

સારું હતું કે ગગને આટલી વારમાં ચા પતાવી
દીધી હતી નહિ તો—ગળે ઘૂટ ઊતરવો મુશ્કેલ ધઈ
પડે એટલાં ને એવાં પ્રેવાં વેણુ ચારે કોરથી ઊડી
રહ્યા હતાં મીના અને ગામના સ્ત્રી-બાળકોથી આજુ
ય ઘર ભાટઈ ગયું હતું

એ સંજય નહોતી પડતી કોને જવાબ દેવો
ને કેવો વા ન સહેવાતાં અનાયાસે જ એનાથી
બોરી પાયુ અને બાઈ જૂન ધઈ ને ખાસમાં
ખાવા પગ હવ તો મારો છાન મેનો મેરમાન!

ભાઈન બોલાવવાને બદલે આવેલી પાનુએ
ચોપા માં દીને જ શા શબ્દો સંભળ્યા આ સાથે જ
એને આ અધ્યક્ષ માણસ ઉપર દયા આવી અને—

એના પાછા ફરી ગયા પંચી બીજા જ પળે પેલી કિશોરીઓમાની એક મહેમાન પાસે આવી કહેવા લાગી. 'આમને ખાવા બોલાવે છે'

કાઈને ય શી ખબર કે આ કા સ્તાન પાતુ છુનનાં છે? તેમાં ય જે ગમલને આની ગંધ હોત તો જરૂર એ ખોળા કસાર ઉપર અડધાને બદલે આખુ તાસણ બાત ઉગાવી જાત વળી સતા પછી પથુ સામેની ક્ષિતિએ તારા ગણુવાને બદલે પડતામાં જ ધોરવા માંડત—

અને સવારે જ્યારે સોમાકાકાએ મોકલવાની વાત ઉપાડી ત્યારે નીકળ્યું પથુ ગગલની ધ રણુ હતી એવુ જ. સાસુ-સસરાનો આ એક જ જવાબ હતો: 'અમે તો ધણુ ય કહીએ છીએ ને છૂગા ય લાવી રાખ્યાં છે પથુ શુ કરીએ? છોડી જ ના આવવાની હક લઈને ખેડી છે ત્યાં.'

ગગલને ધણુ ય કહેવુ હતું, 'અરે જૂડી શુ કામ અમથી ના પાડે છે? એ વખતે તો મને આખો નંતી પથુ ખડું કહુ છુ, હવે કાઈ દન જે—'

પથુ આ બધુ એને કહેવુ કેવી રીતે? અને આખરે એણે દિ મત કરી. સાસુ-સસરા તથા ખીજાં લોક આગળ દલીલ કરી રહેલા સોમાકાકાને મૂકી ધીમે રહીને એ સરકા નીકળ્યો. નધારાના આધાર સગમ્પી ચ ચળને ઘેર ગયો. જતામાં જ એણે ખાટલા ઉપર જમવું અને ખે ત્રણ પેલી છોકરીઓની હાજરી હતી તો ય કહેવા માંડ્યુ 'તમે એને (પાતુને) એક આટલો ફેરા મારા વતી સમજાવો ને કા'કે કાઈ ધડીએ ધડીએ તો હુ એમ નહિ કરું?'

'એ ખડુ પથુ સામાવાળું માને તો ને?'

'ન માને તો—'અને મુઝાતા ગગલ ઉપર સરસ્વતીએ જાણે મહેર કરી, સરમ એવુ બોલવાનુ સઝી આવ્યુ

'એક આટલો ફેરા' તમે મારાં જમીન થાઓ ને મોકલો એને!—

અલખત, પાછે પગલે પાછે પગલે શું જરૂર તરફ—

પાછળના ખડ તરફ જઈ રહેલી પેની છોકરીઓને ગગલને તો ખ્યાલ ન હતો પરંતુ ચ ચળના ધ્યાનમાં હતુ. એકાએક એણે એમને પકડી પાડી ને અડધુ સાનમાં તો અડધું શબ્દોમાં સમજાવીને એમને ઘર બહાર કાઢી. 'ગગા, તમે હમણા જરા... હંમ ખારે રમો જાઓ!'. આ પછી એ ગગલ તરફ ફરી, અને એને ય અડધુ સાનમાં તો અડધું શબ્દોમાં સમજાવી દીધું. 'એ બીબી શુ જરૂરમાં, તમે જાતે જ.. હમ' જ્યારે પોતે, બહાર ચોપાડમાં ચાલતી થઈ

પાતુની હાજરી જાણતા જ ગગલને ક્ષોભ થા લાગ્યો, અને છતાં ય એ શુ જાગ્રમ્મા ગયો સાથે જ પાતુ નતમસ્તકે પગને અગૂડે જમીન ખોતરતી ખાગણાની ખાલુમાં બીબી હતી. એને પથુ ગગલના અચાનક આગમને ક્ષોભમાં તાપ્પી દીધી, નંચેથી બીચે જ ન જોઈ શકી.

પથુ એના કરતાં ય ગગલની રિથિતિ વધારે કફેડી હતી આગ્યો તો ખરો પથુ શુ કહેવુ-બોલવુ એની એને જરા સરખી પથુ સુઝ નહોતી પડતી એક વાર તો એ જાણે શું કવા જ આગ્યો હોય તેમ પાછળને ખાણે જઈ બીબો. આ પંચી વાડીમાં આમ તેમ નજર કરવા લાગ્યો

પથુ ત્યાં તો એણે પાતુને પગ ઉપાડતી જોઈ ને આ સાથે જ એના મોમાથી શબ્દો સરી પડ્યા: 'વાત કહું? એક જરા વાર!' એ એની સન્મુખ પથુ જઈ બીબો કહેવા લાગ્યો. 'પેલી ને છેલ્લી મારી એક આટની વાત તો તારે માનવી જ પડશે ને આટલો વખત તો તારે આવવુ જ પડશે'

પાતુના દ્વિત્વમાં આવેલી કાઈ અજોચર માળા એકાએક તૂટી ગઈ હોય તેમ એની વિષાદસરી આખોમાંથી જાણે સર્ સર્ કરતાં મોતી સડોડ સરી પડ્યાં.

ગગલના શબ્દો પથુ જાણે રૂદનની ગરગડી પરથી આવી રહ્યા હતા. 'થનાર વરતુ થઈ ગઈ પથુ હવે તો હું ય—કાઈ ચાર તો નથી ખાતો—મને ખ છુ

માટે— અને લાખ વાતની એક જ વાત કરી નાખી
બીજી તો કાંઈ નથી કે તો પણ એક હોય
કે ! મારો આપ્તો વળવા કરીને અને પગ ઉપાડી
મહેતી પાનુના કાન ઉપર એણે આટલા સખ્તે તો
ઉતાવળ કરીને ય નાખી દીધા ને ના પાડે તો
તને મારા સુખ છે—તાત્કાલિક સોગમ છે !

અને એ તો ગગનના પેલા ' સોગમ'ને વશ થઈને
કે બાબી સરખાં રેતીની જતોતી સમજાવટથી યા તે
અચળ સરખી સહેલોના જામીનપણા ઉપર શ્રદ્ધા
કરીને—અને તેમ પણ દળતી બપોરે પાનુ સમત થઈ
અને સાસરે જવા રડતી મઈ ને કપડાં બલની ગઈ !

વળાવતી વખતે—આવડી દંડ તો પહેલા આજુ
વખતે ય નહોતી જામી કે નહોતી રડી પાનુ ય
આવડું બહુ ! એને પોતાને ય અજર નહોતી
પડતી કયાથી આ રેદનના આવડા જોરથી નવાજુ
કરે છે ? શા માટે ને કાતી બાકી ! કે પછી મના
મણાંની આ બધો મહિમા જોઈને—

ગમે તેમ પણ પાનુને ગીત ગાતી વખતે
આનંદ અને ઉલાસની સત્વાણી ફૂટતી હતી
એવી જ માર્ગ સત્વાણી આજે રડતી વખતે
પણ ફૂગી રહી હતી પહેલા આપ્તો વખતે જેમ એ
સૌ કાંઈને ભેગી હતી એ જ રોતે આજે પણ એ
ભેગી રહી હતી રતી અને સામાને રંગવતી —

આંસુ સારતી ચચળે તથા લાખીએ ગગનને
એક તરફ બોનાવી વળી વળી એને માફ દેવરા યુ
સ્તે ને હાં ગગનજી ! આ વખતે ને કાંઈ ખરું
બોલું થયું તો તકી જાણીને આ ગામને ઝાપે એ
ફરીથી એ પગ દેવા નહિ આવે—કોઈકે કહેા હવાડો
જ કરો. માટે—

પણ સાસુ પૂછા તો ગગન પોતે ય અદરખાનીથી
તો એ સોફના બેઠેતો જ નીચે ને ગલીર હતો
ને નીચે ટોચ વડે જામીન ઉપર લીગી દોખાં

કરતાં એ આટલું જ બેલી શક્યો માત્ર કહ્યું
માતો તો ગઈ ગુજરી બંધી જ જુની જાઓ મેરુ ન
એમ જ સમજે કે આ હવે પેલા વળો ગમતો જ
નથી રહ્યો ! બીજી તો શું કહું તમને !

અને આ સાથે જ આ રેતીની જતોતી રહ્યો—
સકો ઉચાટ પણ નિર્મળ થઈ ગયો

મહા મુસીમતે પાનુને લોકોએ જાની રાખી ને
હસતે મોટે એને વિદાય આપી એકા બેતરવા
પછી માન્ય પણ થબી ગયાં ને એ પછી પાનુની
પેલી ગંગા વગેરે નિર્દોષ સહેલીઓ ખુબ આખર્ષા
આંસુ ને મો ઉપર હાસ્ય રાખી જામી રહી મઈ
અને અચળ તથા લાખી પણ પેના આંકલાની
જાયા નીચે થબી ગયાં

લાખીએ પોતા પાસેનો ગવાળો પાનુના માતા
ઉપર મૂક્યો ને પીઠ પર હાથ ફેરવતા શિખામણ
દીધી એ તો સાસરી છે છુન ! પણ એટલું કે
અત્યારે કડવા ઘૂટા ગળશે તો —

વચ્ચેથી એ જ શબ્દો સાણી ચચળે ઉપા
લીપા ઘૂટા કાલે કડવા રહ્યા છુન પણ એકાદર
તો એના અમરતના જ આવવાના ! અને થોડેક
નીકળી મરેના આણીતરીઓ તરફ તજર નાખી
લેતા કહ્યું લો જાઓ હવે પાણુ છેડું પડશે !

રુદનને માંડ માંડ ની રહેતી પાનુ યુક્તેલીથી
બોલી થઈ આવળે જામી બેધ !

અને એ મેલ જામીઓ માથે ગવાળો ને હવે
ઝોરના એવી નાનાન-નિદોષ પાનુને સાસરે જતી
જોઈ રહ્યા બહુ છેડું નહોતું પડ્યું છતાં ય પાણુ
વાળી વાળીને જોયા કરતો ને આંધને ધીમી કરતો
ગગન પણ એમના પ્યાન બહાર ન હતો મનની
અદર થયું પણ ખરું લાઈવ હવે તો ગળીને જોળ
જેવા થઈ ગયા છે એટલે —

અને પીઠ ફેરવતા મેલ જણે એક જ મતનગના
આશીર્વાદ આપ્યા લગવાન એના ઝોરતા પૂરા કરો !

ગુજરાતનું ગૌરવ

દીપકનું દિવાળી સાહિત્ય : હેતુકાં થોડાંક વરસોથી ગુજરાતી પુસ્તકોનાં કચર જોડોનાં બીડીને આંખે વળગે એવા રંગોની સુવડ છપાઈ માટે ગુજરાતભરમાં બહુખ્યાત થયેલી અમદાવાદની દીપક પ્રિન્ટરી (રાયપુર દરવાજા પાસે) આ વખતે એક વધુ દડમજલમાં આગળ વધે છે સુદર ત્રિરંગી ચિત્રોવાળા અને દિવાળીના ઢગલામધી ફાલરોમાં એક અનોખી કેડી પાડે એવા સુશોભિત ત્રિરંગી મુખચિત્ર સાથેના કલાત્મક ફાલરો વડે આજે તો દિવાળીની કમાણીમાં કેટલાય ચરી ખાય છે એવી રીતે ચરી ખાવાની દૃષ્ટિથી આ સરથા અલીપ્ત રહી છે એમ પહેલી નજરે જણાઈ આવ્યા વગર રહેતું નથી

કેલેન્ડરો ઉપર પણ ચાલુ ચીલાથી આડફટાઈને જે કલાત્મક અને વિવિધ કલાધારોના ત્રિરંગી અને બહુ રંગી ચિત્રો દીપક પ્રિન્ટરીએ આપ્યા છે એમા પણ આ વરસે કાંઈક વધુ વિવિધતા જળવરી છે એ ધ્વજનીય છે.

આ સુદર કેલેન્ડરો ધરધરતું આજુબાજુ બને અને નવી જ ભાત પાડતા આ સુદર ફેલરો દરેકને ગમી જાય એવા છે એટલે હજુ પણ એમા નવી જ વિવિધતા દીપી બેઠે અને દીપકની પ્રગતિ ઉત્તરોત્તર વધીને ગુજરાતના ગૌરવરૂપ એ સરથા બને એવી આકાંક્ષા સેવીએ છીએ.

*

‘રંગરેખાવલી ચિત્રકાર ભક્તિજહેન શાહ સાકાખાર રૂપિયા શાહ એન્ડ કંપની, ખપાટિયા ચકલા, સુરત.

આપણે ત્યાં ગણ્યું ગાંધી જે રંગોળી સાહિત્ય છે એમાં બહુમૂલો ઉમેરો કરવાનું સુભાગ્ય તાજેતરમાં પ્રગટ થયેલ, કલાકર શ્રી ભક્તિજહેન શાહના આ અનોખા ચિત્રસપુટ રંગ રેખાવલીને સાંપડે છે રંગ અને રેખાનો સુમેળ કરવામાં પણ જે કુદરતી શક્તિ જોઈએ એ આ કળાકારમાં જરા પણ ઠાંકણું ઢંકાતું નથી એક તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રગટ એવું રંગોળી સાહિત્ય ખૂબ ઓછું છે અને એમાં પણ આવું અનોખું સાહિત્ય તો આજ સુધી આપણે દેખી પણ શક્યા નથી ત્યારે આ નોંધપાત્ર ઉમેરો ગુજરાત અને ગુજરાતીઓ માટે આદરણીય પણ હોઈ શકે

રંગોળી એ તો ગુજરાતનું વારસાગત કળાધન છે એનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થઈ શકે એ માટે ધન્યાગણનાં શણગાર તો કોઈ ઉત્સવો કે શુભપ્રસંગો પૂરતા જ રહ્યા છે રાજ બીડીને આગણી લીધીને માથિયા ને રંગોળીથી શણગારતી ગુજરાતી પ્રત્યેક ઘરની શોભા હતી એવું જૂતકાળનું સમણું થઈ ગયેલી આપણી એ રંગ અને રેખાની બહુમૂલી કલા વિદ્યે એ જરૂરી છે જ રંગરેખાવલી એની માર્ગદર્શક થઈ શકે એટલી એની વિવિધતા અને સમજણ પડે એવા વિસ્તૃત વિવેચનથી ભગપૂર છે ધરઆંગણું શોભવતું ગુજરાતનું પ્રત્યેક ઘર આ મોવામૂવા સપૂટને પોતાના ઘરમાં સ્થાન આપશે જ એમાં શકા નથી

મુદ્રણ કામમાં પણ રંગરેખા અને વિવિધરંગી ચિત્રો અને એની સુયોગ્ય કાળજી ભરી ગોઠવણી દરેકને મદદરૂપ થઈ પડે એવી તો છે જ, ઉપરાંત સુંદર કાળજી ઉપરની એની કાળજીભરી છપાઈ એને પુસ્તકરૂપે બાંધીને દરેક ઘરનું ચિરંજીવ આજુબાજુ બનાવે છે રંગરેખાવલી દરેક ઘરનું જૂથણ બને

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

સરન્ન સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ

શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર વિમ્બાશર હરિનદ મનાણી
પાનાં ૧૬૧ દોઢ રૂપિયા ઉપાણા સ ચદ્રચકર
ગૌ જોષી પાનાં ૬૮ ચાર આના ૨૦૦ તુ ૫ ચાગ :
શાસ્ત્રી દિગ્મતરામ મહાશર જની પાના ૮૯ આઠ
આના સસારના ૨૩ સરોજિની મહેતા પાનાં
૧૪૦ એક રૂપિયા ૯૫૦ મુનાસ લાલભાઈ દલા
નભાઈ દેસાઈ પાના ૧૮૩ દોઢ રૂપિયા ૨૭૩ મેગો
હરલલ મેકનીયા પાનાં ૧૮૯ દોઢ રૂપિયા

નરજીવન પ્રકાશન મદિર, અમદાવાદ ૯

વર્મા ય દાકા દાનેલકર પાનાં ૧૪૨ સવા પિયો
અદિ સા વિવેચન શિરદાવ ધ મરજીયા
પાનાં ૩૩ અદી રૂપિયા ૯૫૦ મુનાસ કાકા
દાનેલકર પાનાં ૪૩ ચાર રૂપિયા ૧૧ દી યાગવધી
(તીસરી તિામ) (હિદી) સ શિરગજીકશોર
નાનુભાઈ બા ૧૮ પાનાં ૨૧૩ દોઢ રૂપિયા ગીતા
પ્રવચનો વિનોઆ બાવે પાનાં ૨૮૨ દોઢ રૂપિયા

આર આર શેઠની કંપની, મુખર્ષ ૨

ભાગ્ય ચક્ર રમણ ૧૧૫ દેસાઈ પા ૧ ૩૬૪
સાગપાય રૂપિયા ભગમદિર ગ ન્ય માગોનકર
અનુ ગોપાગરાવ વિભાસ પાના ૨૫૬ ચાર રૂપિયા

એન એમ ત્રિપાઠી લિ મુખર્ષ ૨

લોહીની સગાઈ ઈશ્વર પેગલીશર પાનાં ૨૭૫
સાગર રૂપિયા સથનારો અવિનાશ બાસ. પાના
૧૪૮ બે રૂપિયા

ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીઆ પ્રેસ, મુખર્ષ ૧

અમેરિકા સ્પીકર વિન્સેટ એનેટ. સચુક્ત
રાજક સ્થા સ્વરૂપ અને કાર્ય પદ્ધતિ ટાપ
ગોદા અમેરિકાની નિદેશનીતિ. એકેયની કિંમતનો
૬ લેખ નથી

અનકા યુકે હીચો, અમદાવાદ

વણાટ પગિચય : દિનુભાઈ અમીન પાનાં ૮૬
બાર આના મુનેખાચરિ ૧-૨-૩-૪ કાંતુ નામ
નથી. ૬ ક લાગના પાના ૨૪ મૂલ દરેકના ૭ આના

જન્મભૂમિ પ્રકાશનમદિર, મુખર્ષ ૧

મેઘાણી સ્મૃતિચય સ ઉમાચકર જોષી પાનાં
૭૧૬ સાગ ૧૨ રૂપિયા જ મભૂમિ ૫ ચાગ ૧૦૦૯
સ દેવશા વીરજી બોના પાના ૧૪ પોણામે રૂપિયા

બાલગોવિંદ કુબેરદાસ ઓન્કર, અમદાવાદ

ભૂમિ ૧૦ ગીતો બમલભાઈ મહેતા પાનાં
૨૪ દોઢ આનો પાવન પ્રસંગો ના ૧૫૫ દેસાઈ
પાનાં ૨૪ દોઢ આનો ભારત અને પૃથ્વી :
દિનુભાઈ દવે પાનાં ૪૮ એક રૂપિયા

પ્રાચ્યવિદ્યામદિર, વડોદરા

કુજ નિહારી માનક શિવમદ ૫૭૫
પાનાં ૯૩ રૂ ૧-૨- ગામકુ જગ્યુ ત્યારે ?
રસવભાઈ ન વનેરા પાનાં ૧૬૨ ૧ ૧ ૧૩-૩
ખાડની કથા ભારતગાય ન માંડ પાનાં
૨૮૫ રૂ ૧-૭- આમારાનુ સસનુ માયા
મહેતા પાનાં પાનાં ૧૬ આઠ આના ન્ય ચિયો
દાચમો માયા મહેતા પાનાં ૧૬ આઠ આના

*

સર્વમંગના મામા વરેરમર અનુ વાડોસલ દેસાઈ
પાના ૨૬૪ પોણાપાય રૂપિયા એન એમ ક્રા એ ૩
કંપની મુખર્ષ ૨ પ્રેમનુ પરિણામ ધનસુખનલક
મહેતા પાના ૧૮૨ સાગર રૂપિયા એન. એમ.
હકળી કંપની મુખર્ષ ૨ રાય કરણચેનો ધુમકેતુ
પાનાં ૩૫૪ સાગર રૂપિ ૧ મુખર્ષ ૨ મધરન કાંચ
લય અમદાવાદ માજીનુ મદિર : મુખર્ષ ૨ તસય
આચાર્ય પાનાં ૩૫૨ સાગર રૂપિયા મુખર્ષ ૨ મધ
રન કાર્યાલય અમદાવાદ ગીત નિર્જીર વિચાર્યા
મગળ વાનોડ પાનાં ૫૨ ૭ આના આના ૫
પિતાકિનુ દોકોર પાના ૧૪૪ અની રૂપિયા ન્ય આડર
શુક કંપની અમદાવાદ ૬ દેનદતા જયતીનાય
આચાર્ય પાનાં ૫૨ બે રૂપિયા ન્ય આડર શુક કંપની
અમદાવાદ ૬ સાધિયા મગળ ચિત્રમર ચ પકડાય
ગી ૮૭ પાના ૪૨ એક રૂપિયા હરિહર પુસ્તકાલય સરત
મુનિયા (ટિદી) સ ઈદ વસાવડા પાનાં
૧૨૨ રૂ ૧-૨ બી એસ શાહ પાનેકાર નામા,
અમદાવાદ એર તો પીયા છે જાણી જાણી : દશક
પાનાં ૨૮૭ પોણાચાર રૂપિયા સર્વોદય સહમરી
પ્રકાશન સધ નિ રાજકોટ દેનાન-દિક્કિ થોર
હાવરાય અનુ મહેદ્ર મેઘાણી પાના ૧૫ દોઢ
રૂપિયા વોરા એ ૩ કંપની મુખર્ષ ૨ લોખલારત
[૧૨ પુઠ] નાનાભાઈ બટ પાના ૫૬૫ સગા
રૂપિયા સર્વો ૫ સહકારી પ્રકાશન સધ નિ ૦ રામકોટ

ભાગ પાંચમો

વર્ષ ૨૩ અંક ૧ થી ૬ એપ્રિલથી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૭

અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા

[પહેલો આંકડો અંક અને બીજો આંકડો પાનું દર્શાવે છે જેમનો પહેલો અક્ષર ક્રમાંકની પ્રમાણે છે]

અધર નસ	જયન્ત પરમાર	૪-૩૦	રામનાં રખોપાં	૩-૬૧	
અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા		૧-૭૦	વનરખાં	૬-૫૪	
આપવીતી	ઈન્દ્ર વસાવડા	૪-૩૩	વાડમનથી પૂજા	૩-૬૨	
ધ્વજાશક્તિ	હર્ષિદા પડિત	૩-૩૫	વિદ્યાવાધી	૩-૬૧	
ધ્વજનાં આસુ	અનુ જયન્ત પરમાર	૨-૧૨	સર્જનાં હૈયાં	૧-૬૮	
બીધ	હર્ષિદા પડિત	૫-૩૩	મોહિણી	૧-૬૫	
એકધારે	પ્રવાલ	૪-૩૨	ગ્રહસંગ	છોટાભાઈ સુથાર	૧-૩૦
એકલતા	પ્રવાલ	૩-૨૬	ગીલીયો બેગી	મજલાલ ત્રિવેદી	૬-૩૫
એક વિચિત્ર અનુભવ	ધૂમકેતુ	૩-૧૦	ચિત્તની સમતા	કેદારનાથ	૧-૧૮
કવિ	રવીન્દ્રનાથ કાકુર		જલુ તારે ધામે	રમણ કોઠારી	૫-૨૬
	અનુ સુરેશ હં બેગી	૬-૩૪	જિદગીનો જય	નિર્દાશ	૫-૨૭
કાળ	જયભાઈ કાં પટેલ	૨-૩૬	જન રુસો	રામુ પડિત	૬-૨૯
કાળનો ચક્રાવો	મજલાલ ત્રિવેદી	૨-૩૩	જવણ નાટક	જવરામ બેગી	૪-૩૯
કુદરત રૂઠી	પીં જયન્ત	૪-૧૫	આક્રમ જોળ	જયન્ત પરમાર	૪-૪૬
કેવડો ને કાટા	નટવરલાલ પટેલ	૫-૧૫	દૂંડી વાર્તા	ધૂમકેતુ	૧-૭
ખટક	સિદ્ધાંત	૨-૨૧	તુમિનો ઘૂટ	દર્શક	૪-૫૩
મથ સમીક્ષા	ભાગ્યંશ ૧-૬૫, ૩-૫૯,	૬-૫૪	તાગ ખિના	શેખાદમ નાણુવાલા	૩-૨૨
આપણી દુનિયા		૬-૫૭	તીર્થ	નટવરલાલ પટેલ	૨-૪૭
કાર્પાસી અને બીજી વાતો		૩-૫૯	તો	હસિત ખૂચ	૧-૨૫
ગામડાની ગોદમા		૬-૫૭	દાદીની દોરવણી	જયન્ત પરમાર	૬-૫
ગોળિય		૧-૬૬	ધનપ્રસાદના શેઠ	મુક્તામદસ બ્રાહ્મ	૧-૧૩
જંગલ મંત્રાટ		૬-૫૬	નરપશુનું મૃત્યુ	મોહનલાલ પટેલ	૧-૨૬
નાનસેન—તેના પ્રવાસો		૬-૫૭	નાટ્યકળાનુ ભારતીય		
નિર્વાસિતા		૬-૫૬	દરીન્દ્રનાથ મટ્ટોપાધ્યાય		૫-૨૪
નકવાયેલાં હૈયાં		૬-૫૪	નાટ્યશાસ્ત્ર	અરવિંદ ધોળકિયા	૨-૪૮
મહાદેવભાઈની ડાયરી [૫]		૧-૬૯	નારીનો પગબંધ	ધૂમકેતુ	૬-૮
મહારાજ અને મહાત્માજી		૧-૬૯	નિર્દોષતાના ગર્ભમાં	રમણલાલ ત્રિવેદી	૫-૩૨
માનવતાનાં અરણ્ય		૧-૬૭	નિરંજન વર્માનો અક્ષરદેહ શિવશંકર શુક્લ		૨-૩૧
મિલાપ		૩-૬૦	નોંધારાનો આધાર	ગમગત્ત બડેલા	
રાતી ફૂલડાં		૬-૫૫	અનુ હર્ષિદા પડિત		૬-૪૫

પથ્યરમહિતુ પાણી	નિ સં ખડિકર	રે મીના ખેચનાર	જ્યન્ત પરમાર ૧-૨૮
અનુ ગોપાળરાવ વિદ્વસિ	૫-૪૭	લઘુતા અધિ-માનસિક ક્ષતિ	હવિદા પડિત ૧-૩૪
પરાજ્યને	હસિત ખૂચ ૫-૨૩	સ ગણીતુ શુદ્ધ	સિદ્ધાથ ૪-૨૭
પક્ષા	જ્યન્ત પરમાર -૨૨	લાગા ધા	નદવરનાથ પટેલ ૪-૩૨
પવનની પાખે સોહિણી	મુલ્લી દાકુર ૧-૬૪	લાલથી વાત	સાથી શહાણે ૪-૩૧
પાણીખાના પગના	નવરલાલ પટેલ -૨૨	લોકસાગરને તીરે તીરે	પરિવાજક ૧-૪૭ ૩-૧૭
પ ખીઓના ચુ પન-સ્વીકાર	પ્રદ્યુમ્ન ક દેસાઈ ૧-૪૦	વડેનો સવરમા	હસિત ખૂચ ૪-૩૨
પ ખીઓના સવનન	પ્રદ્યુમ્ન ક દેસાઈ ૩-૪૩	વિરાટ જનસાગરે	ગોવિંદભાઈ પટેલ ૨-૧૫
પ ખીનીનાની રસિકતા	પ્રદ્યુમ્ન ક દેસાઈ ૨-૩૭	વેરાનમાથો વાડી	એ. રમ્યાન્તેવ ૧-૬૨
પાંચમો આઝાદી-દિન	પનાલાલ પટેલ ૬-૫	વેરાગીતો લાગ	પી. જ્યન્ત ૬-૧૬
પ્રતિષ્ઠા	સિદ્ધાથ ૪-૫૧	વૈશાખી પુનિમા	ઉમાશંકર જોડી ૨-૧૭
પ્રતાપરી	પ્રવાત ૧-૨૫	વૈશાખી વાયરા	પ્રવાત ૨-૨
પ્રમંથ કથાઓ	ધૂમકેતુ ૧-૨	ગમન	શેખાદમ આશુવાલા ૪-૩૨
ખ ને	પ્રવાત ૫-૪૬	શરણાર્થ	ધૂમકેતુ ૩-૭
ખધે જ માનવતા !	ધૂમકેતુ ૪-૭	શાતા	ચંદનમ્ ૬-૭
શુભ્ર ખેડૂત સંશોધક	ભોરીસ રેનેતેનોવ ૩-૪૧	નાનથુ સ ખ્યા	રવીન્દ્રનાથ દાકુર ૫-૪૨
ખે દૂધી વાતો	ધૂમકેતુ ૪-૨૮	અનુ સુરેશ હ જોડી	૫-૪૨
ખ ૧ સપતુ	ભગત ટોપરાણી -૨૭	સત્યનાં ખોખાં	અ-ચાત્રી ૨-૮
મનનો પાર	રમણ કેઠારી ૧-૨૫	સત્યનું દર્શન	ધૂમકેતુ ૧-૮
મનામણી	ચ નમ્ ૩-૮	સમયનાં ક્ષીર-નીર	રાજક સ ૧-૮ ૨-૫૮ ૩-૧૦
માત્ર વાતો !	ધૂમકેતુ ૫-૭		૪-૮ ૫-૧૧ ૬-૫૮
માલો કસારો	મજલાલ ત્રિવેગી ૪-૪૬	અપવાદ કે નવો ભાગ	૬-૬૨
માનવ-રત્ન	નદવરલ ૧ પટેલ ૬-૨૨	અદિતકર્તાઓની પ્રતિષ્ઠા છીનવી લે	૪-૧૧
મારી સફર	વરામ જોડી ૧-૫૮	ઊનાજાની રમઝો	૧-૧૨
	૨-૨૫ ૩-૪૭ ૫-૩૬ ૬-૫૧	ઝોઝા નિયત્રણે વધુ સગવડ	૫-૧૨
જ્વાનાજીની જ્યોતિ	૧-૫૮	કદાની પ્રતિષ્ઠા	૨-૧૨
ચમત્કારના ભેદ	૨-૨૪	મયોની સફળતા ગાથુ છે	૬-૫૮
માઈ	૫-૪૭	કુટુંબનિયોજન સામુદાયિક ખતે તો	૬-૬૩
ખલિાન મીમાંસા	૫-૩૬	ખેતી અને દોરસુધારણાનાં કેન્દ્રો	૧-૧૧
કાંગડેવાલી માઈ	૬-૧૧	ખેતીનીથી વિશ્વાસ ઉપજતીએ	૫-૧૪
મિનન	જ્ય ત પરમાર ૩-૨૧	ગુજરાતનું ધાતર	૪-૮
મોન ખોને છે	શેખાદમ આશુવાલા ૨-૩૬	ગુજરાતનું તેજ	૨-૫૮
યાદશક્તિ	હવિદા પડિત ૨-૧૬	ગેરરીતિઓ નહિ થોજનાઓ તપાસીએ	૫-૧૧
જસના ઘૂટા	સોમાભાઈ ઢી પટેલ -૫૭	ચાતુ ચીને ચાલનારા	૬-૫૮
રસમય પ ખીલીલા	પ્રદ્યુમ્ન ક દેસાઈ ૧-૩૬	ચોપડીઓનો ધધો	૪-૧૧
રેશન	પદ્મા ત ર ચાહ ૧-૪૧	જિંદગી-કેન્દ્ર સીધું એકમ	૨-૬૦

ઠેરના ઠેર રહેવાના	૨-૫૯	વ્યક્તિઓને પણ સ્થાન હોય	૧-૯
તાગઝોનું નિમત્રણ	૪-૬૩	શહેરોમાં સાક્ષી રહેકાણુ	૩-૧૨
દરબાજી પૈસાથી નમશે ?	૩-૧૦	શાખાશ રે પહાડખેડુ	૬-૬૩
ધનિકો નહિ આપી શકે	૬-૬૦	શિક્ષણ ને આરોગ્ય	૨-૫૮
ધર્મ નહિ, એના ઓળા વધે છે	૨-૧	શુદ્ધિ પાળે ને અશુદ્ધિ ખાળે	૫-૧૧
ધારાસભા બહાગની કામગીરી	૧-૬	સમજો—હળવી ને આકરી	૫-૧૩
નવા ઔદ્યોગિક કારખાના	૧-૧૦	સમતુલા—પક્ષકારોમાં ને પ્રસંગોમાં	૫-૧૪
નવા સમારકો પ્રત્યે ચેતવણી	૪-૧૩	સસ્તું કાપડ અને અનાજ	૨-૬૨
નવો સમાજ કટકુ જીવશે ?	૬-૬૧	સામાજિક ક્ષેત્રે	૪-૧૦
ન્યોછાવર કરવાની તાકાત	૬-૬૦	સીમાનું આદેશન જરૂરી છે	૨-૬૦
નહેરોનો નવતર રાહ	૨-૬૦	સૌ નેતા અન્યા નેતાનો નેતા નથી	૬-૬૧
નિરાશાના સૂર	૩-૧૨	સંસ્કૃતિના મૂળ	૩-૧૧
નિષ્ણતાના મથકો	૧-૧૧	સ સારવેશની પ્રથમ લાયકાત	૪-૧૨
નિષ્ણતાના ઉપવાસ ના હોય	૬-૫૮	સમારકો ભલે ખસે	૩-૧૧
પછાત કોમોની આગેદૂર ?	૪-૬૨	હિમાલયકાં શિખર શિખરે	૩-૧૬
પસંદ થએલાં મામકામાં ખાસ સગવડો	૧-૧૨	હિંદી ફિલ્મોના નવા મનર	૪-૬૨
પહાડોની સેવા	૩-૧૬	હિંસાખોરો જોડે સમાધાન હોય ?	૨-૬૩
પક્ષેને કાયમી રૂપ મળે	૧-૮	સર્વોદય કે સામ્યવાદ ? વસુધા ૧-૫૧, ૨-૩૯,	
પાવરધા તોય પચાતીઆ	૫-૧૩	૩-૩૯, ૪-૪૧, ૫-૫૪, ૬-૨૩	
જૂતકાળની ભગ્યતા કે પીછેહઠ ?	૩-૧૧	સ્વપ્ન	હર્ષિદા પડિત ૬-૧૨
ભોજનનો આનંદ	૪-૬૪	સ્વાર્થી	પ્રવાલ ૬-૧૧
મુખ્ય પ્રધાનને મુખારક્યાદી	૨-૫૮	સાચો ધર્મ	સાને ગુરુજી
યુદ્ધ ટાળવાનો અખતરો	૧-૮	અતુલ જયન્ત પરમાર	૩-૩૩
યુદ્ધનો ભય ધટ્યો છે મટ્યો નથી	૧-૮	સાબાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૨-૬૪, ૩-૬૩,
રમતોની જાહેરાત અદલાય	૫-૧૫	૫-અન્ને અદર્શનાં ટાઈટલ	
રમો રામા રમા સહુ	૫-૧૫	સિકારસ	૨મણીલાલ વં દેસાઈ ૪-૧૩
રિવાજોની સરખી સપાટીએ	૪-૧૦	સોન	ચ દ્રવદન મહેતા ૫-૧૬
રૂઢિનો ત્યાગ ભલે જાય	૩-૧૦	સોમરાય ને શાહજહાં	શિવશંકર શુક્લ ૫-૪૦
લાભ—જનતાનો કે વેપારીનો ?	૧-૯	સૌરાષ્ટ્રનું વાવેતર-ઉત્પાદન રતુભાઈ અદાણી	૩-૫૧
વસતી શેઠવાની અતુલજનતા	૪-૬૨	સૌરાષ્ટ્રનું વિકાસકાર્ય	ઉજરગરાય ઢેમર ૫-૬૧
વિદ્વાન ઝોફેસરો પરદેશથી આવે	૧-૧૦	હડધૂતના હેત	વિં સં ખાડેકર
વિધિઓ ને સબ્યતા	૪-૬	અતુલ ગોપાળરાવ વિદ્યાસ	૨-૪૦
વિદ્યાર્થીઓનો નવો કાલ	૪-૧૧	હતાશા	નટવરલાલ પટેલ ૧-૧૯
વિશ્વના નેહરુ દેશનું સલાજી	૬-૬૨	હું નથી	શેખાદમ આશુવાલા ૬-૩૩
'વેપાર જોખમમાં છે.'	૬-૫૯	હોઠની સુરખી	શેખાદમ આશુવાલા ૧-૨૫

ત્રણ વરસમા તો ગુજરાતના પ્રત્યેક ધરતુ
માનીતુ થઈ પડેલુ

નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતુ પ્રથમ ગુજરાતી માસિક

તં દુ ર સ્તી

[તત્રીએ બૂપતરાય મો દવે શકરલાલ મો દવે]

આપને ગમે ત્યાથી વાચવા મળતું તો હશે જ પણ આપને
નથી લાગતું કે એ વાચીને પાછુ આપણું સાડું નથી ?
એ તો સધરી રાખવા જેવું હોય છે તો પછી દર મહિને
નિયમિત આપના ઘેર બેઠા હાથમા આવે એ માટે
એતુ લવાજમ [ફક્ત રૂપિયા સાડાપાચ વિદેશમા
બાર શિલીંગ] આપ પણ કેમ નથી મોકલી દેતા ?

★

વરસમા જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એમ ચાર
માસમાથી કોઈપણ માસથી વાર્ષિક ગ્રાહક થવાય છે

★

આપતુ લવાજમ આજે જ મોકલી આપો —

તં દુ ર સ્તી કાર્યાલય

આરોગ્યવાન અયુષ્યમેન્શન
વિન્સેટ રોડ મુંબઈ ૧૬

અ
થ
વા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ
ગાંધીમામ અમલાદ ૧

સ ભા શા સ્ત્ર

લેખક ભારત સરકારના આંધકામ ખાતાના પ્રધાન

શ્રી ન. વી. ગાડગીલ

ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદક

અનંત ગોવિંદ ભાગવત

બી. એ., એલ. એલ. બી. વકીલ

પ્રસ્તાવના લેખક

માનનીય શ્રી ગ. વા. માવલંકર

ભારતની પાલમિન્ટના પ્રમુખ

કિં. રૂ. ૯-૦-૦]

[૮પાલ ખર્ચ જુદુ

પ્રથમ પંચ વર્ષીય યોજનાની

— રૂપરેખા —

મહેશ ઉમરવાડિયા

બી. એ. (આનર્સ), એલ. એલ. બી.

* દ્વિતી અર્થતંત્રના જુદાજુદા ક્ષેત્રોની ઐતિહાસિક પૂર્વભૂમિકા

* પ્રથમ પંચ વર્ષીય યોજનાની બલામણો, કાર્યક્રમ, અને નીતિની દૃષ્ટી રૂપરેખા

* નિયોજન પંચની આ યોજનાનું વિવેચન

—આ મુસ્તિકમાં સમાવેશ થાય છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

: ગુજરાતી ભાષામાં કાયદાનાં પ્રકાશનો :

મુદ્રી ખાતાના હિસાબો (રેવન્યુ એકાઉન્ટસ મેન્યુઅલ) છપાય છે

સેવાયુક્તોનો રાજ્ય વીમા ધારો ૧૯૫૨ ૨-૦-૦

પ્રથમ પંચ વર્ષીય યોજનાની

રૂપરેખા ૧૯૫૨ ૦-૧૨-૦

તગાવી મેન્યુઅલ ૧૯૫૨ ૧-૦-૦

દોર અતિક્રમણ ધારો ૧૯૫૨ ૧-૦-૦

ઈન્ડિયન રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ ૧૯૫૧ ૩-૦-૦

મુબાઈનો સાર્વજનિક

ટ્રસ્ટ બાબતનો કાયદો ૧૯૫૧ ૨-૪-૦

વેચાણવેરાનો કાયદો ૧૯૫૦ ૨-૦-૦

વેચાણવેરાના કાયદાનો વધારો ૧૯૫૧

હિંદુસ્તાનનો સ્ટેમ્પનો કાયદો ૧૯૫૧ ૪-૭-૦

ઈન્ડિયન રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ ૦-૧૪-૦

કોર્ટ શીનો કાયદો ૦-૧૨-૦

મુબાઈનો નાણાં ખીરધાર ધારો ૦-૬-૦

મુબાઈનો પોલીસ કાયદો

૨ જી આવૃત્તિ ૧૯૫૨-૨-૪-૦

હિંદુસ્તાનનો ફેજદારી કાયદો

ભા ૧-૨ ૧૦-૦-૦

મુબાઈનો જુગાર અટકાવનો કાયદો ૦-૬-૦

અટકાયતી નજરકેદી

બાબતનો કાયદો ૧૯૫૧ ૦-૪-૦

મુબાઈનો ગ્રામ પોલીસ ધારો ૧૯૫૧ ૦-૮-૦

મુબાઈનો ગ્રામ પચાયત ધારો

(ત્રીજી આવૃત્તિ) ૧૯૫૨ ૩-૬-૦

મુબાઈનો જમીન મહેસુલનો કાયદો ૧૯૫૧ ૪-૮-૦

મુબાઈનો જમીન મહેસુલના કાનુનો ૧૯૫૧ ૩-૬-૦

માલલતદારની કોર્ટનો કાયદો ૧૯૫૨ ૧-૦-૦

મુબાઈનો રજીસ્ટ્રેશન ૧૯૪૯ની

આવૃત્તિ, ૧૯૫૧ના સુધારા સાથે ૧ ૧૪-૦

ભાડાનિયમન ધારો ૧-૮-૦

મજૂર કાયદો પુ ૧ જી ઔદ્યોગિક

અર્થધક કાયદાની સાદી સમજ ૧-૨-૦

મજૂર કાયદો પુ ૨ જી

કારખાનાનો કાયદો ૨-૦-૦

મજૂર કાયદો પુ ૩ જી

વહીવટી નિમાવકીઓ ૧-૮-૦

કામગાર મિત્ર-મજૂર કાયદાઓનો સંગ્રહ ૧-૪-૦

સેવાયુક્તોનો રાજ્ય વિમાધારો ૨-૦-૦

નન્દી પોલીસ સ્ટેશન ઓફીસર ૨-૦-૦

કાયદો ને કાનુન કાયદાનું માસિક

[વધુ માહિતી માટે સૂચિપત્ર મંગાવો]

પ્રકાશક : ચંદ્રકાન્ત વોરા : (ગાંધીરોડ) અમદાવાદ

દિવાળીને શુભ ટાકણે ભેટ આપવા લાયક

નવાં પ્રકાશનો

નાયિકાવી (ધૂમકેટ)	૪-૮	સિદ્ધ રામાયણ (સોમાભાઈ)	૧૨
રાજકન્યા	૪-૮	ભગવદ્ગીતા અને અર્વાચીન	
રાય કરણ ધેનો	૪-૮	જીવન (શ્રી મુનશી)	૫-
સુવણ રેખા	૩-	આત્મશિલ્પની ડેબલ્થો	૨-
મલિકા ને બીજા વાતો	૩-	શુભરાતની કૃતિ માથા	૧-૮
વનરેખા	૩-	લોપામુદ્રા-૧	૨-
તેજપિંડુ	૩-	નરસૈયો ભગાહરિનો	૩-
ભારત ઇતિહાસ રેખાદશન	૧-	વેરની વસલાત	૧-૮
માગીના પગ (આચાર્ય)	૩-	પ્રુવસ્વામિનીદેવી	૧-૮
શાયર	૪-	રંગ છે બારોટા (શ્રી મેઘાણી)	૩-૮
મીનાબજાર	૨-	સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ૧-૨-૩-૪-૫	૧૩-
ગૂર્જર-રત્નમી	૩-૮	રા મગાજળિયો	૩-
માઝુ માદર	૪-૮	શીવતી અને બીજા વાતો	૪-
સકરબાર	છપાય છે	વડીધારાસભાઈ છવ્વ (કા. ગાડગીત)	૧-૦
ભવસાગર (પેટ ૨)	૪-૦	રાજપિંટ ટાંચ (અમેસાલ)	૩-
શશીનું કરવત	૨-૮	દેવદૂધ (શ્રી જયભિખુ)	૨-૮
પારસમણિ	૩-૪	કચન ન કામિની	૩-
બણેલી વહુ (દામુભાઈ)	૩-૦	દિલ્લીશ્વર (હેમ ભા ૩)	૪-૮
પ્રેમાવતાર ઇશુ (દેસાઈભાઈ)	૧-૮	નીતિકાવ્યો ૧-૨	૨-૦
ગોળીબારની મુસાફરી	૨ ૧૨	જર્વામ ૧-૨	૩-૮
બાવલાનાં પરાક્રમે	૧-૮	સુરોસરી	૫-૮
બે નાટકો (કાન્ત)	૨-૮	મેધ ૧ (જયતિ દલાલ)	૪-૦
કુમારોની પ્રવાસકથા (જોધાણી)	૧-૮	જૈન મુખ્યાવલિ-શ્રેણી દરેકના	૩-૦
સોરઠી શૂરવીરો	૦ ૧૨	સોળ સતી (ધી. ધ શાહ)	૩-૦
નિર્વાસિતા (અ. નં. શાહ)	૩-	પ્રજુવના રંગ (રભામેન ગોંધી)	૧-૮

બગ સાહિત્ય સમ્રાટ શરદબાણુની વિખ્યાત નેવલોકયા

શ્રી કાન્ત ભા ૧ થી ૪

સાડાખંડરૂપિયા

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય ગાધી રસ્તો અમદાવાદ

★

હિત મ
જાતનાં
આ
પ્રતીકો
અરેખરૂઢ
જાણી
લેજો

જો તમે જાત રોધતા હો તો સીવવા અને ભગવા માટેના દોરાની
બપરની જાત માટે જરૂર પડેલો વિવિધ રંગો વાળા આ દોરા
મળજૂત અને તાકાતવાળા હોય છે

કોહીનૂર મિલ્સ લિ. લિ.

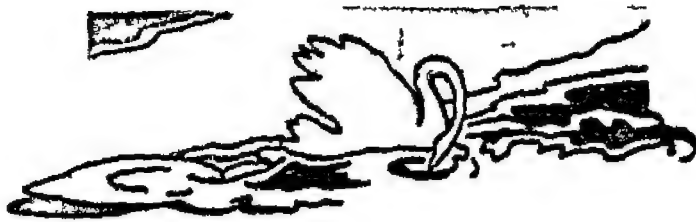
જે. એન. એસ. કોલિલક ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ
મુખ્ય ષિકેતા નાહાલચદ લક્ષ્મચદ લિમિટેડ

LAS (B)

2017

रकिङ्ग हल्ल धो-पराय

ଭାମି

ତଥୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା ମା. ଦେବୀ ଅଗ୍ରହଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀନ ପର

ଗଦ୍ୟ

ଗାମ ଓଡ଼ିଶା ୧୭୩ : ଡିସେମ୍ବର, ୧୯୫୨

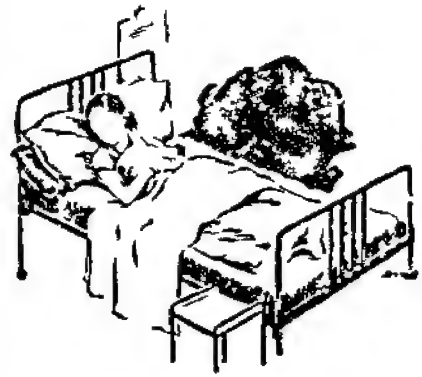
તત્ત્વજ્ઞ
ભૂપતરાય મો દવે
શ રત્નાવ મો દવે

આ
પ
ને

આ
પ
ને

વ
પુ
હો
ય

તો

ક સુ વા વ ડ

ધણી વખત વાગ ખરી રડવાથી માગકના
જ મની મુશ્કેલીને લીધે કે બારે તાત લીધે થાય કે
ટૂંકી મા ગી બોમ યા પડી પછુ વાગ ખર્ડ પડતા
હોય છે બ્યારે બારે મા ગી ગદ હોય ત્યારે તો
ખૂમ વાગ ખરી પડતા હોય છ ધગી ૧૨ તો એ
સતત ખરતા જ રહે છે એ ગમે તે કારણ હોય
તો તમારા વાગને કેશવધિની થી ખરતા અટકાવો

ખ તા વાગ રો વા મુશ્કેલ તો કે / પછુ એ
એટલુ મહુ મુશ્કેલ નથી કારણ કે એને ખરતા
કેશવધિની અટકાવે છે તમારા વાગને મા
ગીમા કેશવધિની થી સરક્ષો જે વાળ ગુમાવ્યાની
બો પડી હોય એ પછુ કેશવધિની થી પૂરી કરો

કે શ વ ધિ ની

આ ૭ જ વાસીને સુ ર વાળ પાઠા લાવો વાળો
સરક્ષો છે, લામા મરે છે અને સુ ર બનાવે છે
કેશવધિની -૧૪- કેશવધિની ગેમ્પુ -૧૪-

પેશીંગ અને ટપાન ખા ૧ ગુદ

બધા સારા રૂંપારીઓ પાસેથી મળે છે અથવા

સાઉથ ઈન્ડિયા કેમિકલ્સ,

કોઇમ્બટુર (દ ભારત)

મુખ્ય અને સે ૨૫ ઇ ડીયાના એજ ટ
મેસર્સ નેગનવ સેઈલ્સ એ ડ સરનિસ લિ
૧૨ રેમપાર્ક રોડ, કોર, મુમ્બ ૧

સાડાપાથ (િ શમા આર) િયા

તુ ત મામની આરો -

ત હુ ગ મ્તી કા યા લ ય

આ ૧ ધામ ખા ૧ મે શન વિ ૧ ૧ મુખર્ષ ૧૬
આવા

ભારતી સાહિત્ય મંદળ નિ

કર્ના ડીઝ ક્ષી ૪ અમદાવા ૧

ભિન્ન-નવરચનાનાં ગ્રાહકો, વાચકો, શ્રુતેચ્છકો અને
એની પ્રગતિમાં રસ લઈ રહેનારી દરેક વ્યક્તિઓને
ભિન્ન-નવરચનામાં આવતાં લખાણો અગેનાં મતવ્યો માટે જાહેર

વિમંત્રણ

[નમૂના દાખલ થોડાક પ્રશ્નો નીચે આપ્યા છે; એની સામે મૂકેલ ચોકડામાં 'હા' કે 'ના' જ ફક્ત લખવું]

દરેક એક આવતી એક કે એકથી વધુ વાર્તાઓ આપને ગમે છે ? ☐

દરેક વાર્તા આપ ધ્યાનપૂર્વક વાચો છો ? ☐

કાવ્યોમાં આપને રસ પડે છે ? ☐

વાર્તાઓ અને કાવ્યો વિશે આપને સારા-નરસા પ્રશ્નો ઊઠે છે ? ☐

એ અગે આપને કોઈવાર ચર્ચા કરતા પત્રો લખવાનું મન થાય છે ? ☐

માનસશાસ્ત્ર વિશેનાં 'હાસ્ય'થી માંડીને ગયા અકમાના 'વ્યક્તિત્વ' સુધીનાં લખાણો આપને ગમ્યા ? ☐

—એ પૈકીના બાકી રહેલા વિષયોમાં આપને રસ છે ? ☐

એ બાકી રહેલામાંથી આપના કોઈ પ્રિય વિષયો છે ? [હોય તો નામ મૂકવા] ☐

'સર્વોદય' કે સામ્યવાદ ? એ લેખમાળાનો આપનો રસ કાયમી ટકી રહ્યો છે ? ☐

—એમાં આવતા લખાણ માટે આપને કશી શકા ઉદ્ભવે છે ? ☐

વધુ જાહેરખબરો મેળવવાના લોભે ચાલુ લખાણો વચ્ચે જાન્યૂઆરી મુકીએ એ આપને ગમશે ? ☐

કોઈ કોઈવાર આવતાં ગભીર લખાણોમાં આપને રસ છે ? ☐

આ સામયિક આપને વધુ ગમે છે ત્યારે આપ ખીજને ગ્રાહક થવા બલામણુ કરો છો ? ☐

આપને ગમે ત્યાંથી વાંચવાનું મળે છતાં એને નિયમિત મેળવી શકવા ગ્રાહક થવા પ્રેરાવ છો ? ☐

ખીજનાં માસિકોના પ્રમાણમાં અમે વધુ પાનાં આપીએ છીએ એ જોઈ કરીએ તો આપને ગમશે ? ☐

ટૂંકાણુથી જવાબ આપી શકાય એવા થોડાક પ્રશ્નો ઉપર મૂક્યા છે

આપે જાતે તૈયાર કરેલા પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબો નીચેની કુપન ભરીને સાથે

મોકલશો તો અમે આવકારીશું

ખીજ સવાલ-જવાબ ન મોકલી શકે તો પણ ઉપરના પ્રશ્નોના જવાબ ખાસ મોકલજો

આ કુપન ભરવી જરૂરી છે

(ગ્રાહક હો તો) આ. નં. _____ પૂરું નામ _____

કેકાણુ _____ ગામ _____

મોકલવાનું સરનામું

ભિન્ન-નવરચના : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ

★ ચેતનનાં નવાં પ્રકાશનો ★

‘સફેદ ફૂલ’ ના મથાફૂર વાર્તા ઉસ્તાદ
શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની નવી નવલિકાઓ

રેશમી દોરી

અનુ કાશમઅની મર્ચન્ટ રૂ ૩-૧૨

★

ગુજરાતના કલાકારની કલમે

વહેતાં ઝરણા

લે-ડો જયત ખત્રી રૂ ૪-૧૨

★

આમજીવનની ચોખ્ખા વાતો

ઘરની યાદ

રૂ ૨-૦

★

૧૯૪૨ની પાર્શ્વભૂમિની નવલકથા

શ્રી ખાડેકુના આવકાર સાથે

વારણાને કાઠે

રૂ ૨-૦

હિંદીના નવલકથા સમ્રાટની કલમે અભગ

પ્રેમ તથા ભવ્ય શહેરની નવલકથા

શૈલ બાલા

રૂ ૩-૮

બે ગ્રંથો

સાદી અને ભેમવત શૈલી

છેલ્લામા છેની માહિતી

રશિયાની કાયાપલટ

લે ભોગીવાન ગાધી રૂ ૨-૮

★

ભારતના પ્રતિનિધિ પુરોગામી

જતે ભેચેલ તરવીર

દીકી મે ચીન ભૂમિ

[શ્રી કુમારખા, પ મુદરલાલ, વી કે આર

વી રાવ, મુદકરાજ, અખાસ વગેરે]

ખાસ ધરાડેલી રૂ ૧-૦ (મૂળ રૂ ૩ રાખ)

બે જીવન!

હમણા જ પ્રસિદ્ધ થયું છે

લેનિન

[રશિયાના તારણહારની જીવની]

કાચુ પૃથુ રૂ ૧-૮ (પાકુ પૃથુ રૂ ૨-૮)

★

ચીનના તારણહારની જીવની

માઆ ત્સે-તુંગ

લે શાતા ગાધી રૂ ૨-૮

[ચોસ્ટેન કી]

પ્રાસિસ્થાન

★ ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિ. ૧૩૩, જવાહરનગર ગારેગાવ (મુબઈ) ★

દેશ-વિદેશમાં દિન પ્રતિદિન વધુને વધુ લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી રહેલું

રામતીર્થ

આહ્વાની

તેલ

(સ્પેશ્યલ નં. ૧)

(૨૭૨૮૬) : મેડીકેટડ

પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો, વૈદ્યો, પ્રોફેસરો તથા સ્ત્રી-પુરુષો
આ તેલની પ્રશંસા કરતાં થાકતાં નથી

કારણ કે—

તે અનેક ફાયદાઓની ખાત્રી આપે છે

- * તેનાથી જ્ઞાનતત્ત્વ અને ક્રિયાતત્ત્વ બળવાન બને છે. * માથાનો દુખાવો મટે છે * દષ્ટિ વધે છે
- * યાદશક્તિ વધે છે * આંખમાં આંજવાથી આંખના અનેક દરદો દૂર થાય છે
- * વાળ કાળા અને તેજસ્વી બને છે * ટાલ ઉપર વાળ ભેગે છે * ખોડો દૂર થાય છે
- * ગાઢ નિદ્રા લાવે છે શરીર દરરોજ ચોળવાથી આમીના અનેક રોગો દૂર થાય છે
- શરીર પુષ્ટ બને છે * ખરી પડતા વાળ અટકે છે અને વધે છે * કાનમાં નાખવાથી કાનની અનેક ફરિયાદો દૂર થાય છે * લીખ અને જૂ દૂર થાય છે

મગજ, વાળ અને શરીર માટે અતિશ્રેષ્ઠ

સૂચના :

દરેક ઋતુમાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો
માટે રામતીર્થ આહ્વાની તેલ અત્યુદ્દેશ્ય છે ખાલી
માટે તમારા કેમીસ્ટ કે દુકાનદાર પાસે આ તેલની
જ માગણી કરો બધી જગ્યાએ મળી શકે છે

કિંમત

મોટી બોટલીના ૩ ૩-૮-૦

નાની બોટલીના ૩ ૨-૦-૦

ટપાલ ખર્ચ અલગ

પરદેશ માટે મોટી બોટલીની કિંમત શીલીંગ ૧૨
અને નાની બોટલી કિંમત શીલીંગ ૭

ફોન : ૬૨૮૯૯

તાર - 'PRANAYAM' બનાવટી માલથી ચેતતા રહેો

ખાંસ સૂચના :

અંકે બોટલી ટપાલથી મગાવનારને

મોટી બોટલીના રૂ. ૫-૫-૬

નાની બોટલીના રૂ. ૩-૭-૬

(બોટલીની કિંમત + ૧-૬-૬ પોસ્ટેજ
+ ૦-૭-૦ પેકીંગ)

મનીઓર્ડરથી મોકલવા

વી. પી. ધી મોડેલીશું નહિ

—શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ—

દાદર, (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪.

COTY RBO

શિયાળાની શુભાખી ઠંડી સાથે
સનમ માટી મચાવતો આવે છે
શક્તિનો શહેનગાહ

★ પાચનશક્તિ સુધારનાર કાયદે કચન
જેવી અને જળવાન બનાવનાર લોહીમાં રાત્રી
રજકણોને વધારનાર આ ચાટણુનું શિયાળામાં
સેવન કરનાર બાર માસ શક્તિ સાચવી શકે
છે સ્પષ્ટ ધાતુઓમાં વધારો થઈ શરીરને
નવપદનવિત કરે છે આજે જ એક
નમુનાની બાટની ટ્રાઇ કરી જુઓ
માયા-દંપ માટે અદ્ભુત ચાટણુ
કિંમત પાંચ રતની બરણી રૂ ૮૨-૮-
બે રતની રૂ ૩૫- -
એક રતલી બાટલી રૂ ૨૦- -
અર્ધા રતલી રૂ ૧-૮
ટ્રાય સાઈઝ બાટલીના રૂ ૫-૮-
હિંદુસ્તાની દનાનાળાઓ વેચે છે
વિતતવાર સાહિત્ય માટે ચરક બાર
મુમ્બઈ ન ૭ ને લખે

રેડિયો શિક્ષણ

રેડિયોના નિષ્ણુત થાવ
રેડિયો રીપેર કરતા થાવ
રેડિયો બનાવતા થાવ
સા રી આ વ ક ઠ રી

ટપાલ દ્વારા ધરમેય સરળ ગુજરાતીમાં રેડિયોના
પૂરો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે વિદ્યાર્થી બાઈ-બહે
નોને ટેરિટ ગ અને રીપેરિંગના સાધનો આપવામાં
આવે છે પરદેશના વિદ્યાર્થીઓને અયાસના પાઠો
એરમેલથી મોકલાય છે
લગ્ન — પ્રિ સીપાલ હરિવદન આર હીક્લિટ
R E E (U S A.)

રેડિયો ટેલીવિઝન એન્ડ સાઉન્ડ
સિસ્ટમ ઈન્સ્ટીટ્યુટ
રાયપુર હજીરાની પોળ અમ માદ (ઈ ડીઆ)
અનેકે અભિપ્રાયોમાથી એક —
અરેખર પાઠો બહુ જ સરળ લાગે છે
જે પદ્ધતિથી પાઠો તૈયાર કરેલ છે
તે પદ્ધતિ બહુ જ સારી છે
રજનીકાન્ત (રેસનોગરસીઆ-આફ્રિકા)

હોલિડે, આડા, શરદી,
દીવિલા, ખાંસી, ચુબ,
સાચુંગણ, દરેક જાતના
લાય તથા અનેક
જાતના દરદો
માટે અમુલ્ય
ઔષધી

ગુણધારી

જે. કે. આ. નેતલ
૧૯૩૦

જાહેર કર્યું છે.

જે. કે. આ. નેતલ

સ્ટોકીંગ — કંચનલાલ વાડીલાલની હાં
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મગળદાસ રોડ મુબમ્બઈ ૨

ને પ યુ ન
એસ્ટોન્ટ્સ કંપની લી.

[સ્થપાય ૧૯૩૦]

□ જાહેરી

□ આગ

□ મોટર

□ અકસ્માત

ના વિભાગ કામ સ્વીકારે છે.

— કુલ અરક્યામત —

રૂ ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

મુખ્ય ઓફિસ

નેપયુન મિલ્કીંગ, ૧૦૪, એપોલો સ્ટ્રીટ,
કોટ, મુબમ્બઈ

જ્ઞાન એ શક્તિ છે : એ શક્તિદીપ સદા જલતો રહે

એ શક્તિની સૂગવલિથી

લયુંલયું

મધમીકું સાહિત્ય રેલાવતી

ગુજરાતની

જાણીતી સંસ્થા

ન વા વ ર સુ ના બુ જો દ મા ટે

શાળાઓ, કોલેજો, લાયબ્રેરીઓ, અને પુસ્તકની જરૂર હોય એવી
દરેક વ્યક્તિને એક વખત કામ પાડવા માટે આગ્રહભરી વિનંતિ કરે છે.

દરેક પ્રકારના ગુજરાતી સાહિત્યનાં પુસ્તકો માટે :

ભા ર તી સા હિ ત્ય સ ધ લિ મિ ટે ડ

ફર્નાન્ડીઝ પુલ નીચે : ગાંધીમાર્ગ . અમદાવાદ

ભાગી' વર્ષ ૨૭
નવરચના' વર્ષ ૧૭

સાહિત્ય સમાજ અને સંસ્કાર માસિક

સપ્તમી અંક ૨૭૩ ડિસેમ્બર ૧૯૫૨ અંક ૯

ક્રમ

સૂચના

માણસ અને ઇશ્વર	ધૂમકેતુ	૭
કળામય વન	નાનાલાલ ભટ્ટ	૯
ફૂનતું જોખન	શેખાદમ આશુવાલા	૧૧
અધ બસીરાલો !	ધૂમકેતુ	૧૨
ચાનગીપ જલતો રહે	ઈશ્વરલાલ મો દવે	૧૬
શમનમ	અનુ હશેમ દવે	૨
સર્વોદય કે સામ્યવાદ !	વસુધેવ	૨૪
લાઈસન્સ	સચ્ચા ન હસન મ ટો	૨૮
અમરકુળ	અ દ્રવદન મહેતા	૩૪
જેલી	સચ્ચાદત હસન મ ટો	૪૧
મારી સફર [૧૯]	વગમ ગધી	૪૨
તેલાનું નારી હૃદય	શિવશંકર ત્રા શુક્લ	૪૪
ટેવ ને કુટેવ	જાનુ પડયા	૪૬
૬ વર્ષનો યુવાન	રામુ પડિત	૪૭
સપ્તપદી	વિજયશંકર નિ શામદાર	૫૧
વર્મિક્યુનાઈટ	ડૉ ન સિદ્ધ મુ શાહ	૫૨
અથસમીક્ષા	અનંતરાય ત્રવગ	૫૫
સમયના ક્ષીરનીર	રાજકુસ	૬
રંગિયામણું કા	મરોઝિની નાણાવતી	૬

ભાગી નવરચનાનું લનાજમ ભ વાના અન્ય સ્થળો :-

એન કે મેવાણી ૧૪ અમરત ના સ્ટીટ : કન તા ૧
એન એમ ત્રિપાઠી લિ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુબમ ૨
કલિલામ મહેતા ૨૫ પ્રદ્યાદ પ્લોટ : વેસ્ટલુ રાજકોટ
આર આર શેખી ક પતી પ્રિ સેસ સ્ટ્રીટ પ્રેશવનાગ મુમર
પુસ્તકાલય સ. સ મડગ નિ ગવપુરા નડો રા
રવાણી એ ડ ક પતી બાણગેતુ મોડ મુમર ૨
પ્રગતિ સાહિત્ય મંદિર ખપાટિયા ચકના સ્વરત

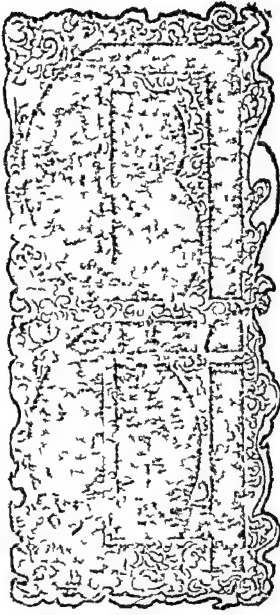
આક્રિષ્ટ માટે -

પોપ્યુલર બુક સપ્લાય પો બો ન ૭૬૯ કપાલા (પૂ આ)
જય નુમાર કે પટેન પો બો ન ૬૪ નરામી (પૂ આ)
ઈ ડીઅન ઓપીનીઅન : શીતીક્ષ : નાતાલ (દ આ)

- * લવાજમ વગમતુ સાડાસાત રૂપિયા વિશેષમા ૩ રૂપિયા (શિ ૧૫)
- * છૂટક નમન ખાર આના વિશેષમા એક પિરો
- * દર માસની ૧૧ તારી મેનિયમિન પ્રમટ થાય છે
- * વરસમાં એપ્રિલ જુલાઈ ઓક્ટોબર અને નવન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસની માહક થઈ શકાય છે
- * વી પી થી લવાજમ વસત મરવામાં જે વધાર નો ખર્ચ થાય છે એ નાફકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરુ થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આપના ત્રા ન અને પૂગ સરનામા સાથે કૃપા કરીને મની ઓડરથી જ લવાજમ મોઝની આપવુ
- * નમૂનાનો અક મગાવતી વખતે ખાર આનાની ટિકીટો ખીડની જરૂરી છે મમ્ત અક કોઈને મોકનાતો નથી
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ત્રા ન લખવો ખાસ જરૂરી છે
- * સવ લખાણોના પીસીટ સુરક્ષિત રાખેના હોન છે
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછુ ભોગવવા જરૂરી ટિકીટો મોટાડેલુ અને સરનામુ કરેતુ ૫૨મીડયુ ખીડવુ જરૂરી છે
- * જરેર ખમરના દર લવ જમ મોકન વાનું લખાણો મોકનવાનું અને ખીજ રે જાતના પત્રવ્યવહારનુ સરનામુ -

ભારતી માહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
ફ્ની ડીક પુન નીચે ગાંધીમાગ
અ મ દા વા દ ૧

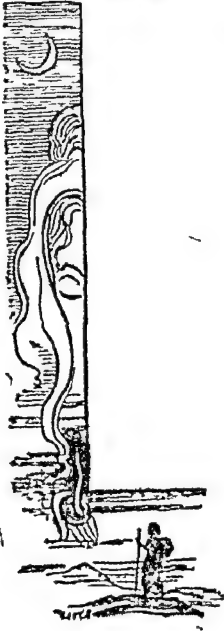
પ્રકાશક ઇશ્વરલાલ મો દવે : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ ગાંધીમાગ અમ ના ૧
મુદ્રક મોવિદલાલ મોહનલાલ જાનો કિશ્ના પ્રિ ટરી રતનપોળ અમ ના -

માણસ અને ઈશ્વર

ધૂમકેતુ

પાણીથી જીવું એવું બરફનું અસ્તિત્વ નથી, તેમ ઈશ્વરથી જીવું એવું માણસનું અસ્તિત્વ નથી જેને તમે એકલો 'માણસ' કહી શકો એવો માણસ કયાય છે નહિ. માણસો આ જાણતા નથી, એટલે ખોટો જાત્રાનો સઘ કાઢીને ઈશ્વરને શોધવા જાય છે. પણ ખૂબી એ છે કે જેને તેઓ શોધવા જાય છે, તે પોતે એમને શોધવા નીકળ્યો હોય છે. માણસ ઈશ્વરને શોધે છે એ વસ્તુ તો ઘણી જાણીતી છે ને ઘણા વખતની છે પણ નવી નવાઈની વાત તો આ છે કે ઈશ્વર માણસને શોધે છે !

એનું રહસ્ય સમજવા જેવું છે જેમ મીઠા પાણીના જલસરોવરમા ઊંચેલો માણસ, કાઠા ઉપરના માણસોને પાવળું પાણી આપવા માટે ખૂમ પાડે, ત્યારે સૌને નવાઈ લાગે કે મીઠા પાણીનો સાગર તો એની પાસે છે ને કા આ પાણીની ખૂમ પાડે, એવી જ આ વાત નથી, કે જે પોતાની પાસે છે, તે પોતાની પાસે નથી, એમ જાણીને માણસો એને શોધવા નીકળે છે !

એટલે ઈશ્વર ઘણી વખત એમ ઇચ્છે છે કે કોઈ એવો માણસ મળી આવે, જે એમ જાણતો હોય કે એને કાંઈ શોધવા જવાનું નથી. પણ મેળવવાનું જ છે ને એ મેળવવા માટે પણ ખીજે કયાંય જવાનું નથી, તો એને એ પોતાનું વાહન બનાવે !

એક ચીની ચિત્રમાં આવે છે કે એક વખત એક પશુ છટ્ટ થઈને ઘાસ ખાવા દોડ્યું, એની

પાછળ પાછળ એનો માલિક દોડ્યો પણ
જેમ માલિક એની પાછળ દોડે, તેમ તેમ
પશુ તો આગળ ને આગળ દોડે !

આ નિરર્થક દોડમા અરી રીતે જે પોષક
માસ હતું તેનો ઘાણ નીકળવા માડ્યો

એ જોઈને કોઈ ડાહ્યા માણસે કંઈ કે
પશુની પાછળ પાછળ દોડવા કરતા, એને
આગળથી પકડવાની જુક્તિ જોઠવે! પશુના
પાછળ દોડનારો એને લાગ્યે જ વશ કરી શકે
છે એટલે પશુને આગળથી પકડવાની જુક્તિ
જોઠવી અને એને દોરડે બાધી દેવામા આવ્યું

એટલે બાળ પવટાઈ ગઈ અત્યાર સુધી
તો માણસ પશુની પાછળ દોડીને થાકી જતો
હતો એને બદલે હવે એ આગળ ચાલવા
માડ્યો ને પશુ પાછળ ઘસડાવા માડ્યું !

આ જોઈને કોઈ ત્રીજા માણસે એમ
શીખામણ આપી કે આવી રીતે પણ પશુને
જેચવામા કાયદો નથી

એને થોડું સતોધો થોડું દોરો થોડું
જેચો થોડું બધનમા રાખો એમ થોડું
થોડું કરતા કરતા એ પશુ તમારી વાતને
ટેવાઈ જશે પછી એ એમ માનશે કે આ
માણસની વાત બરાબર છે એટલે તમારે
જેચવાનું નહિ હોય એને જેચવાનું નહિ
હોય ને બંનેને માર્ગ કાપવામા આનંદ
પડતો હશે !

એમાથી એક દિવસ એવો આવશે કે
તમે આગળ જતા હશો, પશુ ધીમે ધીમે

પણ શાત રીતે તમારી પાછળ પાછળ આવતું
હશે !

એ વખતે તમને એમ આશ્વાસન હશે
કે આ પશુ છે તો જગત વસ્તીવાળું લાગે
છે પશુને એમ આનંદ હશે કે એ પોતાની
મરજી પ્રમાણે આનંદ કરતું ચાલી રહ્યું છે !

જે વાત આ ચીની ચિત્રમા પશુની આવે
છે તે જ વાત માણસ અને એની ઈંદ્રિયોની છે

એમની સાથે જુદા કરનારો હારે છે એની
પાછળ દોડનારો માર ખાય છે એને નાથ
નારો આરામ ખુએ છે એને સમજનારો જ
કેવળ એમનો મિત્ર બને છે અને એમને
પોતાના સાચા મિત્ર બતાવે છે

છેવટે આ ચિત્રમા એમ આવે છે કે
પશુ ચાટ્યું ગયું પશુપતિ પણ ગયો રહ્યું
કેવળ શુભ્ર ચંદ્ર જેવું બિમ્બ અને નલિની
માથી વહેતી હવા જેવી હવા !

અને એ જ સૌથી મહાન આનંદ નહિ
હોય ?

હજારો માઈલના વિરતારમા સુગંધ લેતા
લેતા નિમુખ્ત હવાની પેઠે ફરવાનું ! કયાય
જવાનું નિર્મોલ નહિ, કોઈ રથનું બધન
નહિ કયાય રોક ટોક નહિ

કેવળ સસુદ્ર તરંગની પેઠે હવા તરંગમા
વહ્યા કરવાનું !

કેટલાક પૂછે છે કોને ? પ્રશ્ન પૂછનારને
સાચું જ પૂછવાનું રહ્યું ' તમે જ જોડોને કોને
નહિ ? '

✱

ઉર્મિ-નવરચના અગે કોઈપણ જાનનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે
આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો આ ન લખવો કચારેય જુલશે નહિ

ધૃણા સંગીતકારો સલાને મત્ર-મુગ્ધ કરી દે પરંતુ જ્યારે તે જ ભાઈઓ ઘેર પોતાની સ્ત્રી સાથે ખોલતા હોય છે ત્યારે માણસાઈ છોડીને વર્તતા હોય છે તેવા સંગીતકારો અને અન્ય માણસોને પણ મેં જોયા છે ત્યાં તેમનામાં શાસ્ત્રીય સંગીતકારની ટેકનીક હોય છે પણ સંગીતની કલા તેમના જીવનની ઉંડે બિતરી નથી હોતી એટલે કલાની ટેકનીક તે એક વસ્તુ છે અને કલામય જીવન તે બીજી વસ્તુ છે ।

ધણાં વર્ષો પહેલાં હું ઉત્તર રામચરિત્ર અને માલતી-માધવ વાંચતો હતો ત્યારે તેમાં પ્રેમના અને સ્ત્રી-પુરુષોના સંબંધોના બિચારામાં ઊંચા વર્ણનો વાંચતો હતો. એ વખતે રામ અને સીતાના પરસ્પરના સ્નેહના સંબંધમાં અપાયેલા બે શ્લોકોએ મારું ધ્યાન ખેંચેલું ‘પ્રકત્તેવ .... હૃદયત્તેવ’ કવિની કલમ એ એ વખતે થલી જાય છે મારી અગત માન્યતા છે કે જેમ જેમ કવિની કલા જીવનની ફિલ્મસ્ટ્રીમાં ઊંચી તેમ તેમ તેમના શબ્દો વધુ ઊંચા અને ઉત્કૃષ્ટ । જીવનની વધુ નજીક કોઈ કલાકાર જાય છે, ત્યારે એમની વાણી નિમિત્ત થઈ જાય છે થોડા શબ્દોમાં પણ તેઓ વધુ ભાવ આપતા થઈ જાય છે. જેમ કલાકાર જીવનથી અગાળુ તેમ તેના શબ્દોમાં આડખર વધુ ઝોછા અર્થવાહક અને તેથી તેમની કલા સહજ બિતરતી તેનો અર્થ કાઢી એમ નથી કે વાદ્યમીટ્રી મારી દૃષ્ટિએ જોયા અને ભવજૂતિ નીચા કે ભવજૂતિ ઊંચા અને વાદ્યમીટ્રી નીચા પણ સાદાર્થ એ કલાનુ અગત્યનું અંગ છે ત્યારે જ કલામાં જીવનની ઝાંખી આવે છે સાચા ભાવ નિરૂપાય છે. માત્ર કલ્પના અને ઉશ્વસનમાં જ નહીં પરંતુ કાવ્યમાં, લેખનમાં, વ્યવહારમાં દરેક જગ્યાએ જીવનને ઉચ્ચ અને સાદાર્થ વધુ તેમાં જ સાચી કલા વસેલી છે

જીવનમાં, કાવ્યોમાં, સાદાર્થમાં પણ એક પ્રકારની કલા રહેલી છે તે સાહિત્યકારો સ્વીકારતા જ

જીવન અને કળાનો નિકટનો સંબંધ કેટલો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે એ આપણા પીઠ કળાવણીકાર આપણને આ નાનકડા સંભાષણમાં બતાવે છે. જીવન વગરની કળા કળા વગરના જીવન જેટલી જ ખાલી ખોખા જેવી નથી થઈ પડતી ?

હશે અને એ જ સર્વોત્કૃષ્ટ કલા છે સાહિત્યે આત્મ-ભૂષા ધારણ કરીને આવવું જોઈએ તેમ નથી

કુક્ષા એ જેમ જેમ જીવનને વધુ ને વધુ સ્પર્શે, તેમ તેમ એ કલા વધુ ઉન્નત થતી જાય છે તે જ કલા અતરને “અપીલ” કરે છે અને ત્યારે જ કલામાં વેગ આવે છે અને વેગ અદ્યતી આવે તો જ પ્રવાહની જેમ નીકળે તે જ સાચા સાહિત્યનો ઉગમ છે

સક્ષે છે કે ધણા લેખકો જીવનમાં નિગરા થઈ જાય ત્યારે તેમને કલા પ્રત્યે અનુરાગ ઉપજે છે, તેઓ કલા તરફ વળતા હોય છે, જીવનમાં નાસી-પાસ વળેલા, બળેલા, દાઝેલા, પોતે કવિ કે લેખક હોવાથી સ્વપ્રસૂટા તરીકે દાઝ બાતરા ચોલવાઈ જતું હોય તેમ ફરતા હોય છે જેમ કે સવારે બાળક બીનું હોય અને પછી રાત્રે સુવે ત્યારે ત્રણે બીજા બાળકની છાતી ઉપર ચડી જોયે અને પછી જાણે પોતે વિજય મેળવ્યો હોય તેમ માની આનંદે તેમ સ્વપ્નું સેવે તેમ કોઈ લેખકો કે કવિઓ હશે જે વહેવારના અસંતોષમાંથી છૂટવા માટે સાહિત્યનો આશ્રય લેના હશે એ ‘એસ્કેપ’ની કલા હશે પરંતુ વાસ્તવિકતામાં ઊંચી કળાનું દર્શન એ બહુ ઊંચી કળા છે.

આપણે ત્યાં વાદ્યમીટ્રી અને વ્યાસ જેવા અબોડ કવિઓ થઈ ગયા છે જેમને આપણે આજ મુઠ્ઠી સભારીએ છીએ અને એનું કારણ ? કે એમણે વાસ્તવિક જીવનમાંથી ઊંચી કળાનું સર્જન કર્યું હતું

રામાયણ અને મહાભારતકારની માફક રોકરૂપી-

અરે જુનીયટ અને કેસડેઓના જેવી બહેનોના પાત્રો પાત્રો ધણી જ ઊર્મિવાળાં ઉપસાયાં છે આ બધી બહેનોના પ્રિય કેટલા ઉચ્ચ પ્રકારનાં છે આમ છતાં તેને દુનિયાબરના તકતા ઉપર મુકવામાં આવે છે ત્યારે તે જ્યાં પાંતી પ્રવૃત્તિ જીવનમાં પોતાના જ પ્રકાશ જેવો નથી લાગતો.

મને કોઈ દિવસ ભાવનગરની શેઠીઓમાં જુનીયટ ક્યારેક દેખાઈ નહીં હા ક્યારેક વળી શકુતના કે સાવિત્રી દેખાયાં છે કે મનો કમલ મરનારી કોઈ બહેનો દેખાઈ હશે કદાચ કોઈકને દેખાઈ હોય તો બને પણ તેમને અહીં તો નહીં જ મુખાઈના કોઈક ડાન્સીંગ હૉલમાં જ મને એ વખતે થયેલ કે માણસ ધરે આવે અને જુએ કે ધર ધરતુ થાય ને કોઈ માણસને શાંતિ મળે તેનું નામ કળા એ પાત્રો પોતાની સાથે જીવતર જીવતા માનવીના જેવા ચાલે ત્યારે જ તેવા હેવાને અસર કરે અને પાત્રો હવે સૌંદર્યના ઊતરી જાય.

પૈપદી થઈ ગઈ છે કે નહીં સીતાનો છતિહા સમાં જ મ થયેન છે કે નહીં તે સાર્યાં હોય કે ન હોય તે જુદી વાત પણ તેના ઉડાવ રામાયણ અને મહાભારતકારે એ રીતે કર્યો છે કે તે દિવસે પૈપદીએ જે શબ્દો પોતાના ચીર ખેંચનાર પોતાની લાજ-લૂટના દુઃશાસનને કહેના તેવા જ શબ્દો ત્યારથી મારીને આજના અને ભાવ્યપના જમાનામાં પણ કોઈ પણ ખેન પોતાની લાજ આખરે લેનાર વ્યક્તિને કહેવાની જ અને તેમાં જ લેખકની મતા રહેતી છે.

કલાનુ રચાન અભ્યાસના દરેક ક્ષેત્રોમાં હોય જોઈએ શાળામાં માધ્યમિક શાળામાં કાનેજમાં—પછી તે આટલની હોય સાયસની હોય, મેડીકલ હોય ટેકનીકલ હોય એ જીનિયરીઝ હોય કે એમીક (અરવ હેવ પણ તેમાં—સંગીત અને કલાને રચાન હોય જ જોઈએ.

જીવનમાં સુમત્રતા સાધવા માટે કળા એ જ એક વસ્તુ છે માનવતાની ઉદાત્ત ભાવનાને એ વિક

સાધે છે મનેજમાં બને ગમે તે પ્રકારનું સ્પેશ્યાલી એશન હોય પણ કનાલિમૂખ નિવાર્ધો હોય તે માનવતા વિહોણો બની જવાનો અને જે તેને માનવતા વિહોણો ન બનાવવો હોય તો તેને નિરંતર સાહિત્ય સંગીત મ્હાનુ જ્ઞાન મગતું રહેવું જરૂરી છે.

મારા એક મિત્ર પૂનાની એમીકનચરવ કાનેજમાં છે મે તેમને પૂછ્યું ભાઈ તું આર આતર આ અને એ બધું જાણે છે તે તો હીક પણ તે આ આખાને મહોર આવે છે ત્યારની મજા માણો છે? તેણે કહ્યું તેની તો મને ખબર નહીં પણ હું તો અમના મોટા ફળની મજા જાણુ છું ત્યારે લના માણસો બધું આવું જ બોટેનીકલ જ્ઞાન તેનું આ કામનું? ફક્ત ટેકનીક પુરતું જ ને? તેના જ્ઞાને તેના જીવનમાં કેટલો પ્રવેશ કર્યો?

શકુતનાને આખૂણું માટે પણ ફૂન ન તોડાય અને આપણે તે સિવાય બીજાને અડીએ નહીં કેવી માનવતા? ફૂન માટેનો કેટલો ઉદાત્ત પ્રેમ?

આ વિશ્વામાં એટલે કે શાળા, કોલેજ કે પછી પી એચ ડી થવામાં કોઈ પણ વિદ્યાર્થી વહેવર કે જીવનથી વિખૂટો પડે તો જ કલાથી વિખૂટો પડે પણ કળાનું શિશુ મેગવવું એટલે શું? હું તો માનુ છું કે કલાને શિશુ સર્યાઓમાં દાખલ કરી ખરી પણ અભ્યાસક્રમ તરીકે તો નહીં જ કારણ કે અભ્યાસ તરીકે એક વસ્તુ જેમ કે સંગીત દાખલ કરવામાં આવે તો રોજના ચાર કે છ ગીતો કે કવિતાઓ મરવાની એટલે કે તે મનપૂવક થાય કે નહીં પણ કરવાની એ ચોક્કસ એટલે છન્ડા અનિચ્છાએ પણ તો પછી આનો અર્થ શો? આમાં હવેના ભાવો તો ન જ જ મે માટે સંગીત કે મનાને ઠોકો ખેસાડવી નહીં જોઈએ પણ તે સ્વયં પ્રેરણાથી ઉત્ભવે તે પ્રકારનું વાતાવરણ તો જરૂર વિદ્યાર્થીમાં સજવું જ જોઈએ અને તે માટે અભ્યાસક્રમ નહીં પણ તે જાતનો નાદ તે

જાતની એક હવા જ ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ અને તે માટે પ્રયાસો થવા જોઈએ

આમ થતા તેમનામા જે કલા નિરૂપણે તે જીવન સાથે સુસંગત હશે જ, તેમનામા કલાની શુદ્ધ દષ્ટિ ખૂબી થશે અને વેગે મળશે કલાકાગ્ને જ્યારે મકાન બનાવવાનું કહેવામાં આવે અને તેને તેના સાધનો આપવામાં આવે ત્યારે તે એવો વિચાર કરશે અને એવા પ્લાન ધરાશે કે જેથી આપણને તેમાં જતાની સાથે જ શાંતિ મળે, અને આમ ન કરે નો મોજરોને રહેવાની બેરેક જ બને કારણ કે તેમાં તેવી લાગણીની તેમને માટે જરૂર નથી હોતી. તેમને તો એ પ્રકારનું જીવન જીવવા જવાડવાનું હોય છે કે તેમની લાગણીઓ મરો પરવાગી, હૃદય નિષ્કુર બની જાય તેમને માનવતાવિહીન બનાવવાના પ્રયત્નો થાય છે પણ આપણે તેમ નથી ઇચ્છતા આપણે તો ધર બધાવવું હોય તો ત્યાં બેસતા જ માણસને શાંતિ થાય તેવું બનાવવું જોઈએ અને કારીગર પણ તેમ જ કરશે—જે તેનામા આપણી દષ્ટિ હશે તો કલાની એક એ વિશિષ્ટતા છે કે સાચી કલા આપણને ઉચ્ચગામી બનાવે—છે

✱

કલાનો ઉપયોગ એ રીતે થાય છે એક છે ‘આર્ટફેરથ આર્ટસ સેઈક’ અને બીજો છે, ‘આર્ટફેરથ સેઈક ઓફ ધ લાઈફ’ ‘આર્ટ ફો ધ આર્ટસ સેઈક’ અને ‘આર્ટ ફેર ધ મેઈક ઓફ ધ લાઈફ’ એ બન્નેના શબ્દોમાં જેટલો તફાવત છે તેટલો તેના તત્ત્વમાં નથી કલા એ એક પ્રકારનો આનંદ છે અને તેમાં માર્ફવ અને માધુર્ય છે એટલે કલા એ કળાની ખાતર કે કળા એ જીવનની ખાતર તેમાં હું તો માનું છું કે “કલા એ જીવનને ખાતર છે” કારણ કે કોઈ કલાના ટેકનીશિયન પાસે તેની ટેકનીક હશે પણ તેને માટેનો સાચો સ્પીરીટ નહીં હોય તો તે સાચો કલાકાર નહીં કહેવાય જેની પાસે કલાની ટેકનીક હશે પણ જીવન નહીં હોય તેને તમે કાચો કલાકાર નહીં ગણો

✱

જેમ આપણામાં કહેવત છે કે જ્ઞાન વિનાનો માનવી, તે નરપશુ સમાન તેવી જ રીતે કલાવિહીન માનવી તે નરપશુ સમાન તેમ કહેવાય એટલે પુરુષ વિનાના છતાં આપણે પશુ ન રહીએ તે માટે આપણે ઉત્તમ રીતે કલાને અપનાવીએ

કૂલતું જો બન

હસી હસીને કૂલતું જોબન મત્ત બનીને ઝોલા ખાય,
મુજ અંતરનાં અણુ અણુમાં પ્રીતની ઘેરી મસ્તી છાય!

રજનીબર ઝાકળનાં મોતી

પુષ્પે પુષ્પે જઈ પથરાય!

જીવનભર મુજ પ્રીતની જ્યોતિ

હૈયે હૈયે રોશન થાય!

હૃદય હૃદય રસમસ્ત બનીને

મત્ત-મધુરાં ગીતો ગાય!

હસી હસીને કૂલતું જોબન

હસતા હસતા રડવા માડે!

—રંગીલી દુનિયાની રીત!

ચડતા ચડતા પડવા માડે

—તો થ ન હારે—એની જીત!

હૃદય છલોછલ થાય પલેપલ

કેમ પછી એ નવ છલકાય?

હસી હસીને કૂલતું જોબન

શે ખાદ્ય આ ખુવાલા

વાણસીના એક રાખને ત્યાં બે કુમારો હતા. બન રખાળા બહાદુર અને વિદ્વાન તના પણ બનને એક બીજાની સ્પર્ધા હતી મોટા ભાઈને પ્રેમ કે નાનો ભાઈ વધવો ન જોઈએ નાના ભાઈને પ્રેમ કે મોટો વધવો ન જોઈએ.

એમની એ સ્પર્ધા પ્રથમ તો એમને '૧૬' પરાક્રમ કરવા પ્રેરતી.

એક જણો ધનુર્વિદ્યામાં અમુક પ્રકારની કુશળતા મેળવે તો બીજો આકાશ પાતાળ એક કરીને પણ એ મેળવી હશે ત્યારે જ જ પે !

એક જણો અમુક વિશિષ્ટ કામ કરી બતાવે તો બીજાએ કરે જ છટકો.

આ સ્પર્ધા ધીમે ધીમે વધતી ગઈ તેમાંથી ડેવટે એવું થયું કે એક બીજા એક બીજાનો તેજોત્કર્ષ પણ સહી શકે નહિ !

હવે ઈશ્વરની આ સૃષ્ટિમાં જ્યાં બે માણસના ચહેરા મળતા આવતા નથી ત્યાં બે માણસની શક્તિ બંધી રીતે બરાબર ભિતરે એવું તો કેમ બને ?

એટલે એક જણએ હાથો ! સ્વીકાર્યો ! છટકો દત્તો અથવા તો પોતાનો વિશિષ્ટ મામ પોતાની મેળે નક્કી કર્યો જ છટકો હતો.

મોટા રાજકુમારને રત્ન હોરા માણિક્યના શ્રેષ્ઠો સાથે મૈત્રી થઈ તેમાંથી એને વ્યાપારની ધૂન લાગી એને લાગ્યું કે અથ હશે તો બધું શક્ય બનશે રાજ પણ અર્થનું દાસ છે સત્તા પણ અર્થને નમે છે અથ વિનાનો માણસ અર્થ વિનાનો ગણાય છે એટલે એણે પિતાને કહ્યું કે હે પિતા ! મારે પરદેશ જવું છે ને ત્યાં વેપાર કરવો હે !

એના પિતાએ કહ્યું કે ભાઈ આ રાજ્યમાં નથી પણ બે તને આ વસ્તુનું સાચું આકર્ષણ હોય ને એને માટે સાચી જૂખ હોય, તો તું બને એ કરે એમાં હું આડે નહિ આવું !

ભાઈ-ભાઈના વેરઝેર અને છાકપટની આપણે અનેક વાર્તાઓ જોઈ છે, સાલગી છે, વાચી છે આપણા પુરાણો કે લોક સાહિત્યમાં યે થોડાબધા એ મળે છે પણ આ વાર્તા એક નવી જ કેડી ચીંધે છે કર્તાના પ્રગટ થયેલ સુવર્ણરેખા નામના નવા સપ્તમાથી અહીં મૂકી છે.

પછી એણે વિચાર્યું કે કુમાર બિનઅનુભવી છે ને વેપારની વાતો કરે છે પણ વેપાર એમ કરી જાણવો સહેલો નથી.

માટે નગરના શ્રેષ્ઠ શ્રેણીઓના સમર્પણે એ પરેશ જાય તો ઠીક.

એટો નગરના ત્રેણીઓને ખોલાવીને કહ્યું તમા રામાંથી જે કોઈને પરદેશ વહાણું લઈ જવું હોય તે બે કુમારની સાથે જશે તો પ્રેમની જતા આવતા માલની જમત માફ થશે પણ કુમારની સાથે રહેવું પડે એ શરત પાળવાની છે.

આવો લાભ મળે છે જોઈને શ્રેણીઓએ પાચસો વહાણો માન ભરીને તૈયાર કર્યા અને એ બધો કાફો સુરપાદીપ જવા તથાક થયો !

સુરપાદીપમાં એ લોકો આ માન વેચવાના હતા ! ને ત્યાંથી હોરા રત્ન માણિક્ય લાવવાના હતા.

પાચસો વહાણોના કાફો આ પ્રમાણે સુરપાદીપ જવાનો છે ને મોટા ભાઈ એની માથે જવાના છે એ વાત સાંભળીને નાના ભાઈએ વિચાર કર્યો કે હું આહોં એકલો બેરો રહીશ એ ખોટનો ધંધો થશે રાખનો માલિક તો બહાર હશે એટલે વખત છે ને રાજબાદી ખાલી પડશે તો એ મને મળશે નહિ ને મોટાભાઈ ત્યાંથી અનગળ દ્રવ્ય મેળવીને આવશે એટલે એની સત્તા દ્વિગુણીત થઈ જશે એટલે બે હું સાથે બહોં તો હું પણ દ્રવ્ય લાવું ! દ્રવ્ય હશે તો પછી બધું થઈ રહેશે.

એમ વિચારીને એણે પણ મોટાભાઈ સાથે જવા માટે પિતાની રજા માગી.

ગજાએ વિચાર કર્યો કે જો હું ના પાડીશ તો એ આંદો બેઠો મોટાનું રાજ પડાવી લેવાની પેરવી કરશે એના કરતા એ પણ બીજા તો એને અનુભવ મળશે ને દ્રવ્ય લાવશે તો બન્ને વચ્ચે વર્ષાણુ ઓછું થશે.

એટલે પિતાએ એને પણ જવા દીધો.

હવે સુવર્ણદ્વીપમાં જ્યારે આ કાફલો પહોંચ્યો ત્યારે એ જે વસ્તુઓ લાવ્યા હતા તેની ત્યાં વાણી જ એ જ ઊભી થઈ હતી એટલે આ કાફલાને ધણું જ ફાયદો થયો.

પછી એમાંથી એમણે હીરા માણેક મોતી જોઈએ તેટલાં લીધાં ને એ બધો માલ વહાણમાં ભરીને પાછા ફર્યા.

મોટાભાઈએ એક આગમચેતી વાપરી હતી એણે વિચાર્યું કે વખત છે ને સમુદ્રમાં જો તોળાન થયું તો કયાંય નહોતા ગયા એવું થશે માટે થોડા અતિમૂલ્યવાન હીરામાણિક્ય મોતીનો એક કમરબધ બનાવી રાખ્યો ને તે પહેરી ગયો. જાત સહી-સલામત નીકળશે તો એ દ્રવ્ય પણ સાથે નીકળશે ને તો બધું ગુમાવ્યાનો અફમોચ નહિ રહે.

હવે એમનો કાફલો પાંચે સમુદ્રપર્યટને ઊપડ્યો દેશ ભણી જવાનું હતું, એટલે સૌ આનંદમાં હતા સમુદ્ર શાંત હતો પવન અનુકૂળ હતો ઝપાટાબધ એ સૌ જઈ રહ્યા હતા.

પરંતુ અરધે રસ્તે અચાનક લય કર તોફાન ઊપડ્યું.

એ વખતે નાવિકોએ મહેનત કરવામાં આવી ન રાખી પણ છેવટે એમણે પણ કાફલો બચાવવાની તો આશા છોડી દીધી જુદા જુદા કોઈ બચે એ ખરા !

એ વખતે નાવિકોએ પણ આશા છોડી દીધી ને ભગવાન થતા થતા જે બચ્યા તે દરિયાને બીજા

મોપી મોપીને એક પછી એક છૂટા પડ્યા મજા ત્યારે મોટાભાઈએ નાનાને કહ્યું 'ભાઈ' આપણે બન્ને સાથે જ રહીશું ને સાથે જ ઊગરી જઈશું. મને તરતા સારુ આવડે છે તું મને ટેકા દઈને તરતો રહે તો વાલો નહિ આવે.'

ધૈર્યપાથી બન્ને ભાઈઓ ફૂટાતા પીટાતા બે ચાર દિવસે કાંઈ પહોંચ્યા થાકી ગયા હતા એટલે કાંઈ પહોંચતામાં તો બેભાન જેવા થઈ ગયા ને મોટાભાઈ તો કાંઈ નીકળતા જ બેભાન પણ થઈ ગયો.

એને એવી અવગથામાં આવી ગયેલો જોઈને નાનો ભાઈ એનો સારવારમાં પડ્યો પણ મન્યુ એવું કે એમ કરતા અકસ્માત એને પેલા કમરબધની ખમર પડી.

કમરબધને જોઈને એ હક્ક થઈ ગયો.

અરધું રાજ ખરીદી લેવાય એટલી સમૃદ્ધિ મોટાભાઈએ આ કમરબધમાં ગળી હતી. અતિ મૂલ્યવાન હીરા માણેક નગ એમાં જળ્યાં હતાં.

આ દેખીને નાનાભાઈની દાનત બગડી એને લાગ્યું કે આટલી સમૃદ્ધિ લઈને એ રાજમાં જશે તો રાજ પણ એનું થઈ જશે અને મોટાભાઈ તો બેભાન પડ્યો છે કાણુ એનો કમરબધ લઈ ગયું ને કાણુ એને લૂટી લીધો એ વાત એ શી ગીતે જાણવાનો હતો ?

એટલે એણે આ કમરબધ ઉપાડી લીધો.

એને વિચાર આવ્યો કે કમરબધ તો લઈ લીધો પણ જો મોટાભાઈ પાછળથી પણ બચી જશે, ને ફરતો ફરતો રાજમાં આવશે, તો આપત્તિ ઊભી થશે એને ગદા જશે કે નાનાએ જ કમરબધ ચોરી લીધેલો હોવો જોઈએ એટલે એણે મોટાભાઈને મારી તો ન નાખ્યો, પણ એને આંધળો કરી મૂક્યો. ને પછી છટકી ગયો.

એ તો ધીમે ધીમે ગજામાં પડેલી ગયો એમાંથી છેવટે એક કુમાર પણ ઉવતો આવ્યો એ જોઈને

માખાપને ધસી જ શાંતિ થઈ અને એને મોગી ધામ
ધુમથી નગરમાં લાગ્યા

ત્યાર પછી એ રાજ થયો ને રાજ કરવા મડ્યો

હવે આ બાબુ આધિજા થઈ ગયેલા મોટા
ભાઈને એક માળ એ બચા પો અને એને પોતાને ત્યાં
લઈ ગયો ધીમે ધીમે એની તદુરસ્તી વગી અને એ
પોતાના દુર્ભાગ્ય વિશે વિચાર કરતો થયો એને લાગ્યું
કે હવે રાજમાં પાછું ફરવું ન મરવું બધું જ સરખું
છે પણ એના મનને એક વાતની ગડ બેઠી નહિ
નાનો ભાઈ દરિયા કાંઠે એની સાથે જ પેકાયો હતો
પણ ત્યાર પછી એનું શું થયું એ વાતની એને
ખબર ન હતી પોતાનો કમરમધ એ લઈ ગયો
કે એને કોઈએ મારી નાખ્યો કે એનું શું થયું એ
વાતને કાંઈ પત્તા લાગ્યો નહિ !

તેવે અહીં માળીને ત્યાં રહેતાં અધ રાજકુમાર
બસી બ તરતાં શીખ્યો પણ ધીમે ધીમે એની એ
કના એટની વિશ્વાસ પામી કે એને પોતાને પણ રાજ
ગયાનો સમૃદ્ધિ ગયાનો કે આ વિવિધ પડ્યાનો
અફસોસ ન ગહો એટની મોટી સુરીની સ્વરાવનિ
એમાંથી એ બની રતો કે માણસ ને પખી તો
ઠીક જાડ ને પવન પણ જાણે એને સામગવા થબી
જતા લાગ્યા !

પોતાનું રૂપ તો હાંક્યું રહે તેવું ન હતું એ
આધિજો હતો એટની જ માત્ર ખામી હતી પણ એમાં
આ બસીની કના મગી જતાં હવે તો એના ઉર
માણસ માત્રને આકાંક્ષા થઈ પડે તેવું થઈ ગયું !

જે એને અંબજો તે એનું જ થઈ રહે !

માળીની સ્ત્રીને એનું આકાંક્ષા થયું

પણ રાજકુમાર આધિજો થયો હતો વિવિધમાં
હતો પણ એની જે સરવૃત્તિ તે સાણત હતી તેણે
વિચાર કર્યો કે પોતાનું જ બહુ કરનારને વિશ્વાસ
ધાત કરવો તે મહાપાપ છે પણ ખીજ તરફથી એને
ભય લાગ્યો કે માળીની સ્ત્રી વેર લેવા માગશે ને તે
વખતે એની સ્થિતિ કફેડી થઈ જશે.

એટલે તેણે કેવળ ઇશ્વર આધારે પોતાની આ
બસી સાથે રાખીને પ્રવાસ શરૂ થયો

પોને ક્યાં છે ને ક્યાં જાય છે એ બધું ભગ
વાન બરોસે રાખ્યું

બસી બનવે, એમાંથી જીવન નિર્વાહ ચનાવે
દરિનો કોઈ લાન મળે તો એને આધારે વગી
માગનો પણ પત્તો મળતો રહે એમ ને એમ ગજકું
માગ મુસાફરી કરતો ચાલ્યો જાય !

પોતાને અમુક જ ઠેકાણે જવાનું એવું કાંઈ
નક્કી ક્યું ન હોય એટલે એને આ સમ બુદ્ધિ
ગોપાનકી થઈ પડી !

અને એમ મરતાં ફરતાં એને એક અનુભવ પણ
થયો કે ભગવાન કોઈને કોઈ રૂપે મળતો જ રહે છે

આ પ્રમાણે ફરતાં ફરતાં રાજકુમાર એક મોટા
નગરમાં આવી મડ્યો ત્યાં મોટો ઉત્સવ થઈ રહેલો
એ સાંભળી એણે નગરજનોને પૂછ્યું ભાઈઓ !
આ ઉત્સવ શાનો છે ?

નગરજનોએ કહ્યું આ ઉત્સવ અમારી રાજ
કન્યાએ સ્વયંવર રચ્યો છે તેનો છે તું પણ બસી
વગાડવા માંડ !

રાજકુમારે કયું પણ આ નગર કયું ?

નગરનું નામ સાંભળીને રાજકુમાર વિચારમાં
પડી ગયો આ એ નગર હતું જ્યાંની રાજ
કન્યા વેરે એના વિવાહ થયા હતા અને એ રાજ
કન્યાએ હવે સ્વયંવર માંડ્યો હતો !

તેણે નગરજનોને પૂછ્યું પણ આ નગરની
રાજક કયા તો વાણીસીના રાજકુમારને વાગ તા થઈ
છે ને !

વાગડતા થઈ હતી ને બધું હતું ભાઈ ! પણ
નશીમ વાકું તે રાજકુમાર ન દરિયાના તોફાનમાં
મરણ પામ્યો કે ભગવાન બરોસે શું થયું એણે હવે
આ સ્વયંવર આદર્યો છે દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા

છે વાગસણીને ગળ પણુ આવવાને છે એ પેલા મરી ગયેલા કુમારનો જ નાનો ભાઈ છે ।’

રાજકુમાર બધુ સાંભળીને ધડીભગ મનમાં ધા ખાઈ ગયો એને ખાત્રી થઈ ગઈ કે એનો કમર બધ એના ભાઈએ જ લીધેલ હોવો જોઈએ પણ તો એની આખો ?

એ પણ એ લઈ ગયો ?

વચાર કરતાં એને ચક્કર આવી ગયા

પણ એણે તો આ લાકડાના કંકડાને આધારે તમામ સુખદુઃખ લટકાવ્યાં હતાં એટલે એ સાજો ત્યા ઉઘાનમાં બેસીને પોતાની બસીમાં પોતાનું હૃદયગાન ગાવા લાગ્યો ।

પણ એ પોતે પોતાના ઉપર મોહી પડે એવી ગજબની મીઠાશ આજ એની બમીમાથી આવી રહી હતી ।

એ જાણે બસી રહી ન હતી હૃદયનો કટકો બની ગઈ હતી

હવે તે સાજો એ ઉઘાનમાં પેલી રાજકુમારી ફરવા આવેલી. તેણે આ ગજબની બસી સાંભળી ને એ ત્યા થભી જ ગઈ ।

આટલી બધી કરુણ મધુરતા રેલાવનારો આ કાણુ ?

વૃક્ષને ઝાથે રહીને જુએ છે તો એક અંધ માણસ બેઠો બેઠો બસી વગાડી રહ્યો છે ।

એને પણ એનું ગજબનું આકર્ષણ થયું. એની મુખમુદ્રા જોઈને એ કળી ગઈ કે કહો ન કહો, પણ આ બસીવાલો જોવો તેવો માણસ નથી ।

તે પોતાના મનથી એની જ થઈ ચૂકી

પછી રાજસખીઓની મારફત બસીવાલાને સ્વ-યંત્રમાં બસી બજાવવાનું કહેવામાં આવ્યું અને અંધ બસીવાલો એ પ્રમાણે આવીને મડપની બહાર બેઠો બેઠો પોતાની બસી બજાવતો રહ્યો ।

રાજકુમારી આવી પણ એણે તો કોઈ રાજ-કુમારને પસંદ ન કરતા મડપની બહાર જઈને પેલા અંધ બસીવાલાને વગાળા આરંભી ।

એ સાંભળીને તો મોટો કાલાહલ થઈ ગયો. અને રાજાએ એક બીજા સાથે લડવા માટે તૈયાર થયા રાજકન્યાના પિતાને જાણ થઈ અને એને પણ કુમારીનું આ અધટિત કામ ગમ્યું નહિ

તેણે પોતાની પુત્રીને કહ્યું ‘તે આટલા બધા રાજકુમારોને છોડીને આ અંધ માણસને પસંદ કર્યો છે તો હવે તું રાજમહેલ છોડી દઈને એની સાથે જા ।’

રાજકુમારીએ કહ્યું ‘પિતાજી ! એમ કંવામાં વાધો નથી ’ અને તે તરત અંધ બસીવાલા સાથે ચાલી નીકળી

પણ આ વાતની ચર્ચા થતાં પેલા ગુનેગાર રાજકુમારને ખબર પડી ગઈ કે આ પોતાનો મોટો ભાઈ જ લાગે છે.

એટલે એ એકલો ગુપચુપ પોતાના ભાઈને ગતે મળવા ગયો

ત્યા જઈને તેને કહ્યું કે હું તને જોઈએ તેટલું દ્રવ્ય આપું ને તને રાજમાં પણ લાગ આપું પણ આ તારી જે બસીવાદનની વિશિષ્ટતા છે તે તું મને શીખવ ।

બસીવાલાએ જરાબ દીધો ‘ભાઈ ! હવે આપણા માર્ગ જુદા પડ્યા છે તે જુદા જ રહે એમાં મજા છે હવે જે વાત વીતી ગઈ છે તે સભારવી જવા દે તને રાજ મળ્યું છે ને તેમાં આનંદ છે મને એટલો જ આનંદ આ લાકડાના ચાર તસુના કંકડાએ આપી દીધો છે ।

એટલે હવે મારે કોઈની પાસેથી કાંઈ લેવાનું નથી જોઈતું હોય તેને કાંઈક આપવાનું છે તું પણ આ બસી સાંભળીને આનંદ પામ

કારણ કે મારી પાસે વહેંચવા માટે આનંદ સિવાય બીજી કાંઈ ચીજ નથી ।’

એટલું બોલીને જ બસીવાલો તો પાછો પોતાની બસીમાં લીન થઈ ગયો

મનુષ્યનું ચારિયધર્મરૂપે વસ્તુ ઉપર આધાર રાખે છે આનુવશિકતા અને સન્નેગો આનુવશિકતાની ચર્ચા આ વાર્તાનાપરમા પ્રવૃત્ત નરી પરંતુ સન્નેગો પણ મનુષ્યના ચારિયધર્મરૂપે વશ કરતાં વધારે નહીં તો પણ તેના જેટલો મહત્વનો ભાગ તો જરૂર ભજવે છે આજના યત્રયુગમાં વસિત્તનિક શોધખોળને પ્રતાપે સન્નેગો હવે કેવળ એક જ કુટુંબ માત્ર કે ગામના આ પુરોનો સોમત અને તેની અસર પૂરતા મયાદિત રહ્યા નથી, વૃત્ત પરિચિતિ હવે એવી છે કે તમે એક દિવાની ચાર દિવાનોની વચમાં નમાગી જતને ગોધી ગમ્પો તો પણ ખતારનાં અમુક જગોની અસરથી તમે મુક્ત હો શકો નહીં એવું સદા આજનું આપણું જીવન યર્ષગયું છે

આ જગોમાનું એક મહત્વનું ખગ તે પુત્રો છાપખાનાની શોધ આ દિટિએ એક મહાન ક્રાંતિ કરી શોધ છે તે પહેલાંના જમાનામાં પણ અલગ્યત્ર અથોની હતિનિષ્ઠિત ન નો પ્રચારમાં તો હતી જ ખલાત પાટણ અમદાવાદ અને જેસનમીંગ જેવા વિદ્યાધામોમાં ગ્રામીન અચળગારો પણ ધણા સમૃદ્ધ હતા પરંતુ યાત્રિક મુશ્કેલીને પ્રતાપે પુસ્તકોનો જે પ્રચાર આજે આપણે જોઈએ છીએ તેવો તો શું તેના હજારમાં ભાગનો પણ સંભવિત ક્યાની હોય ? એક અથની એક નકન કરવામાં વિમોના દિવસો અને કેટલીકવાર તો મહિનાઓના મહિના વીતી જતા એટલે સ્વાભાવિક જ આવી નકલો ધણી ખર્ચાગ હોઈને નમતોને જ પરવડતી પણ આ દુની પ્રયાનો એક મોટો લાભ પણ એ હતો કે કોઈ સામાન્ય શ્લાના લેખકના અથની આવી ખર્ચાગ નકલ કરવાની કોઈ તપ્તી જ લેતું નહિ એટલે થોડા ધણા સદ્ભાગી સ્ત્રી-પુરોને તે કાળમાં જે વાચન સામગ્રી મળી શકતી તેમાં આપોઆપ જ નીરક્ષીર વિવેક આવી જતો

આજે છાપખાનાની શોધને લીધે આપણા લેખકો અને પ્રકાશકો વિપ્લવ પ્રમાણમાં વાચન

‘પુસ્તકો અને આમજનતાની અભિરૂચિ’ એ વાર્તાલાપ શ્રેણીમાં અમ લા આપશ વાણી ઉપરથી રજૂ થયેલો આ વાચુ વાર્તાલાપ આપશવાણીના સૌજન્યથી પ્રગટ થાય છે એના કર્તા ગુજરાતી પુસ્તકોની દુનિયાના પ્રકાશક તરીકેના વિશાળ અનુભથી આખા વાર્તાલાપને હકપૂર્વક ગુજરાત સામે ધરવા જેવો રોચક પણ બનાવી શક્યા છે

સામગ્રી પીરસે છે જ્ઞાન પ્રચારણ અને રમાનુ ભવ માટે પુસ્તકોનો આવી સરેની રીતે પ્રચાર થાય એ તો આપણા યુગનો મોટો આશીર્વા છે

સાથે સાથે જા પણ એટલો જ મોટો છે શારી રિક આરોગ્ય માટે ભક્ષ્યાશ્લયનો વિવેક જ રી છે તેના કરતાં વ વાચનસામગ્રીમાં પર્યાપ્તનો વિવેક વડુ જરૂરી છે થોડા ઉપચારથી ગુમાવેતું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પણ અનિષ્ટ વાચનને પ્રતાપે એકવાર ગુમાવેતું માનસિક અને આત્મિક સ્વાસ્થ્ય પાછું મેળવવું ધણુ મુશ્કેલ છે માટે જ આરોગ્યપદ વચનસામગ્રીને લોકપ્રિય કરવાની પ્રવૃત્તિમાં નીર ક્ષીરનો વિવેક કી શકે તેવા વિદ્વાન વિવેચકો અને કસારસિકોનો સક્રિય સાથ અને સપ્કાર આવશ્ય છે

પશ્ચિમમાં તો આ પ્રયોગને પરિણામે આમજન તાને રૂચિકર અને પથ્ય નીવડે તેવા જૂના અને નવા લેખકોના અમુક પસદ કરેના પુસ્તકોની જે સન્ની આવૃત્તિઓ પ્રગટ થવા લાગી છે તે સખ્યા અને ગુણવત્તાની દિટિએ એક મોટી સિદ્ધિ ગણાવી જોઈએ લોકમાનસનાં પરિવર્તનમાં આ સરતી મિતતની આવૃત્તિઓ અમ રીને જે ફાળો આપી રહી છે તેવું સાચું મૂલ્ય તો લાના ગાગે જ સમજશે પણ વીસ-પચીસ વર્ષના આ દૃષ્ટ ગાગામાં પશ્ચિમના દેશોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી ચરતી આવૃત્તિઓએ સેવા મળવી છે તેવું અનુકરણ ભારતમાં કરવામાં

આવે, તો સ્વગત્યને સ્વર્ગ બનાવવાનું કાર્ય વધુ ઝડપી બનશે એ તો નિશ્ચય છે પણ આ તો થઈ પુસ્તકોદ્ધાર સામુદાયિક કલ્યાણ સાધવાની વાત વ્યક્તિગત રીતે જોઈએ તો પણ શિષ્ટ અને પ્રેરણાદાયી સાહિત્ય મનુષ્યજીવનમાં એક મોટા આશીર્વાદ રૂપ છે

આમ પુસ્તકોનું જીવનમાં એક અનોખું ને વિશિષ્ટ પ્રકારનું સ્થાન છે એકલવાઈ જિંદગીમાં પુસ્તકોની મૈત્રી નવો પ્રાણ પૂરે છે, જીવનગ્યાપી કોઈ ઘેરો નિરાશા કે આઘાતની 'લાગણી' હૈયાને આવરી ગઈ હોય અને જીવનની ગતિ જાણે થીજ ગઈ હોય, ત્યારે ચોક્કસ પ્રકારના ધ્યેયલક્ષી ગ્રંથોનું વાચન અને અધ્યયન જીવનમાં નવો વેગ પૂરે છે. નવો પ્રકાશ ને નવી ઉપમા આપે છે આવા પુસ્તકોની સૌમ્ય જીવનના પ્રસન્નતા ભરી દે છે

પણ ધ્યેયહીન પુસ્તકવાચનમાં એક મોટું ભય-સ્થાન છે અનેક વ્યક્તિની જેમ એ પણ જોડેવળ એક વ્યક્તિરૂપે આપણને વળગે તો અપાર હાની થયા વિના રહે નહિ ગાંધીજીએ એકવાર લખેલું કે મારે મન ખાડો એક વાંચન કરતા અધોગ એક વિચારનું મૂલ્ય ધણું છે વિવેકભર્યા વિચાર અને નિદિધ્યાસનમાંથી જે વીજળીક શક્તિ પેદા થાય છે તે જ માનવીને મહાન બનાવે છે

આજે સામાન્ય જનમાં વાચનમૂખ ધણી ઊવડી છે એ જે સમાજની વચ્ચે રહે છે એની આસપાસ જે સાહિત્યનો વધુ પ્રચાર હશે તેનો એ સહજપણે સ્વીકાર કરી લેશે સાગ નરસાનું ભાન આવા વર્ગમાં જવલે જ જોવા મળે છે

જેમણે સંસ્કૃતિપ્રચારનું, સામાજિકશિક્ષણનું વિકટ કાર્ય આગ્રમ્યું છે તેમણે તો આવા સામાન્ય જનોનો રૂચિ ધડવી પડશે, કેળવવી પડશે

અક્ષરજ્ઞ નો પ્રચાર જેમ જેમ વધતો જશે તેમ આ નવદિક્ષિતોના હૈયામાં નવું જાણવાની

આકાંક્ષા ને ઉત્સુકતા વધતી જશે નવજન્મ પામેલી એ જીવિશક્તિ અનેક પ્રત્યે ઊભા કરશે અને એ બધાનું સમાધાન શોધવા જ્ઞાનપ્રાપ્તિની નવી ઝંખના એના હૈયામાં જાગશે

લોકોનો એક એવો મોગ વર્ગ છે કે જેને જ્ઞાનની કશી પરી નથી એમને તો થાકેલા શરીર મનને જેમ કોઈ વ્યક્તિની લક્ષ્યત જોઈએ તેમ ચિત્તને ડોકાવે, ખેંચાવે, સ્વપ્નશ્રુષ્ટિમાં સડેલ કગવે એવું મનોરંજન સાહિત્ય જોઈએ છે

આ બંને વૃત્તિને સતોષ શામાથી મળે? શરીર-મનને આરામ મળે છતાં જ્ઞાનનો નશો ન ચડે, જાગૃતિનું ધેન ન ચડે અને જ્યાં એક ઉચ્ચતર જ્ઞાનનો મધુર પ્રકાશ ધીમે ધીમે હૃદય ઉપર છવાઈ જાય વૃત્તિને શુદ્ધ કરે જેમાં માનવતાનું દર્શન હોય, ચિત્તશાંતિની મધુરતા હોય અને માગ્યનો રણકાર ઊઠતો હોય એવું પ્રેરક ને નિરોગી સાહિત્ય આવા વર્ગ સામે મૂકવું જોઈએ સમાજમાં ગુનાખોરી વધે, માણસાઈનો પ્લાસ થાય અને હીન વૃત્તિઓને પોષે એવું સાહિત્ય પણ પ્રગટ થઈ રહ્યું છે પણ આવું સાહિત્ય વાંચવાનું જ મન થાય એવી વૃત્તિ, એવી રૂચિ કેળવવા માટે કરવું શું? પ્રશ્ન ધણો સનાતન, વિકટ ને જટિલ છે આપણા મહાન દેશમાં લોક-શાહીનો એક વિગટ પ્રયોગ થઈ રહ્યો છે એને સફળ બનાવવા માટે અને જે મહામૂલુ સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું છે તેને રક્ષવા માટે સાચી દિશાના શિક્ષણની જરૂર છે આજે જ્યારે આ દેશમાં નવવિધાન કરવાનો યુગ ખેડો છે ત્યારે પ્રત્યેક વ્યક્તિ સાચા અર્થમાં આદર્શ નાગરિક બને તેવી તાલીમ આપવાની સૌથી વિશેષ જરૂર છે અને એ પાયાની કેળવણીથી જ બની શકશે શિશુવયમાં જે સંસ્કાર પડશે તેને કોઈ જૂસી શકશે નહિ

આપણી લોકશાહીમાં સૌથી પહેલો મત્રાલ પ્રૌઢ શિક્ષણનો છે એ વાત જ્યાં સુધી નહિ સમજાવે ત્યાં સુધી સાચી લોકશાહી અધપાશે નહિ.

મૌલ શિક્ષણ દ્વારા જ્ઞાન-પ્રચારનો માર્ગ હજી ખોલવાની માત્ર શરૂઆત જ આપણે કરી છે દેશના લાખો નર-નારી હજી અક્ષય છે એમને અક્ષરજ્ઞાન આપ્યા પછીનું સાહિત્ય પણ આપણી પામે હજી નહિવત છે

મૌલ ઉમરે પહેલેના લોકોની સમજણ તો વિકસેલી હોય છે એટલે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે આવા જનોની સામે સાહિત્યનો કયો રસથાળ મૂકાશું? એમના જ જીવનના રોજીદા પ્રશ્નોને વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજતા થાય વહેમો અને શ્રામક માન્યતાઓ દૂર થાય એમના જીવનમાં પગક્રમ સાન્નિધ્યતાને પડે શીઓ માટે ધસાઈ જવાની વૃત્તિ નગે તેવું દૃષ્ટિવત્ સાહિત્ય હોવું જરૂરી છે આવું સાહિત્ય એમની સૈકાજૂની માન્યતાઓને વહેમોને અને ખોળી રૂઢિઓને બદલશે એમની વૃત્તિઓનું ક્ષીરોંકરણ કરશે બિનઉપયોગી ત્રણાલિકાઓ દૂર કરીને નવી ત્રણાલિકાઓનું સરથાપન કરશે.

વિચારપ્રેરકને વિચાર ધડતરના પ્રયોગો જીવનમાં અનોખું સ્થાન છે જીવનની થાકેલી કણ્ઠોમાં વૃત્તિને ધડી બેચડી આનંદ આપે એવું હજી વાચન બને વાંચીએ પણ એવા હજીવા જ વાચનની આદન જીવવાથી જિંદગીનો કશો જયવારો થશે નહિ આપણા હૈયામાં જે એક નાનો માનવ પડ્યો છે એનો વિકાસ થતો રહે સારું નરસુ સમજવાની વિવેકહારી દૃષ્ટિ સાથે મહાન કાર્યો કરવાની ને પાર પાડવાની જિદાસા જાગે કોઈનું ય અપાયું કરવાની ભાવના સરખી પણ ન થાય એવા સાહિત્યનું અધ્યયન આપણામાં પોરૂષ જગાડશે.

આવા પ્રયોગો વાચન જીવનમાં બળ પૂરશે આવું સાહિત્ય એ ધડી-બેચડી આનંદ આપી જૂની જવાની વસ્તુ નથી આખું અથ સાહિત્ય પ્રગળવ નને સારી કે માઠી રીતે ધડતારુ પ્રેરક બળ છે એટલે જો અથો લોકજીવનમાં પ્રકાશીને પ્રેરણા પાથરે તેવી અપેક્ષા આપણે રાખતા હોઈએ, તો

સૌથી પ્રથમ એવો નાસ થવો જરૂરી છે કે લોક જીવનના ધડતર માટેનું - આવશ્યક મહાજન કેવળ ધધાદારી દૃષ્ટિએ ન થાય પણ ચોક્કસ ધ્યેયપૂર્વક કરવામાં આવે લોકો યિ એ વિના કેળવણી નહિ તદુસ્ત જીવનલક્ષી અને પ્રગતિશીલ સાહિત્ય વાચન ધોરણ અને પસંદગીનું ધોરણ બીસુ ને બીસુ લઈ જવાની જરૂર છે સરકારી જીવનના વિકાસ માટે ઓછામાં ઓછું આટલું તો આપણે કરવું જોઈશે આવો સામુદ્રિક પ્રયોગ નિષ્ઠાવાન ને નિસ્વાર્થી કાય કરો હા ! જ થઈ શકે

રામાયણ અને મહાભારત ઉપનિષદ ને વેદ ખોના અને ભાગવત આપણા પ્રાચીન મહાન અથો છે માનવ મનની તમામ વૃત્તિઓનું બીસુ વિનંતણ એમાં જોવા મળે છે આવા પ્રયોગો અધ્યયન જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી થઈ શકે તે માટે નાની મોટી અનેક આવૃત્તિઓ પ્રગટ થયેલી છે આજના જમાનાનું પ્રતિમિલ્લ જીવીને શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ જેવી વિદ્વાન ને બહુશ્રમ યશ્તિએ રામાયણ મહાભારતના પાત્રો અને ભાગવત વગેરેની કથા લોકભોગ્ય ને પ્રસાદિક શરીમાં આપણને આપી છે આપણા કેટલાક સાહિત્ય સ્વામીઓની દૃષ્ટિ પણ લોકમાનસને કેળવવા માટે સાહિત્યના આ પ્રકાર તરફ વળી છે આ એક આશાપ્રેરક ચિંતન છે

x x x

પરદેશમાં એક જ પુસ્તકની નાની-મોટી બે ચાર આવૃત્તિઓ હોય છે આપણે ત્યાં એ પ્રથા હજી પ્રચલિત બની નથી આપણે ત્યાં વાચક વર્ગ નાનો હોઈને આવા પ્રયોગો થઈ શક્યા નથી પણ માધ્યમિક શિક્ષણના ઉપરના વર્ગોમાં ધંતરવાચન તરીકે ચાલી શકે તે દૃષ્ટિથી હમણાં કેટલાક સારા પુસ્તકોને સક્ષિપ્ત રવાની આદરણીય પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ છે મૂળ પુસ્તકોના મર્મ ને રસ સાચવીને સરસી કિમતે કિશોર-વિદ્યાર્થીઓ ને જનસમાજને મળે તે હેતુ આમા રહ્યો છે પણ આપણે ત્યાં પુસ્તક ખરીદીને વાંચવાની

વૃત્તિ ઝોછી છે પારકા ધરની નિદા કે કુથલીમા રસ લેવાને ટેવાયેલા મનને જો એકવાર આવા શિષ્ટ પુસ્તકોના વાચન તરફ વાળવામાં આવે તો સરવાળે પોતાની જ જાતને લાભ થશે

ધરની શોભા ને ઉપયોગિતા માટે જોમ રેડીઓ હોય તેમ દરેક ધરમા પસંદ કરેલા પુસ્તકોનો એક નાનો સંગ્રહ કે બીજી ફરનિયર કપાટમા હોવો જરૂરી છે દુન્યવી બાબ-તોથી મનમાં જ્યારે શોક વ્યાપી ગયો હોય કે પ્રવૃત્તિથી મન થાકી ગયું હોય, ત્યારે દેવમંદિર જેવા આ નાના પુસ્તકાલયના કપાટ પાસે જઈને મનને પ્રસન્નતાથી ભરી દે તેવું પુસ્તક કાઢીને વાચવાનો અનુભવ તો ઘણાંએ કર્યો હશે

પુસ્તકોનું પણ એક નિરાળું વ્યક્તિત્વ હોય છે. કેટલાક પુસ્તકોનો મોહક દેખાવ જોઈને એ વાચવાને ઉત્સુક થઈએ છીએ આપણું મન એ તરફ અભિ-મુખ બને છે. કલા ને સૌંદર્યની આ દૃષ્ટિ આપણાં પ્રદર્શનોમા પણ દેખાવા લાગી છે

દેશ-પરદેશના ઉત્તમ પુસ્તકો એક કાબેલ ને દક્ષ

રાજદૂત કે એલચીનું કામ કરતાં હોય છે દેશ-વિદેશમાં એ શુભ ભાવના અને માંગત્યનો પ્રચાર કરતા હોય છે આવા સાહિત્યમાં માનવતાનાં જે ઝરણાં વહેતાં હોય છે તે પરસ્પરને સમજવામાં ને નજીક આણવામાં ખૂબ મદદરૂપ થતાં હોય છે આવા પુસ્તકોનો અનુવાદ કરીને આપણી ભાષામાં ઉતારવા જોઈએ આપણું સાહિત્ય આવા મૃંશોથી વધુ સમૃદ્ધ થશે

આપણી રાષ્ટ્રભાષા હિન્દી હોઈને આ ઉપખંડ જેવા આપણા દેશમાં પ્રાંતે પ્રાંતની અનેક ભાષામા રત્નો જેવા પુસ્તકો પડ્યા હશે આપણે આવા મહામૂલ્યા ગ્રંથો પ્રત્યેક ભાષામાંથી શોધીને રાષ્ટ્રભાષામાં ઉતારવા જોઈએ. અને આમાંથી જ બધુત્વની ભાવના તથા અખડરાષ્ટ્રની મહાન પ્રેરણા જન્મશે અને પ્રત્યેક ભારતવાસીને બિન્ન બિન્ન ભાષાઓના શ્રેષ્ઠ પુસ્તકો વાંચવાનો લાભ મળી શકશે

અને આવા નિર્ભેળ જ્ઞાનની ઉપાસના એ જ જીવનપ્રગતિની સાચી દિશા છે જ્ઞાન એ મહામૂલી શક્તિ છે એ શક્તિદીપ આપણા પ્રત્યેક ધરમાં પ્રગટી રહો

★

શ્રી યશોધર મહેતાનાં વાંચવા વસાવવા જેવાં ત્રણ પુસ્તકો :—

અહીં રૂપિયા

ભારતી

છ સંતો

યશોધર મહેતા

બાર આના

દોહ રૂપિયો

લેખક :

યશોધર મહેતા

સાહિત્ય સંદેશ લિ. અમદાવાદ ૧.

વિચારવા યોગ્ય એવું કશું જ નથી રહેતું જે આજ પહેલાં વિચારાર્થ મૂક્યું ન હોય જ પરો માત્ર એ ફરીથી વિચારવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેતું એઈએ

—જમન મહાકવિ ગટે

[મનન જમન કવિ અને વિતક ગેની હકિતી ॥ મૂલ્યવાન કૃતિનો પરિચય એના મૂળ સપાદક અને મનુષ્ય કે તમામ એસ પ્રદાનને એના અગ્રેષ્ઠ અનુવાદના પ્રવેશકમાં આવેલો છે જે ૧૨થી પેટલું બાંધવા મળે છે કે તેમને જૂની ચોપડીઓ વેચનારને ચાથી એની મૂળ ૨મી નકલ મળી આવેલી જે પર એના લેખકનું નામ નહોતું પરંતુ એ અનામી લેખ ના આ સુદર ઇધકા પો એમને ૧૪૨ સમક્ષ ધરવા યોગ્ય લાગ્યા અને તેમણે મોનો અગ્રેષ્ઠ અનુવાદ કર્યો મા મનુષ્ય Maxims and Reflections જે નામે લડનની જે એમ ડેટ એ ૩ સ સ વિમિટક ત કૃષી પદેલવહેલો છે સ ૧૬૧૬માં પ્રસિદ્ધ થયોગે છે આ અનામી લેખકના જ્ઞાતાતુલ્ય વનો વારગ સૌ કોઈને પડેચવો તેઈમે મેવો મૂલ્યવાન હોઈ ડવનના છે ૧ મર્મ સુધી પહોચતી એની આ રચના મ શબ્દનમ ના નામે ગુજરાતીમાં ઉતારી છે

—અશોક હર્ષ]

વન—એ છે જમનિરાસની પરપરા

*

સહિષ્ણુતા—જિદગીમાં એ કેટલી દુલ્લભ છે! દરેક જથ્થુ તેના પોતાના નાના વલુલમ ખુદમુખ ત્યારીથી વર્તવાને મથતો હોય છે

*

આજના મહાન ગણુતા નામો—લાપરવાહ માનવજાત પાય વષ બાદ એમાના કેટલાનો ખયાલ કરશે એ એક આશ્ચર્ય છે

*

મોટા મેજાવડાઓથી મને ત્રાસ છૂટે છે! મને એ જિદગીમાં જે કંઈ કુ અને ઘુણાર્પ છે તેના પ્ર ૧ ૧ લાગે છે હુ ત્યાં સત્તાનો મ જોઉં છુ ધનની તોછાઈ એકે છુ લોકમેદનીની છાનીદ્રી ખંધમના જોઉં છુ લાયક માણસો તો ખીડમાંના વગડાઉ કૂલો જેમ કયાક રડયા ખડયા જ દેખાય છે

*

સત અને પાપી વચ્ચેનો તફાવત માત્ર તેની પ્રતિકારશક્તિમાં જ રહેનો છે એકમાં એ ખીજના કરતા અધિક હોય છે

*

પ્રધામદ્યોગ હમેશા તૃષ્ણાવાન હોય છે એની પ્રધામ નો આરભ તેમ જ અત તૃષ્ણાથી જ થાય છે

*

દુનિયાની નજરે મોટા ગણુતા માણસોના સસગ માટે આપણે જે મૂલ્ય ચૂકવીએ છીએ તે ખરેખર ભારે હોય છે આપણા યજિતત્વની સપૂજ શરણુગતિ તથા આપણી પોતાની ન્યાયશુદ્ધિના સપૂજ સમપણુથી એ જરાયે ઓછુ નથી હોતુ

*

સામાન્ય માનવીને પ્રદશનીયતાનો કેટલો મોહ હોય છે સત્તાનું પ્રદશન ધનનું પ્રદશન પોતાની ધૂન સુદાનું પ્રદશન !

*

માનવજાતના મોટા ભાગને માટે ધર્મ એ વસ્તુ નહિ પણ તેનું ખોખું માત્ર બની રહેન છે જીવનનો સમૃદ્ધ અને આધેય સિદ્ધાંત નહિ પણ એ પ્રકારનો બાહ્યાચાર માત્ર.

*

કોઈ પણ વ્યક્તિના સાચા આ કદિપત દિત પર ધા કરો અને તેનામાં રહેલા વાધ અને વાનર એકદમ નિર્બંધ બની જશે

*

જીવનની મોટામા મોટી આપત્તિ એ પરસ્પર વિરોધી વૃત્તિઓની ખેચતાણુ છે

જીવન એટલું ભગુર અને અનિશ્ચિત છે કે તે વિષે સતત ચિંતા કરતા રહેવાનો કશો અર્થ નથી સમયના પવાહને કાળમાં લેવા માટે સદા આગળ નજર દોડાવતા કે ગંધ્ય વિદ્વે સામે સજામતી ઊભી કરવા માગતા મનનું ગણતરીબાજ વલણ મને નથી સમજતું મારે મને એ માનવમૂર્ખતાની પરાકાષ્ટા છે ભાવિ આગળ અગમચેતી અને અગમદષ્ટિ બને નિરૂપાય છે મને તો મારી નાની શી નાવડી ભાવિને જ મોંપી દઈને તેના જીવાળ પર તર્યા કરવાનું ગમે છે, પછી તેની મનસ્વિતા અનુસાર તે એને બચાવે કે તોડીફાડી નાખે

કેટલાએકનો સ્વભાવ બીજાઓના કરતા કૃતમ્નતાથી વધુ માહુ લગાડવાનો હોય છે, પરંતુ કાટા કરતાં પણ વધુ ઊંડે સુધી ખૂચતી કૃતમ્નતાનો તો મિત્રવર્ગમાંથી જ અનુભવ થાય છે એ એવો ધા મૂકી જાય છે જે સંપૂર્ણત કદી જ નથી ઝાઝાતો

જીવનના ઝંરણાને કટુ અને વિષમય બનાવનાર કથુ હોય તો તે ધણીવાર સ્મરણશક્તિનો ઝેરીલો ડખ હોય છે

કેટલીક એવી પળો હોય છે, જ્યારે માત્ર એક નજર, માત્ર એક કૃત્ય અથવા હળવાશથી ખોલાએલો એક શબ્દ—આમાંનું કોઈ પણ—જિંદગીભગની મૈત્રીને તોડી પાડવા અથવા અત્યંત પ્રિય સબંધની સુગંધને ચગદી નાખવા પૂરતું થઈ પડે છે

જિંદગીના રોજના અનુભવો માનવીના દિલને ધણીવાર માત્ર ભાંગી જ નથી નાખતા પણ તેને પથ્થરમાં ફેરવી દે છે

આપણે મૃત્યુથી ડરીએ છીએ તે જીવનને પેદે પાર રહેલા અધકાર અને અનિશ્ચિતતાને કારણે નહિ, પરંતુ—કદાચ વિશેષાશે—આ જિંદગીની આસક્તિ આમાંથી એ આપણને છીનવી જતું હોવાને કારણે

મૃત્યુ માટેનો તિરસ્કાર ધણીવાર આ ત્રણમાના એક કારણને આભારી હોય છે—જનરો વિવાદ, શોકગ્નનક નિરાશા, ઊંડી ધાર્મિક પ્રતીતિ

આપણાથી સકળાએલી હરેક વસ્તુમાં શોકનો સ્પર્શ રહેલો હોય છે આપણા ઉદ્દેશ્ય પર તેનો ઓછાનો હોય છે આપણા પ્રિયમાં પ્રિય આનંદ આસપાસ એ ભમતો હોય છે. આપણી વધુમાં વધુ મગફળીકરી સકળતા પર એ પોતાની છાયા ફેલાવતો હોય છે પરંતુ આ સત્ય આપણને છેક જીવનના સંધ્યાકાંડે સમજાય છે કારણકે ત્યારે જ આપણે ભ્રમથી વધુમાં વધુ મુક્ત અને વધુમાં વધુ અનુભવપ્રાપ્ત હોઈએ છીએ

શૈશવ! એના અદમ્ય હાસ્યની, એના નિર્ભેળ આનંદની, ચિંતામાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિની ચમકદાર મોતી જેવા અને પ્રભાતના ઝાકળ જેમ તુર્ત વિલાઈ જનારા આંસુ સુદ્ધાની કેને ઈર્ષા નથી થતી

દુખિત હૃદયને કેટલીકવાર કશાયથી આશ્વાસન નથી મળતું પ્રવૃત્તિનાં સૌન્દર્ય અને સવાદ સુદ્ધા—તેની વિશાળતા, તેની ગરિમા, તેની શાત પ્રસાદકતા—તેમનો ઉત્તમ આહ્વાદ એને નથી ટ્રેરી શકતા હકીકતમાં તો, ભૌતિક પરિસ્થિતિ પર સૌન્દર્યનો પ્રભાવ આત્મિક શાંતિ જ પાથરી શકે છે સ્વર્ગ કે નરક આપણી પોતાની જ મનોવૃત્તિ સરજે છે

આશા વિવેકબુદ્ધિની અવસા કરે છે, અને તે હોય છે પણ દીર્ઘજીવી.

સુખ એ પ્રભુએ અત્તાનીઓને આપેની બક્ષિશ છે જ્યારે દુઃખ એ સાનીઓનો વારસો છે

જુવાની અતિવિશ્વાસુ હોય છે વૃદ્ધત્વ અવિશ્વાસુ

*

સત્ય યાય પ્રેમ—જીવનના મુખ્ય સિદ્ધાંતો—સિદ્ધાંતરૂપે જોરશોરથી નિયોષિત થાય છે જ્યારે વ્યવહારમાં તદ્દન આસાનીથી તેમનું ઉત્તરધન થાય છે

*

કોઈપણ માનવકૃત્ય બહારથી ગમે તેમું બેનિસ્ખત જણાતું હોય છતાં તેને કાળઁપૂર્વક તપાસતાં મિથ્યાભિમાન વા સ્વદિત સાધના તેના સોધેસોધા કારણરૂપે મળી આવશે

*

પોતાને વિરે તદ્દન સાચેસાચું કહી દેવાની દિમિત યા દરકાર કોને હોય છે ?

*

જીવનમાં સફળતા શુણ્ણને અથવા આતરિક સત્ત્વને બાગ્યે જ આભારી હોય છે બહુધા તો એ સાનુકૂળ સયોગો સાથે દિમિત અને દબ્દતાન આભારી હોય છે

*

કોઈપણ માણસની નજળાઈ જાણી લો અને તમે એને તમારી હથેળીમાં રમાડી શકશો

*

માનવમન ગત દિવસો તરફ કેમું આમહપૂર્વક વળે છે ? તેમની આસપાસ કેવી રચના આજી જીવી કરે છે ? તેના વતમાન દિવસો કરતાં સારા કે સુખપ્રદ નહિ હોય પરંતુ તે વીની નૂકયા હોવાને કારણે જ આપણે એ વધુ ચાહીએ અને ઝખીએ છીએ

*

આપણા સફળાગ્યની વધુમાં વધુ ઈર્ષા આપણા નજીકમાં નજીકનાં સબધીઓને રહે છે આપણી સમ્બળતાથી તેમને તેમનું દુર્ભાગ્ય વધુ ધેડે લાગે છે તેમની પરાસ્તતા વધુ તીવ્ર

*

ઝીઝી તેમનો છગ કરનારને કદી માફ નથી કરતી પ્રેમ અને ધિક્કાર બનેમાં એ અતિમતાએ પહોંચતી હોય છે

*

આપણાં દિનને મશી બાધન આવતો હોય ત્યાં આપણે હમેશાં વધુમાં વધુ ઊંચ રહીએ છીએ

*

મત્રીને કાયમની બનાવવી હોય તો તે વિશુદ્ધ અને નિરોધુ હોવી જોઈએ દુનિયાદારીમાં સાણા મણાનાશ્યો બાગ્યે જ સાચા મિત્રો બાધે છે મૈશ્વ અને યુવાવસ્થા એ મૈત્રી તેમજ સબધ બાવવતની મોસમ છે જિં ગીનાં મનગમતાં ફોગો મેળવવા માટે વાવણીનો એ સમય છે

*

પ્રાર્થના અને આંસુ એ વૃદ્ધતાના સામાય સાથીદારો છે શા માટે ? કારણ કે મૃત્યુની છાયા ત્યારે વધુ ધેરી બનવા માંડી હોય છે અને અગાતનો ભય યાકુળતાપ્રેરક દદતાથી ધેરી વગતો હોય છે

*

જ્ઞાન અગર સસ્મરથી નષ્ટ થઈ શકે તે કરતાં વધુ ઊંડે વહેમ માનવસ્વભાવમાં જડાએનો હોય છે

*

આપણને થાક અને ચિતામાં—નધર જીવનની સામાન્ય સ્થિતિમાં રાહત આપતા દિવસને આપણે કેવો વનાવી લઈએ છીએ અને કેટલા દૈવ પૂર્વક એને નિદામ આપીએ છીએ ?

*

પ્રેમીજનો એક બીજની આંખોમાં જે વણુકિચ્ચા રાએ શખ્દો વાયતાં હોય છે એ કરતાં અધિક મૃદુ અને અધિક મધુર બીજુ કશું જ નથી

*

યૌવનપૂર્ણ અને ઉરમટ પ્રેમને આખી જિંદગી સુદાં એકાદ દિવસ જેવી જ લાગવાની

*

ઝેરી પણ પળો આવે છે જ્યારે મજમૂતમાં મજમૂત દિવ પણ પીગળી જઈને આંસુમાં રાહત શોધે છે ગમે તેવા યતિવનને ય વસમો થઈ પડે એવો વિવાદ પણ હોય છે

*

વિદાય । એ શબ્દાચારમાં કેવી પીડાપૂર્ણ વ્યથા રહેલી છે । આળપણના વિહારસ્થાનો અને પુખ્ત ઉંમરનાં પરિચિત દ્રવ્યો પુનઃ એવા નહિ મળે એ ખ્યાલથી જ હૃદય લગભગ ભાંગી પડે છે માનવ સત્તાનોનાં દુઃખદર્શી વિરક્ત એવી કુદરત અશિ-ચિલપણે પોતાના અપરિવર્તનીય શાશ્વત નિયમો પાળતી રહે છે સર્વ હજી ચળકતો રહ્યો હોય છે, આકાશ હજી પોતાની ચક્રત્રલાનો નિર્માળ અચળો ઓઢતુ રહ્યો હોય છે, વૃક્ષોનાં પર્ણો હજી એક બીજાના કાનમાં અજ્ઞાત રહસ્ય કથી રહ્યાં હોય છે, કલાન્ત ધગતી પર પરાગ અને પ્રકુલતા વેગતો વાયુ હજી વહેતો રહ્યો હોય છે, તેમ છતાં એક હૃદય એવું ભેતામ બની ગયેલું હોય છે જે આ સધળી આનંદસમૃદ્ધિનો ઉપભોગ નથી કરી શકતું હોતું, ઉષ્મા, પ્રકાશ, આનંદથી ઘેરાયેલું હોવા છતાં એ દર્દ અને વ્યથાથી જ પ્લાવિત વહે છે એ હૃદય તે મારું હૃદય છે સવેદવું એટલે સહન કરવું આદર્શની ભગ્યતા સાથે વાસ્તવિકતાની કુરૂપતાની તુલના કેટલી ભયાવહ છે । મતભેદ, રુચિભેદ, અશાભાગ, ભ્રમનિગસ—જિંદગીની કેટલી નિર્ઘૃણુ કરુણા ! સામાન્ય માનવી ખસસ કલ્પનારહિત હોય છે જિંદગીની ચપ્પડો એ ઝીંકે છે અને સહી લે છે, ધડીભર ઝંઝકી જાય છે અને પાછો ટટ્ટા ચઢને, ભૂતકાળને જૂલો જઈ તેમ જ ભવિષ્યથી ભેપરવા બની પોતાને માર્ગે આગળ વધે જાય છે કલ્પનાશીલ માનવીને ત્રિવિધ દુઃખ સહે-વાનું રહે છે—વર્તમાનનું, ભૂતનું તેમ જ ભવિષ્યનું પરંતુ ઉત્તમમાં ઉત્તમ આશાની પેઠે ખાખમા ખરાબ ભય પણ ભાગ્યે જ પ્રત્યક્ષ થાય છે આપણને ડરાવતા, કવચિત સ્તબ્ધ બનાવતા એ આપણા માર્ગેથી પસાર થઈ જતા હોય છે

*
વિચારસ્વાતંત્ર્ય એ માનવપ્રગતિનું પ્રસ્થાનબિંદુ છે વિચારને એકવાર મુક્તિ મળી તો પ્રગતિ અવશ્ય-ભાવી છે

*

અપેક્ષા—આશા, સશય અને નિગશા ત્રણેનું એ એક અજન્મ મિશ્રણ છે

*
આપણે આતુરતાપૂર્વક ઇચ્છતા હોઈએ એ ધારી પણ આપણને ભાગ્યે જ મળે છે મોટે ભાગે તો એ મળતુ જ નથી, અને કવચિત મળે છે તો તે એવે સમયે કે એ મારેનો ધણો ખરો આનંદ હુમ ઘર્ષ ગયો હોય છે

જિંદગી એ સતત ચિંતાના ચાકરા જેવી લાગે છે બૌદ્ધિક કાર્ય માટે એ ચિંતા કેટલી વિનાશક છે, અને એશ તથા આરામ પણ એટલા જ વિનાશક છે ગરીબી અને જીવનસંઘર્ષ બૌદ્ધિક ઉત્સાહને કવ-ચિત સતોષતા દશે, પરંતુ ધન તો અવશ્ય સતોષે છે જ વિદ્યાવ્યાસગી જીવન મારેની સર્વોત્તમ સ્થિતિ છે તગીમાયી મુક્તિની—ધનની રેલમહેલ નહિ પરંતુ જિંદગીની ક્ષુદ્ર ચિંતાઓથી છૂટકારો, આવતી કાલની અનિશ્ચિતતા સામે સલામતી.

*
જિંદગીમાં અમુક એવા ગાળા આવે છે જ્યારે એકુ બીધુ જ પડતું જાય છે, જ્યારે સધળા પ્રયત્નો વાંઝિયા નીવડે છે, જ્યારે કશી જ સફળતા નથી મળતી અને આપણી ઉત્તમ ગણતરી પૂર્વકની આશાઓ આપણને છેતરી જાય છે એ ગાળા એમના નિયત સમયે જ આવતા હોય છે

*
દોસ્તી બાંધવામાં બહુ ધીંગ રહો, અને વિશ્વાસ મૂકવામાં એથી યે ધીરા.

*
જિંદગીમાં કશાની ઉત્કંઠા ન રાખો, કારણ કે અહીં મૃત્યુ સિવાય કશું જ નિશ્ચિત નથી

*
જિંદગીમાં અનિષ્ટો અને ઉપાધિઓ વચ્ચે પ્રભુમાં વિશ્વાસ એ સાચો સહારો છે જિંદગીને સદા તેમ જ શક્ય બનાવનારી એ શ્રદ્ધા છે

*

પ્રકરણ ૧૮ મુ (ચાલુ)

ગાંધી ગજકારણનું માથું સ્વરૂપ

ઈ સ ૧૮૬૧માં મરાઠાઓની પૂણેમાં પહેલેની સત્તાનો ઉત્પત્તિ સાબિત કરવા માટે અહમદશાહ અબ્દાલીએ પાળીવતના મેનમાં અફઝાન લશ્કર ઉતાર્યું અને એ યુદ્ધમાં મરાઠાઓનો હાથ પરજાય થયો એ લાખ હિંદુ સૈનિકોની હતક થઈ અને મરાઠાઓના બાગ્યમાંથી હાથમને માટે દિ હીનું સિંહાસન છુસાઈ ગયું.

પાણીપતના ૧૨ી ધાર્મિક ઇશ્કિ ઇળ વગર્તા જ પેશ્વા માવવરાવે મદદાજી રાહેને નિહી મોખ્લો એણે જોયો રજપૂતો અને દિનાઓ પાસે મડપૂરી વસુલ ખરી એ પોતે દિલ્હીનો સરખાત્યાર થયો પણ એણે દિલ્હીની ગાદી ઉપર તો અક્ષાહાબાદથી બોલાવીને આદ્યાહ શાહઆલમને જ બેસાડો. ત્યાર પછી ઈ સ. ૧૭૬૮માં કુપુરચનાના મહારાજ જસા સિંગે પોતાના રાજ્યની સરહ અને સમૃદ્ધિ વધાવવા માટે ૧૬૧ લાટયુ અને થોડાક દિવસ માટે દિ હીના સિંહાસનનો બોમવટો મ્યો.

એના ૧૩ી રજીજીતસિંહે કપની સરકારની મિનતા સ્વીકારી દિહીનો દિશામાં જોવાનું બધ મ્યું એક દિવસ એની નજર સામે દિ હીનો નકશો પડ્યો હતો એની ઉપર નજર નાખી એણે નિરાશા ભર્યા સ્વરે ઉચ્ચાયું મારા મરણ પછી બહુ લાન રગે રગાઈ જવાનું !

ઈ સ ૧૮૧૮માં પેશ્વાઈ પડી ઈ સ. ૧૮૫૭માં અંગ્રેજોની વિચે દિવસે વધતી જતી જોદ્ધકમીથી ત્રાસીને એમની સામે હિંદુ-મુસલમાન રાજરજવાડાઓએ અને દેશી સિપાઈઓએ બળવો પોડાર્યો.

બળવાની સરદારી નાના સાહેબ તાત્યા ટોપે મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ અને મૌલવી અહમદશાહના

આ અતિ મહત્વની લેખમાળાનું સૌથી લાભામા લાણુ આ પ્રકરણ સમેટતા અને 'ગાંધી દશન' નામનું નવું પ્રકરણ શરૂ થાય એ પહેલાં આખા પ્રકરણને મમ જવતા મુદ્દાઓ ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા છે દિવસે વિચે વધુ રસપ્રદ બનતી જતી આ લેખમાળામાં અમારા ગ્રાહકો ઉપરાંતના વાચકો પણ રસ લઈ રહ્યા છે આ લેખમાળા વાચવા માટે જ કંટલાય નવા ગ્રાહકો પણ શરૂ થાય છે એ જોઈ ગર્વની વાત છે ?

હાથમાં હતી બળવાખોરો પહેલેની છે ને સુધી ખૂંસ વીરતાથી લડ્યા પણ સદીઓ જૂની હિંદુ નિમળના મોભાથી એમનો એક પણ નેતા મુક્ત ન મો અંગ્રેજોની સાથેના નાંખા વસવાટ પછી એમનામાંના એક પણ નેતાએ અંગ્રેજોનો એ પપુ સ ગુણ ગ્રહણ કરો નહોતો દરેક વખતની પેટે આ વખતે પણ બળવા ખોરોએ ઝડપી નિજ્યો મેળવ્યા બહાવત માં ૧ લી જુલાઈને વિચે નાનાસાહેબ પેશ્વાનો જારે હાકમાઈ સાથે પોતાના રાજમહેનમાં રાન્યાલિએક થયો અંગ્રેજ લોહીના ખાતર વડે કરેના આ પેશ્વાઈના પુનરુત્થા નથી મરાઠા વીરોના આનદનો પાર ન રહ્યો દેશા બિમાની અને ધમાલિમાની હિંદુઓએ રાજ રામચંદ્રી ૧૫ ના હપનાદોથી એ ગાન્યારોહણને વધાવી લીધું દેશ આખો હજી કમજો નહોતો થયો પણ એ કમજો થયો જ અને-ફિરંગીઓનું કાસગ નીકળી ૧૪ એવી અચળ શક્તિ સાથે નાનાસાહેબે મોટા પાયા ઉપર બહાબોજન શરૂ કરી દીધા

બીજી બાજુ—સ ક લુના કા મુક બાદશા કા જૌર અમલ રાણી લક્ષ્મીબાઈ કા ના

હપનારો સાથે બળવાખોરોએ દિ હી કમજો ક્યું અને વૃદ્ધ શાહઆલમને ગાંધી ઉપર બેસાડ્યો. અંગ્રેજો એ સારીરીતે બળુતા હતા કે હિંદના

રાજકારણનું હૃદય દિલ્હી છે એમણે ચોમેરથી દેશી અને અંગ્રેજ લશ્કરો લાવીને દિલ્હીને ઘેરું ૧૪મી સપ્ટેમ્બરે કાશ્મીર દરવાજા ઉડાડી મૂકવામાં આવ્યો અને ત્યારપછી છ દિવસની ખૂનખાર હાથોહાથની લડાઈ બાદ અંગ્રેજ લશ્કરે દિલ્હી શહેર અને રાજ-મહેલનો કબજો લીધો ત્યારપછી અંગ્રેજોના વળતા પાણી થયા અને ૨૬ સપ્ટેમ્બરે ૧૮૫૭માં મુસ-લમાનોએ સ્થાપેલી મોગલાઈનો અને હિંદુઓએ સ્થાપેલા રામરાજ્યનો અંત આવ્યો.

૧૮૫૭નો બળવો નિષ્ફળ જવાથી આ દેશની પ્રજાએ અંગ્રેજોને એક ઇષ્ટાપતિ તરીકે સ્વીકારી લીધા. પણ સ્થિતિશાંતિએ આ દેશની પ્રજાને ન્યામ સુખ અને સમૃદ્ધિ આપીને ટટાર કરી ત્યાં પેલું દિલ્હીનું પુરાણ સ્વપ્ન હિંદુઓના હૃદયમાં સળગી ઊઠ્યું.

એ સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા માટે સૌથી પહેલા દિલ્હીની ગાદી ઉપર જઈને ખેડા વિકૃતભાઈ પટેલ એમણે અંગ્રેજોને એમની ભાષામાં જ જવાબ આપવા માંડ્યો. સનદી અમલદારોને તેજેવધ ક્યો, વાઈસ રોયને ભોળવ્યો, મેનાપતિને ડાર્યો, અને શહેનશાહ સાથે જાડી ખાદીના સાદા વેષમાં મુલાકાત લીધી આ વીરના પરાક્રમે જોઈને પ્રજાનો અતેરાતમાં પુકલિત થયો પણ હજી દિલ્હી દૂર હતું.

પછી આવ્યું - સુભાષ બોઝને સ્વપ્ન એમણે સ્થિતિશાંત લશ્કરના ભગારમાંથી આઝાદિદ કેળવું સર્જન કર્યું અને પોતાની સ્વદેશલક્ષ્મી સેનાને આદેશ આપ્યો કે ચલો દિલ્હી ! પણ એ સ્વપ્ન તો ઇન્કલાબના રણક્ષેત્રમાં રોળાઈ ગયું સુભાષનું અવ-સાન થયું સેનાપતિ શાહનવાઝ કેદ પકડાયો અને દિલ્હી તો દૂર ગયું.

ઈતિહાસના બળો અવિરામ રીતે કામ કરી રહ્યા હતા કરોડોના હૃદયદેવ મહાત્મા ગાંધી દિલ્હીમાં પધાર્યા પીડાની પ્રજાને થયું કે આ તો “અણુ પધાર્યા !”

પણ ત્યાંના રાજકીય સદામાં એમની જીવનીભરની મુડી ક્ષણ માત્રમાં ખોવાઈ ગઈ એમના રામરાજ્ય અને વિશ્વશાંતિના સ્વપ્નો દિલ્હીના દર-બારમાં રોળાઈ ગયા એમને કુરુક્ષેત્રમાં વિષાદ થયો એમણે કહ્યું કે મારે સવાસો વર્ષ નથી જીવવું, મારે માટે તો દિલ્હી દૂર છે, અમદાવાદ આધું છે, નોઆખલી નજદીક છે, પણ પાકીસ્તાન તો પાસે છે મારા સન્યસ્તની જૂમિ પાકીસ્તાન બનશે.

મહાત્મા ગાંધીજીનું અવસાન થયું અને હિંદના રાજકીય તખ્તા ઉપર સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની પ્રતિમા પોતાના પૂર્ણ તેજથી ઝળકી ઊઠી હિંદના દેશી રજવાડાઓને પ્રશ્ન એમણે જે કુનેહથી ઉકે-લ્યો તે કુનેહથી ખુદ જવાહર આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા પણ જેમ જેમ એ આગળ ચાલતા ગયા, તેમ તેમ હિંદના ૬૦૦ રજવાડાને ભાંગીને ભૂકા કરનારી એમની દુર્ધર્ષ ઇચ્છાશક્તિ હિંદના ગુચ્છાઓના રાજ-કારણથી તૂટી પડી, અને એમણે બાપુ, અરવિંદ અને મહાદેવને રસ્તે જવા ઇજા “એમણે કહ્યું કે “મડળી બીજે જમવા માંડી છે હવે અહીં રહેવામાં માલ નથી.”

સરદાર ગયા પછી જવાહર હિંદના અહિંસક સરમુખત્યાર થયા જે જવાહર ૧૯૩૦ની સાલમાં એમ માનતા કે આપણા તમામ દુર્દૈવનું મૂળ અંગ્રેજો છે તેઓ પાંચ જ વર્ષના “અપને દેશમે” અપના ગળકા” અનુભવથી ભાંગી ગયા છે ડોઝે-સીઓનાં કાવતરાં, કાળાંખજરીયાઓની કુનેહ, અમલદારોની તુમાંગશાહી, આમજનતાની યાતનાઓ અને આખી પ્રજાની મુમુર્ષાથી તેઓ દિશાશૂન્ય બની ગયા છે હમણા જ એમનાં બહેન શ્રી કૃષ્ણા નેહરુએ લખેલા એક લેખમાં એ જણાવે છે “આમજનતાની પારાવાર હાલાકીથી જવાહરને અતિશય વેદના થાય છે. એ ગતોની ગતો, ઊંચ વિના વીતાવે છે એક્ષા, અટલા અને અમલકા જવાહરને ગળે નોકશાહીની નાગચૂડ દુપોઈ રહી છે એમને પોતાના કામ

પ્રકરણ ૧૮ મું (ચાલુ)

ગાંધી ગાંધીકારણનું માણ્યું ૨૦૩૫

ઈ સ ૧૯૧૧માં મગધાઓની પૂણેકાગે પળેપેની સત્તાનો છેવટનો આમતો કરવા માટે અદમદશાદ અખાંધીએ પાળીવતના મેાતમાં અફસાન લાકર ઉભું અને એ મુદ્દમાં મગધાઓનો વધ કર પરાજય થયો મે નાખ દિદુ મનિડોની કનલ થઈ અને મરાઠાઓના આગ્રમથી કાયમને માટે દિ દીનુ સિંહાસન બુસાઈ ગું

પાણીપતના કારી પામાંથી કઈક કળ વળતાં જ પેશા માધવરામે મહા ૭ સિતેને િતી મેા મો એણે જાદો રજપૂતો અને દિદુઓ પામે મ પી વસુવ મી એ પોતે દિ દીનો સરમુખત્યાર થયો પણ એણે દિ દીની માદી ઉપર તે અકાદ બાદથી બેલાવીને બાદશાદ શાદઆલમને જ બેશા મેા ત્યાગ પછી ઈ સ. ૧૭૧૮માં કપુ થનાના મહાગ નજસા સિંગે પોતાના રાજ્યની સરદ અને સમૃદ્ધિ વધાવવા માટે દિ ૧ લટપુ અને મેા ૧૬ દિવસ માટે િદીના સિંહાસનનો બોમવરો મ્પા.

એના પડી રણજીતસિંહે કપની સરારની મિતતા સ્વોકારી દિ દીનો દિશામાં જોવાનું બધ યું એક દિવસ એની નગર સામે દિ દીનો નકશે પડેો હતો એની ઉપર નગર નાખી એણે નિરાશા ભર્યાં સ્વરે ઉચ્ચાર્યું માતા મરણ પડી બધું લાલ ગંગે રગાઈ જતાનું ।

ઈ સ ૧૮૧૮માં પેશાઈ પડી ઈ સ. ૧૮૫૭માં અંગ્રેજોની દિવમે દિવમે વધની ત્તી બેદુકમીથી ત્રાસીને એમની સામે દિદુ-મુસલમાન રાજરજવાડાઓએ અને દેશી સિપાઈઓએ બગવો પોશાયો

બગવાની સરદારી નાના સાહેબ તાત્યા ટોપે મહારાષ્ટ્રી લક્ષ્મીનાઈ અને મૌરવી અદમદશાદના

આ અતિ મહત્વની લેખમાળાનું સૌથી લાભામા લાભુ આ પ્રકરણ સમેળના અને 'ગાંધીદર્શન' નામનું નવું પ્રકરણ શરૂ થાય એ પહેલા આખા પ્રકરણને સમ લવતા મુદ્દાઓ ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા છે દિવમે વિવેકે વધુ રસપ્રદ બનતી જતી આ લેખમાળામાં અમારા આહંકો ઉપરાતના વાચકો પણ રસ લઈ રહ્યા છે આ લેખમાળા વાચવા માટે ૧૮ કૌલાય નવા આહંકો પણ શરૂ થાય છે એ જોઈ ગવની વાન છે ?

કાયમાં હતી બગવાખેરો પળેપે છે ન સુધી ખૂબ વીરતાથી લડ્યાં પણ સંગેની જૂની દિદુ નિર્જાનાઓમાંથી એમનો એક પાપ નેતા મુખ ન મો અંગ્રેજોની સાધના નાંવા વસવાદ પછી એમનામાંના એક પણ નતાએ અંગ્રેજોનો એક પણ ત યુખ ગ્રહણ કરો નહોતો દરેક વખતની પડે આ વખતે પણ બગવા ખેરોએ ઝડપી રિજ્યો મેગન્યા ઇજાવર્તમાં ૧ લી જુલાઈને વિવેકે નાનાસાહેબ પેશાનો ભારે કાકમાઠ સાથે પોતાના રાજમહેનમાં રાજ્યાભિષેક થયો અંગ્રેજ કોદીના ખાતર વો રતા આ પેશાઈના પુનરુત્થા નથી મગધ વીરના આનદનો પાર ન રહ્યો દેશા મિમાની અને મમામિમાની દિદુઓએ રાજ રામચંદ્રની જગ ના દવનાદોથી એ રાજ્યારોદણને વધાવી િધુ દેશ આખો દશ કનજો નહોતો થયો પણ એ કનજો થયે જ અને-ફિરમીઓનું કાસગ નોકમી જશે એવી અચળ મુદ્દા સાથે નાનાસાહેબે મોટા પાયા ઉપર ઇજાઓ ન શરૂ કરી દીધા

બીજા ખાલુ-ત ક રુત કા મુલ્ક કા કાદ કા કીર કમલ રાણી લઈનીચ કા ના દવના? સાથે બગવાખેરોએ દિ દી કનજો કપું અને રદ સાદઆલમને માદી ઉપર બેસાડ્યો. અંગ્રેજો એ સારીરીતે બળના હના કે દિદના

રાજકારણનું હૃદય દિલ્હી છે. એમણે એમેઝી દેશી અને અંગ્રેજ લશ્કરો લાવીને દિલ્હીને ઘેર્યું ૧૪મી સપ્ટેમ્બરે કાશ્મીર દરવાજા ઉડાડી મૂકવામાં આવ્યો અને ત્યારપછી છ દિવસની ખૂનખાર હાથોહાથની લડાઈ બાદ અંગ્રેજ લશ્કરે દિલ્હી શહેર અને રાજ-મહેલનો કબજો લીધો. ત્યારપછી અંગ્રેજોના વળતા પાણી થયા અને ૨૬ સપ્ટેમ્બરના ૧૮૫૭માં મુસ-લમાનોએ આપેલી મોગલાઈનો અને હિંદુઓએ સ્થાપેલા રામરાજ્યનો અંત આવ્યો.

૧૮૫૭નો બળવો નિષ્ફળ જવાથી આ દેશની પ્રજાએ અંગ્રેજોને એક ઈષ્ટાપતિ તરીકે સ્વીકારી લીધા પણ ખ્રિસ્તીશ શક્તિએ આ દેશની પ્રજાને ન્યામ મુખ અને સમૃદ્ધિ આપીને ટટાર કરી ત્યાં પેલું દિલ્હીનું પુરાણ સ્પર્શ હિંદુઓના હૃદયમાં સળગી બેઠું.

એ સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા માટે સૌથી પહેલા દિલ્હીનો ગાદી ઉપર જઈને બેઠા વિદ્વાનભાઈ પટેલ એમણે અંગ્રેજોને એમની ભાષામાં જ જવાબ આપવા માંડ્યો સનદી અમલદારોને તેજવેધ કર્યો, વાઈસ રોયને ભોળવ્યો, મેનાપતિને ડાર્યો, અને શહેરશાહ સાથે જાડી ખાદીના સાદા વેષમાં મુલાકાત લીધી આ વીરના પરાક્રમે જોઈને પ્રજાનો અતેરાત્મા પુનલિત થયો પણ હજી દિલ્હી દૂર હતું.

પછી આવ્યું મુલાખ બોઝને સ્વપ્ન એમણે ખ્રિસ્તીશ લશ્કરના ભગારમાંથી આઝાદહિંદ કેન્દ્રનું સર્જન કર્યું અને પોતાની સ્વદેશકક્ષા સેનાને આદેશ આપ્યો કે ચલો દિલ્હી ! પણ એ સ્વપ્ન તો ઈશ્વરના ગુણોમાં રાજાઈ ગયું મુલાખનું અવસાન થયું. સેનાપતિ શાહનવાઝ કેદ પકડાયો અને દિલ્હી તો દૂર ગયું.

ઈતિહાસના બોલો અવિરામ રીતે કામ કરી રહ્યા હતા કરોડોના હૃદયદેવ મહાત્મા ગાંધી દિલ્હીમાં પધાર્યા ખીડાની પ્રજાને થયું કે આ તો “પ્રભુ પધાર્યા !”

પણ ત્યાંના રાજકીય સદ્ગામ એમની જીવનીકરની મુડી કણ માત્રમાં ખોવાઈ ગઈ એમન રામરાજ્ય અને વિશ્વશાંતિના સ્વપ્નો દિલ્હીના દર-બારમાં રાજાઈ ગયા. એમને કુશ્મેતમાં વિષાદ થયો એમણે કહ્યું કે મારે સવાસો વર્ષ નથી જીવવું, મારે માટે તો દિલ્હી દૂર છે, અમદાવાદ આધુ છે, નોઆખલી નજદીક છે, પણ પાકીસ્તાન તો પામે છે માગ સન્યસ્તની જમી પાકીસ્તાન બનશે.

મહાત્મા ગાંધીજીનું અવસાન થયું અને હિંદના રાજકીય તખ્તા ઉપર સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની પ્રતિમા પોતાના પૂર્ણ તેજથી ઝળકી લીડી હિંદના દેશી રજવાડાઓનો પ્રશ્ન એમણે જે કુનેહથી ઉઠે-લ્યો તે કુનેહથી ખુદ જવાહર આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા પણ જેમ જેમ એ આગળ ચાલતા ગયા, તેમ તેમ હિંદના ૬૦૦ રજવાડાને ભાંગીને ભૂકે કરનારી એમની દુર્ધર્ષ ઇચ્છાશક્તિ હિંદના ગુચ્છાઓના રાજ-કારણથી તૂટી પડી, અને એમણે બાપુ, અરવિંદ અને મહાદેવને રસ્તે જવા ઇચ્છ્યું “એમણે કહ્યું કે “મહાત્મા બીજો જન્મવા માંડી છે હવે અહીં રહેવામાં માલ નથી.”

સરદાર ગયા પછી જવાહર હિંદના અહિંસક સરમુખત્યાર થયા જે જવાહર ૧૯૩૦ની સાલમાં એમ માનતા કે આપણા તમામ દુર્દૈવનું મૂળ અંગ્રેજો છે તેઓ પાંચ જ વર્ષના “અપને દેશમે” અપના ગળકા” અનુભવથી ભાંગી ગયા છે કોંગ્રેસીઓના કાવતરાં, કાળાંખજરીયાઓની કુનેહ, અમલદારોની તુમારશાહી, આમજનતાની ચાતનાઓ અને આખી પ્રજાની મુમુર્ષાથી તેઓ દિશાશૂન્ય બની ગયા છે હમણા જ એમનાં બહેન શ્રી કૃષ્ણા નેહરુએ લખેલા એક લેખમાં એ જણાવે છે “આમજનતાની પારાવાર હાલાકીથી જવાહરને અતિશય વેદના થાય છે. એ રાતોની રાતે, જીવ વિના વીતાવે છે એકલા, અટુલા અને અસહ્ય જવાહરને ગળે નોકશાહીની નાગચૂડ હુપો ઈઈ ૨૮ છે, એમને પોતાના કોઈ

પ્રકરણ ૧૮ મુ (ચાલુ)

ગાંધી ગજકાગણુ માયુ સ્વરૂપ

ઈ સ ૧૮૬૧માં મગહાઓની પૂણકગાઓ પરીચેની સત્તાનો છેવટનો સામનો કરવા માટે અહમદશાહ અમીનીએ પાળીવતના મેાનમાં અકધાન લાકર ઉતાર્યું અને એ યુદ્ધમાં મરાઠાઓનો લય કર પરાજય થયો એ લાખ હિંદુ સૈનિકોની મ્તલ થઈ અને મરાઠાઓના બાગ્યમાંથી કાયમને માટે દિલ્હીનું સિંહાસન લુપ્ત થયું

પાણીપતના કારી નામાંથી કષ્ટ કળ વળતાં જ પેલા માધવરાવે મહા ા શિલ્પને દિલ્હી મેાખ્યો એણે જટો રજપૂતો અને દિનાઓ પાસે ખ રૂી નસુવ રી એ પોતે દિ હોતો સરમુખત્યાર થયો પણ એણે દિલ્હીની ગાદી ઉપર તો અલાહાબાદથી બેલાવીને આ શાહ શાહઆલમને જ બેસાડ્યો । ત્યાર પછી ઈ સ. ૧૭૧૮માં કપુરથાના મહારાજ જસા સિંગે પોતાના ગજનની સરહ અને સમૃદ્ધિ વધાવવા માટે દિલ્હી લુટ્યું અને થોડાક દિવસ માટે દિ હીના સિંહાસનનો ભોગવટો ખ્યો

એના ૧૪ી રણજીતસિંહે કપની સરકારની મિત્રતા સ્વીકારી દિલ્હીની દિશામાં જોવાનું બધ ખ્યું એક દિવસ એની નજર સામે દિ હનો નકશો પડ્યો હતો એની ઉપર નજર નાખી એણે નિરાશા બર્ષા સ્વરે ઉચ્ચાયુ મારા મરણ પછી બધુ લાન રગે રગાઈ જવાનું ।

ઈ સ ૧૮૧૮માં પેશ્વાઈ પડી ઈ સ ૧૮૫૭માં અંગ્રેજોની દિવસે દિવસે વધતી જતી ભેદક્રમોથી ત્રાસીને એમની સામે હિંદુ-મુસલમાન રાજરજવા ઓએ અને દેશી સિપાઈઓએ બળવો પોકાર્યો

બળવાની સરદારી નાના સાહેબ તાત્યા ટોપે મહારાણી લક્ષ્મીનાઈ અને મૌડવી અહમદશાહના

આ અતિ મહત્વની લેખમાળાનું સૌથી લાખામા લાણુ આ પ્રકરણ સમેટતા અને 'ગાંધી દર્શન' નામનું નવું પ્રકરણ શરૂ થાય એ પહેલાં આખા પ્રકરણને સમ જાવતાં મુલાઓ ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા છે દિવસે વિવેકે વધુ રસપ્રદ બનતી જતી આ લેખમાળામા અમારા ગ્રાહકો ઉપરાંતના વાચકો પણ રસ લઈ રહ્યા છે આ લેખમાળા વાચવા માટે જ કેટલાય નવા ગ્રાહકો પણ થરૂ થાય છે એ ઓછા ગર્વની વાત છે ?

હાથમાં હતી બળવાખોરો પહેનેથી છે લે સુધ ખૂમ વીરતાથી લગ્યા પણ સદીઓ જૂની હિં નિર્મળતાઓમાંથી એમનો એક પણ નેતા મુક્ત ન મળે અંગ્રેજોની સાથેના વાંચા વસવાટ પછી એમનામાંના એ પણ નેતાએ અંગ્રેજોનો એ પણ સ ગુણ ગ્રહણ કરે નહોતો દરેક વખતની પેઠે આ વખતે પણ બળવા ખોરાએ ઝડપી વિજયો મેળ યા બલાવતમાં ૧૯ જુનાઈને દિવસે નાનાસાહેબ પેશ્વાનો બારે દાઢમા સાથે પોતાના રાજમહેનમાં રાજ્યાભિષેક થયો અંગ્રેજ લોહીના ખાતર વડે કરેલા આ પેશ્વાઈના પુનરુત્થા નથી મરાઠા વીરોના આનદનો પાર ન રહ્યો દેશા ભિમાની અને ધર્માભિમાની હિંદુઓએ રાજ રામચંદ્રની જય ના હપનાદોથી એ રાજ્યારોહણને વધાવી નીધુ દેશ આખો હજી કમળે નહોતો થયો પણ એ કમળે થશે જ અને-ફિરંગીઓનું કાસગ નીકળી ાશે એવી અચળ શ્રદ્ધા સાથે નાનાસાહેબે મોટા પાયા ઉપર બલભોજન શરૂ કરી દીધા

બીજી બાજુ—લુક લુક કા મુક વા લા કા
ઘોર લમલ રાણી લલ્મીવાઈ કા ના

હપનાદો સાથે બળવાખોરોએ દિ હી કળને ક્યું અને વૃદ્ધ શાહઆલમને માની ઉપર બેસાડ્યો. અંગ્રેજે એ સારીરીતે બળુતા હતા કે દિલ્હા

રાજકારણનું હૃદય દિલ્હી છે એમણે ઓમેઘથી દેશી અને અંગ્રેજ લશ્કરો લાવીને દિલ્હીને ઘેર્યું. ૧૪મી અપ્રેલના રોજ કાશ્મીર દરવાજાને ઊડાડી મૂકવામાં આવ્યો અને ત્યારપછી છ દિવસની ખૂનખાર હાથોહાથની લડાઈ બાદ અંગ્રેજ લશ્કરે દિલ્હી શહેર અને રાજ-મહેલનો કબજો લીધો ત્યારપછી અંગ્રેજોના વળતા પાણી થયા અને દેશ સમયમાં જ ૧૮૫૭માં મુસ-લમાનોએ સ્થાપેલી મોગલાઈનો અને હિંદુઓએ સ્થાપેલા રામરાજ્યનો અંત આવ્યો.

૧૮૫૭નો બળવો નિષ્ફળ જવાથી આ દેશની પ્રજાએ અંગ્રેજોને એક ઈષ્ટાપતિ તરીકે સ્વીકારી લીધા પણ બ્રિટીશ શક્તિએ આ દેશની પ્રજાને ન્યાય સુખ અને સમૃદ્ધિ આપીને ટટાર કરી ત્યાં પેલું દિલ્હીનું પુરાણ રચન હિંદુઓના હૃદયમાં સળગી ઊઠ્યું.

એ સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા માટે સૌથી પહેલાં દિલ્હીની ગાદી ઉપર બેઠેને બેઠા વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ એમણે અંગ્રેજોને એમની ભાષામાં જ જવાબ આપવા માંડ્યો સનદી અમલદારોને તેજવેધ કર્યો, વાર્ધસ રોયને ભોળવ્યો, મેનાપતિને ડાર્યો, અને શહેનશાહ સાથે બડી ખાતેના સાદા વેષમાં મુલાકાત લીધી આ વીરના પરાક્રમે બેઠેને પ્રજાનો અતેરાત્મા પુકલિત થયો પણ ૯૭ દિલ્હી દૂર હતું.

પછી આગ્રા સુભાષ બોઝને સ્વપ્ન એમણે બ્રિટીશ લશ્કરના ભગારમાંથી આઝાદિદે કોજનું સર્જન કર્યું અને પોતાની સ્વદેશભક્ત સેનાને આદેશ આપ્યો કે ચલો દિલ્હી! પણ એ સ્વપ્ન તો ઈશ્વરના રણક્ષેત્રમાં રોળાઈ ગયું સુભાષનું અવસાન થયું સેનાપતિ શાહનવાઝ કેદ પકડાયો અને દિલ્હી તો દૂર ગયું.

ઈતિહાસના બોલો અવિગમ ગતિ કામ કરી રહ્યા હતા કરોડોના હૃદયદેવ મહાત્મા ગાંધી દિલ્હીમાં પધાર્યા પીડાની પ્રજાને થયું કે આ તો “પ્રભુ પધાર્યા!”

પણ ત્યાંના રાજકીય સદ્ગતિ એમની જીવનીભરતી મુડી કણ માત્રમાં ખોવાઈ ગઈ એમનું રામરાજ્ય અને વિશ્વશાંતિના સ્વપ્ન તો દિલ્હીના દર-આરમાં રોળાઈ ગયા એમને કુરુક્ષેત્રમાં વિષાદ થયો એમણે કહ્યું કે મારે સવાસો વર્ષ નથી જીવવું, મારે માટે તો દિલ્હી દૂર છે, અમદાવાદ આધુ છે નોઆપ્પવી નજદીક છે, પણ પાટીસ્તાન તો પામે છે માગ સન્યસ્તની ભૂમિ પાટીસ્તાન બનશે.

મહાત્મા ગાંધીજીનું અવસાન થયું અને હિંદના રાજકીય તખ્તા ઉપર સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની પ્રતિમા પોતાના પૂર્ણ તેજથી ઝળકી ઊઠી હિંદના દેશી રાજવાડાઓનો પ્રશ્ન એમણે જે કુનેહથી ઉઠે-લ્યો તે કુનેહથી ખુદ જવાહર આશ્રયસ્થિત થઈ ગયા પણ જેમ જેમ એ આગળ ચાલતા ગયા, તેમ તેમ હિંદના ૬૦૦ રાજવાડાને ભાંગીને ભૂકા કરનારી એમની દુર્ધર્ષ ઇચ્છાશક્તિ હિંદના ગુચવાગેલા રાજ-કારણથી તૂટી પડી, અને એમણે બાપુ, અરવિંદ અને મહાદેવને રસ્તે જવા ઇજા “એમણે કહ્યું કે “ગડળી બીજે નમવા માંડી છે હવે અહીં રહેવામાં માન નથી.”

સરદાર ગયા પછી જવાહર હિંદના અદિસદ સરસુખત્યાર થયા જે જવાહર ૧૯૩૦ની સાલમાં એમ માનતા કે આપણા તમામ દુર્દૈવનું મૂળ અંગ્રેજો છે તેઓ પાંચ જ વર્ષના “અપને દેગમે અપના ગાંધી” અનુભવથી ભાંગી ગયા છે ક્રાંતિ-સીઓના કાવતરાં, કાળાંબજરીયાઓની કુનેહ, અમલદારોની તુમાંગગાદી, આમજનતાની યાતનાઓ અને આખી પ્રજાની મુમુર્ગથી તેઓ દિગ્ગમ્ય બની ગયા છે હમણા જ એમનાં બહેન શ્રી કૃષ્ણા નેહરુએ લખેલા એક લેખમાં એ જણાવે છે “આમજનતાની પાગવાર હાલાકીથી જવાહરને અતિનાય વેદના થાય છે એ રોતોની ગતે ધિવ્ર વિના વીનાવે છે એટલા, અટુલા અને અચ્છત જવાહરને ગમે નેહરુદાસીની નાગચૂડ હુપો ઈઈ ને, એમને પોતાના દેશ

मतिदानना जलो अविशाम मति दान हरी
॥ कता करोडाना लक्ष्मेय भद्रतमा गौरी जिह्वीमा
पुष्पाग पीजनी प्रणवे यमु इत्या नो "अथ पञ्चार्था ।"

મગદાન ગયા પછી જવાહર ત્રિલોકી અધિકાર
સરમુખત્યાર થયા તે જવાહર ૧૯૩૦ની સાલમાં
એમ માનતા કે આપણા તમામ કુટુંબના પણ
અંગે છે તેઓ પાંચ વર્ષના “અપને ડેડમે”
અપના ગજકો” સ્વભાવથી લાગી રહ્યા છે કુટું-
બીજાનાં કારતરાં, કાળાં ભૂલી ગયાં, કુને
અમલદારોની તુમાંગારી, નામજનતાની ખાતરી
અને આખી પ્રજાની રામુલી તેઓ હિંમત મનો
થયા છે હમણા જ એમનાં બહેન શ્રી કુન્દા જેતડા
લખેલા એક ચેખર એમનાં છે “આમનતા-
પાસવાન દાલાઈથી જવાહરને અધિકાર થયો”
છે એ ગમેતી ગમે તો વિદા પાસે છે એ હજી
અટકાય અને નામજનતાને પાસે છે એ
નામજનતાને પાસે છે એમનાં પાસે છે

સાથી કે સગાથીમાં શ્રદ્ધા રહી નથી। જેઓ જવાહરની પાસે રહે છે તેઓ સારી રીતે જાણે છે કે આ ચિત્ર તદ્દન સચુ છે। હિંદી જાળના આ હૃદયસ્થેને પ્રભુ આગ કાઈ શેક હિંદુનર્મ અને પેતાના નમીજમાથી બચાવે। એમની પેઠે બિનબિનમાં મોઢીને કુશ્વરમા વિષાદ ના થાઓ।

દાહોર મીઠીરમે જ જયપાળ આનંદપાળ ત્રિતો ચનપાળ પૃથ્વીગજ સચુકતા જયચંદ્ર કરાપિને હમીરતક બીમસિદ્ધ પમિતી રામદેવ પ્રતાપ કેવે બદ્ધજી ખુશર સગ માનદેવ હેમુ ભગવાન સ માનસિદ્ધ દુર્ભાવતી ઉદયસિદ્ધ જયમ વ દુદા પ્રતાપ અમસિદ્ધ રામરાય દુગાદાસ રાજસિદ્ધ ગોકગ રા નરામ સુરામન ચપકગવ જતસાન દરગોવિદ તેગમહાદુ? ચુરગોવિદ બદા બહાદુ?, જસ સિગ ગુણ્ણતસિદ્ધ શિવાજી સભાજી રાજરામ તારામાઈ શાહ બાલાજી વિશ્વનાથ બાહરાવ રાવોના સદા શિવરાવ બાહિ મહાદજી શિ દે નાના ફ નવીસ નાના સાહેબ તાત્યા ટોપે લક્ષ્મીબાઈ બકીમયદ્ર ટીગક વિક્રમભાઈ સુભાષ ગાંધીજી સરાર અને જવાહર. બાર સદીઓના કાવ વિગ્તારમાં પડેના આ મહાન હિંદુ વીરવીરજનાઓ એક જાતીન પ્રાનના જીવન વિગ્તારનાં આ બધાં પહેલી હરોળના સ્ત્રી-પુરુષો સૌ એક પીઠાનાં પક્ષીઓ એક માગાના મણુમ એક માગીના માનની એક ખાણનાં રત્નો એક સરકૃતિના સત્તાન દિનપ્રતિદિન પાછાં પગલાં કાતી એક પરવારેલી પ્રજાના આ બધાં પરાજીત નેતાઓ દિલ્હીને બચાવવામાં મેળવવામાં ભગવવામાં સૌએકસરખા નિષ્કૃગ કાઈ દિલ્હીને બચાવી ના શક્યુ તો કાઈને દિલ્હી મેળવવાનું સ્વપ્ન ના આ પુ કાઈને સ્વપ્ન આ પુ તો એને માટે દિલ્હી દર તુ કાઈ દિ પહેલ્યુ તો એને કુશ્વરમા વિષાદ થયો। સૌ પારકી નજાઈઓ ઉપર ફૂંચા કાન્યા સૌ પોતાની નજાઈઓથી વૂરી પડ્યા

સૌ એક શાપાતી સરકૃતિના કોટવાળો. એસરતા આત્મતેજના રમેવાળો પીઠદઃ કરતી પ્રજાના સર

દારો પરવારતા પ્રાણમગના પ્રતિનિધિઓ। સ કાચાતી સરકૃતિના સીમાડાઓ સાચવવામાં સૌ એક સરખા નિષ્કૃગ પછી એ ખુશર જેવો ગુડો હોય કે ગાંધી જેવો સત હોય સગ જેવો થોહો હોય કે સરાર જેવો મુતસદી હોય

દિલ્હી! સનાતન શોકની નારી! રામની પેઠે તું પણ અમર છે! તારો દેહ નિરંતર નવૌવન ધારણ કરે છે પણ તારો પુરતન આત્મા એનો એ જ છે મહામાયા! તારે આગણે લોહીની નદીઓ વહી છે આશુના મતાસાગર ભિમરાયા છે વિપત્તિઓના ડુબર ખડકાયા છે અને વિતાસને વૈભવની છેલો જીજ્ઞી છે ભગવાન શકરની રિયતપ્રતાન થી તે અતુ નથી ગાંધી સુધીના બહુદલાયી ત્રામેલા મહાત્માઓની વિષાદપરપરા નીહાળી છે પ્રૂરવાથી પટેન સુધીના મહાવીરોના પરાજયોની વા સાક્ષી છે મોહમયી! તારી લયકર રમણીયતામાં રહેલા દુર્ગ્ય આક પણથી જ યુધિષ્ઠિરથી જવાહર સુધીના રાજપુરુષોએ તારા સિદ્ધાસન ઉપર બેસવા માટે મહાભારત પુરુષાય ખેડ્યો છે સૌ જાણ છે કે તારી આજુનાજુ ખુન ખાનાખરામી ખટપટ બધાઈ અને ખુશમતની ફરેમી દુનિયા રચાઈ છે છતાય કાઈને તારે માટેનો મોહ મટતો નથી જોગમાયા! જરા કહે તો ખરી કે હિંદુ નતિએ એવાં શાંશાં પાપો ક્યા છ કે જેથી છેલ્લાં ૮૦ વર્ષથી એનો કાઈ પુત્ર દિલ્હીપતિ થતો નથી અને જે જૂનેચૂકે યાય તો એને દિલ્હીનું સિદ્ધાસન ગળી જાય છે આ વૃદ્ધ યવાતીનું વાધકર લઈ લઈને એને પોતાનું યૌવન આપનારો પુત્ર હિંદુ જાતીને પેટે પારે પાડ્યો!

ગાંધી રાજમારણ મુખ્ય મુાઓ

૧ ગાંધીયુગ એટલે ત્રીજી હિંદુ પ્રતિક્રાંતિ એમાં હિંદુ આદર્શો હિંદુ કાય પદ્ધતિ અને હિંદુ નેતા ગીરીની મ વડે હિંદવાસીઓનું સગડન સાધવાનો પ્રયાસ થયો

૨ ગાંધીજીવનના પૂર્વાધમાં ગાંધીધમનો વિશ્વસ થયો ગાંધીજીવનના ઉત્તગર્ધમાં ગાંધીરાજક રણો

વિકાસ થયો. પહેલા પચાસ વર્ષમાં રાજકારણ સાધન હતું ધર્મ એ સાધ્ય હતો. પછીના ત્રીસ વર્ષમાં ધર્મ એ સાધન હતો, અને રાજકારણ એ સાધ્ય હતું.

૩ ગાંધીરાજકારણમાં રાજકીય જરૂરીયાતોને ધાર્મિક સદ્ગુણોનો અયોગ્ય ઓઢાડીને એક પેઢી સુધી હિંદુ પ્રજાએ પોતાની જાતને છેતરી છે.

૪ દરેક પ્રજાને આત્મનિર્ણયનો અધિકાર છે એમ જો આપણે સ્વીકારીએ તો મહાત્માજીનું ધ્યેય જેટલું શુદ્ધ હતું એટલું જ શ્રી મહમદઅલી ઝીણાનું ધ્યેય પણ શુદ્ધ હતું એક નિશસ્ત્ર પ્રજા સત્યાગ્રહ કરે એ જો શુદ્ધ સાધન હોય તો એક સશસ્ત્ર પ્રજા બળવો કરે એ પણ એટલું જ શુદ્ધ સાધન છે.

૫ મધ્યયુગનો વેળાવ સપ્રદાય જેમ મુસ્લિમ શાંતિનું સત્તાન હતું એમ અર્વાચીન કાળનો સુવાળો સત્યાગ્રહ એ બ્રિટીશ શાંતિનું સત્તાન છે એમાં મધ્યયુગના સત્યાગ્રહના લયાનક દેહકળ્પ અને અપૂર્વ આત્મસમર્પણનો પડછાયો સગળો નથી.

૬ અહિંસક યુદ્ધ-પદ્ધતિમાં હિંસક યુદ્ધ કરતા ઘણો મોટો આત્મલોગ આપવો જોઈએ પણ ગાંધી રાજકારણ એ તો વાચાળ વકીલોનું રાજકારણ હોવાને કારણે પ્રજાને ઓઢામાં ઓઢા આત્મલોકથી વધુમાં વધુ આત્મનિર્ણય મેળવવાની કૃતિ બતાવવામાં આવી આ વકીલક્રાંતિને પગિલાએ આજે હાથના કર્યા હૈયે વાગી ગયા છે અને સાં આપણી અવદસા માટે પોતાની જાતને બાકાત રાખીને બાકીની દુનિયાને ગાળો દઈ રહ્યા છે.

૭ ગાંધીરાજકારણ એ વિશ્વગજકારણનો એક ભાગ હતું પહેલા અને બીજા વિશ્વયુદ્ધની વચ્ચે એ ફ્રેંચ, રશિયન અને કરમાયુ હવે વીતી ગયેલી વાત ઉપર આંસુ સારવાનો કંઈ અર્થ નથી આપણા વર્તમાન પ્રશ્નોનો એમાં કંઈ જ ઉકેલ નથી.

૮ બીજા હિંદુ પ્રતિક્રાંતિ વખતે મરાઠાઓએ હિંદુ પ્રજાની પ્રતિભા સુજળ સરક્ષક વ્યુહરચના કરીને મોગલોને હરાવ્યા પણ ન્યારે રાજ કરવાનો વખત આગ્યો ત્યારે તેઓ તદ્દન નિષ્ફળ નિવડ્યા એની એ ધટનાનું વર્તમાન કાળમાં કાગ્રેસે પુનરાવર્તન કર્યું જે સરક્ષક વ્યુહરચના અગ્રેજોને હાંકી કાઢવામાં સફળ નીવડી તે જ વ્યુહરચના હિંદવાસીઓને સુરાજ્ય આપવામાં તદ્દન નિષ્ફળ નિવડી.

૯ ગાંધીધર્મ એ બ્રિટીશ શાંતિનું સર્જન ગાંધી રાજકારણ એ બ્રિટીશ અશાંતિનું સર્જન બ્રિટીશ સંસ્કૃતિના અદ્વિપાયુષ્યને કારણે ઇતિહાસે મહાત્માજીને ટુલસીદાસ અને શિવાજીનો ભાગ એકી સાથે લખવવાનું મોખ્ય જે કામ સફળતાપૂર્વક એમણે કરી બતાવ્યું.

૧૦ માનવજાતની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ગાંધી રાજકારણ એ વિનાશક અને વિચ્છેદક રાજકારણ હતું એ ગરતે માનવજાતની એકતા નહોતી પણ અરાજકતા હતી જે કે મહાત્માજીના આદર્શો ધણા ઉચ્ચ હતા અને વિચારો અત્યંત ઉમદા હતા તો પણ એમનો વ્યવહાર સૌને અરાજકતા ભણી દોરી જતો હતો.

૧૧ ગાંધી રાજકારણમાં જ્યાં સુધી ભૂતકાળનું પુનરાવર્તન કરવાનું હતું ત્યાં સુધી એ અહિંસક હતું ન્યારે ભવિષ્યનું સર્જન કરવાનું આબ્યુ ત્યારે એ હિંસક બન્યું નેપોલીયને પોતાના અતકાળે કહ્યું હતું કે સ્પેનિશ ચાંદાએ મારો જીવ લીધો કાશ્મીરના ચાંદા માટે પડિત નેહરુને એવું કહેવાનો વખત ના આવે તો સાડાં !

૧૨ ગાંધીધર્મ નિષ્પ્રાણ થઈ ગયો છે ગાંધી સેના દિવસે દિવસે ઊત્તસિત થવા માડી છે ગાંધી ટોળાની તાકાત દિન પ્રતિદિન વધ્યે જાય છે બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી જન્મેલી જગતની મોટામાં મોટી લોકશાહીનું ભવિષ્ય એક મેજવાનદાર ઓળીવાળાઓના ટોળાઓના હાથમાં છે.

અખ્યુ માડીવાન પૂરો હેનભીનો હતો એની માડી પણ શહેરલરમા નમર વન। મ્દી મામૂની સવારી લેતો જ નહી એના ખાંચેયા માટક હતા જેમનાથી એને રોજના સ પદ્ય પિયા મળી રહે આખુ આ રકમથી સતુડ હતો ખીજ ગાગીવાતોન જેમ એને ૧૧ પાણીની ટેવ નહોતી પરતુ રવરે કપા પહેરવાના અને હમેશા ખાકેરાવ બન્યા રહેવ । એને મોદિના ની

જ્યારે એની ગાડી ધૂધરા રપુકાર કરતી કોઈ સડક પરથી પસાર થતી તો લોડાની આખો આખ આપ જેની પ્રત્યે ખેચાઈ જતી અને આખો ખોતી કોડતી

વા બ મ અખ્યુ જ રહા હ। દેમો તો કિસ દાકમે બમ હ। હતા પગડી દેખો। કસી તિગછી બધી હૈ।

અખ્યુ લોકોનાં નયતોની આ વાણી સાલગતો અને એની ગર ન એક અલમેની અદા વડે વહાઈ જતી અને એના ધોાની ચાન વધુ આકષક થતી

૧૩ ગાંધી વિજયને આપણે અધનદાણુ આપ્યા તિમક દ્રષ્ટિથી જોવાનો જરૂર નથી એના સાસ્કૃતિક ધાર્મિક રાજકીય સામાજિક આર્થિક વ્યક્તિગત લૌકિક અને તાત્કાલિક કારણો ઝીણવટભર્યા અભ્યાસ માગી લે છે

૧૪ ગાંધીપગબળના કારણે પણ એવા જ રપટ છે જે કારણને લઈને દાકીર કેવળ બદર આગળ જૂતકાળમા કેસરીઆ કર્યા અને વતમાન કાળમાં જે કારણને લઈને કાશ્મીરનો પ્રશ્ન પડિત નેહરુની ઊંધ ઊડાડી મૂકે છે તે જ કારણને લઈને મહાત્માજી રાજપુરુષ તરીકે નિષ્કળ ગયા એમની ઉંદાર ખાન દાન મિર્જળ અને તરમી રાજનીતિનો કચર દિલ્હીમાં ખોદાઈ મઈ હજાર હજાર હર્ષ થયાં દિદુ પ્રગળે

હિંદુના આ ખ્યાતનામ લેખકની શુજ રાતી સામાયિકમા પહેવવહેની વાર્તા રજૂ કરાવવાનું માન ‘ભિર્મિ-નવચચના’ના વાચકો ખાટી બ્લય છે એ અમારે મન ઓછા ગવની વાત નથી આ વિશિષ્ટ લેખકની વધુ વાતાઓ વાચકવગ ને મળશે જ હિંદુ અને શુજરાતી એ બ ને ભાષા પર સરખો કાખૂ ધરાવનાર એના અનુવાદક છે એટલે મૂળ લેખકને અન્યાય થયા વગર એ વાર્તાઓ અહીં રજૂ થશે

જતી! અખ્યુએ ધોડાની લગામ કઈ એવી છટાથી પકડી હતી જલે એન પકડવાની જ પ્રજ નહોતી! એવુ લાગતું કે ધોડો ઇશારા વિના જ ચાની રહ્યો છે—એને એના માલિકના હુકમની જરૂર નથી! કેટલીક વખત તો એવુ લાગતું હતું કે અખ્યુ અને એનો ધોડો ચની ખેડે એક છે—બન્ને આખી માડીની એક હસ્તી છે! અને તે હસ્તી અખ્યુ સિવાય કોણુ હોઈ શકે!

લાટે નમળી રાજકીય નેતાગીરીનો વજનેખ વિધા તાએ લખી રાખ્યો છે

૧૫ ત્રીજી દિદુ પ્રતિક્રિા પછી દિદુ સરકૃતિના સિમાડા વિસ્તાર નથી પામ્યા પણ ઉનટાક્ સ કો ચાયા છે એ કોઈ ન જૂને

૧૬ ગાંધી રાજકારણની ધાર્મિકતા એ કોઈ મહાનજ્ઞની મહતાનુ લયથુ નથી પણ એક પછાત પ્રજની અધનદાણુ ત્રિતિક છે દિદુ આધ્યાત્મિક તામાંથી રામગબ્તનો જન્મ થયો તો મુરિનમ આધ્યાત્મિકમાંથી પાકિસ્તાન પ્રગટથુ

[આવતે અકે ગાંધી દર્શન]

જે સવારીઓને અખ્ખુ ગાડીમાં બેસાડવા માટે કબૂલ નહોતો કરતો તે એને મનોમન ધણી ગણો દેતી, કેટલીક સવારીઓ તો એને બદ્દુઆ પણ દેતી.

‘ખુદા કરે ઈન્કા ધમડ ટૂટે!—ઈન્કા ટાગા-ધોડા કિસી દરિયામે જા ગિરે!’

અખ્ખુની આંખી આંખી ફૂટેલી મૂંઝોની છાયામાં બેપરવાઈ તથા આત્મશ્રદ્ધાનું સ્મિત ફરકી જતું તે જોઈ ધણી ગાડીવાન બળીને રાખ થઈ જતા અખ્ખુની હરીફાઈ કરવા કેટલાક ગાડીવાનોએ આમતેમથી નાણા ઉધાર કરી પોતાની ગાડીઓ બનાવી પીતળના સામાનની ચકચકતી સળવટ કરી અને તે છતાં અખ્ખુ જેવી શાન પેદા ન થઈ શકી!

અખ્ખુની ધોડાગાડીના આશક ગ્રાહકો તેમને ન મળ્યા તે ન જ મળ્યા!

એક દિવસ બપોરે અખ્ખુ વૃક્ષની શીતળ છાયામાં ગાડી પર બેઠો બિંધી રહ્યો હતો ત્યાં એના કાનોમાં અવાજ શુભ્યો અખ્ખુએ આંખો ખોલી જોયું એક સ્ત્રી બિંધી હતી અખ્ખુ એને અછડતી જોઈ શક્યો પરંતુ એની તીખી જવાની એકદમ એના અંતરમાં ખૂંપી ગઈ તે સ્ત્રી નહિ એક નવયૌવના હતી માંડ માંડ સોળસત્તર વરસની! દૂબળાપાતળી પરંતુ સશક્ત! રંગ શામળો છતાં ચમકીલો! કાનમાં ચાંદીની નાની નાની વાળીઓ, સીંધો સેંધો, અણિયાળું નાક—એની દાડીના છેડા પર એક નાનો વિલસતો તલ લાણું ફરતું અને આમ્માની રંગનો પાયબમો. માથે ઝાંઢણી

છોકરીએ કુંવારા સ્વરમાં અખ્ખુને પૂછ્યું

‘વીરા! ટેશનકા કયા લોગે?’

અખ્ખુના હોંડનું સ્મિત મસ્તીમાં આવી ગયું:

‘કુછ નહીં!’

છોકરીના ચહેરાની શ્યામલનામાં લાક્ષણિકતા આવી ગઈ:

‘કયા લોગે ટેશનકા?’

અખ્ખુએ એને પોતાની આંખોમાં સમાવી લેતા જવાબ આપ્યો

‘તુઝસે કયા લેતા હૈ?—ભાગ ભરિયે! ચલ આ બૈઠ ટગિમે!’

છોકરીએ ગભરાયેલા હાથોથી પોતાનું વક્ષ સ્પર્શ દાકયું—જોકે એ દાકાયેલું જ હતું!

‘કૈસી બાતે કરતે હો તુમ?’

અખ્ખુના હોંડ ઉપર સ્મિત નાચી બાકયું

‘ચલ આ, અમ બૈઠ લી જા!—લે લેગે જો તૂ દેગી!’

છોકરીએ થોડીવાર વિચાર કર્યો પછી પગથિયા પર પગ મૂકી ગાડીમાં બેસી ગઈ

‘જલ્દી લે ચલ રેશન!’

અખ્ખુએ પાછું વળી જોયું:

‘બડી જલ્દી હૈ તુઝે સોહિનિયે?’

‘હાય હાય! તૂ તો’ છોકરીના શબ્દો મોમાં જ રહી ગયા ગાડી ચાલવા માંડી—અને ચાલતી જ રહી. કઈ કેટલી યે સડકો ધોડાના પગ નીચેથી પસાર થઈ ગઈ છોકરી ભયકપિત બેઠી હતી અખ્ખુના હોંડ ઉપર સ્મિત ફરકતું હતું સ્મિતમાં કોઈ તોફાની તરવ હતું, બહુ વાર થઈ એટલે છોકરીએ ભયકપિત સ્વરમાં પૂછ્યું

‘ટેશન નહીં આયા અમીતક?’

અખ્ખુએ વ્યગ્રમાં કહ્યું

‘આ જાએગા!—તેરા મેરા ટેશન એક હી હૈ!’

‘કયા મતલબ?’

અખ્ખુએ પાછળ વળી જવાબ આપ્યો

‘અલડિયે! કયા તૂ ઈતના લી નહીં સમઝની—તેરામેગ ટેશન એક હી હૈ? ઉસી વક્ત એક હો ગયા થા જબ અખ્ખુને તેરી તરફ દેખા થા! તેરી જાનકી કસમ! તેરા શુલામ મૂંઝ નહીં બોલતા!’

છોકરીએ માથે ચૂદડી ઠીક કરી એની આંખો રૂપરૂપી રીતે કઢી રહી હતી કે તે અબ્બુના કહેવાનો અર્થ સમજી ગઈ હતી એના ચહેરાથી આ વાત પણ રૂપરૂપ વરતાતી હતી કે અબ્બુની વાતોથી એને ખોટું નથી લાગ્યું પરંતુ તેના અંતરમાં આ સંધર્ષ ચાલી રહ્યો હતો કે એટલું રેશન એક હોય કે ન હોય પરંતુ અબ્બુ છેનજમીતો નવજનન તો કે પરંતુ શું તે વફાદાર પણ હશે? શું તે પોતાનું રેશન મૂકી દે જ્યાં એની ગાંઠો કંઈ કેટલાયે સમયથી પ્લેટ્‌માં છોડી જીવડી ચૂકી હતી! અબ્બુના અવાજે એની વિચારમાળા અટકાવી

ક્યા સોચ રહી છે!—અમે ભાગ ભરિયે! થોડો થનગનતી ચાને ચાલતો હતો હવા ઠંડી હતી સાકની બે બાજુ જોના ઐશ્વર્યદ્રવ્યો વૃક્ષો પાછળ બાળી રહ્યાં હતાં એમની ડાળો ખૂબી રહી હતી ઘૂંઘરાનો લવણદ્રવ્ય ઝળકાત ચાત વાતાવરણમાં યુજતો હતો અબ્બુ ગરદન નમાવી છોકરીના ચામગા ફપને દિલમાં ને દિલમાં ચૂમી રહ્યો હતો થોડીવાર પછી એણે લગામને આગળ સળિયા સાથે બાંધી દીધી અને ફૂદીને પાછની સીટ ઉપર આ થો ગયો અબ્બુ મિનુલ પામે આવી ગયો જતાં છોકરી ખામોશ રહી કશું બોલી નહીં અબ્બુએ એના બેઉ હાથ પકડી લીધા

દે દે અપનો બાગે • મેરે હાથ મે

છોકરી ફક્ત આટલું જ બોલી શકી છોડ બી દે! પરંતુ એટની વારમાં તો તે અબ્બુના બાકુ આમાં હતી હવે છોકરીએ છૂટવાની ટ્રેશિશ ન કરી એનું દિન ખરેખર જોરજોરથી ફરફરતું હતું—જાણે પોતાને ઝાડી જવા માગતું હતું!

અબ્બુ ધીમા પ્યારભર્યા લહેજમાં બોલતો હતો

યે ટાંગાધોડા મુઝે અપની જનમે ઝિયાદા અઝીઝત્રા થા! લેકિન કસમ આ પ્લીવાલે પીરકી! યે

• બાગેચ્ચગમ, રેન x અઝીઝત્રાધિય

મેય દૂગા ઓર તેરે નિરે સોનેક કડે બનવાજીગા! આપ ફટે પુરાને મ્પડે પહનૂઆ લેકિન તુઝે શદઝીગી બનાકર મ્પૂગા કસમ વહ જીનાચરોકી! ઝિ જીમિ યે મેરા પહના પ્યાર હૈ! તુમ મેરી ન બની તો મ તેરે સામને મવા કાટ લૂગા અપના! આટલું બોલ્યા પછી તરત એણે છોકરીને પોતાથી અંજગી કરી

જાને ક્યા હો ગયા હ મુઝે!—અલો તુમહે રેશન છોડ આજી!

છોકરીએ મદ સ્વરે કહ્યું

નહીં! અબ્બુ તુમ મુઝે હાય લગા ચુકે હો

અબ્બુની ગ દન ખૂબી ગઈ

મુઝે માફ કર દો મુઝસે ગતતી હુઈ

નિજા લોગે ઈસ ગનતોકા?

છોકરીના લહેજમાં આદવાદન હતું જાણે કેકે અબ્બુને કહ્યું

લે જાઓગે અપના ટાંગા ઈસ ટાંગોસે આગે નિકાલકે?

એનું નમેલું માથું જીરુ થયું આંખો ચમકી જીડી

ભાગ ભરિયે! આટલું બોલીને એણે પોતાની મજબૂત છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો અબ્બુ અપની જાન દે દેગા!

છોકરીએ હાથ લખા થો

તો યે હૈ રંગ હાથ!

અબ્બુએ એનો હાથ મજબૂતીથી પકડી લીધો

કસમ અપની જવાનીકી! અબ્બુ તેરા ચલામ દે!

ખીજે દિવસે અબ્બુ અને તે છોકરીના નિકાહ થઈ ગયા તે (પ્રજ્વળતા) યુગરાત નિદવાની મોચણ હતી નામ એનું ઈશ્વર (એટલે નીતિ) હતું એ પોતાના સર્ગાવહાલા સાથે આવી હતી તેઓ રેશન ઉપર એની રાહ જોતા હતાં ત્યારે અબ્બુ સાથે એને મિતાપ થયો જે તરત જ એમની બધી મજિલો પસાર કરી

ગયો ખેડે બહુ ખુશ હતો અબ્બુએ નીતિને મોનાના કડા આપવા માટે પોતાની ઘોડાગાડી તો વેચી નહિ પરંતુ પોતે એકઠા કરેલા ચૈસામાંથી સોનાની વાળીઓ ખરીદી આપી. રેશમી વસ્ત્રો પણ મીવડાવી આપ્યા તસતસતા રેશમી પાયજામામાં ન્યારે નીતિ અબ્બુ સામે આવતી તો એનું દિલ થનગનવા માડતું.

‘કસમ xપજનતપાકડી’ નિયામે તુઝ નૈસા સુન્દર ઓર કોઈ નહીં ।’ અને તે એને હૈયા સગમી આપી લેતો.

‘તૂ મેરે દિલકી રાની હે ।’

ખેડે યૌવનની રંગીનીઓમાં ખોવાયેલા હતા ગાના હતા : હસતા હતા વિહાર કરતા હતા એક ખીજને આશીર્વાચનો આપતા હતા એક મહિને આ રીતે વીતી ગયો ત્યાં એકાએક એક દિવસ પોલીસે અબ્બુની ધરપકડ કરી લીધી નીતિને પણ અટકમાં લઈ લેવામાં આવી અબ્બુ ઉપર અપહરણનો આગેપ મૂકવામાં આવ્યો કેસ ચલાવવામાં આવ્યો નીતિ અટલ રહી પરંતુ તે છતાં અબ્બુને બે વરસની સજા થઈ ગઈ ન્યારે કોર્ટે હુકમ સંભળાવ્યો તો નીતિ અબ્બુને વળગી પડી રહતી આખે એને ડૂસકાં લેતા સ્વરમાં તે આ ટહુક ખોલો ‘મેં અપને માખાપકે પાસ કબી નહીં જાગી. ધર બૈઠ કર તેરા ઇતિઝાર કરૂંગી ।’

અબ્બુએ એની પીઠ પાળી અને ખોલ્યો

‘જીતી રહ । ટાગાઘોડા મૈને દીનેકે સપુર્દ કિયા હુવા હૈ ઉસસે કિરાયા વુસૂક કરતે રહના ।’

નીતિના માઆપે એના પર ખૂબ દયાળુ ક્યું છતાં તે એમની સાથે ન ગઈ છેવટે થાકીને એમણે એને પોતાના તકદીર પર છોડી દીધી નીતિ એકલી રહેવા લાગી દીના એને સાંઝે પાંચ રૂપિયા આપી જતો નીતિને એ રકમ પોતાના ખર્ચ માટે પૂરતી હતી. એ સિવાય કેસ ચાલતો હતો એ દરમિયાન પાંચ પાંચ રૂપિયાના દિસાખે જે પૂંછ એકઠી થઈ હતી તે પણ એની પામે હતી

અંધવાડિયામાં એક વાર નીતિ અને અબ્બુની મુલાકાત જલમ થતી હતી તે મુલાકાત ખેડેને ખૂબ ટૂંકી લાગતી હતી નીતિ પામે જેટલી પૂંછ હતી તે અબ્બુને જલમાં સગવડ પડેલાડવામાં ખર્ચાઈ મઈ એક મુલાકાતમાં અબ્બુએ નીતિના સુચ્યા શન જોઈને પૂછ્યું :

‘આલિયા કહા ગઈ નીતિ ?’

નીતિ આછુ આછુ હસી પડી સંત્રી તરફ જોઈને અબ્બુને કહ્યું : ‘ગુમ હો ગઈ કહી ।’

અબ્બુએ કોધાવેશમાં કહ્યું :

‘તુમ મેરા ઇતિના ખયાલ રખ્યા ન કરો । નૈસા બી દૂ ડીક દૂ ।’

નીતિ ચૂપ રહી સમય થઈ ગયો હતો સરિમત વદને તે ચાલી ગઈ પરંતુ તે યેર જઈને ખૂબ રડી કલાકો સુધી એણે આમુની સગિતા વહાવી, અબ્બુની કાયા અતિશય લથડી ગઈ હતી આ મુલાકાતમાં તો એ એને ઓળખી શકી નહોતી કદાવર અબ્બુ હવે ઘોળાઈ ઘોળાઈને અર્ધો થઈ ગયો હતો નીતિ વિચારતી હતી કે એને એની વ્યથા ખાઈ રહી છે । એની જુદાઈએ અબ્બુની આ હાલત કડી નાખી છે પરંતુ એને એ ખચર નહોતી કે અબ્બુને ક્ષય લાગુ પડ્યો છે—એને આ રોગ વારસામાં મળ્યો છે અબ્બુનો બાપ અબ્બુથી કઈ કેટલોયે કદાવર હતો પરંતુ ક્ષયના રોગે એને થોડા જ દિવસોમાં કબરની સોડે સુવાડી દીધો અબ્બુનો મોટો ભાઈ ધડાયેસો સગત જુવાન હતો પરંતુ લાગજવાનીમાં એ જ રોગે એને ચિર નિદ્રાના હવાસે કરી દીધો હતો અબ્બુ પોતે એ હમીદતથી અગમ્ય હતો. જલની હોસ્પિટલમાં ન્યારે એ અતિમ થાસ લઈ ગ્યો હતો ત્યારે એણે અફમોસઅર્થ લહેજમાં નીતિને કહ્યું : ‘મુઝે માલમ હોતા કે મેં ઇતની જલદી મર જાગી તો કસમ વહદોલાશરીકી । તુઝે કબી અપની ખીવી ન બનાતા । મૈને નેરે સાથ બહુત ઝુલમ કિયા મુઝે માફ કર દે । .. ઓર ચન્ની

છોકરીએ માથે ચૂદડી ઠીક કરી એની આંખો સ્પષ્ટ રીતે મઢી રહી હતી કે તે અબ્બુના કહેવાનો અર્થ સમજી ગઈ હતી એના ચહેરાથી આ વાત પણ સ્પષ્ટ વરતાતી હતી કે અબ્બુની વાતોથી એને ખોટું નથી લાગ્યું પરંતુ તેના અંતરમાં આ સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો હતો કે બેઠું રેશન એક હોય કે ન હોય પરંતુ અબ્બુ જેનજમીનો નવજવાન તો છે પરંતુ શું તે વફાદાર પણ હશે? શું તે પોતાનું રેશન મૂકી દે જ્યાં એની જાડો કંઈ કેટલાયે સમયથી પ્લેટોર્મ છોડી ઊપડી ચૂકી હતી! અબ્બુના અવાજે એની વિચારમાળા અટકાવી

ક્યા સોચ રહી છે?—અમ લાગ ભરિયે! થોડો યનયનની ચાને ચાલતો હતો હવા ઠંડી હતી સડકની બે બાજુ ઊભેલાં શ્રેણીબદ્ધ વૃક્ષો પાછળ લાગી ગયાં હતાં એમની ડાળો ઝૂંપી રહી હતી ધૂધરાનો લયબદ્ધ ઝલુકાર ચાંત વાતાવરણમાં યુજતો હતો અબ્બુ ગરદન નમાવી છોકરીના શામળા ફૂલને દિલમાં ને દિલમાં ચૂંપી રહ્યો હતો થોડીવાર પછી એણે લગામને આગળ સળિયા સાથે બાધી દીધી અને ફૂટીને પાછળી સીટ ઉપર આ ચો ગયો અબ્બુ મિનરુલ પામે આવી ગયો જતાં છોકરી ખામોશ રહી કંઈ બોલી નહીં અબ્બુએ એના બેઠું ત્રાય પકડી લીધા

દે દે અપનો બાગે • મેરે હાથ મે

છોકરી ફક્ત આટલું જ બોલી રહી છોડ બી દે! પરંતુ એટની વારમાં તો તે અબ્બુના બાહુ આમાં હતી હવે છોકરીએ છૂટવાનો પ્રયત્ન કરી એનું દિન ખરેખર જોરજોરથી ફરફરતું હતું—જાણે પોતાને છોડી જવા માગતું હતું!

અબ્બુ ધીમા પ્યારભર્યા લહે નર્મ બોલતો હતો

યે ટાંચાથોડા મુઝે અપની જાનમે જિયાદ અઝીઝ થા! લેકિન કસમ આરજીવાલે પીરકી! યે

• બાગે=લગામ, દેન. x અઝીઝ=પ્રિય

મેય રૂગા ઔર તેરે બિરે સોતેકે કડે બનવાજોમા! આપ ફટે પુરાને મ્પડે પહનૂગા લેકિન તુઝે ચહઝી બનાકરે મ્પૂગા. કસમ વહ જોનાચરોડી! જિ ફગીમે યે મેરા પહના પ્યાર હૈ! તુમ મેરી ન બની તો મેં તેરે સામને મવા કાદ લૂગા અપના! આટલું બોલ્યા પછી તરત એણે છોકરીને પોતાથી અડગી કરી

જાને ક્યા હો ગયા હૈ મુઝે!—ચલો તુમ્હે રેશન છોડ આજી!

છોકરીએ મદ સ્વરે કહ્યું

નહીં! અબ તુમ મુઝે હાય લખા મુકે મે

અબ્બુની ગ દન ઝૂંપી ગઈ

મુઝે માફ મર દો મુઝસે ગનતી હુઈ

નિભા લોગે ઈસ ગનતોકા?

છોકરીના લહેજમાં આદવાદન હતું જાણે કોઈ અબ્બુને કહ્યું

લે જાઓગે અપના ટાગા ઈસ ટગિસે આગે નિમલકે?

એનું નમેલું માથું ઊંચું થયું આંખો ચમકી ઊઠી

લાગ ભરિયે! આટલું બોલીને એણે પોતાની મન્યતા છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો અબ્બુ અપની નન દે દેગા!

છોકરીએ હાથ લખા મે

તો યે દે મે! હાય!

અબ્બુએ એનો હાથ મન્યતાથી પકડી લીધો

કસમ અપની જવાનીકી! અબ્બુ તેગ ચુલામ હ!

ખીજે દિવસે અબ્બુ અને તે છોકરીના નિઠાદ થઈ ગયા તે (પ્રત્યક્ષ) ગુજરાત નિવેશનો માયલ્સ હતી નામ એનું ઈશ્વર (એટલે નીતિ) હતું એ પોતાના સર્ગાવહાલા સાથે આવી હતી. તેઓ રેશન ઉપર એની રાહ જોતા હતા ત્યારે અબ્બુ સાથે એને મિનાષ થયો જે તરત જ એમની બધી મંજિલો પસાર કરી

ગયો ખેડે બહુ ખુશ હતાં અબ્બુએ નીતિને સોનાના કડા આપવા માટે પોતાની ધોડાગાડી તો વેચી નહિ પરંતુ પોતે એકઠા કરેલા ચૈસામાથી સોનાની વાળીઓ ખરીદી આપી. રેશમી વસ્ત્રો પણ સીવડાવી આપ્યા તસતસતા રેશમી પાયજામામાં ન્યારે નીતિ અબ્બુ સામે આવતી તો એનું દિલ થનગનવા માડતું

‘કસમ xપ જતનપાકડી ! નિયામે તુઝ જૈસા સુંદર ચોર કોઈ નહીં !’ અને તે એને હૈયા સગસી આપી લેતા

‘તૂ મેરે દિલકી રાની હે !’

ખેડે ચૌવનની રંગીનીઓમાં ખોવાયેલા હતા ગાના હતા : હસતા હતા વિહાર કરતા હતા એક બીજાને આશીર્વાચનો આપતા હતાં એક બહિનો આ રીતે વીતી ગયો ત્યાં એકાએક એક દિવસ પોલીસે અબ્બુની ધરપકડ કરી લીધી નીતિને પણ અટકમાં લઈ લેવામાં આવી અબ્બુ ઉપર અપહરણનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો કેસ ચલાવવામાં આવ્યો નીતિ અટલ રહી પરંતુ તે છતાં અબ્બુને બે વરસની સજા થઈ ગઈ ન્યારે કોર્ટે હુકમ સંભળાવ્યો તો નીતિ અબ્બુને વળગી પડી રડતી આખે એને ડૂસકાં લેતા સ્વરમાં તે આ ટલુ જ ખોલો ‘મેં અપને માઆપકે પાસ કબી નહીં જાગી. ધર બેઠ કર તેરા છતિઝાર કરૂંગી !’

અબ્બુએ એની પીઠ પપાળી અને ખોલ્યો

‘જીતી રહ ! ટાગાધોડા મૈને દીનેકે સપુર્દ કિયા હુવા હૈ ઉસસે કિયા વુસૂલ કરતે રહના !’

નીતિના માઆપે એના પર ખૂબ દયાળુ ક્યું છતાં તે એમની સાથે ન ગઈ છેવટે થાકીને એમણે એને પોતાના તકદીર પર છોડી દીધી નીતિ એકલી રહેવા લાગી દીના એને સંજે પાંચ રૂપિયા આપી જતો નીતિને એ રકમ પોતાના ખર્ચ માટે પૂરતી હતી એ સિવાય કેસ ચાલતો હતો એ દરમિયાન પાંચ પાંચ રૂપિયાના હિસાબે જે પૂછ એકઠી થઈ હતી તે પણ એની પાસે હતી

અઠવાડિયામાં એક વાર નીતિ અને અબ્બુની મુલાકાત જોવામાં થતી હતી તે મુલાકાત બેઠેને ખૂબ ટૂંકી લાગતી હતી નીતિ પાસે જોડેલી પૂછ હતી તે અબ્બુને જોવામાં સગવડ પડેાચાડવામાં ખર્ચાઈ ગઈ એક મુલાકાતમાં અબ્બુએ નીતિના બુચ્યા દાન જોઈને પૂછ્યું :

‘આકિયા કહા ગઈ નીતિ ?’

નીતિ આછુ આછુ હસી પડી સંત્રી તરફ જોઈને અબ્બુને કહ્યું : ‘ગુમ હો ગઈ કહી !’

અબ્બુએ ક્રોધાવેશમાં કહ્યું

‘તુમ મેરા છતિના ખયાલ રખ્યા ન કરો ! જૈસા બી દૂ ઠીક દૂ !’

નીતિ ચૂપ રહી સમય થઈ ગયો હતો સસ્મિત વદને તે ચાલી ગઈ પરંતુ તે ઘેર જઈને ખૂબ રડી કલાકો સુધી એણે આસુની સરિતા વહાવી, અબ્બુની કાયા અતિશય લથડી ગઈ હતી આ મુલાકાતમાં તો એ એને ઓળખી શકી નહોતી કદાવર અબ્બુ હવે ધોળાઈ ધોળાઈને અર્ધો થઈ ગયો હતો નીતિ વિચારતી હતી કે એને એની વ્યથા ખાઈ રહી છે ! એની જુદાઈએ અબ્બુની આ હાલત કરી નાખી છે પરંતુ એને એ ખબર નહોતી કે અબ્બુને ક્ષય લાગ્યું પડ્યો છે—એને આ રોગ વારસામાં મળ્યો છે અબ્બુનો બાપ અબ્બુથી કંઈ કેટલોયે કદાવર હતો પરંતુ ક્ષયના રોગે એને થોડા જ દિવસોમાં કબરની સોડે સુવાડી દીધો અબ્બુનો મોટો ભાઈ ધડાયેલો સશક્ત જુવાન હતો પરંતુ બારજવાનીમાં એ જ રોગે એને ચિર નિદ્રાના હવાયે કરી દીધો હતો અબ્બુ પોતે એ હકીકતથી અજાણ હતો જોવાની હોરિપટલમાં ન્યારે એ અતિમ શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો ત્યારે એણે અફસોસભર્યા લહેજમાં નીતિને કહ્યું : ‘મુઝે માલૂમ હોતા કે મેં છતિની જદ્દી મર જાગી તો કસમ વહદજોલાશરીકરી ! તુઝે કબી અપની બીવી ન બનાતા ! મૈને તેરે સાથ બહુત ઝુલમ કિયા . મુઝે માફ કર દે ! .. ચોર ચન્ની

એટલે સગ પર હાથ મર કર કહના અબ્બુને વુઝે
ખાર બેબ હ

અબ્બુ મરી ગયો — નીતિનું સર્વસ્વ નરી ગયુ
પરવુ તે હિમ્મત દારી બેમે એવી આ નહોતી
આ આધાતને એણે સહન કરી લીધો ધરમા એ
લવાથી પડી રહેતી સાંઝે દીને આવડો હતો અને
આશ્વાસન તેમ જ સાંત્વન આપતો હતો અને
કહેતો હતો

કુછ ફિક ન કરો લાભી ! અદલાહમિયાકે
આગે દિસીકો પેશ નહી ચનતો અબ્બુ મેલ ભઈ
થા ! મુઝસે જો હો સકતા હૈ ખુદાકે હુકમસે કરગા !

ચરૂ શરૂમાં તો નીતિ સમજી ચકો નહિ પરવુ
એની ઇફતના દિવસ પૂરા થયા ત્યાં તો દીનાએ ચોખ્ખા
શબ્દોમાં મ્હો દીધું કે એ એનાથી શાદી કરવા
માગે છે આ સાંભળતાં નીતિને થઈ આવ્યું કે એને
ધક્કો મારી ધરમાંથી કાઢી મૂકે પરવુ એ આટલું
/ બોલી

ભાઈ, મુઝે શાદી નહી કરની

તે દિવસથી દીનાની વતણુંકા ફરકે આવી
ગયો પહેલાં નિયમિત દર સાંજે આવીને રૂપિયા પાંચ
આપી જતો હતો હવે એ કો ચાર આપતો કદી
ત્રણ ! બહાનું કાઢતો કે હાલ મદો ચાને છે ! પછી
તો બુખને ત્રણ ત્રણ દિવસ ગેરહાજર રહેવા લાગ્યો
બહાનું કાઢતો કે બીમાર પડ્યો હતો — માડીને
મ્હાણો ભાગ લાગ્યો ગયો હતો એટલે ગાડી જો
ન ચકયો ! ન્યારે હદ થઈ મઈ તો નીતિએ
દીનાને કયુ

ભાઈ દીને ! અમ તુમ તકવીફ ન કરો !
ટાગાધો ! મેરે હવાને કર દો

ધણી આના ની પડી દીનાએ કમને ધોડાગા
નીતિને સોપી એણે માજાને એથી માજા અબ્બુને

દોસ્ત હતો એણે પણ યોગ વિસ પડી શાદીની
વાન કરી નીતિએ ઇ કાગ યો એટલે એની આંખો
ખદલાઈ ગઈ હમ ન અને બધુ કાણુ જાણે કયા ગુમ
થઈ ગયુ ? નીતિએ એના પાસેથી પણ ધોડાગાડો
લઈ લીધો અને કોઈ અમલુશ ગાડીવાનને સોપી
એણે તો હદ કરી ! એ સં ? પેસા આપવા આ યો
તો શરાગમાં ચૂર હતો ધરમા દાખલ થતાં જ એણે
નીતિની લાજ લૂટવાની કોશિશ કરી નીતિએ એને
ખૂમ ધમકા યો અને છટો કયો

આર દસ દહાડા ધોડાગાડી મેઘર તમેલામાં
પડી રહી ધાસ દાણુને ખરચ અતગ તમેલાનું
ભાડુ નોખુ નીતિ વિચિત્ર પરેશાનીમાં ઘેરાઈ મઈ
હતી એની આ ઉનઝન મે મૂર થતો નહોતો કોઈ
શાદીની માગણી કરવું હતું — કોઈ એની લાજ લૂટ
વાની કોશિશ કરવું હતું — કોઈ એના પેસા ખાઈ જવું
હતું — બહાર નીમ્મતો હતી તો લોકો એને જુરી
નજરે ઘૂર્ણ કરતા હતા એક રાતે તો એના પાડો
શીએ દીવાલ ફેદી આવીને એની છડતી મરના માંડી
હતી ! નીતિ વિચાર કરી કરીને પાગન થઈ મઈ કે
શુ કરવું ?

એક દિવસ બેઠા બેઠા એને વિચાર સ્ફુર્યો ‘ ચ
ન ટાંગા મે આપ હો જોનું — આપ હો ચતાજી !
— અબ્બુ સાથે ન્યારે એ ફરવા જતી હતી ત્યારે
એ ગાડી તે પે તે ચનાવતી હતી શહેરના ૪ તા
ઓથી પણ તે બાજુમાર હતો પરવુ ફરી એને
વિચાર આવ્યો લોમ કયા કહેગે ? એના જવા
બમાં એની જુદિએ એને કઈ કે લાએ જવાબ
આપ્યા

કયા દજા હૈ ? કયા ઝોરતે મહનત મઝૂરી
નહી કરતી ? યે કોઈ સેવાલિયા ! — યે દુસ્તગમે
નતેવાની ઝોરતે ! — ધરમે બહુ મર મામ કરને
વાલિયા તો હઝારો હોગી — પેટ ડિસી હાયે સે
પાલના હી હ !

નીતિએ થોડા દિવસ સોચવિચાર કર્યો અને ગાડો પોતે ચલાવવાનો નિશ્ચય કરી લીધો ! એને પોતાની જાત પર શ્રદ્ધા હતી એ અલ્લાહનું નામ લઈ તખેલામાં પહોંચી ગઈ ગાડી જોડવા લાગી તો બધા માડીવાનોના મોઢા જોવા જોવા થઈ ગયા ! એમના આશ્ચર્યને હદ ન રહી ! કેટલાક તો મશ્કરી સમજી ખૂંચ હસ્યા, જોઓ વૃદ્ધ હતા એમણે નીતિને સમજાવી : 'દેખો ઝૈસા ન કરો, યે મુનાસિખ* નહીં' પરંતુ નીતિએ માન્યું જ નહોતું ગાડી બરાબર કરી પીતળના સામાનને સારી રીતે ચમકાવ્યો ધોડાને ખૂંચ વઢાલ ક્યું અને મનોમન અખ્લુ સાથે પ્યારની વાતો કરતી એ તખેલાની બહાર નીકળી. ગાડોવાનોના આશ્ચર્યને કોઈ માઝા નહોતી રહી—નીતિના હાથમાં લગામ હતી જાણે એ ગાડી ચલાવવામાં અત્યંત કુશળ હતી !

શહેરમાં હોહાકાર મચી ગયો—એક ખૂંચમૂરત સ્ત્રી ગાડી ચલાવી રહી છે ! દરેક સ્થળે આ જ વાતની ચર્ચા થતી હતી લોકો સાલળતા હતા સડક ઉપરથી ગાડી પસાર થાય એની પ્રતીક્ષા કરતા હતાં

શરશરઆતમાં પુરુષ સવારીઓ સડકાય અનુભવતી હતી પરંતુ આ સડકાય થોડીવારમાં દૂર થઈ ગયો અને એને ખૂંચ આવક થવા માંડી એક મિનિટ માટે પણ એની ગાડી ખાલી નહોતી રહેતી, અહીંયા સવારી બીતરી ત્યાં ખેડી ! આપસમાં ક્યારેક ક્યારેક સવારીઓની લડાઈ પણ થઈ જતી હતી, ઝગડવાનું કારણ એટલું જ કે નીતિએ પહેલાં કેને ખોલાવ્યા હતા !

જ્યારે કામ વધી ગયું તો નીતિએ ગાડી જોડવાના સમય નક્કી કરી નાખ્યા સવારે સાતથી બપોરના બાર સુધી બપોરે બેથી સાંજના છ સુધી—આ સમય નીતિ માટે ખૂંચ અનુકૂળ થયો અને નીતિ પણ ખુશ હતો પરંતુ નીતિને લાગતું હતું કે મોટા ભાગના લોકો એના સાન્નિધ્ય ખાતર જ એની

ગાડીમાં બેસતા હતા કામકાજ વિના એને આમતેમ ફેરવતા હતા આપસમાં ગદી મરકરીઓ પણ કરતા હતા, માત્ર એને સંભળાવના જ વાતો કરતા હતા, નીતિને લાગ્યું કે એ તો પોતાને નથી વેચતી પરંતુ લોકો એને જાનાછપના ખરીદો રવા છે ! અને એના સિવાય એને આ વાતની પણ ખબર હતી કે શહેરના બધા ગાડીવાન એના આશ્ચર્યને ખૂંચ સમજે છે પોતે એમની નજરમાં ખૂંચ દૂરી ગઈ છે આ બધું હોવા છતાં તે ગલરાઈ નહોતી ગઈ, પોતાની આત્મશ્રદ્ધાને લીધે તે નચિત હતી મનને શાંતિ હતી

એક દિવસે સુધરાઈવાળાઓએ નીતિને ખોલાવી અને એનું લાઈસન્સ જપ્ત કરી લીધું કારણ આપ વામાં આવ્યું કે સ્ત્રી ગાડી નથી ચલાવી શકતી નીતિએ પૂછ્યું

‘જનાય ! ઑરત ટાંગા કયુ નહી ચલા સકતી !’

જવાબ મળ્યો

‘અસ, નહી ચલા સકતી ! તુન્હારા લાઈસન્સ જપ્ત હૈ !’ નીતિ ખોલી

‘હુજૂર ! આપ ધોડાટાંગા લી જપ્ત કર લે—મુઝે યે તો જતાએ કે ઑરત કયુ ટાંગા નહી જોત સકતી ? ઑગતે ચગખા ચલાકર અપના પેટ પાલ સકતી હૈ ! ઑગતે ટાંકરી ટાંકર’ રોઝી કમા સકતી હૈ ! ઑગતે કોઈલે ચુન ચુન કર અપની રોટી પેલા કર સકતી હૈ !—મ ટાંગા કયુ નહો ચલા સકતી ?—મુઝે ઑગ કુછ આતા હો નહો’—ટાંગાધોડા મેરે ખાવિદકા હૈ ! મે ઉસે કયુ નહો ગલા સકતી ? મે અપના યુઝાગ કેમે કરૂંગી ? હુઝૂર ! આપ રેહમ કરે ! મેદનત-મજદૂરીમે કયુ રોકને હૈ મુઝે ? મે કયા કરે ? ખતાઈએના મુઝે !’

અફસરે જવાબ આપ્યો

‘જગો ! ખાઝાગે જાકર ખો—વધાં જિવાદા કમાઈ હૈ !’

* મુનાસિખ = યોગ્ય, ઉચિત

[શાંત ભર્તૃહરિના હાથમાં ચાણક છે ચાણક
જે તેઓ અધિપાળ રાજાને માર મારે છે]

રાણકો (ચીસ પાડતો) ઓ આપરે! મરી
ગયો મરી ગયો આપસિયા! ઓ ભગવાન!

વિદુષક અરે પણ મહારાજા! મહારાજા!

ભતૃહરિ તુ ચૂપ રહે વિદુષક આમાં તારુ કામ
નથી (રાણકને) હત્યારા કુટ્ટ પાપી બરડ
ગોઝારા નરાધમ.

વિદુષક અરે પણ મહારાજા મરત સ્થોત્રોને રથાને
આપના ગુણાવિદ્યમ થી આવી શી વાણી કરે છે!

ભતૃહરિ વિદુષક આ પહિસાસનો સમય નથી
(રાણકને) બોલ બોન કુલાગાર નીચ અધમ

રાણકો ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો ઓ ઓ ભગવાન!

વિદુષક બસ કરો મહારાજા! અધિપતિના રા /
વીને એક ધોડાવાળાને મારતો હતું નથી જોઈ
શકતો મહારાજા! જરા શાંત થાઓ વિચાર
કરો આ તવુડીઆનો શો દોર? ગમે તેમ પણ
એ ધોડાવાળો અધિપાત્ર ન મ મોટું પણ અતે
તો રાણકો જ ને!

ભતૃહરિ પણ તને ખબર છે એણે શું કહ્યું છે તે?
તુ નાહકનો એને બચાવે છે વિદુષક

વિદુષક અરે એણે મને કઈ ધોડેસવારી કગનીને
દાટ વાળ્યો કે હું વળી એને બચાવવા નીકળું?
મહારાજા મને માડીને ઘાન કરો પછી જરૂર

રાજા જેવા રાજા ભર્તૃહરિ પણ નારીના
કામચુદુમણથી વૈરાગ્યમાં ઠીતરી જાય,
વૈભવ અને લોભ ત્યાગી દે એવા
લભ્ય વૈરાગ્યને તો ભારતીય સંસ્કૃતિ જ
જીરવી શકે એ પુરાણો પ્રસંગ લઈને
આ નાટિકાને ચૂંથવા કુશળ કર્તા સફળ
નીવકયા છે કર્તાનો પ્રગટ થનારો રેડિયો-
રૂપકો-નાટકનો નવો સંગ્રહ રંગભૂમિ હાર
આ અને બીજા રૂપકોથી સમૃદ્ધ થશે!

હશે તો એને ટીપવા માટે આપનું જ અજ
ખાઈને મારા હાથ કયા ઓછા કસાયેલા છે!
લાલો ચામું મને મારો આપના હાથમાં તો
રજદડ શોભે કે ધોડાની ચામું?

ભતૃહરિ વિદુષક! તારી વાત સાંની તે દિવસે તે
કહ્યું હતું મેં વાત માની નહોતી જેના
આપણા અમરફળની વાત તારી વાતને નાણી
જોતા એક મોટું જેવું મફત લારી મેં એને
અમરફળ કી રાણી પિંગનાને આપ્યું અને
રાણીની કસોડી થઈ ગઈ માને છે! આડે
દિવસે કે તુ મરવ એ મળ અતે પાણ મારી
પાસે આ યુ!

વિદુષક ક્યાં છે મહારાજા! લાલોને કોઈએ ન
ખાવું હોય તો હું ખાઉં? તમમળ ખાવા
તો મગશે ને?

આ સાંકળતા નીતિમાં જે અસન નીતિ હતી એ
બળાને રાખ થઈ ગઈ ધીરેથી અન્નગ્રાહ કી આવી
ગઈ અધોપધો ભિનમમાં ધોડાગી વેચી નખી અને
સીધી અબ્બુની દબર પર આવી એક પગ માટે આમોશ
હતી રહી. એની આંખો અિધકુલ મુકી હતી
જાણે વર્ષા પછી ધગધગતા તાપે ધરતીની તમામ

બીનાશ ચૂસી લીધી હતી! એના બીસારેના હોડ
જિવડયા અબ્બુની કમરને સબોધી એ બોલી
અબ્બુ! તેરી નીતિ આજ મેં કી દફતરમે મર
ગઈ આટનું દહીને તે આની ગઈ બીજે દહાડે
એણે અરજ કરી. એને પોતાનું શરીર વેચવા માટે
લાઈસન્સ મળી ગયું!

ભર્તૃહરિ. હજી ખાઉધરો જ રહ્યો વાત તો સાંજળ—
અત્યારે મને દાસીએ એ ફળ આપ્યું મેં
પૂછ્યું ક્યાથી લાવી? તો કહે ગણિકાએ
આપ્યું. ગણિકા ક્યાથી લાવી? તો કહે આ
રાણિકાએ એને આપ્યું તો રાણિકાને પકડી
મગાવ્યો. તો કેમે ક્યો નહોતો કહેતો
કે એતી પાસે ફળ ક્યાથી આવ્યું અને હમણા
કબુલ થયો કે ફળ પિગલાએ જ એને આપ્યું
અને આખી વાત પ્રગટ થઈ

વિદૂષક : મહારાજ, પ્રેમની ઘટમાળ એવી જ છે
ઠીક, પણ તેમાં આપ આ કેડમડાને શેણ દીધ્યે
રાખો છો?

ભર્તૃહરિ. તો શું, એને ન દીધું તો તને દીધું?
હજી સાવ મરખો જ રહ્યો પાછો પૂછે છે કે એને
કેમ દીધો છો? રાણી પિગલા સાથે પ્રણય-
લીલા કરે—અને રાજમહેલમાં આવો નિર્લજ્જ
વ્યવહાર ચલાવે તેને હું દીધું નહીં તો
શું પૂછ કરે?

વિદૂષક મહારાજ, રાજમહેલમાં તો એમ જ ચાલે,
એમા એને દીપવા જેવું શું છે? અને મને
દીપવાની તો વાત જ ક્યા છે આમા? દીપવું
હોય તો તો આપની જાતને જ દીપો

ભર્તૃહરિ મરખા! વધારે જીલ લખાવે છે.

વિદૂષક. આપની ચાલુક જેટલી તો મારી જીલ
લાંબી નથી? મહારાજ, જરા થોભો એઈ
રાણિકા, આમ આવ

[વિદૂષક મહારાજના હાથમાંથી ચાલુક લઈ લે છે]

રાણિકા મહારાજ, મને બચાવો, આ બામણો તો
મારી મારીને મારી ચામડી ઉતારી નાખશે

વિદૂષક : તો થે તારો આરો ક્યા આવે એમ છે?
જો સાચા જવાબ નથી આપ્યા તો મૂંઝો જ
સમજજે રાજમહેલમાં તું તારી મરજીથી ગયો
હોતો કે રાણીએ તને બોલાવ્યો હતો!

રાણિકા રાણીબાએ—રાજમાતાએ બોલાવ્યો હતો!

[વિદૂષક બે ચાર ચાલુક ચોડી દે છે]

વિદૂષક કમજાત, આટ આટલો આડો વ્યવહાર
ક્યો છતા હજી રાણીના ને રાજમાતા તારા
મોમાથી નીકળે છે! બોલ રાણીબા તારા પર
આટલા પ્રસન્ન હતા છતા તું ગણિકાને ત્યાં કેમ
જતો હતો?

રાણિકા કારણ, મારું મન એનામાં ચોટયું હતું.

વિદૂષક : અને તારા મનમાં તો મૂળિયા બેટમજી
હમણા ઉખેડી નાખુ છું પછી ગણિકાએ તારા
પર કઈ કૃપા બતાવી ખરી? તે તો બહુએ
ક્યું ખરું ને? રાજમહેલમાંથી કિમતી વસ્ત્રો
લઈ તે તેને બેટ આપ્યા રાણીબાના આજીવણો
પડાવી, તે તે ગણિકાને આપ્યા, અને ગણિકાએ
તને શું ક્યું?

રાણિકા એક દિવસે લાત મારી મને નીચે ઉતાર્યો

વિદૂષક કારણ, ગણિકાનું મન ખીજે હતું, ખરે!

ગણિકા હા, હા

વિદૂષક હા, હા, શું? 'હા મહારાજ' બોલતાં
જીમને ટાઢિયો આવે છે? (ફરી ચાલુકનો માર)

ગણિકા હા, મહારાજ!

વિદૂષક. હ, રાણીબાની તારા પર બહુ પ્રીતિ હતી,
નહિ? સાચું કહેજે નહિ તો આ ચાલુક.

રાણિકા પ્રીતિ તો, મહારાજ, હજીયે છે

વિદૂષક પ્રતિહારી! પ્રતિહારી! માળા તગડમને
અહીંથી લઈ જાઓ, અને આઠ દિવસના એને
ઉપવાસ કરાવો. જા કુળમોળુ, ધરભાંડુ, નીચ
જા (પ્રતિહારી આવી રાણિકાને દોરવી જાય છે)
મહારાજ, ક્ષમા કરો પરિહાસ નથી કરતો પણ
આ આખું જીવન એક મોટા પરિહાસ જેવું
જ નથી લાગતું? આપની સમક્ષ પરિહાસ

ક વાનો તો મારો ધર્મ છે એ રોવાયી હું
બધારો હું પણ મહારાજ શિક્ષા કેને
કરવી ? આ ઘોડાવાળાનો શો દોષ ? રાણી સાથે
એને બોલાવી મગાવ્યો એની સાથે સબધ
બાધ્યો પીતિ કરી શિક્ષા કરો તો રાણીબને
કરો આપ પ્રેમમા અજ્ઞાન રહ્યા હૃદય આપુ
એને રસો ધયુ એનામા વિશ્વાસ મૂક્યો
એનો પડતો બોલ જી ચો

ભત્રુંદર વિદુષક સાચી વાત છે મે એને અર્પણ
કરૂંમા શુ બાપી રાખ્યુ હતુ ? દેવે માની
જૂળ કરી રાજપાટની સપળા ચિત્ત છોડી હું
એને રાધ થઈ રહેનો ને

વિદુષક હા મહારાજ, ને જુગાર અને નીતિના
શ્લોક લખ્યા તમે દીપકથી અગ્નિથી સુખ
ચર્ચી એને ઉત્તમ મહી એવું મુખ કમળ
સાથે સરખાવ્યું નેત્રો કુરંગ સાથે સરખાવ્યા
મહારાજ આપ તો હિમાલયથી માંડી સિદ્ધવ
દ્વિપ સુધીના કમળોને ખુદી વળ્યા મો સો
પૂર્ણમાની ચાંદનીઓ એકઠી કરી ચૂક્યા
અન્યને જોઈ જોઈને તો ઝાહોહો ઝાહોહો
કરી રહ્યા હાથીઓના સરખસો તપાસ્યા હસ
હરિણીઓની ચાલ નિહાળી ચૂક્યા એના કલાલ
સહ્યા અને એના યૌવનને તો—અને કૌમારને
તો શુ તો પેલુ અનાદ્યાત પુષ્પ કવચિત
સુખમગે વળી વક્ર ચરવિઝમિતમ

ભત્રુંદર બસ બસ

વિદુષક બસ બસ શુ ? હારયના ઢગલાને તો
તગલતરણે રુચિર વિતન કલા અને મધુતિથિતિ
વાચિ મીઠું મધુરુ સરસ તરલ, કામળ મેનો
હર સુ હર રમ્યતર અધર પ્રિયા પ્રિયતમા
હા તા કામિની શબ્દોના તો ઢગલા ખડકાવી
દીધા કવિતાઓ લખી એને સ્વગ સુધી ઊંચે
ચડાવી—પણ સ્ત્રીના હૃદયને પારખી ન શક્યા
લખ્યુ તો ખરુ હરિ હલાહનમ હૃદયે તો વિષ,

પણ સ્ત્રીના ચાંચ પતે ન સમજી શક્યા હમા
કરો મહારાજ હમા કરો

ભત્રુંદર વિદુષક તને હ મેશની હમા જ છે ખરે
ખર મે અનહદ વિશ્વાસ મૂક્યા હું પ્રેમા ધ
બન્યો અને તેથી વિગલાએ આવું અનુચિત ક્યું
વિદુષક એને બોલાવીને સળ કરો શિક્ષાને પાત
તો એ છે આ લટુ રાણુકાનો શો વાંક ? મહા
રાજ આટલા વિદ્વાન નીતિનિપૂણ વિશ્લેષ
શાની સ્ત્રીચારિત્રથી અજાણ રહ્યા ! એના
અચળ સ્વભાવથી અજ્ઞાન રહ્યા ! હમા કરો
મહારાજ મને તો આખો ડોલડો જ પરિહાસ
જેવો લાગે છે સ્ત્રી પાસેથી ખીજ આશા જ
તમે શી રાખી શકો ?

[ધીમર આ શબ્દો સામળતા ભત્રુંદર
માખ મીચો ધ્યાનસ્થ થાય છે]

મહારાજ મહારાજ આ શુ ? આખો કેમ મીચી
બેઠા છો ? કઈ પીડા થઈ રહી છે ? મહારાજ,
કેમ બોલના નથી ? બોલોને મહારાજ

ભત્રુંદર વિદુષક લખી લે —

યા વિન્તયામિ સતત મયિ સા વિરક્તા
સાડપ્યયમિચ્છતિ જન સજનોડન્યવક્ત
અમકૃતે ચ પરિતુષ્યતિ કાચિદન્યા
ધિક્ ઠા ચ ત ચ મર્ન ચ દર્મા ચ માં ચ ॥

વિદુષક વાહ મહારાજ વાહ સસારમાં એમ જ છે
મારે તો ક્યારની આવડ બાંગી ગઈ હતી એટલે
નિરાંત જ હતી અને આપે પણ આ જ્યુ એ
ઠીક થયુ પણ મદનને શા માટે દોષ દો છો ?
દોષ દો તો સ્ત્રીને દો

ભત્રુંદર : સાચી વાત છે પણ વિગલાના વાકે
આખી સ્ત્રી જાતિને પણ શા માટે દોષ દેવો ?
હું પણ કેવો અજ્ઞાન રહ્યો ! રાજ્યનીતિ સમ
જ્યો પણ સ્ત્રી-ચરિત્ર ન સમજ્યો ! વિદુષક
બોલાવ રાણી વિગલાને એ કુલ્ય

સ્ત્રીને હમણાં જ દડી નાખુ શિક્ષા કરે એ પાપણીએ મારો ભવ બગાડ્યો મારી ઉદારતાનો દુરુપયોગ કર્યો મારા વિશ્વાસનો અનર્થ ઘાત કર્યો વિદૂષક, મારુ શરીર કોધથી કપે છે।

વિદૂષક. કપે। કેમ ન કપે?

ભર્તૃહરિ હુ આખો આગે સળગી ગયો છું મારા જીવનમાં આ? સ્ત્રીની પરીક્ષામાં કાચો। મારી આખમાં આવી ધૂળ ન ખાય? મારુ જીવન રંગદોળાઈ જાય? એા દુષ્ટ પિંગલા। પાપી અધમ, કુલાંગાર...। તારે માટે મે ફૂલ પાથર્યા. તારે માટે મે શુ શુ ન્યોછાવર નથી કર્યું? પરિણામમાં આ? આ લામટા જેવા ઠાણીઆ સાથે પ્રીતિ સબધ? પિંગલા કર્યા છે? પિંગલા। વિદૂષક, પિંગલાને ખોલાવો એને હમણાં ને હમણાં પકડી મગાવો. મારા પોતાના હાથે જ હુ એને શિક્ષા કરુ એા. મે એને દેવી કહી, મેં એને સુરંગના કહી, મે એને દેવકન્યા કહી, મેં એને પવિત્ર સતી કહી એ આ પિંગલા જેને મે નિર્દોષ સરલ, ભોળા, નિઃસ્વાર્થી માની, તે આટલી કૂર, કુટિલ, નિર્દય। તે આટલી દુષ્ટ, પાપી। તે આટલી કપટી, અશુદ્ધ। આવા હીન ચારિત્ર્યવાળા। એા રે મારી આખે અધારા આવે છે સસાર સળગતો લાગે છે ચારે બાજુ ચિતાનો અગ્નિ લાડલાતો જણાય છે પ્રેમ, પ્રીતિ, અનુરાગ, સ્નેહ, એમાં આવાં છળકપટ, આવાં લપાનક મર્મચ્છેદી આચરણ। વિદૂષક, વિદૂષક, કયા છે રાણી પિંગલા, કયા છે એ કુલકલકિની? એને સત્વર અહી હાજર કરો।

વિદૂષક. કુલકલકિની। હા હા હા। એને હાજર કરો। હા હા હા।

ભર્તૃહરિ: વિદૂષક, વિદૂષક।

વિદૂષક: હા હા હા। કુલકલકિની। પિંગલા। રાણી પિંગલા। એને અહી હાજર કરો, મહારાજ,

આ ક્રોધ આ દૈન્ય, આ સમોહ, આ બળનગ આપને શોભે? માલવવપતિ મહારાજાની કવિ કુલ-શિરોમણિ નૃપેન્દ્ર ભર્તૃહરિ, જાગો આપની મોહનિદ્રાનો અત આઘ્યો છે એમાં આવા પ્રલાપ આપને છાજતા નથી ક્રોધની જ્વાળામાં જ્ઞાનના સૂર્યને સતાડો ન દો પિંગલા ઉહ, પિંગલા કોણ? આપના જીવન પથમાં પિંગલાનુ સ્થાન કેટલું? શયનગૃહે તાળાં પડ્યા એમને। એટલે તમે તેને શિક્ષા આપવા તૈયાર થઈ ગયા છો? રાજેન્દ્ર ભર્તૃહરિ। ન્યાયાત્ પથ પ્રવિચલિત ન ધીરા ના ના પેલું શું, નિન્દતી નીતિ નિયુણુ યદિ વાગ્વવન્તુ આ પિંગલાને શિક્ષા કરવાનો મોહ। એને શિક્ષા કર્યે એ સુધરશે દેવ। તમારે અને પિંગલાને શું? જ્ઞાનેન્દ્ર, ભર્તૃહરિ, આપ જાગૃત થાઓ આ કાળી રાત વીતી ગઈ છે સસાર ઘોળી પીઓ ઉપહાસ જિદ્દગીભર દરતો આવ્યો છું અત્યારે તો લાગે છે કે સસાર એ મોટો ઉપહાસ છે, ઉપહાસ છે તો હસી લો, હસી લો, મહારાજ

ભર્તૃહરિ વિદૂષક।

વિદૂષક. જાગૃત થાઓ જ્ઞાન હીપકને સકારો, શિક્ષા કરવાના વિચાર જવા દો પાપીઓને પોતાને પાપે મરવા દો

ભર્તૃહરિ વિદૂષક।

વિદૂષક. પિંગલા કોણ? રાજેન્દ્ર ભર્તૃહરિ તેનાથી સહજગણા મહાન છે એ તુજ પામર વ્યક્તિને વિસરી જાઓ પૃથ્વીના લોકને નીતિના મો મો શ્લોક લખાવ્યા છે એનાથી વધારે સસારને નહિ પણ સમસ્ત જીવનને માર્ગદર્શક અને એવા શ્લોકો લખાવો મહારાજ, જ્ઞાનેન્દ્ર, હુ તો એક આપનો તુજ મિત્ર છું જીવનભર હસ્યો છું બનતી યુક્તિપ્રયુક્તિઓથી આપને હસાવ્યા છે, રમાડ્યા છે, ખીલાવ્યા છે, ખેલવ્યા છે જીવન દ્રેકે છે. દ્રેક જીવનમાં નૃપેન્દ્ર તરીકે

તમે લોકચ્યાય કયુ છે પણ આપ કરી દ્ર
છો ઇવન પછી પણ ચિરંવી લોક કસાચ
કરી શકો એવી આપની શક્તિ છે મહારાજ.

ભટ્ટહરિ : વિદ્વક ! તુ વિદ્વક નથી તું માત્ર મારા
મિત્ર તરીકે અત્યારે યોનતો નથી પણ

વિદ્વક મહારાજ હું તો સાચે / આપનો કિ કર
છું પામર છું અગાન છું આપની જ્ઞાન જ્યોતિ
માંથી જે દાર્દ્ર પ્રેરણા પામ્યો છું તે મહું છું
અમરજ્ઞ તો એક મહાશ્વી હતી એમ માને
કસોળીનો માત્ર દુયકો હતો એમ ગણો અમર
જ્ઞ આધે જ કર્મ અમર નથી થવાતું.

ભટ્ટહરિ અમરજ્ઞ આધે જ કર્મ અમર થી
થવાતું હા

વિદ્વક એ વિના પણ આપ અમર થઈ ચૂક્યા
છો અને હજી અક્ષયક્રીતિ થશે જે નૃપે દ્રે
રાજ્યનંતિને વેસ્યા સાથે સંરખાવી સાચી
ઘોટી પ્રિય યોનનાર, ૭૨ લેનાર ધન લેવામાં
તત્પર ખર્ચાળ હ મેશા પેસા મળે એવી રાજ
નીતિને વેસ્યાગતેવ એનેક રૂપા કહી જેણે
ખન પુરુષા માટે તેઓ કહી પણ સ માગમાં
નહિ વળી શકે એમ મધુ રેતીમાંથી તેન ને
મૃગ તૃષ્ણિક માથી જન નીમ્બે તો ખન સુધરે
એ પ્રમાણી નણ્યુ જેણે સાહિત્ય સંગીત
કનાની કિમત જાણીને એ વિનાનાને પણ
સમાન પ્રમાણે જણે કયુ. ન વિભૂષયન્તિ
પુરુષા જેણે વિદ્યા નામ નરસ્ય રૂપમધિક—
જેણે શૌય યતુજને ક્ષમા ગુરજને અને નારંજને
ધૃતતાં મ્હુ જેણે હાથ કમ્પુ નહિ પણ દાનથી
ને શરીર પરોપકારથી રોએ છે એમ કહી
વિદ્યાની ને સાધુજનની સ્તુતિ કરી એ રાજેન્દ્ર
કવી દ્ર કરધરી અમરતત્વને પામ્યા જ છે
એમાં લેશ પણ સશય નથી જ

ભટ્ટહરિ મિત્ર વિદ્વક તને ધન્ય છે આજે તું
મારો માત્ર મિત્ર નહિ પરંતુ ગુરૂ પણ બે

છે સાચી વાત છે પિગના ને પેલો કાપુઓ
તેઓ તો પામર છે તુરંજ છે પોનપોતાની
રીતે બીલી કરેની જાગના પતગિયાં છે એમનાં
જીવન કાદવિના જેવા છે અરે રે જે મુખ
મખ શ્રેણમાગાર ત પિય શશાકેન દુનિતમ
ખરેખર કવિઓએ જ ઉપમાઓ આપી આપી
સ્ત્રીને કુનાવી દીધી છે

વિદ્વક મહારાજ કવિ તો આપ પણ છો કવિ
ઓતો દોષ નરી એ છુતો જ એવી છે એ
મોહની જ એવી છે આપ સર્વ રોમ તં
રાણી પિગનાને ભૂતી જ જાઓ વસાસિ
—છાંનિ યથા વિદાય એમ તેઓ આપની
કાચગાંતી પેડે પ્રીતને તરછોડતી ચાલી જ જાય
છે એમ સમને

ભટ્ટહરિ મિત્ર વિદ્વક !

ભોગે રાગભય કુરેચ્યુતિભય વિતનૃપાલાદ્ભય
મૌને દૈન્યભય બને રિપુભય રૂપેજરાયા ભરામ
શસ્ત્રે વા ભય શુભે ખનભય કાયેકૃતાન્તાદ્ભયમ
સર્વ વસ્તુ ભયાન્વિત જીવિનૃણા તરાગ્યમેવાભયમ

અધે જ ભય છે એક વૈગ્ય જ નિર્ભય છે
કૃપા કરી આપણા કનાભવનતા આચાર્ય ને
યોનાવી મગાવશે પ્રધાનજી આ બાજુ આવતા
હોય તો એમને પણ વહેલા અહીં આવવા
જાણુ કરશે

વિદ્વક જેવી આશા

[નય છે]

ભટ્ટહરિ ખરેખર પવતની શિનાને જ સુદર રૌપ્ય
માનીએ પવતની મુમને જ ધર લેખીએ વૃક્ષોની
છાલ વસ્ત્ર ગણીએ અને પખીઓ સાથે મૈત્રી
સાધીએ તો તો પછી કશી ચિંતા રહે જ નહિ
સસાર અસાર છે એમાં અર્થ સ્વરૂપ પણ
સુખ જણાય છે. મા ધરતી મા માડી. પિતા
દુય પવન. મિત્ર દુલ્લ તેજ. હે સદયકુ
દુલ્લ જળ. હે કાર્ધ સમાન આકાશ. હે પય

મહાજ્ઞો ! તમને વંદન કરે છું, તમારી કૃપાથી મારો મોહમદિમા દૂર થાય છે, અને હું પરમ આનંદમાં હવે પામું છું. હા હા ધન્ય છે આ જ્ઞાનને, ધન્ય છે આ સમ્યક્જ્ઞાનને હવે આપણે તો !

મહી રમ્યા શેયા વિપુલયુપધાનં ભુજલતા,
વિતાન આકાશ વ્યજન મનુકુલોદયમનિલ ॥

[સામેથી વિદૂષકના મોઝેલા પ્રધાન પ્રવેશ કરે છે,]

પ્રધાન મહારાજ, મહારાજ !

ભર્તૃહરિ કોણુ ? અહો પ્રધાનજી ! આવો

પ્રધાન શી આજ્ઞા આપો છો, મહારાજ

ભર્તૃહરિ . આજ્ઞા ! હે ! હવે આજ્ઞા તમે કરો
ભર્તૃહરિની મોહનિદ્રા ભીડી ગઈ છે દેશપાર
કરેલા મારા સહોદર વિક્રમને બોલાવી રાજપાટ
સોંપી દો મને વિદાય આપો

પ્રધાન : આ શું બોલો છો મહારાજ ? અનદાતા,
પૃથ્વીપતિ !

ભર્તૃહરિ અનદાતા હું કોણુ ? અનદાતા તો પ્રભુ,
મારે હવે આ આજ્ઞા પાળી નથી જોઈતી મને
કોઈ સૂચના આપશો નહિ મારો - નિર્ણય
અતિમ છે ધડી બે ધડીમા મે સસરનો સાર
જોઈ લીધો છે લક્ષ્મી ચચળ છે સ્ત્રી ચચળ
છે કાર્તિકી ચચળ છે હવે તો ફાટશે કન્યા
હોય તો યે શુ ? નહાર અનાજ હોય તો યે શુ ?

પ્રધાન મહારાજ, આપ શું કરો છો ? કશું સમ-
જતું નથી આપની પ્રકૃતિ અન્યથા છે ? આપને
કઈ પીડા થઈ રહી છે ? મહારાજ ! પ્રજાજન
આપનાં દર્શન વાંચે છે ?

ભર્તૃહરિ મારાં દર્શન, મારે જ હવે પ્રજાજનોના
દર્શન કરવા રહ્યા છે મારે એમની ભેગા જ
હવે જઈને રહેવું છે.

પ્રધાન : મહારાજ, આપ ખરેખર સસારનો ત્યાગ
કરવા ઇચ્છો છો !

ભર્તૃહરિ . મારો એ અતિમ નિર્ણય ક્યારનો થઈ
ગયો છે કૃપા કરી મારે માટે કૌંપીત, ભગવાં
વસ્ત્રો મગાવો અને અને મિત્ર વિદૂષક ક્યાં છે ?

વિદૂષક (તરત સામેથી પ્રવેશ કરી) મહારાજ,
આટલામાં જ હતો આજ્ઞા

ભર્તૃહરિ નગરમાં ઢઢેરો પીટાવો રાજ્યાસન બાઈ
વિક્રમને આપો મને હવે અહીંથી વિદાય આપો
પહેલાં મને પૂજ્ય મન્દેન્દ્રનાથનાં દર્શન લઈ ચાલો

વિદૂષક . મહારાજ, મહાત્મા મન્દેન્દ્રનાથ પોતે જ
હમણાં અહીં પધારશે

ભર્તૃહરિ મહાત્મા સ્વયં અહીં પધારશે ? મારે માટે
એ કેટલું અતુચિત !

વિદૂષક મહારાજ, મહાત્મા ત્રિકાળજ્ઞાની છે તે
તો આપ જાણો જ છો જાવિની ગતિ એમણે
જશ્ પરિમાણી જ હશે, એટલે જ એઓ આ
તરફ આવવા નીકળ્યા હશે

ભર્તૃહરિ : ઠીક, હવે આ રાજદંડ, અને આ ઉપરણું
લાવો પેનાં ભગવા હું હમણાં જ આગ્યો

[જાય છે]

પ્રધાન વિદૂષક, મહારાજને આ પથે ચડાવનાર
તું લાગે છે

વિદૂષક : પ્રધાનજી, નાહક કોથ શા માટે કરો છો ?
કોઈને કોઈ પણ પથે ચડાવનાર હું કોણુ ?

પ્રધાન . તું તું વિદૂષક ! રાજ્યનીતિ, જીવનવ્યવહાર
સસારસક્રમણ—શું એ બધા ઉપહાસના જ
વિષયો છે !

વિદૂષક હું એમ માતું છું ખરો. મને તે લાગે છે
કે ઈશ્વરને મન જીવન પણ એક મહા પરિહાસનો
જ વિષય લાગે છે.

પ્રધાન કેવળ અસત્ય શા પરથી એમ માને છે !
વિદ્યુતઃ આપ જેવાને હાથે પ્રધાનપદ મોંપાય છે
એ ભ્રેષ્ઠને !

પ્રધાન વિદ્યુતઃ આ વધારે પડતું બોનાય છે
વિદ્યુતઃ સત્ય હમેશાં એવું આકર / સામે છે જે
રીતે તમે પ્રધાનપદ ભોગવું—ગમના રાજ
મનેયમાં અશ્વપાતે ધુસવા દીધા

પ્રધાન શા પરથી માને છે એમાં મારો હાથ છે !
વિદ્યુતઃ તમે એકાએક અત્યારે બેમાઝા બની
એ ! છા તે ઉપરથી મહારાજ મદનને નિષ્ઠો છે
ધિક્ કહો છે હુ પ્રધાનને ધિક્ મ્હુ છુ

પ્રધાન આ આતપ છે રાજસેવા ઊડવી પડશે
વિદ્યુતઃ ઊડી જ દીધી છે રાજએ રાજ્ય ઊડ્યુ
છે અને મહારાજની પાંખે હુ પછુ એમને જ
પંથે જઈશ

[એવામાં રાજ બનુદરિ યોગીવેશમાં પ્રવેશે છે]

બનુદરિ મિત્ર વિદ્યુતઃ જ્ય જ્ય !

વિદ્યુતઃ ઓરો વાંક વાદ રાજવીનુ તેજ આ
યોગી વેદમં અશ્વપાત પ્રમટી નીકલે છે મના
રાજ મારા સારદાગ દડવત પ્રણામ સ્વીકારો
અને મને આપને આનયે લેા

બનુદરિઃ
આ આકુખ તમને મોક્ષ સરખુ એમાં વળી યૌવન
ને સદ્મી અતિચય ॥ સરી જતી જેવી નમે વીળી
સસરે મુખ છે નહીં જરી કની આશા નિરાશા થતી
તે સસાર હૈ નછુ ચયિત એ યોગી બને ને તપે

પ્રધાન મહારાજ આ અસત્ય છે અનયકારી છે
કૃપા કરો દયા કરો આ ભગવો વેદ આપને
પટ્ટે નથી આ પથથી પાછા વળો પાછા વળો
[બીજી બાજુથી બજવાન મેળનાથ પધારે છે]

મચ્છે દ્રનાથ ! જ્ય હો જ્ય હો
વિદ્યુતઃ મહારાજ મહત્તમા મચ્છે દ્ર પધારો
મચ્છે દ્ર યોગી દ્ર બનુદરિનો જ્ય હો અને સખ
પા લિયા મેરા આશીર્વા !

ભગ્ન કરો તુમ અસખ નિરજન
પથ વિચરે અને સંતોચન
છુટ જોગા પદ ભવ બધન અનખ નિરજન

બનુદરિ સદ્યુર આપની કૃપા આપનો અનુમદ
એથી તો આ અભિનવો આન દ પામ્યો છુ
ખરેખર સસારના જોગો વદનાના થરની
અં ર પ્રમદની વીજળી જેવા જ છે એટલે ગણા
પુરુષોએ તો એનો સત્ત્વ ત્યાગ જ કરવો પડે

મચ્છેન્દ્ર સચ હે બનુદરિ ! તેરા દયાણુ હો
દુનિયામે તેરા અમર નામ હો

બનુદરિઃ આપના દર્શનથી આપની કૃપાથી ચિત્ત
પ્રસન્ન થયું છે રિયર થયું છે અને હવે મોહ
રોકની આધિઆધિ ધેરી શકે એમ નથી

મચ્છે દ્રનાથ જ્ય હો જ્ય હો
[મચ્છે દ્રનાથ જ્ય છે]

બનુદરિ વિદ્યુતઃ પેલા અશ્વપાતને બોલાવો તો
વિદ્યુતઃ જેવો આશા એ અહીં નિકટમાં જ છે
[જ્ય છે]

પ્રધાન મહારાજ સુમા કરો મારે અનુરૂપ કઈ
આશા આપો
બનુદરિ પ્રધાનજી તમને શુ કહુ ? કંઈ તમને
સંતુષ્ટિ આરો

[પ્રધાન જ્ય છે વિદ્યુતઃ રાણાને
લગને ફરી પ્રવેશે છે]

વિદ્યુતઃ આ થાણીએ મહારાજ !
બનુદરિ બાઈ અશ્વપાલ ! પેલા ચાણુકના પાથી
અગ બલે છે નહીં વાર ? બાઈ લે આ ચાણુક

મને માર, જ તું આજથી છૂટે છે, તને ઠીક
ભાગે તેમ વું તારુ જીવન વ્યતીત કરી શકે છે
રાણિકા : મહારાજ, મને ક્ષમા કરો. હું તો એક
અણુપ માનવી છું, અસાન છું આપની કૃપા
હોય તો જ જીવી શકું એમ છું

ભર્તૃહરિ : તારુ કલ્યાણ હજો, ભાઈ

[નમન કરી નય છે]

વિદ્વંસક : રાણી પિંગલા, અત્યારે ? હવે ? શા માટે ?
ના, ના, મારે એનું મોં પણ શા માટે જોવું ?
(ચોડીવારે) રાણી પિંગલા ? પિંગલા ? સ્ત્રી ?
નારી ! (ફરી વિચાર કરીને) પણ ના, એમ શા
માટે ? રાજ ભર્તૃહરિ તો મૃત્યુ પામ્યા છે
યોગી ભર્તૃહરિને મનમાં ઈર્ષ્યા, શોક ક્રોધ શા
માટે ? હા, વિદ્વંસક, એ ભલે આવે, આવવા દો.

પિંગલા પ્રભો ! મહારાજ ! ક્ષમા, ક્ષમા ! નાથ,
આ ભેખ ઉતારો, ભેખ ઉતારો, રાજ ભરથરી

ભર્તૃહરિ : ના, હવે એ શક્ય નથી પિંગલા હવે
એ કદી નહીં ખતે

અમે છાંડી સસારની મોહની, લીધી જગલની વાટ
અમે છાંડ્યો અસાર સોદામણો, છાંડ્યા સાથે રાજપાટ
બિક્ષા દે રે મૈયા પિંગલા !

*

જ લી !

પેટ્રોલપંથ પાસે હાથગાડીમાં ખરફ વેચનારને સવારે છ વાગે જુરો હલાવી દેવામાં આવ્યો.
સાત વાગ્યા સુધી એની લાશ પાકી બાંધેલી સડક પર પડી રહી બન્ક ઓગળતો ગયો, ખર-
ફતુ પાણી લાશ ઉપર અમલું રહ્યું.

સવાસાત વાગે પોલીસ આવી. લાશને ઉપાડીને એ લઈ ગઈ ખરફ ને લોહી ત્યાં જ પડ્યાં રહ્યાં
એક ઘોડાગાડી ત્યાંથી પસાર થઈ ઘોડાગાડીમાં બેઠેલા બાળકે લાલ લાલ લોહીના—જીવતા
જીવતા લોહીનાં જામેલાં ચોસલાં જોયાં એના મોંમાં પાણી વફટ્યાં.

પડખે બેઠેલી એની માનું બાવડું આલીને બાળકે એની કોર આંખોની ચીંધી 'જો મમી, જલ્લી !'

[સચાદત હસન મન્ટોફ્ટ (અનુ. માંડવીઆ) માણસાઈના સીમાડામાંથી]

મારી દાદર

જીવનમાં બેઠી

[૧૯] બમશ કર

અમારી મળી પડિયાર પહોંચી જલદર છાવ
જુથી પહોંચકોટ આવીને આગગાડી અટકી જાય
કાશીર જવાનુ આ છે લુ મયક અહીથી એક ફરિ
હિમાનયના અદરના ભાગમાં લઈ જવારો છે તે
જવાલાજી કંગડા યર્ધને પડિયાર સુધી લખાને છે
પડિયાર અમે રાત રોકાયા હતા અહીથી બગ
ગાડામાં બેસીને સુરજ ઊગ્યા પહેલા નીકળ્યા સુરજ
ઊઘ્યો ત્યારે રમ્ય ઉપવનમાં યર્ધને પસાર થતા
તા સામે દૂર દૂર અમ્માના પહોંચે દર્શન દઈ
રહ્યા હતા દૂધનિયા રગની બરફની કાનટોપી ઝોળીને
જાણે કોઈ મહાકાવ્ય વદ મહાનુભાવ સુરજ સામે
પહોંચી વાળીને જોઈ રો છે સુરજનાં મિરજોએ
એના બરફના અચળાને સોનાવરણ રંગે ચમકાવી
દીધો. એ ટેકરીના બેઝાણની ખચિનો પડછાયો કોઈ
અજબ જેવી નોનિમાથી રજાયો હતો જેમ જેમ
સૂર્ય દેવ ઉઘે ચડતા ગયા તેમ તેમ આ રગઆજા
ખલલતી ગઈ સોનારંગી કિનારી તપી ચમકી અને
ફેરી બનતી ચાલી અમારો માર્ગ ઘડીક ઉત્તરમાં
તો ઘડીક પૂવમાં એ પહોંચીને લાવી મૂક્યો.

બમશ કરે મારુ ધ્યાન તોડ્યું હું તો એ પ
રાશીને માપવા અશક્ત શો બનીને મ પહોંચે હિમ
મિરિની એક છતાંને તાકી રહ્યો હતો.

બમશ કરે બોલ્યા બો સ્વામિન
ગૌરીશ કરજી બોલ્યા સ્વામીજી તો લીન છે
બમશ કરે કહે શામાં ?

મે કહ્યું ભગવાનમાં.

બમશ કરે કહ્યું એ ભગવાનની છબી મારા
અતરમાં હું જોઈ રહ્યો છું વર્ષો વીતી ગયા સ્વામિન.

હવે લાગે છે કે જનની મીઠાશ કેવળ સ્મૃતિ માત્ર જ
છે સ્મૃતિ એ જ જીવન છે.

મે કહ્યું અત્યંત આભાસ કે પના અને એક
લાનમાં એને જ જીવન કહીએ તો ?

બમશ કરે કહે સ્વામિન એ પથ્ય એનાન. શું
સાચું ? કાણુ બોળી શકે ? કોઈએ બોલ્યું ?

મે કહ્યું જે પ્રત્યક્ષ તે સાચું.

બમશ કરે ત્યાં પ્રસન્ન હાસ્ય મને રોમાચક ભાગ્ય
બમશ કરે કહે : સ્વામિન એ જ જીવન છે જે
પ્રત્યક્ષ થાય એનો જ અનુભવ ઉચિત રીતે કરવો
એ જ જીવનની મજા ભૂખ લાગે તો ગાઈને પેટ ન
ભરાય અને આપણે અત્યારે સ્વગમાં યર્ધને પસાર
થઈ ગયા છીએ કાળિદાસે જ્યારે પ્રથમ આ પ્રેશ
જોયો દરો ત્યારે જ એન એના કાવ્યમાં આ પ્રદેશને જ
સ્વર્ગ તરીકે વણ્યુ યો હશે કવિ કાળિદાસનું સ્વર્ગ
તે આ જ પ્રેશ છે એણે કરવાનાનું કોઈ અવાગ્તવિક
સ્વર્ગ કદપ્યુ નથી.

હા હવે મારી આંખ સ્વર્ગના આ બાગ પર
ફરી પડિયારનો પ્રેશ સમતલ છે દસની બાર હગર
ફૂટની જો ચાઈનો આ પ્રેશ જાણે કે કોઈ સપાટ
મેં હતો ભાગ જ લાસે પહોંચી કુંગરા દૂર દૂર ક્યાંક
દેખાઈ જાય બાકી તો ઝાડની ઘટા હરિયાળાનો
થર ફૂન ફૂન ને ફૂલ અરે આ તા હા
ખેતરને ફરતી વાડમાં શુભાખ ને શુભાખ ? એક એક
ઝાગખીમાં પચાસો કળીઓનું જૂમણુ હું ગાડામાંથી
ફૂટી પડ્યો શુભાખનું એક જૂમણુ તોડ્યું ફૂન તોડવા
મને ગમતા નથી પણ વિષય લોલુપતા મારા મૂકી
ત્ય છે ન કરવાનું કરી નખાય છે મારી આ
સ્થિતિ જોઈને ગૌરીશ કરજી બોલ્યા સ્વામીજી ! એ
તો વગડાઉ ફૂલ ! એમાં મધ ના હોય

અહીં ગુલાબ વગડાઉ ફૂલ છે એમા ગંધ પણ નહોતી હંડા પ્રદેશના ફૂલોમાં ગંધ ઓછી પ્રગટે છે

આમ આઠેક માઈલનો પ્રવાસ પૂરો થયો. અમે બાણગાને કિનારે આવી ઊભા. આ કિનારે સરકારી ડાક બંગલો છે અને સામે કિનારે ચામુડાનું નાનું મંદિર છે લગભગ ત્રીસેક ફૂટ ઊંચો. કિનારો હશે અહીં બાણગા પૂર્વથી પશ્ચિમમાં વહે છે સામે કિનારે પશ્ચિમ બાણી એકાદ માઈલ દૂર ચલ કેમ્પ છે આધુનિક સગવડવાળો આ સૈનિક કેમ્પ અગ્રેજ મૅનિકો માટે બંધાયો હતો વિશ્વ યુદ્ધમાં ૧૯૪૨માં ઇટાલીયન સૈનિકો પકડાયલા તેમને અહીં રાખ્યા હતા.

બમશકર બોલ્યા સ્વામિન! સામે આ કિનારે જ, નદીના પટ પાસે વડ દેખાય છે કે ?

આ સામળી ગૌરીશકરજી હમ્યા અને બોલ્યા અરે પડિતજી! એ વડ ફંક અને બાવાજીની કુટિયા બધું ગઈ સાધના પૂરેમા સાફ થઈ ગયું.

બમશકર કહે હે ? અને બાવાજી ?

ગૌરીશકરજી કહે બાવાજી અને એમના ત્રણ શિષ્યો ભરનિદમા સૂતેલા રાતના બે વાગ્યે પૂર ચડ્યું એવો મારો થયો કે વડ, મંદિર અને તે સાથે એ ચારે માનવીને પોતાની સાથે વહાવી ગયું એ જગાતું નામચિહ્ન નથી રહ્યું.

બાણગા પાર કરવા માટે પથ્થરોની હાર ગોઠવેલી હતી ત્યાં થઈને સામે પાર ગયા બે ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે મંદિર કિનારા પર જ છે નાનું છે મંદિર પૂરતો કિનારો બંધવો પડ્યો છે બાણગાના પૂર હવે અહીં અથડાય છે.

અહીં કોઈ વસતુ નથી એએક માઈલ દૂર એક ગામ છે ત્યાંથી પૂજારી આવે છે આ સ્થાન એટલું તો પ્રચંડ ગણાય છે કે, કાચાપોચા મનના માણસો અહીં રાતવાસો કરતા નથી છતાં એક બગાળી બ્રહ્મચારીજી વસતા હતા એક બિહારી બ્રાહ્મણ સાધક

પણ થોડે દૂર એકલા ગહેતા હતા તેઓ મંદિરમાં જ બેઠેલા અમને જોઈને બહાર આવ્યા ગૌરીશકરજી તો તેમને ઓળખતા જ હતા.

બિહારી પડિને આગળ આવીને પ્રેમથી બમશકરને પ્રણામ કર્યા, અને પૂછ્યું ઓળખો છો પડિતજી ?

બમશકર કહે મને દેખાતું નથી પણ અવાજ ઓળખાય છે.

“કોણ છું ?”

“તમે મુબઈમાં હતા ?”

“હાજી, ઓળખ્યો ખરો ?”

“તમે અહીં ક્યાંથી આવી ચડ્યા ?” પડિતજીને બમશકરે પૂછ્યું.

પડિત બોલ્યા આપે જ મને મુબઈમાં કહેલું ને કે, બ્રાજ સાધના માટે કાગડા જિલ્લામાં ચામુડા જ એક માત્ર સ્થળ છે તે વાત મને ફૂંચી અને આજે સાત વર્ષથી અહીં પડ્યો છું.

બમશકર બોલ્યા કઈ સાધના ?

પડિત બોલ્યા ધારેલું પાર પડશે એમ લાગે છે.

બમશકર કહે મુબઈની જ પ્રગતિ છે ?

પડિત બોલ્યા ના, એ તો છોડી દીધું.

બમશકર કહે ધણું સન્સ કર્યું.

બમશકર લગભગ ૧૯૨૫ના વર્ષોમાં મુબઈ જઈને વસ્યા હતા ધન અને માયાના લોભમાં ત્યાં સ્ટ્રોડિયાને રૂબ આપતા હતા તેમાં ધણું પૈસા મેળવતા હતા અને વાપરી નાખતા હતા બ્રહ્મભોજન, દાનપુણ્ય અને બસ મનની મોજમાં જ દાશીમાં નહીં યુવાનીમાં મેળવેલું તપોબળ મુબઈમાં ખર્ચાઈ ગયું એ બળનો પૂરવડો રહ્યો ત્યાં સુધી તો કમ મોટકા સાચી પડતી, પૂરવડો ખૂટ્યો એટલે બમશકરનું જીવન ખૂટી ગયું.

મારો માંદર

જીવનમાં બાંધી

[૧૯] બમશ કર

અમારી મહાળી પહિયાર પહોંચી જ્યારે જીવ
જીવ પહોંચીને આવીને આગમાંથી અટકી જાય
કાશીર જવાનું આ છે નું મયક અટકી જાય એક ફોટો
તિમાનવના અદના બાગમાં લઈ જવાનો છે તે
જવાલાઈ કાગડા યર્ધને પહિયાર સુધી લખાશે છે
પહિયાર અમે રાત રોડમાં હતા અટકી જાય બગદ
ગાડામાં બેસીને સરજ કાગડા પહેના નીકળ્યા સરજ
કાગડો તમારે રમ્ય ઉપવનમાં યર્ધને પસાર થતા
તા સામે દૂર દૂર અમાના પહોંચી દર્શન દઈ
રહ્યા હતા દૂધવિયા રંગની બરફની કાનડોથી ઝોળીને
નજીકે કોઈ મહાકાવ્ય વદ મહાનુભાવ સરજ સામે
પલાકી વાળીને જોઈ રો છે સરજના શિરોએ
એના બરફના અચળાને સોનાવરણ રંગે ચમકાવી
દીધો ! બે ટેકરીના જોડાણની ખાંચનો પડછાયો કોઈ
અજાણ જોની નીનિમાથી રંગાયો હતો જેમ જેમ
સૂર્ય દેવ જોએ ચડતા ગયા તેમ તેમ આ રંગઆળા
બાંધતી ગઈ સોનારંગી કિનારી તરી ચમકી અને
ફેરી બનતી આવી અમારો માગ ધડીક ઉત્તરમાં
તો ધડીક પૂવમાં એ પહોંચીને નાવી મૂકે

બમશ કરે મારું ખ્યાન તોડ્યું હું તો એ પ
રાશીને માપવા અચક્કા શો બનીને ગમ્યભાવે હિમ
મિરિની એક છટાને તાકી લો હતો

બમશ કરે બોલ્યા બો સ્વામિન્
ગોગીશ કરું બોલ્યા સ્વામી તો લીન છે
બમશ કરે કહે શામાં ?

મે કશું બગવાનમાં

બમશ કરે કહ્યું એ બમવાનની છતી મારા
અત મા હું જોઈ રહ્યો છું વર્ષો પાતી અમા સ્વામિન્ !

હવે લાગે છે કે બનતી મીઠાશ કેવળ સ્મૃતિ માત્ર ન
છે સ્મૃતિ એ જ જીવન છે

મે કહ્યું : અત્યંત આભાસ પાના અને એક
નાનસા એને જ જીવન મીઠીએ તો ?

બમશ કરે કહે : સ્વામિન્ એ પશુ એતાન, શુ
સાચું ? કાણુ બોળી શકે ? કોઈએ બોલ્યું ?

મે કહ્યું : બે પ્રત્યક્ષ તે સાચું

બમશ કરે કહે : પ્રસન્ન હાસ્ય મને રોમાંચક બાસ્ય

બમશ કરે કહે : સ્વામિન્ એ જ જીવન છે જે
પ્રત્યક્ષ થાય એ જ અનુભવ ઉચિત રીતે કરવો
એ જ બનતી મજા ભૂખ લાગે તો ગાંધિને પેટ ન
ભરાય અને આપણે અત્યારે સ્વગમાં યર્ધને પસાર
યર્ધ રહ્યા છીએ કાળિદાસે પારે પ્રથમ આ પ્રેશ
જોયો હશે ત્યારે જ એન એના શબ્દમાં આ પ્રદેશને જ
સ્વગ તરીકે વણ્યો યો હશે કવિ કાળિદાસનું સ્વગ
તે અ જ નેશ છે એણે પનાનું કોઈ અવાસ્તવિક
સ્વર્ગ કદ્યું નથી

હા હવે મારી આંખ સ્વર્ગના આ તાગ પર
ફરી પહિયારનો પ્રદેશ સમતલ છે દસથી બાર દશ
ફૂટની જિયાઈનો આ પ્રેશ જાગે કે કોઈ સપાટ
મે નાનો બાગ જાસે પહોંચી મારા દૂર દૂર ક્યાંક
દેખાઈ ગયો બાકી તો કાઠની ધગ દગિયાળોનો
થર ફૂં ફૂં ને ફૂં અને આ ના ના
બેનરને ફરતી વાડમાં ગુનામ ને ગુલામ ? એક એક
કાળખીમાં પચામે કળીઓનું મૂમખું હું ગાડામાંથી
ફૂદી પડ્યો ગુલાબનું એક મૂમખું તોડ્યું ફૂટ તોડવા
મને ગમતા નથી પણ વિષય સોલપતા માત્ર મૂકી
ગય છે ન કરવાનું કરી નખાય છે મારી આ
સ્થિતિ જોઈને ગોગીશ કરું બોલ્યા સ્વામી ! એ
તો વગ હિ જૂલ ! એમાં ગંધ ના હોય

અહીં ગુલાબ વગડાઉં ફલ છે એમા ગંધ પણ નહોતી ઠંડા પ્રદેશનાં ફૂલોમાં ગંધ ઓછી પ્રગટે છે

આમ આઠેક માઈલનો પ્રવાસ પૂરો થયો અમે બાણગગાને કિનારે આવી ઊભા. આ કિનારે સરકારી ઝાક બંગલો છે અને સામે કિનારે ચાસુડાનું નાનું મંદિર છે લગભગ ત્રીસેક ફૂટ ઊંચો. કિનારો હશે અહીં બાણગગા પૂર્વથી પશ્ચિમમાં વહે છે સામે કિનારે પશ્ચિમ ભણી એકાદ માઈલ દૂર ચલ કેમ્પ છે આધુનિક સગવડવાળો આ સૈનિક કેમ્પ અગ્રેજી સૈનિકો માટે બંધાયો હતો વિશ્વ યુદ્ધમાં ૧૯૪૨માં ઇટાલીયન સૈનિકો પકડાયલા તેમને અહીં રાખ્યા હતા

બમશકર બોલ્યા અમારો સામે આ કિનારે જ, નતીના પટ પામે વડ દેખાય છે કે ?

આ સાક્ષી ગૌરીશકરજી હમ્યા અને બોલ્યા અરે પડિતજી ! એ વડ ફડ અને બાવાજીની કુટિયા બધું ગંધ સાલના પૂરમાં સાફ થઈ ગયું

બમશકર કહે હે ? અને બાવાજી !

ગૌરીશકરજી કહે બાવાજી અને એમના ત્રણ શિષ્યો ભરનિદમા સૂતેલા ગતના બે વાગ્યે પૂર ચડ્યું એવો મારો થયો કે વડ, મંદિર અને તે સાથે એ ચારે માનવીને પોતાની સાથે વહાવી ગયું એ જગાનું નામચિહ્ન નથી રહ્યું

બાણગગા પાર કરવા માટે પથથરાની હાર ગોઠવેલી હતી ત્યાં થઈને સામે પાર ગયા બે ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે મંદિર કિનારા પર જ છે નાનું છે મંદિર પૂરતો કિનારો બંધવો પડ્યો છે બાણગગાનાં પૂર હવે અહીં અથડાય છે

અહીં કોઈ વસતુ નથી બેએક માઈલ દૂર એક ગામ છે, ત્યાંથી પૂર્ણરી આવે છે આ સ્થાન એટલું તો પ્રચંડ ગણાય છે કે, કાચાપોચા મનના માણસો અહીં નાતવાસો કરતા નથી છતાં એક બગાળી બહારથીજ વસતા હતા એક બિહારી બાહ્યાણ સાધક

પણ થોડે દૂર એકલા રહેતા હતા તેઓ મદિરમાં જ બેઠેલા અમને જોઈને બહાર આવ્યા ગૌરીશકરજી તો તેમને ઓળખતા જ હતા

બિહારી પડિતે આગળ આવીને પ્રેમથી બમશકરને પ્રણામ કર્યા, અને પૂછ્યું ઓળખો છો પડિતજી ?

બમશકર કહે મને દેખાતું નથી પણ અવાજ ઓળખાય છે

“કોણ છું ?”

“તમે મુબઈમાં હતા ?”

“હાજી, ઓળખ્યો ખરો ?”

“તમે અહીં ક્યાંથી આવી ચડ્યા ?” પડિતજીને બમશકરે પૂછ્યું.

પડિત બોલ્યા આપે જ મને મુબઈમાં કહેલું ને કે, ઊંચ સાધના માટે કાગડા બિલાડામાં ચાસુડા જ એક માત્ર સ્થળ છે તે વાત મને રૂપી અને આજે સાત વર્ષથી અહીં પડ્યો છું

બમશકર બોલ્યા કઈ સાધના ?

પડિત બોલ્યા ધારેલું પાર પડશે એમ લાગે છે

બમશકર કહે મુબઈની જ પ્રગતિ છે ?

પડિત બોલ્યા ના, એ તો છોડી દીધું.

બમશકર કહે ધણું સગસ કર્યું

બમશકર લગભગ ૧૯૨૫ના વર્ષોમાં મુબઈ જઈને વગ્યા હતા ધન અને માયાના લોભમાં ત્યાં સંટોડિયાને રૂપ આપતા હતા તેમાં ધણું પૈસા મેળવતા હતા અને વાપરી નાખતા હતા બહામોજન, દાનપુણ્ય અને બસ મનની મોજમાં જ. કાળીમાં રહીને યુવાનીમાં મેળવેલું તપોબળ મુબઈમાં ખર્ચાઈ ગયું એ બળનો પૂરવડો રહ્યો ત્યાં સુધી તો રૂપ મોટકા સાચી પડતી. પૂરવડો ખૂટ્યો એટલે બમશકર જીવન ખૂટી ગયું.

હીરાની બરમ તેનાં મોરલીમંગમ પર નર્મદાએ પધરાવી દીધી અને પછી તણાની એ પ્રિયતમની રાખ પાછળ એણે નાવડીમાંથી છનગ મારી પના ઈનો લોઈ હાં! હાં! કરતો રતી ગયો અને બરમ પાછળ તણાતો તેવનો દેહ ધડી બે ધડી ઉપર નીચે થતો નર્મદામાતાના તરંગો સાથે ધસડાતો સાગર તરફ બેસાઈ ગયો.

*

કાચુ હતી એ તેલા? તેલાં તો એનાસી હતી અને હીરા? દર્માવતીના કાટનો શિલ્પી! આ પ્રમંગ પહેલાં વધો પર પાતળી ધઉવણી ને ગાગવવતી તેલાં ધીરધીરે અનાજે હીરાને કહી રહી હતી.

હીરા! તું તો ડોહાઈનો આલીશાન મિત્રો બનાવી એના દરવાજા કોરી કાગત ને છુરજો ચણી ધન્ય યર્ષ જઈશ તારા કમમ ને કમરના વખાણુ એ કિ નો એકાદો કોટરનો પથ્થરેય રહેશે ત્યાં સુધી ભવિષ્યમાં એને જોનારા ક્યાં જ કરશે. પપુ મિત્રી! આ તારી તેલાં જુનાઈ જશે! હશે ભલે જગત તારા એલાની જ કારોગમીને ઓળખતું.

એ સંભળી પેલા માણુએ કઈ ઉત્તર ન આપ્યો. એ તો માત્ર એ પ્રેયસીની આંખો સામે જ જોઈ રહ્યો અને પોતાની આંખોની મૂળ ભાષામાં જે કઈ કહેવાનું હતું તે કહી દીધું. પણ તેલાં કઈ સમજી શકી નહિ.

બમશકર કહે પછી મુબઈમાં રહેવા માટે મારે કાં તો ચાનાઈ ઠગાઈ અને ધૂતારાવેડા જ કરવા પડે. મારે નવું બળ મેળવવા સોનાપુરના મસાણુમાં છ રૂહિના રાતોનાં જગરણુ ક્યાં પછી ધેર રમશાન અમિ પ્રગટાવો રમશાનમાંથી અગ્નિ લાવવાનું કામ આ મિહારી પડિત કરતા હતા.

મે પૂછ્યું પછી?

બમશકર કહે પછી શું તપ અને સિદ્ધિ કેવળ સમઢ કરવા માટે જ છે જેમ સમઢ વધે તેમ તેનો

ડોહાઈના કિ લાના વિશ્વવિખ્યાત શિલ્પી હીરાધરના જીવનના એક 'કોમળ ખૂણા' ને આબાદ રીતે વણી દેતી આ કથા એક નારીની ન્યોછાવરીને પણ ગિરદાવતી નથી? નારી સમર્પે છે ત્યારે સવસ્વ સમર્પી કે છે અને તે પણ પોતાના પ્રેમીને માટે, પોતાના બહુમૂલ્ય પ્રેમને માટે!

તારો કાટ ચણાતો જશે મહારાજા સોનાનાં કડાં આપશે તારા પગમાં અશરણીઓ નાચતી થશે! ને હીરા! કિલ્લાની રચના કરવા આ તેલાં જવી તે કેટકેટનીયે કૂટડો જોનનવતીઓ આવશે!

એ શબ્દો પેના પુરુષને કઈક વાગ્યા એટલે એણે મૌન તોડ્યું.

હા પણ તેનાં! એનું શું? શું તું એમ માને છે કે હીરા તેમાં મન અપવિત્ર કરી તને જૂની જશે! એ તો બધી બહેન-દીકરીઓ તેલાં! હું તને જૂની શકુ એમ નથી તેથી જ તો કઈ કઈ બદનાં કાગિતેય આ વડજની સીમ સુધી દોડ્યો આવું છું! એમ કહી એ ફરી ચૂપ થઈ ગયો.

આબાપ્યારાના પારથી દર્ભાવતી જતા રસ્તાની એક ધારે આબાવાડિયામાં એક ઘટા નીચે હીરા ને તેનાં બેમાં હતા બપોર યર્ષ ગયો હતો કાનમની

અનૌકિક આનંદ આપોઆપ બોગવાતો રહે છે પણ ત્યાં એનો વ્યય ક્યાં કે સાથે આપણી મૂળની શક્તિનો પણ વ્યય થઈ જાય છે પછી તપ અને સિદ્ધિની આપણી શક્તિ પણ નાશ પામે છે ફરી એ મેળવવી ફરીન જતે છે મારું તેમ જ થયું પછી તો ઘણો પસ્તાવો થયો. ઘણાં ફાંફાં માર્યાં અને એ જ ફાંફાં મારતાં આંખો ખોઈ.

રસોઈ યર્ષ બપોરે ચાર વાગે જમવા બેસવાનું હતું અમારાં માર્જી રસોડામાં મુકાઈ ગયાં હતાં

*

એ શુભ કપાસની જનની કાલિદી ભૂમિ ચોગરદમ ક્ષિતિજને મળી જતી હતી એક કોર તેલાંતા ગામનાં ખોરડાં દેખાતાં હતાં અને સામે દક્ષિણમાં સાતપૂડાની આછી આસમાની લીટી વાદળી આકાશમાં ધાડો વાદળી રંગ પૂની ચાલી જતી હતી.

‘પણ તેલાં ! હીગની સાથે તારુ યે નામ કાયમ રહે એવું કઈ મૂંઝે છે ?’ હીગએ મોન તોડી જતા ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું આંખનાં પાનની ભૂલભૂલામણી-માથી કોયલ ટહુકા કંગી ગઈ હતી વમત હતી મોર ને ઝીણા મરવાએ આંખાને ભરી દીધો હતો. સામેના ચીલા પરથી કોઈક કોઈકવાગ ડમણિયાં કે માણુઓ જતાં આવતાં દેખાતાં લાલ ગવનમાં ઢકા-ચેલું તેલાંતું શર્ગ વસતના એ મન્તાના વાતાવરણના તરંગોને હિલોળા આપી ગયું હતું હીરાની વાંદડી મૂંઝો ને કમાન જેવી આંખો, અને સફેદ કપડાંમાં ઢકાતું કાઠું તેલાંને મન તો કામદેવનું જ સ્વરૂપ હતું.

‘તે તો હું શું કહું ? હીગ ! પણ જેવો ડમોઈને ઘેરી લેતો કોતરાઈ કોતરાઈને રમકડા જેવો બનેલો કોટ બધાય તેવું જ પેલા ટેકરા આગળ સુંદર મજનની આરસી જેવું તળવ બધાવ અને હીરા ! એ તળાવ એવું ચણાવ કે યુગયુગાંતર સુધી સૌ તારા ને માગ પ્રેમની વાતો કર્યાં જ કરે, એવું કર કે તારો ને મારો પ્રેમ અમર રહે !’

એ શબ્દો સાંભળી તેલાંએ બતાવેલી દિશા તરફ હીરાએ દષ્ટિ માંડી, અને અતશ્ચક્તિમાં નકશો દોરી લીધો.

ને પછી તો ઝોડ-ઝોડણો કામે વળગી ગયા. તળાવ ખોદાઈને તૈયાર થઈ ગયું પછી એક દૂધભરી રાતે હીરા ને તેલાં પેલી માટીના ટીપા પર બેસા હતા.

‘બોલ તેલાં ! હવે આનો આકાર કેવો કરીશું ?’

‘અષ્ટકોણ’ ઉત્તર મળ્યો.

‘ને કહે જોઈએ, પથરા અખડ કે નાના નાના ચાકશે ?’ હીરાએ ફરી પૂછ્યું.

ચાદવીની રૂપેરીમાં તેલાંએ જરા કપડાની આંખ કડિયા તગડ ફેરવી, અને બોલી

‘કહે જોય, કિલ્લામાં કેવા પથ્થર નૂકવાના છે ?’

‘મોટાં ગજવર ચોસલા’

‘તો પછી તેલાંના તળાવ માટે તેનાથી સવાયા તેમાથી વીણીવીણીને સાંતમાં સાગ હોય તે જ લાવજે હીરા !’

*

એક બાજુ ડમોઈનો કિલ્લો ઊભો થતો ગયો અને બીજી બાજુ તેનાથી પાય માઈલ દખણાતુ ચાણોદ જવાનાં રસ્તા પર આ પ્રેમસાગર આકાર પ મતુ ગયું અને પછી તો એક ચોમાસે એ તળાવ ભર્યું લાદ્યું થઈ ગયું અને એ પાણીમાં જ્યારે એ બે પ્રેમીઓએ એકમીજને પડખે ઊભે ઊભે પોતાની પ્રતિમા જોઈ ત્યારે આકાશનો ચંદ્ર પણ એમાં જોતો જોતો પેલાના હૃદયો માફક તરંગે તરંગે હિલોળા લઈ રહ્યો હતો.

પણ એ વાત છાની ન રહી સકી રાજના જ મજૂર કારીગરો રોડીને દર્મોવતીના જ પથંગ વાપરી હીગએ આ તળાવ બધાવ્યાની વાત રાજાએ જાણી અને તેને કિલ્લામાં જ પૂરી દીધો કિલ્લાનો બાકીનો ભાગ હતું પૂરો થતો હતો અને હીરા સાવ અધ-કારમાં એકલો અટ્ટેલો જીવનની ધડીઓ પસાર કરતો હતો.

તેલાંનું હૃદય તૂટી ગયું એણે ધર છોડ્યું ને જે દરવાજા પામે હીરાને પૂર્યો હતો તે દરવાજા આગળ લીમડાનું ઝાડ હતું ત્યાં એ વેળ બદલીને બેસી રહેવા લાગી. જ્યારે ત્યાં કોઈ ન હોય ત્યારે હીરાને જિવાડવા માટે એક બાકું રાખેલું તેમાં તેલાં લીટાઈ આવે અને એ ધી ધી હીરા પોતાનો જીવનકીપ ટમટમતો રાખે તે વખતે તે બે વચ્ચે આટલી જ વાતચીત થાય

હીરા ! એ તો હું તેનાં

હા તેનાં

આમ એમ્પીળનો સા સાંભળી બ ને વિરહની
આગની ઝાળને ધમ્ ધારે

એક દિવસ એ જ દરવન પાસ લોકોની હઠ
જમી હતી તેમા હીરાના સાથીદાર મરીગમે હતા
રા ન પોતે પણ હતો આખો દિ તો કંગરીવાળો
થઈ ગયો હતો પણ પૂવતે દરવાજે હળુ કમાન ચડી
નહોતી એ જેની રીતે ચડાવવી હતી તેનો કસમ
તો આખા મુનકમા એક જ શિપી જાણતો હતો
હીરાધર સિવાય એકેય સલાટને એ વિદ્યા આવડતી
નહોતી. અને જો હીરાધર નીકળે તો જ દર્મવતીના
કિસ્તાની યોજના પૂરી થાય એને તેને માનપૂતક
બહાર કાઢવા રા ન પોતે આજ્ઞો હતો એ ટોળામા
કુંગરાયે નાં હાટિયા ફાટ્યો ને જીડી ઊતરી ગયેની આખો
ઓધરાણુ શરીર અને અરતઅરત કપડાંવાળી એ
બાઈ પણ હતી લોકોને તો ડોટકિ લાનો શિ પી
મગવાનો હતો એને તો એના જીવનશિ પીનાં દશન
કરવાં હતાં એનો આનવાતો હીરો પણ ધડીભર
જશુદી ઊંચો મરમાયેતુ મા ફરી પ્રજીવત થઈ
ગયુ હવે ધડી બે ધડીમા હીરાધર બહાર આવશે
એ આશાએ ધડીકમા તો એના હૃદયમા દિનોગા
લેતુ તળાવ ખોદી કાઢયુ

પણ જ્યારે પ થર ઉગવી કેન મા આ પો ત્યારે
તેવાની આશા પણ તૂટી ગઈ ગુજરાતના એમ મદાન
શિ પીને મૃત દંડ જ મહાર લાવનામાં આ પો
બહારની હવા એકાએક મળી જતા એના રામ રમી
મયા હતા

★

ટેવ ને કુટેવ

સહજ તમ ટેવ હો જો ધાવ પર ધા ઝીંકવાની,
પહી કુટેવ અમને ધાવ પર ધા ઝીંકવાની

ભાગુ પ ડયા

તેનાં ફરી જડવત બની ગઈ એ કથુ મોની
શર્કા નહિ રડો શકી પણ નહિ હીરાની સ્મશાન
યાત્રામાં એ એક બાણુ ચારી રહી હતી લોકોની
વાતો સામગતી અને એના હૃદયમા જાનજાતની
લાગણીઓ જીડતી તેને ઝાઈ ઓગળતુ નહોતુ

દર્ભાવતીની સ્મશાનમૃતિ પર હીરાધરના દેહને
લડકાડાટ બગતો એ એક ખૂણામા જામે જામે જાયો
એ ચિનામાં ફૂની પડવાનુ એને મન થઈ આવ્યુ
છનાં એ અ અ ધમ્જાને એણે રોકી દીધી જે શરીર
સાથે એણે આ સસારના ભોગ ભોગ યા હતા તેની
સાવ ખાખ થઈ ગઈ અને એમા રહેતુ ચેતન
વિશ્વચેતનમાં ભળી ગયુ

ડાણુઓ તો પાછા ક્યાં સ્મશાનમાં માત્ર એ
માંડી જ રહી એણે થોડી રાખ લઈ લીધી, અતે
રિક્ષમાં ચાલ્યા જતા હીરાને જાણે એણે પોતાને પણ
ત્યાં ચા યા આવવાનો સકેત કરતો જાયો

પછી એણે ડમોઈ છોડ્યુ પેના તળાવની પાળ
પર બેસી એની પણ ઉદરની વિદાય લીધી પોતાનાં
ગામ ને સગાને રામરામ ક્યાં અને ચાણોદમા નર્મદા
કિનારે આવી પહોચી પનાઈમાં મેરી ત્યાં સુત્રી
મનમાં વડમાં હતી પણ જ્યારે એણે મોરનીસગમે
હીરાગવરની રાખ વહેતાં પાણીમા છોડો ત્યારે
ક્ષણભરમાં એણે હૃદય દણુ કરી લીધુ ને નર્મદા
કરી હીરાની પાછળ ફૂની પડી

*

તેણે ને હીરાધરના એ પ્રપુર-ગાથાનાં ગાન
ગાતુ અછકોણુ તળાવ હતુ પણ ડમોઈની દક્ષિણે
ચાણોદ જવાના રસ્તા પર દિનોગા લઈ રયુ છે
અને એના ટી ના ઉપર ગામ પણ વમેતુ છે

કુટ, ત્રણ ઈંચની લાખી પહોળી કાયા, ત્રણ ખાલુ સફેદ વાળની નાની વાડ વચ્ચે ચકચકતુ ટાલિયું માથુ, વિશાળ તામ્રવર્ણ, કપાળ કાંઈક ભૂરી ને ચમકીલી આખો ખાદીનો એક ડગલો, (એને કોઈ દરજ્જા યુશ કોટ પણ નહીં કહે ને યુશ શર્ટ પણ નહીં કહે) પગમાં પોલિસ વગરના પદાણી ચપલ, એક હાથમાં ચીથરેહાલ બની ગયેલો રામડાનો પોર્ટફોલિયો ને બીજા હાથમાં કોઠવાગ કોષ્ટ્ર એ આપેલી સિગરેટની રાખ ખખેરતાં ખખેરતા લશ્કરી અમલદારની માફક ખુમારીથી લાગ્યા ડગ માંડતો, શહેરીને શહેરી ને ગામડિયાને ગામડિયો લાગતો માનવી કે જેના પહાડી અવાજથી આખાલકુદ્ધ સરખું ચેતન અનુભવે છે એ ઈન્દુભાઈ—યુવાનોના દાદા—ને ટાણુ નથી ગોળખતું? કોઈકે ઝીણી આખે એ કોઈની સામે જુએ તો કાચાપોચાની તો હિંમત નથી કે બે મિનિટ પણ ઈન્દુભાઈની નજર સાથે નજર મિલાવીને એ વાત કરી શકે એકપણ એવો વિષય નથી કે જે વિષે ઈન્દુભાઈ કશું બાણતા ન હોય ને એ વિષે પોતાનું દૃઢ મંતવ્ય ધરાવતા ન હોય

જન્મ્યા છે તેા એ સુવાળી રહેવા સગળેયેલી નાગર કોમમાં જે નડિયાદે ગોવર્ધનરામ જેવા મહાન સાહિત્યકાર ઉત્પન્ન કર્યા એ જ નડિયાદે ઈન્દુભાઈ જેવા આત્મબોગી લોકસેવક પણ ઊભા કર્યા ૧૮૯૨થી ૧૯૫૨ સુધીના ૫૦ વર્ષના ગાળામાં કોઈ કંઈ પણ કહી ન શકે એટલા ક્ષેત્રોમાં ઈન્દુભાઈ ચચુપાત કરી આવ્યા છે, અને છતાં સરવાળે જુઓ તો એમના આ મુક્ત ઉદ્યનમાં ભૌતિક લાલ થયો હોય તો શન્ય રૂપિયા, શન્ય આના ને શન્ય પાઈનો. એ માનવીએ વકીલાત છોડીને ગાંધીજીના ચરણમાં ઝૂકાવ્યું ત્યારે પણ એની પાસે એકે પાઈ બેકમાં જમા ન હતી, આજે પણ એકેય પાઈ બેકમાં જમા નથી આર્થિક સદ્ગતિને જ પૂજતા ગુજરાતમાં વળી આવા ચીથરેહાલ માનવીને પૂજવાનું ગાડપણું (1) ક્યાંથી પ્રવેશ્યું? આમ છતાં એટલું ચપ્પ બાસે છે કે ગુજરાત કોઈકે સળવળ્યું છે, નહીં તો જે માનવી આટલા

ચિરંજીવ યુવાન સમા, ગુજરાતના ખડા સેવકનું બિરુદ પોતાનાં કાર્યથી મેળવી ચૂકેલા યુવાનોના પ્રાણ સમા શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની ષષ્ટિપૂર્તિ હજી હમણા જ ગુજરાતે ઊજવી. એ ઈન્દુભાઈનું આપણા યુવાનોને પ્રેરણા પાઠ એવું આ કલમચિત્ર સર્વને પ્રેરક નીવડશે.

વધોથી ઘણીવાર જૂખ્યો સૂવે છે ને જૂખ્યો ઊઠે છે, પૂરતાં કપડાંને અભાવે જૂથું કપડાંને થીંગડાં મારી ગમે તેને વિનાસ'કેચે મળી શકે છે એ માનવી ગુજરાતનો દુશ્મન શા માટે ન બન્યો એ જ નવાઈની વાત છે

ઈન્દુભાઈ ૧૯૩૦ની લડત વખતે યુવાનોની સાથે ચણા ને ગોળ ગજવામાં નાખીને ગામડે ગામડે ધૂમતા એ વાત તો ઘણા નેતાઓએ જાહેરમાં કહી છે, પરંતુ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે પણ એ જ ઈન્દુભાઈને ચેસાને અભાવે ફક્ત ખજૂર ને દહીં ખાઈને પેટને પટાવતા જેમણે જોયા છે એમની આખમા તો છાનાં આસુ ઊભરાયાં છે, અને છતાં અડધો શેર ખજૂર ઉપર વડા માફક તૂંચી પડતા એ દાદાએ કદી નથી ફરિયાદ કરી કે નથી ગાળ દીધી ઈન્દુભાઈને સ્વાદિષ્ટ ભોજન નથી ગમતું એમ તો ન કહેવાય ગરીબની ઝૂપડીમાં બેમીને હાથમાં પકડેલો મકાઈનો રોટલો ને મરચુ ખાય ત્યારે એને એમ ન લાગે કે કોઈ ઊંજળાં વર્ણનો માણસ મારા ઘરમાં બેઠો છે અને કોઈ દમામદાર સદ્ગૃહસ્થના 'ડાઈનીંગ હોલ'માં બેઠો હોય તો એમને પણ ન લાગે કે કોઈ ગામડિયે અહીં જમવા બેઠો છે જે સહજતાથી હાથમાં પકડેલું બટકું એ મોમાં પધરાવી શકે છે એ જ સહજતાથી કાંટા કે ચમચા વડે ઉપાડેલી વસ્તુને એ ઈન્સાફ આપી શકે છે લાવતી વસ્તુ એ જ્યાં ધર જેવું લાગે ત્યાં મરજી મુજબ ખાઈ પણ શકે છે

સુદરરીતે સજ્જવેલું ધર, સુદર રસોઈ, તદુગ્રસ્ત ને તગડા બાળકા ને પ્રેમાળ અતિથિની વચ્ચે એ એવા તો ખીલે છે કે બડખોર જેવા દેખાતા આ માનવીમાં

લાગણીથી હોયોછવ ભરેલું હૃદય હશે એવો તો
કેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાન ન આવે યુવાનવયે એમના
દિવસો પણ સ્વપ્નો હતા પરંતુ કમલાગે એમના પત્ની
બહુ જ વહેનાં ગુજરી ગયાં ને ત્યારપછી તો ઈ દુભાઈ
ભલું થયું ભાંગી જંગમ જેવી મનોવૃત્તિ ધારણ
કરી દેશસેવામાં ગૂંથાઈ ગયા એમ કહીએ તો ચાને
કે એમને ફરી પરણવાનો વિચાર કરવાની પુ સદ
જ ન મળી સામાન્યરીતે એમ કહેવાય છે કે ધર
ને ગૃહિણી ગમેતેવા નિરાશ માનવીને પણ શાતા
આપે છે ઈ દુભાઈ કાયમ ધર વિનાના રહ્યા છે
ગૃહિણી પણ વટેની ચાલી અર્ધ એટલે એમની સભાળ
પણ કોણ રાખે? આખી જિંદગીમાં એમણે બહુ
થોડું સુખ જોયું છે એમને આર્થિક હા મારી હમેશાં
નડી છે બાર મહિનામાં માંડ બાર વિસ દાળ
ભાત રોટી શાક ખાવા મળ્યાં હોય એવો કાળ
પણ વીત્યો છે પરંતુ એ માનવીએ પરભવમાં કોણ
જાણે શું પુણ્ય કર્યા હશે કે એમનું શરીર પૂરતા
પોષણનો અભાવ હોવાછતા ૬ વર્ષની વયે પણ
આટલું અખડધજ છે કેટલાય નવોદિતિયા યુવાનોને
એ બાથમાં લઈને દામે છે પરંતુ બાથમાંથી છૂટ્યા
પછી યુવાનોની મનસ્થિતિ જોવા જેવી હોય છે એણે
ચીસ ન પાડવા જેટલો સમય રાખ્યો હોય તો પણ
છૂટ્યા પછી હાંશી તો જન જ છે

ગુજરાતમાં એક જમાનો એવો હતો કે જ્યારે
ઈ દુભાઈના નામની બોલગાસા હતી ગાંધીજી દક્ષિણ
આફ્રિકાથી પાછા આવ્યા ત્યારે એમને સ્ટેશન પર
જ સૌથી ભુદા તરી આવતા ઈ દુભાઈ પ્રત્યે આક
પણ થયું ને તમનાથી હોયોછવ બિભરાતા ઈ દુભાઈ
ગાંધીજીના ચ જોમાં બેસી ગયા જેમ ગાંધીજીનું
વ્યક્તિત્વ વિકસતું ગયું એમ ઈ દુભાઈની પ્રતિષ્ઠા
પણ વધતી ચાલી ઈ દુભાઈની અગારા જેવી
વાણીએ યુવાનોમાં લોહી વહેતું કયું એટલેને
સળવળતા કર્યાં ને જે ગુજરાતી ભાષાની કિમત
અત્યાર સુધી શું શાં પૈસા ચારે હતી હિંદીની
જે ભાષા માયકાંગલી લાગતી હતી, એ જ

ભાષામાં મૂડાં જોલાં કરવાની શક્તિ છે એ
ઈ દુભાઈએ એમનાં ધખધખતાં પ્રવચનો દ્વારા
સાબીત કયું

પરંતુ ઈ દુભાઈ સુદ્ધિવાદી હતા
પોતાના આત્માને વફાદાર રહેવામાં માનતા હતા ને
યુવકસહજ ચચગતા પણ એમનામાં હતી ગાંધીજી
સાથે એમને મતભેદ થયો ને એ મતભે એમણે
એમના યુગધર્મ નામના માસિકમાં દશ કે વાયઃ
એ નામના લેખમાં નિખાલસ રીતે ચર્ચો લેશમાત્ર
પણ પરવા કર્યા વિના એ ૧૯૨૯માં મુદ્રાઈ ગયા
ને એ પત્રના તત્તો બ યા કુમારનાં સ્ત્રી રત્નો
નામનો એમનો વાર્તાસંગ્રહ મુદ્રાઈથી બહાર પડ્યો
આજે પણ એ વાર્તાઓ ગુજરાતની યુવતીઓને
ત્રેરણારૂપ નીવડે છે સાહિત્યકાર બન્યા પછી વળી
એમને ફિરંગી દુનિયામાં પ્રવેશવાની ઇચ્છા થઈ આવી
ને જાડાં કપડાં પહેરતા ઈ દુભાઈ વળી સુર યુરોપીય
પોષાકમાં સજ્જ થઈ થોડો વખત ધૂમ્યા એ કપડાં
સાથે ૪ ૧૯૩ માં એ યુરોપ ગયા પાંચ વા સુધી
એ ત્યાં રહ્યા ખિરસામાં પાઈ પણ ન મળે એટલે
ગુજરાત ચનાવવા માટે ખૂબ વલખાં મારવાં પડ્યાં
આમ છતાં ઈંગ્લેંડ માં શ્રી શાપુરજી સક્કાતવાળાના
સસંગે એમને સાચા ક્રાંતિરોમી બનાવ્યા બાપ
લેંડની પ્રજાનો આઝાદી માટેનો ઉત્સાહ એમને
આજી ગયો આથી દેશમાં પાછા આયા પછી
શહીદનો સદેશ ને બળવાખોર પિતાની તસ્વીર
નામના આયર્નેંડની સ્વાતંત્ર્ય લડતનો ચિતાર
આપતા બે સુદર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યા જર્મનીમાં
એ શ્યામજી કૃષ્ણવર્માના સપકમાં આવ્યા ને એ
બલા ક્રાંતિકારી પ્રત્યે એમને ખૂબ માન ઉત્પન્ન થયું
આથી એમનું જીવન પણ ઈ દુભાઈએ અગ્રેજીમાં
લખ્યું છે ને થોડા વખત પહેલાં ૪ એ બહાર
પડ્યું છે

ગોળમેજી પરિષદ વખતે એ ગાંધીજીને ઇંગ્લેંડમાં
મળેલા ને ગાંધીજીએ પણ પોતાના જૂના સાથીને
ખૂબ પ્રેમથી આવકારેલા યુરોપગમન પછી ઈ દુ

બાઈના હૃદયમાં માકસવાદ પ્રત્યે તીવ્ર આકર્ષણ થયું તે અહિંસક ક્રાંતિમાં શ્રદ્ધા ઓછી થઈ વળી ગાંધી જીની ફિલસૂફી એમને બહુ આકર્ષી શકી નહીં એ હેતુએ અને કેન્ટની ફિલસૂફીમાં ઊંડા જોતર્યા એટલે ગાંધીજીની પ્રાર્થના ને રટિયો વગેરે એમને મોળા આધ્યાત્મિક સાધનો લાગ્યા પરિણામે એ ગાંધીજીથી દૂર ને દૂર ઢસડાતા ગયા.

કહેવાય છે કે આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ગુજરાતના અત્યારના કોઈપણ નેતા કરતા ઈન્દુભાઈનું સ્થાન ધણું ઊંચું હતું ડૉ. સુમંત મહેતા ને આચાર્ય સુરેન્દ્ર દેસાઈ—કે જે ઈન્દુભાઈને લાગ્યા વખતથી ઓળખે છે—ધણીવાર કહે છે કે ઈન્દુભાઈએ નાટકના બહુ વેશ ન બદલ્યા હોત તો એ સંદાર કે નેહરુનું સ્થાન શોભાવી શક્યા હોત. ઈન્દુભાઈની ત્રિશિષ્ટતા કહો કે ઉણપ કહો, પણ એ કોઈ કામમાં ઠેક સુધી મડચા રહી શકતા નથી એમનું સંસ્થાઓ પ્રત્યેનું વલણ કુરકુરિયાની મા જેવું છે કુરકુરિયા સમતી—ફરતા થયાં એટલે માતી ફરજ પૂરી થઈ જાય છે ને બીજો શિયાળો પાછા નવા કુરકુરિયાને જન્મ આપે છે એમ ઈન્દુભાઈ પણ કરે છે મુન્શીએ કહ્યું છે એમ ઈન્દુભાઈ ઝડપી ટ્રેન જેવા છે અમદાવાદની મહિલા પાઠશાળા, જે એલ ઈંગ્લીશ સ્કૂલ, ગુજરાતી શાળા, પચમહાલ બીલ મડળ, વગેરે ઈન્દુભાઈના જોખાં કરેલા છે, પરંતુ આજે તો એ બધી સંસ્થાઓ વિષે એ નિરપ્રહ છે સાહિત્યપ્રવૃત્તિ, પત્રકારિત્વ, હરિજન પ્રવૃત્તિ, રાજકીય પરિષદ, દુષ્કાળ પ્રવૃત્તિ, આશ્રમ સચાલન, સહકારી મડળી, અને કિસાન પ્રવૃત્તિમાં પણ ઈન્દુભાઈએ પૂરા રસ લીધો છે, પરંતુ એ કુદરતે પણ લાખો ભરી શકે છે આ બધી પ્રવૃત્તિઓનું મંડાણ કરવાનું કામ પણ સહેલું ન હતું, પરંતુ ઈન્દુભાઈના સ્વભાવમાં સર્જનપ્રવૃત્તિ જ પ્રબળ છે, એ સર્જન અધૂરું છે કે પૂરું, ચિરંજીવી છે કે ક્ષણજીવી એની પરવા ઈન્દુભાઈ કરતા નથી એટલું નિર્વિવાદ છે કે ઈન્દુભાઈએ ૧૯૧૨માં ગુજરાતમાં

નવજીવન આણવાનો જે સકલ્પ કરેલો એ સકલ્પને એ હજીય વફાદાર રહ્યા છે એ જ્યાં જાય છે ત્યાંથી આપણા દેશ માટે ને ગુજરાત માટે કામનું હોય તે અચૂક લેતા આવે છે ને એનો નીડર રીતે પ્રચાર કરે છે.

તાજેતરમાં જ એ રશિયા ને ચીન જઈ આવ્યા ૬૦મું વર્ષ શુભશુક્રને બેઠું એમ એમને લાગ્યું કારણ કે એ વર્ષ દરમિયાન એ દુનિયાના બે નવી હવા લેતા વિશાળ દેશો જોઈ આવ્યા ને ફરી પાછી એમણે હૃદયમાં વસેલી આગ ઉપર જામેલી રાખ ખેંચી નાખી આજે ૬૦ મે વર્ષે ગુજરાતને નવજીવન પ્રાપ્ત ન થયું હોય તો ભલે, પરંતુ ઈન્દુભાઈને તો નવજીવન પ્રાપ્ત થયું જ છે હવેનું જીવન એ નવી જ રીતે જીવવાનાં સ્વપ્નો સેવે છે. સફલાગ્ય છે ગુજરાતનું કે જે ઉંમરે લોકો ઠાઠડી બાધવા માટે વાસ દોરી ને હાલ્લી તૈયાર રાખી માળા જપવામાં જ દિવસો વીતાવે છે, એ જ ઉંમરે ખૂબ ધવાયેલો છતાં અણુનમ રહેલો ચોદો દેશને નવજીવન આપવા તત્પર થયો છે ઈન્દુભાઈના વિચારો સાથે સહમત ન થતા હોઈએ એનો વાંધો નહીં, પરંતુ આવો વીરલો ગુજરાત ઉત્પન્ન કરી શકે છે એ વિચાર પણ ગુજરાતીઓને કેમ થનગનાવી જતો નથી ?

ઈન્દુભાઈ કોઈ પક્ષમાં ગોઠવાઈ શકતા નથી અથવા કોઈ પક્ષ એમને ગોઠવી શકવા જેટલો દક્ષતા ધરાવતો નથી. આન છતાં ઈન્દુભાઈ સ્વયં પ્રકાશી જ્યોતિ જેવા છે એમનું તેજ વધારવા માટે કોઈ પક્ષરૂપી અરિસો પાછળ ધરવાની જરૂર નથી પડતી પક્ષ દ્વારા જ માનવી પૂનતો હોત તો આજે ઈન્દુભાઈ આટલા આકર્ષણનું કારણ બનત ખરા ? નહીં તો એ શું નથી ? સાહિત્યકાર છે, પત્રકાર છે, ક્રાંતિકારી છે, રાજકીય પુરુષ છે, કિસાનદાયકર છે, આશ્રમસચાલક છે, લોકસેવક છે, યુવકોના મહાન પ્રેમી છે ને છતાંય નિરપ્રહ છે.

ગુજરાતે ઈ દુભાઈની મોડાં મોડાં થોડીધણી પણ કદર કરી એનું ગોગવ ઈ દુભાઈએ લેવાનું નથી ગુજરાતે લેવાનું છે ઈ દુભાઈને ગુજરાત જીવનની નમતી બપોરે પણ બૂલ્યું હોત તો ભવિષ્યમાં કાળી દીનડી ગુજરાતને લાગત ઈ દુભાઈને નહીં મહાન માણસોની મહત્તા તો—ગાંધીજીનો અવતાર બા કરના—એના મૃત્યુ પછી જ વધારે દેખાય છે એ વખતે ગુજરાત આટની વાવહારકુશળતા પણ ન દાખવી શક્યુ એ જણી નવી પેત્રી શરમ અ ભવત ગુજરાતે ઈ દુભાઈની સેવાએને અક્ષરમાં મઠી લેવાનો નિષ્ણ કરાતે ભવિષ્યની પેત્રી માટે ટ્રેસણામૃત તથા કરવાનો સ્તુત્ય નિર્પૂંય મ્યાં છે પરંતુ ઈ દુભાઈને પણ વિનંતિ ન કરી શકીએ કે એમના બહુરંગી જીવનનાં વિવિધ પાસ ગુજરાતને જાણુવા મળે ને યુવકોને માગદર્શન મળે એટલા ખાતર પણ એ આત્મકથા લખે ?

ઈ દુભાઈએ જ થેત્રી અપૂર્ણ વિધિ નિમિત્તેના સમારભમા કહ્યું છે કે હું શુદ્ધ ચારિત્રવાળો હોવાનો દાવો કરી શકુ એમ નથી ખૂમ સેવા કરી હોવાનો દાવો કરી શકુ એમ પણ નથી પરંતુ મારામાં ખુમારી તો છે જ એ ખુમારી 'ને હું વફાદાર રહ્યો છું

ખુમારી એટલે અભિમાન નહીં માયુ નમા યા વિના સત્ય લાગે તે નિખાનસ રીતે કહી દેવું ને એનાં પરિણામ ગમે તેવાં આવે તો ભોગવી લેવા એનું નામ ખુમારી ગુજરાત ઈ દુભાઈ પાસેથી કશું ન શીખે ને આવી ખુમારી જ શીખે તો પણ આપણા સમાજને રાજકીય જીવનમાં પ્રવેશોતી માદલી વૃત્તિ ને કુપ-મહુક્તા કાને દૂર લાગે ને ગુજરાતમાં ચેતન જીભરાય એ ચેતનને ચીને અગવવા માટે દાદા સો વર્ષ જીવે એવી ગુજરાતના યુવા નોની અભ્યથ ના છે

વિરાટના એ કાળકારના રગકોડિયામાં
જળોળેની પીંછીની એક જ લકીર

એ
૮
લે

[સાહિત્ય સભા અને સરકારનું એકમાત્ર માસિક]

વરસનું લવાજમ માત્ર સાડાસાત (વિદેશમાં દશ) રૂપિયા
જનાદર દિવાળી અકથી માહક થવા અને ખીજ
વધુ વિગત માટે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
ગાંધીમાર્ગે ફર્ના ડીઝ બીજ અમદાવાદ ૧

આર્થોની લગ્નવિધિમાં સપ્તપદી એ એનો આત્મા છે. મહાભારતની મધ્યમાં ગીતા, ગીતામધ્યે વિરાટદર્શન, મહાનદમાં દ્વિપ અને સરોવરમાં કમવદલ દીપે એમ લગ્નવિધિમાં સપ્તપદીની પ્રતિજ્ઞાઓનું સંપન્નક મહામૃદા નીલમથુ શોભી રહે છે.

આ નવ શ્લોકોનું છદ માધુર્ય, એનું શબ્દ-સૌષ્ઠવ અને એનો ધન અર્થપ્રવાહ એટલા શ્રવણ-મધુર છે કે એના ઉચ્ચારણુ માત્રથી જીવનકલાના પરમોચ્ચ આદર્શનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. અને એ દિગ્વિ વાતાવરણુ જ વરવધૂને જીવનનો મંગલ સંદેશ અને ભવ્યજીવનનું વિરલ પાથેય—ભાતુ આપી નય છે.

આ સપ્તપદીની પ્રતિજ્ઞાઓ હજારો વર્ષ જૂની છે આ પ્રતિજ્ઞાઓમાંથી મૂર્ત ધતો લગ્નજીવનનો અને દાપત્યજીવનનો આદર્શ એટલો ભવ્ય છે કે આજ પણ એ ભવ્ય પ્રતિજ્ઞાઓ કુનાર આર્યકન્યા આપણી શત શત વદનાઓની અધિકારિણી છે એના આત્મસમર્પણના કારણે.

લગ્નના સુશોભન મહાપર્વા, રવજનોના સગાય અને સાન્નિધ્યમાં, અને દેવતાઓની સાક્ષીએ આર્ય કન્યા નિજ પતિના રરણે જે સહજભાવથી પોતાનું સર્વસમર્પણ કરે છે—તન મન અને આત્મા સમે-તનુ—ત્યારે કહેવાતી અખલાના બલિષ્ઠ આત્માની ભવ્ય અને દઢ પ્રતિજ્ઞા ઉપર દેવોય અતરિક્ષમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરે એ સાવ સ્વાભાવિક છે.

સત પ્રતિજ્ઞાના આ નવ અનુબંધુપમાં કન્યા એનો સકલ પ્રાણ અને આત્મા રડે છે આ છદ છે—કાવ્ય છે પણ એથી યે અધિકુ તો એ છે ભવ્ય અને અનેરૂ જીવનસંગીત.

હરેક દિને કન્યાના લગ્ન પહેલાં આ નવે શ્લોકો મૂળ સસ્કૃતમાં જ અર્થ સાથે કન્યાને કંઠસ્થ કરાવવા જોઈએ અને લગ્નમહાપર્વા આ પ્રતિજ્ઞાઓ સ્વકંઠે જ ઉચ્ચારવી જોઈએ.

વરસોવરસ આપણે અનેક લગ્નોત્સવો ઉજવીએ—માણીએ છીએ પણ એ લગ્નમાં જે સમર્પણની ભાવના, જે ન્યોછાવરીની સખળ ભાવના ખડી પડી છે એને રજૂ કરતી સપ્તપદીમાં કેટલાક તાબાં પરણિતો સમજે છે? અને સમજે તો પાળે છે પણ કેટલાક?

વિદેશી શિક્ષણ, સસ્કાર અને વાતાવરણમાં ઉછરેલી આધુનિક કન્યાને, આર્ય કન્યાનો આ સર્વ સમર્પણ ભાવ કદાચ ન યે રૂચે, પણ એના સાતમાં શ્લોકમાં રહેલો બલિષ્ઠ પડકાર કે જેવો તેવો નથી આ પડકાર હજારો વર્ષ જૂનો હોવા છતાં આજની વીસમી સદીની સ્વસ્વતંત્ર રહેવા મથતી આધુનિક કન્યાના પડકારથી વધુ બલવાન અને સત્ત્વશાલી છે એની કાણુ ના કહેશે? આધુનિક કન્યા તો જીવનથી હારી છૂટાછેડા માગે છે ત્યારે આર્ય કન્યા જીવનના રણગણમાં ખડે પગે જીમી રહી જીવન સત્રામને વેડી રહે છે જીવી રહે છે, એટલે જ આર્યકન્યા જીવનના સમરાંગણમાં સર્વવિજયી છે She is all victorious and never vanquished જીવન કલહથી એ નથી હારતી કે નથી હતાશ થતી. એનો જીવન મત્ર છે આશા.

હવે સાંભળો એનો યુલદ પડકાર :—

નાડહં પ્રિયેણ વજ્જ્ઞ્યાહિમ ।

કન્યા કહે છે ‘નાથ ! મેં તારા ચણોમાં મારું સર્વસ્વ સમર્પિત કર્યું’ છે—તારે માટે મરી શીટવામાં મને આનંદ છે પણ તું મને છેતરતો નહીં ના મને જાણજે નાથ ! આ ઉચ્ચારણુ, આ એતવણી, એટલી બલિષ્ઠ અને વિક્રમવતી છે કે એની પાછળનો આર્યકન્યાનો પુણ્યપ્રત્યાપ જીવનનાર સ્વામીને જીભો બાળી નાખે એટલો જ્વલત છે.

વાચક ! આજના પ્રથમ પરિચયે, આર્ય લગ્નની મંગલ દીક્ષાને વરતી શીલમનોહર આર્ય કન્યાની

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ટૂંક સવાનની ડાઈ ખાણમાં ડાઈના એક ખનિજનો ઉપયોગ કરીને ડાઈ શોધપ્રિય સાહસિક યુવકે મીનો (એનેમન) તૈયાર કર્યો બીજા સામાન્ય પ્રકારના પ્રચલિત એનેમલો કરતા આ મીનો વિશિષ્ટ પ્રકારનો બધો જોના પર તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો તે ચીજો વિધવિધ ધાતુઓના ચળકાટવાળી બનવા લાગી અને આ ચળકાટ દક્ષિણ નહોતો તેજબમાં ઉજળવાથી પણ તેનો નાશ ન થઈ શકતો બ વાર આવી જલદ ક્રિયા કરવાથી એનેમલ ઉખડી જતું પણ તેનો ચળકાટ એ વસ્તુ પર કાયમ રહેતો જોના ઉપયોગ આ એનેમનની બનાવટમાં કરવામાં આ રો હોતો તે ખનિજનું નામ વર્મિ ક્યુલાઈટ

વર્મિ ક્યુલાઈટ અખરખની એક જાત છે તેને ગરમ કરવાથી તે નેના અસલ કદ થતા હસથી વીસગણું ફૂને છે ને આ ક્રિયા દરમિયાન અણસિયાં આલતા હોય એવી હિલચાન તેમાં નજરે પડે છે એ ઉપરાંત અગ્રેજી રાજદ વમ એટને અણસિયુ

સર્વ સમપણીથી ભાવનાનો જ આછેરો પરિચય આપી અને જ વીરમીદા

આ રહ્યું એ નવ શ્લોકોનું સમશ્લોકી ભાષા તર —

[૧]

તારાથી સર્વ સૌભાગ્ય મારું નાથ ! મળ્યું રૂકું તને પામી કૃપાથી હું દેવેની ને પુણોદયે

[૨]

આટલું બાળકો સૌને પાળીશ સ્વકુટુંબીને બાળથી સાપડે એમાં માનું સતોષ ને મુદા

[૩]

ટાણે ટાણે જમાડું હું રસોઈ ભાવથી કરી હાયા પેઠે સ્ના વસ્તુ તું આરાને અધીન થઈ

[૪]

વાણી મન ને કાયાથી શુચિ કરોથી શોભતી, કીડ તારી સહે નાથ ! ધારો સૌભાગ્ય બૂલણે

વિજ્ઞાનમાં માનવી હમેશા આગળ ને આગળ ધપતા ધપતા એ ગમે તેવી નજીવી ચીજને પણ ઉપયોગમાં લઈ શકે છે એવાજ એક બહુવિધ ઉપયોગી ખનિજની જાત આ લેખમાં આકાર પામી છે એ વિષયના અધિકારી લેખક પામેથી એ લખાણ મળેલું હોઈને મહત્વ પણ પામ્યું છે

વાપરીને આ ખનિજનું નામ વર્મિ ક્યુલાઈટ પાડવામાં આ યું છે આ ખનિજનો કુદરતી રંગ પીળાશ પડતો જૂખરો હોય છે પરંતુ ગરમી વડે ફૂલા પા પછી તે આઠો પોલો થઈ જાય છે આ ફૂલાવેલા વર્મિ ક્યુલાઈટનું એક ધનફૂટનું વજન માંડ દશેક પાઉંડ થાય છે એટલે પાણી કરતાં તે અતિશય હલકું છે સરખામણી કરીએ તો એક ધનફૂટ પાણીનું વજન આશરે ૧૨ પાઉંડ થાય છે અને

[૫]

સુખે હવે દુખે ધૈર્ય સુખે દુખે સગાંધિની ના વાણુ પરને કેદિ મનથીયે તનથી કર્યાં

[૬]

ધરનાં સર્વ કામો ને સેવા સૌ વડીનો તણી નાના ને સાચવી રાસુ સત્કૃત્યે સાપડી સદા

[૭]

આપ ત્યાં હું રહું નિત્યે ના કેદિ છેતરું તને ના મને છળજે નાથ ! એટનું વિનવું તને

[૮]

હોમ યત્તાદિ કાર્યોમાં તારી સગે સદા ખડી ધર્મોદિ શુભ કાર્યોમાં શ્રુતિ તારી અનુસરું

[૯]

તને કાયા સમર્પી મેં તું મારો નાથ આજથી દેવો ! કે આપ સાક્ષી સૌ પ્રતિજ્ઞા દદ માહરી

એક ધનકૂટ રેતીનું વજન ૧૨૦ પાઉન્ડ થાય છે આ ઓછી વિશિષ્ટ ધનતા ઉપરાંત તેના ખીજા કેટલાક ગુણધર્મો પણ ખાસ ઉલ્લેખ કરવા જેવા છે (૧) ગરમીની અસર તેના પર નહિવત્ થાય છે (High refractoriness), (૨) તેની ઉષ્ણતાવાદક શક્તિ એકદમ ઓછી છે, (૩) રાસાયનિક રીતે તે લગભગ નિષ્ક્રિય છે અને (૪) વીજળી તેમાંથી પસાર થઈ શકતી નથી (non-conductor of electricity) તે ૨૫૦૦ ડીગ્રી કેલ્વિન (૧૩૭૧ ડીગ્રી સેન્ટીગ્રેડ) ની ઉષ્ણતાએ ઓગળે છે

શરૂઆતમાં તો આ ખનિજ પ્રત્યે કોઈનું ધ્યાન ખેંચાયું નહીં. જૂસ્તગશાસ્ત્રીઓની અન્યથા તેને ગણવામાં આવતી ત્રીસ વર્ષ પર્વત તેને નકામા ખનિજ તરીકે ઘણી કાઢવામાં આવ્યું

૧૯૨૩માં આ ખનિજ કાઢવાનું ગર થયું તેની ઓછી ઉષ્ણતાવાદક શક્તિને લાભ લઈને તેને ઉપયોગ વરાળની પાઈપોની ગરમી પ્રસંગી રોકવા માટે, ગરમી રોકક ઇંદોની બનાવટમાં દિવાલના પતરા તરીકે, રેફ્રીજરેટરોમાં કરવાનો આશય હતો

લગભગ એ જ અગસામાં અમેરિકાના મોન્ટાનામાં પણ વર્મિક્યુલાઈટ કાઢવાનું કામકાજ શરૂ થયું શરૂઆતમાં સિમેન્ટની બનાવટમાં, ખૂબને બદલે વાપરી શકાય એવા હલકા પદાર્થોની બનાવટમાં અને ખીજા એવા કામોમાં તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો દેશની ખનિજ અપ્રતિનો આર્થિક લાભ મેળવવામાં વૈજ્ઞાનિક સંશોધન કેવી રીતે ઉપયોગી થાય છે એનો દર્શાવત વર્મિક્યુલાઈટ પૂરો પાડે છે અમેરિકામાં તેના ઉપયોગો શોધવા સંશોધન હાથ ધરવામાં આવ્યું પરિણામે વર્મિક્યુલાઈટના અનેક ઉપયોગો શોધાયા ત્યાં સુધી આ ખનિજનો ઉપયોગ કરનાર અમેરિકા એકલું હતું લગાઈ પછી તેની ઉપયોગિતા ખૂબ વધતી ગઈ.

અમેરિકામાં આ ખનિજ પુષ્ટજ કાઢવામાં આવે છે મોન્ટાના પામે એક હજાર કૂટ જાયા અને એક ચોગસ માર્કેટના વિસ્તારવાળા પર્વત પ્રદેગમાંથી આ ખનિજ નીકળે છે અનેક પેઢીઓ આને વેપાર કરે છે છતાં અમેરિકાની માગણી પૂરી પાડી શકતો નથી એટલે ખીજા દેશોમાંથી પણ આ ખનિજ અમેરિકા ખાતે આયાત કરવામાં આવે છે ૧૯૫૦માં તેની માગણી બે લાખ ટન પર્યન્ત પહોંચી હતી અને એ વધતી જાય છે

દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી પણ આ ખનિજ મોટા જથ્થામાં નીકળે છે, તેની પેદાશ લગભગ ૫૦ હજાર ટન સુધી પહોંચી છે એમાંના મોટા જથ્થો અમેરિકા અને ખીજા દેશો ખાતે નિકાસ થાય છે છેલ્લા બે ત્રણ વર્ષોથી દક્ષિણ રોડેશિયામાંથી પણ આ ખનિજ નીકળવા લાગ્યું છે એટલે આજે અમેરિકા દક્ષિણ આફ્રિકા અને રોડેશિયા—આ ત્રણ દેશો દ્વારા યાના બધા દેશોને આ માલ પૂરો પાડે છે મોવિયેટ રશિયાની પેદાશ કેટલી છે તેના આકાંક્ષા પ્રાપ્ય નથી આ ખનિજની અનેકવિધ ઉપયોગિતાને લીધે ખીજા દેશોએ પણ તેને અંગે તપાસ કરવા માંડી પરિણામે હવે ઓસ્ટ્રેલિયા, ક્વીન્સલેન્ડ, ટ્રિનિદાદ, યુગાન્ડા, ટાગાનિકામાં આ ખનિજ મળી આવ્યું છે

વર્મિક્યુલાઈટનો મુખ્ય ઉપયોગ બાંધકામના ક્ષેત્રમાં મજલખ થાય છે તેમાંથી ઇંદો, ભોંયતળિયા, ચો સા, દિવાલો વગેરે બનાવાય છે સામાન્ય કાંકરેટ કરતા વર્મિક્યુલાઈટવાળું કાંકરેટ વાળું નીતે ચડી-આતું પુગવાર થયું છે, સામાન્ય કાંકરેટ કરતાં તે દરજ્જાએ ગરમીરોક (thermal insulation) આપે છે સામાન્ય ઇંટની છ ફૂટ જડી દિવાલ જેટલું જ ગરમી અને ઠંડી આમે રમણ આક ઇંટ જડી વર્મિક્યુલાઈટની દિવાલ આપે છે મકાનની અદરની દિવાલોને વીજળી (insulate) બનાવવા આ ખનિજનો ઉપયોગ ખૂબ થાય છે મીમેન્ટની સાથે મેળવીને તેને વાપરવામાં આવે છે સાઉન્ડ-

નુક (નાદભેદ) મકાનોની બનાવટમાં પણ તે વપરાય છે ઓડમસ્ટીંગ સ્ટુડીઓ નિશાળો અને ઇસ્પોતાલોની દિવાલો અને છતો વર્મિક્યુલાઈટની કાંકરેટની બનાવેલી હોય તો પ્લનિને લગતા ખાસ અતુકંગ ગુણો (acoustical properties) તેમાં હોય છે તેના પર ભેજની અસર થતી નથી એટલે આવી દિવાલો તુક્રુક્ર (crack proof) અને છે તેમાં ખીની મારી શકાય છે

અમેરિકામાં બાંધકામમાં સામાન્ય સીમેન્ટ અને રેતી-મીકરેટને બલે વર્મિક્યુલાઈટવાળું કાંકરેટ પુકંગ વપરાવા લાગ્યું છે આથી લાખો ટન ગજ વેલનો દર વર્ષે બચાવ થાય છે વર્મિક્યુલાઈટ-કાંકરેટ દુનકુ હોવાથી ઓછી ગજવેન વાપરીને પણ મકાન વિશેષ ગજબૂત બને છે તૈયાર ધરોની (પ્રી) બે બનાવટમાં વર્મિક્યુલાઈટ પાચાણ પદાર્થ છે લગાઈ દરમિયાન વર્મિક્યુલાઈટનો ઉપયોગ ગોઝ સામે રક્ષાપાત્રક સાધનોની બનાવટમાં કરવામાં આવતો હતો આગમોટ અને વહાણોના બોમ્બ-નુક તુકો બનાવવા માટે પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે આ બધા ઉપયોગો ઉપરાંત તેલના શુદ્ધિકરણમાં મહિ પ્રીમોમાં તી બાધવા માટે ગજવેનના ઉદ્યોગોમાં તેને ધીમે ધીમે ઠડી પાડવા માટે અગ્નિ-રોધક રંગ-રોમાનની બનાવટમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે

વર્મિક્યુલાઈટ ખાતર નથી પણ વનસ્પતિની વૃદ્ધિ પર તેની અસર સારી થાય છે તેના વજન કરતાં આગળ પાણી તે સધી રાખે છે અને ધીમે ધીમે વનસ્પતિના મૂળને પહોંચાડે છે એટલે તેનો ઉપયોગ જમીનમાં નાખવા માટે કરવામાં આવે છે તેનો ખારીઃ બૂકો પ્રેક્ટીકલ બદને જાણી તરીકે પણ વપરાવા લાગ્યો છે રેક્રીએટરો મોઈલરોના ટાંબુ અને પાઈપોમાં પણ તેનો ઉપયોગ અસરકારક માલૂમ પડ્યો છે

આમ વર્મિક્યુલાઈટની ઉપયોગિતા પ્રતિદિન વધતી જાય છે એટલે એક વખતનું નકાસું ગણાતું ખતીજ ધનના ઢગવા પેદા કરનાર થઈ પડ્યું છે ખીજ દેશોમાંથી પણ તેનું ઉત્પાદન થતું હોવાથી અમેરિકાની મોનોપોલી હવે રહી નથી એ ડાનર ખનિજ રહ્યું નથી

તાજેતરમાં ડૉ. ઈ. આર. વાલકુન વર્મિક્યુલાઈટ નામની સીતર પાનાની એક ઉપયોગી પુસ્તિકા એચ એમ રેશનરી ઓફિસ યડન તરફથી પ્રગટ થઈ છે (શિનીંગ ૭/૬) તેમાં આ ખતીજ સબધી સવિસ્તાર માહિતી આપેલી છે -ચ સુઓને એ ખૂબ માગદશક થઈ પડશે

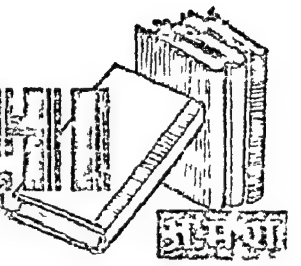
સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય અમવાદ બરતીઓટ પ્રકાશ પાનાં ૨૬૮ મેરૂપિયા સંગમ જગદીશ પરમર જગનનાન પરમર પાનાં ૨૭૪ બે રૂપિયા બાળકોના આચાર સોમાભાઈ કાવસાર પાના ૨૬ ચાર આના સાખ્યસાર તથા યોગસાર કવિ છોટમ પાના ૬૪ ૭ આના જ્ઞાનેશ્વર અને આગદેન અનુ

વામનગવ પ્રા પટેલ પાનાં ૬૮ ૭ આના ગોરખ વાણી સ અનવર આગેવાન પાના ૬૪ ૭ આના વેનાન કહે અનવર આગેવાન પાનાં ૩૨ તથા આના

માણસાઈના સીમાડા સઆદત હસન મ ટો અનુ મોડીનીયા પાનાં ૧૪૧ તથા રૂપિયા શહોન પખ્તિદેશ સુ નાનકવાળા કરાંચી ૧

ગુજરાતી સાહિત્ય સંમિતી

બાલનેગણ :

[લે રમણલાલ વ દેસાઈ, પ્ર આર આર. શેતી & મુમઈ-૨, મૂલ્ય ૭ રૂપિયા]

રજરથાનના ઇતિહાસને લગતી શ્રી રમણલાલ દેસાઈની નવલકથાઓમાં એકનો વધારે કરતી આ કૃતિ મેવાડની ભક્તકવિ મીનાબાઈની જીવનકીર્તિ ગાય છે. કથાની પશ્ચાદ્ભૂમિકા ઇસ્લામ અને હિંદુત્વના સંઘર્ષની અને સમયપટ બાબતો અકસ્મર અને રાણા સગથી ઉદયસિંહ સુધીનો છે. જૂની માન્યતા મુજબ મીરા રાણા કુભાની પત્ની નહિ, પણ રાણા સગના પુત્ર ભોજની વિધવા હતી એ હવે લગભગ સર્વમાન્ય થયેલા મતને અનુસરી કર્તામે મીરાના જન્મથી શરૂ કરી એના ઉછેર, લગ્ન, લગ્નોત્તર જીવન, ભક્તજીવન અને તેનાં વીતંકોની વિગતે વાત કરી દારિકામાં થયેલા કહેવાતા તેના ચમત્કારિક દેહવિલય સાથે કથાને પૂરી કરી છે. કથામાં મીરાના પદોનો યથા પ્રસંગ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. કર્તાના મનમાં ઊભી થયેલી મીરાની જે મૂર્તિનું દર્શન કથામાં થાય છે તે બધા વાચકોને પ્રસન્ન કરે કે તેમના દિલમાં વસી જાય એવું નથી રોહિદાસનું પાત્ર કથામાં આવે છે પણ મીરા પર થતી તેમની અસર સ્પષ્ટ બતાવે એવી અસરકારક ગીતે એને ખીલવવામાં આવ્યું નથી. કૃષ્ણચન્દ્રને મીરાના સાથી તરીકે ગોઠવી પછી તેનામાં મીરા પ્રત્યેનું દેહકામી આકર્ષણ જગાડી એની દુર્મળતાને કર્તાએ, અલખત મીરાની ઉજ્જવળતા સિદ્ધ કરવા સારું, જે રીતે કુવાવીને રજૂ કરી તથા મીરાના તેની સાથેના વર્તનને માટે જે દિલ-રુદ્રી આગળ ધરી છે તેમાં અનિવાર્યતા અને પ્રતીતિ-કરતા ઓછી છે. કથાના આકર્ષક ભાગ આ છે. ભોજ અને મીરાનો સવાદ (૫ ૧૯૭-૨૦૨, અને ૨૨૧-૨૨) અને મીરાને દારિકા જવાની પ્રેરણા

આપતું સંધાદર્શન (૫ ૩૯૯-૪૦૨) એમાંના આગ લામાં ભોજની જે ઉદાત્તા પ્રગટ થાય છે તે એ પાત્રને વાચકપ્રિય બનાવી જાય તેની છે. કથાનો છેવટનો ભાગ ઉતાવળે આટોપાયો છે. કથા સુવાચ્ય છે, પણ રમૂતિમાં કાયમી સભારણ મૂકી જાય એવી નથી.

રાય કરણધેસો :

[લે 'ધૂમકેતુ' સોલ એજન્ટ, ગૂજર્ પ્રથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય, સાડાચાર રૂપિયા]

'ધૂમકેતુ'ની 'ચૌલુક્ય નવલકથાવલિ'ની આ બારમી નવલકથા કરણ વાઘેવાના પરાજ્ય સાથે થયેલા યુજરાતના રજપૂત હિંદુરાજ્યના અસ્તની કરણ ગાથા રજૂ કરે છે. પણ આ ઘટનાને ઘટે તેવો ઘેરો કરણ 'ધૂમકેતુ' એમાં જમાવી ગઈયા નથી. પાટણમાં જોતો અને નાગરોની મત્રીપદને અને તદ્દલખ્ય આની પુરોગામી નવલકથાઓની માફક કર્તાએ આમાં પણ 'ગોઠવું' છે. પાત્રોને પ્રસંગો કથાવસ્તુ ભરચક દેખાય એટલા માટે ઠીક પ્રમાણમાં ઊભાં કરવામાં આવ્યા છે. પણ એમાંના કેટલાક અનિવાર્ય નથી લાગતા. માધવ મેવાડ ને દિ'દી જાય એ કર્તા બતાવે છે તેટલુબધુ જરૂરી હતું જ. શુ, એવો પ્રશ્ન વાચકોને જરૂર થવાનો. કથાની મુખ્ય વિશિષ્ટતા કરણ, કૌળાટરી (આ કથામાં કમળાદેવી), દેવળદેવી અને માધવનાં આ કથામાં થયેલ આવેબન છે. એ આવેબન પ્રચલિત માન્યતાથી જુદું છે. આ કથાનો માધવ મત્રી ચ્વામીદ્રોહી કે વતનદ્રોહી નથી. એને એવો બનાવનાર પ્રચલિત માન્યતા મુજબનો કરણની શમુકતાનો દોષ આ કથાના કરણમાં કર્તાએ મૂક્યો નથી. કથાનો કન્થ મરે એ હા પણ મુમલમાનોને નમે તો નહિ જ એવો વીર છે. એમ એને વિષે ખીજુ કથુ વિરોધ દહી શકવાને અભાવે કર્તાએ ધસી

ધરીને કહ્યું છે જો કે એ પાત્ર આરભમાં થોડીક ઉત્તતા ને પ્રભાવ દેખાડે છે પણ પછી ડાઈનિશિષ્ટ ણપ પાડે એવું મર્થ એની પામે મર્તાએ એણુ જ કરા યુ છે કમળાચેરી અને દેવળેચેરીને કર્તામે દીના ઝનનખાનામાં જવાના દન કર્માથી આ કથામા મુક્ત કર્યા છે સોત્ત્વ ખતક, રામા નિક પ્રતાપચદ્ર કધિન પદ્માવતી સિંહભટ્ટ રિશભદેવ આદિ મત્રો થોડો થોડો વખત હીક ઝગડે છે પણ સ્મૃતિના ચિરસગાથી બની જાય એવા એમાં એણા છે મહાનડનમધ ની થોડીક હકીકતનો કથામાં ધૂમકેતુ એ હીક ઉપયોગ કરી લીધો છે કથાનુ વાચન વાચ દને ચક્રે એવું છે એ હકીકતથી ધૂમકેતુ એ ચેતવા જેવું છે

માણુ મરિ

[લે ગુણવતરાય આચાર્ય પ્ર ગૂર્જર અચરત્ત કાર્યાનય અમ ત્રાદ મૂય સાડાચાર રૂપિયા]

ઈતિહાસ હતમ્યા અને ક પનાના મિશ્રણરૂપ આ કથા ની ગુણવતરાય આચાર્યની પુરોગામી નવલકથા ગિરનારને ખોળે ના અનુસધાન તરીકે વચાચ એવી છે આથી એમાં ગિરનારને ખોળે નુ કેટલુક ઈતિવૃત્ત પાત્રોને મુખે તેમ મીરી રીતે સક્ષે પર્મા ફરી કરેવું પડ્યું છે મ્યાનુ નામ માણુ મરિ રાખ્યું છે તે તો અવુત્ર ચમાર ખાઈ હાની ખાઈએ અનાથ કાંગલાંઓને ખાતર પતિ અને ધરને ત્યાગ કરી ગીરમાં વનવશડામા વાસ કરી ત્યાં કાંગ લાંની સેવા આદરી એ સુર પ્રયોગને નિ દાવવા પણ કથાવસ્તુ મર્તાએ માધવરાવ પેશ્વાની પુત્રી દરા વેની ચદનની આસપાસ વધુ કેદિત થયું છે એ ચદનને પેશ્વાની ગાદી માટેની રાજરમતમાં હુકમનુ પાનુ બનાવવા રૂપો ૭ સિધિયા તથા એનો દાદો જીવાજી એને હાથ મરવા મધે છે કાઠિયાવાડને મરાઠા લશ્કરના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવા જૂનાગઢનો દીવાન અમરજી ચદનને પોતાની હદમાની હાથ ફરી જીવા જીને સોંપી દેવી માગે છે પણ તેના પિતા કુવરજી

તથા મોટે ભાઈ મોર મહારાજ જીવાજીને ત્યાં જવા અનિ છુક ચદનની બેર એવી તાણે છે કે અમરજી નેય પોતાની રાજન તિને ભોગે તેમ કરવું પડે છે આમ ચર્તા ચડી આવતા મરાયા સન્યતો એને મુક્ત બનો મરવો પડે છે એમાં એ વિજયી થાય છે પણ લડતા મરાઠા સન્યે મા ૭—હાનીમાર્થ—નુ મરિ એ નામે ન કરી નાખ્યું હોય છે અને હાનીમાર્થ તથા ચદન જે પણ ત્યાં આશ્રય લેતી હતી તે બનેનો પણ નાશ થઈ ચૂક્યો હોય છે એ ખતાત્રીને આ કરણા ત કથા પૂરી થાય છે કથામા અમરજી દવાનના આનેખન પાછળ કર્તાની લેખણે હીક શ્રમ લીધો છે અમરજીને તાંએ અધાધૂધીભરી પરિસ્થિ તિમા નેગતત્રખીથી શાંતિ સ્થાપવાનો પુરવાય કરતો જાવનાશાળી વીર બનાવી દીધો છે અમરજીના પિતા કુવરજી પડયા અને ભાઈ મોર મહારાજ અને અમરજીની માતા તથા પત્નીનાં પાત્રો તેમ જ પ્રલા શકર હાનીમાર્થ કેસરખાઈ આદિ અન્ય પાત્રો રપષ્ટ રેખાવાળાં છે આવાં પાત્રો કથાવસ્તુ અને જ્ઞેમદાર તથા પ્રવાહી ભાષા નવલકથાને વાચકને પકડી રાખી શકે એવી બનાવે છે એટલું કહેવું પડશે કર્તાએ કુવરજી પડયા અને અમરજી એ પિતાપુત્રનો વિરોધ ખૂબ ખેલ્યો છે પણ તેનું શમન થતું સારું આલેખ્યું છે તેમ ન કહ્યું હોત તો એ વિરોધ થોડોક કૃત્રિમ લાગત એ જ રીતે જમાદાર સાલમીનના પ્રેતરૂપ વરવા ખાસેથી વાચકોની કદપના પર વધુ પડતો મોજો મૂકી ઘણું કામ લીધું છે સાલમીન જો ચદનને પકડી જવા જીવતો હતો તો અવારનવાર સિંહને પણ ત્રાસ પમાડે એવી ચીસો પાડી રડયા શાને કરતો કશે એરી શકા વાચકોને કથાને અંતે જરૂર થશે માની સમગોનું યુદ્ધ રંગ ભૂમિના યુદ્ધ જેવું અતિસરળ મની મયું છે અ તલાગ ઉનાવળે આટોપાયો છે પૃ ૨૬૬ પર ચદનના જીવાજી સાથેના ખરા સખધની પહેલીનાર થતી બાજુથી મોર ને તેના પિતાને ચોકિતા બતાવ્યા છે પણ એ મેકેને એની ખબર એ પહેલાં એખ્વાર પોતે આપી જ દીધી છે એ કર્તા બૂદી ગયા છે।

અમરવેલ :

[હે સરોજિની મહેતા; પ્ર૦ સેહની ખિરાદરી
કપની સિં મુમર્ઠ, મૂલ્ય, ચાર રૂપિયા]

‘આપણું સંયુક્ત કુટુંબ મને અમરવેલ જેવું લાગે છે. સસારનો ઉપાધિઓ સામેના રક્ષણના ભ્રમમાં નાખી વ્યક્તિઓનું જીવન એ શોધી લે છે જે એના ગૂંચળા કાપી નાખવાની હિમત કરે છે તે જ બચી બચ છે’—આ વક્તવ્યને વાર્તા દ્વારા મૂર્ત કરવા ગુજરાતના એક સુશિક્ષિત સમ્પ્રદાયના સન્તાની શ્રીમતી સરોજિની મહેતાએ આ સામાજિક નવલકથા લખી છે લેખિકાનું ગુજરાતી સમાજનું નિરીક્ષણ વિપુલ, સાચું અને કોહુ છે એટલે સંયુક્ત કુટુંબનાં અને અનુષંગે હિંદુ સસારના સપ્ત્યાયધ અનિષ્ટો તે ઉધારાં તરી આવે અને વાચકોને તેની સામે નફરત થાય એ રીતે ઉત્કટતાથી તેમણે કથામાં રજૂ કર્યા છે સંયુક્ત કુટુંબ વ્યવસ્થાને ગુનેગારના પાત્ર-રમાં ઊભી કરવા જતા લેખિકા તેના બે વડીલ પાત્રોને, અન્નપૂર્ણાને અને તેના જ્યેષ્ઠ પુત્ર જનકરાયને કથાનાં ખલપાત્રો બનાવી બેઠાં છે સંયુક્ત કુટુંબ વ્યવસ્થાની ઊઝળી બાબુ પ્રગટ કરવા શ્રી ચૂનીલાલ શાહે ‘તપોવન’માં કુટુંબના મુખ્ય માણસને સર્વ સદ્ગુણસુખનંત બનાવ્યો છે તેના જ પ્રકારનું લેખિકાનું આ આલેખન ગણાય. અન્નપૂર્ણા અને જનકરાય છે તેવા ધર્મદંભી, સત્તાકાંક્ષી, ધનેલોભી અને સ્વાર્થી ન હોતાં લલા પણ સંયુક્ત કુટુંબ વ્યવસ્થાનાં જ ભક્ત હોય અને તેથી પણ કુટુંબની અનેક શ્યામાઓ ને પક્ષિનીઓનું વ્યક્તિત્વ અને સુખ હરદમ હણાતું હોય એવું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હોત તો સંયુક્ત કુટુંબની પ્રણાલિકાને જ માથે બધા દોષનો ટોપલો મૂકી શકાત અહીં તો અન્નપૂર્ણા અને જનકરાયના સ્વભાવલક્ષણ અને વૃત્તિવર્તન પર બધા ભાર મૂકાય છે સંયુક્ત કુટુંબની જૂની પ્રણાલિકાના સામા હેઠાની પાશ્ચાત્ય ઢબે રહેનારા સુધરેલા-ઓની કુટુંબથી દૂર ભાગતી સ્વાર્થીકપરાયણ રહેણી-કરણીના દોષો પણ લેખિકાએ પૂરા બતાવ્યા છે.

અને જૂનીમાંથી બચવા એ નવી પ્રણાલિકામાં ભાગી જવાના બચસ્થાન પ્રત્યે પણ આંગળી ચીંધી છે. આમ સુશિક્ષિત અને સરકારી તેમજ જૂની પ્રણાલિકાને વશ ન વર્તનારી અને પાશ્ચાત્ય ઢબનો આજકલી નવીમાં ન જનારી અને છતાં કુટુંબ વત્સલ એવી સુખતાના પાત્રમાં લેખિકાનો અલમત આદર્શ દષ્ટિગોચર થાય છે એ પાત્ર કથાની સગલ-મૂર્તિ છે સંયુક્ત કુટુંબને ખગામે ચઢી ભાગવા જતી નૌકાઓને ઉગારી લે છે તેની કથા હૃદયગમ છે કથા ઉદ્દેશલક્ષી છે તેથી કલાત્મક બનતાં અટકી ગઈ નથી એમાંનાં પાત્રો, જૂનાં નવા તેમજ વચલી ભૂમિકાનાં, બધાં જ વાસ્તવિક જીવનમાંથી ઉપાડ્યાં હોવા સંજવ છે, અને લેખિકાનું સમાજદર્શન પ્રશંસા માગે તેવું છે એને જ જોરે, નિરાડબરી સરળ પણ પ્રવાહી શૈલીમાં લખાયેલી આ કથા વાચકોને રમ્મ છેક લગી બળતી રાખે છે કથાની ભૂમિ થોડો વખત ગુજરાતની બહાર અને ભારતની બહાર પણ ગાળી છે અને તેમાં ય વિગતોનું ખગાપણ લેખિકા બનમાહિતીને બળે લાગ્યાં છે લેખિકાએ નેતા નવલકથા-લેખનનો આ પહેલો પ્રયાસ છે છતાં તેમાં શિખાઉની કચાશ ઓછી જ નેવા મળે છે એ જોતાં, તેમજ ઉપર ગણાવી તે સિદ્ધિ જોતાં, આ કથા ગુજરાતે ઉમળકાભેર વધાવી લેવા પાત્ર છે

દશ મિનિટ :

[હે ધનસુખલાલ મહેતા, પ્ર એન એમ ત્રિપાઠી
સિં મુમર્ઠ, દોઢ રૂપિયા]

એન્ધની આર્મસ્ટ્રોંગકૃત ‘ટેન મિનિટ્સ એલિપી’નું આ ગુજરાતી રૂપાંતર એક વસ્તુપ્રધાન ત્રિઅક્ષી અભિનય નાટકનો આપણા નાટક સાહિત્યમાં ઉમેરો કરે છે ધૂર્ત નિરજનના દ્વંદ્વમાં ફસાતી પોતાની પ્રેયસીને પાછી મેળવવા અન્યથા ગભર એવા અજીતે કરેલા નિરજનના ખૂનના બતાવને દેન્દ્રમાં ગાળી નાટકનું વસ્તુ તેની આનંદપાસ વળાયુ છે. ખૂબી એ છે કે અજીત જે હુદ્દિપૂર્વક વ્યૂહરચના કરીને ભો

ખૂન કરે છે તેનું સૂચન અને નિરજનના શબ્દો માંથી તેમજ પોતાના સ્વપ્નમાંથી મળ્યું છે સ્વપ્નમાં એના ઉત્તરિત મને સક્રિય બની જે વ્યૂહ ગોઠવી માન્યો તેનું અંતરશ પાલન એ જગત અવસ્થામાં એણે કરે છે કે દશ મિનિટની તેની એનિમો સચોટ પૂર્વાદ થતાં ડિટેક્ટીવો પણ તેને ગતેશ્વર દરારી શબ્દો નથી નાખે. ત્રીજો એક ડિટેક્ટીવોની આ મથામણમાં જ મોટા ભાગે રોકાયે છે અજીતને રજની પાછી તરત તો મળતી નથી એટલે એની મહેનત છૂટી પડ્યાની નિરાશામાં એને મૂકી નાટક પરુ થાય છે નાટક સમુલ બનાવેલા સાદા વસ્તુ દ્વારા તેમજ સ્વપ્ન દૃશ્ય તથા ઇંસેટોને લીધે રંગ જુમિ પરના અભિનયનને સારો અવકાશ આપે એવું છે રૂપાંતર સફળ થયું છે જો કે મૂળ કૃતિનું પરદેશીપણું જાહેર થઈ જાય એવું ક્યાંક ક્યાંક આવી ગયું છે

લોહીની સગાઈ

[લે ઇશ્વર પેટલીકર પ્ર એન એમ નિપાડી ૬ નિઃ મુમર્ઝ સા નણુ રૂપિયા]

ઝોગણું નવી વાર્તાનો આ સમ્રઢ એના લેખક શ્રી પેટલીકરની ગુજાતી વાર્તા હીમાઈમાં પહેલી અને ભારતીય હરીકાઈમાં છઠી આવેલી વાર્તા લોહીની સગાઈ નું નામ લઈને આવે છે તે બીજી રીતે પણ સારું છે સમ્રઢમાં લોહીની સગાઈના અપ્તવાત્સયની વાર્તાની ઝાઝી છે અને ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ પણ બીજી ચડે એવી છે ગંડી હીકરીની મીકમાં પોતે ગાંડી થઈ જતી માતાના વસન હૃદયનું સુદૃઢ દશન કરાવતી હૃદયરપથાઈ કરણ વાર્તા લોહીની સગાઈ સમ્રઢની પહેલી વાર્તા છે તો રૂદિયાનું દરદ એ છેલ્લી વાર્તા એક પિતાના પુત્રીવત્સલ્યની એવી જ હૃદયરપથો રુણિત છે સ્વર્ગમાં એક જ રા રોહિણી દેવનો દીધેલ માંના મુખ્ય ઓપાત્રોના વની સકરુણ કથાઓ એવી જ હૃદયરપથો

છે અને માતાના માનસનું સુદર નિરૂપણ કરનારી છે લેખકનું માનવરૂત્તિનિરૂપણ જેટલું ખાન એમનું સમાજદર્શન પણ ખેચે તેવું છે સ્વપ્નમાં મગજ ફેરા ને દેવનો દીધેલ જેવી વાર્તાઓ એ બનાવી આવે છે ખૂબ પાનિથવાળો અને હરા મનુ ખાના દેવ નું વસ્તુ લગભગ સમુખ છે અને તેમનો માનવતાનો સ દેશ પણ એક જ છે આસો પાનવ ગરીમનું ડાઈ નથી અને સરશર પણ મૂડી વાદીઓની શેહમા તણાય છે એ મહેલ લખેની વાર્તા છે અને સ્મૃતિ ચક્ષુ જૂની પેનીના એક વપ્તર વૃદ્ધના મિત્રજના સાચા પ્રસંગની પ્રસ પ્રધાન તેટની ખરપ્રધાન વાર્તા છે સપવાળા સાડેય લો માન્યતા અને ચમત્કારનો રસ આપે છે હૃદયુદ્ધ પ્રિયતમા અને મના બનેલી અન્ય ઉપાસનાનો માર્ગ કલકાર કેવો લે એ બતાવવા દોડાવે કે પનાનું સર્જન છે આમ વાર્તાઓમાં વૈવિધ્ય સારું છે જાદુમત્ર હાજરાદજૂર જાન વાન કેસર રાજુ જેવી વાર્તાઓ નાનકડા પ્રસંગમાંથી વાર્તા વણી માઢના ના પેટલીકરને કેવું મહે છે તેના નમૂના છે કેટલીક વાર્તાઓના અત

મુળમંત્ર વેપારની આદિદૂટીઓ હાથ કરતા અને લગ્ન તેમજ કાળા બળરને લાભ લઈ લાખોનો આસામી બની જગજીવન શેઠ બની ગયો એ સાથે પૈસાના બધા અનિષ્ટો પણ તેનામાં અને તેની પત્નીમાં કેવા આવ્યા અને તેમની રહેણી કંચીને કેવી ફેરવી બેઠાં એ બતાવવાનું અને એક સરી પ્રણયકથા આપવાનું કર્તાનું લક્ષ્ય છે. જગજીવન શેઠના જ ગામડાનો તેના પિયત માતરનો પુત્ર દેવેન્દ્ર મુળમંત્ર જગજીવન શેઠને ત્યાં આવે છે, જગજીવનની શ્રીમતાઈનો તોર અનુભવતો તેના કારખનાનો મેનેજર બને છે, શેઠની કાળા બળરની નીતિ તેમજ કારખાનાની હડતાલ તોડવાની વાતમાં સાથન આપવા બદલ એની નોકરીમાંથી નીકળી જાય છે, પણ અતે શેઠની પુત્રી જ્યાનો તે પ્રિયતમ અને સ્વામી બને છે દેવેન્દ્ર અને છત્રી—જે મુળમંત્રમાં જ્યા બની છે—ગામડામાં સાથે ગમેલાં એ આકર્ષણ દેવેન્દ્ર મુળમંત્રમાં આવતાં જ્યાને તાજુ થયું અને તેનું હૃદય તેના કણી એવું વળ્યું કે તેણે જગજીવન શેઠની તેને બીજાઓ બોડે પાણાવવાની પેરવી દૂરમાં મેળવી દેવેન્દ્ર-જગજીવન આ લગ્ન આતઃજ્ઞાતીય છે, પણ એમાં દેવેન્દ્ર પિતાના આશીર્વાદ મેળવી શકે છે આઘાત થયો હોય તો તેની માતાને અને તે જોને એને માટે નક્કી કરી બેઠી હોય છે એ હસાને કથામાં શ્રીમંતોનાં વર્તન, ગૃહસસાર ઇંતો ખ્યાલ મોતીભાઈ શેઠ ને તેના સત્તાનોના આલેખનથી પણ આપવામાં આવ્યો છે શ્રીમંતોનાં કાળાધોળાને સરકારી પ્રધાનોની કેવી અશ્મપોશી મળે છે એ પણ લેખકે બતાવ્યું છે દેવેન્દ્રને સમાજવાદી બનાવીને એ પાત્રનો મુળમંત્ર થયેલો વિકાસ સાગ્ર બતાવાયો છે છે. કથા સુવાચ્ય છે

દીર્ઘ અને આંસુ

[લે. સત્યમ પ્ર. ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ સવાનણ રૂપિયા]

‘સત્યમ’નો આ બીજો વર્તી સગ્ર પહેલો ‘નિશિગ્ધા’ લઈ ગુજરાતી વાર્તાક્ષેત્રમાં એમણે અને ૧૯૪૫ માં આગારપદ પ્રવેશ કર્યો હતો પછીના સાત વર્ષનો એમની કલમનો ફાલ તે આ વાર્તા સગ્ર

સાહિત્યને સારુ વસ્તુ કે સમગ્રી માટે જીવન અક્ષયપાત્ર સમુ છે આપણું વૈવિધ્યરિહોણું કહેવાઈ વગોવાતું જીવન પણ નિરીક્ષણ માટે આખ-કાન-મન અને સવેદન માટે હૃદય પુરલા રાખનારને ધણી વાર્તાસામગ્રી પૂરી પાડી શકે તેમ છે આપણી સ્વાતંત્ર્યલડત, સ્વરજ પછીનું વાતાવરણ, લોકમાનસ અને સમાજવ્યવસ્થિ દર્શાવતા આપણા આત્મપાત્ર બનતા અનેક કિસ્સા, આજનો ડપરો જીવનસગ્રામ, સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધ, અને માનવીનાં તરેહ તરેહના વૃત્તિવર્તન આ બધામાંથી લેખકને એમનું કામ આવે એટલી વસ્તુ-સામગ્રી મળી ગયાનું આ સગ્ર બેલ છે

વાર્તાઓનો સરાસરી વિગતાર દૂકો છે અને ૧૯૪ પાનામાં ૨૬ વાર્તાઓ માર્છી શકી છે તે આ કાગળે વાર્તા રચનાની કળા લેખકે હાથ કરી લીધી છે એટલે કોઈ પણ પ્રસંગની એ વાર્તા બનાવી જાય છે પણ એમાં નોંધપાત્ર વાત આ એક છે કે વાર્તાઓમાં સકલતાની સકુલતા, બનાવોના અટપટા વળાંક, અણુધાર્યા અત અને વ્યંગનાની રમનને બદલે એક પ્રકારનું સાદુ મીઠાપણું દેખાય છે. લેખકને સીની કચનરોની વિશેષ ફાવતી જણાય છે એનું કારણ આ વાર્તાનો મુખ્ય પ્રસંગ મુખ્ય પાત્રના જૂત રમગણ કે આત્મ કચનરો અથવા અન્ય પાત્રોને મોંઘે વૃત્તાત નિવેદન રૂપે ગૂંચ થતો સગ્રદની ધણી વાર્તાઓમાં દેખાય છે

વાર્તાઓમાં લિંગ કિત સ્વભાવ, સરકાર, વય અને આમાજિક દબલના પાત્ર તેમને લેખકે સોંપેલી કામગીરી અદા કરી જાય છે પાત્રાલેખનની ફાવટ લેખકને એકદર સારી છે

ખૂન કરે છે તેનું સૂચન અને નિરજનના શબ્દો
માંથી તેમજ પોતાના સ્વપ્નમાંથી મળ્યું છે સ્વપ્નમાં
એના ઉત્તરિત મને સક્રિય બની જે વ્યૂહ ગોઠવી
માર્ગો તેનું અક્ષરશ પાલન એ જમત અવસ્થામાં
એવું કરે છે કે દશ મિનિટની તેની એનિયો સચોટ
પૂર્વાદ ચર્તા ડિટેક્ટીવો પણ તેને ગનેગાર દરાવી
શકતા નથી નાગરો ત્રીજો બક ડિટેક્ટીવોની આ
મથામણમાં જ મોટા ભાગે રોકાયો છે અજીતને
રજની પાછી તરત તો મળતી નથી એટલે એની
મહેનત છૂટી પડ્યાની નિરાશામાં એને મૂળ નાટક
પરુ થાય છે નાટક સકુન મનાવેલા સા । વસ્તુ
દારા તેમજ સ્વપ્ન દશ્ય તથા ઇ સેટેને લીધે રંગ
ભૂમિ પરના અભિનયને સારો અવકાશ આપે એવું
છે રૂપાંતર સફળ થયું છે જો કે મૂળ દૃતિનું
પરદેશીપણું જહેર થઈ જાય એવું કયાંક કયાંક
આવી ગયું છે

લોહીની સગાઈ

[લે ઇમિર પેટલીકર પ્ર એન એમ ત્રિપાઠી
ક નિ મુખર્ષ સા ત્રણ રૂપિયા]

આગણીસ નવી વાર્તાઓ આ સમ્રઢ એના લેખક
શ્રી પેટલીકરની ગુજાતી વાર્તા હીનાઈમાં પહેલી
અને ભારતીય હરીકાઈમાં છટ્ટી આવેલી વાર્તા
'લોહીની સગાઈ' નું નામ લઈને આવે છે તે
બીજી રીતે પણ સાર્થ છે સમ્રઢમાં લોહીની
સગાઈના અપત્યવાતસ યની વાર્તાની જાગી છે અને
ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ પણ બીજીથી ચડે એવી છે ગડી
દોકરીની થીક માં પોતે ગાંડી થઈ જતી મતાના
વસન હદયનું સુદર દશન કરાવતી હૃદયસ્પર્શી
કરણ્ય વાર્તા લોહીની સગાઈ સમ્રઢની પહેલી
વાર્તા છે તો રૂદિયાનુ દર એ છેલ્લી વાર્તા એક
પિતાના પુત્રીવત્સલ્યની એવી જ હૃદયસ્પર્શી રૂદિયાનુ
વાર્તા છે સ્વગ માં એક જ ર' રૂદિયાનુ
અને દેવનો દીધેલ માંના મુખ્ય સ્ત્રીપાત્રોના
તુલ્યની સકરણ્ય કથાઓ એવી જ હૃદયસ્પર્શી

છે અને માતાના માનસનું સુદર નિરૂપણ કરનારી છે
લેખકનું માનવદત્તિનિરૂપણ જોટલું ખાન એમનું
સમાજજ્ઞાન પણ ખેચે તેવું છે સ્વગમાં
મગગ ફેરા ને દેવનો દીધેલ જેવી વાર્તાઓ એ
બનાવી આરે છે ખૂ પૌત્રિશવાળો અને હગ
મનુ ખાના દેવ નું વસ્તુ લગભગ સમ્યુ છે અને
તેમનો માનવતાી સ દેશ પણ એક જ છે આસો
પાનવ ગરીમનુ ઝાઈ નથી અને સરકાર પણ મુડી
વાદીઓની શેહમ તણાય છે એ મ્હે । લખયેની
વાર્તા છે અને રમૂતિ અર્થ જૂની પેનીના એક વટવર
વૃદ્ધના મિજાજના સાચા પ્રસંગી પ્રસંગપ્રધાન
ટેટી પાવપ્રધાન વાર્તા છે સાપવાળા સડેમ
લોકમાન્યતા અને અમતકાગનો રસ આપે છે
હૃદય સુદ પ્રિયતમા અને મના બનેની અનન્ય
ઉપાસનાનો માર્ગ કલકાર કેવો લે એ બતાવવા
દોડાવેની ક પનાનું સજન છે આમ વાર્તાઓમાં
વધિય સારુ છે જાદુમત્ર ' હાજરાહજૂર ભગ
વાન કેસર રાજુ જેની વાર્તાઓ નાનકા
પ્રસંગમાંથી વાર્તા વણી કાઢનાં આ પેટલીકરને કેવું
ફાવે છે તેના નમૂના છે કેટલીક વાર્તાઓના અત
અસર ખાતર લેવાયેલા લાગે છે રૂદિયાનુ મોગી
બહેન રૂદિયાનુ દ દ હૃદય સુદ જેવી વાર્તાઓ
એ બતાવે છે લોહીની સગાઈ 'રૂદિયાનુ દરદ
રૂદિયાનુ, અને સ્વગમાં આ સમ્રઢની તેમ
ગુજરાતની ઉત્તમ વાર્તાઓમાં ગણાવાય એવી છે
સમ્રઢ શ્રી પેટલીકરની વાર્તાકાર તરીકેની પ્રતિષ્ઠા
બાધે અને વધારે એવો છે

હિંગુ પ્રભાત :

[લે પીતામર પટેલ પ્ર સ્વામી એ ક કપતી
મુખર્ષ છ રૂપિયા]

શ્રી પીતામર પટેલની આ સામાજિક નવલ
કથાનું વસ્તુ એવું સદુ છે કે એક લાંબી વાર્તામાં
તેને સમાવી શકાત એને મેલાવીને વિસ્તારથી
કહેતાં અલખત કરતાં ફાવ્યું છે ગામડાનો જથ્થ

મુખર્ધમાં વેપારની આંટીઘૂંટીઓ હાથ કરતા અને લગઈ તેમજ કાળા ખજરને લાભ લઈ લાખોનો આસામી ખની જગજીવન શેઠ ખની ગયો એ સાથે પૈસાના બધા અનિષ્ટો પણ તેનામાં અને તેની પત્નીમાં કેવા આવ્યા અને તેમની રહેણી કરણીને કેવી ફેરવી બેઠાં એ ખતાવવાનું અને એક સરી પ્રણયકથા આપવાનું કર્તાનું લક્ષ્ય છે. જગજીવન શેઠના જ ગામડાનો તેના પિયત માસતરનો પુત્ર દેવેન્દ્ર મુખર્ધ જગજીવન શેઠને ત્યા આવે છે, જગજીવનની શ્રીમતાઈનો તોર અનુભવતો તેના કારખાનાનો મેનેજર બને છે, શેઠની કાળા ખજરની નીતિ તેમજ કારખાનાની હડતાલ તોડવાની વાતમાં સાથ ન આપવા બદલ એની નોકરીમાંથી નીકળી જાય છે, પણ અતે શેઠની પુત્રી જ્યાને તે પ્રિયતમ અને સ્વામી બને છે દેવેન્દ્ર અને છત્રી—જે મુખર્ધમાં જ્યા બની છે—ગામડામાં સાથે રમેલા એ આકર્ષણ દેવેન્દ્ર મુખર્ધમાં આવતાં જ્યાને તાજુ થયું અને તેનું હૃદય તેના કણી એવું વળ્યું કે તેણે જગજીવન શેઠની તેને ખીજાઓ બોડે પાણાવવાની પેરવી દૂરમાં મેળવી દેવેન્દ્ર-જ્યાનું આ લગ્ન આતન્ગતીય છે, પણ એમાં દેવેન્દ્ર પિતાના આશીર્વાદ મેળવી શકે છે આઘાત થયો હોય તો તેની માતાને અને તે જોતે એને માટે નક્કી કરી બેઠી હોય છે એ હસાને કથામાં શ્રીમતોનાં વર્તન, ગૃહસસાર ઈનો ખ્યાલ મોતીભાઈ શેઠ ને તેના સત્તાનોના આલેખનથી પણ આપવામાં આવ્યો છે શ્રીમતોનાં કાળાધોળાને સરકારી પ્રધાનોની કેવી ચક્ષમપોશી મળે છે એ પણ લેખકે ખતાવ્યું છે દેવેન્દ્રને સમાજવાદી ખનાર્વાને એ પાત્રનો મુખર્ધમાં થયેલો વિકાસ સારો ખતાવાયો છે, કથા સુવાચ્ય છે

દીર્ઘિ અને આંસુ

[લે૦ સત્યમ્ પ્ર. ભારતી સાહિત્ય સઘ, અમદાવાદ સવારણ રૂપિયા]

‘સત્યમ્’નો આ ખીજો વાર્તા સગ્રહ પહેલો ‘નિશિગધા’ લઈ ગુજરાતી વાર્તાક્ષેત્રમાં એમણે સને ૧૯૪૫ માં આશાસ્પદ પ્રવેશ કર્યો હતો પછીના સાત વરસનો એમની કલમનો ફાલ તે આ વાર્તા સગ્રહ

સાહિત્યને સારુ વસ્તુ કે સમગ્રી માટે જીવન અક્ષયપાત્ર સમુ છે આપણું વૈવિધ્યરિહોણું કહેવાઈ વગોવાતુ જીવન પણ નિરોક્ષણ માટે આખ-કાન-મન અને સવેદન માટે હૃદય ખુલ્લા રાખનારને ધણી વાર્તાસામગ્રી પૂરી પાડી શકે તેમ છે આપણી સ્વાતચ્છક્રાંતિ, સ્વરાજ પછીનું વાતાવરણ, લોકમાનસ અને સમાજસ્થિતિ દર્શાવતા આપણા આસપાસ બનતા અનેક કિસ્સા, આજનો કપરો જીવનસગ્રામ, સ્ત્રી-પુરુષ સમઘ, અને માનવીનાં તરેહ તરેહના વૃત્તિવર્તન આ બધામાંથી લેખકને એમનું કામ ચાલે એટલી વસ્તુ-સામગ્રી મળી ગયાનું આ સગ્રહ બે લે છે.

વાર્તાઓનો સરાસરી વિસ્તાર ટૂંકો છે અને ૧૯૪ પાનામાં ૨૬ વાર્તાઓ માર્છી શકી છે તે આ કારણે વાર્તા રચનાની કાળા લેખકે હાથ કરી લીધી છે એટલે કોઈ પણ પ્રસંગની એ વાર્તા બનાવી બીજે છે પણ એમાં નોંધપાત્ર વાત આ એક છે કે વાર્તાઓમાં સકલતાની સકુલતા, બનાવોના અટપટા વળાંક, અણુધાર્યા અંત અને વ્યજનાની રમતને બદલે એક પ્રકારનું સાદુ સીધાપણુ દેખાય છે. લેખકને સીત્રી કથનશૈલી વિશેષ ફાવતી જણાય છે એનું કારણ આ વાર્તાનો મુખ્ય પ્રસંગ મુખ્ય પાત્રના ભૂત સ્મરણ કે આત્મ કથનરૂપે અથવા અન્ય પાત્રોને મોયે વર્ત્તાત નિવેદન રૂપે રજૂ થતો સગ્રહની ધણી વાર્તાઓમાં દેખાય છે

વાર્તાઓમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ, સસ્કાર, વય અને સામાજિક દરજ્જાના પાત્ર તેમને લેખકે સોપેલી કામગીરી અદા કરી જાય છે પાત્રાલેખનની ફાવટ લેખકને એકદર સારી છે.

પ્રજા ચોર કહે છે

બીજાના દોષ જોવાની વૃત્તિ ટ્રોનેની સાથે સાથે ટકી રહે છે એમ આપણે કલ્પિત કરવું જોઈએ. અકુશને હાઈને પ્રજા નાના મોટા કાચ ભાગ કહે છે. કોઈ અભણતા કોઈ સ્વાધ્યાસ માં ધોઈ દેવથી, કોઈ તકને લીધે પ્રત્યક્ષ વેપારીઓ ઉદ્યોગ સયા લોકો કારો દારકુનો અધિકારીઓ ને પોલીસ— એમ ધણા બધા દોષિત મ મ પડે છે એમના ઉપર વહેમ તો જાય જ છે.

તમે ચોરી કરો છો એમ સરકાર પ્રજાને કહે છે, પ્રજા સામેથી કહે છે તમે લાંચસ્વત ને રામ રખાપત કરો છો તમારું તત્ત્વ ડોલું છે.

આની પાછળ સકટ વેઠવાની કમતાકાત છે— તગી યે નહિ ને જાવ વધારો યે નહિ આપણે શોખની વસ્તુઓ જાતે વાપરી મર્યો માલ બહાર મોકલીએ છીએ અને સારો વેપાર કર્યો એમ સમજી ખરખરસ સુખારકબદી આપીએ છીએ એમ નહિ તો આટની પરશી ફિ મો અહીં શેની આવે? મોટરો ને પેટ્રોલ પરદેશના પ્રવાસ એવું બધું કેવી રીતે હોય?

રાજમંત્રીઓને માળખું કરવેરા ઉપર નમે મોટા મરવેરા ઉદ્યોગ ને વેપાર ઉપર નમે તેના ઉપર અકુશ ના હોય તો રાજકર્તાઓને કેમ ગમે? એટલે દોષા રોપણ કરીને નિયમને ચાતુ રાખે ને આનો જવાબ પણ એવો જ પાડે વળે.

ટપી ગહેવાને સાવ નાવાયક નિવડેના અકુશો હવે માત્ર જોએ નથી રહ્યા પ્રજાનો સ્વભાવ ને રેવ બગાડી રહ્યા છે.

અકુશને કાચમના નિરર્થક ઠેરવીએ

અકુશોનું રાજ રહેવું જોઈએ કે નહિ એના વિખવાદમાં પડ્ય વિના એના વિના કેમ ચલાવવું તે હવે વિચારવું જોઈએ.

વેપારીઓ કે અધિકારીઓ સુધરી જરો એવી આરા મોઢ રાખતું નથી પણ લોગો નહિ સમજે— સુધરે એવું માર્ગ એ તે તો આપણાત ક્યાં જેવું ગણાય.

અકુશ નીચે ને ચીજો મૂકવામાં આવી છે તેનું વપરાશમાં વિવેક જાળવી રાખીએ તો આપણે માત્ર સરળ મની જાય આપણી બધી જરૂરીઆતો પૂર પડે જ એવો આચાર ન હોવો જોઈએ. ઉદ્યોગ રોગથી અમુક ચીજોને ઓઠાવતો ત્યાગ કરવાનું શીખવું તોયે આપણું કામ પાર પડી જશે.

આવી કેળવણી સેવકોએ સમાજને આપવી રહી મિજબાનીઓમાં ચોરીસની સખ્યાનો આંક મર્યાદા જળવાય કપડાંની ખરીદીમાં ને વપરાશમાં કા મૂકાય રહી દાખા ચોપાનીઆને ઉત્તરજન ન આપી કામગીરી બચાવ કરીએ સીમે ટ લોખંડાને ઉપયોગ ના છૂટકે અને તે પણ જાળવીને કરીએ— આમ થાય તો નીચું યુદ્ધ આવી પડે તોયે અકુશોનો જાય આપણે માથે આવે નહિ અકુશોને મિન જરૂરી કે નિરર્થક ઠેરવવાનું કામ સરકારનું નથી પ્રજાનું છે.

માન આખરે ખપાવવાનો છે વેપારીઓને સરકારે તે નહિ લેવાની છૂટ આપણી પાસે છે જેટલો ઓઠો ઉગાવ થશે તેટલી વહેની મુક્તિ આવાં અને ગદવાડની જગ્યાએ સફાઈ દેખાશે.

ફિલ્મો સગીત વિદાય લેશે ?

ફિલ્મ સગીતના ઉત્પાદકોએ સરકાર સાથેન કરાર કરવા નોનીસ આપી છે અને છ માત્ર પછી ફિલ્મો ગીતો રેડિઓ ઉપરથી વાગતાં બંધ થઈ જશે અનમત પણા કિરસાઓમાં બને છે તેમ અહીં પણ તે પહેલાં સમાધાન થઈ જવાનો જાતો રહે જ છે.

દેશમાં ને પરદેશમાં રેડિઓ પર હિંદીમાં ફિલ્મો સગીત સામળે છે ને રાજ થાય છે જીવાનો એટલું યે સગીત નકન કરી જાણે છે ને મનની મોજ કરી લે છે સમુદાય બીજું કોઈ ગીત ગાવાનું સહનિત જ નથી મારણકે ફિલ્મો ગીતો સિવાય બધાનિ સરખ પરિચીન હોય એવું સગીત જાણે રાષ્ટ્ર પાસે છે જ નહિ નાટકોનો જમાનો ઓસરી ગયા પછી કવિઓનાં

ગીતા લોકજીને ચઢતાં નથી, એ આગકાલ એવા ભારેખમ બની ગયા છે કે હાપેલા પાનાં ઉપરથી ઉપાડી શકાતાં નથી, ત્યાં જ રહેવા દેવા પડે છે સરકૃત શ્લોકો વિસારે પડ્યા છે, આ-નિઓ, ગર ખીઓ, અને લગ્નના ગીતો પણ સુકાઈ જવા માંડ્યા છે

જે પ્રજા ગાય નહિ તે રડે, અને જે ગાવામાં પણ રડે તે બન્ને ગુમારે—સગીત ને શોક હાલ જે કાંઈ શીર્ષી રહ્યા છે તે ગાવામાં રવાનું છે એ સગીત દેશના જુવાનોની હિંમત હરી લે છે, હાથપગ ભાંગી નાખે છે.

ફિલ્મી ગીતોમાં સગીતનો વાક હોય તે કગતા ફિલ્મનો વાક વધુ પ્રમાણમાં છે એ ગીતો જે પાત્રોએ જે સન્નેગોમાં ગાયાં હોય છે તેની ઘેરી અસર પડે છે નમાલી ભૂમિકાઓને લીધે લાખોને ખરચે તૈયાર થતું સગીત દોષિત દેખાય છે

એ સંગીત પ્રજા ગુમાવે તો ખાસ ખોટ જવાની નથી.

શાસ્ત્રીય સગીત

હિંદી સગીતને ન્યાય અને ઉત્તેજન આપવા રેડીઓએ વધુ ધ્યાન આપવા માંડ્યું છે સ્વરના અને વાદ્યોના ઉત્તરોદાના ખાસ રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યા છે અને તે તરફ પ્રજાનું ધ્યાન વધતું જાય છે

પ્રજામાં સગીતની એટલી બધી ઉણપ છે કે એ સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ પણ આપણને રહેતો નથી, એની પરખ નથી, એનો રસાનુલવ નથી એના અભાવથી લોકો ભિંમિલ—દીર્ઘ સગીત મેળવી રાજ થાય છે, ઉમદા સગીતનો અનાદર પણ કરે છે

કેટલાય કુટુંબોમાં આ રોતલ સગીત તરફ રોષ જાય છે હવે રેડિયો પણ આ વિરોધમાં લાવ્યો છે. ને તોયે એટલેથી કામ સરે એવું નથી જ્યાં મુઘી સગીતની તાલીમ આપવામાં નહિ આવે ત્યાં મુઘી ઉસ્તાદોની કદર પણ કોણ કરી શકશે? અખડ સાધના પડે મેળવેલી વિરલ સિદ્ધિઓ અત્યારે તો ભેશ આગળ ભાગવત જેવી થઈ પડે છે, કેટલા ઝાઝા એના સમજનારા !

કહે છે કે આપણા સગીતમાં નૂશો નથી, ઉરકે-રાટ નથી એમાં સામાન્ય જનને ખૂબ નિયમન દેખાય

દે, જાણે ચસાય નહિ, ઉછળા તો હોય જ ક્યાંથી ? ભારતીય સગીતનો એ જ ખૂબી છે લોકરુચિ સુધારવા, લોકવૃત્તિઓ સંયમમાં લાવવા, એમાં બળ સૌચવા આપણી ગગ પદ્ધતિ અને આપણાં વાદ્યોતુ શિક્ષણ બન્ને જરૂરી છે

હાલે આજે હજારો કોળીયા ખરચી ફિલ્મી સગીત તૈયાર થતું એના મોવા ધાવણે આપણા સગીતનો દેહ કદાપિ બધાશે નહિ કે ગ્રેગણા સાપડશે નહિ હિંદી સગીતનો બાનાબડી જે પ્રજા વહેલો ઘૂટતી થાય તો જ લાખોના ખરચે તૈયાર કરેલા ફિલ્મી ગીતો કે હજાર ગીતો પણ ટકશે, નહિ તો કમળપત્ર પર જળખિંદુ જેમ મહેનત સરી જવાની

ગુજરાત રંગભૂમિનો મરશીઓ

ગુજરાત એની રંગભૂમિની શતાબ્દિ બીજવે છે, ત્યારે ખે ધડી નિયારમાં પડી જવાય છે.

થેડા સાહિત્યકારો, કાષ્ટિક સંગીતકાર, ખે ચાર કલાકારો અને કેટલાક મિત્રો ભેગા મળીને ગુજરાતની સો વરસની નાટકશાળાને રંગગેમાન કરી રહ્યા છે. જાણે એટલાને માથે એનું ઝણુ ચઢ્યું હોય એમ બીજા અનેક નફકગઓ એમના તરફ નેતા પણ નથી

જે કોઈ પણ દિવસ નાટક જોવા ગયો હશે તેણે નાટકની સગાથે નાટકના પ્રેક્ષકો તરફ પણ ધ્યાનથી જોયું હશે, પાન આવતા મેમશો, આગળથી ધોતીઉં બીચુ પકડતા શેરબજારીયા, વગ્ની ને જેઠની લાજ કાઢતી મોરઠાણીઓ કે એક આખતું મિગલ મારતી મારવાડણો, રંગથી નેતા પાગસીઓ, તૂટી મરીને નેતા ગુમાસ્તા, એ બધા જાણે નાટક કદીય જોયું જ નથી એમ ડાહ્યા ડમરા બની હવે આવા ખેડા છે

કેટલાક છટા નેતા, કેટલાક સુદરી નેતા, કેટલાક ફાસ નેતા, કેટલાક ગીતનું ટહેરીયું સંજીવણી વાન્સમોર દોકતા એ બધા એ થોડું થોડું સાહિત્ય જીનતા, સગીત સમજતા, અદાકારીની કદર કરતા. પહાડી અવાજો, તખ્તાનો ઝણુ, સજવટનો કિમીયો કગિતો રચના—વિવિધ વાનીઓ વખણાવી

એ નાટકોને માર્યા—લોકરુચિ પ્રમાણે નાટકો બદલી ના ચડનાર માલિકોએ, પ્રજાનાં બાવના ઉપર

અકુશ મૂખનાર સરકારે સગીતનું જ્ઞાન નહિ આપ
નાર નિશબોએ, જોએ મેસરો મેસી લખનાર સાહિ
ત્યકોએ અને ખાદીમા લખેની વિરામી વૃત્તિને
નાટકોને એવે મૂ મર પડ્યો છે કે એને સજીવન
કરનારા નોકળશે તોયે દાયકો વીતી જશે

નવી નાટક શાળા

રાજ્ય તરફથી રગભૂમિ બાધવાની વાત બહાર
આવી છે તેને વધાવી લેવી જોઈએ

નવી નાટકશાળાનું મકાન ખૂબ આકર્ષક કદવ
નાને ચગાવે એવું હોય અને છતાં એના દર સામાન્ય
પ્રજાજનને પોષાય એવા હજીવા હેય ત્યાં પોતીસની
મજૂરીને બદલે શિક્ષણ સાહિત્ય કે રેડિયો સાથે
સંકળાયેલાની દેખરેખ હોય ત્યાં મનોરંજનના કર
ના હોઈ શકે એટલું ઉત્તરજન થોડાં વર્ષો
રાખવું જોઈએ

અહીં જે નાટક લખવાય એની આવકમાધી લેખમનો
હિસ્સો રહેવો જોઈએ એનું નાટક ત્યાં સરતા દરે
વેચાવું પણ ન જોઈએ ને એમાંથી ચોરી નહિ થાય
એવી કાયદાની જોગવાઈ કડક થવી જોઈએ એ
લેખક અને લખવનાર પાત્રો માનનાં અધિભારી
ગણાવા જોઈએ.

આપણે પ્રાતિક કાષાના સાંકડા સીમાડામાં
લજીતરની પછાત દશામાં ધર કરી ગયેની ઉદાસીન
તામાં અને દિલ્હોના આક્રમણમાંથી રસ્તો કાઢવાનો
છે સાહિત્યના લેખકો બહુ ઝીણું કૃતિવાને બદલે
લોકોને રસ અને શિક્ષણના મધુર ખ્યાનો આપશે
તો લોકોમાં એની રૂચિ વધશે અને રગભૂમિ
જોર પકડશે

લખાઈઓ ગઈ માણુલગી ગયા નવટકી ગઈ
ગરબીઓ ગઈ નાટકો ગયા લોક-આરસી જતી રહી
છે જેમાં પ્રજા પોતાનું પ્રતિનિધિ ભૂમે એ આરસી
ફરીથી સજીવન થાય ત્યારે સરકારી મેળાવડાનું રથગ
જારકે શેકાઈ ના જાય તે પણ જોવું પડશે

ફરી વધારીને પણ શિક્ષણ સુધારે

રાજ્યના કેગવણી પ્રધાને માનેજની શીર્ષા ઘટાડે
કરવા સમિતિ દર્શાવી છે અને સાથે શરત મૂકી છે

કે સરખા વધારે મકમ કેગવણી માટે મળુ કરે
તો એમ બને

એ જાતે સરખા નથી ! એમની માગણી
સરખા ને ગળે એ ઉતારી શકતા નથી લાચાર છે !
કે પછી સકારની મર્યાદા આવક મન્યતામાં શ્રદ્ધા
હોય તો આવું કોઈ ના મોલે

વિદ્યાર્થીઓએ શી-ઘટાડાની ખૂબેશ ચલાવી તે
આમ અચાનક વાજગી રરી છે વિદ્યાર્થીઓએ હવે
પ્રધાનની દયા ખાવી જોઈએ કે એ મુદ્દો સ્વીકારે
છે પણ નાણા મેળવી શકતા નથી લાઈલાજ છે

હવે ફી ના ધગી શિક્ષણ તે સિવાય પણ બહુ
મોધુ છે લેતી વખતે અને લીધા પછીથી એમાં
ધણા જણુ નિરાશ થાય છે 'નિદમ્બીના' (વ્યવહારમાં
વિદ્યાર્થી' કાયો ને નિષ્ફળ દેખાય છે એનું જ્ઞાન
એની મદદ આવતું નથી આ કમી કેવી રીતે પૂરાશે
તેની તપાસ હવે પ્રધાન કરે તો સડુ શી વધારીને
પણ શિક્ષણને સાગ પાયા ઉપર મૂકી શકાવું હોય
તો પ્રધાન હવે એવી યોજના રૂઢ કરે.

ક્રિકેટનો શોખ એટલે ?

ઠેઠેર ક્રિકેટની મેચના રેડિયો અહેવાલો સભ
ળાતા થયા ધીરેરે ખેતારીઓનાં નામ અને યશસ્વી
કા કિર્દી યુજીતી થઈ અને એમનો દેશભરનો પ્રવાસ
ચાતુ થયો ત્યારે સહજ વિચારવું જોઈએ કે એની
કેવી અસર પડે છે

રામ-મહારામજોની દમે આ ખેતારીઓ
મુસામરી કરે છે આનીજ્ઞાન હોટોનોમાં ઉતરે છે
લપકામધ મેળાવડાઓ કરે છે રટાર્ડનથી કપડા
પહેરે છે એનો ખચ ગરોમ હિં રતાન બારે રકમની
ટિકિટો લઈ પૂરો પાડે છે મેટનીકવાર વધારે ટિકિ
ટનાં નાણા ઉત્તરવવા બ ને પક્ષોની જાતલસ પણ
હોય છે

એમનો વટોળિયો આવી ગયા પછી વિદ્યાર્થીઓ
રમરના દાઢાઈ ક્રિકેટ ગમે છે આડખર ને ઉઠાપોહ
કરે છે કે ઉઠાજી હોય એમ અજિમાન લે છે
આ ક્રિકેટનું વીરત્વ કેમ જણે નકની લાગે છે એનાથી

અમે કલકત્તાથી ૧૧મીએ સવારના ઊપજા 'કે' જવાવાળા અમે ચાર કલકત્તાથી એહાં ખીજ પાંચ જણુ એગકોકથી અમારા વિમાનમાં લખ્યા હતા. અમે બધા આગળ વધ્યાં રગૂતના એક પાદરી પણ અમારી સાથે હતા કલકત્તાથી સીધુ કરાંચી ઊડવામાં અનેરો આનંદ મળ્યો ભારતની વિશાળતા નરી આખે જેવા મળી નદી, તળાવ, ખેતર, શહેર અને સ્વર્ગિયોની વાદળાંઓ સાથેની રમત જેતાં જેતાં અમે સાંજે કરાંચી પહોંચ્યા.

ખીજે દિવસે સવારે અહીં વાગ્યે અમે ઊંડાં સૂર્ય ન જોઈ શકે એવા સમયે અમે થોડું ખાઈ પી લીધું અને સાડાચારે અમે કરાંચી છોડ્યું થોડીવાર ઊંચા પછી મૂરજદાદા ડાકાયા અને અમને નીચેની દુનિયા દેખાવા લાગી હવે પેલા ભયાંભયાં ખેતરો અને નદીઓ નહોતી પડાડી પણ લીલી હરિયાળી વગર ખાલી લાગતી હતી ખપોરે એકાદ કલાક માટે અમે આઆદાન ઊતર્યા ત્યાં થોડું ખાધું અને પાછાં ઊંચાં સાંજે એથેન્સ પહોંચ્યાં. ગ્રીસ વિષે બાળપણમાં સાંભળેલું, ગામ જેવાની બધાની ઇચ્છા હતી રજા મળતાં જ ત્રણ મોટરોમાં બેસીને અમે ગામમાં ફરવા નીકળ્યા પહેલાં તો દરિયાને કિનારે કિનારે મોટરો ચાલી ગામનું સૌંદર્ય જેતાં જેતાં એકો

ચુરેતપના નાનકડા દેશ સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં તા-જેતરમાં જ 'કે' નામના એક રળિયામળુ સ્થળે નૈતિક પુનરુત્થાનનું સ મેલન મળી ગયું એમાં હાજરી આપવા કાકા કાલેલકર સાથે ગયેલા લેખિકા એ સુરમ્ય સ્થળનું મર્યાદિત શબ્દોમાં સુંદર વર્ણન કરે છે.

પોલિસની ટેકરી પાસે આવી પહેર્યાં મારા સિવાય બધા પડાડી ઉપર ચડ્યાં અને ત્યાંનું પુરાણુ દેવળ જોઈ આવ્યાં ઉપરથી આપુ શહેર બહુ સરસ દેખાતું હતું મારે તો, મારા પગને લીધે નીચે જ બેસી રહેવું પડ્યું ત્યાં બેઠા બેઠા મે ત્યાના લોકોને જતા-આવતા જોયા લોકો ખૂબ ખુશખુશાલ દેખાયા.

એથેન્સની એક હોટલમાં રાત ગાળાને અમે ખીજે દિવસે સવારે ત્યાંથી રવાના થયા ખપોરે રોમ આવ્યાં ત્યાં જના મુરોલી જિભી થઈ અમારા વિમાનને સીધું જિનીવા લઈ જવાનો હુકમ નહોતો અને અમારે જનદી પહોંચવું જરૂરી હતું દિ દી એલચીખાતામાં ફોન કરીને ખાસ હુકમ મેળવ્યો અને અમે એક જ વિમાનમાં આગળ વધ્યા સાંજે પાંચ વાગ્યે જિનીવા પહોંચ્યા ત્યાં 'કે' થી થોડાક માણસો અમારું

રમતમતનો લાભ નહિ પણ ચર્ચાનો, ફેશનનો, નકલનો અને સૌથી વધારે રમતોમાં બાળસ ને ઉગાઉ-પણનો રંગ લાગે છે એ ગોચનીય નથી શું ?

ધ્વજની છાયા

હિમાલયના મરોચ્ય રિખરની ઊંચાઈ માપવા દિ દી ટુકડી જનાર છે એ સમાચારે આપણે હર્ષ પામવા જેવું છે આવી જ રીતે એનો અભ્યાસ વધતો જશે, અને સાથે આત્મીયતા પણ આવતી જશે એ શિખર ઉપર નેળાળનો વાવરો ફરકાવવા

સ્વીસ ટુકડી લઈ ગઈ છે ત્યારે ધણુના મનમાં સ્વાભાવિક ડાખ લાગ્યો હશે કે ભારતનો વાવરો જ ત્યાં હોવો જોઈએ.

પરંતુ સ્વીસ ટુકડીની મહેરબાનીથી ત્યાં ફરકેલા ધ્વજનું મૂલ્ય પણ કેટલું આંકવું જ્યારે ભારતના સાહસિકો ધ્વજને ત્યાં લઈ જશે ત્યારે એની છાયા એક અખડ ભારત ઉપર અને ઠેક લકા સુધી વિસ્તરાયેલી હશે એમ પણ ઇચ્છીશું.

ગત કરવા આવેલા હતાં સિનોનના એક અંગ્રેજ
છત્રી ગાડીમાં બેસીને જિર્નવા સરોવરને કાંઠે કાંઠે
ગલગ ૬ મંદિરો ખૂબ રમણીય વ્રાસ કરીને
મેં કે પરાવ્યા સિવસ લોકોએ પોતાના રેશને
મ રગિયામણા અને દેખાવો બન નીને રામ
ખે છે આન પપુ જરાક જેટની ગાંધી કે
અવધ્યા દેખાઈ નહિ લગવાને પહાડા અને તળા
નો સુર દેશ દીપો છે એને આ પુગ્ધાર્થ લોકોએ
તાની મહેનતથી ખૂબ સંખ્યો છે અને સાચા રો
કે માં નતિક પુનરુત્થાનનું જે સમેનન મળી
પુ રનું એમાં હાજર રહેવા અમે પહોંચી ગયા
કા વિષે મેં લારતમા જુ। જુ। અનેક માપસે
સેથી ધણુ સાંભળ્યું પપુ હતું

અહીં એક મોટા મહેન જેવડા મકાનમાં લગભગ
૧૦ લોકો સાથે રહે છે બધું કામકાજ એક
ની મદદથી અને જાતે જ હથેલી કરે છે કોઈ
કર-ચાકર નથી પૂરેપૂરા સહકારથી કામ ચાલે છે
આવે છે એ પોતાની શક્તિ અને વૃત્તિ પ્રમાણે
મમાં મદ કરે છે દેશેદેશના લોકો પ્રેમથી હળી
મોને રહે છે અમેરિકન અંગ્રેજ ક્ય સિવસ
મન જાપાની, ચાઈલેડી અને ભારતીય લોકો
ક કુટુંબ બાળીને બેગા રહે છે મને તો અહીંનું
તાવરપુ ખૂબ પ્રેમાળ અને પ્રેરણાત્મક લાગ્યું
માં એકમેકને દરેક પ્રકારની મદ કરવા તયાર
મારી પડખે બેઠેલા એક સજ્જને ન્યારે બાપુ કે
મે જમની પણ જવાના છીએ કે તરત જ અધુરિમાં
તાને ધેગ ઉતરવાનું એમલો પ્રેમભયુ નિમત્ત
ય દર્ષ દીધું

ત્યાં બીજા અનેક સદ્ગુહરથો સાથે મુનાકાત
મે મેત્રી થઈ આ લોકોનું માનવું છે કે સાચા
રથી આત્મપરીક્ષણ કરી પોતાના શુનાઓની

કમુનાત ખરી લગનાનની માણી માગી જૂન સુધા
રવાની પૂરેપૂરી કોશિષ કર્યા પછી શા ત પ્રાપ્ત
કરીને એની દયા માગની જોઈએ રાજ નિયમિત
આમ કરીને એ દાને અનુરૂપ જીવન જીવવું જોઈએ
આપણા જીવનને હમેશા ચાર સિદ્ધિતાની કસોતી
ઉપર કસતા હેતુ જોઈએ —(૧) સપૂણ્ય સત્ય—
Absolute Honesty (૨) પવિત્રતા—Abso
lute Purity ( ) નિસ્વાર્થતા—Absolute
Selflessness અને (૪) પ્રેમ—Absolute
Love આ ચાર સિદ્ધિતા અને પ્રભુ-પ્રેણા—એ
એમના નિયમો દરેક માણસમાં મેં સાધનાની કોશિષ
તો જોઈજ—સાચી કોશિષ જોઈ કે જેનાથી વાતા
વગ્નમાં એક આનંદદાયક પવિત્ર મહેતી રતું હતું
મને આ આઠ દિવસોમાં ખૂબ મળ્યું

અમારી આસપાસ જે અનુપમ સૌ દર્શ રેલાઈ
ગેલું હતું એ પણ વાતાવરણની પવિત્રતામાં વધારો
કરતું હતું જે વિશાળ તળાવના કિનારા ઉપર
અનેક નાના મોટા શહેરો દેખાતા હતાં એ અમારી
નીચે જ હતું રાતે એની થનગનતી દીપમાળાઓ
અમારું ધ્યાન ખેંચ્યા વગર નહોતી રહેતી સામે જ
આવ સના પહોંચતી હારમાળા પોતાના અરૂં નીકળ્યા
શિખરોનાં વાદળામાંથી ડોકાઈને દર્શન દેતી હતી

એનું ગાળીનું અને એની લગ્નતા છેક હયામાં
પેસી જતી હતી મન પ્રાપ્તમાં ગરકાવ થઈ
જતું હતું

આવા આઠ દિવસો પસાર કરીને અમે નીકળ્યા
કે માં દાર કે ધૂમપાન ક્યાય ન દેખાયાં એની
બહારની દુનિયામાં આવીને તરત પહેલવહેલું જ્યાં
ત્યાં ધૂમપાન જોવા મળ્યું અને દરેક જાતનો ધૂમાડો
સહન કરવો પડ્યો

[મ ૧૬ પ્રભાત]

તમારાં નાણાંનું
મૂલ્ય

સીવવા અને ભરતકામ માટેના દોરાની ઉપરની
બાંતો માટે માગણી કરો અને તમારા નાણાંનો યોગ્ય
ખર્ચો મેળવો

સીવવાના અને ભરતકામના દોરાની આ પ્રસિદ્ધ
બાંતો મજબૂત, મોહક અને પાકા રંગના મળે છે

કે. હી. નૂર મિલ્સ કું. લિ.

એજન્સી કિલિક ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ
મુખ્ય વિદેશી નાણાંતંત્ર દ લલ્હુઅં લિમિટેડ

‘આપણા લોકોમા આનતી ન ની નાની અભણ જેની ઠવિતાઓ
જેમા ઘણો મન અને ઊંડો અનુભવ ગટેવો હોય છે
તે બવાનો મરેણા ત્રણ થરાની પૃષ્ઠ આનસ્થકના છે એમા જ
આપણા રેસનો ઈતિહાસ ખાસણા લોકોનો અનુભવ ઘણી સારી
ગીતે જાગી રેનો રાય છે —મ ન દિવેલી

એવા મર્માળા અને ઊંડા અનુભવના ગીતોનો નવો સંગ્રહ

લગ્ન ગીતો

[૧૫૦ રમેગ હ પાકેક]

ચાલુ માનમા પ્રગટ થશે આપની નકલ મારે લખો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ ^{મોર્ની ૧૩ પ્રાંત} અમદાવાદ ૧
પાંચમાળ

કામ

જયન્ત પરમાર

તંત્રી : ઇશ્વરલાલ મોઁ દવે ★ સંપાદક : જયન્ત પરમાર

વનપ્રાણી

જાગી આવક રૂ.૪ ★ જાન્યુઆરી ★ ૧૯૫૩

સાભાગ પ્રાતિગ્વીકાન

[illegible][illegible]

જીનનું પીતુ નામ ૭

ଗଂଧର୍ବ

દ માનની ૧૦મીએ નિયમિત આપના
હાવમા મળે એની
ગો.૧૭ ૮

२२-मना क्षुण्ण माडापात्र उपिया
 , विद्वेशभा आळं उपिया (गि १)
 नीथेना ठोळपळ मग्नामे भोक्वो
 अने आप तडुरस्ती ना राड्ड
 नोधाध र्जो

तद्गुरुरनी कार्यालय

આગેવ્યધામ અતુમ મે શત
વિ સે ટ શેડ મુખ ૧૯
અધના

तदुरस्ती कार्यालय

ભારતી માહિત્ર મધ લિમિટેડ
ગાંધીમા ગ   અમદાવાદ ૧

રામતીર્થ

બ્રાહ્મી

તેલ

(સ્પેશલ નં. ૧)

(૨૭૨૮૬) : મેડીકેટડ

પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો, વૈદ્યો, પ્રોફેસરો તથા સ્ત્રી-પુરુષો
આ તેલની પ્રશંસા કરતાં થાકતાં નથી કારણ કે—
તે અનેક ફાયદાઓની ખાત્રી આપે છે

* તેનાથી જ્ઞાનતત્ત્વ અને ક્રિયાતત્ત્વ બળવાન બને છે. * માથાનો દુખાવો મટે છે. * દષ્ટિ વધે છે
* યાદશક્તિશક્તિ વધે છે * આખા આજવાથી આખના અનેક દરદો દૂર થાય છે
* વાળ ઢાળા અને તેજસ્વી બને છે. * ટાલ ઉપર વાળ ભરે છે * ખોડો દૂર થાય છે
* ગાઢ નિદ્રા લાવે છે શરીર દરરોજ યોગવાથી ચામડીના અનેક રોગો દૂર થાય છે.
શરીર પુષ્ટ બને છે. * ખરી પડતા વાળ અટકે છે અને વધે છે * કાનમાં
નાખવાથી કાનની અનેક ફરિયાદો દૂર થાય છે * લીખ અને જૂ દૂર થાય છે

મગજ, વાળ અને શરીર માટે અતિશ્રેષ્ઠ

સૂચના :

દરેક ઝડપુમાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો
માટે રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ અત્યુક્ત છે બ્રાહ્મી
માટે તમારા કેમીઝ કે દુકાનદાર પાસે આ તેલની
જ માગણી કરો બધી જગ્યાએ મળી શકે છે

કિંમત

મોટી બ્રાહ્મીના રૂ. ૩-૮-૦

નાની બ્રાહ્મીના રૂ. ૨-૦-૦

ટપાલ ખર્ચ અગ્રગ

પરદેશ માટે મોટી બ્રાહ્મીની કિંમત શીલીંગ ૧૨
અને નાની બ્રાહ્મી કિંમત શીલીંગ ૭

ખાસ સૂચના :

અંકેક બ્રાહ્મી ટપાલથી મગાવનારને

મોટી બ્રાહ્મીના રૂ. ૫-૬-૦

નાની બ્રાહ્મીના રૂ. ૩-૮-૦

(બ્રાહ્મીની કિંમત + ૧-૭-૦ પોસ્ટેજ)
+ ૦-૭-૦ પેકીંગ

મનીઓર્ડરથી પૈસા મોકલવા.

વી. પી. થી મોકલીશું નહિ

ફોન : ૬૨૮૯૯

તા : 'PRANAYAM'

== શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ ==

દાદર, (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪.

COTY. RBO

તા.ક : શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમમાં દરરોજ (રવિવારે બધ) મવારના ૭૫ થી ૯૫ સારીરિક
અને માનસિક આરોગ્ય તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને માટે યોગનો વર્ગ ચાલુ છે

★ ચેતનનાં નવાં પ્રકાશનો ★

‘સફેદ ફૂલ’ ના મશહૂર વાતા ઉસ્તાદ
શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની નવી નવલિકાઓ

રેશમી દોરી

અનુ કાસમઅલી મર્ચન્ટ ૩ ૪-૧૨

★

શુબરાતના કલાકારની કલમે

વહેતાં ઝરણા

લે-ડો જયત ખત્રી ૩ ૪-૧૨

★

આમજીવનની ઓટદાર વાતો

ઘરની યાદ

દિ ૨-૦

★

૧૯૪૨ ની પાશ્વૈભૂમિની નવલકથા

શ્રી ખાડેકરના આવકાર સાથે

વારણાને કાઠે

દિ ૨-૦

હિંદીના નવલકથા સમ્રાટની કલમે અલગ

પ્રેમ તથા ભવ્ય શહાદતની નવલકથા

શૈલખાલા

દિ ૩-૮

બે ગ્રંથો

સાદી અને જોમવત શૈની

છેલ્લામા છેલ્લી માહિતી

રશિયાની કાયાપદ્ધત

લે લોગીલાન ગાધી ૩ ૧-૮

★

ભારતના પ્રતિનિધિ પુરૂષોએ

જાતે જોયેલ તસ્વીર..

દીઠી મે ચીન ભૂમિ

[શ્રી કુમારખાા, પ મુદરલાલ, વી કે આર

વી રાવ, મુટકરાજ, અખાસ વગેરે]

ખાસ ઘટાડેથી ૧- ૩ ૧-૦ (મૂળ કિં ૩ ૧૫૫

બે જીવન!

હમણા જ પ્રસિદ્ધ થયું છે

લેનિન /

[રશિયાના તારણહારની જીવની]

કાસુ પૂકું દિ ૧-૮ (પાકુ પૂકું ૩ ૨-૮)

★

ચીનના તારણહારની જીવની

માઆ ત્સે-તુ ગ

લે શાતા ગાધી દિ ૩ ૨-૮

[પોસ્ટેજ ફ્રી]

પ્રાપ્તિસ્થાન

★ ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિ૦ ૧૩૩, જવાહરનગર ગોરેગાવ (મુંબઈ) ★

જાન્યવાર ૧૯૬૧!

તુટતી ઇમારતને, ટેકો મૂકી-
સમારકામ કરાવીને ટકાવી શકાય
છે જમીનદોસ્ત થયેલી ઇમારતને
નવેસરથી પણ ચણતર કરી ઊભી
કરી શકાય છે પણ જ્યારે નાની
મોટી ખીમારીને લીધે શરીરરૂપી
ઇમારત ખળભળી ઊઠી હોય ત્યારે
ગમે તે વચના સ્ત્રી-પુરુષ અને
ખાળક માટે ચિતાજનક સ્થિતિ
ઊભી કરે છે શરીર તરફ બેદરકાર
રહેનારને શુભાવેલી તંદુરસ્તી
પાછી મેળવવા હજારો રૂપિયાના
અર્ચમા પાછળથી ઉતરવું પડે છે.

★

‘ચરક’ના ‘કેસરી સુવર્ણ કલ્પ’નું
શિયાળા દરમિયાન બે સેવન કર-
વામાં આવે તો આખું વરસ
શક્તિ ટકાવી રાખે છે, ગમે
તેવા નાના મોટા, લયંકર કે

ઊડતા રોગો સામે ટક્કર ઝીલી શકે છે એટલું જ નહિ પણ માદગીમાં શુભાવેલી
શક્તિ જલદી લાવવા માટે આ અનોડ ચાટણ છે. આ કલ્પ ‘શક્તિનો શહેનશાહ’
હોઈ, કાચાકલ્પ માટેનું અદ્ભુત ચાટણ પુરવાર થયું છે.

★

પાચનશક્તિને સુધારનાર આ સ્વાદિષ્ટ ચાટણ લોહીમા રાતાં રજકણો વધારી, સખ્ત
ધાતુઓને પરિપૂર્ણ કરી શરીરને નવપદ્ધવિત કરે છે, જેથી કાચાને કાચનવર્ણી
અને લોખંડ જેવી મજબૂત બનાવે છે. આ કલ્પ હિંદુભરના દરેક જાણીતા
દવાવાળાઓ વેચે છે. કિંમત : દ્વાયલ સાઈઝ બાટલીના રૂ. ૫-૮-૦, ૨૦ તોલાના
રૂ. ૧૦-૮-૦, ૪૦ તોલાના રૂ. ૨૦-૦-૦, ૮૦ તોલાના રૂ. ૭૫-૦-૦ અને
૨૦૦ તોલાની બરણીના રૂ. ૮૨-૮-૦ છે. આજે જ એક બાટલી ખરીદી શરૂ
કરવા ખાસ ભલામણ છે, ખરીદતી વખતે ‘ચરક’નું લેબલ તપાસીને લેશે.
અમદાવાદના ડીસ્ટ્રી : ચીમનલાલ માધવલાલની કું. ત્રણ દરવાજા : અમદાવાદ
સલાહ કેન્દ્ર : રીલીફરોડ, પાદશાહ પોળ સામે

‘ઊર્મિ’ વર્ષ ૨૩
‘નનચના’ વર્ષ ૧૭

ભાસ્કર

જાપદયજા

સપ્તાગ અંક ૨૭૪ જાન્યુઆરી ૧૯૫૩ અંક ૧૦

સાહિત્ય, મમાજ અને

સંસ્કારક માસિક

કેમ

સૂચના

શાન્તિદૂત સિદ્ધાર્થ	હરીન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય ૫
ચૂમરો	શેખાદમ આલુવાલા ૯
કો બધેનો કારમા ?	વિજયશંકર ગ્રામ ૧૨ ૮
જોગી મત જા	દો બ કાલેનકર ૧
જીત	ચન્દનમ્ ૧૨
જે પ્રસંગો	ધૂમ્રેતુ ૧૩
યુગ પળ	ભાનુ પડ્યા ૧૬
માનવતાથી પ્રેર બીજુ શુ ?	કેદારનાથ ૧૭
બીકાતી પાંખડી	સિદ્ધાર્થ ૨
ટેવ	હર્ષિદા પડિત ૨૫
સરજના સ માન	નટવરલાલ પટેલ ૨૮
આનો ઉકેલ શુ ?	પ્રવાસી ૨૮
ભરતી	પ્રવાત ૩૧
અજમ પ્રેમ કહાણી	હમદ ખારોટ ૩૨
વિષાકત અયુનિ	ભૂપેન્દ્ર ઉપાધ્યાય ૩૫
શમનમ [૨]	અનુ અગોક હર્ષ ૪૧
મારી સફર [૨]	જીવરામ જોરી ૪૫
સર્વો ય કે સામ્યવા ?	વસુધા ૪૯
સજનના રાહ	રાહજ ૫૩
સમયના ક્ષીરનીર	જાહસ ૫૭
સાબાર નામિસ્વીકાર	બીટુ ટાઈટન ૫૭
પૂઠા ઉપરનું ચિત્ર ચિયાળાની સવાર	ચિત્ર ૧૨ અદ્ર ત્રિવેદી

ઊર્મિ નનચનાનું લવાજમ ભરવાના અન્ય અધ્યો -

એન કે મેધાણી ૧૪ અમરતના સ્ટ્રીટ ૮૧ તા ૧
એન એમ ત્રિપાઠી લિ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુબ ૨
કાલિદાસ મહેતા ૨૫ પ્રદાદ પ્લાટ : વેટલુ રાજકોટ
આર આર શેખની કપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ કેશવનાગ મુમ ૨
પુસ્તકાલય સ. સ મડળ નિ. ગવપુરા વડો રા
સ્વાણી એ ડ કપની બાલુગેતુ રોડ મુમ ૨
પ્રગતિ સાહિત્ય મંદિર ખપાટિયા ચકલા સરત

આક્રિષ્ટ માટે -

પોષ્ટલર બુક સપ્લાય પો બો ન ૭૬૯ કપાલા (પૂ આ)
જય પુસ્તકાર કે પટેલ પો બો ન ૬૪ નૈરામી (પૂ આ)

- * લવાજમ વરસનું સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ ૧૫)
- * છુટક નકન બાર આના વિદેશમાં એક રૂપિયો
- * દર માસની ૧ની તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
- * વરસમાં એપ્રિલ જુનાઈ ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી જે ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી માહક થઈ શકાય છે
- * વી પી થી લવાજમ વમૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ત્રાહક જ ભેગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરુ થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આપના ના ન અને પૂરા સરનામાં સાથે કૃપા કરીને મની ઓડરથી જ લવાજમ મોંઘી આપવું
- * નમૂનાનો અઠ મગાનતી વખતે બાર આનાની ટિકીટ બીકાતી જરૂરી છે મફત અઠ કોઈને મોકનાતો નથી
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ના ન લખવો ખાસ જરૂરી છે
- * સવ લખાણોના પીરિસ્ટિ સુરક્ષિત રાખેના હોય છે
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું ભેગવવા જરૂરી ટિકીટ ચોટાડેતું અને સરનામું કહેતું રમીડયુ બીડયુ જરૂર છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પદર વિસ પછી રદ કરેલ છે
- * જાહેર ખચરના દર લવાજમ મોકન વાનું લખાણો મોકનવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું -

ભારતી સાહિત્ય સ વ લિમિટેડ
ફર્નો-ડીઝ પુલ નાચિ ગાંધીમાર્ગ
અમદાવાદ ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરલાલ મો દવે : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ ગાંધીમાર્ગ અમદાવાદ ૧
મુદ્રક ગોવિંદલાલ મોહનનાથ જાની કિશો પ્રિટરી સ્તનપોળ અમદાવાદ

શાન્તિ દૂત સિદ્ધાર્થ

હરીન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય

[અસિત મુનિએ કપિલવસ્તુના રાજા શુક્રોદનનું ભવિષ્ય જાણી આપ્યું કે એનો દુવર સિદ્ધાર્થ નાની વયમાં જ રાજપાટ છોડી, જગલમાં જઈને માનવના દુઃખો નિવારવા માટે તપ આદરશે]

આખા રાજ્યમાં રાજાએ હુન્મ કરી દીધો કે કુવરને કદી પણ રાગ, ધડપણ કે મૃત્યુ એવા માનવી-દુઃખો નજરે પડવા ન દેવા. પણ ન્યારે એક દિવસ સિદ્ધાર્થની ઇચ્છાથી પોતાની પ્રજાને લેવા માટે ગયેલા ખેસારીને રાજ-માર્ગે ઉપરથી પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે રાજાએ હુકમો છોડી દીધેલા કે દુવર જે જે માર્ગેથી પસાર થાય એ બધે ઠેકાણે કોઈ દુખી કે રીખાતો માણસ એની નજરે ન પડે

સરકારની પૂરતી તકેદારી છતાં પણ જે લગવાને હુમારતું અનેક લાલચ વડી રાખેલું એણે તો હુમારની આખે રાગ, ધડપણ અને મૃત્યુ દેખાયા એવી જ ગ્યના કરી રાખેલી—જેથી હુમાર માનવ જીવનનો ભેદ ઉકેલી શકે અને એના બંધનો તોડી-વઢોડી શકે

શુક્રોદન રાજાની સરકારી કરામતોએ હુમાર સિદ્ધાર્થની નજરે શોકવેર્યા અને વિચારતા કરી મૂનાર દેખ્યો ને ચડવા દેવાના પ્રયત્નો કર્યા છતાં એ જ દૃશ્યો સિદ્ધાર્થની આખ સામે દેખાતા આ ધ્વનિનાટિમાં રજૂ થયા છે]

*

દાડી પીટનારો : આવતી કાલે જ્યારે રાજા શુક્રોદનના મહેલની ટોચનો પડછાયો મદિરની ટોચે અડશે ત્યારે આપણા રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ નગર માંથી પસાર થશે

વૃદ્ધ આવતી કાલનો દિવસ ખરેખર અજાણ્ય છે । આ કરચલિયાળી આખો કાલે ગેતેરી રાજ-કુમારની જાળી ક.શે !

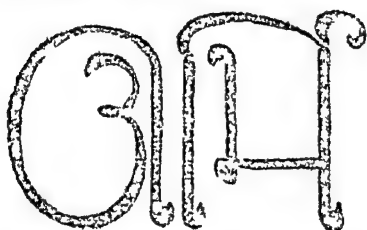
વૃદ્ધ આવતી કાલ જવદી આવો ! આજે જ આવો ! હમણા જ આવો ! માટુ લીટ ઝરતુ નાક અને આંગળાંઓ રોજથી અકડાઈ ગયાં છે આવો, ઓ કુમાર, મારો વિલય થાય એ પહેલા હું તમારો તેજસ્વી ચહેરો નોંધી લેવા માગુ છું

ઉશ્કેરાયેલા અવાજે આવતી કાલે રાજકુમારને પસાર

થવા માટેની કમાન સમગ્રવર્તા ખૂચ બેચેથી પડી જવાથી લક્ષ્ય મરી ગયો

દાડી પીટનારો (એના હોલ ઉપર જોરથી દાડી પીટતો) . મડદા, લૂલાં, રીખાતાં, આધેળા, મદિદા, ધરડા—એ બધાને ધરમા પૂરી ગળાને અને હુમારના માર્ગમાંથી એમને દૂર ગાખાને આ સરકારી ફરમાન છે આ ઉત્સવ આનંદનો થવો જોઈએ ગરીબો, માન, ધરડા કે મડદાઓને આવા ઉત્સવમાં રથાન ન હોવું જોઈએ એ સરકારી ફરમાન છે કે યૌવન, સૌદર્ય અને ઉત્સાહ જ રાજકુમાર સિદ્ધાર્થની નજરે ચડવા જોઈએ

[ભવ્ય સંગીત. એ ઉપરાંત શોટો ગળાવનિ ઘોડા એના રાખલાઓનો ખળડાટ, પાલી

શાન્તિ દૂત સિદ્ધાર્થ

ભાવાના ગીતોનો સંગીતમય આનાપ દુરથી
અને નચકથી પુરવો સ્ત્રીઓ અને બાળકોના
નાનામોઠા ખુમરાણો સંભળાય છે]

હુ હુલિનો મહાનાદ

દાંડી પીટનારો સુના પ્રકાશથી ચમકતી ધાતુ જેવા
ઝળકતા પાણી ૧૨ યોડાઓ જે ગ્યતે એ ચે છે એ
સુવણ ગ્યર્મા ખેસીને રાજકુમાર પધારે છે અરે
જુઓ જુઓ જુઓ ! છગ્ગાઓ અને શણગારેલી
બારીઓમાંથી એમના ઉપર ફૂનોનો વરસાદ
વરસે છે રચનો સારથિ ચન્ના કુમાર પામે બેરો
છે એ કાષ્ટકે જોને છે

ચન્ના (બધા અવાજોને ભેદીને આવતો અવાજ)
આપ જુઓ છો ને કે પ્રગળનો આપને
કેવા અભિનંદ છે ।

[સિદ્ધાચ એક જાડો નિસાસો
નાખે છે અને કશું જોઈતો નથી]

સરક્ષકો (એક માણસને જોરથી મારતા) એય
એય એય !!

અવાજો અરે જવા બગવાન આ ડોસનો કચાથી
અહીં ઘૂસી ગયો ? ઝડપથી જાણે કે કચાકથી
શ્વ-મર્માથી આગો ન હોય ।

વૃદ્ધ કુમાર કુમાર આ ધરકાના આશીર્વાદ રસીકારો
આપ ચિરજીવ રહો ।

[એક સરક્ષક એ વૃદ્ધ તરે ધસી આવે
છે અને એ ધરડા માણસને અવમૂલ્યો કરી
નાખે છે એ વૃદ્ધ કપ્પસવા લાગે છે]

પહેલો અવાજ મૂરખના સર ૧૨ રસ્તામાંથી હાગે જા
ખીને અવાજ અરે પણ આ ગેતાન અ થો કચાથી ?
વૃદ્ધ અઃસોસ અફ્સોસ ! મહેરબાની કરીને આવા
શુભ રેસ મે મને મારવીટ કરો મા ! હું ધરડો
છુ લાઈઓ એટલે મને બહુ મારશે મા !

સરક્ષક હું વરડો છે પણ તારા ફેફસાં તો /વાન છે ।
દાંડી પીટનારો રાજકુમારના પિતરાઈભાઈ દેવ
દત્ત પોતાના રથમાંથી ફૂટીને ત્યાં આવે છે
દેવદત્ત (મ્હાલથી) અહીં ભાગ્યાર્થ રહેડા આ નાટકનું
શુ નામ છે ?

સરક્ષકો આ મૂરખ ડોસનો રાજકુમારો જોવ
ચાહે છે

દેવદત્ત એની સાથે ખામ રીતે વતવાનો આ શે
ધધો લઈને તમે જોગ છો ? તમારા નાજિયેરમ
અક્કનનો છ'ટો પણ બાકી રહ્યો છે કે નહિ ?

સરક્ષકો અમે રાખના સરક્ષકો છીએ

દેવદત્ત એને તો વધુશરમજનક ગણાય તમે લોકો
એ પણ નથી જાણતા કે કેમગિનના આપણા
રાજકુમાર હિસાને ધિક્કારે છે ।

સરક્ષક અમને જાંડશો મા અમે તો ચિત્તોના
ચાકર-રક્ષક

દેવદત્ત તમે વક્ષકો નથી પણ બક્ષકો છો !

સરક્ષક અમને હુકમ આપવામાં આઓ છે કે
માગ મા શોધપણ વૃદ્ધ ન આવે

સિદ્ધાર્થ ચન્ના, રથને થોભાવ. પણ શુ થઈ રહ્યું છે ? દેવદત્ત કંઈક ગુસ્સામા લાગે છે.

ચન્ના એમાં કંઈ નવું નથી રાજકુમાર ક્રોધ એને વરેલો જ છે

[દેવદત્ત દૂરથી નજીક આવે છે અને સિદ્ધાર્થને કહે છે]

દેવદત્ત (કટાક્ષથી) મારા વહાલા ભાઈ, રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ, આપ કબૂતરો જ કે આપે કચારેય પણ માણસ માણસ વચ્ચે ભેદ પાડ્યા જ નથી

ચન્ના અરે માણસ અને જનવર વચ્ચે પણ નહિ, દેવદત્ત

દેવદત્ત ને એમ જ હોય તો, હું ધારુ છું કે પેલા ધરડા માણસને પણ આખા રાજ્યના માણસો જેટલો જ આપને જોવાનો અધિકાર છે

સિદ્ધાર્થ. અલખત, તમે સાચા છો, સંપૂર્ણ સાચા છો મને જોવા માગતો એ લેલો માણસ ક્યાં છે ?

દેવદત્ત. સરક્ષકોએ, આપના પિતાના સરક્ષકોએ, રાજાના સરક્ષકોએ, મહાન રાજાના સરક્ષકોએ એને મારી મારીને અધમૂઓ કરી નાખ્યો. છે છતાં પણ એ વૃદ્ધ આપના ભવ્ય ચહેરાના દર્શન કર્યા વગર જરાપણ ખસવા ના પાડે છે !

સિદ્ધાર્થ ચન્ના, રથને થોભાવ. મને એને મળવા દે અવાજો (ઉશ્કેરાયેલા) ધણુ જીવો અમારા રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ, દયાના મહાસાગર !

વૃદ્ધ કુમાર, કુમાર—તું કેવો મહાન છે કુમાર !

સિદ્ધાર્થ ચન્ના, એની ચામડી ઉપર ઝાડની છાલ જેવી કરચલીઓ પડી ગઈ છે, એની આખોતું નૂર ઊડી ગયું છે, આખા રાજ્યમાં એ એક જ આવી શોકજનક સ્થિતિમાં છે ? ગરીબ બાપડો !

દેવદત્ત (કટાક્ષથી) ભાઈ, વહાલા ભાઈ, આ બધા ઉપરના દેખાવોથી જૂલાવામાં ન પડતો ! એ

બધાને માટે તાગ બાપુ—રાજ જવાબદાર છે એ જાણે છે કે તું ખૂબ કામળ હૃદયનો છે અને એટલે જ જિંદગીની બીજ બાજુ એ તને દેખાડવા નથી માગતા

સિદ્ધાર્થ : જિંદગીની બીજ બાજુ ?

દેવદત્ત જિંદગીની ઊજળી બાજુની સાથે સાથે એની કાળી બાજુ પણ છે ઊજળી બાજુમાં આનંદ અને રાજમહેલના હીરાજડિત લપકાઓ જ દેખાય છે—કાળી બાજુમાં વૃદ્ધાવસ્થા દેખાય છે, જેનો એક નમૂનો હમણા જ તે જોયો

દાંડી પીટનારો કેવું વિચિત્ર દ્રશ્ય ! હવે કુમાર તરફ આવતું આ કાણુ છે ? એ સ્ત્રી છે એના નાક-માંથી હીટ ટપકે છે, એના આગળ કપે છે. એનો દેખાવ પણ માનવની હયાતીનું અપમાન કરે એવો છે

સિદ્ધાર્થ પેલું શું છે ? વળી બીજી દિશાવાક ચીજ !

[ટાળા વચ્ચેથી એ વૃદ્ધાનો ગહન નાદ સંભળાય છે, રાજકુમાર ! આપણા રાજકુમાર ઘણું જીવો ! ઘણું લાણુ જીવો રાજકુમાર ! ચરતા પહેલાં હું એકવાર આપને જોવા ઇચ્છું છું.]

સરક્ષકો : શેતાનો આજે ખરોખર કામે લાગ્યા છે. આગનો દિવસ જ અપશુકનિયાળ ઊગ્યો લાગે છે !

ચન્ના : હા, રાજકુમાર, એ પણ જિંદગીની કાળી બાજુની રહેવાસી છે .

સિદ્ધાર્થ : ને ને ચન્ના, એની આખો એ મોટા લાલચોળ જખમ જેવી છે. એ મને જોવા માગે છે, પણ એ જોઈ શકે છે ખરી ?

સ્ત્રી : હું રાજકુમારને જોઈ શકતી નથી, પણ હું એક ખૂબ મોટા દીપકના પ્રકાશની જેમ એને અતુલવી શકું છું

સિદ્ધાથ કેવો વિચિત્ર અવાજ ! જાણે કાંઈ અધારા
ખા ! માથી આનતો ન હોય એમ લાગે છે ! મે
કેરી ગ ધાય છે ચતા ! એને શુ થયુ છે ?

અા એ પ્રપિતની રોગી છે ! રાજકુમાર સિદ્ધાથ !
એ બ લાલુ નહિ ડી શકે

સિદ્ધાથ એ લાલુ નહિ જીવે એમ તુ મ્હે છે ?
[અવાજે રમશાનયાનાના મરશિયા]

તેવ ત : જો કુમાર જો ! જો પેલુ મડુ જાય મ દુ
મડુ ! ૧-લા ! રજવાડી તાંકિપોડો નિખળ
નીવડ્યો છે !

સિદ્ધાથ પેતુ શુ છે એ હનતુ નથી સાવ અક્રડ
છે વિચિત્ર પણુ લાગે છે લા ! ની સાંમી ખુશી
પથારી ઉપર એ સૂતેતુ છે જાણે કે કાંઈક
જગીરન કામ ન કરતું હોય !

વેદત ના કુમાર તારી જૂન થાય છે એ લખીરથ
મમો કરનાર તો આપણે છીએ મે પગ ઉપર
આવીએ છીએ એવા પણુ ધણા લોકો છે કે જે
ચારપગા થઈને તને અજલિ આપી રહ્યા છે
પેના મૂરખના સરદાર માનવીએ તૈયાર કરેલા
આ બધા તો ખાલી સરકસના ખેતો છે !

સિદ્ધાથ એ ફરી મ્દી ઉમો નહિ થાય ?

ચતા રાજકુમાર એ મરણુ પામ્યો છે

મિદ્ધાન મરણુ—મગપુ—કેવી લયાન વરણુ !
મરણુ ! રથને પાછો હ કાર માટે હવે આજી
નથી જવુ

[બંને નકારાટ ક્વાથ છે]

ચતા : પણ રાજકુમાર નગર નારાજ થશે

સિદ્ધાથ માગથી વધુ નારાજ કોઈ હો ખુ ?

[ચોડાઓ હજાજી છે તે પ ૧]

દાડી પીટનારો ઘેર પાછા ફરો બસ નગરજનો
રાજકુમારે એમનો મયક્રમ ર કર્યો છે

દંવદત (ગોચેથી) હા હા હા હા હા હા હા ! રાજઓ
કેવા મૂર્ખા હોય છે ! સિદ્ધાર્થના પિતાએ એને
ખરામ દરોથી દૂર રાખવા વિચાર્યુ અહીં
એ / બધુ એને દેખાયુ

[ગા ના ધીમા પડતા ઘણ નો અવાજ]

સિદ્ધાર્થ હવે પાછા મ્થા પછી મને કાંઈક કીક
લાગે છે જિદગીના જૂઠા ચગકાટ અને દેખા
વોથી મારી જાતને દૂર લઈ જવા માણુ છુ
ચન્ના પેલો ધરડો માણુસ એ પહેનેથી જ
એવો હતો !

ચન્ના રાજકુમાર તમે આજે છો એવો જ જુવાન
એ એક દિવસ હતો

સિદ્ધાથ હ આપણે બધા એક દિવસ એવા જ
થવાના ?

ચ ના હા રાજકુમાર એમ જ

સિદ્ધાર્થ તુ પપુ એના જેવો ધરડો થઈશ ?

ચન્ના જો હું એટલુ લાલુ જીવુ તો

સિદ્ધાર્થ અને હું ?

ચ ના રાજકુમાર આપ પણ આપ ચોક્કસ ખૂન
વડપણુ ભોગવવા જીવશે

સિદ્ધાર્થ અને પછી તો પેલા ખુ લા લાખાની
પથારી ઉપરના માપુસ જેવુ થવાનુ ને ?

ચન્ના ના રાજકુમાર આપની શનવાહિની તો
સુવણુની હશે

સિદ્ધાર્થ મડ ! વળી સુવણુ ને કાણેનો ભેદ જાણી
શકે ખરા ?

ચતા રાજકુમાર આ ર શોકમમે ન થાય

સિદ્ધાથ ચતા હું જરા પપુ શોકમમે નથી હું
તો જિદગીનુ સત્ય સમજવા મ્હેણુ છુ એનાથી
દૂર લાગે એ તો નમાલો કહેવાય અને—
(જરા થોભીને) ચતા આખો ડી ! જગ્યાએ

જખમનો એ લયાનક દેખાવ . શુ ખવાને
આવુ થતું હશે?

ચન્ના મોટા ભાગના માણસો ક્યારેક તો લયાનક
રોગમા સમડતા જ હોય છે, અને રોગની પણ
અનેક જાતો હોય છે, કુમાર.

સિદ્ધાર્થ હુ ધારુ છુ કે જખમનો એ દડ છે,
લોહી-માસનો કર આપવો જ જોઈએ. હુ પણ,
રોગી થવાનો, અને પછી કરચલિયાળી ચામડી,
અને પછી, મૃત્યુશય્યા !

ચન્ના ના, કુમાર, આપ કદી નહિ મરો

*

[ભિક્ષુકનુ ગાન]

ક્ષણુલ ગૂર છે દેહ પ્યારે

ક્ષણુલ ગૂર છે દેહ.

ખી જરના ૫ ખીને મૃત્યુ પ્રેરવુ

ગાવુ, ગાવુ, ગાવુ પ્યારે

ક્ષણુલ ગૂર છે દેહ

ભિક્ષુક આપને શાંતિ મળો, રાજકુમાર ! હુ એક
ભટકતો ભિક્ષુક છુ માનવજાતની બધી દુર્બળ-
તાઓ નિવારવા આપ નિર્માયા છો, આપ જિંદગી
ઉપર વિજય મેળવીને મૃત્યુને પણ જીતશે
માનવજાતના સમગ્ર દત્તિકાસર્મા પણ આપ
કદી મૃત્યુ નહિ પામો . અને માનવહૃદયો
પણ યુગયુગાન્તરો સુધી આપના નામોચ્ચાર
સાથે ગચ્છણી ઊઠશે

સિદ્ધાર્થ ચન્ના, કેવો ભગ્ય માણસ ! એનો દેખાવ
કેવો શાંત લાગે છે ! એની આખોમા કેવી શાંતિ
ભરી છે !

ચન્ના રાજકુમાર, એમણે સ સારનો ત્યાગ કર્યો છે
એ આપને આશિષ આપે છે આત્મજીતના
આશીર્વાદ ક્યારેય અફળ નથી જતાં .

સિદ્ધાર્થ હુ એમના પગલે જઈશ હુ જરૂર જઈશ
એમણે શાંતિ મેળવી છે હુ પણ એમની
જેમ જ શાંતિ શોધવા ઈચ્છુ છુ હુ શાંતિ
મેળવવા માગુ છુ મારા પોતાને માટે નહિ
પણ આખા વિશ્વ માટે શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ

★

ચૂમશે

સૌ યુગો ભેગા મળીને એક ક્ષણને ચૂમશે,
ભમટીને સાતે સાગર પણ ઝરણને ચૂમશે,
એ રીતે મારી મુહાબતમા અસર પેદા કરીશ-
ગર્વ એનો આવીને મારાં ચરણને ચૂમશે !

એ ખા દ મ આ છુ વા લા

કાં બંધનો કારમાં?

જેવું નામ સદાય જીલ અગ્રે, એ નામ લેવાય ના,
જેની અ તરમા સદાય રટણા, સામેય લેવાય ના,
રોમેરોમ પૂકાર અંગ ઊકતો જેનો પ્રતિશ્વાસમાં,
એને સ ગ-ઉછ ગ નિત્ય રમવે કાં બંધનો કારમાં ?

વિ જ ચ શ ક ર કા મ દાર

ભારતના સતોમાં મીર્ગાનુ સ્થાન અનોખું છે. પ્ર. ૧૬ નચિકેતા શિખિ અને હરિશ્ચ ની જન્મ મીરાંએ પણ સયાત્રહી વનની તે રસિવા ખાડી છે પ્રચલિત રિવાજો અને લોકવાજની પરવા ન કરવાની શ આત એણે પોતાના મુસનમાની નામથી જ કરી હતી ગિરિધર નાગર એનો ભગવાન હતો પનિ હતો ગુરુ હતો સવસ્ત્ર હતો ગજસ્થાન માળવા ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર એની સચારશૂભિ હતી એટલે જ એની મિતાઓમાં આ બધા પ્રે શોની ભાષાઓના પ્રાદેશિક શબ્દો આવી ગયા કે

ભારતના ખીજા કોઈ સતની વાણી મરતા મીરાંની વાણીમાં એની પછીના લોકોએ ખૂબ રેફરેન્સ કર્યા છે અને કેટલાંક પોતા તો ખીજા નાના મોટા વિષયોએ મીરાંના નામ ઉપર ચકાસી પાયા છે

એના વનનુ પણ વિવેકસનીય વિવરણ આપણી પાસે નથી આ સ્થિતિમાં મીરાંના પોતાના ભાવાર્થ ઉપર નિર્ભર કોઈ પણ લખાણ મુશ્કેલ છે તો પણ એની સાધના અને એના અનુભવો એવા ઉત્ક્ર છે કે એની પાળ ક પનાઓ દોડાવ્યા વગર નથી રહેવાત

હમણા જ એક સ્ટેડીએ એના એક ભજનની ત્રામોદન રેકાર્ડ સંભળાવી અને સમજાવી એ રેકાર્ડમાં જ્યુથિકા ગાયત્રી જે સંગીત છે એ પેના ભજન ઉપર અસાધારણ પ્રકાશ કે કે છે ભજન આ પ્રમાણે છે —

તે ૧૧ મત ન મત જ મત ૧
પાવ પદ મે તોરી—જોગી
પ્રેમ ભક્તિ પર હૈ ન્યારે
હમો ૧૩ બતા જ તે ૧૧ મત જ
અગર ચદનથી ચિતા રાગી
અપને હાય જલા ન તે ૧૧ મત જ
જલ જલ હુઈ ભ મકી રી
અપને અગ લા જ તે ૧૧ મત જ
મીરા કે પ્રણ મિરિધર ના ૧૨
જ્યોતમે જ્યોત મિવા જ તે ૧૧ મત જ

મીરાંભાઈના આ વિષયાત ભજનનું તલસ્પર્શી વિવરણ આ લેખમાં એટલી સરસ રીતે થયું છે કે એ વાચ્યા પછી આ ગીત જ્યારે પણ સાંભળવા મળે ત્યારે સાંભળીને એની મસ્તીમાં આપણે પણ ડોલવા લાગી જઈએ ભખતનુ દિલ સમજવા એના ભજનને પણ પૂરું સમજવાની જરૂર નથી !

આ ભજનમાં 'જોગી' પણ છે એ આપણે નથી જાણતા આમાં જે પ્રસંગનું વર્ણન આવે છે એ મીરાંએ પોતે અનુભવ્યું છે કે પોતાની મલ્લ શક્તિથી ઉત્પન્ન થયું છે એ કહેવું પણ મુશ્કેલ છે

આ ભજન પ્રમાણે મીરાં પોતાના ગુરુ જેવા કોઈ સ્થિતપ્રત યોગીને પ્રાર્થના કરે છે કે એ એને છોડીને ન જાય યોગી શા માટે એને છોડીને જાય છે ? મીર્ગા જોગીની પાસેથી શું માગે છે ? ગુરુને યોગસાધનામાં વિશ્વાસ હશે અને મીરાં પ્રેમશક્તિ ભક્તિમાં રાચતી (આનંદિત થતી) હશે ગુ એ જયું કે જ્યાં આવો સાધનાએ છે ત્યાં એ શી રીતે મ દરપ બની શકે ? એટલે એ જવા માટે તૈયાર થયા હશે

પોતાના પ્રેમભક્તિના માગ ઉપર મીરાંને અચળ શ્રદ્ધા છે એમાં એને અનુભવનો આધાર પણ મળ્યો છે તો પણ સાથે સાથે યોગમાગ ઉપર એની અશ્રદ્ધા નથી એટલું જ નહિ પણ યોગમાગે એના જોગીને જે સિદ્ધિ મળ્યા છે એનો પણ એ સ્વીકાર કરે છે યોગી તરફ એનો અચળ શિષ્ય-ભાવ છે એટલું જ નહિ પણ અભિમાન છોડીને પાવ પદ મે તોરી કહીને એ પોતાના ભક્તિમાગને ગુરુન યોગમાર્ગ સામે ગૌણ ગણવા પણ તૈયાર છે

પહેલી જ લીટીથી એની વેદનાવાણી યોગીને ન જવા માટે એક પછી એક વે નાઓથી ત્રાચના

કરે છે તો પણ જ્યારે એને શક પડે છે કે એ તો જવા માટે જ નીકળ્યો છે ત્યારે 'જોગી' શબ્દ ઉપર એ એવી સંજ્ઞતાથી ભાગ મૂકે છે, જાણે કહેલી હોય કે હે જોગી, તું એ શુ કામ બૂલે છે કે તું યોગી છે? યોગી થઈને તું શુ જઈ શકે છે? જે સાચો યોગી છે એનાથી કર્તવ્યબ્રહ્મ થયા વગર શી રીતે જઈ શકાય? ન્યુચિકા ગેય પોતાના ગીતમાં 'જોગી' શબ્દ ઉપરનો પૂરેપૂરો ભાગ એક જ વાર મૂકે છે, પણ એ હૃદયને વીધી નાખે છે

એ પછી મોર્ગ મનમાં ને મનમાં જોગીના જવાબની કલ્પના કરે છે જે યોગી કહે કે 'હું હારીને નથી જતો, અનાદરથી યે નથી જતો, પણ આપણા ગસ્તા જુદા છે ભક્તિમાર્ગી' મીરાંને યોગ-માર્ગી યોગી કઈ સાધના બતાવી શકવાનો હતો? તો એના જવાબમાં મોર્ગ ઉશ્કેરાઈને કહે છે કે ભક્તિમાર્ગને તો હું છોડી શકવાની નથી પણ યોગ-માર્ગની સામે એને ગૌણ ગણવા માટે મને કુગો સહોય નથી એ બન્ને માર્ગ બે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરવાવાળા જ હોય તો એ બન્નેની વચ્ચે વિરોધ હોઈ શકે પણ નહિ એક જ પહોડાની ટોચ ઉપર પહોંચવાના અનેક માર્ગો નીચેથી ગમે તેવા જુદા દેખાય, પણ ટોચ ઉપર તો બધા ભોગા જ મળી જાય છે, એક થવા જ જોઈએ એથી જોગીની માર્ગદર્શન કાવનારી સૂચનાઓ લેવામાં એનો કશો વિરોધ નથી ભક્તિની ગરબાત ભક્ત અને ભગવાનના દ્વેતથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વેત વગર ભક્તિ સંભવતી નથી ભક્તિનો રસ જ દ્વેતથી ઉદ્ભવતા આકર્ષણનો છે પણ ભક્તિનું પગિણામ અદ્વૈતમાં જ થાય છે જે મટીને જ્યારે એક ગ્રંથે છે ત્યારે જ ભક્તિ સાર્થક થાય છે યોગમાર્ગ પણ આખરે તો આ જ સાધવા માગે છે

ભક્તિનો માર્ગ રસિક હોવાથી સહેલો મનાય છે પરંતુ એ ગત્તાનો નકશો ક્યાય દોરેલો નથી

હોતો વચ્ચેના વિચારમાં પણ નહીં કહેલા નથી હોતા ભક્તિમાં ફેરફાર પણ થઈ ગયે છે એમાં આગળ વધી ગયાય છે અને પાછળ પણ પડી જવાય છે એનો સાધનાક્રમ પણ વિચિત્ર હોય છે જોડેલે એમાં આશા નિરાશાનાં આંદોલન પણ ચંદન કરવા પડે છે

યોગમાર્ગ ભલે કઠણ હોય, પરંતુ એનો મન-માર્ગ અને ગલીકૂચીઓ એ બધું નિશ્ચિત હોય છે યોગીએ આ બધાના માર્ગદર્શક બનીને એની સાથે પરિચય કરાવવો જ જોઈએ એટલી મેવા ક્યાં વગર એ નથી જઈ શકે

ગીતનો એક ભાગ અહીં પૂરો યાગ ને બીજા ભાગમાં ભક્તિની અને યોગીની સાધના એક જ છે

ભક્તિનું જીવન તો પ્રાકૃત જીવન થઈ જ નથી શકતું સાધનામાં જે ગરીબો હોય તે લોપ જ કરવાનો હોય છે એ શરીર પણ ભક્તિના ક્રીમિયાથી ચંદન બની ચૂક્યું છે હવે એ જ ચંદનની ચિતા ચંચવાની હોય છે ભક્તિએ શરીરનું ચંદન બનાવ્યું એ ગેને સાચવીને ગંધી મુખ્ય માટે નહિ, પરંતુ બાળને ખુશ્બો દેવા માટે જોડેલે એ ચંદનની ચિતાને અગ્નિનો સ્પર્શ કરાવવાનું કામ યોગીનું છે એ ક્યાં વગર પણ યોગી જઈ શકતો નથી

જે ગરીબ ચંદનરૂપ થયું છે, અને હવે બધી બળાને ગળાની ટગલીનાં ડપમાં મળે છે એનો પણ યોગી ત્યાગ નથી કરી શકે તે વેગાગતો પણ એક ધર્મ હોય કે વેગાગીએ સાધના દરમિયાન જે ગળા પેગ કરી એનો સ્વીકાર કરીને એને પોતાના શરીર ઉપર લગાવ્યા વગર છૂટો નથી - મમન ગમોમ્ આમ ગરીબની બામતમાં યોગીની માથે બળાને એક-રૂપ થયા પછી મોર્ગ ગિરિધર નાગર જગવાન થે ગોને છેડી વિનંતિ કરે છે કે હવે પોતાની જ્યોતિષા મીરાંની જ્યોતિષે ભોગી દેવી ભેદ્રાએ. ૨૧ કહેલી વખતે ન્યુચિકા ગેયના ગીતમાં 'મોર્ગ' શબ્દ એના

અવાજથી ગવાય છે કે શરીરની રાખ થયા પછી જેટની શુભ વાસનાઓ અને સરકાર બચ્યા હોય એ બધા ભેગા થીને પોતાનું ઝન સવસ્વ એક જ પિંડમાં અપણુ કરીને એ સવસ્વ દ્વારા—ફક્ત શબ્દ દ્વારા નહિ પરંતુ પોતાની આખી વિભૂતિ દ્વારા એ નવી જ નાગર્જના કરે છે કે હે ભગવાન ! હવે મારી જ્યોતિમાં તારી જ્યોતિ ભેળવી દે છેવટે ભગવાનને જ આત્માપણુ ધરવું પડે છે ભગવાન શુરુ આ ન કરે ત્યાં સુધી તો એ જઈ શકતા જ નથી બને

એટલું કયા પછી કયાં જાય ? જોગીનો ધર્મ / છે યોગ કરવાનો જોડો દેવાનો મિલ્લ કરવાનો અને અખડ એકાકાર એક સ જનીને રહેવાનો

આથી એમ પણ કહી શકાય કે મીરાંએ સવસ્વ અપણુ થીને છેવટે જોગીનો જ જોગ લીધો છે એ ભગવાનમાં સમાઈ ગઈ ને પહેલાં એણે ભગવાનને પોતાનામાં સમાવી દીધા આમ યોગ અને ભક્તિ બંને મીરાંમાં કૃતાય થયાં

[મ ગ ય પ્રભાત]

✱

જ ત

તે દિવસે મને એણે ખૂબ વરી પણ હું ન માની તે નજ માની માનું પણ શાની ? મારું સ્વમાન ધવાઈ જાય એ વાત હું શી રીતે માનવા તયાર થાઉં ?

પછી તો દિવસો ગયા મહિનાઓ અને વરસો પણ ગયા મારી લાજ એ અવારનવાર કાતે લતાય મે ન તો પરવા કરી કે ન મે એની કશી કોઈને ખબર પૂછી એમ ને એમ હું મારી રીતે ઝવવા લાગી જીધું ધારીને ચાલ્યે રાખેયું એટલે ઠોકરો ખાવામાં કશું બાકી નહોતું રહ્યું પણ એ ઠોકરો ખાઈને હું ન તો સીધી થઈ કે ન આવતી ઠોમ્મોની મે ચિન્તા કરી એક જ ધમો હું ધપતી રહી મને મારી રીતે ઝવવાનું મળે છે ને ?

પણ આજે જીવતરની આખરી ધડોએ ગણાઈ ગઈ છે કાયા તો સાવ લથડી પડી છે પાણીનો પ્યાનો ખાય એવું પણ મારી શય્યા પામે કોઈ હા નર નથી વૃક્ષવને આરે પહોંચેલી હું પથારીમાં બેસી પણ શકતી નથી ત્યારે હું મારા જૂતકાળને યાદ કરું છું અને મારા જીવતરની રાત્રના એના જ શબ્દો મને એવી તો લપડાડો મારે છે ! પણ હું એને મ્યા મોએ ખમર આપું ? મારી નિષ્ફૂળતા એ હૃદયના કયા ખૂણામાં ઝરતી શક્યો દરો ?

એક સંખ્યાના લળભાખરે લાકડીને ટેકે ડમગતી એની મ્યા અચાનક મારી રાખામાં જોનો થઈને પડી અને મારા શ્વાસમાં નવો શ્વાસ પૂરાયો હું ઝવન ઝતી ગઈ

ચ દ ન મ્

[૧] રાણો સંગ

આમેરરાજ પૃથ્વીરાજ પોતાના ગજમહાલય ઉપર રાખવા માટેના વિશ્વાસુ દ્વારપાલ ગોધી રહ્યા હતા એવામા એક દિવસ એને ખબર મળ્યા કે એક વીર રજપૂત આમેરમા આવ્યો છે ને દ્વારપાલ તરીકે રહેવા ખુશી છે

આમેરરાજે વીર રજપૂતને બોલાવ્યો. એની અનોખી મુખછટા જોઈને પૃથ્વીરાજને નવાઈ લાગી કે આ માણસ કોણુ હશે ને દ્વારપાલ તરીકે કેમ રહેવા આવ્યો હશે

પણુ આમેરરાજે એને પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે એણે એટલો જ જવાબ આપ્યો કે હું પ્રાણીતિ પણુ દાર નહિ તણુ ખીજ કોઈ સલાહનો એણે જવાબજ આપ્યો નહિ.

આમેરરાજે પણુ વિચાર કર્યો કે જે જાત હશે તે વખત જતાં પ્રગટ થશે અત્યારે તો આપણે આવા વીર પુરુષને રાખી લેયો.

એટલે એને રાખી લીધો વીર રજપૂતે પણુ એવી ખાત્રીલાયક જાત્રત ચોકી આપી કે સૌ એની ફરજ આપવાની રીતરસમથી ખુશ ખુશ થઈ ગયા પણુ ખરેખરી રીતે આ વીર પુરુષ કોણુ છે તેનો હજી કોઈનો પત્તો મળતો ન હતો

એક દિવસ વરસાદ પડતો હતો રાજા અને રાણી મહેલમાં સતાં હતાં પાણીની ધારા ઉપરથી પડી રહી હતી ને એના અવાજથી ધોવાટ થઈ રહ્યો હતો

દ્વારપાલ મધરાતે બદલાયા આ નવો વીર રજપૂત ત્યાં ચોકી પહેરા ઉપર આવ્યો. પહેલો દ્વારપાલ હતો તે પોતાને મૂકામે આરામ લેવા માટે રવાના થયો

નવો રજપૂત પાણીની ધારાને પડતી જોઈ રહ્યો અને તેના ધોવાટને સાંભળી રહ્યો અત્યાર સુધી ચોકી દેતા દ્વારપાલે આ ધોવાટ સાંભળ્યો હતો પણુ એમાં એને કંઈ કરવા જેવું લાગ્યું ન હતું

ઇતિહાસમા કેટલાય એવા સચોટ પ્રસંગો પડ્યા છે કે આપણી કાલ્પનિક ધડ માથા વગરની વાર્તાઓ કરતા એ પ્રસંગો વાર્તાને ચોર હીપાવે. એવા જ આ બે પ્રસંગો કર્તાના તાજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલા સગ્રહ મલિકા અને બીજી વાતોમાંથી અહીં મૂક્યા છે

નવા દ્વારપાલે વિચાર કર્યો આ ધોવાટમા રાજા પાણીને બિંધ શી રીતે આવશે ? અને વળી આવા ધોવાટનો કોઈ લાભ લેવા ધારે તો પણુ લઈ જઈ શકે એટલે એણે આ અવાજને બંધ કરવા માટેની તરકીબ શોધવા માંડી પણુ અવાજ શી રીતે બંધ થાય ? પાણી તો ઉપરથી પડી જ રહ્યું હતું ને વરસાદ પણુ વરસતો હતો

તેણે ધોવાટ તરફ દ્રષ્ટિ કરી, ત્યાં કેટલુચે નકામું ધાસ પડ્યું હતું. તે તરત ઉપડ્યો. ધાસ લઈ આવીને બધા પાણી પડતું હતું ત્યાં નાખ્યું પાણીનો અવાજ મદ થઈ ગયો એટલે વધુ ધાસ લઈ આવ્યો અને ત્યાં પાણીને પડવા માટે ધાસની પથારી જ પાથરી દીધી

હવે અવાજ બિલકુલ બંધ થઈ ગયો, અદર મહેલવાળાને તો લાગે કે વરસાદ જ બંધ થઈ ગયો છે

આ વખતે અદર મહાલયમા મહારાણી જાગે. તેણે મહારાજને કહ્યું કે ' વરસાદ તો બંધ થઈ ગયો લાગે છે પાણીનો અવાજ પણુ આવતો નથી '

ગજાએ કહ્યું ' વરસાદ તો હજી વરસે છે પણુ પાણીનો અવાજ ગમે તે કાગળે બંધ થઈ ગયો છે ગજાને નવાઈ લાગી કે વરસાદ વગસી રહ્યો છે ને ઉપરથી પડતા પાણીનો અવાજ બંધ કેમ થઈ ગયો ?

તેણે એક દાસીને ખબર કાઢવા માટે મોકલી દાસીએ આરીને કહ્યું કે વરસાદ તો પડતો હતો

તેલો જ પડે છે પણ નવા પહેરેગીરે નીચે ઘાસ પાથરી દીધું છે એટલે અવાજ આવતો નથી ।

ગામએ વિચાર કર્યો કે પહેલો પહેરેગીર પણ પહેના એ અવાજ સામળી તો રહ્યો હતો પણ આ નવા પહેરેગીરે આ તરફીમ શોધી કાઢી આટલો ઘોંઘાટ એ પોને પણ સહી શક્યો નહિ એ બતાવે છે કે એ કોઈ તાજકુવનો સુખદ નિદ્રાથી ટેવાયેનો આદમી છે અને વળી એ સાચો જાગ્રત વીર છે કારણ કે આ ઘોંઘાટનો લામ લેનાવાળો તો લઈ શકે છે

એણે તરત જ દાસીને મોકલીને દારપાવને બોલા પો એ આ પો એટલે રાજા રૂંધીરાજે તેને પૂછ્યું રાજકુમાર ! તમે ક્યાંની વખાના માયા આંહી આ પા છે ?

દારપાળ તો એ સામળીને આમો જ બની ગયો પોતે કોણ છે એ વાત એણે કોઈને હજી સુધી કરી ન હતી રાજાએ એ શી રીતે જાણી તેની તને નવાઈ લાગી પણ એ પોતાની વાત કોઈને કહેવા માગતો ન હતો

મહારાજ શું કરવા મશ્કરી કરો છો ? હું તો જો છું તેજ છું !

રાજાએ કહ્યું તમને વિશ્વાસ નહિ એસતો હોમ કે હું તમારા ગૌરવને અનરૂપ વર્તન નહિ ચનાવું ત્યારે તમે આંહી આમ છૂપા રહ્યા ના ? પણ હવે મન કહો સાચું કહો તમે કાણ છો ? તમારો ચોગ્ય સત્કાર કર્યા વિના હું તમને રાખું તો મારું ધનિવટ લાગે નિશકષણે મ્હો તમે કાણ છો ?

પહેરેગીરે શાંત ધીમા અવાજે કહ્યું હું ચિત્તો થી આવું છું !

ત્યારે તો તમે રાજકુમાર સાગા કહે છે એ તો નહિ ? એ વિના આ વિવેકને વીરતા સભવે નહિ !

સાગાએ હકારમાં ડોકું ધૂણ્યું

વિખ્યાત મહારાણો સગ ત્યારે પોતાના ભાઈ ઓથી ત્રાસીને કોટુમિન્ કનહને કારણે છુપા વેશે ફરતો હતો તે વખતે બનેની અ ધટના એવું વીરત્વ અને વિવેક પ્રગટ કરે છે

*

[૨] ઝાલી રાણી

એ વખતે ગુજરાતની ગાદી બેર ૧૭ બ । ફરશાહ આ પો ન હતો અને ગુજરાતના સુવતાન મુજફરશાહને ચિત્તોડના વિખ્યાત રાણા સગ સથે લગાઈઓ આનની હતી

આ મુજફરશાહને આઠ શાહજા હતા સાથી મોટાનું નામ સિક રશાહ ખીજનું નામ બહાદુરશાહ એ બનેને ગુજરાતની ગાદીનો મોહ હતા

ઝાલીયા ફકીર જે આવે તેમને એ પોતાનું લવિખ્ય પૂછતા હતા

એક વખત રોજ જિહ્મિએ બહાદુરશાહને ગુજરાતના સુવતાન એવું સમોધન મ્યું આ વાનર્ન સિકદરને ખમર પડી તેણે બહાદુરશાહને જ મારી નાખવાનો નિપુય કર્યો

એ વાતની બહાદુરશાહને બીજી ચર્તાજ એ પોતાના પ્રાણ બચાવવા નાહો

પણ ગુજરાતની મહાજળવાન આદશાહી સેન સામે એને રક્ષણ આપવાની તાકાત ચિત્તોડના મહારાણા સાગા સિવાય ખીજ કોનામાં હતી ? એટલે કે જઈને ચિત્તોડમાં રહ્યો

રાણા સાગાએ એને માન આપ્યું પોતાને તમાનપાનથી ગમ્યો રાણાની માતા રતનકુવરે એ પોતાના દેશ તરફનો જાણીને વધારે ધરપન આપી શાહજાદા ! તમે આંહી ખુશીયીરહો તમારો એ વાળ કોઈ વાંકો નહિ મરી શકે શરણે આવેના માં તો આ ચિત્તોડગળનો કાગરે કાગરો હજાર હજાર લગાઈઓ લગ્યો છે !

શાહનદા બહાદુરશાહને નિરાત થઈ એને સિક્ક-
શાહના જેવો ભય ન હતો એ મહા બળવાન
હતો મહા કારગ્યાની હતો આખાથી કણુ કાઢે
તેમ પોતાના દુશ્મનને ઉપાડવાની એનામાં તાકાત
હતી અને પોતાનો ભાઈ હતો, છતાં ગુજરાતની
પાદીને લીધે બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે ઢડઢડતું વેર થઈ
પડ્યું હતું

બહાદુરશાહનું મગ્ધ થાય તો પછી એ ગુજ-
રાતનો સુલતાન કયાંથી થાય ? તો ઝોલીયા શેખના
પાંખડો ખોટા પડે

એટલે બહાદુરશાહને મહારાણા સાંગાની માતાએ
જાતે જે આશ્વાસન આપ્યું તે સાંભળીને હૈયે ધણી
રૂપત થઈ.

એને ખબર હતી કે ચિત્તોડના રજપૂતો બહાદુર
શાહના, શરણે આવેલાને એ કદાપી હેઠ હેતા નહિ
પણ રજપૂતાણીઓ એ તો દેવાથી હતી જેમને
દોષભણે શરણતુ વેણ આપ્યું તે અભય બની ગયો
મહેવ સામે લડતુ પડે તો પણ લડીને શરણે આવ-
વાને એ અભય આપાવેજ આપાવે

શાહનદાએ કૃતજ્ઞતાવે કહ્યું ' રાજમાતાજી !
મારે કહ્યું એટલે બસ હું હવે આહી નિરાતે રહીશ,
પણ તમારા સુલકનો છુ ! '

' હા, હા બેટા ! એ વાત તો હું જાણી ગઈ,
ગુજરાતના સુલતાનનો શાહનદા ને હું હળવદના
દાસનાની પુત્રી, સાચું આપણે તો એક દેશના હૈયો
રે તો તું મારો કુંવર હૈયો જેવો આ મારો સાંગો
તો છુ ! '

રાજમાતા ઝાલી રાણીએ પ્રેમથી બહાદુરશાહના
ઉપર હાથ મૂક્યો ' તુ તારે આહી રહે દીકરા !
તને હવે કોઈ વાળ વાકો ન કરે '

બહાદુરશાહ ત્યાં રહ્યો

x x x

પોતાનો શાહનદો દુશ્મનને શરણે ગયો તેથી
ગુજરાતનો સુલતાન મુઝફ્ફરશાહ ધણો મહારાણો તેણે
બહાદુરશાહને પાંખો લાવવા માટે ધણા પ્રયત્ન
કર્યા પણ બહાદુરશાહ એકતો એ થયો નહિ. એણે
મોટાભાઈ સિક્કદરશાહનો ખૂની રવભાવ જોઈ લીધો
હતો ને બાદશાહ પોતે તો હવે વૃદ્ધ થયો હતો

એટલે હાથે કરીને સિક્કદરશાહની જાળમાં ન
જતાં બહાદુરશાહ આહી જ નિરાતે રહ્યો મેવાડે
ગુજરાતના સુલતાનને ગંકિતહીન કરી નાખ્યા હતા
એ કાંઈ બહાદુરશાહને ગમતુ ન હતું, એના મનમાં
પણ ઊંડે ઊંડે તો ચિત્તોડ હાથ કરવાની મહેન્ટ
રમી રહી હતી, પણ અત્યારે તો આ સમય આહી
કાઢ્યા વિના છૂટકો ન હતો. બીજો કોઈ એને સધરી
શકે તેવો ન હતો

રાજમાતા ઝાલી રાણી રતનકુંવર જે શખ્દો
ખોલ્યાં તે શખ્દો માટે એ પોતે રાતદિવસ જાગ્રત
હતાં એના ભાઈઓ અજગજ ને સજગજ મેવાડના
મહારથીઓમાં ગણાતા એટલે આહી ચિત્તોડમાં જ્યાં
વાતાવરણ એવું ઉગ્ર રહેતું કે ધડીધડીમાં રંગ પત્ત-
ટાઈ જતા ત્યાં આ શાહનદાને તુકે માનીને કોઈ
હણવા તૈયાર થઈ ન જાય એની પણ તકેદારી રાખ-
વાની હતી.

એક વખતની વાત છે રાજદરબારમાં નાયરંગ
આહી રહ્યો હતો એક સુદર નર્તિકા નૃત્ય કરી રહી
હતી એના હાવભાવ, રૂપ, છટા જોઈને આખી
સભા ચિત્રવત બની ગઈ હતી

શાહનદા બહાદુરશાહ પણ પ્રેક્ષકોમાં હતો તે
આ નૃત્યાંગિનાને જોઈને ખુશખુશ થઈ ગયો હતો તે
વારવાર એની પ્રશંસા કરતો હતો એના મોંમાંથી
હર્ષના ને આનંદના ઉદ્ગાર નીકળી રહ્યા હતા

શાહનદાની પાસે જ મહાગણાનો બનીને બેઠો
હતો, એને આ શાહનદાનો તેજેવધ કરવાનું મન
થઈ આવ્યું તેણે કહ્યું ' બહુ પ્રસન્ન થયા છો શાહ-

જાણ! પણ તમે આ કોણ છે એ ઓળખતા લાગતા નથી !'

કેમ કોણ છે ? બહાદુરશાહે કહ્યું મહારાણાના ભત્રીજાને ગવચી બવામ વાળો તમે જાણતા નથી ? મેવાડની મહારાણાની સેનાએ જ્યારે અહમ નગર ભાગ્યુ ત્યારે જે લૂટ આવી છે આ ત્યાંના કાજની દીકરી છે । એની સાથે લૂટમાં આવેની બીજી પણ અનેક છે આંદી મેરલા સરદાર સામંતોના ઘર શોભાવે છે ।

એ સાંભળતાં જ બહાદુરશાહનો સીનો ફરી ગયો પોતાનું જાણી જોઈને આણે અપમાન ક્યું છે એ વાત એને હાડોહાડ મેસી ગઈ એક પળવારમા જ એણે પડખે પડેલી તનવાર બેચી માર્ક કાઢી જાણે કે સમજે તે પહેલાં તો એણે મહારાણાના ભત્રીજાને જનોઈ વળ કરી નાખ્યો ।

લોહીની સરિતા ચાલી હાહાકાર થઈ રહ્યો નૃત્ય બંધ થઈ ગયું ચારે તરફથી સરદારો સામંતો દોડ્યા બહાદુરશાહ તો તરત ઊભો થઈ ગયો હતો પણ એને ઘેરીને સેકડો ઉધાડી તનવારો ત્યાં ઊભી રહી

ખનરદાર ! અધ્યા તુરકડા ! જે એક ડગનું માંડ્યું છે તો તાર્ક રાઈ જેવડા દુકડા થઈ જશે !

બહાદુરશાહ તલવાર લઈને ખડો ઊભો હતો એને ઘેરી વળેલી સેકડો તલવારો એના ઉપર તૂટી પડવાની તયારીમાં હતી ત્યાંહાં સહજાતા રાજમાતા પોતે દોડી આવી

એક ક્ષણમાં એ વાત પામી ગયા તે વીજળીની ત્વરાથી દોડ્યા એના હાથમાં ખુની કટારી હતી

કોઈ કાઈ સમજે તે પહેલાં તો એ ઘેરી વળેલા એ બે રજપૂતને ધક્કો મારતાકે અંદર બહાદુરશાહ પાસે આવી ગયા એના મોં ઉપર સિંહણનો જુરસે હતો આખમંથી બચકર અમિ પ્રગળી રહ્યો હતો એનામાં હમરબુજ અડીની શક્તિ આવી ગઈ હતી તેણે સિંહનાદે કહ્યું ખખર ! ર ! જે કોઈએ મારા બેટા બહુર ઉપર ધા કર્યો છે તો ? મારા મુઠા ઉપર થઈને જેને આવવું હોય તે આગળ આવો !

એટનામાં તો આ હા હો સહજાતા મહારાણા સમા પોતે આવી પહોંચ્યા

શુ વાત છે ? એમણે આવતાવેત જ પૂછ્યું શુ છે શાહનદાજી !

બહાદુરશાહે તરત જ બન્યું હતું તે કહી દીધું દોષ મારા ભત્રીજાનો છે ' મહારાણા સાંભળે તરત યાવવ છો ઉચ્ચારી શાહનદાનો વાળ આંદ ચિત્તોડમાં વાંકો થશે તો રજપૂતોને કલક યડશે !

તરત જ અનેક તનવારો આન થઈ ગઈ

બાદશાહજીને રાજમાતાને નમી પડ્યો માતાજી !

અરે બેટા ! આ કાગરામાં કોઈનો વાળ વાડે થયો છે તે તારો વાળ વાંકો થશે તું તારે નિર્ગતિ આહી તારે મહેને જા !

શાહનદો ધીમે શોક ભરેલા રંગે ત્યાંથી ચાલ નીકળ્યો

એના મનમાં થઈ ગયું કે આ રજપૂતી અનિત છે હવે રજપૂતો જતાઈ જાય પણ રજપૂતી ની જતાય એને રજપૂતોનો આ રમ જોઈને આ કાઈનું કાઈ થઈ ગયું હતું

★

યુ ગ પ જ

ઉ મેપમા ચે પલપલ દૂઢે નયન પિયાસી,
અનિમેષ જ્યા યુગોથી કોને પછી વિચારે ?

ભાગુ પડ્યા

દરેક વિદ્યા, કલા અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ માણસે પોતાની અને બીજાઓની માનવતા વધારવા માટે કરવો જોઈએ આપણી બીજી શક્તિઓની જે પ્રમાણે વૃદ્ધિ થઈ છે, તે પ્રમાણે આપણી બૌદ્ધિક શક્તિની પણ વૃદ્ધિ થયેલી છે આપણી વિકાસ પામતી શિક્ષણ-પ્રવૃત્તિ અને દિવસે દિવસે થતી જતી પુસ્તકો અને પુસ્તકાલયોની વૃદ્ધિ પરથી આ વાત અષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે જે પ્રમાણે આરોગ્યનો આગ્રહ ગંભીર કેવળ પેટભર ખાવાનું મળે તેટલા પર લક્ષ્ય આપતો નથી, પણ શુ ખાવું-પીવું અને તે કેમ પચાવવું તે તરફ વધારે ધ્યાન આપે છે, તે પ્રમાણે લોકોમાં આજે જે વાચનપ્રવૃત્તિ અને લેખનપ્રવૃત્તિ વધે છે તે સમાજને સુસરકારી અને સફળશુભસપ્ન કરવામાં કેટલી ઉપયોગી થાય છે અને માનવતાની સિદ્ધિરૂપ જીવનના મુખ્ય હેતુને પ્રાપ્ત કરાવવામાં તે કેટલી સહાય કરે છે તે તરફ માનવતાનો ઉપાસક ધ્યાન આપે છે દરેક માણસમાં સત્, અસત્, ખરાબ અને સારી એમ બંને પ્રકારની ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ અને લાવનાઓ સુપ્ત કે પ્રકટરૂપે અથવા વધતે ઓછે અથવા હોય છે આપણી અસત્ અને ખરાબ ઇચ્છાઓ વગેરેનો નાશ કરીને સત્ અને શુભને જાગ્રત કરી તેમનો વિકાસ કરીને જે પરથી મગળ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે પરમાત્માએ આપણને જન્મ આપ્યો છે તે સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે આપણી ઇન્દ્રિયોની પ્રત્યેક શક્તિનો, આપણી બુદ્ધિનો, આપણા માનસિક સામર્થ્યનો ધન, માન, કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા વગેરેનો, તે પ્રમાણે કોઈપણ વિશેષતાનો પ્રયોગ દરેક મનુષ્યે તે જ હેતુની સિદ્ધિ માટે કરવાને યોગ્ય છે, એમ તેને લાગે છે તેથી પુસ્તકાલય જેવા જ્ઞાનવૃદ્ધિના કાર્યોનો પણ તે આ જ દૃષ્ટિથી વિચાર કરે છે તે દૃષ્ટિથી આજનું આપણું લેખન વાચન કે એ જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ આપણે જીવનહેતુ સિદ્ધ કરવામાં કેટલી ઉપયોગી થાય છે તે આપણે જોવું જોઈએ

તાજેતરમાં જ વડોદરામાં ભરાઈ ગયેલી પુસ્તકાલય પરિષદમાં પ્રમુખપદેથી જે વિદ્વત્તાલયું વ્યાખ્યાન આપવામાં આવેલું એને દૂકાવીને અહીં મૂક્યું છે. વ્યાખ્યાતાની વિદ્વત્તા વિષે જે મત છે જ નહિ એટલે દરેક વર્ગને આ સરખું પ્રિય થઈ પડશે

બાળકને આરોગ્યની અને કલ્યાણની ઇચ્છા કરનારા માબાપ બાળકને કેવળ પ્રિય લાગતી વસ્તુઓ ખાવાપીવા આપતા નથી, પણ જે ખોરાકથી તેમના બળ અને ચપલતા વધે, સ્ફુર્તિ અને ઉત્સાહ વૃદ્ધિગત થાય, તેમની બુદ્ધિમાં તેજ-દિગ્વ્યતા આવે, પવિત્રતા અને સફળતાની વૃદ્ધિ થાય તથા તેમનું લોહી શુદ્ધ રહી તેમના શરીરની ક્ષતિ ઝળકી જાય એવા ખોરાક તેમને આપે છે, અને રોગ પેદા કરનારા, બુદ્ધિમદતા લાવનારા અને મનને ભ્રષ્ટ કરનારા કુપથ્યથી તેમને બચાવે છે તે જ પ્રમાણે આપણે પણ પોતાને અને ભાવી પેઢીને સાગ સરકારો આપી કુસરકારોથી બચાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

મહાન બુદ્ધિમાન ઇસિપના ચરિત્રમાં એક વાત છે ઇસિપને એક ગૃહસ્થે ગુલામ તરીકે વેચાતો લીધો હતો પરંતુ તેના માલિકે તેની બુદ્ધિમત્તા અને પ્રમાણિકતા જોઈને તેને ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત કર્યો હતો અને તેને મિત્ર તરીકે પોતાની પાસે રાખ્યો હતો ઇસિપના માલિક પાસેથી તેના મિત્રો આવતા હતા અને તેમનામાં કોઈ જ્ઞાનચર્ચા થતી હતી. ઇસિપની બુદ્ધિમત્તા તે મિત્રો જાણતા હતા તેથી એક દિવસે ચર્ચા વખતે તેમણે ઇસિપને પૂછ્યું 'આ જગતમાં સૌથી ખરાબ વસ્તુ કઈ છે ?'

ઇસિપે જવાબ આપ્યો 'હાલ'

મિત્રોએ કહ્યું 'શું હાલ સાથી ખરાબ વસ્તુ છે ?'

ઇસિપે કહ્યું : 'હા, હાલથી માણસ એકબીજાને કટ અને કઠોર શબ્દો કહે છે તેથી ટંટા થાય છે.

ટટા વધતા વધતા યુદ્ધ સુધી મળન પહોંચે છે, અને તેથી હમરો માણસો મરતુ પામે છે ત્યારે જીમ એ મહા અનયકારી છે મિત્રોને આ વાત ગમે જીતરી ગઈ ત્યાર પછી બીજા એક આવા જ પ્રસંગે એ જ મિત્રોને ઈસપને પૂછ્યું ઈસપ જગનમા સાચો સારી વસ્તુ કઈ ?

ઈસપે ઉત્તર આપ્યો. — જી

મિત્રોએ કહ્યું ખરાબ વસ્તુ જીમ અને સારી વસ્તુ જીમ એ કઈ ગીત ?

ઈસપે કહ્યું જીઓ, માણસો પરસ્પર પ્રેમથી મોલે છે સલામત કરે છે તેને તરૂં તેમનામાં પ્રેમ નિમાણ થાય છે તે વૃદ્ધિગત થાય છે અને સમજનો જીભની મદ થી જ સારો ઉપદેશ આપે છે તેથી જગત સુખી થાય છે।

ઈસપનું કહેવું તે મિત્રોને ગમે જીતરું સારાંશ એક જ કે જીમ જગતમા સરુ અને નરસુ કરવાને સમય છે માણસમાં રહેલી દરેક શક્તિનો આ પ્રમાણે દુરુપયોગ અને સુપયોગ થઈ શકે છે માણસનું મમ પોતાની શક્તિ વધારીને તનો સુદ્ધ હેતુથી સત્કાયમાં ઉપયોગ કરતા રહેવું એ છે લેખન એ એક ઉત્તમ પ્રકારની કલા છે તેનો ઉપયોગ માણસે આ દષ્ટિ અને આ હેતુથી જ કરવો જોઈએ વાચકોએ પણ આ જ દષ્ટિથી વાચનની પ્રવૃત્તિ રાખવી જોઈએ જ્ઞાન માટે વાચન અને મનનની જરૂર છે અને જ્ઞાન સત્ક્રમમાં પરિપુર્ણ એવું આપણા મનનું વનણ હોવું જોઈએ

આજે જે લેખન પ્રકાશિત થાય છે તે બહુજનસ માજ અને છોકરા-છોકરીઓના વાચવામાં આવે છે તે દ્વારા તેમનાં શરીર બુદ્ધિ અને મનને વિકાસ થાય છે કે નહિ—અર્થાત્ શરીરનું આરોગ્ય અને થર્મ બુદ્ધિની પ્રખતા અને તેજવિતા મનની અને વિશળતા તેનાથી સિદ્ધ થાય છે કે આપણે જોવું જોઈએ એકદરે પાવિય અને

સરુપુ કૃત્ય અને પુરુષાયની વૃદ્ધિ કરવામાં તેનો કેટલો ઉપયોગ થાય છે તે આપણે તપાસવું જોઈએ અનેક સૈદ્ધાંતોના ગુનામીને લોધે આપણું સત્ય નાશ પામ્યું છે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રતા નાગરિક તરીકે આપણી માર્ગપણ લાયકાત દેખાઈ આવતી નથી આ રિયલિટીમાં પલટો આવ્યા સિવાય આપણી આગળ ગતિ નહિ થાય આપણે મનુષ્ય તરીકે આ જગતમાં જીવી શકીશું નહિ એ વાત આપણને ગમે જીતરી હોય તો અનેક બાબતોથી આપણો વિકાસ થઈ આપણે અને આપણું રાષ્ટ્ર સામર્થ્યવાન અને ચારિત્ર્યસંપન્ન થાય એવો પ્રયત્ન આપણે કરવો જોઈએ આ પ્રયત્નનું મહત્ત્વનું સાધન શિષ્યપુ અને સુસરકાર છે અને તે માટે સારા ગ્રંથો અને પુસ્તકો ધણા ઉપયોગી છે તેમનો સાવજનિક રીતે ઉપયોગ થવા માટે પુસ્તકમતલ જેવી સંસ્થાઓની ધણી જરૂર છે

પરેનાના જમાનામાં બ્યારે જાપવાની કલાનું જ્ઞાન ન હતું એટલું જ નહિ પણ લેખનનોયે વિશેષ પ્રચાર ન હતો ત્યારે જ્ઞાની અને શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ વેદ ઉપનિષદ જેના તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર કર્યો હતો રામા યજુ મહાભારત જેવા અમૂલ્ય ગ્રંથો લોકોને શીખવ્યા હતા બુદ્ધ અને મહાવીર જેવી ચારિત્ર્યવાન અને તપોનિષ્ઠ વિકૃતિઓએ પોતાના જ્ઞાનનો પ્રચાર કર્યો હતો જે વખતે આનવા જવાનાં સાધનો આજની જેમ સુલભ નહોતાં એટલું જ નહિ પણ કોઈપણ ઠેકાણે જનુ-આવનુ અત્યંત મુશ્કેલ હતું તે વખતે બૌદ્ધ ધર્મના લિખ્તોએ અર્ધ કરતાં વધારે પૃથ્વી પર ફરીને સત્ક્રમનો પ્રચાર કર્યો હતો તે જ પ્રમાણે શકાચાય જ્ઞાનેશ્વર ખીર નાનકે ગુલસીદાસ નરસિંહ મહેતા તુકારામ વગેરે સાધુસતોએ લાકિન જ્ઞાન અને ચારિત્ર્યની વૃદ્ધિ કરી હતી તે જમાનાના પ્રમાણમાં આજે આપણી પાસે જ્ઞાનપ્રસારના સાધનો પુષ્કળ છે ત્યારે તેમનો ઉપયોગ કરીને આપણે આપણાં અજ્ઞાન દોષ અને દુશ્ચલનો નાશ કરવો જોઈએ આ વિષે આપણે સામુદાયિક રીતે પ્રયત્ન શીન રહેવું જોઈએ

આરોગ્ય, શિસ્ત, વ્યવસ્થિતતા, સાદાઈ, યોગ્ય કરકસર, નિયમિતતા, ઉદ્યમશીલતા, નિરલસતા, સહકાર અને અરસપરસ ઉપયોગી થવાની વૃત્તિ સંગઠન અને એકતાની રુચિ વગેરે સદ્ગુણોની સામાન્ય રીતે બધે જરૂર છે. તે જ પ્રમાણે સત્ય, પ્રમાણિકતા, ઉદારતા વગેરે આગ્રિયાર્થક ગુણોની પણ શહેરમાં અને ગામડામાં સગળી જ જરૂર છે પરંતુ શહેર અને ગામડાના જીવનનિર્વાહના વ્યવસાયમાં ધણો ફરક હોવાથી દરેક ક્ષેત્રના નિર્વાહના ધધાઓમાં યોગ્ય જ્ઞાન રૂઠું શકે એવા પુસ્તકો વધારે પ્રમાણમાં હોય એ ધણુ જરૂરી છે. ગામડાના લોકોને ખેતી, પશુઓની ઝોલાદ, તેમનું સગોપન અને સવર્ધન તેમ જ હવા ઋતુ વગેરેનાં પરિણામ જાણી શકે એવા પ્રકારનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ જુદા જુદા દેશોના અનાજ, તેમના ઉત્પાદનની માહિતી, જુદા જુદા દેશોની ખેતીની પદ્ધતિ, ત્યાંની હવા અને ઋતુપલટો, પશુઓના ખાનપાનની, તેમને રાખવાની અને પાલનની દેશદેશની વ્યવસ્થા, રોગોમાંથી તેમનું રક્ષણ વગેરે બધાનું જ્ઞાન તેમને થઈ શકે એવા પ્રકારના પુસ્તકોની યોજના અને વ્યવસ્થા ત્યાં હોવી જરૂરી છે દરેક ગામ તેને જરૂરી દરરોજની વસ્તુઓ વિધે સરક્ષણની અને અદર અદર ઝગડા-ટડા દૂર કરવાની અને ન્યાય મેળવવાની બાબતમાં સ્વાવલંબી અને સ્વાશ્રયી થઈ શકે એવા પ્રકારના જ્ઞાન અને સન્કાર તેમને મળતા રહે એવી વ્યવસ્થાની ત્યાં જરૂર છે.

માનવતાના દરેક ક્ષેત્રમાં આપણે ધણુ જ પાછળ છીએ તેથી દરેક ક્ષેત્રમાં આપણે ખૂબ પ્રયત્નશીલ રહી ધણુ પરિશ્રમ લેવો જોઈએ તેવા પ્રયત્ન માટે આપણામાં ધણુ મોટા પ્રમાણમાં સામુદાયિક ભાવ નિર્માણ થયો જોઈએ રાષ્ટ્રીયત્વ અને નાગરિકપણુ એ પણ આપણામાં પૂર્યુંપણું જીતર્યા નથી પવિત્રતા, પુરુષાર્થ, કર્તૃત્વ, નિસ્વાર્થતા, ઉદારતા, પરસ્પર પ્રેમ, વિશ્વાસ અને એકતા વગર

આપણી ઉન્નતિ થશે નહિ સારાશ કે આગ્રિય અને શીલ વગર કોઈપણ ગઢૂ, ગઢૂ તરીકે ટકી શકશે નહિ, ત્યાંની પ્રગતિ મનુષ્ય તરીકે સન્માનથી જીવી શકશે નહિ આજના અગત્યપર સમુદાયને એકજોડી સમાજ બનાવવાનું, કેવળ ભૌગોલિક પ્રદેશને રાષ્ટ્ર બનાવવાનું અને આપણે બધાએ સાચા નાગરિક અને માણસ બનવાનું મહાન કાર્ય આપણા બધા પર છે તે આપણુ કર્તવ્ય છે તે કયાં વગર આપણી આજની દુર્ગતિમાંથી ઉદ્ધાર થશે નહિ તે માટે જરૂરી સદ્ગુણોની ઉપાસના આપણે કરવી જોઈએ

એકંચ સિવાય સદ્ગુણોમાં સામુદાયિકપણુ અને પૂર્ણ સામર્થ્ય આવી શકશે નહિ તેથી દરેક બાબતે આપણે એકતા નિર્માણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ધર્મ, પથ, વર્ણ, જાતિ, ભાષા, પ્રાંત, રીતરિવાજો, ધધાઓ, શિક્ષિત-અશિક્ષિત, સ્પૃશ્ય-અસ્પૃશ્ય, શ્રીમત-ગરીબ, જીય-નીચ વગેરે અનંત ભેદો અને તેના ક્ષુદ્ર અભિમાનથી આપણે આજે છિન્નભિન્ન થયેલા છીએ આપણી ધણી શક્તિ આ ભેદો અને તેના અભિમાનને કાયમ રાખવામાં અને વધાવવામાં ખર્ચાય છે આપણી શક્તિ કલ્યાણકારી કાર્યમાં ન વપરાતાં સક્રિય કાર્યમાં વપરાય છે પ્રાંત ભાષા વગેરેના ભેદોમાં અને અભિમાનમાં આપણે બધા રાષ્ટ્રીયતા ભૂલી જઈએ છીએ આપણે બધા ભારત માતાનાં સંતાન છીએ, એવું આપણને તે વખતે વિસ્મરણ થાય છે. ધર્મ, પથ સ્પૃશ્ય અસ્પૃશ્ય, શ્રીમત ગરીબ, એ ભેદો અને તેના અભિમાન વખતે આપણને માનવતાની વિસ્મૃતિ થાય છે

આપણા પરસ્પરના ક્ષુદ્ર ભેદો અને તે વિષેનું અભિમાન આપણી રાષ્ટ્રીય પ્રગતિમાં ધણુ પ્રતિબંધક થાય છે તે છોડ્યા સિવાય આપણી પ્રગતિ થશે નહિ, આપણામાં રાષ્ટ્રીયત્વ આવશે નહિ આપણામાં એકંચના ભાવ પેદા થયા વગર આ વાત આપણે સાધી શકીશું નહિ

મલયનુ આખુ માનસ પ્રાપ્તિ સમજી શકાય એવુ રહ્યું નહોતું ગયા રવિવારની ઉજ્જણીમાં જે બાર-પંદર સહેનાણીઓ હતા એમાં મનય અને નીતા સાવ અલગ તરી આવતાં બન્ના જનારે થાક્યા પાક્યા વનમોજન મારા પછી આડ પડખે થયા હતાં ત્યારે એ મે જણ એવા તો ચૂપચાપ સરકી ગયેના કે એની ખમર પણ કેક મોડી મોડી પડી પાછા ફરવાનો વખત થવા આગ્યો ત્યારે મધ્યા પોતપોતાનો સરસામાન વગે ફરવાની ધમાલમાં હતા વીખરાયેલા કુનડાઓવાળા મલયને અને સાવ ચીમખાઈ ગયેના વજ્રોવાળા નીતાને દૂરથી આવતાં બંધાએ એ વખતે દીર્ઘ ત્યારે ચમરાક ચા નિમ તો તરત ચિતારી જાડેની

વોળે દિવસે આ તો દૂધેભરી ચાંદનીમાં નાહીને આવે છે ને શુ !

ચયનિકાને ધીમી પાડવા એના પતિ ઉત્કને એનો હાથ પકડીને જરા દાખ્યો ન ખ્યો ત્યા તો બી ન સહેવાણીઓએ પણ નીતા-મનયને વધાવી લેવાનું જાણે કાવતરું જ કરી રાખ્યું હોય એમ એ પાસે આ પા ત્યા તો બંધા એકી અવાજે ઠાવકે મો રાખીને બોલી પડ્યા

જોડી અખડ રહો !

જવામમાં નીતા કે મનય બેમાંથી કોઈ એક

એક ભાષા બંધામાં એકતા નિર્માણ કરવાનું મહાન સધન છે તે સાધનનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ પ્રાંતીય કે માતૃભાષાના કરતાં આપણે તે ભાષાને મહત્ત્વ આપવું જોઈએ આપણા ભારત વણની એક ભાષા થાય તો આપણા પરમ્પરના સબધો વધારે નિ ટ આવતા જશે અને તે જા અને દર થના જશે કોઈપણ પ્રાંતીય ભાષાને કમી પાડ આપવાનો આમાં ઉદ્દેશ નથી પરંતુ આપણા બંધામાં એકતા અને પ્રેમ નિર્માણ થાય અને તેનાથી

પુરુષની ભ્રમરવૃત્તિને સ્ત્રી જ્યારે અગી કારવા તૈયાર થાય ત્યારે એ પોતાની બાતને જોખમમાં મૂકી દે છે સ્ત્રી તો પુરુષની ભ્રમરવૃત્તિને સ્થાયી કરવા બીડાઈ જનારી પાખડી છે આ વાર્તાને અતે એ પાખડી કેવી સહજતાથી બીડાઈ બાથ છે !

અક્ષર પપુ ન ઉચ્ચારી શક્યાં અને બંધાની મા પ તોને દરતમ થવાનું પ્રેક ખાસ્સુ કારણ જડી ગયું

ત્યારથી જોનેજના અધ્યાપકવજ માં નીતા-મલયનું જોથિયું નામ જ મોનાતું એમાં ચ સરકત જેવા રસિક વિષયની અધ્યાપિકા ચયનિકા તો નીતા કે મનયની હાજરીમાં પણ સારા સાગ સુભાષિતોથી એવી તો બંધાં અધ્યાપકો વચ્ચે એમની ટેકડી ઊડા ડતી કે મનય તો જાણે ઠીક પપુ નીતાને વગ મા સભાપણુ આપવું જોથિભારે યઈ પ તું

છેતના થોડાક વિસોથી તો વિદ્યાર્થીવગ મા પણ આ અધ્યાપિના પ્રણય-મિસાની વિગતો ખૂબ રસપૂર્વક ચર્ચાતી ચયનિકાને પોતાની વાતોનો સહાર મળી રહે એટલે એ વિદ્યાર્થીવગ માં વધુપડતી ભળતી એનો પતિ જરા ભારેખમ અને અર્થશાસ્ત્ર જેવા માવ અરસિક વિષયમાં પારગત એટલે ચય નિકા જોટલો એ પ્રિય થઈ શક્યો નહોતો ઉનડાનાં

આપણામાં એક રાષ્ટ્રીયત્વની ભાવના નિર્માણ થાય અને તે વધે એ જ આમાં ઉદ્દેશ છે ને તે જાણે નિર્માણ થાય તો સ્વગમાં જવા માટે મિનારો બાધ વાની આપણે જરૂર નથી આપણે અહીં જ સ્વગ નિર્માણ કરીશું આપણામાં અરસપરસ પ્રેમ અને વિશ્વાસ નિર્માણ થઈ મિત્રતા બંધુતા ઉભરતા સત્યનિષ્ઠા નામાણિકતા વગેરે સદ્ગુણો આવે તો માનની ધર્મ આપણામાં આ થો એમ થતો તે ધર્મ કરતાં ઈષ્ટ બીજું શુ છે ?

ધણાં વિદ્યાર્થીઓ તો અર્થશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપક ઉત્કલ અને આ ચયનિકાના કન્વેર્સાની ડેકડી પણ ઊડાવના ।

આ કન્વેર્સા વિદ્યાર્થીઓમાં વધુ ચર્ચાસ્પદ ન બને ત્યાં તો વિદેશભાષી તાજે જ પાછો કરેલો અગ્રેજીને વિદ્વાન અધ્યાપક મલય અને આખી દુનિયાની સફર ખેડીને હેલ્થ થોડાક મહિનાથી જ કોલેજમાં જોડાયેલી શ્રીમત અધ્યાપિકા નીતા બધાની રસવાતના વિષય થઈ પડયા

વિદ્યાર્થીવર્ગમાં યહુ જ માનીતી ચયનિકા વિદ્યાર્થીઓની ટીકાઓની બહુ દેખરેખ રાખતી એટલે એ ટીકાઓથી પ્રેરાઈને જ ગયે રવિવારે ઉઝાણી રાખેલી નીતા-મલય એ ઉબરુના મોવડી હતા એટલુ જ, બાકી એ આખુ તોસ્તાન ઊભુ કરવાનુ માન ખાટી જનાર એકલી ચયનિકા જ હતી બધી જવાબદારી પણ એણે એકલીએ જ ઉઠાવી લીધેલી. અલખત, વિદ્યાર્થીઓ એને અદીક એવી મદદ કર્યા કરતા

એ રવિવારની સફળ ઉઝાણીની વાતો સાંભળતા વિદ્યાર્થીઓ થાકતા જ નહિ અને એમાં પણ પાછી ચયનિકા જેવી રસિક વિદૂષી પાસેથી એ જે ઢબથી સાંભળવાની મળે એમાં તો માત્ર કે કાળિદાસ તો ઠીક પણ પોતાના વિષયની બહારના એવા ખીજ ભાષાના કવિએ પણ ચયનિકાના મુખને પાવન કર્યા વગર રહેતા નહિ ચયનિકાની એ ગસિકતા ઉપર તો વિદ્યાર્થીઓ વારી જતાં એની વિદ્યાર્થી-પ્રિયતા ઉપર અઘાપકવર્ગ ધણુવાર ખાર કરતો, પણ મોટા ભાગે પોતાના સહકાર્યકરો જોડે લડતી-ઝગડતી ચયનિકા વિદ્યાર્થીઓમાં વધુ ને વધુ ખીલી ઊઠતી

તે દિવસનુ મલયનુ વર્તન ચયનિકાને નહોતુ ગમ્યુ અથવા તો નીતા કે મલયે કશુ ખોટુ કર્યુ છે એવુ કાંઈ એ માનવા કે કોઈ ને કહેવા સુધા તૈયાર થઈ નહોતી પણ એની કહેવાની અને બોલવાની ઢબે કેટલાયને નીતા-મલય વિષે તક-વિતક કરતા કરી દીધેલાં અરે, તે જ દિવસે રાત્રે એના પતિ ઉત્કલે પણ ચયનિકાને ટપારેલી

‘ તારે આમ ખુલ્લી રીતે એમની કન્વેર્સા નહોતી કરવી જોઈતી । ’

‘ હાકેલી રીત મને તે આજ સુધી શીખવવાની ફૂગસદ તારા અર્થશાસ્ત્રની નિરસતામાંથી ક્યારે મેળતી ? ’

‘ એમાં બ્યારે ને ત્યારે અર્થશાસ્ત્રને શીદને લાંડે છે ? ’

‘ તારા સસ્કૃત અત્યેના અણુગમા કરતાં એણુ ! ’

‘ એ ક્યારેય બાણુ, માથ કે કાળિદાસને લાંડ્યા છે ? ’

‘ એમને લાંડવાની તારી તો યુ, કાઈનીય છાપર નથી ’

‘ પણ એમનાં સર્જનોથી આ ગ્સાતળ જવા બેહુ છે એનો તમે ગીગાપ્રેમીઓ વિચાર કરો છો ખરા ? ’

‘ એમાં એમનાં સર્જનો કે ગીર્વાણુ ગીરાનો દોષ નથી એ ગીગને ઝીલનાર પાત્રોનો છે કાચો પારો ઝીલનાર સોનાનુ પાત્ર જોઈએ, ખીજ પાત્રને તો પારો સ્પર્શે પણ નહિ, એનુ એક જ એની સાથે તદાકાર થઈ શકે એવુ જ ગીર્વાણુ ગીરાનુ છે ’

‘ કર્યા મલય-નીતા અને કયા આ તારુ વર્ગનુ આખ્યાન ? ’

‘ મારે તો અધેય અઘાપકને બદલે વિદ્યાર્થી જ રહેવુ પડે છે એટલે તો હુ અઘાપકાથી દૂર ભાગીને મોટા ભાગ વિદ્યાર્થીઓમાં વીતાવુ છુ ’

‘ પણ આજે બપોરની આ પીતી વખતે સ્ટાફ-રૂમમાં વાતો ચાલતી હતી કે વિદ્યાર્થીઓને તે ફટ્ટી મૂક્યા છે ખરી વાત ? ’

‘ એ વાતો કગનારને જ પૂછવુ ’તુ ને ? ’

‘ મારી અગી પત્ની વિષે એવુ પૂછવુ જરા સાડુ પણ ન લાગે ને ? આ તો હું બાબુના જ ખડમાં બેઠો બેઠો ફાઈલો ઉચલાવતો હતો એની કાઈને ખબર નહિ હોય અને જરા ઉતાવળે સાદે બોલતી નીતાનો તીજો અવાજ મારા કાને અથડાયો એટલે જ આ તને અગત રીતે જણાવુ છુ ’

‘ પણ આ વાત તો જાહેર રીતે ચર્ચાતી હતી તો પછી જાહેરમાં જ ઉબેગવી હતી ને ? ’

તારા જેટની વાચાગતા મારામાં હું નથી લાવી શક્યો એ મારી અણુઆવડત

હા પણ આ નોતા મ્યારથો આવી અણુખોદ મરતી થઈ ગઈ છે? એની વિશ્વસકરમાથો તો આવુ બધુ એ ખૂમ ધિક્કારતી નહોતી થઈ ગઈ?

હા પણ હવે તો એના જ પગ ઉપર કુહાડો પડ્યો એટલે ઈન્જ યવાની બીક લાગે ને? અત્યાર સુધી ચોપડીના પ ના ઉચવાવતા ઉત્તને ચોપડીને સામે પો ના પો માં ગોઠવીને ખુરસી ઉપરથી જ ના મ્હુ ચયનિકા પણ તરે આ પારખી પચાતને ત્યાંથી જ અટકવી નેવા માગતી હોય એમ આડી વાતે ચડવાને બદને સીધી પથારીમાં પડી ને આખે ઘેરપુ વચ્ચાં હોય એમ અવાજ કરીને એ લાંબુ બગામુ પણ ખાધુ ઉત્તને પણ સૂવાની ઇ જાને લઈને એક ગ્લાસ પાણીનો ભરીને પીતાં પહેલાં ચયનિકાને આખો ચયનિકા એ આખો ગ્લાસ ગળ મટાવી ગઈ અને ઉત્તન સૂના જ આવે છે એ જાણતાં મનમા રાજી થતી એમ ને એમ પડી રહી

x x x

રોજ સવારમાં વહેતી જાગી જતી ચયનિકા આજે આઠ વાગવા આજ્યા છતાં કેમ નથી જાગી એને ખ્યાલ તો ઉત્તનને ત્યારે આ પો કે ૧ રે બહારથી મઈ નો ખૂમ મારતો અવાજ સાંભળ્યો અને નોકરચામર વિનાનાં એ દપતીના ધરમાં પોતે જાગેલો હોવાથી પોતાને જ ઊાવુ પડ્યુ

સૂવાના બડનું બા ૧૩ અધખોનુ બધ મરીને બહારના ઓરડામાં આવીને જેવુ બાતપુ ઉધ જ્યુ ત્યા તો સામે મનન તાજા ઊડેના ઉત્તનનો હાથ નેરથી હનાવીને સુપ્રભાત કમ્પતો મનન ઓરડામા પ્રવેશીને એક સોફા ઉપર બેસી પડ્યો ઉત્તનને પણ પોતાની પાસે ૮ બેસાડ્યો આનંદનો અતિરેક મનનના મુખભાવોને વધુ ને વધુ ઉત્તમાળતો હતો એ કાંઈ બોલવા જાય એ પહેલાં, ચયનિકા જાગી

ગઈ હતી એટલે પથારીમાની ઊડીને જેવી બહારના ખડમાં આવી ત્યા અત્યારના પહોળાં એણે મન યને દીધો કપડાં અને વાળને જેમતેમ સલાળી લેતી એ પણ એ બ તેની સામે આવીને બેધી ગઈ

ચયનિકાને આવેની જોતાં જ ઉત્તને ઊભા થતાં મ્હુ ચયુ તું જ! મનન જોડે વાત કર હું હમણા આવુ છુ

મનને વિવેક કરતાં મ્હુ અત્યારમા તમારો બ તેનો સમન બગાડવા માટે ખરેખર દુ દિલગીર છુ તમે બ ને દાતણ-પાણી કરીને પરવારી લો ત્યા સુધી હું બેઠો છુ

મારે કશી ઉતાવળ નથી ઉત્તનને તો કેમ માણસ ગમતું જ નથી દાતણ-પાણીની એવી કે કઈ ઉતાવળ ફાગી જાય છે! હા પણ મનનકુમાર અત્યારમાં અહીં આવવુ પડ્યુ છે તે શુ કાંઈ ખાર વાત છે?

ચયુમેન વાત એમ છે કે

હા હા બોતો અચકાવછો શુ કામ?

એ તો એમ મ્હેતો તો કે નીતા સાથે હું લગ કરના માથુ છુ

ખૂમ સરસ

પણ એ ના પાડ્યા કરે છે એનું શુ ?

તે લગન કર્યા વગર કયા બધો લલ્લાવો નર્મ માણી શકાતો તે બાપડીને નકામી બાંધવા કમ્પટો છો!

શુ તમેય ચયુમેન! આપણા સમાજમાં એવુ શોભે?

બધુય શોભે એ તો બધુ શોભા માટે કરવુ એવુ ઓછુ છે? આપણા મનને ગમે એ જ આપણે કરવુ રવું બીજાની શીકરમાં જ આ ત્સુધી અટકાશ ક્યાં એ હજુય નથી અમળતું?

‘પણ નીતા તો મુક્ત-પ્રયણમાં માને છે.’

‘તે એમાં શું થઈ ગયું? કેટલાય પુરુષો એ દેખાડતા નથી પણ છાને-છપને આચરતા હોય છે! અને નીતા એ જાહેર કરે છે એટલે તમને ખૂચતું હશે, ખરું?’

‘ના, મારું કહેવું એમ નથી. પણ સ્ત્રીને લક્ષ-જીવનથી એક પ્રકારની સ્થિરતા અને ચોક્કસતા મળે છે એ તમે માનતા નથી?’

‘પણ આ તો નીતાની માન્યતાને જોવી રહીને? એ દેશવિદેશ ફરી છે, ઘણું જ્ઞાન પામી છે. એ બધાનું એણે તારણ કાઢ્યું હોય એમ પણ કેમ ન હોય?’

મલય વધુ દલીલ ન કરી શક્યો અને સવારના પહોરમાં વધુ સમય લેવો ઠીક પણ ન લાગ્યો એટલે પોતે અને નીતા એકવાર સાથે જ સમય મેળવીને ચયનિકાને મળવા આવશે એમ કહી ચાલ્યો ગયો. ચયનિકા એમ ને એમ ખુરસી ઉપર બેઠી બેઠી મન્યને જતો જોઈ રહી ન વિદાય આપવા બારણું સુધી ગઈ કે ન કંઈ વિદાયવચન બોલી

હજુ આ વાતને અઠવાડિયું પણ નહિ થયું હોય ત્યાં તો એક દિવસ સભળાયું કે નીતા અને મલય વચ્ચે તંડ ને ફડ થઈ ગઈ છે! એ બંને સમય મેળવી ચયનિકાને મળવાનાં હતા એ વાત તો હજુ અહર લટકતી જ હતી, ત્યાં આ વાતે ચયનિકા વિસ્મીત બની ગઈ

તે દિવસે આખી કોલેજમાં આ એક જ વાત ચર્ચાતી હતી અને એ ચર્ચાને વધુ જોગદાર બનાવવામાં એક મુખ્ય કારણ તો એ હતું કે નીતા અને મલય એ બેમાંથી એકેય કોલેજમાં તે દિવસે હાજર નહોતા! નીતા તો ઠીક, પણ બાપડો મલય ક્યે મોંઝે આવે? નીતાનો અક્કડ સ્વભાવ બધાને અજાણ્યાઓ થઈ પડ્યો હતો પણ મલય કાંઈક મળતાવડો હતો એટલે એ બધાનો દયાપાત્ર પણ બન્યો હતો અને તેમણે નીતાનું મુક્તપ્રયણની વાતોએ બધામાં એક જાતનું અણગમાનું વાતાવરણ તો ચોક્કસ જમાવી દીધું હતું

પણ નવી નવાઈની વાત તો એ સાંજે બની કાંઈ દિવસ નહિ ને આજે ઉત્કલ કાંઈક આર્થિક આંકડાઓની સમસ્યાઓ ઉઠેલવામાંથી વખત ન મેળવી શક્યો એટલે એને ઘેર મૂકીને ચયનિકા એકલી પેદલ ચાલતી ગામ બહાર ઘણું દૂર નીકળી પડેલી. સાવ નિર્જન દેખાતા એ રંગતા ઉપર, એ જાનમાં આવી ત્યારે અધાગતા ઓળા ઊતરવા લાગેલા પણ પાછી ફરે તો ય ઘેર પહોંચતાં અને આ નિર્જન રસ્તો કાપતા ખાસ્તું અધાર તો થઈ જ જાય એમ એણે ક્યાંક કાઢી લીધો

એ પાછી ફરીને ઝડપથી ડગલાં ભરવા લાગી ત્યાં તો પાછળથી સત્સંગટ કરતી મેંટરગારી એની પાસેથી પસાર થઈ ગઈ એમાં કાણુ બેઠું છ એ જોતા કે ‘લીફ્ટ’ માટે હાથ લાંબો કરવા જેટલી ચયનિકા અક્કલ દોડાવે એ પહેલાં જ થોડેક દૂર જઈને મોટર ઊભી રહી અને અદરથી એક જાનરમાન સ્ત્રી બહાર નીકળીને ચયનિકાની રાહ જોતી બિભી રહી. ચયનિકા નજીક આવી ત્યારે એણે ઓળખી

‘કાણુ, નીતા? કાંઈ બહુ મારમાર કરતી જઈ રહી છે ને શું?’

‘શું કરું ચયુગેન, આ પુરુષજાતથી તો તોળા!’

‘વળી શું ધડાકો થયો?’

‘અરે, વાત ના પૂછો કાલે જ પેલા મલય સાથે કહેવાના ‘ડાયવોસ’ લીધા એ વાતની જાહેરાત થઈ ત્યાં તો એક કહેતા એકવીસનો અગળો આવી પડી!’

‘અરે, તે તે મલય સાથે લગ્ન પણ કરેલા કે ક્ષ્ણછેડા લેવા વાગે આવી ગયો?’

‘નાની હા ને હાની ના એ લગ્ન ને ‘ડાયવોસ’ નહિ તો બીજું શું વળી?’

‘પણ એમાં આટલી બી તોળા પોકારેલી કેમ દેખાય છે?’

‘મલય સાથે હું હમણાં હમણાં ફરતી એ મારા એક મિત્રને નહોતું ગમતું ગઈદોલે એને આ બાણ થઈ કે એ તો એવો ખુશખુશ થઈ ગયો! એ પોતે

હવે મારો ઉપભોગ એકનો કરી શકશે એમ ધારીને જ તો! આજે સાંજે ખૂબ દૂર સુધી ફરવા જવાનું મેં એને વચન આપેલું મેં પાળ્યું પણ ખરું અને હવે એ બાપડો અહીંથી સાડાચાર માર્શન પર આવેની પેની તનાવડીને મૂંઝે બેઠો મેં એના નસીબને રડતો હશે!

દાઈકે સમજ પડે એવું તો બોલે લીતા! ચયનિમ નીતા કગતાં ઉભા અને અનુભવે પીટ હતી એટલે નીતાને બે શબ્દ દાનીને કહી પણ શકતી ધણીવાર નીતા ચયનિકા આગળ દિલ બોલતી એટલે આજે પણ એ દિન બોલવા જ બેઠી લાગી ચયનિકાને એણે માટરમાં લોધી અને ધીમી ગતિએ મારને ચવાવતી નીતાએ વાત શરૂ કરી :

મારા અનેક પુરુષમિત્રોમાં પેનો વિમોહ ડોક્ટર પણ હતો એ તમે જાણો જ છો એની વૃત્તિને હું પહેલેથી સમજી ગયેની એટલે ડાઈ દાદ નહોતી દેતી એમાં મન્ય સાથેની મારી નિકટતાએ એ બળી મ તો પછી ભગતવેશ કરતો આખરે મને આજે ફસાવી શક્યો મને આજે એની આખમાં પહેલાં જેવી લોનુ પતા ન જણાઈ એટલે હું એની સાથે કોઈ વિસ નહિ ને આજે આટલે લાંબે ફરવા નીકળી અમે પેનો એકાંત તળાવડીની પાળ ઉપર બેઠાં હતા અને એણે તો એનું પોત પ્રકાશ્યું હું તરત સમજી ગઈ અને એ જરા પણ આગળ વધે એ પહેલાં હું યુક્તિ પૂરક એને એકલો મુકીને માટર લઈને નાસી છૂગી મ્હાંય દોડતો દોડતો હાડતો આવતો પણ હેય! પણ મોટર! પહેલી શકે એટલું નજીકનું અંતર તો રહ્યું નહીં એટલે બહુ થીક જેવું નથી અને હવે તો તમે પણ સાથે છો ને?

પણ નીતા આમ ને આમ ક્યાં સુધી?

શું કરું ચયુબેન ઓય પુરુષના ગળાનો હાથ બની શકું એવી બધનપ્રિય હું થઈ જ શકતી નથી!

પણ એમાં બધનપ્રિય બનવાનું છે જ ક્યાં? બોલે આ ઉત્કલ મને તો એ ક્યારેય બધન લાગ્યો જ નથી

બધા ઉત્કલ હોય તો ને!

આપો મનાવી દઈએ

બનાવનાર પણ બરી ચયનિકા હોય તો ને! હું તમારી દરોળમાં બેસી પણ શકું!

હી તો ધારે એ બધું કરી શકે પરંતુ જેવા પુરુષને નાથના એક સ્ત્રી જ છે એમાં ચયનિકા કે નીતાના બે ન હોય ફક્ત સ્ત્રી જ નહીં તું સ્ત્રી છે પત્રી શો વાંધો છે? એમાં પાછી પુ બોલે તા તું નચાવી પણ શકે છે! પણ એમાં તારે થોડાક રૂંદર કરવો પડશે પછી તું એક પુરુષને પકડીને બેમી રહીશ તો ચ તને એ જ પુરુષમાં અનેક પુરુષ દેખાતો અમરવૃત્તિ તો પુરુષને શોભે સ્ત્રી તો એ અમરને પાળીઓમાં પૂરી દેનાર ફૂલ છે ફૂલ સોડમ કેનાવે સોડમ મેળવવા બટકે નહિ!

ચયનિકાનું ઘર આવી ગયું અને નીતાએ મોટાં જીભી મરી દીધી મોટરમાંથી જીતરીને ન્યાં ચયનિકા બારણામાં પગ મૂકે છે ત્યાં જ મનન ધરમાંથી બહાર નીકળતો સામેા મળ્યો ચયનિકાએ મોટર આનું કરતી નીતાને બૂમ પાડી

માડી જરા થોભાવજે આ મલયને જરા એમનાં ઘર સુધી લીમ્ટ આપજે

મન્ય કરી દેનીન કરે એ પહેલાં તો ચયનિકાએ મન્યનું બાવડું પકડીને મોટર તરફ દોર્યો કચવ તો મને પણ નીતાનો હાથ મોટરના બારણા તરફ વળ્યો અને મન્યને આવકારવા માટે બારણું પણ જિઘાડ્યું!

x

x

૨

બધાનાં આશ્ચર્ય વચ્ચે રીજે દિવસે નીતાની જ મોટરમાં બેસીને મન્ય અને નીતા સાથે જયારે રોડેના કમ્પાઉડમાં જીતર્યા ત્યાર રાતોરાત છપા પેની એમનાં લગ્નની મંડોરીઓ બધાને વહેંચાવા લાગી હતી!

સૂરજ જોગે તે આથમે ત્યા સુધી માણસ માન પોતાને ગમતા-અણગમતા ધણા કાર્યો કરે છે મજૂર શારીરિક મજૂરી કરે છે તો વિદ્યાર્થી માનસિક મજૂરી મજૂરની મજૂરી અને વિદ્યાર્થીની મજૂરીમા ફેર તો આસમાન જમીન જેટલો છે, છતાં આ બંને પોતાના જીવનમાં એવા ખીજા અનેક કાર્યો કરતા હોય છે, જેમા મગજને કે મનને ખાસ ધ્યાન નથી આપવું પડતું જેવી રીતે વિદ્યાર્થીને પોતાના મનને અભ્યાસમાં પરોવવાને અથવા એકાગ્ર બનાવવાને માટે મહેનત કરવી પડે છે, ખીજા વિચારોને મનમાંથી ધક્કો મારીને બહાર કાઢવા પડે છે, કચકચવાળા વાતાવરણમાંથી શાંતિ મળે એવી જગ્યા શોધવી પડે છે, તેવી રીતે ખાવા, પીવા કે પહેરવા માટે જુદી જાતના શાત ને એકાગ્ર વાતાવરણની જરૂર નથી પડતી મનુષ્યના જીવનનાં વર્ણાં કાર્યો દેવને લીધે થતાં જેવામા આવે છે, આથી દેવને એક મહાન આશીર્વાદ માનવામાં આવે છે.

ધણીવાર મનમાં પ્રશ્ન જોડે છે કે દેવ જેવી વસ્તુ માનવજીવનમાં ન હોત તો ? તો માણસ કેટલો પાંગળો હોત ? પણ આ અર્ધા પ્રશ્નોમાં 'તો' વધારે મહત્વનો છે આજે એવું નથી એ હકીકત છે દેવ આપણા જીવન સાથે એવી મજબૂતરીતે વણાઈ ગયેલી વસ્તુ છે, જેના વગર આપણે ચકાવી શકતા નથી ને ચલાવી શકવાના નથી દેવ એ માનવજીવનનું એક અનિવાર્ય અંગ છે, એકલા માનવજીવનનું નહિ પણ સમગ્ર પ્રાણી જગતનું

દેવે એટલું શું ? આ પ્રશ્ન આપણા મનમાં જોડ્યા વગર રહેતો નથી દેવની વ્યાખ્યા વિષે માનસ-શાસ્ત્રીઓમાં મતભેદ પ્રવર્તે છે મનના અસ્તિત્વમાં માનનારા માનસશાસ્ત્રીઓ દેવને મન સાથે ગાઢ સબંધ છે એવું કહે છે જ્યારે માણસના વર્તનને મગજનું કાર્ય માનનારા શરીર-માનસશાસ્ત્રીઓ એવું સૂચવે છે કે દેવ એટલે શરીર સ્વભાવ જેમ્સ અને લીઓન માનસશાસ્ત્રના પ્રણેતા છે અને એમનું

પડી દેવ તે તો દેવે કેમ ટાળી ?—

કહેવત થઈ પડેલી આ શુજરાતી પંક્તિ કોઈથી અબાણી નથી જ દરેક દેવ માણસમાં કુદરતી હોતી નથી, માણસ એને પાડે છે. તો પછી ખગળ દેવોને બદલે સારી દેવો કેમ ન પાડવી ? દેવ વિષેનું આ માનસશાસ્ત્રીય આલોચન આપણને જરૂર મહદરૂપે થઈ પડશે.

કહેવું છે કે સજીવ-નિર્જીવ પદાર્થોમાં અમુક પ્રમાણમાં સંસ્કાર-ગ્રાહકતા (Plasticity) રહેલી હોય છે માટી આમ સખત હોય છે, પણ એમાં પાણી નાખીને યોગવાથી એમાંથી સર્જન થઈ શકે એવો ગુણ—ચીકાશ—એમાં જન્મે છે માટીમાં સેન્દ્રિય ફેરફાર દ્વારા આપણે તેને નરમ બનાવી આ નરમ ગુણ અથવા સંસ્કાર-ગ્રાહકતા દેવ પડવાનું મુખ્ય કારણ છે જેમ્સ એમ માને છે કે એકવાર, બેવાર, ત્રણવાર આપણે અમુક ક્રિયાઓ કરીએ એટલે આપણા તત્ત્વ એ પ્રમાણે દેવાઈ જાય છે. એટલે એના મન પ્રમાણે દેવ એટલે તત્ત્વક્રિયાનું વલણ આ વ્યાખ્યાના અનુસંધાનમાં એ વર્ણવે છે કે જેવી રીતે એક ગાડાએ પાડેલા ચીલા ઉપર ખીજું ગાડું મુચ્છા ફરી કરી છે, પાણીની મોરીની અદ્દજ પાણીનો પ્રવાહ તણાય છે, તેવી રીતે શરીરના તત્ત્વો એક ક્રિયા કરવા દેવાઈ જાય છે, અને એ વાગ વાગ એ જ પ્રમાણે કરે છે એટલે એને આપણે દેવ કહીએ છીએ

જેમ્સના મત પ્રમાણે તો જડ વસ્તુઓ પણ દેવની શિકાર હોય છે જેમકે, નવા પહેરણ કરતા ધોવાયેલું પહેરણ શરીરને વધુ બધાં બેમે છે, કારણ કે એ એનાથી દેવાઈ જાય છે, નવા તાળાની અદર ચાવી ઝટ ફરતી નથી, એને જેમ વાપરીએ છીએ એમ તાણુ—ચાવી એકબીજાથી દેવાઈ જાય છે. કાગળ કે કપડાની એકવાર વાળેલી ગડીના લીટા

પડ્યા એ પડ્યા પણ રારને ગમે તેટલું વાળીએ ને મૂકી દઈએ તો એ હતું તેવુંજ થઈ જાય છે એવી રીતે શરીરની તમામ ક્રિયાઓનું સમજવાનું એમ વાગ મચકોડાઈ ગયેલા પગ ઝટ મચકોડાય છે એમ વર સધિવાના ભોગ બનીએ એટલે વારવાર એવું બને છે જરાક અમરતી શરતી થાય એટલે નાક ને ગળું એટલા સંવેદનશીલ બની જાય છે કે જરાક ઠંડી લગતા મરી શરદીના શિકાર બની જવાય છે જેમ્સ પોતાના મતના સમથનમાં ગમે તેટલા દૃઢતા આપે છે તો પણ સામાય જીવિ હોય એવાના મગજમાં આ મતનું સ્વતંત્ર નથી લગમગ દરેક જણ જાણે છે કે માણસના શરીરમાં એમું મગજનું મુખ્ય નથી એને મન જેવું પણ કોઈક હોય છે જેના વડે એ ધણીખરી ક્રિયાઓ કરે છે યાવદારિક રબ્દોમાં મહેવું હોય તો ખાવું-પીવું-ઊંઘવું એ બધી શરીરની ક્રિયાઓ છે જે મગજ દ્વારા હશે પણ મચકરી કરવાની ટેવ ગાળો દેવાની ટેવ ચિતન કરવાની ટેવ હરીફાઈ કરવાની ટેવ અને અભ્યાસ કરવાની ટેવ એ બધી શારીરિક નથી પણ મન સાથે સબધ ધરાવનારી ક્રિયાઓ છે માણસનું મન ખતી ટો ઇચ્છાજ મરી જશે માણસ લાગણી હીન બની જશે અને એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો અટકી જશે મનુષ્ય જીવનનું દરેક કાર્ય શારીરિક છે એવું આજે કોઈપણ જીવિશાળી માણસ માનવા તૈયાર નહીં થાય માનવના વતનને ન સમજી શકીએ ત્યારે એને યાત્રિક (મગજનું) જ કહીને કેમ હસી શકાય ?

દરેક કાર્યમાં તત્તુક્રિયાને મહત્ત્વ આપીએ તો કવિઓની કાવ્ય સજ્જનશક્તિ પણ એકના મગજની ઉત્પત્તિ ગણાય કોના કવિ પોતાની કવિતાને મગજનું સજ્જન ગણાવા દેશે ? એ તો ઝટ કહેશે કે ના કવિતા હવેમાંથી ઉપજી છે મગજમાંથી નહિ. મનનો સ્વભાવ પડી જાય છે કે તેને અમુક કાર્યોમાં રસ પડે છે અમુકમાં નહિ બાકી શરીરને એટલે કે મગજને અને આપણી ક્રિયાઓના સબધો વધારે વધુ મહત્ત્વ આપવા આજે કોઈ તૈયાર નહીં થાય

આપણી ટેવો માટે આપણું માણપણ જવાબદાર હોય છે એવું નિર્દેશ છે કે કુમળા છાંડને વાળીએ તેમ વગે એવી રીતે બાળ ને નાનપણથી સારી ટેવ પાડવામાં આવી હોય તો જીવનપર્યંત ટકી શકે નાનપણથી આ ન પીવાની ટેવવાળી બાળકો મોટા થઈ તો પણ આ નહીં ચાખે એનાથી ઉતરું નાન પણમાં આ પીવાથી ટેવાઈ ગયેના માણસોને ધડિ યાગના કાંટા અમુક નિર્જિત સ્થાને આસી એટલે આ જેમ્સે બાળકના મનમાં નમ્યગુણ (Plasticity) વધુ પ્રમાણમાં હોય છે તેનું મન તાજું હોવાથી ને આજુમાજના વાતાવરણનું સાહચર્ય (association) ઓછું હોવાથી ટેવ પાડવી ધણી સહેલી થઈ પડે છે નાનપણથી વડેલા ઊંડવાની ટેવ હોય તો મુશીબત ન પડે પણ કોઈ દિવસ વડેલા ઊંડાઈ ન હોઈએ તો એકદમ ટેવાતા વાર લાગે.

આપણા જીવનમાં ટેવ એક અનિવાર્ય વસ્તુ છે એ આપણે જોયું એનાથી આપણું જીવન સરળ બને છે એ નક્કી છે ટેવદારા કરેલાં કાર્યોથી આપણે યામતા નથી એ પણ સૌના અનુભવની વસ્તુ છે જેમ્સ એમ કહ્યું છે કે માણસના નાનપણમાં જેટલી શક્તિ છે એના કરતાં વધુ કામ કરવાની એને ઇચ્છા થાય છે આ ઇચ્છાને પહોંચી વળવા જ માણસ તનતે મહેનત કરે છે એના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય અને ટેવદારા એ માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓને નમતી ખર્ચાની ન બચાવી શકે ત્યારે એ બહુ નિરાશ થાય છે ડૉ મોડેસ્લી મહેવું તેમ જ્યારે એકની એક ક્રિયા વારવાર કર્યા છતાં એમાં વધુ ધ્યાન આપવું પડે ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે વિકાસ અધૂરો છે જે માણસનો આખો દિવસ કપા પહેવામાં હાથ ધોવામાં ને બટન નાખવામાં પસાર થાય ને એને આ કામમાં જ થાક લાગે તો ખીજું બધું એ કેવી રીતે કરી શકે ? એ નાનું બાળક જ્યારે ચાલતા શીખતું હોય છે ત્યારે ધણી પ્રયત્નો કરવા પડે છે અચાતપણે એટલે વગર સહાન

મ્હે એ ચાલતુ થાય ત્યારે એનો માનસિક ભાર કેટલો ઓછો થતો હશે ?

જ્યુક ઓફ વેલિંગટન કહે છે કે ટેવ એટલે સ્વભાવ જેમ્સના મત કરતા આ મત ભુલો છે અને જેમ્સના મતનુ સચળ રીતે ખંડન પણ આ મત કરે છે લશ્કરી નોકરીમાં જોડાયેલા સેનિક માટે રોજ સવારે ‘ડાબો-જમણો’ કરવાનું નોકરીમાં હોય ત્યાં સુધી ટેવને કારણે સ્વાભાવિક અને, પણ એ સેનિક નોકરી છોડી દે ત્યાર પછી એને લશ્કરી શિસ્તનું પાલન કરવા વખત આવે તો ચોક્કસ ધ્યાન આપવું પડે આથી એમ કહી શકાય કે ટેવ દ્વારા આપણાં કાર્યો યાત્રિક થાય છે, પણ ટેવ યાત્રિક વસ્તુ નથી આપણે અમુક ટેવોથી એવા ટેવાઈ જઈએ છીએ કે જે છોડવા જેવી હોય છે છતાં નથી છૂટતી, કારણ કે એ જીવન સાથે જડાઈ ગઈ હોય છે. લાંબી જિંદગી સુધી જેલમાં રહેલા કેદીઓને બહાર નથી ગમતું, સરકસના પાંજરામાં પૂરાયેલા વાધની પણ આવી જ સ્થિતિ થાય છે. સિગરેટ ફૂંકનારને એક દિવસ સિગરેટ ન મળે તો એતુ એતન ઊડી જાય છે આમ ટેવ એ સમાજજીવનનું એક અંક છે, જે માણસની ધણી શક્તિઓને ધણો સમય બચાવે છે અથવા બગાડે છે

બાળ માનસશાસ્ત્રીઓ એવું માને છે કે વીસ વર્ષથી નીચેની ઉંમર આપણી અગત ટેવો ધડવા માટે ઉપયોગી છે અને વીસથી ઉપરની એટલે ત્રીસ સુધીની ઉંમર આપણી બૌદ્ધિક અને વ્યાવસાયિક ટેવો ધડવા માટે કટોકટીની છે વીસ વર્ષ સુધીમાં આપણે જે કંઈ શીખ્યા હોઈએ તે કુદરતી રીતે જીવન સાથે વણાઈ જાય છે પછીના ઘડાયેલા વર્તનમાં સહેજ કૃત્રિમતા આવ્યા વગર રહેતી નથી મુખ્ય વાત એ છે કે સારી ટેવો પાડવા માટે આપણા મનને આપણે મિત્ર માનીને ચાલવાનું છે નવી ટેવ ખડતી વખતે આપણે જૂની ટેવ છોડવાના જ છીએ આથી બનેના સરખામણી કરીને વિવેકશક્તિથી સારું-નરસુ પાર-

ખીતે જ આગળ વધવાનું હોય છે સારી ટેવ પાડવા માટે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ અને અમળ મહેનતની જરૂર પડે જ ને ? ટેવને જીવનમાં જડવા માટેનું બીજું કથન એવું છે કે એકવાર નક્કી કરેલી યોજનામાં અપવાદને સ્થાન ન આપવું વહેલા ઊડવાની ટેવ પાડવા ઇચ્છતા હોઈએ ત્યારે ‘આજે ઠી વધારે છે,’ ‘કાલે રાત્રે બહુ મોડાં સૂતાં હતાં,’ એવા અપવાદોથી બચવું જોઈએ. શિક્ષણની સાતત્યતા એમાં જળવ્યા વગર છૂટકો જ નથી પ્રોફેસર ખેર્ષન નૈતિક ટેવો પાડતી વખતે શરીર સાથે ખૂબ કડક બનવાની જરૂર જુવે છે ટેવો પાડતી વખતે બહાગનાં સાધનોની મદદ લેવી જોઈએ વહેલા ઊડવામાં પ્રડિયાળની મદદ લેવામાં કશું પાપ નથી રોજની સો સિગરેટ ફૂંકતી વ્યક્તિ એ વ્યસનથી મુક્ત બનવા માટે એવો નિર્ણય કરે કે આજે પચાશ પીગ, આવતી કાલે પચીસ, પરમદિવસે બાર અને પેલે દિવસે એક અને પછીથી સાવ છોડી દઈશ—આ યોજના બગાડર નથી ધીમે ધીમે ઓછી કરવા કરતા એકી સાથે જો છોડી દે તો એનો ટેવ વધારે દૃઢ અને સચોટ બને છે

આમ કુટેવ તોડવાની ટેવ પાડવી એ પ્રમાણમાં બહુ અધરુ તો છે પણ અશક્ય નથી ગાળો બેલવાને ટેવાયેલા માણસ માટે સમ્ય સમાજમાં નીચા-જોણું થાય, એટલે જો એ સારી ને સરકારી ભાષા બોલવાની ટેવ પાડે તો એમાં એને તો ફાયદો જ છે માણસની બધી ક્રિયાઓને યાત્રિક માનવાની ભૂલ ન કરીને આપણે હેતુપૂર્વકની માનીએ તો કશું જ અધરુ નથી આપણા હેતુઓ પણ બદલાતા જ રહે છે, તો પછી ક્રિયામાં યાત્રિકતા શી રીતે પાલવે ? વ્યક્તિનો સ્વભાવ પુરાણુક્ષણપ્રિય (conservative) હોય છે. આથી જૂની ટેવો તોડવી સહેલી નથી પણ સાથે સાથે વ્યક્તિત્વની કસોટી પણ એ જ છે કે ગમે તેવા વાતાવરણ સાથે બંધમેસતાં આવડવું જોઈએ આપણી ટેવો એવી યાત્રિક ન હોવી જોઈએ કે એનાથી વિરૂદ્ધ આપણે વર્તી જ ન શકીએ અમુક સમયે જમવાની ટેવ હોય, કોઈને ત્યાં મહેમાન

પડ્યા એ પડ્યા પણ નગરને ગમે તેટલું વાળીએ તે મૂકી દઈએ તો એ હલું તેવું જ થઈ જાય છે એવી રીતે શરીરની તમામ ક્રિયાઓનું સમજવાનું એમ વાગે મર્યાદાઈ ગયેનો પણ ઝડ મર્યાદાય છે એક વગર સધિવાના ભોગ બનીએ એટલે વારવાર એવું બને છે જરાક અમરતી શરૂ થાય એટલે નાક ને ગળું એટલાં અવે નરતીલ બની જાય છે કે જરાક ઠંડી લગતા ફરી શરૂદીના શિખર બની જવાય છે જેમ્સ પોતાના મતના સમર્થનમાં ગમે તેટલાં દૃષ્ટાંતો આપે છે તો પણ સામાય જીવિ હોય એવાના મગજમાં આ મતનું હલું નથી લગતું દરેક જણ જાણે છે કે માણસના શરીરમાં એ તુ મગજ જ મુખ્ય નથી એને મન જેવું પણ કોઈક હોય છે જેના વડે એ ધણીખરી ક્રિયાઓ કરે છે યાવહારિક રજોમાં કહેવું હોય તો ખાવું-પીવું-ઊંઘવું એ બધી શરીરની ક્રિયાઓ છે જે મગજ કેરું હશે પણ મશ્નરી કરવાની ટેવ આપે દેવાની ટેવ ચિંતન કરવાની ટેવ ફરીકાઈ કરવાની ટેવ અને અભ્યાસ કરવાની ટેવ એ બધી શારીરિક નથી પણ મન સાથે સંબંધ ધરાવનારી ક્રિયાઓ છે માણસનું મન મઠી લ્યો ઇચ્છા જ મરી જશે માણસ લાગણી હીન બની જશે અને એ માન નાત મતો અટકી જશે મુખ્ય યવનનું દરેક માય શારીરિક છે એવું આજે કોઈપણ જીવિશાળી માણસ મા વા તૈયાર નહીં થાય માનવના વન નને ન સમજી શકીએ ત્યારે એને યાત્રિક (મગજનું) જ કહીને કેમ દસી શકાય ?

દરેક કાર્યમાં તત્તુક્રિયાને મહત્ત્વ આપીએ તો કવિઓની કાવ્ય સર્જનશક્તિ પણ એકના મગજની ઉત્પત્તિ ગણાય કેમકે કવિ પોતાની કવિતાને મગજનું સજન ગણવા દેશે ? એ તો ઝડ કહેશે કે ના કવિતા દ્વયમાંથી ઉપજી છે મગજમાંથી નહિ મનનો સ્વભાવ પડી જાય છે કે તેને અમુક કાર્યોમાં રસ પડે છે અમુકમાં નહિ બાકી શરીરને એટલે કે મગજને અને આપણી ક્રિયાઓના સંબંધને વધારે પડતું મહત્ત્વ આપવા આજે કોઈ તૈયાર નહીં થાય

આપણી ટેવો માટે આપણું માણસ જવાબદાર હોય છે એવું ખરેખર છે કે કુમળા હોડને વાળીએ તેમ વગેરે એવી રીતે બાળ ને નાનપણથી સારી ટેવ પાડવામાં આવી હોય તો જીવનપય ત ફરી શકે નાનપણથી આ ન પીવાની ટેવવાળા બાળકો મોટાં થશે તો પણ આ નહીં આપે એનાથી ઉલટું નન પણમાં આ પીવાથી ટેવાઈ ગયેના માણસોને ધડિ યાળના કાંટા અમુક નિવિત સ્થાને આવશે એટલે આ જેઈશે ાળખના મનમાં નમ્યગુણ (Plasticity) વધુ પ્રમાણમાં હોય છે તેનું મન તાજું હોવાથી ને આજુગાજુના વાતાવરણનું સાહચર્ય (association) એણું હોવાથી ટેવ પાડવી ધણી સહેલી થઈ પડે છે નાનપણથી વડેના ઊંઘવાની ટેવ હોય તો મુશીમ ન પડે પણ કોઈ વિસ વડેના ઊંઘવાન ન હોઈએ તો એકદમ ટેવતા વાર લાગે

આપણા જીવનમાં ટેવ એક અનિવાર્ય વસ્તુ છે એ આપણે જોયું એનાથી આપણું જીવન સરળ બને છે એ નક્કી છે ટેવદારા કરેલાં કાર્યોથી આપણે યાકતા નથી એ પણ સૌના અનુભવની વસ્તુ છે જેમ્સ એમ કહ્યું છે કે માણસના જ્ઞાનનુભવોમાં જેટલી શક્તિ છે એના કરતાં વધુ કામ કરવાની એને ઇચ્છા થાય છે આ ઇચ્છાને પહોંચી વળવા જ માણસ તનતે મહેનત કરે છે એના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય અને ટેવદારા એ માનસિક અને શારીરિક શક્તિ મોતે નગમી અર્થાતી ન રચાવી શકે ત્યારે એ બહુ નિરાશ થાય છે ડૉ. મેડેસ્લી કહે છે તેમ બધારે એકની એક ક્રિયા વારવાર કર્યા છતાં એમાં વધુ ધ્યાન આપવું પડે ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે વિકાસ અધૂરો છે જો માણસનો આખો વિસ કપડા પહેરવામાં, હાથ ધોવામાં ને બટન નાખવામાં પસાર થાય ને એને આ કામમાં જ યામ લાગે તો ખીજુ બધું એ કેવી રીતે કરી શકે ? પ્રેક નાનું બાળક જ્યારે ચાલતા શીખતું હોય છે ત્યારે ધણી પ્રયત્નો કરવા પડે છે અગાતપણે એટલે વગર સમાન

રહે એ ચાલતુ થાય ત્યારે એનો માનસિક ભાર કેટલો
ઓછો થતો હશે ?

ક્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન કહે છે કે ટેવ એટલે
મ્યલાવ જેમ્સના મત કરતા આ મત ભુલો છે
અને જેમ્સના મતનું સમજી રીતે ખડન પણ આ
મત કરે છે લશ્કરી નોકરીમાં બોડાયેલા સૈનિક માટે
રોજ સવારે ‘ડાબો-બમણો’ કાવાનુ નોકરીમાં
હોય ત્યાં સુધી ટેવને કારણે સ્વાભાવિક અને, પણ
એ સૈનિક નોકરી છોડી દે ત્યાર પછી એને લશ્કરી
શિસ્તનું પાલન કરવા વખત આવે તો ચોક્કસ
ખ્યાન આપવું પડે આથી એમ કહી શકાય કે ટેવ
દ્વારા આપણાં કાર્યો યાત્રિક થાય છે, પણ ટેવ યાત્રિક
વસ્તુ નથી આપણે અમુક ટેવોથી એવા ટેવાઈ
જઈએ છીએ કે જે છોડવા જેવી હોય છે છતાં
નથી છૂટતી, કારણ કે એ જીવન સાથે જડાઈ ગઈ
હોય છે લાંબી જિંદગી સુધી જેલમાં રહેલા કેદીઓને
બહાર નથી ગમતુ, સરકસના પાંજરામાં પૂરાયેલા
વાઘની પણ આવી જ સ્થિતિ થાય છે. સિગરેટ
ફકનારને એક દિવસ સિગરેટ ન મળે તો એનું ચેતન
ભીડી બન્યું છે આમ ટેવ એ સમાજજીવનનું એક
ચક્ર છે, જે માણસની ધણી શક્તિઓ ને ધણો સમય
ખચાવે છે અથવા બગાડે છે

બાળ માનસશાસ્ત્રીઓ એવું માને છે કે વીસ
વર્ષથી નીચેની ઉંમર આપણી અગત ટેવો ધડવા
માટે ઉપયોગી છે અને વીસથી ઉપરની એટલે ત્રીસ
સુધીની ઉંમર આપણી બૌદ્ધિક અને વ્યાવસાયિક ટેવો
ધડવા માટે કટોકટીની છે વીસ વર્ષ સુધીમાં આપણે
જે કંઈ શીખ્યા હોઈએ તે કુદરતી રીતે જીવન સાથે
વણાઈ જાય છે પછીના ધડાયેલા વર્તનમાં સહેજ
કૃત્રિમતા આવ્યા વગર રહેતી નથી મુખ્ય વસ્તુ એ
છે કે સારી ટેવો પાડવા માટે આપણા મનને આપણે
મિત્ર માનીને ચાલવાનું છે નવી ટેવ પાડતી વખતે
આપણે જૂની ટેવ છોડવાના જ છીએ આથી બનેલા
સરખામણી કરીને વિવેકશક્તિથી સારુ-નરસ પાર-

ખીને જ આગળ વધવાનું હોય છે સારી ટેવ પાડવા
માટે દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ અને સખા મહેનતની જરૂર
પડે જ ને ? ટેવને જીવનમાં જડવા માટેનું બીજું
કથન એવું છે કે એકવાર નક્કી કરેલી યોજનામાં
અપવાદને સ્થાન ન આપવું વહેલા બિડવાની ટેવ
પાડવા ઇચ્છતા હોઈએ ત્યારે ‘આજે ઠંડી વધારે
છે,’ ‘કાલે રાત્રે બહુ મોડા સૂતાં હતાં,’ એવા અપ-
વાદોથી બચવું જોઈએ. શિક્ષણની સાતત્યતા એમાં
બળબળા વગર છૂટકા જ નથી પ્રોફેસર બેઈન નેતિક
ટેવો પાડતી વખતે શરીર સાથે ખૂબ ડઠક બનવાની
જરૂર જુએ છે ટેવો પાડતી વખતે બહારનાં સાધનોની
મદદ લેવી જોઈએ વહેલા બિડવામાં પ્રિયાળની મદદ
લેનામાં કશું પાપ નથી રોજની સો સિપરેટ ફૂકતી
વ્યક્તિ એ બચસનથી મુક્ત બનવા માટે એવો નિર્ણય
કરે કે આજે પચાસ પીસ, આવવી કાલે પચીસ,
પરમદિવસે બાર અને પેલે દિવસે એક અને પછીથી
સાવ છોડી દઈશ—આ યોજના બગાળર નથી ધીમે
ધીમે ઓછી કરવા કરતા એકી સાથે જો છોડી દે
તો એનો ટેવ વધારે દૃઢ અને સચોટ બને છે

આમ કુટેવ તોડવાની ટેવ પાડવી એ પ્રમાણમાં
બહુ અઘરું તો છે પણ અશક્ય નથી ગાળો બેલ-
વાને ટેવાયેલા માણસ માટે સમ્યક્ સમાજમાં નીચા-
જોણું થાય, એટલે જો એ સારી ને સરકારી ભાષા
બોલવાની ટેવ પાડે તો એમાં એને તો ફાયદો જ
છે માણસની બધી ક્રિયાઓને યાત્રિક માનવાની બૂલ
ન કરીને આપણે હેતુપૂર્વકની માનીએ તો કશું જ
અઘરું નથી આપણા હેતુઓ પણ બદલાતા જ
ગરુ છે, તો પછી ક્રિયામાં યાત્રિકતા શી રીતે પાસવે ?
વ્યક્તિનો સ્વભાવ પુરાણરક્ષણત્રિય (conserva-
tive) હોય છે આથી જૂની ટેવો તોડવી સહેલી
નથી પણ સાથે સાથે વ્યક્તિત્વની કમોટી પણ એ જ
છે કે અમે તેવા વાતાવરણ સાથે બધાં સર્તા આવડતું
જોઈએ. આપણી ટેવો એવી યાત્રિક ન હોવી જોઈએ
કે એનાથી ત્રિરૂઢ આપણે વર્તી જ ન શકીએ અમુક
સમયે જમવાની ટેવ હોય, કાઠને ત્યાં મહેમાન

ધઈને ગયા ત્યા એ સમય મરતા વહેના કે મો ।
જમવાનું આવે ત્યારે આપણને આપણી મૂળ ટેવને
વગળી ન રહેતા સામાને અનુમળ બનતા આવડતુ
જોઈએ દૂકામાં ટેવના ગુલામ બ પા કરતા
એના મિત્ર બનતુ જોઈ એને આપણને અનુકૂળ
બનાવી શકાય

આમ ટેવ માનવીના ચારિત્ર્ય ધાતરમાં મનસ્વનો
ભાગ લખવે છે પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?
એ સરળ મહેવતમાં માનસશાસ્ત્રીય સત્ય નથી સમાયુ ?
ટેવ માનવીને મહત્તાના ગિરિરંગે પશુ લઈ જાય છે
અથવા પતનના ઊ । ખાડામાં પડી ધકેલી ? છે સારી
ટેવો પાડવા માટે પુરુષાય જરૂરી છે ખરાબ ટેવો માટે

નબળુ મન આવી દરેક પ્રગતિવાંચ્છુ માનવીની મરજ
છે કે પોતે મહાન વ્યક્તિઓની ટેવોનો અભ્યાસ કરે ને
એ ટેવો પોતાના ઝનમાં ઉતારવા માટે યત્નશીલ
રહે માઆપોએ તો પોતાના બાગકો માટે એક સૂત્ર
યાદ રાખતુ જોઈએ કે હુમળો છોડ વાળીએ એમ
વળે સરકારી માનાપના બાગકો સુવડ ને સારી
ટેવોવાળા થાય છે ચાર-પાય વધતુ બાગક ધણી
વાગ સુ ર નૃત્ય કરે છે સુદર રીતે ગાય છે ને
આકર્ષક અગમચોડ કરી બતાવે છે આ બધુ ટેવને
આભારી છે ખતીનાપણુ એ સારી ટેવ પાડવા
માટે અનિવાર્ય ગુણ છે ને એ ગુણ આપણામાં પૂરો
કેળવાશે ત્યારે અમા / સરખરિતાની ટેવો દશે

★

સૂરજ ના સન્માન

શુભ સુદર હલ્યાણ,

હે સૂરજ ભગવાન,

તારા શા કરીએ સન્માન ?

પ્રકોને પુટ કિરણો ઘોળી
કેસર રંગે અંગો ચોળી
ધરણી સ્વાગતમગળ બોલી
'જોલી તે કિરણોની ખાણ'
હે સૂરજ ભગવાન,
તારા શા કરીએ સન્માન ?

સોનલ તેજે છલકી ચાલી
સરસવના કૂલકાની ખ્યાલી
ચમેલી ને ચ પાની ગળી
પાઈ રહી પરિમલતુ પાન
હે સૂરજ ભગવાન,
તારા શા કરીએ સન્માન ?

મજરીઓને હેમહિ ડોળે
ઓજના અખાર હિલોળે,
પચમ સૂર સુધારસ છોળે
પુલકિત પૃથ્વીકેરા પ્રાણ
હે સૂરજ ભગવાન,
તારા શા કરીએ સન્માન ?

સુખના સરવશ્યા છનકાવી
મનનો મહેરામણ પલકાવી
રોમરોમ નવજોમ જગાવી
કીધા તે નવલા નિર્માણ
હે સૂરજ ભગવાન
તારા શા કરીએ સન્માન ?

સુ. રાજકોટના મધરાતે ઊપડતી ગાડીમા રાજકોટ આવી રહી હતો મોસુઅણ થતુ આવતુ હતું ગાડી વાંકાનેર રોશન છોડીને આગળ વધી ગઈ હતી વાંકાનેર પછીના પહેલા રોશને ગાડી ઊભી ગઈ અને બહાર મોટી ધમાલ મચી રહી. બહાર ડોકુ કાઢીને જોઉં છુ તો સામાન્ય ઉતારોએને બદલે અજમે દૂધની કાવડ લઈને ઊભેલા ભરવાડો અને સાથે અજમે ત્રણ ત્રણ મણુ દૂધના વાસણુ લઈને ઊભેલી ભરવાડણીની લાખી હારમાં ડોલાહલ મચી રહી હતો હાફળા હાફળા સૌએ ગાડીમાં જગ્યા મેળવવા દોડાદોડ શરૂ કરી. ગાડી ઉપડી ત્યાં સુધીમા જેમ તેમ કરી સૌ એક યા બીજા કમાર્માં ગોઠવાઈ ગયા મારા કબજામા પણ એ ત્રણ ભરવાડો પોતાની કાવડ લઈને અને ત્રણ આગ ભરવાડણો પોતપોતાના વાસણુ લઈને ચડ્યા બીજા ઉતારોએની સગવડ-અગવડતાને કશો વિચાર કર્યા સિવાય એમણે પોતાની કાવડો અને વાસણો ગોઠવી દીધા અને પોતે પણ પાટલી ઉપર બેઠેલા ઉતારોએ વચ્ચે ફાયર મારી જેમ તેમ ગોઠવાઈ ગયા

મારી પાથરેલી પથારી મારે સ કેલી લેવી પડી ધમાલમાં પાટલી નીચે દૂર સુધી ચાલુ ગયેલુ મારુ એક ચપલ મહામુસીગતે મે હાથ કર્યું ત્યાં બીજુ ચપલ માડીના ખડકાડને કાગળે છલકાતા દૂધના વાસણને પરિણામે દૂધ દૂધ બની ગયુ બહુ મૂંગે મોઢે સહન કરી હુ રાજકોટની રાહ જોતા થોડો સકોચાઈને બેઠો

‘તમે બધા આટલી ઉરાનગતી ભોગવીને દૂધ લઈ રાજકોટ આવે એના કરતા તમારૂં બધાનુ દૂધ એકઠુ કરીને રાજકોટ મોકલવાની ગોઠવણ ન થઈ શકે ?’ મે મારી બાજુમા ચક્ષમના ધૂમાડાથી મને મુઝવી નાખતા ભરવાડને પૂછ્યુ

‘એમા મને ન આવે’ ભરવાડે બેદરકારીથી ટૂંકો જવાબ આપ્યો ‘પણ આ રોજની તમારી

શરીરને સારામાં સારુ પોષણુ આપનાર દૂધ પણ આજે ચોખ્ખુ નથી મેળવી શકાતું એની પાછળની કેવી વજુદ વિનાની દલીલો હોય છે એ આ આખા પ્રસંગમાંથી બાણી શકાય છે સૌરાષ્ટ્ર સરકારના પ્રકાશનખાતાના નવા માસિક વિકાસ-માંથી આ પ્રસંગ અહીં અવતારેલો છે.

બધાની હાલાકી મટી બધ ને ?’ મે વાત આગળ લખાવી

‘એમા હાલાકી કેવાની ? અમથુ ય તે કાક હટાણુ તો કરવુ હોય ને ?’ ભરવાડે ચક્ષમને ધુટી લીધી

‘તમે તો ઠીક, પણ આ બાપુ બેનુ’ને રોજ ધક્કા ખાવા શે પોસાય ?’ મે પૂછ્યુ

‘અમને સદી રીયુ લાઈ ?’ બાજુમા બેઠેલ ભરવાડે એના દૂધના હાડાને ઠીક કરતા કરતા કહ્યુ.

આ લોકો સાથે માગે વધુ પરિચય નહોતો એટલે એમની સાથે વિશેષ વાત કરવાનો કઈ અર્થ ન હતો પણ મારા જ ગામમાં મારે આ અગે ભરવાડો સાથે ઘણીયે ચર્ચા થયેલી એ બધી તાજ થઈ

એક વખતે ઉન બાબોની રજામાં વિદ્યાર્થી મિત્રો માટે અમે એક ગ્રીષ્મ વર્ગ ગોઠવ્યો હતો વર્ગમા ૫૦ વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતા, એમને માટે દૂધ ભરવાડે મે ગામના એક બે ભરવાડને બોલાવ્યા

દરરોજ વર્ગ માટેની દૂધની સગવડ અગે પૂછ્યુ ‘એકાદ દી માટે જોઈતુ હોય તો એમ ને એમ મગાવી લેજો ને ?’ એક ભરવાડે કહ્યુ

‘આજે ત્યાં જીવાનભાઈએનો આ જાવણી શરૂ કરી છે એ એક મહિના માટે કરી છે એટલે એક દિવે પતે એવુ નથી’ મે કહ્યુ

‘ત્યારે તો ઉપાધિ’ બીજા ભરવાડે કહ્યુ.

એમા ઉપાધિ રોની ! અમરયાએ તમે અહીંથી
દેડ રાજકોટ દૂધ વેચવા જાઓ છો એને બદલે અહીં
તમને ઘેર ખેડા ધરાક મળે તો ઉનટાનુ રાંડ થવા
જેવુ કે ઉપાધિ જેવુ ! મે કહ્યું

તમે તો એક મહિના દૂધ લ્યો પણ અમાર
એક વાગ દનયુ તૂટી જાય પછી જટ બધાય નહી
ને" પેના ભરવાડે ક્યું

‘આપણે એના પણ રસ્તો મળીએ તો ? મે કહ્યું
શું’

તમારે રોજ અહીંથી ૫૬૦ વીસ જથ્થાએ
પોતપોતાનુ દૂધ લઈને રાજકોટ જતુ પડે છે દરે
કને બા ! અમરયા પડે છે દરેખનાં દી ભાગે છે
આપણે સહકારી મડળા બીની મરીએ મડળા
બધાયનુ દૂધ લઈલે અને રાજકોટ પહોંચતુ કરી
વેચવાની વ્યવસ્થા કરે તમારે રોજની કમાકૂટ નહી
મે વિસ્તારથી દરખાસ્ત મૂકી

આમ તો જાણે ઠીક પણ અમે અહીં નવરા
મેહા કરીએ શું ? બી ન ભરવાડે કહ્યું

એટલું તો મળી જાય ?

‘કઈ કામ ન હોય તો બને એમ ને એમ
બેસી રેજો પણ રાજકોટ જાવ ત્યારે પાનતુ અડધુ
ભાંગીને આવતા હશે ને ! મે કહ્યું

તો તમારી મરજી હું તો તમારા સૌના બલની
આ વાત કરે છું વિચાર કરજો અને ઠીક ભાગે
એમ કળે પણ અત્યારે તો મારે એક મહિના
માટે દૂધ નોઈએ છે એનુ વિચારો ને ! હું મૂળ
વાત ઉપર આ ચો એમ કરો આજે એમ ને
એમ તમને દૂધ મોકલી આપશુ પણ કાનથી આપણે
પડખેના ગામડેથી દૂધ મગાવી લઈએ તો ‘ પહેના
ભરવાડે કહ્યું

કેવી વિચિત્ર વાત ? તમે અહીંથી રાજકોટ
દૂધ વેચવા જાવ અને હું અહીં બીજે ગામથી દૂધ
મગાવું ! મે મારું આશ્ચર્ય વ્યખા મ્યું

૫૩ તમે ઉપાધિ કા કરો ? હું સાજે જઈને
દૂધનુ લગણુ બધાવી આવુ પછી ! બીજા ભરવાડે ક્યું

તમને તમારું દૂધ આપવામાં હરકત શું છે
તમનેય પૈસા તો આપવાના છે મે રોડ પાડ્યો

જુઓ ત્યારે સાચુ કહું ? તમ પહિ ખોટું
નથી ખોલવતુ અમારે પાપે પેટ ભરવા તમ પાકે
પાપ કરતાં ઝવ ન હાને અમારા કર્યા અમે ભોજ
વશુ જાવજી માટે હું પડખેનાં ગામેથી લગણુ
બધાવી આવુ તમારે કયા ઉપાધિ મરવી છે ! પેલા
ભરવાડે કહ્યું

હું તમારી વાત ન સમજુ પણ હવે તમારી
પહિ પાપ જાનુ રાખીને બીજુ પાપ કર્યા કરવું !
જાણે વાત એમ છે કે દૂધનો લાવ રાન છે આ
આનાનો તમને દૂધ દઈએ એથી તમારી પાટેથી
એનાથી બધુ મગાય નહીં ત્યારે રાજકોટ જઈને
વેચીએ ત્યારે અમને આઠ આનાને બદલે બાર
આના રૂપિયો મળી રહે ભરવાડે કહ્યું એટલો
બલો બાવફેર તે હોય ? મે કહ્યું

ભાવફેર તે શું હોય ? ત્યાય આર આને રો
દૂધ આપતુ પડે પણ અમારા ચોખ્ખા દૂધમા સાથે
પાણી સમાય ને ! રાજકોટમા વેચવા જઈએ તો પાણી
નખાય અને તમને આનાયે તો પાણી નાખીને અપાય
નહીં એ લે અમને પોસાય નહીં આ ઉનાડી વાત
ભરવાડે ચોખવટ કરી હું આમો બની ગયો

હવે તમારી વાત મને સમજાય છે સહમતી
મડળા પણ આટલા માટે નહી કરતાં હો
મે પૂછ્યું

હા જ તો અમને ચોખ્ખા દૂધનો ભાવ મળે
ત્યારે આજે રાજકોટમા ઈના ઈલાવે અમારુ
બમણુ દૂધ ખરે છે’

આપણા દેશનો કેદી ઉદાર થશે ? મારાથી
ખોનાઈ મથુ પણ ભરવાડે ઉપર એની કોઈ અજ

થયેલી મે જોઈ નહી કહેવરાવશે તો પડખેના ગામેથી લગવુ બધાવી દઈશુ ' એમ કહેતા એ બન્ને ઊઠી રામ રામ કરી ચાલતા થયા

રાજકોટ દૂધ વેચના જતા દૂધવાળાઓ વચ્ચે ઘેરાયેલા હું આ પ્રસંગ યાદ કરતો હતો ત્યાં રાજકોટ સીટી સ્ટેશન આવવાનુ થયુ ગાડી ધીમી પડી ભરવાડોએ ઊઠીને પોતપોતાના હાંડા સમાળી લાધા

જગ્યાની મોકળાશ થઈ એથી મે થોડો રાહતનો દમ ખેચ્યો ગાડી ઊભી રહી ભરવાડોએ ચડતી વખતે કરી હતી એવી ધમાલ કરતા કરતા ઊતર્યા હું વિચાર કરતો હતો કે આ લોકો રોજ આમ હેરાન થવાને બદલે સદ્કારી મડળી કેમ નહી કરતા હોય ? કે આ આ લોકોએ દૂધમા પાણી નાખતા હશે ?

હું વિચાર કરૂ છું ત્યાં તો મારા ડગ્ગાની સામે જ આવેલા સ્ટેશનનાં નળ ઉપર ધમાલ શરૂ થઈ દૂધના હાંડા-હેલ લઈને ભરવાડો અને ભરવાડો નળની આલુઆલુ જમા થઈ ગયા અને નળ ઉઘાડી એમાંથી બોધરી ભરી ભરીને એમણે દૂધના વાસણમા પાણી રેડવુ શરૂ કર્યું સૌને શહેરમાં વહેલા ચવાની ઉતાવળ એટલે નળમાંથી કાણુ પહેલું પાણી લે એની ધમાલ

બસણુ દૂધ કરીને વેચીએ તો તેમને આઠ આનાને બદલે બાર આના કે રૂપિયો મળી રહે એમ.

મે મારા ગામના ભરવાડને મોઢેથી સામળેતુ ત્યારે મને એની વાતવિકતાને પૂરો ખ્યાલ નહી આવેલો પણ આજે સ્ટેશનના જાહેર નળ ઉપર બોધરીએ બોધરીએ પાણી ભરી દૂધમાં કાલવના માટે ધક્કામુક્કી કરતા ભરવાડો-ભરવાડોના બેયાં ત્યારે જ એની ભયકર વારતવિકતાનો ખ્યાલ આવ્યો

માની ગાડી ઉપડી ત્યારે એક ભરવાડ અને બીજા ભરવાડણુ વહેલી બોધરી ભરવા માટે છમે અને હાથે લહી ગ્લા હતી

હું ધડીભર તો આ દશ્યને સાચુ માની જ ન શક્યો હજારો માણસોની હાજરીમાં ઉઘાડે છાગે ભરવાડો દૂધમા પાણી નાખીને વેચે ? ગી આપણી લાચારો ? ગી આપણી પરવસતા ?

‘આનો ઉકેલ શુ ?’ હું વિચારે ચડ્યો અને ત્યાં તો રાજકોટ જકશન આવ્યુ એટલે વિચાર પડતો મૂકીને ડગ્ગામાથી ઊતરવુ પડ્યું પણ અવાગ-નવાર આ પ્રશ્ન સામે આવીને ઊભો રહે છે.

‘આનો ઉકેલ શુ ?’

★

ભરતી

ઉર ધડકતું, આંખો ફરકે, અંતરની આશા ઉમટે,
જગ આખાને ઘેરી ઘેરી દેતી એવી એ સિદ્ધિ.
ઊમટી'તી ભરતી કે' ત્યારે,—ઉરે ઠેલી મૂકી એ,
આજે મધળી એટી સાથે ઉર અંતર આખે ચડતી

પ્રવાત

અનનો વસતકાળ જેને માટે ન્યોછાવર કરી દીધો હતો એ જ પોતાની એક વખતની ત્રિયમાં પ્રિય મીનુને આજે છેલ્લા ઇસાન વગસરી એક અખણના જ પુરુષ સાથે રહેતી જોડેને અગસ્ત્યની વેદનાનો પાર નથી એ અગસ્ત્ય માટે જ મીનુએ પોતાના વરનાની બધી જોડુકમી જર પપુ પગવા મ્યાં વગર સહન કરેની એ જ અગસ્ત્ય માટે પોતે અપરિપ્ત રહેવાના ધમપણા કરેલા એ જ અગસ્ત્યની સાથે રહેવાના એને કેટલાય પાન પીરના પણુ આજે એ નથી અગસ્ત્યની વેદનાન જોતી અગસ્ત્ય માટે એક નાનકડો વિચાર સરખો પપુ નથી કરતી અરે અગસ્ત્યને મળવાનુ પપુ જણે ટાળતી ન હોય એમ અગસ્ત્યના શામમાં આવીને પણુ કેટલાય બેઠ નાઓ કાગીને એ ઇટકી તઈ શકે છે.

અગસ્ત્યને એમ તો ઘણા મિત્રોએ મીનુની આશા છોડી ને સમજાવેલો પપુ મીનુ માટેને એનો અતરનો ઉમળકો કેમેવ ક્યોં આછા થયો જ નહિ આજે એના એ પ્રકારના વિરહી જીવનના આહમે વાં પણુ એનું આંતર અને બાહ્ય જીવન મીનુથી ભર્યું ભર્યું રહ્યું છે એની કોઈના નથી કહી શકતુ મીનુ એના કાગળોના જવાબ ન આપે તો પપુ એ અચૂક હજુ પણુ મીનુને મગળો લખ્યે જાય છે ભરીભરી દુનિયામાં અગસ્ત્ય આજે એકલો છે એટલે એ એની મીનુના કાગળમાં / ક્યારેક પિની વરાળો ઠાનવે છે ઉમરાઓ શમાવે છે અને ક્યારેક પોતાના એકલવાયા જીવનમાં ઊભી થતી સમસ્યાનો ઉકેલ પણુ માગે છે પણુ દુનિયા આખીમાં એક અગસ્ત્ય પ્રત્યે જ ઉદાસીન બની બેઠેની મીનુ એના પોતાના જ એક વખતના જીવનના પે જીવન એના અગસ્ત્ય માટે ક્યારેય ઉમગકાનો એક અક્ષરેય નથી ઉચ્ચારતી!

અગસ્ત્ય પુરુષ છે એ વાત સાચી પણુ એનું દિલ એટલું કુમળું છે કે એ મીનુની યાદે ખ્યારેક ક્યારેક તો રાત આખી આંસુડા જ સારે છે સવારે

આ વર્ણનાત્મક કથામાં રસ પડે એવું એનું મથાણુ તો છે જ પણુ દરેક વાચક વાચતી વખતે પોતાની જ જાતને આ કથાના નાયક કે નાયિકા કંપી લે એવું સર્વસ્પર્શી એનું કથાનક પણુ છે આ કથાપ્રધારનું એકાણુ ચર્ચુ જરૂરી પણુ છે જ સવાદો વગર નાટકને ન ચાલે, વાતાને તો ચાલે, ચાલે ને ચાલે જ!

એની પચાગીનું ઝોશીડું જોનાં સહેજે ખ્યાન આવી જાય કે એ આંસુડાથી બીજાઈ ગયેલું છે એના વ ન ઉપર પપુ હમેશાં એની ભરીભરી વે ના તરવરતી હોય છે કે સામાય માપુસ પણુ મ્દપી લઈ શકે કે આતુ અતર કોઈક નિગૂં આંતરુદ્યો સહન કરી રહ્યું છે મીનુ માટેની એની એકસરખી યિતાએ અગસ્ત્ય સાવ અતડો બની ગયો છે મિત્રોમાં પણુ એ નથી લગા શકતો એના દિનને વધુ જખમ ન થાય એટલે તો મિત્રો પણુ એનો પાસે ક્યારેય મીનુ વિરે પૂછપરછ નહીં કરતા અગસ્ત્ય એકનો / મીનુને એના અતરમાં ભારી રહ્યો છે

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે બધા મિત્રોમાં મીનુ અને અગસ્ત્યનું સહિયારું નામ ઉચ્ચારતું આ / મીનુએ અને અગસ્ત્ય પોતપોતાની રીતે પોતાના અગવાં સ્ત્રોમાં પ્રવૃત્તિ શરી હશે એ વાત સાચી પપુ મીનુને મન અગસ્ત્ય તુરંત બની જોઈ છે એ દિવસ એ જ મીનુ પોતાના દિનના સિદ્ધાસને અગસ્ત્યને બેસાડતી એની આખની પાંપણુ પપુ અગસ્ત્ય જ હતો અગસ્ત્ય વગરનું મીનુનું જીવન પણુ કેવું કેવું અસહ્ય બની જતું! અગસ્ત્ય વગર એનું દિન તૂટી જતું એની આખો અગસ્ત્યના શન માટે તલસી રહેતી એના મેરોમ અગસ્ત્યના સહવાસ માટે ઝખી રહેતાં પપુ આજે? આજે અગસ્ત્યને મગળ જખવામાં પણુ કેટલી બધી બેપરવાઈ!

એમના સખધની શરૂઆતમા જ મીનુને અગસ્ત્યે ચેતવેલી, ખૂબ ચકામેલી, પણ મીનુ ન માની તે ન જ માની એણે તો અગસ્ત્યને જ પોતાના જીવનનું પણ જીવન માની લીધું. અને ચચળ સ્ત્રીના સ્ત્રીત્વથી અગાળુ એવો અચચળ પુરુષ પોતાનું સર્વસ્વ એ મીનુને ચરણે ધરી બેઠો.

મિત્રોએ તો શરૂઆતમા જ અગસ્ત્યને ચેતવેલો કે, મીનુને જે તારી રાખવી હોય તો એને તારાથી બહુ દૂર ન રાખતો પ્રિય વસ્તુ એક વખત દૂર ગઈ, પછી એ અતર વધતુ જ જવાનું. અને એ એટલે સુધી કે પછી કચાગેક મળે ત્યારે પણ ‘તારું શરીર તો સારું છે ને?’ એટલા જ ખબર-અતર કરતાં વધુ બોલવા-ચાલવાનો સખધ જ ન રહે! પણ અગસ્ત્યે ન માન્યું, મીનુને પોતાને માર્ગે જવા દેવામા એણે કચારેય શકા નહોતી આણી મીનુ વિષે ખરાબ વાતો સંભળાતી એ બધી પણ એ સાંભળ્યાં છતાં મનમાં રાખી નહોતો શકતો, તરત ખબેરી નાખતો એક ન ખબેરી શક્યો મીનુને એને જ ખાતર એ વેદનાઓ સંભો ગયો.

મીનુના કાગળો તો આજે પણ આવે છે મહિને, એ મહિને આવના એ દૂકા કાગળમાં આગળ આવેલું પેલું વાક્ય અચૂક હોય છે તારું શરીર સારું હશે! ક્યાં પેલા પાનાંઓનાં પાનાંઓ ભરેલા અતરના ભિન્નભિન્ન ભાષાઓમાં કાગળો અને ક્યાં આ દેખાવ કરવાના કાગળ! અગસ્ત્યને મીનુ રૂબરૂ મળી હોય એવું તો લાગતું જ નથી પચિંક વરસ પહેલાં છેલ્લા એ મળેલાં તે પછી એ ત્રણ વાગ મળ્યા હશે પણ એ તો દુરથી જ નમસ્કારની જેમ

અગસ્ત્ય, અગસ્ત્ય, અગસ્ત્ય! નથી એ મીનુને છોડી શકતો, કે નથી એ મીનુ જેની બીજી કાઈ સ્ત્રીને પોતાના જીવનમાં આણી શકતો સ્ત્રી માટે અહર્નિશ ઝંખી રહેલો અગસ્ત્ય મીનુ સિવાય બીજી કોઈપણ સ્ત્રીને મીનુને સ્થાને બેસાડી શકતો નથી— મીનુએ એનું આખું જીવન એવું ક્યારે કરી લીધું છે! ધણીએ અગસ્ત્યને સમજાવ્યો કે ભલાભાઈ, મીનુને જ તારી કશી પડી નથી પછી તું શા માટે તારો રસ્તો સળી નથી કરી લેતો? એ પોતે પણ

ક્યાં બીજા પુરુષ સાથે નથી રહેતી? તને છોડીને એ પુરુષનો સગ છોડી ગઈ હોય તો તો કીક પણ એ તો એકને છોડીને બીજા સાથે, પણ આખરે તો પુરુષ સાથે જ રહેતી આવી છે ને? તો પછી હજુ પણ તું એના એકના જ માટે જીવી રહ્યો છે એમ ધારીને કેમ જૂઠું કરે છે? તારા જીવનમાં બીજી પ્રાપ્ત સ્ત્રી પ્રવેશવા છતાં તો પણ તારી માનું તમ્કની જે અણનમ ભક્તિ, એની પ્રત્યક્ષ પૂજા, એના વિગેની તારા દિલ્લિમાં એ આવરી લેતી ભરીભરી ધગશ જોઈને કઈ સ્ત્રી તારા જીવનમાં પ્રવેશી શકે? પ્રવેરો તો પણ એની ધિરાઈ જોઈને ન આવે? યોવનના વેડફાતા કેટલાય તરવગરો આમ ને આમ ક્યાં સુધી વેડફાઈ જવા દઈએ?

પણ અગસ્ત્ય એકનો એ નથી થતો તે નથી જ થતો મીનુની આજની અગસ્ત્ય તમ્કની બેપરવાઈ જોતા તો એ હવે અગસ્ત્યની કચારેય કશી પણ પગવા કરે એમ લાગતું નથી મીનુનો પતાકડા એવો બેયાર લીટીતો કાગળ આવે ત્યાં તો અગસ્ત્ય તમ્ક ને તમ્ક જવાળા આપવા બેસી જાય છે! ટપાક નીકળી ગઈ હોય તો પણ લખીને તરત એ કાગળને પોસ્ટ કરી દે છે! અગસ્ત્યના ચાર પાંચ કાગળ જાર ત્યારે પ્રતિઓમાં ખૂબી ગેલેલી (1) મીનુ આવે! દૂતગને કડાતા વામી રોટલાના દૂકડા એવા એકાદ કાગળ લખી નાખે છે જાણે બાપડા અગસ્ત્ય ઉપર દયા ન ખાતી હોય! ગમે તેવી પ્રવૃત્તિમાં હોય તો પણ પોતાના સર્વસ્વને કાગળ લખવા જેટલી દૂરસદ ન મળે? એમ તો એમના સખધની શરૂઆતમા દિવસે વરનાં માણુઓની બીકની મારી રાતના ધાર એક વાગ્યે એ જ મીનુ અગસ્ત્યને દેવા રંગ-રંગીન કાગળો લખતી! ત્યારે તો એ અગસ્ત્યના આત્મામાં ઝળહળતી મીનુના પવિત્ર આદૃતિનો ન્યોતિનાં ભર્યા ભર્યા વર્ણનોથી એ ન્યોતિને કચારેય ન છુગવા દેનાની વિનવતી કરતી વખતે એ એની તો ગાગળી ધઈ જતી! પોતાને કચારેય પથ્થુ ન વીસરી જવાની લખી લખીને વિનવતી કરતી પોતે ત્રત ત્રયગે, ભિન્નભિન્ન ધરી ત્યારે અગસ્ત્યની સાથે જ રહેવા આવે ત્યારે

પોતાને ધુત્કારી ન દેવા માટે વારવાર વચનો લેતી । એજ મીનુ એક અગસ્ત્ય માટે જ આટલી બધી બદનાઈ ગઈ ।

જે અગસ્ત્ય માટે મીનુએ પોતાના ઝનનની ઉષાએને સંખ્યા બનાવી દીધેલી એવો ચૌવનનો શરૂ શરૂનો મળ જે અસહ્યતાઓમાં વીતા પો એવો જ આજે ઉવનના અમ્ય ત વરોડાકથી કાળ આમ સાવ દાખી રેવા જેવું લાગ્યું મન કરવાનું અગસ્ત્યને ભાગે ક્યાંથી આવી પશુ ? મીનુ અગસ્ત્યના ઉવનમાં જો ન જ પ્રવેશી હોત તો અગસ્ત્ય તો જો થનાનું હોત તે થાત પણ જ્યારે પ્રવેશ કર્યા પછી અને જનાં કોઈ પણ પ્રવેશ નહોતું કરી શક્ય એવા એના મમસ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યા પછી એને આવી રીતે ટાળાવવાથી મીનુનું કયું પ્રયોજન સરત રશે ? મીનુનું એવું પ્રશ્ન અગસ્ત્યે બગાડ્યું હોય એનું વેર વાળતી હોય તો તો ઠીક પણ અગસ્ત્યે તો મીનુને પોતાના જીવથી પણ વધુ વધારી ગણી છે એનું તો સ્વપ્ને પણ એ ખરું ધ્રુવી શાનો શંકે ? મીનુની ભરી ભરી નફરતાનો બદલો પણ અગસ્ત્યે દિનમાં જરા પણ ડાખ રાખ્યા વગર પોતાના વલો વાતા અતરંગમાંથી મીનુ માટે ઉતાર બની વજરે રાખ્યો છે મીનુ આ બધું જુની જવા જેવી લાગણીની સાન શુદ્ધી બની ગઈ રશે ?

આટ આટલું સહન કર્યા છતાં મીનુને એ પણ વાર પણ અળગી નથી કરતો એનું અતરતમ અતર મીનુ-મીનુ કહ્યા જ કરતું હોય છે મીનુનું સ્થૂળ શરીર બને એનાથી વરસોથી દૂર જતું રહ્યું પણ એની એ વિમળ પ્રકૃતિ તો એના વિશુદ્ધ દિવમાં એવી કોરાઈ ગઈ છે । કેટલાંક ધેનાં અને લાગણીવશ પ્રેમીઓની દરોળમાં મુશ્વાનું મન થાય તો પણ અગસ્ત્યને એવી દરોળમાં રથાન ન મળે એવો મીનુ માટેનો એનો સ્વાધત્યાગ આત્માપણ અને પોતાની આખી મારકીદિને પણ જોછાવર કરી દેનાર અગસ્ત્ય મીનુના જીવનમાંથી બને અત્યારે ખબરાઈ ગયો હોય પણ એના ઝવનમાંથી મીનુ તો એક તસુ પણ ઠી શકે એમ નથી

એકલા અગસ્ત્યની જ આ બધી વકીનાત સામ જાને મીનુનો પક્ષ લેવાનું સહેજે મન થાય અગસ્ત્ય માટેનું આ બધું પુરાણ મીનુને કેમ કોર કટ રાખી દે છે એ પ્રત પણ ખાય પણ મીનુનો પક્ષ લેવા જેવું મીનુએ જ નથી રહેવા દીધું અને આ આખું પુરાણ કે એકપક્ષી પ્રેમ કે પ્રેમકલાણી જે કાઈ છે એ મીનુ ન હોત તો બનત પણ ક્યાંથી ? એટલે જ આખી કથામાં ત્રાહિતનો ભાગ ભજવીને પણ મીનુ જ સાચું પાત્ર છે મીનુ ન હોત તો અગસ્ત્યની આ બધી નીલો મીનુ કે અગસ્ત્ય જેટલી જ અગત રીતે રજૂ પણ ક્યાંથી થઈ શકત ?

વાર્તાકાર પોતે મીનુ પણ નની કે અગસ્ત્ય પણ નથી કે એમાંથી એકેયના સ્વજન હોવાનો દાવો કરી શકે એમ પણ નથી ત્યારે પછી આ અજબ પ્રેમ કલાણીનું પ્રયોજન કે પારાયણ શાને ?

અગસ્ત્ય પોતાની દલીલ એ રીતે કરે કે મીનુ મારું કથું સાકાગતી નથી એટલે કોઈ વાર્તાકાર એના કાન સુધી આ લાંગી તૂટી પડાણી—અરે કલાણી શની આ તે કાઈ કલાણી કહેવાય ? એની હૈયાવરાળ જ ને ?—પહેચાડે એમ તો એના મનની ધ્રુષ્ણ આપણે બગીએ પણ શી રીતે ? પણ એની મીનુ તરફની એકનિષ્ઠા આખો પટાણીમાં વરતાયા વગર નથી રહેતી ? એટલે જ એના ઉવતરને ઉભરી દેનારી ગમે તેવી મીનુ માટે આપણને તિરસ્કાર નથી થતો મીનુ પણ સ્ત્રી છે છેવટ માનવહૃદય ધરાવનાર સ્ત્રી છે અગસ્ત્યની અતરની રાતદિન જાહની નિરવ હાક એક વિવસ એ મીનુને જ સામ જવી પડશે ત્યાં સુધી ટકી રહેવાની તાકાત અગસ્ત્યમાં આવતી નય છે એ બાપુને આપણને જરૂર હજી થાય અગસ્ત્યની વી જ તો એટલી હદ સુધી છે કે એનું જીવતર તો ભલે એજે જતું પણ ખૂબ લાથ જીવવાની ધ્રુષ્ણવાળા અગસ્ત્યનું મૃત્યુ ધૃય બતાવનાર મીનુ સિવાય એને કોઈ જ નથી દેખાતું થઈને અજબ પ્રેમ કલાણી ?

બને આપણે કોઈ અગસ્ત્યના અવસાન સુધી જીવતાં ન રહીએ ।

‘પિતા હોય કે પરમેશ્વર! લઈ જાઓ એને કારાગૃહમાં, પહેરાવી દો બેડીમાં, ખેસાડી દો ચક્કીએ મારા સ્વપ્નેની આમે થનારને મારા માર્ગમાંથી દૂર કરો’

મગધરાજની અજનનશત્રુના પ્રયત્ન ક્રોધભર્યા આજ્ઞાવચનોના પડઘા રાજમહાલયના પથ્થરે પથ્થરને ધૂળવી રહ્યા એ પથ્થરોએ પણ જોયું, મહાલયના ઉદ્યાનની વૃક્ષલતા અને પુષ્પકુળોએ પણ જોયું, અવાક અનેલા પરિજનો અને રાજકુટુંબને પણ જોવું પડ્યું કે એક વખત તેમના ઉપર સત્તા ચલાવનાર, તેમની વચ્ચે ગદી ઉલ્લાસ ભોગવનાર તેમનો સમ્રાટ ગજા મિથિયાર નનમગ્નકે, વ્યથાપૂર્ણ વદને અને બધથસ્ત હાથેએ કેદી બનીને તેમનાથી દૂર દૂર ચાલ્યો જાય છે વિદાય અને સહાનુભૂતિનો એક શબ્દ પણ કોઈ કહી શક્યું નહિ

અને કહી પણ ક્યાથી શકે? ક્રોધના આગાર વરસાવતા પિતાને વારી શકાય પરંતુ પુત્ર જ્યારે પિતા પ્રત્યેની આમન્યાનો ત્યાગ કરી આવા ક્રોધ વચ્ચેનો વરસાગે ત્યારે પરિસ્થિતિ અસામાન્ય બની ચૂકી હોય એ સૌ કોઈ સમજી શકે એમ છે ગજા કુટુંબોમાં આવા પિતાપુત્ર વચ્ચેના યુદ્ધની નવઈ પણ કોને હોય? લાડકોડ અને પરમ વાતસલ્યથી પિતા પુત્રને ઉછેરે છે, મોટા કરે છે, જ્ઞાનવિજ્ઞાન અને વ્યવહારનો આંટીઘૂંટી સમજાવી નિપુણ કરે છે પ્રેતસાહન પ્રેરો પુત્રને મહાકાય કરવા પિતા પ્રવૃત્ત પણ કરે છે તો કોઈપર પોતાને અયોગ્ય લાગતા પુત્રની સ્વપ્ને અને મનોરથો આડે અવરોધ બિભે કરવાનું કર્તવ્ય પણ કરવું પડે છે

પરંતુ પિતા બિનિસારના આવા કર્તવ્યોમાં રાજા અજનનશત્રુને વૃદ્ધવમાથી પ્રગટેલી મતિશ્રષ્ટતા જ દેખાતી વારના પોતાના મનોરથો ઉપર પિતા હકુ પાણી ફેંચ્યા રે છે એમ એને લાગતું અને તેથી એ બળી બહા હોંશપૂર્વક

છોડે કોછોડે થાય પણ માવતર કમાવતર ન થાય—એ તો ભારતીય સંસ્કૃતિનું મૂળ. એ જ પ્રશ્નને સાંજોપાગ ગૂં કરતી આ ઐતિહાસિક વાર્તા નિતાત સુદર રીતે અહીં આલેખાયેલી છે

પોતાના સ્વપ્ને અને ચોંજનાઓ એ પિતા મમક્ષુ ગૂં કરવા જતો, પરંતુ પિતાએ ગૂં કરેલી વાસ્તવિકતાની કડોગતા એની મહેઠાના પુષ્પને કરમાવી કાઢતી ધોવને વૃદ્ધવ સમજી શકતું નથી તો પછી ધોવને પણ વૃદ્ધવને સમજવાની શા માટે પડ્યા કરી જોઈએ? એમ માની પિતાને મમતુ ન હતું તો પણ કાશ્મીરથી આવેલી વાગિનાને અજનનશત્રુએ ગળ્યાશ્રય આપ્યો હતો પિતાને કાને એ વાત પહોંચી ગઈ ત્યારે પિતા ગભીરતાપૂર્વક કહ્યા વિના રહી મકચા નહિ કે ‘લાઈ અજનનશત્રુ, નારીત્વની પૂજા કરવાનું જ કાર્ય રાજાને જોભે તે નારીત્વની પૂજા થાય માતા તરીકે એની ગિડગના કરવાનું આપણને નહિ જોભે’

પરંતુ પિતાની દૃષ્ટિમાં અને પોતાની દૃષ્ટિમાં ફેર હતો કાશ્મીરથી આવેલી એ રૂપરાણી બે માતાનું વાતસલ્ય પ્રગટ કરવામાં જ પોતાની મર્યાદા ગમાવી લે તો તો પછી એના સમગ્ર નારીત્વમાથી પ્રગટતા સૌન્દર્ય અને માધુર્યને સ્થાન ક્યાં મળે? કેવા ગમ-ણીય હાવભાવો દારા એના સર્વાંગમપૂર્ણ સૌન્દર્યની લીલા એ વિસ્તારી રહી છે! અને એ સૌન્દર્યને પણ જોભા આપે એવા નૃત્ય સંગીતથી નગગવાગીઓને એ કેટલા મુગ્ધ કરી ગઈ છે! કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની જાળમાં જીવને જકડી ગમવાને બદલે જીવને જીવન બનાવી દેનારી આ નારીની પૂજા જીવનની પૂજા છે, માનવતાની પૂજા છે

પિતાની નામગ્ન પોવા છતાં આવા આવા વિચારોએ એણે એ વાગિનાને ગળ્યાશ્રય આપ્યો હતો

રાજા બિંબિસારે વૃદ્ધવને કારણે પુત્ર અગત્ય શત્રુને લખ્યુરા સેાપી દીરી હતી છતાં સમગ્ર રાજ્ય તર ઉપર એમની દષ્ટિ ગ્રેહીતી અને પ્રસંગોપાત સનાહધ્યન કર્યા વિના એમને જ પ વળતો નહિ આરભતા ત્રિમેમાં રાજા અગત્યશત્રુને રિતાની આ દોગવણી ગમતી પરંતુ જેમ જેમ એને પોતાને સુઝ પ વા માગે પોતાની સારાનો સ્વીકાર થવા માંડ્યો પિતાના અને પોતાના વિચારો વચ્ચે વિરોધ અને ધક્કા પડવા માંડ્યા તેમ તેમ પિતાનું વતન એને આડખીનીરૂપ લાગવા માંડ્યું પિતા માટેના પ્રેમ પાતા આવા જ પ્રસંગોએ જોસરવા માંડ્યો હતો એમના ડાપણ વિરોધ પણ અને ખાસ માન રતુ ન હતું પોતાના કુટુંબીજનો સમક્ષ એ રસ્તે રીતે મહેતો પણ ખરો કે આ વૃદ્ધોનાં શરીર જ માત્ર નિમજળ નથી થઈ જતા પણ એમની બુદ્ધિ પણ નિમજળ બની જાય છે પણ આ વૃદ્ધો હારે વિચિત્ર હોય છે નિમજળ બનેલા શરીરને સલાળી સલાળીને સાચવ્યા કરે છે જેથી રમેને વહેનાં રામશરણ થઈ જવાય નહિ પરંતુ એમના શરીર ઢરતા પણ વધારે અશક્ત બની ગયેની બુદ્ધિ પામેથી તો ગમ લેતા એ અટકતા જ નથી એને પણ આરામ આપવો જોઈએ ને।

ઉપકાસમાં બોલાએના આ શબ્દો સાંભળી એના મિત્રો એની પ્રશ્નસા કરતા અગત્યશત્રુની સત્તાનો સૌ કોઈએ સ્વીકાર કરી લીધો હતો અને એ સત્તામાં મદમસ્ત બની પોતાના મનને રચે તે પ્રમાણે પ્રવામાં એને અનેકોની સહાય મળી રહેતી રાજા બિંબિસાર પુત્રનું પોતાના તરફ અધનાતુ જતું વનણુ જોઈ મનમાં દુઃખ અનુભવતા પરંતુ પ્રેમશાળી અને સ્વસ્થ ગજવી પુત્રનું દિન સાથે મનમાં રાખી પુત્રની અવમાનતાને સહેનાઈથી જૂનો ત્તા કે ધણીખરી વાતોમાં એમણે હવે બોલવાનું હોડી દીધું હતું પરંતુ જ્યારે એમણે સામ્રાજ્ય કે કાશ્મીરની વારાનાએ દેશપરેશથી બોલાવેની અને નતિ માઓ અને રૂપ

સુદરીઓથી રાજનગરની અનેક નૃત્તિ ધમધમી ગી છે ત્યારે રાજા ચૂપ રહી શક્યા નહિ પોતાના પુત્ર અને પુત્રવૃદ્ધ પ્રતિના દિનને એમણે દીધ દૃષ્ટિથી વિચારવા માંડ્યું પોતાનું શુભત્વ હોઈ શકે તે વિરે પ્રેમના વૃદ્ધ અનુભવી મને અનેક પ્રકારનું મથન કયુ એમની આગળ રો તરોજ અનેક પ્રકારની હમી કતો ગુ થયા કરતી હતી

કોઈ કહેતું કે સમગ્ર રાજ્યતર આ વારાંગના જોની યવગ્રામાં જ રોકાઈ ગયું છે પતિને અને મોનિયો, યોદ્ધાઓ અને સેવકો નતિ કાઓ કે વરા ગનાજોના આવેશો આગળ ભ્રમણ થયા મગતા નગરની સવળી સમૃદ્ધિ અને શોભા આ પ્રાસાદોમાં આવીને ધ ય મનની દેવમદિરના ઉઘાનોના પુષ્પો ભગવાનની મૂર્તિને ચરણે નામરૂપ બનવાને બ લે સગેમરમગની ઝાત મૂર્તિઓ જેની વાસ્તવનાઓ અને નતકીઓને કહે માગા બનીને ખીની જાતાં અને પરિમત્ર પ્રસ્થાવતા સીનના મધુર સ્વરો ઈશ્વર સ્તવનના બદીખાનામાંથી મુખ બની કિનરીઓના મુખો વસી પ્રેમઉ નાસનાં ગીતો બની પોતાની સાથે અનેક દેવોઓને નૃત્યમય કરી મૂકના મંત્રોતોને શીતળતા સમપવાને બદને અનિન આ વિશાળ પ્રસાદોમાંથી પરિમત્ર અને સીતનો પ્રસાદ લઈ નગરમાં ફરી વળતો અને સૌને આ મદામીજનસત્તુ આમત્રણ પાડેયાડો આવેનો

કોઈ આવીને મહેતુ કે આ આમત્રણ માત્ર સુવાન પુરો પૂરતું જ મર્યાદિત રચુ નથી પરંતુ કુટુંબની ક યમઓ અને કુનવવૂઓ પણ આ આમ ત્રણથી મુગ્ધ બની એ પ્રાસાદો તરફ ચાલી નીકળે છે લારણવતી સૌ દયવાન રૂપગર્વિતાઓને જોઈને અને એમની વચ્ચે આનંદમમ્ત બનેના પોતાના પ્રિયતમો કે પતિવને જોઈને બેવડો અમતોષ ધારણ કરીને પાછી વળે છે વૃદ્ધો ત્યાં જઈ કરમાઈ ગયેના યૌવનને પ્રકુદિત કરવાના નિમજળ પ્રયત્નોને અતે માનસિક અધ પતનને માગે આદ્યા જઈ

જીવનભરની તપશ્ચર્યા વિનાશ નોતરી લે છે કિશોરે યુવાનોનું અનુકરણ કરતા નગરભરમા ધવિલ મચાવી મૂકે છે.

યૌવનના આ મહોત્સવ દ્વારા ચાલી રહેલા વિલાસનો અમર્યાદિત વિસ્તાર પ્રજાને વિનાશને માર્ગે દોરી ગયા વિના નહિ રહે એવા વિચારમાં રાજા બિંબિસારે ભાવિનું એક અતિ દારણુ ચિત્ર જોયું અને એને કમકમા આવી ગયા, કર્તવ્યના લાને એનું વૃદ્ધત્વ શાણપણ મૂકીને ચાલી ગયું

એ ચાલી નીકળ્યો વારગનાઓને દારે દારે જઈ એમણે નગરભરમાં ફેલાવેલા પ્રકોપનો કડુણ ચિતાર રજૂ કર્યો તેમને આગ્રહપૂર્વક કાલાવાકા કર્યા કે તેઓ આ નગરનો ત્યાગ કરીને ચાલી નીડળે પોતાના મંદા પગોથી એણે એ પ્રાસાદોને ભણ કર્યા તુચ્છ-કારથી મદમસ્ત યૌવનોઓની એણે અવમાનના કરી શાણગાર શેઠાની સર્વ શૃંગારસામગ્રીને એણે પાદ-પ્રદારોથી ખડિત કરી મૂકી પુષ્પપ્રકોપથી સળગી ઊઠેલા ભૂતકાળના આ રાજવીએ વિલાસનો પારાવાર વિનાશ સરજી દીધો હોત પરંતુ અનુચરો અને અપ્તચરોએ રાજા અન્નતશત્રુને ધડીભરમાં રાજાની પ્રવૃત્તિથી વાકેફ કરી દીધા રાજાનો પ્રિય વારગના પોતાના થએલા માનભગથી રાજાને અનેક વેણ સભળાવી અન્નતશત્રુના પ્રચંડ ક્રોધાગ્નિમાં ઘી હોમી રહી અન્નતશત્રુનો પડતો ભોલ ઝીલવા સળગ સૈનિકોએ રાજા સાલળી કે

‘જાઓ, એને બદીવાન બનાવીને મારી સમક્ષ હાજર કરો એ રાજદ્રોહી છે.’

એ જ એક આદાની રાહ જોવાતી હતી પિતા અને રાજા બિંબિસારને પુત્રની સમક્ષ બદીવાન બનાવીને હાજર કરવામાં આવ્યા અન્નતશત્રુના ક્રોધ-વચનો ગરજી ઊઠ્યા પરંતુ બિંબિસારે ધીર અને શાંત અવાજે કહ્યું

‘બેટા, મારે કહેવાનું કાંઈ નથી મારે જે કરવાનું છે તે હું કરીશ’

રાજા, હડે લરાગેલો રાજા અન્નતશત્રુ આ વચનોને સહન કરી શક્યો નહિ અને એના પ્રચંડ ક્રોધ વચનોથી એ ગરજી ઊઠ્યો

‘પિતા હોય કે પરમેશ્વર ! કાઈ જાઓ એને ઠાગશુદ્ધમા, પહેરાવી દો બેડીઓ, બેસાડી દો ચમ્પીએ મારાં વ્યવ્હોની સામે થનારને મારા માર્ગમાંથી દૂર કરો’

x x x

અન્નતશત્રુએ પિતાને ફરમાવેલી આકરી સમ્મતી વાત જાહેર થઈ ત્યારે સમગ્ર નગરમા શન્યતા વ્યાપી વળી અન્નતશત્રુ, રાજકુટુંબ અને નગરજનો આ થુ થઈ રહ્યું છે એનો મર્મ પામી શક્યા નહિ અન્નતશત્રુના પિતા, વિશાળ કુટુંબના કુલપિતા અને સમગ્ર નગરના રાજ્યપિતા બિંબિસારને માટે પરિસ્થિતિએ સરળવેલી આ દારણુ કડુણતા સર્વના ચિત્તને વેધી રહી વાનાવરણમાં ફેલાઈ ગએલા ગ્વાનિના મોઝાએ સગીતના સૂરોને, વાગમનાઓના નૃપુરજકારને, પુષ્પોના પરિમલને એ સધ્યાકાળે નામશેષ કરી દીધા દીપમાળાએ પણ પોતાનો પ્રકાશ એ રાત્રે પાથર્યો નહિ

લતામડપના એક આસન ઉપર મોડે મુઠ્ઠી શન્યમનસ્ક બનીને બેસી રહેલો રાજા અન્નતશત્રુ, સર્વત્ર ફેલાઈ રહેલી નિર્જનતા અને ક્યાંક ક્યાંકથી સભળાતા નિશ્વાસ સહન કરી શક્યો નહિ ત્યારે પોતાના શયનગૃહમા પ્રવેશ્યો ત્યાં એણે શું જોયું ?

એક પલંગ ઉપર પોતાનો પુત્ર પડ્યો છે આજુમાજુ બેઠેલી દાસીઓ એને પપ્પા વડે પવન નાખી રહી છે પુત્રની માતા પુત્રનું બધું જ દુઃખ સહન કરતી નાનાવિધ પ્રકારે લાડકોટી એની વેદના હળવી કરવા પ્રયત્ન કરે છે પુત્રના હાથની આગળી દર્દથી પાડી ઊડી છે અને વેદનાને સહન કંવાને અસમર્થ બાળક વિલાપ કર્યા કરે છે આ દશ્યના દર્શનમાત્રથી અન્નતશત્રુનું વાતસલ્ય બગી ઊઠ્યું. રાજા, પુત્ર, પ્રિયતમ કે સ્વપ્રદર્શી મટી માત્ર

પિતા બની રહ્યો નાતકકા પુત્રના સમસ્ત શરીર ઉપર એનો રત્નહાર્દ હાનફરી વળ્યો અનુચરો પાસેથી પપો લઈ રાત્રે જાને આગમ્ની વેદનાના રામન અર્થે પપો નાખવા માંડ્યો પિતાની વાતસલ્યભરી હુકમાં આગમ્ની વેદના ઓળી થવા માંડી

પરિજનોને વિદાય કરી રાત્રે પોતે જ શય્યા ઉપર બેઠા બેઠા પુત્રની પ્રશિયર્થા કરી રહ્યા રાણી પણ આગમ્ની વેદના વશ થઈ ખડમાંના પલત્ર ઉપર નિરાશ થવાનો પ્રયત્ન કરતી આડેપડએ થઈ મધરાત થઈ તો પણ પુત્રની પથારી પાસેથી ધડીભર પણ નહિ ખસવાનો નિર્ણય કરી અગ્નિશત્રુ પુત્રની પથારી પામે જ બેસી રહ્યો

રાત વધતી જાય છે પુત્રની વેદના ઓળી થતી જાય છે દૈવી શક્તિ જોડેની પુત્રની આગમ્નીને આરામ આપવાના પિતા અનેક પ્રયત્નો કરે છે પુત્ર નિરાશ થઈ જાય તો એવું કુખ ઓછું થાય એ વિચારે રાત્રે અનેક કાનીવેલી વાતો કરી એને ઉધાડવાના પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા પુત્ર જરા નિરાશ થવા માંડ્યો એટલે રાત્રે પનમ ઉપર બેઠા બેઠા જ વાગ વળી દદની વેદના સહન કરી રહેલી પુત્રની આગમ્ની પોતાના હુકાળા પોનાણામાં હાવેથી મૂકી દીધી રાત્રેનો હેતુ પાર પડ્યો પુત્ર કુખ હાવુ થયુ એ રાત બની નિરાશ બોલે પોની ગયો

પરંતુ આ વખતે આ વિશાળ મહાવયમાં એક એવી નારી પણ છે જે રાત્રે દરમિયાન એક પણ માટે પણ આખી મીંચી શકી નથી એ છે ગાળ મિતિસારની રાણી અને અગ્નિશત્રુની માતા વેદેહી દેવી આજે એનો પ્રિયમત જીવનસાથી અવમાનના સહન કરતો કરતો કારાગારમાં પડ્યો છે એને કંઈ સૂત્રુ તથા કેટલીય વખત પિતા-પુત્ર વચ્ચેના મધર્ષને ટાળવાનો એણે પ્રયત્ન કરી જોયો હતો પતિને કાનાવાના મરિતે હવે હવે કે એ તો તજ નાદાન છે આ આકાળા યશે નહિ પુત્રને પણ એણે વિનવવામાં બાકી રાખ્યું

ન હવે પરંતુ આજે પ્રાણુધાર પતિદેવ અને પ્રજા પ્રિય પુત્ર વચ્ચેના મધર્ષ પગકાપ્ટાએ પહોંચ્યો હતો પોતાના જીવનના આ મહાન પરાજયને જોઈ રાણી વેદેહીની આકૂળબ્યાકૂળ બની ગઈ હતી

એમનો નિર્ભર કંથારો આવે । પ્રભાત થતે હજુ તો વાર છે ચારે બાજુ પોતાના મનમાં બોલી વળ્યો છે એવો અધકાર નજરે પડે છે ધીરે ધીરે પોતાના શયનગૃહમાંથી બહાર નીકળી રાણી એ અધકાર તરફ જોઈ રહે છે ત્યાં એમની નજરે પુત્રનું શયનગૃહ નહે છે એમાં હજુ દીપક બળે છે અગ્નિશત્રુ પણ આજે કંથારો સૂઈ શક્યો મેં પિતા અને પુત્ર લોહીના સંતોને જોડાએલા છે પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમાં એ પણ બળી રહ્યો હશે એના એવા વિચારોએ રાણી વેદેહીની આશાભર્યા પગને ક્ષણ શયનમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો

પિતાપુત્રના ધર્મભૂરી ધવાએ નિભાતા એ જ માં પિતાપુત્ર વચ્ચેના અમાપ પ્રેમાજોઈ ગળગળી બની મઈ આખી રાત જાગતા મેંસી રહી વાંકા વળીવળી પુત્રની આગમ્નીને પોતાના મુખમાં મૂકી દૂધ આપી પુત્રની વેદના ઓળી કરવા સારવ સમર્પી રહેતા રાજવી પિતાને તેણે જોયા

આ ચિત્તવેષક દશ્ય જોઈ રાણી વેદેહીની પુત્રની નજીક જઈ એક આસન ઉપર બેસી મયાં એમની આંખમાંથી મુક્તપણે અશ્રુની ધામો વહેવા માંડે એ કંઈ જ બોલી શક્યા નહિ જે એમને પણ કરવું હવે તે આસુઓ વિના બીજા તે કંઈ રીતે વ્યક્ત થઈ શકવાનું હવે ?

અગ્નિશત્રુ માતાની પથાને અનુદારા મૂર્ત થવી જોઈ ધીરજ રાખી શક્યો નહિ, પુત્રનું શારીરિક કુખ હાવુ થયુ છે અને એ શાન્તપણે નિર્ભર રહ્યો છે એ જોઈ હાવેથી એની આગમ્ની પોતાના મુખમાંથી કાઢી પોતાના ખોળામાં એ કામગીરી માથે મૂકીને અગ્નિશત્રુએ ટટાર થઈ માતાની સામે નજર કરી અને આજ વખતે અવાજે મ્હુ :

“માતા, શાંત થાઓ, ધીરજ ધરો.”

“બેટા, હું તે શાંત કર્યાથી થઈ શકવાની હતી ?” આક્રંદભર્યા ધીરા અવાજે માતાએ પોતાની વ્યથા શબ્દરૂપ કરવા માંડી “પણ બેટા અત્યારે તો હું રડી રહી છું વર્ષો પહેલાંના એક પ્રસંગને યાદ કરોને”

“તે શું છે મા ?”

“બેટા આજે આખી રાત એ પ્રસંગ મારી સમક્ષ વારંવાર પ્રત્યક્ષ થયા ક્યો છે.”

“મા મને એ પ્રસંગ નહિ કહો ?” પોતાની અને માતાની વ્યથા હળવી કરવા અનન્યશત્રુ ધીરે ધીરે માતાની સાથે વાતોએ વળગ્યો

‘ભાઈ, એ પ્રસંગ તને ક્યારે કે નહિ તે હું જાણતી નથી પણ બેટા એ પ્રસંગ હું તને કહીશ વર્ષો પહેલાં આવી જ એક મધ્યગતે આ મહાલયના આ જ એરડામાં એક પિતાએ પોતાના પુત્રની વેદનાના શમન અર્થે આ બે આકરુ તપ કર્યું હતું. પલંગ ઉપર વેદનાથી તરફડતા પડેલા પુત્રની આગળી દઈથી પાકી બિડી હતી, અસખ્ય પરિજનો અને સેવકો સહાય કરવા તૈયાર હતા પરંતુ રાજાએ એ સૌને વિદાય કરી એકલા આખી રાત જાગીને, આ તારી જેમ જ પોતાના પુત્રની આગળીના દુખને મુખની ઉખા આપી આપીને વેદનામુક્ત કરી હતી”

“કાણુ હતા મા એ પિતા ને પુત્ર ?”

“બીજા તે કોના પ્રસંગો મારે સ્મરણુમાં રાખવાના હોય બેટા ! એ આખી રાત તારા પિતાએ તુ બાળક હતો ત્યારે તારી આ જ પ્રકારની વેદનાનું પોતે થઈને શમન કર્યું હતું. બીજે દિવસે તારી આગળીનું દુખ હળવું થતા તુ આનાદ્યપૂર્વક કીડા કરવા લાગ્યો ત્યારે તારા પિતાએ પોતાના જીવનની કિંવી તૃપ્તિ અનુભવી હતી”

“મા મને, એ પ્રસંગ ફરી સંભળાવો ને”

ઉપકાળ થયો ત્યાં સુધી આ અને આવી, પિતાના વાતસલ્યભર્યા પ્રસંગો-માતા પાસેથી અનન્યશત્રુએ

અશ્રુપૂર્ણ આખોએ સાંભળ્યા એ પાવનધારી પ્રસંગોના વારિમાં સ્નાન કરીને એના હૃદયનો બધો રાગ ધોવાઈ ગયો, પોતાની અપાર શરમને એ પ્રાન કાળના પ્રકાશમાં સહન કરી ગઈયો નહિ.

“મા, હમણા જ પિતાજીના બધત આ તલવારથી કાપી કાઢી તેમને ચરણે મારુ સ્થળ પાછું મેળવી લઈશ હું”

ને એણે મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી ખુદલી તલવારે ને પ્રચડ વેગે એ કારાગૃહ તરફ દોડવા લાગ્યો પિતાના સાગરશો હૈયામાં પોતાના પાપ તો નામશેષ બની ગયા હશે. ક્યારે જઈ ને પિતાના બંધનો મુક્ત કરી એમની ક્ષમા મેળવી લઉં એવી અધીરાધી અનન્યશત્રુ કારાગૃહ તરફ ત્વરિત વેગે ચાલી નીકળ્યો

કારાગૃહના વિશાળ પટાંગણમાં એક આસન ઉપર અવમાનનાના ભારથી ભગિલે હૈયે, નતમસ્તકે બેઠેલા વૃદ્ધ બિગિસારે એ કારમી રાત્રિ પછીના ઉપકાળના પહેલા પ્રકાશમાં શું જોયું ? કારાગૃહના દરવાજાની સામે પડેલા દૂર દૂરથી ચાલ્યા આવતા માગ ઉપર આ કાણુ દોડી રહ્યો છે ? પ્રાતઃકાળના આ ઝાંખા પ્રકાશમાં એના હાથમાં આ શું ચળકે છે ? પ્રકાશ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ અમે સ્પષ્ટ લાસે છે કે આ તો ખુદલી તલવારે ચાલ્યો આવે છે પોતાનો પુત્ર રાજા અનન્યશત્રુ એ શા માટે આવે છે ? હાથમાં ખુદલી તલવાર લઈને એ શા માટે ચાલ્યો આવે છે ? ગઈ કાલે એના કોષે માઝા મુકી હતી મારા સ્વમાનને એણે પુત્ર થઈને હણી કાઢ્યું હતું શું એથી એને સંતોષ નહિ થયો હોય તે આજે એ જાતે થઈને મને હણવા તો નહિ આવી આવેતો હોય ? તલવારને જોરે એ મારા વિચારોને નામશેષ કરવા તો નથી આવી રહ્યો ને ?

ને એમ હોય તો, તો એ હું કહી નહિ બનવા હઉં પિતૃહત્યાના પાપથી શું હું મારું પુત્રને કલકિત થાવા હઉં ? ના એ નહિ બને, કહી નહિ બને, કહી નહિ બને, કાઈ કાળે નહિ બને.

પિતૃઅવમાનનાના પાપનું પરિમાર્જન કરવા ઉત્સુક અનેલો અમતશત્રુ પ્રયત્નવેગે ને ખુ ની તનવારે આમળ ને આમળ જઈ રહ્યો છે પિતાને ચરણે પોતાનું સાચુ સ્થાન મેળવી લેવાની એને હોશ હતી કારણહતા સૈનિકો પણ રાગની આમન્યા માટે સન્ન થઈ ગયા એક ધડી બે ધડી અને

બિનિસારે ખુદની તનવારે પુત્રને નજીકને નજીક આવી રહેલો જોરો અને એણે પોતાની આંગળી વાંળી વાળી પોતાના મુખમા મૂકી દીધી એ આંગળીને છેડે હીરાની વીંચી શોભતી હતી આ જ મુખમા એણે એક રાતે આ જ પુત્રની રોગના વિષની વરસાથી વેદનાહરી બનેન અગુડિ મૂકીને વિષને દગલુ કયુ હતું આજે એ જ આમળી તતવાગને દત્તાથી પકડી પિતૃહત્યાનું મહાપાતક કરવા સન્ન થઈ છે! એવુ

તે કેમ થતા દેવાય? આ વિચારે રાગનું હૃદય ઉદ્ધિઅ થઈ જાયુ પુત્રના જીવને કનકિત કરતા એ વિચારી પુત્રને રક્ષવા પિતા બિનિસારે હીરાની અગુડિથી અનકૃત પોતાની અગુબિ મોઢામાં મૂકી અને પ્રાણના સમગ્ર સામર્થ્ય અને હૃદયના અરોષ બળથી પુત્રને બધાય અમગદથી રક્ષવા એમાં ગહના હીરાને ચૂસ્યો

પિતાને બધનમુક્ત કરવા અમતશત્રુને કાગજહમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પિતાના દેહને બધનમુક્ત કરવાની જરૂર રહી ન હતી પરિતૃપ્ત ભાવે ને કૃતકૃત્યતાના સાર્થક્ય બિનિસારે મહાપ્રસ્થાનને માર્ગે પ્રમાણુ કરી દીધુ હતું

બાહરવિના કિરણો વયોવૃદ્ધ રાગના શરીરને અતિમ આલેષ કરી રહ્યા હતા

ગુજરાતી લગ્નગીતોમા એક અનોખી પૂરવણી

દ ન અને અ ય મા હિક પ્રસંગાના પ્રિતોનો સમૃદ્ધ સંગ્રહ

લગ્ન ગીતો

સંપાદક

રમેશ હંબી પાઠક

પ્રગટ થયા પહેલા જ જેની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોવા લાગી હતી એ સંગ્રહ હવે પ્રગટ થઈ ગયો છે આપની નકલ માટે રૂ. ૧-૪-૦ + રજિ ટ ખબના રૂ. ૦-૭-૦ મોકલવી આપો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ રૂર્ના ડીઝ પુલ્લ અમદાવાદ ૧
ગાંધી માર્ગ

નિદા સામે સહર્ષ કાન ધરનારા અનેક હોય છે, જ્યારે સત્કથન પ્રત્યે નહિ ખીજાઓનું દુર્દૈવ આભળવામાં એક જાતનો ધૂપો અને મેલો આનંદ રસો હોય છે સદાચરણ એ નૈસર્ગિક નહિ પણ અર્જિત ગુણ હોવાનો એ સચોટ પુગવો છે

કાંઈ પણ દુષ્ટૃત્ય શિક્ષામુક્ત નથી હોતું શિક્ષાને આવી લાગતા કદાચ વિલગ લાગે, પણ એ એના પથે પળી ચૂકેલી જ હોય છે.

*

આહાદ અને આશારહિત દિવસોની કટાળાજનક પરપરા કરતાં વધુ થીજવી નાખનારુ ખીજુ કઈજ નથી

નિંદગીનો ઊંડામાં ઊંડો બોધપાઠ અભિમાન હોય છે નિંદગીની કીમતીમાં કીમતી બક્ષિશ મહાન આનંદની ગૃહિતિ હોય છે

નિંદગી એટલે ન સુધારી શકાય તેવી ભૂલોની પરપરા સફળતા તેમને ઢાંકી દે છે જ્યારે નિષ્ફળતા તેમને ઊઘાડી પાડે છે.

આપણે સ્વભાવે જ એટલા બધા આશાવાદી હોઈએ છીએ કે નિરાશાના ઊંડામાં ઊંડા કુર્કર્મમાં ફેલેલા હોઈએ ત્યારે પણ આપણે કદાચ આશા નથી છોડતા, અથવા ભાગ્યે જ છોડીએ છીએ આપણે વિધિના ચક્રનો એક આટો કરવાની ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ જોવા કરીએ છીએ, પણ બહુધા કેટલી નિરર્થક !

*

જગતના આછકલા ઉપાલભોને હસી કાઢતા આંતરિક આનંદ અને મધુર સંતોષ આપણને સાચે સાચી ધાર્મિક વૃત્તિ વિના કયાંય પ્રાપ્ત નથી થતા

*

એક અનામી લેખકના વિચાર મૌકિત-કોનો આ ખીજે હપ્તો છે. આટલી સમૃદ્ધ ચિન્તનકલ્પિકાઓના લેખકે પોતાનું નામ જાહેર કરવાની પણ પરવા નથી રાખી એ એની કેવી ભવ્ય સ્વાર્થ-ત્યાગવૃત્તિ ? આ બધી કલ્પિકાઓ હપ્તે હપ્તે 'ઊર્મિ-નવરચના'માં આખા પુસ્તકને પૂરું કરશે વાચકોએ આપેલો આવકાર અમે હર્ષભેર વધાવીએ છીએ

આપણા આદર્શો માટી અને મર્ત્યતાના સપર્કમાં આવતા તગત ઊડી જાય છે.

*

આત્મવૃત્તિ એ અધોગતિનું અચૂક ચિહ્ન છે અજ'પ અને અતૃપ્ત આત્મા જ વિચાર અને ક્રિયાના ક્ષેત્રમાં પુરોગામી તરીકે પ્રગતિના પથે આગળ વધે છે

*

મહાનમાં મહાન વિજય આત્મવિજય છે

*

માનવજાતનો મોટો ભાગ વિના વિચારો જ જીવન નિર્ગમન કરે છે એવાઓને માટે નિંદગી એ માત્ર ધરેડ છે, યત્રવત્ પાર પાડવાનો રોજિંદો વ્યવસાય છે. વિચારકતા એ એમને માટે અત્યંત કષ્ટકારી ઓપરેશન જેવી છે તેઓ એથી દૂર જ ભાગે છે અને બાપદાદાથી ચાલ્યા આવતા પરપરા, માન્યતા અને સપ્રદાયને આવેશપૂર્વક વળગી રહે છે નવો ચીલો પાડવો એ તો ગણ્યાગાંડ્યા લોકોનો જ હક અને અધિકાર છે અને એવા લોકો જ પોતાના જાતભાઈઓના કલ્યાણ તથા માર્ગદર્શન માટેના જ્યોતિર્ધરો બની રહે છે એવાઓનું માન તથા ગૌરવ હો, કારણ કે તેઓ પોતાના રક્તસિંચન દ્વારા ધરતીને ફળદ્રુપ તેમ જ પોતાની યાતના દ્વારા તેને પવિત્ર બનાવતા હોય છે

*

વિશ્વશક્તિનું જ્વલત સ્વપ્ન આ જગતને માટે મૂત ન થઈ શકે એટલું પ્રજ્વલત છે, ત્યાં વ્યક્તિઓ તેમ જ રાષ્ટ્રો માટે એ જ સંદાનો પ્રાણપ્રત બની રહ્યો છે કે એકનીબને ટપી કેમ જતું દરીદ્રાઈ અને પ્રતિસ્પર્ધા—વર્તમાન ક્ષમના એ મે મહા નિયમો છે

*

બાળપણના નિર્દોષ દિવસોમાં મે એવું સાંભળેલું કે ન્યાયની દેવી અધ છે અને વ્યભિચારની કશી પ્રતિષ્ઠા તેની મને નથી ન્યાયમંદિરમાં મે તેનો એ અધાપો મટી ગયેલો જોયો. અરે એને લક્ષપાત એવી તીવ્ર નજર ધરાવતી જોઈ—ખસ કરીને મુઠ્ઠા તાંસમ (પોલીસ)ના મોભાની અને શાહની પ્રતિષ્ઠાની બાબતમાં ન્યાયદેવીના ઉચ્ચાસન સમીપ મે લક્ષ્મી દેવીને પણ તેની સવળી જાડગરી સાથે જોઈ દૂકામાં મે વાર્તાઓ અને આખ્યાયિકાઓમાં વણ વેળા ન્યાય કરતાં જુદા જ માયનો અમલ જોયો

*

જિંદગીમાં આપણે જે દરેક કરતા હોઈએ છીએ તે મીનગોમાં ધિક્કારતા હોઈએ છીએ આવો સરસ છે માનવીનો દજ—કાયમી નિપ્પુર નિર્લજ્જ!

*

હું જે બવાઈનું મૃત્યુ આકુ છું એ છે હં યની બનાઈ—નહિ કે હોયે પર રમતી કૃત્રિમ બવાઈ

*

જિંદગીની જનજથ્થો અલિપ્ત ને અટૂંચો હું સદસત્ વસ્તુઓને નિહાળતો વિષદપૂણ ખડો છું જિંદગીના કશો અર્થ પામવા હું મથુ છું પણ મારી એ શોધ તદ્દન નિષ્ફળ છે જિંદગી એક કૂર આપત્તિ એક બૂનભરી સવિ જળાય છે દોરવ્ય એ આસુઓનું જ પુરોગામી આનંદ એ વિષદતા જે કાસદ સમાન ગો છે દરકોઈ ચીજ અનુચિત રથાને અથવા તો યથાને લાગે છે શ્રીમતાઈ સાથે બાનુબાવ સતા

સાથે સદાનુભૂતિ અને સિદ્ધાંત સાથે તેના અમલનો સુરોગ કયાંય નથી દેખાતો અથવા કવચિત જ દેખાય છે મૂર્ખો રાજદરમારોને શરો 'યાયાસનોને શોભારી રહ્યા છે જ્યારે હીજડાઓ અત પુરનો આનંદ માણી રહ્યા છે આપણુ આ જીવન એક જખર કરેલુ પ્રદક્ષન છે

*

ગ્રામીન—અર્વાચીન ઋષિઓને ચરણો ખેસીને મે શિક્ષણ નથા જ્ઞાન મેળ યુ અને વર્ષો પર્થ તના મારા એ પરિશ્રમપૂર્ણ અભ્યાસનું તથા વિદ્યાર્નીપણાનું મુદ્દામ પરિણામ આ હતું

Vanitas Vanitatum Nil Misi Vanitas

*

સામાજિક અસમાનતાઓ વધુમાં વધુ બારે લાગે છે કારણકે જિંદગીમાં ડગને ને પગને તે આપણુપર આવી પડતી હોય છે રાજકીય લાચારી તરફ આંખ આડા કાન કરી શકાય કોઈવાર ન્યાય પણ ઠરાવી શકાય પરંતુ સામાજિક અસમાનતાઓ કાંપિ નહિ

*

અબાધિત દમન જેવી કોઈ ચીજ અસ્તિત્વમાં નથી મોટામાં મોટો દમનકારી પણ અમુક હદથી આગળ જઈ શકતો નથી એથી આગળ વધતાં પ્રતિ કાર બડ અરાજકતા એને તાકી જ રહ્યા હોય છે

*

આપણે કેટલી સડેનાઈથી સયોગોને વશ અને પ્રારબ્ધને આધીન બની જઈએ છીએ એ આશ્ચર્ય કારક છે દાખલા તરીકે આપણા આસુ કેટલા જલદીથી સડાઈ જાય છે અને વિયોગના ધા રૂકાઈ જાય છે? અસારતા અને વિરમ્ભિતિ—સસારનું શાણુ પણ ધરાવતા આ બે શબ્દો મુવણુક્ષિરે લખાવા જોઈએ

*

ઉત્સુક અને ઉત્તમ વલ આશાઓભરી યૌવનની ઉપાપર જિંદગીની સંધ્યા એ કેવો સચોટ વ્યંગ છે

*

સસારની ધમાલ વિનાની જિંદગી ગાળનારા ઓમા એમને શાંતિ મળે!—કેવી મૃદુલાષી સમ-જાવટ, નિર્વ્યાજ પ્રેમ, નિરાડબર કરણા અને શી આત્મભોગની વૃત્તિ મને દેખાયા છે! શ્રોમતોની હવેલીઓ કેવો વિચિત્ર અને નોંધપાત્ર વિરોધાભાસ ખડો કરે છે! એકમા આપણને ધર્મનું બળ પ્રતીત થાય છે, બીજામાં લક્ષ્મીનો મોહ અને એ મોહજન્ય પતિતતા પ્રતીત થાય છે

*

મારા સર્વસુખમય કદિપત રાજ્યમાં ન્યાયનો વહીવટ માત્ર એ જ લોકોને હસ્તક રહેશે જેમને કથુ રચાપિત દ્વિત સાધવાનું નહિ હોય, જેમનામાં વિદ્વંસતોષપણું નહિ હોય, જેઓ પોતાના અતરા-ત્મા સિવાય બીજા કોઈને જવાબદાર નહિ હોય, જેને સત્ય સિવાય બીજા કશાને અર્ધ આપવાનો નહિ હોય.

*

દહીં દિલોની અય હકીમ, પ્રેમીઓનાં અખૂટ રહસ્યોની વિશ્વસ્ત અય રાત્રિ, જગતના થાકેલા પ્રવાસીઓને હૃદયની ગોદમાં લઈને તેમને વિશ્રામ આપનારી ઓ મધુર આશ્વાસિની, મારે માટે તુ થુ લાવતી આવી છે? મારા દહીંની કઈ દવા, મારી ગમગીનીમાં કઈ હમદહીં, મારા અનુત ઔદાસ્યમાં કઈ આશા? ના, તુ મારે માટે તો સદાય વિષા-દંતો જ સહાર લાવતી આવી છે અને એની સાથે ખારા આસુ મારે માટે તો તારી આ અને ફક્ત આ જ ઉદાર બક્ષિસ છે

*

વિપત્તિની વેદનામાં, આપત્તિ સામે ॥ સધર્મમાં, ભયની પળોમાં અથવા નિરાશાની ધડીએ આપણે

કેવી આર્જવતાભરી, પ્રાર્થના, કેરી, પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ, કેવા મુક્ત નિધારો, ટૂંકામાં, કેવા શુભ ખ્યાલો કરતા હોઈએ છીએ! પરંતુ લાદન વીખ-રાઈ ગયું અને પ્રકાશનું પુનર્દર્શન થવા પામ્યું કે આપણે એ જ જૂતા માર્ગે અપનાવીએ છીએ—હકીકતમાં ન વીસરાએલા માર્ગો, પાપ અને મૂર્ખા-ઈનાં માર્ગો

* - - - *

જીવન જટિલ સમસ્યાઓથી પૂર્ણ છે. કેટલીક આપણે ઉકેલીએ છીએ, કેટલીક માત્ર અરંધી જ ઉકેલી શકીએ છીએ, અને કેટલીક વણઉકેલ જ રહેલી કબરમાં આપણી સાથે લેતા જઈએ છીએ

*

મહાન આવેશ સર્વ કંઈ ગળી જાય છે, ખુદ એને પોતાને પણ

*

કેટલીકવાર આપણામાં અગ્નિત્વ પ્રત્યે અધીર-તાની, અતની ઉત્સુકતાની લાગણી જળી જઈ છે તેવે વખતે, અલખત, જિંદગી આપી શકે એની કોઈ ચીજમાં આપણી આશાઓ કેન્દ્રીભૂત નથી રહેતી, આપણા વિચારો અચૂકપણે મૃત્યુ પર—જિંદગીના અણબકાવા પ્રશ્નોના એકમાત્ર ઉકેલ પર કેન્દ્રિત રહે છે

*

ધર્મો એ માનવ આત્માના વિનાશ માટે સેતાને ધડેલું કૂરમાં કૂર શસ્ત્ર છે

*

મને અજ્ઞાનીઓની ધર્મો આવે છે, એમનો આત્મ-વિશ્વાસ, એમની શ્રદ્ધા, એમની સરળતા અને ખુદ એમનું અજ્ઞાન મને ધર્મો પ્રેરી રહે છે મને મરીઓની ધર્મો આવે છે, એમની મર્યાદિત જરૂરિયાતો, એમની સહન કરવાની શક્તિ, એમની હૃદયસ્પર્શી નિઃસ્પર્શ

ધનિકા પાસે આપદાર બેઠીઓ અને મોનેરી મમ
ગીની સિવાય બીજી શુ હોય છે? જાતીઓ પાસે
દૂર ને દૂર સર્વ જતા લક્ષ્ય પાછળની અનત હોય
સિવાય બીજી શુ હોય છે? માનવજાત કદી સતુષ્ટ
નહિ અને તમે એને ચાહે તે આપો યા એની
પાસેથી ચાહે તે લો

*

આપણા અનુભવે આપણે સદા વધુ શાણા અને
વધુ સમૃદ્ધ બનતા જઈએ છીએ કારણકે દરેકે દરેક
અનુભવ જિંદગીની શાખામાં શીખાતો એક નવો
પાઠ હોય છે કશાક અસત્યનો રફોટ કરતો અથવા
તો નિષ્ક્રિયશુદ્ધિની પ્રશીક જૂન સુધારતો

*

આપણે સતત ફેરફાર જખતા રહીએ છીએ
પછી એ અપાયકારક હોય તો પણ આવી છે માનવ
સ્વભાવની વિરૂતિ !

*

એતુ જીવન—સામાન્યત એ અગણપુત્રાર
ટોંગટખા દોષ શન અને પ્રયુએજાતુ નેલુ
હોય છે

*

મદ ઈર્ષા મોહ—જિંદગીના સુખન જ એ નથી
કલુષિત કરતા પરંતુ માનનીના આધ્યાત્મિક વિકા
સને પણ અવરોધી દે છે

*

પૂવ પર પશ્ચિમની સરસાર્થ ખ્યા રહેતો છે ?
મેશક એના નતિક હેતુના બળમાં એની અપ્રતિહત
કતવ્યભાવનામાં રાષ્ટ્ર અને માનવજાતના દાવાના
સ્વીકારમાં એના સવરપર્યો ખ્યાલોમાં પૂવનું જીવન
અત્યંત સ્વકેદિત ખૂન જ સાંકડા વણલથી મર્ધા
દિત છે પૂર્વની સદાનુભૂતિ પોતાની જાન અને
પોતાના કુટુંબમાં જ સમાઈ અને ખૂપી જાય છે

પોતાની જાત અને પોતાના કુટુંબ ઉપરાત પ્રશી
કરજ જાળવવાની નથી રહેતી કશું નશ્વર ચુકાવ
વાનું નથી રહેતું પૂર્વે પ્રદાપિ નિર્દોષ સદાનુભૂતિ
કે વિશળ પાયા પરની સદિબ્ધુતા જાણી નથી
એણે કદી ઉત્તાત્મ રાષ્ટ્રલક્ષ્મી કે રાષ્ટ્રીય આદર્શ
માટે દૈવી પ્રેરણાવાળા શહીદોને પોષ્યા નથી એણે
કદી માનવ પાતંગે દનો જગતના સમવાયનો ખશાય
ક્યો નથી કે (અત્યાર ઈ સ્થિતિ નેતા) કરી શકે તેમ
નથી એણે સદાસર્વદા માનવતાને બિન પાડતી
સામાજિક દિવાનો ચળે રાખે છે એની આધ્યા
ત્મિક વિશિષ્ટતા કે ધાર્મિક ઉપદેશના ન નામાં પશ્ચિમ
પામેથી જીવવાની કળા સમાધાનનો આત્મા અને
સૌથી વેળ મોઘપાઠ તો પ્રતિકારનો જુસ્સો—માન
વીના મૌરવથી અસમત એવી એકે એક નાગણી
સામે અપનાવના બેઠીએ

*

સત્યનો જો ખરેખર જાય થતો હોત તો લના
ઈને સાર સહન કરવાનું અને ધુરાઈને તાગડધિ ા
ગવાનું કેમ મળે છે ? લનાઈની તો માત્ર ચકાસણી
કસાંતી થાય છે યાતનાથી એ વિશુદ્ધ થાય છે જેથી તે
વધુ ઉ જવળતાથી ચમકી રહે અને પોતાનો અજર
અમર અકનક મહાન પ્રભાવ જાહેર કરી રહે
પરંતુ ધુરાઈથી દિવસનો પ્રકાશ સહન નથી થતો
એતુ શાસન અ પછવી હોય છે એની અતવડી
સદાય નજીક હોય છે એ માત્ર એક ક્ષણનો ચમ
કારો હોય છે અને પછી હોય છે કેવળ સપૂર્ણ
અધકાર બીજા બાજુ લનાઈ એ સૂચના પ્રકાશ
જેવી હોય છે—પોતાના વત્સન ઉદ્વાસપ્રેરક ઉભા
અને પ્રકાશ વડે આકાશને ઝમઝમાવતી અને પૃથ્વીને
દીપાવતી

*

આહ નિરયક શોખની મુલતા અને આશાહીન
તુષ્ણાની વિરૂતતા !

[કમલ]

માનવ શક્તિ

જીવનની

[૨૦] ત્રાટક

મારી સફરમાં અનેક માનવી આવી ગયા છે એકે એક કક્ષાના માણસોના જીવનને નીતરતા જોવાં છે તે નીચેનાં મેં જમાવ્યો છે, વલોવ્યો છે અને તાવ્યો છે પણ હું તો એને એ છું અનેક રૂપ બદલતાં મેં જોયા છે પણ હું નથી બદલ્યો ગગામાં ફૂગથી મારીને ય હું કોરો રહ્યો છું કીચડમાં ઘૂમીને ય હું ખરડાયો નથી એવા અનેક પ્રસંગો અને સસર્ગમાં આવતાં માનવીઓમાં કેટલાંક સ્મરણીય રહ્યાં છે એમાંનો એક પ્રસંગ અને એ જૈન સાધુ અને સાધ્વી જૂઠ્યાં નથી જૂઠ્યાતા એકાએક ગમે ત્યારે સ્મરણમાં આવી જાય છે. અને એક વિરાગ જન્માવી જાય છે વિરાગ એવો કે, ધડી ભર વિચારિત બનુ છું ફરી પાછો ચામુડાના મંદિરમાં બેઠેલો હોઉં બાણગાને એ કિનારે, એ અશાનમાં, એ લાયાવહ રાત્રિમાં, એકલો ને અડગ, કોઈ બળતી ચિત્તાને તાપણે તાપતો હોઉં. અમદાવાદના આ મીલના કાળસુખા ધૂમાડા વચ્ચે હું એકલો છું કોઈ બીજા ઉપાધિ મને વળગવા આવી નથી મને કોઈ મોહી શક્યુ નથી. પણ માયાની લાળનો એક તાર મને જકડી બેઠો છે મોહ નથી પણ ધર્મ બનીને એણે કીચડમાં ફસાવી રાખ્યો છે એ છે મા જે દિવસે માનાં દર્શન મને થયા ત્યારે હું નાડો મારુ સ્વર્ગ છોડીને લાગ્યો મૃત્યુલોકમાં માનુ એ વ્યાપક દર્શન કરાવનાર એ જૈન સાધુ અને સાધ્વી યા શ્રી સ્વયં સુકૃતિનામ મન્નેષુ રહ્મી એ મા છે ઈશ્વર, લગવાન, પ્રભુ એ અર્ધા માનાં નામ છે ઈશ, ભગ, જી એટલે શક્તિ એને વર, વાન, પ્ર, પ્રત્યયો લગાડીને મહાન બનાવ્યા છે એ શબ્દોનો અર્થ મહાન

મા થાય છે મહાન શક્તિ એટલે જ અર્થ લગવાનનો છે લગવાનના નામના અને રૂપના બીજા ગપાટા કેવળ અજ્ઞાન અને ભ્રમ છે અલિંગ તો એક મા જ છે એનું છેવટનું સ્થળ સ્વરૂપ એ જનની છે ખરેખર એની જોડ નહિ મળે બ્રહ્મ જડ છે, શક્તિ ગતિમાન છે. એ પુરુષ બ્રહ્મનું છેલ્લું ને સ્થૂળ સ્વરૂપ તે પુરુષ એ જડ છે સ્થિર છે, દૃઢ છે બ્રહ્મના ગુણે પુરુષમાં છે, ગતિ શક્તિના ગુણે સ્ત્રીમાં પ્રકૃતિ સ્તવ ચ સર્વસ્ય ગુણ ત્રય વિમાવિની । એ માતાનું સ્વરૂપ છે જનનીમાં એ મહાગુણો સ્થાપિત છે પુરુષ અને પ્રકૃતિ આ રીતે ભિન્ન છે અને પુરુષ કરતા પ્રકૃતિની લીલાથી જ આ જગત સૌંદર્યમય અને આનંદમય છે એ છે જનની ન્યાં સૌંદર્ય ત્યાં મા

ચામુડામાં આવ્યાને બીજો દિવસ થયો હું બાણ ગગામાં નહાવા બેપડયો, વહેણ વચ્ચે મોટા એક પથ્થર પર જઈને બેઠો પગ પાણીમાં બોળ્યો કે બણે લકડો લાગ્યો હિમગિરીનો બરફ પીગળી પીગળીને બાણગામાં વહે છે. ભર ઉનાળો પણ ઠંડા હિમ જેવાં પાણી વહ્યાં જાય છે. તેમાં પગ બોળ્યા પછી નહાવાનું સાહસ કરી શકાયું નહિ પાણીમાં બોળેલો પગનો ફણો લાકડું બની ગયો ચક્તિ બનીને બેઠો હતો કે સામે થોડે દૂર એક માનવીને નહાતા જોયા ભારે નવાઈ લાગી આવા ટાઢા બોળ પાણીમાં એનાથી નરાતુ કેમ હશે ! એકી નજરે હું તેને જોઈ રહ્યો નહાઈને એ જતા રહ્યા હું પણ બેઠા રહ્યો થોડી જ વાર થઈ હશે કે એ જ વ્યક્તિ આવીને બેઠી રહી. બમશકર અને એક બગાળી બ્રહ્મચારી વિવાદવિનોદ કરતા બેઠા હતા બ્રહ્મચારીએ આવનાર વ્યક્તિને અવકાર દીધો બેસવા આસન આપ્યું આસન પર ન બેસતાં બોલ્યું પર જ તેઓ બેઠા

ખેલુ છે ? બમશકરે પૂછ્યું

‘ સાધુ’ છે બ્રહ્મચારી બોલ્યા

હસીને બમશકરે તાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા

આપનાં દર્શન કરવા આ યોધુ આવનાર
વ્યક્તિ બોલ્યા

એ ટેન સાધુ હતા હું તેમના મોં સામે જોઈ
રહ્યો વાતો થતી રહી તેમના મોં પર કોઈ જાનતો
ભાવ અમતો જોયો નહિ રિયર ગભીર અને નર
મુખાકૃતિ અચળ અતરતું દર્શન પ્રાપ્તી હતી

બમશકરે ખુબુ જૈન મંત્રદાય ભાવનાશીન છે
સાધનાનો કોઈ સ્વરચિત નકાર તેમાં યોગ્યો નથી
છતાં જૈનોમાં સાધનાક્રમ તો છે જ એ વિરે ચુપ્તતા
જળવાય છે એવું કઈ રહસ્ય ખરું કે ?

સાધુજી બોલ્યા બાજરીના રોટલો ખાવો એ
ખોટું છે એમ કહ્યો પછી એજ માણસ જૂખનો
માયો બાજરીના રોટલો ખાવા બેમે છે, ત્યારે સતા
ઈને ખાય છે

બમશકર બોલી બીકાઃ શું ખાઓ છો એમ
કોઈ પૂછે તો ?

સાધુજી કહે : તો એ કહે છે કે એ રોટલો
બાજરીના નહોતો

બમશકર કહે શાનો હતો ? એમ પૂછીએ તો ?

સાધુજી કહે તો એમ કહે છે કે એ ચુપ્ત
પ્રકારનો રોટલો હતો અમે જૈનોએ પણ સાધના
પ્રકારમાં એમ જ કર્યું છે વે મત સામેના મત ભેદને
વિરોધનું સ્વરૂપ આપી દીધું અને પ્રમાણિક મતને
જૂની તઈને વિરોધીની શત્રુવટ વહોરી લીધી. પરિ
ણામે કુસંગ જ ર્યો બાકી તો શક્ત સાધના એ જ
જનોની સાધના છે પણ એમ કહે તો પોતે વૈદિક
મનનું કઈક સ્વીકાય છે એમ કહેવાય એટલે
પોતાના સાધના પ્રકારને ચુપ્ત કહ્યો ચુપ્ત બનાવ્યો

બમશકરે બોલ્યા સાધનાની શોધ શક્ત
શાસ્ત્રોએ જ કરી છે એમ હું કહું તો ?

સાધુજી બોલ્યા અવશ્ય જગતમાં હજી સુધી
કોઈ આચાર્ય કે કોઈ સપ્રદાયે સાધનાનો નવીન ક્રમ
શોધ્યો નથી વિશ્વની મહાન શક્તિનો અનુભવ કેવળ
શક્ત શાસ્ત્રોએ જ કરાવ્યો છે એમાંથી લઈ લઈને
બીજાઓએ પોતાની શક્તિ કેળવી છે અને પોતાના
નામે સપ્રાયો સ્થાપ્યા છે રામરામની માળા જ્યો
કે ખુદા ખુદા કહો ઈસુ કરો કે અમે તે નામ મો
એનો કઈ જ અથ નથી શ્રામ ગમે તે હોય એવું
કઈ પરિણામ નથી પણ માળા દ્વારા શબ્દ રટણની
જો માનસિક અસર જ મે છે એ જ પ્રભાવશાળી
પરિણામ એક મહત્વ રાખે છે એ શોધ તો શામન
શાસ્ત્રોએ જ આપી છે એ સાધના પ્રકારને અપ
નાવીને રાખને બદલે રહીમ મૂકીને કોઈએ પોતાનું
મહત્વ વધાર્યું પણ એમાં એવું કઈ જ નથી

આ રીતે બમશકર અને સાધુજી વચ્ચે લાંબી
વાત ચાલતી રહી મને કેટલુંક સમજાયું અને કેટલુંક
ન સમજાયું. સાધુજીના ગયા પછી બ્રહ્મચારીજી બોલ્યા
મોઢે મોની મોની વાતો મરે છે પણ મહા દુષ્ટ છે

મે પૂછ્યું આ સાધુ દુષ્ટ છે ? કેવી રીતે ?
બ્રહ્મચારી બોલ્યા એક રાત્રે ભગારીને લા મે
છે બીજો તો ક્યાં ગય ? મૂકીને એની વાત

સાધુજીમાં મને રસ જાગ્યો મદિરના પૂજારીને
મે પૂછ્યું તેણે પણ અવનવી વાતો કહીને
ઘણા બતાવી

બાણગાને કિનારે એક ખડેર રો ઘાટ હતો.
તેને એક દરવાજો હતો તેને માથે એક માળ હતો
તે પડુ પડુ થતો હતો નીચે ભગાર જેવી ઓરડી
હતી આ સ્થાનમાં જૈન સાધુજી રહેતા હતા સાથ
એક જૈન સાધ્વી પણ હતાં કોઈ ત્યાં જતું નહોતું
કોઈ તેમના સપડમાં પણ આવતું નહિ એક ઘણાની
લાગણી જ બધાએ કેળવી લીધી હતી. સપ્રદાયવાદ

કુળવાદ, જાતિવાદ, એ બધા એક જાતની ઘૂણા જગાડે છે, વિભિન્નતા ખડી કરે છે ગમે તેવા સારા માણસને પણ તે બીજા વિભાગનો હોવાથી તેને આપણે માનનીય નથી ગણતા. આ પ્રાણીમાત્રની પ્રકૃતિ છે એ પુરુષ સ્વજનું અહ છે એના જ ન સારની મીઠાશ છે જીવનનું એ એક બળ બની ગયું છે ઈર્ષ્યા એ અહનો મેલ છે અહ મધ્યમ પ્રદાગમા હોય ત્યાં સુધી તે સ્વાભિમાન અને ગૌરવ કહેવાય છે. ત્યારે ઉચ્ચત બનવાની પ્રેરણા જન્મે છે વટાવીને અહ જરા હલકે છે ત્યારે મધ્યમનું પ્રમાણ બીજાથી આજગ વધી જવાની દાલસા જાગે છે તે સ્પર્ધા બની જાય છે અહ જ્યારે વધુ પ્રમાણમાં હલકે છે ત્યારે તે ઈર્ષ્યા અને દ્વેષ બની જાય છે ત્યારે વેર અને ઝેર ખડા થાય છે,

મે તપાસ કરી તો મોટે લાગે એક જ વાત મળી કે જૈન યદ્યપે ઉપાસના કરે એ અરુચિકર લાગતું હતું. જૈન જેવા વિરોધી સપ્રદાયના એ સાધુ તપસ્વી કે સાધક છે, એ વાત સાંપ્રદાયિક અહ સ્વીકારવા તૈયાર નહોતું. એમા પોતાનું કંઈક હલકું કહેવાતું હતું !

સૂરજ આથમી ગયો હતો મે બાણગગાને એ કિનારે પગલાં ઉપાડ્યાં જ્યાં સાધુજનો વાસ હતો. જહ કે ન જહ એ પ્રશ્ન સમસમતો જ રહી ગયો અને પરાણે જણે કે ચાલી જ નાખ્યું દરવાજામાં યદ્યપે જે પાત્ર પગથિયાં નીચે ઊતર્યો પાછલી બાણ કિનારાની ઊંચી ભેખડ પર સાકડું યોગાન હતું તેની એક બાણ પુરાણો ખંડ હતો. ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે યુગળ અને લોખાનયુક્ત મીઠી મહક ચાખી ખડના પારણા પાસે ગયો તો અદર ઝંખો પ્રકાશ પસર્યો દેખાયો અદર પહોંચી શકે એટલી દ્રષ્ટિ ફેંવી જોઈ કાઈ દેખાયું નહિ.

મે ખૂસ પાડી મહારાજજી !

ઉત્તર મળ્યો આઓ

હું ખંડમાં પ્રવેશ્યો એકબાણ સાધુજ અને સાધ્વીજને સામસામે બેઠેલાં બેયા તેમની વચ્ચે રિયર

ન્યોતિ જલતી હતી પણ એ સાધુજ અને માતાજીનું સ્વરૂપ બેતાં હું થીજી ગયો પાછો વળી કે જોમો રહું એ નિર્ણય કરી ગકાયો નહિ આવી ભાગણા જેવું થયું કંઈક લગ્યો પણ ખરો આવે સમયે જ આવવું જોઈએ જોમ પણ લાગ્યું પણ હવે તો આવી ગયો છું હવે શું ? એકાએક, અણચીતની અને ત્રિચિત્ર પગિચિતિ આવી પડે ત્યારે મનગટને બદલે માગમાં શાંતિ ચપાની એમાવી હું તાત્કાલિક ઉપાય શોધી શકતો એ મારી કેળવાયલી પ્રકૃતિ જીવનમરણ જેવા અનેક પ્રસંગો અનુસરીને આ પ્રકૃતિ દદ બની હતી હું તો ચિયર થઈને કોમો જ રહી ગયો.

સાધુજ બોલ્યા બેમો

મે કહ્યું હું જહ છું આપને વિષ્ણુજ બન્યો સાધુજ બોલ્યા તમને વિચિત્ર જ નહિ પણ અતિ કુત્સિત દષ્ટ્ય લાગતું હતું !

મે કહ્યું : નાછ.

સાધુજ બોલ્યા . લાગે તો છે જ, પણ એના પ્રત્યાધાતને પચાવી લેવાની તમારી શક્તિ તમને નિર્વિકાર બનાવી ગઈ છે.

મે કહ્યું એ તો સ્વાભાવિક છે

સાધુજ કહે એ સ્વાભાવિકતા જ સારાસારને પારખવાતું બળ આપે છે, પ્રજ્ઞા ત્યારે જ જાગે છે ત્રિધારથી આપણે વિચલિત ન થઈએ ત્યારે જ વાસ્તવિક સપાટી પર ખડા રહી શકીએ છીએ

મે કહ્યું : મારું અહીં આવવું એ લાગ્યું તો નથી જ, અરુચિકર ગણાય

સાધુજ બોલ્યા અમારા આચાર્યથી તમે આવ્યા છો.

સાધુજ અને સાધ્વીજ તદન નમાનસ્થામાં બેઠા હતાં સામ સામે મોં હના તેમની વચ્ચે ચાગેક દૂરનું અંતર હતું. વચ્ચે ઘીની દળવી ન્યોત જલતી હતી. પછી મે જાણ્યું કે, ત્રાટકતો એ એક પ્રકાર હતો આખમા આખ મેળવીને કીટીના વચ્ચેલા ટપકામાં દ્રષ્ટિ સાંધીને ત્રાટક કરવાનું હોય કે આ ત્રાટક અતિ ભયંકર ગણાય છે આવા ત્રાટક વિશે મે નું

સાધન મેળવવા પ્રયત્ન કરેને કોઈ જ આવા ત્રાટકની માહિતી આપી શક્યુ નથી પણ ત્રાટકનો પ્રમાણ દ્રષ્ટિની અથાગ શક્તિ કેળવે છે જ્યાં જે લાવથી દ્રષ્ટિ પડે ત્યાં તે જ પરિણામ જ મે છે પરિણામ જ મે છે બધા સ્વાદનો અનુભવ જીભના નાણુઓ કરે છે બધા જાવનો અનુભવ આંખની દ્રષ્ટિ કરે છે એકેએક અનુભવમાં સ્વા છે અને એકે એક સ્વાદમાં જાવ છે એ બને એક જ સાથે અનુભવાય છે જ્યારે ૭મ કોઈ સ્વા અનુભવની હોય છે ત્યારે આંખ પણ એનો જાવ ચળવળી હેય છે એક ધરાયલા માણસને વાસી અને જરા ઊતરી ગયેલુ અન્ન ખાવા આપો તો ઘૂણા જ મે જૂખ્યો એવું સ્વાદથી ખાઈ શકે છે સ્વથી અને મીઠાશથી કાગડો વિષ્ટા ખાય છે માણસને ઘૂણા ઊપડે છે વિષ્ટામાં સ્વાદ કે ઊતરી ગયેલા અન્નમાં કુસ્વાદ એવું કઈ નથી એ વસ્તુમાં કોઈ જાતનો વિકાર નથી વિકાર છે આપણી જૂખમાં અને જાવમાં મગજને વિષ્ટા પર જાવ છે તમને નથી આટલો જ વિકાર ભે વિષ્ટા તો વિષ્ટા જ છે અસિદ્ધાંત પ્રાથમિક રૂપે શક્તિ સપ્ત રાયે પચા યો છે જગતની કોઈ વસ્તુ અધીરની મત ઘૂણ સ્પદ નથી તમે જેને અતિ ઘૂણસ્પદ ગણો છો એમાંથી એ મહાસ્વાદ મેળવે છે સાધનાના એક પ્રકાર તરીકે એનો ઉપયોગ થાય છે યા બેન જાવ ત્યાં ઈશ્વરત્વ નથી આ વાતનું જન્મ દરનું અનુસધાન કોઈ એ ક્યું હોય તો તે શક્તિ અને અધીરીપથે એ ઈશ્વરત્વના વિગ્ન નને અદવા ઈશ્વરને સત્ય સ્વરૂપે સમજવું હોય તો શક્તિ અને અધીર પથનું જ અનુસરણ કરવું પડશે એ સિવાય જગતના કોઈ ધાર્મિક સાહિત્યમાં એનું નિરુપણ નથી

મારે આ વિષયમાં ઊતરવું નથી એ મારો પોતાનો અગત વિષય છે મારી રીતે એને હું ચમસ છું વિચારું છું અને કિંમત આંકું છું સાધના અને આધ્યાત્મિકતા એ સદાય અમત હોય છે એ કદી સાવજનિક ન બની શકે સાવજનિક બનાવનારો પ્રયત્ન ન્યારથી થયો ત્યારથી ધાર્મિક થયો ખડા થયા અને સત્યને નામે અસત્ય અને ધમને નામે અવર્મ ખડા થયા છે

વાત હતી ત્રાટકની એની પ્રાથમિકતા સમજવના આટલો મે ખૂશો લામો કર્યો આખુની દ્રષ્ટિમાં જાવ વહે છે એની ઊગતા હજારો અપુમોમ્ય કરતાં પણ બળવતી છે એક દ્રષ્ટિ પડે કે પદાડો ફાની જાય એની સાધના પણ એટલી જ કમિ છે સાધના પ્રકાર સરળ છે પણ સાધકની નૃતિ પરિસ્થિતિ અનુગૂણતાઓ એ બધાં ગિરુદ્ધ ખડા હોય છે

ત્રાટકમાં મે શક્તિ છે ઉત્પાદક અને વિષ્વસક ઉત્પાદક શક્તિ કરતાં વિષ્વસક શક્તિ ઝંટ કેળવાય છે કાશીમાં વિશુદ્ધાનંદ સરસ્વતીનો અદ્યાન ધાટ પર મડ છે તેઓ હમણાં જ થઈ ગયા કહેવાય તેમનામાં ઉત્પાદક શક્તિ હતી કૂવનો કાંકરો ફરી દેતા અને કાંકરાનું કૂલ બનાવી દેતા એનો અનુભવ કરનારા હજી પણ છે વિષ્વસક શક્તિ તો સામાન્ય માણસો પણ અનુભવી શકે હિપ્નોટિઝમ વિશે પણ જાણે છે મારપુના પ્રયોગની વાતો આપણે અમોઘ ગામડિયો પણ કરશે.

સાધુજી અને સાધ્વીજીએ પરસ્પરની આંખની કીકી ઊપર ત્રાટકનો પ્રયોગ માંડ્યો હતો સ્ત્રી અને પુરુષની દ્રષ્ટિમાં ભેદ છે શિટ વડે બીજાની દ્રષ્ટિ ઊપર પ્રભાવ પા નારું જે ત્રાટક થાય છે તેમાં સામાની શિટ બળવતી હોય તો એ ત્રાટક પાણુ ઠેલાય છે ઘણાં માણસોની આંખોમાં કુદરતી રીતે જ ત્રાટકીય બળ હોય છે તેવાની દ્રષ્ટિ ઉપર કોઈ ત્રાટક નકવા જાય તો એ પાણુ પડે છે જે એનો એ પ્રત્યાઘાત પચાવવાની શક્તિ પ્રયોગ કરતાં ન હોય તો સ્વયં તેનો ભોગ થઈ પડે છે પરસ્પર આંખ ઉપર ત્રાટકનો પ્રયોગ ધણો જ નાશુક ગણાય સાધુ જીએ મને તે વિષે જણાવ્યું કે પોતે સફળતાથી આગળ વધી રહ્યા છે

મે પૂછ્યું એનું પરિણામ ?

સાધુજી કહે અનિવિત છે

મે પૂછ્યું તો પ્રયોગન ?

સાધુજી કહે : જ્ઞાનનંદ

આમ ને આમ વાતોમાં અ નારું થઈ ગયું ફરી પાછા આવવાની આજ્ઞા લઈ મે ૨૧ લીધી. એ ગડમથન લઈને હું ઉતારે ગયો

પ્રકરણ ૧૯ મું

ગાંધીદર્શન

‘Where there is no vision, people perish’ ‘જ્યાં દર્શન નથી, ત્યાં પ્રજા નાશ પામે છે’

મનવ પુરુષાર્થનું અને ખામ કરીને હિંદના લોકજીવનનું લાભે જ કોઈ એવું ક્ષેત્ર હશે કે જેને વિષે, મહાત્માજી અને એમના અનુયાયીઓએ વિચાર ન કર્યો હોય કે ચોળના ન ધડી હોય એમા મહાત્માજીના અનુયાયીઓના લાભે અને સ્વતંત્ર વિચારોને બાજુએ મૂકીએ તો પણ મહાત્માજીના પોતાના લખાણોની અદર જ એટલા બધા પરસ્પર વિરોધી વિચારો મળી આવે છે કે એસાથી કોઈપણ જાતની સુસંગતતા શોધી કાઢવાનું કામ ઘણું જ મુશ્કેલ છે

જેમ હિંદુ ધર્મને આધારે વિધવાસ્ત્રિવાહ શાસ્ત્રોક્ત છે અને નથી, તેમજ મૂર્તિપૂજન, વર્ણશ્રમ, ઇશ્વરનું અમીત્વ, અસ્પૃશ્યતા, બહુપત્નીત્વ વગેરે અનેક બાજો શાસ્ત્રોક્ત છે અને નથી એમ પરસ્પર-વિરોધી હાવણીઓના પડિતો શાસ્ત્રોને આધારે નક્કી કરી શકે છે તેમ મહાત્માજીના જીવનના પ્રસંગો અને લખાણોના ઉતારા મારફતે આપણે ગાંધીજીના ઉપદેશોના અનેક મનસ્વી અર્થો કરી શકીએ છીએ, એને કારણે જ આજે પડિત જવાહરલાલ નેહરુ અને કુમારખા જન્મે પ્રમાણિકપણે મની રહ્યા છે કે પોતે બાપુને અધિષ્ઠે માર્ગે જ ચાલ્યા જાય છે એટલું જ નહિ પણ દર્શક, પ્રે દાતવાલા અને સી ડી એચ કેલ જેવા લેખકોએ મહાત્માજીના જૂન વાણી અને મનસ્વી આર્થિક ખ્યાલોમા આધુનિકતા આનોપવાનો તદ્દન નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો છે સૌકોઈ કહે છે કે મહાત્માજીને રસ્તે ચાલો પણ ગાંધીવાદનો અમે જે અર્થ કરીએ તે સ્વીકાર્યા પછી જ આવી પરિસ્થિતિમાં ગાંધીવાદ વિષે એક નવું લાખ્ય રચીને હું અધાધુધીમા ઉમેરો કરવા માગતો નથી મહાત્માજી

નિષ્પક્ષ અને તટસ્થ લખાણને લીધે કોઈ વાચકને મોડું મોડું પણ આ લખાણ વાંચવા મળે છે અને એ આખી લેખમાળા વાંચવા આગળના હપ્તાઓ માટે ‘ભિર્મિ-નવરચના’ના જૂના અકો માગે છે શરૂઆતથી જ અસ્થબલિત-પણે વહે જતી આ લેખમાળાનો વિશાળ વાચકવર્ગ જામી ગયો છે.

શુ કહેતા હતા, એમા મને જેટલો રસ છે તેના કરતાં મહાત્માજી એમ શાથી કહેતા હતા એમાં મને વધારે રસ છે

મહાત્માજીનું જરીક માનસ સમજવાની મોટામાં મોટી ચાવી એ છે કે એમનું માનસ એ હિંદુ માનસ હતું, અને હિંદુ માનસને સમજવાની ચાવી હિંદુપ્રજાના ઇતિહાસમા પડેલી છે આપણી પ્રજાના ઇતિહાસની આ પૃષ્ઠભૂમિકાના અજ્ઞાનને કારણે સામ્યવાદીઓ મહાત્માજી ઉપર ગમે તેવા ગદા અને હાસ્યાસ્પદ આક્ષેપો કરતા હતા મહાત્માજીની જિજ્ઞાસા અને અન્ય ધનિકો સાથેની મૈત્રીને તેઓ એ રીતે વગોવતા હતા ‘ગાંધી ગરીબોનો દુશ્મન છે અને મૂડીવાદીઓનો બગલમચ્છો છે’ જે લોકો આ દેરાની પ્રજાની પરપરાને સારી રીતે જાણે છે તેમને આ આક્ષેપ કાયમ હાસ્યાસ્પદ લાગવાના છે

મહાત્માજી હિંદુ પ્રજાના ઉત્તમોત્તમ પ્રાચીન સંસ્કારોના પ્રતિનિધિ હતા, એટલે એમના જીવનના કેટલાય સરકારો આપણને એમના પુરોગામી હિંદુ-નેતાઓમાં જેવામાં મળે છે દા ત એમની સુસત માનો પ્રત્યેની ઉદારતા જેઈ એ તો એ આપણને ઠેક હિંદુ મુસ્લીમ સખ વોની શરૂઆતથી જ નેવાની મળે છે એ જ રીતે સમાજના બધા વર્ગો પ્રત્યેની એમની સમદષ્ટિ અને પ્રારબ્ધયોગે સુખી વએલા અને રહેલા વર્ગો પ્રત્યે દેવશુદ્ધિનો ચલાવ આ

સર્વિ દયાનંદ અને સ્વામી વિવેકાનંદ ના જીવનમાં રચેલી રીતે જોવાનો મગે છે મહાત્માજી પેઠે જ દયાનંદને ગરીબો પ્રત્યે ધણી અનુકંપા હતી છતાંય તેઓ રાજમહારાજ અને ધનિકોના પણ મિત્ર હતા એનો અર્થ એવો નહોતો કે દયાનંદ મૂડીવાળાઓના ગુલામ હતા વખત આવે તેઓ પોતાના સુખી શિષ્યોની કંઠેરમાં કંઠેર બાપામાં ઝાટકણી કાઢી શકતા હતા જોધપુરના મહારાજની યેમણે વેશ્યા ગમન માટે જે ઝાટકણી કાઢી નાખી હતી તેથી એમને પોતાનો જીવ ગુમાવવો પડ્યો તે વખતે પણ એમણે પોતાના હત્યારાને મહાત્માજીની પેઠે જ ઉદાર રીતે ક્ષમા આપી હતી ત્રામી વિવેકાનંદ પણ જેટલી સરળતાથી રાજમહારાજોની મહેમાનગતી માણતા હતા તેટલી જ સરળતા અને અતીથતાથી બિખારીઓ અને ગરીબો જોડે પુટપાથ ઉપર પડ્યા રહી એમના દુખોમાં ભાગ લેતા એ જ રીતે હમણાં સંસ્કૃતિ માસિમાં આવતાં શ્રી ગ્રંથીના બાલ્યાવસ્થાનાં સંસ્મરણો વાંચીએ તો એમાં એમના પિતાના જીવનમાં ગાંધીયુગના અનેક સંસ્કારો ગાંધી યુગ ૧૯૪૦ ના આગે મતિ મત થયેના જોઈએ છીએ

હવે હિંદુ માનસ એ કેવું માનસ છે ?

હિંદુ પ્રજાના છે ના હજાર વર્ષના ઇતિહાસથી જે હિંદુ માનસ બધાયું છે એ જો આપણે એક જ કહેવું હોય તો મહો શક્તિએ કે વિચારમાં પ્રગતિ શીલ અને અચારમાં ન્યાયાધારી

૧ હિંદુ પ્રજા એ યદુદીઓ અને પારસીઓની પેઠે બહુ જ બુદ્ધિશાળી પ્રજા છે એટલે જગતની છેલ્લામાં છે ની પ્રગતિથી વિચારણા સમજવાનું કામ હિંદુઓ માટે સહેજે અધર નથી હિંદુમદા સભાથી કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી સુધીના કોઈપણ રાજકીય પક્ષ જુઓ તો એમાં તમને તુલ જ મુસનમાનોને મુકામલે જળકતી હિંદુ આગેવાની માનમ પડશે એ જ રીતે જીવનના બીજા દરેક ક્ષેત્રમાં એની એ જ પરિરિથિત છે

૨ સાથેસાથે હિંદુ પ્રજા એ એક ક્ષીણવીર પ્રજા હોવાને કારણે આચારના મેત્રમાં એ કોઈ નવું પ્રસ્થાન કરી શકતી નથી

આ સમજબુદ્ધિ અને નિર્મળવીર્યના સંગોગોનું પરિણામ એ આ યુ છે કે હિંદુઓ મધ્યમ પોતાની ક્ષીણવીર્યતાનું પોતાની બુદ્ધિવડે અદ્યોક્ષ્ય કરતા હોય છે

હિંદુ કહેશે કે વસુવેન કુટુંબકમ પણ એને અમલમાં મૂકવાનો વખત આવશે ત્યારે એ કહેશે કે અટકની પેનીપાર જવાય નહિ ટેકને અગ્રાય નહિ મુસનમાનનું પાણી પીવાય નહિ એ કહેશે કે બ્રહ્મસત્ય જગત મિથ્યા પણ દુન્યવી સુખ સમવડની લોભ લાલચમાં એ દુનિયાની કોઈપણ પ્રજાથી સહેજે ઊતરતો નથી નૈન હિંદુનિ શસ્ત્રાપિ નો નિત્યપાક કરનારો હિંદુ સાથેસાથે મિલાડીયો ખીતો હોય છે પરિણામ એ આ યુ છે કે શ્રી પાઠક કહે છે તેમ પ્રજા પોતે હીન થઈ જતાં જિયામાં જિયી મિલસીતો કઈ જ અર્થ રહેતો નથી

જે હિંદુ પ્રજાનું માનસ તે જ હિંદુ નેતાઓનું માનસ નમદાશકર (ઉત્તર જીવન) ગોવર્ધનરામ નાનાનાન સુનશી અને ગાવીજી એ ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રથમ પક્ષિના પાંચ લેખકો અને વિચારકો પહેલી નજરે એમ લાગે કે આ પાંચેયની વિચારણામાં કશું જ સામ્ય નથી પણ જરા જોડા ઊતરીએ તો આપણને એ રચના સમજાશે કે આ પાંચેયની વિચારસુઘ્નિની પૃષ્ઠભૂમિકા એકની એક જ છે

આ પૃષ્ઠભૂમિકા કઈ છે ?

૧ અમારો જૂનકાગ સુવર્ણયુગ હતો અમારી સ કૃતિ સવશ્રેષ્ઠ હતી અને છે

૨ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો જે કઈ અળકાટ કે તે ક્ષણિક છે અતે એની દશા મીસ અને રોમ

જેવી થવાની છે પશ્ચિમ એ પૌલીશ કરેલુ પિત્તળ છે પૂર્વ એ મૅલ ચઢેલુ મોનુ છે

૩ આટઆટલી આસ્માની સુખતાની વચ્ચે અમે જે સેકડો વર્ષથી ટકી રહ્યા છીએ એ અમારી શ્રેષ્ઠતા પૂરવાર કરે છે જે વખતે પશ્ચિમની સમૃદ્ધિ પોતાના નિસવાદોને કારણે તૂટી પડશે, તે વખતે હિંદ અને એમાય ખાસ કરીને હિંદુ પ્રજા જગતની આગેવાની લેશે.

૪ એ આગેવાની લેવા માટે આપણે માત્ર એટલું જ કરવાનું છે કે આપણી જૂની સંસ્કૃતિના નાના દોષો દૂર કરવા અને મોટા શુભતત્ત્વો સાચવી ગામવાં જીવનની જૂની વ્યવસ્થામાં કોષ્ટપિણુ જનને ક્રાંતિકારી કેમકાગ કરવાની કે નવુ સર્જન કરવાની સહેજે જરૂર નથી જગતમાં જે કંઈ સારામાં સાફ છે તે બધું આપણી સંસ્કૃતિમાં હતું, છે, અને રહેવાનું છે જ.

આ મુદ્દાઓને ટેકા આપનાર લખાણ પશ્ચિમના જે જે વિચારકો પામેથી મળી આવે, તેનો ઉપયોગ કરવામાં આ મહાપુરુષો સહેજે આભડછેટ રાખતા નથી.

થોડાક દાખલાઓથી મારો મુદ્દો સ્પષ્ટ કરે.

શ્રી ગોવર્ધનગમનો ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ જુઓ એ ત્રય એક રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો સમન્વય કરવાનો એક પ્રયત્ન છે પણ એની પાછળની દૃષ્ટિ એ છે કે હિંદુ જીવનવ્યવસ્થામાં ઓછામાં ઓછા ફેરફારો કરી એમાં પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના કાળ-બળે અત્યંત જરૂરી બનેલા તત્ત્વોનો ન છુટકે સ્વીકાર કરવો એટલે એમાં અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને રજવાડાના લોપની કલ્પના સરખી નથી. હિંદુ સંયુક્ત કુટુંબના દોષોથી બીજા કોષ્ટપિણુ કરતાં શ્રી, ગોવર્ધન-રામ વિશેષ વાકેફ છે છતાંય એ મગની સસ્થાનુ ‘ગુણસુદરીની કુટુંબજળ’માં આદર્શીકરણ કરવામાં આવ્યું છે સરસ્વતીચંદ્રના ચોથા ભાગમાં સંયુક્ત-

કુટુંબના લાભાલાભોનો ચર્ચા કરતા શ્રી ગોવર્ધનરામ ચંદ્રકાન્ત પાસે કહેવાય છે કે ‘પશ્ચિમનું અર્થશાસ્ત્ર જે આજસુધી અભેદ મનાતું એમાં મોશ્યાલિખિત મત્ર-દાયે ઘાટ પાડી છે’

આનો અર્થ ગો ? ‘લાઈઓ ! પશ્ચિમના મોહમાં એની પાછળ આધળા થઈને કુદી પડશે નહિ મુડીવાદના અને સમાજવાદના પડિતો લડી રહ્યા છે ત્યાં તેલ જુઓ તેલની ધાર જુઓ એ બન્નેને નિગતે લડવા દો અને એનું પરિણામ બહાર પડે ત્યારે કંઈક નવો વિચાર કરજો ત્યાંસુધી તો આપણુ આ સંયુક્ત કુટુંબનું અર્થશાસ્ત્ર ધણુ જ સાફ છે એમાં કૌટુંમિક વિમાની પદ્ધતિથી માડીને સમાજ વાદ સુધીનો સૌ પદ્ધતિઓના લાભો સમાજોલા છે’ આજે બે પેઢી પછી આપણે જોઈએ છીએ કે સમાજવાદનું વિચારમાથી આચારમાં પરિવર્તન થયું છે એની મદદ વડે રશિયા અને મુડીવાદની મદદ વડે અમેરિકા અને પશ્ચિમ યુરોપ પોતાનો આત્મવિકાસ સાધી રહ્યા છે ન્યારે હિંદુ અર્થશાસ્ત્રે આપણી કળાલોચત તલભાર ઓછી કરી નથી !

ન્યારે બીજું વિશ્વયુદ્ધ ચાલતુ હતુ ત્યારે શ્રી મુનશીએ દિલ્હીના ગુજરાતી સમાજ આગળ ભાષણ આપતા ક્યું હતુ કે પશ્ચિમની પ્રજાઓ અદરઅદર લડીને કપાઈ મરવાની છે ન્યારે આપણો મહાત્મા-જીને રસ્તે અવશ્ય ઉદ્ધાર થવાનો છે. છેલ્લા સાત વર્ષનો અનુભવ એ બતાવે છે કે યુદ્ધના વિનાશની આગમાં વધુમાં વધુ હોમાઓલી જર્મન પ્રજા જેવી પ્રજા પણ આજે ટટાર થઈ ગઈ છે ન્યારે શ્રી મુનશી જેવા સમર્થ પુરુષ સત્તાગ્રાને આવ્યા પછી પણ આપણી પ્રજાના ખાંડગોળ જેવા માસુની પ્રજાને ઉકેલવામાં સદતર નિષ્ફળ ગયા છે

મહાત્માજી કહેતા કે ‘એટમ બોમ્બનો મારો જવાબ રેડીઓ એ છે’ આજે આપણે જોઈએ છીએ કે રેડીઓ કુદરતી મોતે મરી રહ્યો છે ન્યારે અણુ-શક્તિનો સર્જન કાર્યમાં શી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે

એ નક્કી કરવા માટે અમેરિકાના વત્તાનિકો રાત દિવસ તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે

આટની પૂનભૂમિ । સમગ્ર લીધા પછી આપણે હવે ગાંધી શન તરફ વળાએ

(૧) ગાંધીદર્શન એ કોઈ ગીતાના દર્શન જેવું દીર્ઘજીવી દર્શન નથી સમયની જરૂરીયાત પ્રમાણે ધડાયલું અને વિકસેલું એ એક અદ્વિતીય દર્શન છે । ત મહાત્માજીએ અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે ઘણું લખાણ કર્યું છે પણ આવની પેઠીમાં આ દેશભાષી જ્યારે અસ્પૃશ્યતા સંપૂર્ણ રીતે નાશુદ્ધ થઈ જશે ત્યારે એ લખાણ નકામું થઈ જવાનું એ જ રીતે મહાત્માજીના નાતજાત વિરોધ અને હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા વિરોધ વિચારોનું કાગળ કે મહાત્માનું મોટા ભાગનું લખાણ એ પ્રચારક લખાણ છે

(૨) મહાત્માના વિચારોની અદર રહેલા વિરોધ અને વિસવા ટાળવાની એક આવી આપણને મહાત્માજીએ પોતે આપી છે એમણે એમ જણાવ્યું છે કે જ્યાં જ્યાં મારા વિચારો વચ્ચે વિરોધ માલમ પડે ત્યાં ત્યાં મારા જૂના વિચારોને રદ ગણવા અને નવા વિચારોને માન્ય રાખવા દા ત મહાત્માજી પહેલાં એમ કહેતા કે હું હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા માટે અધીરો છું મરણ કે હું સ્વરાજ માટે અધીરો છું પાછળથી એમણે એનાથો ઊંચી વાત રજૂ કરી એમણે એમ કહ્યું કે સ્વરાજ આવ્યા સિવાય હિંદુ-મુસલમાન એકતાનો સવાલ ઉઠેનાગનો નથી એ જ કહે પહેલાં મહાત્માજી ગાંધી સરચારમાં માનતા એટલા માટે એમણે લાહોરના જાતપાત તોડક મડ ડળના સમ્યક યવાની ના પાડી હતી પાછળથી તેઓ આ સરચારના વિરોધી થઈ ગયા હતા અને એમણે ગાંધી રૂપી ક્ષય જેવા લેખો લખ્યા હતા આ રીતે એમનું ન્યાયિકતા વિકાસશીલ હોવાથી એમનું ઘણું જૂનું લખાણ એમના વિગસની પગ ડી ખતાવવા પૂરતું જ ઉપયોગી છે

(૩) કદાચ કોઈ એમ દલીલ કરે કે રાજકારણ અને સમાજમરણના મેધધનુષ જેવા રંગોને બાળુએ

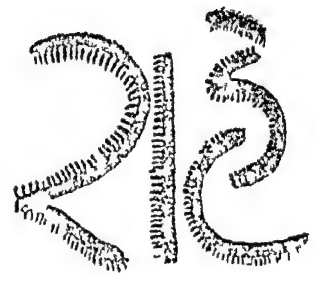
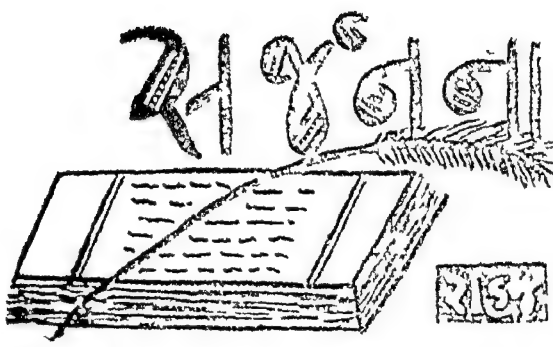
મૂકા તો એ ગો પૂગ પાડનાર ધમરૂપી ચલન વણવતા ગાંધી સાહિત્યનું શુર એ સાહિત્યને પણ આપણે વિશ્વધર્મોના પ્રાચીન ચિરંજીવી સાહિત્ય સાથે સરખાવી ના શકીએ એમાં આચાર કે વિચારનું કેઈ નવું પ્રસ્થાન નથી એમાં માત્ર હિંદુવત્તના જૂના અને જાણીતા સિદ્ધાંતોને બિરોધ રાજ્યશાસન જેવા કાળમળને કારણે ખિસ્તી ઓપ આપવામાં આવી છે દર્શનશાસ્ત્રમાં હિંદુ પ્રતિભાનું પૂર્ણવિરામ લગવડગીતા આમ જ આવી અર્થ છે બિરોધ યુગમાં ટીકક અરવિદ અને ગાંધી જેવા લાભ્યકારોએ એ પ્રાચીન પ્રયત્નો પોતાના અર્વાચીન પ્રત્યે ઉકેલવા માટે ઉપયોગ કર્યો છે

(૪) જે રીતે હિંદુ ધર્મચિંતન લગવડગીતા આગળ અને હિંદુ રાજકરણ દ્વિતી આગળ પૂર્ણવિરામ પામે છે તે જ રીતે માનવજીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં હિંદુ દર્શન અને સર્જન વત્તામાનગણના વાસ્તવિક પ્રશ્નો સામે પડકારને પોતાની અતર્જાત અશક્તિને મરણે વારવાર પોતાનું વધત્વ સિદ્ધ કરે છે

આપણે જા ગાંધી શન તરફ જઈએ તો આપણા પાટુ જીવનના જના પ્રશ્નો પર વે ગાંધીદષ્ટિ જેટલી પ્રગતિશીલ અને ઉદાર છે એટલી જ એ આપણા અર્વાચીન રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો પરત્વે પ્રત્યાધાની અને અતુલ છે ગઈકાલની પ્રતિભા હસતે મોટે સ્વીમર અને પ્રચાર કરનાર ગાંધીદર્શન આની પ્રગતિ સામે ઘટિપાત કરતાં જ ધુવાધુવા થઈ જાય છે । એટલા માટે જ મહાત્માજી સમ્યક ઉત્ક્રાંતિકાર છે પણ નિષ્ફળ ક્રાંતિકાર છે

મહાત્માજીમાં હિંદુ જગતની શક્તિઅશક્તિઓનું સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ પડતું હોવાથી એમનામાં આ દેશના બધા પ્રાચીન સંસ્કારો શિષ્ટ અને મુદર રૂપમાં ભસ્ત થાય છે પણ બધા અર્વાચીન સંસ્કારો અચલ રૂપમાં રેખા દે છે

[ચાતુ]

કલકત્તાનો ચમત્કાર—[લે મનુષ્યહૈન ગાધી, પ્ર નવજીવન પ્રકાશન મદિર, અમદાવાદ કિમત એક રૂપિયો]

નિત્ય મનન—[લે ગાધીજી, પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મદિર, અમદાવાદ કિમત ૧ રૂપિયો.]

૨[પૂરિતા ગાધીજીના અતેવાસી તરીકે શ્રી મનુષ્યહૈન ગાધી ૧૯૪૬ માં જોડાયા તે એમના મૃત્યુપર્યંત એમની સાથે રહ્યા આ આખો સમય દેશ માટે ને ગાધીજી માટે કટોકટીભર્યો હતો દિલ્લો ઇતિહાસ આ બે વરસમાં જેટલી ઝડપે ચાલ્યો છે એટલો બ્રિટિશ શાસનકાળ દરમિયાન કદી નથી ચાલ્યો આથી જ આ બે વર્ષ દરમિયાનના ગાધીજીના આત્મિક જીવનના ડોક્યુમેન્ટરિયલ પુસ્તકો પ્રત્યે વાચકોને ઠીકઠીક આકર્ષણ રહે છે વળી ગાધીજીનું આત્મિક જીવન એ જ એમનું બાહ્ય જીવન હોવાથી દેશના પ્રજા વિષેના એમના વિચારો એમના અંતેવાસીઓ સારી રીતે જાણે એ સાવ સ્વાભાવિક છે

‘બાપુ મારી મા’ના જ લેખિકાના આ ખીજ પુસ્તકને ‘કલકત્તાનો ચમત્કાર’ એવું ગદુર્ધ નામ ન આપ્યું હોત તો સારું હતું દેશના લાગણને અતે જે હુલ્લડો જન્મ્યા એમને ઠારવા માટે ગાધીજીએ કરેલા નીડર પ્રયત્નો ગાધીજીના કટુ વિરોધીને પણ માથું નમાવવાની ફરજ પાડે એવા હતા બાપુના હૃદયનો વલોપાત લેખિકાએ ડાયરીમાં કાળજી પૂર્વક નોંધ્યો છે પુસ્તકની શરૂઆતમાં જ કાશ્મીર પ્રવાસનું વર્ણન આલેખ્યું છે કુદરતનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કલમ કસાયેલી ન હોવાને કારણે જગ મોળો લાગે છે, આમ છતાં લેખિકાએ સાદી ભાષામાં સુદર વાચન પૂરું પાડ્યું છે એ નિર્નિવાદ વાત છે. નવજીવન જેવી આદર્શ ગણાતી પ્રકાશન સંસ્થાના પુસ્તકોમાં પણ મુદ્રણદોષ રહી જાય એ શોચનીય છે

‘To the students’ અને ‘To the women’ નામના ગાધીજીના પુસ્તકોના સપાદક શ્રી આનંદ દિગોરાણી એમની પત્ની વિદ્યાના અવસાનનું દુઃખ ભૂલવા માટે ગાધીજી પાસે દોડી ગયા ત્યારે એમને માનસિક શાંતિ આપવા માટે ગાધીજીએ રોજરોજ મનન કરવા જેવા સુવિચારો રોજના એક ‘લેખે લગભગ બે વરસ સુધી લખ્યા હતા આ સુવિચારો મૂળ દિલ્લીમાં ‘વાપુકે આશીર્વાદ’ નામથી બાપુના જ હસ્તાક્ષરોમાં પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલા એનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે ફક્ત ધરભગ થયેલાઓને જ નહીં પણ દિશાશૂન્ય થયેલા અનેક માનવોને આ નાનકડું પુસ્તક પ્રેરણા-રૂપ નીવડશે નવાઈ એટલી જ લાગે છે કે અનેક પ્રતોમાં અટવાયેલા ગ્રંથો બાપુ એક ધરભગ માણસની લાગણીને પાળવા જેટલો સમય કયાથી કાઢી શક્યા હશે ?

કોર્ન-ટિક્કિ—[લે થોર હાયરડાલ, અનુ. મહેન્દ્ર મેવાણી પ્ર એલ કે મેઘાણી, ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા ૧ કિમત દોઢ રૂપિયો]

ચિત્ર લાગતા નામવાળી આ ૧૫૦ પાનાની સચિત્ર પ્રવાસ-પુસ્તિકા એક પણ ખીલી ઠોક્યા વિના તૈયાર કરેલા તરાપામાં બેસીને પેસિફિક જેવા ઘૂંતવતો સમુદ્ર એળગનારા સાહસવીરોની સત્યકથા છે વીસમી સદીમાં પણ સાહસવીરો પાક્યા હતા એની પ્રતીતિ કરાવતું આ પુસ્તક વિશ્વની સાહસ કથાઓમાં ચિરંજીવ સ્થાન ભોગવશે એના મૂળ

લેખક થોડા દાયકાને માતૃભાષા નોવે જીવનમાં લખેની ક્રાન્ટિઝિ નામની આ કથાનો અગ્રેજ ઉપગત બોજી દસ ભાષાઓમાં અનુવાદ થઈ ચૂક્યો છે

આખીય પ્રસાસ કથા એકી બેઠે વાંચવાની ફરજ પાડે એવી રસિક છે મધ્ય પેસિફિક મહા સાગરના દાપ્ત ઉપર વસતા આદિવાસીઓના વડાઓ દોઢ દહાઢ વય પૂર્વે દક્ષિણ અમેરિકાને પ્રિથી જ આવેલા હતાં એવી વીતી ગયેલી એક વાતને સાચી દરાવવા માટે પુસ્તકોમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા એક નાધ્યાપકે શ્રીક ઝડપુ ને ૧૫ વરસ પૂર્વે વય રાતા હતા તેવા જાતે તયાર કરેલા એક વાંસના તરાપા ઉપર મેસીને ૧૧ દિવસે અતંક માનસિક ધમસાણો વ એ ૪૩ માર્છલનો વિશાળ સમુદ્ર વીધી દુનિયા આખીને આશ્ચર્યમાં મરકાવ મરી છતા આખીય કથામાં બકાશતો એક શબ્દ પણ જડતો નથી પોત ને પાંચ સાથીઓએ અનુભવેની લાગણીઓને લેખકે કૃત્રિમતા આણ્યા વિના નિરકુશપણે વહેવા દીધી છે આથી જ સાદસને સનામ લરીને એનાથી છોટે રહેતા અનેક સામાન્ય માનવીઓને આવડુ મોટુ નહીં તો થોડુક નાનુ પણ સાદસ ખેડવાની ઉત્ક્રાંતિ પ્રેરણા આ પુસ્તક પાઈ જાય છે

*

૧૮૨૨ જેમિન અને મિરરર ૧૮૬૬ — [લે આર એન સ્ટિવનસન અનુ ત્રીકાંત પ્ર રવાણી એંડ કંપની મુબર્ન-૨ મુ ૫ ૧ રૂપિયો]

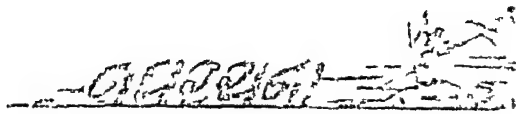
અગ્રેજ સાહિત્યના સુવિખ્યાત નવનકથાકાર આર એન સ્ટિવનસનની ખૂબ જ લોકપ્રિય અગ્રેજ નવલકથા ડૉ જેમ્સ અને મિ હાર્ષિનુ આ ગુજરાતી સક્ષિપ્ત છે નવનકથાનુ વસ્તુ યક્તિના યક્તિત્વમાં બે પાસાનુ સફળ રીતે રૂચક પુ કરનાર છે જહારરી ઉાર ને સારી દેખાતી વ્યક્તિઓ કેવી નમરી અને ખૂતી માનસ ધરાવનારી હોય છે એનુ સફળ દષ્ટાંત ડૉ જેમિન અને મિ હાર્ષિનુ કથાનક પૂર પાડે છે

અગ્રજીયો દાપ્ત — [લે આર એન સ્ટિવનસન અનુ ત્રીકાંત પ્ર રવાણી એંડ કંપની મુબર્ન-૨ કિમન સવા રૂપિયો]

આ પુસ્તક પણ આર એન સ્ટિવનસનની અગ્રેજ નવલકથા Treasure Island નુ ગુજરાતી સક્ષિપ્ત છે ૭૪ પાનના આ નાનકડા પુસ્તકમાં લેખકનો પ્રવાસશોખ પ્રદક્ષિત થયા વગર રહેતો નથી સાગરનો પ્રવાસ ખેડવો છૂપા ખ નના મેળવવા ને દરિયાઈ અભિયાઓ સાથે ઝપાઝપીમાં જીનરવુ આ બધામાં લેખકને ખૂબ રસ છે આથી જ આ પુસ્તકનો નાનકડા પણ એવો જ સાદગી અને ગોખીન છે નિરૂપા અને રસની તમાવટ વિા બે મત છે જ નહિ

અગના — [સપાક અને પ્રકાશક ત્રી સૌમિની વ્યાસ શાંતિકુજ શાહીનાગ અમદાવાદ કિમત ૩ રૂપિયા]

ખૂબ જ આકર્ષક અને કલાત્મક દમે સુવાગા કાગળ ઉપર સ્ત્રીઓના જ પ્રતો ચચતુ આ વાનિક સપાદિત કરીને શ્રી સૌમિની વ્યાસે આપણા પાંગળા સ્ત્રી-સાહિત્યમાં નવી લાત પાડી છે સ્ત્રીઓને ઉપરોગી નીવડે એવુ મૌલિક અને જુદા જુદા વિા ચેતે રપશતુ સાહિત્ય એમાં પીરસવામાં આ નુ છે સ્ત્રીજાતિએ બજારવાની ફરજે સ્ત્રીનુ સમગ્ર જીવન બાગવિકાસ સ્ત્રીઓના વિશિષ્ટ રોખો વીરે પ્રિયે માગદશન મળી રહે એવા સુદર લેખોથી અક ભરપૂર છે આ અકની વિશિષ્ટતા એ છે કે અખુ સામરિડ સ્ત્રીઓની સાહિત્ય કૃતિઓ તથા ચિત્રે વડે જ શણગારવામાં આ નુ છે અને છતાં કા વથી મ ડીને નાટિકા સુધીના સાહિત્યના બધા જ પ્રમરોમાં ખેડાપુ થતુ છે સપાદિકાએ રપષ્ટ કયુ છે કે સ્ત્રી લેખિકાઓને જ અકમાં સ્થાન આપીને એ પુરાણી ઉપેક્ષા કે બહિષ્કાર કરવાનો ઇરાદો લેશમાત્ર સેવર્દ નથી પ્રથત્ત તો સાચે જ પ્રશસનીય છે પણ જરા

વધુ તકેદારી રાખી હોત તો જોડણીની અસખ્ય જૂલોભાથી અકતે ઉગારી શકાત

પલટાતાં ગૃહજીવન ૧-૨ — [લે. ગ૦ અ. ૦ માડખોલકર, અનુ. ૦ ગોપાળરાવ વિદ્યાસ ત્ર આર આર શેઠની કપની, મુબઈ ૨ સાડાસાત રૂપયા]

ગુજરાતી ભાષામાં ખૂબ માડખોલકર જણીતા થવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત કરનાર મહારાષ્ટ્રના પીઠ સાહિત્યકાર, પત્રકાર અને વિદ્વાં સાહિત્ય સઘના કાયમી પ્રમુખ શ્રી માડખોલકર, જે ભાગમાં ગુજરાતીમાં પ્રગટ થયેલ નવલકથા ‘પલટાતાં ગૃહજીવન’થી ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરે છે લેખને, વર્નને અને વિચારે સંપૂર્ણ ઠરેલપણુ એમના પરોક્ષ કે અપરોક્ષ પરિચયમાં આવેલને તો સહેજે જણાય એવે નિરભિમાની અને અને નિરાડખરી એમનો સ્વભાવ છે એ જ એમનાં મોટા ભાગના સર્જનમાં પણ સાંપડે છે

નાગપુરના મરાઠી દૈનિક પત્ર ‘તરુણભાગત’ના તત્ત્રી તરીકે અને બાર નવલકથાઓ, જે વાર્તા-સંગ્રહો સોળ નિબંધ-પ્રમંથ-અથોના સફળ આલેખક તરીકે આજસુધી મહારાષ્ટ્ર જ એમને જાણીતું હવે ગુજરાતી ભાષામાં પણ એમનાં પુસ્તકો ઊતરવા લાગ્યાં છે એટલે એમની કલમતાકાતનો પૂરો પરિચય ગુજરાતને પણ થશે. ખીજા મરાઠી લેખકોને આવકારતું ગુજરાત શ્રી માડખોલકરના સાહિત્યને પણ આવકારશે જ

સમાજના વચકા થરતો જુવાન વિદ્યાધર ‘એમ એ’ નો ઉપાધિધારી હોવા છતાં ચોતાના સ્વમની સ્વભાવને કારણે કોલેજમાં ખુશામત કરીને પ્રાધ્યાપકપદ ન પામી શકતાં, એક શાળાના ટૂંકા પગા રના સામાન્ય શિક્ષક તરીકેથી વાર્તાની રચનાત કરતો લેખક દોર્યો છે અને એ શિક્ષક શાળાના સમય સિવાયના સમયે કોલસાની દુકાન માડીને ચોતાના કુટુંબની ખાંધ પૂરી કરે છે । ‘માધુકરી’

માગીને લણીગણીને તૈયા થયેલા મહારાષ્ટ્રના કોઈ યુવકને માટે આ સહજ વાત ગુજરાતના અનેક પદવીધરો ખેકારીમાં સળગીને પણ ન ગ્વીકારી શકે, ન સમજી શકે કે ન એને હમદર્દીથી નિહાળી શકે આ ખોટી શરમ ગાંધીયુગમાં સહેજ ઓછી થઈ હતી, પણ આજે એ દલ પાછો એટલો જ આપણા યુવાનવર્ગને કચડી રહ્યો છે, વિદ્યાધર જેવા આ વાર્તાના નાયક પાસેથી એ દલ આપણને ક્યાંય જડતો નથી

અને એ ગરીબ પતિની સામાન્ય પત્ની મીરા ચોતાના પતિને દરેક રીતે અનુદ્રા થવા મથે છે, છતાં પણ આર્થિક અસમાનતાએ ઉત્તેજ મૂકેલી વિદ્યાધરની ઉત્તેજનાને ઠરવાને બદલે મુક્તા નામની વિધવા સ્ત્રીનો વિદ્યાધરના જીવનમાં મથેલો પ્રવેશ વિદ્યાધર-મીરાના જીવનનો મોટો અવરોધ બની બેસે છે સપત્તિની છાળોમાં છટ્ટી ગયેલી સરના નામની મીરાની સહિયર એના સુખી દંપત્યની ઈર્ષ્યામાં બળીબળને ખાખ થઈ જાય છે એટલું જ અને છતાં મુક્તા એક આદર્શ નારી તરીકે વાચકના નિલ-દીમાગને છેવટ સુધી જકડી પણ રાખે છે. હિંદુ-સમાજની વિધવાને આટલી નિર્ભીક, સચમી અને અજોડ શુદ્ધિવાળી ચીતરવામાં લેખકે કેવળ કપનાનો આશ્રય લીધો નથી એ સહેજે દેખાઈ આવે છે એટલે જ તો વાર્તાના નાયકની પત્ની મીરા કરતા પણ વધુ માન અને આદરને પાત્ર મુક્તા બને છે

આમાજીક તરીકે ગરુશરમાં ભાગતી નવલકથા એવા સન્નેગોમાં (૧૯૩૮-૪૧ માં) સર્જઈ છે કે એને ગજકાગણથી બળાયું રહેલું પાલવે એમ નથી અને એ ગજકાગણને સારું એવું પચાવે છે પણ ખરી વાર્તાનાયક વિદ્યાધર સમાજની આર્થિક અસમાનતાથી પૂરેપૂરો તગ બની ગયો હોય છે. એની સામે યુદ્ધમાં આખડતા માનવીઓની સુદ્ધખારી મનોદશા લમૂડી બેઠે છે શ્રીમત મિત્રાની યુગલમાં એને વ્યમાનને ભોગે ફસાવાનું આવડ્યું હોત એમાં

ના નહિ પણ દિનકર જેના સામાન્ય માનવીના જીવનમાંથી એનામા રાષ્ટ્રભાવના જાગી ઊઠે છે અને એ ભમૂકતો અગ્નિ એનું આખરી સ્વરૂપ લેવા જાય છે ત્યારે આ બે ભાગમાં વહેવારની લાંબી વાર્તાનો અત આવી ચૂક્યો હોય છે મે આગેકોનો પિતા ધરરથ ગૃહિણીનો પતિ અને એક નિષવાના દિનના પ્રમળ ભાવોને અકુરિત ધરનાર વિદ્યાધર ભાભોમના સાદને ઝીનવા કમર કસે છે આર્થિક અસમાનતા અને સામાજિક નિષમતાઓ દૂર કરવાના એકમાત્ર ઈલજ જેવી સ્વાધીનતાને દૂરવા એ ભડભડતી ક્રાંતિની પ્રયત્ન જાણાઓમા વિલીન થઈ જાય છે

ખૂબ જ સામાન્ય વાત અને વાતાવરણ બે ને ભાગ પૂરા કરતા સુધી વાચકો એકધારાં જકડી રાખે એવા બન્યા છે અને પતાં ગુજરાત માટે અનુકરણીય એવું કેટલુંય મહારાષ્ટ્રીય જીવત વાતાવરણ પણ લેખકે આબાદ સમ્યુ છે પરંતુ કે પરશ્વના સાહિત્યના આ રીતના પરાવર્તનોની જરૂર તો એટલા જ માટે હોય કે એમનું કેટલુંય આપણે સ્વીકારવા જેવું હોય છે નહિ કે આપણા સર્જકો એથી સાગુ કે એવી કક્ષાનું સર્જન કરી શકતા નથી હોતા

શ્રી ખડકરને ગુજરાતમાં જાણીતા કરનાર અને બે ભાષા પર સુદર કામ ધરાવનાર શ્રી ગોપાળ રાવ વિશ્વાસ આ લેખકની આ પ્રથમ નવનિર્યાથી ગુજરાત સમક્ષ એક વધુ મંરાડી સાહિત્યના સિત રાને ચમકાવે છે એ માટે અને એમના ભાવનાદી ગુજરાતીકરણ માટે ધન્યવાદ ના અધિકારી બન્યા છે

મોરના આસુ — [લે સાર ૧ મારોટ પ્રવાણી એન્ડ કંપની મુબઈ ર સા ૧૧૫ રૂપિયા]

ચીઠ ટૂકી વાર્તાઓનો લેખકનો આ ખીલો સમગ્ર છે લેખકની વાર્તા જમાવવાની હથેળી જેટલી ધડાયેલી છે એટલી વાર્તાને પૂરો ન્યાય આપી શકી નથી એકેએક વાર્તામાં સીમારેટનાં ફાંદને ચૂસતો (૧) નાયક મળી શક્યો એ કદાચ નિભાવી લેવાય પણ

લગભગ દરેક વાર્તાનો નાયક નાયિકા સાથે એકા ત મેળવતા જ એને પોતાના બાહુમાં જકડી લેતો લેખક ચીનચી છે એ ગુજરાતી વાર્તામાં આવતું જ નેઈ એ એમ લેખક શા માટે આનહ રાખે છે? વાચકની જાતીયરૂતિને સતેજ કરવા ઉપાત બીજું પણ ધણું એવું છે કે વાર્તાઓનાં પુસ્તકો ન ખપવાની જૂમ મારનાર લેખકનો આ વાર્તામગ્ધ એ જ કારણે બહુ સુપ્રસિદ્ધ થયો બચી જાય! લેખકની આવી સુદર ચ્યનશની અને વસ્તુને દૂધવાની આવી સરસ આવૃત વાર્તાઓની સુરચિ સાચવતી થાય તો દીન વસ્તે ગુજરાત સમક્ષ જૂ થયેલો એમનો અવિવેક કોઈને નહિ ખૂએ બલકે ગુજરાત એમની વાર્તાઓને આવધારશે

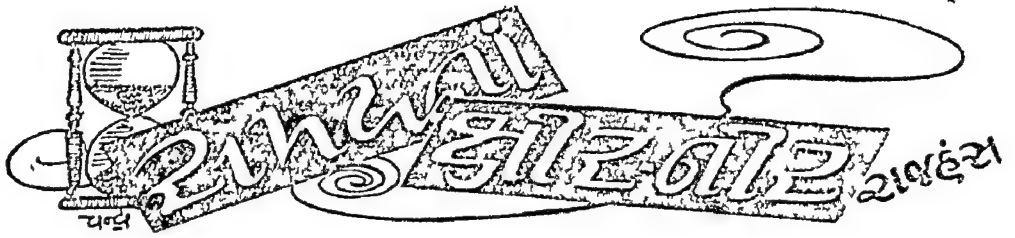
છપાઈ અને કાગળ પણ આપને ખૂબે એવાં છે એ માટે પ્રમાણે લેખક કરતાં વધુ કાળજી રાખી જરૂરી છે

માણસાના સીમાડા — [લે સઆદત હસન મ ટો અતુઠ મંડવીઆ શાહીન પબ્લિકેશ સ નાનક વાડા કરાચી ૧ ત્રણ રૂપિયા]

જી વાર્તા સાહિત્યના કનેવરમાં ક્રાંતિ જ મા વનાર મ ટોની વાર્તાઓ અને કલાકરિકાઓનો પહેલ વહેનો સમગ્ર ગુજરાતી ભાષામાં પાકિસ્તાનથી પ્રગટ થાય છે એ ખરેખર આવકાર માગી લે છે ગુજરાતી ભાષામાં બીજી ભાષાઓનું ત્રવ સાહિત્ય કિતરે છે અત્યાર સુધી જીર્ણ સાહિત્ય તરફ અને તેમાં આ માનવજીવનના મહાન સિંધી અને આજના યુગપ્રતિક વર્તાકાર તરફ કેમ ધ્યાન નથી દોરાયું એ જ એક પ્રશ્ન છે

દુ-સત્ય (Bitter truth) ખુનખુલા કહેવા જેવી લેખકની નિરૂતતાને લઈને એમની કો વાતાઓમાંની એક દહુ ગોસ્ત વાર્તાએ લેખકને સરકારી અદાલતન બારણાં દેખાડ્યાં! એ વાત પણ આ સત્યમાં છે એ ખરેખર સમગ્રને બહુમત બનાવે છે

નીમતોની ભજ્જી બાબુઆ રજૂ કરવાથી વાર્તાઓ બને છે એ કપોળ કલ્પનાને લેખકની કો

મૃત્યુ પછીનાં તીર્થો

બુદ્ધના પદ્ધતિઓના અવશેષો અગે સમારભ થયો ત્યારે ધડીલર વિચાર થયો કે મૃત્યુ પછીયે માનવીનાં અવશેષોની અસર ગહેતી હોય તો એ પદ્ધતિનો આપણે કેમ સ્વીકાર કરતા નથી? સત કાન્સીસનાં દેહને વર્ષો પછી બહાર કાઢી કેટલાય લોકો એના તરફ ભક્તિથી જુલે છે લેનીનનો દેહ તો હજી બાણે કાલે જ મૂક્યો હોય એમ રાખેલો છે અને હજારો યાત્રાળુઓ વદના કરે છે એ રીત ખરી હોય તો અપનાવવી ના જોઈએ?

પણ આપણે આ રીતે જોવા માગતા નથી, જલ્દી ખાખ થઈ જવાનું ઈચ્છીએ છીએ ખીજી તરફ તદ્દન માસુદી કક્ષાના પણ સર્ગા સખધીઆના મોટાં તૈલચિત્રો બનાવરાવી ધરમાં ફાંટી ટીગાવીએ છીએ અને વર્ષો પછીયે એ ઉતરાવતા નથી ઠેર ઠેર લોકોએ ઠેરીઓ ચણી શલાલેખો મૂક્યા છે અગર નામની ખાતર દાન કર્યા છે એક તરફ નામનિશાન રાખ્યા વિના વિલીન થઈ જવની વૃત્તિ છે, ખીજી તરફ એ જ નામના ખીલા ઠેરઠેર ફાંટ્યાં આતુરતા છે

મૃત્યુની એક અગમ્ય દિવાલ પ્રભુએ બાવી આપી છે એના ઉપર પ્રહાર કરવા આપણે શીદને વલખાં મારીએ! વિવિધ સમૃતિઓનો આદર કરવાનો વિવેક અને જીરુસો ભલે રાખીએ, પણ એમ લાગે છે કે શરીરના અવશેષો કે મૃત્યુ પછી ઊભા થતા તીર્થો તરફ આપણે ના વળીએ એ જ ઈષ્ટ છે જે સલામતીએ તે એનાં સદ્વિચાર ને સદ્વર્તન અને તે કરતાયે એ પ્રગટ કરનાર ઈશ્વરી ગુણ શક્તિ

માનવી કયો ધર્મ પાળે છે?

પણ આ બૌદ્ધભિક્ષુઓના અવગેય સમાગ લ વખતે એક બીજે ય વિચાર આવે છે એ ધર્મ અહીંથી પ્રસરી દૂર પૂર્વ સુધી ને દક્ષિણમાંયે આધેસુધી ફેલાયો હતો ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને વિદ્વાનો અહીં સદ્ગો વેડીને આ ધર્મના શિક્ષણ સારુ આવ્યા હતા એ દેશોમાં આને જીવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે ચીનમાં સામ્યવાદ ફરી વળ્યો છે, જપાનના શાહીવાદને હળુ હમણું જ થપ્પડ વાગી છે દક્ષિણના દેશોમાં ક્યાંયે ગિરના આવી નથી છુદ્ધ ભિક્ષુઓના અવશેષો જેટલો ય બૌદ્ધધર્મ રહ્યો નહિ હોય કાળની ટેવી ગદન ગતિ!

વાર્તા પડકાર કરે છે. મન્ટો આત્માની અને ફિલસૂફીની વાતોમાં વખત ગાળ્યા વગર જ માનવના હાલતા ચાલતા શરીરની વાત કરતી વખતે 'કુવારી' જૂવાનીવાળી મજૂરશુના 'ધાટીના દેહલાલિત્ય પામે કોઈપણ શ્રીમત યુવતીને 'ગધ' નામની વાર્તામાં ફિક્કી પાડે છે 'હકુ ગોસ્ત' પણ હવસખોરીને છતી પાડતી એક અદ્ભુત વાર્તા એ જ કાળે બની શકી છે

જિહ્વા એ ગોમે એવી કેટલીય ગળદગ્યના ગુજરાતી ભાષામાં મૂકી શકાય એમ નથી

શ્રી માંડવીઆએ મન્ટોને ગુજરાતીમાં ઉતારીને માણસાઈના સીમાડા ખરેખર દેખાડી દીધા છે એ માટે અનુવાદકને પણ ધન્યવાદ ગુજરાતી વાચકો મન્ટોની તીખી તમતમતી દલમ કેટલી હુડે છગવી રાકશે એ તો મન્ટોની કટાક્ષશીલિને સમજે ત્યારે જ નક્કી કરી શકાય.

મન્ટોની ચોટદાર શૈલીને જૂ કરવા જેટલી ખુમારી ગુજરાતી ભાષામાં નથી એમ પણ કહી શકાય મૂળ

પુસ્તકમાં આપેલો મન્ટોનો પરિચય પણ ખાસ આવકાર્ય છે કાગળ અને પૃથ્થાનું ચિત્ર પણ પ્રદાસ માગી લે છે.

પણ છે લોભ પાસે આ કાર્યક્રમ સ્વીકાર્ય તે કરતાં સરકાર તે વહેલો સ્વીકારે એમ એમની વૃત્તિ છે સરકારના કેટલાય પ્રધાનો એમના કાર્યક્રમ તરફ પક્ષપાત જતાવી ગૌરવ લઈ રહ્યા છે

આ શ્રમણો બ્રહ્મતા જાય છે એમના સઘમા નવી ભગતી થતી દેખાતી નથી એમણે ચૂટણીઓમા પક્ષ કરી પોતાના કાર્યને કેવું નુકશાન કર્યું છે તે તેઓ જાણતા નથી આ શ્રમણો ગાંધીજીની વાતોમા રૂપાતર નથી લાવી શક્તા, મગ્ગ-રણુ નથી કરી શક્તા, બળ તો ક્યાંથી પૂરે? અને જેમ બુદ્ધનો માર્ગ અહીં ના ફાલીફૂલો શક્યો પણ ખીજ દેશોમા એનો આદર થયો, એમ ગાંધીનો ધર્મ અહીં નહિ તો ખીજ દેશોમા ફેનાશે એમ માનવાને કારણ મળે છે

એ ધર્મ છે પીડિતોની વહાઈ જવાનો, એમનાં બંધનો છોડવાનો, અન્યાય ને બુદ્ધિ સામે પડકાર ફેંકવાનો અને આ બધું થાય પ્રેમથી, અહિંસાથી, સેવાથી ને સત્યથી એ માર્ગે પણ સધશક્તિ છટ્ટી પડે છે—વિકસે છે છતાં એમા વિવેક ને સયમ રહે છે એ માર્ગ માનવતાને શોભા આપનાર છે જાતે વેડીને ખીજનું ભણુ કરવું કે આપણા હક મેળવવા એ સાધન તરફ દુનિઆ વળશે એમ લાગે છે આફ્રિકાની લડતમા યુરોપ-અમેરિકાના ગોરાઓની સહાનુભૂતિ કે સાથ શું સૂચવે છે?

બહુ દુનિા નજરે નેઈએ માનવીનું ભાવિ કર્ષ તરફ વળે છે એ તરફ જગતના પ્રવાહો પણ વળશે આપણો શારીરિક વિકાસ પૂરો થઈ ચૂક્યો છે, આપણી યુદ્ધશક્તિની ટોચ પામે આવવી જાય છે, એ માર્ગે હાથવેતનો વિજય નેઈને મહાસૈન્યો પાછાં પડ્યા છે ત્યારે બીજી તરફ માનવીને બુદ્ધો આદેશ મળતો જાય છે ‘તું કોઈને મારીશ નહિ તું મિથ્યાચરણ ના કરીશ સત્યનો વિજય છે તારી પાસે અપાર શક્તિ છે ને આવવાની છે, તે ઝીલવા યોગ્ય બનતો જ’ આમ માનવીનો વિકાસ હવે માનવિ-રીતે થવાનો છે, આધ્યાત્મિક રીતે થવાનો છે જ હુમાની માનવ ને

માનવમાંથી દેવ એ માત્ર સ્વપ્ન નથી, વિનસતો ક્રમ છે ભલે, એ માર્ગે જતાં ઝાંવાતો નડે, શ્રદ્ધા ચાલો જાય, ખીજ દ્રુઢ માર્ગે જેતરી પડવાની માયા લાગે પણ ક્રમ તો આ કે બીજો?

ત્યારે બુદ્ધનો ધર્મ ના ટક્યો તેનું શું? ગાંધીનો ધર્મ બૂવાનો જાય તો તેનું શું? ને ભારત કર્ષ તરફ જશે?

શ્રમણો માર્ગ બદલશે?

સત સંસ્કૃતિ એ આપણી હવા છે, પ્રાણ છે એ ભલે નેઈ ના શકીએ પણ એ વિના માનવી ટકી જ નહિ શકે શ્રમણો વિના આપણા વિકાસની સંસ્કૃતિ ફેલાશે નહિ એ પણ એટલું જ નિર્વિવાદ છે

ભાગતમા લાખો શ્રમણો છે, પણ એમની રીત આગની દુનિયામા બંધમેસતી નથી ૦ દિતની સાથે સઘની બવાબારી કેટલી સકળાયેલી છે તે જોવાની એમને દુરસદ નથી એટલે તેઓ આવા ઉદાસીન રહી શકે છે આ સાધુસતોના કામકાજમા કોઈ ક્રાંતિકારક પનરો લાવી શકે તો? આ દેશના કે જગતના પ્રવાહોનું સ્વાભાવિક શ્રમણો પાસે છે જો તેઓ જ સમતા સતોષને વળગી ગહેશે તો આપણી માનવીની વિજયદૂતને એટલો વિલંબ જ થવાનો નવા માનવીનો આગેવાન કોઈ સાચો શ્રમણ જ હોઈ શકશે

સાહિત્ય પરિષદ

સારું છે કે સાહિત્ય પરિષદ ઉપર સરકારનું કેળવણીખાતુ પ્રકાશનખાતુ કે કોઈ પ્રધાન દોરવણી ને અકુશ ગણવા આગળ આવતાં નથી વધારે સારું છે કે સાહિત્ય પરિષદવાળા તેમની પ્રવૃત્તિઓ સરકારને મોંપી દેતા નથી—જેમ કરવાની ગાંધીજીના ગચનાક્રમક કાર્યક્રમવાળાઓને ટેવ પડતી જાય છે

સાહિત્યની પગિવદમા, વિજ્ઞાન ને પત્રકારિત્વ એક કાળે ભલે ધૂમી ગયાં હોય, છતાં હવે તેમને અલગ કરવાનો સમય આવ્યો છે કોઈ પ્રખર વિજ્ઞાની કે પત્રકારને માત્ર આપવું હોય તો પગિવદ પામે વિભાગીય પ્રમુખ બનાવ્યા સિવાય ખીજો માર્ગ

આ જગતમા ધણા ધર્મો આ ના ફેનાયા સકે
લાયા ફર્કાતર પાખ્યા બોધધર્મમા એવુ શુ જીનડ
હતું કે એ ના ટક્યો ? ઈસ્લામ ને ખ્રીસ્ત ધર્મ માં
એવુ શુ છે જે જોર કરે છે ?

ધર્મને રાજ્યનો આશ્રય મળે તો જ ટકે કે વધે
એ સૂત્ર સાચુ હોય તો કેવી કટુષ્ટતા ! લોકોનો
ધર્મ અતરમાથી રહુરે કે છે સત્તામાંથી ? શુ માન
વીના પરમ વિકાસની આ પારાશીશી ? શુ માનવીને
જીનુની વહેમી અસહ્યમી નિષ્કૃષ્ટ રહેવાનું ગમે છે માટે
જ એ સજવડિયા ધર્મનો અચળો પહેરી રાખે છે ?

ચીન નવી દિક્ષા આપશે ?

છેતના કેટનાય વર્ષોમાં નહિ ગયા હોય એટલા
યાત્રીઓ ભારતમાંથી ચીનદેશ તરફ હમણાં જવા
લાયા છે તેમજ પાછા આવી ચકિત થઈને આપણા
આગળ ચીનની સિક્કારશ કરે છે ત્યાંના લોકોના
શરીર મજબુત ટેવો સુધ્ધ પહેલ્લેથી સાદો મહેનતુ
સ્વભાવ ઉલાસ ધણો—એ બધાની કહણીઓથી
સાહિત્યનાં પાત્રો હલમવા માડ્યાં છે

કેમ જણે ભરત દવે નિ પામેરી નવી દિક્ષા
લેવા ન મગતું હોય એમ મુગ્ધમાવથી ચીનની છતી
અહિ જુ થવા લાગી છે

આપણે વિચારો તો ખા. કે ચીન પાસેની શુ
શીખવુ છે ? એણે ખેતી પોતાઓ એની ઝડપ
એણે સ્થાપેરી પ્રજા ! માગોમાં સમાનતા એની
સાઈ એની અગમહેનત એણે પ્રયત્નગ સામે
શુભરેરી એ સીતમ પ્રકર્ષ—શુ હાવુ છે અહી ?

અને આમાંથી જે કંઈ લાવવુ હોય તે આપણે
ત્યાં લાવનાર કયા છે ? આજે આગેરાની મર્ષ છે
ઝોળી વાળાઓ પાસે, એમને ઝડપ સમાનતા અગ
મહેનત કશુ નથી જોઈતું એમની પછીની હરોળમાં
જે જીભા છે એ એમનામાની ઠરેનો કચરો છે
એમનાથી કશુ નીપજે એવુ નથી તે પગી રહુ બહા
રનુ ભારણુ ચીન જેવા ટેરફારો ત્યાંના લોકો આવી
અહી કરી આપે એમ તો આપણે ઇચ્છતા નથી ને !

યુદ્ધ કે સ્ટેલીન ?

એના ભારત સામે જ શા માટે આખા જગત
આગળ એક સમગ્રતા ખડી થઈ છે કો માટે
જવુ ? યુદ્ધના માર્ગે કે સ્ટેલીનના માર્ગે ?

યુદ્ધના માર્ગે માનવી વિશુદ્ધ અને સચમમા ને
નિયમમા આવે એ પોતાની ઈશીઆતો ઓછી કરે
ભોગવિનાસ કરી કરે પાગલાની પીડા દૂર કરે જુદાઓનો
પ્રતિભર કરે ક્રોધ ના કરે અહિસક રહે પ્રભુની
આરાધના કરે સ્ટેલીનના માર્ગે માનવી પોતાનો
મગી રાજ્યનો થઈ જાય અતરના નહિ પણ ગળ્યના
માનુનો સખ્તાઈની પાળે ખૂબ ઉત્પાદન કરે પડે
શા. દેશો સામે યુદ્ધ ખેને નવરાશતી ધડીમાંથે રા યના
ફરમાન અનુસાર જીવે ધર્મને વિસારે ગરીબો ને
પ્રચાથેનાઓનાં નામે એક તત્ત્વના દાયા બની રહે

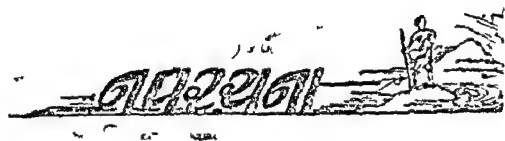
યુદ્ધના માર્ગના નચારકો હતા બિશુઓ પાર
વિનાનાં સકટો વેડીને એમણે માનવતાનો સદેશો
ફેલાવ્યો હતો માનવીની બીતરમાં રહેવા દુશ્મનો
હતા ક્યાં હતા એના અતરમા કટુપા પ્રેમ, શુદ્ધિ
ભાવનાના અકુશો રોખ્યા હતા એનામાં વિશકિત
તરફ માન અને શ્રદ્ધા ઉપગળ્યાં હતાં

સ્ટેલીનના માર્ગના પ્રચારકોએ ધર્મની સિવાય
બીજુ શુ બતાવુ છે ? હા એમણે પીડિતોનાં બધતો
માપવાની વાત ચનાવી જખ્ખર સપ્રશકિત છૂતી કરી
છે પણ એ શકિતનો ઉપયોગ તો એ જ બધતો
મજબુત કરવામાં નથી કર્યો એમ શો રીતે કહી શકાય ?

યુદ્ધ ને ગાંધી

યુદ્ધની જેમ ગાંધીજીનાં સધમાંથે પ્રમથો હતા
ને સસારી હતા એમણે નિયમો ધડા હતા પાખ્યા
હતા પણ બીજાની પાસે એનો અમલ કરાવતી વેળા
એમણે છૂટજોગ મુકી હતી એમણે ઈય છોડુ તો
સરદારે ગજ છોડુ ને દવે તો કેટલુ નથી છૂટયુ
એ દેખાય તોયે બસ

ગાંધીજીના શ્રમણો યાજ્ઞાં નાખી પડ્યા છે એમની
પાસે રચનાત્મક ગણાતો એમનો પોતાનો દાયકમ

પણ છે લોખ પાસે આ કાર્યક્રમ સ્વીકારાય તે કદાચ સરકાર તે વહેલો સ્વીકારે એમ એમની વૃત્તિ છે સરકારના કેટલાય પ્રધાનો એમના કાર્યક્રમ તરફ પક્ષપાત બતાવી ગૌરવ લઈ રહ્યા છે

આ શ્રમણો ભૂલાતા બન્યા છે એમના સંઘમાં નવી ભગતી થતી દેખાતી નથી એમણે ચૂંટણીઓમાં પક્ષ કરી પોતાના કાર્યને કેવું નુકશાન કર્યું છે તે તેઓ બાંધી નથી આ શ્રમણો ગાંધીજીની વાતોમાં ફર્ક નથી લાવી શકતા, મસ્ક-રણ નથી કરી શકતા, બળ તો ક્યાંથી પૂરે? અને જેમ બુદ્ધનો માર્ગ અહીં ના ફાલીફૂલો શક્યો પણ ખીખ દેશોમાં એનો આદર થયો, એમ ગાંધીનો ધર્મ અહીં નહિ તો બાળ દેશોમાં કેનાશે એમ માનવાને કારણ મળે છે

એ ધર્મ છે પીડિતોની વહાલે જવાનો, એમાં અધનો છાડવાનો, અન્યાય ને ભુલ સામે પડકાર ફેંકવાનો અને આ બધું થાય પ્રેમથી, અહિસાથી, મેવાથી ને સત્યથી એ માર્ગે પણ સધશક્તિ છટ્ટી પડે છે—વિકસે છે છતાં એમાં વિવેક ને સમય રહે છે એ માર્ગ માનવતાને જોલા આપનારો છે બંને વેડીને મીઠાનું ભણુ કરવું કે આપણા હક મેળવવા એ સાધન તરફ દુનિઆ વળશે એમ લાગે છે આફ્રિકાની લડતમાં યુરોપ-અમેરિકાના ગોરાઓની સહાનુભૂતિ કે સાથ શું સૂચવે છે?

બહુ દુનિા નગરે જોઈએ માનવીનું ભાવિ કંઈ તરફ વળે છે એ તરફ જગતના પ્રવાહો પણ વળશે આપણો શારીરિક વિકાસ પૂરો થઈ ચૂક્યો છે, આપણી બુદ્ધશક્તિની ટાચ પામે આવતી બન્ય છે, એ માર્ગે હાથવેતનો વિજ્ય જોઈને મહાસૈન્યો પાછા પડ્યા છે ત્યારે ખીજ તરફ માનવીને ભુલો આદેશ મળતો બન્ય છે 'તું કોઈને મારીશ નહિ તું મિથ્યાચરણ ના કરીશ સત્યનો વિજ્ય છે. તારી પાસે અપાર શક્તિ છે ને આવવાની છે, તે કીલરા ચોગ્ય બનતો ના' આમ માનવીનો વિકાસ હવે માનવિ-રીતે થવાનો છે, આધ્યાત્મિક રીતે થવાનો છે જ હુમાં મી માનવ ને

માનવમાંથી દેવ એ માત્ર સ્વપ્ન નથી, વિનસતો ક્રમ છે ભલે, એ માર્ગે જતા જાવાનો નડે, શ્રદ્ધા ચાલી બન્ય, ખીખ ટૂંકા માર્ગે બોતરી પડવાની માયા લાગે પણ ક્રમ તો આ કે બીજો?

ત્યારે બુદ્ધનો ધર્મ ના ટક્યો તેનું શું? ગાંધીનો ધર્મ ભૂલાનો બન્ય તો તેનું શું? ને ભારત કંઈ તરફ જશે?

શ્રમણો માર્ગ અદલશે?

સત સમૃત્તિ એ આપણી હવા છે, પ્રાણ છે એ ભલે જોઈ ના શકીએ પણ એ વિના માનવી ટકી જ નહિ શકે શ્રમણો વિના આપણા વિકાસની સમૃત્તિ ફેલાશે નહિ એ પણ એટલું જ નિર્વિવાદ છે

ભાગતમાં લાખો શ્રમણો છે, પણ એમની રીત આજની દુનિયામાં બધમેસતી નથી ૦ કિતની સાથે સધની જવાબદારી કેટલી સકળાયેલી છે તે જોવાની એમને દુરસદ નથી એટલે તેઓ આવા ઉદાસીન રહી શકે છે આ સાધુસતોના કામકાજમાં કોઈ ક્રાંતિકારક પનરો લાવી શકે તો? આ દેશના કે જગતના પ્રવાહોનું વ્યાપ્તિ શ્રમણો પાસે છે જો તેઓ જ સમૃત્તિ સતોવને વળગી રહેશે તો આપણી માનવીની વિજ્યક્રમને એટલો વિલંબ જ થવાનો નવા માનવીનો આગેવાન કોઈ સાચો શ્રમણ જ હોઈ શકશે

સાહિત્ય પરિષદ

સારુ છે કે સાહિત્ય પરિષદ ઉપર સરકારનું કેળવણીખાતુ પ્રકાશનખાતુ કે કોઈ પ્રધાન દોરવણી ને અકુશ રાખવા આગળ આવતા નથી વધારે સારુ છે કે સાહિત્ય પરિષદવાળા તેમની પ્રવૃત્તિઓ સરકારને મોખી દેતા નથી—જેમ કરવાની ગાંધીજીના રચનાક્રમક કાર્યક્રમવાળાઓને ટેવ પડતી બન્ય છે

સાહિત્યની પરિષદમાં, વિજ્ઞાન ને પત્રકારિત્વ એક કાળે ભલે ઘૂસી ગયાં હોય, છતાં હવે તેમને અલગ કરવાનો સમય આવ્યો છે કોઈ પ્રખર વિજ્ઞાની કે પત્રકારને માન આપવું હોય તો પરિષદ પામે વિકાગીય, પ્રમુખ બનાવ્યા સિવાય બીજો માર્ગ

રહેવો જોઈએ ગુજરાત પામે એટલા બધા વિદ્વાનો છે પણ ક્યાં? પ્રમુખો તરીકે નવા માણસો પસંદ થાય એ સારુ છે પણ ધોરણ નીચે ઉતારીને તેમ કરવું પડે તે વખતે જૂનાઓને ફરીથી યાદ કરવા જોઈએ વિવેચકો કરતાં મૌનિક લેખકોને આગળ ગણવા જોઈએ

સાહિત્ય સાથે બહુ યાત્રા સંબંધ ધરાવતી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને અન્ય રાખ્યા કરતાં અદર ભેગવી લેવી જોઈએ અને તો જ સાથે સાથે નકાશકો ને પ્રકાશન સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓને પણ અદર સમાવી રાકાય ઉત્પન્ન અને વિતરણ એ બન્ને અંગો વડે વાચક પુસ્તક ભેગવે છે પરિષદ એ બંને ક્ષેત્રમાં કામ કરનારાઓને કેમ એમના ન કરી શકે? સભવ છે કે એક ખીજના સંસારમાં આવી એકની નરી ભાવના અને મીઝનો વ્યવહાર બંને સમતો લખા આનશે

આજે છે એથી વિશાળ એસપી પર પરિષદ આવે વધારે લોકપ્રિય બને એમ આપણે ઇચ્છીશું

સાહિત્ય પરિષદમાં ગુજરાતના વિદ્વાનો ભેગા મળે છે તો એને વધારે પ્રસિદ્ધિ મળવી જોઈએ વિદ્વાનોને વિશાળ ક્ષેત્ર મળશે તો એમની દૃષ્ટિ પણ વિશાળ થવાની અને એમના વિવેચનો પણ મુદ્દાસર અને માહિતીપૂર્ણ બનવાનાં

ગુજરાતના મહાપુરુષો એમના મળે

આ પરિષદ ભેગો મળે તેમ આપણે ઇચ્છીએ કે ગુજરાતની એક ખીજ પરિષદ પણ મળવી થાય— જેમાં આગેવાન ઉદ્યોગપતિઓ ને વેપારીઓ શિક્ષકો ને લેખકો વિચારકો ને પત્રકારો સમાજ-સેવકો ને રાજકીય આગેવાનો રાજકર્મચારીઓ ને ધર્મપ્રવર્તકો ઈજનેરો કવિઓ ને ચિત્રકારો આ બધા ભેગા મળે નવા સુધી ખાદીની અસહકારની કે ગાંધીજીની ખીજ પ્રવૃત્તિઓની વાત હતી ત્યાં સુધી એમની છત્ર છાયામાં ધણા આવતા પણ એ એક સમય નેતાનું આકર્ષણ હતું સરદાર આવા મુહો ધણીવાર વિચારતા પણ એમની આગળ ધણું મમ પડેલું રહેતું અને ગુજરાત જૂનું જ હતું

ગુજરાતનો અન્ય પ્રાંત થતો થતો રડી ગયો ને હવે કેટલાક સામે ચાલીને ના પાડવા નીકળે છે કેમ જાણે એ રીતે જ ભારત ભક્તિ બતાવી શકાય! વિશાળ દૃષ્ટિ રાખ્યા પછી એ ભારતીય પ્રવૃત્તિનું એક પણ કેદ ગુજરાતમાં રથપાયું હોય તો નવાઈ આવું જ એની ખીનવસ્ત્રી અંગે છે

અલગ પ્રાંતની ઝૂંમેશ ના ઉપાડીને તે બંને પણ ગુજરાતને સ્પર્શતા વિવિધ સત્તાઓ ઉપર અહીંના બાહ્ય આગેવાનો ભેગા પણ ના મળી શકે? વધારે નહિ તો ગુજરાતી ભાષા કળા પહેરવેશ રિવાજો ખોરાક શિક્ષણ વગેરે ઉપર ધ્યાન આપે તો?

★

જાહેર નિહાતિ

વિનેયારલે સાહિત્ય સભા તરફથી શ્રી ગુનાનંદસ ઓકરે નીચે મુજબનું જાહેર નિવેદન પ્રકાશનાર્થે મોકલ્યું છે—

ગુજરાતના વિદ્વાન ઇતિહાસકાર સ્વ. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રીનાં ગ્રન્થ-અંગ્રહ સંખ્યાઓનો એક ગ્રન્થ પ્રકાશિત કરવાનો અંગત અંગત મનોરથ પૂર્ણ કરવા આશરે બે દિવસ પરિષદના અગ્ર અધ્યક્ષ વામા આબો છે પાંચસો રૂપિયાથી એક ગ્રંથને શરૂઆત પણ કરી દીધો છે બાકીની રકમનો યથાચોખ ફાળો અને સ્વગમ્યતા જીવનપરિચયના વિભાગનાં પત્રો રમસ્ટ્રો વગેરે સામગ્રીદ્વારા પરિપુષ્ટ કરવા સ્વર્ગ સ્થનાં મિત્રો સંબંધીઓ અને પરિચિતોને યોગ્ય સામગ્રી મોકલી આપવા વિનંતિ છે સ્વતંત્ર અંગત અંગત ની રામનારાયણ વિંઠ પાંડક લખશે અને ગ્રન્થનો આમુખ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી લખશે ૨૬ થી ૧૫ દર રોડ મુબઈ ૨૪ એ સરનામે નિવેદકને બધું મોકલી આપવું

કેશ

ઉત્તમ બક્ષીસ અને સુખ્ય શણુગારને કેશવર્ધિનીથી તમારો કરી શકો છો તમારું નાક અને હડપચી ગુ-શરમાળપણમાં ફેરવાઈ ગયા હોવા છતાં તમારા નાળને નમે અબદાની જેમ વ્યવસ્થાવી બનાવી શકો છો.

ફિવસની નિખાલસ સુફરતાને તમારા વાળ અને કેશવર્ધિની સાથે શરૂ કરો તમારા કેશ-શણુગારન તમાગ સાધ્યમાં એકરૂપ થવા દો. ઊગતા વાળને લાખા અને અનિ સુફર રાખે છે, કેશવર્ધિનીને તમારા કેશગણુગામાં મામલ કરો અને તમાગ વાળને સુફર બનાવો.

આને કેશવર્ધિની વાળને મગ્ગે છે, લાખા કરે છે અને સુફર બનાવે છે.

કેશવર્ધિની ૦-૧૪-૦ કેશવર્ધિની ગેમ્પુ ૦-૧૪-૦ પેટ્રીંગ અને ટપાલખર્ચ જુદું.

ગવા માગ વેવારીઓ પામેથી મળે છે અથવા

સાઉથ ઈન્ડીઆ કેમિકલ્સ, કોઈમ્બટુર (દ. ભારત)

મુમ્બઈ અને નેશનલ ઈન્ડીઆના એજન્ટ મેસર્સ નેશનલ સેમ્પલ્સ એન્ડ સરવિસ લિ.

૧૨ રેમપાર્ટ રોડ, કોટ, મુમ્બઈ ૧

કોલેરા, ઝાડા, શરદી,
સાંધવા, ખાંસી, શુળ,
અમુઝસ, દરેક જાતના
લાલ તથા અનેક
જાતના દરદો
માટે અમુલ્ય
ઔષધી

ગુપ્તધારા

જાડગુ. કે. મા. નેનસ
૧૩૦૨

જાડી મળે છે.

જે. એન. શેઠના
ગુપ્તધારા ઔષ્ધી નાની આઈ (શુભગ)

ગ્રોટીન્ટ - કંચનલાલ વાડીલાલની કું.
પ્રિન્સેસ - રીટ, મજાનદાસ રોડ, મુમ્બઈ ૨

ને પ યુ ન

એસ્થોરન્સ કંપની લી.

[સ્થપાઈ ૧૯૩૦]

જીજી

આગ

મોટર

અકસ્માત

ના વિમાનું કામ સ્વીકારે છે.

— કુલ અન્કયામત —

રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

મુખ્ય ઓફિસ

નેપયુન મિલ્ડીંગ, ૧૦૪, ઍપોલો રીટ,

કોટ, મુમ્બઈ ૧

મિયાં કુસડો

લેખક જીવરામ જોષી

પદર ભાગ સજ્યા બધ ચિત્રો
છતા મૂલ્ય ફક્ત સાડાઅગિયાર રૂપિયા
[આખો મે મગાનનારને રૂપાંત મન્યમાર]

મિયાં કુસડો

ગુજરાતના ઘરઘરમાં માનીતુ થઈ
પડેલું ગુજરાતી માહિત્યનું અમર પાન

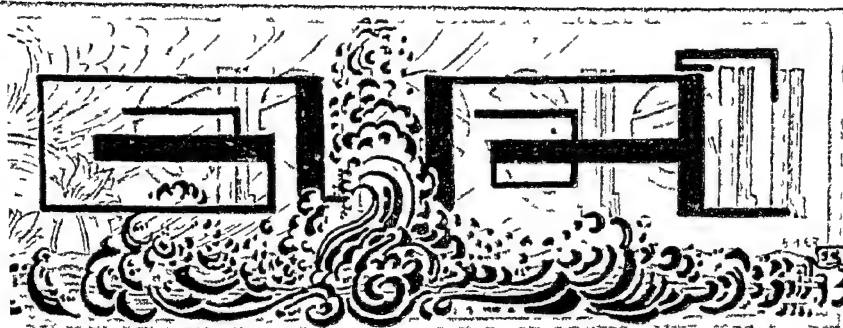
આ લેખના બીજા પુસ્તક

મુબોધમાળા [૧૦૫]
રંગીલા રાજ
જા કરે તે રાણી
ગજા ભાઉ
માની ભા
કેસ કુડ
મલિયા વી
મે ચતુર
હીલો કુવ
વીર બેની
રમ કલોલ
ફેર વિમાની
શૂનો જોલ
માથાનું દાન
લાખેણી હી
ગ વિનોદ
ચતુર બિરમલ
મોજલો નવાળ
ગપીદાન
દોડડાહો
છકો ને મકો
પુરાણની વાતો ૧૨
ગારવ કથાઓ
વીર બકા
ભેગી જોલ
ગ નરધણ
મીડો માદ
ભોજની ચતુર મલા
અગોર વન
ચતુર શિખરિણ

આ અને બીજાં મહાપણ ગુજરાતી પુસ્તકો મોટે લખો
ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ ર્ના ડીઝ ધ્રીજ અમદાવાદ
ગાધીગાદ

તત્રી : ઈશ્વરલાલ મોઢ દવે
 શંપાદક : જયન્ત પરમાર

સ જી ગ અં ક

રૂપ
 જુલાઈ ૧૯૫૩

ઘણા સમયથી ન મળતા પુસ્તકની નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

વીરાંગનાની લાલો

દિ આવાચારકપિયા
(૧૨ ખર્ચ દસ આના)

સ્ત્રીશક્તિનો પરચો
ળતાવનારી અનેક
શૂરવીર સ્ત્રીઓ આ
વીરભૂમિમા પામી છે,
પોતાના શિયળના
સ ક્ષણ માટે, કુળની
કીર્તિ માટે નેપ્ટે ને
માટે, પ્રતિનાપાલન
માટે, જાનમાલના
નણ માટે કે ત
અના પરિપાલન માટે
અનેક પરાક્રમી ઝમ
દાઓએ શસ્ત્રો મળ્યા
છે અને વીરાંગના
ઓએ પોતાની વી
તાનું નદશન કયું છે,
અને અબગાઓએ
પ્રબળા હોવાનું પ્રય
ક્ષ પારખુ આપ્યું છે
અસખ્ય આધાગના
ઓએ ભીડના વળ
તમા પતિને મહકાર
આપ્યો છે અને
સખ્યાબલ મજાગી
ઓએ ઘ ને આગણે
કે બહાર-ગામમા કે
રણાગણમા સ્ત્રીશ
ક્તિના મત્ત્ય વ્યવહાર
દિ દશન કરાવ્યું છે

તારાચંદ્ર પી. અડાલજા

મા ર તી સા હિ ત્ય મ ઘ લિ મિ ટે ડ
ની ન્ડો ઝ પુ લ ગા ધી મા ગ અ મ દા ના દ ૧

આવી વીંગના
ઓના અદભુત
ગીયન દિ જન આ
વાર્તાઓમા પ્રાવ
વામા આવ્યું છે

હવે હિંદભર ઉપરાંત

દરિયા પાર ★

પણ મળી શકે છે.

‘ચરક’ની લોકપ્રિય ઔષધિઓ

:- માનવંતા ગ્રાહકોને તરફ સૂચના :-

-વડી કચેરી-

૪૯, હુજસરોડ, મુખર્ષ-૭

શાખાઓ-સલાહકેન્દ્રો

(૧) ૪૯ હુજસરોડ, મુખર્ષ-૭

(૨) મુખાદેવી સામે, ધટ્ટજીમટ્ટીટ નવનિધાન ભુવન, મુખર્ષ-૩

(૩) ૨૬/૨૮ જીની હનુમાનગલી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ નાકે, મુખર્ષ-૨

(૪) લક્ષ્મી નિવાસ, સયાજી રોડ નવસારી

(૫) કોટસદીલ રોડ, જરીવાલા મેન્શન, સુરત

(૬) પાદશાહ પોળ સામે, રીલીફ રોડ, અમદાવાદ

-પૃથુદ મુખર્ષના સોલ ડીસ્ટ્રી- આર એમ શાહની કુા

૧૩૫, મેસજીઅબર રોડ મુખર્ષ-૩

-સખ-ડીસ્ટ્રી-

પુનમચંદ ગુલાબચંદ

૨૬/૨૮ જીની હનુમાન ગલી, મુખર્ષ-૨

-અમદાવાદ જીલ્લાના ડીસ્ટ્રી-

ચીમનલાલ માધવલાલની કુા

ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

-વડોદરા જીલ્લાના ડીસ્ટ્રી-

જે પટેલની કુા ચઢાવાળા

મહાત્માગાંધીરોડ, વડોદરા

સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છના

સોલ ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

ફેવરીટ મોર્ન

પરાં ખખર, રાજકોટ

-કચ્છના સખડીસ્ટ્રી-

કા જાવજી દામજીની કુા

શરાફ ખખર, ભુજ

ઈસ્ટ આફ્રીકાના

સોલ ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

એલ એન લાખાણી

રીવર રોડ, પો બો ન પરડ નેરાળી (કેન્યા કોલોની)

ઇન્દોર અને લોપાળના

સોલ ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

દલાલ પ્રધર્સ

૩૨, ઊદય ભુવન કીર્તનપુરા

ઇન્દોર (મધ્ય ભારત)

‘ચરક’ની ઔષધિઓ વી. પી થી મગાવતા,

પોસ્ટે જ તથા પેકીંગ ખર્ચ ભોગવવા ઉપરાંત

કુટતુટની પણ ધારની રહે છે માટે જરૂરિયાત

વખતે નજદીકના ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ, એજન્ટ,

સ્ટોકિસ્ટ તથા શહેરના જાણીતા દવાવાળાઓને

ત્યા પ્રથમ તપાસ કરવી અને મળવાનું અશક્ય

લાગે તો જ પોસ્ટથી મંગાવવી સાથે ત્યાના

જાણીતા કેમીસ્ટસ અથવા દવા-પ્રેવીઝન્સ

વેચનારા એક બે નામ મોકલશે તો-ત્યા

ઔષધિઓ રાખવાની વ્યવસ્થા કરવામા આવશે

મદ્રાસના એજન્ટ

જે બાલાભાઈની કુા

૨૬૦ નેતાજી સુભાષચંદ-

ખોજરોડ, મદ્રાસ-૧

બીકાનેરના એજન્ટ

ગુજરાત મેડીકલ સ્ટોર્સ

ક્રાટા ગેઈટની અદર

બીકાનેર (રાજસ્થાન)

ઝરીઆના ડીસ્ટ્રી-

નારાયણ મેડીકલ હોલ

સ્ટેશનરોડ, ઝરીઆ

(માનભુમ)

કલકત્તાના એજન્ટ

ત્રીલોક એન્ડ કુા

પી ૩૩ પોલોકસ્ટ્રીટ

કલકત્તા-૧

વલસાડના એજન્ટ

કોઠારી પ્રધર્સ

મહાત્માગાંધી રોડ,

વલસાડ

બેંગલોર એજન્ટ-

ધી ભારત ટ્રેડીંગ કુા

ડી-૪, નગરચપેટ

બેંગલોર-૨

પ્રાણવાન નવલકથા-નવલિકાઓ ।

તેજસ્વી નવલકથાઓ

- * અવિનાશ કુટુંબ પ્રેમ અને માનવતાના સંઘર્ષની રહસ્યપૂર્ણ
નવી નવલકથા છે ચાતા ગાધી ૩ ૪-૦
- * અમ્મો એક માતાના જીવનપરિવર્તનની ચોટદાર નવલકથા
રૂપાંતરકર્તા લોગીલાલ ગાધી ૪-૦
- * કિરણુમયી શરદબાણુની અકચાર જાપાનનાર નવલકથા
એક રૂપગવિતા નારીની રહસ્યકથા અનુ૦ લોગીલાલ ગાધી ૫-૦
- * ગૈલખાળા અપૂર્વ શહાદત અને સઠટો વચ્ચે અલગ પ્રેમની
લબ્ધ નવલકથા યશપાલ કૃત અનુ૦ સુહામી ૩-૮
- * કેવિ ઠાકુર જિ, નિતાઈ અને વસંતના ત્રિકોણની અસાધારણ
પ્રણયકથા તારાચક્ર ડેનરજી કૃત અનુ૦ રમણલાલ સોની ૪-૦
- * અનાકેરેનિના (બે ભાગ) જગનની એક મહાન પ્રેમકથા
મૂળ છે ટાંસટોમ અનુ૦ લોગીલાલ ગાધી ૬-૪

શૌર્ય-સાહસકથાઓ

- * કાળુ સોતુ દેવદાસ બાપો યુવક યુવતીઓની પ્રેરક નવલકથા ૩-૮
- * ચીનીખાળાની આત્મકથા એક પછાત નારીની પરાક્રમગાથા ૩-૮
- * અગોચરની યાત્રા પછાત પ્રદેશની શોમાચક કહાણી ૩-૮
- * ધરતીને મથાળે ઉત્તરધ્રુવની શોમાન્સભરી સાહસકથા ૩-૦
- * કેપ્ટનની કુવડી પ્રીતિ અને શૌર્યની ઐતિહાસિક નવલકથા ૨-૪
- * વારણાને કાંઠે ૧૮૪૨ની પૂર્વભૂમિકા પર રચાયેલી પ્રેરક નવલકથા ૨-૦
- * ટોમ પેન અમેરિકી લોકશાહીના પ્રણેતાની જીવન-નવલ ૨-૮

નવી નવલિકાઓ

- * વહેતા ઝગણા ગુજરાતના કલાકાર ડૉ. જયત ખત્રીની કલમે ૪-૧૨
- * રેશમીદોરી સફેદ ફૂલ' ના મશહૂર વાર્તાકર્તા કૃષ્ણચંદ્રની નવી વાર્તાઓ ૩-૧૨
- * ઘરની યાદ શ્રામજીવનની વાસ્તવિક નવલિકાઓ ૨-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

★ ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિ૦ ૧૩૩, જવાહરનગર પોરેગાવ (મુબ.) ★

રામતીર્થ

(સ્પેશ્યલ નં. ૧)

(૨૭૨૮૬) : મેડીકેટર

પ્રાણી તેલ

પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો, વૈદ્યો, પ્રોફેસરો તથા સ્ત્રી-પુરુષો
આ તેલની પ્રશંસા કરતાં થાકતાં નથી કારણ કે—

તે અનેક ફાયદાઓની ખાત્રી આપે છે

- * તેનાથી જ્ઞાનતત્ત્વ અને ક્રિયાતત્ત્વ બળવાન બને છે. * માથાનો દુખાવો મટે છે * દષ્ટિ વધે છે
- * યાદદસ્તશક્તિ વધે છે * આંખમાં આંજવાથી આંખના અનેક દરદો દૂર થાય છે
- * વાળ કાળા અને તેજસ્વી બને છે * ટાલ ઉપર વાળ ઊગે છે * ખોડો દૂર થાય છે
- * ગાઢ નિદ્રા લાવે છે. શરીર દરરોજ ચોળવાથી ચામડીના અનેક રોગો દૂર થાય છે
- શરીર પુષ્ટ બને છે * ખરી પડતા વાળ અટકે છે અને વધે છે * કાનમાં નાખવાથી કાનની અનેક ફરિયાદો દૂર થાય છે * લીખ અને જૂ દૂર થાય છે

મગજ, વાળ અને શરીર માટે અતિશ્રેષ્ઠ

સૂચના :

દરેક ઝડપમાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો
માટે રામતીર્થ પ્રાણી તેલ અત્યુકળ છે ખાલી
માટે તમારા કેમીસ્ટ કે ફુકાનદાર પાસે આ તેલની
જ માગણી કરો બધી જગ્યાએ મળી શકે છે

કિંમત

મોટી બોટલીના રૂ. ૩-૮-૦

નાની બોટલીના રૂ. ૨-૦-૦

ટપાલ ખર્ચ અલગ

પરદેશ માટે મોટી બોટલીની કિંમત શીર્ષીંગ ૧૨
અને નાની બોટલી કિંમત શીર્ષીંગ ૭

ફોન : ૬૨૮૯૮

તાર : 'PRANAYAM'

ખાસ સૂચના :

અંકે બોટલી ટપાલથી મંગાવનારને

મોટી બોટલીના રૂ. ૫-૬-૦

નાની બોટલીના રૂ. ૩-૮-૦

(બોટલીની કિંમત + ૧-૭-૦ પોસ્ટેજ
+ ૦-૭-૦ પેકીંગ)

મનીઓર્ડરથી પૈસા મોકલવા.

વી. પી. થી મોકલીશું નહિ

== શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ ==

દાદર, (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪

COTY RBO

તા.ક : શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમમાં દરરોજ (રવિવારે બંધ) સવારના ૯:૦૦ થી ૯:૩૦ શારીરિક
અને માનસિક આરોગ્ય તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને માટે યોગનો વર્ગ ચાલુ છે

જામિં' વર્ષ ૨૩

નવરચના' વર્ષ ૧૭

ભાસ્કર

સાહિત્ય, સમાજ અને

સંસ્કૃતિ માસિક

સપ્તાહ અ- ૨૭૫ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૩ : અંક ૧૧

ક્રમ

સૂચના

સુમેગ	૫
ગોખલા દીવો	ધૂમકેટુ ૬
પ્રીતિ	રમણ કોઠારી ૮
સમયનાં ક્ષીરનીર	રાજદાસ ૯
ઉદારચિત્ત બાપુ	ગણેશ વા માવનહર ૧૩
બચત અને આયોજન	એસ વી દેસાઈ ૧૬
વર-બદલો	સિદ્ધાર્થ ૧૮
ધ્યાન	હર્ષદા પડિત ૨૩
આખડી	જય ત પરમર ૨૭
ભગવાં	નટવરલાલ પટેલ ૨૭
કેવી રીતે ?	પ્રજાત ૨૭
જલભરી વાદળી	છોટુભાઈ પટેલ ૨૮
સાહાર નામિ સ્વીકાર	— ૩૩
સર્વોદય કે સામ્યવાદ ?	વસંતભાઈ ૩૪
એ જ પ્રશ્નોધર્મ	ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ ૪
ઝરણુ	હસિત ખુચ ૪૨
શમનમ [૩]	અનુ અશોક દર્શ ૪૩
બધ	વિ સ ખાડેકર ૪૬
રેડીઓ-નાટક-રૂપક મીમાંસા	ચન્દ્રવદન મહેતા ૪૮
નારી	લક્ષ્મીનારાયણ પડયા ૫૧
મારી સફર [૨૧]	જીવરામ જોષી ૫૨
મથ સમીક્ષા	અનંતરાય રાવળ ૫૬
પૂઠા ઉપરનું ચિત્ર પઢાડ-ખે.ઓ	ચિત્રકાર ચંદ્ર ત્રિવેદી

- * લવાજમ વરસતું સાડાસાત રૂપિયા, વિદેશમાં ફગા રૂપિયા (શિ ૧૫)
- * છટક નેકન બાર આના વિદેશમાં એક રૂપિયો
- * દર માસની ૧૧ તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
- * વરસમાં એપ્રિલ જુલાઈ ઓક્ટોબર અને નવંબરમાં એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક ચર્ચ શકાય છે
- * વી પી થી લવાજમ વસલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આપના ના ન અને પૂરા સરનામાં સાથે કૃપા કરીને મની ઓફરથી લવાજમ મોખી આપવું
- * નમૂનાનો એક મગાવતી વખતે બાર આનાની ટિકીટો ખીડવી જરૂરી છે મફત એક કોઈને મોકલનાતો નથી
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ ન લખવો ખાસ જરૂરી છે
- * સવ લખાણોના કોપીરાઈટ સુક્ષિત રાખેલા હોય છે
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જરૂરી ટિકીટો ચોટાડેલું અને સરનામું કરેલું પરમીડયુ ખીડવું જરૂર છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પદર દિવસ પછી રદ કરાય છે
- * જાહેર ખમરના દર લવાજમ મોકન વાનું લખાણો મોકલવાનું અને ખીજ રેન્ડ જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું -

‘જામિં નવરચના’નું લવાજમ ભરવાના અન્ય સ્થળો -

એલ કે મેલાણી ૧૪ અમરત ના સ્ટ્રીટ : કલકત્તા ૧
એન એમ ત્રિપાઠી લિ પ્રિ સેસ સ્ટ્રીટ સુમધર
કલિલાલ મહેતા ૨૫ પ્રહલાદ ખાંડ વેસ્ટલુ રાજકોટ
આર આર શેઠની કંપની પ્રિ સેસ સ્ટ્રીટ કેશવગામ સુમધર
પુસ્તકાલય સ સ મડગ લિ રાવપુરા વડોદરા
રવાણી એ ડ કંપની બાણગેતુ રોડ સુમધર ૨

ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર હવાડિંગો ચક્રો સુરત

આફ્રિકા માટે -

પૉપ્યુલર બુક સપ્લાય પો બો ન ૭૬૯ સ્પાયા (પૂ આ)
બય રકુમાર કે પટેલ પો બો ન ૬૪ નેરામી (પૂ આ)

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

ફોનોન્ડીક પુન, નીચે ગાંધીમાર્ગ
અમદાવાદ ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરનાથ મો દરે : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ : ગાંધીમાર્ગ અમદાવાદ ૧

મુદ્રક ગોવિંદલાલ મોહનલાલ જાની કિત્રા પ્રિ દત્તી રતનપોળ અમદાવાદ

સુ મેળ

સવાર અને સાંજ.

કાઈ પણ દિવસ એમનો ભેટા જ ન થાય.

એકમેકને મેળવા બન્ને તલસે.

ધણીવાર તો ઈર્ષાશિથી બળી મરે.

આ જોઈને સૂર્ય રોજ હસતો.

મધ્યાહ્નનાં સૂર્યનું એ ખડખડાટ હાસ્ય એક દિવસ કિતિજની બન્ને સામસામી દિશામાં પણ પડવા પાડી ગયું.

સવારે નક્કી ક્યું કે સૂર્યની કાલે વાત છે.

સાંજ નક્કી ક્યું કે સૂર્યની આજ વાત છે.

ધગધગતો સૂર્યગોળો સાંજ પણ બળતો જ રહ્યો :

સાંજ રસણું લીધેલું !

રાતરાણી સાથે વીતાવેલી ઠંડીમાંથી ઉબમા મેળવવા એ સવાર પાસે પહોંચ્યો ત્યારે એ ઠૂંકવાતો જ રહ્યો :

સવારે પણ રસણું લીધેલું !

ધૂંવાફૂવા થતો એ તો સફરે ઉપડ્યો.

મધ્યાહ્નના ધોમ ધખ્યા.

અંદરની બળતરા અને બહારના અંગારા છેક કિતિજ સુધી ઊડ્યા.

રસણું તોડેલી સાંજ ને સવાર એકીસાથે સૂર્યને ઈજન આપ્યું.

બળતરા વગરના અંગારા ઠંડા પડ્યા.

સૂર્યે બન્ને હાથ લાંબા કર્યા—

એક સવારને સ્પર્શ્યો : બીજો સાંજને

સવાર ને સાંજનો એ મુમેળ હતો.

એક વખત એક સત-સાધુ પાસે એક માણસ આવ્યો તરુણ વયમાં એણે અનેક કાગધિળા કરેલાં પછી તેને કોઈએ માર્ગ બતાવેા અને સદ્ભાગ્યે એને એ રસ્તો ઠીક લાગ્યો પેલા સન્નને કહેતુ કે ભાઈ! જાત સુધારણાનું પહેલુ પશ્ચિયુ જાતવડા દારી છે તમારી જાતને તમે વફાદાર રહો એટલે જાતસુધારણા શરૂ થાય તમે કેવા છો ?

‘હુ તો સોની મદાજન નહુ !

થયુ ત્યારે જાતને વફાદાર રહો જે ક્યું તે નિઘ ગણો નવી વાત શરૂ કરો જાતસુધારણા એ રીતે થાય.

આ ભાઈને એ ઠીક લાગ્યુ ને એણે પોતાનો રસ્તો બદલ્યો

પણ વસ્તુને અરથી સમજેતા કાં તો માણસ અજ્ઞાન હોય તો સારુ કાં જ્ઞાની હોય તો સાફ પણ એર્ધદંધ તો મારી દે આ ભાઈ એમ સમજેલા કે જાતવન્દારી કેળવવી એટલે પોતાની જાતને વફાદાર રહેવુ પાપથી ભાગવુ ને નિઘ કામને છોડી દેવા

આટલી સમજપુ લીધી હોત તો તો વાધા ન હતો પણ એ તો એ પત્રના આગળ ગયો એને એમ થઈ આવ્યુ કે જાતને ધિક્કારવાથી પણ પુણ્ય થાય છે એટલે હાલતા ને આલતા પોતાની જાતને ધિક્કારવા મડયા અરે રે ! મે પાપીએ આવા કામ ક્યો અરે રે ! મે જગવાનને આમ દગો દીધો અરે, મે જનમારો આમ ખોયો !

પણ આટલુ કહેવા છતાં એ એક વાત નહિ સમજેતા કે પોતાનો વ્યવહાર શુદ્ધ રાખવો એ જ ખરો ધર્મ છે

મનની ભૂલભૂતામણી મોટા મોટા ઋષિમુનિ એને પણ સમજાતી નથી, તો પછી આ બીયારા વેપારી મહાજન એ ક્યાંથી સમજે ?

ગોખનો દીવો તો ગોખલાને જ ભજવો કરી શકે ગોખના દીવાના તેજથી આપણુ અંતર ભજવુ ન જ બની શકે આત્મવિશ્વાસ અને પૂરી જોજ વગર એ અધૂરુ જ છે એ સુવર્ણરેખા નામના કતાના પ્રગટ થયેલા નવા સચ્ચમાની આ નાનકડી દષ્ટાંતકથામાં કેવું સચોટ રીતે રજૂ થયુ છે !

પોતાની એ નિદા કરે લોકલભ્નએ જનન મડળીમાં દોડે પણ જે ખરુ કામ હતું—વ્યવહાર શુદ્ધિ કરવાનુ એ તો થાય નહિ !

અને છતાં મન મનાવે કે મે હવે સદાચાર શરૂ કર્યો છે હવે જગવાને મારા સામુ ભોધુ છે ને પોતાની જાતને સૌના દેખતાં એવી ધિક્કારે કે સૌ માનવા લાગ્યા કે આને જ્ઞાનની ગોળી વાગી ગઈ છે !

હવે એક વખત એનુ ખ યુ કે એક ખરેખરા નિરપૂઠી સતપુરુષ લાં આ ધા એ ખરાખર સમજે કે માણસનુ માંયક્ષુ મન ન કરે ત્યાં સુધી એનો બહારનો દેખાવ ધર્મને બદલે અધર્મ પેદા કરનારો નીચડે અને માંયનુ મન ફરવાની પહેની નિશાની એ કે એવા માણસ પોતાના સામાન્ય વ્યવહારમાં જેમ પોતાનું દિટિમિદુ જુએ તેમ સામાનું દિટિ મિદુ પણ જોવા મડે અને એમ જોવા છતાં સામાની નજગાઈ માટે થોડી ઉદારતાની માત્રા પણ રાખે !

આ જગત એકાંતમાં પેલા સાધુને મળ્યા હાય જોડીને કહે હે જગવાન ! મારા જેવો કોઈ પાપી નથી મે જગવાનને છેતર્યો છે મે જનમારો વ્યથ યુમાવ્યો છે ! મને રસ્તો બતાવો

સતપુરુષ તો માણસના મનના નણકાર હતા

સમજી ગયા કે આ એવો રોગ છે, જેમાં માણસ એવા ભ્રમમાં પડે છે કે જાતસુધારણા માટે, જાતને ધિક્કારવી એ બસ છે તેમણે શાંતિથી કહ્યું 'તો બાઈ, તમે કેવા છો ?'

'હું તો સોની મહાજન, મહારાજ !'

'ત્યારે તમે ઘાટ ધડતાં તરત શીખી ગયા હતા ?'

'અરે ! હોથ કાઈ ભગવાન ? એમાં તો નેવનાં પાણી મોભે ચડે, ત્યારે કારીગરી હાથ આવે !'

'તમને સોના ઉપર ઘાટ ધડતાં આટલો બધો વખત લાગ્યો, તો મન જેવું મન, જે દેખાતું પણ નથી, એનો ઘાટ ધડવાનું તરત હાથ ચડી જશે એમ ?'

'એમ તો નહિ પ્રભુ ! પણ ભગવાનને હમેશાં પ્રાર્થના કરું છું, કે હું ભગવાન ! મારા જેવો કોઈ પાપી નથી !'

'ભગવાન તમારી પ્રાર્થના એમ નહિ સાંભળે કાઈ ! જે સરકાર—દરબારમાં અરજી કરે છે તો રૂપિયા બે રૂપિયાની ટિકિટ ચોડવી પડે છે ત્યારે આ તો સરકારનો પણ સરકાર છે એની અરજીને ટિકિટ કેમ ન ચોડવી પડે ?'

'હું તેને માટે તૈયાર છું !'

'તો એક વાત હું તમને કહું તે ધ્યાન દર્શને સાંભળો હું તો સાધું છું, એટલે ઠેરઠેર રખડુ છું એમ રખડતાં રખડતાં એક વખત હું એક જગ્યાએ જઈ ચડ્યો સાજ પડી ગઈ હતી, ને કોઈ ગામ દેખાતું ન હતું. એટલે ત્યાં રાત રહી ગયો, એક દુકાન ત્યાં હતી તેના એટલા ઉપર પડ્યો રહ્યો

દુકાનદાર બલો લાગ્યો મને પાથરણું આપ્યું પાણી આપ્યું પછી પોતાના કામે વળગ્યો એણે ઘીનો દીવો કર્યો થોડીવાર એ ત્યાં બેઠો અને પછી એ સૂઈ ગયો

મને મનમાં થયું કે આ માણસ ભક્તિવાળો છે ઘીનો દીવો કરે છે, થોડીવાર ભગવાનનાં નામ લે છે, ને પોતાની નાનકડી દુકાનમાંથી રોટલો કાઢે છે.

સવાર થયું દુકાનદારે કહ્યું, 'હવે આ પીને જાગે !'

'સાધુજન રમતા બલા.' એમ માનીને મેં ભીપડવાની તૈયારી કરી હતી, પણ તેનો ભાવ દેખાતે ત્યાં રોકાઈ ગયો

સવારે પણ એણે દીવો કર્યો ભગવાનનું નામ લીધું. બે હાથ નેડ્યા અને પછી કામે વળગ્યો એટલામાં એક ધરાક આવ્યું ઘીનો ભાવ પૂછ્યો. ઘી નોખાવ્યું ઘી લઈ ગયો

એ ગયો ત્યાં બીજો જણ આવ્યો 'ઘી છે ?'

'હા છે, પણ તમને દીધા જેવું નથી !'

'કેમ ?'

'જરાક ભેગસેગ જેવું છે !

પેલો માણસ ચાલ્યો ગયો મને દુકાનદાર માટે માન થયું સાચાબોલો ખરો ! ત્યાં દુકાનદાર જ બોલ્યો 'લાસડિયો છે ! એવાને આપો તો પૈસા જાય ! આમાં પણ બહુ ધ્યાન રાખવું પડે છે !'

એટલામાં ત્રીજો કોઈ પણ ઘી લેવા જ આવતો હતો એટલે એણે જાણ્યું કે આજ ગામમાં કાંઈક લાગે છે. અંદર જઈને થોડીવાર પછી પાછો આવ્યો એણે બે-ચાર જાતના ઘી ભેગાં કરી તપેલું તૈયાર કરી દીધું.

ત્રીજો ધરાક આવ્યો એને પૂછ્યું : 'આજ ગામમાં કાંઈ છે ?'

'તમને ખબર નથી ?' પેલાએ કહ્યું : 'ગામમાં સૌને નૈવેદ્ય કરવાની માતાજીની આજ્ઞા આવી છે !'

'એમ છે ?'

'આજ તમારે તડાકો ! ઘી રાખ્યું છે ના ?'

ધી તો આ કુઠિયા જેવું તૈયાર રહ્યું ભાવ
ખરચવાવાળો જોએ !

આમ ને આમ એ વ્યવહાર ચાલ્યો પછી હું
ત્યાંથી રમ લઈને ચાલ્યો ત્યારે વેપારીએ કહ્યું
આપણા ભાગ ભગવાનને બેગા બેગા જરાક ભેટા
ભવ ને !

મે કહ્યું વેપારી મહાજન ! આજ નિ સુધી
માણસો ભગવાનની પ્રાર્થના કરતા હવે ભગવાન
માણસોની પ્રાર્થના કરે છે !

અરે એવું બીધું હોય આપણ !

બીધું કેમ ન હોય ? કાલે મને એમ થયું હતું
કે આટલી નાનકડી જગ્યામાં સત્યનારાયણ વસ્યા છે
આને થયું કે આઠી પણ સત્યનારાયણ નથી !

‘ એમ કેમ બોલ્યા ?

જો લાઠી આ દીવો કરવો, ભગવાનને સભા
રવા બે હાથ જોડવા આ બધું આપણે શું કરવા
કરીએ છીએ ?

વેપારીએ કહ્યું આખો મલક કરે છે ને આપણ !

મે કહ્યું ત્યારે આ આપણી મોટામાં મોટી
સમજણની આમી છે જો ભગવાનને આપણા કામમાં
મડાવવા હોય તો આપણે પાંચો સાચો જોઈએ
અને નહિતર ભગવાન આપણને નાથના કરે છે કે
મારુ નામ સંડોવવાનું છોડી દે

ત્યારે તમને પણ મારે સોની મહાજન ! એ જ
કહેવાનું છે તમે એક પણ પ્રાર્થના કરો પણ જો
એક ગતિ કામ ન કરી તો એ આખો મણકો ફોડ
જાય તમે સોની છો તમારા ઉપર સેકરો કુટુમ્બો
કાળે દુકાળે દાગીનાની સચ્ચાઈ ઉપર આધાર રાખીને
બેમાં હોય છે વિધવાઓને તમારા ધરેણી બક જેવા
લાગે છે મુઠ્ઠિસોને એમાંથી આશ્વાસન મળે છે
તમે તમારી જાતને ધિક્કારવાનું છોડી દે ભગવાનને
તમે દગો દીધો છે એ વાત જવા દે હવે દગો
કરવો નથી એટલી જ વાત આવવા દે એટલે તમને
જાત સુધારણાનું પહેલું પગથિયું મળી ગયું બોલો
આ તમારાથી બનશે ? તો તમારી આ બધી વાતો
તમને મદદ કરશે અને નહિતર આ વાતો જ તેમને
છેતરો હવે નિર્ણય કરો નિર્ણય કરતા વખત દગો
નિર્ણય બહુ જ થોડી વાતનો કરો પણ તમામ
વાતોનો સાર આ છે : ‘ કેવળ જાતને ધિક્કારવાથી
જાત સુધરતી નથી જાતસુધારણા માટે જાતવશી
દારીની પણ જરૂર છે !

અને જાતવશીદારી એટલે જે કામ તમે કરી રહ્યા
હો તેમાં જ સૂત્યની શરૂઆત કરો સત્ય બીજે શોધવા
કરતાં ત્યાં પહેલું શોધો

તો જ તમારું મન તમને રસ્તો બતાવી શકે
કારણ કે આપણને અસત્ય એટલો માર મારવું
નથી જેટલો માર અર્ધસત્ય મારે છે

*

પ્રીતિ

વિરૂપને પણ સુદર સર્જે
અર્પણ વિના બધું ય વરજે
અપે તે પણ નિજની ગરજે
નિજની જાત્ય લીધી શી કરજે !
જ્યા વતે આ નવલી નીતિ
જનમ જનમની એ તો, પ્રીતિ ! !

રમણ કોઠારી

સરસેનાપતિ ગુજરાતને સભા

દેશનો સરસેનાપતિ ગુજરાતી છે એ હકીકતથી આપણે ગૌરવ લેવું જોઈએ, રાજેન્દ્રસિંહજીને આપણે અભિનંદન આપીએ

આમ તો ગુજરાત ઢીલું છે, એની નામના પણ એવી છે એમાં ગાંધીજીએ ને સદાએ તાકાત આપી પણ એ જુદા પ્રકારની હતી, લશ્કરી અર્થમાં એ બળ ના ગણાય કૌવતવાળાં ને કસાયેમા શરીરો ગુજરાતમાં જોવા થયાં છે એ કશું કરવું જોઈએ છેલ્લા પચાસ વર્ષથી આપણે વામણા, ઢીલા, છોકરવાદી, ને અત્ય આયુષ્યવાળા અતા જઈએ છીએ આજથી પ્રયત્ન કરીએ તોયે બીજા પચીસ વર્ષો પછી એ સ્થિતિમાં ફેરફાર લાવી શકીશું

નવા સરસેનાપતિ ભલે પ્રાંતીય મહેરમાની ના કરે, પણ ગુજરાતીઓને ધડવામાં થોડું ધ્યાન આપે એવું તો જરૂર પડે છે ગુજરાતીઓની થોડી પલખણ ફરતી થાય નવી પલટણોનાં થોડાં થાણા ગુજરાતમાં આવે, અહીંના વિદ્યાર્થીઓના સંપર્કમાં ફેબના માણસો આવે ને ફેબનું સંગીત શીખવાય, અહીંની નાગરિકોની હરિફાઈઓ ગોઠવાય તો ગુજરાતના યે રગઢગ બદલાય

આમ તો ગુજરાતી ગવર્નર છે, એલચીઓ છે, પ્રધાનો છે, પણ સરસેનાપતિ જે કરી શકશે તે બીજા કાઈ નહિ કરી શકે એમનામા ગુજરાતની અસ્મિતા હશે તે વધુ ખીલવવા ગુજરાતે પાંચ-સાત સત્કાર સમારભો થોળવા જોઈએ ને ગુજરાતમાં ફેજ હવા દેવાવવા એમને વિનંતિ કરવી જોઈએ

ગુજરાતનું મહાગુજરાત ભલે દૂર રહ્યું, એનું પોતાપણુ ટકે-વધે એટલું તો કરવું કે નહિ

તોકામાર્ગો સજીવન થશે ત્યારે

સભળાય છે કે ભર્ય ને બીજા ગુજરાતનાં બદમેની ખીલવણી થવાની છે સુરત, ભર્ય, ભાવ નગર જેવા સ્થળોને સારા બદર બનાવતા વાર લાગવી ના જોઈએ અને બીજા નાનાં બદરો પણ સાથે સાથે તૈયાર થવા જોઈએ નદીકિનારાનાં ગામોમા જે મગવડ આપી શકાય તે આપી નવા માર્ગોની હેરફેર લોકપ્રિય બનાવવાના યત્ન ચાલુ થવા જોઈએ

આ પ્રવૃત્તિને ફેવળ આર્થિક દૃષ્ટિએ ના જોતાં એમાંથી પ્રાપ્ત બીજા લાભ થાય છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ પાણી ને પહોડ એ બન્નેની દોરતી ગુજરાતે લગભગ ગુમાવી છે. એથી જીવનમાં સાહસ ને કામ્ય જોઈએ થયા છે, ઊર્મિઓમાં જોમ નથી ને શ્રદ્ધાનું બળ નથી

આ માર્ગો ખૂટ્યા પછી આપણે આશા રાખીએ કે એમાં અવનવા ધાટની હોડીઓ તરતી થશે, એની રચના કરનારા ઈજનેરો થશે, એને ચલાવનારા નાવિકો આવશે, એમને ઊદ્યમી ખેડૂતોને સંપર્ક મળશે

આ માર્ગોએ જે ધાટ બધાય, કક્કા ન ખાય, ગોદામો ઊભાં થાય એ કળાત્મક અને એની તકેદારી રખાવી જોઈએ મોટર ખટારાના અડા જેમ ગદગદી-વાળા, બદમુગ્ત ને કામચલાઉ દબના હોય છે એમ અહીં પણ ના થાય તો સારું

યાદ રાખીએ કે ગુજરાતની એક લાંબી સરહદને સાંકળવાનો સમૃદ્ધ ને સોહામણી બનાવવાનો આ પ્રશ્ન છે

વેચાણુવેરાનું આદોલન

આ આદોલન પાછળ વેરા રદ કરાવવાનો મુદ્દો ભયે ચર્ચાપદ હોય ને ભલે આ વેરા ટકી ગયો હોય છતાં એ આદોલન નિષ્ફળ ગયું છે એમ તો

નહિ જ કહેવાય સરકાર આમાંથી લોક લાગણીનું માપ નોંધી શકે તે પ્રજા સાથે પોતાનો સંપર્ક કેટલો ઉપરછ નો છે તે નોંધી શકે બધામાં મતના શબ્દો તો આધાર લેવો એ ભાગે જ વાજબી મળ્યા

ગુજરાતી ભાષા ધણુ જીવો

ગુજરાતની સીમાઓ વિશે સાહિત્ય પરિષદે જ નેપ કયો અને ડાંગના વિસ્તારને ગુજરાતથી જુદો નહિ પાડવાની ઇચ્છા બહાર કરી તેથી એમના ઉપર નારાજ થવાની કશી જરૂર નથી

ન્યારે શિક્ષણ દ્વારા ભાષા ઉપર અકુશ મૂકે ત્યારે ધણે દૂર સુધી એની અસર પહોંચે છે વિચારો રીતભાવ પહેરવેશ રિવાજો એ બધા ઉપર ભાષાની લાગવજ છે અને સાહિત્યકારો આ વિશે ના જોતે તો શું મજૂરસઘ બોલવાનો હતો ?

હિંદુસ્તાનની મુખ્ય બોલીઓમાંની એક ગુજરાતી છે એની લિપિ નાગરિક કરતાં ય સરળ છે એની વાણીમાં મિદાશ અને ભાવુક્તા છે લોકો પાસેથી એ ભાષા છીનવી ના લેવાય એનું ગૌરવ ને વિસ્તાર વધે એવું કયો લેખક ના ઇચ્છે ?

હિંદીનું મર્યાદિત સ્થાન

શિક્ષણના માધ્યમ વિષે પરિષદમાં જે કંઈ ઉત્તરેખ થયો તે પુરતો નથી હજી વધુ સ્પષ્ટતા થવી જરૂરી હતી માધ્યમિક શિક્ષણ સુધી ગુજરાતી દ્વારા અને તે પછીનું શિક્ષણ અંગ્રેજી દ્વારા અપાય તો સરળ બને આ કામ માટે હિંદીની ગોળના કરવામાં આવશે તો એ બૂલ જ નહિ જી મ મળ્યોશે.

હિંદીને સમૃદ્ધ કરવી હોય, ચલણી બનાવવી હોય તો એને અમુક હદ સુધી સામાન્ય ભાષા તરીકે દેશના જી. જી. પ્રતિમાં દાખલ કરી શકાય ના જતી બહેનતો એ ભાષામાં પ્રગ્ન કરી શકાય ટપાલના સરનામાં રસ્તા ઉપરની સૂચનાઓ સ્ટેશનો મકાનો કે દુકાનો ઉપરના પાળીઆં એવું કેટલુંક

હિંદીકરણ માગી લે છે ને તે દિશામાં થોડી ઉતાવળ પણ થઈ શકે એમ છે

વેપારીને દસ્તાવેજ ભાષા અંગ્રેજી છે કચેરીમાં વહેવાર એનાથી મોકસાઈવાળો બને છે એ સરળ વહીવટી ભાષા બની છે અધિકારીઓને જે કંઈ સૂચનાઓ મોકલવાની હોય તે અંગ્રેજીમાં હોવાથી ગુચવાડો આવતો નથી એ ભાષા વિદ્વાનની છે આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોમાં સરળતા લાવનાર છે વિદ્યાર્થીઓને એનો જોતો પડે એવું નથી કારણ કે એનું ચલણ બહોળા વિસ્તારમાં છે

આમ વિદ્યાર્થીએ ચાર ભાષા ફરજિયાત રીખવી રહી ગુજરાતી (પ્રાથમિક ભાષા) અંગ્રેજી (વહીવટ ને વહેવારની ભાષા) હિંદી (આંતર પ્રાંતીય) ને સંસ્કૃત કે ફારસી (સરકાર ભાષા) આમાં હિંદીનો પરિચય અને સંસ્કૃતનો ઇચ્છા મુજબ અભ્યાસ થાય તો જોતો પણ નહિ લાગે.

પ્રાંતોની પુનર્ચના વહેલી થાય

આંધ્રનો અલગ પ્રાંત થવાનો એટલે કર્ણાટક નેય આશા રહે અને પછી તો મહારાષ્ટ્રને ગુજરાત સાથે સંલગ્ન રાખવાનું કોણ કહ્યું કરશે ? બને મહારાષ્ટ્ર પહેન કરે આખરે તો બનેને છતાં જ વાનું જ છે

ગુજરાતે અલગ થવાની માગણી ના કરવી એ સત્તાદમાં પેચ મચાય છે પ્રાંતોને ભાષાના ધોરણે રચવામાં જે જોખમ છે તેવાં બોગ ધણાં જોખમો આપણે જાણી રહ્યા છીએ એ સવાલ ટાળવામાં જોખમ છે એમ શા માટે નથી વિચારતા ?

જેમ પાકિસ્તાન મોકુફ કહ્યું કરવામાં બૂલ થઈ તેમ ભાષાભાષી પ્રાંતો વિષે બહુ કચવાટ થયા પછી મુશ્કેલ રાખવામાં એનું ઝેર કાર્તિલ બની જશે ગુજરાતની ભારત પ્રત્યેની એકતાની માગણીનો વખત જતાં ઊંધો અર્થ નીકળશે—બીજાના માર્ગમાં વિધિ રૂપ થનાર વેદિયા કે બીજા તરીકે એ ઓળખાઈ ને પાડોસીઓની મૈત્રી એ ગુમાવશે.

પંચવર્ષીય યૌનનાનો અમલ થાય તે પહેલાં જ દેશના પ્રાંતોની પુનર્વ્યવસ્થા થવી જોઈએ, જેથી નવા ધડતરમાં ઓછો બોમ્બો ને વધુ ઉત્સાહ લાવી શકાય.

બોલી ને વેશ

પરદેશમાં જન્મીને હિંદીઓએ કેવી બોલી બોલવી ને કેવો પહેરવેશ રાખવો તે વિષે ટીકાઓ થઈ છે એમાં વળુદ છે.

કેટલાક બીજા દેશોના આગેવાનો અંગ્રેજી બોલતા છતાં પોતાની ભાષામાં બોલે છે અને એનાં ભાષાંતર કરાવી માન સમજે છે આપણેય હિંદીમાં બોલવું એવો આગ્રહ રાખવો? ના, જે ભાષાને મહાવરો હોય એ ભાષા બોલવી એ ઉચિત છે, બીજાને સગવડ આપી શકાય ત્યાં પોતાની અલગ ભાષાનો આગ્રહ રાખવો એમાં સુજનતા નથી, દુરાગ્રહ છે.

આવું જ પરદેશ વિષે વિમાનવર આગળ હિંદી રાજ્યેશમાં જવું ને બીજે છેડે વિદેશી લેખાશમાં ઉતરવું એ લોકોને ભારે કૌતુક ઉપજે છે અહીં જે કોઈ પરદેશી આવે છે તે ભારતીય પોષાક પહેરતા નથી, એ પહેરે એવું આપણે માગતા પે નથી પરદેશમાં આપણે ત્યાંના થઈને રહીએ તેથી સરળતા મળે કૌતુક ઓછું થાય એમ માનવામાં ખૂલ છે ફેરફાર કરવો જ હોય તો આમોહવા સુજન થવો જોઈએ.

વધારેપડતી અતડાશ કે વધારેપડતું ઝૂકવાનું બંને અયોગ્ય છે.

શુભરાતી મરાઠી કે પંજાબી સ્ત્રીઓ વિદેશમાં અસહ્ય પહેરવેશ રાખે છે લાંબે એમને કાચકાજ ઓછાં હોય તેમ છતાં એમને કોઈ બાધ નડતો નથી એથી ઉલટું, આપણે આપણો પહેરવેશ નિભાવી રાખી જે સરળ વર્તણૂક મેળવી શકીએ તે બદલી નાખવાથી નહિ મેળવી શકીએ ને લાલ હોય તો

યે એમાં છેતરપીડીનો ભાવ આવે એટલે ત્યાંન્ય ગણવો જોઈએ.

નવો લેખાશ શું સૂચવે છે?

અહીં આપણે કયા પોષાક તરફ ઢળતા જઈએ છીએ એ તપાસવું રમુજી થઈ પડશે.

ખાદીની સાદાર્મ્ય કાટ ગયો, પણ તે પછી તો ટોપીયે ગઈ આજે પાંચડી, સાફ ને ટોપી કેટલા ઓછાં વપરાય છે? કેણુ કહેશે કે એમાં લાલ છે? પાંચજામાં પહેરણુ અને ચપલ ચાલુ થયાં પણ એમાં ન તો સગવડ મળી કે ન તો માન મળ્યું એટલે એ વેશની જગ્યાએ હવે પાટલુન ખમીસ કે છુરોકોટ ને છુટ આવવા લાગ્યા છે, ધોતીઉં-ચપલ વિદાય લઈ રહ્યા છે અધિકારીઓ, કારકૂનો, વિદ્યાર્થીઓ, કારખાનેદારો વગેરે કેટલાયે આ પોષાક અપનાવ્યો છે, તેઓ અતડા દેખાતા નથી, એમનો પ્રકાર વધે છે.

ખાદીવાળાઓએ કેટલાક પ્રવાહો ખાળ્યા હતા બદલ્યા હતા, નવા ચીલા પાડ્યા પણ હતા પરંતુ, આજે એમની ઉદાસીનતા વરતાય છે નવા પ્રવાહો ઝાળખવાની ખાળવાની કે વાળવાની તેમની શક્તિ કે વૃત્તિ રહી નથી એનો આ નાનો નમુનો છે.

નવી આગેવાની શેઠશે નહિ

ગોધરા મુકામે બ્યાયામ સમેલન મળ્યું ને સમારંભના પ્રમુખપદે મુખ્ય પ્રધાનને બોલાવવામાં આમ્યા ત્યારે થયું કે જાહેર પ્રવૃત્તિઓને રાજકાજમાં ભેળવવાની વૃત્તિ કેમ જોર કરતી હશે? એથી ફડ-ફાળામાં સરળતા મળે છે, અધિકારીઓ વધુ મદદ રૂપ બને છે, પ્રવૃત્તિ તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચાય છે કે પછી વ્યક્તિનું આકર્ષણ મુખ્ય કારણ હોય છે?

શુભરાતમાં ધણી ગિફ્ટ્સ સરવાયો છે, આરો ૫૫ નિજ્યુતો છે, બીજા એવા પણ દશે જેમણે વિદ્યાર્થીઓને રમતો રમાડવામાં, પ્રવાસે લઈ જવામાં,

શિરત શો નવવાગા ધણો સમય આપ્યો હોય આ પ્રવૃત્તિમાં રસ ન હોય તો તેઓને પણ અદર મેળવવા જોઈએ યુવાનાને પ્રેરે એવા કોઈ લેખક-કવિનેય આમ ત્રવા જોઈએ

એવું કાચ કે આપણા જાહેર ડ્રવન ઉપર અમુક પક્ષ કે વ્યક્તિ કે રાજસત્તા છાઈ જાય તો વર્ગો સુધી નથી આવેવાની પ્રગતિ દેખાશે નહિ પ્રવૃત્તિઓ સકોચાઈ જશે ચુટણીઓથી દૂર રહેનારા પણ પ્રગતિ તાકાત આપી શકે એવા સત્વશીન પુરુષોની મર કરી એમને બહાર ઠાવવા જોઈએ

નેહરુના ટોળા

જ્યાં જ્યાં ત્યાં નેહરુનું જન્મર આકર્ષણ હોય છે હજારો માણસો એમની વાણી સાંભળવા એમનાં દશન કરવા એકઠા થાય છે એમને જતાં જતાં લોકો આનંદ અનુભવે છે પણ શહેરોમાં કેટલાય ભણેલા માણસો આ જોઈ દુઃખ કરે છે એમને મન એ ટોળાઓ નેહરુનું કેશ કામ કરતાં નથી કરવાનાં નથી. જે ઉત્સાહ પ્રગટ કરે છે એવું મશુ મૂલ્ય નથી જત્યાદી છે અને નેહરુનેય ટોળાનો અણુમમે લાગતો નથી હજારો અને લાખોની મેદનીથી એ ટેવઈ ગયા છે ટોળાઓને એ પ્રેમ કરે છે જાડે છે ગરે છે મત્રમુખ કરી નાખે છે ટોળાઓને જોઈને એ હસે છે મુક્તિ અનુભવે છે મહત્તા મેળવે છે ટોળાઓ એમને જોઈને બધું જૂની જાય છે નેહરુ પોતાના ચાક એમ ઉતારે છે

આ ટોળાં એમનું માનતા નથી એમ પણ કેમ કહેવાય ? કેટલીય કાપાકાપી ને તર્ગીઓ નેહરુને મ્હા જરદાસ કરી લીધી છે એ શું હકીકત નથી ? આંધકારીઓની લીન, કો ગ્રેસીઓની એશ વેપારીઓનો લોભ એ બધું નશી મધ હોય તો નેહરુની આડશે નહિ તો આ ટોળાંઓ કચારનાં ફરી વળ્યા હોત !

એ એક જ રહ્યો છે જે આ ગ્રેશમાં ટોળાંઓ

જમાવી શકે તેમને રીઝવે ને એ જ ધડીએ સખત ઠપકારે પણ ટોળા પણ એને પરખી ગયાં છે—એનો નિસ્વાર્થ એની સરગતા એ રી દેશ મ નેહરુને આ ટોળામાં બાગતનો પ્રાણ દેખાય છે—અહીંની સરકૃતિનો નેનીતિનો અહીંની તાકાતનું એમાં માપ નીકળે છે ધોયની રેખાઓ દોરાય છે ધમની દલિ જડે છે

નેહરુના ટોળાંઓ અંકરણ નથી એમાં ગેમી સ કેત છે

મરણ પાછળના લોભનોને સરકારી ઉત્તેજન

જમણો ઉપર પચીસનો મયદો હતો તેમાં હમણાં ફેરમાર કરી સરમારે જૂન જ કરી છે

લાગ પ્રસંગે નાની મેજબાનીમાં વધુ આનંદ મળે અને લેકોની ટેવો સુધરે એમ હોવા છતાં એ અકુશ હાલો કર્યો અને જમનારની સખ્યામાં ખસાસ સુધી છૂટ આપી પણ આવી છૂટ મરણ પ્રસંગે આપોને એક ખરામ રિવાજને આડકતરુ ઉત્તમન આપ્યું છે

અકુશોદારા પ્રત્ન કેળવાય એ રિયતિ સારી નથી અકુશો ચોપડી ઉપર ચાલીને એનો લીનો—પોઓ અમન કરવો એ પણ સારુ નથી અને અકુશો ખસેડી લેતાં જે કુરિવાજને દૂર કરવા સમાજ સેવ કાએ વર્ષા સુધી પ્રયત્ન મર્યા હતા તેના પક્ષ કરવો એ તો જૂન જ ગણાય

સરમારી છૂટછારો સામાજિક અનિટોના સમ થનમા ના થવી જોઈએ

ગાયનુ માન ભવે વધે

ગોવધ અટકાવવાના આદોનન પાછળ લને કોઈ રાજકીય પક્ષની ચાલ હોય છતાં હિંદુઓની એટને કે પ્રગતિ મોટા ભાગની એ તરફ સહાયનુતિ છે એ નિર્વિવાદ છે આ ગેશમાં લને ગોવધનો પ્રતિબધ ના લાવે પણ ગાય તરફના પ્રગતિ આદ

‘કેમ બાપુ? કેમ છે તારે કંઈ ખાસ કહેવાનું હોય એમ લાગે છે શું છે કહે જોઈએ’

‘દાદાસાહેબ, શું કહું? ગયા ૭-૮ મહિનાથી પગમાં સતત દડાખેડી છે તેથી હું હેગન હેગન થયો છું. ગમે તેમ કરી આ દડાખેડી નીકળી જાય તેમ કરો’

તેનો તે દુઃખી અને હતાશ અનેલો ચહેરો જોઈ અને તેની કાકાલુદોલરી, વિનંતિ સાંભળી મને આભાવિક રીતે જ દયા આવી અને એ બાબત તપાસ કરવાનું મન સાથે નક્કી કરી હું જોલ્યો. ‘અરે, આટલા દિવસ સુધી તારી દડાખેડી ચાલુ રાખે એટલા બધા નિષ્કૃષ્ટ જોલરસાહેબ નથી મને ખબર છે કે તેમનું હૃદય કામળ છે પણ તે તેમને કદી તે માટે વિનંતી કરી હતી ખરી?’

બાપુ—‘હા, એક વાર નહિ, અનેક વાર’

હું—‘પછી?’

બાપુ—‘તેઓ સાંભળતા જ નથી. હું અરજ કરું એટલે તેઓ હસે છે અને આખા આડા કાન કરી આગળ જતા રહે છે’

હું—‘આ તો વિચિત્ર કહેવાય તે આમ શાથી કરતા હો? કંઈક કારણ હોવું જોઈએ તારી જ કંઈક જાણ હોવી જોઈએ તું જ કંઈક આડું અવળું કરતો હોઈશ નહિ તો તેઓ તારી દડાખેડી આમ સતત ચાલુ ન રાખે’

બાપુ—‘સાચે જ, મારો એમાં કશો વાંક નથી’

હું—‘ઠીક ત્યારે, હું તેમને પૂછી જોઈશ; અને જો કંઈ શક્ય હશે તે કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ’ આમ કહી હું આગળ ચાલ્યો

દરરોજ સવારમાં જાન, ઘોડો અધ્યાય અને

ગેતા રીતે સ્વીકાર થાય તો એમાં કશું અપરિત નથી

સરકાર આદર્શ ગૌશાળાઓનો પ્રયત્ન કરે, જોલાદ ગુધારે ને બગદો તૈયાર કરે કનકખાનાના નવાસો ઉપર જમ્યાન લાવે અને ધીરે ધીરે ગાય

એક વરસમાં જ એ પુસ્તક ખીણ આવૃત્તિમાં પ્રવેશે છે એ પ્રખ્યાત પુસ્તક માનવતાનાં ઝરણાંની પ્રગટ થનારી નવી આવૃત્તિમાં નવી ઉમેરેલી આ વાર્તાના નાયક બાપુની ઉદારતા એના છવનની સાવ છેલ્લી પાંચરીએથી પણ ટેવી ગળાડી ઊઠે છે।

એક કલાક સમૃદ્ધતાતથ્યનું કાર્ય આટોપીને હું જોના સામાન્ય કેદીઓની પૂછપરછ કરવા માટે જોલના દવાખાનામાં તેમ જ તેમની જુદી જુદી કોટડીઓના નિયમિત ચક્કર લગાવતો કેદીઓની મુશ્કેલીઓ, જરૂરીઆતો વગેરેની પૂછપરછ કરી તેમને દાદ મેળવી આપવી, એ જોલમાં મારો મુખ્ય વ્યવસાય જ થઈ પડ્યો હતો. આવા એક રોજિદા ચક્કર દરમ્યાન જોલની સામાન્ય વસતીથી દૂર એવી ચત્ર કોટડીઓ તરફના કેદીઓને મળતો, તેમની પૂછપરછ કરતો જતો હતો ત્યારે બધા કોટડીના સળિયા પામે પગમાં ખેડી સાથે ઊભેલા બાપુને જોયો. તેજે અને દાવે જળીના સળિયા પકડેલા હતા અને કંઈક કહેવાને ઉત્સુક એવી મુખમુદ્રા અને આવિર્ભાવથી તે માન તરફ જોતો હતો તે વખતે મારે ને તેને ઉપર મુજબ વાતચીત થઈ

બેરીને મારપીટ કરવાના ગુના બદલ બાપુને બે વર્ષની સજા થઈ હતી અને જોલમાં અવારનવાર તે બેદાશ દાંડાઈ કરી કેદીઓને મારપીટ કરતો તેથી તેને સામાન્ય કેદીઓથી ભૂદો અને દૂર આવેલી કોટડીઓ પછી એક કોટડીમાં જોડેલો ગળાવામાં આવ્યો

ને બળદની કતલ ઝોળી કરાવી દે, બહેરમા ગાયોના નામે લેવામાં આવતાં માન ઉપર વાળખી શરૂને મૂકે, તો પ્રખરે રીઝશે ને ગાયો પણ દુઃખે

મુખમુદ્રા આગે પ્રેમથી સારી સરઆન થાય એમ આપણે ધરતીએ

હતો સામાન્ય રીતે આ કોટડીની જાણતું બાપુ હમેશાં બધા રાખીને તેને બહારથી તાણુ મારવામા આવતું જે કેદીઓ સિરતથી રહેતા ન હોય જેમ નામાં એકમીજ સાથે મારામારી કરવાની વૃત્તિ જણાય—જેમનામા થોડું ધણુ ગાંડપણુ જણાય—તે કેદીઓને મીઠા કેદીઓની સલામતી ખાતર અલગ રાખવામાં આવે છે તે પ્રમાણે બાપુને પણ અન્ય રાખવામાં આવ્યો હતો.

બાપુ પ્રેમાળ અતઃકૃત્ણનો અત્યંત બાવના પ્રધાન અને તેથી જ કોથી સ્વભાવનો હતો તેમાં વળી સ્ત્રી પટતા વધારામાં પોતાની છત્તામાં આવે તે પ્રમાણે અને તે વખતે સ્ત્રી અનુકૂળ ન હોય કે નજીક ન હોય તો તેનું મગજ ખસી જતું અને તે ગાંડા જેવો થઈ જતો અને ગાળાગાળી તથા મારપીટ કરતો. પણ મગજ ઠેકાણે આવતાં તેને પરતાવો પણ થતો પોતાની સ્ત્રી વિષેની તેની આસક્તિ કેવળ વિવચાસક્તિ નહોતી તેના ઉપર તેને ખૂબ પ્રેમ પણ હતો પરંતુ પ્રેમનું કે રીસનું ગાંડપણુ એ બેમાં પરિણામની દૃષ્ટિએ શો ફરક? ગાંડપણુ એટલે ગાંડપણુ! આવી જ એક ગાંડપણુની લહેરમાં બેરીને તેણે વધુ તો માર માર્યો જેલનું શારીરિક દુઃખ તેને કાંતું નરોત્તુ પણ સ્ત્રી યાદ આવ્યા કરતી તેથી તેમ જ તેને વિરેની તેની આસક્તિ અને તેના વિરહને કારણે તે બે ઠાકણો તે બાવરો બની જતો અને જાત પર કાળુ ભવાની શક્તિ મુમાવો બેસતો.

તે દિવસે બાપુને મળ્યા પછી જેલરની સાથે મારી હમેશ મુજમની મુનામત થઈ ત્યારે મે તેમને બાપુની બેડી વિષે પૂછ્યું. જોમેક નામના એ જેનર ખરેખર ધણા દયાળુ હતા મે તેમને પૂછ્યું.

જોમેક પેલા બિચાગ બાપુને ૭૭ મહિનાથી દડા બેડી આપી છે એ કેટની કચેરતા કહેવાય? એમ શા માટે કરો છો? તમે આમ ન કરો તેની મને તો ખાતરી કે એટલે તેને આમ જુદો રાખવાનું અને દડાબેડી આપવાનું કઈ ખાસ કારણ છે? ત્યારે તો જોમેકે કહ્યું કે, તે માણસ સરળ ભોળો પણ ખૂબ જ કોધી સ્વભાવનો છે તેન આવા કારણે તેનું મન કાનૂની ન રહેતાં તેણે

સ્ત્રીને માર માર્યો અને સખ પામીને અડી આવ્યો. પણ મગમતની વાત એ કે સ્ત્રી ઉપર તેને પ્રેમ છે અને વચ્ચે વચ્ચે તેના વિચારો આવતાં તેનું મગજ ચક્કે છે! અને મન કાળમાં ન રહેતાં તે મારા મારી કરવા લાગે છે તેને ઠેકાણે લાવવાનો મે સહાનુભૂતિપૂર્વક પુકડળ પ્રયત્ન કર્યો પણ મારો પ્રયત્ન સફળ થયો નથી! એટલે તેને બીજાની દૂર રાખી દીધો તેનો અખતરો શરૂ કર્યો તેથી તે થોડો નરમ બ ગયો પણ બેડી કાતો જ બે ચાર દિવસમાં ફરીથી તેનામાં ગાંડપણુની લહેર આવી! ફરી મે તેને દડાબેડી પહેરાવી એટલે થોડો દિવસ તે શાંત રહ્યો હતો. દડાબેડી દૂર થતા જ તે મારામારી શરૂ કરી દે છે આ પ્રમાણે ત્રણ ચારવાર બનતાં ફરીથી દડાબેડી દૂર કરવાનો મે હ મે છોડી દીધો.

હું— ના ના તમે આ પ્રમાણે તદ્દન નિરાશ બનો તે ના આવે તેના પર દશ તો રાખવી જ જોઈએ ફરી એક વાર તેની દડાબેડી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરી જેવામાં તમને ખાસ કઈ વધી જણાય છે?

જેનર— મને કરો જ વધી નથી તમારી એવી છત્તા હોય તો હું કાસે જ તે કાળી નાખુ પણ તેથી કઈ વળવતું નથી ફરીથી પહેરાવવી જ પડશે એટલે આતો વિચાર કરીને મને કહો હું તો તમે કહેશે તે પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું.

આ સાંભળીને હું સ્વાભાવિકરીતે જ મૂઝવણમાં પડ્યો હતે મેં તાત્કાલીન જવાબદારી હું લઉં પછી બાપુ—ઈક આહુ અવળું કરી જેમે તો તેના એ કાળની અને ફરીથી તેને બેડી પહેરાવવાની એમ બે ડી જવાબદારી મારા ઉપર આવી પડે એ વિચારથી કિં કમાવનકમેતિ એવી રીતે હું મોહિત થયો મે ખૂબ વિચાર કર્યો અને છેવટે રાત્રે મારી કોટડીમાં પયારીમાં પડ્યા પડ્યા મને એક ઉપાય સૂઝ્યો તે પ્રમાણે કરવાનું નક્કી કરતાં મનને શાંતિ થઈ થોડો આનંદ પણ થયો કે બાપુ કાસે દડાબેડી માંથી મુક્ત થવાનો તેની હુ ખી મુ! પર આનંદની ઊર્મિઓ આવતી મારી નજરે દેખાવા લાગી.

બીજે દિવસે સવારે હું બાપુને મળવા ગયો.

અને પૂછ્યું, “બાપુ, ખરેખર તું આ દહાબેડીથી કંટાળ્યો છે? તે કાઢવી જ નોંધે એમ તને લાગે છે ને?”

બાપુ—“એટલે? મને તેમ નથી લાગતું એરી તમારા મનમાં શકા પણ કેવી રીતે આવી શકે છે? ખરેખર, હું સાવ હેરાન થઈ ગયો છું। ગમે તેમ કરો, ગમે તે કરો, પણ મને આ બેડીમાંથી છોડાવો.”

હું—“જરૂર છોડાવું, પણ એક શરતે તને જે તે કબૂલ હોય તો કહે એટલે હમણાં જ હું જેલર સાહેબને બોલાવી દારીશ અને આ જ કબૂલ તું બેડીના સકળમાંથી છૂટીશ.” બાપુના હૈયામાં આનંદનો ઉજ્જવો આવ્યો ને બોલ્યો, “કહો, કહો, તમારો શી શરત છે તે કહો મને કબૂલ છે જે કહેશે તે કબૂલ છે પણ આ બેડી હવે નહિ નોંધે એ. હવે તે અસહ્ય થઈ છે.”

હું—“સાંભળ ત્યારે કહે મે તારી ઈચ્છા જેલરસાહેબને કાને નાખી તેમને વિનંતિ કરી કે બાપુની બેડી થોડા દિવસ માટે પણ દૂર કરો તેમણે કહ્યું કે અગાઉ ચાર પાંચવાર તારી બેડી કાઢી તને તક આપી હતી, પણ તારું બેજુ ઠેકાણું રહેતું નથી અને તું વારંવાર દારીશ કરે છે, મારપીટ કરે છે એટલે હવે તેઓ તારી બેડી કાઢવા રાજી નથી. તારે માટે તેમને જામીન નોંધે છે પણ એવો જામીન કોણ થાય? જેલરસાહેબે કહ્યું કે તું સાચા દિલથી ગમે તેટલા વચન આપે તો ય તારું બેજુ અવારનવાર ચસકે છે અને તને જાન રહેતું નથી માડ-પણના આવેગમાં તું ફાંવે તેમ વર્તે છે.”

જેલરસાહેબે મને પૂછ્યું “બોલો, તમે તેના જામીન ચાઓ છો?” એટલે મે જેલરસાહેબને કહ્યું કે, “તેનો જામીન થવા હું તૈયાર છું પણ બાપુ ફરીથી તોફાન નહિ કરે એવી ખાતરી હું કેવી રીતે આપી શકું? હું જુદા જ પ્રદારનો જામીન આપુ છું.” જેલરે પૂછ્યું, “કેવા પ્રકારની જામીનગીરી આપો છો?”

ત્યારે મેં કહ્યું કે “બાપુ જે તોફાન કરે તો બાપુને બદલે જેલરસાહેબે મને બેડી પહેરાવવી અને શાંત થાય ત્યારે મારા પગમાંથી તે દૂર કરવી.”

આ સાંભળતા જ બાપુ એકદમ ગભીર અને ભયભીત બન્યો, મધ્યમર તો તે સ્વપ્ન બન્યો. હું તેના એકરા પરના ભાવ જોતો હતો તેના પાપતુ પ્રયશિત મારે ભોગવવું પડશે। આ ખ્યાલથી જ તે પીગળી ગયો અને મે હાથ જોડી મને કહેવા લાગ્યો,

“ના, ના, દાદાસાહેબ તમે એવી જામીનગીરી આપશો નહિ મારું બેજુ તથા મન ચારેક ઠેકાણે નથી રહેતું। અને હું શું કરું છું તે મને જ સમજાતું નથી। કોવના આવેગમાં કઈક બની એમે છે મારી ભૂલતું પશ્ચિમ તમારે ભોગવવું પડશે એ કલ્પના જ મને ભય કર લાગે છે, તમે આવી જામીન ગીરી આપવાની ભાજગડમાં પડતા નહિ જેલર બેડી કાઢવા આવશે તો પણ હું તેને તે કાઢવા દર્શિ નહિ.”

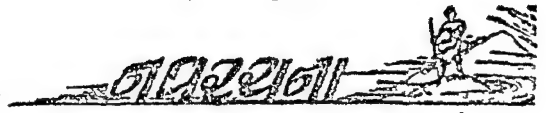
ભોળપણ અને પ્રેમાળપણાનું આ અદ્ભુત દ્રશ્ય જોઈ કોણ ગળગળો ન બને? મે તેને કહ્યું કે, ‘મે તો નિશ્ચય કર્યો છે કે હું જામીન બનીશ મારો નિશ્ચય તારા કહેવાથી નહિ ફરે, પણ તારા પગની બેડી મારા પગમાં ન પડે તેનો ઉપાય તારા જ હાથમાં છે મારે માટે તું જેટલો પ્રેમ બતાવે છે તે જ પ્રેમ તારું મન કાબૂમાં ગણવામાં તને મદદ કરશે એટલે આ શરત તું હમેશા ધ્યાનમાં ગણવાને પ્રયત્ન કરીશ તો બસ।’

એ પછી તુરંત જ શ્રી જોસેફને બોલાવી તેમની પાસે જ બાપુની બેડી દૂર કરાવી બાપુને મુક્ત થયાનો આનંદ તો થયો જ, પણ મને પણ એક પ્રકારની ધન્યતા લાગી, સમાધાન થયું બાપુ એક સામાન્ય, અશિક્ષિત ગણ્યોતો માણસ હતો, પણ પોતાના દુઃખ દૂર કરવા માટે પણ ખીજાને દુઃખ ન થાય એવી તેને કાળજી હતી। આવાને અશિક્ષિત કેમ કહી શકાય?

આ પછી હું જેલમાં હતો ત્યાં મુઠ્ઠી બાપુએ કને પણ દરી ગડગડ કરી નહિ અને તેના પગની બેડીઓ જેલરની આંકિસમાં જ રહી। તેનો અને બેડીને યોગ ફરીથી થયો નહિ અને હું છૂટનો તે પછી થોડા જ વખતમાં તે પણ જેલમાંથી મુક્ત થયો.

આધિકારીતે પશ્ચાત્ દેશમાં આયોજનને મુખ્ય ઉદ્દેશ લોકોની જરૂરિયાતની અંગેનું ઉત્તરપાદન વધારવું ને આ રીતે પ્રજાનું જીવનધોરણ બિચુ ધર્મ જનુ એ હોય છે કારણકે જેટલે અશે ઉત્તરપાદન વધે તેટલે અશે વસ્તુઓના પુરવઠા વધે ને લોકોને વધારે

બીજે રસ્તો પરદેશમાંથી મૂડી ઉઠાવી લેવાતો છે એમાં પણ પહેલી મુશ્કેલી એ જામી યાવ કે આપણને જોઈતા જગ્યામાં મૂડી ન મળે ને મળે તો પણ પરદેશી લેણી રાત્રી આપણા રાત્રિયત્ર ને આર્થિકત્રમાં દરમિયાનગીરી આપે પરદેશીઓને આ દેશમાં મૂડી રોકે તો એ મૂડીનો ઉપયોગ બરોમર થાય છે કે નહિ ને ધારેલી મૂડી ઉપર નિયમિત વ્યાજ મળશે કે નહિ ને વખતસર મૂડી પાછી મળશે કે નહિ એની શીકર સ્વાભાવિકરિતે

પરદેશી લેણદારને રહેજ તેથી એ આપણા રાજ્ય-
તત્ત્વ ને આર્થિકતત્ત્વ ઉપર દેખરેખ રાખે એવો
કેટલાકને ભય રહેવા સભવ છે દેખરેખમાંથી
ડબલગીરી ક્યારે ઊભી થાય એ કહી શકાય નહિ
આ ઉપરથી એમ ફલિત નથી થતું કે પરદેશી મૂડી
કાંઈપણ સંભોગમાં ન લેવી વ્યાજબી શરતોએ
એ મળે તો જરૂર લેવી પરંતુ આપણી બધી યોજ-
નાઓ માટે જરૂરી બધી મૂડી પરદેશીમાંથી મેળવવી
અશક્ય છે ને જેટલી બને તેટલી આપણી જ મૂડી
ને આપણે વાપરીએ તો આર્થિક રીતે તદ્દન પરાવ-
લની થવાનું જોખમ આપણે ન ખેડીએ આનો
અર્થ એ જ કે આપણી ઉત્કર્ષ માટેની યોજનાઓમાં
જેટલી બને તેટલી દેશી મૂડી શકાય તે દેશના તાત્કા-
લિક ને લાંબાગાળાના હિતમાં છે.

દેશમાં મૂડી કેમ એકઠી થાય તેનો વિચાર કરવા
માટે આપણે વ્યક્તિનો દાખલો લઈએ ધણી વ્યક્તિઓ
પોતાની આવકમાંથી દર મહિને અમુક રકમ બચાવે
છે આનું રહસ્ય શું છે ? ધારોકે એક વ્યક્તિ દર
મહિને ૧૦૦ રૂપિયાની બચત કરી પોસ્ટ ઓફિસ
સેવિંગ્સ બંકમાં મૂકે છે એનો અર્થ એ થયો કે એ
સો રૂપિયામાંથી એ જે જે ગય વસ્તુઓ ખરીદી શકત
તે તે ખરીદતો નથી એટલે અર્થ એ પોતાની જાત
ઉપર એક જાતનો સયમ મૂકે છે શા માટે ? આવી
રીતે પૈસા બચાવવાનું પ્રયોજન શું ? આવી રીતે પૈસા
બચાવી થોડેક વરસે સારી જેવી રકમ ભેગી થાય
એમાંથી એ નાનું સરખું ઘર ખરીદી કે બાંધી શકે
ઘર બાંધવા માટે મૂડી જોઈએ તે બચતમાંથી આવી
એટલે મૂડીનું બધારણ બચત ઉપર છે ને બચતનો
અર્થ તાત્કાલિક ઉપભોગ ઉપર કાપ કે અકુશ
મૂકવો એ છે

આ જ રીતે રાષ્ટ્રીય આયોજનનું રાષ્ટ્રીય
આયોજનનો ઉદ્દેશ અમુક સુખની અદર દેશનું
જીંદગીનું જાતનું ઉત્પાદન વધારવું એ છે એ વધાર-
ણા માટે મોટા પાયા ઉપર મૂડી જોઈએ, ને મોટા
પ્રમાણમાં મૂડી દેશમાંથી જ ભેગી કરવી રહી તેથી
જ રાષ્ટ્રીય આયોજનમાં તાત્કાલિક ત્યાગ ને સયમ
જોઈએ. આપણા ઉત્પાદનના જે સાધનો છે તે બધા
જ ભોગ્ય વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવામાં ન વાપરતાં,

એમાંનો ધણો ભાગ ઉત્પાદક સાધનો ઉત્પન્ન કરવામાં
વાપરવાં જોઈએ. થોડેક અંશે તાત્કાલિક પેટ પાટા
બાંધવા જેવા નજદીકના ભવિષ્યમાં દેશના નાગરિકોને
જરૂરિયાતો આજના કરતાં વધુ જથ્થામાં મળે

આપણે જોયું કે રાષ્ટ્રીય આયોજન માટે લોકો
ઉપર તાત્કાલિક ત્યાગ પડવો જોઈએ સરકાર
આયોજન માટે પૈસા—નવું નાણું, એટલે તોટો—
છાપી ઊભા કરી શકે એટલે કુળાવાથી પણ આયોજન
માટે મૂડી ઊભી કરી શકાય ને પ્રભુ ઉપર જરૂરી ત્યાગ
લાદી શકાય પણ કુળાવાની આ પદ્ધતિ થોડેક જ
અંશે વાપરી શકાય ને એમાંથી આયોજન માટે
જોઈતી મધી મૂડી મળી ન શકે કારણકે કુળાવો
અમુક હદની બહાર જાય તો એ સમાજમાં અવ્યવસ્થા
ફેલાવે કુળાવાથી આયોજનમાં કેવી રીતે મદદ થાય
તે જોઈએ સરકાર નવાં નાણાં બનાવો આયોજન
માટે ઉત્પાદક ડબ્બો, મજૂરી વગેરે ખરીદે નવું નાણું
ચલણમાં આવે એટલે વસ્તુઓના લાવ વધે ને પૈસાની
ખરીદશક્તિ ઘટે એટલે આપણી આવક, જે પૈસાના
રૂપમાં હોય છે તેની ખરીદશક્તિ ઘટે આથી સમા-
જમાં ધણી વ્યક્તિઓને વાપરવાની ચીજો ઓછી
મળે. છેલ્લાં થોડા વર્ષમાં મોંઘવારીને લીધે ધણાને
પોતાની જરૂરિયાતો ઉપર કાપ મૂકવો પડ્યો છે
જરૂરિયાતની ચીજો ઓછી વપરાય તેથી તેનું ઉત્પાદન
ઓછું થાય આ રીતે ઉત્પાદક સાધનો ઘટ્યાં થાય
ને આયોજનના કામમાં વપરાય તેથી આયોજન
માટે મૂડી ઊભી કરવા માટે કુળાવો ઉપયોગમાં લઈ
શકાય, પણ મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ

કાંઈ કહેશે કે આયોજન માટે જોઈતું નાણું
ધનિકો પાસેથી કરવેરા મારફતે કેમ ન લેવાય ?
આ રીતે ગરીબ ને મધ્યમ વર્ગના લોકો ઉપર બોજો
ઓછો પડે પણ આમાં મુશ્કેલીઓ છે. ધનિક
લોકો ને ઉછોગપતિઓ ઉપર કરવેરાનો બોજો અમુક
હદથી બહાર જાય તો એમની ઉત્પાદન કરવાની
છત્ત ને શક્તિ ઉપર કાપ પડે, ને તેથી આયોજનનો
મૂળ ઉદ્દેશ—ઉત્પાદન આખરે વધારવાનો—જગ ન
આવે. ખીલુ, જે આયોજન ધનિક ઉપર જ બોજો
નાખી કરવામાં આવે તો રાષ્ટ્રીય આયોજન સમસ્ત
પ્રજા માટે છે એ વસ્તુ પ્રજાના ધ્યાનમાં ન આવે.

વળી આપણા દેશમાં ધનિકાની સખ્યા એટલે
ઝોછી છે કે એમના બધાના ઉપર પણ ને ભારે
કરવેરાનો બોલો ન ખાય તો પણ આયોજન માટે
પૂરતી મૂડી ન રહે

ને રાષ્ટ્રીય આયોજન સમગ્ર રૂબ માટે કરે
તો તેમાં સમસ્ત પ્રભનો ઉત્સાહભર્યો ને જ્ઞાનપૂર્વ
કનો સહકાર જરૂરી છે નિયોજન પચના પહેલા
ખરડામાં આ મુદ્દો બહુ વિશદરીતે ચચવામાં
આ પો છે વળી આપણુ રાજ્ય લોકશાહી ઉપર
ચાલેલું છે લોકશાહીમાં તો દેશની દરેક વ્યક્તિ
ધનિક કે ગરીબ શહેરમાં રહેનાર કે ગામડામાં
રહેનાર મજૂરી કરનાર કે ધધી કરનાર બધાના
ઉપર દેશના ઉત્થાનનો બોલો યથાશક્તિ ન ખાવવો
જ નેઈએ એ ન ચાય તો આયોજન કરતા
આપણી લોકશાહી બેખમાઈ ગય

એ ખરુ કે આપણી પ્રજા ૧૬ જ ગરીબ છે
ને સાધારણ વ્યક્તિઓની આવક બહુ ઝોછી પોય
છે પરંતુ રાષ્ટ્રીય આયોજન એટલે જ તાત્કાલિક
ત્યાગ સવિધ્યમાં વધુ મળે માટે ને સમસ્ત પ્રભનો
સહકાર આયોજનનો પાયો છે પ્રજાના દરેકે દરેક
વર્ગને લાગવું નેઈએ કે આયોજન એ આપણું
હિજળા ભાવિ માટે પ્રસ્થાન છે

આગળ કહેતા મુઝો ધ્યાનમાં લઈ નાની
બચતની યોજનાને તપાસીએ આ યોજના એટલે
નાની આવકવાળી વ્યક્તિઓને બચત કરવા માટે
આમત્રણ આપવું એ ખરુ કે નાની આવકવાળા
પાસે સાધારણરીતે બચત કરવાની શક્તિ મર્યાદિત
હોય પણ એ મર્યાદિત શક્તિ રાષ્ટ્રના હિત માટે
વપરાવવી એ નાની બચતની યોજનાનું મધ્યબિન્દુ
છે રાષ્ટ્રના આર્થિક ઉત્પાદનના મમમાં ભાગ લેવો
એ નાની આવકવાળા સમૂહની પણ ફરજ છે લોક
શાહીમાં બધો બોલો એક વર્ગ ઉપર ને મોટાભાજનો
લાભ ખીજા વગ માટે એવી સ્થિતિ લામો વખત
ન ટકી શકે એથી જ આપણી પચવધીય યોજ
નામાં નાની બચતમાંથી સારી એવી રકમ આયોજન
માટે મળશે એમ માનવામાં આ પુ છે તેથી નાની
આવકવાળા માટે બચત કરવાનો સાધનો બીજી
રીતે જરૂરી તો છે પણ રાષ્ટ્રીય આયોજનની સફ
ળતા માટે એ વિરેષ જરૂરી છે

નાનો બચત માટે પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ બેંક
કુપોન બચે નેશનલ સેવિંગ્સ સ્ટિફિંકેટ વગેરે સરકાર
સ્થાપિત મરથાઓ છે આમાં અલ્પ રકમો બચ
તરીકે રાખી શકાય છે જે ટૂંકી આવકવાળી વ્ય
ક્તિઓ આ સરથાઓનો લાભ લે છે તે પોતાના
અગત હિત સાથે રાષ્ટ્રનું હિત સાથે છે આ
રીતે નાની બચત માટે સહમરી મડળીઓ પસ
ઉપયોગી છે

આપણા દેશમાં સોનુ ચાગી ખરીદી સધવાનું
ત્રથા છે નાની આવકવાળા સોનુ નહિ તો ચાગ
ખરીદે છે આ ત્રથા રાષ્ટ્રીય આયોજનમાં અત
રાચરૂપ છે તેથી નાની આવકવાળા જેટલે અ
સોનાચાગીનો મોહ છોડી નાની બચત માટે સમકાર
સ્થાપેડી સદ્દર સરથાઓમાં પૈસા જમે કરવું
તેટલે અશે તેઓ રાષ્ટ્રના આયોજનમાં સહાવસ્ત
યશે ને પોતાના હિત સાથે દેશનું પણ હિત સધશે
કારણકે અદન રકમની નિયમિત બચત કરનાર
ઉપયોગ્ય વસ્તુઓની માંગ ઝોછી કરી આયોજન
માટે નેઈતાં ઉત્પાદક સાધનો પૂરા પાડવા માટે
માગ ખુલો કરી આપે છે

પરદેશી મૂડી મેગવવી સહેલી નથી તેથી જેટલે
અમે દેશમાંથી મૂડી મેગવવી મુશ્કેલ થાય તેમલે
અશે આયોજનની આખી બચરથામાં લીન મરી
પડે કે આયોજનના અમુક લાગો ઉપર કાપ મૂકવો
પડે આ થાય તો દેશનું આર્થિક પુનરુત્થાન મોથ
થાય ને આપણી સ્વતન્ત્રતાનો પાયો હાને ને એ
બેખમાય તેથી સક્રાન્તિકાગમાં દેશમાં મૂડી લીજી
કરવાનો આવશ્યકતા ટૂંકી બધી છે એ સહે
ધ્યાનમાં આરશે ને મૂડી લીજી કરવામાં ધનિક ને
મધ્યમ વગની સાથે નાનો આવકવાળા વગની મળો
પણ અગત્યનો લાગ લગવશે

નાની બચત કરવાનાં સાધનોનો અભાવ નથી
અભાવ છે ઇચ્છાશક્તિનો ને નાની આવકવાળો
વગ રાષ્ટ્રીય આયોજનમાં જેટલે બરો અગત્યનો ભાગ
લેજવી શકે તેની જાણનો x

અમદાવાદ આદર્શવાણીના સોમન્યથી

શાંતિનિકેતનમાં ત્રણ વરસ ગાળીને વિશ્વનાથ મુખર્ષિમાં આબ્યા પછી ત્રીજે જ મહિને પુરવી સાથે પરણી ગયો ત્યારે વિશ્વનાથના અમાપ વ્યક્તિત્વને જગ ઝાંખપ લાગી ગઈ. એમ તો પુરવી પણ કોઈ સાવ સામાન્ય યુવતી નહોતી. સરકારી સમાજના પોતાનો મોભો જગવાય એટલુ એ બાણેલી હતી મુ'અર્ધમા જ બાછરીને મોટી રૂઠી હતી એટલે રાસ-ગગ્ગાથી આગળ વધીને નૃત્ય-નાટકો અને અનેક મેળાવડાઓમાં પણ આગળપડતો ભાગ લેતી. બધાં તો કહેતાં કે વિશ્વનાથ શાંતિનિકેતન ગયો તે પહેલાં જ પુરવીનો થઈ ચૂકેલો હતો પણ વિશ્વનાથનું મિત્રમંડળ આ બધી વાત નહોતું જાણી શક્ય કે પુરવીનું સખીવૃદ્ધ એ વાતને બહુ અચારમા લાવી શક્ય નહોતું

જે હોય તે, પણ પુરવીએ ઓચિંતાતું જ વિશ્વનાથ સાથે લગ્ન કર્યું ત્યારે પુરવીનો એક ખાસ મિત્ર હાજર નહોતો એ મિત્ર સાથે પુરવીનું સંદિયારુ નામ ધણી વખતથી જોડાતું બન્ને ગમે ત્યાં સાથે જ દેખાતા એક દિવસ પણ એવો ન જતો કે પુરવી શ્રીકાંતને ન મળી હોય કે એની સાથે એકાન્તમાં કલાકો ન ગાળ્યા હોય પણ શ્રીકાંતને ઓચિંતું જ કોલેજ છોડીને પોતાના પિતાની દૂર દૂરની સીંગા-પુરવી પેઢી સંભાળવા માટે જતુ રહેવું પડ્યું. શ્રીકાન્ત ગયો ત્યારે એ જ પુરવીએ હેવાફાટ રૂદ્ધ કરી કરીને રાત્રીઓ આંખો કરેલી સ્ટીમર બાવડાનું ભુગણ વાગ્યું ત્યારે તૂતક ઉપર બોમો બોમો શ્રીકાન્ત હાથમાંની રૂમાલ ફરકાવતો હતો ત્યારે પુરવીને મુર્છા આવી ગઈ હતી !

શ્રીકાન્તને સીંગાપુર ગયાને હજુ માંડ છ માસ થયા હતા. ત્રણ વરસ સુધી શાંતિનિકેતન બાણીને વિશ્વનાથ મુખર્ષિ આબ્યા ત્યારે પુરવીને ખબર આપવાનું શૂલ્યો નહોતો બન્નેને ઝાળખાણુ તો પહેલાંની હતી વિશ્વનાથની ચિત્રકળા ઉપર પુરવી આક્રીન હતી ધણીવાર એ ચિત્રો શીખવાને બહાને વિશ્વનાથને ઘેર પણ આવ-જા કરતી એટલે વિશ્વનાથના આખા

કાંઈક વિચિત્ર લાગતું આ વાર્તાનું મથાણું વાચકને કુતૂહલ ખાતર પણ વાર્તા વાંચવા જેવી જાય ! પણ આખી વાર્તા વાંચ્યા પછી એ કુતૂહલ તો પાછું બેવડું થઈ જાય એવી આ વાર્તા-નાયિકા આજના શુજરાતી સમાજમાં ચારે ને ચૌટે નથી મળતી ? નામનું પણ કામ ન કરતી શુજરાતી યુવતી પુરવી ન બને તો કરે પણ શું ?

કુટુંબમાં પણ એ ઝાળખીતી થઈ ગયેલી કલકત્તા મેઝમાંથી વિશ્વનાથ બેતર્યો ત્યારે બેરીબદર રેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર એના સ્વાગત માટે આવેલાં સર્ગા-સખીઓ અને મિત્રોનો બહોળો સમુદાય હતો છતાં પુરવીએ જ પહેલો હાર વિશ્વનાથના ગળામાં પહેરાવ્યો ત્યારે બધાં જરા છોભીનાં પડી ગયેલાં. ખુદ વિશ્વનાથે તો રોમાય પણ અનુભવેલો અને એ વાતાવરણને સહેજ હળવું કરવા વિશ્વનાથ આગળ ધપે એ પહેલાં જ પુરવીના એક જ વાક્યે એને બોલતો બધ કરી દીધો

‘વિશુ, પુરવીને છેક જ જૂલી ગયેલો ને ?’

‘એવું તે હોય પુરવી !’ કહેતાં જ એ આખા જનસમુદાય વચ્ચે વિશ્વનાથે પુરવીને ઉમળકાપૂર્વક એક હાથે પકડીને એવી તો દાખી દીધી !

પુરવી એ રોમાંચનો આહવાદ પૂરો અનુભવે એ પહેલાં જ વિશ્વનાથના ઉમળકાનો પ્રતિઉત્તર કોઈ બીજો ઠેકાણે વાળવાનો મનમાં નિશ્ચય કરીને એ ઝડપથી વિશ્વનાથથી અજગી થઈ ગઈ અને બીજા બધા લોકો વચ્ચે એને મૂકીને પોતે એક બાજુ સરકી ગઈ પણ એ સખીવૃદ્ધમાં એના શાસ ઉપર પડેલા શરમના શેરડા છતાં થયા વગર ન રહ્યા

વિશ્વનાથ સ્થિર થવા માટે હજુ રથળ નક્કી કરી શક્યો નહોતો એ માટે યોગ્ય જગ્યા પણ એને

વળી આપણા દેશમાં ધનિકોની સખ્યા એટની ઓછી છે કે એમના બધાના ઉપર પણ ને ભારે કરવેરાનો બોજો ન ખાય તો પણ આયોજન માટે પૂરતી મૂડી ન રહે.

જો રાષ્ટ્રીય આયોજન સમગ્ર પ્રજા માટે કરે તો તેમાં સમસ્ત પ્રજાનો ઉત્સાહકાર્યો ને સ્વાનુભૂતિનો સહકાર જરૂરી છે નિયોજન પચતા પહેલાં ખરડામાં આ મુદ્દો બહુ વિશદરીતે ચર્ચામાં આતો છે વળી આપણું રાજ્ય લોકશાહી ઉપર રચાયેલું છે લોકશાહીમાં તો દેશની દરેક વ્યક્તિ ધનિક કે ગરીબ શહેરમાં રહેનાર કે ગામડામાં રહેનાર મનૂરી કરનાર કે ધધો કરનાર બધાના ઉપર દેશના ઉત્થાનનો ગોળો યથાશક્તિ ન ખાવવો જ જોઈએ એ ન થાય તો આયોજન કરતા આપણી લોકશાહી જોખમમાં જાય.

એ ખરું કે આપણી પ્રજા બહુ જ ગરીબ છે ને સાધારણ વ્યક્તિઓની આવક બહુ ઓછી હોય છે પરંતુ રાષ્ટ્રીય આયોજન એટલે જ તાત્કાલિક ત્યાગ અવિષ્યમાં વધુ મળે માટે ને સમસ્ત પ્રજાનો સહકાર આયોજનનો પાયો છે પ્રજાના દરેકે દરેક વગને લાગવું જોઈએ કે આયોજન એ આપણું જીવણા ભાવિ માટે પ્રસ્થાન છે.

આગળ કહેલા મુદ્દાઓ આનમાં લઈ નાની બચતની યોજનાને તપાસીએ આ યોજના એટલે નાની આવકવાળી વ્યક્તિઓને બચત કરવા માટે આમત્રણ આપવું એ ખરું કે નાની આવકવાળા પાસે સાધારણરીતે બચત કરવાની શક્તિ મર્યાદિત હોય પણ એ મર્યાદિત શક્તિ રાષ્ટ્રના હિત માટે વપરાવવી એ નાની બચતની યોજનાનું મધ્યબિંદુ છે રાષ્ટ્રના આર્થિક ઉત્પાદનના કામમાં ભાગ લેવો એ નાની આવકવાળા સમૂહની પણ ફરજ છે લોક શાહીમાં બધો બોજો એક વગ ઉપર ને મોટાભાગનો ભાગ ખીજા વગ માટે એવી સ્થિતિ લાગે વખત ન ટકી શકે એથી જ આપણી પચવર્ષીય યોજનામાં નાની બચતમાંથી સારી એવી રકમ આયોજન માટે મળશે એમ માનવામાં આવ્યું છે તેથી નાની આવકવાળા માટે બચત કરવાની સાધનો બીજી રીતે જરૂરી તો છે પણ રાષ્ટ્રીય આયોજનની સફળતા માટે એ વિરથ જરૂરી છે.

નાની બચત માટે પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ્સ એન્ડ ફ્રેન્ડ્સ શેર નેશનલ સેવિંગ્સ સર્ટિફિકેટ વગેરે સરકાર સ્થાપિત મસ્થાઓ છે આમાં અલ્પ રકમો બચત તરીકે રાખી શકાય છે જે ટૂંકી આવકવાળી વ્યક્તિઓ આ સસ્થાઓનો લાભ લે છે તે પોતાના અગત હિત સાથે રાષ્ટ્રનું હિત સાથે છે આ જ રીતે નાની બચત માટે સહકારી મંડળીઓ પણ ઉપયોગી છે.

આપણા દેશમાં સોનું આગ ખરીદી સઘવાની પ્રથા છે નાની આવકવાળા સોનું નહિ તો ચાંદી ખરીદે છે આ પ્રથા રાષ્ટ્રીય આયોજનમાં અત્યંત રાધરૂપ છે તેથી નાની આવકવાળા જેટલે અગે સોનાચાંગોનો મોકલોડી નાની બચત માટે સરકારે સ્થાપેલી સહર સસ્થાઓમાં વેસા જો કરાવશે તેટલે અગે તેઓ રાષ્ટ્રના આયોજનમાં સહાયકર્તા થશે ને પોતાના હિત સાથે દેશનું પણ હિત સધશે કારણકે અલ્પ રકમની નિવમિત બચત કરનાર ઉપભોગ્ય વસ્તુઓની માંગ ઓછી કરી આયોજન માટે જોઈતા ઉત્પાદક સાધનો પૂરા પાડવા માટે માગ ખુલો કરી આપે છે.

પરંતેશી મૂડી મેળવવી સહેલી નથી તેથી જેટલે અગે દેશમાંથી મૂડી મેળવવી મુશ્કેલ થાય તેટલે અગે આયોજનની આખી બચતમાં હીન મરવી પડે કે આયોજનના અમુક ભાગો ઉપર કાપ મૂકવો પડે આ થાય તો દેશનું આર્થિક પુનરુત્થાન મોગુ થાય ને આપણી સ્વતંત્રતાનો પાયો હાને ને એ જોખમમાં તેથી સકાન્તિકાગમાં દેશમાં મૂડી જીમી કરવાનો આવસ્યકતા ટેટી બધી છે એ સહેલું ધ્યાનમાં આવશે ને મૂડી જીમી કરવામાં ધનિક ને મધ્યમ વર્ગની સાથે નાની આવકવાળા વર્ગને મળે પણ અગત્યનો ભાગ લખવશે.

નાની બચત કરવાના સાધનોનો અભાવ નથી અભાવ છે ઇચ્છાશક્તિનો ને નાની આવકવાળા વર્ગ રાષ્ટ્રીય આયોજનમાં જેટલે બધો અગત્યનો ભાગ લખવી શકે તેની જાણનો.

શાં તિનિકેતનમાં ત્રણ વરસ ગાળીને વિશ્વનાથ મુખર્ષી આવ્યા પછી ત્રીજે જ મહિને પુરવી સાથે પરણી ગયો. ત્યારે વિશ્વનાથના અમાપ વ્યક્તિત્વને જરા ઝાંખ લાગી ગઈ એમ તો પુરવી પણ કંઈ સાવ સામાન્ય યુવતી નહોતી સરકારી સમાજમા પોતાનો મોનો જગવાય એટલુ એ ભણેલી હતી મુખર્ષીમા જ ઊછરીને મોટી થઈ હતી એટલે રાસ-ગરબાથી આગળ વર્ધાને નૃત્ય-નાટકો અને અનેક મેળાવડાઓમાં પણ આગળપડતો ભાગ લેતી બધાં તો કહેતાં કે વિશ્વનાથ શાંતિનિકેતન ગયો તે પહેલાં જ પુરવીનો થઈ ચૂકેલો હતો. પણ વિશ્વનાથનું મિત્રમણ આ બધી વાત નહોતું જાણી શક્ય કે પુરવીનું સમ્પીવૃદ્ધ એ વાતને બહુ પ્રચારમા લાવી શક્ય નહોતું.

જે હોય તે, પણ પુરવીએ ઓચિંતાનું જ વિશ્વનાથ સાથે લગ્ન કર્યું ત્યારે પુરવીનો એક ખાસ મિત્ર હાજર નહોતો. એ મિત્ર સાથે પુરવીનું સહિયારુ નામ ધણી વખતથી બોલાતું બન્ને ગમે ત્યાં સાથે જ દેખાતા એક દિવસ પણ એવો ન જતો કે પુરવી શ્રીકાંતને ન મળી હોય કે એની થે એકાન્તમાં કલાકો ન ગાળ્યા હોય પણ તને ઓચિંતું જ કોલેજ છોડીને પોતાના હર હરની સીંગા-પુરની પેઢી સભાળવા જતુ રહેલુ પડ્યુ શ્રીકાન્ત ગયો ત્યારે પુરવીએ હૈયાફાટ રૂદ્ધ કરી કરીને રાત્રી આખો કરેલી સ્ટીમર ઊપડવાનું ભુગ નાચ્યુ ત્યારે તૂતકે ઉપર ઊભો ઊભો શ્રીકાન્ત યમનો રૂમાલ ફરકાવતો હતો ત્યારે પુરવી મુર્છા આવી ગઈ હતી !

શ્રીકાન્તને સીંગાપુર ગયાને હજુ માંડ છ માસ થયા હતા. ત્રણ વરસ સુધી શાંતિનિકેતન ભણીને વિશ્વનાથ મુખર્ષી આવ્યો ત્યારે પુરવીને ખબર આપવાનું શૂલ્યો નહોતો બન્નેને ઝાળખાણુ તો પહેલાંની હતી. વિશ્વનાથની ચિત્રકળા ઉપર પુરવી આક્રીન હતી. ધણીવાર એ ચિત્રો શીખવાને બહાને વિશ્વનાથને ઘેર પણ આવ-જા કરતી એટલે વિશ્વનાથના આખા

કાંઈક વિચિત્ર લાગતુ આ વાર્તાનું મથાણું વાચકને કુતૂહલ ખાતર પણ વાર્તા વાચવા ખેંચી જાય ! પણ આખી વાર્તા વાંચ્યા પછી એ કુતૂહલ તો પાછુ એવડુ થઈ જાય એવી આ વાર્તા-નાયિકા આજના ગુજરાતી સમાજમા ચારે ને ચોટે નથી મળતી ? નામનું પણ કામ ન કરતી ગુજરાતી યુવતી પુરવી ન બને તો કહે પણ શું ?

કુટુંબમાં પણ એ ઝાળખીતી થઈ ગયેલી કલકત્તા મેનમાંથી વિશ્વનાથ કોતર્યો ત્યારે ભોરીબદર એશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર એના સ્વાગત માટે આવેલાં સર્ગા-સમધીઓ અને મિત્રોનો ખડોખો સમુદાય હતો છતાં પુરવીએ જ પહેલો હાડ વિશ્વનાથના ગળામા પહેરાવ્યો ત્યારે બધાં જરા હોબીત્રાં પડી ગયેલા ખુદ વિશ્વનાથે તો રોમાય પણ અનુભવેલો અને એ વાતાવરણને સહેજ હળવુ કરવા વિશ્વનાથ આગળ ધપે એ પહેલાં જ પુરવીના એક જ વાક્યે એને બોલતો બધ કરી દીધો

‘વિશુ, પુરવીને છેક જ ભૂલી ગયેલો ને ?’

‘એવું તે હોય પુરવી !’ કહેતાં જ એ આખા જનસમુદાય વચ્ચે વિશ્વનાથે પુરવીને ઉમળકાપૂર્વક એક હાથે પકડીને એવી તો દાખી દીધી !

પુરવી એ રોમાયતો આલ્લાદ પૂજા અનુભવે એ પહેલાં જ વિશ્વનાથના ઉમળકાનો પ્રતિઉત્તર કાંઈ બીજો ટેકણે વાળવાનો મનમાં નિશ્ચય કરીને એ ઝડપથી વિશ્વનાથથી અગાધ થઈ ગઈ અને બીજા બધા લોકો વચ્ચે એને મૂળને પોતે એક બાજુ સરકી ગઈ પણ એ સમ્પીવૃદ્ધમાં એના રાત્ર ઉપર પડેલા શરમના નેગડા છતાં થવા વગર ન ન્તા

વિશ્વનાથ સ્થિર થવા માટે હજુ રચળ નક્કી કરી શક્યો નહોતો એ માટે થોડા જગ્યા પણ એને

રહી હતો એના વિશાળ દિનમાં ક્યાંય વિષતુ બિંદુ પણ નહોતું પેસી શક્યુ અને છતાં પુરવીનું નિ જીડે જીડે ઉદ્વેગ પામી રચુ હતુ એ સમજતી કે ભાવિ બાળક સાથે વિશ્વનાથને કરી લેવાગેવા ન હોઈ શકે છતાં બાળકનો પિતા એ જ મણાગે વિશ્વનાથ સાથેની આ ઇચ્છાનાશ એના અતરને અદરથી ફારી ખાતી શીમન્ત આગળ કરેલી એની આ વાતને ત્રીકા તે હસી કાઢેલી એ વાત સાચી પણ પુરવી એ વાતને શ્રીકાન્ત જેટલી સહજતાથી દાખી શકે એમ નહોતું અને છતાં શ્રીકા ત તરફતું એનું આક પણ વિશ્વનાથ કરતાં ક્યાંય ચડી જાય એવું હોવાથી એ વિશ્વનાથ વિશે આવતો એ વિચાર તરત ખખેરી નાખીને પાછી શ્રીકાન્તમાં જ ખૂચી ગઈ

પુરવીનું બીજુ બાળક કોકરો છે એ વાત સાંજળતાં જ વિશ્વનાથના હરખતો પાર ન રહ્યો વિશ્વનાથની કળાનો વારસદાર મળ્યો જણી એને આનંદ પણ થયો એમ તો વર્ષાને પણ એણે ચિત્ર કાર બનાવવાની હોશ હતી પણ વર્ષા આખરે છોકરી ખરી ને? ખરણીને એ પાડુ કોઈ જુદા રમતા પુરુષ સાથે જોડાય ત્યારે ચિત્રકળા કેટનીકે ટક્કર લીતે? એટલે જ વર્ષાના નાના ભાઈના આગમનથી વિશ્વનાથ આ રીતે પણ ખુશ થયો જણી પુરવીના દિવને જરા ટાંક વળી શ્રીકા ત સામે જોઈને એ નાનકડા પુલિનનો ચહેરો સરખા યા કરતી એક વખત વિશ્વનાથ જરા આંધી-પાછો થયો ત્યારે એ ત્રીકા તને કહ્યા વગર પણ ન રહી શકી

ખરોખર તારી નાની આરંભિ છે!

ધીમે કોઈ સાંજળશે તો? શીમ તે તરત જ પુરવીને થૂપ કરી દીધી

પણ એ ચૂપકીદી વધુવાર ન રહી શકી પુલિન મહિના-માસનો થયો ત્યાંજ એ વિશ્વનાથ કરતાં શ્રીકાન્ત તરફ વધુ હળતો થયો વિશ્વનાથ એને વહા

તેડવા જાય તો પણ રોકકળ કરી મૂકતો અને

શ્રીકાન્ત આવીને વિશ્વનાથને ઠપકો દેતાં એના હાથ માંથી જાણે ખૂચવીને જ પુલિનને તેડી લેતો ત્યારે પુલિન પણ ટપ દઈને છાનો રહી જતો!

બસ ત્યારથી વિશ્વનાથના દિવમાં જીડે જીડે મઈકે ડખતા લાગ્યું વર્ષા તરફતું એનું મમત્વ પણ ધટવા લાગ્યું દિવસ આખો વર્ષા પણ શ્રીકાન્તના જ સહવાસમાં રહેતી એટલે વિશ્વનાથ સાથે કોઈક પારકા માણસ જેમ વર્તતી વિશ્વનાથના દિનમાં પેલા એ ડખે પછી તો વિરાટ સ્વરૂપ પકડ્યું એ સ્વરૂપ પુલિનમાંથી વર્ષામાં અને વર્ષામાંથી પુરવી સુધી પહોંચી ગયું એ પુરવીની એકેએક વાતને એકેએક વિગતને શકાથી જોવા લાગ્યો અને જ્યાં સુધી એ રીતે એણે જોયું નહોતું ત્યાં સુધી જે સારુ દેખાયેલું તે પણ એની બદાયેલી નજરમાં સ્વત્વ સ્વરૂપે ઝળકવા લાગ્યું વિશ્વનાથે ગમ ખાધી પણ એ કેટલીક જીરવાય?

શ્રીકાન્ત અને પુરવીના સબંધે માઝા મૂકી દીધી હતી વિશ્વનાથની હાજરી પણ એમને હવે ખૂચતી નહિ વિશ્વનાથ ચિત્રશાળાના ભોગે ઉતાવળનું એક પણ ડગતું ભરી શક્યો નહોતો એ વાત સાચી

આમ ને આમ વર્ષા અને પુલિન મોટાં થવા લાગ્યા સાતેક વરસની વર્ષા પાંચે પૂરા પાંચ વરસ વટાવી ચુકેલો પુલિન હાગભાગ સમેાવડિયો લાગતો એ મે ભાઈ-બેનમાં બાગ પડાવનાર રીંગ બાળકનું આગમન નહોતું થયું એટલે બન્ને ખૂબ હેત-મીતથી રમતાં ઝગડતાં હવે તો પુરવી પણ પાછી રસિક બની ગઈ હતી ત્રીકા ત તો મૂળરી જ રસિક હતો વિશ્વનાથનો બધો સમય ચિત્રશાળામાં જ પસાર થતો એના સ્વભાવમાં જે તરવરાટ હતો એની જગ્યાએ હલ્લા કેટલાય વખતથી ગભીરતા આપોઆ પોડી જીડી વેદના અને ઘેન ઘેરાયેલા રહેતાં ખુમારી ભરી ચાલતી જગ્યાએ એ સાવ ન ખાઈ ગયો હતો

મનુષ્ય એ જાગૃત નીઅવસ્થામાં કાંઈ ને કાંઈ વિચારતો હોય છે એ જેટલું સ્વાભાવિક સત્ય છે, એટલું જ સર્વસામાન્ય સત્ય એ પણ છે કે એનું મન કાંઈ ને કાંઈ વસ્તુ પર ધ્યાન આપતું હોય છે છાત્રાલયમાં રહેતો એક વિદ્યાર્થી પોતાની ખુરશી પર બેસીને અધ્યયનમાં મશગુલ લાગતો હોય એ જ વખતે એનું મન ઘેરથી આવેલા વિવાહ અંગે ઝટ નિર્ણય માગતા પિતાના પત્રમાં પણ ગૂચવાયેલું હોય, પણ પરીક્ષા પામે આવતી હોવાથી એ પરાણે પુસ્તકમાં મન પરોવવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય પરીક્ષામાં પાસ થવાનો એનો હેતુ જેટલો પ્રબળ હોય એટલું જ અભ્યાસમાં એ ધ્યાન આપી શકવાનો મનુષ્યની બધી ક્રિયામાં કાંઈ ને કાંઈ હેતુ તો રહેલો જ હોય છે. આથી બધા હેતુ હોય ત્યાં એ ક્રિયામાં ધ્યાન રહેવાનું જ આથી ધ્યાન એ આપણા ચેતન અથવા મનની રચનાત્મક ક્રિયા કહી શકાય. આપણું મન ચચળ હોય છે, આથી એની સપાટી ઉપર તરેહ તરેહનાં મોજા ઊઠ્યાં કરતાં હોય છે, વિચારો વારંવાર સાચકલનાં ચૈતની ગતિ પ્રમાણે ફરતા જ રહે છે.

પાંચ વરસમાં તો એ પચીસ વરસ જેટલી ઉંમર વટાવી ચૂક્યો હોતો !

એક દિવસ અચાનક ચિત્રશાળાનાં વિદ્યાર્થીઓએ વહેલી પરોઢમાં ખૂમરાણુ મચાવી મૂક્યું અને પુગ્ગવીની સાથેસાથ શ્રીકાન્તની ગુલાબી નિદ્રા પણ ઊડી ગઈ ચિત્રશાળામાં વિશ્વનાથનો પત્તો નહોતો !—એના ખડ-માથી એક ચિટ્ટી મળી હતી એ લઈને વિદ્યાર્થીઓ પુરવીના બારણા દોડતા ઊભા હતાં બેમાકળી પુરવીએ બાગણુ ખોલીને ચિટ્ટી વાચી ન વાંચી ત્યાં એની પાછળ આવી ઊભેલા શ્રીકાન્તે એ ઝૂટવી લીધી એમાં લખ્યું હતું

‘હું જાઉં છું, મારી શોધ કરશે નહિ -વિશ્વનાથ’

શિક્ષક વિદ્યાર્થીને કહેશે : ભણવામાં ધ્યાન કેમ નથી ? સામું વહુને કહેશે કામમાં કેમ ચિત્ત પરોવતી નથી ?—પણ આ ‘ચિત્ત-ધ્યાન’ વિષે ભાગ્યે જ કોઈને ઊંડો વિચાર કરવાનું મન થતું હોય ! આવી તો કેટલીય રોજીદી વસ્તુઓને માનસશાસ્ત્ર ખૂબ મહત્વની ગણે છે,—‘ધ્યાન’ પણ એમાંની એક છે.

ધ્યાન વ્યક્તિના અગત તેમ જ સામાજિક જીવન સાથે બહુ જ ગાઢરીતે સંકળાયેલું છે આપણા અગત જીવનમાં જે શબ્દો ક્રિયાઓમાં ધ્યાન ન આપીએ તો જીવન અનિયમિત બની જાય આથી સામાજિક જીવન સફળ રીતે જીવવા માટે દરેક કાર્ય ધ્યાનપૂર્વક કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ એમાં આપણો માનસિક શક્તિ તો ખર્ચાશે જ પણ એના વગર ચાલે પણ કેવી રીતે ? કારણ કે મનમાં ઊઠતાં વમળોને એક ઠેકાણે કેન્દ્રિત કરીને એક જ વસ્તુ પર મનને એકાગ્ર બનાવવાની ક્રિયા એટલે ધ્યાનની

આટલા ટૂંકા લખાણથી કોઈ જાતની કલ્પના કરી શકાય એમ નહોતું છતાં વિદ્યાર્થીઓ દરિયા-કિનારે દોડી ગયાં ત્યાં દૂર દૂર કોઈ સફેદ વસ્ત્ર સાગર-ખોળે રમતું દેખાયું અને બધાંએ અનુમાન કરી લીધું કે વિશ્વનાથે જળસમાધિ લીધી હશે

આ વાતને ત્રીજે વરસે પુરવીએ શ્રીકાન્ત સાથે પુનર્લગ્ન કર્યાની વાત જાપામાં વાંચવા મળી વર્ષા અને પુલિનનો કબજો વિશ્વનાથના કુટુંબીઓ લઈ શક્યાં નહોતા. એ બન્ને બાળકો લઈને પુરવી શ્રીકાન્ત સાથે રોતસરની પરણીને રહેવા લાગી ગઈ હતી

વિશ્વનાથ જીવે છે કે નહિ એની ખાત્રો કયા યધી ન મળી.

ક્રિયા આમ ધ્યાનનું ધ્યેય અનેક વિચારોમાંથી મનને છોડાવી એક વસ્તુ પર ચોંટાડવાનું છે. દેહમાં કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે એકાગ્રતા ધ્યાન વગર ન કેળવી શકાય.

ધ્યાનની ક્રિયામાં આપણા શરીરમાં પણ અમુક પરિવર્તન થાય છે. કોઈ વિદ્યાર્થી આનું વર્ગમાં વિષય પ્રત્યે એકાગ્ર છે કે નહીં તેની ખમર શિક્ષકને તરત પડી જાય છે એના મોં પરના ભાવ એની માનસિક સ્થિતિ દ્વારા સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. ધ્યાનની સ્થિતિમાં માણસનાં અંગો ટકાવ રહે છે એની આખોમાંથી એક પ્રકારની આતુરતા ટપકતી હોય છે. ગર ન અકબલ રહે છે ને આખો શિક્ષક પ્રત્યે ચોંટીને માણસ પડે છે. મેધ્યાન વિદ્યાર્થીની શારીરિક ક્રિયાઓ ને મુદ્રાઓ આનાથી વિરુદ્ધની હોય છે. શિષ્યક થી મોને છે થી સમજાવે છે તેની તેને પડી નથી હોતી. માથું એ ચ પર ઢાળેલું હોય છે આંખો ક્યાંક બીજે ભાગે હોય છે ને આતુરતા તો જરાયે જણાતી નથી એટલે ધ્યાનને શારીરિક ક્રિયાઓ સાથે પણ સંબંધ છે. લક્ષ્યમાં જોડાયેલા સૈનિકોને સાવધાન (Attention) શબ્દદ્વારા જ કામ માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. ટકાર જીભા રહેવાથી અથવા ખેસવાથી આપણી કરોડરજીયું ધ્યાનમાં એકાગ્રતા જ કેળવે છે. સત્તા માણસો કે ખૂધા જોડેના નિદ્રા થીંઓ કોઈ પણ વિષય પરત્વે ધ્યાનમગ્ન બની શકતા નથી એ હકીકત છે.

આપણે જોયું કે ધ્યાનની ક્રિયામાં હેતુની ખાસ જરૂર પડે છે એવી જ રીતે જો રસ ન હોય તો ધ્યાનની ક્રિયા અધૂરી રહે છે. અમુક વિષયમાં આપણને રસ હોય તો શિક્ષક એ વિષય અને તેની કડગી રીતે શીખવે તો પણ આપણને એ સારો જ આવડે છે. જેમ આપણને અમુક વિષયમાં જીડો રસ હોય તેમ એકાગ્રતાનું જીડાણ પણ વધુ રહેવાનું બાળકના રસનો મુખ્ય આધાર પ્રેરણા લાવના ટેવ અને એના વિચાર પર હોય છે. કેટલાંક બાળકોને પહેલેથી જ ગણિતમાં વધુ રસ પડતો હોય છે તો કેટલાંકને ગિતામાં એવું કહેવાય છે કે મૂળ પ્રેરણાઓનો વિકાસ આપણા રસોને

કેળવવો જ થાય છે. જેમ જેમ બાળક કાંઈક વિચારતું થાય છે તેમ તેમ તે આગળ પાછળની ધટનાઓનો વિચાર કરે છે અને તેમ તેમ તેના સ્વાર્થોનો પણ વિકાસ થતો રહે છે. પહેલાં જે બાળક આપણને શારીરિક સ્વાર્થોને સિદ્ધ કરવામાં ધ્યાન આપતું જણાતું હતું તે જ મોટું થતાં સમાજના કલ્યાણની ખામતોમાં પોતાના મનને રોકતું બેવામાં આવે છે. એનું એક કારણ બાળકનું વાતાવરણ પણ છે—જે બાળકના સ્વસ્થતાના વિકાસ કરીને તેનામાં આધ્યાત્મિક વૃત્તિનો સચાર કરે છે. શિક્ષકનું કામ એટલું જ છે કે વિદ્યાર્થીના આત્મવિકાસ પ્રત્યે એ સક્રિય એટલું ધ્યાન આપે અને એના રસોને સર્વાંગી અને સુવિકસિત બતાવે. રસોના વિકાસ માટે માનસશાસ્ત્રના બે મહાન સિદ્ધાંતકારોમાં સજ્જ મતભેદ છે. હરબર્ટનું માનનું એમ છે કે માણસને જે વિષય આવડે તે હોય છે તેમાં જ તેને રસ પડે છે. જ્યારે ડ્યુઈ એમ સૂચવે છે કે નવાં નવાં કામ કરવાથી બાળકની ચિત્તિક્ષે છે. હરબર્ટના મત પ્રમાણે જેને રાજનીતિના પ્રયોગો આવડતા હોય તેવી યક્તિઓ એમાં રસ લેતી હોય છે ને જેને રમત ગમન આવડતી હોય તેવી યક્તિઓ રમતમાં રસ લે છે. આથી શિક્ષણનો હેતુ એ છે કે તે બાળકને અનેક વિષયોમાં વિચારતું ને રસ લેતું બતાવે.

આમ હરબર્ટ વિચારને રસનું કારણ માને છે. જ્યારે ડ્યુઈ એવું વર્ણવે છે કે માણસ જે કામ કરે છે એ પ્રમાણે એના વિચાર ધણી છે. માણસ પહેલાં કામ કરે છે પછી એ સંબંધી વિચારે છે. હરબર્ટ અને ડ્યુઈના સિદ્ધાંતોમાં મુખ્ય મતભેદ અહીં પડે છે કે જ્યાં હરબર્ટ વિચારને ક્રિયાની માતા મ્હે છે ત્યાં ડ્યુઈ ક્રિયાને વિચારની જનની માને છે. આ બંનેમાંથી કોણ સાચું ને કોણ ખોટું એના અંગ કામાં આપણે નહીં પડીએ પણ એક વાત તદ્દન સાચી છે કે માણસની ઇચ્છાઓ ઉપર એની રચિતો આધાર છે. આથી બાળકમાં રસનો વિકાસ કરવો

હોય તો નવી નવી ક્રિયાઓની ખાસ જરૂર પડવાની. જેમ નવું વાતાવરણ તેમ નવી નવી ઇચ્છાઓ અને એ ઇચ્છાઓની સિદ્ધિ અર્થે બાળક જે નવી ક્રિયા કરશે એમાંથી એના રસોનો સ્વાભાવિક વિકાસ થવાનો એ નિર્વિવાદ છે.

ડયુઈનું માનવું એમ છે કે જે વિષયમાં બાળકને રસ ન હોય તે વિષય એના મનમાં ડસાવવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. આ દૃષ્ટિએ વિચારીએ ત્યારે આધુનિક શિક્ષણ અમતોવૈજ્ઞાનિક લાગે જ શિક્ષણની અમલ આપણા જીવનમાં જોડેલી છે એનો વિચાર કરીને આપણા કેળવણીકારો વિષયોની પસંદગીનું ક્ષેત્ર વિશાળ રાખે તો શિક્ષણના ધણા પ્રદાનો ઉઠી જાય પણ આજનું શિક્ષણ એક નિશ્ચિત પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલતું આવેલું રૂઢિચુસ્ત શિક્ષણ છે એમાં વિદ્યાર્થીની આત્મિક મનોવૃત્તિ કે રસ વિષે બહુ ઓછા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ ધ્યાન આપતા હોય છે.

આમ એક વસ્તુ નિશ્ચિત છે કે રસ વગર ધ્યાન અધૂર રહેવાનું ને ધ્યાન વગર રસ પડવાનો પણ નહીં રસ ને ધ્યાન એ બંને પરસ્પર સંકળાયેલી ક્રિયાઓ છે.

હવે આપણે ધ્યાનના કારણોની ચર્ચા કરીએ. ધ્યાનના બે પ્રકાર છે—બાહ્ય અને આંતરિક. આપણા સમાજમાં કેટલીક વસ્તુઓ એવી આકર્ષક હોય છે કે એ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. સ્ટેશન પર ગાડીની રાહ જોઈ રહેલા મુસાફરોનું ધ્યાન ત્યાંની ગરબડમાં નથી હોતું પણ એન્જીનની સીટીમાં વધુ રોકાયેલું હોય છે. ધીમેથી બોલનાર વ્યક્તિ કરતાં મોટેથી બોલનાર આપણું ધ્યાન વધુ ખેંચે છે. શાંતિથી વર્ગ ચાલતો હોય ત્યારે મોટી આવનાર વ્યક્તિ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે સફેદ કપડા પહેરેલી વ્યક્તિ કરતાં રંગીન કપડા—ખાસ કરીને લાલ કપડા—પહેરેલી વ્યક્તિ આપણું ધ્યાન તરત ખેંચશે આનું કારણ બાહ્ય ઉત્તેજનની પ્રબળતા છે.

બાહ્યધ્યાનનું બીજું અગ્ર પરિવર્તન છે એક વસ્તુ રોજ એક જગ્યાએ પડી રહેતી હોય તો આપણું ધ્યાન ખેંચાતું નથી પણ એની સ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર થાય તો તરત જ આપણી નજર ત્યાં જાય છે ધડિયાળ ટક ટક કરતી હોય તો આપણા

વાચનમાં ખલેલ નથી પહોંચાડતી પણ એનો અવાજ બધે થઈ જાય તો તરત આપણું ધ્યાન ખેંચાય છે આપણે ગહેતા હોઈએ એની આલુબાલુ ખૂબ ધોંધાટ થતો હોય, પણ ધોંધાટનું પ્રમાણ જરાક ઓછું થાય તો ય તરત આપણું ધ્યાન ખેંચાય છે.

ધ્યાન આકર્ષિત કરનાર ત્રીજું મહત્વનું અગ્ર વિષયની નવીનતા છે. નવું નવું જાણવાની આતુરતા બધાને હોય છે. જે વિષય વિષે આપણે જાણતા હોઈએ એના ઉપર ધ્યાન ચોટતું નથી, ને આપણે એવા વિષય ઉપર ધ્યાન ચોટાડવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તો મગજ થાકી જાય છે. આથી જ આપણું ધ્યાન પરિચિત વિષય પૂરતું મર્યાદિત બની જાય તો ધ્યાનની આવશ્યકતા જ ન રહે આથી નવા નવા વિષયોમાં રસ કેળવીએ તો ધ્યાનની ક્રિયા વધુ સુગમ બને.

ધ્યાન ખેંચનાર ચોથું તત્ત્વ વિરોધીપણું છે. કોઈ ચિત્રમાં કાખા રંગોનું પ્રમાણ વધુ હોય તો આપણું ધ્યાન ત્યાં ખેંચાતું પણ કાળી પશ્ચાદ્ભૂમિ (Back Ground) ઉપર સફેદ અને સફેદ પશ્ચાદ્ભૂમિ ઉપર લાલ રંગનો ઉદાવ આપણું ધ્યાન ખેંચ્યા વગર નહીં જ રહે જે દેશના બધા માણસો ઠી ગણ્યા હોય ત્યાં એકાદ ઊંચો માણસ જાય તો લોકોનું ધ્યાન ખેંચે જ ને? ગુલીવરે આ જ કારણે કુતૂહલ ઉપજાવેલું ને? ગાંધીજીની પણ એ જ વિશેષતા કહેવાય કે ગૃહસ્થાશ્રમી અને રાજનૈતિક વ્યક્તિ હોવા છતાં એમણે લગોટી ધારણ કરી અને એથી જનતાનું ધ્યાન એમના તરફ વધુ દોરાયું, આમ છતાં ધણા માણસો તો લોકોનું ધ્યાન પોતાના તરફ દોગવા માટે જ વિચિત્ર પ્રકારનાં કપડાં પહેરે છે, પણ જેમનામાં સારા ગુણ છે એવી વ્યક્તિઓ આવા ચાળા નથી કરતી, કારણકે સફળતા તરફ દરેકનું ધ્યાન આપમેળે જ જાય છે.

બાહ્ય ધ્યાનનું પાંચમું અગ્ર ગતિ છે. સ્થિત કે જડ વસ્તુ કરતા ગતિશીલ વસ્તુ આપણું ધ્યાન જલદી ખેંચે છે. સિનેમામાં આપણને ગતિશીલ ચિત્રો જોવાની મજા નથી પડતી એક જ જગ્યાએ પડેલી જડ વસ્તુ આપણું ધ્યાન નથી ખેંચતી એક ફૂત-ગતી સામે એક હાડકું મઢવામાં આવ્યું પણ એનું ધ્યાન એના તરફ દોરાયું નહીં, પછી એ હાડકાને

દોરી બાંધીને ધીમે ધીમે હલાવવા માંડ્યું તો તરત જ ફેતરાનું ધ્યાન દોરાયુ સા । રમકડાં બાળકોનું ધ્યાન નથી ખેંચતાં પરંતુ ચાવી આપીએ એટલે નાચે એવી ઢીંગની એને બત વેા તો એનું ધ્યાન તરત દોરાશે

હવે ધ્યાનની ક્રિયાનાં આંતરિક કારણો તપાસીએ ધ્યાનનું એકમાત્ર આંતરિક કારણ રસ છે કેટલાક રસ આપણને જ મતાવેત જ મળેના હોય છે બીજા કેટલાક આપણે કેળવતા હોઈએ છીએ જ મળત રસોનું મૂળ આપણી પ્રેરણા અને વશ પરવામાં મળેલા સરકાર હોય છે બ્યારે કેળવેના રસોનો આધાર વિચાર ટેવ જાવના, ઇચ્છા અને ચારિત્ર્ય ઉપર છે આપણી પ્રેરણા ઉત્તેજીત અને એટલે આપણું ધ્યાન એના તરફ દોરાય જ જેમ કે જૂખ એ એક કુદરતી પ્રેરણા છે જૂખ લાગે એટલે આપણું ધ્યાન—પછી આપણે ગમે તેવા કામમાં મૂકાયેલા હોઈએ—એ તરફ દોરાયા વગર ન જ રહે બ્યારે આપણે કોઈ નવી વસ્તુ જોઈએ છીએ ત્યારે પણ આપણું ધ્યાન એના તરફ ખેંચાય છે એનું કારણ પણ ઉત્સુકતાની પ્રેરણા ગણાવી શકાય ગાઠ નિદ્રામાં તકીન માતાનું ધ્યાન બેડવાબના અવાજ તરફ જરાય નથી જતું પરંતુ બાળક જરાક સળવળે તો તે તરત જ જાગી જાય છે આનું મરણ વાતસલ્કની પ્રેરણા છે આપી બાહ્ય ઉત્તજન ગમે તેટલું પ્રબળ હોય પણ એથી આંતરિક પ્રેરણા ઉત્તેજીત ન બનતી હોય તો એ તરફ આપણું ધ્યાન દોરતું નથી

વશપરવાગત માનસિક સરકારો પણ જ મળત (innate) રસને પોષવા માટે જવાબદાર ગણાય છે વ્યાપારીનો છોકરો વેપારી અને ક્ષત્રિયનો છોકરો લઘાયક વૃત્તિવાળો હોય છે પણ બધા જ પરવાગત માનસિક સરકારો જ મળત નથી હોતા અનેક પરવાગત સરકારો વાતાવરણની અસરથી કેળવાય છે જે વસ્તુનું આપણને જ્ઞાન નથી હોતુ એમાં રસ પણ નથી પડતો આથી તે તરફ આપણું ધ્યાન નથી જ દોરાવાનું

ધ્યાનના બે બીજા ઉપગ્રહ છે અનિચ્છ અને અનિચ્છક ઐચ્છિક ધ્યાનના બે વિભાગ છે—પ્રયત્ન પૂનકનું ધ્યાન અને બિન પ્રયત્નપૂર્વકનું અનૈચ્છિક ધ્યાન પણ બે વિભાગમાં વહેચાય છે સ્વાભાવિક અને ફરજિયાત ધ્યાન

ઐચ્છિક ધ્યાનમાં ઇચ્છાશક્તિનું કામ પડે છે ઇચ્છાશક્તિ (will-power) મળ્યું હોય તો જ ગમે તેવા ધૈર્યાટલપર્ષ વાતાવરણમાં પણ અભ્યાસ પ્રત્યે એકાગ્ર બની શકાય સ્વાભાવિક ધ્યાનમાં આપણી પ્રેરણાઓ લાગ લગ્નને છે ભૂખ્યાને અન્ન પ્રાપ્તિમાં માતાને બાળકમાં ને લગનારને વિરોધીને મહાત કરવાની યોજનામાં સ્વાભાવિક રસ હોય છે રમત પ્રત્યે બાળકનું ધ્યાન પણ આવું સ્વાભાવિક હોય છે બ્યારે ફરજિયાત ધ્યાનમાં બાહ્ય ઉત્તજના એટલી પ્રવળ જણાય છે કે એના પ્રત્યે ધ્યાન આપ્યા વગર ચાલતુ નથી નિરાતે વાંચતા હોઈએ ત્યારે કોઈ આવે એ ગમતુ નથી પણ કોઈ જોરથી બારણું ખખડાવે તો પરાણે ધ્યાન ત્યાં રોકાય છે

ધ્યાન આપવાની પણ ટેવ પાડવી પડે છે કોઈ વિષયમાં આપણને જરાય રસ ન હોય છતાં સન્નેગ અનુસાર આપણે એ જાણવાનો હોવાથી એમાં રસ પાડ્યા વગર છૂટકો થતો નથી આવે વખતે ધ્યાન આપવાની ટેવ પ્રયત્નપૂર્વક કેળવવી પડે છે કેટલાક માણસોમાં એવી દૈવી શક્તિ હોય છે કે એક જ વખતે તેઓ એકથી વધારે વસ્તુ અને ક્રિયા તરફ ધ્યાન આપી શકે છે હૈદરબાદી અને રાજ ચંદ્રનાં હર્ષાત આસિદ્ધાંતને સાચો પૂરવાર કરવા માટે પૂરતાં છે કહેવાય છે કે આ બંને મહાપુરુષો એકી સાથે ૧ વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન આપી શકતા

આમ ધ્યાન એ ીવી શક્તિ છે પણ માનવીએ આ જીવનમાં જ એને પ્રાપ્ત કરવાની છે પુરુષાર્થ કરનારના ચરણોમાં આઠ સિદ્ધિઓ આબોટ છે તો આવું શું ગણુ ?

આંખડી

આંખડી અમૃત સીંચે
હો, એની આખડી અમૃત સીંચે.
કારમી જીવનવૃત્તિ સર્વે
અશ્રુ થઈ દડતી,
એકલવા એની છે આજે
અસીમ આધારે—આંખડી૦

પૂજાતા વિદ્યે : સૂર્યની સામે
તારકવૃંદે જડતી;
આભને આરે એકલ એની
સ્મૃતિને સથવારે—આંખડી૦

પરવશતા સર્વે છે ઘેરી
દેહપુઠે પડતી,
આત્મભૂલે એતું દિલ દ્રવે
પાપજીને પલકારે—આંખડી૦

પૂજા તૂટી એની સામગ્રી ખૂટી
અંતરમાં એ રડતી,
અંતર ઉભરાઈ છલકાતું વિદ્યે
આંખને આધારે—આંખડી૦

એકલની ભિમિંઓ આજે
એકાકી અડવડતી,
આત્માની એથે પ્રગટેલું
આંસુ ખેરવતી—આંખડી૦

જયન્ત પરમાર

ભગવાં

દિલમાં ભગવો રંગ નહીં તો
ભગવાં તે શાં કામનાં હોજી ?
રંગી કથા ભગવા રંગે,
એ કંથાને ધારી અંગે,
ભગવા તારા જોઈ રહ્યા છે
લોકો ગામે ગામનાં હોજી,
ભગવા તે શાં કામનાં હોજી ?

ચરણે આખડીઓની જોડી,
રામનામની આદર જોડી,
રુદિયે તારે રાજ થયા નહીં
તો એ રૂડાં રામનાં હોજી,
ભગવાં તે શાં કામનાં હોજી ?

કાળ તણા કંકણના રણકારા,
દિલને દારે દઈ રહી દારા,
કાય કપાય કીધી ને રંગ્યા
ગેરે એ તો નામનાં હોજી,
ભગવાં તે શાં કામનાં હોજી ?

કીધો તેં કાયાને અખર,
વીતરાગીને ભેઘાડંખર,
દર્શન તો ય થયા નહીં એમાં
ઘનનાં કે ઘનશ્યામનાં હોજી,
ભગવાં તે શાં કામનાં હોજી ?

નંદવરલાલ પટેલ

★

કેવી રીતે ?

તું સાથે મુજ છે પછી જીવનરસસ્વાદો ખયા મા'ણવાને
કેવી રીતે નકારુ, ઠેલું વા તુજ નિમત્રિત એ સુઆમત્રણોને ?

પ્રવાત

‘મ’ને તરછોડવાનું પાપ હવે તું નહિ કરી શકે રમેશ! હું તો હવે જ મોજ મની તારી જ ચર્ધ ચૂકી છું

નહિ નહિ રમા તું મને જૂની જા જૂની ગરા વિના તારો છૂટકો પણ નથી થવાનો મામાપનાં હેવાં પર છૂરી ચવાવીને રસ્તે જતાં ભેગી ગયેલા અખણ : પ્રવાસીના પ્રેમની કેડી પર ચાલી નીકળવું એ તો મહા દુષ્કર કામ છે તારા કામળ હવાથી એ નહિ ચર્ધ શકે અને માટે જ ફરીથી કહું છું કે તું મને જૂની જા રમા !

કરી નહિ અને એ કામળ તો પતંગિયુષ્કાં નથી હોતું ! છતાં દીપકના પ્રેમ ખાતર પ્રાણપાથ કરવામાં એની કામળતા કઈ આડે આવતી નથી

તો શું પતંગિયાને જલી જ જવું છે ?

તો શું એમાં હજી શકા છે ?

‘રમા !

રમેશ !

અને પછી એ હૈયાનું મિલન

શહેરમાં ચાલતી નાટ્યમંદિર નામની અવેત નિક કળાકારોની સરથાના એક નાટકનું રિહર્સલ લગભગ એક મહિના સુધી ચાલ્યું તેમાં આ સવારે તો ભારે કરી રમા અને રમેશનાં પાત્રો બજવનાર કુસુમ અને નિરજન વાતવાતમાં એ સવારનો ઉપ યોગ કરીને એક બીજા ભેડે મળકમાં બિતરી પડતાં નાટકમાં સૌ સાથીઓ એમને ખાનગી વાતચીતમાં રમા-રમેશના નામથી જ સંબોધવા લાગ્યાં એટલું જ નહિ તેઓ પોતે પણ એકબીજાને એ જ નામોથી બોલાવતા ચર્ધ ગયાં

કોઈ વાર નિરજન સિનેમા જોવા જવાનો હોય અથવા તો મિત્રોમાં આ પાણી કરતો હોય કે પછી સાંજે ક્યાંક ફરવા જવાનો હોય તો કુસુમ કહેતી તું મને નહિ તરછોડી શકે રમેશ !

પુરુષની બનાવટનો અને જોડકમીનો ભોગ બનતી સ્ત્રીઓનો જમાનો હજી પણ એવો ને એવો પ્રવર્તી રહ્યો છે એમા હાથ ધાલીને સૌ ફસાઈ રહી છે પણ ખરી ! આ વાતોની નાચિકા પોતે શિક્ષિત હોવા છતાં એક ઝુકા પુરુષ ઉપર વારી લાય છે એ વધુ પરતું ન લાગે એટલું સરસ રીતે આ વાતોમા વણાયેલું છે

અને ત્યાં તો નિરજન હાવકુ મોં કરી બોલી બીઠો : તો પતંગિયાને શું જળી જ જવું છે ?

તો શું એમાં હજી શકા છે ? કુસુમ તરત સામેથી પડ્યો પાડતી

અને ત્યાં તો—

રમા !

રમેશ !

અને પછી ખડખડાટ હાસ્યથી ચારે દિશાઓ માંજ બિંતો

આ જ રીતે કુસુમ કોઈ વસ્તુ નિરજનને ન આપતી હોય તો નિરજન બોલી બીઠો ખસ કે ? પતંગિયુ પ્રાણપાથ કરવાનું જૂની ગયું કે શું ? કળિયુગ આ અમથો કે વાય છે ?

તો કોઈ વાર કુસુમ પપ્પાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ કામ કરતા ખચકાતી ત્યારે નિરજન બોલી બીઠો ‘મને ખાતરી જ હતી અમથો હું કહું છું કે રમા ! પિતાના હેવા પર છૂરી ચનાવવી એ તારા કામળ હેવાનું કામ નહિ

આમ ગમત આલે ત્યારે સૌ સાથીઓ સુદાંત ખડખડાટ હસી પડતાં

પણ એ મજાક મસ્કરીએ ધીરે ધીરે કુસુમના હેવા પર કામચૂ કરવા માંડ્યું અસ્તે આસ્તે એ પરવશ થતું ચાલ્યું અને પછી તો નાટકનો સવાલ

એ 'નાટક' નહિ પણ સાચોસાચ અતરમાંથી જ વાત ચાલતી હોય એવો અનુભવ એને થવા લાગ્યો અને એટલે જ મહિના પછી જ્યારે નાટક બહેરમાં બજવાયું ત્યારે એણે જે અભિનય અને ભાવથી પોતાનું પાત્ર રજૂ કર્યું તે જોઈને પ્રેક્ષકો તો આશ્ચર્ય પામી ગયા. તાલીઓના ગડગડાટથી સૌ કોઈએ એને વધાવી લીધી

પણ નાટક પૂરું થતા રાત્રે ઘેર ગઈ ત્યારે એના હૈયામાં સવાલ ઊઠ્યો 'નાટકમાં તો લોકોએ તાલીઓ પરસાવી, પણ ખરેખર જીવનમાં હું નિરજનના પ્રેમની દિવાની છું એમ એ લોકો બાજુ તો મને તાલીઓથી વધાવે ખરા ?'

'કદી નહિ' મનમાંથી જવાબ આવ્યો ત્યાં તો હૈયું હસી ઊઠ્યું : 'હહહ ! કેવો મૂર્ખ છે આ સમાજ ! આદર્શનું નાટક એને ગમે, પણ જીવનમાં એનું અવતરણ એનાથી ન વેકાય ! ભલે અમે જુદી નાતના હોઈએ ! ઐક્યમાં વળી નાતના વાડા કેવા ?'

પણ ત્યાં તો પાછું મન વચ્ચે પડ્યું 'એવું બધું બોલે છે, પણ તારા પપ્પાએ તો પોતાના મરનાર મિત્રના પુત્ર દિનેશને પોતાનો જમાઈ બનાવવાનું વિચારી રાખ્યું છે, એનું શું ?'

વળી પાછું હૈયું સુઝાઈ ગયું તે આખી રાત પછી દિનેશ અને નિરજનની સરખામણીની ગડમથલ ચાલ્યા જ કરી

દિનેશ બાણવામાં હોશિયાર હતો, દેખાવે સામાન્ય હતો, અને સ્વભાવે વેદિયા જેવો હતો એ બંને અને એની ચોપડીઓ ભલી બાણવા સિવાયની ઈતર પ્રશ્નિમાં એને કશો રસ જ નહિ ન કોઈની સાથે હજે મળે ન બોલે ચાલે ! એને મિત્રોય ન મળે કુસુમ મિત્રોમાં તો એને 'બોચિયો' જ કહેતી 'નિશા-જમાંથી નીસરી જવું પાંસરુ ઘેર'—એના જેવું એનું કામ હતું કુસુમને એનો એ એકલમૂડિયો સ્વભાવ મમતો જ નહોતો કુદરતીરીતે એના તરફ એને કશું

આકર્ષણ જ નહોતું થતું એવી જ રીતે દિનેશને પણ પોતા માટે કંઈ પ્રેમ જેવું હોય એવો અનુભવ કુસુમને કદી થયો નહોતો.

ખીજી તરફ નિરજન 'નાટ્યમંદિર'માં જોડાવા આવ્યો તે દિવસથી જ કોણ બાજુ કેમ, પણ કુસુમના હૈયામાં એના માટે આકર્ષણ જન્મેલું એ એક અગ્રેજ હાર્નકુલમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયો હતો, પણ એ તો પેટને ખાતર. બાકી એના જાંખનો વિષય તો જીવન જ હતો અભિનય અને ખાસ કરીને નૃત્યકલામાં તો એ એકો હતો કમરમાંથી સહેજ લયકાતી એની ચાલ કુસુમને મન તો એની નૃત્યકલાના નૈપૂણ્યની સાબિતી-રૂપ હતી બાજુ એના અંગેય ગર્ભા નૃત્યકલા વણાઈ ગઈ હતી અને એનો અટકબોલો સ્વભાવ તો કુસુમને ખૂબ જ ગમતો સહેજ પણ મુગા બેસી રહેવાનું એને ગમે જ નહિ આમોદોનની રેકડની જેમ બસ બોલ્યા જ કરે અને ગમતી પણ પૂરો આમનાં તેમનાં ગતકર્ડાં કર્યાં જ કરે આ બધી કુસુમને ગમતી વાત તો હતી જ, એ ઉપરાંત નિરજન પોતાને ચાહતો એવું એની વાણી અને વર્તન ઉપરથી કુસુમને લાગતું હતું

આમ બે જળમાં નિરજન જ પોતાને યોગ્ય પાત્ર છે એમ પોકારી પોકારીને બાજુ કુસુમનું હૈયું કદી રહ્યું હતું એટલે છેવટે એણે કોઈપણ હિસાબે નિરજનને જ પોતાનો જીવનસાથી બનાવવાનો નિર્ણય કરી નાખ્યો

પણ ત્યાં નિરજન આગળ હૈયું બોલવાનો વિચાર કર્યો ત્યાં નવી જ સુશ્કેલી માથામાં ટીચાઈ વાત વાતમાં ખમર પડી કે નિરજન પરણેલો છે પણ એ પરણેલો હોવા છતાં એકલો રહેતો હોવાથી કુસુમને ખૂબ આશ્ચર્ય કરીને એના લગ્નજીવનની કડવી છતાં પોતાને માટે મીઠી એવી વાત બાજુ લીધી

નિરજનની પત્ની હતી રૂપાળી, થોડું બહેલી પણ હતી પરંતુ બદચાલતી હતી નિરજને એકવાર એ બંધન અંગે એને કડક ધમકી આપી એટલે એણે વેર રાખીને નિરજનને પોરાકમાં ઝેર આપ-

વાનો નિષ્કળ ત્ર્યલ્ન કર્યો ત્યારથી નિરજન એને કાયમને માટે તજી દીધી હવે તેને તેડતો જ નથી તેડવાનો પણ નથી

હપીકત આ હોવાથી એક પત્ની હયાત હોવા છતાં નિરજનને સાથી બનાવવામાં સુમનને કંઈ વાધા રૂપ બન્યાયુ નહિ પણ પપ્પાનો સવાન એને મુજબી રહ્યો હતો તેઓ તો દિનેશને જ જોઈ રહ્યા હતા

છતાં જો કે કુસુમ એકની એક દીકરી હતી એમાં વળી બે વર્ષ પહેલાં જ એની માતા મુજરી મઈ હતી એટલે પપ્પા પોતાનું ચાલે ત્યાં સુધી એનું દિન તો ન જ દુભાવે તેવું આજ સુધીનું એમનું એના તરફનું વતન હતું આથી કદાચ નિરજન જેવા પાત્ર માટે પોતે આગ્રહ કરે તો એમાં તેઓ વાધા ન લે તેઓ આગળ પડતા વિચારો ધરાવતા હોઈ એ પરનાતનો છે એનો ય વાધા કદાચ ન લે પરંતુ એ પરિણિત છે એ વાત એમને ગળે ઊતરે કે કેમ એ એક સવાલ હતો આથી કુસુમ મુઝાઈ રહી હતી કે એમની પાસે નિરજનની વાન મૂકવી કે નહિ કદાચ તેઓને એ વાત પસંદ ન આવે તો ઊલટી મુશ્કેલી ઊભી થાય તેઓ વાત બંધો જાય એટલે સાવચેત થઈ જાય અને દિનેશ માટે આગ્રહ અને ઉતાવળ કરે તથા પોતાના ઉપર આપતી નજર પણ ગળે.

આ સંજોગોમાં કુસુમે નવી જ યોજના વિચારી એક બંધુથીતા દૈનિકપત્રના સંસારના રંગ વિભાગમાં પપ્પા ખૂબ જ રસ લેતા હતા સંસારવનની વિકટ કેડીઓમાં અટવાઈ પડેલાં અનેક પાત્રો એ પાના પર પોતાની સમસ્યાઓ રજૂ કરતાં એમાં પપ્પા સવાહરપે સૌને યથામતિ જવામ આપતા એટલે કુસુમે બનાવગી નામથી પોતાની કથની એ પાના પર છપાવી વાચકોની સનાહ માગી પપ્પાએ એનો જવાબો આપ્યો :

આ બહેન પોતાના પ્રિય પાત્ર સાથે લગન

કરવામાં એની નાત ન જુએ અને પિતાનો પોતાને નહિ ગમતા એવા ખીજા પાત્ર સાથે પોતાને જોડવાનો વિચાર માન્ય ન રાખે ત્યાં સુધી તો તેમાં કશું ખોટું નથી પરંતુ અહીં વાત માત્ર એટલેની જ અટકતી નથી પણ આ બહેન જે યુવાન સાથે પરણ્યા માટે છે એ પોતે પરિણિત છે એ વાત જાણ્યા પછી કોઈ પણ સમજી માણસ એકદમ એની સાથે લગન કરવાની સનાહ આપી શકે નહિ પ્રથમ તો આ બહેને યુવાનની પ્રથમ પત્નીની હપીકત એની પોતાની પાસેથી જ મેળવી લેવી જોઈ એ અને પછી જ યોગ્ય નિણય લેવો જોઈ એ

માની લઈએ કે પત્ની બદલાય ની છે અને એણે પતિને ઝેર ખવડાવવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો હો, તે છતાં એટલી હદે એ મઈ એમાં પતિની કંઈ જવા બદારી છે કે કેમ એ વાત મેળવવા કોશિસ કરવી જોઈ એ પછીથી જ યુવાન સાથે લગન કરવાની વાત વિચારવી એ આ બહેનના દિલની વાત છે

પપ્પાની આ સનાહને કુસુમે મનમાં હસી જ કાઢી નિરજનના વચનોમાં અવિશ્વાસ રાખી એની પત્નીના મુખે એની વાત મેળવવાની કોશિસ કરવાની સલાહ એને મળે જ ન જિનરી પણ હવે જો પોતે પપ્પાને વાત કરે તો તો તે તપાસની ચીમ્બ્યાશમાં ઊતર્યા વિના રહે જ નહિ એટલું તો નક્કી જ થઈ થઈ ગયું અને એ તપાસ કરે એટલે પતિને ઝેર આપવાની હ સુધી જનાર કમજાત પત્ની નિરજનને માથે જૂઠાં આરોપોનો ટોપલો ઓઢાડવામાં કંઈ બાકી જ ન મૂકે એ પણ સમજાઈ ગયું એટલે પરિણામમાં તો પાછા પપ્પા દિનેશના આગ્રહમાં જ પડે અને એમ ખેલ ખલાસ થઈ જાય જીવનનું નાટક ઠરુણા ત મની જાય

આ ખ્યાલથી કુસુમ અમુકવા લાગી હવે તો પપ્પા ન જાણે એ રીતે બાગી છૂટી દમણ જઈ લગ્ન કરી નાખવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય એને ન દેખાયો

એટલે આખરે એણે નિરંજન આગળ લાગ જોઈને હૈયાની આ બધી જ વાતો જાહેર કરી

પણ નિરંજન તો કુસુમની વાત સાંભળી ચોક્કસ જ ઊંડા મનક સરકરીને સમઘ આટલું બધું ગભીર સ્વરૂપ પકડશે એનો તો એને ખ્યાલ જ નહોતો. કુસુમ પોતાનાથી આગળ પડતી જ્ઞાતિની હોય, એના પપ્પા દિનેશને એનો હાથ આપવાનું વિચારી રહ્યા હોય એવા સન્નેગોમા કુસુમ પોતાને પરણવાની કટપના કરે, એટલું જ નહિ પણ કોઈપણ ભોગે પરણવા તૈયાર થઈ જાય એવો તો એને વિચાર સરખાય નહિ આવેલો અને એટલે જ એ ઘટથી કુસુમ સાથે દૂધા મસ્કરી કરતો પણ એના આવા ગંભીર પરિણામની જો એને ખબર હોત તો તો એણે કદાચ કુસુમ સાથે આટલો બધો સબધ કળઓ જ ન હોત એને તો કુસુમ એક મિત્ર તરીકે આવકાર્ય હતી, પત્ની તરીકે નહિ બીલુ લગ્ન કરવાની તો એની તૈયારી જ નહોતી. એટલે એણે હૈયાની એ બધી વાત કુસુમને કહેતાં ગભીરતાથી ઉમેર્યું 'મને માફ કર કુસુમ! લગ્નની તો તું વાત જ જવા દે!'

નિરંજનનું આ જાતનું વલણ જોઈને કુસુમ તો હતાશ થઈ રહી હતી એણે ગળગળા સાદે કહ્યું 'આટલા બધા પરિચય પછી તારા આ જવાબથી મારું હૈયું ચિરાઈ રહ્યું છે, નિરુ! શું આપણી મૈત્રી ...'

'પણ એ મૈત્રી તો હું ધુમાડા સાથે સમજતો હતો કુસુમ!—જે કદી બાચકામાં તો આવે જ નહિ, છતાં મૈત્રીનો સુક્ષ્મ આનંદ તો આપ્યા જ કરે.' નિરંજને અધવચ્ચેથી સ્પષ્ટતા કરી

કુસુમ 'નહિ, નહિ નિરુ, જોને તું ધુમાડો સમજે છે એ ખરું જોતાં ધુમાડો નથી, પણ જળ-ભરી વાદળી છે તારા પર વૃષ્ટિ કરવા તો એ ચારે તરફથી ગોરંભાઈ રહી છે'

નિરંજન 'હું' ઇચ્છુ છું કે એ વાદળી ક્યાંક બીજે જઈને વરસી જાય'

'એ વાત તો હવે વાદળીના કાખમાં જ નથી રહી નિરુ! જો એ તો આ તૂટી પડી.'—કહેતા કુસુમ નિરંજનની છાતી પર આવેશમાં માથું નાખતી ઢળી પડી. જો લગ્નની વાત ન થયેલી હોત તો તો નિરંજન અત્યારે એને બરડે હાથ ફેરવતાં બોલ્યો હોત 'રમા!'

પણ અત્યારે એવું નાટક નહોતું લગ્નવાતું વાત નક્કર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહી હતી એટલે તરત એણે કુસુમથી અળગા થતા કહ્યું 'કુસુમ, હવે આટલેથી જ આપણે પાછા વળીએ! એમાં જ આપણું કલ્યાણ છે હું નૃત્યકલાને વરી ચૂક્યો છું, તને એ કાટારૂપ થઈ પડશે એના કરતાં...

'એ બધું બોધપુગણ મારે નથી સાંભળવું' અધવચ્ચેથી જ કુસુમને કહેવા માંડ્યું 'ઊંઘડું મનેય નૃત્યકલાનો શીખ છે આપણું બેઉ એક પથના પ્રવાસી છીએ આપણે જોડાઈએ એમાં જ આપણું કલ્યાણ છે'

કુસુમનો આ હઠામઠ નિરંજનને અકળાવતો હતો એ એના ચહેરા ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું. છતાં બીજે પક્ષે પોતે શાથી લગ્ન કરવા નથી ઇચ્છો, એ હૈયાની વાત કુસુમ આગળ સ્પષ્ટતાથી મૂકી શકતો નહોતો માત્ર આમની તેમની ગોળ ગોળ વાતો કરતો હતો

પણ કુસુમ એની કોઈ વાતને ગંધે એમ નહોતી. પોતાને નૃત્યકલા સિવાય, દુન્યવી વાસનાઓમાં કંઈ જ રસ નથી તેથી પોતે લગ્નજીવનનું કંઈ જ સુખ નહિ આપી શકે એવી વાત નિરંજને કરી તોય, એણે તો કસાકારમાં આવા લાગણીવેડા તો હોય જ, પણ લગ્ન પછી એને આસમાન પરથી ધરતી પર લાવતા વાગ શી?—એ ખ્યાલથી લગ્નનો આગ્રહ ચાલુ જ રાખ્યો એટલું જ નહિ પણ લગ્ન પછીનો કાર્યક્રમ પણ એણે રજૂ કરી દીધો

કુસુમને ખાત્રી હતી કે એકવાર લગ્ન થઈ ગયા પછી પપ્પા કદાચ રાધે ભરાશે પણ તે રાધે લાંબુ નહિ ટકે તરત જ તેઓ નવદંપતિને આવકારશે અને પછી તો નિરજનને નૃત્યકાનાના વિકાસાર્થે પદેશ જવા તેઓ પૈસા પણ આપશે પોતે પણ એની સાથે પરદેશ નેશે

નિરજનની દરમ્યાન પરદેશ જવાની તો હતી જ પણ પૈસાના અભાવે પોતે જઈ શકે એમ નથી એવો અકસોસ એ મિત્રદંતમાં ધણીવાર જાહેર કરતો પાપુ ખરો એટલે જ્યારે કુસુમે પરદેશ જવાની વાત મૂકી ત્યારે એ સહેજ નરમ પડ્યો

અને મન જ્યાં સહેજ દીલુ પડ્યું ત્યાં તો લગ્નનું સમય ન કરતા બીજા કેટલાક ખ્યાલો એના પર તૂટી પડ્યા સાસુ લોકોમાં કહેતી હતી કેણુ જૂતિયો ભાઈ એને બીજી આપવાનો છે? હવે તો એની મા નોડે પરણે ત્યારે ખરો! - અને બા કહેતી હતી ગમે ત્યારે પણ દીકાને બીજી વાર પરણાવુ અને એ વેવણુ રાંડનું મહેલુ ટાંચુ તો જ મારો જીવ ગતે જશે

આ વિચાર આવતાં નિરજનને થયું કે કુસુમ જોડે લગ્ન થાય તો બા ગમે એવી કન્યા સાથે જ્યારે ત્યારે પરણાવવા આનંદ કરશે એમાંથી બચાશે અને સાસુના મેજાનોય જવાબ મળી રહેશે

પણ પાછા ત્યાં કુસુમનો ખ્યાલ આવતાં એને દુઃખ થયું એ તો બારે સાદસ જ કરી દી હતી જાણે પોતે એને ફસાવી રહ્યો હતો

પણ વળી પીંગળેનું મન ત્યાં તો ફૂટી પડ્યું માછલાને દાધે કરીને જાળમાં સપડાવુ હોય તો છોતે સપડાય!

અને એ ખ્યાલ આવતાં પોતાનો પક્ષ મજબૂત કરી લેવા એણે ફરીથી કુસુમને ટોકાર કરી કુસુમ, તું પાછી વળ! લગ્ન થઈ ગયા પછી પાછા વળવાનું મુશ્કેલ થઈ જશે ત્યારે તારે પેટ ભરીને પસ્તાવું પડશે

બને પરતાવું પડે! કુસુમને ખાત્રી હતી કે દિનેશ સાથેના લગ્ન જેટલું આ લગ્નમાં તો પસ્તાવા જેવું નહિ જ થાય

એટલે કે પતંગિયાને આખરે જળી જ મરવું છે કેમ? નિરજને મીઠાશથી કહ્યું ત્યાં તો કુસુમ મલકી જાડી બોલી તો થું હજી એમાં શકા છે?

કુસુમ!

નિરુ!

—અને આખરે કુસુમને કોનેજમાં અને નિરજનને નિશાળમાં રમ્મ હોય એવી અકવાકિયા પછી શરૂ થતી ઊનાળાની વેકેશનમાં અનુકૂળ સમય લાગી છૂટવા મારે નક્કી થયો

લગ્નવનની મા ક કપનાઓમાં અકનાડિયું કર્યા પસાર થયું તેની કુસુમને તો ખબર પણ ન પડી અને છેવટે વેકેશન શરૂ થઈ એટલે સુબઈમાં વસના પોતાના સોનીસીટર કાકાને પત લખી એમને ત્યાં રમ્મો ગાળવા જવાની પપ્પાની મજૂરી પણ એણે મેળવી લીધી

પછી તો જવાંવા દિવસે બપોરે મેગ-બિસ્વાની સળવટની ધમાલ શરૂ થઈ મઈ લગ્ન વખતે પહેરવાની સાડી પછી ત્યાંથી મધુરજની માથુવા બારો બાર માથેરાનમાં જઈને પહેરવાની સાડી—એમ એક પછી એક ચોક્કસ ગપુતરી સાથે કપડાંની તૈયારીઓ કરવા માંડી

એવામાં પપ્પા કઈક અમત્યના કામે બહાર જવા નીકળ્યા પણ આંગણમાંથી જ એક યુવતી સાથે ધરમાં પાછા ફર્યા એના તરફ નિર્દેશ કરતા એમણે કહ્યું

કુસુમ સસારના રગના સપાદને આપણે જે ફુબિયારી બહેનની કેળવણી મારે મદદ આપવાનું લખેલું ને તે જ આ બહેન છે સપાદકની ચિઠ્ઠી લઈને આ પાં છે અને પછી સાથેની યુવતીને

સબોધી બોલ્યા: 'તમે હમણાં બેસો બેન! હુ જ! અજત્યુ કામ પતાવીને આવુ છુ પછી આપણે નિરાંતે વાત કરીએ'

પરપા ગયા એટલે કુસુમે એ યુવતીને બેસાડીને હુ ખની વાન જણવા પૂછપરછ કરવા માંડી

યુવતીનુ નામ હતુ શાન્તા સાસરીમાં વિધવા સાસુ અને લગણ જેકો એને ખૂબ ત્રાસ હતો વાત એમ હતી કે એના પતિનુ 'બોગિયુ' પુરુષનુ હતુ એટલુ જ, બાકી એનામાં પુરુષત્વ જ નહોતુ પણ લોકો એ વાત જણી જાય એ એને શરમરૂપ લાગતુ હતું ખીજ બાજુ સાસુને પોતાનો મોટો દીકરો લગણ હોઈ એને કોઈ કન્યા આપે એમ નહિ હોવાથી બે દીકરે વશ જાય એ જોયુ જતુ નહોતુ એટલે પતિ અને સાસુ બંને જણ પોતપોતાની રીતે ઇચ્છતાં હતાં કે શાંતા લગણને વશ થઈ જાય

પણ શાંતા મયક આપતી નહોતી એથી એક વાર એને ઝેર આપવાનો પ્રયાસ થયો, પણ એને ખબર પડી જતાં એ બચી ગઈ. અને તે જ દિવસથી એણે પિયર છોડ્યું ત્યાર પછીય સાસુનિયાંએ એના પર અનેક ખોટા આરોપો મૂકી પોતાનાથી થાય તેટલુ ક્યું હવે એ સાસરીમાં જવા ઇચ્છતી જ નહોતી, અને પિયરમા લારરૂપ થવાનુ પણ એને પસંદ નહોતુ એટલે પોતાના પગ પર બિલાં રહી શકાય

એટલા માટે એણે અધૂરો મૂકેલો અભ્યાસ ચાલુ કર્યો હતો આ વર્ષે એ મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બેઠી હતી હવે કૉલેજ કેળવણી માટે જો ખર્ચો થાય તે પૂરો પાડવા જેટલી પિયરની મિથિતિ નહોતી એ મુશ્કેલીમા 'સસારના રગ'ના સપાદકે એને મદદ મેળવવાની ખાત્રી આપી હતી

આ બધી હકીકત સાંભળી કુસુમે પૂછ્યુ: 'તમારા પતિ આજે શુ કરે છે?'

શાંતા 'અહો તમારા અમદાવાદમા જ માસ્તરી કરે છે'

કુસુમ 'શુ નામ એમનું?'

શાંતા. 'નિરજન'

'હે નિરજન! નૃત્યકાર નિરજન તો નહિ? એ શુ માણસમા જ નથી?' કુસુમની વેદનાનો પાર નહોતો

'માણસમાં નથી ત્યારે તો નાતમાંથી કોઈ ખીજ કન્યા નથી આપતુ. દેખતે ડાળે દીકરીને કાણુ ફૂવામા નાખે? એટલે જો કે ભાઈ સાહેબે હવે અહીંની કોઈ ખીજ બચી નાતની છોકરીને ફસાવવા માંડી છે એવી વાત ગામમાં.'

અને 'આવી છે' એ શબ્દોથી વાક્ય પૂરુ થાય તે પહેલા કુસુમ ભોંય પર ફસડાઈ પડી

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન ૧૮ સું અધિવેશન: બધ સંક્ષેપો: વિભાગીય પ્રમુખોનાં લાખણો ત્રણ રૂપિયા સૂરત શહેર સુધરઈ શતાબ્દી ગ્રંથ: પાનાં ૧૧૨ ૩ રૂપિયા ગુજરાતી નાટ્ય શતાબ્દી મહોત્સવ સમારક ગ્રંથ: પાનાં ૧૨૩ મૂલ્યનો ઉલ્લેખ નથી ગુજરાતી નાટ્ય શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ, મુબઈ ૭ નવી કવિતા: સ મનસુખલાલ ઝવેરી. ૨મણ વકીલ પાનાં ૧૨૮ અહી રૂપિયા વૉગ એન્ડ કંપની, મુબઈ ૨. સ ક્ષિપ્ત ભદ્રંભદ્ર: બિપિન ઝવેરી પાનાં ૧૪૮. દોઢ રૂપિયા વૉરા એન્ડ કંપની, મુબઈ ૨ વંદે ભાતરમ અને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર: પ્ર કે. અને અતુ બિપિન ઝવેરી: કુલ્લતા ઝવેરી. પાનાં ૨૯૦ ત્રણ રૂપિયા મઝબાર: હેલન કેલગ અતુ વિઠ્ઠલદાસ મ કોઠારી પાનાં ૩૧૦ અહી રૂપિયા નવજીવન પ્રકાશન મદિર, અમદાવાદ ૯ ગીતગુજરી: પૂનનાલ પાનાં ૩૭ ચાર આના, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ શ્રી ગણેશોપાસના સ. હિંમતરામ જાની પાનાં ૩૦૧ સાત રૂપિયા અનસુયા સમારક ગ્રંથમાળા, ૪૮૫/૫, રેવડી બજાર, અમદાવાદ ધ પેરેન્સીઅલ ફાઉન્ડે (અંગ્રેજી). કવિ નાનાલાલ અતુ. બાલયદ્ર પરીખ પાનાં ૮૨ સાડાત્રણ રૂપિયા હિન્દ કિતાબસ લિ, મુબઈ.

પ્રકરણ ૧૯ મુ (ચાલુ)

||ધીર્દર્શન||

સત્ય અદિ સા સાચાર સર્વધર્મસમભાવ હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા અસપૃશ્યતાનિવારણ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય રેડિયો આમોઘોગ ગૌરક્ષા, સત્યાગ્રહ અસહકાર અને દારૂનિરોધમાં આપણને ગાંધીમાર્ગમાં રહેની શક્તિનું જેમ જ્ઞાન થાય છે, તેમ સાચેસાચે મૂડીવાદ સમાજવાદ આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણ એવો પેથી નિસર્જોપચાર સતતનિયમન સેન્ટીશન વિજ્ઞાન યત્નના ઔદ્યોગીકરણ અને વતમાન રાજ્યશાસનને ક્ષમતા અનેક જટિલ પ્રશ્નોમાં ગાંધીમાર્ગની જગત જરૂરત અશક્તિ પણ ઉઘાડી આપે જોઈ શકાય એવી છે

મહાત્માજી ભારતવર્ષની આગેવાન પર પરાના કન્ય વારસાદર છે પણ સ્વતંત્ર ભારતને સાચી દિશા દર્શાવવા માટે તે એ એક શકારપદ બોલીઆ સમાન છે

(૫) આગ્રહ આપણે જોઈએ તો મહાત્માજીના પૂરોગામી હિંદુ વિચારકોના જીવનદર્શનની પેઠે ગાંધી દર્શન પણ જૂની જડ જીવન વ્યવસ્થા ટકાવી રાખવા માગે છે એ વ્યવસ્થા ટકાવવામાં જો હેતુમાં છે ના વિચારકોના વિચારો ઉપયોગી નિવડતા હોય તો તે તેના નિસર્ગાચ સ્વીકાર અને પ્રચાર કરે છે દાત ગાંધી દર્શન સામાય રીતે એક વિજ્ઞાનકારી દર્શન છે પણ કરેટ સાથે સામા આગાની ગોટલી વિશે જો કોઈ ભેખ આ પો હોય તો તેની નોંધ હરિજન બહુમાં અવશ્ય લેવાવાની એ જ રીતે સચાના લોટને બદલે દાઘ ધટીના લોટમાં વિશેષ પ્રમાણમાં પેચક તરવો સચરાય છે એ હકીકતનો વારંવાર પ્રચાર કરવામાં આવે છે એની પાછળ દ્રષ્ટિ છે માત્ર પેની જડી પુરાણી ધટી સાચવી રાખવાની જો પેચક તરવોના પ્રજ્ઞ એમને વિશેષ મહત્વનો હોય તો તેઓ યુરોપ-અમેરિકામાં ચાલેલી સ્વાસ્થ્યાત્મ પ્રવૃત્તિને (Health food movement) પૂરેપૂરો ટેકો આપત અને વિવિધ પ્રકારના સ્વાસ્થ્યા નોના સર્જન

સાત લાખ ગામડાઓનો ઉદ્ધાર કરવા ગાંધીજીએ કમર કસી એ વાત સાચી પણ ગામડાઓના ઉદ્ધાર પાછળની દ્રષ્ટિ કેટલી અધૂરી અને આછકલી હતી એ આજે પણ નરી આજે દેખાય છે આ લેખમાળાનું આ પ્રકરણ એમાં ઠીકે પ્રકાશ ફેકે છે

માટે આપણા દેશમાં પણ મોટામોટા મારખાનાં નાખવાની આપણા ઉદ્યોગપતિઓને સલાહ આપત પાપુ ખરીરીતે દાઘ ધટી અને ઘણીના તેલની સતત પ્રસાર કરતા ગાંધીમાર્ગી વિચારકો કોઈ દિવસ જોશે ચૂકે 'મોટેક મીલકતુ નામ સરખુ લેતા નથી એટલે ગાંધીદર્શનમાં જ્યારે આર્થિક ક્રાંતિની વાત થાય ત્યારે આપણે એમ સમજ લેવું કે એ તો આપણી જડી પુરાણી જીવનવ્યવસ્થામાં મરવડાયક મનનચૂનો રામચ દોસ કે કેમ્પોન્ટના ખાણ જેવા નખવા કેરકારો કરવાની વાતચીત ધર્મ રહી છે એવું ને એવું બીજી ધરમૂલથી થનારી ક્રાંતિઓ વિશે સમજ લેવાનું

(૬) ગાંધીદર્શન જીવનકાળ અને વર્તમાનકાળના અનેક દશનોની પેઠે જીવન અને જગતના પ્રશ્નોના તટસ્થ રીતે અભ્યાસ કરીને ખુલાસાઓ કરનાર કે નિષ્પૃથો બાધનાર દશન નથી માફસની દ્રષ્ટિ સાચી છે કે ખોટી છે એ પ્રશ્ન અવગ છે પણ એણે ઇતિહાસ વિશે જો નિષ્પૃથો બાધ્યા છે તે જાણ અભ્યાસ પછી બાધ્યા છે ઉલટપક્ષે ગાંધી દર્શન એ મહાત્માજી પોતે એક કમવીર—Man of action—હોવાને કારણે અહ કેન્દ્રી દર્શન છે અને સ્વાનુભવ સિવાય બીજા બધા અનુભવોને એ ટુચકારે છે એક / દાખલો આપુ મહાત્માજીને હરિજન બહુના એક વાચકે પૂછાવ્યું કે તમે તમારે શરીર તપાસવા માટે વધ કરતાં દાઢતરને વધુ મહત્વ શા માટે આપો છો ? વાચકને જોઈતો હતો એલેપેથી અને આપુવેદના નાજાના બની પદ્ધતિસર ટુલનાવાબો ધુલિજન્ય જનાબ જનારે

મહાત્માજીએ એને એ મતલબનો ઊર્મિલ જવાબ આપ્યો કે ‘સુશીલા નચ્ચર તો મારી દીકરી જેવી છે’

માગ એક મિત્ર કહે છે કે ‘ગાંધી વિચારણા જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી જે કોઈ છે તે ગાંધી વ્યૂહરચના છે’ આ અભિપ્રાયમાં ઘણું સત્ય છે. એમાં હું એક સુધારો સૂચવું ગાંધીવાદમાં દર્શનને સર્જન નથી અનુસરતું પણ સર્જનને દર્શન અનુસરે છે. દિટલરના ‘માન કામ્’ની પેઠે ‘હિંદ-સ્વરાજ’ એ એક વ્યૂહરચના છે એમા એક પરાજીત પ્રજાના પયગબરે પરસસ્કારના લોપકારા પરચક્રને ઉઠવાનો માર્ગ પોતાની પ્રજા આગળ રજૂ કર્યો છે

(૭) મહાત્માજી પ્રત્યેના નિ સીમ પૂજ્યભાવને કારણે મોટાભાગના લોકો એક સીધીસાદી વાત જૂઠી જાય છે કે મહાત્માજીએ જીવનના અસખ્ય પ્રશ્નોમા માથું માથું હોવા છતાં એવો એક પણ વિષય નહોતો કે જેનો મહાત્માજીએ સાંગોપાંગ તલસ્પર્શી અભ્યાસ કર્યો હોય, અને છતાં એમની મહાન સિદ્ધિઓથી મુગ્ધ બનેલા અનેક લોકોએ એમના ઉપર-જલ્લા ઊર્મિલ અભિપ્રાયો ઉપર લાંગાચોડાં બાળ્યો વખ્યાં છે !

ગાંધીદર્શન એટલે જૂતકાળનું આદર્શીકરણ, વર્તમાનનું મથન, અને ભવિષ્યની દિશાશુન્યતા !

ગાંધીદર્શનની આ પૂર્વજૂમિકા સમજી લીધા પછી આપણે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં મહાત્માજીએ શું રચાથી ફાળો આપ્યો છે તે જરા વિગતવાર તપાસી લઈએ સર્જન એ ઇતિહાસનો સનાતન માનદડ છે મહાત્માજીના જીવન અને કાર્યનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરવાનો સૌથી સાચો માર્ગ એમના સર્જન-વિસર્જનની નિષ્પક્ષપાત સમીક્ષા એ જ છે.

મહાત્માજીએ પોતાની પ્રતિભા ધર્મ, રાજકારણ અને સમાજસેવા એ ત્રણ ક્ષેત્રોમાં જ વિશેષ કરીને ખતાવી છે એટલે આપણે સૌથી પહેલા ધર્મ લઈએ

ધર્મ — આગળ આપણે જોઈ ગયા તેમ ગાંધી ધર્મ જેવા હિંદુધર્મના એક અર્વાચીન સંપ્રદાયને

આપણે પ્રાચીન વિશ્વધર્મો સાથે સરખાવી ગણીએ નહિ. એક પ્રજા બીજી પ્રજાથી પગજીત બને અને એને પરચક્ર હેઠળ જીવવાનું આવે ત્યારે એ પ્રજામાં ત્રણ પ્રકારના પ્રત્યાધાતો ઉદ્ભવે છે પગજીત પ્રજાનો એક વર્ગ નવી સસ્કૃતિમા ભળી જાય છે બીજો વર્ગ બન્ને સસ્કૃતિઓનો સમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે ત્રીજો વર્ગ પોતાની સસ્કૃતિને વિરોધ સકોચે છે હિંદના મુસ્લીમ શાસન હેઠળ આપણે આ ત્રણે પ્રકારના પ્રત્યાધાતો જોયા સમાજનો એક વર્ગ મુસ્લીમ બની ગયો, બીજા વર્ગે નાનક, કબીર અને દાદુના સંપ્રદાયોમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે ત્રીજા વર્ગે પોતાના સમાજજીવનને વધુ કડક, કડોર અને સકુચિત બનાવ્યું ખ્રિસ્તી શાસન હેઠળ આના આ ઇતિહાસનું પુનઃવર્તન થયું. પોતાની સસ્કૃતિથી અસતુષ્ટ અનેક લોકો ખ્રિસ્તી બની ગયા સુધાર-કાએ હિંદુ અને ખ્રિસ્તી ધર્મનો સમન્વય કર્યો ત્યારે સનાતનીઓ ઠેરના ઠેર રહ્યા જેમ ઇસ્લામ યુગમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાય એ વિજયી મુસ્લીમ સસ્કૃતિને પગ-જીત હિંદુ સસ્કૃતિએ કચેલી ધર્મવંદના હતી તે જ રીતે ખ્રિસ્તી યુગમા ગાંધીધર્મ એ વિજયી ખ્રિસ્તી સસ્કૃતિને પરાજીત હિંદુ સસ્કૃતિએ આપેલી એક જાતની ધાર્મિક ખંડણી હતી દેશ ચત્રત્ર ધર્મો હવે એ ખંડણી આવાની જરૂર ના રહેવાથી ગાંધીધર્મમા દિનપ્રતિદિન હિંદુ અને પ્રાતિક તત્ત્વોનું જોગ વધતું ચાલ્યું છે, અને ખ્રિસ્તી તત્ત્વોનું જોગ યટતું ચાલ્યું છે

રાજકારણ — આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ મહાત્માજીનું રાજકારણ એ શિવાજીના રાજકારણની પેઠે હિંદની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો સરકાર અને અભાવાતમક રાજકારણ હતું એમા ગંભૂરવિધાનની મર્જક કલપનાશક્તિનો અમાવ હતો ત્યારે જગતની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ રાજકારણ એક વિનાશક રાજકારણ હતું

આ રાજકારણમા મહાત્માજીએ જે મોટામા મોટી શક્તિ ખતાવી તે અનેક પગપગ વિગેરી બળોને એકા કરીને, એકમા ગળીને સ્વચલતા પ્રેરે ત

લઈ જવાની પણ એ સ્વરાજ્યનું મોટામાં મોટું પ્રેરક બળ અંગ્રેજો સામેનો ઠપ હોવાથી અને એ સ્વરાજ્ય કેવું હોવું જોઈએ એની કોઈને કશી સ્પષ્ટ કલ્પના ન હોવાથી આજે એ સ્વરાજ્ય લેનારી દેશ માની પાંચશેરી છિ નહિ ન થઈ રહી છે

સમાજસુધારણા — સમાજસુધારણામાં મહાત્મા જીએ પોતાની અગાઉના સુધારકોનું અસ્પૃશ્યતાનિવારણથી અસ્વાતંત્ર્ય સુધીનું કામ ક્રમશઃ આગળ ધપાવ્યું પણ મજૂર-માલિક સમઘોથી માંડીને કુટુંબ નિયોજન સુધીના બાજના અને આવૃત્તી કાલના સામાજિક પ્રશ્નોનો સામેનો કરવાનો પ્રસંગ આવીતે બધાં ભ્રમો રહ્યો ત્યાં તદ્દન નિષ્ફળ નિવડેલા મહાત્માજીએ ટૂંકીશીપની બ્રહ્મચર્ય સુધીના અનેક તરંગી વિચારો પકેતા મૂક્યા

આમોદાર: — યમોદાર સબધી ગાંધીવાદનું દષ્ટિબિંદુ હું જે રીતે સમજ્યો છું તે રીતે નીચે રજૂ કરું છું

આપણો રોગ — (૧) સાચું દિલ શહેરોમાં નથી વસતું પણ ગામડાંમાં વસે છે

(૨) એ ગામડાંની ફેશનો કોઈ પાર નથી એના માટે અંગ્રેજો જ જવાનદાર છે એમણે આપણા ગ્રહોદ્યોગોનો પવરિથત નાશ કર્યો અને આપણું ભારેમાં ભારે આર્થિક શોષણ કર્યું આ પાપમાં કુદાડીના હાથા શહેરવાળા બન્યા શહેરીઓ અંગ્રેજોના હક્કાલ છે શહેરો આપણા સમાજના ગૂમડાં છે

(૩) ત્રિવેદિવસે ગામડાં લાંબી રહ્યાં છે ગામડાંના ધન શુદ્ધિ અને મજૂરી શહેરમાં તણાઈ જાય છે બદલામાં શહેરીઓ ગામડાંના લોકોને સાચી સમૃદ્ધિ આપવાને બે બચાળ વસ્તુઓ એટલી ફેશનો અને ભુરી આદતો આપી રહ્યાં છે ગામડું પરિશે બન્યું છે એનું સત્ત્વ શહેરોમાં જાય છે શહેરોનો કચરો ગામડાંમાં ફેંકવાય છે

એનો ઈનામ — (૧) ગામડાંનો ઉદ્ધાર એટલે ફેશનો ઉદ્ધાર મોટું શહેર તરફ છે, એને બદલે ગામડાં તરફ ફેરવો

(૨) ગામડું સ્વાવલંબી બનાવો

(૩) રેલિયો પીંજણ તકલી ધટી ધાણી, કુના કાસને કોડીવાતો પુનરુદ્ધાર કરો એમાં ઝાઝો મૂડીની જરૂર નહિ બજારની બે આબેચ નહિ તેજ મદીના બપર્યાન નહિ એનો નાશ ના થાય એની મારફતે શોષણ ના થાય

(૪) આમ થતાં જ સૌ લોકો સરખી રીતે સુખી થઈ જશે અહિં સક સમાજ સ્વપાશે ભારતવર્ષ જગત ગુરુપદ લઈ શકશે

એવું 'વાસ્તવિક પરિણામ આવી સુંદર ફિલસૂફી આવી રીરૂપણી યોજના અને આવા અકસીર ઇલાજનો મહાત્માજીની આગેવાની હેઠળ ૪૦ વર્ષ સુધી કોંગ્રેસના ઉત્તમોત્તમ નેતાઓ અને યુવાત્મક કાવ કરોએ અમલ કર્યો ત્યારપછીના પાંચ વર્ષ સુધી આપણી પ્રજાકાવ સરકારોએ થયામનીયથા શક્તિ લાખ્યો રૂપિયા ખચીને આ ફિલસૂફી અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરિણામ શું આવ્યું ?

એ સમયે હું કોઈ કહું એના કરતાં અનેકમણી સારી રીતે કહી શકનાર ગૂંજરાતના એક આજ્ઞા પ્રસિદ્ધ વિચારક બાઈ નાતુબાઈ દવેને સાંભળીએ તો ?

સાત સાખ

ગામડું એ દિ દુસ્તાનનું દા છે જેને દિ દુસ્તાનની નાક પારખવી હોય તે ગામડામાં જાય

ગ્રામ સેવકો જોઈએ છે તેઓ ગામડેગામડે જઈને વસે અને ચાણ નાખીને દલાઈ જાય

'ગૂંજરાત વિદ્યાપીઠ એ જગમ વિદ્યાપીઠ થઈ સમજે એના વિદ્યાર્થીઓ ગામડે ગામડે બહુ સાફ ગામડાનું મહત્વ, ગામડાંના ગુણગાન ગ્રામઉદ્યોગોનો પુનરુદ્ધાર આદર્શ ગામડું બનાવવાના વિગલ

યત્નો, આવું ધણુનણુ બહુ જોરશોરથી થયા કરતું અને હવે ? આટઆટલી ઝુલ્મશ પછીથી ગામડામાં વસવાની લોભની પ્રીતિ કેમ ઓછી છે ? ગામડાનું જીવન કેમ અળખામણું છે ?

એનાં કારણ ખોળવાં પડે એમ નથી, બધાને સમજાય તેવાં ખુદલાં છે રસ્તા નથીxx નહિ દીવા, નહિ ખુસ્તકાલય, નહિ દવાખાનાં નહિ નિશાળ, નહિ દુનિયાના પ્રવાહોની ગતાગમ એકવાર આ દુનિયામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે જાણે જૂલાઈ જવાના આપણે પણ તારીખ અને ટાઈમ બંને ઊંચે મૂકવાના

સલામતી નથી,xx આશા ને મહત્વાકાંક્ષા નથીxx મોજ મજલ નથી,xxx

સમાજ સેવકો પડ્યા છે, બીયારા હાથમાં પાવડા લઈને મેલુ ઉપાડે છે. છોકરાંને એકઠા કરી કંઈક વાતો કરે છે. ચરખા કાતે છે. પ્રાર્થના કરે છે. કોકના ઝગડા ઉકેલે છે. કોકના ખરચ કમી કરાવે છે એ જાણે છે કે ગામનો ઉદ્ધાર કરે છુ ગામ જાણે છે કે 'એક ગાંધીનો માણસ નકાવીએ છીએ એને લીધે મોટા અમલદારો જરા ઢીલા પડે છે પ્રધાન સુધી વાત પહોંચી શકે છે એનું કહેલું ગળે નથી ઉતરતું પરાણે ધુંટડા ગળીએ છીએ '

૩૫ વર્ષના પુરુષાર્થ પછી ગામડારી દશા એવી ને એવી શા માટે છે ? એની એ જ સુસ્તી, એના એ જ અવડા, એ જ બિનસલામતી એ જ નિરાશા ..... જાણે ગામડાને ક્ષય લાગ્યો છે એ બચવાના નથી મરણ ટાળે સ્વર્ગની અખના થાય એવી દરેક ગામડાને નજીકના શહેરની અદેખાઈ, ત્યાં વસવાની તાલાવેલી રહ્યા કરે છે x x x x ગામડું તો ત્યાંનું ત્યાં જ છે—ગરીમ નહિ, પણ અળખામણું, પછાત, દરિદ્ર ઉપેક્ષા યોગ્ય '*

આ પરિસ્થિતિ ઉકેલવામાં ગાંધીવાદ શા માટે નિષ્ફળ ગયો ? પ્રશ્ન બહુ વિગટ હતો એટલા માટે ?

ના, ખોટી વાત ! પાત્રીસ વરસમાં પાત્રીસ ગામડાંનોય ઉદ્ધાર થયો ? અરે, પાત્રીસની વાત ક્યા છે ? ખુદ મહાત્માજીએ જ નહોતું કહ્યું કે હું મારા આદર્શ મુજબનું એક પણ ગામડું રચી શક્યો નથી !

કદાચ કોઈ એમ કહે કે મહાત્માજીના આદર્શો બહુ ઊંચા હતા, એટલે એ પોતાના આદર્શ મુજબનું ગામડું રચી ના શક્યા તો બહુ ઊંચા આદર્શની વાત ધડીલર બાબુએ મૂકીએ અને એમ વિચારીએ કે સ્વતંત્ર દિદને શોભે એવા કેટલાં ગામડા ગાંધીજીએ, આમસેવકોએ કે કોંગ્રેસ સરકારે તૈયાર કર્યા ?

ન થયા તો શા માટે ના થયા ? એને જવાબ સીધો ને સારો છે મહાત્માજીએ પોતાની આખી આમોદાગની ઈમારત રેતીના પાયા ઉપર રચી હતી ! એટલે એની પાછળ સમય, શક્તિ અને પૈસાની મોટા પાયા ઉપર બરબાદી કર્યા બાદ આખરે પરિણામ શુન્યમાં આવીને ઊભુ રહ્યું છે ! બાબુએ કહ્યું કે ગામડામાં દટાઈ જાવ બીયારા આમસેવકો ગામડામાં જઈ ને દગાઈ ગયા. એવા તો દટાઈ ગયા કે જાણે શેકીને વાવ્યા હોય ! કોઈ કયાંય ઊગ્યો જ નહિ ! આમોદોગોનો પુનરુદ્ધાર કરવા મથતા ગાંધીઆશ્રમો લાંબે ગાળે સુધરેલા સદાવ્રતોમાં ફેરવાઈ ગયા !

મહાત્માજીની આમોદાગની યોજનાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો જ કેવા ભ્રમક હતા એ આપણે જાન્યેનું એ

સૌથી પહેલાં એમણે ગામડાં અને શહેરના હિલુ રતાન અને પાકીગતાન જેવા કૃત્રિમ ભાગલા પાડ્યા, અને પછી જાહેર કર્યું કે ગામડાનો ઉદ્ધાર એટલે દેશનો ઉદ્ધાર આ સિદ્ધાંત જ ખોટો સિદ્ધાંત ફૂડો. દેશના ઉદ્ધારમાં ગામડાનો ઉદ્ધાર છે ગામડાનાં ઉદ્ધારમાં દેશનો ઉદ્ધાર નથી

ગામડું એટલે પ્રજાની પ્રતિ ગામડું એટલે જૂનકાળ, ગામડું એટલે ગિચગતા અને સરલકતા શહેર એટલે પ્રજાની સમૃદ્ધિ અને વિપ્રતિ, વર્તમાન અને ભવિષ્ય વેગ અને પ્રગતિ નીરોગી સ્થાનમાં બંને એકબીજાનાં પુરક હોય માનક નહિ

શહેરોની ઉપેક્ષા કરીને ગામડાંનો વિચાર કરવો એટલે એકઠાની ઉપેક્ષા કરીને ગામડાંનો વિચાર કરવો મહાત્માજીથી સતમાણ સુધીના સા કેઈ કહે છે કે મોઢુ ગામડાં તરફ ફેરવો એ થવું શક્ય જ નથી અને જે દિવસે એ શક્ય જનશે તે દિવસે આપણે હપસીઓની હરોળમાં જઈને જોવા રહીશું.

શહેરો ગામડાંનું શોષણ કરે છે, એમ કહેવું એ એક અર્થસત્ય છે પ્રજાના ઉન્નતિકાળમાં શહેરો ગામડાંનું શોષણ કરે છે જ્યારે પ્રજાના અધોગતિના કાળમાં ગામડાં શહેરોનું શોષણ કરતાં હોય છે આજે દિંદમાં ગામડાંનું કર્યા શોષણ કરે છે કરવાનું શહેરો શોષણ કરે છે શહેરોને ઈંગ્લેન્ડ તુલે છે અને ઈંગ્લેન્ડને અમેરિકા હટ્ટે છે અને આ પ્રક્રિયા કાંઈ આજની નથી ઈજિપ્તના પીરામીડોથી માંડીને રશિયાની પચવણી યોજના સુધીની સઘળી મહાન સિદ્ધિઓ પાછળ શોષણનો સળગદોર ચાલ્યો જ આ યો છે શોષણ નહિ તો સર્જતિ નહિ શોષણરહિત સમાજ એટલે સમાજવાદ નહિ સામ્યવાદ નહિ રામર ય નહિ પણ આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયાના નમ હપસી ઓનો સર્જતિશુ ય સમાજ

શોષણ સિવાય સર્જતિ રચી શકાય નહિ પણ એ સર્જતિને જો સાચવવી હોય તો પ્રજાનો સર્જક હથુમતી જે અનુસરક બહુમતીનું શોષણ કરે છે તેનું તેણે પોષણ પણ કરવું જોઈએ આ પોષણ કની શોષણના પ્રમાણમાં હોઈ શકે જ નહિ જો હોય તો પ્રજાની કુળજ અર્થશક્તિ બંધિયના સર્જન માંથી વાપરી શકાય નહિ જેમ માનાપિતાના વાત્સલ્યનો સરામાં સારો જાળકો પણ પૂરેપૂરો જ લો કદી પાઠો વાળી શકતા જ નથી તેમ સાગમાં સારી સંસ્કૃતિ પણ જેમનું શોષણ કરે છે તેમનું તેજ માનમાં પોષણ કરી શકતી નથી માત્ર યારે સર્જતિના સુવધારો પ્રજાની વધારાની અથશક્તિનો ઉપયોગ વિદ્યાસને મળે વિદ્યાસ અભ્યવસ્થા કે અભ્યવ હાથ તરંગી યોજનાઓ પાછળ કરે છે ત્યારે શોષિત

શોષકને શોષી લઈ સૌને સર્વનાથ બણી દેને છે એને માટે પ્રામોદારનાં બાપણોની જરૂર નથી અંગ્રેજોએ દિંદનું શોષણ કયુ હતું પણ સાથેસાથે એમણે એનું ઓછુવતું પોષણ પણ કયું હતું અને એ પોષણને પ્રતાપે જ ગાંધી અરવિંદ અને ટોગોર જેવા મહાત્મા નવોનું સળન શક્ય જ થું હતું શહેરો ગામડાંનું શોષણ કરે છે પણ સાથેસાથે એ એનું જો પોષણ કરે છે તે જો નજરે ના પડતું હોય તો એમાં દોષ શહેરોનો નથી પણ એક મૃત પ્રાય સર્જતિનો છે

હિંદ સ્વતંત્ર હોત તો પણ ગામડાંને ભોગે શહેરોનો વિકાસ થાત એમાં જેને કઈપણ શક્તિ આવતી હોય તેણે રશિયાથી અમેરિકા સુધીના સ્વતંત્ર દેશો તરફ દ્રષ્ટિપાત કરવો આજે રશિયામાં અખજો રૂમનને ખર્ચે મોરકોની પૂતર અના થાય છે ગામડાંની નહિ અમેરિકામાંય એની એ સ્થિતિ છે અલગત અમેરિકાનાં ગામડાં રશિયામણાં છે પણ એનું કારણ આખો દેશ આનાદ છે એ જ છે બાકી તો ત્યાંય ગામડાં કરતા શહેરો પાછળ વતુ નાથા જ ખર્ચાય છે

ગાંધીવાદી ફિનસફી મુજબ શહેરોમાં કેળવણી દવાખાનાં મકાનો રસ્તા વગેરે પાછળ ઝાઝો ખર્ચ કરવામાં ના આ યો હોત અને સૌને સરખા પૈસા વહેચી આપના હોત તો દિંદમાં જે ચોડીધણી પ્રગતિ થઈ છે તેય ના થાત દેશ છે એથીય અનેક ગણો વધુ પછાત રહ્યો હોત

વત માનકાળની વાત જતા દર્જને જૂનકાળમાં નજર નાખો તો ય દિંદે જોયેલા ચાર મોટા અને અનેક નાના સુવર્ણયુગો દરમિયાન પ્રજાના ઉત્તમોત્તમ પુરુષોનું મોઢુ ગામડાં બણી હતું જ નહિ દેશની આનાદીનો આધાર ગામડાંની સેવા ઉપર નહોતો પણ મજબુત રાજતંત્ર વિસ્તરતું અથતંત્ર અને પરદેશી વેપારના અનુકૂળ જમાપાસા ઉપર હતો તે વખતેય આજની પેઠે સર્જતિનું ઘિખર શહેરો

હતું વિદ્યા, કલા, સરકાર, સુતા, સુખ અને સમૃદ્ધિ શહેરોમાં કેન્દ્રિત થયા હતાં લોકો કહેતા કે નગરે વસન્તિ દેવતાઃ । પરદેશીની પેઠે હિંદમાંથી ધણા મહાપુરુષો ગામડામાં જન્મ્યા હતા, પણ બહુ ઓછા ગામડામાં મર્યા હતા ખુદ મહાત્માજીની કારકિર્દીનો જ અત દિલ્લીમાં નહોતો આવ્યો ?

હિંદનાં ગામડાં, ગરીબો અને ખેડૂતો માટે જેટલી દાગણી મહાત્માજીના હૃદયમાં હતી, તેટલી લાગ્યે જ ખીજ કોઈના હૃદયમાં હતી અને હશે, એમ સ્વીકારવામાં આપણને સહેજે વાંધો હોઈ ના શકે પણ મહાન સર્જનો કેવળ લાગણીથી નથી થતાં, એને માટે શુદ્ધિ પણ જોઈએ છે ગાંધીવદની કે બીજી કોઈપણ યોજનામાં કે ઈ બૌદ્ધિક પાયો જ નહોતો.

ગામડાંનો ઉદ્ધાર કરો પણ એમનો ઉદ્ધાર કરીને એમને લઈ ક્યાં જવાં છે ? અમેરિકાના રસ્તે ? ના રશિયાના રસ્તે ? ના ભૂતકાળના સુવર્ણયુગો—મૌર્ય-યુગ, શુભયુગ, મોગલયુગનું પુનરાવર્તન કરવું છે ? એ આપણે રસ્તો છે ? ના, ના, ના એને માટે કાકા કાલેલકર સાફ કહે છે કે આપણે ભૂતકાળમાં ખીજને લટવાવું જે પાપ કરેલું, એને પરિણામે જ આજે આપણને અગ્રેજોને લૂટે છે । એટલે વ્યાપારે વસન્તિ લક્ષ્મી । એ પ્રાચીન સુત્રમાં ગાંધીવાદીઓ માનતા નથી શ્રી મહારાજાના લારપૂર્વક કહે છે કે, રેડીયાના જીર્ણોદ્ધારની ગાંધીનાદી ચળવળ એ પ્રત્યાધાતી ચળવળ જ નથી જે રીતે પૂર્વજો અને અનુજનો મોઢા સરખા હોય છે, પણ તેઓ એક હોતા નથી એ રીતે ભૂતકાળનો રેડીયો અને ગાંધીજીનો રેડીયો એક નથી મહાત્માજીનો રેડીયો એ નવા યુગનો સંદેશવાહક છે x

આર્થિકરીતે મહાત્માજીના આચારવિચારો પ્રગતિશીલ હતા કે નહિ, એનો વિચાર આપણે આગળ કરીશું સમગ્રરીતે જોતા ગાંધીવાદ એ એક

Romantic Revivalism—રોમાન્ટિક પૂર્વોદયનો પ્રયત્ન હતો એ પૂર્વોદય જો હિંદના સુવર્ણયુગોનો ના હોય તો ગાંધીજી કયા યુગનો અશતઃ કે આજો પૂર્વોદય કરવા માગતા હતા ?

જેમ કટ્ટર હિંદુ મહાસભાવાદીઓ અને આર્ય-સમજીઓને મન હિંદુસ્તાનની અધોગતિ આ દેશમાં મુસલમાનો પેઢા ત્યારથી થઈ છે, એટલે તેઓ એ ઇતિહાસને ભુલી નાખવા માટે અમદાવાદને કણ્યાવતીને નામે ઝાળખવા જેવા બાલીશ પ્રયત્નો કરે છે, એ જ રીતે મહાત્માજી અને એમના અનુયાયીઓને મન આ દેશની ખરી અધોગતિ અહીં અગ્રેજો પેઢા ત્યારથી થઈ છે જે અદારમી સહી આપણા દેશનો અધકાર યુગ હતો, તે જ અદારમી સહી કોઈ અજબ રીતે ગાંધીદર્શનમાં સુવર્ણયુગ બની ગય છે એટલા માટે જ મહાત્માજી જીવનના અત સુધી એક જ મંત્રનું રટણ કર્યા કરતા હતા : “ અગ્રેજો હિંદમાં આવ્યા એ પહેલાં હિંદ એના હજારો જૂ પડાઓમાં ફાંતવું હતું ”

એ રીતે ભૂતકાળ વિષેના રોમાન્ટિક ખ્યાલોમાંથી અને ગામડામાં ગરીબો અને ખેડૂતો પ્રત્યેની અપાર અનુકંપામાંથી આપણા મધ્યમવર્ગે આ ગ્રામોદ્ધારની ચળવળ ચાલુ કરી આ ઉર્મિલ ચળવળના સ્વરૂપ, ધ્યેય અને કાર્યપદ્ધતિ વિષે કોઈને કશો જ સ્પષ્ટ ખ્યાલ નહોતો સૌ મહાત્માજીને અનુસરતા અને મહાત્માજી કહેતા કે “ મારે માટે એક જ ડગલુ ખસ થાય ”

ગામડાનો ઉદ્ધાર કરવો બરાબર, પણ વિકેન્દ્રી ફરણ અને શોષણરહિત અદિક સક સમાજની સ્થાપના માટે આદર્શ વસ્તી કેટલી હોવી જોઈએ ? આજે તો પાંચ જૂ પડાંનું જુથ પણ ગામડું કહેવાય છે, અને દસ હજારની વસ્તીના ગામે ગામડાં કહેવાય છે એમાં સાચું અને સાફ ગામડું કયું ? ખબર નથી.

ગામડાની અદરના રસ્તા અને એક ગામથી ખીજા ગામને જોડનારા રસ્તા કેવા હોવા જોઈએ ?

દ્યુ વેનહોક હોલે ક્રમાં ૧૬૩૨ની સાલમાં એક ગેપલીઓ બનાવનારને ત્યાં જ મ્યો દનો એણે નવો ધધો સ્વીકાર્યો હતો લેસ થસવા । એ ધધામાંથી એને સૂક્ષ્મ ચક્રમાંથી દેખવાને શોખ જ મ્યો એ શોખથી એ દરેક વસ્તુનાં બ તાર્ક જતાં સ્વરૂપ દેખતો એને જે દેખાતું તેને એ લખી લેતો એણે જે દેખ્યું હતું તે બસા મમગો ભરીને લખ્યું

એકવાર એણે સૂક્ષ્મ-દર્શકમાંથી પાણીનું ટીપુ દેખ્યું એવો કરેલા દર્શનથી એ નાચી છીક્યો અને પોતાની દીકરી મેરિયાને એણે ખૂસો ખાડી દોડતી આવ નવી દુનિયા દેખાડુ

એણે મેરિયાને નવી દુનિયા દેખાડી એ દુનિયા પાણીના એક ટીપામાં હતી એ દુનિયામાં અનેક જતુઓ એકબીજા પાછળ દોડતાં હતાં એક જ ટીપાની અંદરની એ દુનિયા હતી મેરિયાએ પણ આ નવી દુનિયા મ્ખી

દ્યુવેનહોકે વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો આ બધાં અહીં ક્યાંથી કેવી રીતે આવ્યાં હશે ? દુનિયા તો ભગવાને સરજી હતી ! તો આ બધાં

ધૂળના ડામગના કે સીમે દના ? જો ડામર કે સીમે દના હોય તો એને આગે જે કે દ્રીકરણ અને હિસા વધે એતુ શુ ? એ રસ્તાઓતુ ખર્ચ ક્યાંથી કાવુ ? ખમર નથી

જપુકારો મ્કે છે કે ગામડાનાં ૮ / મકાનો માનવ વસવાટ માટે તદ્દન નાલાયક હોય છે તો પછી આ મકાનો વીંખી નાખીને આખું ગામ નવેસરથી રચવું કે આહુ પરિસ્થિતિમાં સુધારો કરવાનો કોઈ સરક્ષક માગ છે ? જો નવેસરથી ગામ વસાવવું હોય તો તેનો નકશો કેવો હોય ? મકાનો રરતા બહાર રથાનો અને પાહનન્યવહારના પર રખર સજધો કેવા હોય ? ખખર નથી

ગામડાં માટે યોગ્ય મકાનોના નકશા મહાત્માજીએ

માણસ જાતને જ તુઓનો દુનિયાતુ આખું રહસ્ય આપનાર બે આદ્ય સયોધકો આ શોધ કરવા એની પાછળ દેવા ઘેલા થયેલા — એવા બે વિજ્ઞાનવીરોનો આછો પરિચય કર્તાના પ્રગટ થનાર પુસ્તક જીવન-ન્યોતિધર્મોમાંથી અહીં આપેલ છે

જતુઓનાં માન્યાય કોણુ દશે ! એણે આ બરી તપાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો એણે તપાસ કરી કે એક પાણીમાં બે મીલિયન અને સાત લાખ જતુઓ હતાં એટલી વસ્તી તો આખા હોને ૩ દેશપરનાં માનવોની હતી નહીં

એણે તપાસ બધે જ કરી નહીં એણે એકવાર દાંત વચ્ચેનો ધોળો પદાર્થ બહાર કાઢ્યો અને તેમાં નવો નજરથી દેખ્યું એમાં પણ આખી દુનિયા દેખાઈ જુદા જુદા આકારવાળાં જતુશરીરો નાચતાં ફૂટતાં અને જલગ દેતાં દેખાયાં કેટલાંક વજેનાં શરીરવાળાં દમામથી આહતાં દેખાયાં રાગ્મજો અને રાજ યોના વરધોડામાં હોય તેવાં સરકસનો બેન

પેટ્રીક ગીડીસ પાસે માગ્યા હતા પછી એતુ શુ ચયુ તે ખમર નથી હરિજનનધુ માં માગીનાં ધરો વિષે અવારનવાર લેખો આવતા પણ એ વાત અવ્યવસ્થિત વિચારોમાંથી વ્યવસ્થિત આચાર સુધી કહી પહોંચી જ નથી

ગામડાંના દુખો માટે ગામડાં પોતે સહેજે જવાબદાર નથી ? જો હોય તો ગામડીયાઓ પામે એમની જમાનાજૂની દડીનાઈ છો ૧૨ી એમને પશ્ચિ મની મોહમાળામાં ના લપટાનાર સાધુસ તો સી રીતે બનાવવા ? વેપારી પાકો પડતા મૂઝીને જરૂરી પાકો સી રીતે પકવતા કરવા ? બી ૧ વધુ વગતરવાળા ધધાઓ તો લોભ જતો કરાવીને એમની પાસે રંગીયો સી રીતે કત વવો ? ખખર નથી [આહુ]

કરતા હોય તેવા આ બધા દોડધામ કરતાં હતાં પાછી એવી નવી દુનિયા લાખોની વસ્તીવાળી હતી અને તે વસ્તી એનાં એ દાત વચ્ચેનાં મેલમાં જ જીવતી હતી ! એનું માથું ફરવા લાગ્યું “ આ હા હા ” એણે ખૂસ પાડી દીધી

એણે ૧૬૮૩ના સપ્ટેમ્બરમાં આ બધી દુનિયા-ઓના દેખાવ વિષે લડનની રાયલ સોસાયટીને એક પરિપત્ર લખ્યો

એ નેવુ વરસનો થયો ત્યાં સુધી એણે દેખ્યાં કર્યું અને લખ્યાં કર્યું. પછી ૧૭૨૩માં એ મરણ પામ્યો

પણ ૧૭૨૬માં એક નવો દેખનારો ઇટાલીના ઉત્તર વિભાગમાં એક વકીલને ઘેર જન્મ્યો. ઈયોવેન-હોકના દેશથી એક દળાર માઈલ પર આ વકીલના દીકરાએ પેલા ડચે દાખવેલી નવી નજરથી દુનિયા દેખવા માંડી વકીલના આ દીકરાનું નામ સ્પાન્સો નામની હતું

ઉત્તર ઇટાલીના વકીલનો આવા લાંબા નામ-વાળો દોકરો નિશાળમાં ગોખવાને બદલે વગડામાં જઈને માખીઓ પકડતો હતો, જીવડાં એકઠા કરતો હતો અને તેમની કાઠની પાંખ ખેંચી કાઢીને શીંગ પર ચોટાડતો હતો તો કાઠનો પગ તોડી નાખીને પાછો બેડી દેવાનો પ્રયાન કરતો હતો એને રમકડામાં રસ પડતો નહોતો અને જીવતાં રમકડાં પાછળ એ રખડતો હતો

એકવાર એના બાપા સાથે એ ઉત્તર ઇટાલીના જંગલો રસ્તે જતો હતો રસ્તામાં ખડકોમાંથી પડતા પાણીના ધોધને દેખતો એ પૂછતો હતો કે આ પાણી ક્યાંથી આવતું હશે બાપા ! બાપા એને કહેતા હતા કે પરીઓના આસુઓ એકઠા થઈને .

“ બોધા છો તમે પણ, સાવ ધુધુ છો ! ” એ આવડા મોટા બાપાને પણ હસી કાઢતો હતો ,

પછી બાપાએ એને બોલોનની વિદ્યાપીઠમાં લાવવા મૂક્યો વિદ્યાપીઠમાં એકવાર ચર્ચા ચાલી જન્મોના જીવનની ચર્ચા તેમનાં મા-બાપના સવાલ આગળ થલીને ઉભી એ ચર્ચામાં એ જ, એક મોટા પ્રત્નવિરામ જેવો બીમો હતો અને કહેતો હતો, ‘ કાદવ કે છાણુમાટી, ઉદર કે ખીજ જીવડાનું મા બાપ કહેવાય નહીં આપણે સૌ એવું માનનારા ધુધુઓ છીએ ! ’ પછી કોઈએ કહ્યું કે એમને મા-બાપ જ નથી, એ બધા સ્વયંજ છે એણે એ વાત સામે પણ પ્રખર વિરોધ તોલાવ્યો આ નવ-જીવાનને દેખતી બોલોન વિદ્યાપીઠની આધ્યાપિકા લોરા, બાસી ખુશ થઈ, એણે એને કંઈ છોડીને વિજ્ઞાનની આરાધના કરવાનું કહ્યું એણે પાદરીઓ અને રજવાડાંએ ધડેલા કાયદા ગોખવાને બદલે કુદરતના રહસ્યો શોધીને વિજ્ઞાનના સક્રિય કાનુનો સમજવા તરફ દોટ દીધી

એણે કુદરતી વિજ્ઞાન અને ચિંતનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો યુરોપનો એ મહાવિજ્ઞાન યુરોપલરમાં મશહૂર બન્યો આખા યુરોપની વિદ્યાપીઠોએ એને પોતાને ત્યાં આધ્યાપક બનવા વિનંતિઓ ફરી કાઢી આપી તે સેન્ટ-પીટર્સ-બર્ગ સુધીની વિદ્યાપીઠોના અધ્યાપક-પદોનો એણે ઈન્કર કર્યો છેવટે મેરિયા થેરેસાએ એનું મન જીત્યું એ પેવિયાની વિદ્યાપીઠમાં નેચરલ હીસ્ટરીના વિભાગનો મુખી બન્યો

એણે પ્રયોગો શરૂ કર્યા સત્યશોધન માટે જાતો એનો વેગ એના પોતાના શરીર પર પણ અનેક અખ-તગઓ કરવા લાગ્યો એણે પાચનક્રિયાને સમજવા પોતાની જ હોઝરી પર પ્રયોગો શરૂ કર્યા અનેક પ્રયોગો પછી એણે અદારમાં સૈકાના જ્ઞાનમાં વધારો કરીને પુરવાર કર્યું કે જઠરમાં તૈયાર થતા એક રસને લીધે ખોરાક પચે છે

પ્રયોગો વધતા જ ગયા નાનાં મોટા જીવડાંનાં અંગોને છેદીને એણે ફરી ચોટાડવાના પ્રયોગો શરૂ કર્યા જન્મોનાં મા-બાપ પારખવા એણે

જીવનની જનનક્રિયાનો અભ્યાસ શરૂ થયો હવે એની આખી અટક્યા વિના સુક્ષ્મ શકમાંથી દેખતી હતી કામળોના થોડા નવાં દર્શનની નેવિયો બરાતા હતી લાખો કોડો જગુઓને એકમાંથી અનેક બનતાં અને ઉભારતાં એ દેખતો હતો જીવનની આ નવી દુનિયાએને દેખતો એ જગુદુનિયા સાથે રમતો હતો કોઈ વાર લાખો જગુઓની આ વસ્તી પર ધુમાડોનાં ગોટા ફૂકતો એ ત્યાં થતી હિલ ચાલને દેખી રહેતો હતો ધુમાડાથી દોડધામ કરતી આ દુનિયાને ધુમાડોનાં સ્પર્શ પસદ નથી એમ એ નોંધ કરતો હતો કોઈવાર લાખોની વસ્તીવાળી આ દુનિયાને વીજળીના સ્પર્શથી મરણ પામી જતી એ જોઈ રહેતો હતો

કેવાં સુક્ષ્મ આ જગુઓ હતાં! એમાંનું એકને જુદું કરીને તેની જીવનક્રિયા દેખવા એ મથતો હતો પણ એક ધ્યાના પચીસહજારમાં ભાગ જેટલા શરીરવાળાને જુદું કરીને દેખવું કેવી રીતે? એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો લાખોની વસ્તીવાળા એક બિયાના તેના ટીપાને એણે એક કાચની પગી પર મૂક્યું પછી તેની સાથે જ એણે એકપગ જગુ વિનાના પાણીના ટીપાને મૂક્યું પછી એણે એક બારીક મોયની બજીવડે આ એ ટીપાને જોડતી નહેર બાંધી એણે આ નહેર પર પોતાની સુક્ષ્મદ્રશ્ય નજર સ્થાપી એની નજરતળે એક માઈક્રોમ પાણી તરફ ચાલતું દેખાયું તરત જ એણે જિંદના બારીક વાળના ઘસવડે નહેરને દાખી નાખી

એક જોડ પકડી પાડ્યું છે મે! એણે આનંદથી ખૂંસ પાડી આખી દુનિયામાં પહેરીવાર પાછો પાણીના ટીપામાંથી એક માઈક્રોમ પકડ્યું નહોતું એણે સુક્ષ્મ શક પર તાક માંડી પેન પકડીના અણજીવનની જીવનક્રિયા પર વેધક નાં અનિમીશ બનાવી

એણે અગ્રજ્ય જેવો દેખાવ હીમ પેનુ માઈક્રોમ પાતણ ને પાતણ બનવા માંડ્યું પાતળા બનેલા પેના માઈક્રોમના બને છેડા જીવનની જનનવેદના અનુભવતા દેખાયા અને એની નજર નીચે એક માંથી બે માઈક્રોમ બની ગયાં એને સત્ય સમજાઈ ગયું આ માઈક્રોમો એકમાંથી અનેક બનનાં હોય છે એ કેવી રીતે બને છે તે એણે નજરોનજર નિહાળ્યું

વિજ્ઞાનનો એવો નવો દીવો ૧૮મા શતકમાં જોળી નીકળ્યો રસાધાનજનો પર ફડકીઠગે પત આ રો કે આપ બરલીનની વિદ્યાપીઠમાં પધારે મેરીઆ થેરેસાએ એનું બહુમાન કર્યું

પણ ત્યારે પોતાના જીવનની બહુ દોડધામ કરીને થાક્યોપાક્યો એ મોતને નજર સામે નિહાળતો હતો મારું મુત્રાશય બગડ્યું છે હું હવે મરણ પામવાનો છું મારું હેલ્થ ફરમાન છે કે મારા મરણ પછી મારા શરીરમાંથી મુત્રાશય મપાવે તેને વૈદ્યાનિકોની વૃત્તિ નજર નીચે તાત્કાલ અને તપાસીને આપણા વૈદકીય વિજ્ઞાનને આગળ વિકસાવવા મોકલી આપજો

★

ઝરણુ

હૈમન્તના સ્વચ્છ પ્રકુલ બ્યોમમાં પ્રભાતને સ્તોત્ર સહય અર્પી પાખો પ્રસારી ઉડતા નિહાળિયા વિહંગના વૃન્દ, કૃશાગ બહી નિહાળી મે ફર અનવતાની અટારીએ ખૂલતી મેતલબહી

સુસૌમ્ય રાસી વિધુને, ઉકેલી આનંદની દિવ્ય લિપિ વળી જહી હૈયે હ્યા ખાલકને મુખે લખી, રહ્યો હતો જે ચિન્કાલ અખી આને અમ્યુ એ, સખિ, ગીત કઠમા

મનવીનાં અભિમાન અને ઉદ્વેગના મારાથી કદીય સમજી નથી શકાતાં, કેમકે માનવી એ મૂઢીભર માટી યા ગમ્મ સિવાય બીજું શું ? એની શક્તિઓ નિયંત્રિતા ઉપહાસ સિવાય બીજી શી છે ? એની મહત્તા એ ભ્રમ અને હાંસી સિવાય બીજી શું છે ? આપણે દયા અને ક્ષમા અપનાવીએ, કરુણ કે જગત રોગ અને ક્રોધાશયી ભરેલું છે

*

આત્મધાતક પ્રણાલીઓના પંજમા રહીને પણ પૂર્વે ગભીર પ્રમાણમાં કશી આલોચના શક્તિ નથી વિકસાવી. એનું સાહિત્ય આ હકીકતનું નોંધપાત્ર ઉદાહરણ છે એમા તમને કલ્પનાવૈભવ મળશે, શબ્દ-ચિત્રણની રોનક મળશે, વાણીનો ધોધમાર પ્રવાહ મળશે, વાક્યપદ્ધતિ, પ્રસ'દ અને વિચારની સૂક્ષ્મતા મળશે, પરંતુ ક્યાંઈ કોઈ રીતે અનુભવનું પરિપક્વ ફળ—જીવન અને તેની હજારો શાખાઓની સમીક્ષા નહિ મળે, માત્ર પશ્ચિમનો જ ભોગવટો અને ગર્વ ગણી શકાય તેવા સમીક્ષાત્મક સાહિત્ય સુંધી પહોંચતું કશું જ નહિ મળે મનુષ્યનું સંપૂર્ણ ચિત્રણ અથવા કુદરતનું વફાદાર આલેખન ક્યાંય નહિ મળે પૂર્વના સાહિત્યમાં માનવી માત્ર પ્રેમદારે અથવા દેવદારે જ દેખાય છે. એથી આગળ બધે ધુમ્મસ અને અધકાર પશ્ચિમનું પૂર્વ પર મોટામાં મોટું ઝણકોઈ રહ્યું હોય તો તે એણે પૂર્વના માનસમાં જાગ્રત કરેલી આલોચકૃતિ છે એની સાથે સાથે, અલમત, અમં-તોષ અને દોડા-દોડી પણ આવ્યા છે પરંતુ ભવિષ્યને માટે એણે બેહદ શક્યતાઓ અને અર્થાદ આશાઓ આણી છે અન્વેષણ અને આલોચનાના અથ ઉદીય માન પ્રાણ હું તને અભિનંદુ છું, અભિવંદુ છું ! તું જ માનવતાને પ્રગતિ, સ્વાતંત્ર્ય અને જ્ઞાનના તેના માર્ગે આગળ ને આગળ ધપાવતો રહ્યો છે યુરોપની સંસ્કૃતિએ ખુદ તારા જ ફળ અને ફૂલ સિવાય બીજું શું છે ? પૂર્વની કુદિતતા એ તારા પ્રત્યેની ઉપેક્ષા અને અતડાઈ સિવાય બીજું શું છે ?

*

સ્મિત વેરતાં પુષ્પો અને નર્તન કરતા પર્ણોથી ઘેરાઈને હું ઉઘાનમાં બેઠો હતો કાનને કર્કશતાને અનુભવ કરાવતો કશો રવ ત્યાં નહોતો, ગભોર સાંજની શાંતિને કુખ્ય બનાવતો કશો પદસંચાર ત્યાં નહોતો એકાંતમાં શૂન્યમનઃકપણે હું બીચે બેઠતાં પક્ષીઓ તથા ક્ષિનિજ પર વિશ્રાંતિ લઈ રહેલા વાદ-જોને જોતો ત્યાં સુંધી અધારું થવા આવ્યું અને એ અધારું ગતની તારીકીમાં ફેરવાઈ ગયું ત્યાં સુંધી સાયંસમીરની શુદ્ધ આહ્વાદક લહરીઓનો આનંદ લેતો રહ્યો જગનની જગજગથી દૂર એવા રથાને હોવું ત્યાં નિર્દોષતાનો વાસ હોય છે અને દૂષિતતા શાપિત બને છે અધમ આશ્વાઓ અને સત્તાના મોહના જવરથી પીડિત મનુષ્યોના વાસની દૂર પ્રકૃતિની ગોદમાં હોવું—આહ, શી સ્વર્ગીય શાંતિ, શો દર્શ-નાહ્યાદ, શા આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ અને શો દિવ્ય આનંદ !

*

સ્વર્ગથી મને ત્રાસ છૂટે છે, ખરેખર, સાચેસાચો ત્રાસ અને જાતિહીન દુરીઓ કદૂપ જાહિદો, હાડ-પિંજર સમા ઓલિયાઓ તથા ધુરંકતા દરવેશોથી વસેલા સ્થાન વિષે અન્યથા હોઈ પણ શકે ? સુખહાનક્ષાહ ! વિશ્રાંતિસ્થાન અથવા શાશ્વત શાંતિના આવાસને બદલે એ તો દિવાનાઓના એકાદ આલય અથવા સગ્રહસ્થાન જેવું જ અધિકારી હોઈ શકે સ્વર્ગના નિર્માતાઓમા શાશ્વતીય હદે કલ્પનાની, અનુભવની, માનવગતિના જ્ઞાનની બીજી હોવી જોઈએ માનવીના રુચિભેદની તથા જીવનના ક્રમોત્તરે બદલાતા જતા આદર્શોની એમણે દેખીતી જ ઉપેક્ષા કરેલી છે. એમણે પોતાના જ ધોરણને સાર્વજનિક સર્વકાલીન બનાવી દીધેલ છે આહ, પયગંબરી અદ્વ-દષ્ટિ, આપણા પ્રયોગદશાના નિર્માતાઓની મૂર્ખાઈ !

*

બક ઇદી શો લોહીની ઉમળી ! કુરબાનીના વિધિનો રો હર્ષ ! ખચિત, ખચિત, મહાન અદલાહ

—પ્રેમ અને કરુણાનિધાન અલ્લાહ—ગત યુગોની જેમ અત્યારે પણ રક્ષાની આ હાથોની કે પેના કરાજતા વધે પશુઓથી ચકત ન થઈ શકે એવી યાતનાની દરકાર નહિ જ કરતો હોય. પ્રાયશ્ચિત્ત! આપણા પાપોના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે હવે કુરબાનીનો કસો જ જરૂર નથી કારણકે શાળાયક્તતા દેરા સાથે મનુષ્યો અને અલ્લાહ પણ પ્રેરવાઈ ગયેન છે કમમાં કમ સવેદનશીલ પ્રાણીઓની કષ્ટ અને યાતના જેમાં સકગાએલા હોય એવા પ્રાયશ્ચિત્તની ખસસ કસી જ કીમત ન હોઈ શકે સાચુ પ્રાયશ્ચિત્ત કેવળ એ જ હોઈ શકે જે પોતાના હૃદયમાંથી ઝીગી નીકળે—જીવન પ્રત્યેના દુઃખ કાણુ જે બદલાવી નાખે ભવિષ્યનો ધમ પ્રાયશ્ચિત્તની કે ગો ને કુર રીતોને યાતલ કરી દેશે એવા સમય પ્રત્યે તે સાજનક ઘુણાથી જોશે જ્યારે કુરબાની એ હમેશા પોતાની જાત સિવાય બીજા કોઈકની બીજા કસાકની હતી! હૃદય અને મનના અરા પશ્ચાત્તાપ દ્વારા જ પ્રાયશ્ચિત્તની ભાવના એ પ્રેરશે કારણકે ખરેખરે પશ્ચાત્તાપ હૃદયપતનની શુદ્ધિ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરનારને માનવ જાત જેના પ્રત્યે કષ્ટપૂર્વક છતાં નિશ્ચયપણે આગ્રહ વધી રહેન છે એ સર્વોપરિ ધ્યેય—માનવીની આધ્યાત્મિક પૂણ્યતા—તરફ વધુ ને વધુ નજર નથી દોરી જતો!

*

‘અય શેખ મો તું એવી ફિલસૂફી શિખાવ જે હાથને નિમૂજ કરે અને જીવનના અનિષ્ટો મારી દે એણે જણાવ્યું આપણને માનેક અથવા ગુનામ જિદ્દગીના પ્રત્યુ અથવા ફિકર બનાવનાર આપણી મનોદત્તિ જ છે કામ લોભ સત્તાભોદ—આપણને એ પતિત તેમ જ હીનગૌરવ બનાવે છે એમને વશ કરે પરાભૂત કરે અને તને આક્રોશ પ્રેરતો કસો ભય નહિ રહે તારી આંતરિક શાંતિને ક્ષુબ્ધ બનાવતો અતરાતમાનો કસો ઉછળાટ નહિ રહે આગામી અધારા સાથે કશું અથડવાનું નહિ રહે સ્તબ્ધ

બનાવી દેતો કસો દુસ્વપ્ન નહિ રહે ‘પ્રમાદને અનુસર અને સત્યને અનુચર—પ્રમાણિક જીવન અને સદ્ધિચારણાની સારી પે ફિલસૂફી આ શબ્દોમાં તત્ત્વત સારરૂપે જોરદાર રીતે સમાયેલી છે

*

સુખની આપણી શોધ કેટલી બાયાબાસી અને ભ્રમભ્રુતક હોય છે! માત્ર શોધતા રહેતાથી આપણે કદી જ મેળવી શકતા નથી—પછી તે શોધ ગમે તેટલા પરિશ્રમપૂર્વકની હોય આપણા નિમગ્ન વિના જ એ આવી લાગે છે અને આપણી ઇચ્છા વિકૃત એ આદ્યુ જાય છે પોતાના પ્રકાશથી એ બ્રુપડાને ધાર્ષ ? છે અને મદાલસને ઝગાડવા કરી દે છે પરંતુ એાદ એ અનિવચનિય પ્રકાશ કેટલા ઉદગમ્યતક રીતે અતપમાનીન અને ચચન હોય છે!

*

જેમ જેમ હું વૃદ્ધ થતો જાઉં છું તેમ તેમ જિદ્દગીની આ બે કે દ્રવીય હકીકતોની મને પ્રતિભા થતી જાય છે આપણા યત્નોની વિષ્ણતા અને અદનાહની વાત્સલ્ય તથા પ્રેમભરી સલાજ

*

વર્ષો પહેલાં આજે લાગે છે એટલો પાપનો ભાર જ્યારે મને નહોતો લાગતો ત્યારે મેં પવિત્રતા અને વિદ્વતા ઉભયમાં પકાતક એકે મદાન શખની મુનાકાત લીધેલી એવડા ઉદ્દેશે હું ગએલો એક તો એની કુવા પામવા તથા બીજો જીવનના કટકમચ રાહમાં એવું માગદર્શન મેળવવા અને એણે મને આપેની શિખામણ આ હતી જવાના હવ શોડને અક્ષુબ્ધ શાંતિપૂર્વક સ્વીકારી લેતા સપત્તિથી કુલાર્થ ન જવું કે વિપત્તિથી હનાશ ન થવું

*

પ્રેમ—આપણી સર્વોચ્ચ વૃત્તિઓની એ સૌરભ છે જિદ્દગીમાં એક વાર અને માત્ર એક જ વાર પમાતું એ દિવ્ય દર્શન છે

*

અસ્તિત્વને ચિત્રવિચિત્ર બનાવતાં અનિષ્ટો સામે મોટામાં મોટો આગમ અને સાચામાં સચુ આશ્ના-સન પુત્રકોની સોખન સિવાય મને કયાય નથી જણાયા. મારી ગમગીનીને એ પોઢાડી દે છે, મારી વિપાદમય પરિસ્થિતિથી મને અક્ષિપ્ત રાખે છે અને મને પોતાને મારાથી મુક્ત રાખે છે કોઈ સહાન અથાગારના ઓળા નીચે જ દટાવાતુ મને ગમે

શ્રીઓ પુરુષો કરતા વધુ હઠીલી હોય છે કારણ કે એમનું વલણ વિવેકસુદ્ધિ તરફ ઓછું અને મૂર્ખાઈ તરફ વધુ હોય છે

કોઈ પણ ગુણ્યનું પહેલા મૂલ્યાંકન કરી લે અને પછી તદનુસાર તેની જોડે વર્તો.

જિંદગી શુ આપણને આપણી દષ્ટિની અરૂપતા અને આપણા ડહાપણની નિરર્થકતા નથી શીખવતી ?

મારી જિંદગીની નાજુક કિસ્તી સાથે કિસમત કેવા ખેલ આદરી રહી છે—સારી મોસમમાં પૂરઝડપે ધસડી જાય છે અને ખરાબ મોસમમાં તદન થોભારી દે છે ! આનંદના દિવસો તે દૂઝાવી દે છે વિપાદની ધડીઓ તે લબાવી દે છે

પ્રેમ વિનાનું જીવન એ પ્રકાશ વિનાના દિવસ જેવું છે

જો કે હું ધણીયે વાર સુખનો દેખાવ કર છું, પરંતુ ખરેખરો સુખી તો મારા અસ્તિત્વનો ખયાલ સદતર ભૂંસી જઈ છું, એટલે કે પુસ્તકોમાં, વિચારમાં કે સ્વપ્નમાં લીન થાઉં છું તે સિવાય બીજો કયારેય નથી હોતો

અમુક એકરારો એવા હોય છે જે કદી પ્રકટ કરી નથી શકતા ડહાપણે પોતાનું સીલ તે પર

મારી દીધું હોય છે અને આપણે માત્ર આપણા જોખમે જ તે તોડી શકીએ છીએ

સ્વતંત્રતાને ટેવાએલી પ્રાચીન પૂર્વવાસીમાં તેના દેશ તથા દેશનાં હિતો પ્રત્યેના જ્વલત પ્રેમના નર્થા અભાવ સિવાય પૂર્વમાં બીજું કશું નોંધપાત્ર નહિ જણાય, જે પશ્ચિમની જ અતોખી મહત્તા છે સર્વ-સામાન્ય હૃદયોના ખયાલ પૂર્વમાં તેની પ્રાથમિક કક્ષાથી કદાપિ આગળ વધ્યો છે કે કેમ તેની મને શકા રહે છે ધર્મને બાદ કરતા, કદાચ, કદાપિ નહિ દેશ પ્રત્યેના પ્રેમ—વિશુદ્ધ અને સરળ, સ્વાતંત્ર્ય ખાતર સ્વાતંત્ર્યના પ્રેમ, વિશાળ સમગ્રતા હિતમાં અગત હિતોનું ગ્વેચ્છાપૂર્વક સમર્પણ—એમાં ખેવડી ધૂસરીથી અવશ્ય મુક્તિ મેળવી છે જેમથી પૂર્વ કદી સંપૂર્ણપણે મુક્ત નથી થયેલ ધર્મધ્યક્ષોના સિતમ અને સમ્રાટોના અત્યાચારથી, પશ્ચિમના ગ્રીકૃત રાજ-કીય સિદ્ધાંતો પૂર્વમાં રાજદ્રોહ સિવાય બીજું કશું જ નથી ગણાયા, પશ્ચિમની શોધક, પરિપૂરક વૃત્તિ પૂર્વમાં દુષ્ટતાપૂર્ણ અપવિત્રતા સિવાય બીજું કશું જ નથી ગણાએથી સમ્રાટો આપણા દેહનો દાવો કરે છે, દેગે આપણા આત્માનો

આપણે સૌ સામર્થ્ય અને ધૈર્યની એવી માંગે ધરાવીએ છીએ જેનું આપણને ભાગ્યે જ ભાન હોય છે, કિસમતનો ઓચિતો પક્ષો સહન કરતા અથવા તો લામી રીયામણીભરી માદગીનો સામનો કરતાં તે બહાર આવે છે એવા અનુભવો સદા આપણી બહે તરી માટે હોય છે એવા એકેકમાંથી આપણે કિન્ન, શુદ્ધ, પવિત્ર થઈ બહાર નીકળીએ છીએ આપણી સહાનુભૂતિ વધુ વિશાળ થાય છે, અન્ય લોકોનાં દુઃખમાં સમદુખી બનવાની આપણી વૃત્તિ સનેજ બને છે, આપણી પોતાની લઘુતાનું ભાન થવા ખમે છે અને આપણા નાનકડા સામાજિક વર્તુલની કસોટી ધામ છે

ઉનાવળી ઉનાવળી એ પવત પાસેથી ચાલી નીકળી! ખળખળ કરતાં ધરતી ઉપર ઉતરી એણે દોડ દોધી! જાણે કોઈ કુશળ નર્તિકા અભિસારિકા ખતો ચાલી ન હોય!

એની તબક્ક સામે એક જ દશ્ય—એક જ સ્વપ્ન તથા કરતું હતું

નીન-શ્યામળ મો ઝાંઝાળાળી દાસ્ય વેરતો સાગરરાજા!

મનમાં મનમાં તે વિચારતી હતી—

ઉપાતે સ્વપ્નમાં પોતાના પ્રિયકરનો દર્શન થશે ને એની મૃતિ દેખાઈ પરંતુ એને શોધી કાઢવા સાડી નીકળી પડવાની હિમત તે દાખવી ન શકી જ્યારે હું તો મારા સમક્ષને શોધવા દોડી નીકળી છું

એના શરીરનું છુટ્ટું એના સ્વપ્નમાં દેખા પડ્યા સાગરરાજની સ્મૃતિથી પુલકિત બ પુ હતું

વળાંક આવતાં તે ખડુ ધીરથી વાંક લઈ લેતી એને એમ થતું કે એ વળાંકની પાછળ જ સાગર સતાર્ધ રહ્યો હશે. પોતે દોડતી જશે ત્યારે તે એકદમ પોતાને ખાટુંપાથમાં જકડી લેશે ને એમ ચશે તો પોતે પોતાના પ્રિયતમને પ્રેમભરી આંખે તૃપ્ત બની નિદ્રાળી પણ નહિ શકે

અને એમ યોજન પછી યોજન ચાલ્યા ગયા પરંતુ સાગરરાજના દાસ્યો ધ્વનિ તેને દૂર દૂરથી પણ સંભળાયો નહિ જમ્બો અને મેદાને ગાડીઓ અને અરણ્યો વટાવી તે આગળ ને આગળ દોડે જતી હતી

કોઈ રસ્તોશૂ મો મુસાફર એના જળનું પાન કરી તૃપ્તિ પામતાં પામતાં ખોનલો જંગમમાં વહી જતી આ નદીનું જીવંતર છેક એણે ગયું છે! પેલી ખાલુ પાણી વિના જીભા મોલ સુખ છે અન્ન વિના લોકો જાપે ટળવળે છે ત્યારે અહીં આવું વિપુલ જળ વિનાશરણે વેડાઈ કોઈ અજાણી જગાએ વહી જાય છે

કેવળ વિમુખ જાની જતા કેટલાય માનવીઓ પ્રેમ-પ્રેમ કરતા ખુવાર થઈ જાય છે, વેવલા થઈ જાય છે પણ પ્રેમ કરતા વધુ મીઠાશભર્યું દુનિયામાં ઘણું છે એમાનું એક તે જનસેવા આ રૂપક કથામાં એ કેવું મચોટ રીતે આવેખાયું છે!

નદી અરડટ સ્વરે ગણગણે છે છેક ગામડિયો ગમાર લાગે છે! તદ્દન અરસિકો પ્રેમની માધુરીની લિન્ગતનું એને બિચારાને જાન નથી! હું કયા જાઉં છું એ તું કયા જાણે છે? જાણે છે તું તો સાગર રાજને મળવા જાઉં છું!

અને આખરે સરિતા સાગરને જઈને ભેગી પડી બનેતું જીવન એકદમ-એકરૂપ બની ગયું પ્રથમ તો પોતાનામાં આ ખારાશ ક્યાંથી આવી તે નદી સમજ ન શકી પણ કોઈએ તેને કહ્યું મે હવે એકરૂપ સાય ત્યારે આવું જ બને!

પણ સાગરરાજના દ' આલિંગનમાં નદી પોતા નામાં પ્રવેશની ખારાશને ભૂલી જવા માંડી

પણ પવતથી માંડીને સાગર સુધીના પોતાના રોજના પ્રવાસ દરમિયાન તેને અવારનવાર થઈ આવતું મારી જિંદગીનો આટલો જ ઉપસાગ હશે! યોજન પછી યોજન દોડાદોડી કયાં છતાં આખરે મે શું મેળ પુ? એક દીધ સુખ ન એક દ' આલિંગન! એ સુખનમાં લાંબી સુસાદરીનો યાક ઉનારી દેવાની શક્તિ જરૂર છે અને એ આલિંગનમાં આખી દુનિયાને લુલાવી દેવની અજબ જદુ અવશ્ય ભરી છે પણ—

અને એ વિચારમાળા ત્યાં જ વૂંટી જતી. અવા સીના પેલા શખ્દો તેના કાનમાં જાણે ચુંચું કિહતા જંગમમાં વહી જતી આ નદીનું જીવંતર છેક એણે ગયું છે! પેલી ખાલુ પાણી વિના જીભા મોલ સુખ છે અન્ન વિના લોકો જાપે ટળવળે છે—

નદી વિચારે છે 'ત્યારે મારા જીવન-પ્રવાહની દિશા કઈ ખોટી તો નથી લેનાઈ?'

પરંતુ—

પરંતુ મનમાં ઊછળતા આવા બડખોર વિચારોને ત્યાં જ દબારી દેવા—કાને ન સહાય એમ કરવા નદીએ પોતે જ ગાન આદ્યું

'પ્રીતિ એજ જીવનની સફળતા છે એક ચુબનમાં જે સુખ સમાયું છે, તે સાઠ સાઠ હજાર વરસનો તપશ્ચર્યા કરવાથી પણ મળે તેવું નથી!'

x x x

મેકરો વર્ષો વહી ગયા. નદી સતત વહ્યા જ કરતી હતી અને રોજરોજ સાગરને જઈને ભેટતી હતી, અને એ મિશનમાં પોતાનું જીવન સાર્યક થયું માનતી હતી

પણ એક દહાડો અનેક માણસોએ આવીને એની એ પ્રેમ-સમાધિમા ભગાણું પાડ્યું. નદીએ જોયું કે પોતાના માર્ગની આડે એક જગરો બધ બાંધી દઈને પોતાને રોકી રાખવાનો એ લોભનો વિચાર છે

કોધાવેશમાં આવી મસ્ત બની નદીએ ખૂબ ધમ-પછાડ કર્યા પરંતુ આખરે માનવીની શક્તિ આગળ નદીને નમવું આપવું પડ્યું બધ બધાઈ ગયો

પોતાના પ્રેમમાર્ગમાં આમ રુકાવટ ઊભી કરનાર એ બધને એણે મનમાં લાખો શાપ દીધા

x x x

મહિનાઓ પછી મહિનાઓ પસાર થયા બધ જોવા આવનાર પ્રવાસીઓ પાણીના એ અદ્ભુત વિસ્તાર બાણી તાકી રહી અદર અદર વાતો કરતા હતા : 'આ પાણીથી આસપાસની અનેક એકર વેરાન જમીન આજે સોનાતો કટકો બની ગઈ છે!'

પોતાના પાણીનું હરેક ટીપું અનેક માનવીઓને જિવાડી રહ્યું છે એની જાણ થતાં જ નવીના મનમાં એ બધ પ્રત્યે આદરભાવ પેદા થયો.

સાગરરાજને મન શકા થઈ નદી અગાઉ જેટલી ઉત્સુક બની હવે ભેટવા નથી આવતી, અગાઉની પેઠે પ્રેમવેશમાં આવી પોતાના બાહુપાશમાં હવે તે કૂદી નથી પડતી તેણે નદીને પૂછ્યું 'મારા પ્રત્યેનું તારું વહાલ કઈ ઓછું થઈ ગયું છે શું?'

'સાચો પ્રેમ કદી ઓછો થતો નથી, એમાં જીલ્લપ આવતી જ નથી.'

'ત્યારે આમ કેમ કરે છે?' ગુસ્સામાં આવી સાગરે સવાલ કર્યો નદીએ હસતા હસતા જવાબ વાળ્યો 'દુનિયામાં પ્રેમ કરતા પણ વધુ મીઠાશભર્યું, વધુ ઉચ્ચ, બીલું કશુંક પણ હોય છે!'

'એવું શું હોઈ શકે?'

'સેવા-જનસેવા!'

*

પ્રિયાને !

શા કાજ તારી અવિચ્છિન્ન ધારા
કૃપાતણી નિત્ય વહ્યા કરે ના ?
ગગાત્રી ! તારે તીર ભક્ત શો ઊભો
તારાં જ પુણ્યોદક પામવાનો.
વર્ષો યુગો ને જન્માન્તરો એ
વહી જતાં છે તુજ વાટ જોતાં,

જ્યા ધૂધવે કાલ-મહોદધિ સદા
મોડું ચ બહેલું નક્કી માનવું ત્યાં.
“અનેક જન્મે વરતી જ સિદ્ધિ”
કીધું શ્રી કૃષ્ણે નિજ પાર્થ-મિત્રને,
શ્રદ્ધા ધરી તો ન વિતાવું કાં હું
તારી કૃપાકાજ અનેક જન્મો ?

વિજય શંકર ત્રિભુવન કા મહાર

ઉતાવળી ઉતાવળી એ પવત પાસેથી ચાલી નીકળી! ખળખળ મરતા ધરતી ઉપર ઊતરી એણે દોડ દોધી! બળે કોઈ કુશળ નતિકા અભિસાગિકા ખતી ચાલી ન હેય!

એની નજર સામે એક જ દશ્ય-એક જ સ્વપ્ન તથા કંઈ હલું

નીલ-શ્યામળ મો નએ ઉછાળી હાસ્ય વેરતો સાગરરાજ!

મનમાં મનમાં તે વિચારતી હતી—

ઉતાવળે સ્વપ્નમાં પોતાના પ્રિયકરનાં દર્શન થયાં ને એની મતિ દેખાઈ પરતુ એને શોધી કાઢવા સારુ નીકળી પડવાની હિમત તે શખવી ન શકી જ્યારે હું તો મારા રમણને શોધવા દોડી નીકળી છું

એના શરીરનું છુદેછુંદ એના સ્વપ્નમાં દેખા મલા સાગર! જની સ્મૃતિથી પુલકિત બંધુ હલું

વળાંક આવતાં તે બહુ ધીરથી વાંક લઈ લેતી એને એમ થતું કે એ વળાંકની પાછળ જ સાગર સત્તાઈ રહ્યો હશે. પોતે દોડતી જશે ત્યારે તે એકદમ પોતાને બાહુપાશમાં જકડી સોંપે ને એમ થશે તો પોતે પોતાના પ્રિયતમને પ્રેમભરી આંખે તૂટે જતી નિહાળી પણ નહિ શકે

અને એમ યોજન પછી યોજન આદ્યા ગયા પરતુ સાગરરાજના હાસ્યનો ખર્ન તેને દૂર દૂરથી પણ સંભળાયો નહિ જ મેલો અને મેદાનો ઝાડીઓ અને અરણ્યો વટાવી તે આમળ ને આમળ પેડે જતી હતી

કોઈ રસ્તોશૂદ્ધો મુસાફર એના જાળનું પાન કરી તૃપ્તિ પામતા પામતા ખોરતો જ મનમાં વહી જતી આ નદીનું જીવંતર છેક એણે ગયું છે! પેલી બાલુ પાણી વિના ઊભા મોલ સુમય છે અનવિના લોકો જૂને ટળવળે છે ત્યારે અહીં આવું વિમુલ જળ વિનાકારણે વેડફાઈ કોઈ અબણી જગાએ વહી જાય છે

કતવ્યવિમુખ જની જતા કેટલાય માનવીઓ પ્રેમ-પ્રેમ કરતા ખુબાર થઈ જાય છે, વેવલા થઈ જાય છે પણ પ્રેમ કરતા વધુ મીઠાશભયુ દુનિયામાં ઘણ છે એમાત્ર એક તે જનસેવા આર્યક કથામાં એ કેવું મચોટ રીતે આલેખાયું છે!

નદી અસ્ફુટ સ્વરે ગણગણે છે છેક ગામડિયો ગમાર લાગે છે! તદ્દન અગસિકા! પ્રેમની માધુરીની સિત્તજતનુ એને મિચારાને જાન નથી! હું ક્યાં જઈ છું એ તું ક્યાં જાણે છે! જાણે છે હું તો સાગર રાજને મળવા જાઉં છું!

અને આખરે સરિતા સામરને જઈને ભેગી પડી જતેવું જીવન એકરસ-એકરૂપ જતી ગયું પ્રથમ તો પોતાનામાં આ આરાધ્ય કથાથી આવી તે નદી સમજી ન શકી પણ માર્ગે તેને કહ્યું બે જીવો એકરૂપ થાય ત્યારે આવું જ બને!

પણ સાગરરાજના દ' આલિંગનમાં નદી પોતા નામાં નવેશની આરાધને ભૂતી જવા માંડી

પણ પર્વતથી માંડીને સાગર સુધીના પોતાના રોજના નવાસ દરમિયાન તેને અવારનવાર થઈ આવતું મારી જિંદગીનો આદલો રૂપિયામ દર્શી! યોજન પછી યોજન દોડારોડી ક્યાં છતાં આખરે મે શું મેળેયું? એક દીધ સુખન એક દ' આલિંગન! એ સુખનમાં હાંમી મુસાફરીના થાક ઉનારી દેવાની શક્તિ જરૂર છે અને એ આલિંગનમાં આખી દુનિયાને સુલાવી દેવની અજન્મ જંદુ અવશ્ય ભરી છે પણ—

અને એ વિચારમાળા ત્યાં જ ટૂંકી જતી પ્રવા સીના પેલા શબ્દો તેના કાનમાં જાણે ગુજી ઊઠતા જગલમાં વહી જતી આ નદીનું જીવંતર છેક એણે ગયું છે! પેલી બાલુ પાણી વિના ઊભા મોલ સુમય છે અનવિના લોકો જૂને ટળવળે છે—

નદી વિચારે છે 'ત્યારે મારા જીવન-પ્રવાહની દિશા કાઈ ખોટી તો નથી લેવાઈ?'

પરતુ—

પરતુ મનમાં ઊછળતા આવા બડખોગ વિચારોને ત્યાં જ દબારી દેવા—કાને ન સહાય એમ કરવા નદીએ પોતે જ ગાન આદ્યું

'પ્રીતિ એજ જીવનની સફળતા છે એક ચુબનમાં જે સુખ સમાયું છે, તે સાઠ સાઠ હજાર વરસની તપશ્ચર્યા કરવાથી પણ મળે તેવું નથી!'

x x x

સેકરો વર્ષો વહી ગયા. નદી સતત વહ્યા જ કરતી હતી અને રોજરોજ સાગરને જઈને ભેટતી હતી, અને એ મિલનમાં પોતાનું જીવન સાર્થક થયું માનતી હતી

પણ એક દહાડો અનેક માણસોએ આવીને એની એ પ્રેમ-સમાધિમા લગાણુ પાડ્યું નદીએ જોયું કે પોતાના માર્ગની આડે એક જખરો બધ બાંધી દેખે પોતાને રોકી રાખવાનો એ લોભનો વિચાર છે

કોધાવેશમાં આવી મસ્ત બની નદીએ ખૂબ ધમ-પછાડા કર્યા પરતુ આખરે માનવીની શક્તિ આગળ નદીને નમતું આપવું પડ્યું બધ બધાઈ ગયો

*

પ્રિયાને !

શા કાજ તારી અવિચ્છિન્ન ધારા
કૃપાતણી નિત્ય વહ્યા કરે ના ?
ગગોત્રી ! તારે તીર ભક્ત શો ઊભો
તારાં જ પુણ્યોદક પામવાનો.
વર્ષો યુગો ને જન્માન્તરો એ
વહી જતાં છે તુજ વાટ ભેતા,

વિજય રા કર ત્રિલુવન કા મદાર

પોતાના પ્રેમમાર્ગમાં આમ રુકાવટ ઊભી કરનાર એ બધને એણે મનમાં લાખો શાપ દોધા

x x x

મહિનાઓ પછી મહિનાઓ પસાગ થયા

બધ જોવા આવનાર પ્રવાસીઓ પાણીના એ અકાટ વિસ્તાર ભણી તાકી રહી અંદર અંદર વાતો કરતા હતા : 'આ પાણીથી આસપાસની અનેક એકર વેરાન જમીન આજે સોનાનો દટકો બની ગઈ છે!'

પોતાના પાણીનું હરેક ટીપું અનેક માનવીઓને જિવાડી રહ્યું છે એની જાણ થતાં જ નવીના મનમાં એ બધ પ્રત્યે આદરભાવ પેદા થયો

સાગરરાજને મન શકા થઈ નદી અગાઉ ભેટવી ઉત્સુક બની હવે ભેટવા નથી આવતી, અગાઉની પેઠે પ્રેમવેશમાં આવી પોતાના બાહુપાશમાં હવે તે ફદી નથી પડતી તેણે નદીને પૂછ્યું 'મારા પ્રત્યે તારું વહાલ કાઈ ઓછું થઈ ગયું છે શું ?'

'સાચો પ્રેમ કદી ઓછો થતો નથી, એમાં જીલ્પ આવતી જ નથી'

'ત્યારે આમ કેમ કરે છે ?' ગુસ્સામાં આવી સાગરે સવાલ કર્યો નદીએ હસતા હસતા જવાબ વાળ્યો 'દુનિયામાં પ્રેમ કરતાં પણ વધુ મીઠાશભર્યું, વધુ ઉચ્ચ, ખીલુ કશુંક પણ હોય છે!'

'એવું શું હોઈ શકે ?'

'સેવા-જનસેવા!'

તખ્તાવાચકના નાટકને આપણે જેમ રેડીઓ લાયકીનાં બનાવીએ છીએ તેમ જ રેડીઓ લાયકીનાં નાટકને તખ્તા લાયકીના બનાવી સામાય પરવ આ નિયમ બે તે પ્રકરનાં બધાં જ નાટકોનાં લાય નહીં પાડી શકાય એ પસંદગી કરવાનું કપરું કામ કુશળ સૂત્રધાર અને પારંગત પ્રવચનુ છે તાજેતરમાં એક રેડીઓ-રૂપક ઉપરથી મુંદર નવનકયા લખાયાને દાખલો નોંધાયો છે, એ નવલકથાએ સાડ જેવું પારિતોષિક પણ મેળવ્યું છે તેમ રમજૂમિના નાટકો ઉપરાંત કંઈક નવનકયાઓ કવિતાઓ નવલકથાઓ હવનચરિત્રો આપકથાઓ ઉપરથી રેડીઓ-રૂપકો પણ રચાયા છે વિવસાહિત્યમાં આ વિશે ઘણા દાખલાઓ મળશે ગુજરાતીમાં પપ્પુ એવા પ્રોગો દીક નમાણુમા મળી શકે એમ છે રેડીઓ-રૂપક ઉપરથી નાટકો રચાયાના દાખલા કદાચ પ્રમાણમાં ઓછા મળશે પણ હજી તો આ બિનડતી દિશા છે અને એમાં અખતર કરનારાઓને ખૂબ જ અવકાશ છે શ્રી યશોધર મહેતાનું 'રણુહાડલાલ મળ રેડીઓ-નાટક રમજૂમિની કૃતિ બની છે રમજૂમર માની ગિરિગુરુ ગિરનાર અને મુઝફ્ફરશાહ રમજૂમિ ઉપર લખવામાં છે એમ ખૂબ અમરકજ પ્રજાત ચાવડો વગેરે લખવાઈ શકે 'વહાનો-વહાની તો મૂળ રમજૂમિની કૃતિ જ છે રોડ એટલે કે શ્રી રામનારાયણ પાઠકના કાવ્યોમાંથી નટવ રહાનનો ગરમો સ્પેષ એનું રેડીઓરૂપક કરી અમે લખવું હતું મળ આવી હતી સુકાની ના બગાળ ના લેખ ઉપરથી એમ એમ આઈ એસ બગાળ જુઓ તેમ જ સરદારની જીવનગરમર ઉપરથી રેડીઓ-રૂપક નાણી જેવા જેવા છે ખામીવાળાં હશે પણ મે રસ્તે ઘણા ઘાટ બાંધી શકાય એમ છે

આ ખરેખર હિકમતનું કામ છે કસમ દાથ ધરવા માટે કાનની ત્રુતિ કેળવવાની જરૂર છે સોકરુ ચિનો અભ્યાસ લેડોને કટાણો ન આવે એ પ્રકારનું સવિવેક પ્રમાણ નગવવાની અને અગત્યની બાબતો

રેડિયો-નાટકો અને રેડિયો-રૂપકોની પણ એક આગવી કલા છે એ કલાની ખૂબી-ખામી દેખાડતો ગુજરાતના વિખ્યાત નાટકકારે લખેલો આ લેખ કતાનાં પ્રગટ થનાર નવા નાટક-સંગ્રહ રંગલ હારની પ્રસ્તાવનારૂપે લખાયેલો અહીં મૂક્યો છે શીખાઉને એમાંથી ઘણું મળે તેમ છે

પારખી એને ઓપ આપવાની શક્તિ તાત્કાલ વવારે લખાવવાની લાયક્યમાંથી છટકવાની કુનેહ એમ ચોતાની નાડ પકડી એના હૃદય ધનકાવવાની કતા એ બધું આવડવું જોઈએ સુરુચિ તો સ્વાભાવિક રીતે ગમચૂરીમાંથી જ પચી વિકસેલી હોવી જોઈએ આવા રૂપાંતર કરનાર સાહસિકને બન્નેનાં બીમારો પૂરો અભ્યાસ હોવો જોઈએ મૂળ કૃતિને પચારી જવી જોઈએ કાણી ઉપરના કઠાના બે કડાને એમ ને એમ સાધી એની બમણી બનાવે તો તે અડવી જ લાગે સોનું એ જ પણ એને આણુ ગાળી, તદ્દન નવા બીમારો તગવામાં આવે તો જ એ સુંદર નાગે બટ કુશળ કીમિયાગરનાં આ કામ છે કેવળ 'ગિલિટ' ચાવનાર લેલાચુઓનાં કામ નથી વળી આ આખી ક્રિયાનો અધાર શબ્દો અને એની ગોઠવણ અને એના પ્રમાણસરના ઉચ્ચાર ઉપર રહેલો છે વાતાવરણને અનુરૂપ એવા કામગ કર્કશ શબ્દોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ સમાજમાં સંસ્કારી માણસનું જે રચાન છે તે જ રીતે કલાતી સૃષ્ટિમાં પણ શબ્દોની સંસ્કારિતા ખૂબ જ અસરકારક નિવડે છે ગમે ત્યાં ગમે તે શબ્દો નહીં જ વાપરી શકાય એના કેવળ અથ ઉપરાંત એના આખા કુદુગકમીનાનો તેમ જ વગવ સીલોનો આગળથી ખ્યાલ કરવો જોઈએ આમાં જેમ શુદ્ધિ તેમ ઔચિત્ય અને મુંદરતા આપોઆપ વધે બેશક જગતા લેખકોમાંથી થોડા તો આવી આવી ઉપયોગી વસ્તુ ઉપર ખ્યાન આપશે જ આપે જ છે

આ દિશામાં નવા કિશોરો માટે થોડી વધારે વિગતો રજૂ કરીએ જેમને 'રેડીઓ-નાટકો' યા રૂપકો લખવા હાથ વાળવા હોય એમને કદાચ કામ લાગશે

રેડીઓ ઉપર મુખ્યત્વે બે પ્રકારની કૃતિઓ લખવાય છે એક તો સીધાં સાદા નાટકો અને બીજા શ્રીચર-રૂપકો આ ઉપરાંત સગીત-રૂપકો, ડોક્યુમેન્ટરીઓ એવી વિવિધ રચનાઓ પણ છે સગીત-રૂપકો ધણી સાલગતા હશે. છપાયલા વાચવા હોય તો "ઈસા કાગ્યો"ની નવી આવૃત્તિમાં 'માનવ મૃત્યુ,' 'યમ-સાવિત્રી,' 'એક ડાયરો,' વગેરે મળશે એમ તો 'કન્યા વિદાય-શકુન્તલા' મૂળમાં તો આખું સગીત-રૂપક જ હતું. પછી એને ત્રણઅડકી સગીતનાટકમાં ઘટાવ્યું એ પણ જેને

નાટકો મોટે ભાગે એકાકી-એક જ ધ્યેયને સાધનાર હોય તો સારો રસ જમાવી શકે છે. જેમ ટૂંકી વાર્તામાં તેમ, સાદાઈ, પ્રવાહ એમ રેડીઓ-નાટકમાં લખાણ હોવું જોઈએ સવાદ ટૂંકા અને સચોટ હોય તો ઠીક રંગ જામે છે ખાસ કરીને અરધા કલાકનાં નાટકો ખૂબ પ્રચલિત થયાં છે ધણી મથકેથી પોણા કલાકનાં નાટકો પણ રજૂ થાય છે પરંતુ એ, બી સી, બી બી મી, એન બી સી જેવા પકાએલાં મથકેથી સાધારણરીતે અરધા કલાકનાં નાટક-રૂપકો વારંવાર આવે છે કલકત્તા કલાક ઉપરાંત અને કદીક બે કલાકનાં નાટકો પણ રજૂ કરે છે. કલાક દોઢ કલાકનું નાટક રેડીઓ પર નહીં જ થાય એવું કહેવું એ ગેરવ્યાજની છે, થઈ શકે, પણ લખાણ વધારે એટલે તાણવાણાના વણાટનું કામ અધરું, અટપટા વહેણ કંવા જતા પકડ છરવવી મુશ્કેલ. આપણે ત્યાં કલાકનાં નાટકો થયા છે, એમાં પણ એક જ પ્રસંગ કે એક જ બેઠકની વાત હોય તો રસરંગ દીપી નીકળે છે બહુ દરથી અને બહુ પાત્રો એટલે શ્રવણ-મૂલામણી ભાગે સાદી સીધી, સચોટ વહેતી વાત હોય અને એમાં વિધિ-ભાવિના સંઘર્ષણો, અટપટા તેમ જ કપગ સંભોગો આવ્યા કરે, લાગણીનું સુકાન અસ્થિર

અની વિધિવિધ ભાવમાં પલટા ખાયા કરે તો બે કલાક પણ ક્યાં નીકળી જાય એની ખબર ન પડે. પણ એટલા ભારી નિશાન તાકતા પહેલા ગરમાં તો અરધા કલાકનો જ આશરો રોધવો સારો

મૂળ મુદ્દો લખાણમાં મુશ્કેલી પડી લખાણમાં કેટલીક ખાસ કાળજી રાખવાની છે રંગમૂમિના નાટકમાં જે નજરે જોઈએ છીએ તેને કહેવાની જરૂર રહેતી નથી, તે અહીં નજરે નહીં પડવાથી બધું કહેવાની યા સૂચવવાની જગ રહે છે આમાં જ ખરી ખૂમી અને કગમત છે લેખાગ્ર લેખક અહીં જ લપસી પડે છે કસબી લેખક બહુ જ ટૂંકમાં કુનેદથી જાત-જાતની રીતે નવા નવા યુતિકોણ યટ્ટી સફળતાથી સૂચવે જાય છે, ધુરધરો અને નિષ્ણાતો તો એકાદ બે શબ્દપ્રયોગોમાં જ શ્રોતાના મનની સ્પર્શિતા જરૂરનું બધું આપાદ સરળ દે છે

હવે આપણે અંશતરનો વિષય તપાસીએ નાટકમાં તો પરદો પાડો કે બીયંકો એટલે એ હેતુ સાધી શકાય બદ્દક કોડી સીન ટ્રાન્સફર કરી શકાય અહીં પ્રવચક એ કામ કરે છે કદીક પ્રવચકને ટાળી કેવળ સગીત માગ્દત પણ હેતુ પાર પાડી શકાય છે, અને એમ કરતાં સગીત વળી તે પ્રમગના રસને બદલાવી પણ શકે છે નવા રચનમાં પ્રવેશતા પાછી બધી જ હિમ્મત વાપરી એનું વાતાવરણ બહુ કંવાનું રહે છે કુશળ કારીગરો એ સફળતાથી કરે પણ છે જોટલા ટૂંકા સમયમાં, ગણીગાંઠી કણોમાં એ આટોપાય એટલું એ સારું સવાદોમાં વણીને અડવા તો આગના ભાગના છેડાની વાતચીતમાં ગૂંથીને એ થઈ શકે દે

અંશતર સાથે ધણીવાર કાલાંતર પણ કુમાવવાનું રહે છે એમાં પણ પ્રવચકની યા સવાદની મંદ લેવી પડે છે એ ઉપરાંત નાની વિગતો તો આગે બધા જાણે છે જ હિમર અને અવાજનો મેળ, એટ્ટી વખતે સવાદમાં જુદા જુદા અવાજનો ઓઝામાં ઓછો ભેગ, અથળ કાળ ક્રિયામાં સવાદી તાલ, વગેરેની સભાળ રાખવાની છે એ બધા ગુણોથી અનદાગયનું નાટક સાલગતા આનંદ આવે છે

મારો સફર

જીવનમાં બોધી

[૨૧] ભૂતનુ પારખુ

બીજે દિવસે બપોરે જૈન સાધુએ મળવા ફરતે ગયો સાધુજી અદર હતા માતાજી બહાર ચોખા સાફ કરતા હતાં નમન કરાતે હું બેઠો.

મેં પ્રજ્ઞુ સાધુ જીવનમાં જેમ અમારે ત્યાં સન્યાસીઓને તેમ આપનામાં પણ અમિ જલાવીને જાતે રસોઈ બનાવવાનો નિષેધ છે.

માતાજી બોધ્યાં નિષેધ સહારણ હોય છે એ કારણ હટી જાય તો નિષેધ પણ હટી જાય જ્યાં ચોરી જ ન થતી હોય ત્યાં તાળાં વાસવાની જરૂર નથી હોતી કડી ન પડે ત્યાં ગરમ કપડાંની જરૂર નથી હોતી.

મેં કહ્યું ધમશાસ્ત્રોના નિયમોને એમ તો સૌ પોતપોતાની સગવડ પ્રમાણે છોડે અને પાળે.

માતાજી કહે તો શુ વધી છે? આપણા જીવા કરેલા નિયમોને સગવડ પ્રમાણે છોડીએ કે પામીએ એમાં કોઈ પાપ નથી સગવડ માટે જ નિયમો બને છે સગવડ ફળ બને ત્યારે એ નિયમો છોડનામાં જ નય છે જે પકડી રહે છે તે ધમનુ નહિ પણ જડતાનુ પાનન કરે છે.

આમ વાતો ચતી હતી ત્યાં સાધુજી આ ચા વાતો બધી ધમ એટલે નિયમન ધમનો બીજો અર્થ ગુણ આ બે વિષય ઉપર ધણી ચર્ચા થઈ મારે આંખો હતી સામેનો પડોડો હટાડવાની જ જરૂર હતી અનુષ્ઠિત થાય તો જ સામાને આપણે સમજી શકીએ કે કોઈ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય. જેમાં જે હોય તે જ આપણે જોઈએ કે અનુભવીએ તેનું જ

ભૂત વિષે આપણે કંઈ ને કંઈ માનીએ છીએ શકારીલ પણ છીએ ભૂતની વાસ્તવિકતાની એક ચાવી આ વાચનમાથી તમને મળી રહેશે તે તમારે શોધવી પડે.

નામ જ્ઞાન પ્રત્યેક વસ્તુ કે વિષયને પોતાનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ હોય છે જેટલે દરથી તે જોવાય તેટલું તે અસ્પષ્ટ જેટલા પ્રમાણુમા જોવાય તેટલા પ્રમાણુમાં તે સાચું જોડું છતાં સાચું તે જ જુએ છે તેવું જ અમને છે અને માને છે તેથી જ કોઈની માન્યતા સામે ધ્રુવ ન જોઈએ. આટલી સમજણ આવે તો મનમર્તાતરના ઝગડા પતી જાય.

સામાજિક અને માનવી સંબંધોની હેઠળે ચર્ચા થઈ લેમાંથી શાકતસ પ્રદાય અને અધારી જીવન ઉપર તૈયારી એ ચર્ચા અહીં મૂકવી ઠીક નથી.

સાધુજી મોસા તમે મુક્ત હો.

માતાજી બોધ્યા સન્યાસીનો તો વેશ જ પહેર્યો છે.

મેં કહ્યું કદાચ એમાંથી પણ મુક્ત દેખાતો હોઈશ.

માતાજી બોધ્યા તમે એ છો જ નહિ.

અહીં માતાજીએ એવી એક વાત કહી કે મારે મારો સાચો પરિચય આપવા પડ્યો.

માતાજી કહે તમે પાછા જાઓ.

મેં કહ્યું મારે માથે જાય કર સકટ છે એ સંકેતને કારણે મારે જોઈએ છે એવું સ્વાધીન જીવન મળી રહ્યું છે તેથી પાછા વળવાની કોઈ ઈચ્છા નથી મને આ વડેતા જીવનમાં આનંદ છે.

માતાજી બોલ્યાં. એ તો કર્તવ્યના પરિશ્રમમાંથી છૂટવાનો તમે સંતોષ ધાગ્યું કરો છો એ દારિદ્ર્યનું ચિહ્ન છે.

મેં કહ્યું. મારે માથે આરોપ છે એક સરઘા-માંથી પૈસા ઉઘાપત-કર્યા બદલ અદાલતમાં ફરિયાદ થઈ છે. એમાં પકડાઈ તો કર્યાનો ન રહ્યું

માતાજી બોલ્યાં ખરેખર તમે પૈસા ઉઘાપત કર્યા છે?

‘ના’

‘તો પછી ડર શાનો?’

‘બધું જ મારી વિરુદ્ધ છે’

‘તેથી શું?’

‘મફતમાં દડાઈ જાઉં ને?’

માતાજીએ લજાણીથી મને સમજાવ્યું ‘કર્તવ્ય’ એટલે જે પરિસ્થિતિમાં મૂકાઈએ, તેને નિષ્ઠાથી અને ન્યાયસંગત રીતે સહન કરી લેવી એનો અર્થ એ નથી કે ઉપરથી પથ્થર પડતો હોય તો ત્યાં જ બેસી રહેવું અને પથ્થરને માથે પડવા દેવો તેમાંથી બચવા પ્રયત્ન કરવો એનું નામ કર્તવ્ય જગત અંક સ્માત ઉત્પન્ન થાય છે અને અંકસ્માત નાશ પામે છે એકેએક પણ અંકસ્માત જન્માવે છે એમાંથી એક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પરિસ્થિતિ આપણા લાભમાં હોય તો તો આનંદ છે પરંતુ વિરુદ્ધ હોય તો તેની સામે ઝઘૂમવું એ કર્તવ્ય વિરોધ સામે લડવું એનું નામ જ કર્તવ્ય. એમાંથી છટકવા પ્રયત્ન કરે છે તે કાયર છે. એવી કાયરતામાંથી જ દારિદ્ર્ય અને દુઃખ જન્મે છે પરિસ્થિતિ સામે લડતા જ રહેવું સતત અને અવિરામ એમાંથી જ સુખ અને સુક્રિતનો માર્ગ સાંપડે છે જેનામાં પરિસ્થિતિ સામે લડવાની જેટલા અશક્તિ તેટલા અશક્ત તેને ભાગ્યે સુખ તમે એમાંથી છટકવા છો ને? તો તમારું સુખ અને પ્રગતિ પણ છટકશે

મેં કહ્યું બદનામી પછી શું? ખોટા આગમો મારે સપડાય ?

માતાજી કહે એ જ કાયરતા સપડાયુ. ગમે તે થાય છડવું નહિ લડવું છડવું ને કા મરવું, એ જ વિજયનો માર્ગ છે એ જ કર્તવ્ય છે તમે પાછા જાઓ

‘મને વિશ્વાસ નથી આવતો કે મારે જવું જોઈએ’

‘એ કાયરતાનો ઉત્તર છે સર્વનાથ વહોરીને પણ પરિસ્થિતિનો મુકાબલો કરવો- એ વીરતા છે એમાંથી બચવાનો વિચાર એ કાયરતા છે તમે કાયર બન્યા છો મનમાંથી એ કાયરતા કાઢી નાખો

ધણી વાતો થઈ ગઈ જાણી જોઈને સાપના દરમાં આગળી કેમ ન ખાય?

સમજી તો ગયો પણ માલસ જન્મ્યું નહિ હું ભ્રમે થયો

માતાજી બોલ્યાં : લજ્જા એ પણ એક પાપ છે કરવું તો લજ્જાનું નહિ તમે લજ્જાના ભોગ બન્યા છો લજ્જા એ કાયરતાનું એક રૂપ છે લજ્જા કોણ? હારે તે હારે કોણ? કાયર જાઓ, વિચારજો

હું પાછો નિવાસે ગયો

આજનો કાર્યક્રમ મશાનનો હતો.

ખમશ કરે કહ્યું ‘સ્વામિન’ ગયો સાધનાની આજ ઉત્તમ ગતિ છે ચતુર્દશી છે

મારે એ અનુભવ લેવો હતો જૂત પ્રેતની અદ્રશ્ય સૃષ્ટિનો ભોધ આ સાધનામાંથી થાય છે

જૂતથોનિ વિષે ખમશ કર સાથે મારે વળી ચર્ચા થઈ મારી બધી વાતો સામગ્રીને તેમજો દસી દીધું મેં પૂછ્યું. કેમ હમ્યા?

ખમશ કર કહે : નમે દયાનદી છો તમારે નારિતક રહેવું જ જોઈએ એમ તમે માની લીધું છે

મેં કહ્યું એવું કંઈ નહિ

ખમશ કર કહે તો પછી જૂત નથી, એમ કહેવાનો કોઈ અનુભવ-અધિકાર તમારી પામે ને?

મેં કહ્યું. જુદીથી વિચારી ગયાં ને, સંજી શકાય રે

બમરાકર કહે જુદી કદી ખોટો અભિપ્રાય આપતી જ નથી પરંતુ જેવું દેખાય તેવું જ તે કહે પ્રતી જાડ ધૂમાડાનો કેઈ ઘાટ હોય એવું દેખાય જુદીનો નિષ્ણય માગે તો તે એમ જ કહેશે જુદીને પૂગ કે જોને પાંદડા છે? જુદી કહેશે કે ના કારણ કે દેખાતાં નથી પણ પાંદડા છે તો ખરા જ કદાચ ન પણ હોય ખરી ગયાં હોય અહીં જુદીનો નિષ્ણય સાચો છતાં ખોટો છે માટે અનુભવથી સમજવું એ જ હિતનો સાચો માગ છે બીજાના દુખની અનુભૂતિ તો એવું દુઃખ વેડનારને જ થાય અને વેડ્યા વિના અનુભૂતિ થાય તો તમે ચોખી રો બીજાના માનસને સમજવું એ જ આધ્યાત્મિકતા છે આધ્યાત્મિકતા ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચે છે ત્યારે વિના અનુભવે અનુભવના વિનયની અનુભૂતિ થાય છે એ અનુભૂતિના બળે પ્રાચીન આચાર્યોએ કયા સાધન વિના ખજોળ ભૂજોળ વૈદકશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષની શોધ કરી હતી તમારામાં એ જા હોય તો ક પના કરી શકો અને કાર્પનિક નિષ્ણયો બાધી શકો.

મારામાં આ બળ નહોતું

બમરાકરે કહ્યું સ્વયં બોધ ચર્ચાશકે એવું આધ્યાત્મિક બળ મેળવવા અનુભવ જ્ઞાન મેળવવું ધારું જરૂરી છે અનેક અનુભવ જ્ઞાનમાંથી પ્રખર આધ્યાત્મિકતા જ મેં છે

મને સમજાઈ ગયું કે ચર્ચા કરવા કરતા અનુભવ એ જ ઉત્તમ છે

અમારી સાથેનાં માઈલિ અને હું રમશ્યાન ભગ રણ કરવા તૈયાર થયાં

શીરો-પુરી શાક અને દહીની લઘ્વીથી છલો છલ પેટ બધું શાક સાધનામાં ઉપવાસને સ્થાન નથી. નિર્ગંજતા જન્માવનારો કોઈ ઉપાય ત્યાં ચોળતો નથી

બાલ્યમાના પટમાં ઉત્તર કિનારે સ્મશાન હતું રે ચામુડા માનાનું મંદિર છે તેની એક બાજુ

ભીમી પાકી ભીત ચણી લીધી છે કિનારાની આ ભીતના ઊંચાણ પર માઈલિ એમવાનાં હતાં બાળી ચીતા નજીક મારે એમવાનું હતું

બપોરે એક મહદુ આવી ગયું હતું એ મહદુ કાનિયનું છે એ બાળીને બમરાકરે આનંદ વ્યક્ત કર્યો

૯ વાગનાં અમે ચાલ્યાં માઈલિય આસનસ્ય ખેડાં તેમની સલાળ રાખવા દૂર મરિને ઝોટલે ગવરી દત્તજ અને ધલચારી જંગતા મેઠા હું ચીતા પાસે પહોંચ્યો ધોર અધારી રાત બાણગયાનો જૂતહાર્ય કરતો ખળખળાટ કમઝમાટ વહેતી કાળ રાત્રિ જરા સરખી બગોને ધીમી પડે રી ધમતી ચીતાના પ્રકાશમાં જૂતની ખોપરી જેવા તગતગતા બાણગયાના કાળ મીઠ પથ્થરો આ બધું જોઈને સમધારણ ચિત્ત જરા શુ ડગે તો કાં પામન અને કાં મેલાન જૂત જેવા ધીરજની જરૂર જ નથી રહેતી આવી દશા આ પ્રકારનું દ્રશ્ય જ કારણરૂપ છે

હું ચીતાની સામે દક્ષિણમાં મોં રાખીને ખેસી ગયો ચીતાનો પ્રકાશ એક ધુમ્મટ રચી બેઠો હતો અધારામાં લપેટાયેલું કશું જોઈ શકાતું નહિ

મને ત્રાટકેના અનુભવ હતો

રાત્રિ ભગરણનો લાંબો અનુભવ હતો એનો પ્રભાવ હતો મારી આંખોમાં હતો લાગનામ છ મહિના સુધી પ્રયોગ કરીને મેં બધ હોડી હતી એથી દષ્ટિપ્રભાવ મને વિચલિત કરી શકે એમ નહોતું ગમે તેવું દ્રશ્ય જોઈને હું છળુ એમ નહોતું તેથી દષ્ટિદોષના જે ઓળાઓ જૂત રૂપે જન્મે છે તે મને દેખાવાના નહોતા જૂતનો આ પહેલો પ્રકાર ખીજે પ્રકાર કલ્પનામાં જૂતનો કે પીએ કે હાથી ખડો થયો છે ખોટું ખોટું કે પીએ તો મ સામે હાથી દેખાય અમુક ધિરતામાં જે કે પાપ તે સામે હાજર ચર્ચ બધ છે

ત્રીજો પ્રકાર વાસ્તવિક જૂતનો એનો અનુભવ બાગ્યે જ કોઈને થાય છે

આ વિષય સમજાવ્યો સમજાય એમ નથી
મારા માટે એક જ અનુભવ પ્રમાણશાળી અને
એમ હોતો અને તે છેલ્લો.

ચાર વાગ્યા સુધી એક આસને હું બેસી રહ્યો.
કલ્પનાશક્તિના અનેક દિશાનાં વહેણ અહીં અનુભવ્યા
એ વહે, દોડે અને હું એને પકડીને પાછો ખેંચ્યું
કોઈ પણ “નિર્વિકલ્પ દશા”ની અવસ્થાને ચાલી જાય
એના ચાલ્યા ગયા પછી એના સ્મરણનો મહા-
આનંદ! ઓહો! અવર્ણનીય

વાત દૂર કાઢું

ચાર વાગ્યા ઊઠીને હું મંદિરે ગયો માઈછી
કે કોઈ ત્યાં નહોતું. ઉતારે ગયો

‘સ્વામિન’ બમશકરજીએ મારો પગરવ
પરખ્યો

‘જી માઈછી?’

‘એમાન’

‘હું?’

‘હા થું અનુભવ?’

‘કઈ નહિ.’ મેં કહ્યું

બમશકર બોલ્યા મેં એ જ ધારેલું. તમારું
માનસ બે પગથિયાં વટાવી ગયું છે ત્રીજું પગથિયું
ચડવું કઠિન છે આનંદ આવ્યો કે?

‘મહા આનંદ!’ મેં કહ્યું

સવારે માઈછીએ મારી વાત સાંભળીને મહા
આશ્ચર્ય દાખવ્યું પોતાના ઉપર વાઘે તરાપ મારેલી
અને પોતે લયલિત બનીને ઢળી પડેલાં

‘તમે કઈ ન જોયું?’ માઈછીનારે નવાઈથી
બોલ્યા

‘કઈ જ નહિ.’

માઈછીને મારી વાત માન્યામાં ન આવી જે
વાતનો પોતે અનુભવ કર્યો, તે વાતનો મને અનુભવ
કેમ ન થાય હું કઈક છુપાવું છું અથવા શેખી
હાંકું છું, એમ તેમણે માન્યું

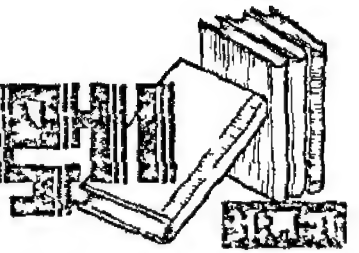
જૂતનો અનુભવ કરવા મેં કેટલાક પ્રયત્નો કરેલાં
મારા ક્રાંતિકારી જીવન દરમિયાન બે એક વરસ તો
લાગનામટ મેં સ્મશાનવાસ કરેલો કાશીમાં મારું
થાણું કાશીના જાહેર જીવનમાં હું નામીયો બનેલો
પોલીસખાતાના માણસ મને ઝાગપે દિવસ તો
ગમા કે વરણાને કિનારે ગાળતો રાતે ક્યા પડી
રહેતું, એ મહા પ્રશ્ન હતો ગમે ત્યાં રાતે પડી
રહેવાથી કોઈની નજરે ચડતાં શકારપદ બનીએ
એવી કોઈ જગા જોઈએ કે જ્યાં કોઈનો પગસ ચાર
ન હોય

વરણાને કિનારે સ્મશાન છે જોલમાં મરેલા
માણસોને ત્યાં બળાય છે આજુબાજુનાં મડદાં પણ
ત્યાં આવે છે આ સ્મશાન વરણાને કિનારે જ ત્યાં
એક પીપળો ચાંદની ઝીલતાં એના પાંદડાંમાં હસતા
જૂતના દાંત દેખાય એનો ખડખડટ તો પાંસળીઓ
ખખડાવી મૂકે. એ પીપળાને ફરતો ઝાટલો ત્યાં
જઈને હું સૂઈ જતો લોકોમાં એવી માન્યતા હતી
કે આ જગા પર રાતે કોઈ એકલ દોકલ ગયું ને
મૂવું. જૂત ભરખી જાય છે મારે માટે આ સ્થાન
સુખપ્રદ બની ગયું હતું. કેટલીય રાતો મેં અહીં
ગાળી જૂતનો રહ્યો સહો ડાઘ પણ અહીં ધોવાઈ
ગયો હતો

ઉર્મિ-નવરસના અગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે
આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં લખવો કચારેય જૂલશો નહિ

ગુણવત્તાના અભ્યાસ

એર તો પીના છે જાણી જાણી

[હો 'દર્શક' પ્રકા સર્વોદય સત્કારી પ્રકાશન સહ વિ રાજકોટ મૂલ્ય ચોણાચાર રૂપિયા]

એક લાજનની જાણીતી લીંગુ જરા લાંબુ પડે એવું શીષક લઈને આવતી આ સામાજિક નવલ કથામાં તેના લેખક દર્શક મોટા કથાપટ લઈ તેમાં માનવીના આ મનુ દનને તાલે એવું જીવનકારુણ્ય નિરૂપવાનો મહત્વાકાંક્ષી પ્રયાસ આરંભ્યો છે આરંભ્યો એમ કહ્યું તે એટલા માટે કે આ તો ૮૭૫ કથાનો પ્રથમ ખંડ જ છે

કથા શેહિશીના કેન્દ્રવર્તી પાત્રની આસપાસ વણાયેલી છે શેહિશીને કર્તાએ વિધિમોક્ષની દુષ્ટતા ઝોતી પર પરામાંથી પસાર કરાવી છે જેની સારે હૈયાની પ્રોત બધાઈ એ સત્યકામ સથે લગ્નની વિધિ જ કરવાની બાકી હોય છે ત્યાં વિધિ તેને એના જીવનમાંથી કયાં દૂર ઉગાડી ગઈ પિતાના મૃત્યુ અને સત્યકામના અચાનક આવી પડેના વિયોગના પહેલા આધારે તાણી દીધેલી શેહિશીને એણે જેના પુનનો એકનાર જન બચાવેલો તે બંરિ ટર આણુમાં રાખી ફરી પ્રેમી કરે છે એ ઉપકાર અને બંરિસ્ટરના નાના પુત્ર અચ્યુતની મમતાભરી સારવારના બારે દષ્ટાયેલી શેહિશી બંરિસ્ટરના મોટા દીકરા હેમતની સ્વતી મિત્રાનીમાં તેની શુભા અર્થે પચ્ચની જાય છે હેમતની ઉત્તતા ને પોતા મોટેની એની લાગણીનેઈ સત્યકામને મરેલો માતી જેના હયામાં હવે જીવનનો કરો રસ રહ્યો નથી એવી તે પોતે બજેડ બી છે છતા હેમતના જીવનમાં રસ પૂરી શકે એમ છે એ જાણતા હેમતને પરણે છે હેમત સાથેના સેવાભાવી જીવનમાં તે આગળ વધે ત્યાં સત્યકામનો જ પત્ર તેને મળતાં તે ખૂબ દુઃખ જતી જાય છે

~ ક્યાં બીતરે ત્યાં હેમતનું એક સેવા-કાર્ય કરવા

જતાં વિશેષીઓ વડે ખૂન થાય છે વિધિના આ ધણુના ધા સુકુમાર શેહિશી ૫૦ પડે છે પણ કર્તાએ તેને વિધિરેખિત આરંભના એરનૂટ મીરાંની પેઠે પી-પચાવી જતી બતાવરી હોવાથી તેને સાચા મોતી પેઠે એ ધા સદી જતી અને લાંબી ન પડતી આવેખી છે એ સસરાને સુધારે છે અને એડોતોની સહકારી મળી સસરાની બે લાખની મિલકતનો વહીવટ અને પિતાએ સોંપેન અપગાથ્રમતી દેખરેખ બાર વરસ સુધી કરે છે એ દરમ્યાન વિધાયતમાં બજુતર પૂરૂ કરી પાછા આવતા દિવર અચ્યુતને મળવા જતા વિધિયોગે તેને અધ પડિત કેશવદાસ રૂપે સત્યકામનું જ ગાડીમાં દર્શન થાય છે વિધિએ એ એને એકમાં કર્યા ત્યારે એક વિધવા અને બીજો અધ એવા સ્વરમાં ને તેમ થોડો જ સમય મરણ સત્યકામ જમની જવા બપડે છે બૂલમાં સામાન સાથે આવી ગયેરી સત્યકામની બેંગમાંથી નીકળતી તેની નોંધપોથી તેને સાપડે છે એ નોંધપોથી સત્યકામનાં વીતકોની અને તેનાં સવેદન મથનાદિની શી કથા તેને કહેડે અને તે શેહિશીના દિલમાં શા પ્રત્યાઘાત જગાડશે એની જિજ્ઞાસા બીજી કરી આ પુસ્તક પૂરતી કથા સમાપ્ત થાય છે

કર્તાએ કથામાં શેહિશી અને સત્યકામને નવું લક્ષીને જીવનનું કારુણ્ય રજૂ કરવા ઇચ્છ્યું છે પણ કથામાં નિરૂપાણ કારુણ્ય એકવું વિધિસંજ્ઞિત કારુણ્ય છે અને લાવવા કર્તાને નોતિપતે વચમાં લાવવું પડ્યું છે અને સત્યકામ તથા હેમતને લગતા કરુણ બતાવો ગોઠવી કાઢવા પડ્યા છે સત્યકામ જે રીતે જીવમાં જાય છે અને પછી શીતળાથી આંખો ગુમાવે છે તેમાં પ્રતીકિતર સ્વાભાવિકતા કરતાં આવું હેવ લક્ષી તાલમેનિયાપધુ વિદ્ય લાગે છે પણ આવું કરુણ કર્યા વિના શેહિશીને તાવી છે તેમ તવાત નહિ

કથામાં લેખકે બાજી ઠીક પાથરી છે અને કથાના તત્ત્વોનો ફેલાવ ચારે બાજુ કર્યો છે. કથા વાચકને પ્રથમ શીગોડા નદીના કાંતરોમાં, પછી આણ, પછી પચગની, પછી અમદાવાદમાં ને ફરી શીગોડાના ખેતરોમાં ને અમદાવાદમાં લઈ જાય છે અચ્યુતના વિલાયતમાંના જીવનના પત્ર દ્વારા તે વાચકને વિલાયત પણ લઈ જાય છે. કથામાં જુદે જુદે વખતે જુદા જુદા પાત્રો લેખકનું વધુ ધ્યાન રોકતા અને કથાપટ્ટો કબ્બે લેતા જણાય છે તે આ કારણે પ્રથમ ગોપાળદાસ અને સયાજીરાવ મહાગજ, પછી ગોપાળબાપા, પછી રોહિણી અને સત્યકામ, પછી રોહિણી અચ્યુત અને હેમત, પછી ખેરિસ્ટર, પછી અચ્યુત, આમ તે તે વખતે મહત્વ ધારી બેસે છે અચ્યુતના ધડતર અને વિકાસની કથાએ ઝોઝી જગ્યા નથી ગેડી કથામાં ખેરિસ્ટર-સુશીલાનો સબધ તેમજ અચ્યુત-રોહિણીનો પ્રસંગ અનિવાર્ય હતા એમ કહી શકાશે નહિ વસ્તુ-ગૂથણી અટપટી કર્યાની ફરિયાદ કરતાં વહેરી લીધી છે 'ઈશ્વરની સૃષ્ટિનું' અનુકરણ પોતે કર્યાનો બચાવ કરતાં ગોવર્ધનરામની પેઠે જવાબરૂપે આપે તો ભલે પણ કલાવિધાનની દૃષ્ટિએ કથાના સાધા ઢીલા રહી ગયા છે એને ખીજ ખડમા બગબર સુસહતરૂપે રેવી દેવાનું કર્તાની યોજનામાં કદાચ હશે.

કથાની એક વિશિષ્ટતા એ ગણાય એવી છે કે તેમાં ગોપાળદાદા, રોહિણી, સત્યકામ, હેમત, અચ્યુત જેવાં મુખ્ય અને સયાજીરાવ તથા અરજણ જેવાં ગૌણ પાત્રો પણ બધા ભલા અને જીંચી માનવતા-ભર્યા છે ખેરિસ્ટર પણ અદરથી સારા હોવાને કારણે જ તેમનું પરિવર્તન શક્ય બન્યું છે. સત્યકામનું રોહિણી કાગ્ગેનું આત્મવિલોપન, હેમતનું ક્ષયના દર્દીની સારવારમાં ક્ષયગ્રસ્ત થવું અને લુહારની છોકરીને બચાવવા જતાં મૃત્યુગરણ થવું, રોહિણીનું 'હેમતના આત્મિક મહિમાને અકાળે ઓલવાઈ જતાં અટકાવવા' એની નોડેનું લગ્ન એ ત્રણે પાત્રોની ઉદાત્તાતાને સારી ઝળકાવે છે.

કથામાં આમીણ અને શહેરી જીવનનું આલેખન

સારું થયું છે. હેમત જે બાબતમાં જન ગુમાવે છે એ પ્રસંગ સમાજદર્શન પણ સારું કરાવે છે લેખકનો ગામડાનો અતુલ્ય એની વાસ્તવિકતા પાછળ બેસે હશે.

કથામાં કેટલાંક સારાં વર્ણનો ને સારા વિચારો લેખક અવારનવાર ઠીક ઝળકાવે છે. કથામાં કેટલાંક ભાગનું છૂટક આકર્ષણ સારું છે સયાજીરાવ મહારાજ અને ગોપાળદાસનું મિલન, ગોપાળબાપાની વાડી, રોહિણી-સત્યકામનો શીગોડાનાં કાંતરોમાંના ઉછેર અને પાંચરો નિર્મળ પ્રેમ, ગોપાળબાપાનો અવસાન-પ્રસંગ, સત્યકામનો રોહિણી પરનો ને રોહિણીનો હેમત પરનો પત્ર, રોહિણીના અતરનું દર્શન કરાવતાં તેનાં મથનો, હેમતની ભાવનાસૃષ્ટિ—આ સર્વ કથાનાં એવા આકર્ષણસ્થાનો છે પણ કથા સમગ્રની અસર એવી થતી નથી કારણ ઉપર સૂચવાયુ જ છે.

કથા પ્રવૃત્તિશીલ જીવન વચ્ચે કકડે કકડે લખાયેલી હોવી જોઈએ વિગતોની કેટલીક પુનરીક્ષણથી સુધારી શકાય એવી ભૂલો આ કારણે ગંહી ગઈ છે.

કથાનું સાચું મૂલ્યાંકન એના હવે પછીના ખડ પછી જ શક્ય બનશે એવા ખીજ ખડ માટે આ ખડ ઉત્સુકતા જગાડી જાય છે તેમાં તેની સફળતા રહેલી છે.

સંસ્કરણ :

[લે ગુણવત્તાય આચાર્ય, પ્ર ગૂર્જર ગ્રંથગત કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય સાડાચાર રૂપિયા] -

શ્રી ગુણવત્તાય આચાર્યની એક ખાસ વિશિષ્ટતા સાહસપૂર્ણ સાગરકથાઓના લેખક તરીકેની છે 'દરિયાલાલ' તેમને પ્રતિષ્ઠા અપાવે એવી સાગરકથા હતી. આ કથા તેમની એ પ્રકારની નવી સાગરકથા છે. સંસ્કરણનું એક સાહસિક પરાક્રમ એનો વિષય છે સંસ્કરણ અરખ શબ્દ છે એનો અર્થ 'દરિયાનો શકરો' આ નામ પામનાર કથાનાયક મૂળ વલસાડનો અમુલબ દેસાઈ નામનો બ્રાહ્મણ હતો. હાળીઓ અને ગોલાઓને ગુલામ તરીકે વેચવાના ધધા સામે, એ ધધો કગનારા મીણાઓ સામે અને એ ધધાને ચાલવા દેનાર કપની સંસ્કાર સામે ઝંડૂડી

વાધરી ચ પા ને તેને ચોરીના પરાક્રમમા પ્રેરતી તેની પ્રેમિકા બોરસીની પ્રણયકથાને લેખકે લાવનાશીન જુવાન સુનદન અને તેની શિષ્યા ધનિકપુત્રી માધુરીની પ્રણયકથા સાથે ગૂંથી દઈ બંને પ્રણયને લગ્નમાં પરિણમતા નિરૂપ્યા છે આમાં માધુરીની મોતીની માળાની ચ પાએ બોરસીને જીતવા કરેલી ચોરી અને સુનદન પર આવેલું એ ચોરી માટેનું આજ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે

સૌથી વધુ લાંબી અને તેથી લઘુનવલ કહેવાય એવી ત્રીજી કથા સનાતન સધણજીમાં કથાનાયિકા મુગ્ધા જે ધનાઢ્ય પ્રકુલ શેઠની લગ્નની માગણી અસ્વીકારી પ્રેમ પ્રિયાર સાથે લગ્ન કરે છે તેના પર પ્રકુલ શેઠ પોતાના ધનના જોરે વેર લેવા કેવી જાળ બિછાવે છે કિરોર તેમાં કેવો ફસાય છે મુગ્ધા તેમાં ફસાયેલો દેખાવ કરતી કેમ ફસાતી નથી અને આખરે પ્રકુલને કેવી શિકસ્ત આપે છે મુગ્ધા અને કિશોરનું પ્રણયલગ્ન બધાયેનું દાપત્ય કેવું શીજી વિશીજી બની ડેવટે મુગ્ધાના પહેલી વાર્તાની ગૌરી જેવા પ્રેમાળ

હિદાત જીતવને પ્રતાપે પાછું કેવું સંધર્ષ જાય છે તે વાચકને રસ પડે એવી લેખકે ગોઠવેલી વ્યૂહરચના દ્વારા રજૂ કરે છે એ વ્યૂહરચનામાં મુગ્ધાને થોડો વખત સીનિમાનગી પણ લેખક બનાવે છે

ત્રણે કથામાં સારા વિચારો ને લાવનાઓ શક્ય ત્યાં રજૂ કરવાની તક શ્રી રમણનાલે લીધી છે એમને ધવર્તા સમાજ ને માનવીઓની ખસિયતો પરના ભાષ્યાત્મક ચિંતનો પણ દેરેર આવે છે વાતને ખીલવવાનો અને રસજમાવટ કરવાનો કસમ પણ તેમણે ત્રણેમાં સારો દેખાડ્યો છે, જેને પરિણામે વાર્તાઓ આદિથી અતલગી પોતાનું આકર્ષણ વાચકો પર ચાલુ રાખી શકે છે પણ ત્રણેનું વસ્તુ સ્વાભાવિક વાસ્તવિક નહિ તેટલું સીનિમાચિત્રોના બરતુ રોમાન્ટિક છે કેમ જાણે શ્રી રમણનાલે એની સીનિમા-ચિત્રના કથાનક થવાની શક્યતા કે સગવડ વિચારીને કે નજર સમક્ષ રાખીને જ એ લખ્યા હોય ! આ હકીકતમાં ત્રણે કથાઓની મર્યાદા છુપાયેલી છે

નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું પ્રથમ ગુજરાતી માસિક

ત્રીજી — ભૂપતરાય મોઠ દવે ગમ્પલાન મોઠ દવે
પરસમાં જૂન સપ્ટેબર ડિસેબર અને માર્ચ એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ
માસથી રૂપિયા સાડાપાચ (વિશેષમાં શિ બાર)માં વાર્ષિક આઠક નોંધાય છે
નાહક થવા માટે આપનું લવાજમ મોકલે

તાંદુરસ્તી કાર્યાલય

આરોગ્યધામ, અયુષ્ય મેન્શન, અ. ધ. ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ. ૦
વિ સેન્ટ રોડ, સુબર્ષ ૧૯ વા. ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ ૧

જો તમારું ઉણુતામાન

૧૦૨ અગતી વધુ થવા માટે તો એમા પહેલુ મહત્ત્વ પડે છે તમાગ વાળને એ તાવ મેલેગ્યા, ઈન્ફલુએન્સા, ટાયફોઇડ કે ન્યુમોનિયા હોય તો પણ એ ફેઝ તાવ પછી વાળ ખરવા લાગે જ છે, થોડોક તાવ શરૂ થાય કે વાળ ચોક્કસ ખરવાના જ, એને માટે તરત ઠંડાજ નડ ન થાય તો એ ચાલુ પણ રહેવાનુ પણ એવો વીમો ખેડવા કરતા તરત જ 'કેશવર્ધિની' થી એને ગચાવો માત્તગીએ તમારા વાળને અડધા કે એવીયે દૂઝ કરી નાખ્યા હોય તો કેશવર્ધિની આજતી જ કેમ નવી વાપરના

કેશવર્ધિની ૦-૧૪-૦ કેશવર્ધિની ગેમ્બુ ૦-૧૪-૦ પેરીંગ અને ટપાલખર્ચ ગુરુ

અથા માગ વેપારીઓ પામેથી મળે છે અથવા

સાઉથ ઈન્ડીઆ કેમિકલ્સ, કેઈમ્બટુર (દ. ભારત)

મુખ્ય અને મધ્યભારતના એજન્ટ મેસર્સ નેશનલ સેઇલ્સ એન્ડ સર્વિસ લિ.

૧૨, રેમપાર્ટ રોડ, કોટ, મુંબઈ ૧

કોલેરા, ડાડ, રાઈટી, સ્પીચિવા, ખાંસી, શુભ, અમુઝલ, દરેક જાતના લાપ તથા અનેક જાતના દરદો માટે અમુલ્ય ઔષધી

જીવનધારા

જીવનધારા ડાઈસી, નીચાઈ (ગુજરાત)

જીવનધારા ડાઈસી, નીચાઈ (ગુજરાત)

નોટાખાન્ડ - ડચનલાલ વાડીલાલની ફાં. પ્રિન્સેસ - ટીટ, મગળદામ ગેડ, મુમ્બઈ ૨

ને પ યુ ન

એસ્થોરન્સ કંપની લી.

[સ્થપાઈ ૧૯૩૦]

જાગી

આગ

મોટર

અકસ્માત

— કુલ અન્કયામત —

રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

મુખ્ય ઓફિસ

નેપયુન બિ'ડીંગ, ૧૦૪, અંપોલો નીટ,

કોટ મુંબઈ ૧

નિ સર્ગો પયા ર આ ને આ ગે ગ્ય નુ ન રૂ પુ રત

આદ્યોગ્ય કેમ સાચાવશો?

મૂલ્ય ગણ ઉપરિયા

[૩૨ અગ્ર આગ ગાના]

૧

તરફ રતી માનિમ્તા
અનુભવી તરીએ
અને 'આરો યધામ'
નામની કુદ તી પ
આરાથી જીવલ
રોગો મટાડનારી
મુળાઈ (માદુગા C
I P)ની સુપ્રસિદ્ધ
ન થાનામચાલ રાજ
જમા અનેક રોગો
ઉપ ના અનુભવસિદ્ધ
પ્રયોગો કમ કર્યો છે

દવાઓ અને દાકા
ગેથી ગણેલાદરેમને
એકમરણુ ઉપયોગી
થઈ પડે એવું મહ
તનુ પુરતક
આપની નકલ તુરત
જ મેળવી લેજો

★

દુપતાય પ્રો. દવે-ચંડચાલ પ્રો. દવે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ ના ગ્રંથ કીર્તિ અમદાવાદ ૧
ગાંધી રોડ

કાન્ન

તંત્રી • ઇશ્વરલાલ મોદ દવે • સંપાદક : જયન્ત

અંક ૨૭૬ • માર્ચ • ૧૯૫૩

૧૧

તની ઈશ્વરલાલ મેા દવે સપા ક જય ત પરમાર

ભવચના

સાહિત્ય સમાજ અને સંસ્કારત્ત્વ માસિક

૧૯૫૩ના એપ્રિલથી ચોવીમમા ૧૨મમા પ્રવેશે છે

- ❑ ગુજરાત કે બહાર ગુજરાતની વાત ના બાબુએ લી, પણ વિશ્વને જુલે જુલે વનની ગુજરાતી ભાષા જાણતી જનતામા એમનુ બુ પ્રિય મની વૃકેતુ એની ભરજોવનાઈમા પ્રવેશે છે
- ❑ વિશ્વની ડામાડાગ પર્વિથિતિમા ડેડના ડાલાય વરમોની કપરી કસોટીના કાળમા પણ જે માસિક અગતાથી એનાનુ મધાનુ વધુ ને વધુ આપ્યલુ બુ યુ છે

ચોવીમમે વરસે એના મુભેન્છડો અને વાચકોને ભિમ-નવચના ટોલ નાખે છે

- ❑ ભિમ-નવચના નિયમિત વાચવા માટે લાયકરી કે શાળા કોલેજમા પડતી હાડમારીમાથી મચવા દર માસની પહેલી તારીખે ઘેર બેઠા નિયમિત મેળવવા માટે વાર્ષિક નાહનુ બની જવ
- ❑ આપ ભિમ-નવચનાના આહનુ લેા તેા એની ઉપયોગિતા જણાવી આપના સખધીઓને નાહક થવા ભવામણ કરા
- ❑ મગળતા અને છાપકામના આમમાને અડેલા ભાવ બિછાળા વખતે પણ લવાજમનો વધારા કયો પિના ડ પાનાનો ઘગડો કયો પિના ઉત્તરાત્તર વિશિષ્ટ સામગ્રી પીરસતુ ભિમ-નવચના દરેકનુ એટલુ જ પ્રિય થઈ રહેત છે
- ❑ દૂ દર દેગાનોથી પણ જન માચનાની તાલાવેલીવાળા આહકો વાચકા અને આહકો એને તારીખે મેળવવા ગમે તટલુ ખચ કરતા પણ અચળતા નથી

માર્યની આખરે જે આહકોનુ લવાજમ પરુ વાય છે એ બધાને અમે જુદા કાટથી ખાખર આપેલ છ જ એ બધા એમનુ લવાજમ માચની રપમી સુવીમા અમને મોકલી આપે જેથી બન્ને પક્ષે થતા નાહકના વી પો ના ભારે ટપાલબચનો દુર્વ્યય અટકે

વાર્ષિક લવાજમ સાડાઆત રૂપિયા પરોશમા દશ રૂપિયા (ગિ ૧૫)

ભારતી સાહિત્ય સઘ લિમિટેડ ૩૧ની ૧૪ બ્રીજ ગાધા ૧૬ અમદાવાદ ૧

રામતીર્થ

(સ્પેશલ નં. ૧)

(૨૭૨૮૬) : મેડીકેટર

પ્રાણી

તેલ

પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો, વૈદ્યો, પ્રોફેસરો તથા સ્ત્રી-પુરુષો
આ તેલની પ્રશંસા કરતાં થાકતાં નથી કારણ કે—
તે અનેક ફાયદાઓની ખાત્રી આપે છે

- * તેનાથી જ્ઞાનતત્ત્વ અને ક્રિયાતત્ત્વ બળવાન બને છે. * માથાનો દુખાવો મટે છે. * દષ્ટિ વધે છે
- * યાદદસ્તશક્તિ વધે છે * આંખમાં આંજવાથી આંખના અનેક દરદો દૂર થાય છે
- * વાળ કાળા અને તેજસ્વી બને છે * ટાલ ઉપર વાળ ઊગે છે. * ખોડો દૂર થાય છે
- * ગાઢ નિદ્રા લાવે છે શરીર દરરોજ ચોળવાથી ચામડીના અનેક રોગો દૂર થાય છે
- શરીર પુષ્ટ બને છે. * ખરી પડતા વાળ અટકે છે અને વધે છે * કાનમાં નાખવાથી કાનની અનેક ફરિયાદો દૂર થાય છે * લીખ અને જૂ દૂર થાય છે

મગજ, વાળ અને શરીર માટે અતિશ્રેષ્ઠ

સૂચના :

દરેક ઋતુમાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો
માટે રામતીર્થ પ્રાણી તેલ અત્યુકૂળ છે પ્રાણી
માટે તમારા કેમીન્ટ કે દુકાનદાર પાસે આ તેલની
જ માગણી કરો બધી જગ્યાએ મળી શકે છે.

કિંમત

મોટી બાટલીના રૂ. ૩-૮-૦

નાની બાટલીના રૂ. ૨-૦-૦

ટપાલ ખર્ચ અલગ

પરદેશ માટે મોટી બાટલીની કિંમત શીર્ડીંગ ૧૨
અને નાની બાટલી કિંમત શીર્ડીંગ ૭

ખાસ સૂચના :

અંકેક બાટલી ટપાલથી મંગાવનારને

મોટી બાટલીના રૂ. ૫-૬-૦

નાની બાટલીના રૂ. ૩-૮-૦

(બાટલીની કિંમત + ૧-૭-૦ પોસ્ટેજ
+ ૦-૭-૦ પેકીંગ)

મનીઆર્ડથી પૈસા મોકલવા.

વી. પી. થી મોકલીશું નહિ

ફોન : ૬૨૮૯૯ . : તાર : 'PRANAYAM'

== શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ ==

દાદર, (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪.

COTY RBO

તા.ક : શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમમાં દરરોજ (રવિવારે બધ) સવારના ૭ા થી ૯ા શારીરિક
અને માનસિક આરોગ્ય-તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને માટે યોગનો વર્ગ ચાલુ છે.

‘ભિમિ’ વર્ષ ૨૩
નવરચના’ વર્ષ ૧૭

ભાસ્કર જાપરચના

સાહિત્ય, સમાજ અને
સંસ્કૃતિ માં સિદ્ધિ

સંજીવન અ- ૨૦૬ માર્ચ ૧૯૫૩ વાક ૧૨

ક્રમ

સૂચના

હોરી-ખેલન	૫
સમયના ફોરનીર	રાજદસ ૬
શબ્દનું બળ	ધૂમકેતુ ૧૦
બલ પર !	પ્રગત ૧૧
અમદાવાદનું કાકરિયુ	નવાનાલ મુનશી ૧૨
સરખારી ત ૧૫ માનવતા	ગણેશ વા માવળકર ૧૪
શરમાળપણ	દર્પિદા પડિત ૧૭
છલ્લી	જ્યન્ત પગમાર ૨૧
નમજીતે શયાળો	સિદ્ધાર્થ ૨૨
ત્રણ કાચો	સાનિક પોપગીઆ ૨૫
શમનમ [૪]	અનુ અશોક દસ ૨૬
બળેના શવ	ચિત્રકાર્મ મહેતા ૩
સર્વોદય કે સામ્યવાદ ?	વસુબા ૩૫
ઠેરનાં ઠેર !	રાશી શહાણે ૪૧
ચંદન	આમાઈ પટેલ ૪૨
સાગરનું કાબ	ભિમિલા પટેલ ૪૬
સાહ્યાર નામિ સ્વીકાર	— ૪૮
પન્થના પ્રણયગીતો	સા ૩ અનુવર આગેવાન ૫
ઢોનડા વાગે	ગોવિંદભાઈ પટેલ ૫૧
સતતનિયમન	રાહુલ સામુદાયન ૫૨
સજનના રાહ	રાહજ ૫૪
ક્યાં સુધી	શેખાદમ આયુવાના ૫૮
પૂઠા ઉપરનું ભય કેસડા	ચિત્રમર ચંદ્ર ત્રિવેગી

ભિમિ નવરચના’નું લવાજમ ભરવાના અન્ય સ્થળો -

એન કે મેઘાણી ૧૪ અમરત ના સ્ટ્રીટ કન તા ૧
એન એમ ત્રિપાઠી લિ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુબ ૨
આર આર શેઠની કપની પ્રિ સેસ સ્ટ્રીટ કેશવભાગ મુબઈ ૨
પુસ્તકાલય સ. સ. મડળ નિ ગવપુરા વડોદરા
રવાણી એ ૩ કપની બાલુગેતુ રોડ મુબઈ ૨
ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર દવાડિયા ચક્રેશ સુરત

આફ્રિકા માટે -

પોપ્યુલર બુક સંપનાય પો બો ન ૭૬૮ કંપાલા (પૂ આ)
જ્ય નુમાર કે પટેલ પો બો ન ૬૪ નેરાબી. (પૂ આ)

- * લવાજમ વરસતું સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દેશ રૂપિયા (શિ ૧૫)
- * છૂટક નકન બાર આના વિદેશમાં એક રૂપિયો
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે
- * વરસમાં એપ્રિલ જુલાઈ ઓક્ટોબર અને નવેમ્બરમાં એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી મ દર ચર્ચ શકાય છે
- * પી પી થી લવાજમ વસલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ત્રાહક જે ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આપના આ ન અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મની ઓર્ડરથી જે લવાજમ મોકલી આપવું
- * નમૂનાનો એક મગાસની વખતે બાર આનાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત એક કોઈને મોકલનાનો નથી
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ ન લખવો ખાસ જરૂરી છે
- * સવ લખાણોના માપીરાઈ સુચિત રાખેલા હોય છે
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જરૂરી ટિકિટો ચોટાડેલું અને સરનામું કરેલું પરમીડિયુ બીડવું જરૂરી છે જે સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પર દિવસ પછી રદ કરાય છે
- * જાહેર ખબરના દર લવાજમ મોકલવાનું લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું -

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

ફર્ના ડીઝ પુન નાચે ગાંધીમાગ
અમદાવાદ ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરલાલ મો દરે : ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ : ગાંધીમાગ અમ ૧નાં ૧

મુદ્રક ગોવિંદલાલ મોહનનાન જાનો કિશ્ના પ્રિ ટરી રતનપોળ અમદાવાદ

ભયંકર દુશ્મનથી બચો

★ ફાગણ માસ આવે છે અને વસંત ગરમીના મોઝાની શરૂઆત પણ સાથે સાથે લાવે છે પછી તો ગ્રીષ્મની ભીષ્મ ગરમી આપણને અનેક રીતે મુશ્કેલીમાં મૂકે છે. ગરમીથી અકળામણ અને ગભરામણ થાય છે, પહેરેલાં કપડાં વારંવાર ભીંજાય છે, કામકાજમાં દિલ લાગતું નથી—ફાવતું નથી આ સંજોગોમાં આપણે સગવડે તો ઈલેક્ટ્રીક પંખો તેમજ ઠંડા પીણોનો કૃતિમ આશ્રય મેળવીએ છીએ. અલબત્ત તેથી થોડી-વાર માટે આપણને આરામ કે રાહત મળે છે પણ પાછળથી સાધાઓ કળે છે—હુ ખે છે તેમજ તદુરસ્તીને પણ નુકશાન પહોંચી શરીરમાં અશક્તિ આવે છે. આ રીતે ગરમીને દૂર કરવાના ઉપલક્ષીયા ઉપાયો કદી કારગત નીવડતા નથી.

★ ગરમી જેવા ભયંકર દુશ્મનને મૂળથી જ પાછો હઠાવવા માટે તેમજ મગજ અને શરીરને (બહારથી તેમજ અંદરથી) હિમાલય જેવી ઠંડક આપવા માટે ‘ચરક’ ભંડાર તરફથી ‘શુલકંઠ’ (પ્રવાલચુકત) બહોર જનતા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

★ આ કઈ બબરમાં વેચાતો સામાન્ય ‘શુલકંઠ’ નથી તાબ શુભાખ, ખડી સાકર, વશલોચન, એલચી વગેરે શુદ્ધ દ્રવ્યો વાપરી ‘ચરક’નો શુલકંઠ બનાવવામાં આવે છે વળી એક રતલ શુલકંઠમાં એક તોલો પ્રવાલભસ્મ (ચંદ્રપુટી), ખાસ મેળવવામાં આવતી હોવાથી, ગરમી દૂર કરવા તેમજ ગરમીના દર્દો નાબુદ કરવામાં ઉત્તમ છે

★ બાળકો ઓરી, અછબડા, શીતળા વગેરે રોગોનો લોગ થાય છે. આ રોગો પછી, તેના શરીરમાં ઠંડક લાવવા માટે આ ‘શુલકંઠ’ એક અકસીર ઉપાય છે

★ ગરમીના લોગ બનેલાઓએ રાહત મેળવવા અને બીજાઓએ ગરમીથી બચવા, ‘ચરક’ના ‘શુલકંઠ’ (પ્રવાલચુકત) નું સેવન કરવું જરૂરી છે.

★ જેઓ ખોટી ગરમીથી પીડાતા હોય, કે ગરમીના ઝાડા, શરીરમાં દાહ થતો હોય, અમ્લપિત્ત, તબ્બગરમી, પિત્તથી ઉલટી, ઉનાળામાં લૂ લાગવી, ગરમીથી માથાનો દુઃખાવો થવો વગેરે દર્દો માટે ‘શુલકંઠ’ સાથે ‘ચરક’ની ઔષધિ નં. ૧૨૦ શરીરની ખોટી ગરમી દૂર કરનાર રૂપેરી ગોળીઓ વાપરવા ખાસ લલામણુ છે

★ પાંચ રતલી બરછીની કિંમત રૂ. ૧૮-૮-૦ એક રતલી ખાટલીની કિંમત રૂ. ૪-૦-૦ અને અર્ધા રતલી ખાટલીની કિંમત રૂ. ૨-૨-૦ છે, ત્યારે ઔષધિ નં. ૧૨૦, ગોળી ૨૫ ના રૂ. ૨-૦-૦ અને ગોળી ૧૦૦ ના રૂ. ૭-૮-૦ છે

★ આ બેઉ વસ્તુઓ હિંદભરમાં બહુતા દવાવાળાઓને ત્યાં મળે છે માત્ર એ ‘ચરક’ની છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરીને જ લેવા ખાસ લલામણુ છે

ચેતનનાં નવાં પુસ્તકો

ખે તેજસ્વી નવલકથાઓ

★ અવિનાશ લે શાતા ગાધી ડા ૪-૦

માધવદાસ શેઠના આદ્ય વાદી સતાનો અને સતાનપ્રેમી પિતા વચ્ચેના કડો સંઘર્ષની એક રહસ્યપૂર્ણ નવલકથા જેમાં અતે માધવદાસ શેઠનું એક કૃત્ય ખુલ્લું પડે છે, ભર્યો ભર્યો સસાર વીખાઈ જાય છે શેઠ —લોખંડી પુરુષ આત્મ હત્યા કરે છે! પહેલેથી છેલ્લે સુધી રહસ્ય જાળવી રાખતી નવલકથા

★ જાહનવી લે ભતુભાઈ બ્યાસ (સ્વપ્નસ્થ) ડા ૩-૮

જાહનવી અને અજીત મુઘ્ધ પ્રજ્ઞથી ઓના આ બેલડીના અતરંગો અજબ છટાથી રજૂ થયા છે અને અ મુઘ્ધ પ્રજ્ઞયનું મહાન પરિવર્તન પણ એટલું જ આકર્ષક છે!

ખે ચોટદાર વાર્તાસંગ્રહો

★ રેગમી દોરી લે કૃષ્ણચંદ્ર અનુ ડા મરચ ટ ડા ૩-૧૨

ભિડુના વાર્તાવિસ્તાર કૃષ્ણચંદ્રની વાર્તાઓ જગતની અનેક ભાષાઓમાં અનુવાદિત થઈ ચૂકી છે શુજરાતીમાં તેમનો પ્રથમ સંગ્રહ 'સફે કૂલ' (અમારું જ પ્રકાશન) મથહુર ખની ગયેલ છે

આ નવા વાર્તા સંગ્રહમાં લાખી વાર્તાઓ ખાસ આકર્ષણ છે

★ વહેતા ઝરણા લે ડૉ જયત ખત્રી ડા ૪-૧૨

શુજાતના કનાકાર-લેખકની આ મૌલિક વાર્તાઓ છે 'મનની આખથી ચિંતન અને ભિંમિઓના શબ્દરંગોથી તેઓ જીવનગ્રાપી ચિત્રો-નવલિકાઓ સર્જાવી શકે છે' જીવનની બહુ વિધ છખી

ખે પ્રેરક જીવન

★ ઝેરના ઘૂટણ અનુ શકર ગોહિલ ડા ૩-૮

જગતના મહાન સંસ્કારવાની ગોહી કૃત "મારું બાબપણ" હું ય હંચમથાવનારા પ્રસંગો

આ પુસ્તકમાં તેના પ્રથમ દશ વર્ષના અનુભવો છે ઊંડી માનવતાથી એ ભરપૂર છે અને નવલકથા જેટલા આકર્ષક છે —ધનસુખલાલ મહેતા

(ભારત જ્યોતિ)

★ લેલિન લે નરોત્તમ ડા ૨-૮

જગતના એક મહાન ક્રાંતિકારની જીવનકથા—

લેખકની બાપા રસાળ અને જોશિલી છે અને લાચકની કલ્પનાને જકડી લે છે

—ધનસુખલાલ મહેતા

(ભારત જ્યોતિ)

પ્રાપ્તિસ્થાન

★ ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિ. ૧૩૩, જવાહરનગર ગોરેગાવ (મુખર્) ★

હોરી-ખેલન

રંગભરી પિયકારીઆ ભડી રહી હતી.
ગોફળનાં ગોવાળિયા અને ગોપીઆ રંગભીનાં હતાં.
ગોવાળિયાનો મોવડી કનૈયો હતો :

ગોપીઆની રાધિકા,
રંગની રમઝટ ચાલી.

રાધિકા અને ગોપીઆ હારી ગઈ.
નમતા પહોરે ઘેતુનાં ધણુ વાળવા કનૈયો ભપડ્યો.
એક ઝાડ નીચે રાધિકાને રડતી જોઈ.

પાસે આવેલા કનૈયાને રાધિકાએ છણકા કર્યો.
'મારી સાથે પણ છળકપટ?'

'શાનાં?'

'હોરી-ખેલનનાં.'

'ન સમજાયું!'

'જો.' રાધિકા લાલ રંગથી રંગાયેલ ચોળી બતાવતી બોલી:

'ઝુરારિ, મારું હૈયું ન રંગ્યું હોત તો તું ન જીતી શકતા!'

'ઉપરના રંગથી અદરનું હૈયું આશ્ચર્ય રંગાય છે?'

'તારું નહિ રંગાતું હોય!'

'તું ને હું વળી જુદાં ક્યાં હતાં!'

'જુદાં જ છીએ!'

'તો તો હું જીતી શકત ખરે?'

'ગોપ-ગોપીઆની ઠેકડીથી બચાવવા જ નમતું મૂકેલું'

અને—રાધિકાએ છુપાવેલી રંગભરી પિયકારી કાઢી :

કનૈયો પૂરેપૂરે રંગાય ગયો.

રાધિકા હસી પડી.

કનૈયો દોડતો રાધિકાને વળગી પડ્યો.

રાધિકા પણ કનૈયાનાં રંગમાં રંગાળાઈ ગઈ.

જી

સાહિત્ય સમાજ અને સંસ્કારક મંડળ

ભય—નજીકતા ને દૂરતા

જે હરએ ચિતા બાજ કરી છે કે જુદા જુદા દેશોની વડી સત્તા લશ્કરી ઢબના માણસોના હાથમાં ચાલી ગય છે સામ્યવાદી દેશોમાં લશ્કરી અમલનો દોર ચાલુ જ છે ખીજા કેટલાક દેશોમાં લોકશાહી હોવા છતાં કાજ મેળવનાર લશ્કરી અમલદારો થતા ગય છે એમનું ઘડતર અનુભવ અને કાર્યપદ્ધતિમાં લશ્કરી નીતિરીતિ આવનાનાં

કાકાસાહેબ કહે છે કે સામ્યવાદ કરતાં યે વધુ જોખમ રગળે ની નીતિમાં છે ગોરાઓને એમની પ્રભુ માટે ચાણાં નાખવા છે અને રગીન પ્રજાઓને મિથાવી દેવી છે માનવી માનવીનો અવિશ્વાસ કરે એ જૂખ્યો અને તો આ જગત ઉપર શાંતિ ના જગવાય કયું કારણ ધૂનમાં મજે

આમ તો દુનિયાને માથે ધણા ભય ગણાય છે જ્યોતિષીઓ વર્ષ શરૂ થાય તે પહેલા જ એની ચાદી બહાર પાડે છે પછી એમાં કુરતી આડતો ઉગેરાય છે એમાં સત્તાવાળાઓ કર ને અકુળ મનાઈઓ ને વટહુકમો વગેરે દાખલ કરી શકે છે પ્રભુ હડતાળો સરઘસો આક્ષેપો કાપદાલગ વગેરે ઉમેરે છે એક રશ ખીજા સાથે સબધ બગાડે છે ને આંતરિક ને બહારના ભયો આમ વધતા ગય છે કોઈ નિકટના ભય જતાવે છે તો કોઈ દૂરના

પહેનાં યે જાતજાતના ભય હતા પણ આજે વધારે જોખમીય છે કારણ કે એ મીઠાવાના માર્ગો ખૂંસતા ગય છે અભય વિસરાવુ ગય છે

પશ્ચિમી ઢબનો ભય

નીજી યુદ્ધ જાણે સીમાડે ડેરાતણ નાખીને પડય છે મદીનાં મોજા ટકોરા દઈ રહ્યા છે કુદરતી આડતો પણ ક્યાંની યે ફૂગી નીકળે છે એમને પહેંચી

વળાતું નથી જાણે માનવીએ નથી પોતાને જોખમીયો કે નથી કુદરતને જે રહસ્યોને પરખાયા છે તે જાણે આપણી પામરતાનું માપ નવાવવા પુરતાં છે

કુદરતે અત્યંત સપત્તિ આપી છે અને માનવીએ ફાવતું તેમ જ ને દાથે લૂટ ચનાવી છે જરૂરીઆત કરતાં અનેકગણું એ કુદરતી થાણુમાંથી ઢિપડે છે ને બગાડે છે એને ખૂબ હિતાવગ આવી છે

એણે મોજગોખ ને શ્રમની વહેચણી કરી છે એ વહેચણી કખૂલ કરાવવા કાયદા ધડયા છે સનામની જળગી છે પણ એથી સતોષ આગો નથી જોને મળે છે તેને વધુ જોઈએ છે નથી મળતુ તે સમજ દાર થતાં હક કરે છે અગા કરે છે

ધણી શોધખોળો ચર્ધ છે અને ચતી ગા છે નવી અત્યંતીએ જોત જોતામાં સ્વાભાવિક બની રહે છે નવાં સુખોનો ઉપભોગ કરતાં માનવી ધગતો નવી પગ પગ ચાલુ રહે છે ગઈ કાલનો જીવ્ય એ આજની જરૂરીઆત બની રહે છે અનેકના અસંતોષનું કારણ બની રહે છે જીવનની સ્પર્ધામાં એના વિશ્વાસ એ અધૂરો પચાય છે

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના સ્વરૂપમાં આજનાનો હુમલો આખી દુનિયાને વેરી વગવાની અણી ઉપર હતો તેવે વખતે ભારતે એને ધડીમર રાક્ષી ગણ્યો છે એશિયા જાતી ગયુ છે દુનિયા જોઈ રહી છે

બીજો માર્ગ કંટારો ખરે ?

આપણે ત્યાં આગેવાનોના દિવ વહે ચાઈ ગયાં છે દ્વિધાવૃત્તિ આવી છે પશ્ચિમની પ્રભુઓ આજગ અને એમને મુશ્કેલી આપણે અખતણુ ના લાગીએ તેની કેટલાક ચિતા કરી રહ્યા છે અને એમનાં યત્રો શરૂ વિદ્યા વગેરે વહેલી તકે વસાવી લેવા આગ્રહ કરે છે

ખીન્ને વર્ગ છે, એમને આ કૃત્યને થલાવવી છે એમને આ માર્ગે સુખની ચાવી મળવાની આશા પડતી નથી, હરીફાઈ, યુદ્ધ ને વિનાશ દેખાય છે. એમને લાગે છે કે પ્રગતિના સ્વરૂપમાં આપણી સામે નવી ચીજો આવે છે એનાથી મનનો લોભ વધતો જાય છે, એશ ને આગમ ગમતાં જાય છે, દ્વેષ વધતો જાય છે, એનાથી ભાવના ધટતી જાય છે, શ્રમ ઓછો થતો જાય છે અને એ અગોનો વિકાસ અટકી જશે એવો ભય ઊભો થાય છે, રખે માનવી શરીર ને સ્વભાવે વિકૃત થઈ જાય !

આ વર્ગને શ્રમનો મહિમા વધારવો છે, એકામ યંત્રોનું નિયંત્રણ કરવું છે ઉત્પાદન ઉપર અકુશ રાખવા છે, પ્રજામાં જાત મહેનત અને ઓછા એમની હવા ફેલાવવી છે એમણે હજી નવા શાસ્ત્રો રચ્યાં નથી અને જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રે એમની પદ્ધતિની શી અસરો પડશે તે સ્પષ્ટ ક્યું નથી એમની વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ નહિ હોય પણ જે ઝાખી થઈ છે તેથી ગભરાઈને ચેતવણી કે પ્રવાહ શરૂ કર્યો છે

આ બંને વૃત્તિઓ આપણે ત્યાં જોર કરે છે. કેટલાય આગેવાનો આ બંને જુથની વચમાં ઊભા છે અને પોતાને મનાવી રહ્યા છે કે તેઓ બંનેનો પક્ષ તેમજ હિત દરી રહ્યા છે

પરંપરાથી યોજનાની પાછળ ને આગળ દ્વિધા વૃત્તિ રહેલી છે બંને માને છે કે દેશ યોગ્ય માર્ગે આગળ જઈ રહ્યો છે બંને ભરિષ્યની આશાનું વચન આપે છે, કોઈ એમનામાં શંકા કરવું નથી જણે એમનામાં આજે જે મેળ છે તે કદી ટકાવવાનો નથી

ટક્કર ઝીલનારામાં બળ નથી

આપણે બહારમાં પ્રવાહોની સમીક્ષા કરીએ ને બળતા આંતરિક પ્રવાહો પણ મૂલ્યાંકન ના જોઈએ આપણે એક એવા વર્ણક આગળ આવી ગયા છીએ કે હેતુઓ સ્પષ્ટ નહિ હોય તો જે લાભ આપણે સહેલાઈથી મેળવી શકવાના હોઈએ તે તક જતી રહેશે

ગાંધીજીએ પૂર્વ-પશ્ચિમ ભૂત-ભરિષ્ય યંત્ર-મ.નવી સુખ-ભાવના આવા સંઘર્ષના વિવિધ પ્રવાહો વચ્ચે સમતુલા જળવવા યતન કર્યો એમનું કાર્ય આગળ વધે એવા તબક્કે એ ચાલ્યા ગયા એમની જ્યોત લઈને આગળ દોડનારાઓમાં સમાધાન વૃત્તિ ગહેરો, દીર્ઘદષ્ટિ ગહેરો કે પછી જે ચંલો મળ્યો તેને તીર્થ બનાવી રુઢિનાં બધોથી જકડી લેશે ?

શ્રમનું લવાજમ

કોન્ગ્રેસના એકાદ મંત્રીએ કહ્યું છે કે સભ્યોના લવાજમ બદલે શ્રમનું ધોરણ રાખવાનો વિચાર અદરખાતેથી ચાલી રહ્યો છે

આજની કોન્ગ્રેસની એ તાકાત નથી કે એ સક્રિય સભાસદોની બંને જે ગજકાજમા પડેલા છે એમને મન એ જ સક્રિય કામ છે કહેશે તો કાંતી આપશે, કેટલાક કતાવી આપશે જે સંઘાના વહીવટી લાગમા છે તેમના અસંતોષ આગળ ક્રિયાઓ હુપ્ત થઈ જવાની છે જે ક્રિયા એ સરચા જ માની શકે અને પ્રજાને ના દેખાય તેના આગ્રહ કર્યો ન કર્યો બરાબર છે

જાહેર સંઘા ને સભાસદોની સંખ્યાનું આકર્ષણ હોય છે. રાજકાજમાં પડેલી સરચાને વધારે હોય કોન્ગ્રેસ પોતાની ઢબે પણ લપકાય કરે છે, એનોય ઠાક છે 'સક્રિય' આવતા એ બધું કમી થઈ જવાનું અને કમી ના થાય તો 'સક્રિય' માદુ મોળુ મચ ગહેવાનું

આ તો એકવાર અજમાવેલો નુખો છે, નિષ્ફળ જણાયાથી રદ કરવામાય આવેલો એવો

જળાશયોની અતિષ્ઠા વચો

કારિયાનો ઉત્પવ ઉજવી અમદાવાદે યુજ્જાતની સેવા કરી છે આમ તો શહેરો તળાવો પૂરી દેવામાં હેશિયારી માને છે, નર્વા તો ઝેના બધાવે ! અચ્છ તાના આગ્રહ આગળ ગોભાની ની વિમાત ? અને મોટા શહેરોની નજરે નાના શહેરો દોડે, એમની પાછળ ગામડાં ધસડાય એ સ્વાભાવિક છે

શુભરાતમાં જેણે બાધ્યા હોય તેણે પણ કેટલાક સુદર તળાવો છે એમાંથી કેટલાકની સ્થિતિ ઠીક હશે કેટલાકની બગડી હશે કેટલેક ટેકાણે નવી જરૂર બીબી થઈ હશે એ તમને નજર દોડવા કાંક ગિયેથી હાકન થઈ છે

દરેક ગામ ગૌરવ લઈ શકે એવી તલાવડી જરૂર બનાવે એમાં દર વર્ષે કે ને કે ઉમેરતા રહે કોઈ વર્ષે આરા તો કોઈ વર્ષે કમન કોઈ વર્ષે મદિર તો કોઈ વર્ષે બાગ બહુ થાય, પાળો મજબૂત બને ઝાડો બીજે એમરે મ કી ના રહે, નજદીકમાં કમરો ને રમણન પેસી ના બાય, ત્યાં જવાતુ ને ધડીબાર ખેસવાનુ મન થાય એવા તળાવો થવા જોઈએ

આજે તો પાતાળપાણી યે બીડા જવા માંડ્યા છે કોઈક ધમકી આપે છે એના યર બીલેચી ને આપણે કમાલીયત નોતરી રહ્યા છીએ એ બાય ખોટો જ હોય તો યે એમાંથી નેતવણી લઈને તળાવોનુ રક્ષણ અને શોભા એ રેક સુધારાઈ ને પચાયતની ફરજ થઈ પડવી જોઈએ

કાંકરિયુ બાદશાહે બધા યુ આજે પ્રભ બાદ રાહ બની છે તો એ ડેરેર કાંકરિયાં બધાવે—સોહામણાં સરોવર કે લોકસેવિકા તનાવડીઓ અને જેનુ કોઈ ધણી ધીરી ના હોય એવાંજાને મરવાની યે વહેલી તક આપી પૂરી દે

વધુ પાક કરતા યે પદ્ધતિ વખાણીએ

ખેતીમાં સુધારા કરવાના શુભ યત્નો સાથે છે અને વિશેષ પ્રયત્ન કરી વિક્રમ કરનાર ખેડૂનોને યોગ્ય માન—ઉત્તેજન મળે છે એ ખુશ થવા જેવું છે

પણ એક એકરે આટલો પાક બીતર્યો એવી ગણતરીથી સતોષ ના લઈએ જેની જરૂર છે એ પ્રયત્નની અને તેથીય વિશેષ પદ્ધતિની પદ્ધતિ પણ એવી હોવી જોઈએ કે જેનો બહોળો પ્રચાર થઈ શકે જેમ દોડમાં પહેના નાવનારને ધનામ આપવાથી દોડના ૧ વધતા નથી એ માત્ર એક દરીફાઈ જ હે છે અને બહુ નાના ક્ષેત્રમાં એનો રસ રહે છે તેમ જ એકરે આવો પાક એ ગણતરી બહુ બપતી નથી

સાથે સાથે એ પણ બહુર થવું જોઈએ કે એ જ ખેડૂતની આ અખતગ સિવાયની બીજી જમીનમાં કેટલો પાક બીતર્યો એની કાય-પદ્ધતિમાં શી નવીનતા હતી અને બીજા ખેડૂતો શી રીતે એ અમનમાં મૂકી શકશે

કારખાનામાં કે ખાણમાં વધુ ઉત્પાદન પાછળ તનગેડ મજૂરી હોય છે શરીરને લાગી નાખતી એ પ્રથા જેમ અનિચ્છનીય છે તેમ ખેતીમાંથી વધુ ઉત્પાદન લેતી વખતે વિચારવા જેવું છે

આપણી સમૃત્તિ જેમ જુજ વિમૃતિયો પણ મોટા ક્ષીણ માનવીઓ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ખેતીમાં યે ના થવું જોઈએ નહિ તો એ હાથીના દાંત બતાવવાના ને નાવવાના જુદા જેવો ઘાટ થઈ પડશે

એવું ના થાય કે ધરતીને થોડા વખતમાં લૂટી લઈ એને બેકાન મનાવી છોડવી પડે આકાર રસા થણે અને બીડા ખેડાણે કેવી સ્થિતિ બીબી થાય છે એ દૂરની નજરે જેવું સાડું

મેટ્રિકની ક્તલ

કેટલાક ચકિત થાય છે ને કેટલાક મુઝાય છે કે મેટ્રિકમાં આ વર્ષે જુદું મોગી સખ્યા ૧ વિદ્યથી એ ખેસવાના છે પરીલામાં એમનો આઠડો કપાળે પણ જે આ વિદ્ય યોગી પાર પડશે એમનું શું ?

એમને માટે નવી કોલેજો કાઢના જ રહેવી ? કોલેજો પછી શું ? આડસને બ લે સાય સ ઉપર વજન બદલ્યું એનો શો લાભ ? હવે દાઝતરી ને ઈજનેરી જ્ઞાન ઉપર વજન બ નીશું પણ એય કેટલો બોજ ઝીની શકશે ? એ શીખેનું નથી વેચી શકાતું કે નથી જીવનમાં ઉપયોગી નીવડતું વિના પ્રયાસે જૂની જવાય એવું તકનાદી છે

દર વર્ષે મેટ્રિક આવશે સરકારી બજેટમાં જેમ નવા કરની બીતિ હોય તેમ દર વર્ષે મોગી સખ્યા આપણી સામે દેખાવાની લાખના સવા લાખ થર્ના વાર નહિ લાગે એ સદ્દ પ્રભમાં શી રીતે સમાશે એની ફિકર ને યોજના કાણ કરશે ? પેની કાનેજો વાળા કરશે એમ માનવું એ પ્રશ્નને ડેવવા જેવું છે

પુણ્ય સ ધરતા રાષ્ટ્રપતિ

ગાંધીપાતએ સહકૃદુબ વળી એક જાત પૂરી કરી, રામેશ્વર ધનુષકાંડીમાં ગ્લાન, દાન, પૂજા, પ્રસાદ કરી એ પાવન થયા એ પછી ખીજા કયા તીર્થમાં જવાના છે તે જાહેર થયું નથી પણ એમની ઈચ્છા ખટમહુના પશુપતિનાથના દર્શનની હોય એમ કહેવાય છે ત્યાંની મુલાકાત માટે સમય પાક્યો નથી એમ નેહરુ કહે તો જ એ રોકાય, બાકી એ જવાના મહત્ત્વનાં તીર્થો પૂરાં થઈ જાય પછી ઓછી ગણનાવાળાં તીર્થો પણ યાદીમાં આનશે તમારી બાબતમાં કોઈ સારું તીર્થ હોય તો તમે પણ એમની પધરા-મણીની આશા રાખી શકશો.

હિંદુ તીર્થો પછી મુસ્લીમ, શીખ કે પારસી તીર્થો પણ એ પાવન કરશે એવી કોઈ આગાહી હજુ થઈ નથી એ જરા નવાઈભરેલું છે સર્વ ધર્મ તરફ દેશના ગાંધીપતિ સમાન ભાવે જુલે છે એવું તો સહુ કોઈ જાણે છે.

પશ્ચિમૂર્તિ નવો ચીલો.

અમદાવાદે એ પશ્ચિમૂર્તિ ઊજવી એમ તો આજ સુધીમાં આપણા સાહિત્યકારો અને મહાપુરુષોની અનેક પશ્ચિમૂર્તિ ગૂંજરાતે ઊજવી છે પણ આ એ પશ્ચિમૂર્તિમાં એ બધાંથી કાંઈક નવીનતા હતી.

મુનશીની પશ્ચિમૂર્તિ મોડી મોડી પણ અમદાવાદે એની વિશિષ્ટ પદ્ધતિથી ઊજવી મુનશીનાં આજ-સુધીના સર્જનના પાત્રોમાંથી ચૂટેલાં ચિત્રોનો સપૂટ સમર્પાવે આ એક નવો ચીલો તો છે જ, ઉપરાંત લેખકનાં સાહિત્યિક પાત્રો સાથે જનતા કેવીકે એકરસ બનીને તાદાત્મ્ય કેળવી શકી છે એ પણ એનાંથી જોઈ શકાય.

આપણા લેખકો જનતા સાથે ટેટલાક એક રૂપ થઈ શકે છે એ હજુ પણ બહુ આવકાર્ય અને આશાસ્પદ નથી દેખાતું છેલ્લાં ત્રીસેક વરસથી મુનશીની કલમનો કેંદ્ર ગૂંજરાત અનુભવતું આવ્યું છે એ કલમમાંથી ચયેલા સર્જનને હજુ તો ગૂંજરાતનો બહુ ઓછો ભાગ પોતાનાં કરી શક્યો છે.

અને પશ્ચિમૂર્તિ વખતે પણ મુનશી સાહિત્યકાર કરતાં પણ વધુ તો જનતાને પ્રભાવિત કરી શક્યા પોતાની સત્તાવાહિતાથી.

એવો જ ખીજો પશ્ચિમૂર્તિનો ઉત્સવ સાવ અનોખી રીતે ઉજવાયો ધૂમકેતુનો. સાહિત્યિક સરથાઓ અને વિદ્યાવ્યાસગી મિત્રો કરતા પણ એક પ્રકાશન સરથા લેખકને સન્માને અને તે પણ આવે તાકડો શોધીને—એ ખરેખર એક નવો ચીલો ગણાય.

ધૂમકેતુનું સાહિત્ય-સર્જન આજે પણ એ જ અવિરત વેગે વહે જાય છે ગૂંજરાતી સાહિત્યમાં ભલે ‘ધૂમકેતુ યુગ’ નથી આવ્યો, પણ એ કહેવાતા ‘યુગ’ કરતા પણ વધુ માનના અધિકારી ધૂમકેતુ છે એ માટે ગૂંજરાત ખેમત હોઈ જ શકે નહિ એ માટે તો ગૂંજરાતે એમનું થોડકાંધ સાહિત્ય ઝીંજવાની તૈયારી રાખવા ધૂમકેતુએ એમના પ્રવચનમાં જણાવ્યું છે ગૂંજરાત એમની અપેક્ષા પૂરી કરે.

અવધૂત ઈન્દુભાઈ

ગયે વરસે જેમની પશ્ચિમૂર્તિ ઊજવાઈ ચૂકી છે એ શ્રી ઈન્દુભાઈ યાજ્ઞિક એકસઠમું વર્ષ પૂરું કરે છે ત્યારે એમના કાર્યક્ષેત્ર જેવા નેનપુરના આશ્રમમાં એક નવું ડગલું માટે છે. એમના વાત્રક વિદ્યાલય-માથી આજસુધી અક્ષરજ્ઞાન મેળવતા વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં સ્થિર ન થઈ શકતા. લાણીને નોકરી માટે શહેરોમાં ઊપડી જતા પણ હવે ત્યાં નાનકડા ‘વાત્રક મુદ્રણ-લય’ની સ્થાપના કરી છે વિદ્યાર્થીઓ આ રીતે એક ધધામા પારગત થઈને એ જ આશ્રમમાં સ્થાયી થઈ રહે એ માટે એમાં ધીમે ધીમે વિકાસ કરવાના આશયથી એક નાનકડા ટ્રેડલથી શરૂઆત કરી છે અવિરત કાર્ય પાછળ મચી રહેનારા અવધૂત સમા ઈન્દુભાઈ આ નવી દૃષ્ટિથી ગૂંજરાતના ભાવિને ઉજાગવળ બનાવવા આજે બાસામે વગસે પણ જુવાન જેવા જેમથી આગળ ધપી રહ્યા છે એ ગૌરવ લેવા જેવું તો છે જ.

એક નવલકથાકાર નવલકથા લખે હપ્તે હપ્તે એક અઠવાડિકમાં છપાતી રહે શહેરમાં એક સ્ત્રી દર્દી ડોક્ટર તેની વા કરે અકસ્માત બધુ એવું કે જે દર્દની ડોક્ટર દવા કરે બરાબર એવા જ દર્દી પીડાતા દર્દીની જીવનકથા પેલા લેખકની વાર્તામાં વણાતી આરે ડોક્ટરની આ સ્ત્રી દર્દી એટલા માટે આ વાર્તાને અત્યંત રસથી વાંચે દર અઠવાડિકે રાહ જુએ કે પોતે જેવા લોક કરે દર્દી પીડાય છે બરાબર એવા જ લોક કરે દર્દી પીડાતી પેની વાર્તાની નાવિકાનું છેવટે વાર્તામાં શુ થાય છે? એના અતની રાહ જુએ!

લેખકને ખબર નહીં પણ અકસ્માત એની કલમમાંથી વાસ્તવિક જીવનને તાદરશ એવા એક દર્દીની જીવનકથા વણાતી આવે છે! અને એને ખબર નથી કે એક દર્દીનો એમાં આશાત્મક છે! આ વાર્તાને દર અઠવાડિકે રસથી વાચનારી પેની સ્ત્રી એમાં પોતાની જીવનકથાની તત્વીનતા અનુભવે કે એને લાગે છે કે જે અત પેલી વાર્તાની નાવિકાનો નિર્માણ થયો હશે બરાબર એ જ અત એને માટે પણ નિર્માણ થયો હશે!

ડોક્ટરને આ ખબર નથી એને એમ કે પોતાનું મન બદલાવવા માટે આ એક અઠવાડિકની રાહ જુએ છે ને અઠવાડિકમાં આવતી વાર્તાને વાંચી થોડો આનંદ વિનોદ લે છે એને એ ઇષ્ટાપતિ લાગે છે એટલીવાર તો દર્દી પોતાનું દર્દ જુની જાય! હવે એક વખત એવું બન્યું કે બ્યારે એ આ પોતારે આ દર્દી સ્ત્રી કથાય આવીપાછી ગયેની રાહ જોઈને એને ખેસવું પડ્યું એટલે એણે સહજ જ પેલા અઠવાડિકની એક બે નકલ જેવા માટે લીધી!

એને એ જોતાં નવાઈ લાગી પોતે જે નિરાશા જનક દર્દી આવી દવા કરી રહ્યો હતો બરાબર એવા જ નિરાશાજનક ડોઈ દર્દી એમાં શ્લાષ્ઠી આવતો હતો! એને રસ પડ્યો વધુ એક લીધા

સજનને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી એ જીવન સાથે ખૂબ નિકટનો સબધ રાખે છે દરેક સજનની દરેકના જીવન ઉપર થોડી-વત્તી અસર થાય છે જ માણસના જીવનનો અજબ જેવો પલટો કરવાની તાકાત પણ સાહિત્યમાં જ હોય છે આ નાનકડી વાર્તામાં સજનની સચોટતા પૂરવાર થઈ છે

એક પહેલેથી વાર્તા વાંચવી શરૂ કરી થોડક અંકો ઉતાવળે ટેવી ગયો લખાણની શૈલી આકર્ષક ને બેની રાખે તેવી હતી તો દર્દીનો શો અત આવે છે એ જાણવા માટે વાચનારને ઉત્સુક કરી મૂકે તેવી પણ હતી!

એણે પણ ઉત્સુકતામાં એક છે લો તાજે અંક લીધો એ અંક તાજે જ નાગો હોય તેમ જણાય પોતાના દર્દીની નજર તજે એ આ પો હોય તેમ લાગ્યું નહિ એણે એમાં દૃષ્ટિ કરી અને એ ચોખ્ખો બીડ્યો!

લેખકને વાર્તાનો અત આણવા મટે હવે એક બે હપ્તા જ બાકી રહ્યા હોય તેમ ગમ્યું!

અને આ અંકમાં એણે જે આપ્યું હતું તે પ્રમાણે બરાબર બે અઠવાડિક પછી વાર્તાની નાવિકા આ ભય કર નિરાશાજનક દૃશ્યો છેવટે મૃત્યુને બેઠે એ પરિણામ અનિવાર્ય હતું!

એને અચાનક એક નવું સત્ય મળ્યું આમાં પોતાનું દર્દી આવેખેલું છે માટે જ ના દર્દી આ વાર્તા આટલા રસથી વાંચે છે!

એ છે નો અંક પોતાના ખીસામાં મૂકીને બીજો થઈ ગયો

એટલામાં પેલી દર્દી સ્ત્રી આવી પહોંચી રાજના નિયમ પ્રમાણે તેણે દવા હવાની વાતો કરી પણ આજ એનું ચિત પેલી વાર્તામાં હતું!

એને લાગ્યું કે જો વાર્તાની નાવિકાને લેખક મૃત્યુનો બેટો કરાવશે, તો દિવસોથી આ વાર્તામાં રસ લઈ રહેલ પોતાની દૃષ્ટિ પણ ચોક્કસ જખજખસ્ત આધાત પામશે, અને કદાચ મૃત્યુને અનિવાર્ય ગણી જ લેશે !

એની અસર ઘણી વ્યાપક થઈ પડશે !

એટલે આ અક લખીને તત્રીની મારફત એ લેખકને ગોધી કાઢવા માગતો હતો.

ત્યા તો એની દૃષ્ટિ સ્ત્રી પણ ખોલી : ‘ અરે ! કોઈ દિવસ નહિ, ને આજે જ પેલું અઠવાડિક કેમ નથી આવ્યું ? ડૉક્ટર સાહેબ ! એમા એક મારા જેવી જ દુખી દૃષ્ટિ સ્ત્રીની વાર્તા આવે છે ! જાણે કે મારી જ વાર્તા ! ’

‘ એમ ? તો તો મારે એ જોવી પડશે ! ’

‘ પણ આ વખતે જ અક કેમ આવ્યો નહિ ? ’

‘ હમણા ટપાલમાં ખડુ ગોટા થાય છે ! કાલે આવશે ! ’

‘ એ ખીચારી મારી પેટે જ થોડા વખતમા દુનિયાની વિદાય લેવાની છે ! ’

‘ તમારે તો હજી દુનિયાને ધણા વખત સુધી જોવાની છે અનેક વસન ઝડતુએને વધાવવાની છે ! ’

દૃષ્ટિ સ્ત્રીએ નિગરાથી ડાકુ ધુણાવ્યું : ‘ એ તો તમે કહો છો આ ત્રાહિત માણસે કહ્યું તે વધુ સાચું છે એણે જાણે કોઈ દૃષ્ટિને જોઈને લખ્યું છે ! ’

‘ પણ તમે જોજો ને, એમાં શું આવે છે ! ’

‘ ખીજુ શું આવે ? .. સધ્યા આવી ગઈ છે ! ’

તે પછી દૃષ્ટિએ કોઈ કંઈ નહિ

ડૉક્ટર બોલો થયો તે સમજી ગયો કે આના

મનમાં પેલી વાર્તા, સાચી હોય તેમ જોઈ છે. સિને-માનાં ગાયનો ખોટા છતાં લોકો ગોખ્યા કરે છે, એવી પ્રબળ કાલ્પનિક અસર આના ઉપર છે ! એ તરત તત્રીને મળ્યો ત્યાંથી લેખકનું સરનામું લીધું. ત્યાં જવા માટે એકાદ દિવસની મુસાફરી કરવી પડે તેમ હતું એ મુસાફરી એણે કરી લેખકને મળ્યો એને વાત કરી કલ્પનાનું રાજ્ય અને ગખ્તનું સામર્થ્ય કાઢી જ નથી એમ ધારીને લખ્યા કરના લેખકને પ્રતીતિ કરાવી કે એ વિધાયક બળો પણ છે વાર્તાની નાવિકાને કોઈ રીતે ઉગારી લેવાની, નવજીવનનું પ્રજ્ઞાત એને યતાવવાની, વિરૂપિત કરી.

લેખક એ સાક્ષી રહ્યો એની કૃતિ કૃત્રિમ બની જતી હતી અત્યારના કમ પ્રમાણે નાવિકાની મુસાફરી એક બીપણ ખડક ઉપર આવી પહોંચી હતી. ત્યાં નીચે ખીણ હતી પાછું વળવાનું શક્ય ન હતું ત્યાં એને માટે મૃત્યુ અનિવાર્ય હતું !

અને ડૉક્ટરે કહ્યું ‘ તો મારા આ દૃષ્ટિ માટે પણ મૃત્યુ અનિવાર્ય બની જશે ! ’

છેવટે માનવતા છતી કલા દારી. લેખકે નાવિકાને જીવાડી

—અને એના ઉપર કલાકૃતિને બગાડી નાખ્યાના સેંકડો પત્રો આવ્યા વિવેચકોએ એને સર્વહીન ગણ્યો. તત્રીએ એને કલાહીન માન્યો થોડો વખત તો જાણે એ વિલુપ્ત થઈ ગયો

પણ એક દિવસ ડૉક્ટરનો કાગળ આવ્યો ‘ માનસ ચમત્કાર થયો છે આશાનું ઉત્તરવત્ત ફિરણ ફૂટ્યું છે, દૃષ્ટિ એ ટકા બચે તેવી આશા મને પ્રગટી છે ’

લેખકે છપાયેલી વાર્તાનાં તમામ કાગળિયાં ભેગાં કર્યાં અને એને છાપવા આપવાને બદલે બાળી મૂક્યાં

જ ત પ ર !

કરી ન્યોછાવરી મમ જિંદગીની તારી એક જ વાત પર :
સનાતન સ્ત્રી સમી ફસકાઈને અતે ગઈ તવ જત પર !

પ્રવાત

અ મ દા વા હ નું કાં ક રિ યું

ક નૈ યા લા લ યુ ન શી

અમદાવાનો પ્રારંભ આપણે અહમદશાહથી કરીએ છીએ એ વાસ્તવિક નથી શ્રમ સાનરમતીનો પ્રદેશ માનવીઓના ઉપકારથી આકર્ષક હતો ત્યાં એ સમયના માનવીઓના યાણાં હતા. પાછળથી નદી તીરસ્થ સંસ્કૃતિ મોઢેનલોડારોમાં હતી તેવી અનીયાં વિકાસ પામી રૂઢામન સિધ મારવાડ આજના ગુજરાતમાં તેમજ કોંકણના આખા વિસ્તારમાં રાજ્ય કરેના તેમાં શ્રમ પ્રદેશ પણ હતો.

આશરે ૧૫૧ માં હુએનતસમ આજ પ્રદેશનો આન્ડા-લી કે આચારી પ્રદેશ વર્ણવે છે તેને હું આશાપદ્ધતી કે અશ્વાતીનુ ચીની ૨૧૨૫ માનુ હુ દશમી સદીમાં પાટણ ખભાતને ભયુકચ્છની ઉત્તરનું આશાપદ્ધતી અથવા આશાવગ પ્રખ્યાત નગર હતું એમા વેપારીઓની મોગી વસ્તી હતી અને ભરૂચને ખભાતથી ઉત્તર ભારત જવાના ધોરી માર્ગ પર આવ્યું હતું અનબેરુનિએ(૯૧-૧૩૦) એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને કપુરેવ સોલકીએ એની જગાએ અથવા પાસે કર્ણાવતી નમરી રથાપી આશા વળની નહોજલાની વધારી આખો પ્રદેશ બીલોનો હતો એ માન્યતા અનતિદાસિક છે તે વખતે આશા વળમાં હેમચદ્રાચાર્ય ને ઉદ્ધવ મત્રીનો વાસ થયો હતો ન્યારે પાટણના ગુર્જરેશ્વરો રાજ્યવિસ્તાર કોંકણ સુધી લઈ ગયા ત્યારે કર્ણાવતી મધ્યસ્થ હોઈ તેનો ઉપયોગિતા પણ નધી મઈ

ગુજરાતના પહેલા સુલતાન ખાત્ર અહમદશાહે અમદાવાદનો પાયો નાખ્યો કયા વખતે એ પારો નખાયો એ નિશ્ચિત થયુ નથી પણ ૧૪૧૧ માં —૧૪૬૮ વંશખના શુકનપત્રમાં એ સ્થાપના થઈ હોય એમ માનવાને વધારે કારણ મળે છે

પાટણથી પાટનગર અમદાવાદ કેમ લાવવું પડ્યું એના ત્રણ કારણ લાગે છે રાજ્યસ્થાનનો રૂપ વિસ્તાર વધારે પાસે આવ્યો ને સરસ્વતી સકાર્ધ જવા લાગી એ એક કારણ હતું ઉત્તરના પ્રદેશોમાં સમય દિ દુરાજ્યો હતાં અને કોંકણને ખાનદેશમાં

નગરોની ને સરથાઓની શતાઘિ ઉજવાય એ સમજી શકાય તેવી વાત છે પણ સરોવરોની શતાઘિ—પચ-શતાઘિ ઉજવાય એ આ પહેલો પ્રસંગ છે એ નિમિત્ત ઉત્સવની ઉદ્ઘાટન વિધિ કરતા જે પ્રવચન આપેલું તેમાથી આટલો ભાગ તારવીને અહી મૂક્યો છે લેખકની સચોટ શૈલી વકતવ્યમા પણ અછતી નથી જ રહેતી

વધારે રાજ્ય-વિસ્તારનો અવશ્યક હતો આ પણ કારણ હોય આથી અમદાવાદ સ્થાપવાની જરૂર પડી આમ કર્ણાવતી અને પાટણ ખતેની સમૃદ્ધિથી અમદાવાદ ખ યુ અગ્રિસો વર્ષ સુધી પાટણ પ્રભાવ વૈભવ અને વિદ્યાનું ભારતમા મુખ્ય કેદ્ર હતું પાટણની વિદ્યા પ્રણાની તો અદનાઉદીન ખીતજીએ ૧૨૯૬માં સમાપ્ત કરી દીધી હતી

ગુજરાત સરોવરથી શોભતું જૂનાગઢનું સુદર્શન પાટણનું સદસેનિય કેરેપુતીરે કર્ણસાગર વડનગરનું સમેળા ધરતુ રાણી ત્રીતીવતુ ખાખ વિરમગામનું મુનસર ધોળકાનું મતાવ ચાપાનેરનું બા—આપણા આ સંવરો ઇતિહાસ-વિખ્યાત છે અને ગામ ગામનાં તળાવો હતાં તે તો જુદાં

ગુજરાતીઓને જળચમવાનું એ જમાનાથી અદ્યુત માન હતું આ પ્રદેશમાં નદીઓ હતી સરોવરો હતાં તળાવો હતાં ચેરચેર ટાકાં હતાં તેનાં ની ગુજરાતની ભમિ ફૂલવાડી બની હતી આજે નગીઓ સકાર્થી જાય છે તેમનાં તટોપર કોતરો વધતાં જાય છે સરોવર બેપરવાઈનાં બોલ બન્યાં છે તળાવો પૂરાર્ધ જવા આવ્યાં છે જગલો કપાઈ ગયા ટાકાંઓ બંધ થયાં ને વર્ષાઋતુ અનિશ્ચિત થઈ ગઈ

પાણીનો સમ્રદ કરવાની કળા તો હવે ખરચાળ વાટર વકસની માગણી કરવામાં સમાઈ ગઈ છે દર વર્ષે દુષ્કાળ પડે તેમાં કાંઈ નવાઈ

સુલતાન કુતુબુદ્દીને ૧૪૫૨માં કાંકરિયું કરાવ્યું સ્પષ્ટ ગચેલા સહસ્રલિંગની આ સુલતાનશાહી નવી આવૃત્તિ હતી રથપાયુ ત્યારથી અમદાવાદ ખીલવા લાગ્યું હતું ને કાંકરિયું તેની અદ્ભુત ગોલા હતી ખેડાના સમયમાં અમદાવાદની ગહોજવાલી મધ્યાહ્ને પહેાંચી, આશુથી મુઅઝ્, કાગઝથી હુગરપુર, થાણા ને ખાનદેશ આ આખા પ્રદેશ પર ગુજરાતની આશુ વર્તતી

૧૫૭૩માં ગુજરાત મોગલ સામ્રાજ્યમાં જોડવામાં આવ્યું અમદાવાદ સામ્રાજ્યના પ્રાંતનું પાટનગર થયું એની સમૃદ્ધિ વધી, કળા પણ સોળે કળાએ વિકસી, જહાંગીરને અમદાવાદનો અણગમો હતો, પણ કાંકરિયા પર તો એ ફિદા હતો.

૧૬૧૮માં અંગ્રેજોને હિંદમાં વ્યાપાર કરવા દેવાના કરાર અમદાવાદમાં થયા શાહજહાના સમયમાં આ નગર લવ્ય પ્રસાદો, મરજીદો ને મદેસાઓથી સુશોભિત હતું, તે સમયે સમસ્ત જગતમાં એ ઉચ્ચતમ ને ધનાઢ્ય શહેર હતું વિસ્તાર, વસ્તી, ને સુશોભિત મંદિરો વડે એ દિલ્હી ને આગ્રાથી અઢિયાણ હતું, આમ મુસાફરો સાક્ષી પૂરે છે

જહાંગીર વનપ્રેમી હતો અબ્દુલ્લાખાન ફીરોઝ જંગ નિઝામના વડાએ કાંકરિયાના ઝાડ કપાવી નાખ્યા, જહાંગીરે તેને અમીરાતમાંથી પદસ્થિત કર્યો. ત્યારે રાજવીઓ વૃક્ષાવલિ કાપવાની કલામાં નિખ્યાત થયા નહોતા.

૧૬૨૩માં પશ્ચિમી મુસાફર જગતના અદ્ભુત સ્થાનોમાં કાંકરિયાની ગણના કરાવે છે ૧૬૬૬માં થેવેનેટે એની પ્રશંસા સુક્તકઠે કરી હતી.

૧૭૦૬માં ઔરંગઝેબ મરી ગયો ને મોગલ સામ્રાજ્ય તૂટવા લાગ્યું હતું મરાઠાઓના સર્વનાશ સૈન્યો ગુજરાતની જૂમિ પર, નિરંતર આક્રમણ કર્યા

કરતાં, પરિણામે અમદાવાદનું તેજ ગયું. કાંકરિયા ભાંગ્યું, તૂટ્યું, વિસરાયું, એની વતરાણ નષ્ટ થઈ. નગીના ખાગ ઉજ્જડ થયો

૧૭૮૦માં જનરલ ગોડાર્ડે અમદાવાદ લીધું. ખેડાના કલેક્ટરે એનો પૂરેપૂરો કબ્જો લીધો ૧૮૧૮માં મરાઠી અમલે અદ્રશ્ય થયો ને અંગ્રેજ સત્તા આવી અમદાવાદના શુભ ગ્રહો ફરીથી મડાયા અમદાવાદ સમૃદ્ધ થયું—વસ્તીના પ્રમાણમાં ભારતના કેંઈપણ શહેરથી વધારે

અમદાવાદની ચડતી ને પડતી ગુજરાતીઓના સુખ દુઃખ જોડે નાંચેલી છે. ન્યારથી આજના ગુજરાતનો પાયો નંખાયો ત્યારથી એનો વિકાસ શરૂ થાય છે છેલ્લા હજાર વર્ષમાં ગુજરાતી પ્રજાએ ચાર વિકાસ યુગ જોયા—ચૌલુક્યોનો, સલ્તનતનો, મુગલાઈનો ને આજનો એમાં સો વર્ષની પનોતી ૧૨૯૯માં આવી, ખીજ સો વરસોની પનોતી ૧૭૦૦થી શરૂ થઈ. છેલ્લાં સો વરસનો વિકાસ ૧૮૧૮ થી ૧૯૧૫ સુધીનો થયો ૧૯૧૫થી ૧૯૫૨ સુધીમાં ગુજરાત રાષ્ટ્ર જીવનને મોખરે આવ્યું ગાંધીજીની પ્રેરણા અને સર્જકતાથી, અને સગદારની કુનેહ અને શક્તિથી ગુજરાતીઓમાં નવી ચેતના ને સમજળ આવ્યા બે વિશ્વયુદ્ધને પરિણામે ગુજરાતીઓને સાદસ અને અઢળક સમૃદ્ધિ વરી આપણી જનસખ્યા થોડા વખતમાં દોઢ કરોડની થશે છતાંયે આજે આપણે ત્રણસો ગજોને બદલે માત્ર ત્રણ રાજતત્રમાં વહે-ચાયેલા છીએ જીવનના દરેક ક્ષેત્રોમાં ગુજરાતીઓ આગળ વધ્યા છે સંસ્કારની પણ પુનર્વંટના થઈ સાહિત્ય અને કલાએ અનેકવિધ વિકાસ કર્યો આજે બે વિશ્વવિદ્યાલયો ગુજરાતમાં રથપાયા છે. આરણે ત્યાં પ્રમાણમાં સપ છે સ્થિર જીવનની આકાંક્ષા છે, સમતોલપણ છે

દાસાહેબ જેનર સાહેબના કહેવાથી આ મારા વૃદ્ધ પિતાને લઈ હું તમારી પાસે આવ્યો છું તેમની ઉંમર ૭૨-૭૫ની અસપાસ છે મોખાં દાંત નથી અને આંખે દેખાતું નથી કોઈ હાથ પકડીને દોરે તે સિવાય તેમને માટે કયાંય જવું આવવું અશક્ય છે એમની શારીરિક અવસ્થા અને આશરે ૧૮ વર્ષ સુધી ભોગવેલી કેદ ધ્યાનમાં લઈ સ્થાનિક જેલ કમીશીએ તેમને છોડી મૂકવાની બનામણ કરી હતી તે પરથી આ સરકારી હુકમ આ ચો છે તે જુઓ અને અમરે શું કરવું તે કહો.

એક યુવાન કેદીએ તેના નાનાભાઈ અને બાપ સાથે મારી પાસે આવી મને એવી રીતે વિનંતિ કરી અને હુકમનો કાગળ મારા હાથમાં મૂક્યો.

સરકારનો એ હુકમ વાંચી મને ચીડ ચાલે સાથે જ મન ખિન્ન પણ બધું એમ લાગ્યું કે આ તે કેવો હુકમ? આ હુકમ લખનારા સેક્રટરીએટના અધિકારીમાં સામાન્ય અક્ષલ કે માનવતા છે કે નહિ? કે પછી કેવળ ઓફિસમાં ખુરશી પર બેસીને બહુજ ઝીણી નજરે અને સદાનુશૂનિ વચ્ચે આ લોકો કાચરાનો અમર કરે છે? આવી જાતના વિચારો મારા મનમાં આવવા લાગ્યા દેશમાં આપણું પોતાનું રાજ ન હોવાને કારણે સરકારી તંત્ર માનવતાશૂન્ય છે અને ઉપરજી ની નજરે નાની દેખાતી એવી આ વાત પણ આપણી સ્વરાજની માગણી માટે પૂરતું કારણ છે એમ મને લાગ્યું.

મારી પાસે આવેલો જુવાન કેદી તેનો બાપ તમા નાનો ભાઈ મૂળ ભોરસદ ખેડા જિલ્લાના વતની તેના બાપને ખીજા ત્રણ નાના ભાઈઓ હતા આ બધા ભોરસ મા (નજીકના જ એક ગામ કામા) સમુક્ત કુટુંબમાં જન્મ રહેતા હતા અને ખેતી પર પોતાનું યુવાન સ્થાવતા હતા જમીનની ખાખતમાં આ લોકો અને પગેશના ખેતરવાળાઓ વચ્ચે ઝગડો થયો અને બોલાચાલી પરથી મામલો

અગ્રેજ સાથનકાળ દરમિયાન સરકારી તંત્રમાં માનવતાનો અંશ જ નહોતો એવી જે જડ માન્યતા આપણામાં ઘર કરી બેઠી છે એને આ સત્યકથા સાવ જુદી પાડે છે માણસની માનવતા ક્યારેય એની દરજ્જા બનાવવી ચૂકતી જ નથી.

મારામારી સુધી પહોંચ્યો અને પરિણામે એ-ચાર માણસોનું રોગ નીભળતું કેટલાક આમની બાજુના ને કેટલાક સામાવાળાના.

જેરકાપેસર મહાંગી મારામારી ખૂબ વજેરે આરોપ મૂકવામાં આયા અને સ્વભાવિકરીને જ અને પછે પર કોટમાં કેસ દાખલ કરવામાં આયા કેસનો નિકાલ આવતાં અને પકડના માણસોને જ મદીપ કાળાપાણી અને જુદી જુદી મુદતની કેદની સજા થઈ તેમાં મારી પાસે આવેલો પેલો જુવાન કેદી, તેનો ભાઈ બાપ અને બે કાકા એ બધાને જ મદીપ કાળા પાણીની સજા થઈ! તેમનો સૌથી નાનો કાકો એકતો જ બાર છટો રહ્યો મારામારી વખતે તે ખેતર પર નહોતો તેથી સારે નસીમે તે બહાર રહી ચાક્યો કુટુંબમાં સ્ત્રીઓ અને નાનાં બાળકો હતા.

આ કુટુંબમાંના જે બે કાકા હતા તેમને ખીજા જેલમાં ખસેડવામાં આવ્યા હતા અને બાપ અને બે દીકરા એમ ત્રણ જણા સામરમની જેનમાં હતા આ જેલમાં તેમણે ચીદ વધ ગાળ્યાં હતાં અને શર્યાતમાં લખ્યું તે પ્રમાણે સ્થાનિક જેલ કમીશીએ લાંબી મુદતના કેદીઓની સજાનો વિચાર કરતાં આ ત્રણ પેકી અશક્ત વૃદ્ધ અને અધે બાપને એકવાને છોડી મૂકવાની બનામણ કરી હતી.

હવે સરકારનો છોડી મૂકવાનો હુકમ વાંચી મને આટલી ચીડ આવવાનું અને કુખ થવા જેવું તેમાં શું હલ્લુ? છટકારાની જે શરતો સરકારે જણાવી

હતી તે જ હું વાચકો સમક્ષ રજૂ કરુ છુ તેના ઉપર વિશેષ વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ રહી તે શરતો —

(૧) આ વૃદ્ધ કેદીએ સરકારને બાંધકારી આપવી પડશે કે તેને છોડ્યા પછી કેઈ પણ પ્રકારનો કેઈ પણ શુનો તે કરશે નહિ આ શરતની વ્યાપક ભાષા ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ કેવળ મારામારી જેવો જ નહિ, પણ “કેઈ પણ શુનો” એટલે કે એમાં બધી નજીવીમાં નજીવી વાતો આવી ગઈ શુરસામાં કેઈને કઈ ગાળ દે કે એવો જ કઈક નજીવો પ્રસંગ બને એટલે આ શરતનો ભંગ થઈ ચૂક્યો! પણ મુખ્ય સવાલ તો એ કે જે માણસને આખે દેખાવુ નથી, જેના મોમાં દાંત નથી, પગમાં ચાલવાની પણ તાકાત નથી એવો માણસ શુનો પણ રો કરવાનો હતો? પણ આ બધુ કોણ જુએ? જેલમાંથી છૂટતા કેદી પાસેથી “હું કેઈ પણ જાનનો શુનો કરીશ નહિ” એવી બાંધકારી લેવાનો દરખાસ્ત છે! અને તેને જ અનુસરીને આ શરત મૂકવામાં આવી હતી!

(૨) ઉપરની શરતનો જો ભંગ થાય તો બાકી રહેલી સજાની માફી ૨૬ થશે અને તે બધી સજા ભોગવવા તેને ફરીથી જેલમાં આવવું પડશે! અને વિષે તે શુ કહેવું? ૭૨-૭૫ વર્ષનો આંધળો ડોંગે શુનો કરે એમ માની લઈએ તો પણ તેને બાકી રહેલી ૧૦-૧૫ વર્ષની સજા ફટકારવામાં આવશે એમ કહેવામાં સાર શો? પણ આ શરત દરમિયાન પ્રમાણે જ હતી. પણ તે પછીની શરત તો આંધળે વધુ દારૂના ૨૫૬ અથવા વધુ ચીઠ લાવવા જેવી હતી તે આ પ્રમાણે હતી

(૩) ડોંગે ખૂન જેવો ભયંકર શુનો કર્યો હોવાથી તેને છોડી મૂકવામાં આવે તો ય તેને મિત-શરતો છોડી મૂકવો હવજીવાળોગ નથી એટલે જેલ-માંથી છૂટ્યા પછી તેણે પાંચ વર્ષ “શુનેગારીની વસાહત” માં રહેવું જોઈશે અને એ પાંચ વર્ષ દર-

મિયાન તેને હાથે કથું ખરાય કામ ન થાય તો જ તેનો બિનશરતી છુટકારો થશે

આ ‘શુનેગારીની વસાહત’ (Criminal Settlement) એટલે શુ તે દુકામાં સમજાવવું જોઈએ જેલમાં ચારે બાજુએ મોટી અને જોડી દીવાલવાળા યોગાનમાં આવેલા બીજા નાના યોગાનો—જેને ફરતી દીવાલો હોય છે—હોય છે જેલના કેદીઓને દિવસના કામ કરવાના વખત સિવાય આખો વખત તે યોગા-નોમાં આવેલી કોટડીઓમાં તાળમાં પૂરી દેવામાં આવે છે વસાહતોમાં એ રીતે દરવા ફરવાની ધણી છૂટ હોય છે, ત્યાં કેઈને તાળા કૂચીમાં પૂરી રાખવામાં આવતા નથી દિવસે વસાહતના કપાઉન્ડની બહાર જવા-આવવાની છૂટ હોય છે ફક્ત સાંજે અમુક વાગ્યાથી સવારે અમુક વાગ્યા સુધી વસાહતમાં રહેવું પડે છે, અને બહાર કંપાય બધી શકાવું નથી તે વસાહતની ચારે બાજુ કંડાળા તારની વાડ હોય છે, અને બહારનો દરવાજો બંધ હોય છે, ત્યાં રાત દિવસ પહેરો હોય છે.

પરંતુ જેલના કેદીઓને ખવડાવવાની જગ્યા-દારી સરકાર ઉપર હોય છે, જ્યારે વસાહતના કેદી-ઓને ખવડાવવાની જવાબદારી સરકાર પર જ હોય છે એમ નથી બહાર જવાની છૂટ હોવાથી તેઓ મજૂરી કરીને પોતાનું શુજરાન ચલાવી શકે છે વળી જેમને વસાહતમાં અપાતો ખોરાક ન જોઈતો હોય તેમને પોતે કામ કરીને પોતાનો ખોરાક મેળવવાની છૂટ હોય છે આ રીતે જેલના બંધીવાસ કરતા વસાહતમાં રહેવાનું યુવાન કેદીઓ વધુ પસંદ કરે છે. એટલે ઉપરનો નિયમ એટલે એક જાતની સગવડ જ છે પણ આ કેસમાં પ્રશ્ન એ હતો કે અશક્ત, વૃદ્ધ અને આંધળો કેદી નહિ પોતાના છોકરાઓ સાથે કે નહિ પોતાને ઘેર પોતાના નાના ભાઈ સાથે, એવી અસહાય સ્થિતિમાં એકઠો કેવી રીતે રહે? વળી ઉંમર અને શારીરિક અવસ્થા બોનાં તે મૃત્યુને બા જો બોનો હતો! કેઈ સગાવડાલાની સન્નિધિમાં મર

વાને બદલે પોતાના હોકરાઓથી દૂર ગુનેગારની વસાહતમાં પાસે કોઈ માયાથી સલાખ લેનારું ન હોય એવે ઠંભણે મરવા માટે તેણે આ માટે જવું ?

આ પરિસ્થિતિમાં એ સુવાન કેળે શી સનાદ આપવી એ મે મા । મનમાં ઘૂસત નક્કી કરી નાખ્યું છતાં સલાહ આપતાં તેને પૂછ્યું ધારો કે હું કહું તે પ્રમાણે તું કરે અને સરકાર આ હુકમ રદ કરે અને તારા બાપને છોડી દેશ્ય તેમ નથી એમ કહે તો તને ચાલશે ? તે બીચારાને તો આનો ખ્યાલ પણ શો આવે ? તે તો મારા ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને આવ્યો હતો એટલે હું જે હોયે સરકારને લખવા ઇચ્છતો હતો તેના જુદા જુદા પરિણામનો તેને ખ્યાલ આપવો જરૂરી હતો મને પોતાને તો એમ ચોક્કસ લાગતું હતું કે આ પ્રકરણમાં જે મુકમ વલણ ધારણ કરવામાં આવે તો તાબડતેબ ડોસાનો છુદાશે યશે પણ સેક્રેટરીએટમાં એસના અધિકારીના મનમાં આ વિચારો આવશે તેવું શું ઠેકાણું ? કદાચ તેને એમ પણ લાગે કે, આ ડોસો આટલી બધી ઘુબટતા બતાવે છે એમ ? રહેવા દો તેને જેલમાં પુરા ચંતો જા પણ આવો સભવ બહુ થોડો હતો તે જુવાન કેદીએ ઝાઝો વિચાર કર્યો વગર મને તરત જવાન આપ્યો તમે જે કરશો તે મને કબ્જત છે શરતી છૂટકારાનો હુકમ રદ યશે તો તેથી અમને કશું ફુગ્મ નહિ થાય

આટની ખાતરી મળ્યા પછી હું શેનો સંકેપ રાખ્યો જ ? નમ્રતાપૂર્વક પણ રૂપબદ્ધ શબ્દોમાં મારો સતાપ અને દુખ વ્યક્ત કરી મે અરજી લખી દીધી તેમાં નીચેના મુદ્દાઓ હતા

(૧) મારી શારીરિક અવસ્થા પ્રત્યક્ષ જોઈ જોલ

કમિટીએ કરેલી બલામણુ સરકારે સ્વીકારી હોત તો ઠીક થાત પણ સેક્રેટરીએટના ઓફિસમાં ભેગી પ્રત્યક્ષ સ્થિતિની બધું વિના અને તેનો વિચાર સરખો કર્યો વિના સરકારે વિચિત્ર શરતો મૂકી મારા છૂટકારાનો હુકમ કર્યો તે જોઈ મને અપાર ઘૂમ અને દુખ થાય છે સરકારી તત્ત્વમાં માણસોઈને જ્યાં અવકાશ છે કે નહિ એવી સંકા થાય છે

(૨) મારો જે બિનશરતી છૂટકારો ન કર્યો હોય તો ગુનેગારની વસાહતમાં જઈને એકલા મરવા કરતા જેલમાં મારા મે છોકરાઓની સાન્નિધ્યમાં મરવાનું હું વધુ પસંદ કરીશ

(૩) જે શરતો લાગા વિના મને છોડી મૂકવામાં આવશે તો ધણે વર્ષો હું મારા નાના બાઈને ખૂબ જ આનંદથી મળીશ અને કુટુંબીજનો પાલિખમાં પ્રસન્ન મને અને શાન્તચિત્ત હું મારા માથું છોડી શકીશ

એટલે સરકારને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરે હું તો કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં સુખી જ છું હું કોઈ પણ પ્રકારની બિધેધરી આપવા ઇચ્છતો નથી

આ અરજીનું જાણ મારા ધાર્મી કર્તા વધુ સચોટ અને જરૂરી લાગ્યું સાથે સાથે મારે એ પણ જણાવવું જોઈએ કે જડ એવા સરકારી તત્ત્વમાં પણ અવાર નવાર મધુર માનવતા બતાવનારા પ્રસંગ બની શકે છે ખરા

આફમે જ દિવમે ડોસાના બિનશરતી છૂટકારાનો હુકમ આવ્યો હુકમ આટલો જરૂરી આ થો તેવી બધાને નવાઈ લાગી એ ત્રણેય જણા મળવા આવ્યા અને સ્વામાવિકરીતે જ તેમની આખમાં આનંદનાં આંસુ આવ્યા ત્રણેયનાં મોં ઉપર આનંદ અને કૃતજ્ઞતાના બાવ જોઈ મને પણ ધણો આનંદ થયો

★

હીમિ-નવરચના અંગે કોઈપણ જાતનો પરબંધાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આવતો આ ન લખવો કચારેય જૂલશે નહિ

શરમાળ પ્રકૃતિ ઉપર કવિજનો સુદર કાવ્યો લખે છે, પરંતુ માનસશાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ તો એ એક પ્રકારની નબળાઈ છે. શરમાળ માનવી આત્મશ્રદ્ધાળુ ઓછો હોય છે એ ખીળ સાથે સુકતરીતે હળીમળી શકતો નથી ને પરિણામે એક તરહની ખેચેની અતુલ્ય કરે છે. મિત્રો બનાવવા એને નથી ગમતા એવું નથી, પરંતુ એ કઈ રીતે બનાવવા એ સમસ્યા એનાથી ઉકેલતી નથી. કમલાગ્ને શરમાળ માણસ એ સમજતો નથી કે આ શરમાળપણ એ પોતાનું જ ઊંચું કરેલું ભૂત છે એનો ઉદ્ધાવ બાધ્યાવસ્થામાંથી જ થાય છે ને વાતાવરણ એને પોષે છે. આગે માનવી જીવનના ક્ષેત્રમાં અથડાઈ કુટાઈને ધણીવાર શરમાળપણ જૂની જાય છે, પરંતુ એને માટે ઠીકઠીક પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. શરમાળ પ્રકૃતિના હોવામાં ગૌરવ લેવા જેવું કશું નથી એ સ્પષ્ટરીતે સમજી લેવું જરૂરી છે.

શરમાળ પ્રકૃતિના માણસોને માનસશાસ્ત્રીઓ આતર્લક્ષી (Introvert) નામ આપે છે. શરમાળપણાની પાછળ એકાદ અજ્ઞાત કારણ હોય છે જ. પણ મુશ્કેલી એ ઊભી થાય છે કે એ કારણ કયું છે એ શરમાળ માણસ જાણી શકતો નથી. આથી જ એના સામાજિક જીવનમાં લજ્જાશીલતા એક જાનો અવરોધ નાખે છે. સામાન્યરીતે શરમાળપણાનું મુખ્ય કારણ શોધનારે વ્યક્તિના બાળપણમાં ડાકિયું કરવું જરૂરી છે. બાળપણનો એકાદ કમનસીબ પ્રસંગ શરમાળ ઉદ્ભવ માટે જવાબદાર હોય છે. આથી મોટાપણમાં એ બાવનાના વિકાસને લીધે એની રચિતિ ચશ્મા વગરની ને ટૂંકી દૃષ્ટિવાળી વ્યક્તિ જેવી થાય છે. વિધિને દૂર કરવાનું કામ અધરું બને છે.

આપણે 'વ્યક્તિત્વ'ના લેખમાં બાહ્યલક્ષી (Extrovert) વ્યક્તિઓ વિષે વાત કરી હતી. આવા માણસો અખણાની સાથે હળતાં ને જીવનમાં સક્રિય બનતાં અચક્ષતા નથી, બલ્કે એમને તો

શરમાળ શેરડા પાડતી કેઈ કોડલરી કિશોરી કે ગાલે ખજન પાડતા નાના બાળકના શરમાળપણામાં આપણે ક્યારેય બહુ ઊંડાં નથી ઊતરતાં. માનવના ગુણ-અવગુણને સમજવા માનસશાસ્ત્ર ખૂબ મદદરૂપ થઈ પડે છે. સરળતાથી રમ્ય થતા એ ભારેખમ શાસ્ત્રના આ લેખો દિન-પ્રતિદિન વધુ વાચકોને આકર્ષી રહ્યા છે એમાં લેખિકાની સારી એવી સફળતા ગણાય.

ટોળામાં રહેવું જ વધુ ગમતું હોય છે એનાથી ઊંડું આતર્લક્ષી માણસોને સમાજમાં રચતું નથી એમને તો પોતાના એકાદ-બે શોષોમાં રચ્યા-પચ્યા રહેવું ગમે છે, કદાચ પોતાના એકાદ બે મિત્રો ટોળાં કરતાં તેમને વધુ ગમે છે. આવી વ્યક્તિઓ નિષ્ક્રિય જીવન જ જીવે છે એવું કાંઈ નથી, પણ તેમને શ્રાંતિમય વાતાવરણમાં અને વિચારોમાં મગ્ન રહેવું ગમે છે. આવા માણસો લજ્જાશીલ હોય છે.

વધારે મુસોબત ત્યારે આવે છે જ્યારે આવા લોકો એવું વિચારે છે કે જો એમણે શરમ છોડવી હોય તો જે જાતના જીવનનો એમને કટાણો છે એવું જીવન એમણે જીવવું—ટોળામાં ભરવું, ખૂબ મિત્રો કરવા અને ગરબડિયા વાતાવરણમાં ઘૂમવું પણ આ માન્યતા સાચી નથી. એમાં માનસશાસ્ત્રીય સત્ય નથી. માનવીને પસંદ આવતું હોય એવું જ વાતાવરણ તેને મળવું જોઈએ, કોઈપણ જાતની જગ્યા જરૂરી માનસશાસ્ત્રનું ખૂન કરનારી પ્રતિષ્ઠા છે એ નક્કી છે.

આમજતા બધાં શાંત માણસો શરમાળ નથી પણ હોતા. શરમાળ માણસોના દિનમાં અજ્ઞાત ભય નિવાસ કરે છે તેથી તે લોકો મિત્રોમાં ભળી શકતા નથી. વળી શરમાળ માણસોને પોતાની જિંદગી

એકાદી અને દુખી પણ હાસે છે આપુ છડેચોક સ્વીકારવુ તેમને અમતુ નથી આથી તેઓ પોતાને એકાંત મને છે એવો ટોંગ રચે છે જ્યારે અદરખાને એવુ માને છે કે સમાજ તેમને ધિક્કારે છે ને તેઓ સમાજને શરમાળ માણસને ટોંગમાં હાલુ નથી મમતુ સાથે સાથે મિત્ર વગર પણ કાવણ નથી મિત્રોનો અભાવ તેને ખટકે છે ને લઘુતાપ્રિયની ભાવના જડ બને છે આથી તે આત્મભાનયુક્ત (Self-conscious) બનતો જાય છે ને સપર્શમાં આવતી બ્યક્તિઓથી દૂર હટતો જાય છે તે પોતાના રાઈ જેવડાં દુખોને પહાડ સમાં મણે છે અને ખીજી બ્યક્તિઓ માટે અવનવા પૂવઝઠો બાંધે છે આવી બ્યક્તિઓ અતઃકાષ્ણાનુ બિરુદ મેળવે છે

શરમને ભોગ બનેલી એક સ્ત્રી આ પ્રમાણે બખાન આપે છે મારામાં એવુ કશુ હીપુ તરવ નહોતું જેથી હું સોદમાં લાગતા સક્રિય પામુ હું કુરૂપ કે મૂર્ખા નહોતી અને છતાં મને સમજ નહોતી પડતી કે હું સમૂહમાં કેમ લગી શકતી નહોતી સોદામાં હાજતા ન વાતચીત કરતી મને ઘણા ઊપજતી કાઈ મને જુવે નહીં એવી રીતે પડા પાછળ કાતિથી રહેવામાં મને મજા પડતી હું મારી જાતને સતાડતી ફરતી દરેક માણસનુ વતન બહારથી નકારણુ બને કેખાય પણ એની પાછળ કાઈક કારણુ છપાયેલું હોય છે જ, દરેક શરમાળ વ્યક્તિ પોતાની જાતને જ સમજે તો અપ્રધી મુસેલીઓ દૂર થઈ જાય.

અધી જ માનસિક વિકૃતિઓની જેમ આ વિકૃતિ પણ દમન (Repression) માંથી જ જ મે છે મનુષ્ય એ સામાજિક પ્રાણી છે આથી એને કદી એકાદી જિંદગી નહીં રચવાની આનાયી વિરુદ્ધ સામાજિક પ્રેરણાનુ દમન કરીને પરાણે એકાંતમાં રહેવાની રેવ પાડનારમાં શરમાળપણુ ઘૂસી જાય છે શરમ ઊપજવાનુ કારણુ જો જડી જાય તો તે આપમેળે થઈ જાય છે ઇચુ કારણુ રેવી રીતે અસર ઊપ

જાવે છે એટલુ જલ્દય એટલે આવી હાથમાં આવી મઈ સમજાવી

આ શરમનુ ઉત્ખરરથાન બાળપણુ જ હોય છે એમ આપણે આગળ જોયુ મા બાપ સાથેના સબ ધોમાં અને શાળાજીવન દરમિયાન શિષ્યો સાથેના સબધોમાં એના મુગ પડનાં હોય છે ઘણુ ખરુ તો એવુ બને છે કે બાળકોનુ સુખ વડીલોના મનોભાવ (Mood) ઉપર નિભર રડે છે બાપ જો આંદો સમાં સખત કામ કરીને થાક્યો-પાક્યો આ ટો હોય તો એ પોતાના બાળક ઉપર ચિડાયા કરવાનો અને જરા જરામાં ખીજાઈને અધીરા બનવાનો આથી એવુ બનવાનુ કે જ્યારે બાળકો વડીલો પાસે પ્રેમની આશા રાખતાં હોય ત્યારે જ એ નહીં મળવાનો અને બાળકોની ભાવનાસંષ્ટિ સકેનાઈ જવાની બાળકને પોતાની સલામતીની પણ સકા રહેવાનો આથી એનામાં લોડાથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ—શરમ પ્રવેશવાની ત્યારે લોડા પાસેથી ખરાબ અનુભવો જ થવા માંડે ત્યારે સમુદાય પ્રત્યે ખીજ જ મે અને એનાથી દૂર રહેવાનુ મન થાય એમાં સ્ત્રી નવાઈ ?

દુખના અનુભવને ધરાદાપૂવક જૂતવાનો પ્રયત્ન કરવો એનુ નામ દમન દુખી રમૃત્તિને પરાણે અજ્ઞાત મન (Unconscious mind) માં ધકેલીને સારી આનહી રમૃતિઓમાં રાચવુ એટલે દમન આવા અનુભવો હ મેશ માટે અજ્ઞાતમાં રહેતા હોત તો કાઈ વધી નહોતો પણ જ્યારે પહેલા થયો હોય એવો અનુભવ ફરી દાય એટલે પેલો જૂનો અનુભવ સળંગબી ઊઠે અને વધુ જોરથી દમનનીતિને પ્રયોગ કરવો પડે

આપણા શાળાજીવનમાં આવા પ્રસંગો જોવામાં આવે છે એ શિશુકને મન એક વિચારથી ને વર્ષ બહાર કાઢવામાં કાઈ વિચાર કરવા જોવુ નથી લાગતું તે ઝટ િણુ લઈને વિચારો વગ બહાર ઊત્રો રાખી થકે છે પાટની ઉપર ઊત્રો કરીને

મોટેથી વંચાની શકે છે અને વધારે તોફાની વિદ્યાર્થી હોય તો દરેક વર્ગમાં એને ફેગવીને એની બહેરાત પણ કરી શકે છે આમાં વિદ્યાર્થીનું સ્વમાન હણાય છે, એનામાં ભય સચરે છે અને એ લઘુતાપ્રધિનો ભોગ બને છે શિક્ષક એને કોઈવાર કરેલી શિક્ષા શિક્ષક જૂઠ્ઠી શકે છે, વિદ્યાર્થી એને હમેશ યાદ રાખે છે પરિણામે શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ઊડાવેલી એની હાંસી એને ભયભીન બનાવે છે, એ એકલો-અટ્ટેલા રહેવા પ્રેરાય છે પોતે પોતાને ધિક્કારે છે, સમાજથી દૂર ભાગે છે એટલે પ્રશંસાના ખે શબ્દો કહેનાર કોઈ મળતું નથી, દુ ખની સ્મૃતિ એને કોરી ખાય છે. એનું માનસ વિકૃત બને છે એક બનની શરમ એના મનમાં પ્રવેશે છે અને સમુદાય સાથે સગવડપૂર્વક નિભાવી શકતો નથી લોકો એને સ્વાર્થી, અતડો અને દુર્બળ માને છે એનામાંથી હિંમત અને આશાનાદ એસરી જાય છે. જીવન એને કુચ્છા-મય ભાસે છે અને પોતાની દયા પોતે જ ખાય છે.

આવી વ્યક્તિના વર્તનમાં એક પ્રકારની કૃત્રિમતા પ્રવેશે છે બહારની દુનિયા સાથે એને ઝાતપ્રાત થવું છે પણ ચર્મ શકતો નથી, આથી તે નિરાશા અનુભવે છે તે હમેશ એવું વિચારે છે કે આજુબાજુના લોકો તેની તપાસ રાખે છે અને તેની ટીકા કરવા માટે મુદ્દા ખોળે છે જ્યારે વાસ્તવિક દુનિયામાં આવું હોતું નથી, એ તો એના મનના તરંગો જ હોય છે એક વ્યક્તિએ એક એવી ડોશીનો પ્રસંગ ટાંક્યો છે જે પોતાની ૧૦૦મી વર્ષગાંઠ પણ દુનિયાથી કંટાળી નહોતી અને રસપૂર્વક વર્તમાન જીવન જીવતી હતી તે કહેતી 'જીવન શાંતિથી જીવાતું જોઈએ કોઈપણ બનની ઉતાવળ કે ચિંતાને તેમાં ધ્યાન ન આપવું ધણુખર્શ દુઃખો આપણે પોતે ઊભાં કરેલાં, આમત્રેલા જ હોય છે આથી શક્તિનું માપ કાઢીને આશાઓ સેવવી જોઈ દુ ખી થવાનો વારો જ ન આવે '

શરમનો ઉદ્ભવ ક્યારેક બાળકમાં સમૃદ્ધમાં

રહેવાની તક ન મળવાને લીધે પણ થાય છે આવું હમેશ નથી બનતું પણ કવચિત બને છે આથી વિભક્ત કુટુંબમાં ઉછરેલું બાળક શરમાળ પ્રકૃતિવાળું હોય છે આવા બાળકનાં માતાપિતાએ આજુમાજુનું વાતાવરણ મિલનસાર બનાવવું જરૂરી છે મદિરો-મસ્જિદો આ રીતે સામાજિક વાતાવરણ સર્જનાર્થ સફળ સાધતો કહેવાય સમ્માર મડો, બ્યાયામ મદિરો, અને રાજકીય સમ્યાઓને આ નવા જમાના માટેનાં નવાં સાધનો કહી શકાય જેમના સહવાસથી બાળક શિસ્તપાલનમાં એકો બને અને મળતાવડો પણ બને

કેટલીકવાર આજુમાજુના સબધીઓ બાળક નાનું હોય ત્યારથી અમુક સારા-નરસા સૂચનો (Suggestions) કરતા હોય છે જે બાળક હોશિયાર હોય, તે પણ એમની દષ્ટિ પ્રમાણે એ લોકો એને 'ટોફ' કહીને ચીડવવાના આથી બાળકના મનમાં એવું ઠસવાનું કે પોતે ટોફ છે એવું જ શરમની બાબતમાં જે પાડોશીઓ બાળકને કાળુ, બિનઆકર્ષક છે એવું વાગવાર કહ્યા કરે તો એનામાં શરમ પ્રવેશવાની જ. આથી સારાં સૂચનો બાળકના કાનમાં પડે એ ખાસ ધ્યાનમાં ગણવું

શરમાળ માણસના મોં પર જુદા જ ભાવ તર-વગતા માલમ પડે છે વ્યક્તિએ શું કરવું જોઈએ અને એ શું કરવા છુટ્ટે છે એ બે પ્રશ્નો વ્યક્તિના મનમાં ગૂંચવણ ઉત્પન્ન કરે છે એક શાંત હાડી રાત્રિએ તાપણી પામે બેસીને પુસ્તક વાંચવાનું મન થાય અને એ જ વખતે કોઈ સસામાં આપણી હાજરી અનિચાર્ય અણૂતી હોય ત્યારે મન ગોચાર ખાય છે આથી મગજ ગડમથલમાં પડે છે ન જ જવું હોય તો અહાન મન અનેક બહાનાં મોઢવા મડી પડે છે બહાનાં પણ આપણને સાચાં લાગે છે. શરમાળ માણસોને જ્યારે દળવા મળવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેઓ પોતાના પ્રત્યે એકામ બને છે અને નાનીશી વસ્તુ તેમનું ધ્યાન ખેંચી રાખે છે

આને લીધે મનની લાગણીઓને બહાર પકત કરવાનો પૂરતો સમય અગાત મનને મળી રહે છે જેને લધે શારીરિક ચિહ્નો મોં પર વર્તે છે

શરમાળ વ્યક્તિમા વારવાર જોવામાં આવતું ચિહ્ન બેભાનપણું છે જેનું કારણ શારીરિક નથી માનસિક છે જેને વ્યક્તિઓમાં જમતાં ડર લાગતો હોય તેના પગ ધ્રુજવા માંડે છે તે તે બે ભન બની જાય છે આવી રીતે ધણા માણસો વારવાર માંદાં પથ પડી જાય છે ધણે અને જ્ઞાનતત્ત્વો ઉત્કેરાટ સમાજ પ્રત્યે ધૃણામાં પરિણમે છે ધ્રુજારી મોં લાલ થઈ જવું ચક્રર આવવાં એ બધી ક્રિયાઓનું કારણ આંતરિક હોય છે

આ શરમ સામે ઝૂમવા માટે વ્યક્તિએ શા ઉપાયો લેવા એ પ્રશ્ન ઊડ્યા વગર રહેતો નથી સૌથી પહેલાં તો જાત્રત બનીને કાપને દૂર કાઢાડવાની જરૂર છે લોકોથી ગભરાયા વગર જરાપણ હીનતા લાવ અનુભવ્યા વગર આત્મવિશ્વાસ બનીને સમાજમાં ઝ પલાવવાની જરૂર છે શરમનાં બાહ્ય અને આંતરિક ચિહ્નો પ્રત્યે જરૂર ધ્યાન નહીં આપીએ તો જ તે ઓર્ડાં થઈ જશે પોતાપણની ભાવના પ્રત્યે પ્રેધ્યાન બનીએ અને હું મારી સગવડો એવા વિચારો દરવાનું ડોડી દઈએ તો જ શરમનાં બાહ્ય ચિહ્નોની પડમાર્થી મુક્ત થવાય

શરમાળ વ્યક્તિઓ કેટલીક સામાય જૂનો કરતી હોય છે જેમાંથી તથેક મુખ્ય છે —

(૧) તેઓ ઓળખીતાઓ અને મિત્રો વચ્ચે ગોટાળો કરે છે (૨) જેટલી પરિચિત વ્યક્તિઓ એમને મળે તેટલી બધી જ એમને પસંદ કરે અને એમનામાં રસ લે એવું એ ઈચ્છે છે (૩) જ્યારે તેઓ દુઃખી હોય ત્યારે એમ આહે છે કે બધા જ તેમના પ્રત્યે સહાનુજીતિ દર્શાવે મોટે ભાગે શરમાળ માણસો વધુપડતા લાગણીવશ હોય છે આથી પોતાના હૃદયના યુષ્ણો હોય એની વિરૂદ્ધ કાંઈ સાંભળે એટલે એમ સ્વીકારી લે છે કે લોકો એમને

ધિકારે છે અને પોતે ખજાને ખોદુ લાગે એવું કાંઈ કંઈ હશે એટલું કંઈનવું જરૂરી છે કે શરમાળ માણસો જ વધુ સહૃદયી હોય છે વિવેકશીનના એ પણ તેમને મુખ્ય ગુણ હોય છે

જો તમે શરમાળ હો તો કાઠપિણુ જાતના ક્રમ કે પૂવગ્રહમાં ઘસડાયા વગર દરેક વસ્તુને તટસ્થરીતે તપાસવાની ટેવ પાડો સામાન્ય ઓળખીતાઓ કે ટોળામાંની વ્યક્તિઓને તમારા પ્રત્યે ઊડી લાગણી કે ઊડો તિરસ્કાર હોવાનો સંભવ નથી એવા માણસો તમારી સાથે રમશે કામ કરશે મનવિનોદમાં સાથ આપશે પણ એમને તમે મિત્ર માનવાની જૂન કદાપિ ન કરશો હસશે તો દુનિયા આખી તમારી સારે હસશે રડશે તો કાંઈ સામુય નહીં જુવે આ હકીકત સ્વીકારવામાં આવે કે ન આવે તો પણ એ સત્ય છે

દરેક વ્યક્તિ સાથેના સબધ સાચવવામાં શિસ્ત અને આદાકીની જરૂર પડે છે વધારે સલામતી એમાં છે કે તમે કોઈની પાસેથી મમતાની આશા ન રાખશો સામાજિકતાની છંછા એક કુદરતી અને સારી ઇચ્છા છે અને કોઈને ય અગ્રિય થયા વગર એને વળગી રહેવું કપરું છે આથી રેખિદા કામકામ રસ અને શોખને વિસ્તાર વધારીએ તો આજુબાજુના સબધો ઉપર આધાર રાખવાનો વખત ન આવે વળી સપર્કમાં આવતી વ્યક્તિઓ જેવી હોય તેવી સ્વીકારી લેવી

કેટલીક વ્યક્તિઓમાં એવું અગત આકર્ષણ હોય છે જેથી દરેક વ્યક્તિ તેની સામે આર્પાય છે શરમાળ વ્યક્તિઓ આવી એમદ વ્યક્તિને આખા વતુળનું ધ્યાન ખેંચતી જુવે છે ત્યારે કાંઈ વખત ઈર્ષાળુ બને છે એ હિતાવહ નથી શરમાળ વ્યક્તિ ઓએ આ બાબતમાં ખૂબ ચેતીને ચાલવાનું છે કે કાંઈ કાંઈ તેઓએ નિરાશા કે લીનભાવ ધારણ કરવો નહિ ખીજ વ્યક્તિ પ્રત્યે સમાજ માયાળુ કે મમતાળુ

અને એથી શરમાળ વ્યક્તિએ નિગરા બનવાની કાંઈ જરૂર નથી

ધરૂણીખરી વ્યક્તિઓ સજાતીય વ્યક્તિ સાથે ઝડ હળીમળી શકે છે અને વિજાતીયને મળતાં સંક્રાયાય છે આનુ કારણ ખગમ ઉછેર છે જાતીય સાહાનતા (Sex-consciousness) બાળકમાં દાખલ કરવામાં મુખ્યત્વે માયાપ વધુ જવાબદાર હોય છે. આપણા સમાજમાં છેકરા-છોકરીઓને છૂટથી હળવા-મળવા દેવામાં નથી આવતાં વળી બાળપણમાં ધરનું વાતાવરણ પણ એને માટે જવાબદાર ગણાય છે જે એક વ્યક્તિની માતા ધરમાં પ્રધાન સ્થાન ભોગવતી હોય તો એ વ્યક્તિ સ્ત્રીઓ સાથે હળતા-મળતા સંક્રાય અનુભવવાની અને એનાથી ઊઘડુ એટલે પુરુષ સ્ત્રી ઉપર આધિપત્ય ભોગવતો હોય તો છોકરી પુરુષો સાથે મળતાં સંક્રાયાવાની. આનો પ્રત્યક્ષ દાખલો એક બારેક વર્ષની કિશોરીનો છે હિન્દીની પરીક્ષાના એક કેન્દ્રમાં બૂલકી એ બહેનનો નખર વિદ્યાર્થીઓના ઓરડામાં આવી ગયો. પેલી બહેન તો એ ઓરડામાં જતાં જ ગભરાય ત્યાં ત્રણ

કલાક બેસીને એકચિત્તે પ્રશ્નપત્ર લખવાની વાત જ કયા કરવી? આનું કારણ તપાસનાં જણાયું કે તેને ધરમાળી એવો મનાઈ હુકમ હતો કે, તેણે છોકરાઓ સાથે કદી જૂલેચૂકે પણ ન બેસવું

શરમને તિલાંજલી આપવા માટે શરમાળ વ્યક્તિઓએ સાગ મિત્રો પગદ કરવા કોઈપણ જાતના સ્વાર્થની અપેક્ષા રાખવી નહીં અને અમુક જાતના વિચારો માટે મતભેદ દર્શાવવાની સંપૂર્ણ છૂટ રાખવી મિત્રો-મિત્રો વચ્ચે સમાન શોખો હોવા જરૂરી છે. એકાંતથી અને તેટલા દૂર ભાગવું, ધરમાં કોઈ ન હોય ત્યારે રેડિયો કે ગ્રામેફોનને મિત્ર માનીને એની સાથે વાતચીત કરવી ધરમાં એકાદ પ્રાણી પાણ્ય હોય તો એની સાથે બોલવું તદુપરાંત એરોપ્લેન બનાવવા, ફોટા પાડવા, ટિકિટો એકઠી કરવી, એકલાં નૃત્ય શીખવું, લખવું-વાંચવું, રાજનીતિમાં સક્રિય રસ લેવો અને શહેરના ઉદ્યોગોના વિકાસમાં ઊડા ઊતરવું, આથી શોખો વિશાળ બનશે દ્રષ્ટિ લાખી બનશે અને એકાંકીપણું દૂર થશે પછી શરમ કયાં ઊભશે?

★

છલૂડી

એને માથે ફૂદે બે વાંસડા રે,
બે વાંસડા રે, છલૂડી છોકરી જાય.
વાંસ માંડ માંડ ઊપાડે રે,
એ ઊપાડે રે, પડું પડું શિરથી થાય
દસેક વરસની બૂલકી રે,
હજુ બૂલકી રે, ડોલ'ડોલા શિર થાય.
સાંજે ફરતાં ભાળી રે,
મેં ભાળી રે, બે વાસ માથે લચકાય.
રસ્તે મળતાં પૂછ્યું રે,
મેં પૂછ્યું રે : 'તું બોજ આ કયમ ઉપાડે ?'

કાયા તારી આજથી આવાં રે,
બહુ આવાં રે, શું કરવા કરતુક કાજ ?'
છોડી હસીને બોલતી રે,
એ બોલતી રે : 'ભઈ, મેલો અમારી વાત,
બે વાંસડા લઈ જઉં ઘેરે રે,
હું ઘેરે રે, તઈ પામીશ થોડુંક ધાન,
વાંસ ફાડીને ટોપલા ગૂંથશે રે,
માડી ગૂંથશે રે, જઈં જોશું અમે તે વાર,
રૂંચેયા તો નથી જોયા રે,
કો હી જોયા રે, અમ તાંબિયા સાથ વે'વાર

૨૧ હરને ઉવડે આવેના એ લતામાં વહેતી સવારથી જ ચેતન ફેલાઈ જતું શહેરના લોકોની ગુલામી જિંદગી તો હજુ શરૂ થવાની હોય ત્યારે આ આખો લત્તો ધમધમી ઊઠેલો જૂંપડીઓ પશુ ન કહી શકાય એવા એમના આશ્રયગ્રામો ચોમાયા સિવાય એમને કમારેય દગો નહોતા દેતા અને મેધરાજની હેઠનાં કેટલાય વરસોથી એમને મથે મહેર હતી. ત્રાટકીને પડ્યો જ નથી એમ એમનાં રહેઠાણોના દિદાર ભેઈને કહી શકાતું.

રોજ સાંજને વખતે યાકૃષ્ણ પાકૃષ્ણ હોવા છતાં કિલ્લોલતા અને મસ્તી કરતાં એ કામગામો આખા દિવસના શ્રમને ભૂરી જઈને ધ લાણી દોડ્યા જવા માટે નીકળતા ત્યારે પ્રજાતના પહોરમાં જે ઉદાસ અને તરવરાટ દેખાય એવો જ દેખાતો ફરક એટલો રહેતો કે સાંજે એમનાં મરંદર અને કપડાં મેતથિના દેખાતાં.

વહેલી સવારે ફરવા દેવાઈ જવાને લીધે માગે એ કમગમ રોજનો રસ્તો ધઈ પડેનો બે-ચાર કામગામો સાથે મારે સારી એવી દોસ્તી પણ ધઈ ગયેલી એકવાર સવારના પહોરમાં કોણુજાએ મને તરસ લાગી ને હું એ લતાને નાંકે આવેના સુધરા દર્દના નળે પાણી પીવા ગયો. પણ નળે પાણી પીવાની વ્યથા આવડતે પાણી મોસા જવાને બ ને દાણુએથી રેલા ઉતારીને માનુ આપુ ખમીસ બીજવતું આદ્યુ ત્યારે પાણી જરવા માગે હાથમાં મટલું વઈને આવેલો એક કામગાર એની જૂંપડી તરફ કરીને જોરથી ખૂમ પાડી ઊઠ્યો.

સુખ સાહાબીની રેલ છેલ્લે ઊડાડેના આપણો ધનિક વગ અને એમના જ કાજે લોહી નીતારનો મજૂરવર્ગ એ બે વર્ગ વચ્ચેનું આસમાન-ધરતીનું અંતર તો એક થવાનું નથી જ ધનિક વર્ગ પોતાની ઉદારતા બતાવે છે એ પણ ગરીબીના ચિત્રને ઉનેજીને-વાસ્તવને નહિ! એવી રસભરી આ વાર્તા વર્ગ લેદની કેવી નગન હાસી ઊડાવે છે.

એટની વારમાં તો જનુ આવીને પેતાને ધમ કાવતી બાડી બેડી શુ વશિયા તુલ દન લીએ કે લોઈ પીવા હાતી નીકળજી જોતો નરી મારે રોટખા ધડતાં ધડતાં દોડતુ પડ્યુ. જાણિયા વના.

અને આગળ એલવા જાય એ પહેલાં તો વશિયાએ જાણના લો વાગા હાથથી ખગડારેનું જામિયુ એના હાથમાંથી લગલગ જૂટવી લીધુ નમેથી થોડુ પાણી લઈને લોટ ધોઈ નાખીને મને પાણીથી ભરીને આપ્યુ જનુને શુરસો શમી ગયો હોય કે મને જોઈને શરમાઈ ગઈ હોય પણ તરત એ પાણી ફરી ગઈ એકને બદલે બે જાણિયા ભરીને મે પાણી પીધુ ધરાઈને પાઠે ફરવા જતો હવે ત્યાં તો વશિયાભાઈનું આમત્રણ મળ્યુ એટને એની ચોરડી સુધી જવાનું મન હું રોડી ન શક્યો તે દિવસે પાણી હોવાથી એ નોકોને કામ પર જવાનું નમેનું એટને મને પોતાને ધેર લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો.

અમરણુ તો મને, ઝોળખ્યા પછી વશિયાએ અચાનક મને 'બાણુલાઈ'નું એ મારું હુલામણું નામ ઉચ્ચાર્યું ત્યારે થયું

ઝૂપડીમાં પેસતાં જ એણે પોતાની ધરવાળી જાણુને બધી વાત કરી ત્યારે એ તો અડધી અડધી થઈ ગઈ ચૂલે ચડેલી તાવડી ઉતારીને એણે તો ચાનું પાણી પણ મૂકી દીધું મેં ધણીય ના પાડી પણ ચા પીવડાવ્યા વગર તો કોઈ હિસાબે ન જવાય એવી એ બેઠીની હઠ આગળ મારું કોઈ ન ચાલ્યું એમના ધરની આ પીવામાં મને કોઈ જાતનો બાદ નહોતો એ તો એ જાનને જાણુતાં હતા એટલે મને શાનાં છોડે ? સાવ નાનો હતો ત્યાંથી ધરનાં રોટલી-દાળજાત છોડીને વશિયાના ઘેર જઈ બાજરીનો જડો રોટલો ને તાજી લસણુની ચટણી ખાવામાં કોઈ ઓર લિજ્જત આવતી !

ત્યારથી વશિયો અને જાણુ મારા ઘેર પણ અવારનવાર આવતાં એમાં મારી પત્ની દેવકા હતી ચિત્રકાર અને ચિત્રકારોને શહેરમાં રહીને આવું આમ્ય વાતાવરણ મળે પછી કેવાં ઘેલાં થઈ જાય ! દેવકા પણ વારવાર વશિયાને ઘેર જઈને કા તો વશિયા-જાણુને એમની ઝૂપડીના આંગણે પડેલા તૂટેલા ખાટલામાં બેસાડે, જુદા જુદા 'પોઝ'માં એમનાં રેખાચિત્રો દોરે પછી તો આખા લનામાંથી દેવકાના ચિત્રો માટે અનેક પ્રસંગો મળવા લાગ્યા કોઈ કોઈવાર તો દેવકા ગાતે પણ એ લત્તામાં જવા લાગી. એ શ્રમજીવીઓની રાતો પણ કેવી ઉલ્લાસ ભરી, કેવી ચિત્રોમાં શોભે એવી હોય છે એ બધું એના ચિત્રોમાં ખડું થવા લાગ્યું - શહેરમાં રહીને દેવકા ગામડાંનાં લાલાભોળા લોકોનાં હાવલાવો આબે-દુખ એનાં ચિત્રોમાં ખડા કરવા લાગી

એ આખા લત્તાનાં શ્રમજીવીઓ માગ કરતાં દેવકાને સારી રીતે ઝોળખી ગયેલાં. બ્યારે ન્યારે એ ત્યાં જતી ત્યારે હાથમાં નાનકડી ઝેચણુક અને પેન્સીલ તો હોય જ ક્યારેક ક્યારેક ખભે લટકતો કંમેરા પણ હોય આખા લત્તાનાં બાળકો એને

વીટનાઈ વળનાં એ મેલાધેલા બાળકો સાથે દેવકા ખૂબ હળી મઈ હતી 'બેન-બેન' કરતાં બાળકો એનો જીવ ખાઈ જતા એમ એ શ્રમજીવીઓ માનતાં દેવકાની સામે નહિ, પણ દેવકાના ગયા પછી એમાંના કેટલાક બાળકોને તો માર પણ ખાવો પડતો એ તો બ્યારે જાણુએ એકવાર અમને કહ્યું ત્યારે ખમર પડી, દેવકાએ બધા બાળકોની માતાઓને મળીને એમને સમજાવ્યાં ત્યારથી બાળકો મેલાધેલાં મટીને સ્વચ્છ દેખાતા થયાં—એ આડકતરું આવેલું સુપરિ-શુભ દેવકાને ગમ્યું ય ખરું.

x x x x

દેવકા અને હું એક દિવસ રાત્રે બાર-સાડાબારે સિનેમાનો છેલ્લો ખેલ જોઈને ધગ તરફ પાછાં ફરતાં હતાં ગરમ ઓવરકોટ અને શાલ હોવા છતાં હું વાઈ જવાય એવી પોષ મહિનાની એ ઠંડી હતી બને એટલા જલદી ઘેર પહોંચવા અમારા બંનેના પગમાં ખૂબ ઝડપ હતી એકાએક દેવકાએ મારો હાથ પકડીને જાનુના ધર તરફ જતે રસ્તે મને ખેંચ્યો. અત્યારે અડધી રાતે એ તરફ શું કામ છે એવો પ્રશ્ન હું પૂછ્યો એ પહેલા જ એ બોલી ગઈ :

'હું ક્યારની એમની સુખી નિદ્રા જોવા માટે તલચું છું એમાંય પૂરાં સાધનો વગર શિયાળાની કડકડતી ગતો એ શ્રમજીવીઓ ગી રીતે વીતાવતાં હશે એની તો હું કલ્પના કરી કરીને યાદી તમે સાથે છે તે અત્યારે એ જોઈ જ આવીએ'

'અરે પણ આટલી મોડી ગતે ત્યાં કાણુ જઈશું હશે ? અને અત્યારે એમને જગાડીને એમની કોખમાં ખલેલ પડાતી હશે ?'

'તે આપણે ક્યાં કાઠને જગાડવાં છે ?'

'તો ત્યાં શું કામ છે ?'

'મારે તો એમની ગિયાળાની ગત જોવી છે આતો ઠંડીમાં એ કેવી ગતે કોંઈ લઈ શકતાં હશે એ જ મારે જોવું છે.'

'એ તો એમનો ખેરાક ન ગરમ રત્નો આપણે'

શહેરને છેવટે આવેના એ લતામાં વહેલી સારથી જ એતન ફેવાઈ જતું શહેરના લોકોની ગુલામી હોય તો હજુ શરૂ થવાની હોય ત્યારે આ આખો લતો ધમધમી જાય છે. જૂપડીઓ પણ ન કહી શકાય એવા એમનાં આશ્રયસ્થાનો ચોમાસા સિવાય એમને કપારે ચડે જો નહોતાં હતાં અને મેધરાખની છંદના કેટલાય વરસોથી એમને મથે મહેર હતી. ત્રાટકીને પડ્યો જ નથી એમ એમનાં રહેઠાણોના દિશર જોઈને મ્હી શકાતું.

રોજ સાંજને વખતે ચાકમાં પાકમાં હોવા છતાં કિ લોકો અને મસ્તી કરતાં એ કામગાંગે આખા દિવસના શ્રમને જીતી જઈને ધ લાણી દાડ્યા જવા માટે નીકળતાં ત્યારે પ્રજાતના પહોરમાં જે ઉદાસ અને તરતરાટ દેખાય એવો જ દેખાતો ફરક જોવા રહેતો કે સાંજે એમનાં શરીર અને કપડાં મેનાથેના દેખાતાં.

વહેલી સવારે ફરવા ટેવાઈ જવાને લીધે મારે એ ઘરભાગ રોજનો રસ્તો યઈ પડે તો એ-માર કામગાંગે સાથે મારે સારી એવી દોસ્તી પણ યઈ ગયેલી એકવાર સવારના પહોરમાં કોણજાયે મને તરસ લાગી ને હું એ લતાને નાંકે આવેના સુધરા દુનિા નજે પાણી પીવા ગયો પણ નજે પાણી પીવાની અણઆવડતે પાણી મોમા જવાને બદલે ટાણીએથી રેલા ઉતારીને માટુ આખુ ખમીસ જીજવતું ચાલુ ત્યારે પાણી ભરવા માટે હાથમાં મટલું લઈને આવવો એક કામગાર એવી જૂપડી તરફ ફરીને જોઈથી જૂમ પાડી જાયો.

એ જાણુ એ ચ એક જાણિયુ ઝટ લાવ જોઈ

અને એ માતા તરફ ફરીને જોઈયો.

જામા રો જઈ પાણી પીવું છે ને? આ મડીએ જાણિયુ લઈને જતુ આવી પછી એવને તમતમારે ધરકને પાણી પીજે જોઈયો પીતા ફાવતું સામતું નહીં.

સુખ સાહ્યમીની રેવડેલ જાડાડતો આપણો ધનિક વગ અને એમના જ કાજે લોહી નીતારતો મજૂરવર્ગ એ એ વર્ગ વચ્ચેનું આસમાન-ધરતીનું અંતર તો એક થવાનું નથી જ ધનિક વર્ગ પોતાની ઉદારતા બતાવે છે એ પણ ગરીબીના ચિત્રને ઉત્તેજીને-વાસ્તવને નહિ! એવી રમભજી આ વાતો વર્ગ લેદની કેવી નગ્ન હાસી જાડાવે છે.

એટલી વારમાં તો જતુ આવીને પેતાને ધમ કાવતી બાડી એડી શુ વશિયા તુંબ દન જોગે કે લોઈ પીવા હાની નીકળજી! જોતો નથી મારે રોટલા ધડતાં ધડતાં દોડવું પડવું જાણિયા વતી.

અને આગળ જોવા જાય એ પહેલાં તો ‘વશિયાએ જાણુના લો તાગા હાથથી ખરડારે જાણિયુ એના હાથમાંથી વગભગ જૂટતી લીધુ નમેથી ચોહ પાણી લઈને લોટ ધોઈ નાખીને મને પાણીથી ભરીને આપુ જાણુનો ગુસ્સો સમી ગયો હોય કે મને જોઈને શરમાઈ મઈ હોય પણ તરત એ પાણી ફરી મઈ એકને બદલે એ જાણિયા ભરીને મે પાણી પીધુ ધરાઈને પાટા ફરવા જતો હતો ત્યાં તો વશિયાભાઈનું આમત્રણ મળ્યું ડોટન એની ઓરડો સુધી જવાનું મન હું રોકી ન શક્યો તે દિગ્મે પાછા હોવાથી એ મોકિને કામ પર જવાનું નગેતું એટલે મને પોતાને ઘેર લઈ જવાને આમ્રહ કહી.

વશિયાને હું જલદી ઓગળી શક્યો નહોતો પણ એણે તો મને તરત ઓગળી લીધેના હું સાવ નનો હતો ત્યારે એના બાપા અમરા કરખાનામાં કામ કરવા પછી તો એ કરખાનાં ચ બધે યઈ ગયાં કરખાનાનાં કામગારો પણ જુદે જુદે રથને વહે ચાઈ ગયાં હું પણ બહીમણીને આ શહેરમાં આવીને રિધર થયો માતા બાળપણનું એ આજુ

સ્મરણુ તો મને, ઝાળખ્યા પછી વશિયાએ અચાનક મને 'બાણુભાઈ'નું એ મારું હુલામણું નામ ઉચ્ચાર્યું ત્યારે થયું

ઝૂપડીમાં પેસતાં જ એણે પોતાની ધરવાળી બહુને બધી વાત કરી ત્યારે એ તો અડધી અડધી થઈ ગઈ ચૂલે ચડેલી તાવડી ઉતારીને એણે તો ચાનું પાણી પણ મૂકી દીધું એ ઘણીય ના પાડી પણ ચા પીવડાવ્યા વગર તો કોઈ હિસાબે ન જવાય એવી એ બેઠીને હઠ ઝાગળ મારુ કાંઈ ન ચાલ્યું. એમના ધરની આ પીવામાં મને કોઈ જાતનો ખાદ્ય નહોતો એ તો એ બંને બહુતા હતા એટલે મને શાનાં છોડે ? સાવ નાનો હતો ત્યારથી ધરનાં ચેટલી-દાળબાત છોડીને વશિયાના ઘેર જઈ બાજુ-રીતો બેઠો ચેટલો ને તાજી લસણુની ચટણી ખાવામાં કોઈ ઓર લિજ્જત આવતી !

ત્યારથી વશિયાએ અને બહુ મારા ઘેર પણ અવારનવાર આવતાં એમાં ય મારી પત્ની દેવકા હતી ચિત્રદાર અને ચિત્રકારોને શહેરમાં રહીને આવું આમ્ય વાતાવરણ મળે પછી કેવાં ઘેલાં થઈ જાય ! દેવકા પણ વારવાર વશિયાને ઘેર જઈને કા તો વશિયા-બહુને એમની ઝૂપડીના આંગણે પડેલા તૂટેલા ખાટલામાં બેસાડે, જુદા જુદા 'પોઝ'માં એમનાં રેખાચિત્રો દોરે પછી તો આખા લતામાંથી દેવદાના ચિત્રો માટે અનેક પ્રસંગો મળવા લાગ્યા કોઈ કોઈવાર તો દેવકા રાતે પણ એ લતામાં જવા લાગી. એ શ્રમજીવીઓની રાતો પણ કેવી ઉલ્લાસ-ભરી, કેવી ચિત્રોમાં શોભે એવી હોય છે એ બહુ એના ચિત્રોમાં ખડુ થવા લાગ્યું - શહેરમાં રહીને દેવકા ગામડાના લલાભોળા લોકોનાં હાવભાવો આબે-દૂમ એનાં ચિત્રોમાં ખડા કરવા લાગી

એ આખા લતાનાં શ્રમજીવીઓ માગ કરતાં દેવકાને સારી રીતે ઝાળખી ગયેલા. જ્યારે જ્યારે એ ત્યાં જતી ત્યારે હાથમાં નાનકડો સ્કેચબુક અને પેન્સિલ તો હોય જ ક્યારેક ક્યારેક ખભે લટકતો કંમેરા પણ હોય આખા લતાનાં બાળકો એને

વીટળાઈ વળનાં એ મેલાધેલાં બાળકો સાથે દેવકા ખૂબ હળી ગઈ હતી 'બેન-બેન' કરતા બાળકો એનો જીવ ખાઈ જતા એમ એ શ્રમજીવીઓ માનતાં દેવકાની સામે નહિ, પણ દેવકાના ગયા પછી એમાંના કેટલાક બાળકોને તો માર પણ ખાવો પડતો એ તો જ્યારે બહુએ એકવાર અમને કહ્યું ત્યારે ખુબ પડી, દેવકાએ બધા બાળકોની માતાઓને મળીને એમને સમજાવ્યાં ત્યારથી બાળકો મેલાધેલા મટીને સ્વચ્છ દેખાતા થયા—એ આકસ્તરુ આવેલું સુપરિ-જુલમ દેવકાને ગમ્યું ય ખરું

x x x x
દેવકા અને હું એક દિવસ રાત્રે ખાર-સાડાખારે સિનેમાનો છેલ્લો બેલ જોઈને ઘર તરફ પાછા ફરતાં હતાં ગરમ ઓવરકોટ અને શાલ હોવા છતાં હું વાઈ જવાય એવી પોષ મહિનાની એ ઠંડી હતી બને એટલા જલદી ઘેર પહોંચવા અમારા બંનેના પગમાં ખૂબ ઝડપ હતી એકાએક દેવકાએ મારો હાથ પકડીને બહુના ઘર તરફ જતે રસ્તે મને બેચે. અત્યારે અડધી રાતે એ તરફ શુ કામ છે એવો પ્રશ્ન હું પૂછ્યો એ પહેલા જ એ બોલી બી. .

'હું ક્યારની એમની સુખી નિદ્રા જોવા માટે તલસુ છું એમાંય પૂરાં સાધનો વગર શિમાળાની કુકડતી રાતો એ શ્રમજીવીઓ શી રીતે વીતાવતા હશે એની તો હું કલ્પના કરી કરીને થાકી, તમે સાથે છો તે અત્યારે એ જોઈ જ આવીએ'

'અરે પણ આટલી મોડી રાતે ત્યાં કોણ જાગતું હશે ? અને અત્યારે એમને જગાડીને એમની બિધમાં ખલેલ પડતી હશે ?'

'તે આપણે ક્યાં કોઈને જગાડવાં છે ?'

'તો ત્યાં શુ કામ છે ?'

'મારે તો એમની ગિયાળાની ગાન જોવી છે આનો ઠંડીમાં એ કેવી રીતે બિધ લઈ શકતા હશે એ જ મારે જોવું છે'

'એ તો એમનો ખેરાક ન ગરમ રહો

દિવસ આખો શ્રમ કરે એટલે એમના શરીર પણ કસાઈ ગયેના હોય એટલે ટાઢ પણ ઓછી અસર કરે '

'ના ના તો પણ

'અરે શુ તો પણ ? તું તે ધેરી થઈ ગઈ છે કે શુ ? આવી મોડી રાતે ત્યાં કોઈ પણ જાતના કામ વગર નહીંએ તો એ લોકો આપણા વિષે કેના ખ્યાલો બાંધી શકે ?

'પણ આપણે અપઆપ પાછા આવતાં રહેવું છે ।

દેવકા ન માની તે ન જ માની મારી બધી દલીલો એ હોઈ શકે કરી ગઈ

અમે ત્યાં પહોં થાં ત્યારે આખા વાસમાં કોઈ જાગતું હોય એવું ન જણાય કૂતરાં પણ એવી દડ કડતી ઠડીમાં ચૂ કે ચાં કરી શકે એમ નહોતું એટલે અમારો અભાવે પગરવ એમને ખૂંચો છતાં ય શબ્દકાંઈ ન હોય તેમ એમ ને એમ પડ્યાં રહ્યા અને શતા વત પહેલી ઝૂપડીનું એકલું છાપડું ચાર થાંભલા ઉપર જોડેનું જતાં એના તરફ માં કરતા દેવકાની નજર પહેલી પડી એ ઝૂપડીમાં એક વિધવા બાઈ રહતી હતી એને જે પાંચ ઓકરા હતા એમાં સૌથી મોગી દીકરી નવ વરસની હતી રણનાર આ એકલી બાઈ જ હતી માંડ માંડ ખાવાનું પૂરું થઈ શકે એટલું કમા ન એ બાઈને પહેરવાનાં કપડાંમાં સાજા દાકવા પૂરતાં જ કમડા હતાં એમ કહીએ તો ચાલે પણ બાળકોને તે ચાર આંગળી ચીંધરી પણ નહોતી અને એ પાંચેય બાળકો દુરિયા વાગીન એમની જનેતાને વળગીને ઊંધતા હતાં ।

દેવકાને એક ચિત્ર મળ્યું

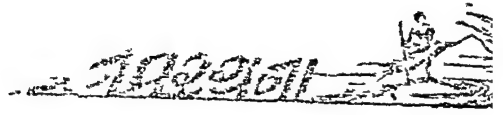
ત્યાંથી જ પાછા ફરવા મે દેવકાને આજીજી કરી પણ એ ન માની એને તો ઝૂપડીએ ઝૂપડીએ ફરવું હતું ખીજી ઝૂપડીમાં કોઈ બાઈ-માણસ નહોતું, ખૂંડો બાપ અને એનો તાજો જ વિધુર થરેતો જુવાન દીકરો એ જે જ હતા ખૂંડા બાપથી કાઈ કામ થાય એમ નહોતું ઊકરો એકનો મજૂરી કરનો મળતી મજૂરીમાંથી જે કાંઈ પેટવડિયું નીકળતું એમાં એ

જેકેનું યુગ્મરાન ચાલતું ટાઢ તડાથી ટેવાઈ ચૂકું બૂંગ બાપનું કાગું દેહક કું, જુવાનએષ દીકરાને દા થી બચાવવા એક ફાટયા તૂંગા કતાનના કાથળા ઉપર જુવાનીને વળગી રહેલું દેવકાએ જોયું તો ય એની ગિલાસા ન સતોષાઈ ત્રીજા કોઈ વધુ સતોષકારક ચિત્રની એની છાંજ પૂરી કરવા મારે એની પાછળ ખેચાતું પડ્યું હજુ જાણુ-વશિયાની ઝૂપડી બધું દૂર હતી

ત્યાં જરાક બોલચાલ સવળાઈ માગ કરતાં દેવકાએ કાન વધુ સરવા ક્યાં પણ અવાજ એટલો મોટેથી આવતો હતો કે એ સુતકાર રાત્રિ । કાન માંડ્યા વગર ટાંકીશું પડે તો ય સભાગાય એવું હતું અવાજ તરફ કાન વળ્યા એ પહેલાં એ દરેક જોવા અમારી આખો ખેચાઈ ગઈ હતી દેવકાની આંખો તો જાણે ત્યાં જ બોલાઈ ગઈ હતી અવાજ પણ એવો હતો કે ભાગે જ કોઈ જાણે કે આ જાગતાં માણસનો અવાજ હોય.

એ ઝૂપડીમાં રહેતી બને સ્ત્રીઓ સમી બહેનો હતી પણ વધુ વિચિત્રતા તો એ વાતની હતી કે એ બને સમી બહેનો એકબેકની શોકચો હતી । મોગી મેન પરણીતે બે બહેનો સિવાય કુટુંબમાં નીચું કોઈ ન હોવાની પોતાની સાથે જ નારી મહેનતે પણ સાવેલી અને નાની બેનને પણ કોણ જાણે પોતાના સગા બનેરી સાથે જ મનમેળ થઈ શકે । બીજા કાંઈ વધુ કારણ ન થાય એટલે પોતે જાતે પોતાના જ સગા વર સાથે એને પરણાવી પછી તો બને શોકચો થઈને પણ પડેલાં — સમી બહેનોને સબધ જળગરી રાખી શકી આખા વાસમાં એમના સપતે દાખલો લેવાતો પણ ઊંચમાં જ આ સબ કદાચ કુસપ જની બેસતો હશે કે શુ પણ અજ વાગી ગામાં એ મે સમી બહેનો ઊંચમાં અડતો હતી । દેવકાને આ નવા ચિત્રમાં વધુ રસ પડ્યો તે એ તો જાણે ત્યાં જ બોલાઈ ગઈ પેનો બનેતો અગડો ભેઈ રહી

મોટા ભાગના ઝૂંપડાઓમાં ચાર ઘણલાઓ ઉપર બેસી કરેલા છાપરા સિવાય ખીજકોઈ એક કે ત્રણ-ચાર જ નહિ, જ્યારે આ ધરમાં છાપરા ઉપરાંત ત્રણેય જ જાણુ કમાતા હતા એટલે સુદર દોલિયો હતો ઉપર પાયરવા એકાદ મેલાંધેલી ગોદડી હતી ત્રણેય જાણુ એક જ દોલિયામાં મૂકી રહેતા વચ્ચે બેઠેલો સહિયારો પુરુષ અને બેઉ બાળુ બે બહેનો અને એ કડકડતી ટાઢમાં એમને એઠવાનું કાંઈ ન મળે એટલે પુરુષ માટે અગડી પડતી બને બહેનો બેઠેને દેવ-મંત્રે હસવું આવ્યું એ હમવું ખાળી રહે ત્યાં તો એ બે બહેનો એક વધુ ખોલ દેવકાને કાને પડ્યો 'અડધી રાત કાંઈ ગઈ તો ચ હજી ઘડતી નથી! હવે પાછલી નતે તો મારી હૂંઠવાતી કાયામાં થોડો ગરમાગ લેવા દે, છોડી દે તારા હાથના આંકડા'

અને પૂરા કપડાથી ન ઢાકાયેલી એ ત્રણેય કાયાનો સળવળાટ ધેળી દૂધ જેવી ચાંદનીમાં જે સહજતાથી દેખાયો એથી જાણુ દેવકાને સતોષ થયો હોય એમ લાગ્યું પુરુષ એક જોની પકડમાંથી છૂતી થીને પડ્યો

* ત્રણુ કાવ્યો

જીવન નૈયા

કરશું જીવનનૈયા પાર!

કરશું જીવનનૈયા પાર!

આમને આરે છાયો પેલા સૂર્ય તણો ચળકાટ,
હૈયે જાગે પ્રેમના ભાવો, આખોમા તલસાટ!

જાણું આશાને અણસાર!

કરશું જીવનનૈયા પાર!

ઠોલતી નૈયા રમ્ય ઉલખની સાગરના કિલ્લોળે,
આજ ભિંબતું હૈયું, એની બે ચે બેડતી છોળે!

અણુણુ ઉર-વીણાના તાર!

કરશું જીવનનૈયા પાર!

ઠોલતી નૈયા, ઠોલતું હૈયું, સાગરના ઉત્સંગે
ઉરમા વાગે પ્રેમની વેણુ, ગાણું આજ ઉમંગે!

થાતા આતમના અળકાર

કરશું જીવનનૈયા પાર!

કર્યો ન કર્યો ત્યા ખીજ સ્ત્રીએ એને એવો તો કસ-કસાવીને હાથ અને પગથી જકડી લીધો!

હવે આગળ જવાની દેવકાએ જ ના પાડી પણ પાછા ફરતા એવું જ એક વધુ દસ્ય દેવકા મને ખતાવ્યા વગર ન રહી એ સ્ત્રી-પુરુષ એકલાં હતાં એ વાત ખરી, પણ બને કમાઈ કમાઈને દેશમાં વાણિયાનાં વ્યાજ માટે કમાણી મોકલી દેતાં ખાવાનાં પણ સાંસા રહેતા એટલે અર્ધનગ્નાવસ્થામાં જ આવી કાતીલ ઠડી રાતે હુક અને ગરમાવો મેળવવા એક મેકને ચોટી ન રહે તો ખીજુ કરે પણ શું?

ખીજ દિવસથી દેવકાનાં ચિત્રો ચીતગવા શરૂ થઈ ગયા ચારેય આખેહૂંચ ચિત્રો ભેગા હતા એવા જ ચોતર્યા. ચારેય ચિત્રોનું એક જ સહિયારું નામ આવ્યું 'શ્રમજીવીનો શિયાળો' જ્યારે એ ચિત્રો પ્રદર્શનમાં મોકલવા માટે ગુરુજનોએ અને ચિત્ર-રસિકોએ દેવકાને આગ્રહ કર્યો આનરરાષ્ટ્રીય કળા-પ્રદર્શનમાં એ ચારેય ચિત્રો ઈનામને પાત્ર હયાં ત્યારે દેવકાની એ જીદ મે સફળ માની

ભ લો થા

બધાના તું નયનનો તારલો થા,

હરી હૈયાં બધાનો લાડલો થા;

ભલા સાથે ભલાઈ શું કરે છે?

પુરા સાથેય હંમેશા ભલો થા.

શમા

ન પુઠને વ્યર્થ હું બાળી રહી છું,

ન મિથ્યા જાત ઓગાળી રહી છું,

શમા છું, નિત્ય મારા ઉર-દહનથી

સદા મહેદ્દિલને અજવાળી રહી છું

આ લિ ક પો પ ટી આ

[પ્રગટ થયેલ કાવ્ય-સંગ્રહ નયનધારામાંથી-કર્તાની સમતિથી]

આશા રાખવી એટલે નિરાશાને વસ્તુ આશા ન રાખે અને તમને કરી સતા નહિ રહે વસ્તુસ્થિતિનો સ્વીકાર કરીને સ્થિર આગ્ર પગને નિહાની રાહે આગ્ર ધપતા રહેવું વસત અને પાનખર અને ચમગ હોય છે એકમા પુષ્પો ખીને અને કરમાય છે તમારે ખીજમાં પાંદડાં કરમાય અને ખરે છે

*

સમયની ખીજમાં આપણે શુભાવેલા વર્ગો પર શુભાવેલી તકો અધૂરા રહેલાં કાય અને લાભ થએલા આદર્શો પર નિશ્વાસ પરતાવા અને આસુ સાથે વધુ ને વધુ ઊંડા ઉતરતા જઈએ છીએ

*

ગમે તેવો જખરો આવેશ પણ સતત અથવા લાંબા સમયની ગે હાજરી અવગણના અથવા ઉદાસીનતાથી કંડો પડી જાય છે અથવા મરી જાય છે

*

વર્ષાનુવર્ષ આપણે વધુ ને વધુ મોટા થતા જઈએ છીએ છતાં આપણા હૃદયો જુવાનીની તાજગી અથવા તરલ આશા કદી નથી શુભાવતા

*

હરકોઈ માનવ નિહાની—જો કાગળપૂર્વક નીરખવામાં આવે તો—જીવા રંગદાસ અને તિરરકારપાત્ર કરુણાના વીરલવપૂણ આત્મબોધ અને ન માની શકાય તેવી સકુચિતતાના અદ્ભુત મિત્રજી જેવી જણાઈ આ પા વિના નહિ રહે

*

માનવીની અમરમરેલી કિસ્મતનો માર્ગ કદી ખરવાનો શકી નથી

*

મે પૂછ્યું ‘અય શેખ નરક એ શું છે ? આપણું પોતાનું જ સગ ન તેણે જવાબ આપ્યો જીવનના અજવાત અગાડાને ધપાવે તથા તેના ચરો સમા શ્રમનિગસ, નિરાશાને હતાયા એ જ

નરક’ અને એણે ઉમેર્યું ‘સ્વર્ગ એટલે ખીજ કશું જ નહિ પરંતુ આપણી સ્થિતિમા મિટ આનંદ યુક્ત સંતોષ

*

આશાના ઉદય અને અસ્ત મે જોયા છે નિરાશામાં જઠરાએલા દિનનું દર્દ મે જાણ્યું છે નિહાની ગતિઓ અને આનંદહીન દિરમો મે પીતાવેશ છે હકીકતમાં મે દર્દને તેના તરેહવાર એવા તમામ રંગોમાં જાણ્યું છે અને એણે મને બહેતર અને મુતતર બનાવ્યો છે નિહાની એક તાનીમ છે નવ શિખાઉપણનો માણ છે વધુ ઉચ્ચ અને વિશિષ્ટ અસ્તિત્વ માટેની તૈયારી છે અને એને લઈને આપણા માટે નિર્ધારિત લક્ષ્ય પર્યંત પહોં પા પહોંના દુખદ ના દરવાજા પસાર કરતા જ રહ્યા

*

વધુ પ્રકાશ એક મહાન પાશ્ચાત્ય દ્રશ્યના આ શબ્દો છે આખરી મહીર શબ્દો હા વધુ પ્રકાશ સતત વધુ ને વધુ પ્રકાશ આપણે કદી પર્યાપ્ત પ્રકાશ મેળવી શકતા નથી અને માનવ જાતની પ્રગતિ એ ગર્હ કાન અને પ મ દિવસની શકાઓ મુશ્કેલીઓ મૂઝવણો અને અરપણતાઓ પર તાજા પૂરા અને વધુ પૂરા પ્રકાશ સિવાય ખીજું શું છે ?

*

અસંતોષ—હું અસંતોષને નાટ્યીય પ્રગતિની એક તદુરસ્ત આશાસ્પદ નિશાની અર્થે છું પ્રવૃત્ત માન સંયોગોમાં તદ્દન સંવૃણતા અથવા તો વિના પ્રશ્ને સ્વીકાર એટલે માત્ર આશાનું જ મૃત્યુ નહિ પરંતુ નાટ્યીય જીવનનું ય અવસાન અસંતોષ એ વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે અધીરતા તથા ઉચ્ચ અને વધુ ઉચ્ચ આદર્શને પહોંચવાની ઉત્ક્રાંતિ સ્વયં છે એક અમેજ પ્રિન્સિપલ જ શું નથી રહ્યું કે સંવૃણ માનવી કરતાં અસંવૃણ હુકર વધુ સાગે ?

*

દર્ષા એ આત્માનું ઝેર છે

*

માનવજાતના મોટામા મોટા ઉપક્રાંત્રો ગુલા મીમાં જકડી રાખતી પ્રણાલિકાઓ અને પરંપરાગત જિતરી આવેલા પ્રવર્તમાન સામાજિક અને ધાર્મિક કાનૂનો મામે અત્યંત દિમતપૂર્વક બડ ઉઠાવનારાઓ જ થઈ ગયા છે બહુજનવૃત્તિ તો પ્રાગ્બંધને આધીન બની જવાની હોય છે, એની અવગણનાનું ગૌરવ બહુ જૂજ લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે મિનાઈના પહાડ પરના આવેશયુક્ત દુમ્મન બડમા કેલવરીના પ્રકાશમાં, કાખાની જવનતતામા શુએ જ પ્રાણવના વ્યક્ત નથી થએલી? કાળ જ્યાં સુધી હયાત છે ત્યાં સુધી આ પ્રકાગ કદી નહિ છુટાય, આ પ્રાણ કદી નહિ વિલાય

*

સત્ય શાશ્વત છે એની તાજગી કદી નથી કર- માની. એ ફરી ને ફરીવાર વ્યક્ત થતું રહેવાનું.

*

મનમાં એકવાર જડ લાલી ગયા પછી કોઈ પણ વિચાર ગમે તેવો અસમજસ હોય છતાં તેને દૂર કરવો કેટલો મુશ્કેલ થઈ પડે છે

*

છવનના થકવી નાખનારા પથમાં તાજગી આપનાર કશું હોય તો તે નેટી અને માત્ર નેટી છે

*

આંસુ, ખારા, લાગણીભર્યા, પ્રજ્જતા આંસુ, ગોડની એ દશ્ય નિશાની સિવાય, બીજી કંઈ ભેટ હૃદય પાસેથી મેળવાય તેમ છે? કાળના દારને પેલે પાર ચાલ્યા ગયા છતાં જેમનો પ્રેમ આપણી કાયમી મૂડી અને જેમની મૃત્તિ આપણો કાયમી આનંદ છે તેમને આપણે આંસુ સિવાય બીજી શી ભેટ આપી શકીએ તેમ છે ?

*

પણખરા દીર્ઘજીવી સખધોની જેમ, ક્રોધ મૈનીનું રક્ત્ય પશુ, સ્વભાવની એ મિદાશમાં રહેલું

છે જે ઝગડા ને ધર્ષણને નિવારીને ચોગ્ય અવસરે બીજાઓની ઇચ્છાને માર્ગ આપી છૂટે છે

*

મને ધણી યે વાર આશ્ચર્ય થાય છે કે મારે જ્યો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો હતો, મારે કશું પ્રાગ્બંધ ભોગ- વવાનું હતું? શા માટે મને જગતમાં લાવવામાં આવ્યો? શા માટે? કારણ કે એક પત્રી એક પાપના ચાસ વિના આ જગતમાં મે બીજું કશું વાચું નથી અને સતાપ વિના બીજું કશું લખ્યું નથી કોઈના સુખમાં દિરમે નથી આપ્યો જ્યાં દુખ અનેકને આપ્યું છે તદ્દન નિર્ગર્ક છે મારું અસ્તિત્વ —નિસાર, નિરુદ્દેશ બાળક રમકડાથી રમે છે તેમ દિરમન પણ માનવજીવનથી ખેલતી ગ્હે છે.

*

લાગેલી તબિયત અને કોઈ પણ મન્યમાનની સક્રી શકે તે કરતાં અધિક ચાતના—દંવે મને એ જ નવાજિગ કરીને આનંદ માન્યો છે

*

આસુથી ક્ષોભ પામ્યા વિના, પ્રાર્થના પ્રત્યે લક્ષ આપ્યા વિના સખ્ત અને નિર્દયપણે વગ્મો વહેતાં જાય છે અને ચોતાની પાછળ કરમાએલી આગાઓ, વિશ્વાસઘાતી મિત્રીઓ, પ્રતિદાન ન પામેલા પ્રેમ અને ભક્તિ હૃદયોની કુરબાની મૂર્તા જાય છે

*

આપણે કાલ્પિક અગત્યની બામતો પર ચર્ચો- વિચારણા કરતા ગઈએ છીએ; પરંતુ છવનના અનિ અગત્યના પ્રતો સામે આવી લાગતાં આપણે લગભગ અચૂકપણે વિચારગ્રન્થ અને બેદરશાર બની જઈએ છીએ, એટલે તો આટની બંધી લાચારી, આટલો બધો સતાપ છે અને, ઝોહ, આપણાં પોતાનાં જ પાપ અને મૂર્ખાઈનાં પરિણામોને આપણે કેવાં દૈવ સાથે જોડી દઈએ છીએ !

*

શ્રીમતોના દેવો આપણે માફ કરી દઈએ છીએ, અરે, કેટલીકવાર તો પ્રતીક્ષા પણ છીએ, પરંતુ

મરીઓના ખુદ સમુદાયોને પણ ઉતારી પાડીએ છીએ કારણ કે દરિદ્રતા એ આત્માનું અવસાન છે. ધન પાસે શી સાત્વનાશયક શક્તિ રહેતી છે! શુ પ્રાપ્ત્ય શુ આકર્ષણ એ સર્વ સર્પી પ્રભાવ રહેતો છે! એના માલિકને એ વસવના ઝગકતા ઝમ્માથી નવાજે છે એને એ પતનકારક આદરભાવ અને કથુંકર પ્રશંસાથી નવાજે છે હે આશ્ચર્ય ધન! તારો શો રહસ્યમય મોહ તારું શુ અકર આકર્ષણ રહેતું છે! માનવજાત તારી સામે સ। શિર ઝુકાવતી રહી છે તારા મહિરે હનપૂર્વક આશ્વના કરતી આવી છે ત્યાં બગતો ધૂપ વધુ ને વધુ કીચે અડો જાય છે તા। પૂજારીઓનો કાનાહવ કદી શાંત નથી પડતો કારણ કે વધુમા વધુ આકર્ષણ તારી જ વેહીનું રહેતું અચ્ય છે જગત પરનો તારો અમલ લાજવાય છે તારે માટે માનવજાત શુ નહિ કરે! તારે કાજે એ પોતાનો આત્મા વેચી મારે છે તારે કાજે દેહ એ નાખક ગુનામીને સમર્પી દે છે તારે કાજે જીવ નના હોઝર્મા કી! અને પવિત્રમાં પવિત્ર સંબંધિતે એ નિમૂળ અને નષ્ટ કરી દે છે તને એ પૂજે છે કારણ કે તારે સહારે પૃથ્વી પરના સ્વયં અને કારમી પ્રકાશ લાજી દોરી જતા જીવનના લોખંડી દરવાજા તે જીઘાડે છે હે આનંદદાતા તારી શક્તિનો પ્રકાર શો છે! એ દવી છે કે આશ્ચર્ય! અમને જાણ વ આહ અમને જાણ તારી એ શક્તિનું રહસ્ય!

*

મૃત્યુથી આપણે બીવાનો શી જરૂર? જિંદગીના બધેનથી મારીની યકાવટથી એ સુખદ મુક્તિ નથી! નિશક એ એક કારકોઈનો અત અને બીજા કારકોઈનો પ્રારબ છે વધુ ઉજ્જવન વધુ આધ્યાત્મિક પાપથી ઓછી અકલ્પિત કે વિષાદથી ઓછી મિટલ કરકોઈનો અને જો એમ ન હોય તો તે શાશ્વત નિ। તો અવશ્ય છે—સ્વમવિમુક્ત અને ઓચિતા જમી પડવાની શક્યતા વિનાની મૃત્યુથી ભયભીત થવાને બદલે આપણે એને સત્કારવું જોઈએ કારણ કે

અનત અન ના દાર એ આપણે માટે ન જીઘાડું હોય તો કમમાં કમ અપણાં દુખની મર્યાદા તો એ બાધિ જ છે

*

જગતનો મને કશો મોહ નથી જિંદગીનો કશો આનંદ નથી હુ યાકી ગયો છું મારા પગમાં તથુ પડેલા છે અને હું વિનામ ઝખુ છું પરતુ વિનામ મેળવી શકતો નથી સુરજ તપે છે પણ માત્ર મારા તથુ વધુ તપાવવાને ચદ્ર એના મુદ્દલશીતલ તેજ વેરે છે પણ તે મારી દીનતાને વધુ ધેરી બનાવવાને તારાઓ તેમની ઝમ્મગતી વિનાંતિમાં મારી ખીજભરી આવેશયુક્ત મિનઅસરકારક મયામણો પર માર દસી રહે છે માનવ અને કુદરત બંનેથી હુ એસર મની ગયો છું

*

મે કેટનીક કીમતી કમ્મો રોપી તેમના અકુર પાની રાહ હુ જોતો રહ્યો એ ઝપસેર જોખી નીકળી પરતુ એમનો નવપથવકાળ આ યો ત્યારે જ મારે તે બાજે રોપવાનું આ યુ એમની પાંડીઓ એક પડી એક ખરવા માંડે એમણે પોતાનું દરિયાળું આચ્છાદન યુમાવી દીધું એ નાગી અને વરતી બની ગઈ અને એવું જ આપણી ધણીખરી આહ પૂર્વકની યુક્તિઓ યોજનાઓ અને ગણતરીઓનું થવા પામે છે ખૂબ દુઃખ લાગતી હોવા છતાં રેતીમાં જ રોપાએલી!

*

‘કોઈ પણ મનુષ્યને તેના મૃત્યુ પામતા પહેલાં સુખી ન કહો આ યુક્તિ કેટલી સત્યસર છે! જિંદગીના કોઈ પણ સમયે આપણે ખરેખરા નિશ્ચિત પણે સુખી નથી હોતા આજપણમાં આંસુ જીવાનીમા અત્મધાની ચિંતા અને અકથનીય વેદના વૃદ્ધાવરયામાં અરિયરતા અને સુનિશ્ચિત પરતાવો!

*

આપણા દોષ સ્વીકારવાને અથવા આપણી જૂનો કપૂત કરવાને આપણે બાગ્યે તૈયાર હોઈએ છીએ,

ખાસ કરીને એ નિવારી કે સુધારી શકાય એમ ન હોય ત્યારે કબૂલાત એટલે આપણા ગુનાનો અથવા કમર્ત કમ આપણી મૂખાઈનો એકરાર, અને એવી કબૂલાત ખરેખર આપણને કદીય સ્વીકાર્ય નથી હોતી.

*
અમે સામસામા બેઠા હતા, વીતેલા દિવસોની વાતો કરી રહ્યા હતા, નિઃસ્વાસપૂર્વક અમે એક બીજાને મળ્યા. આસુ સાથે એક બીજાથી જુદા પડ્યા, અનંદમાં સમાન ભાગ લેવો આહ્વાદક છે સુખદ અમરણોમા ભાગ લેવો એ એથી યે આહ્વાદક છે અને તેમ છતાં એક ન્યારે હાસ્યકલ્પલભય હોય છે ત્યારે બીજો અશ્રુપૂર્ણ

*
શાયરોના શાહા કે પછી ફિલસફોના પણ કહું ? નિશાપુગના અથ ઉમર, તને હું મારી નમ્ર અજવિ આપું છું, મારી અદના ભેટ ધરાવું છું અને ગોળાધર્મથી તે કીર્તિમુકુટ મેળવ્યો છે. પૂજની હદે પહોંચતી પ્રશસા પ્રાપ્ત કરી છે તારુ એ અક્ષય મૌરવ, તારો એ અક્ષુણ્ણ શકિતસ્રોત શામા રહેલ છે ? તારા વિજયનું શું રહસ્ય છે ? એ શું તારી ભાષાના પ્રસાદ અને છટાને આભારી છે, તારા વિચાર-માધુર્યને આભારી છે, કે પછી તારી રૂબાયત પર જૂલની રહેલી કોઈ અનિર્વચનીય માદક ગંધને આભારી છે ? ના, ના ! આથી વધુ હૃદયસ્પર્શી ગીતોથી જગત પરિચિત છે પરંતુ તને તો કોઈ વિરલાની જેમ વસ્તુની સપાટીની ભીતર જેવાનું અને એમને સાચી રીતે મૂલવવાનું પ્રાપ્ત થયું હતું તારી રૂબાયતો વ્યગ્ર અને વિનોદથી ઝળહળતી અને કવચિત સત્યની તીવ્ર કટુતાભર્યા ચામખા લગાવનારી છે આનંદાત્રાસની લહર એમાથી ઊઠે છે અને દેખીતી જ એ જીવન મરણની જટિલ સમસ્યાઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા અને તિરસ્કાર સૂચવનારી છે અને તેમ છતાં તેને સાચે સાચો વાચનારો કશે આદમી તારામા વિષાદનો—‘માનવ-જાતની સહારપદ કયામત પ્રત્યેના વિષાદનો શાશ્વત ધ્વનિ સાંભળ્યા વિના તેમજ ધર્મના હિતકારી પ્રલા-

વને બાદ કરીએ તો બાદીનાં કટાણજનક ચૂથણાં જે અચૂક રોષ પ્રકટાવે છે એથી જલદમાં જલદ રોષે ભરાયા વિના રહ્યો હશે ? તારી વેધક અને આલોચક દષ્ટિએ તરકટી પ્રણ લિકા અને અસલવિત નિધાને પકડી પાડીને ખુદી પાડી દીધી. માનવજાતના જીવનરૂપ ખંડખેરીના વંદનીય જુસ્સાની સાધોસાથ બધારણીય સત્તા અને કાલમાન્ય સસ્થાઓ પ્રત્યે આત્મધિક્ષતા અને આદરવૃત્તિની અત્યુત્તિ અને મુકત તથા જાન્ય-દ્યમાન અભિવ્યક્તિ તને જ પ્રાપ્ત થયા હતા, જે બંને વચ્ચેનું સતત ધર્ષણ માનવજાતનાં વૃદ્ધિવિકાસની જુદી જુદી ભૂમિકાએ નિર્દેશ છે આ બે પરસ્પરવિરોધી બળો વચ્ચેનું ધર્ષણ કદી અટકી શકશે નહિ, કલાંતે પણ નહિ અને તું, અથ ઉમર ! માનવજાતનાં હૃદયે સદાકાળ તિમિરના દળ અને અજ્ઞાનના અસુર સામેના લડવૈયા, અને સફળ લડવૈયા તરીકે વિરાજમાન રહેશે

*
જેમ જેમ આપણે ઉમરમા વધતા જઈએ છીએ તેમ તેમ માનવીના સદાચારમાની આપણી શ્રદ્ધા વધુ ને વધુ ઢીલી પડતી જાય છે નમ્રતાના ઉપદેશકોમાં આપણને ગર્વિષ્ટતા જણાઈ આવે છે, ધર્મગ્યાનોમાં દુરાચાર, સત્ય અને પવિત્રતાના ભય પ્રાસાદોમાં છગ્ર અને છેતરપીંડી; અને અફસોસ, ન્યા પ્રેમ, સચ્છીનતા અને પવિત્રતા સિવાય બીજા કશાનો દોર ન હોવો જોઈએ ત્યાં ધર્ષા અને દ્રેષ

*
મનને સમૃદ્ધ, વિશાળ અને તેજસ્વી બનાવનારા વિચારો સ્વભાવત જ ધીમે ધીમે ઉદ્ભવ પામે છે, અને પગિષકવતને તો એથી યે ધીમે ધીમે પામે છે માનવજાતનાં અટવાના ઝગઝગાને આબાદ જેના કાગ દોરવણી આપે છે એવી મુગાલો રૂપે એમને ગણી શકાય, પરંતુ એમના જીવત, ગતિમાન, સાકાર વાસ્તવિકમાં પરિણામતા પહેલાં એ કેટલો પગિશ્રમ, કેટલો આત્મભોગ માગી લે છે !

રંગૂનના આકાશના તારાઓ અજવાળા પો અવા અને છાકટા ચર્મ નાચવા વાગ્યા રંગૂનની શેરીના પાખામાં રાત આવી ને લઈ ગઈ શેરીની ખતીના થાંભલા દૂર દૂર ઊભા હતા એક થાંભલાથી બીજા થાંભલા વચ્ચેના અંતરમાં અંધારૂ આળોટતું હતું થાંભલાની ઊંચી ખતી આસપાસ કૂદડાઓ ચકાવો ભેતાં હતાં હાડકામાં પેસી જાય એવી ધારાગી હતી હતી.

આવી મૂંગી શેરી અને આવી ઠંડી રાતે એક આદમી અધારા સાથે દબીમળીને એનો રમતો કાપતો હતો હમણાં કોઈ ઊછળી એના શરીરને ધારવાળી છરી આપી જશે હમણાં જીવનેશુ મારા મારીની ધડી આવી જશે એ આશા સાથે ચપળતા સાચવતો જયમન એક ધર ભણી જઈ રહ્યો હતો.

જયમનના પગ સ્થૂત હતાં કારણ કે, કાઠિયા વાડની ભૂગોળે એના પગને પદાડ પર મૂકી આપ્યો હતો જંગલમાં એ પગને જવા દીધો હતો આંખ મીના કાતરા ખાવા માટે એ પગ આમનીઓને આપ્યો હતો નદીની આદર એ પગ તર્યો હતો એને જયમનની નજર પાપ કાઠિયાવાડની ભૂગોળ પર સ્વચ્છ ચર્મ હતી.

કાઠિયાવાડના ગામડામાં જયમન રહેતો એની નિશાળના થોડા કલાકો નિશાળના ઓરડાને બદલે એ ગામના તળાવ પર જ કાઢતો શિલક એનો ફિરિ માદ નિશાળની બહાર લઈ જઈ શકતો નહિ કારણ કે ખુદ જયમન સોની વાગે ચમચમનુ શાસ્ત્ર બગ બર સમજતો હતો અને શિક્ષકને એની મદાગી થી એના હાથમાં રાખતો હતો બીજા છોકરાઓને ખાસ મારામારી નેઈતી હતી ત્યારે જયમનને ખાસ ઊછીને લેવામાં આવતો અને બધું ટાહુ પડી જવું.

ગામના તળાવમાં જયમન નહાતો ડીવ લોહી એ તળાવ પર સંજ લાગતો ત્યારે એને એની મા સાંભરતી કારણ કે એના જેવડા બીજા છોકરાઓની મા રોકતી કે એલા શિક્ષા જઈ નહાશે નહિ.

રંગૂનની ધીકતીધગનો અનુભવ લઈ ચૂકેલાની સખ્યા આજે પણ સુખરાતમાં હશે એ પ્રત્યગની એક ખમીરવતા પાત્રની આ એવદિવી લગી વાતામાં એના લેખકની વિશિષ્ટ શૈલી એમની કલ્પમને બિરતવા નથી આમત્રતી ?

એની મા મરી ગઈ ને ગામડાના રમવાને એને બાળવા લઈ ગયા ત્યારે જયમન એટલો નાનો હતો કે એને માવ એટલું જ માદ રહ્યું હતું કે એની મા પર ગતી ચટક ચૂદી ઓળાવામાં આવી હતી ને એના બાપા રોતા હતા.

એ પછી એલો એની માને નેઈજ નહિ પછી થોડા વખતમાં બાપાને પણ બાધે નાખીને રમવાને લઈ ગયા જયમનને આ બતાવ થોડો માદ હતો.

પછી તો એ જયમન એના કાકાને ઘેર રહેવા માંડ્યો એને નિશાળે બેસાડવામાં આ પો ને એ મોટો થયો કાકા ઉપરાંત એને મોટો કનાર ગામના લોખડા હતા ગામનો એક વડ હતો ગામનું એક તળાવ હતું ચણીભાર હતાં ગામનું મદિ હતું અને મદિરનો પ્રસાદ હતો.

એક દુરના સગાએ જયમનને મોટો થયો એટલે એને રૂબ મોકલવાની વાત ઉચ્ચારી.

ત્યાં મારો ભાઈ રહે છે ખૂબ ખામ છે તને નોકરી આપશે દેશમાં એ આવવાનો છે એની હારે તું બીપી ભાળે.

જયમનને પહેલા તો ના કહેવાની પ્રત્યક્ષ થઈ ગામનાં તળાવનાં બીડા પાણી આંખનીના મતરા મદિની ઝાલર વડનો બૂનો, અને એનો દાગમોરી આ મધીએ એના કાનમાં ના 'ના' અને ના ના પ થા પા થા પણ જયમનને એની સામે હા કરવી પડી.

કાકાને ઘેર એને જે સહન કરવું પડ્યું હતું આશિયાળો રોટલો ખાવો પડતો હતો એ જ એક

એવો મોટો પથ્થર હતો કે, જ્યમલે રગૂન જવાનું નક્કી કર્યું.

જે દિવસે એ ગામ છાડીને ગયો એ પહેલાં ગામના, જ્યમલના ગોઠિયાઓએ એને શીગ-રેવડીની મિજબાની આપી ગજવામાં આંમલીઆ ભરી જ્યમલ ઊપડી ગયો.

જ્યમલ અને રગૂન પછી તો દોસ્ત બની ગયાં. પહેલા દોસ્ત બન્યા પછી દુરમન, જેની પેઢીમાં જ્યમલ કામ કરતો હતો એ પેઢીના શેઠ સાથે એને થોડા જ મહિનામાં તકરાર થઈ અને જ્યમલ અવાજ કરી છૂટા થયો.

થોડા દિવસ બેકારી અને વધુ દિવસ બેકારી—આવા જીવન વચ્ચે એ જીવવા લાગ્યો અને રગૂનના દાદાઓના પરિચયમાં એ આવ્યો જે શેરીમાં પ્રહર-દેશવાસીને મોડી રાતનાં નીકળતાં વિચાર થતો ત્યાં જ્યમલ સડસડાટ ચાલી નીકળતો, એના ગજવામાં ખીજાએને ‘સમાક્ષી’ લેવાની ધારવાળી ‘શક્તિ’ પડી રહેતી... ..

અત્યારે જ્યમલ એક ઘર લાશ્વી જઈ રહ્યો હતો અધારાની નિશાનીએ એ આગળ ને આગળ ચાલી રહ્યો હતો વચ્ચે વચ્ચે ચિબરી બોલતી ને એના મનને ‘ઠાઠક’ વળતી હતી, કાળી રાત અને ચિબરીની બોલો એ તો એનાં લાડીલા સગાથી હતાં.

એક ઘર આગળ જ્યમલ આવી પહોંચ્યો, અને પવનની જેમ ઘરની અંદર એ જતો રહ્યો. ઘરની અંદર, સંતરાની ચીરો કાઢ્યા પછીના ખાલી ગોળ સતરામાં દીવા સળગાવામાં આવ્યા હતા. થોડાં જવાની ફાનસો પણ કુળાની જેમ ઊડતા હતાં અને એમાંય આગ પૂરવામાં આવી હતી પિંજરામાં કાકા-કૌચો પૂર્યો હતો અને વારેવારે એ એની કલગી ઊંચી કરી ઘરનો ઇતિહાસ તપાસ્યા કરતો હતો મોઈ ન એ તો તરત જ કાકાકૌચો અવાજ કરી દેતો હતો.

મામીઓનું આ મકાન હતું રગૂનની આ સુદ રીની આખમાં ઇતિહાસ ખીડાયો હતો અને ઇતિહાસ બગાયો હતો કેટલીક વ્યક્તિઓ તો રગૂનને મામીઓના નામથી જ ઓળખતી. મામીઓ એના હાથમાં પખો રાખતી, એના મનની ચૂંચવણ જૂલેચૂકે મો પર ગલ પાડી જાય તો તરત જ એ પખા પાછળ ચહેરાને ફાળુ બે ફાળુ માટે છૂપાવી દેતી અને ફરી એનો એ હસતો ચહેરો ઊગતો.

મામીઓ જેટલા પુરુષોને ઓળખતી એના કરતાં જાતજાતના પખાઓને એ વધુ ઓળખતી અને કપાળે મેળવતી પખો એને વધુ પ્યારો હતો પુરુષો એને ચૂંચવી મારતા ત્યારે પખો એને સમાક્ષી લેતો હાથીદાંતનો પખો, શહામૃગનાં પીછાનો પખો, ત્રીક ભરેલો પખો, કાળો, રાતો, ધોળો પખો—આ બધા પખા મામીઓના શુલાથી ચહેરાને પંખાળતા.

મામીઓનાં દિલનો રંગ આ પંખાઓથી છતો થતો. બહુ ખુશીમાં હોય ત્યારે એ શહામૃગનાં પીછા વાળો પખો ઊછાળતી.

જ્યમલ જે રીતે મામીઓના ઘરમાં પેઠા એ વર્તન જોઈને કાકાકૌચાએ અવાજ કર્યો મામીઓની એક ખાસ બાઈ ખરત જ બહાર આવી.

પણ જ્યમલ સડસડાટ અદરના ખંડમાં યુગ થયો મજરા જેવા આકારની ધાતુ પર મામીઓ નાનકડું રાકું મારી રહી હતી અને એમાંથી સૂર પેદા થતો હતો એની સાથે એ આગતે આગતે ગાતી હતી. મામીઓ જાનારી નહોતી, નાયનારી નહોતી, પણ નારીની કલા એને વરી હતી એની નાની પગ-લીઓ ચાલી જતી અને ‘ધાધલ’ મગી જતી એનો ચહેરો, બદલાઈ જતો અને રાકુઓ સામસામા જદ-લાતા વચ્ચે પડી મામીઓ જ આ તીખી ધારોને મીડી બનાવતી.

જ્યમલ ખંડમાં ગયો, મામીઓ એની પામે આવી જ્યમલને એ સમજાવવા માગી.

તું રૂંત ડોડી દે મારે ત્યાં આવવું બધ કર
તને એમ ને એમ મારી નાખશે એ રોળી તું એળ
ખતો નથી

જોખમની આ એક વધુતર જાણ થતાં જ્યમલ
એના રમમાં આવી ગયો એના અમમા એક પ્રકા
રની સ્ફૂર્તિ આવી ગઈ

હવે રગૂંત છોડ ! આ શહેરે તો મારા આ
હાલ ક્યાં છે ? નાંદતર માગ ગામના તળાવની
આંધળીના કાંતરા ખાતો રાત પડે ધસગસાટ જીવી
જતો એક નાનું સપત્તુ મને ટોળાતું નહિ પણ
રગૂંતના આ શેડીયાએ મારા મામડીએ સ્વભાવને
ચગદી નાખ્યો

જ્યમલને અત્યારે કાંઈએ આ વાત પૂછી નહિ
તોયે એ જોલવા લાગ્યો મામડીએ એના પખાને
વન્યે લાવી એના મોંતુ બગાસુ છપારી, જ્યમલનો
કદાશી સાંભળવા લાગી

ચોખાનો ઢગલામધ વેપાર કરતા આ વેપારી
એને મારા એકના ચોખા ભારે પડ્યા એટલા
માટે ભારે પડ્યા કે મે એમની ગેરવતણુંક સામે
માથુ ડાક્યું મે જ નહિ પેનીના તમામ નાના
માથુએ એ બસ તે ધડીથી મને રૂંતની એકેએક
પેદી ધક્કો જ મારતી રહી છે

મામડીએના બગાસા વધવા માડ્યા એટલે તરત
જ મામડીએ ગરમ પીણું મગાવ્યું જ્યમલ અને
મામડીએની દોરતી વિચિત્ર સન્નેગોમાં ઘર્ષ હતી એક
વિચિત્ર ધડીએ મામડીએને મથરાતે કાગડું પડ્યું
હતું એની પાછળ ચોખા નશાખાજ માથુસો પડ્યા
હતા અને અચાનક એ જ્યમલના ગરીબ ધરમા
ધૂમી ગઈ હતી અને ત્યાં જ મામડીએ રાત પૂરી
કરી હતી એ ક્ષણમાં મામડીએને સમગ્ર હૃદય કે
જ્યમલ એની બાજુમાં છરી રાખતો પણ બીની
અધજાતની ધારને પણ એ એટલી જ વીક્ષ
રેતો

એ બતાવ પછી જ્યમલ અને મામડીએની
સુત્રકાત વધી

પણ આજની રાત જ્યમલ માટે નીરાળી હતી
એ એના રહેઠાણમાં સૂઈ ન શક્યો

જ્યમલને એની રમણમાં સચવાયેલી મારી વાત
મામડીએને કરી લાલચટક ચૂંદડી એકીને મને
રમણાન લઈ ગયા એ બાળપણની યાદ એણે આંધી
મૂકી અને મામડીએ એની બાજુમાં આવતી ગઈ
એક નારી એક માતાની રમણને આસુના કુદ
ચાવતી ગઈ

મામડીએ સવાન ક્યો

તારી મા કોના જેવી હતી ?

એના જવાબમાં જ્યમલ કહેવા લાગ્યો

એટલું બધું મને યાદ નથી પણ મને સહે
કહેતા કે મારી મા બહુ રૂપાળી હતી ગોરી હતી
મોઠામોલી હતી

હવે મામડીએ જોલો

તને ખચર છે મારી મા કેવી હતી ?

ના કેવી હતી ?

મારા શાહમુ ના પખા જેવી મારી મા ?
હાથ મને પપાળતા મારી નાનકડી સરમને દારી
દેતા મારા આંસુ લુગતા બરાબર દીવરી જેવી
મારી મા હતી ગોળ ગોળ આંખ, નાના નાના પગ
ગોળ ગોળ મુખ ને મોઢું મોઢું દિન

મામડીએના હાથમાંથી પખો પડી ગયો ખારી
મધી પવનનો એક લાગે સપાકો આવી લા શે તે
કાકાકીવાએ એક જગરી ચીસ પાડી

તથુ ચાર માથુસો ખારણુને ધક્કો મારી મામડીએના
ખડમાં ધસી આગ્યા છરીની વીજળીએ સમગ્ર
ગઈ જ્યમલ આસપાસ આ વીજળીએ વધુ ચમકી
જ્યમલની કદા ખીની જી જોનાં અગેમમ
રવા લાગ્યા એની છરી આકાશની વીજળીની જેમ

ત્વરિત ગતિ બતાવી એનું કામ કરી ગઈ જે જાણુ બામી બયા. એક જાણુ જમીન પર પડી ગયો બાગેલા માણુએએ બીકના માર્યા રાડો પાડી—પોલીસ આવી પહોંચી

જયમલ કૂદકો મારી અદ્રશ્ય થયો મામીએ અને એની નજરે મળી લીધું. રંગૂનની ગત્રીમાં જયમલ ગુમ થવા લાગ્યો પણ અનેક ટોચના સર્પ એની પાછળ પડ્યા ચારે બાજુથી એ ઘેરાઈ ગયો

મામીએનાં ઘરમાં જયમલના હાથે સૂઈ ગયેલો આદમી કદી જાગ્યો જ નહિ

જયમલ પકડાયો. અદાલતમાં એને હાજર કરવામાં આવ્યો—અને અનેક ગતતા વાદવિવાદ પછી જયમલના કાન પર જન્સરીપતી સળતુ ફરમાન પડ્યું. રંગૂનના કારાવાસમાં જયમલ પૂરાયો

આબલીના કાતરા ખાતો, ગામના તળાવમાં પોટકોઆ મારતો, ગામનાં મંદિરની ઝાકર બળવતો, ચણીબોરની ઉત્ખણી કરતો, અને આખરે રંગૂન આવેલો જયમલ કાયમ માટે કાગવાસમાં પૂરાયો.

કારાવાસમાં પૂરાયો એની એને ફરિયાદ નહોતી. એની છરી બિછળી હતી અને એ છરીની ધાગ પર અપરાધ આવી પૂર્યો હતો અપરાધ કરવાની એની ઇચ્છા નરોતી પણ એ આવ્યો હતો

કારાવાસમાં પૂરાયા પછી એને સુકિતાનાં રૂપનાં આવવા માંડ્યાં. સળીઆ પર નજર કેવનાં એને સમજાતું હતું કે એનાં ગળામાં અપરાધની માળા પહેરાવનાર, એનું માનવ તરીકેનું અપમાન કરનાર એ જ્યાં પહેલાં નોકરી કરતો હતો એ પેઢી જ હતી એ પેઢી હતી માટે એ જોલમ હતો એ ચોખાના દમલા હતા માટે જ બૂખ્યો હતો એ તિન્નેરી ભગ્નૂર હતી માટે જ એનું ગજવું ખાલી હતું

*

વરમે આવ્યાં, ગયાં. કૂડી આવ્યા અને ફરી ગયાં. નખરાળી રંગૂન નગરીનાં પડખામાં અનેક જાણુ લપાયા. અનેક સમૃદ્ધ થયા અને અનેક પુત્રાગ થયા

ચોખાના પહાડો ખડકાયા, જહાજમાં જગ્યા લઈ એ ચોખા દેશ પરદેશમાં ચાલો ગયા. ચુગત, કાદિયાવાડ, કચ્છમાંથી અનેક જુનાતો રંગૂનના કિનારા પર ઊતર્યા અને પેઢીઓમાં પૂરાયા

રંગૂનના રૂપનાં અદાલતમાં. રંગૂનના રૂપનાં નવી સાવની મોટા કરવા લાગી, રંગૂનનાં છત્રી-ધરેમાં સાયમલ અને કાનનના સુગંધકાયા રંગૂનમાં નવા મકાનો બધાયાં વેપારીઓના મંડળો બધાયાં. રંગૂન ગરેરના આખા લતા ચુગતના આ વેપારીઓનાં નામથી ઓળખવા લાગ્યા

અને આ સમૃદ્ધ લતાની એક 'ચે'લ' હતું જે કાગવાસમાં કેદ હતી હતું જે એનું નામ જયમલ હતું હતું જે એના રમરણમાંથી એની મા અને રાત્રી ચૂદડી ખસતી નહોતી હતું જે મામીએએ આપેલું મ મામીએની માતાના ઓળ ઓળ મુખનું વચુંનું એનાથી જૂથાતું નહોતું, હતું જે ગદામુગના પીછેને મામીએનો સુવાળો પ બો એનાથી ફર ખસતો નહોતો.

અને એક દિવસ રંગૂનના આશ્રમમાં—અજવળાં પોધેલાં તારા ઊગતા હતા એ જ આશ્રમમાં પોટકા પોધેલા થોડા વિમાનો એકઠાં થયા સમજીએ એકઠી થાય એમ એકઠાં મળી આ વિમાનોએ રંગૂન પર મોત ટોળવા માંડ્યું લડાઈ રંગૂન પર આવી લાગી.

યુદ્ધનો મસાલો શહેર પર ભગભરાતો ગયો રંગૂન ખાલી થવા માંડ્યું સમૃદ્ધિનો રોજ સવાળો મેળવનારાઓ, સમૃદ્ધિને પાછળ મૂકી નામી જવા ઉતાવળા થઈ ગયા

જગલના નામનો ઉચાર માંડળનાં જેમની છાતીમાં ઘણકાગ વધી જતા એ સુવાળા માણુસો પોટલાં બાંધી, જગલ ચીરી મહિયુગની સરદદ પર પહોંચવા ઉતાવળા થઈ ગયા, વિમાનનો એ'અ પેઢી'નાં એક અને નોકરની એક જ ગતની સાગંગ કરતો હતો એટલે એક અને વાણીનગનો સળધ જુલાવની યુદ્ધની નકશી રંગૂન પર એનો હાથ અજમાવતી ગઈ.

વતન બાણી જવા માટે કતારોની કતારો બેઠી થઈ જેમના પેટમાં બાળક હતાં એ સ્ત્રીઓ પણ વન વગડામાં ચાલી નીકળી નહીંઓ બાળગર્તા એક પથરા પરની બીજા પથરા પર પગ ટેકવતી એ સ્ત્રીઓ ' દેશ ક્યારે દેખશું ની લાગણી અનુભવી રહી

રૂન ભાગનરી શક્તિ વધુ ને વધુ જોર પકડતી ગઈ જનપાનીઓના હાથમાં બળતા ભાગ્યા આવે એ આશયથી રૂન નગરી રૂનના સત્તાવાળાઓના હાથે જ સજાગી દુનિયાની હોગી ઉજવાતી હોય એ રીતે રૂનની હોળી ભાગ્યા બગી રહી અને પછી તો એવી કટોકટીની ક્ષણ આવી કે રૂનની જેનનાં બારણાં ખોલી દેવામાં આવ્યાં રૂનના પાગનખા નાનાં બારણાં બંધાડી દેવામાં આવ્યાં અને આ બધું ટોણ બગતી નગરી બાણી ધરતુ

એમાં જ્યમને પણ મુક્તિ મળી, વિમાનમાથી મોત ટોળાતું હતું તો યે ખુ ના રસ્તા પર દોડ દઈને જ્યમને એની મુક્તિ મળી

*

વરસો વીતી ગયા હતા તો યે જ્યમને રૂનની શેરીઓ એની નાની બહેન જેવી લાગી—એની સાથે હેત કરતી પહાલ કરતી

કારાવાસમાંથી છૂટેલા કેટલાક યુવકોએ નીકળીને તરત જ લુટમટ ચરૂ કરી પણ જ્યમને તો ભડકે બળતી નગરીમાં મામીઓને શંકવા નીકળ્યો વરસો વીતી ગયા હતા હવે મામીઓને પત્તો ક્યાંથી લાગે ?

તોયે એ પહેલા જ્યાં રહેતી હતી ત્યાં જ્યમને દોડતો પહોંચ્યો

એ ધર તો ધૂળમાં મળી ગયું હતું એની દીવાલો ફસડાએલું એ ભગારમાં પડ્યું હતું

જ્યમને તો ખૂબ વેગ શમી ગયો લગાઈતી ઘેરી પગલું એને હવે ભાન થયું મામીઓના કાગેલા ધરે એને જગાઈતી વિગત વધુ સમજારી

આમની લાખો છઓ રૂનને ચાટતી હતી લહેર ભરી જાય એવા ધડાકા સતત પડ્યા પાડતા હતા, ચિચિયારીઓ અને ફાટેલા અવાજો વધુ ને વધુ ગાજતા હતા પાણી પાણીની ખૂમ પાતી હતી વિનાશની દિવાળી આવી પહેંચી હતી

જ્યમને આમ-તેમ ધૂમતો હતો ત્યાં એની નજર એક આદમી પર પડી. એ આદમી આમની શેડવાળી ટેકરી પાસે બેઠો રહી હાથો જોયા કરી કાંઈક બેલતો હતો થોડું દસતો હતો જ્યમને એની પાસે દોડી ગયો જ્યમને જોયું વધુ જોયું પાગલ ? એ પાગલ હતો ? જ્યમને એ ચહેરાને ઓળખતો હતો

' શેડ ! જ્યમને સાદ દાંધેલ જે પેળીએ એને અપરાધી બનાવ્યો હતો એ જ પેળીને શેડ દીવાલો બની ગયો હતો ? શા માટે ?

જ્યમને એ માંડા પાસે જઈ એને શેડ કહી મોલા થો એ તો સરવાળા બાદમાંથી ક્યાં કરતો સંભળાયો

અને દોન કાગીને ખડખડા હસોને એક વખતનો પેળીને એ માલિક જ્યમને ખ્યાન ચૂકાવી અશ્વ થઈ ગયો

જ્યમને ખૂબ લાગી હતી ખોરાક હાથ કરવા એ બટકવા લા થો ત્યાં તો બીજો એક આદમી અગળાયો એ પણ હસતો હતો રમૂજને કારણે નહિ એના મગજનાં તલુઓ તૂટી ગયાં હતાં માટે એ હસતો હતો

એને પણ એ ઓળખતો હતો ? જ્યમને એની આખ ચોળી હા એ તો એના ગામને જ ! એને જ ગોડીઓ સાથે આંજલીના કાતરા પાડતો સ્વયં ચર્ચખોર ખાતા જતો સાથે તળાવમાં પોટનીઆ મરતો એ પણ એની જેમ જ રોજ કમાવા રૂન આ થો હતો ? જ્યમને એને ઢઢેબો

માનજી ! એય માનજી ! હું જ્યને તારો

સર્વોદય કે સામ્યવાદ ?

૪૫૭૫

પ્રકરણ ૧૯ મું (ચાલુ)

ગાંધી દર્શન

પ્રા. મોદદારના આ અને આવા હજારો પ્રાણુપ્રશ્નો આજસુધી તદ્દન અનુત્તર રહ્યા છે કાર્કને અને વિષે વિચાર કરવાની કશી જ જરૂર જણાઈ નથી આજ સુધીમાં એકપણ નમૂનેદાર ગાંધીનાદી ગામડું અસ્તીત્વમાં આવ્યું નથી જેથી ખીજ એવું અનુકરણ કરના પ્રેરાય

સાબરમતીના સત્યાગ્રહ આશ્રમને જે ગામડું ગણીએ તો એનો અવ્યવસ્થિત ચેજનાગ્રન્ય વિકાસ ભાગ્યે જ અનુકરણીય કહેવાય તેમજ ગાંધીજીના સ્વાવલમી અને સ્વયંસંપૂર્ણ ગામડાના આદર્શથી અમદાવાદનું એ પર કણું જ દૂર છે.

આ પ્રકારની દિશાશૂન્ય પ્રવૃત્તિનું પરિણામ એ આવ્યું કે મુંબઈ-અમદાવાદ જેવાં થોડાંક મોટાં શહેરોને આશ્રયે કેટલાક ગાંધી આશ્રમો વસ્યા, ત્યાં વસતા કાર્યકર્તાઓએ થોડીક ખાદી પેદા કરી થોડાંક સાણુ જરીપુરાણી રીતે બનાવ્યો છાપખાનાના કસ્તરમાંથી થોડાંક હાથકાગળ તૈયાર થયો. ગામડેથી એ પાંચ ધાંચી પકડી આણીને થોડુક બળદધાણીનું તેલ તૈયાર થયું થોડીક વિધવાઓએ ધંટીઓ ચલાવી

જયલો યાદ છે ને ? સાથે આપણે તળાવમાં પડતા ? ”

કાનજીના મો પર એવું એ જ ગાંડપણ હતું કાનજી જાણે કાલો હોય એ રીતે જ્યમલ એને કહેવા લાગ્યો

“ પણ તું ગામ છોડીને આહી આવ્યો જ શીદ ? કાણે તને મોકલ્યો ? કાણે તને દિવાનો બનાવ્યો ? મોલ તો ખરો ? તને ય મારી જેમ રગૂનના પાગલખાનામાંથી છોડી મૂકવામાં આવ્યો છે ? ”

કાનજી ‘ કાર્ક ’ સમજ્યો હોય એમ જ્યમલને

ખૂબ જ વિવાદાસ્પદ લાગતી આ લેખ-માળા જિ હા અલ્યાસ અને અવલોકનને પરિણામે લખાય છે ચર્ચા માટે તો એનો એકેએક સુદો ઉપાડી શકાય. પણ આ આખી મૌલિક વિચારસરણીના પ્રયોજન પાછળની લાવના કાર્કને તોડી પાડવાની તો નથી જ એટલે વિરોધી માનસ જરા પણ બહાવડુ ન બને !

વિદ્યમિનવાળો લોટ તૈયાર કર્યો આ બધી પ્રવૃત્તિમાં વિષે ગ્રામોદારને નામે જેરજોગથી પ્રચાર થયો દિદુ પ્રજા મૂળ તો શ્રદ્ધાળુ, ઉપરથી દ્વાધર્મી. એનો કાગડા, ફતરા, કપૂતરો, માછલાં, વાંદરાં અને રોઝડા તગડો પ્રેમ માણસો તરફ વળ્યો. લાવનાશીલ લોકોએ કરોડો દરિદ્રનારાયણો માટે ખાદી પહેરવાની શરૂ કરી પરિણામે અનેક ગરીબોને માડમડ કબાલ રોજી મળી સંધ્યમ વગના અનેક ખેડારો ઠેકાણે પડ્યા શ્રીમતોને સુપાત્રે દાન કર્યાનો સતોષ થયો ઉપરથી હાથકાગળો લોટ અને ધાણીનું તેલ ખાઈને એમની વિદ્યમિતોની ધેલછા સતોષાર્ક મામડાં તો હતાં ત્યાંના ત્યાં જ રહ્યાં ત્યાં રેટિયો ઘડી ને ધાણી પહોંચ્યાં જ નહિ દેશની ગરીબી લેશ માત્ર ઘડી નહિ ! ખાદી કાતનારા

લાગ્યું જ્યમલને એના દોરન કાનજીની આ હાવન પાછળનો ઇતિહાસ અત્યારે હાય લગે એમ નહોતું

ચારેકાર ભડકા, ચારેકાર ધડકા, ચારેકાર મોત, ચારેકાર ચિચિયારીઓ અને આ બન્ને જણા આતી નવી દુનિયામાં પગલાં માંડી રહ્યા

આજુબાજુનો વિનાશ નેર્ઠ, આ બળની દુનિયામાં પગલાં માડતાં જ્યમલને લાગ્યું કે આ રગૂનમાં સૌથી નિર્દોષ એ હતો અને એની બાજુમાં ચાલતો કાનજી આખા રગૂનમાં સૌથી કાલો પુરુષ હતો

જાપાનીસ કાપડ પરેરતા હતા સનાતન સાથુ
ખનાવનાશ પ ૧ વારતા હતા હાથધારીને સો
તયાર કરતી વિધવાઓ પોતાના વપરાશ માટે મિલનો
આટો વાગતી હતી.

આમોદાર માટે આટલું બધું આધિજે બહેર
કુટાણુ એની જવાબારી કેવી? મહાત્માજી સિવાય
બીજા દરેકદરેકની. સૌથી પહેલા દુષ્ટ અંગ્રેજોની
એમણે આપણા ગૃહોઘોગોનો નાશ કર્યો પછી મિલો
વાળાની તેઓ રેડિયો આનવા નથી દેતા પછી
વેન્ટેબન ધીનાળાઓની એમને પાપે જ મામડામાથી
ધી-તેલ ગયા.

બરે સાફ અંગ્રેજોને તો આપણે કાઢવા હજી
કેમ નથી પડતું? હવે જવામદારી કેવી? જવાહર
લાલ નેહરુની. ગ્રેસ સરકારની આપણે
ચીથેલે માર્ગે એ ચાને તો હમણું જ સંદેશ થઈ
સહુ સુખી થઈ ગયા.

વાસ્તવિક હકીકત શું હતી? અવિબ્ધ દશનના
અભાવના જે રોગથી છે લો બાર સગીના હિંદુ નેતાઓ
ઓઢવત ગણે પીડાતા હતા તે રોગથી મહાત્માજી
અને એમના અનુયાયીઓ લેશમાત્ર મુકત નહોતા
બાર સદી થયા જીવનને દરેક મોરચે નિષ્પ્રજ લડાઈઓ
આપીને કકડેકકડે પીડેહટ કરતી એક મરતી સરકૃ
તિના તેઓ એક મહાન જોનોનિર્ધર હતા.

અંગ્રેજોએ આ દેશમાં આણેલી યાત્રિક ક્રાંતિમાં
આપણાં શહેરો સપૂર્ણ રીતે ઝોળાઈ ગયાં હતાં હિંદુ
અને મુસ્લિમ અને સરકૃતિઓ મશિનની સરકૃતિની
પરાજીત થઈ આપણા શહેરોમાં અવનત મસ્તકે ઊભી
હતી ત્યાં ગાંધીવાદના અથશાસ્ત્રનું જશ ઉપજે એવું
નહોતું એટલે હિંદુ હરીજાઈના હેલા મોરચાઓ
ગામડાં ખેતી અને ગૃહોઘોગોમાં ગાંધીવાદે ચાલુ નાખ્યું
અને ત્યાં રહ્યા રહ્યા પત્રિમથી આવી રહેલા પ્રગતિના
રોકવા માટે મહાત્માજીએ રજપુતોનાં કેસરિ
માદ તાજી કરે એવી લડાઈ બારે જનુનથી જીવ
અત સુધી આપી એમને સાફ કહી દીધું કે

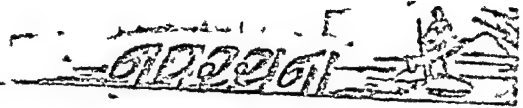
કોઈ રેડિયો નહી કાંને તો હું એકનો ટેક સુધી
કાંપા કરીશ પ્રગતિના ધમમસતાં પૂરને રોકવા
મથતી આ આધિજી લડાઈ માટે જોઈતી બૌદ્ધિક
પૂરબુમિકા કિશોરવાન મચડવાળાથી માંડીને કુમારધા
સુધીના અન્યત છુધિશાળી પણ સરસક માનસ
વાળા ગાંધીવાદી વિચારકોએ પૂરી પાડી પણ કાળ
બળોને રોકવા મથતી આ આધિજી અને જનુની લડા
ઈમાં હિંદુ નેતાઓ સપૂર્ણપણે હાવા, ગામડાં એમની
મૂડીમાંથી સરના માં 'ય' અને એને અંગે ઊભા થયેલા
શુ પાવકાશમાં ધૂસી જના માટે કામ્યુનિટિ પ્રોજેક્ટ્સના
રૂપમાં અમેરિકનોએ અને બ્રીમિનનાં રૂપમાં સામ્ય
વાગીઓએ જખખ સાકમારી શરૂ કરી હિંદનાં ગામડાં
ઓમાં શરૂ થયેલી આ સરકૃતિઓની સાકમારીનો
અત નોખ વિધુધુધ સિંચ આરે એવાં કોઈ લક્ષણ
દેખાતા નથી.

અર્થશાસ્ત્ર — આમોદારમાં ગાંધીવાદીની સરી
યામ નિષ્પ્રજતાને કારણે ઊભા થયેલા ખંધારમાં અમે
ગ્રિકા અને રશિયાને સાકમારી કરવા છઈ આપણે હવે
ગાંધીવાદી અથશાસ્ત્ર તરફ વળીએ.

એક અથશાસ્ત્રીએ કહ્યું છે કે ગાંધીવાદી અર્થ
શાસ્ત્ર જેવું કોઈ અથશાસ્ત્ર નથી જે કોઈ અર્થ
શાસ્ત્રને નામે રજૂ કરવામાં આવે છે તે તો માત્ર
ગાંધીજીના આધિક વિચાર જ છે આ અભિપ્રાય
માં ધણ સત્ય છે મહાત્માજીની રવેથી અને બહિ
બાર તા વસ્તુતયતી સરસક અને પૂર્વોદ્ધી આર્થિક
યુદ્ધગ્યતાને આપણે અથશાસ્ત્રનું આરવપૂર્ણ નામ
આપી શકીએ નહિ.

છનાય આ અથશાસ્ત્ર વિષે ની નરહરિ પરીખ
શ્રી અગ્રવાલ શ્રી કુમારધા અને શ્રી વિલ્લદાસ
કાકાગી જેવા મહાત્મજીના છુધિશાળી અનુયાયી
ઓએ પુરતકો લખી એવું સખળ સમયન કરેલું છે.

આ બધાંય પુસ્તકોમાં મૌલિક સિધ્ધાંતોના સદ
તર અભાવ છે બીજા અથશાસ્ત્ર વિષેના બીજા
પુસ્તકોમાં અને એમાં કશી જ તક્ષવત નથી એમાં
માત્ર દુનિયાના અને ખાસ કરીને હિંદનાં સૌંદુ ખેલા
રામખાણુ ધલાજ તરીકે રેડિયાને વળું નવામાં આ રો છે.

આ ઇલાજની અસરકારકતા તપાસતા પહેલાં આપણે સૌથી પહેલાં એક પ્રશ્નનો જવાબ શોધીએ . માનવીના જીવનની જરૂરિયાતો કેટલી ?

મૂડીવદ અને સામ્યવાદ વ્યક્તિ કે સમાજના જીવનની જરૂરિયાતો ઉપર બિલકુલ મર્યાદા મૂકતા નથી, આ વલણ તદ્દન વાજબી વલણ છે, કારણ કે જેમજેમ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનો અને સમાજના સંગ દાનનો વિકાસ થતો જાય, તેમતેમ એમની જરૂરિયાતો વધે જવાની

પણ ગાંધીવાદને આ દ્રષ્ટિમિત્રું માન્ય નથી, એ તો સાદું જીવન અને ઉચ્ચ ચિંતન એ સૂત્રમાં માને છે એ પ્રશ્નને જરૂરિયાતો ઘટાડવાનો ઉપદેશ આપે છે તો પછી પ્રશ્ન એ રહે છે કે જરૂરિયાતો ઘટાડીને કેટલી ઘટાડવી ? હિંદના લાખો લગોટીયા સાધુ-રૂઝીરા જેટલી કે કરોડો કુમાલ ખેડૂનો જેટલી ? ના ! હિંદની આમજનતા માટે આ કુમાલીયતને પણ ગાંધીવાદ મંજૂરીની મહોર લગાવતો નથી, એ દરેક વ્યક્તિ માટે ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાત તરીકે પોષક ખોરાક, પૂરતા કપડાં, માટીનું ઘર, વૈદકીય સારવાર અને પાયાની કેળવણીની જરૂરિયાત સ્વીકારે છે દુકામાં માહાત્માજીના આશ્રમવાસીઓ જેટલી જરૂરિયાતો દરેકે દરેક હિંદવાસીને મળવી જોઈએ, એમ મહાત્માજી સ્વીકારતા હતા

અસ્વાદ્યત, હાલિયર્થ અને અપરિગ્રહવત દાગ દેહદમનમાં માનનારા ગાંધીવાદે જીવનની આ જે ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાતો સ્વીકારી છે, એ મધ્ય-યુગના ત્યાગ માર્ગમાયી સાક્ષાત્ક પીછેઠઠ છે શરીરને આત્માનો શત્રુ તરીકે સ્વીકાર્યા પછી પણ આટલી જરૂરિયાતો મજૂર રાખનાર ધર્મ મને-કમને યુગવદના કગી રહ્યો છે એમ આપણને લાગ્યા વિના રહેવું નથી

હવે પોષક ખોરાક, પૂરતા કપડાં અને સારા ઘરની આખ્યા શી ? આ આપણા બધાના જીવનને સ્પર્શતો એક રસિક વિષય હોવા છતાં એમાં મહાત્માજીએ

કે એમના અનુયાયીઓએ કશું જ મહત્વનું કે મૌનિક સંશોધન કર્યું નથી એ લોકોએ પગભારી પારકા મતો પોતાના પુસ્તકોમાં એકઠા કર્યા છે સમનોવ ખોરાક વિષે ડૉ. એક્રોઇટનો મત સીધીસીધા શ્રી નન્દરિ પરીએ પોતાના પુસ્તકમાં લઈ લીધો છે

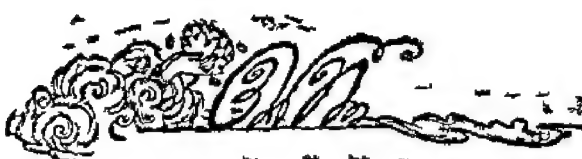
એ રીતે ખોરાક, પોષાક, વસવાટ અને અમાન-સ્વાસ્થ્ય વિષેના પશ્ચિમના પડિતોના આદર્શોના અધિ-સીધો સ્વીકાર કરી લીધા પછી પ્રશ્ન એ ઉઠેો ધાય છે કે આ બધાનો ખર્ચ કાઢવો કયાથી ? આપણે જો પશ્ચિમના જન્મપ્રમાણ, મરણપ્રમાણ, બાળમૃત્યુ પ્રમાણ, માનવમરણપ્રમાણ અને સમાજસ્વાસ્થ્યને આદર્શ તરીકે સ્વીકારીએ તો એ મિથિતિએ પહેલચા માટે આપણા વૈદકની પૂનર્વંદના કરના જે અળગે રૂપિયા જોઈએ એ રાક્ષસી રકમ રેટિયાનું જરીપુરાણ અર્થશાસ્ત્ર પૂરી પાડી શકે ? આ પ્રશ્નનો અવકાશ અને વાસ્તવિક જવાબ હજીસુધી કોઈએ આપ્યો નથી !

જો રેટિયો વૈદકીય સુધારણાનો ખર્ચ જ કાઢી શકે એમ ના હોય તો આખી પ્રગતિ જીવનની પાયાની જરૂરિયાતોનો ખર્ચ કયાથી કાઢી ને ?

રેટિયાની ઉત્પાદનશક્તિ કેટલી ?

પાત્રીસ વરસ સુધી રેટિયાને દેવ તરીકે ગ્યાપીને ગાંધીપયે એની એટલી આપણી પૂજા કરી છે કે રેટિયો રાષ્ટ્રના આર્થિક પુનરુત્થાનમાં શું ભાગ ભજવી શકે ? એને વિષે વ્યવસ્થિત આર્થિક તપાસ કરવાનો ઝાઝો પ્રયાસ થયો નથી.

રેટિયાનો જન્મ મહાત્માજીના અનામન (Subconscious Mind)માથી થયો જે વખતે એમણે રેટિયો જોયો પણ નહોતો. તે વખતે તેમના સામૃતિક દ્રષ્ટે એમને 'હિંદ-ગર્ગ-૮' ડા ! રેટિયાનો ઉપદેશ આપવા ગ્રેજી રેટિયાના કે પ્રથમ મત્રોચ્ચાર પછી અમદશાસ્ત્રમાં તો 'ગાન-ગે તાતણે સ્વરાજ'નું સૂત્ર આ દેવને ૨ મે-૧૯૨૩ પહેલેથી ગયું. અંગ્રેજોએ આ દેશમાં આપેલી આર્થિક

અને યાનિક ક્રિતિને પકારવા મથતા બાવનાશીન સરક્ષક અને સ્વકેન્દ્રિત હિંદુ માનસે પોતાના યત્ન દ્વયને રેટિયા દ્વારા વ્યક્ત કરી ત્યારથી આજસુધી રેટિયાની આશુઆશુ ભિમિનાં બાવનાના આદર્શનાં આવેશનાં ભક્તિનાં, બ્રમનાં અધ્યશ્વદાન અને વેવલાઈનાં એટનાં બધાં જટિલ જળાં ગૂંચવાઈ મથા છે, કે એની સાફસફી કરી એ આખા પ્રશ્નને નવે સરથી શુદ્ધિપૂર્વક તપાસવાની હઠ સુધી કોઈને કરી જરૂર જણાઈ નથી અનિલ ખરન રોય ઈંદુલાન યાસિક અને છેલ્લા કેટલાક વરસોમાં કોમ્યુનિઝમની કઠી બાંધનારા અસુક જૂતપૂવ સુસ્ત ગાંધીવાદીઓ જેવા બગવાખોરોના વિચારોની મોટેભાગે આપણા લોકમતે ઉપેક્ષા જ કરી છે

આ અભ્યાસરહિત વયણના કેટલાક અપવાદો પણ છે શ્રી મહાશ્વણાએ પોતાના જીવનના અત કાળમાં હાથકિલોમ અને યત્રોલોચનો સમન્વય' એ નામના ચાર લેખ લખ્યા હતા એમાં ગાંધીવાદની રૂગિત વિચારસરણીને સુકાળને કંઈક નવું પ્રસ્થાન હતું છતાં ય એમાં પ્રકાશ આપવાનો પ્રયત્ન હતો પ્રકાશ લેવાનો નહિ

પણ આ દિશામાં સૌથી મોટું અને મહત્વનું મત ત્રી વિતેભાજના કહેવા મુજબ શ્રી ગુલાની નામના એક ગાંધીમકત વિદ્વાન ઈજનેરે કયું આ જ ઈજનેરે ગમડામાં બસાતી બધી કૌંઝેસો માટે કે એસનગરો બાંધ્યાં હતાં.

ઈ સ ૧૯૩ ની લગતમાં એમણે મોટા પગા રની અને ઉ વગ ભવિષ્યવાળી સરકારી નેકરી છોડી દીધી અને મહાત્માજી પાસે આવીને જાહેરાતથી અનિષ્ટ રહેવાય એવું કંઈક રચનાત્મક કામ પોતાને સોંપવાની કચ્છા પ્રદર્શિત કરી મહાત્માજીએ એમને અખિલ ભારત ચરખા સંઘમાં રોક્યા વર્ષો સુધી પોતાનું કતબ એકનિષ્ઠાથી જળવીતે અને કાત નારાઓ અને વણનારાઓના જીવનનો ઝીણવટભર્યો અભ્યાસ કર્યા પછી એમણે મહાત્માજી આગળ

પોતાનું મત ય રૂઠું કે રેટિઓ ચતાવનાગે એને પોતાની ફિવસમરની મહેનત પછી પેટ પૂરતી મજૂરી (Living wage) મળતી નથી દરેક કાંતનારને તે વખતે સાંજ પડે દોઢી જે આના મળના સરેરાશ દોઢ આનાની હતી ઝોઝામાં ઝોઝી જરૂરીઆતોને દિસામે દરેક કામદારને સાંજ પડે આઠ આના મળવા જોઈએ આ વાત મહાત્માજીને ગળે જતરી ગઈ એમણે ચરખા સંઘના આગેવાન કાર્યકરોને જોલાવીને કહ્યું કે દરેક કામ દારને સાંજ પડે આઠ આના આપવા જ જોઈએ ચરખાસંઘના વહીવટ કરનાગએને અસખ્ય ૧૫ હાફ મુશ્કેલીઓના સામનો કરવાનો હતો છેવટે એમણે ત્રણ આના સુધી આપવાનું કમયુ અને ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરવનું વચન આપ્યું

રેટિયાની શોધ ઈ સ ૧૮ ૮માં થઈ ઈ સ ૧૮૨૬માં એ શોધાયું કે રેટિયા ઉપર સૂતર કાંતનારને પેટપૂરતી રાજ મળતી નથી આજે ઈ સ ૧૯૫૨માં પણ લગાઈ પછીનો કુમારો લક્ષમાં લેતાં કાંતનારએ પેટપૂરતી રાજ આપવાના આદર્શે હજી પણ અખિલ ભારત ચરખાસંઘ પહોંચી નથી ક્યારે પહોંચશે તે તો રેટિયાના પૂજ રીઓ જ કહી શકે

રેટીઆ મારફતે યતા ગરીબોના આ શોષણનું એક સીડું પરિણામ એ આવ્યું કે ચરખાસંઘ માટે સૂતર કાંતનાગએ જે સૂતર રથાનિક કાયકર્તાને આપે તે સૂતર એ વણકરોને આપે અને વણકરો એમાં ભેગસેગ કરી એ ખાદી કાયકર્તાઓને પાછી આપે જે મળ્લરમાં શુદ્ધ ખાદીને નામે વેચાય

વણકરોને મુશ્કેલી એ હતી કે તાણામાં હાથે કાંતેનું સૂતર હોય તો તે જલદી તૂટે છે એટલે એ તાણામાં કેટલાક પ્રમાણમાં મિલનું સૂતર ભેગવતા અને વાણામાં હાથે કાંતેનું સૂતર રાખતા એ રીતે કરતાં જે હાથ-કર્તાઈનું સૂતર વધે તેને જળ્લમાં વેચી ખાતા

મેળસેળવાળું સૂતર તાજું હોય તો તાગવી શકાય. પલાળીને તાણામાં નાખ્યા પછી એને ઓળખવું બહુ જ મુશ્કેલ થઈ જાય છે.

આ મુશ્કેલીનો ઉકેલ લાવવા કેટલાક હોશિયાર કાર્યકર્તાઓએ વણકરોને રંગેલું સૂતર આપવાનો કોમિયો કર્યો એનાથી અને ખીજી કેટલોક યુક્તિઓથી મેળસેળ ઉપર દીકદીક પ્રમાણમાં અકુશ આવ્યાં પણ બધી જ પ્રમાણિત ખાદી સોએ સો ટકા શુદ્ધ હોવાનો કોઈ કદી દાવો કરી શક્યું નથી.

અગ્રેજોએ આપણા હાથઉઘોગોનો નાગ કર્યો, એ હકીકતના વાર વાર કરવામાં આવતા ગાંધીવાદી પુનરુત્થારણ પાછળ એક એવી ભ્રામક માન્યતા રહેલી છે, કે જો આ દેશમાં અગ્રેજો ના આવ્યા હોત તો આપણે આજે પણ નિર્વિદ્ને કાંતતા હોત. વાસ્તવિક હકીકત એ હતી કે જે રેડીઓ કાળમળોથી અવશ્ય મરવાનો હતો એને અગ્રેજોએ સહેજ વહેંચે માર્યો કારણ કે હિંદમાં રેડીઓ નાશ પામ્યા ત્યારપછી ઓછેવતે કાળે એ આખા જગત ઉપરથી અસ્ત્ય થઈ ગયો હતો અને બધે કોઈ રેડીઆના નાશ માટે અગ્રેજો જવાબાર નહોતા.

પણ આ રેડીઆનો ઉદ્ભવ થયો શામાંથી ? મૂડીવાદ શોષણ કરે છે તે મીટાવવા માટે અને અગ્રેજોની લૂટથી ખેડાલ થએલા દેશને આબાદ કરવા માટે.

ગાંધીવાદનું એ એક અધ્યેય સૂત્ર છે, કે અગ્રેજોએ આપણને આર્થિક રીતે પાયમાલ કર્યા છે આ સૂત્રના ટેકામાં દાદાભાઈ નવરોજી, રમેશચંદ્ર દત્ત, વિલિયમ ડીગ્રી વગેરે અનેક જૂના અર્થશાસ્ત્રીઓના મતવ્યો રજૂ કરવામાં આવે છે.

આજે આપણી આમ જનતા અશોક, સમુદ્રયુધ, અકબર, કે શિવાજીના જમાના કરતાં વિશેષ કંગાળ છે કે કેમ, એ નક્કી કરવાનું આપણી પાસે અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કોઈ જ શાસ્ત્રીય સાધન નથી આ

જમાના જેવી વ્યવસ્થિત ગણતરીઓ ભૂતકાળમાં હતી જ નહિ છતાં ઐતિહાસિક સાધનો ઉપરથી આપણા મનમાં ભૂતકાળનું જે ચિત્ર બિલુ થાય છે, તે ઉપરથી તો ધણીખન શાસ્ત્રીય ઇતિહાસકારો કહે છે કે આપણી આમજનતાની સ્થિતિ ભૂતકાળમાં આજના કરતાં કંઈ વિશેષ સારી તો નહોતી જ પણ ખ્રિસ્તિય અમન હેઠળ આપણે આર્થિકરીતે આબાદ થયા છીએ કે ખરબાદ, એ નક્કી કરવાનું પ્રમાણમાં સહેલું છે પરંતુ અર્થશાસ્ત્રીઓની વાત જવા દઈએ, તો પણ આપણા જ દેશના વી કે આગ વી રાવ, વાડિયા, જોશી અને ગાડગીલ જેવા અર્થશાસ્ત્રીઓએ સલાહભરેલી ગણતરીઓ પછી જાહેર કર્યું છે કે, ખ્રિસ્તિય અમલ હેઠળ આ દેશની આબાદી વધી છે. લડન યુનિવર્સિટીના અર્થશાસ્ત્રના પ્રાધ્યાપક ડૉ. વેરા એનરિસ્ટનું પણ એવું જ કહેવું છે વી. કે આર વી રાવ તો એટલી હદ સુધી કહે છે કે ઇ.સ. ૧૮૭૦થી ઇ.સ. ૧૯૩૦ સુધીના સાડ વરસોમાં આપણી રાષ્ટ્રીય આવક માથાદીક ૧ ટકા દર સાલ વધી છે ઇંગ્લાંડની આવક દરસાલ ૩૮૬ વધતી હતી એ જોતાં હિંદનો આવક-વધારો નાનો સૂતો તો ન જ ગણાય આમાના મોટા ભાગના અર્થશાસ્ત્રીઓએ જૂના અર્થશાસ્ત્રીઓની ગણતરીમાં ક્યાં ક્યાં ભૂલો હતી, તે બતાવી આપ્યું છે અલમત, તેઓ સાથે સાથે કબૂલ કરે છે કે, હિંદમાં અગ્રેજોએ આણેલી યાનિક ક્રાંતિની પહેલી અસરો ખગમ હતી આપણા ગૃહ-ઉઘોગો તૃષ્ટા અને તેને બદલે આધુનિક ઉઘોગો તત્કાળ બિલા શક્યા ન શક્યા એ ગાળામાં આમજનતાને જરૂર સહન કરવું પડ્યું પણ પછીથી આપણી ગાડી પાટે ચડી ગઈ અને હિંદ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ આબાદ થતું ચાલ્યું.

આ પ્રશ્નને ખીજી રીતે જોઈએ પડિતાઈને બદલે વ્યવહારુ દૃષ્ટિએ આખો પ્રશ્ન અમજનતાને પ્રયત્ન કરીએ ગુજરાત-કાઠિયાવાડના ગામડાંઓમાં વિકટોરિયન શાંતિથી હિંદની સ્વાતંત્ર્ય-પ્રાપ્તિ

સુધીનો આગો નગરોનગર જોનાર અનેક શ્રદ્ધો હયાત છે એમાંથી હું જેમને જેમને મળી શક્યો છું એ બધામ એકી અવાજે કહે છે કે બ્રિટિશ અમન હેઠળ આપણે આપાદ થયા જ છીએ

ત્રીજી રીતે જોઈએ તો આરોગ્યવિષયક આક્રમક અને બીજા સુધરના દેશોને મુખ્યત્વે ખરામ રહ્યા પણ બ્રિટિશ અમન હેઠળના છેલ્લા કેટલાય વરસોમાં એ એકધારા સુધરતા જ રવા છે

ચોથી રીતે જોઈએ તો આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ વિક્ટોરિયન શાંતિ હેઠળ હિંદુ અને મુસ્લિમ સંસ્કૃતિએ પોતાના અર્વાચીન કાળના ઉત્તમોત્તમ નેતાઓનો મોટામાં મોટો ફાલ પેદા કર્યો છે રાજકીય શાંતિ અને આર્થિક આપાદો સિવાય આ અશક્ય છે

એટલે રેડિયાથી આપણા બધા આર્થિક પ્રત્યે જીકની જરૂરી એવો દાવા ચાલુ રાખતાં પહેલાં અશ્વેષ અમલ હેઠળ આપણે આર્થિક રીતે આપાદ થયા છીએ કે ખરપાદ એ પ્રશ્ન મળી પુનર્વિચારણા માગી લે છે

મહાત્માજીનું અર્થશાસ્ત્ર એ સતત અથશાસ્ત્ર છે મુત્સદ્દીનું અર્થશાસ્ત્ર છે મહારવડીનું અર્થશાસ્ત્ર છે સત આ યો જાય મુત્સદ્દીગીરી કરી જાય અને મહારવડ પૂર થાય એટલે એ અથશાસ્ત્ર તદ્દન નકાશ્ત્ર એ અર્થશાસ્ત્ર વિચારનું વર્ણનિકનું ગણવિધાયકનું કે દષ્ટાનું અર્થશાસ્ત્ર નથી એનાથી ક્રાંતિ વિધની રચના થઈ શકે નહિ ઈંગ્લાંડ અને રિકાની વાત તો બાજુએ રહી પણ સ્વતંત્ર હિંદને માટે પણ એ અથશાસ્ત્ર તદ્દન નિરુપયોગી છે

બેતી

ગાંધીવાદ એ એક રીતે બ્રિટિશ સિદ્ધાંતો સામેનો પડકાર હતો સરકારે ખેડૂત અને ખેતીની સતર ઉપેક્ષા કરી છે એ એનો સતત આક્ષેપ હતો આ દેશના ખેડૂતો મારે જોડવી લાગણી મહાત્માજીને હતી તેટલી લાગણી બીજા કોઈને નહોતી તેમ જ નથી એ સ્વીકારવામાં જાવે જ કોઈને કશો વધો હોય પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ છે કે ખેતી અને ખેડૂતોના પ્રશ્નોમાં ગાંધીવાદનું મૌલિક સ્થાન શું? આપણા દેશમાં સાચા વગોવાયેલા ખેતીવાડી ખાતાએ તો અનેક સિદ્ધિઓ હાંસલ કરી છે લૉડ કમીશનના નખતથી એ ખાતાને કારણે જ શેરડી કપાસ મગ ફળી, ધડે બાજરી જુવાર શાકભાજી અને ફળોની બતો સુધરી છે અને એને લીધે જ પહેલાં ઉત્તર ભારતમાં શેરડીનું ઉત્પાદન એકરે જે પાંચથી છ દન થતું તે સુધારેલી બતની શેરડી વાવવાથી વીસથી ત્રીસ દન થયું છે આપણી ખેતીવાડીનો સર્વાંગી વિકાસ કરવામાં જો ખેતીવાડી ખાતુ નિષ્ફળ ગયું હોય તો એનું કારણ કેવળ અમરદારી બાળસ નથી પણ અનેક સમાજિક આર્થિક અને સાર્વત્રિક કારણોને નામ કર્યા સિવાય કોઈ પણ સરખાર આ દેશની ખેતીવાડી સુધારી શકે એમ નથી ખેતીવાડી ખાતાનો છેલ્લા પચાસ વરસની અનેક જનનત સિદ્ધિઓને મુકાબરે ગાંધીયુગે આપણને એક પણ બિનસરકારી 'મોડેલ ફામ (નમૂનેદાર મોડુ ખેતર) આપ્યું છે ખર ?

[કમશ]

‘સર્વેદિય કે આર્યવાદ ?’—આ હસ્તાવેશ હેખમાળા હવે પૂરી થવા આવી છે એ પુસ્તકકૃપે પ્રગળ થવાની છે જ પણ એ પહેલાં ‘ઊર્મિ-નવરચના’ના અસખય વાચકોના એ અંગેના આધાત-પ્રત્યાધાતો બાજુવાની એના લેખકની ખાસ ઇચ્છા છે તો એ અંગેના આપના મત યો જરૂર મોકલવા અમારી આગ્રહભરી વિનંતિ છે

મતવચો મોકલવાનું મરનાસુ

‘ઊર્મિ-નવરચના’ યો યો ન ૭૩ અમદાવાદ ૧

‘અરે સુમી, આ કોનાં બાપો-બેગી લઈને ચાલી?’

‘કેમ વળી, મારા!’

‘બન્ને!’

‘હાસ્તો!’

‘પણ તું પરણી ક્યારે? અને પાછી બે બાળ-કોની માતા પણ થઈ ગઈ! પગલુતાં પહેલાં તો પેલા કુમન પાસેથી તે વચન લીધું ‘તું ને કે બાળ-કોની જન્મ ન થાય તો જ તારી સાથે પરણું!’

‘તમે ત્રણ વરસથી વિદેશમાં હતા એટલે કાંઈ બાળુતા નથી લાગતા! કુમન સાથે મને કાંઈએ પરણવા ન હોય મારા અને કુમનના પ્રેમ ઉપર પાણી ફરી ગયું આ બંને સતાનો માગ પ્રેમ-લક્ષના પતિથી થયેલાં નહિ પણ મારા દેહ-લગ્નના પતિથી થયેલાં છે’

‘એમ કે? કુમનને ત્યારે તે રખડાવી માર્યો, ખરું ને? તેય હીક પ્રેમને નામે કુમનને સાવ નીચો-વીને તરછોડી દીધો!’

‘ખરેખર, મારો એમા જરાય વાંક નથી મને આ લગ્ન માટે ખૂબ આગ્રહપૂર્વક ફરજ પાડવામાં આવી લક્ષ કરી વખતે મડપમાં તો મારા દિલના ઢુકડે..’

‘આજકાલની છોકરી દિલવાળી હોય છે એ સફાઈ તો રહેવા જ દેજે. નહિતર તારા માટે સર્વસ્વ હોમી દેનાર કુમનને તે આમ રજાગાવ્યો ન હોત! કુમનનો તને જરા પણ ખ્યાલ ન આવ્યો? એ તો તારી એકેએક શરત, વચન અને વાત માનવા તૈયાર હતો. અને તેમાંય સતાન ન થાય એ વાત તો તે આપણા આખા મિત્રમણમાં પણ અગ્રહ પૂર્વક જાહેર કરેલી. અને આ તો હજુ ત્રણ વરસ પણ પૂરાં નથી થયા ત્યાં બે બાળકોની માતા?’

‘બધાંને કહેવાનો હક છે મારું કથું ચાલે એમ નથી અને એ અંગે હું સમજાવી સમજાવીને થાકું તો પણ ન માને એવા મારા પતિ મને મળ્યા છે વધુ આનાકાની રૂં તે એમને માગ આગલા પ્રેમ

લણેલી-ગણેલી યુવતીમાં જે એક પ્રકારનો દાંલ આવી જતો હોય છે તેને એ જ્યાં સુધી વાસ્તવમાં નથી અનુભવતી ત્યાં સુધી જાણે હવામાં જ ખાચકા ભરતી લાગે છે, જ્યારે વાસ્તવના અનુભવે તો એ ભાંગીને ભૂકે થઈ જાય છે! સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યના બાણમાં ફૂંકનારને આ પ્રસંગ કેવી ચીમકી આપે છે!

પ્રસંગનો જે થોડો મધ આવી છે એમાંથી એવા તો ઊધા અર્થ કાઢવા લાગી જાય! અને મારે ન છૂટે એમની વાસનાના લોગ થવું પડે છે મે કહ્યું જ ને કે આ તો માગ દેહના લક્ષ છે!’

‘ત્યારે તો તું બધી પ્રવૃત્તિથી પણ દૂર થઈ ગઈ હોઈશ!’

‘દેખીતું જ છે ને? વરસે-સવા વરસે સુવાવડ, ધરતું પણ હીક હીક કામ, એમના પડ્યા બોલ ઝીલવામાં પણ જરાય જૂઝ થઈ તો મારી સાત પેઢીને ઝાટકી નાખતા કાનમાંથી કોડા ખેગવતા એમના વાગ્યાણો અને ઉપરથી મારા શરીર ઉપરનો તો એમનો અબાધિન હક—આમાં હું કયા કશી પ્રવૃત્તિ કરી શકું? કુમન સાથે પ્રેમ ન કર્યો હોત તો કુવારી રહીનેય મારું ધાયું બધું કરી શકત પણ જેવી મે કુમન સાથે લક્ષ કરવાની વાત કરી ત્યાં તો ધરનાંઆ બધા એકસામટા મારા પર તૂટી પડ્યા મારો પ્રેમ કાંઈ આગળ પગલું ભરે એ પહેલાં તો મને પરાણે પરણાવો દીધી, આ બન્ને બાળકોના પિતા સાથે!’

સુમી આટલું બોલતાં બોલતાં ગળગળા થઈ ગઈ એના એ વર્તનને ત્રિયાચરિત્ર સાથે સરખાવી શકાય એ વાતની ના નહિ પણ જે સ્ત્રી, પુરુષ સાથેના દૈહિક સબધનો પ્રમળ વિરાધ કરતી હતી એ જ સ્ત્રીને પુરુષની દેહમૂખ સતોષવામાં જ જીવન હોમી દેવું પડે એથી વધુ કરુણતા બીજી રહી! સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપી દીધાના બાણમાં ફૂંકનાર આપણે હજુ ઠેરનાં ઠેર જ છીએ!

સુધીનો ગાળો નગરોનગર જોનાર અનેક વૃદ્ધો હયાત છે એમાંથી હું જેમને જેમને મળી શક્યો છું એ બધાય એકી અવાજે કહે છે કે બ્રિટિશ અમલ હેઠળ આપણે આ માદ થયા જ છીએ

ત્રીજી રીતે જોઈએ તો આરોગ્યવિષયક આકાશ બને બીજા સુધરેના દેશોને સુખબને ખરામ રદ્દા પણ બ્રિટિશ અમલ હેઠળનાં છેલ્લાં કેટલાંય વરસોમાં એ ગોકધારા સુધરતા જ રહ્યા છે

ચોથી રીતે જોઈએ તો આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ વિક્ટોરિયન શાંતિ હેઠળ હિંદુ અને મુસ્લિમ સંસ્કૃતિએ પોતાના અર્વાચીન મંગના ઉત્તમોત્તમ નેતાઓનો મોટામાં મોટો મલ પેદા કર્યો છે રાજકીય શાંતિ અને આર્થિક આગાહી સિવાય આ અશક્ય છે

એટલે રેટિયાથી આપણા બધા આર્થિક પ્રશ્નો ઊકતી જશે એવો દાવો ચાલુ રાખતાં પહેલાં અંગ્રેજી અમલ હેઠળ આપણે આર્થિક રીતે આગાહ થયા છીએ કે ખરગાદ એ પ્રશ્ન મજીર પુનર્વિચારણા માગી લે છે

મહાત્માજીનું અર્થશાસ્ત્ર એ સતતનું અર્થશાસ્ત્ર છે મુત્સદ્દીનું અર્થશાસ્ત્ર છે મહારવડિયાનું અર્થશાસ્ત્ર છે સત ચા ચો જય મુત્સદ્દીગીરી ફરી જય અને મહારવડ પૂર થાય એટલે એ અર્થશાસ્ત્ર તદ્દન નકામું એ અર્થશાસ્ત્ર વિચારકનું વત્તાનિકતું રાષ્ટ્રવિધાયકનું કે દેશનું અર્થશાસ્ત્ર નથી એનાથી નૂતન વિશ્વની રચના થઈ શકે નહિ ઇંગ્લાંડ અમે રિકાની વાત તો બાજુએ રહી પણ સ્વતંત્ર દિલ્લે માટે પણ એ અર્થશાસ્ત્ર તદ્દન નિરુપયોગી છે

ખેતી

ગાંધીવા એ એક રીતે બ્રિટિશ સિદ્ધાંતો સામેનો પડકાર હતો સગકારે ખેડૂત અને ખેતીની સદતર ઉપેક્ષા કરી છે એ એનો સતત આક્ષેપ હતો આ દેશના ખેડૂતો માટે જેટની લાગણી મહાત્માજીને હતી તેટની લાગણી બીજા કોઈને નહોતી તેમ જ નથી એ સ્વીકારવામાં લાગે જ કોઈને કશો વધો હેય પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ છે કે ખેતી અને ખેડૂતોના પ્રશ્નોમાં ગાંધીવાદનું માલિક સગન થયું? આપણા દેશમાં સદાય વગોવાયેલા ખેતીવાડી ખાતાએ તો અનેક સિદ્ધિઓ હાંસન કરી છે લોર્ડ કર્ઝનના વખતથી એ ખાતાને કારણે જ શેરડી કપાસ મગ ફળી, ઘઉં બાજરી જુવાર શાકભાજી અને ફળોની જાતો સુધરી છે અને એને લીધે જ પહેલાં ઉત્તર ભારતમાં શેરડીનું ઉત્પાદન એકરે જે પાંચથી છ ટન થતું તે સુધારેલી જાતની શેરડી વાવવાથી વીસથી ત્રીસ ટન થયું છે આપણી ખેતીવાડીનો સવાગો વિકાસ કરવામાં જો ખેતીવાડી ખાત્ર નિષ્ફળ થયું હોય તો એનું કારણ કેવળ અમનદારી આગસ નથી પણ અનેક સામાજિક આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક કારણોને નાખૂદ કર્યા સિવાય કોઈ પણ સરખાર અદેશની ખેતીવાડી સુધારી શકે એમ નથી ખેતીવાડી ખાતાનો છેલ્લા પચાસ વરસની અનેક જ્વલત સિદ્ધિઓને સુકાળને ગાંધીયુગે આપણને એક પણ બિનસરખારી મોડેલ ફામ (નમૂનેદાર મોડું ખેતર) આપ્યું છે ખરું?

[ક્રમશઃ]

‘સર્વોદય કે આશ્વવાદ ?’—આ હરતાવેળ લેખમાળા હવે પૂરી થવા આવી છે એ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થવાની છે જ પણ એ પહેલા ‘ઊર્મિ-નવ રચના’ના અસખ્ય વાચકોના એ અંગેના આધાત-પ્રત્યાધાતો બાલુવાની એના લેખકની ખાસ ઇચ્છા છે તો એ અંગેના આપના મતગ્યો જરૂર મોકલવા અમારી આગ્રહભરી વિનંતિ છે

મતગ્યો મોકલવાનું મરનામું

‘ઊર્મિ-નવરચના’ પો. બો. નં. ૭૩ અમદાવાદ ૧

‘અરે સુમી, આ કોનાં બાપો-બેળી લઈને ચાલી?’

‘કેમ વળી, માર્ગ!’

‘બન્ને!’

‘હારતો!’

‘પણ તું પરણી ક્યારે? અને પાછી જે બાળ-કોની માતા પણ થઈ ગઈ! પરણતાં પહેલાં તો પેલા કુમન પાસેથી તે વચન લીધું ‘તું ને કે બાળ-કોની જન્મ ન થાય તો જ તારી સાથે જગ્યુ!’

‘તમે ત્રણ વરસથી વિદેશમાં હતા એટલે કાંઈ બાળુતા નથી લગતા! કુમન સાથે મને કાંઈએ પરણવા ન દીધી મારા અને કુમનના પ્રેમ ઉપર પાણી ફરી ગયું આ બંને સંતાનો મારા પ્રેમ-લક્ષના પતિથી થયેલાં નહિ પણ મારા દેહ-લગ્નના પતિથી થયેલાં છે.’

‘એમ કે? કુમનને ત્યારે તે રખડાવી માર્યો, ખરું ને? તેય ઠીક પ્રેમને નામે કુમનને સાવ નીચો-વીને તરછોડી દીધો!’

‘ખરેખર, મારો એમા જરાય વાંક નથી મને આ લગ્ન માટે ખૂબ આગ્રહપૂર્વક ફરજ પાડવામાં આવી. લગ્ન કરી વખતે મડપમાં તો મારા દિલના ટુકડે.’

‘આજકાલની છોકરી દિલવાળી હોય છે એ સંકાષ્ઠ તો હોવા જ દેજે નહિતર તારા માટે સર્વસ્વ હોમી દેનાર કુમનને તેં આમ રજાઓ ન હોત! કુમનનો તને જરા પણ ખ્યાલ ન આવ્યો? એ તો તારી એકેએક શરત, વચન અને વાત માનવા તૈયાર હતો અને તેમાંય સંતાન ન થાય એ વાત તો તેં આપણા આખા મિત્રમંડળમાં પણ અગ્રહ-પૂર્વક જાહેર કરેલી અને આ તો હજુ ત્રણ વરસ પણ પૂરાં નથી થયા ત્યાં જે બાળકોની માતા?’

‘બધાને કહેવાનો હક છે મારું કશું ચાલે એમ નથી અને એ અંગે હું સમજાવી સમજાવીને યાદુ તો પણ ન માને એવા મારા પતિ મને મળ્યા છે વધુ આનાકાની ૩૩ તો એમને મા! આગલા પ્રેમ

લણેલી-ગણેલી યુવતીમાં જે એક પ્રકારનો દંભ આવી જતો હોય છે તેને એ જ્યાં સુધી વાસ્તવમાં નથી અનુભવતી ત્યાં સુધી જાણે હવામાં જ બાચકા ભરતી લાગે છે, જ્યારે વાસ્તવના અનુભવે તો એ ભાંગીને ભૂકો થઈ જાય છે! સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યના બધાં કૂકનાગ્ને આ પ્રસંગ કેવી ચીમકી આપે છે!

પ્રસંગનો જે થોડો ગધ આવી છે એમાંથી એવા તો કોઈ અર્થ કાઢવા લાગી જાય! અને મારે ન છૂટે એમની વાસનાના ભોગ થવું પડે છે મેં કહ્યું જ ને કે આ તો મારા દેહના લગ્ન છે!’

‘ત્યારે તો તું બધી પ્રવૃત્તિથી પણ દૂર થઈ ગઈ હોઈશ!’

‘દેખીતું જ છે ને? વરમે-મવા વરમે સુવાવડ, ધરતું પણ ઠીક ઠીક કામ, એમના પડ્યા બોલ ઝીલવામાં પણ જરાય જૂઝ થઈ તો મારી સાત પેઢીને ગટકી નાખતા કાનમાંથી કોડા ખેંચતા એમના વાગ્માણે અને ઉપરથી મારા શરીર ઉપરનો તો એમનો અબાધિન હક—આમાં હું ક્યા કશી પ્રવૃત્તિ કરી શકું? કુમન સાથે પ્રેમ ન કર્યો હોત તો કુવારો ગઈતેય મારું ધાયું’ બધું કરી શકતું પણ જેવી મેં કુમન સાથે લગ્ન કરવાની વાત કરી ત્યાં તો ધરનાંઓ ખવા એકસામટા મારા પર તૂટી પડ્યા મારો પ્રેમ કાંઈ આગળ પગલું ભરે એ પહેલાં તો મને પગણે પગ-લાવી દીધી, આ બન્ને બાળકોના પિતા માથે!’

ચંદન જ્યારે જ મી ત્યારે એની માએ આનંદ અને દુઃખની આદ્ય કાળી : મોઈ આટલું રૂપલઈને આવવું તું તો મોઈ વાણિયા બ્રાહ્મણ કે પટેલને ત્યાં અવતરવું ને! ત્યારે આજુમાજુનાં પડોશીઓએ ચંદનને જોઈ ત્યારે એમને એમ થઈ ગયું કે તેને ત્યાં આ રૂપ થું! અને તેમ જોમ એ મોગી થઈ તેમ તેમ એનું રૂપ વધતું જ આ યુ જીતાને ખીજી સતાન નહોતું પણ શવલાના મરણ પછી માધાના પાપે જીતા સાથે લગ્ન કરવા ધણી માગણી કરી જતાં જીતાએ શવલાના પ્રેમાળ સ્વભાવને યા કરતાં પેતરમાથી અને મિલનાથી જે કંઈ કમાણી થાય એ ઉપર જીવનનિર્વાહ કરવા માંડ્યો

પેટલાદ નજીક ઈસરામા ગામ છે નાનું ગામકુ કેટલાંક પટેલનાં ઘર છે બાકીના ઈતર જાતિના જીતા અને શવલો પહેલેથી પેતરમાં રહેતાં દેવવાડામાં ધર હતું પણ શવલાની મા ગીમાં એ વેચવું પડ્યું, આથી પેતર સિવાય જીતાને બીજો આશરો નહોતો

જીજીના પેતરમાં રામલો દેવ રહેતો પણ સ્વ બાલે આજસુ અને બેરેલ હોઈ એવું જીવન કમાળ હતું રામલાની વહુ માધાને જ મ આપી જીવાનીમાં જ મરી ગઈ માધાની બાળવયમાં જીતા એની દેખલાળ કરતી રામલો જ્યારે પેટલા જતો ત્યારે જીતા માટે જોઈતી ધરવખરીની ચીજો લાવી દેતો

માધો અને ચંદન બંને સાથે જ રમતાં દરતાં ફરતાં આખો દિવસ તે લડતો જ કરે પણ જો એક બીજાને જુએ નહિ તો એમને ચેન ના આવે એમણે બહારની દુનિયા જોઈ નહોતી બંને એક બીજામય થઈ ગયા હતાં રામલા અને જીતાએ વિશ્વ કપો કે બંને મોટાં થાય એટલે બંનેના લગ્ન કરવાં પડ્યા બંનેના મનની મનમાં જ ગંડી ગઈ બંને બાળકો પુખ્ત વયનાં થાય તે પહેલાં જ રામલો જીતા જમતને છોડી આ પાંચ ગયાં જીતાના રણ બાદ ચંદનને ત્યાં એક દૂરની નિરાધાર મોઈ

પ્રેમ કરવાનો અને પ્રેમી બનવાનો ઈતરો એકલા ઉચ્ચ વય માટે જ નથી પ્રેમ તો દરેકને માટે સરખો જ ફૂલે ફૂલે છે આ વાર્તા એક પ્રેમી યુગલના જીવનનો કરુણા કવો સુખદ બનાવી દે છે! લેખકના મગટ થનાર વાર્તાસંગ્રહ 'હેટલો અલિનય' માથી આ વાર્તા અહીં મૂકી છે

રહેવા આવી પણ એ કોઈ મદદરૂપ થાને બદને ચંદનને બારરૂપ થઈ પડી કમાળ જીવનમાં આનંદ નહોતો માધાની સ્થિતિ પણ એવી જ મેકારીભરી હતી એટલામાં ચંદન એકાએક ખીમાર થઈ માધો પેટના દવા લેવા ગયો પણ વૈસો હતો નહિ છેવટે એની માએ એની ડોટે બારેકું એક માદળિયુ વેચી એણે દવા લીધી ચંદન સાજ થઈ ગઈ

માધો અને ચંદન સાથે જ લાકડાં લેવા જતાં સાથે જ નંદાવા જતાં સાથે જ પેતરમાં કામ કરતાં બંને એક બીજાને ગાળો બાંડનાં અને છેવટે ધક્કા મુકી કરતાં માધો કરતાં ચંદન વધારે તેજસ્વી અને શરીરે મજબૂત તથા સશક્ત હતો આથી માધો એનો કોઈ કંઈ વખત માર ખાઈ શકે ત થઈ જતો ચંદનને પછી થોડો પરતાવો થતો પણ બંને પાછાં હળીમળી જતાં

કોઈ કોઈ ઊંડાની માવજત નથી લેતા જતા જોમ અનૌકિક કુસુમો એના વસ ત દો આપે છે તેમ ચંદનનું થયું આખા ગામમાં અને આજુ માજુની તેની સંતિમાં કોઈ છોકરીનું ના હોય એવું સૌ દર્ષ ચંદનના જીવકાતા જો નામાંથી નીતરવા લાગ્યું ચંદનની ડુવાની ચાંચ ચંદન ચંદન—માધો રંગે શ્યામ અને દુનગો અનેની જોડી શોભે જ નહિ

એક રિસ ચંદન ગામમાં ગઈ હતી ત્યારે આ બંધુ દેવવાડામાં નાની એવી હોટલ ખોલી ખેમે

બધા ઢેઢના યુવાનો ઉપર રાજ્ય કરતો એનો બાપ એ વીધા જમીન અને ઈંટણી ઘર વારસામાં મૂકતો ગયો હતો, ચંદનને એણે ધણી વખત જોઈ હતી પણ ચંદન કોઈ તરફ ધ્યાન જ નહોતી આપતી ખેમાની ખેન હેતાએ ચંદનને જતી જોઈ અને એને ઘેર ચા બનાવી ચંદનને પાઈ, એટલામાં ખેમો આવી પહોંચ્યો, એને નવુ ધેનિયુ, લાચ ખમીસ અને ઉપર કાળુ જાકીટ પહેલું હતું એની આખમાં મેશ આજી હતી, બાપે વાગસામાં જે મૂડી આપી હતી તેની હોટલ કરી એ ઢેઢવાડામાં અમન-અમન બિાવતો.

હેતાને થયું કે જો ચંદન જેવી બાકી મળે તો બાઈકેકાણે પડે અને એનું જીવન સુધરી જાય ચંદનને હેતાએ પૂછ્યું ખેમાનો ક્યાં અને એના નવાં કપડાં, એનું ઘર અને એની રહેણી કરણી જોઈ એમ જ લાગ્યું કે એને લાયક કંઈ ખેમો છે તે દિવસે ચંદનનો હર્ષ માતો નહોતો.

*

‘તારા જેવા મહાદાસ લિખારી જોડે કોણ પરણવાનું હતું !’ ચંદને તે દિવસે માધાને સલામીયું. ‘તું જ મને પરણવાની, તારી મા અને મારા બાપ બન્નેએ નક્કી કર્યું હતું.’ ‘એ તો ગયા જહાંજમમાં અને તું ચ જા. મોટા પરણનારો ના જોયો હોય તો’ ચંદનના આવા શબ્દોથી માધો ગુસ્સે થઈ ગયો તેણે ચંદનના મો ઉપર જે ઘોલ ખેચી કાઢી ચંદન પાછી પડે તેવી નહોતી એના હાથમાં દાતરડું હતું અવળું ફેવી એણે માધાના માથામાં જોરથી ફટકાર્યું માધો મૂળથી જ દુબળો હતો આથી આ ધા તે સહન ના કરી શક્યો. ખેલાન થઈ નીચે ગપડી પડ્યો.

માધાને ખાત્રી થઈ ગઈ કે ચંદન હ મેશ તોફાન કરતી પદતી ઝંઝડતી તેનાથી આજનો ઝગડો જુદો જ છે તે ઘેર આવ્યો ત્યારે એના શરીરમાં તાવ ચઢ્યો. શરીર ધીખી જતું એણે માવામાં નીકળેલું લોહી સાફ કરી ધા-બાજરિયુ ધસી પોતે જ ચોપડ્યું, એને આશા હતી કે ચંદન, જરૂર આવશે પણ ચંદન

ન જ આવી ખીજે દિવસે એનો તાવ ઊતર્યો નહોતો. આખો દિવસ એ પથારીમાં પડી રહ્યો ચંદનની કોઈ એની ખબર જોવા આવી ચંદનની ખબર પૂછતાં માલૂમ પડ્યું કે ચંદન ગામમાં ખેમાને ત્યાં ગઈ હતી. ખેમા સાથે થોડા દિવસમાં ચંદનનાં લસ થવાનાં છે તે પણ જાણ્યું.

ત્રણ દિવસે બપોરે માધાને તાવ ઊતર્યો ત્યારે એ ચંદનને ઘેર ગયો માધાના ગર્ભમાં તાકાન નહોતી, મો ઉપર તેજ નહોતું ચમકતી હતી બલ્કલયથી પોષેથી રીન એની આંખમાં.

‘ચંદન ! તું ખેમાને ના પાડીશ એ હુમ્મો લઈ ગો દારડીઓ છે.’

‘જા જા, તને કોણ બોલાવે છે ! હું મારું ધાયું ફરીશ,’ બન્ને ફરીથી લડી પડ્યા અપમાનિત, લમહદથી માધો એને થોડું પાછો કર્યો જે રાત્રિએ ખેમા સાથે ચંદનનું લસ થયું તે રાત્રે માધાએ બરાબર દાર પીધો ધગમ્મ હતું તે સર્વ ગયગ્યીનું એણે વેચી દીધું, દાર પી એ અદનાડિયા મુખી પડી રહ્યો.

ચંદનની મુન્દરતા અનુપમ હતી ગઈ ખેમા સાથે એ મજા કરતી ખેમો એને નવા નવાં કપડાં લાવી આપતો એ પહેરી એ ગર્ભથી બહાર કઢવા નીકળતી માધાને જોતા ગજગણી કોઈ ગરીબ ઉપર કૃપાદષ્ટિ નાખે તેમ જગ હસતી ચાલી જતી.

એક દિવસ માધો ગામમાંથી પસાર થતો હતો ટેકનાડામાં એ આવ્યો ત્યારે બધા એની ઉપર હમે એવી એની કગાળ દશા હતી એણે બગાળ દાર પીધો હતો એના શરીર ઉપરના ચીથરેદાસ કપડાં જુથુપસા ઉપજાવે.

ખેમાની હોટેલ આગળથી પસાર થતા જતા એને સાથે જ ચંદન મળી માધાની દશા જોઈ એને હચમચ આવ્યું. ચંદનનું હચમચ જોઈ ખેમાએ એક ખેમો માધો ઉપર ફેંક્યો.

આલિંગ્યે મિત્ર માગી પેટ ભર્યા હશે વાણિ
યાઓએ બીજને છેતરી ધનિક બનતા પ્રયત્ન થ્યાં હશે
ક્ષત્રિયો પટેનો દરનારોએ બીજને ચૂસી પચવાન
ખાધા હશે પણ દેડે યુગોથી જાત મહેનત કરી પેટ
ભર્યું છે એણે ધરતીની પીઠ તોડી અનાજ પકવ્યું
છે એકે તેમાથી તેને તો એના પરસેવાના ટીપાના
અંક જોટના જ કણ મળ્યા છે માધા ઉપર જ્યારે
ખેમાએ પેસો ફેંક્યો ત્યારે એના બાપ ઇદાઓએ
યુગોથી મહેનત કરી ગાળેયું ગૌરવ ભણુ જીવન એના
આત્મામા—નસોમા જાગ્રત થયું એના પૌરુષત્વે નિદ્રા
ત્યાગી એણે નીચે પડેલાં ધેમો એના હાથમાં
ઊંચા લીધા ખેમા અને ચંદન ફરી દરમ્મા

ખીજ જ કણે માધાએ પસાને સીધો ખેમા :
એ ઉપર માર્યો પણ જોરથી કે કોનો પેસો સીધો
ખેમાની આંખમાં ઘૂસી ગયો ખેમાની આંખ ફેટી
ગઈ ત્યાંથી માધા દોડ્યો

ખેમાએ દિવસે દિવસે પેસાનો વ્યય કરવા માંડ્યો
હતો એણે હોટલમાં જ એની બાપીકા બચત ખચી
નાખી હતી ચંદનને ખચ પણ ધણે હતો કોઈ
જાનની આવક હતી નહિ માગનાવાળાઓએ
દાવા કર્યા

માધો ત્યાંથી સીધો ખેતરમાં ગયો તે જ
દિવસથી એટો મમ કરવું શરૂ કરું જિનાજાના
વિલ્લોમાં ત્યારે તે નવરો પડતો ત્યારે પેટલાદ
મિલમાં કામે જતો એનું કામ જોઈ મુકાદમ ખુશ
થઈ જતો એના પગાર પાડુ સારો હતો એણે કોઈ
નતનો ખોટો ખચ કરવો બધ ક્યો

ધોરે ધોરે એની સ્થિતિ ધણી સારી થઈ ત્યારે
ખેમાના ધની દરાજી થઈ ત્યારે બધાના કરતા
વધારે પેસા બોની તેણે એ ધર ખરીદ્યું માધાની
સુધરેલી સ્થિતિની બધાને ખબર હતી સાતિના બધા
માણસો એની મથે તેમની ટાકરીઓ પરણાવવા
તૈયાર હતા પણ એ પરણવાની ધસીને ના જ
પાડતો હવે તેણે ખેમાનાં ખેતરો પણ ખરીદી

લીધા ખેમા અને માધાને સરખાવતાં બધા કહેતા કે
જેયુ ? માધાએ ગરીમાઈમારી પેસા પેતા ક્યાં
જ્યારે ખેમાએ બાપની મિત્ર ખોઈ વિવેકે દિવસે
ખેમા ચંદનને અત્યંત રંગડતો નિરશા ગરીમાઈ
ભૂખ અને દુ ખને પરિણામે ચંદનનું રૂપ ઊડી ગયું
જાણે એ ચંદન જ ન હોય ! શરીર પીજર જેવું
થઈ ગયું

માધો હવે મિલમાં કામ કરવા જતો નહિ
ખેમાનાં ખરીદ્યાં ખેતરોમાં મજૂરોની મદદથી ખેતી
કરી એણે ઠીક ઠીક મિલકત બનાવી દેવાડમાં તેણે
એક સરસ ફૂલો ખો ! ચો એના વખાણુ બધાં કરતા
માધાની કીર્તિ આખી યાતિમાં મેનાઈ પણ બીજી
બાણુ વેવામાં ગળાજી દુમેનો ખેમા ગામ હોડી ચંદ
નને છેડી નાસી ગયે ક્યાં ગયો તે કાઠને ખબર
પડી નહિ ચંદન કિરમતનો દોષ કાઠી પુણજ રડી
એને હવે ક્યાં જીભા રહેવું તે પણ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો
જે ખોરડામાં ખેમા પડી રહેતો તે ખોરડાનો માલિક
પણ ચંદન ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયો ચંદનને તેણે ધમ
કાવી બહાર કાઢી

માધાનું મકાન આખાં દેવાડામાં સર હતું
જતાં તે તો એના જ મરનાનવાળા ખેતરમાં રહેતો
શિયાળાની કઠકડતી ઠંડીમાં એ ગાદયું પાથરી રોટના
દૂધ અને શાક ખાઈ નિરાંતે સૂઈ ગયો હતો ત્યાં
એણે ટોકારા સાંભળ્યા એનું હાથ ધરતરી જાડયું
એ બારણું ખેલવા ઝટપટ જાડ્યો એ જેવો બારણા
નજીક ગયો કે એનો આત્મા કઠણી જાડ્યો ચંદન
કરેનું અપમાન યાદ આ પુ એના વૃદ્ધા દિને બારણું
ખોલવાની ના પાડી એના રજ રજ કરી ભેગા મેલા
પેસા બોલી જાડ્યા અમને મેગવવા જીવાની વેડફી
દીધી છે આ મડદા માટે નહિ

‘કેમ ચંદન શું કામ છે ?

હું ત્રણ દિવસથી બૂખી છું બહાર ઠંડી પડે છે
હું મરી જઈશ

માધાનુ હૃદય ક્ષણ માટે પીગળી ગયું પણ
જેમાએ લિખારી ઉપર કે કેલો ધોયો યાદ આવ્યો
અતઃને આળી મૂકે એવું જ્યાં સુધી નિગરના હુકકા
કરી નામે એવું નિષ્કૃંચ ચંદન તે વખતેનું દાસ્ય
યાદ આવ્યું એ બોલ્યા સિવાય પાછો પથારી લણી
વળ્યો

‘ માધા, હું મરી જઈશ એક વખત મારી દુર્દશા
ને હું ભૂખી છું, હું ચરચર છું ’ ચંદને ઘણી કાકલુની
કરી પણ માધાએ આ છું ના ખોલ્યું

ચંદન ત્યાંથી ચાલી ગઈ માધો આખી રાત
આજોટયો પણ એને ઊંઘ જ ન આવી શા માટે
એણે આ બધા પૈસા બેગા કર્યા હતા ? એણે શા માટે
બારણું ના ખોલ્યું ? ચંદન ખેમાને પગણી હતી તેમા
ખોટું શું કર્યું ? પોતે કેલો દુર્ગળ અને આજસુ હતો ?
ચંદન જ આ બધા-વૈભવનું કારણ હતી એને લીધે
જ મહામાથી તે માણસ બન્યો, એક રાતમાં વિચા-
રથી જાણે એ વૃદ્ધ થઈ ગયો હોય તેમ તેને લાગ્યું
એવું ચેતન્ય હરાઈ ગયું એની શક્તિનો નાશ થઈ
ગયો જાણે એ સોહાગની પગ માટે એણે એક એક
ક્ષણને ઉપયોગ કર્યો હતો અને એ પણ ચાલી ગઈ

માવો ઝટપટ તૈયાર થઈ ગામમા ગયો એણે
ચંદન માટે સમાચાર મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ બ્યર્થ.
એને ખાવાનું યાદ જ ના આવ્યું ત્યાંથી એ સીધો
શહેરમાં ગયો પાગલ માણસની માફક એ આખા
શહેરની ગલી ગલીમાં ફરી વળ્યો ક્યાંય ચંદનનો પત્તો
ના લાગ્યો એ જૂખ્યો અને તરરયો પાછો ગામમા
આવ્યો એક રાતમાં માણસ વૃદ્ધ થઈ જાય છે ત્રીસ
વરસનો માધો જાણે ચોવીસ કલાકમા પચાસ વરસની
કિ મરતો ના થઈ ગયો હોય એમ એના વાળ સફેદ
બની ગયા આખા ગામમાં એ ફરી વળ્યો ક્યાંય
ચંદન ના મળી એને લાગ્યું કે એ પાગલ બની જશે.

જ્યારે એ પાછો ઘરમાં આવ્યો ત્યારે અધકાવ
હવાથી હતો એ પરમા ન્યમને ગાંઠા માણસની

માફક ફરવા લાગ્યો એને શું થયું એ પોતે ના
સમજ્યો એ ધગી બહાર દોડતો ગયો ‘ ચંદન
ચંદન ’ની બૂમો પાડતો ખેતરમાં ફરી વળ્યો આ જા
નમે ફરી ખાતા ગાળેલા દિવસે એને યાદ આવ્યા
આજુમાજુનાં જાડની ચાટે આજુ ન્યાં નાની વચગા
સતાકુકડી રમ્યા હતા એ અર્ધ ગ્યાનમા એ તપાસ
કરી ચૂક્યો

એ ઘેર આવ્યો નાના પાળકની માફક એ રડી
પડ્યો આજે જીવનમાથી જ્યોત મુઝાઈ ગઈ ‘ જોમાર
હતી, જૂખી હતી ? ક્યાં ગઈ હશે ? મરી જ ગઈ
હશે ’ વિવિધ વિચારોથી એનું મગજ ક્ષમિત બની
ગયું એ યાદી ગયો હતો જૂખથી દુર્ગળ બની
ગયો હતો જોગે આડો ઘસો કે તરત જ ઊંડી ગયો.
અધઃ ગતિએ ઝગડીને જાણે જાણે એણે કોઈનો
નિસાસો સાંભળ્યો. એ ત્વગિત ગતિએ બહાર દોડ્યો
એણે ચોક્કસ કોઈનો નિસાસો સાંભળ્યો

ફરીથી એને કોઈના જીવનના છેલ્લા ત્રાસ સભ
ળાતા હોય એમ લય ઉત્પન્ન થયો નજીકમાં જ નાની
તળાવડી હતી ન્યાં એ ચંદન સાથે નહાવા જતો.
એણે તળાવડી પશુ ગઈ કાલે જોઈ હતી પશુ નડેતો
જોયો ચણીમોગનો ઘસાદો હોડ એ બોગીના બાર
લેવા તેઓ બન્ને સોંથી વધારે ઝગડ્યા હતા

અને આનામમાં જ્યારે રાત્રિની શરૂઆત થોઈ એકાદ મનઃજક ચિત્ર પરથી થઈ જિન આવવાની થાય ત્યાં મખમલથી સુવાળી પથારીમાં ઝુકાવનાતુ વળી હૃદય કુદરતની પ્યસ રહી હોય તો સાંધવાચૂત સિવાય બીજુ વધુ તો શુ પાઈ શકે ? આઈ આ ! વાદળા સરાયે આકાશ ઉપર પોતાનુ આવરણ પ્રસારી ધીમી ગનિએ રસ ન રમતાં હોય તેમ ત્રીત થતું રાત્રિના અધઘાટમાં અને ચ ના આઠા અજવાળામાં વાદળા ને ધુમ્મસથી ટકાયેલ દૂર દૂ ના ક્ષિતિજની રેખાઓ સગરના અફાટ પારદશક જગમા પોતાના પ્રતિ બિમ્બોને મારે ચલાવતી તારા અને વાગાં સહિત આપુએ નજ જણે સાગરરનાને ન ઊમટ્યુ હોય ! અને તેમણે જ્યારે સાગર તેને બેટરા કાળે હવના ઊમળગમ ખાળી ન શકેતો ત્યારે તો આખો દેખાવ સાદ્યની અનુપમ પ્રતિમારૂપ બની જતો.

ગ્રીમર જેમ આગળ માર્ગ કાપતી ગઈ તેમ જળનોકમાં વસતાં જુ | જુદાં જળચરોનો પરિચય પ્રાપ્ત થતો ગયો નાની-મોની તેમજ ઊઝળી-દોડતી માછલીઓ ભેઈ મન આનદતુ

મધ્યાહને તો પાછો પોતાના કામરૂપ બહુરૂપી પાપુની પ્રતિતિ એવી રીતે કરાવતો કે મધ્ય રાત્રિના નભના સાગરનમજ્જનનો ખ્યાન આ રા વગર ન રહેતો જાણે રાત્રિનુ તારાજડિત આકાશ ફરી પાછુ મધ્યાહને સાગરગ્ગનાન કાળે જીતરી ન અવ્યુ હોય તેમ ઝવઝગ મારતો અને માનવના મૃતચાય અક્ષુ જાણે એ અતૈકિક દશ્ય જોવા નાલાયક હોય તેમ તેજરેખાની છાજોનો મારો અશુ પર એવો તો થતો કે જેથી તેઓ આ દશ્યથી થાડી ક્ષણો માટે તો અવશ્ય વચિત રખાતાં

રાત્રિના પાય તરવોમાં આકાશ જળ અને તેજની ત્રિપુત્રી અહોંઆ સા | રે વખત તાંડવ એટલી મેંજ માણતી અને શા તથા સિરાજોને પશુ તે લો જ આનદ આપતી પશુ ખાડીનાં પે તરવોમાંની પૃથ્વીને તો જાણે દેશરો ન દોધો હોય તેમ તે

બીચારી આ તરવો દૂર ને દૂર જાગતી ફરતી અરે કેમ જાણે અને પશુ આ ત્રિપુટિમાં સમેલ થઈ જતાં હોઈએ તેમ રીસમા ને રીસમાં દિરમો સુધી તેના દશન પશુ અમારે માટે ફુલબ બનાવી મૂકતી વાયુ તત્ત્વ દો મીચાડુ નિર્દોષ અને મળતાવડા સ્વભાવનુ જે ચાહે તેને પોતાની હાજરીનો—કપનીનો લાભ આપતું અને આથી બધાં ક તાં તે અમારી કાંઠે અડપનાં કરતુ ડક પર ફરતાં નર-નારીનાં વચા બૂધણોને પશુ છેડ્યા વગર ન રહેતુ તેનાનો જા શનિથી બેસાતુ નહિ છેવટે મોજા અને રમીમતા અગમ્યાં માથુ મારીને ઘોંઘાટ મચાવી મૂકતુ ના તો કોઈ વાર સૂરીલુ ગાન ગાવા મડી જતુ

સ્ત્રીમરમાં બીજા પશુ ઘણા આકર્ષણો હતાં દરેક જાતની પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યને માટે અહોંઆ વિકાસનો પૂરો અવકાશ રહેતો સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા મનુ પો મોટે ભાગે કુદરતના સૌંદર્યમાં જ મસ્ત રહેતાં છતાં પુસ્તકાલયકાર આધ્યાત્મિક વાચનોના લાભ મેળવતાં પશુ ખરા જ્યારે રાજસી પ્રકૃતિવાળાં આખે પે દિવસ પોતા |માં બરેલી અમોઝ શક્તિને અચળ પાછળ મડી પડતાં રમત ખમત દોડધામ અને તેનાં યોગ્ય વિકાસ કાળે પુગતા સાધનો પશુ હતાં

તામસી પ્રકૃતિવળાને તો સાધનની જરૂર ભાગે જ રહે છે સુરા(જિનરા) માં ધૂમ્રપાન કરવામાં અરે સુરાપાન જેવી તેઓને ગમતી સગવડ પૂરી પાડવામાં ઉણપ નહોતો રાખી આમ દરેક જાણ પોતાના મુજ ભૂત શુનને વફાદાર રહીને દિવમો જતોત રતાં જતા વાસ્તવિક દુનિયાના કરતાં અહીં આ સ્વપ્રકૃતિને પે પ વાનો અવસર અને રવત તત્ત્વ ધણી મળતા આ ઉપ ગત એક બીજો વર્ગ પશુ હતો કે જેનાથી પ્રાચીન કુદગત અને તેના કલાકાર્યને બેઈને સલામ માણી જ પોરે મેસી રહેતાં નહિ મગજ અને નમતો દેરેર રથાપેન ચવરથાને ઉલોગ પોતાના મનના ત પોને ચીત વામાં કરતા છતા રંગો તો પેલા કલા કાર પાસેથી જ ઉછીના કે ચોરીને લેતા

ધૂમપાનના શોખીનોનું જોર જરા વધુ પ્રમાણમાં વધતું જો કે સુગપાનનું પથુ કાઈ ઓછું નહોતું ! પથુ તે તો ગોગનો જન્મસિંધ હક જણાતો જહાજના ઉપરીઓ તરફથી મળતું પ્રોત્સાહન હોય કે પછી આ દિલ-મહેલાવ (Recreation) માટે બહારના ભગત કરતા અહીં લક્ષ્મીનો વ્યય ઓછો થતો હોય, ગમે તે હો પથુ દૂર અને નજીકમાં તેમજ ક્ષિતિજની પાળે વાદળના ગોટા અને ધુમ્મસના ગુચળા જોઈ ધૂમ્રપાનના શોખીનો એવી અદ્ભુત પ્રેરણા મેળવતા

હોય તેમ પોતે જ કુદરતનું કાર્ય હાથ ધરવા ન મંડી પડ્યા હોય તેમ પોતાના મુખ તેમજ નાસિનાદારા (દિવસ અને રાતપાળી કરતા મનુરની જેમ) હવામાં ખાચકા લગવા સમાન નિરર્થક પોતાના ધૂમાડાના વાદળો રચવાના શુભ કાર્યમાં મંડી રહેતા અને તામસી પ્રકૃતિનો જ્ય-જ્યકાર ખોલાવવા મરણિયો પ્રયાસ આદરી ગ્રહેતા

કવ્યશાસ્ત્રના દરેક રસો પૂરા પાડતું આ સાગરનું કાવ્ય આમ અખૂટ અને અવશ્યનીર ખતી જવું

★

સાહ્યાર પ્રાસિ-સ્વીકાર

શ્રી પુરુષોત્તમ મહાત્મ્ય : અનુ. ગિરિજાશંકર મયાશંકર શાસ્ત્રી, પાના ૪૦૦ એ રૂપિયા આપણો ધર્મ : સ્વામી પ્રાશાનદાસ પાના ૩૦૪ એ રૂપિયા પાત્ર લોક કથાઓ : કાલિદાસ ગહ પાના ૨૦૭, દોહ રૂપિયો જપ અને નામસ્મરણ વામનરાવ પ્રા. પટેલ. પાના ૧૧૩ એક રૂપિયો યોગ વાસિષ્ઠનાં સૂત્રો લામશંકર મ. પાડક. પાના ૬૬, ચાગ આના એક હુતો શેક : જશીદાસ મહેન પાના ૬૭, ચાર આના મહાત્મા મસ્તરામજી વાણનરાવ પ્રા. પટેલ પાના ૮૧, ૭ આના. — સાતેય પુસ્તકોના પ્રકાશક સસ્તુ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય, અમદાવાદ ટોળટોળા મૂળરાજ અમરિયા પાના ૧૬૨, સાડાત્રણ રૂપિયા એન. એમ. હક્કરની કપની, મુબઈ ૨ હક્કર્સ ઈન્ડિયન મરચન્ટ્સ રિજિસ્ટરી : સપાદક પ્રીમલ એસ. વાડયા પાના ૫૪૦, પદર રૂપિયા એન. એમ. હક્કરની કપની, મુબઈ ૨ નયનધારા 'સાલિક' પોપટીઆ પાના ૧૬૩, સાડાચાર રૂપિયા રતિલાલ અનિલ ઈન્ડિયન ગોલવાડ, સરત તરાપ : વિજયગુપ્ત મૌર્ય પાના ૧૧૫, લેણુદેણુ : ધીરેન્દ્ર દોરી પાના ૧૧૧ અગન આંસુ શાંતિ ઝવેરી પાના ૧૧૪ — ત્રણેય પુસ્તકનાં પ્રકાશક ચિત્રલેખા કાર્યાલય, ૬૨ કારવાર ગટ, મુબઈ ૧, કિમતનો ઉલ્લેખ નથી વિસ્મૃત. — વીન્દ્ર હાકાર, પાના ૩૬, દશ આના, ગૂજર અચરત કાર્યાલય અમદાવાદ જીવન-સાધના માધવ મો. ચૌધરી પાના ૮૬, દશ આના, હસ પ્રકાશન મદિગ, પુનાસણ રશિયાની કાયાપલટ : ભોગીલાલ ગાંધી પાના ૨૧૬, ત્રણ રૂપિયા હેન અને ચૂંદડી રમેશ સધરી પાના ૧૪૮, સત્રામે રૂપિયા રેશમી દોરી : કૃષ્ણચંદ્ર, અનુ. કાસમઅલી મરચટ પાના ૨૩૮, પોણાચાગ રૂપિયા ઝેરના ઘૂંટડા. મેક્સીમ ગૉર્કી, અનુ. શંકર ગોહિલ પાના ૨૩૨, સાડાત્રણ રૂપિયા વહેતાં ઝરણાં જ્યત ખત્રી પાના ૩૦૩ પોણાપાંચ રૂપિયા ઘરની યાદ : ઈન્દિલાન પાના ૧૩૬, એ રૂપિયા અચિનાશ શાન્તા ગાંધી પાના ૨૨૫, ચાર રૂપિયા — સાતેય પુસ્તકોના પ્રકાશક. ચેતન પ્રકાશન ગૃહ વિ., ગોરેગાવ નરસિંહરાવની રોજનીશી સપાદો. ધનમુખનાલ ૬૦ મહેતા રામપ્રસદ પ્રે. બક્ષી પાના ૬૨૩, પાંચ રૂપિયા ગુજગત વિદ્યાસલા અમદાવાદ સગદાર વંસલભાઈ (ભાગ બીજો). નરહરિ દા. પરીખ પાના ૫૪૭. ૭ રૂપિયા નવજીવન પ્રકાશન મદિગ, અમદાવાદ જીવનસાધન કિશોરલાલ વ. મશવાળા પાના ૩૭૪, ત્રણ રૂપિયા નવજીવન પ્રકાશન મદિગ, અમદાવાદ શ્રમજી બુદ્ધ અદ્વલઈ જદ પાના ૧૧૨. ચાર આના, લક્ષ્મી પુસ્તક લાડર, અમદાવાદ

અ. પણ દેશના ધણાખા લોકોનો આધાર એતી ઉપર છે એકાગ્રીય બધી જમીન ધણા પ્રેશમાં એકાઈ ચૂકા છે આથી હવે નવા માણસો જ મે છે તો નવા એતરો પણ વધારો એવું કહેવાય એવું નહીં નોંડે હજુ ચોંટકે કરોડ એકર ૪૫ ન ખેડાય એમ છે પણ એ તો ત્યારેજ શક્ય બને જ્યારે વૈજ્ઞાનિક સાધનોનો ઉપયોગ થાય આવી જમીન દિમાક્રયની તળેગીમાં ખાસમ પૂર અને પશ્ચિમમાં થોડી છે ખરી પણ મરુછરોનો ત્રાસ ત્યાં એટલો બધો છે કે ખેડૂતો હીજ ન શકે છતાં વૈજ્ઞાનિક સાધનો દ્વારા સીઝાર્ઈ, ખાતર અને સરાં બીની ચવર્યા થાય તો આજની આપણી વસ્તી કરતાં એકાદી વસ્તીને સહેલાઈથી અનાજ પૂરું પડી શકે પણ વૈજ્ઞાનિકરીતે એતી કરવાનો જમાનો હજુ દૂર છે હજુ તો એકાદ પેઢી સુધી કાગળ પર ચોજ નાઓ બનશે એટલે કામ બહુ ઓકુ થશે

કુટુંબ-નિયોજનની જે વાતો થાય છે એ પણ આવી કાગળ ઉપરની છે સતતિ-નિરોધ અબણ માણસોને શીખવવો એ બહુ અધુર કામ છે કાણ કે આવી જનતા તો નાળાંકો યવામાં ઈશ્વરની મહેર બાની માનતો હોય છે આમછતાં લાગુને ગણેને વગ આ વસ્તુ સમજે તોય ધણુ કામ સરગ થઈ જાય કાણ કે જેમ જેમ વધુ બાળકો જન્મતાં જાય છે તેમ તેમ આવો વર્ગ વધુ ચિતામાં મૂકાતો જાય છે છોકરીઓની સખ્યા વધતાં પહેરામણીની ચિતા અને છોકરાઓની સખ્યા વધતાં લાણુવવા-ગણાવની ચિતા મોટે ભાગે મધ્યમ વગના માન વીનેજ સતાવે છે આના વર્ગ માટે નેતાઓનાં લાખજો નમ્રમાં છે એમને તો એટલી જ મદદની જરૂર હોય છે કે કરે દેકાણે સતતિ નિરોધ અગે ડાકટરી સનાહ કે મદ મંત મળે છે આથી પણ નેતાઓ લખજા આપવાના બધ કરીને પટનો જીનાડો લે એ વધુ ઇચ્છનીય છે

આજે તો એવી રિયતિ છે કે કાયદાથી બધા

જીવનધોરણુ જિયુ લાવવા સતતિ-નિયમન ખાસ અગત્યનું છે આપણા દેશના અભ્યાસુ વિદ્વાનો પૈકીના એક તરીકે દેશ વિદેશમાં ખ્યાત થયેલા આ લેખકનો 'નય સમાજ'ના ખાસ કુટુંબ-નિયોજન અકમા પ્રગટ થયેલો આ લેખ શ્રી હૃષિ । પડિતે ગુજરાતીમાં જિતારેલો અહીં મૂકતા હર્ષ થાય છે

ડાકટરો ખીએ છે અને તેથી ઑપરેશન દ્વા । કોઈ આ પ્રતનું નિરાકણ દાવતા નથી જે લોકો કાયદાથી ડરતા નથી તેઓ વધરે પડતી ફી માગે છે જે મધ્યમ વાની વ્યક્તિને ડાક્ટરો પોસાય તેવી હોતી નથી પ્રાથમિક શાળાને એકાદ ભારતર મદિને ૭૫ મા માંડ પોતાનું પૂરું કરે કે પોતાનાં ૬ બાળકોને સારી રીતે લણાવે સા । કપડાં પહેરાવે કે એની ત્રીસ જ વષની પત્નીની વારવાર પ્રયત્તિને લાંબે ધમાતી જતી તબિયત ડરકાર લે 'દરવરે' આવતી સુવાવડોની મુશ્કેલીમાંથી એ કઈ રીતે જતી શકે ? આવે વખતે સધનો વાપરીને આ મુશ્કેલીમાંથી બચનાનું જ્ઞાન એમને હોત તો ચારપાંચ બાળકોથી વધારે બાળકો જ મ્યાં જ ન હોત ને !

આમ શિમિત મધ્યમવર્ગ વસ્તી-વધારાથી વધુ અકરાય છે એ નક્કી છે એનીય નિશ્ચિત જીવન પધ્ધતિ છે જીવનનું ધોરણુ છે આમાંના ધણાખરા લોકો સતતિ-નિરોધ વિષે વાંચી સાક્ષી ચૂક્યા હોય છે પણ ઉપચારો મુલક ન હોવાને લાંબે ગાઠુ વયમાં જ એકાઈ ગયું હોય છે રશિયામાં કુટુંબ-નિયોજન બહુ સારી વસ્તુ મનાય છે ત્યાં દરેક દવાખાનામાં એની વ્યવસ્થા હોય છે શક્ય હોય ત્યાં ખાસ દવા ખાનાં પણ છે રશિયાના વિસ્તાર આપણા દેશ કરતાં આઠ ગણો વધારે છે છતાં ત્યાંની વસ્તી આપણા કરતાં અડધી જ છે, —તે કે અત્યારે તો એ લોકોનું

લક્ષ્ય વસ્તીવધારામાં વધુ રોકાયું છે ચાર બાળકોથી વધુ બાળકો હોય એવા બાળકોના પોષણનો ભાર ત્યાં સરકારને માથે છે પાલન-પોષણ, શિક્ષણ, દાકતરી મદદ અને તદુરસ્તીની રક્ષા કરવાનું કામ સરકાર સભાળે છે એટલું જ નહિ પણ ૧૧ બાળકોની માતા ‘વીર માતા’નું મિશન પણ મેળવે છે આમ છતાં નવાઈની વાત એ છે કે ૨૦ કરોડના રશિયામાં ૩૫ કરોડના ભારત જેટલી જ વસ્તી વધે છે

આપણા દેશમાં ગરીબી એ મુખ્ય સડો છે ગરીબ લોકો તો આવા પ્રશ્નોમાં નસીબને મુખ્ય મંચાલક માનીને ચાલતા હોય છે પણ મધ્યમ વર્ગ માટે સતતિનિયમન એક અનિવાર્ય પ્રશ્ન છે આજથી એકાદ પેઢી પહેલાં સતતિનિયમન વિષે સાબળવા કોઈ કાન નહોતું ખોલતું, આઠ માણસનું કુટુંબ ૨૦) રૂપિયામાં સહેલ ઇથી નબી શકતું હોય ત્યાં આવી ચિતા ટોણું કરે? હવે તો અડધો પગાર ખાવાપીવામાં જતો રહે છે મકાનનું ભાડું અને કપડાંલત્તાનું ખર્ચ નીકળતાં લાગે જ હાથમાં કોઈ સીલક બાકી રહે છે એમાય બાળકોના શિક્ષણનું વધતું જતું ખર્ચ ક્યાથી કાઢવું એ એક પ્રશ્ન બની રહે છે બાળકો લણવામાં હોશિયાર હોય, આગળ વધવાની તમન્નાવાળાં હોય ત્યારે તો આર્થિક મુશ્કેલીને કારણે માથાપે એમના વિકાસને અવરોધે પડે છે મારા ધ્યાનમાં એક એવી વ્યક્તિનો દાખલો છે, જેનો પુત્ર લેણુવામાં ખૂબ જ ચાલાક હતો એનો બાપ સવાસો રૂપિયામાં પોતાના બચરવાળ કુટુંબને નિભાવતો પુત્રને સૈનિક ઑકિસરોની હરીફાઈમાં ઊતરવાનું મન થયું લાગવગના આ જમાનામાં તે પોતાના શુદ્ધિબળે હિંદભરમંથી પગલ કરેલી બાર વ્યક્તિઓમાં આવ્યો તેની તદુરસ્તી સારી હતી હરીફાઈ માટે જેતણું જગ્યાએ જવું પડ્યું એમાં બંને ત્રણસો રૂપિયા ચટણી થઈ ગયા એને પ્રયત્નોમાં સફળતા મળી આથી બાપને થોડો સતોષ થયો આ જ વખતે સૂચના મળી કે ત્રણ મહિનાના

૧૨૦) રૂપિયા ખિસ્સાખર્ચના અને શિયાળા-ઉનાળાના જુદાજુદા સૂટના ને બીજી પરચુરણ સામગ્રી અંગે પૈસા જમા કરે આનો અર્થ એવો થાય કે બાપ ૭૦૦ રૂપિયા આપે ત્યારે જ સ્વતંત્ર હિંદમાં ગરીબ તબક્કાને મળતી સમાન તકનો (!) લાભ એના પુત્રને મળી શકે આવી નોકરીઓમાં ગરીબ ખેડૂતો કે મજૂરોના પ્રભાવશાળી હોકરાઓ ક્યાથી જઈ શકવાના?

આથી આ સતતિનિયમનનો પ્રશ્ન મધ્યમવર્ગને અંટ સ્પર્શે છે. આમ છતાં ૮૦ ટકા જેટલી અલભ્ય જનતાને પણ સતતિનિયમન વિષે જ્ઞાન આપવું એ સમાજ-સુધારકો અને સરકારની મુખ્ય ફરજ છે. એક વાત ચોક્કસ છે કે સતતિ-નિરોધ એ ઇશ્વરના હાથની વાન મટીને માનવીના હાથની વસ્તુ બની છે. આથી જે સામગ્રી શહેરોમાં પ્રાપ્ય હોય એનો ઉપયોગ થવો જરૂરી છે આવી સામગ્રી પૈસાદારોને પોસાય એવી મોવી છે એ સસ્તી મળવી જરૂરી છે સૌથી સહેલો અને સસ્તો એક ઉપાય છે. જે કુટુંબો ખેતી વધારે બાળક ઇચ્છતાં નથી તેઓ સ્ત્રીના જનન અવયવોની શસ્ત્રક્રિયા કરાવી નાખે એ વધુ ઢિનાવહ છે આ ઑપરેશન હજીવું ને લયહીન છે પણ આજે તો ડાકટરો કાયદાની ચુગાલમાં એવા ફસાયા છે કે એઓ પણ આવા જાનાં ઑપરેશનો કરીને મનમાન્યા પૈસા પડાવે છે. આના કરતાં ભાગત સરકારના તદુરસ્તી ખાતાના નિયામકો સ્થળે સ્થળે આવા દવાખાના બોલીને વગર પૈસે શસ્ત્રક્રિયા કરવાની સગવડ કરી આપે તો હિંદનું કલ્યાણ થશે.

સતતિનિયમન માટેનાં પશ્ચિમી સાધનો ઉપર ૯૯૯ વાર આધાર રાખવા છતાં એકાદ વાગ ફાઈ જવાય છે આથી એમાં નિષ્ફળતા મળે છે એના કરતાં દૈવતીની માનસિક અને શારીરિક તદુરસ્તીને કોઈ પણ રીતે ન જોખમે એવી વ્યવસ્થા સરકાર કરે એ વધુ ઇચ્છાનીય અને આદર્શીય છે.

આપણ દેશના ધણાખા લોકોનો આધાર ખેતી ઉપર છે ખેડારોએ બધી જમીન ધણા પ્રેશમાં ખેડાઈ ચૂકી છે આથી હવે નવા માણસો જ મે છે તો નવા ખેતરો પણ વધારો એવું કહેનાય એવું ત્યુ નથી એકે હજુ આદેક કરોડ એકર જમીન ખેડાય એમ છે પણ એ તો ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે વર્ણનિક સાધનોનો ઉપયોગ થાય આવી જમીન દ્વિમાત્ર્યની તળેલીમાં આસમ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં થોડી છે ખરી પણ મધ્યરેનો ત્રાસ ત્યાં એટલો બધો છે કે ખેડૂતો હીજ ન શકે છતાં વૈજનિક સાધનો દ્વારા સીસાઈ, ખાતર અને સરાં બીની વ્યવસ્થા થાય તો આજની આપણી વસ્તી કરતાં મેગણી વસ્તીને સહેનાઈથી અનાજ પૂરું પડી શકે પણ વૈજનિકરીતે ખેતી કરવાનો જમાનો હજુ દૂર છે હજુ તો એકાદ પેઢી સુધી મગજ પર યોજનાઓ બનશે એટલે કામ બહુ ઓછું થશે.

કુબ-નિયોજનની જે વાતો થાય છે એ પણ આવી કામગીર ઉપરની છે સતતિ-નિરોધ અભણ માણસોને શીખવવો એ બહુ અઘરું કામ છે કાણ કે આવી જનતા તો યાગડો થવામાં ઈશ્વરની મહેર ખાની માનતી હોય છે આમ છતાં લાણીના-ગણેનો વગ આ વસ્તુ સમજે તોય ધણું કામ સરગ ચઈ જાય કાણ કે જેમ જેમ વધુ યાગડો જ મતાં જાય છે તેમ તેમ આવો વગ વધુ ચિતામાં મૂકાતો જાય છે છોકરીઓની સખ્યા વધતાં પહેગમણીની ચિતા અને છોકરાઓની સખ્યા વધતાં લાણીવા-ગણાવની ચિતા મોટી ભાગે મધ્યમ વગના માનવીને જ સતાવે છે આવા વર્ગ માટે નેતાઓનાં લાણી નમમાં છે એમને તો મેટલી જ મદદની જરૂર હોય છે કે કરે કાણે સતતિ નિરોધ અગે ડાકટરી સનાહ કે મદદ મફત મળે છે આથી ૧૫૫૫ નેતાઓ બપરૂ આપવાના બધ કરીને ૧૨૫૮૫૦ લોકોને લે એ વધુ ઇચ્છનીય છે

આજે તો એવી સ્થિતિ છે કે કાયદાથી બધા

જીવનધોરણુ જિયુ લાવવા સતતિ-નિયમન ખાસ અગત્યનું છે આપણા દેશના અભ્યાસુ વિદ્વાનો પૈકીના એક તરીકે કેશ વિદેશમાં ખ્યાત થયેલા આ લેખકનો 'નયાસમાજ'ના ખાસ કુટુંબ-નિયોજન અકમા પ્રગટ થયેલો આ લેખ શ્રી હપિદા પડિતે ગુજરાતીમાં જિતારેલો અહીં મૂકતા હર્ષ થાય છે

ડાકટરો બીજા છે અને તેથી આપરેશન દ્વા. કાઈ આ પ્રતનું નિરાકણ લાવવા નથી જે નોકો કાવ દાથી ડરતા નથી તેઓ વધારે પત્ની ફી માગે છે જે મધ્યમ વગની વ્યક્તિને માર્કિજો પોસાય તેવી હોતી નથી પ્રાથમિક શાળાએ એકાદ માસતર મદિને ૭૫ મા માંડ પોતાનું પૂરું કરે કે પોતાના ૮ બાળકને સારી રીતે લાણાવે સારા કપડાં પહેરાવે કે મેની ત્રીસ જ વર્ષની પત્નીની વારવાર પ્રસૂતિને લેધ ધમ્માતી જતી તબિયત ડરકાર લે ડરકારે આવી સુવાવડોની મુશ્કેલીમાંથી એ કઈ રીતે મચી શકે આવે વખતે સધનો વાપરીને આ મુશ્કેલીમાંથી બચનાનું જ્ઞાન એમને હોત તો ચારપાંચ બાળકોથી વધારે બાળકો જ મ્યાં જ ન હોત ને

આમ શિક્ષિત મધ્યમવર્ગ વાતી-વધારાથી વધુ ચક્રાય છે એ નક્કી છે એનીય નિશ્ચિત જીવન પદ્ધતિ છે જીવનનું ધેરણુ છે આમાંના ધણાખરા લોકો સતતિ-નિયમ વિષે વાંચી સાલગી ચૂક્યા હોય છે પણ ઉપચારો મુલજન હોવાને લીધે ગાહુ વયમાં જ ખોટકાઈ ગયું હોય છે રશિયામાં કુટુંબ-નિયોજન બહુ સારી વસ્તુ મનાય છે ત્યાં રેક દવાખાનામાં એની વ્યવસ્થા હોય છે શક્ય હોય ત્યાં ખાસ દવા ખાનાં પડુ છે રશિયાનો વિસ્તાર આપણા દેશ કરતાં આઠ ગણો વધારે છે છતાં ત્યાંની વસ્તી આપણા કરતાં અડધી જ છે,—એ કે અત્યારે તો એ લોકોનું

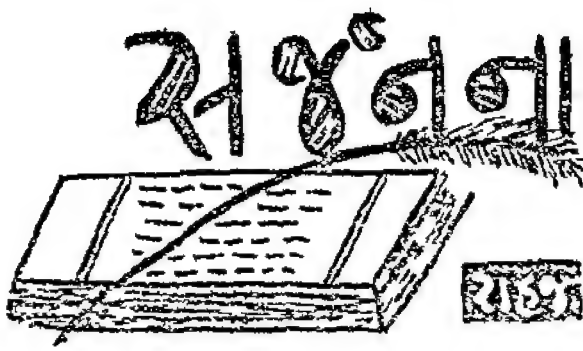
લક્ષ્ય વસ્તીવધારામાં વધુ રોકાયું છે ચાર બાળકોથી વધુ બાળકો હોય એવા બાળકોના પોષણનો ભાર ત્યાં સરકારને માથે છે પાલન-પોષણ, શિક્ષણ, દાકતરી મદદ અને તંદુરસ્તીની રક્ષા કરવાનું કામ સરકાર સભાળે છે એટલું જ નહિ પણ ૧૧ બાળકોની માતા 'વીર માતા'નું નિર્દેશ પણ મેળવે છે આમ છતાં નવાઈની વાત એ છે કે ૨૦ કરોડના રશિયામાં ૩૫ કરોડના ભારત જેટલી જ વસ્તી વધે છે.

આપણા દેશમાં ગરીબી એ મુખ્ય સડો છે ગરીબ લોકો તો આવા પ્રશ્નોમાં નસીબને મુખ્ય મંચાલક માનીને ચાલતા હોય છે પણ મધ્યમ વર્ગ માટે સતતિનિયમન એક અનિવાર્ય પ્રશ્ન છે આજથી એકાદ પેઢી પહેલાં સતતિનિયમન વિષે સાબળવા કોઈ કાન નહોતું ખોલતું, આઃ માણસનું કુટુંબ ૨૦) રૂપિયામાં સહેલ ઈથી નબી શકતું હોય ત્યાં આવી ચિતા કોણ કરે? હવે તો અડધો પગાર ખાવાપીવામાં જતો રહે છે. મકાનનું ભાડું અને કપડાલિત્તાનું ખર્ચ નીકળતાં ભાગ્યે જ હાથમાં કોઈ સીલક બાકી રહે છે એમાય બાળકોના શિક્ષણનું વધતું જતું ખર્ચ ક્યાંથી કાઢવું એ એક પ્રશ્ન બની રહે છે બાળકો ભણવામાં હોશિયાર હોય, આગળ વધવાની તમન્નાવાળા હોય ત્યારે તો આર્થિક મુશ્કેલીને કારણે મામાપે એમના વિકાસને અવરોધવો પડે છે મારા ધ્યાનમાં એક એવી વ્યક્તિતો દાખલો છે, જેનો પુત્ર ભણવામાં ખૂબ જ ચાલાક હતો એનો બાપ સવાસો રૂપિયામાં પોતાના બચતવાળા કુટુંબને નિભાવતો પુત્રને સૈનિક ઓફિસરોની હરીફાઈમાં બીતરવાનું મન થયું. લાગવગના આ જમાનામાં તે પોતાના છુદ્ધિબળે હિંદભરમાંથી પર્યટ કરેલી ખાર વ્યક્તિઓમાં આવ્યો તેની તદુરસ્તી સારી હતી હરીફાઈ માટે બેત્રણ જગ્યાએ જતું પડ્યું એમાં બંને ત્રણસો રૂપિયા ચૂંટણી થઈ ગયા એને પ્રવર્તેના સફળતા મળી આથી બાપને થોડો સંતોષ થયો. આ જ વખતે સૂચના મળી કે ત્રણ મહિનાના

૧૨૦) રૂપિયા ખિસ્સાખર્ચના અને શિયાળા-ઉનાળાના જુદાજુદા સૂટના તે બીજી પરચુરણ સામગ્રી અગે પૈસા જમા કરો આનો અર્થ એવો થાય કે બાપ ૭૦૦ રૂપિયા આપે ત્યારે જ સ્વતંત્ર હિંદમાં મરીબ તવગરને મળતી સમાન તકનો (!) લાભ એના પુત્રને મળી શકે આવી નોકરીઓમાં ગરીબ ખેડૂતો કે મજૂરોના પ્રભાવશાળી છોકરાઓ ક્યાંથી જઈ શકવાના?

આથી આ સતતિનિયમનનો પ્રશ્ન મધ્યમવર્ગને ઝટ સ્પર્શે છે. આમ છતાં ૮૦ ટકા જેટલી અભણ જનતાને પણ સંતતિનિયમન વિષે જ્ઞાન આપવું એ સમાજ-સુધારકો અને સરકારની મુખ્ય ફરજ છે. એક વાત ચોક્કસ છે કે સતતિ-નિરોધ એ ઈશ્વરના હાથની વાન મરીને માનવીના હાથની વસ્તુ બની છે. આથી જે સામગ્રી શહેરોમાં પ્રાપ્ય હોય એનો ઉપયોગ થવો જરૂરી છે. આવી સામગ્રી પૈસાદારોને પોસાય એવી મોલી છે એ સગી મળવી જરૂરી છે. સૌથી સહેલો અને સસ્તો એક ઉપાય છે જે કુટુંબો બેથી વધારે બાળક ઇચ્છતાં નથી તેઓ સ્ત્રીના જનન અવયવોની શસ્ત્રક્રિયા કરાવી નાખે એ વધુ દિનાવહ છે આ ઓપરેશન હજુ ને લયહીન છે પણ આજે તો ડાકટરો કાયદાની ચુંગાલમાં એવા ફસાયા છે કે એઓ પણ આવા છાના ઓપરેશનો કરીને મનમાન્યા પૈસા પડાવે છે. આના કરતાં ભાગત સરકારના તદુરસ્તી ખાતાના નિયામકો સ્થળે સ્થળે આવા દવાખાના બોલીને વગર પૈસે શસ્ત્રક્રિયા કરવાની સગવડ કરી આપે તો હિંદનું કલ્યાણ થશે.

સતતિનિયમન માટેનાં પશ્ચિમી સાધનો ઉપર ૯૯૯ વાર આધાર ગણવા છતાં એકાદ વાગ કમાઈ જવાય છે આથી એમાં નિષ્ફળતા મળે છે એના કરતાં દૈવતીની માનસિક અને શારીરિક તદુરસ્તીને કોઈ પણ રીતે ન જોખમે એવી વ્યવસ્થા સરકાર કરે એ વધુ ઇચ્છાનીય અને આદર્શીય છે.

સજ્જના રાત્રે

નરસિંહરાવ દિવેટિયા (એક અભ્યાસ)

[લે સુસ્મિતા એ ન હું ખુબ હુક હાઉસ
લિ. અમદાવાદ મુદ્રક પંચ રૂપિયા]

સં શોધન ક્ષેત્રે પૂરી જહેમત ઊઠાવીને પી એચ. ડી ની ઉપાધિ માટે લખાયેલો આ મહાનિષ્પદ પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ થયો એ ગુજરાતી સાહિત્ય સંદર્ભમાં છે આ મહાનિષ્પદ સાંસાગિક ઉપાધિઓનું વહન કરતાં એક બહેને લખ્યો છે એ ખીજું સંદર્ભમાં છે

જેમને કરુણ જ્ઞાન વિશેષ આવડતું હતું એવા ગુજરાતના મહાન સાહિત્યકાર શ્રી નરસિંહરાવ દિવેટિયાના જીવન અને સાહિત્યનું મુદ્દર વિવેચન આ પુસ્તક આવરી લે છે લેખિકાના એ સગા હતા પરંતુ સગાઓની પ્રશસ્તિ કરવાની માનવ સહજ વૃત્તિથી રાખ્યે એટલા વિમુખ રહીને સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ જ એ મહાન સાહિત્યકારનું મુદ્દાંમન કરવામાં એ સફળ નીવડ્યાં છે ‘જીવન સૌરભ ના પહેલાં પ્રકરણના ૪૨ પાનાં નો જેને સાહિત્યમાં જરા ય રસ ન હોય પણ માનવતાથી ભરેલું હૃદય નીરખવાનો શોખ હોય એને ૧૫૫ દૃષ્ટી વાર્તા જેટલા જ રસિક લખવા સમર્થ છે એની શેઠી વિ લાકૃત વીર નમદના પ્રથમ પ્રકરણને થોડીક મળતી આવે છે પ્રકરણ ૨ થી ૭ નરસિંહરાવના સાહિત્યિક જીવનના વિવિધ પાસાઓમાં ડોઝિયું કરાવે છે જીવનમાં ઉદ્ભવેલી પરિસ્થિતિ માનવીના વિચાર પર ઉપર કેવી ગા અસર કરે છે એની પ્રતીતિ નરસિંહરાવનાં કરુણ ને ભાક્તભાવપ્રધાન કાવ્યો કરાવે છે

કવિ હોવા ઉપરાંત નરસિંહરાવ વિદ્વાન ભાષા શાસ્ત્રી હતા ને દરેકે દરેક શબ્દો તોળી તોળીને વાપરવા વિશે ખૂબ આગ્રહ રાખતા કેટલાક ચર્ચાપત્રો ને વિવાદો નામના લાંબા પ્રકરણમાં શ્રી દિવેટિયાના આ વલણને કારણે ઊભી થયેલી ટેટલોક રસિક ચર્ચાઓનું ખ્યાન આપેલું છે જેના પ્રશ્નમાં નરસિંહરાવના સમગ્ર વ્યક્તિત્વનું સદ્દાનુભૂતિભર્યું વ્યકરણ વાચકના હૃદયના તારને આજા ઝમ્કણાવી નાખે છે

એક વિદ્વાન સાહિત્યકાર ને સરકારી સંસ્થાને સાહિત્યિક ક્ષેત્રમાં આપેલા ફાળા વિશે આવું સુંદર પુસ્તક પૂરું પાડવા બદલ સુમિતાનહેન અન્નિનમને પાને ઠરે છે જોડણી વિશે લેવાઈ છે એના ક તો વધુ કાળજી લેવાઈ હોત તો સાફ હતું

શ્રી છાટુભાઈ પડિત રમારક અથ

[અંપાકો : જસવત દાણી જ્ઞાન રાવળ પ્ર શ્રી છાટુભાઈ પડિત રમારક અથ સમિતિ ઊઝા મુદ્રક હાપેલ નથી]

ઉત્તર ગુજરાતના લોકસેવક શ્રી છાટુભાઈ પડિતના ૫૮ વર્ષની વયે થયેલા અવસાને ત્યાંના સામાજિક જીવનમાં એક મોટું ગામડું પાડ્યું છે એમના પ્રશ્નોએ એ સ્વાયત્તાગી ક્ષીરને અર્જવ આપવા ૭૩ લેખોથી ભરેલો આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે

કથાંધારીને કામ બેસવાને અશક્ત અને છતાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં દૃઢ ભાગમાં જ સુગંધ પ્રસારવાની શક્તિ ધરાવતા છાટુભાઈનું જીવન લીલીસડીથી ભરેલું હતું પરંતુ આ સાચા રાખૂંદ્રેમીએ હસને એજી કારમાં ધા સલા ને નાસીપાસ થયા વિના

સેવાસેવામાં ચિત્ત પરોવ્યું' ડા. સુમંત મહેતાએ કહ્યું છે એમ 'મહેસાણા પ્રાનમાં કદરદાની ને કૃત-સતા આછી' હોવા છતાં મોડાં મોડાં પણ એણે છાટુભાઈ ને યાદ કર્યા ને સ્મરણાન્વિત અર્પી એ મદલ એ પ્રાંતની થોડી કદર થવી ધટે છે

આરોગ્ય કેમ સાચવશો ? :

[લેખકો, જૂનપતરાય મોં દવે શંકરલાલ મોં દવે પ્રં બારતી સાહિત્ય સંઘ લિં, અમદાવાદ. મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા.]

'તદુરસ્તી' માસિકદ્વારા તદુરસ્તી વિષે બેદર-કાર ગુજરાતમાં વધુ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ બે લેખકોને ફાળે આરોગ્ય અને આદારના પ્રશ્નોમાં ગુજરાતી પ્રજાને રસ લેતી ક્યોંતો યશ જાય છે ગુજરાત સ્વાદુપ્રેમી ગણાય છે, આમછતાં કારખી મોઢવારીને કારણે શરીરની શક્તિ જાળવી રાખે એવો સરનો પણ પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવાની આવશ્યકતા અને તેણી સમજવા લાગી છે વળી દાકતોની આકરી ફી ભરી શકવા જેટલી સપ્તિ ન ધગવનાર લોકોને નિસર્ગોપચારમાં અસીમ શ્રદ્ધા બેઠી છે આ પુસ્તક દ્વારાની શીશીઓથી કંટાળેલા અનેક દર્દીઓને પ્રેરણા-રૂપ નીવડે એવું છે

આમાંના એક વિભાગને 'સત્ય પ્રયોગકથાઓ' ન ઓળખવામાં આવી હોત તો સભવ છે કે દર્દી-ઓમાં કુદરતી ઉપચાર ઉપર બહુ શ્રદ્ધા ન બેસત 'આપણી આદતો' નામનો છેલ્લો વિભાગ આરોગ્ય જાળવવાને ઉત્સુક વ્યક્તિઓને દબ બનાવે એવો છે. આ પુસ્તક ગુજરાતમાં જેટલું વધુ વચારો એટલું કુદરતી પદ્ધતિ દ્વારા તદુરસ્તી ટકાવી ગાખવામાં વધુ સહાયજૂત થશે

પ્રથવારો

[લેં અવિનાશ વ્યાસ પ્રં એનં એમં ત્રિપાઠી લિ, મુ મર્ઈ ૨. મૂલ્ય બે રૂપિયા.]

સિનેમાના ગીતો દાન લોકજીને ચડેલા ગુજરાતી કવિ શ્રી અવિનાશ વ્યાસ રચિત આ સગ્રહમાં

ચોરાણુ ગીતો અને પાંચ નૃત્ય-ગીત-નાટિકાઓનો સમાવેશ થાય છે ગુજરાતે અગાઉ આ જ કવિના પાંચ સગ્રહો—'લજ્જમણી', 'ગોપા', 'દૂધમગા', 'છબ્બખિયા' અને 'મેદીનાં પાન' ને આનંદપૂર્વક આવકાર્યા છે આ પુસ્તકને પણ આવકાર મળશે જ. ગીતોને અતે એ જ પાના પર એક એક એમ રૂપાઈયતો જેવા મુક્તક આપીને પુસ્તકમાં નવી બાત પાડી છે.

સગ્રહમાંના 'ગાખનાં રમકડાં', 'તાળીઓના તાલે', 'વણુજારા', 'એક ગોકુળ સરખુ ગામ', 'હૈયુ થયુ મેદીનુ પાન' વગેરે પ્રચલિત બની ચુકેલાં ગીતોની સ્વર-યોજનાનો તો કાર્જ જરૂર નથી પણ 'દૂધમગા' માં જે રીતે સ્વર યોજના આપી હતી તેવી આપી હોત તો બીજા ગીતો માટે ગીત-રસિયાઓને સહેલું પડત

'તાનારીરી' અને 'રાસદુલારી' એ જન્મે સફળરીતે દિલ્હી અને મુબઈમાં લજવાઈ ચૂકેલાં સગીત-નાટ્યો છે.

આખા સગ્રહમાં વિષય-વૈવિધ્ય અને સ્વાભા-વિક્તા છલોછલ ભર્યાં પડ્યા છે પુસ્તકનું નામ સૂચવે છે તેમ ગીતો અને નાટિકાઓ મનોરંજન આપીને સહવાસમૂખ સતોપી શકે એવાં છે.

રામકૃષ્ણ ઉપનિષદ :

[લેં ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચાર્ય, પ્રં નવજીવન પ્રકાશન મદિર, અમદાવાદ મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા]

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના ઉપદેશોના નિચોડ સ્વરૂપે સંક્ષિપ્ત નિબંધો શ્રી રાજજીએ ૧૯૫૦ની શરૂઆતમાં મદ્રાસના 'કલિક' નામના સચિત સાપ્તાહિકમાં લખેલા મૂળ તામિલ પુસ્તકના તેમની પુત્રી શ્રીમતી લક્ષ્મીનરેન દેવદાસ ગાર્કીએ કરેલ દિન્દી અનુવાદ ઉપરથી શ્રી મણિભાઈ લા દેસાઈએ કરેલો આ સરળ ગુજરાતી અનુવાદ ફિલ સૂરીના ગબીર વાચનની જેમ કટાળો આપે તેવો

અવેરચદ મેઘાણીના ચાર વિખ્યાત પુસ્તકો

બે ભાગ રૂ. ૧૧૧

ત્રણ ભાગ રૂ. ૧૧૧

રૂ. ૨૧૧

રૂ. ૩

અવેરચદ મેઘાણી સંપાદિત ઉદ્દામ વાચનમાળાના પાંચ પુસ્તકો

રેલગાડીની સૃષ્ટિ

રૂ. ૧

સોરઠિયા દુહા

રૂ. ૦૧૧

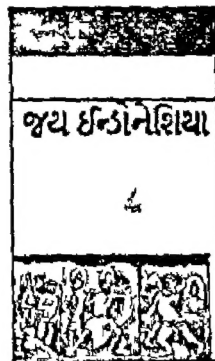
રૂ. ૦૧૧

રૂ. ૧

રૂ. ૧૧

અવેરચદ મેઘાણી સંપાદિત વહેતાપાણી પ્રકાશનમાળાના ત્રણ પુસ્તકો

અને બીજા દરેક
ગુજરાતી
પુસ્તકો
માટે

રૂ. ૧૧૧

રૂ. ૧૧૧

રૂ. ૩

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

નંદી ટીક બ્રીજ
ગાંધીશૈલ

અમદાવાદ ૧

કેશ

- ☆ તેને હવે બનાવવાને બહે કેશવર્ધિની મદદપ યાગ્યા, કે ને સુખાકૃતિને સુધડ અને આદર્શિત રાખે છે
- ☆ માથામા ઝાઝા કેન હોવા તેથી વધુ ખીંઝ દુરુણુ નથી, પણ સુદર કેન અને યુવાની કેશવર્ધિની જ પાછા લાવે છે તે ચાક્કસ છે
- ☆ સર્વે સુદર નથી પણ હવે સર્વેને સુદર કેન હોવા જોઈએ
- ☆ આપ કેશવર્ધિનીથી ગયેલા કેશને મપૂર્ણપણે સુસજ્જિતરાખી ગડાછો બે આપની જિજ્ઞાસા-હૃત્તિથી પૂર્ણ ન થાય તો કેશવર્ધિનીથી મેળવો
- ☆ કેશવર્ધિની વાળના ગુજીને વધારે છે એમ નથી પણ વધુ સુદર કેશ રાખે છે
વાળને ખરતા અટકાવવા અને નવીન સૌંદર્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે

કેશવર્ધિની

નો આજથી જ ઉપયોગ કરો.

કેશવર્ધિની રૂા. ૦-૧૪-૦
કેશવર્ધિની શેમ્પુ રૂા. ૦-૧૪-૦
(માર્ગેવ્યથ અલગ)

દરેક પ્રખ્યાત વેપારીઓ પામવી મળી ગયે
લખા :

સાથિય ઈન્ડિયા કેમિકલ્સ

કોઇમ્બટુર (દક્ષિણ)

મુખર્ષ અને મધ્ય ભાગના એજન્ટ

મેસર્સ નેગાલ સેઈલ્સ એન્ડ મરવિસ લિ.
૧૨, રેમપાર્ટ રોડ, કોટ, મુખર્ષ ૧

કોલેરા, ઝાડા, શરદી,
સીધિવા, ખાંસી, શુળ,
અમુંજલ, દરેક જાતના
વાય તથા અનેક
જાતના દરદી
માટે અમુલ્ય
ઔષધી

જીવનધારી

જે. એન. રીડના
જીવનધારી ઔષધી, નિર્માતા

ગ્રાહીય દયનલાલ વાઢીલાલની કું.
પ્રિન્સેમ ટ્રીટ, મગનનામ ગેડ, મુંબઈ ૨

ને પ યુ ન

એસ્થોરન્સ કંપની લી.

[સ્થપાઈ. ૧૯૩૦]

★ જાગી

★ આગ

★ મોટર

★ અકસ્માત

— ફલ અન્કયાગત —

રૂા. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

મુખ્ય ઑફિસ

નેપયુન બિંગ્લિંગ, ૧૦૪, ઑપોલો ટ્રીટ.

કોટ મુખર્ષ ૧

સા રચના રૂપિયા
[જિ ૮ ખ ન માતા]

સા રચના રૂપિયા
[જિ ૮ ખ ન માતા]

ગીત રાના અગ્રેડ નામ
નો મા અભિનવ મન તે
રડિયો નાટકો ૩૫ ૧૩ી
મમુદ બ થો ૮ છે
ઉપરાત એમા પ્રસ્તાવના રૂ
મુકેલો પ્રતિનો વિચારક ને
ગીખાઉ અને નામ લખવા
શરૂ માત્ર ૩ નારને ખૂબ નિ
થોગી થઈ પડે એમ છે
ના ખધા નાટકો
રડિયો ઉપર ભજવાઈ ૬
છે તખતા ઉપ ભ
શકાય એવા પણ છે વા
માન પાપ અટકત
કેવિક છે

૧૨ મામની થય
કેતમની મા નૂતન ન
૬ ક વનાવવા ૧૫ી
આપની નમન મા

૨૫ ~ દા વા

ડૉ. ઝા

વર્ગખડોમા કેદ થયેલા શિક્ષણને મુક્તિ આપી તેને જી
અને અર્થપૂર્ણ આયામ બક્ષનાર ડૉ મોહનભાઈ પચ
શિક્ષકો આજે દીવો લઈને શોધવા નીકળીએ તોય જડવા મુ
છે તો તેમની જીવનફિલસૂફી અને અભિગમ પણ તેટલા જ વિરલ
છે

ઔપચારિક શિક્ષણમા પીએચ ડી સુધીની મજલ કાપીને સાડાચાર
દાયકાના વિશાળ પટ ઉપર પથરાયેલી મોહનભાઈની કારકિર્દી
ભાતીગળ છે અનેક તડકી-છાયડીઓના ઓકટોપસી ભરડાને
વ્યયસાય કે નિજ જીવનમા ગણકાર્યા વિના તેમણે તેમનો વિશિષ્ટ
શિક્ષણપથ દીપાવ્યો છે જીવન જીવવાની કલા અને શિક્ષણ
અગેનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમ તેમના રૂવેરૂવે રસાયણ રૂપે
વ્યાપેલ છે !